NOVÝ

VELKÝ ILUSTROVANÝ

SLOVNÍK NAUČNÝ

SVAZEK I.

A—Asiago.

V PRAZE 1929.

Zkratky užívané v slovníku.

absol. — absolutní
abstr. — abstraktní
adj. — adjektivum
adv. — adverbium
Afr., afr. — Afrika, africký
a j. — a jiné
ak. — akusativ
akad. — akademie, -cký
alb. — albánský
akc. — akciový
akt. — aktivum
alb. — albánština, -nský
alem. — alemanština, -nský
Am., am. — Amerika, -cký
anat. — anatomie, -cký
angl. — angličtina, -cký
a p. — a podobný
arab. — arabština, -ský
arcib. — arcibiskup, -stvi
arciv. — arcivévoda
arch. — archaismus
arm. — armáda
as. — asijský
astr. — astronom, -ie, -ický
atd. — a tak dále
athem. — athematický
atlant. — atlantický
atp. — a tak podobně
Austr., austr. — Australie, -ský
av. — avestština, -ský

bakter. — bakteriologie, -cký
balk. — balkánský
bank. — bankovní
bás. — básník
bav. — bavorský, -ština
bavl. — bavlněný
belg. — belgický
bělor. — běloruský, -ština
bibl. — biblický
biol. — biologický
bisk. — biskup, -ství
bohosl. — bohoslovecký
bot. — botanika, botanický
bret. — bretoňský, -ština
brus. — brusičský (výraz)
bř. — břeh
b. t. — bod tání
bulh. — bulharský, -ština
b. v. — bod varu
býv. — bývalý

c. — circa, asi
cest. — cestovatel
círk. — církevní
cís. — císařství
část. — částečně
č. — český, -ština
čak. — čakavský, -ština
čas. — časový
čel. — čeleď
čís. — číslo
Čsl., čsl. — Československo -ský
RČS. — Republika československá

d. — dolní
dán. — dánský, -ština
dem. — demokratický
demin. — deminutivum
dép. — département
dět. — dětský
dial. — dialektický
distr. — distributivní
div. — divadlo, divadelní
dl. — dlouhý
d.-luž. — dolnolužický, -čtina
d.-něm. — dolnoněmecký -mčina
doc. — docent
dok. — dokonalý (-vé sloveso)
dol. — dolar
dram. — drama, -tik, -cký
dř. — dříve
dřev. — dřevo, -ěný
du. — duál
důl. — důležitý
dyn. — dynastie

Eg., eg. — Egypt, -ský
elektr. — elektrický
enkl. — enklitický, -tikum
entom. — entomologie
ep. — epický
etym. — etymologický, -gie
ev. — evangelický
Evr., evr. — Evropa, -ský
filol. — filologický
filos. — filosofický
fin. — finanční
fin. — finský, -ština
fos. — fosilní
fot. — fotografický
fr. — francouzský, frank
Fr. — Francie, František
fris. — fríský
fut. — futurum
fys. — fysický, fysikální
fysiol. — fysiologický

g. — genitiv
gal. — galský, -ština
galic. — galicismus
gen. — generál, -ní
geol. — geologický, geologie
germ. — germánský, -ština
german. — germanismus
got. — gotický
gram. — gramatik, -cký
gub. — gubernie
gymn. — gymnasium, -sijní

h. — hustota
h. — horní, hora
hebr. — hebrejský, -ština
hedv. — hedvábí, -bný
hl. — hlavní, -ně
hist. — historie, -ský
hlub. — hluboký
hněm. — hornoněmecký, -mčina
hol. — holandský
hor. — hornictví
hosp. — hospodář, -ský
hr. — hrabě
hrab. — hrabství
hum. — humanistický, humanista
humor. — humoristický
hud. — hudba, hudební
hut. — hutnictví
hv. — hvězda
hyp. — hypokoristický, -kon

chem. — chemický, chemicky
Chorv., chorv. — Chorvatsko, -ský
chyb. — chybný, -ě

indevr. — indoevropský
impf. — imperfektum
impt. — imperativ
Ind., ind. — Indie, indický
indef. — indefinitivní
indekl. — nesklonění
inf. — infinitiv
instr. — instrumentál
interj. — interjekce
inž. — inženýr
ir. — irský, -ština
írán. — íránský, -ština
isl. — islamský, -ština
Isr., isr. — Israelité, -ský
It., it. — Italie, -ský

j. — jih, jižní, -ě
J.-Am. — Jižní Amerika
j.-am. — jihoamerický
jap. — japonský
jaz. — jazyk
jes. — jesuita, -ský
jez. — jezero
již. — jižní
jm. — jméno
jm. kř. — jméno křestní
jm. míst. — jméno místní
jm. ob. — jméno obecné
jm. os. — jméno osobní
jm. vl. — jméno vlastní

k. — kolem
kant. — kanton
kard. — kardinál
kaš. — kašubský, -ština
kat. — katolický
kelt. — keltský, -ština
klas. — klasický
klimat. — klimatický
km. — kmen
kníž. — kníže, -ctví
kol. — kolektivum
kom. — komický
komp. — komparativ
komun. — komunistický
konc. — koncovka
kond. — kondicionál
konj. — konjukce, spojka
konkr. — konkretní, -tum
koř. — kořen, -nný
kraj. — krajský
král. — království, -ský
kryst. — krystalický
kř. — křestní
křesť. — křesťanství, -ský
kult. — kulturní
kys. — kyselina

l. — levý
l. bř. — levý břeh
lat. — latinský, latina
láz. — lázně, lázeňský
léč. — léčivý, léčebné
leg. — legie, legionáři
lék. — lékařský, lékař
lékár. — lékárnický
lid. — lidový
lit. — literatura, literární
lit.-hist. — literárně historický
log. — logický
lot. — lotyšský, -ština
lut. — luterský
luž. — lužický, -čtina
lyr. — lyrický

m. — město
M. — Morava
maď. — maďarský, -ština
malor. — malorusky, -ština
mat. — matematika, -cký
měst. — městský
mil. — milion
mimoř. — mimořádný
minim. — minimum, -ální
min. — ministerstvo
miner. — mineralogie, -cký
mír. — mírový
míst. — místní
ml. — mluva
mod. — moderní
moh. — mohamedán, -ský
Mor., mor. — Morava, -ský, -ština
moř. — mořský
myth. — mythologický, mythický

n. — nebo, nad
náb. — náboženství, -ský
na př. — na příklad
nár. — národní
nár. hosp. — národohospodář, -ský
nář. — nářečí
národop. — národopisný
násl. — následující
nč. — novočeský, -ština
nejv. — nejvyšší
něk. — několik
někt. — některý
něm. — německý, němčina
nizoz. — nizozemský
n. m. — nad mořem
nor. — norský, -ština
N. S. — Národní shromáždění
novotv. — novotvar
num. — numerale, číslovka
nyn. — nynější

o. — okres
ob. — obecný, obyvatel
obch. — obchodní, obchod
odb. — odborný
obj. — objeven
obs. — obsazen
obyč. — obyčejný
odr. — odrůda
odv. — odvozený
ok. — okolí
onomat. — onomatopoický
op. — opus, dílo
org. — organický
os. — osoba
ostr. — ostrov, ostrovní

p. — podobné
paleont. — paleontologie, -cký
paleozol. — paleozologie
part. — participium
pass. — passivum, -vní
path. — pathologie, -ický
ped. — pedagog, -ický
pers. — persky, -ština
pf. — perfektum
pl. — plurál
podm. — podmět
po Kr. — po Kristu
polit. o. — politický okres
pobř. — pobřeží
poč. — počátek
pod. — podobný
poh. — pohoří
pol. — polský, -ština
polab. — polabský, -ština
polic. — policejní
polit. — politický
po př. — po případě
port. — portugalský
pošt. — poštovní
pozd. — později
poznam. — poznamenání
P. R. — Podkarpatská Rus
pr. — pravý
pr. bř. — pravý břeh
praes. — praesens
předm. — předmět
přej. — přejatý
př. — příklad, před
práv. — právník, -cký
před. — předešlý
př. Kr. — před Kristem
překl. — překladatel
přel. — přeložil, přeloženo
příb. — příbuzný
příč. — příčinný
příjm. — příjmení
přímoř. — přímořský
příp. — přípona
přír. — přírodopis
přist. — přístav, přístavní
přít. — přítok
prof. — profesor
pron. — pronomen, zájmeno
prot. — protestantský, -ství
prov. — provincie

průl. — průliv
prům. — průmyslový
průpl. — průplav
prus. — pruský, -ština
ps. — pseudonym
psl. — praslovanský, -ština
publ. — publikace
psych. — psychologický
publ. — publikace
pův. — původně, původní

r. — ruský, -ština
ř. — řeka
Rak. — Rakousko, rakouský
Rak.-Uh., rak.-uh. — Rakousko-Uhersko, rakousko-uherský
řec. — řecký, -čtina
řeč. — řečený
red. — redaktor
řed. — ředitel
ref. — reformace, -ovaný
rel. — relativum, -vní
renais. — renaissanční
rep. — republika
Řím., řím. — Římané, římský
říš. — říšský
rkp. — rukopis
roč. — roční, ročně
rod. — rodem, rodilý
rom. — románský, -ština
rostl. — rostlina
rum. — rumunský, -ština
rusín. — rusínský

s. — sever, -ně, -ní
sat. — satirik, satirický
sem. — semitský
sg. — singulár
SHS. — Jugoslavie
Sib., sib. — Sibiř, sibiřský
skl. — skloněni, skloněný
sklad. — skladatel
skot. — skotský
Sl. — Slovensko
sl. — slovenský, -ština
sln. — slovinský, -ština
slouč. — sloučenina
slov. — slovanský, -ština
slož. — složený
slp. — sloupec
Slz., slz. — Slezsko, -ský
smíš. — smíšenina, smíšený
soc. — sociální
sociolog. — sociologický
souč. — současný
soud. — soudní
soukr. — soukromý
sp. — spisy
spec. — specifický
spis. — spisovatel, -ka, spisy
spol. — společný
sport. — sportovní
spr. — správa, správně
sr. — srovnej
srb. — srbský, -ština
SSSR. — Svaz socialistických sovětských republik
st. — státní
starov. — starověký
stav. — stavitel, -ský
stč. — staročeský
stol. — století
stř. — střední
strat. — strategický
středv. — středověký
stroj. — strojnický
stup. — stupeň, stupňový
sup. — supinum
super. — superlativ
sv. — svazek
svět. — světový
s.-vých. — severovýchodní
Svět. vál. — světová válka
synom. — synonyma
šir. — široký
šk. — škola, školní
šlecht. — šlechtický
šp. — španělský, -ština
švéd. — švédský, -ština

t. — tamtéž, tamže
techn. — technický
thrác. — thrácký, -čtina
text. — textilní
t. j. — to jest
teleg. — telegrafní
theolog. — theologický
t. ř. — tak řečený
trag. — tragedie, tragický
trop. — tropický
tur. — turecký, -čtina
t. — tvrdost

úč. — účelný
Uh., uh. — Uhry, -ský
uměl. — umělecký
univ. — universita, -tní
úř. — úřad, úřední
us. — usus
USA. — United States of America, t. j. Spojené státy americké

v. — viz
vál. — válečný
věd. — vědecký
velkor. — velkoruský, -ština
veř. — veřejný
ves. — veselohra
vév. — vévoda
vl. — vlastní, -ě
vlaš. — vlašský, -ština
vln. — vlněný
voj. — vojenský
všeob. — všeobecný
vt. — vteřina
v. t. — viz tam, viz toho
vulg. — vulgární
vyd. — vydání, vydán
vých. — východ, -ní, -ně
výr. — výroba
vys. — vysoko
výtv. — výtvarný
vyzn. — vyznání

z. — západ, -ní, -ně
zač. — začátek
zahr. — zahraniční
zakl. — zakladatel
zal. — založeno
zál. — záliv
záp. — západ, západní
zát. — zátoka
zejm. — zejména
zem. — zemský
zeměděl. — zemědělský
zeměp. — zeměpisný
zkr. — zkratka
zool. — zoologie, -ický
zprac. — zpracování
zv. — zvaný
zvl. — zvláštní, zvláště

ž. — župa, -ní
žel. — železnice, železniční
žen. — ženský
žid. — židovský
živn. — živnostenský

○ — viz, hledej

Seznam spolupracovníků.

Rudolf Adámek, akad. malíř, prof. PhMr. a PhDr. Jiří Baborovský, Česká technika, Brno, doc. JUDr. Ant. Basch, předn. stud. odděl. Nár. banky čsl., T. A. Baťa, tov. obuvi, Dr. Alex. Sommer-Batěk, zemědělský rada doc. Dr. techn. Ing. Ed. Baudyš, Jos. Bekera, vlád. rada v. v., Boh. Bezděk, L. Bilecký, Ing. Vilém Bitnar, redaktor, Chr. Borina, taj. bulharského vyslanectví, L. Bradáč, mistr knih., JUDr. Miloš Bukvář, úředník Všeob. pensij. ústavu, Valentin Bulgakov, býv. ředitel Tolstého musea, Jiří Bulušek, vrchní taj. minist. železnic, Dr. Václav Čejchan, úřed. Slov. knihovny, Dr. K. Černocký, profesor, Jan Červinka, korektor, J. Demasi, překladatel, Alfred Eisner, prof. Veř. obchod. školy, Dr. Václav Fabian, ředitel národopis. sbírek Národ. musea, JUDr. St. Fechtner, fin. rada, Fr. Fridrich, taj. ministerstva školství a n. o., Ing. Rudolf Gilbert, prof. státní graf. školy, Gorazd Pavlík, pravoslavný biskup, O. Hájek, akad. malíř, Dr. F. X. Harlas, řed. Městského musea, MUDr. R. Harnach, veterin. komisař Z. Ú., Dr. V. J. Hauner, vicepresident Vědeckého ústavu vojenského, Dr. Frant. Havrda, sekční šéf min. vnitra, Dr. F. J. Havelka, odborový rada, Jan Hejret, redaktor, Otakar Hrabě, redaktor, Emmerich Al. Hruška, Dr. Jiří Hübsch, redaktor, Jindř. Chalupecký, Otakar Charvát, revident z. a univ. knihovny v Brně, Ing. Jiljí B. Jahn, vrch. techn. rada v. v., Dr. Tobiáš Jakobovits, knihovník, Ludvík Jehl v Plzni, Dr. Otto Jírovec, univ. asistent, univ. prof. JUDr. J. Kapras, prof. Jiřina Karasová, bibliotekářka, JUDr. Viktor Katz, vrch. pošt. rada, Rudolf Kautský, ředitel, Dr. Jan Kefer, Dr. Ivan Klášterský, adjunkt Nár. musea, MUDr. Vilém Klein, spisovatel, doc. Dr. Jiří V. Klíma, prof., MUDr. B. Koblasa, odbor. zubní lékař, B. Kočí-Krumlovský, redaktor, Dr. Fr. Koláček, univ. profesor, Fr. Kolátor, továrník, Ing. A. Komárek, K. Kořínek, účetní řed., univ. docent Dr. Jos. Kratochvíl, rada arch. a knih. služby, Dr. Mikuláš Krječmár, profesor, Ad. Kubis, tajemník Nár. jednoty, Frant. Kurfürst, knihovník MNO., Václav Kutman, odb. redaktor, Dr. Ludvík Kühn, Emanuel Lešehrad, spisovatel, J. Lešetický, odb. spisovatel, prof. Dr. S. H. Lieben, Karel Liška, tajemník NJS., Dr. Jos. Macák, J. R. Marek, prof. a redaktor, Dr. Ant. Markus, archivář, Ing. Dr. Josef Maruška, profesor, Josef Maťan, adjunkt Národ. musea, PhDr. Václav Maule, min. rada, Ad. Mazel, odb. učitel, JUDr. Michal Navrátil, odb. spisovatel, V. A. Neumann, knihovník, RNDr. Rad. Nováček, asistent university, Dr. Jaroslav Novotný, profesor, Dr. L. Pacák, gen. řed. Red Star Line, Dr. Frant. Pala, profesor, Ing. Dr. Alois Parma, prof. vysoké školy báňské, prof. Dr. J. Páta, V. Pavlásek, bank. úředník, JUDr. V. Peča, gen. ředitel banky, Fr. Pelikán, profesor, RNDr. a PhMr. Adolf Písaříček, Dr. Rostislav Pletněv, Ing. Josef Preisler, stálý přísežný soudní znalec, PhDr. Jan Svatopluk Procházka, adj. Nár. musea, Dr. Bohumil Rak, prof., Augustin Seifert, ředitel Nár. rady československ., prof. St. Siropolko, Julius Skuhravý, Dr. Jan Slavík, profesor, Hubert Slouka, asistent astronomického ústavu, Ing. Václav Sommer (Jakub Rydvan), redaktor, Jan Roman Soukup, radiotechnik, JUDr. Otto Stehlík, Ing. Jindřich Stein, Ferd. Strejček, profesor, JUDr. Jos. Šach, komisař st. drah, Dr. Iza Šaunová, redaktorka, Dr. Eduard Šebesta, městský archivář, PhDr. a MUDr. Fr. Ševčík, prof. Dr. Josef Šimánek, spisovatel, Ing. Ludvík Špirk, vrch. ministerský komisař, Dr. Otakar Štěpánek, adjunkt Nár. musea, Jindřich Štyrský, akad. malíř, JUDr. Jos. Švec, pošt. komisař, Vítězslav Tachecí, vrch. rada, asist. V. Telín, exter. odbor. učitel, V. V. Tomek, spisovatel, Frant. Turek, štkpt., arch. J. Vaněk, fotograf, Emanuel Vítek, Brno, Ing. Rudolf Vojtíšek, řed. Mezinár. letec. spol., Dr. Bohuš Vybíral, řed. studijní knihovny, Dr. Quido Maria Vyskočil, spisovatel, Jul. Weigl, knihovník, PhDr. Eliška Weiglová-Parchomenko, RNDr. Vlastisl. Zázvorka, adj. Nár. musea, Vojt. Zelinka, profesor, Dr. Čeněk Zíbrt, profesor české university, Olga Zielecká, spisovatelka.

Hlavní redaktor Dr. Ant. Dolenský.

A

A, a, první písmeno hláskové a písmenné řady zv. abeceda, běžné u všech kult. národů. Bylo známo již Foiničanům a Židům, kteří je označovali podle jeho pův. tvaru slovem aleph (= volská hlava); z toho u Řeků samohláska α (alfa). — **a** při zkratkách. Tak před letopočty značí anno (lat. = roku); při plošných měrách značí ar. — **a** na mincích, označuje hl. mincovní město, na kapesních hodinkách značí urychlení (fr. = avance); — v nauce o elektřině je značkou ampéry; — v chemii je značkou prvku Argonu. — **a** v hudbě jest to šestý tón stupnice C-dur (zákl. tónina). Podle něho ladí se všechny nástroje; ve starším tónovém systému byl skutečně prvním tónem.

à (fr.) = za kus, po, při určení ceny, na př. à 3 francs, po 3 francích.

aa zkr. na receptech ↘ ana.

Aa (Aach, Ach, Ache z lat. aqua, st. h. něm. aha = voda), řeka, též ve složeninách jako Salzach (Salzaha), Fulda (Fuldaha), Werre (Werraha), často se vyskytující jm. řek v germ. zemích. Nejdůležitější jsou: Livonská Aa, Kuronská Aa, Svatá Aa v Lotyšsku.

Aabenraa, lázeňské m. v j. Jutsku, (1925) 38.600 ob.

Aadalself (odals), ř. v j. Nor. s četnými peřejemi a vodopády, z jejíž celkové síly asi 45.000 HP je v prům. zužitkováno kol 50%.

Aa P. van der († 1730), holandský tiskař a kartograf. Vydal svět. galerii o 66 sv.

Aach (↘ též Aa) (Radolfzellská Aacha), ř. v Bádensku, protéká Hegau a ústí u Radolfzelu do Untersee, jest podzemním odtokem Dunaje, stále rostoucím a vystupuje na povrch jakožto pramen Karstu na j. výběžcích Švábských Alp. **A.,** bádenské m., okr. Engen, 547 m n. m., má spolu se stejnojmennou níže ležící vesnicí (1925) 1010 ob., někt. mlýnů, přádelny bavlny, obchod s dobytkem.

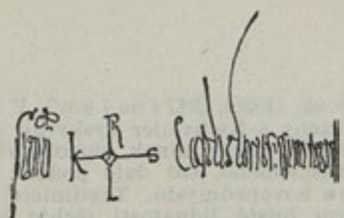
Aachen (č. Cáchy). 1. Vládní okrsek pruské Rýnské provincie 3.167 km² se 688.585 ob. (1925), (217·4 na 1 km²). V okresech Cáchy a Eschveiler vyskytují se léčivá vřídla, železo, zinek, olovo a ložiska uhlí kamenného, což dalo podnět vyvinutému kovoprůmyslu. Textilnictví jest příčinou husté lidnatosti těchto krajů.

Radnice v Cáchách.

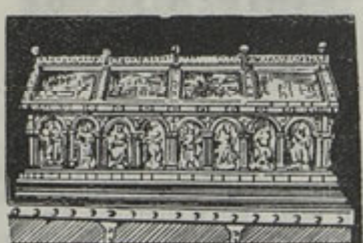
Naproti tomu jižní hornatá část je málo obydlena; zde skýtá údolní přehrada Urftu elektrickou energii. Husté osazení severní části jest podmíněno široce rozvětveným zemědělstvím. 2. Hlavní město stejnojmenného vládního okrsku s (1925) 155.816 ob., z nichž jest kat. 9·8%; nejzápadnější velké město Německa, pouze 5 km od hranic vzdálené, leží v teplém, na srážky bohatém údolí. Na jihu ležící městský les, jímž prochází od r. 1920 belgická hranice, zakrývá dvojí středověké opevnění (stol. 12. a 14.), takže jádro města, ležící na malém vršku s katedrálou a radnicí a dvě náměstí vnější, vystupují do popředí. Mezi 23 kostely nejvýznačnější je Münster, stavěný od 9. až po 16. století, staré korunovační místo německých císařů od r. 813 až 1531 s hrobkou Karla Velikého a Otty III.;

k Falcké kapli, stavěné v letech 796 až 804, přiléhá na straně východní got. chor (1414); loď chrámová má kolem sebe šest kaplí. Got. radnice byla vystavěna ve 14. stol. na místě karolinské císařské falce (778). Ze starších staveb je pozoruhodný ještě t. zv. Grashaus se „sálem listin" (1267), z novějších das Alte Kurhaus s koncertním sálem (1782—1786), divadlo (1825), hlavní kostel u sv. Foillana, měst-

Podpis Karla Velikého.

ská knihovna (150.000 svazků), Guermondtské museum, Nový léčebný dům. Živý průmysl severních předměstí dodává především sukna, stroje, vagony, jehly, automobily, a dřevěné zboží. Odedávna proslulá jsou alkalicko-sirná solná vřídla, která prýští ze země v Cáchách na 10 místech, v Burtscheidu na 18 místech, o teplotě od 38° do 74° C a skýtají ve 24 hodinách 5000—6000 cm³ vody. Vody se užívá k jednotliv. koupelím, sprchám, parním lázním, inhalacím a k pití. Léčí se zde: reumatismus, dna, různé neuralgie, kožní nemoci, katarrhy vnějších dýchadel a bronchiální katarrhy.

Sarkofag Karla Velikého v Cáchách.

Jméno Aquae Grani není ještě zcela vysvětleno. C. byly v 1. stol. p. Kr. římská pohraniční stanice; z lázní, vybudovaných v letech 89—120 p. Kr., se zachovaly zbytky. C. staly se říšským městem, když jim byla povolena rozsáhlá privilegia od Karla Vel. a Bedřicha I. a II. Jejich význam poklesl zvolením Frankfurtu n. M. za město korunovační, boji protireformačními a požárem v roce 1656. Po mírové smlouvě versaillské (1919) ztratily C. oddělením Eupen-Malmedy veliký díl svého přirozeného zázemí a od té doby bojují s hospodářskými obtížemi. První mír v Cáchách (1668) skončil revoluční válku Ludvíka XIV. se Španělskem. — Druhým mírem v Cáchách 1748 skončil se zápas o dědictví rakouské.

Aachen Hans von (* r. 1552 v Kolíně n. R., † 6. I. 1615 v Praze), komorní malíř cís. Rudolfa II. Maloval mytologické a církevní obrazy. Z čet. obrazů jsou někt. v Praze, Vídni, Mnichově. Lit.: Mikovec B., Lumír (1851), Chytil K., Umění v Praze za Rudolfa II. (1904).

Aak, menší nákladní loď ploché konstrukce, s plachetním stěžněm, jíž se užívá v holandských průplavech.

Aakjaer (okjér) Jeppe (* 1886), dánský básník, význačný představitel domácího umění. Jeho četné, drsné, silné, rázovité povídky a zvučná lyrika (z části v dialektu), svědčí o hluboké znalosti pův. selského lidu jeho domoviny a hluboké lásce k němu. Sp.: Sten Steensen Blichers Livstragedie (1903—4).

Aalborg (ólborg), dánský správní okr. v Jutsku po obou str. Limfjordu, 2936 km² se (1925) 178.382 ob. (60 na 1 km²). **A.,** hl. m. stejnojmenného okresu na j. bř. Limfjordu, (1925) s 42.820 ob. **A.,** dán. m. se starobylými stavbami, sídlo evang. bisk. (od 1554), četných konsulátů, vede živý zámořský obchod hlavně s produkty zeměd. Též značný cementový, tabákový a lihový prům.

Aalen, býv. svobodné říš. m. ve vých. Würtembersku s (1925) 12.180 ob., evang., na hor. toku Kocheru při jeho výtoku z Alpy 429 m nad mořem, na dráze Stuttgart—Nördlingen, má staré stavby. Radnice se „špionem" jako znakem města, kostel sv. Jana (XIV. stol.), Museum Schubartovo. Průmysl dřevařský a železárny (hl. dílna železniční), přádelny, továrny na čokoládu.

Aalesund (óle-), nor. m., (1920) s 10.269 ob., má významný pobř. obchod, jest střediskem pobř. rybolovu.

Aali Paša Mohamed Emin (* 1815 v Cařihradě), tur. diplomat. Dosáhl rychle vys. úřadů diplom.; 1854 stal se ministrem zahr. a předsedou tansimatu čili reformy stát.; 1855 byl plnomocníkem na konferenci ve Vídni, po návratu velkým vezírem, v kterémžto úřadě potvrdil hatišerifem 18. II. 1856 práva, týkající se svobody křesťanů. Na konferenci pařížské vyznačoval se energií a důvtipem, po podepsání traktátu (3. III. 1856) pařížského stal se opět velkým vezírem. V době povstání krétského 1866 nedovolil cizím mocnostem, aby se míchaly do tur. věcí. Spor řec.-tur. r. 1868 byl urovnán jeho přičiněním cestou smír-

nou. Spolu s Fuad pašou přetvořil stát. radu 1868 na způsob konstituční. 1869 jako zahr. ministr přinutil khediva uznati svrchovanost sultánovu. † 1871.

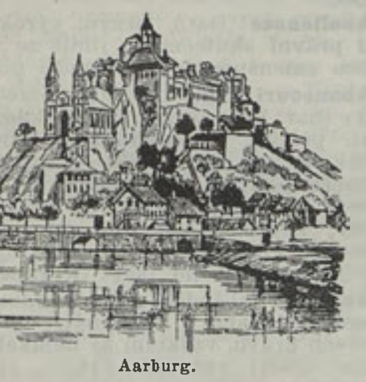
Aall Jakób, norský spisovatel a učenec, † 1844.

Aalst (Aelst, franc. Alost), belg. město v z. Flandersku, (1925) 36.500 ob. Uzel dráhy Brusel—Genty, Antverpy—Tournay. Pomník prvního belg. tiskaře Dirk Marteuse († 1534). Živý průmysl textilní a jirchářský.

Aanrund Hans (ónrund) (* 1863), nor. spis., autor selských novel a dramat. Do češtiny uveden překlady Huga Kosterky (Tisíc nejkr. novel 68).

Aara (franc. Arole), největší švýc. přítok Rýnu, poříčí 17.000 km², vyvěrá z ledovců Aarských, protéká údolím Hasli, proslulou temnou úžinou jezerem Brienzským a Thunským, Bernskou naplaveninou teče podél j. svahu Jury, u Koblence, blíže Waldshutu, ústí do Rýnu. Přítoky jsou: Lütschina, Kander, Reuss, Limmat. Kanálem Hagneckským jest část vod odvedena do jezera Biennského k zamezení povodní.

Aarau, hl. m. švýc. kantonu Aargau, s (1925) 10.900 obyv., po většině evang. reform. vyznání. Leží v úrodném údolí na Aaře, uzel drah Curych—Solothurn, Aarau—Luzern; má starý farní kostel, vládní budovu se zasedacím sálem velké rady, knihovnu kantonu (80.000 sv.), měst. dům, prům. museum, školu kantonu s přírodověd. sbírkou, seminář pro učitelky, prům. školu, ústav pro hluchoněmé. Prům. vyrábí zboží hedvábné, barvy a jemné mechanické nástroje.

Aarburg.

Aarburg, město švýc. kantonu Aargau, 405 m. n. m. Ve staré tvrzi polepšovna, průmysl bavlnářský.

Aarestrup (ore-) Emil (1800—1856), dánský básník, lyrik opěvuje životní slasti.

Aargau, kanton v s. Švýc., 1403 km², s (1925) 240.750 ob. (171 na 1 km²). A. částečně prostupuje jím vápencový Jura. Má 95% úrodné půdy, z ní as 870 km² lesů, pastvin a luk. Významný je rybolov na Rýně. Z prům. jsou zde zastoupeny: pletárny, pletení slámy, přádelny na bavlnu, zpracování tabáku. Z vodních sil využitkuje se 113.000 HP. Solné doly jsou v Rheinfeldenu a Kyburgu, léčivé prameny (sirné) v Schinznachu, Badenu, Wildeggu a j. Zemské barvy černá a modrá. — Ústava je demokratická. Zákonodárný úřad jest Velká Rada s 200 členy, staršími 20 let, volenými na 4 roky. Výkonnou moc má 5členná vládní rada, volená rovněž na 4 roky; je vedena a representována zem. místodrž. (Landammann), jejž si volí ze svého středu.

Aarhus (ór-), 1. dánský okres ve vých. Jutsku, 2516 km², (1925) 250.108 ob. (99 na 1 km²), má úrodnou půdu. — 2. Hl. m. stejnojmenného okr., druhé největší m. Dánska, (r. 1925) 76.226 ob., v zátoce Kattegatu, železniční uzel, má got. dóm, divadlo, museum, knihovnu, gymnasium, je sídlem evang. bisk., generálního konsula Jutska a Fyenu. R. 1928 byla v A-u založena univ.; prozatím otevřena je filosof. fakulta. Výborný přístav; hlavně dováží se zboží koloniální a zeměd. produkty, vyváží železo, tabák a zboží bavlněné.

Aarö (órö, na rozdíl od Árö), dán. ostrov v malém Beltu, 5.8 km², (1925) 283 ob., oddělený od pevniny 600—1000 m širokým Aarösundem. Ob. se živí zeměd. a rybolovem.

Aaron, v. Aron.

Aaronowicz (-vič) Izaak (1550—1630), spis. a tiskař, rodem z Prostějova na Moravě, tisknul v Krakově. Vedle mnohých děl hebr. vytiskl velmi chválený Talmud Babylonský (1603—1605) ve 12 svazcích. Napsal několik knih náboženských.

Aarské ledovce, l. skupiny Finsteraarhornu v Bernských Alpách. Jsou to: Hornoaarský ledovec 10.5 m široký, 7 km dlouhý, prameniště Aaary, dále Finsteraarský a Lauteraarský, z nichž se skládá ledovec Dolnoaarský (39 km šir., 17 km dl.), končící se ve výši 1800 m.

Aasen (ósen) Ivar (* 1813 v Örstenu [Sömöre], † 1886 v Oslo), norský jazykozpytec a básník. „Det Norste Folhesprogs Grammatik“ (Gramatika něm. řeči lid.), 1871—73 položil základy ke zkoumání nor. nářečí a svými příspěvky básnickými, psanými dialektem do růz. časopisů, stal se vl. zakladatelem nor. „Landsmaal“, v. Norská řeč.

Aasvär (ósvär), skupina skjärů (t. j. malých skalnatých ostrůvků s balvany) na nor. pobř. mezi ostrovy Lovunden a Dönna ve vodách fjordů Nordreského a Söndreského.

A. a. u. c., (lat.), anno ab urbe condita — léta od založení města, t. zn. Říma.

ab, s označením místa, užívá se při dodacích smlouvách a znamená, že zboží má býti dopraveno na útraty a nebezpečí jedné ze smluvních stran z místa skladu.

Ab, hebrejské slovo, znamená otec, a bylo ho užito v širším smyslu pro zakladatele kmene; jest též oslovením učitele, mistra, dobrodince a p. Sr. ruské oslovení „baťuško". — **A.,** jm. židovského měsíce sklizně ječmene (přesněji Abib), odpovídá asi našemu červenci.

Aba, orientální název bavlněného n. z velbloudích chlupů vyrobeného šátku, jehož užívají chudí jako pláště. Na poloostrově Sinajském zve se G h a s i z, v Nubii A h k; balí se do něho též levantinský tabák.

Aba, prastarý rod uherský.

Abä, m. v Řec., nyní v troskách, patřilo ve starověku ke krajině Phokis a bylo proslaveno pro svou věštírnu Apollonovu.

Ababdové, afr. nár. kmen v krajině Bedža v horním Egyptě; usedlí v počtu as 40.000 mezi Assuanem a Kenehem, živí se nyní rolnictvím. Dříve kočovníci.

Abaco, jeden z ostrovů Bahamských (v. t.).

Abaco (-ko) Evarista Felice dall', (1675—1745), něm. hud. skladatel, činný v Mnichově jako kapelník i rádce panovníků. Známý jest svými sonatami komorními i kostelními skladbami.

Abaddon, hebr. znamená: „vyhlazení", zánik, vyskytuje se v žid. poesii jako výraz a označení pro „říši mrtvých", „peklo" (na př. kniha Jobova 26, V. 6). Ve Zjevení sv. Jana jest **A.** anděl propasti.

Abadie (abadý) Paul, jun. (nar. 9. XI. 1812, † 3. VIII. 1884), architekt francouzský, byl tvůrcem mnoha kostelů, z nichž vyniká kostel Srdce Ježíšova na Montmartru.

Abadové, národ horský, příb. Čerkesům, na Kavkaze.

Abafi (Aigner) Ludvík (narozen 1840, † 1909), maď. spisovatel. Sp. Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn (Budapest 1890 a d.); všímá si hojně českých poměrů.

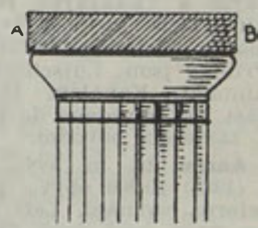
Abaffy Leopold, slovenský novelista, homiletik, překladatel z angličtiny a srbštiny, nar. 1827 v banátském Slovenském Aradci, působil jako luteránský kněz a zemřel 1883 v rodišti jako „panslávˮ. Od 1847 tiskl četné povídky křesťansky moralisující, ale význam literární má hlavně jeho překlad anglického náboženského románu Johna Bunyana „Cesta poutníků na horu Sion" (Pešť 1871). Sr. Vlček, Dějiny 1889, 231, Rizner, Bibl. písem. sloven. 1917, 2, Frýdecký Slov. lit. 1920, 125.

Abai, horní tok Modrého Nilu, vyvěrá 2800 m. n. m., v Habeši protéká jezero Tanské, obrací se k s.-záp. a protéká vysočinu Habešskou a step Sennarskou.

Abakan, l. přítok Jeniseje, vyvěrá z hor Sajanských a má zlatonosný písek. Údolí jeho jest úrodné.

Abakanowicz (-vič) Bruno (nar. 1852, † 1900), polský fysik, napsal četná vědecká pojednání.

Abakus (lat., z řec.: Abax), čtyřhranná deska, nálevní a slavnostní stůl, s poli význačnými ke hře a vrhání kostek, též počítací deska. V architektuře vrchní deska hlavice sloupu, v dorském slohu jest a. hladká čtvercová deska silná, v iónském slohu tenká s ozdobným vlnitým profilem, ve slohu korintském je po stranách prohnuta a na rozích buď špičatá n. otupená. Též počitadlo, početní tabulky, určující poměr několika proměnných veličin, na př. při složené směsi plynné za určité teploty a určitého tlaku.

Abakus.

Abalda, hlavní sklad tabáku; trafika vůbec.

Abalienace (lat.), právn. výrok, značící právní skutečnosti, jimiž se nějaké právo zmenšuje, převádí nebo pozbývá.

Abancourt (abānkúr) Franciszek Ksawery (nar. 1815, zemřel 1892 v Bolechově), spis. polský, spoluredaktor „Dziennika Polskiego" ve Lvově 1861—2; autor prací z oboru politiky a národohosp. Pseudonymy: Budzimir Socha, Strażnik narodowy; nejdůležitější dílo jeho je „Era konstytucyjna austro-węgierskiej monarchji od 1848 do 1881" (Krakov 1881).

Abandon (abāndōn, z fr. abandonner = opustiti), značí v rozličných právních oborech právo, vzdáním se nějakého majetku dosíci různých výhod, zvl. vyprostiti se z určitých závazků.

Abano, m. a lázně v provincii Padua (H. Italie). Horké bahenní a minerální lázně byly již známé ve starověku. Léčí se tu onemocnění svalů a kloubů, revmatismus, dna, neuralgie.

Abarbanell (správněji Abarbanel) Isak ben Jehuda (narozen 1437 v Lisaboně), vznešený, vzdělaný šp. Žid, důležitý činitel na port. dvoře jako politik a učenec, později finanční ministr Ferdinanda Kat. Když byli Židé ze Španěl vypuzeni, r. 1492, odešel A. nejdříve do Neapole a odtud do Benátek, kde zemřel jako známý filosof. spisovatel.

Abarbanell Juda Leon, syn Isaka A., byl lékařem a filosofem, velmi známý byl jeho sp. „Dialoghi di amore" (Rozmluvy o lásce).

Abarim, horské pásmo na vých. pobř. Mrtvého moře v zemi Moabitů. S hory Nebo, ležící na s. kraji pohoří Abarim díval se Mojžíš do země zaslíbené.

à bas (aba) dole, dolů; výraz pro zmaření nějaké věci n. pro umlčení řečníka.

Abasie, neschopnost státi, příznak, pozorovaný při rozličných nervových nemocech, obzvl. při hysterii; v. astasie.

Abassi, perská váha (360 gr.), též jako mince platná.

Abaton (řec. = nepřípustno), označení mnohých posvátných předmětů ve starém Řecku; užívá se ještě dnes v orthodoxní řec. církvi.

Abatyše, představená katol. žen. kláštera. Volí si ji jeptišky a biskup musí volbu potvrditi. Musí jí býti nejméně třicet let a musí již býti alespoň pět let jeptiškou.

Abauj-Turnanská župa čili stolice ve vých. Sl. povstala r. 1860 spojením žup Abaujvarské a Turnanské; hl. m. Košice. Při smlouvě trianonské r. 1920 byla rozdělena mezi Maď. a RČS.

Abba, hebrejské oslovení Boha v modlitbách a žalmech; starokřesť. obec podržela toto oslovení ve svých písních a žalmech. Abba = milý otče; v. Ab.

Abbádovci, potomci arab. rodiny Abbádovy. Když Omajjovci byli v Kordově svrženi s kalifátu, tvořili A. ve Šp. nejmocnější maurskou vedlejší dyn. se sídlem v Seville. Po zakladateli Abul Kasim Mohamedovi nastoupil jeho syn Abbad el Mohadid r. 1042. Po něm pak r. 1068 Mohamed el Mohamid, který proti hrozbám Alfonse VI., Kastilského, povolal v roce 1086 Almoravidovce Jusufa ibn Tašfina z Maroka. Spojenec nejenže zahnal Španěly, nýbrž ujal se též na místě A-ů vlády a dal Mohameda, jenž byl slaveným básníkem, odvésti do Maroka, kdež zemřel ve vězení.

Abbach, m. v D. Bavořích, s historickými památkami na císaře Jindřicha II. V blízkosti pramen Wildbach, odedávna známý pro svou léčivost.

Abbás (kol. r. 566—654), strýc Mohamedův v Mekce velmi vlivný, ze začátku nepřál nově založenému Islamu, pro nějž byl získán po zajetí v bitvě u Bedru (624) diplomacií svého synovce, který zatím nabyl velké moci. Jeho pozdější domnělé zásluhy o věc Mohamedovu jsou spíše legendárního rázu, neboť zprávy o nich rozšířeny byly úmyslně od jeho potomků, Abbásovců, k jich prospěchu.

Abbassamento (it., hudeb. výraz), zn. při hře na klavír překládání levé ruky přes pravou. Jinak též sklonění ruky při taktování.

Abbazia (-cija), světoznámé it. mořské lázně v provincii Fiume. Před větry je chrání pohoří, vrcholící v Monte Maggiore (1396 m). Hotely, sanatoria a vily jsou rozsety po pobř. až do 12 km vzdálené Lovrany. Ročně sem přichází na 50.000 návštěvníků. Průměrná roční teplota v létě 13,2° C, v zimě 5,2°.

Abbe Ernst (1840—1905), německý fysik, syn dělníka v Eisenachu, od 1863—1896 vynikající učitel fysiky, mathematiky a astronomie na univ. v Jeně, kde se stal r. 1870 prof. a 1877 ředitelem hvězdárny. Kromě theoretických výzkumů významná byla jeho spolupráce s universitním

Abbe Ernst.

mechanikem ↷ Karlem Zeissem v Jeně, zlepšující mikroskopy a optické přístroje. A. stal se r. 1875 tichým společníkem Zeissova podniku a r. 1880 spoluzakladatelem skláren Schott a spol. v Jeně. Jeho geniální pomocí při zjemnění materiálu, zlepšení objektivů a co největším zdokonalením měřicích přístrojů vznikl podnik světového významu, který i obchodně vykazoval obrovské zisky. Obrovské vzrušení vzbudilo, když A., který byl po smrti Zeissově majitelem, zřídil v r. 1891 „Nadaci Karla Zeisse", jíž odkázal celé své jmění a odstoupil své podílnické nároky. Podle stanov této nadace dělníci

v továrnách zaměstnaní, na něž se pohlíží jako na kolektivního majitele — mají nárok na podíl na zisku, pensi, obzvláště dobré honorování hodin přes čas n. práce akkordní, na individuální ohledy a t. p. A. zavedl tím do praxe jako jeden z prvních soc. polit. novoty. Mimo to zdůraznil, že na toto zařízení nelze pohlížeti jako na dobrodiní dělníkům prokázané, nýbrž jako na splnění oprávněných nároků.

Abbé (franc.), původ. vůdce kláštera (opat z něm. Abt), pozd. vůbec označení mladších kat. duchovních, kteří nevykonávají úř. kněžského. Jakožto světští duchovní domácí učitelé a kaplani u šlechty a u dvora franc., zvl. za časů Ludvíka XIV. a XV. byli velmi vlivnými činiteli. Po franc. revoluci jejich funkce i vliv zanikly, ježto právo jmenovati je měli podle rozhodnutí papežova toliko králové francouzští.

Abbé *** (abbé trois étoiles), a. se třemi hvězd., pseud. abbé Michona, autora sensačních protiklerik. románů, psaných v polov. XIX. stol.

Abbé modrý, byl pojmenován od současníků Jos. Dobrovský pro svou oblibu, odívati se celý modře. Byla to jedna z jeho podivínských libůstek v době duševní choroby v letech 1795 až 1802, kterou se zdarem léčil proslulý dr. Held.

Abbeho přístroj, užívaný v badáních bakteriologických pro lepší osvětlení předmětův zkoumaných při velmi silném zvětšení mikroskopickém.

Abbéma Louise (nar. 1858 v Etampes), fr. malířka. Maluje hlavně podobizny.

Abbéville (-vil), m. ve Fr., dép. Somme, 20.300 ob., přístav. Ve Svět. válce sídlo angl. generálního štábu a pro svůj železniční most strategicky důležitý bod.

Abbey Edwin Austin (nar. 1852 ve Filadelfii), americký malíř genrů, akvarelista a grafik. Studoval na Pennsylvania Academy of fine arts. Do r. 1883 žil v N. Yorku, kde byl velice oblíbeným ilustrátorem mnoha listů. Potom se usídlil v Londýně. † 1911.

Abbiategrasso, m. v s. Italii na trati Milán—Mortaro (10.000 obyv.). V 12.—16. stol. jeviště četných bitev.

Abbildungen, Ab. böhmischer u. mähr. Gelehrten, důležité životopisné dílo obrozenské doby, vydával společně s Mikulášem Adauktem Voigtem, literární historik a filolog Frant. Martin Pelcl v letech 1773 až 1782 jako předchůdce pozdější rukověti o českých učencích z řádu jesuitského (1786).

Abbot Jiří (* 1562 v Guilfordě, † 1633), znamenitý theolog angl. církve. Byl učitelem a kazatelem univ. oxfordské, pak arcibiskup. v Canterbury. Nadržoval puritánům a vystupoval nesnášenlivě proti kat.; za oposice proti neparlamentnímu postupu krále Karla I. byl zbaven úřadu. Nástupcem jeho byl proslulý W. Laud.

Abbot Robert (* 1562, † 1617), bratr předešl., biskup salisburský, prof. theologie v Oxfordě, byl zarytým protivníkem papežství, vystupoval proti dílu Bellarmina o vládě papežově, autor svého času proslulé knihy „Antichristi demonstratio“.

Abbotsford (äbecford), rytířský zámek ve Skotsku, v Raxburgshire, býv.

Abbotsford.

letovisko angl. romanopisce Waltera Scotta; cenné sbírky obrazů, rytin a knihovna patří básníkově vnučce.

Abbt Thomas (* 25. XI. 1738 v Ulmu, zemř. 3. XI. 1766 v Bückeburgu), filosof-moralista období osvícenského. R. 1760 stal se prof. filosofie ve Frankfurtě n. Odrou, r. 1761 prof. mat. v Rinteln. R. 1768 povolán do Bückeburgu jako člen stát. rady a konsistoře. Hl. díla: O smrti za vlast (1761), O zásluze (1765), Výňatek z historie všeobecné, Přehled hlavních pokroků civilisace.

Abc, první tři písmena ☞ abecedy, přeneseně též základy nějaké věci, nějakého vědění nebo nějaké vědy.

Abd, ve spojení s arab. vl. jmény značí „sluha“, na př. Abdallah = sluha boží, Abd el Kader = sluha Všemocného atd. Výrazu tomu odpovídá v hebrej. ebed. Turci označují týž pojem přidáním „kuli“ na konci slova.

Abdallah, ☞ Abd. Otec proroka Mohameda, syn Abd el Mottaliba, * ok. 545 v Mekce, žil tam jako kupec, † ok. 570 na obchodní cestě, krátce před narozením syna.

Abdallah, syn Aliho z dynastie Omajjovcův, porazil r. 750 kalifa Marvana II., vyhladil skoro všechny členy jeho rodu a tím způsobem připravil cestu k trůnu vlastnímu rodu Abbássovcův (☞ Abbas). První dva kalifové z toho rodu byli jeho sestřenci. Když jim odepřel po-

slušenství, vypověděli mu jeho příbuzní válku. Byl zavražděn r. 764.

Abdank, čili habdank, starý erb polský, pocházející jistě z doby Boleslava Křivoústého. Představuje stříbrný znak v podobě W v červeném poli, nad ním helma s korunou s touž literou. Tento erb má dnes ve znaku přes sto polských rodin.

Abdank.

Erb tento měli Lambert z Góry, první biskup krakovský po sv. Stanislavovi; Skarbimierz, hejtm. za Boleslava Křivoústého; Michal, zakladatel kláštera Benediktinů v Lublině; Rustaw, zakladatel kláštera Cisterciáků v Sulejově nad Pilicou.

Abd-el-Kader (* 1808, † 1883), potomek arabských kněží, byv zvolen alžírským emirem pokoušel se vytlačiti Francouze z Alžíru (1830 dobytého) pomocí fanatismu a statečné a důvtipné energie; když však ho generál Bugeaud porazil a vévoda z Aumalu dobyl 1843 jeho polního tábora (Smalah) vzdal se generálovi Lamoricièrovi na jeho čestné slovo. Nicméně ho propustil teprve Napoleon III. (1852). Od té doby žil povětšině v Damašku a zachránil tam téměř 1500 křesť., jichž život byl ohrožován Drusy. A. psal též básně a paměti, jakož i náboženské a vojenské spisy.

Abd-el-Krim (* 1880), vůdce vzpoury Rifkabylů proti Šp. a Fr., činícím si nároky na Maroko. Byv vychován jako chlapec ve Španělsku, vzdělal se tam později na vojenské akademii a (pod nepravým jménem) ve správě kolonií a nahlédl tak do evropského způsobu válčení. Tím se stal obzvláště nebezpečným od r. 1920, když se připojil k povstaleckému hnutí Rais Uli-ovu, a to tím více, poněvadž mezi Francouzi a Španěly v území za Tangerem panovala silná řevnivost a větší společné operace byly až do r. 1924 nemožné. Rostoucí úspěchy Rifanů donutily Francouze k energickému spolčení se španělským vojskem, a A. se musil koncem dubna 1926 s celou svou mocí bezpodmínečně podrobiti franc. gener. guvernéru Steegovi, když se byl předtím marně pokoušel vyjednávati a později vyhlásiti „svatou válku“. Byl odsouzen k doživotnímu vyhnanství a v červnu 1926 byl převezen se svou rodinou na ostrov Réunion.

Abdera, m. ve staré Thrácii, nedaleko ústí Nesta do Egejského moře. Kolonisace ionská m. velmi povznesla. Později patřila k Macedonii a Římané ji povýšili na svobodné město. Zříceniny města možno dodnes spatřiti na mysu Balastra. M. mělo ve starověku pověst Kocourkova, přesto, že se v něm zrodili mužové jako Demokritos, Protagoras, Anaxarchos, Hekatacus. Wieland v proslulém románě Geschichte der Abderiten představuje v A-ře typ maloměsta.

Abderhalden Emil (* 1877), němec. profesor fysiologie v Halle, proslul badáním o výměně látek, jmenovitě bílkovin. A-ská obranná kvasidla, jsou ta, která v krvi se objeví, když cizí látka bílkoviny vnikne do tkaniva neb do oběhu krevního, pomíjejíc kanály zažívacího ústrojí a v těle škodlivě působí. Obranná kvasidla působí ničivě na tyto škodlivé látky a činí je neškodnými. A-ská reakce v těhotenství spočívá ve tvoření těchto obranných kvasidel v krvi těhotných žen. Bílkoviny, které tvoří vyvinující se zárodek, vaječníkové blány, lůžko atd. a při tom vnikají do těla matčina, vyvolají tvoření obranných kvasidel. Podle A-ova badání stává se již na začátku těhotenství, takže se v případě pochybnosti dá provésti důkaz o jejich vytvoření. Důkazem jest tu krevní zkouška, která zjistí přítomnost oněch obranných látek; to možno provésti 4 způsoby: 1. dialysou, 2. metodou barviv, 3. metodou optickou, 4. postupnou zkouškou kovy.

Emil Abderhalden.

Abd-er-Rahman, maurský místodržící ve Španělsku v 8. století. — A. z dynastie Omajovců, † 788, jediný unikl krveprolití způsobené Abbásovci, založil mocný emirát v Kordobě. — A. sultán Fezu a Maroka v letech 1822—59. Jako spojenec Abd-el Kaderův poražen u Isly Francouzi. Za něho se počala europeisace Maroka. A. emír afganistanský, † 1905.

Abdest, (per.), nazývá se rituální omývání Mohamedánů, bez něhož není jim možno konati pět denních modliteb. Vztahují se jen na určité údy a nesmějí se zaměňovati s rituální očistnou koupelí. Není-li vody, nutno užíti písku.

Abdiáš, (hebr. obadjah), sluha boží, prorok ve Starém Zákoně.

Abdiáš Jan, vynikající českobratrský znalec duchov. zpěvu, žil v XVI. věku jako starší a kazatel „Jednoty Bratrské“, nazýván jsa „jedním ze služebníků Páně

předních"; zemřel 1588 v Přerově. Kázal 1584 nad náhle zemřelým nadaným mládencem Jakubem Prušákem, jinak nezanechal literárního výtvoru, ale měl velký vliv na tvorbu i rozvoj české duchov. písně v její moravské oblasti. Sr.: Dlabač I., 1815, 21.

Abdikace, (lat. abdicatio), odřeknutí se na př. trůnu, dědictví.

Abdomen, (lat.), lékařský název pro břicho. Pochází od lat. abdo, skrývám n. od hebr. abdomen, otec výkalů. Abdominální, břišní; abdominální ~ tyfus.

Abdon Martin, duchovní lyrik českobratrský, nar. 1529 v Přerově jako starší bratr Jana Blahoslava, studoval v Královci, ve Wittemberku, kde se stýkal s Melanchtonem. Působil v Mladé Boleslavi, stal se 1557 knězem ve Sležanech na Moravě a zemřel mladistvý 1561 v Praze, oslaven latinskými verši svých přátel. Složil akrostichickou píseň „Mocný všech věkův králi", otištěnou 1561 v Šamotulském kancionálu. Sr. Jireček, Hymnol. bohemica 1878, 57.

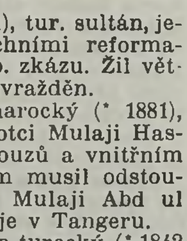
Abducens (lat.), vlastně nervus a., šestý mozkový nerv; vychází ze spodní části čtvrtého mozkového laloku, na zadním okraji ~ mozku vychází ven, proniká tvrdou kůru mozkovou a vchází do dutiny oční ke svalu přímému zevnímu, jehož pohyby řídí. Jeho ochrnutí má za následek šikmou polohu oka.

Abduktory, svaly, které působí, že se údy mohou nezávisle na těle pohybovati, natahovati, vzpřimovati.

Abd ul Asis (1830—1871), tur. sultán, jehož vláda počala povrchními reformami a uvedla zemi v hosp. zkázu. Žil většinou ve Francii. Byl zavražděn.

Abd ul Asis, sultán marocký (* 1881), nastoupil 1894 po svém otci Mulaji Hassanovi. Tísněn od Francouzů a vnitřním povstáním Buhamarovým musil odstoupiti trůn svému bratru Mulaji Abd ul Hafidovi a od té doby žije v Tangeru.

Abd ul Hamid II., sultán turecký, (* 1842 — † 1918), na trůn vstoupil 1876. Prohrál válku s Ruskem 1877 až 78 a přijal těžké podmínky míru v San Stefanu, zmírněné na kongrese v Berlíně (1878). R. 1897 porazil Řecko. V zahr. politice hledal oporu v Něm., jemuž zajistil převážný vliv v Turecku; s pomocí něm. úředníků provedl řadu reforem finančních i vojenských. Roku 1908 přinucen revolucí udělil státu konstituci, r. 1909 byl však zbaven trůnu a internován do r. 1912 v Soluni.

Abdul Hamid II.

Abd ullah, též Abdallah (1830—1899), v Sudanu z arab. kmene Baggara přívrženec známého Mahdiho. Po smrti Mahdiho zaujal jeho místo jako kalif. Vedl zuřivé boje proti Egyptu a Angličanům a udržel tak svou moc až do r. 1898, kdy byl poražen Kitchenerem a padl rok nato v Kordofanu.

Abd ullah (Abdallah), nar. 1883 jako syn Husseina, býv. krále Hedžázu. Jako vůdce arabského osvobozovacího hnutí stal se za pomocí Angličanů emirem Transjordánska a jeho bratr Fessal králem Mezopotamie.

Abd ul-Mumen (1094—1163), původem z Maroka, zatlačil Almoravidovce z největšího dílu sev. Afriky a j. Španělska a nastolil na tomto území vládu dynastie Almohadů.

Abeceda, řec. alfabeta, soubor všech písmen jednoho jazyka v určitém pořádku, podle něhož se chovají v paměti; podle a-y sestavují se seznamy k snadnějšímu hledání. Název od znění prvních tří hlásek abc. Starším pojmenováním jest název řecký: alfabeta. Česká abeceda skládá se z těchto písmen: a á b c č d ď e é ě f g h ch i í j k l m n ň o ó p r ř s š t ť u ú ů v y ý z ž, a cizí q x w. Podle příkladu ruské azbuky a řecké alfabety chtěl zavésti Hus také pro české hlásky a litery pojmenování (**a b**ude **c**elé **č**eledi **d**áno **d**ědictví atd.), ale neujalo se.

A. je v české literární historii často se vyskytující název příručních sp., z nichž nejstarší je vídeňský rukopis z r. 1414 „Abecedy" Mistra Jana Husa, otištěný 1547 v prostějovském slabikáři. Kocína z Kocinetu „A. pobožné manželky" (1585) obsahovala výklad 22 veršů o ctnostech dobré a šlechetné ženy, pořádkem liter hebrejské abecedy v poslední kapitole Šalomounových „Přísloví". Mluvnické povahy byly „A-y" Pavla Doležala (1756) a J. E. Trampa (1767), rovněž tak pozdější Machkova (1829) a Vinařického (1838). Beletristického obsahu byly obrázková a. Douchova (1851) a Šťastného (1862). Hojnost různých „abeced" mají Slováci, nejstarší v rukopise XVIII. věku je „A. pro Učedlnjkůw a Žačkůw Krystowých", pak tisky „A. Ženská w Pjseň uwedená" (1793), „A. Učenj Křesťanského" (1799), „A. mešťanská" (1848) a „A. mravní" (1878). — Abecední žalmy a písně jsou akrostichické skladby, v nichž jednotlivé verše n. skupiny veršů počínají písmeny hebrejské abecedy po pořádku jdoucími. Když básník užil celé abecedy jednou, dvakrát či vícekráte po sobě, má žalm 22, 44 či více veršů. Počíná-li se každý stichos jiným písmem, má píseň jen 11 veršů. „Žalm 119" má 22 strof osmiveršových a každý verš jedné strofy se počíná

tímtéž písmenem abecedy. „Starý zákon‘ obsahuje takových písní patnáct, seřadění veršů podle abecedy bylo umělou ozdobou bez vlivu na obsah písně. Sr.: Sedláček, Zákl. hebr. jaz. biblického, 152.

Abbegg Richard (1869—1910), německý chemik, profesor chem. na technice ve Vratislavi. Pracoval v elektrochemii a napsal Příručku anorganické chem.

Abeken Heinrich (1809—72), německý bohoslovec ve službách německého zahr. úřadu, byl z nejváženějších rádců Viléma I. Pro svou slohovou obratnost byl zván „pero Bismarckovo“.

Abél (hebr. dech), podle bible druhý syn Adamův, pastýř, který byl zavražděn svým bratrem Kainem, ze závisti nad obětí, která se Bohu zalíbila. Pozdější rabínská, křesťanská a též mohamedánská tradice se námětu zmocnila a poeticky jej vyzdobila. Místo vraždy prý bylo asi 120 km od Damašku. Gnostikové nazývali Abelem zlidštělého aeona. V křesťanském umění jest zpodobňován jako štíhlý jinoch, nesoucí beránka, předobraz oběti Kristovy. Obraz A-ovy a Kainovy oběti jest prastarý, nacházíme jej již v katakombách. Básnicky zpracovali tento příběh Gessner (Tod Abels) a Byron (Kain).

Abel (* 1790), český malíř krajinář, žák J. Zwettlera.

Abel Florián († 1565), německý kreslíř, rod. z Kolína n. R., byl dvorským umělcem a navrhl výzdobu hrobky cís. Maxmiliana v Inšpruku. Kol roku 1553 žil v Praze. Kreslil pro tisky Jiřího Melantricha. Lit.: Chytil K., Umění v Praze za Rudolfa II. (1904).

Abel (Ebel) Frederick (1827—1902), anglický chemik. Z jeho vynálezů jest nejznámější střelná bavlna a přístroj na zkoušení petroleje. Probádal též anilinové deriváty, vynalezl cordite spolu se Sir. Jamesem Dewarem. Pracoval jako chemik ve vál. oddělení a byl pak ředitelem Král. Institutu.

Abel Jindřich, jesuitský kazatel vídeňský a do mnoha jazyků překládaný apologeta, nar. 1843 v Pasově. Proslulé konferenční řeči a ukázky ze spisu „Zurück zum prakt. Christentum“ překládal do češtiny Rudolf Rádl. Sr.: Vaněk, Kazatelna 4, 1904, 173.

Abel Josef (1768—1818), rakouský malíř klasického směru; tvořil s oblibou obrazy na antické motivy.

Abel Karel, čes. spisovatel národohospodářský, vyd. spisek „Vyrovnání platů bezpeněžně“ po prvé ve Vídni (1916).

Abel Karl Friedrich (1725—1787), hudební skladatel německý, poslední virtuos na gambu, nástroj dnes zapomenutý. Jeho skladby byly kdysi velice ceněny. Byl žákem Johanna Sebastiana Bacha.

Abel Kašpar (* 1676, † 1763), spisovatel pracně sestavovaných chronik.

Abel Michael, latinský básník něm. původu, poeta laureatus, nar. v prvé pol. XVI. věku ve Frankfurtě nad Odrou, působil jako rektor v Jihlavě a od 1584 v Praze, kde se spřátelil s českými latinskými básníky tovaryšstva Jana Hodějovského z Hodějova, zemřel kolem 1600 v Řezně. Drobná latinská lyrika, psaná alkajskou strofou, obsahuje chvalořeči na poesii českého Tomáše Mitise z Limuz, vydána byla vesměs v Praze. Sr.: Truhlář, Ruk. 1908, 3.

Abel Niels Henrik (1802—29), vynikající norský matematik, pracoval v rovnicích 5. stupně, integrálních a elipsách.

Abélard (-lár) Petr (1079—1142), slavný francouzský scholastický filosof; hrál vynikající úlohu ve sporu o obecniny, v otázce, zda vznikl obecný pojem před věcmi, ve věcech, n. po věci. Otázka byla důležita pro pojem Boha. Proslul dále svými listy k Heloïse, neteři velkého kanonisty Fulberta. A. Heloïsu unesl, načež Fulbert dal A-a zajmouti a vykleštiti. Heloïsa vstoupila do kláštera sv. Vykupitele, kde se stala abatyší. — Nejznámější A-ův spis je výklad Listu k Římanům, vzor biblické exegese. R. 1817 byl oběma milencům zřízen na hřbitově Père Lachaise v Paříži společný náhrobek. Prostřednictvím „Lombardových Sentencí“ působil na Tomáše ze Štítného spis. „Řeči besední“ a na Mistra Jana Husa. Jeho filosofií zabývali se od 1852 jmenovitě Gabler, Adámek, Josef Pospíšil, Matěj Procházka, H. G. Schauer, Jos. Durdík, F. X. Kryštůfek, Alois Lang, Fr. Drtina, Jos. Kachník, Jos. Kratochvil a Jan Sedlák. Inspiroval českou lyriku vagantskou, z jejíhož drobného podrostu vynikly dvě velké skladby „Svár vody s vínem“ a „Podkoní i žák“. Jeho novobiblické elegie vzbudily mocný proud biblické poesie české již od konce XIV. věku, zejména v tvorbě dramat. uchovala se tato tradice až po dnešek. Slavnou sekvencí „Mittit ad virginem“ zasáhl do vývoje české poesie duchovní již od 1350, ovlivnil jí české roráty a náboženskou lyriku českobratrskou. Světoznámé Abélardovy Listy s Heloïsou působily na českou poesii milostnou již od prahu obrození, vyvolaly značnou tvorbu původní a byly dvakrát přeloženy (Lang, Stoklas). Sr.: Bitnar, Rukověť dějin čes. lit. básnické, 16 nn.

Abeles Šimon, 12letý Žid v Praze, který pro svou příchylnost ke křesťanské víře byl otcem r. 1694 zabit. Slavně pak pochován v kostele týnském, kdež dosud náhrobní deska. Lit.: Světozor (1885).

Abelin Johann, žil kolem r. 1600 ve Štrasburku, složil svět. kroniku, Theatrum Europeum, kterou vyzdobil znamenitými mědirytinami.

Abels Šimon, sochař v XVI. století. Tesal oltář v kostele týnském v Praze.

Abenakis, jm. vymřelého indiánského kmene čeledi Algonk, který sídlil na Novém Fundlandě.

Abenberg, m. v Bavorsku, v okresu Mittelfranken.

Abencerragové, maurská rodina šlechtická v Granadě, jejíž tragický konec (ok. r. 1460) vylíčil franc. spis. Chateaubriand v románu „Les aventures du dernier des Abencerages" (přel. Hansgirg „Poslední Abencerag"); král Abu Hassan přilákal totiž všecky A-y do Alhambry, kde je dal povražditi. Síň, kde se vražda stala, nese dosud jm. síně A-ů.

Abendberg, lázeňské m. a hora stejného jména na Thunském jezeře. Švýcary, kanton Bern.

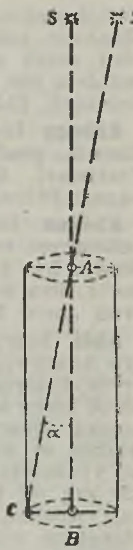
Abendroth Herman, narozen 19. ledna 1883 ve Frankfurtě n. Mohanem, známý německý dirigent a hudební skladatel v Kolíně nad Rýnem.

Abensberg.

Abensberg, m. v d. Bavořích (2500 ob.), s léčivými prameny. R. 1809 zvítězil tam Napoleon nad Rakušany.

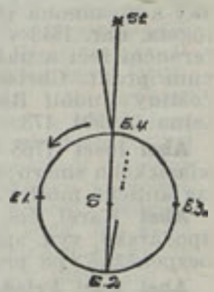
Aberace světelná, zjev ve fysice (objevený 1728 Bradleyem), že stálice nepodržují své zdánlivé místo na obloze nezměněné, nýbrž se nám zdá, že jsou během roku poněkud posunuty, a to na tu stranu, na kterou se právě pohybuje země. Nařídíme-li dalekohled na stálici, kterou pozorujeme ve směru $E_2 E_4$, po prvé, když země na své dráze kolem slunce je v bodě E_1, a po půl roce v E_3, tedy je směr dalekohledu týž. Zatím co se země pohybuje z E_1 do E_2, musí naproti tomu osa dalekohledu býti otočena o malý úhel, a v opačném smyslu na cestě z E_3 do E_4. Pro tato obě postavení tvoří osy dalekohledu úhel 40′ 89″.. — Názorně: mysleme si rourku, umístěnou svisle na železničním vlaku, kterou by propadaly svisle padající dešťové kapky, pokud vlak stojí. Jakmile by se vlak rozjel, narážely by vnitř na zadní stěnu. Museli bychom rourku nakloniti dopředu ve směru jízdy, mají-li dešťové kapky rourku ve směru osy propadnouti, a úhel sklonu je závislý na poměru horizontální rychlosti vlaku k vertikální rychlosti kapek. Podle toho budiž osa dalekohledu AB namířena právě na hvězdu S. Zatím co světlo probíhá dráhou AB, posunul se dalekohled o dráhu CB, ve směru pohybu země označeného šipkou, takže paprsek v poměru k dalekohledu urazil dráhu AC. Spatříme tedy hvězdu ve směru CS! Abychom ji uviděli v ose dalekohledu, musíme nakloniti dalekohled o úhel BAC dopředu ve směru pohybu země. Pro největší odchylkový úhel $\alpha = 20' 45''$ jest

Aberace světelná.

$$\text{Ang. } \alpha = \frac{BC}{AB} = \frac{\text{rychlost pohybu země}}{\text{rychlost světla}} = \frac{300.000 \text{ km}}{30 \text{ km}}$$

(Užito Bradleyem k určení rychlosti světla.) Hvězda v ekliptice pohybuje se přímočaře sem a tam, hvězda v polu ekliptiky opisuje kruh, všechny ostatní hvězdy elipsy, jejichž velké poloosy měří 20′ 45″, zatím co malé poloosy jsou o to menší, oč blíže leží hvězda u ekliptiky. — **Sférickou a.** u sférických čoček a vydutých zrcadel nazýváme zjev, že paprsky, které vycházejí z jednoho bodu, se nesjednocují po

Aberace světelná.

lomu, na příkl. reflexi přesně v jednom bodě, nýbrž v ohniskové ploše, čímž obraz je zkreslen. Spojení čoček, které sférickou aberaci pokud možno ruší, nazývá se aplanatický čočkový systém. — **Chromatická a.** vzniká u čoček následkem různé lomivosti barevných součástek bílého světla a způsobuje, že se nám zdá, jako by obrazy byly vroubeny barevnými okraji. Achromatickým párem čoček, t. j. spojením čočky spojné a rozptylné z různě lomicích druhů skla, podaří se sjednotiti všechny paprsky světla ve stejné ohniskové vzdálenosti.

Abercromby (äbrkramby), Sir Ralph (1734—1801), anglický generál. Válečných zkušeností nabyl v sedmileté válce, které se zúčastnil od r. 1758, uplatnil se později v tažení do Holandska a v anglických koloniích. Zemřel, byv smrtelně raněn v bitvě u Abukiru (1801), kde zvítězil nad Francouzi.

Aberdare (äbrdär, angl.), m. v angl. hrabství Glamorganshire (Wales) s 56.930 ob. (1926), v krásném údolí horního Cynonu, stanice dráhy Neeth—Pontypool, má doly na uhlí a železo.

Aberdeen (ōberdýn), hrabství na východním pobř. Anglie, s hlav. m. téhož jména, při ústí řeky Dee s přístavem a 163.000 obyv. Jako tovární město má veliký význam (továrny chemické, textilní, na stroje, výrobky gumové, těší se světové pověsti). Chrám sv. Makaria, gotický, z nejstarších budov ve Skotsku, byl stavěn od r. 1366.

Aberli Johann Ludwig (1723 až 1786), švýcarský malíř, krajinář. Reprodukce jeho obrazů byly prodávány cestujícími; tím založil důležitou větev švýcarského uměleckého průmyslu, kterou později fotografie vytlačila.

Aberlinová Kateřina, patricijka pražská z doby Rudolfa II. a současnice Alžběty Vestonie, proslula svou znalostí literatury latinské, řecké a hebrejské. ⚲ Bayer, Struč. děj. lit. čes. 1878, 83.

Aberské jezero, Aberssee, ⚲ jezero sv. Volfganga v Solnohradsku.

Abert Bedřich šl. (1852—1912), německý bohoslovec, od r. 1905 arcibiskup bamberský, předtím profesor dogmatiky ve Würzburgu, psal o theologii Tomáše Akvinského a působil umírňujícím způsobem na politický postup něm. strany středu.

Abert Heřman, (nar. 25. března 1871, † 13. VIII. 1927 ve Stuttgartu), něm. dějepisec hudby, 1918 profesorem v Halle, 1920 v Lipsku, 1922 v Heidelbergu, 1923 v Berlíně. Psal významná díla o dějinách hudby: Učení o ethu v řecké hudbě (1899), R. Schumann (4. vyd. 1920), Hudeb. názor středověku (1905), N. Jommelli (1908), Goethe a hudba (1922); nejcennější je jeho nové zpracování Mozartova životopisu od Jahna (6. vyd. 1921—1922); dále byl vydavatelem ročenek, a to Gluckovy (1914—1918) a Mozartovy (1923 až 1927) a Ilustrovaného hudebního slovníku (1927).

Abert Jan Josef (narozen 1832 v Kochovicích, Čechy, zemřel 1915), hudební skladatel, žák Kittlův a Tomáškův. Po útěku z kláštera, kde byl choralistou, vzdělával se v Praze na konservatoři. Na vyzvání Lindpaintnera vydal se r. 1852 do Štuttgartu a vstoupil do dvorní kapely. S počátku byl činný jako kontrabasista, zanedlouho stal se dirigentem, navštíviv předtím Londýn i Paříž, kde navázal styky s Auberem, Rossinim, Halévym. Když provozování jeho opery Astorga setkalo se s úspěchem, byl r. 1867 povolán za dvorního kapelníka. Složil opery: Anna v. Lanskron, Ekkehard, Astor a symfonickou báseň Columbus vedle množství komposic, písní, skladeb pro fortepiano, smyčcových kvartet, ouvertur, symfonií (C-moll, Jarní symfonie), koncertů na kontrabas a j.

Abertamy, m. u Jáchymova, založeno horníky 1529. V 16. stol. se tu dolovalo na stříbro a cín. Obyv. byli tvrdošíjní luteráni. Podle sčítání z r. 1921 má 3484 obyv. Patří do Karlovar. župy.

Abesinie Aethiopie, Mangesti, čes. Habeš (v. t.).

Abgar, jméno starověk. králů v Edesse, v Osrhenii (na sever od Mezopotamie). Jeden z nich, Uchama (8—47 po Kr.), sídlící v Edesse, dostával prý od Krista dopisy. Obdržel i jeho podobiznu. Kopie tohoto obrazu kolovaly později pod názvem abgarské obrazy.

Abgarowicz (-vič), Kajetán (Abgar Soltan), spisovatel temperamentně psaných románů jako Klub nietoperzy (1892), Polubowna ugoda, Zawiedziona nadzieja (1894), novel: Z wiejskiego dworu (1895), i skic ze života na vých. kresách: Rusini (1893), Józef Jerzy Hordyński-Fedkowicz, poeta rusiński.

Abhandlungen, roční pojednání, jež vydávala od 1775 pražská Královská Česká společnost nauk, obsahem zprvu převahou přírodovědecká, později vlivem vlastenecké šlechty historická a literární. Sr.: Kalousek, Dějiny Kr. Č. sp. nauk 1885.

Abhedánanda Svámi, anglicky píšící okkultista, jehož dílo „Pět stezek k nejvyšší pravdě“, či „Jak býti Jóginem“ přel. Václav Šorna v Knihovně šťastných lidí (Praha 1919).

Ab hodierno (lat.), od dnešního dne výraz užívaný dříve v nálezech a dokumentech právnických.

Abcházie, od r. 1921 samost. sovětská rep., na j. svahu záp. Kavkazu a Černého moře s hl. m. Suchumem, většinou lesnatá a hornatá oblast, odvodňovaná Kodorem, Bsybem, Ingurem a Psonem. Na pobřeží se pěstuje pšenice, kukuřice, víno, čaj.

Abcházové, národ na východ. pobřeží Černého moře, asi 75.000 duší, se starými pohanskými obyčeji, ačkoliv jest vyznání buď křesťanského nebo mohamedánského. Jejich řeč, která má 75 různých hlásek, psaných rozšířenou lat. abecedou, náleží ke kavkazské skupině.

Abies (lat.), jedle ↘ stromy jehličnaté.

Abies Jan, český humanistický spis. v r. 1591 žák pražského Učení Karlova, rodem z Podskalí, věnoval latinské verše administrátoru podobojích Fabiánu Rezkovi Strakonickému z Gelpachu. ↘ Sborník Dobřenského, fol. 94. Winter, Živ. círk. 182.

Abietová kyselina, $C_{20}H_{30}O_2$, jest levotočivý isomér kyseliny sylvové, vzniklý z ní působením kyselin. Anhydridy a. a sylvové kyseliny a jejich isomérů jsou podstatnou součástí amerických pryskyřic. Kyslíkem vzdušným se a. k. rychle okysličuje; such. destilací skýtá „pryskyřičný olej", destilací s železnými pilinami za sníž. tlaku nenasycený uhlovodík $C_{18}H_{26}$ (abietén). U nás a. k. zkoumali F. Schulz, Plzák a Frejka.

Abigail, ps. Hedv. Černovické-Horákové (v. t.).

Abicht Jan Henryk (narozen 1762 ve Volkstadtě), něm. filosof, byl profesorem v Erlangen, od r. 1803 ve Vilně, kde † r. 1816. Napsal 22 děl v jazyku německém a latinském, z nichž velkou cenu mají Encyklopädie der Philosophie (1804), Initia philosophiae (Vilno 1814).

Abicht Adolf, syn předešlého, MUDr. (* 1793 v Erlangen, † 1860 ve Vilně), něm.-pol. lékař, r. 1825 byl jmenován prof. pathologie na klinice vilenské, potom při carské vilenské mediko-chirurgické akademii až do jejího zrušení 1841. Hlavní díla: Tablice synoptyczne trucizn a Institutiones Therapiae generalis (1840).

Abicht Henryk, syn předešlého, politik. Narozen 1835, r. 1857 emigroval do Londýna, pracoval mezi vystěhovalci polskými a ruskými, byl sekretářem skupiny socialistické Lud Polski, přes rok pracoval v tiskárně Hercenově. V březnu 1862 vrátil se domů, jako emigrant, postižený vládou ruskou a byl pověšen v pevnosti varšavské 12. června 1863.

Abildgaard (1743—1809), dánský malíř, hlavní díla na zámku Kristiansborgu (jenž vyhořel); Thorwaldsenův učitel.

Abimelech (hebr. = můj otec jest králem), v hebr. pověsti král z Geraru v kraji Filištínských uváděný ve spojitost s Isákem. A., syn Gedeonův z rané doby královské; zavraždil sedmdesát synů svého otce, své nevlastní bratry, kromě Jothama, který se skryl; potom se dal zvoliti Sichemity za krále. Ve 3. roce své vlády, zatím co byl na polním tažení, vzbouřili se Sichemitové. A. přitáhl k jejich městu a rozbořil je; při obléhání Thebesu byl zabit kamenem ručního mlýnu, jejž vrhla jakási žena s hradní věže. A. stal se známou postavou bajky o trnovém keři, ražené na něho Jothamem. — Jméno starých králů filištínských.

Abington (äbingtn), m. v s.-am. státě Massachusetts (USA).

Abintestato (lat.), děditi podle platného zákona, chybí-li poslední pořízení.

Abiogenesis (řec.), samostatný vznik života z hmoty neživoucí.

Ab irato (lat.), z hněvu.

Abiponové, bojovný, jihoamerický, indiánský kmen, který se smísil téměř úplně s ostatními rasami a ponenáhlu mizí.

Abiturient (lat.), žák, který na základě vysvědčení dospělosti chce studovati na vysoké škole.

Abiuzové, tatarský kmen sibiř., který se živí lovem zvěře a ryb, v novější době též prací v železářském průmyslu.

Ablach, dunajský přítok protékající bavorským a würtemberským územím.

Ablefarja (řec.), nedostatek jednoho n. obou víček očních buď od narození nebo následkem choroby či zranění.

Ablegát, papežský zmocněnec, jemuž jsou svěřována zvlášť důležitá poslání.

Ableithner, Frant. (* kol 1715, † 1772), český malíř.

Ablomučanský, přezdívka spis. a luteránského kněze Štěpána Olomučanského, rodilého z Kouřimě, faráře u Svatého Klimenta, pozd. u Svatého Petra v Praze, 1622 emigranta v Drážďanech, kde 1634 zemřel. Vyd. v Praze a v Perně několik náboženských spisů vzdělávacích. ↘ Jireček, Ruk. 2, 1875, 61.

Abney Sir William de Wivelestic (1844 až 1920), angl. chemik. Zabýval se hl. analysí spektra a zdokonalil techniku barevné fotografie.

Abo, hl. m. fin. provincie Abo Björnebog s 5800 ob. M. bylo dříve sídlem bisk. a má dóm a nejstarší fin. hrad. Úctyhodného stáří jest též jeho universita, která nabývá ve svobodném státě

Afričtí kmenové.

Křovák.

Hottentot.

Dívka z kmene Loango.

Dívka z Kamerunu.

Dívka kmene Pigmae.

Kafr kmene Ama-ngquika

Dívka kmene Vadžagga.

Žena z Portonuovo.

Afričtí kmenové.

Dinka.

Massaj.

Vakamba.

Dívka z kmene Hovů.

Žena habr-toldjalská.

Midgan.

Beduin.

Dívka z kmene Sakalavů.

fin. své staré slávy. — Politicky jest A. (dnešní finské jm. Turku) významno tím, že tam byl uzavřen mír mezi Švédskem a Ruskem 1743 a spojenecká smlouva týchž států proti Napoleonovi 1812.

Abo.

Abolicionisté, strana, snažící se odstraniti otroctví černochů ve Spoj. státech severoamerických; cíle bylo dosaženo po válce domácí. R. 1863 vláda Spoj. států vydala t. zv. akt emancipační, konstituce z r. 1865 schválila zrušení nevolnictví.

Abondi Jiří (kol 1807, v Praze), český sochař.

Abondio Alexander, it. malíř, kolem roku 1606 v Praze, kamž ho povolal Rudolf II. z Florencie.

Abondio Alexander mladší, (asi 1580 až 1653), dvorský malíř Rudolfa II.

Abondio Antonio (nar. 1538 v Milánu, † 22. V. 1591 ve Vídni), dvorský medailér Rudolfa II. Lit.: Fiala E., Antonio A.

Abonnement (-n'mān, franc.), předplacení. Úmluva o dodávání řady předmětův téhož druhu na určitý průběh času za plat předem sjednaný. Odtud abonent, ten, který na něco předplatil; abonovati, předplatiti (na př. knihy, časopisy).

Abortus (lat.), v. potrat.

About (abú) Edmond (narozen r. 1828 v Dieuze, zemř. 1885), franc. publicista a romanopisec. Přivrženec Bonapartův, později právě tak nadšený republikán. V brožuře La nouvelle carte d'Europe (1860) ohlásil se pro svobodnou a sjednocenou Polsku (silný vliv toho u E. Orzeszkové v Gloria victis). Proslulá též byla svého času literární polemika J. Klaczkiho s A-tem, vyvolaná povídkou Tolla (1855).

Do české literatury uveden byl 1856 v Lumíru a potom přeložili Jos. Auštěcký, Benešovský-Veselý, Cel. Lip. Frič, Jos. Černý, Jar. Vrchlický, Alois Bořita, P. Horyna, Olga Fastrová, Karel Šafář, H. M. Vilím, Kam. Jendík a Otakar Hanuš mn. románů, novel, dramat a essayí, z nich zejména několikráte dobrodružný román Král hor. ⚲ Urb. Věst. bibliogr. 4, 1883, 229.

Ab ovo (lat.), od vejce, t. zn. od počátku.

Abraham, praotec Israele ve Starém zákoně, obdařený četným potomstvem, z něhož vzešel vyvolený národ israelský.

Abraham, kazatel v klášteře u Sv. Ducha v Praze, vlastně Mikuláš z Velenovic, vyznavač valdské nauky, žil v druhé pol. XIV. věku a naposledy se připomíná 1408 při vyšetřování pro bludy, při čemž se ho ujal Mistr Jan Hus. V předhusitském kulturním hnutí vynikl svým poměrem k proslulému básníku a hudebníku Mistru Závišovi ze Zap, prof. Karlova učení a skladateli z družiny Jana z Jenštejna. — ⚲ Nejedlý, Děj hus. zpěvu.

Abraham a Santa Clara mnišské jm. Jana Ulricha Megerleho, proslaveného kazatele a humorného lid. spis. Naroz. 1644 v Badenu vstoupil 1662 do mariabrunského kláštera bosáků-augustiniánů u Vídně, obdržel 1666 kněžské svěcení a teologický doktorát a byl 1677 povolán císařem Leopoldem za dvorského kazatele. Jeho řád zvolil ho 1680 převorem a 1690 provinciálem.

Abraham a Santa Clara.

Zemř. r. 1709 ve Vídni. — Vychází ze s burleskní výmluvností z rakouského způsobu myšlení a mluvy, stal se oblíbeným kazatelem své doby. Jsa duchaplný a pln fantasie (s jemným darem pozorovacím, se znalostí světa a lidí, upřímnou touhou po dobru a s bezohlednou láskou ku pravdě), mluvil a psal neobyčejně plasticky. Jeho ostře pointovaná řeč, kterou zázračně vládne, je veskrze lidová přes své básnické zabarvení, stupňované k čistě poetické formě. Mnohému z drastického způsobu jeho vyjadřování je možno porozuměti jen z jeho doby. Z velikého počtu jeho děl (21 svazků) budiž vyzvednut jeho nejobjemnější spis Judas, der Erzschelm, ve kterém nám podává satirická časová kázání a poučně

povzbuzující úvahy, navazuje na životopis Jidáše zrádce. Jeho kázání proti Turkům ohrožujícím 1683 Vídeň je vzorem pro kapucínovo kázání v Schillerově Valdštýnově táboře.

Na českou literaturu působilo jeho dílo hned za života, spisy putovaly do Prahy, na niž nikdy nezapomínal, uváděje ji často jako „královské hlavní město v Čechách". Po smrti rostl zájem o jeho dílo zásluhou hraběte Fr. Ant. Šporka a česká homiletika první polovice XVIII. věku byla jeho kázáními silně ovlivněna. Osvícenství zavrhlo ústy Fr. Faustina Procházky A. dílo jako odstrašující příklad „směšnosti a nesmyslu", ale v první pol. století XIX. byl rehabilitován samotným Havlíčkem. Teprve pozdě uveden byl do české lit. i překladem dílka „Pamatuj Vídni!" od Stoklasy (1912) a do slovenské Saleziovým převodem „Svätý Jur vzor kresťanského vojáka" (1915). — Srovnej: Ad. Bělík, Kazatelna 4, 1906, Ig. Zháněl, „Čech" 1909, 330. Alb. Odrážka, „Náš Domov", 1913, Arn. Kraus, Husit. v literatuře 2, 1918.

Abraham z Günterodu a z Raunštejna, český humanista z konce XVI. věku, studoval ve Wittemberce řečtinu, kde 1590 přel. Xenofontovu Cyropaedii, již později vydal v Praze tiskem (1605). Byl spisov. z družiny Veleslavínovy a jako on tajným přívržencem Jednoty Bratrské. Zemřel 1609 v Kopidlně nad Leštinou. Sr.: Jireček, Ruk. 1, 1875, 209.

Abraham Karel (* 1866, † 1899), medailér a rytec v Praze.

Abrahamova oběť, oblíbený námět náboženských her školních, zejména jesuitských, který po prvé zpracoval chorvatský řeholník Mauro Vetranič Čavčič kolem 1550 a jenž se v české literatuře objevil již 1575 v pražské hře jesuity Edmunda Campiana, 1595 ve hře brněnské. V XVII. věku připomínají se hry 1640, 1648 a 1658 (Praha), Komenského hra vydána 1661 (Amsterodam), nová zpracování hrána 1661 (Jičín), 1666 (Jindř. Hradec a Polná), 1667 (Jihlava), 1673 (Praha), 1674 (Telč), 1686 a 1687 (Znojmo). Srov. Bitnar, Ruk. děj. čes. lit. bás.

Abraham d'Ortas, Mestre, portug. Žid, prvotiskař Leirii.

Abraham Pavel z Vodňan, čes. básník humanistický, připomínaný 1609 jako žák školy ve Vodňanech, autor latinských skládání v sborníku vydaném k poctě Mistra Jana Mitise Pražského. Také jeho bratr Petr Abraham z Vodňan napsal do téhož sborníku „Epithalamium" v latinských hexametrech. ◯ Truhlář, Rukověť k pís. hum. 1908.

Abraham Władysław (nar. 1860 v Samboru), polský dějepisec a právník polský, od r. 1888 profesor práva církevního na universitě lvovské. Nejdůležitější sp. Organizacja kościoła w Polsce do połowy w. XIII. (1893), Powstania organizacji kościoła łacińskiego na Rusi (1904), Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskiem (1925).

Abraham Zachut, rabín polský, autor Inchasin n. Sepher Inchasin, t. j. kniha rodin, Krakov 1591.

Abrahámffy Jan, slovenský kazatel a překladatel Žalmů v době rozkvětu protireformačního baroka, nar. v druhé pol. XVII. věku z rodu zemanského, studoval v Trnavě a 1690 stal se Minoritou v Košicích, † 1728. Bojovně polemický duch projevil se ve spise „Fakule hořící" (Brno 1700), mimo to vydal Knížku modliteb nábožných (1693), Žaltář (1697). Sr.: Rizner, Bibliogr. pís. slov. 1917.

Abrahamides Izák, zvaný též Hrochotius, zemanským jménem Hrochotský z Hrochoti, slovenský bohoslovec luteránský, homiletik a překladatel z němčiny, * 1575 v Hrochoti, studoval ve Zvoleni a v Mošovcích, odkud odešel do Prahy, kde dosáhl mistrovství svobod. umění. Učil na školách slovenských, byl notářem v Kremnici, proboštem v Bojnici a od 1610 superintendentem stolic předdunajských, † 1621 v Bojnicích. Vynikal učeností i řečnickým nadáním, přeložením Lutherova Katechysmu (Levoč 1612) uvedl do slovenské kultury náboženské po prvé živly luterské, jež pak lze sledovati i v duchovních písních slovenských evang. Zásluhou je i zavedení katechismu v lit. češtině na Slovensku v tehdejších úpadkových dobách. — Sr.: Pauliny, Dějepis superin. nitranskej 1891, Rizner, Bibl. pís. slov. 1917.

Abrahamides Jan, slovenský bohoslovec luteránský a básník latinský, v let. 1604—1627 farář v Čechticích, složil latinskou báseň pohřební na smrt hr. Nadasdyho (1604). Sr.: Rizner, Bibl. pís. slov. 1917.

Abrahamité sekta manichejská v IX. stol. v Syrii. A. měli svůj název od Abrahama z Antiochie. — A. Jm. stejné měla část deistův českých. Počátek vzali z učení táborského a hlásali učení, které uznával Abraham před obřezáním. Odpírali víře o sv. Trojici, o hříchu prvotním, trestu pekelném, jakož i jiným dogmatům křesťanským. V mravouce drželi se pravidel židovských. Josef II. r. 1775 vyobcoval je do Uher. Někteří přijavše náboženství katolické směli se navrátiti. Lit. J. A. Helfert, Č. Č. M. 1877—9.

Abrahamowicz (vič) Adolf (nar. 7. XI. 1849 ve Lvově, † 1892), dramatik polský.

Napsal: Utwory dramatyczne, Dwie teściowe; Inserat; Gwałtu, on ma bzika, Lvov, 1881; Vis-à-vis; Jego zasady; Po burzy 1882; Mąż z grzeczności spolu s R. Ruszkowskim a Advokat bez klientów spolu s Luc. Kwiecińskim; Oddajcie mi żonę, 1866; Nowa Francillon; Ciurkiewicz czy Dziurkiewicz; Dobry numer, 1889 a j.

Abrahamowicz Dawid (* 1843), bratr př., spis. a politik polský, dlouholetý náčelník konservativní šlechty haličské („podoláků"), vynikl na sněmu haličském i na říšské radě rakouské jako znalec otázek hospodářských. Říšským poslancem byl od r. 1881, v r. 1897 předs. vídeň. sněmovny poslanecké, od r. 1907—09 ministrem pro Halič. Od r. 1876—79 redigoval časopis „Rolnik". Ze sp. Podatek gruntowy v Galicji i szacunek jej produkcji; Reforma cel w Austrji; Politika kolonjalna Austrji i Węgier; a j.

Abrahamowicz Jan, na Woroniach († 1602), vév. smolenský, obránce evangelíků. Napsal Zdania Litwina o kupczy taniej zbożie, a drogiej przedaży (1595), v němž se přimlouvá za volnost obchodu, a Radivilias sive de vita et rebus principis Nikolai, Georgii filii (Vilno 1592).

Abrahamowicz Mikolaj, bojoval za války švédské r. 1921-22 v Kuronsku, vůbec bral činný podíl na událostech vojenských i diplomatických za Vasův. Stal se vévodou mścisławským, později trockým. R. 1646 a 1649 byl delegován sněmem k jednání mírovému se Švédskem.

Abrachiocephalus (řec.), zrůda bez hlavy a paží.

Abrachius zrůda bez paží.

Abrakadabra, zaklínadlo mající svůj původ v gnosticismu, jež po prvé (kolem r. 200 po Kr.) doporučuje lékař A. Serenus Sammonicus. Slovo to bylo psáno ve formě rovnostranného trojúhelníku v jedenácti řádcích, zmenšovaných postupně vždy o jedno písmeno na deštičku, která byla nošena jako amulet proti všelikým nemocem, zvl. proti třídenní tvrdošíjné zimnici. Počíná-li toliko jedním A a čteme-li až k poslednímu a v pravém rohu, a to tím způsobem, že postupujeme jednak ve směru horizontálním, jednak také vpravo nahoru ve směru šikmém, můžeme přečísti toto magické slovo $2^{10} = 1024$krát; toto číslo se značně zvětší, postupujeme-li částečně též ve směru šikmém vpravo dolů. Slovo to souvisí patrně s podobným slovem abraxas. Dnes se ho užívá jen jako žertovného zaklinadla.

A b r a k a d a b r a
A b r a k a d a b r
A b r a k a d a b
A b r a k a d a
A b r a k a d
A b r a k a
A b r a k
A b r a
A b r
A b
A

Abram (abran) Paul (14. srpna 1883 v Aix en Province), franc. spisovatel literárních úvah, kritik, románů. Z jeho drobných novinář. statí byly vydány knihy: L'Evolution du mariage (Vývoj manželství), La Faiblesse de l'homme (Mužská slabost), Le Retour (Návrat, román).

Abramić Mihovil (* 12. V. 1884, Pulj v Istrii), srb. archaeolog. 1902—10 studoval na vídeňské univ. archeologii, epigrafiku a starověkou historii. Cestoval a učil se v Italii, Řecku, Africe a Malé Asii. Pracoval potom ve Vídni a Aquilei. Po r. 1920 sloužil v SHS a založil nové splitské museum. Prováděl vykopávky blíže Ptuje (Poltovia), v Dalmácii a j. Sp.: Darstellung der grossen Lichtgottheiten bei den Griechen und Römern.

Abramovič Dimitrij Ivanovič (* 1873), lit.-hist. spisovatel. Vyd. sp. Lermonta.

Abramowicz (-vič) Bronislaw (narozen 1837), pol. malíř. Studoval ve Varšavě, Mnichově a Vídni. Maloval scény historické ve stylu Matejkově i komposice náboženské, jako Poslední chvíle Zikmunda I., Hostina Wierżynkowa (bohatý měšťan krakovský, † 1368); Křest Kristův v Jordáně, Sv. Tekla a j. † před svět. válkou.

Abramowicz Jędrzej, kastelán brestlitevský, za bojů za Augusta III. vystupoval s oběma svými bratry Jiřím a Antonínem jako přívrženec Radziwiłłův proti Czartoryským, od nichž byl za to pronásledován, † 1763.

Abramowicz Salomon Jakób (* 1836, † 1917), spisovatel židovský, známý pod pseud. Mendele Mocher Serafim (Mendele, obchodník s knížkami). Napsal mnoho povídek, z části hebrejsky, z části žargonem, v nichž líčí život vých.-evrop. židů (ze žargonu do polštiny přeložil J. Junosża dva romány: Židovský don Quijote a Herka).

Abranchiata (lat.), bezžaberní ♀ měkkýši.

Abrantes, m. v Port. nad ř. Tajou. Obchod s jižním ovocem.

Abrányi Kornel, maďarský novelista a publicista slovenského původu, * 1849 v Pešti jako syn hudeb. sklad. a sběr. slovenských melodií lidových. Své plody

vydával pod pseudonymem Kakai Aranyos. — Sr.: Rizner, Bibl. pís. slov. 1917.

Abrasion (lat.), otření; ničivá činnost mořských vln na pobřeží.

Abrašević Kosta (* 29. V. 1879 v Ochridě, zemř. 1898 v Bělehradě), jeden z nejslavnějších srb. básníků, socialista. Po jeho smrti přátelé vydali svazek jeho básní a založili na počest A. socialisticko-umělecký spolek Abrašević. Liter.: Skerlić, J. Pisci i knjige. I.

Abravanel Isak ben Jehuda, židovský učenec na sklonku středověku, autor důležitých exegezí (výkladů) bible a spisů nábožensko-filosofických. Nar. 1437 v Lisaboně, byl oblíbencem Alfonse V. Portugalského a hájil po dlouhou dobu zájmy svých soukmenovců proti jejím odpůrcům. Přesto však musel s nimi odejíti r. 1492 do vyhnanství. Po pohnutém životě zemřel 1508 v Benátkách.

Abraxas, mystické slovo gnóse, podle všeobecného úsudku původu egyptského n. staroperského. V něm bylo shrnuto 365 podob duchů, v nichž se prý projevovalo božství; toto číslo bylo přijato proto, aby odpovídalo počtu dnů v roce. — A-ovými kameny rozumíme kameny všelikého druhu a tvaru, v nichž byla vryta vedle hrůzostrašných podob mystická slova namnoze řeckým písmem, a též slovo a. Kameny toho druhu jsou četné. Některé pocházejí z pohanské doby a podávají tak důkaz o souvislosti mezi mystikou starověku a gnóstickými systémy. Nepochybně však byly mnohé zhotoveny teprve ve středověku a užívány jako talismany.

Abraxas grossulariata, spěnuška angreštová. Motýl ze skupiny spěnuškovitých. Housenka i motýl je bílý s černými a žlutými body. Housenky se živí na angreštových keřích a rozmnožují-li se silně, bývá keř zcela zbaven listí.

Abrek Ondřej, starší, syn Ondřeje, doktora mediciny a měst. radního ve Lvově, profesor rhetoriky a poetiky, několikrát i rektor akademie zamojské († 1656).

Abrek Ondřej, mladší, syn předešlého, theolog, rovněž profesor a rektor akademie v Zamościu (zemřel 1700). — A-ové byli potomky populární lvovské rodiny, pocházející z Anglie; oba zanechali mnoho lat. plodů básnických rázu příležitostně-panegyrického.

Abreviátoři, vlastně ti, kteří zkracovali psaný text v středověkých kancelářích, obecně písaři papežské kanceláře.

Abreviatury, zkratky, jichž staří písaři užívali, zvláště v lat. rukopisech středověkých. Slovníky těchto zkratek: Hulákovský J. M., Abbreviaturae vocabulorum (slovanské), 1852. Capelli A., Dizionario di abbreviature latine ed italiane, 1899. Též něm. překlad.

Abrogace, zrušení zákona jiným zákonem v doplňujícím n. omezujícím smyslu.

Abroma augustata L., kakaový sléz, krásně kvetoucí keř vých. Indie, z čeledi Buttneriaceí, jehož vlákno se zpracovává jako konopí.

Abrudbánya, m. v sedmihradském komitátě Stoličním Bělehradě. Doly na zlato nepatrného užitku.

Abrus precatorius L., věncovitý hrách, lopuchovitý keř tropických krajin asijských, obzvláště východoindických. Jeho jedovatá semena jsou rudá s černou skvrnou; v Asii se jich užívá k výrobě řetězů na krk a růženců, u nás zároveň s mušlemi k polepování skříní, vík atd.

Abruzzi (-ruci) Luigi Amadeo, vév. (* 1873), it. cestovatel; podnikl výpravu na Aljašku 1897 a vystoupil první na vrcholek hory Sv. Eliáše. R. 1906 slezl vrcholek Ruwenzori v Afr., r. 1909 Godwin Austen v Kašmíru.

Abruzzy (abruci), pohoří v Apeninách, nejdivočejší a nejvyšší část horského systému mezi řekami Trontem a Sangrem. Pohoří je složeno z podivuhodných malebných forem vápence. Výšiny se táhnou ve dvou rovnoběžných řetězech: pustší a vyšší pohoří je na východě, tvoří zde mohutné stěny, příkře spadajíc k Adrii; zde se pne ve skupině Grand Sasso d'Italia nejvyšší hora celého poloostrova Monte Corno (2931 m) a též Majella v j. části dosahuje výše 2795 m. Západní řada má méně příkré svahy s jemnými palouky, ale i zde vyskytují se místa prorvaná divokými úžlabinami a ve Velino dosahuje též záp. část výše 2487 m. Mezi oběma hřebeny leží údolí horního Aterna ve výši 700 m; tato řeka, zvaná při svém dolním toku Pescara, odvodňuje toto území. Hlavní kmen tohoto pohoří jest oddělen od římských Dolních Apenin údolím Salta a dnem Fucinského jezera; tyto hory, zvané Sabinskými, táhnou se na západ a mají mírnější terasovitou stavbu. A. je drsná velehorská krajina, zavátá v zimě sněhem po mnoho měsíců, na chráněných místech přetrvá sníh dokonce i léto. Husté dubové, bukové a jilmové lesy pokrývají výšiny, výše rostou neproniknutelné lesy jehličnaté, domov to vlků, medvědů, kanců a četnější srnčí a dančí zvěře. Údolí jsou úrodná; hojně se zde daří mandlím, ořechům a ovoci, olivám a fíkům v nižších krajinách na Adrii. Obyvatelé jsou mohutní sedláci, dříve prosluli loupežníci, nyní ještě z 50% analfabeti. Chovají mnoho ovcí, pasou je na horách i v údolích; obzvláště chov vepřů je významný;

pěstuje se však též žito, rýže, zelenina; víno roste na slunečních svazích údolí. Chov bourců morušových stvořil značný průmysl hedvábnický. Země je těžce přístupná. Jenom vojenská silnice vede z vých. přes A. do Neapolska. Teprve v novější době byla zřízena pohodlná umělá silnice z Gaëty do střední náhorní roviny a tím i bezprostřední spojení mezi vysočinou a Tyrrhenským mořem. Též z Pescary vychází a podél Atermotalu probíhá železniční linie spojující obě moře. Pro svou uzavřenost nabyla tato krajina již odedávna pověsti sídla lupičů a banditů. Lupičství se rozmohlo zvláště po připojení této krajiny k italskému království. Mělo to své politické pozadí, neboť lupičství bylo tajně živeno Bourbony, vládci býv. král. neapolského, kteří nemohli oželeti ztrátu země jim kdysi náležející. Nyní však byla zjednána bezpečnost. Toto území, tvořící fysickou jednotku, jest zároveň s krajem Molise sousedícím na jvých. jediným polit. celkem o více než 17.000 km² s 1½ mil. obyvatel a dělí se ve 4 části Chieti, Teramo, Aquila a Molise či Campobasso. Název A. byl odvozen z lat. aper, kanec, nebo též z abruptus, strmý; pravděpodobně pochází však ze slova Aprutium, jak se nazývala tato krajina ve středověku (od 7. stol.), ve spojitosti se starým jménem Praetutiů pro obyvatele krajiny od Interammy, dnešního Teramo v Picensku.

Absalom, též Abesalom, Absolon, třetí syn Davidův. Odpadl od svého otce a osnoval spiknutí; jeho smrt na útěku je příslovečná a stala se často předmětem uměleckých výtvorů. — A. kralevič a jeho odboj proti otci Davidovi byl vyhledávaným námětem jesuitských her čes. baroka již od konce XVI. st., kdy tragikomedie s hudbou orchestr. dávána 1591 (Olomouc), v stol. XVII. pak 1615 (Olomouc a Brno), 1655 (Cheb), 1682 (Znojmo) a jako hra v přírodě 1696 (Č. Krumlov). — Sr.: Bitnar, Ruk. děj. čes. lit. básn.

Absalon čili Axel, (* 1128, † 1201), arcib. v Lundu, ministr a vůdce vojsk za králů dán. Valdemara I., Kanuta Vel. a Kanuta VI. Pokořil pohanské Vendy, jichž hlavní sídlo bylo na Rujaně. Pro ochranu obchodu vystavěl na Sjaelandě zámek a stal se tak zakladatelem Kodaně. Na jeho rozkaz napsal učený mnich, historik, Saxo Grammaticus po latinsku první historii Dánska, pod tit.: Gesta Danorum.

Absalon Martin, opat benedikt. klášt. slovanského u sv. Mikuláše na Starém městě praž. (1750—1760), spis. kult.-hist. důležitého spisu obhajovacího, uloženého v Acta Benedictinorum (1759) v praž. archivu arcibiskup. — Sr.: Krásl, Vlast 1900, 20.

Absces (lat.), ⚲ hlíza.

Absdorfský Herman, český fil. scholastický, * 1673 v Litomyšli, vstoupil 1692 do řádu Piaristů, učil na školách řádových, později přednášel klerikům filosofii, bohosloví a církevní právo; † 1739 v Litomyšli. Dva filosofické spisy psané v latině vydal ve Wildberku 1711 a v Hradci Králové 1727. — Sr.: Schaller, Lebenbeschreibungen 1799. — Horányi, Scriptores piarum scholarum 1808.

Absence (absentia, lat.), nepřítomnost.

Abschatz Hans Assmann (narozen 1646, † 1699), něm. básník z druhé slezské školy básnické, která vznikla po válce 30leté. Básně, původní i přeložené, vyšly ve Vratislavi 1704.

Absint, silný likér vyráběný z pelyňkových rostlin s přidáním škodlivých přimíšenin. Pije se jako aperitif. Byl za války zakázán ve Francii, kde byl nejvíce oblíben. I když se ho užívá jako prostředku pro posílení žaludku, působí přece při častém užívání škodlivě na tělesný i duševní organismus. Čistý absint má silnou éterickou vůni vlašského kopru, anýzu, přileje-li se do něho vody, mléčně se zakalí. Nejlepší je absint švýcarský.

Absinthiin je glykosid $C_{16} H_{20} O_4$, intensivně hořké chuti. Obsažen je v pelyňku. (Artemisia absinthium.)

Absit omen (lat.), závažný nedostatek předběžných znamení naznačující špatný průběh nějaké věci.

Absolon, v. Absalom.

Absolon Jan, bohovědný spis. jesuitský, * 1669 v Úštěku, vstoupil 1686 do řádu, vyučoval v Olomouci bohosloví, jsa dobrodincem chudiny až do své smrti 1730 v Praze. Spisy dogmatické latině psané vydal 1670 v Praze a 1712, 1718 i 1720 v Olomouci. — Sr.: Pelcl, Jesuiten 1786. Podlaha, Hammerschmid 1891.

Absolon Josef, básník lyrický, * 1889 v Odrlicích na Mor., vysvěcen 1912 na kněze v Olomouci, farář v Milovanech u Čermné na Mor., spis. katol. z družiny olomoucké revue Archa.

Absolon Karel, PhDr., čes. geolog, zeměpisec a badatel krasový, * 1877 v Boskovicích na Mor., studoval na Karlově univ., asistent praž. Geol. ústavu (1904 až 1906), docent fysikaln. zeměpisu při Karlově univ. od 1907, venia docendi obnovena 1923, mimoř. prof. od 1926, řádným od 1928. Současně přednosta zool. a paleontol. oddělení Zem. musea v Brně, konservátor min. škol. pro přír. památky, člen mnoha českých i francouzských spol. vědeckých. Jeho badatelská práce zahrnuje zoologii, paleontologii, zoogeo-

grafii, zejména však zjevy krasové na Moravě a na Balkáně. Vedle četných monografií psaných do revuí a sborníků vědeckých vydal knižně: Šupinušky moravské (Brno 1901), O mlačském jeskynním ostrůvku (1903), Propast Macocha na Moravě (1904, 5. vyd. 1922), Kras moravský (1907 a rozš. vyd. 1912), Geologická mapa zemí koruny české (spol. se Zd. Jarošem, Brno 1907), Problém podzemních toků Punkvy v dějinném vývoji (1910), Zeměp. výzkumy vykonané v Krasu morav. (1911), Krápníkové jeskyně Punkviná a Kateřinská (1911), Průvodce Mor. Krasem (1913), popsal: Výsledky výzkumných cest po Balkáně, poznatky Studijní cesty po krasech francouzských a j. Pracuje i v archeologii, uspořádal geol. sbírky brněn. musea a propaguje cizinecký ruch šířením známostí o Mor. Krasu.

Absolon Václav, exjesuita, * v Úštěku, bohovědný spis., lidumil a zakladatel student. nadací (1790) k podpoře posluchačů Karlovy university. — Sr. Stud. nad. II., 6. 43.

Absolon Vilibald MUDr., soud. a měst. lékař, povídkář a publicista mor., * 1843 ve Fryštáku, stud. v Kroměříži a medicinu ve Vídni, kde byl asistentem Rudolfské nem., od 1870 lékařem v Boskovicích, kde 1882 zemřel. Psal lékař. stati lidové a drobnou beletrii vlast. nadchnutou. — Sr.: Nekrolog, Mor. Orlice 1882, 170.

Absolonová, Olga Stránská, ↪ Stránská.

Absoluce (lat.), osvobození. V právu: veřejné soudcovské osvobození od nároků, jež vznesl žalobce proti žalovanému. Svátostná a. jest prominutí hříchů při zpovědi, když se byl hříšník před tím kál. A. je vyřčena knězem (v kat. církvi) na základě rozhřešující moci, již propůjčil Kristus církvi. Sem náleží též círk. prominutí hříchů n. círk. trestů, jež uděluje kat. církev buď veřejně n. tajně (při zpovědi). V řím. katol. obřadě je slovesný útvar liturgické modlitby prózou, jež následuje matutinu po Pater noster a spolu s benedikcemi předchází lekcím církevních hodinek. Každé Nokturnum breviře má jednu odlišnou absoluci. Pro husitskou liturgii byly a. přeloženy do češtiny, ukázky dokonalých převodů najdou se v Jistebnickém kancionálu. — Sr. Nejedlý, Děj. hus. zpěvu 2, 1913.

Absolutio ad tumbam (lat.), ceremonie při kat. zádušní mši; skládá se z modlitby, jež se vykonává při márách, ověšených černým suknem (tumba), zatím co liturgický chór přednáší „Libera me".

Absolutismus, absolutní monarchie, vláda panovníka neomezená žádnou parlamentní n. jinou kontrolu podle ústavy. Kvetla obzvl. ve Fr. v 17. stol. a nalezla svůj energický výraz ve výroku Ludvíka XIV.: „L'état c'est moi" („stát jsem já"). Výraz „z boží milosti", který ve většině případů spadá v jedno s a-mem, ukazuje, že absolutní monarcha nabyl své říše jen boží milostí a ze svých činů má se zodpovídati toliko Bohu, nejvyššímu z vládců. Nejdéle udržel se a. v Rusku. Dynastie — jako na př. Hohenzollernové — která po staletí vládla v určité zemi téměř neobmezeně, nemůže ovšem viděti v ústavě, která zaručuje práva lidu, nic jiného, než „cár papíru" (výrok Bedřicha Viléma IV.) a bude se vždy snažiti hájiti svá práva, obdržená domněle z boží milosti, i po zavedení ústavnosti (konstituční monarchie). V evropských zemích zmizela a. m. od konce svět. války. Na její místo nastoupila v někt. zemích (v It. Mussolini, ve Šp. Primo de Rivera) diktatura státníka, postaveného vedle krále; onen však má ve skutečnosti všechna práva absolutistického monarchy. Diktatura jest též možná ve formálně republikánských zemích (Rusko, na jiný způsob v Uhrách, kde diktátor jako říšský správce zastupuje prozatím neobsazené místo monarchovo). Ovšem diktatura není dědičná, naproti tomu a. m. vždy v dyn. — A. umělecký projevil se nejvýrazněji v baroku, jehož jednotná a uniformní dresura fantasie i vůle rodí silný rys absolutismu, snažícího se přivésti duši do extatického nadšení, aby mohl nad ní vítězně triumfovat. Vyvrcholení barokové kultury ve Francii za Ludvíka XIV. dá se vyložiti monarchickým i církevním absolutismem doby. — Sr.: Helfert, Hudební barok 1916.

Absolutní, naprostý, pouhý, čistý.

Absolutní hudba, hudební skladba, která pracuje a působí jen čistě hud. prvky a formami (kanon, fuga, forma sonátová, rondo). Příklady a. h. jsou Bachovy fugy, symfonie a sonáty Haydnovy a Mozartovy atd. A. h. jest opak h. programní, kam se zařazuje hud. skladba, která nechce působiti sama sebou, ale snaží se vyjádřiti nějaký děj, líčení, náladu, v jádře nehudební a přímo neobsažené v hud. materiálu. Příkl. programní h.: Smetanova Má vlast, symfonické básně Lisztovy, Berliozovy, Dvořákovy atd.

Absolutní malířství — poslední etapa logického vývoje malířství od řemeslného umění reprodukčního k samost. produkčnímu, jak patrno na hist. vývoji: 1. Středov. malířství, sloužící státu, církvi, při své čistě zpodobující práci podrobeno ještě předpisům (na př. církevním při

malbě svatých). 2. Krokem kupředu byla alespoň částečná emancipace od sujetu. Umělec volí již předmět tak, jak si to vyžaduje celková harmonie obrazu (holandští malíři 17. stol.). 3. Impresionistům je už sujet vedlejší věcí, hlavním je nyní, jakým zrakovým dojmem působí jejich obraz. 4. Konečně mezníkem mezi tvorbou starou a novým uměním je kubismus, který se zcela oprošťuje od dosavadních zobrazujících metod a tvoří proto, aby dojímal zrakově a nekopíroval skutečnost. — Absolutní, abstraktní či bezpředmětné malířství domýšlí a realisuje důsledky plynoucí z kubismu. Jako skutečně moderní směr vyhovuje požadavkům nové doby: maxim. funkčnosti, čistotě a specialisaci práce. Obraz je oproštěn od všech vedlejších prvků (jako morálka, dekorace, zobrazování, uctívání a p.) a plní jedinou svoji funkci, t. j. vzbuzuje v divákovi zrakové emoce. Nové umění odhazuje předsudky a nehledí na způsob práce, nýbrž na její výsledek. Proto je mu lhostejno, vznikne-li obraz vlastnoruční prací autorovou, či cestou mechanickou, hl. fotografickou. (Výhodou tohoto postupu je, že vlastně neexistuje originál, respektive je jím celé množství stejných obrazů, takže se tyto dostanou široké mase obecenstva, kdežto dříve jednomu šťastnému jedinci.) Proto také bude příhodnější zde mluvit o optické tvorbě a ne o malířství. Moderní autoři se neomezují již na obrazy statické, nýbrž tvoří i obrazy dynamické: abstraktní filmy a reflektorické hry. Jako hlavní zástupce absolutního malířství nutno jmenovati V. Kandinského, F. Kupku (↘ orfismus), Mon Raye, K. Maleviče (↘ suprematismus), Moholy-Nagyho, Lissitzkého, Doesburga a m. j.).

Absolutní sluch, vrozená schopnost označiti absolutní, prostou výši zvuku, a i celého akordu bez srovnávání ho s jinými zvuky. Vyskytuje se obvykle u osob silně muzikálních, jakkoliv nedokazuje hudební talent; někteří hudební geniové neměli absolutního sluchu (Schumann, Wagner). Schopnost ta spočívá na nevyjasněných dosud zvláštnostech fysiologických; není možno získati ji cvičením.

Absolutní teplota. Vedle stupnice Celsiovy užívá se ve fysice ještě jiného měření teploty. Jest možno si mysliti, že nějaké těleso, na př. železná koule, jest ochlazováno vždy více, na př. nejdříve až na 0^0, potom až na -100^0 atd. Jest ovšem nutno uznati, že musí býti nějaká hranice pro toto ochlazování. Podle zkušeností s plyny jest na -273^0 C; tuto teplotu nazýváme bod nulový. Plyn, který je ochlazen na -273^0, nevyvíjí žádného tlaku, není rozpínavý, molekuly se již nepohybují (viz teplo). Počítáme-li teploty od a-ho nulového bodu, obdržíme a. teplotu, bod mrazu u vody jest tedy při $+273^0$ abs. tepl., bod varu při $100^0 + 273^0 = 373^0$. Označíme-li všeobecně abs. tepl. písmenem T, teplotu podle Celsia t, tedy platí rovnice $T = 273 + t$. Mnohé přírodní zákony nabudou jednodušší formy, zavedeme-li místo Celsiovy teploty a. t-u, na př. zákony o plynech.

Absolutorium (lat.), zbavení závazků. Vysvědčení o absolvování některé střední n. vysoké školy. A. odstupujícího spolkového výboru, funkcionářů.

Absorpce, znamená schopnost nějakého tělesa přijmouti, pohltiti těleso jiné. — A. plynů: Zde musíme rozlišovati vlastní a., nazvanou při přijetí v kovy okklusí, od absorpce, pouhého zhuštění plynů toliko na povrchu těles. Jako příklad zvlášť veliké a-ční mohutnosti budiž uvedena voda. 1 l vody při teplotě 0^0 a normálním vzduchovém tlaku může absorbovati: 1050 l čpavku, 80 l kyseliny sírové, 1·8 l kyseliny uhličité, 0·048 l kyslíku, 0·023 l dusíku atd. Sloučeniny plynů jsou tak absorbovány, jako kdyby jejich jednotlivé součásti působily na absorbující látku odděleně. Tak absorbuje mořská voda atmosférický vzduch, směs to dusíku a kyslíku, v poměru svrchu uvedených čísel, tedy dvakrát tolik kyslíku než dusíku. Následkem toho je absorbovaný vzduch, který slouží rybám k dýchání, mnohem bohatší kyslíkem než vzduch atmosferický. Z pevných těles nejvíce absorbují tělesa porésní a jemně rozčleněná, ačkoliv se zde těsně stýká a. a adsorpce. Látky obzvláště dobře absorbující jsou: čerstvě rozžhavené dřevěné uhlí, zvláště zimostrázové, platinová houba, mořská pěna a j. Každá a. jest spojena s tvořením tepla a naopak unikání absorbovaného plynu je provázeno snížením teploty. Zamíří-li na př. na platinovou houbu vodíkový paprsek, tedy absorbuje paprsek s takovou živostí, že houba se rozžhaví a vodík vznítí; zjev tu zužitkovaný při Döbereinerschově křesadle nebo vůbec u plynových zapalovačů. Množství absorbovaného plynu jest úměrno tlaku plynové hmoty jsoucí ve spojení s absorbující látkou, takže při dvojnásobném tlaku jest absorbováno dvojnásobné množství plynu. Podle zákona Mariotteova (viz tento): A. se koná vždy při stejném poměru objemů absorbovaného plynu k absorbující kapalině. Číslo vyjadřující tento poměr jest a-čním koeficientem dotyčného plynu, který jest měřen pomocí absorptiometru. Při klesajícím tlaku uniká přirozeně přebytek absorbovaného plynu, na př. při otevření

láhve se selterskou vodou. Proto také s klesajícím barometrem přibývá nebezpečí výbuchu třaskavých plynů v dolech. A-ční schopnost, t. j. absorpční koeficient ochabuje se stoupající teplotou. Vaří-li se voda, bývá vypuzována většina plynů v ní absorbovaných. Podle novějšího badání má kyslík, dusík a vodík následující absorpční koeficienty vzhledem k vodě při teplotách 0—100°:

	kyslík	dusík	vodík
0°	0·04890	0·02348	0·02148
20°	0·03103	0·01542	0·01819
40°	0·02306	0·01182	0·01644
60°	0·01946	0·01022	0·01600
100°	0·01700	0·00947	0·01600

A. světla: Dopadají-li světelné paprsky na rozličné substance, tedy mění svůj směr n. intensitu. Zjevy posléz uvedené jsou zjevy absorpční. Úplně černé těleso pohlcuje veškeré světelné paprsky, t. j. absorbuje je. Jiná tělesa pohlcují část barevných paprsků obsažených v bílém světle (viz spektrum) a zadržují ostatní neabsorbovanou část paprsků, případně jsou-li průhledná, dovolí jí projíti a objeví se pak v barvě neabsorbovaných paprsků. Bílé nebo bezbarvé těleso odpuzuje všechny barevné paprsky stejným způsobem. Není-li samo dopadající světlo bílé, zjevují se tělesa v podstatně jiných barvách (na př. modré a fialové barvy objevují se nám jinak večer při světle lampy, jinak při denním světle). Vedeme-li barevné těleso jednotlivými částmi spektra (↘) bílého světla, tu se nám jeví černým, je-li zasaženo paprsky, jež absorbuje. Při dokonale jednobarevném světle, na př. při jednobarevně žlutém světle lihového plamenu obarveného kuchyňskou solí, zmizejí všechny barevné rozdíly těles. Naproti této a. „volící si" mezi jednotlivými paprsky spektra (a. „elektivní") jest „všeobecná" a., jež zasahuje všechny druhy paprsků bílého světla a způsobuje, že osvětlená tělesa jsou bílá, šedivá nebo černá. Kirchoff ukázal, že každé těleso je schopno absorbovati především ty světelné paprsky, jež samo v žhoucím stavu vyzařuje, čili že a-ční a emisní možnost, t. j. schopnost vyzařovací je stejná pro všechna tělesa téhož druhu. Ve spektru bílého světla změněného a. při proniku sodíkovými parami objeví se ostře ohraničená černá linie, absorpční čára sodíku. Procházejí-li naproti tomu paprsky, jež vysílají žhoucí sodíkové páry, spektrálním přístrojem (↘), tu se objeví na příslušném místě spektra světle žlutá linie, Frauenhoferova D-linie. A-ční linie jsou tedy převratné linie světlých Frauenhoferových linií (↘), jež se vyskytují u žhavých plynů. Pomocí těchto černých a-čních linií byla na př. dokázána jsoucnost prvků vyskytujících se v slunečním ovzduší. Složité chem. sloučeniny tvoří celé absorpční svazky. Tyto zjevy skýtají nám dobrý prostředek, jak vyzkoušeti čistotu n. nepravost průhledných těles. Otravy kysličníkem uhličitým n. kyselinou sírovou dají se na př. lehce poznati na změněné a. krve. — A. tepla: a-ční úkazy paprsků tepelných a světelných jsou totožné, poněvadž co do kvality jsou světelné a tepelné paprsky totéž a rozlišují se jen kvantitativně, rozličnými délkami vln (viz paprsky). Podle toho absorbují tmavá a drsná tělesa při stejné teplotě více tepla než světlá a hladká. Slunečním teplem jsou tedy tmavé části oděvu více zahřívány než světlé. Začazený teploměr stoupá na slunci nebo kamnech rychleji než nezačazený. Poněvadž (podle zákona Kirchoffova) i zde rovná se a-ční mohutnost emisní (vyzařovací). pokládáme rourová vedení parních a vodních topení a železná kamna vůbec grafitem nebo nějakým jiným tmavým a drsným, nekovovým povlakem, zatím co přítokové trubice a válce na parních strojích musí býti udržovány bílé, neboť leštěné plochy mají malou absorpční schopnost. Všeobecně je propustnost nějakého tělesa jiná pro tepelné paprsky a jiná pro světelné paprsky. Kamenec je na př. bezbarvý a propouští světelné paprsky, t. j. neabsorbuje jich, naproti tomu téměř vůbec nepropouští tmavé paprsky tepelné, na něž oční nerv nereaguje; tedy je absorbuje. Opačné je na př. chování roztoku jódového v uhličitanu sirném. Na těchto příkladech je ukázáno, jak důležité jsou tyto zjevy v domácím životě a technice. — A. světla se vyskytuje při proniku světelného paprsku čočkami dalekohledu, při reflexi na zrcadlech, zvl. kovových a na cestě světla z hvězd k nám. Toto pohlcování je velmi nepatrné, i při nejvzdálenějších hvězdách menší než jedna veličina. Ve fysiologii rozumíme a-í pohlcování látek tkáněmi.

Absorptiometr, přístroj, jímž se měří absorpční koeficienty (↘ absorpce plynů) rozličných kapalin.

Abstinence, zdrženlivost od alkoholu, tabáku, morfia, žen atd. U nás hnutí abstinenční je vedeno Ab. Svazem. V Americe si hnutí vymohlo zákaz alkoholu prohibicí r. 1919. Alkohol je trpěn jen jako léčivo. Prohibiční zákon má své stinné stránky: kvete podloudnictví, proti kterému je policie slabá, ač požívání alkoholu je stiháno velice přísně. Mnohem umírněnější je prohibice ve Švédsku a Norsku. Určité kvantum alkoholu je do-

voleno. V Něm. návrh na prohibici nepřijat, neboť se ho neujala žádná politická strana. Protialkoholní boj v č. zemích se začíná od r. 1900, kdy byl založen na Mor. první spolek střídmosti. R. 1905 byl zal. Zemský spolek proti alkoholismu v Č., r. 1906 na Mor. a od r. 1907 se počíná soustřeďovati za vedení T. G. Masaryka, B. Foustky, Kabrhela, Mířičky, Růžičky, Beneše, Šimsy, Bartha, Baťka v Československý Abstinentní svaz. jehož účelem je dovršiti národní obrození ostřízlivěním. Svaz vydává časopis „Vyšší národ", vydržuje svůj pensionát v Tuchlově u Teplic-Šanova, má vlastní poradnu v Praze. V r. 1929 čítá 108 místních odborů, 120 kroužků, 7 odborů železničářů abstinentů; celkem 30.000 členů.

Abstrakce, odtažitost, myšlenková činnost, při níž pomíjíme určité znaky předmětů, o nichž přemýšlíme, poněvadž jsou pro nás v daném případě neskutečné. Nejčastěji abstrahuje se od znaků individuálných, jedinečných, kdežto obecné se podržují. — A. Výsledek zmíněné činnosti. A. pojem. A. v poetice jsou povahy gramatické, pokud se stylistika zajímá o zvukovou krásu kořenů a kmenů slov, získaných rozborem mluvnickým, nebo psychologické. vyšetřují-li se tvůrčí zákony personifikace abstrakt.

Abstrakta, podstatná jména abstraktní, zamítá stylistika pro jejich vyznívání na neurčito v skladbách slovesných, doporučuje názorná konkreta. V tomto smyslu působí i plurál abstraktně proti názornějšímu singuláru, a nedostatečně charakterisujícím zájmenům se skutečný básník rovněž vyhýbá.

Absud, znamená v lékař. odvar z léčivých látek.

Absurdní, nesmyslný.

Absyrtos, podle řecké báje syn krále Aeta z Kolchidy a bratr Medein. Podle jednoho znění byl jako dítě od své sestry Medey, prchající s Jasonem, zabit a jeho rozsekané údy rozhozeny, aby byl otec je pronásledující, hledáním zdržen. Podle druhého znění pronásledoval sám A. jako jinoch svou sestru a Jasona, byl ale od Jasona zabit na jednom ostrově u illyrského pobřeží.

Abt Anton (naroz. 1841 v Seelenberku, † 1895), něm. povídkář, kanovník v Limburku. Z jeho sebr. spisů (1899) bylo do češtiny překládáno v kat. časopisech.

Abt Franz (1819—1885), proslulý německ. skladatel písní. Studoval theologii, ale věnoval se později zcela hudbě a působil jako dirigent divadel v Curychu a Brunšviku. Napsal nepřehledné množství vokálních děl. Díla jeho vynikají příjemnou melodikou, zpěvností, obratnou harmonisací. Abt měl smysl pro libozvučnost a lidovost a tím si i vysvětlíme jeho neobyčejný úspěch. Většina jeho písní znárodněla.

Abtobelli Abdon, slovenský povídkář, žijící v druhé pol. XIX. věku. Sr. Slov. Horň. Noviny 1895.

Abu (arab. otec), užívá se v arabštině při tvoření mužského vlastního jména Dnes již značí málokdy poměr příbuzenský. (Abul-el-Kasim — otec Kasima). Používá se většinou ve spojení s nějakou věcí, cností, vlastností, případku a pak znamená vlastníka, nositele. (Abu-švaril — otec vousu, vousáč, Abu naddara — otec brejlí, Abu-el-makarim — otec milosrdenství, milosrdný, Abu-el-szahl — otec hlouposti, hlupák. Podobně se nazývá Evropan Abu burneita — otec-nosič klobouku, na rozdíl od Orientálce Abu leffe — otec-nositel turbanu.) Tohoto slova se užívá pro označení zaměstnání, řemesla. (Abu sabun — mydlář).

Abubekr, s příjmením Al Siddik (svědek pravdy), první chálif a nástupce Mohamedův. Narodil se v Mekce, někdy kolem r. 573. Hned po vystoupení Moh. přiklonil se k němu a byl jeho nejvěrnějším stoupencem. Dal podnět k první redakci koránu.

Abukazem, ps. slovenského spis. ⚲ Dr. Ilija Ignjanoviče.

Abukir (stará Kanopos), ves u Alexandrie v Egyptě. R. 1798 zvítězil tam Nelson nad fr. loďstvem; r. 1799 porazil tam Napoleon Turky. R. 1801 porazil tam angl. generál Abeercromby Francouze.

Abul-ala-el-Maarri (973—1057), arab. filosof a básník.

Abulfeda Ismail Ibn Ali (* 1273, † 1331), arabský dějepisec a zeměpisec, kníže v Hamátě. Jeho annály jsou důležité pro poznání vých. dějin. Rukopis chová se dnes v Nár. knihovně v Paříži. Stejně důležitá je jeho zeměpisná kniha Takwim al boldan.

Abulghasi Behadur, chán chivský (nar. 1605), nastoupil vládu 1644. Statečně zdolal protivníky a rozšířil své panství až k Buchaře. 1663 zřekl se trůnu ve prospěch svého syna a věnoval se dějepisectví. Vypracoval veliké dílo o rodu Džingischánově, od dob nejstarších až po čas své vlády. Syn jeho v díle pokračoval. Dílo je velmi cenné a bylo přeloženo i do něk. evropských jazyků.

Abulie, choroba vůle, neschopnost samostat. činností. Souvisí často s melancholií, hypochondrií, neurasthenií.

Abul Kasim, chalaf ibn Abbas, lékař arab. Pocházel ze Zahry u Kordovy ve Španělsku. Napsal velikou encyklopedii lékařství; zvláště si všímal chirurgie. Dílo to je nejcennější odkaz arab. vědy lékařské.

Abuna (arab. náš otec). V Syrii titul každého duchovního ve farnosti. V Habeši nazývá se tak nejvyšší duchovní církve ethiopské, sídlící dříve v Axumu, nyní v Gondaru. Jemu přísluší v otázkách církevních poslední slovo, on jediný má právo pomazati na krále i přidělovati úřady duchovním a diakonům. Rovněž v záležitostech světských má velkou moc i vůči králi. A. nesmí se však ženit, jako všichni vysocí hodnostáři církevní.

Abundantia (-cija), řím. bohyně hojnosti. Byla zobrazována s rohem hojnosti, hlavně na římských mincích.

Abu Nuvas (762—815), básník arab. Pocházel z Persie a jako hoch potuloval se s básníkem Walibou co bludný pěvec. Na svých cestách poznal lidovou arab. poesii, která ho nadchla k jeho největším dílům. Jsou to oslavné písně, pravý skvost arab. písemnictví. Po jeho smrti byly sebrány v diván (sbírku).

Ab urbe condita (kondytá, lat.), v letopočtech znamená od založení města, t. j. Říma.

Abusina, hrad řím. na Dunaji v Bavorsku. Vykopávky se počaly 1879.

Abušehr, přístavní m. perské, jsoucí od r. 1909 pod vládou angl.

Abu Temman (807—845), arab. básník. Pocházel z křesťanské rodiny a prožil trudný život. Mn. z jeho tvorby se ztratilo; i za jeho života upírali mu jeho nepřátelé mnoho z jeho díla. Jeho sp. obsahují písně hrdinské, milostné, průpovědi, satiry, líčení. Proslul zejm. svou Anthologií arab. lit. Mnohé jeho básně byly přeloženy do něm. F. Rückertem.

Abutilon, vědecký název pro rod tropických rostlin slézovitých (Malvaceae), čítající asi na 80 druhů rostoucích na růz. místech obou polokoulí. Jsou to statné biliny nebo keře (až 2 m vysoké), s pěknými zvonkovitými květy, nejčastěji žlutými. Mnohé druhy se pěstují pro ozdobu v květináčích (kde bylo vypěstěno i mnoho barev. odrůd), příkl. A. insigne s krásnými rukými květy.

Abutilon Bedfordianum.

Abydos, starověké přístavní m. v M. Asii nedaleko Troje. Slavné báje o Heroně a Leandrovi. Zde vystavěl Xerxes mohutný most přes Hellespont r. 480.

Abydos, starověké m. v Egyptě. Dodnes jsou jeho zříceniny na pokraji Libyjské pouště patrny. Bylo v něm sídlo Osiridovo a proto bylo to město svaté. Dosud možno se obdivovati velikolepým zříceninám chrámu Ramsesa II. Nalezl se v něm rodokmen Ramsesův na kamenné desce, která je dnes uložena v Britském museu. 1864 byl odkryt chrám Sethův, kde se našla deska podobná první. Tento chrám jest Memnonium u starých Řeků tak proslulé.

Abyla, sloupy Herkulovy.

Abysinie, ⚲ Habeš.

Abyssos (řec.), propast, peklo.

Abyvásdrak Buchtoslav, ps. ⚲ Václava Filípka.

a. c. (anno currente, lat.), běžícího roku.

Acacia, jest rozsáhlý rod (asi 450 druhů) veliké čeledi Leguminosae rostoucí v tropickém i subtropickém pásmu celého světa, jmenovitě v Australii a Africe. Jsou to trnité křoviny nebo menší stromy, jež příkl. v rovníkové Africe bývají

Acacia pycnantha.

jediným stromem. Mnohé jsou důležité z praktického hlediska. Tak A. Senegal, A. Seyal a A. arabica poskytují t. zv. arabskou gumu. Hlavní centrum obchodu s tímto lepidlem je Alexandrie, odkud se rozváží do celého světa. V koželužství a barvířství se spotřebuje mnoho hmoty zvané „Catechu“, pocházející z A. Catechu a A. Suma, rostoucích v Zadní Indii. Jiné A—e dávají černé barvivo a tvrdé, ozdobné dřevo. V únoru a březnu dováží se k nám pod jménem „mimosy“, vonné květy A. Farnesiana z Italie a Španělska.

Acajou (akažu), strom rostoucí v Jižní Americe, jehož dřevo přichází do obchodu pod názvem „mahagon“.

Acanther Claudius, český humanista z konce XVI. věku, autor lat. básně Panegyricus Rudolpho II. imperatori dicatus (Praha 1598). — Sr.: Truhlář, Ruk. 1918.

Acanthia lectularia (aka- lektu-), je vědecké jméno pro štěnici, nepříjemného cizopasníka člověka; patří mezi hmyz chobotnatý (Rhynchota), a to mezi ploštice (Heteroptera). Následkem parasitického života zakrněla u štěnice úplně křídla, jak svrchní tak i spodní. Dlouhým bodcem ssaje hlavně na spícím člověku krev, při čemž může býti přenášečkou infekčních chorob (jmenovitě v jižních zemích). Přes den se skrývá ve skulinách zdí, nábytku a obrazů, kde může přečkati i dlouhou dobu úplně bez potravy. Některé příb. druhy jsou parasity jiných živočichů, na př. vlaštovek.

Acanthis Jakub, Mitis, též Acanthides, český i latinský básník a kazatel podobojí, * v 2. pol. XVI. věku ve Vel. Polomi na Opavsku, 1603 bakalář v Praze, 1613 kněz v Dřínově, 1623 odešel do vyhnanství, kde zemřel. Vedle četných verš. skladeb českých zanechal básně latinské a kázání. — Sr.: Winter, Živ. a učení 1901. Truhlář, Ruk. 1908.

Acanthis Jakub Slánský, latin. básník z 2. pol. XVI. věku, zúčastnil se verši v sborníku na pamět Šimona Třešňáka Litoměřického (1598) a v Epithalamiích Martina Havlíka (1600). — Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Acanthis Kašpar Stehlík, lat. básník, nar. v pol. XVI. věku v Plzni, kde byl chovancem v jesuit. koleji. Napsal velkou aleg. báseň Victoria literaria... (1587) a ke cti nových mistrů jesuitských delší řeckou báseň v hexametrech. — Sr.: Král, Rozpr. filol. 1898.

Acanthis Pavel Horaždějovický, latin. spis. XVI. věku, otec Jakuba Acanthisa Mitise, kněz podobojí v Dřínově, jemuž humanista Daniel Cantoris věnoval báseň Navigatio Pauli Romam (1602). — Sr.: Truhlář, Ruk. 1908, 1918.

Acanthosicyas horrida, jest xerophytní rostlina z čel. Cucurbitaceae (příbuzná okurce a melounu), často uváděná pod jménem „naras" cestovateli po jihozápadní Africe. Kořeny bývají až 15 m dlouhé, aby dosáhly pískem až k spodní vodě. Šťavnaté plody jsou vyhledávány domorodci i různou zvěří.

Acanthodes (řec.), paleozool. ryby se silně zkostnat. kostrou. Druh A. anthodes často se vyskytuje v devonu a karbonu.

Acanthus (akan-), rod čel. Acanthaceae, čítá asi 20 druhů rostoucích na jihu Evropy, v Orientě, v tropické Asii i Africe. Jsou to obyčejně nízké křoviny s pěkně vykrajovaným listem; acanthový list zobrazili řečtí sochaři v ornamentice hlavic sloupů korinthských. Na jihu Evropy roste A. longifolius, A. mollis a A. spinosus, jenž byl pěstován s oblibou v antických zahradách.

a) květ.

Acanthus mollis. Stylisovaný akant.

A capella (kapella, it.), z počátku označovalo čistý styl vokální, zdokonalený zpěváky papežského sboru. Nyní označují se tím slovem skladby, zpívané bez doprovodu hudebních nástrojů.

Acapulco (špaň. Los Reyes), příst. m. v mexickém státě Guerrero na Tichém oceáně, čítá dnes asi 30—40 tisíc obyv. Přístav jest velmi dobrý a prostraný. Podnebí horké, častá zemětřesení. A. mívalo kdysi velký význam jako průvozní stanice pro obchod s Indií východní, nyní pak jest nejdůl. přístavem mexickým na pobř. tichomořském.

Acardiacus (-akus), plod nedokonale vytvořený, bez srdce.

Acariasis, Akarinosa, výrůstky, zoocecidia, způsobené velmi drobnými pavoučky (Akarina, roztoč), žijícími jako příživníci na rostlinách.

Acca Larentia (-rencija), kojná Romula a Réma, zakladatelů Říma, jíž ke cti jako bohyni slavívali ve starém Římě 23. prosince Larentialia; prvotně asi nějaké božstvo etruské, neznámého významu, z jehož lůna povstávali géniové a opět se do něho vraceli.

Accelerando (ačele-, it.), zrychleně, ve zrychleném tempu.

Accius Lucius (někdy i Attius), plodný římský tragik. Nar. 170 př. Kr. jako syn umbrijského propuštěnce. Žil v Římě. Tragedie jeho čerpají látku z řecké mythologie, někdy napodobují i řecké originály. Rok jeho smrti jest neznámý. Cicero v mládí jej znal již jako starce.

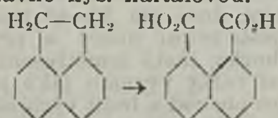
Accolade (fr. spona, objetí). Uděliti accolade znamená přijmouti rytíře do řádu lehkým udeřením mečem a obejmutím. Objetí naznačuje se ještě dnes ve Francii, když se přijímá vojenská osoba do čestné Legie, udělením stužky.

Accompagnement, spolčování, slovem tím označuje se hudební doprovod.

Accrington (ekringtn), angl. prům. m. v hrabství Lancaster, 431.000 ob.

Accusativus (akuzatyvus, lat.), 4. pád (na otázku koho? co?), jímž vyjadřujeme ve větě předmět, doplněk a přísl. určení. Předmět bývá 1. **při kladných** slovesech přechodných: Učinili jsme dobrý obchod; 2. při sloves. a ve řčeních znamenajících stavy duševní neb tělesné: To mě mrzí; Bolí mě oko. Akusativem bývá vyjádřen doplněk, vztahuje-li se k předmětu v akusativě; vzniká tak vazba dvojího akusativu a to zvláště při slovesech přechodných: činiti, dělati, míti, nalézti, spatřiti, ukázati, viděti, zříti a j. Akusativem bývá vyjádřeno příslovečné určení, a to místa (soused bydlí třetí dům od konce); času (Bylo to tu sobotu po svatem Jakubu); způsobu, vztahu a míry (obchod sto let starý); příčiny (co se neučíš?). Mimo to jest akusativ zvolací: Kýho výra!

Acenaftén, $C_{12}H_{10}$, peri-ethyléno-naftalén je uhlovodík obsažený v dehtu kamenouhelném a to ve frakci oleje antracenového. Okysličením směsí chromovou skýtá hlavně kys. naftalovou.

Acenafténchinon, $C_{10}H_6\left\langle\begin{array}{l}CO\\ |\\ CO\end{array}\right.$, vzniká jako vedlejší zplodina při okysličování acenafténu.

Acephalus (acefalus, lat.), bezhlavý tvor (měkkýši, mlži).

Aceraceae (aceraceé), čeleď javorovitých, čítá něco přes sto druhů rozšířených po celé severní polokouli. Hlavně patří sem zástupci rodu Acer-javor, jenž u nás má tři druhy: javor mléčný (A. platanoides), klen (A. pseudoplatanus) a drobnější babyka (A. campestre). Americké druhy javorů (A. dasycarpum, A. negundo a A. saccharinum) obsahují ve svých šťavách až 3% roztoku cukernatého, takže se z nich v Kanadě vyrábí cukr.

Acerk R., ps. ↗ Ant. Krecara.

Acernus, ps. polského básníka ↗ Šebastiána Fabiána Klonowicze.

Acestus Ondřej, lat. básník, * v Brandýse n. Lab., 1603 bakalář, 1604 správce školy v Rokycanech a 1606 rektor koleje sv. Václava na Zderaze. Přispěl lat. verši do sborníků Carmina gratulatoria (1605) a Novis sponsis (Král. Hradec 1606). Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Acestus Pavel, lat. básník, * v Brandýse n. L., bratr Ondřeje, žák školy u sv. Jiljí, přispěl verši do sborníku Epithalamií k oslavě Šim. Humbergia z Humberku (1611). Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Acetal, $CH_3CH(OC_2H_5)_2$ je bezbarvá kapalina občerstvující chuti, b. v. 102°. Jest obsažena v surovém lihu a víně. Užívá se jí jako prostředku ke spaní, jako antidota proti strychninu a dále k dosažení charakteristické vůně vína. **A.** jsou sloučeniny aldehydů s alkoholy, které povstávají jejich zahříváním za přítomnosti malých množství kyselin.

Acetamid, $CH_3.CO.NH_2$, tvoří krásné, bezbarvé krystalky. Připravuje se suchou destilací prášk. směsi taveného bezvodého octanu sodného a salmiaku. Zápachu po myšině zbaví se vysušením a překrystalováním z roztoku éterového. B. t. 82°, b. v. 223° C. Rozp. ve vodě, éteru a alkoholu. Chem. vlastnosti má stejné jako všechny ↗ amidy.

Acetanhydrid, $\begin{array}{l}CH_3.CO\\ CH_3.CO\end{array}\!\!>O$, jest kapalina ostr. zápachu. Připravuje se z bezvodého octanu sodného a acetylchloridu. Čistí se destilací. B. v. 139·5° (kys. octová 118° C). Bez rozkladu se rozpouští v éteru, kdežto s vodou dává kys. octovou. Upotřebuje se v syntet. chemii. Chem. vlastn. a. jsou stejné jako u ↗ anhydridů kyselin.

Acetanilid, antifebrin, $CH_3.CO.NH.C_6H_5$; důležitý derivát anilinu. A. vzniká vařením anilinu s kyselinou octovou. Tvoří bezbarvé, lesklé lístky, bez vůně, chuti poněkud palčivé, b. t. 115°, b. v. 295°. Rozpouští se ve studené vodě, lépe v horké (1:22). Dobře rozp. v alkoholu, éteru, benzenu a chloroformu. Při zahřívání s draselným louhem povstává anilin. A. je důležitým prostředkem proti horečce (antifebrin), proti nervovým bolestem. Ve větší dávce vyvolává pot a zvracení. Vyrábějí se z něho mnohé deriváty anilinu.

Acetátové hedvábí je umělé hedvábí, vyrob. z acetylcelulosy. Výroba je dražší než u ost. druhů uměl. hedv. A. h. se vyznačuje značnou netečností proti vodě, ale obtížně se barví.

Acetáty, soli kys. octové, ↗ octany.

Acetoctan ethylnatý, ethylester nejjednodušší β-ketokyseliny. $CH_3CO.CH_2.CO.OC_2H_5$, ketoforma, po příp. $CH_3.C(OH)=CH.CO.OC_2H_5$ enolforma. A. jest tekutina jablečné vůně, b. v. 181° C. Vzniká účinkem kovového sodíku a ethylátu sodného na octan ethylnatý. Tuhý je bílý. B. t. —45° až —43° C. Rozpouští se málo ve vodě, snadno v lihu a éteru. S chloridem železitým dává fial. zbarv. (enolforma). Za obyč. teploty jest allelotropickou směsí 92·6% ketoformy a 7·4% formy enolové. Forma enolová je méně stálá. A-u et. a jeho natriumenolátu $CH_3.C(ONa)=CH.CO.OC_2H_5$ se použí-

vá velmi zhusta k nejrozmanitějším reakcím synthetickým, na př. též k přípravě derivátů pyridinových, chinolinových, pyrazolových atd. Chem. vl. u ⚲ β-ketokyselin.

Aceto dolce (-lče, ital), je druh ital. zavařenin z ovoce, vína, fíků a pod.

Acetofenon ($CH_3 . CO . C_6H_5$), hypnon, acetylobenzén, methylfenylketon, nejjednodušší, aromatický, smíšený keton. Tvoří velké lístky. Bod t. 20°, b. v. 202°. A. má příjemnou vůni, reaguje neutrálně. Povstává destilací benzoanu a octanu vápenatého. Prodává se jako prostředek pro spaní.

Acetometr, přístroj ke stanovení množství kyseliny octové v octu, který se zakládá na neutralisaci jmenované kyseliny ammoniakem; její množství a k neutralisaci nutný objem amoniaku se měří na stupnici a—u.

Aceton, dimethylketon, $CH_3 . CO . CH_3$, je nejjednodušší a technicky nejvýznamnější keton. Stopy acetonu jsou obsaženy v normální moči a množství jeho v ní vzrůstá u nemocných cukrovkou (acetonurie). V organismu se tvoří štěpením acetoctové kyseliny. Vzniká při suché destilaci četných ústrojných látek, na př. cukrů, dřeva, klovatiny atd. Je proto přítomen i v surovém dřevném lihu.

Připravuje se buď frakciovanou destilací surového dřevného lihu nebo suchou destilací surového octanu vápenatého v železných kotlích za míchání při teplotě 400—600° C. $Ca(CH_3CO_2)_2 = (CH_3)_2CO + CaCO_3$. Páry prachu zbavené se kondensují v chladičích v surový aceton, znečištěný dehtem a svými homology t. zv. acetonovými oleji, jichž se užívá v průmyslu laků a k denaturování lihu. Čistí se propíráním s vodou a frankciovanou destilací s vápnem. 100 kg surového octanu dávají 25—30 kg surového acetonu 60—70%, nebo se vyrábí vedením par octové kyseliny přes rozžhavený vápenec. Jiným zdrojem jeho jest t. zv. „acetonové kvašení". Čistý a. je bezbarvá kapalina h = 0·797 při 15° C, chuti palčivé a etherické vůně. B. t. —95° C. Rozp. ve vodě, éteru, lihu. Z vodného roztoku se dá vysoliti na př. potaší. Páry a-u vedeny přes rozžhavené střepy hliněné (500° C) se rozkládají na methán a ketén a ten při vyšší teplotě na ethylén a kysličník uhelnatý:

$$2CH_3 . CO . CH_3 = 2CH_4 + 2CH_2 = CO$$
$$2CH_2 = CO = C_2H_4 + 2CO.$$

Naproti zředěným alkaliím i kyselinám je stálý. A-u se užívá ke gelatinisování střelné bavlny, k synthesi kaučuku, k rozpouštění acetylénu a k rozpouštění četných org. látek (tuků a pryskyřic, laků). Vyrábí se z něho chloroform, jodoform a uspavadlo sulfonal a j. léky.

Acetonemie, chorobný stav, při němž je v krvi obsažen ve větším množství aceton, který se dostává do moči i do jiných výkalů. A. se objevuje v organismu při nedostatku uhlohydrátů. Tehdy se zvětšuje množství kyselin ve šťavách organismu. Tento stav pozorujeme při hladovění, při oslabení vlivem nemocí, při podvýživě (nedostatek uhlohydrátů), při vysokých horečkách, nemocích žaludku a střev. Obzvl. při cukrovce (diabetes mellitus) je v moči veliké množství acetonu kromě cukru a j. nenormálních součástí. Jeho přítomnost dokazuje zhoršování tělesného stavu, neboť může dojíti k t. zv. diabetické spavosti (coma diabeticum). Podle nejnovějších výzkumů povstává a. také z tuků. Není ještě přesně dokázáno, povstává-li také z bílkovin a z uhlohydrátů.

Acetonitril, $CH_3 . CN$, methylkyanid, je příjemně páchnoucí kapalina, ve vodě snadno rozpustná. Vzniká z acetamidu odnětím vody, zahříváme-li jej s kysličníkem fosforečným, páleným vápnem nebo jinými vodu odnímajícími činidly. Chem. vlastn. ⚲ nitrily kyselin.

Acetonové kvašení, zvl. druh kvašení cukru, způsobovaný bacilem macerans. Nastává, působí-li tento po několik dnů na zcukerněnou bramborovou záparu, smíšenou s dostateč. množstvím na dusík bohatých živin (pivovarského mláta, výtlačků z kvasnic) při 40° C. Cukr zkvašuje a tvoří se na 2—3 díly lihu a 1 díl acetonu.

Acetooctová kyselina, $CH_3 . CO . CH_2 . COOH$, dostane se ze svého ethylésteru zmýdelněním 2%ním vodným draslem, jež se nechá působiti 1—2 dny, a odpařením vodného roztoku nad koncentrovanou kyselinou sírovou. Jest to hustá, syrupovitá bezbarvá tekutina, s vodou se mísící na roztok silné kyseliny. Zahřátím se bouřlivě rozkládá na aceton a kysličník uhličitý. Stejně nestálé jsou i její soli. Její sůl sodná neb vápenatá vyskytuje se v moči při těžkém onemocnění úplavicí cukrovou i při jiných nemocech. S chloridem železitým dává červenofialové zbarvení, jímž se poznává. — Jejího ethylnatého ésteru (b. v. 181° C) se upotřebuje k různým reakcím synthetickým.

Acetopyrin je sloučeninou kyseliny acetylosalicilové s tenyl-dimethyl-pyrazolonem. Upotřebuje se jí jako prostředku proti horečce. B. t. 64—65°.

Acetum (lat.) ⚲ ocet.

Acetyl (CH_3CO), radikál kyseliny octové, t. j. skupina odvozující se od této kyseliny CH_3COOH, odejmeme-li jí hydroxylovou skupinu OH.

Acetylen je nejjednodušší plynný, nenasycený uhlovodík acetylenové řady se strukturním vzorcem HC≡CH. Vzniká v elektrickém oblouku s uhlíkovými elektrodami v atmosféře vodíkové, synteticky lze jej připraviti zahříváním chloroformu s kov. sodíkem, čistý z ethyléndibromidu záhřevem s alkoholickým draslem. Technicky se vyrábí k účelům osvětlovacím rozkladem karbidu vápenatého vodou:

$$CaC_2 + 2H_2O = Ca(OH)_2 + C_2H_2,$$

ve velkém nejčastěji v přístroji Pictetově, zhotoveném ze železného, silně uvnitř pocínovaného plechu a naplněném vodou. Surový karbid, znečištěný siliciumkarbidem, ferrosiliciem CaS, Ca_3P_2, Mg_2N_3 a páleným vápnem vhazuje se do uzavřeného aparátu vždy po určité době v příslušném množství. V malém se vyrábí v přístrojích zařízených buď na ponořování karbidu do vody neb zkrápění karbidu vodou. Přístroje mají se chrániti před zamrznutím. 1 kg čistého karbidu skýtá s vodou 349 l a., technický karbid nemá dáti méně než 300 l s maximálním obsahem obj. 0·04% PH_3. Surový a. bývá znečištěn H_2S, NH_3, PH_3, SiH_4, H_2, O_2, N_2. Prvé tři ničí kovová potrubí, 0·1% PH_3 a SiH_4 jsou samozápalné a mohou tedy způsobiti explosi a. Proto se surový acetylen čistí prováděním vodou, roztokem Cu SO_4 a vrstvou chlorového vápna s $PbCrO_4$ (acagin) neb s CaO a $CaCl_2$ (puratylen). Též užívá se k čištění „frankolinu“ a „heratelu“.

A. čpí, ve vodě se málo rozpouští (1:1), lépe v benzenu (benzolu), alkoholu a nejvíce v acetonu (25 obj. a. v 1 obj. acetonu). Kritická teplota 37° C, kritický tlak 67 atm., při 0° C se zkapalňuje tlakem 21·5 atm., b. v. —81° C. Tuhý mění se oteplením přímo v páry. Již za tlaku 3 atm. se zahřát rozkládá s výbuchem za vývoje tepla:

$$C_2H_2 = 2\,C + H_2 + 64 \text{ kal.}$$

Za obyč. tlaku a ve chladu, prost jsa vzduchu, jest úplně bezpečný. Smíšen s jinými plyny nebo rozpuštěn v acetonu snáší tlak 6—12 atm. Se vzduchem (65:2·5) při 480° C prudce exploduje. Hoří svítivým, čadivým plamenem, ve zvlášť konstruovaných hořácích s přímësí vzduchu svítí čistě bíle (20krát intensivněji než svítiplyn) při teplotě až 1900° C. Světlo a. má více fialových a modrých paprsků než svítiplyn. S kyslíkem dává žár až 2700° C, čehož se užívá k autogennímu svařování kovů.

Uváděn do amoniakálného roztoku mědného poskytuje červenohnědý acetylid mědný C_2Cu_2, který, jsa suchý, vybuchuje nárazem. Stejně tak i acetylidy C_2Ag_2, C_2Hg. Acetylid C_2Cu_2 by mohl vzniknouti vedením a. měděnými rourami, jichž se proto nesmí k tomu účelu používati. Do obchodu přichází též v ocelových bombách rozpuštěný pod tlakem 15 atm. v acetonu (100 d. a. v 1 d. acetylenu), nasáklém v párovitém dřevěném uhlí, infusoriové hlince, asbestu nebo pod. Bomb s rozpuštěným acetylenem (acetylène dissous) se hojně užívá k osvětlování (železničních vozů, automobilů, motorových člunů) a k spájení kovů.

A. slouží též k výrobě acetylentetrachloridu $C_2H_2Cl_4$, jenž jest výborným, nehořlavým rozpouštědlem tuků a též v poslední době i k výrobě lihu.

Acetylenové důlní lampy užívají se zvláště na dolech rudných (u nás Příbram, Nučice, Báň. Šťávnice atd.) a na oněch dolech uhelných, kde nejsou výrony třaskavého důlního plynu (u nás v hnědouhelné pánvi severočeské a na Kladně). Výhody: značná svítivost (8—14 n. s.), hoří i ve mdlých větrech. Nevýhody: neprozrazují mdlou, dusivou atmosféru, unikající acetylen znečišťuje důlní ovzduší.

Acetylenové saze, černidlo, téměř čistý uhlík (99,8%). Získává se rozkladem (nikoli spalováním) acetylenu v jeho prvky, a to tím způsobem, že se plyn stlačuje na 4—6 atmosfér a elektr. jiskrou se rozkládá. Vzniká při tom volný vodík a uhlík.

Acetylenové větérky ↷ větérka.

Acetylocelulosa, éstery celulosy, vznikají působením anhydridu kyseliny octové nebo acetylchloridu na deriváty celulosy za přítomnosti katalysátorů. Snadno se rozpouštějí v acetylentetrachloridu, chloroformu, kyselině octové ledové, nitrobenzenu, nerozpouštějí se ve vodě a alkoholu. A. zastupuje snadno zápalné kolodium při výrobě plastických hmot, fotografických filmů (cellit). Je méně zápalná než celuloid. Vyrábí se z celulosy bílené nebo zpracované (vaty, papíru, hydrocelulosy atd.). Jako katalysátorů se užívá kyseliny sírové, $ZnCl_2$ neb jiných neutrálních solí. Při její výrobě se reakční směs chladí ledem na 15°.

Do směsi kyseliny octové a jejího anhydridu se přidává bavlna a něco kyseliny sírové. Vlákna bavlněná se rozpustí za několik hodin, čímž vzniká hustá kapalina, která tuhne na galaritovou hmotu. Tvoří se hydroacetát celulosy, který po vysušení se rozpouští v chloroformu. Z a-y se vyrábějí kromě filmů i umělé hedvábí, látky impregnační, hmoty isolační, umělá kůže a cellonové laky.

Acetylocelulosové laky jsou roztoky acetylcelulosy v nezápalných rozpouštědlech. Jsou elastické, nepromokavé; pokrývají se jimi kovy, dřevo, tkaniva a užívá se jich jako isolačních předmětů v elektrotechnice.

Acetylchlorid, $CH_3CO . Cl$, chlorid kyseliny octové, vyrábí se z bezvodé kyseliny octové nejčastěji působením chloridů fosforu, sulfurylchloridu, thionylchloridu, chlorosulfonanů a fosgénu. Je to kapalina na vzduchu dýmající. Destiluje bez rozkladu při 55° C. Rozpouští se v éteru, benzenu (benzolu), sírouhlíku, kdežto s vodou se prudce slučuje a rozkládá na kyseliny solnou a octovou. S alkoholy tvoří éstery. Užívá se jí při syntetických pracích k „acetylování", t. j. ke vnášení acetylskupiny do sloučenin s funkcí alkoholickou, aminovou, iminovou atd.

Acetylo-salicylová kyselina (aspirin), $C_6H_4/OCOCH_3/COOH$, povstává působením anhydridu kyseliny octové na kyselinu salicylovou za přítomnosti koncentrované kyseliny sírové. Tvoří bílé, lesklé krystalky, nakyslé. Těžko se rozpouští ve vodě, snadno v alkoholu. Bod tání 134°. Užívá se jí jako prostředku proti horečkám.

Acicula Jan Jehlička, lat. básník, nar. v Klatovech kol 1560, bakalář 1595, učitel v Jičíně 1597 a v Kostelci n. Lab. 1599. Přispěl do sborníků epithalamií Honori nuptiarum (1594) a Epitaphií Petra Soukupa Zavlekovského (1597). — Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Acidimetrie, je část odměrné analysy, která se zabývá stanovením obsahu kyselin (na př. v prodejných preparátech kyselin). Zakládá se na neutralisaci kyselin zásadami.

Acireale, hl. m. stejnojmenného kraje v provincii Catania (Sicilie) na j.-západ. úpatí Etny. Moř. lázně, přístav, průmysl hedvábnický, lněný, bavlněný, obchod obilím. Klimatické místo, radioaktivní prameny obsahující síru a jod. Obyvatelů na 36.000.

Ackerl Jan, něm. bohoslovec a badatel o poměru vědy k lurdským zázrakům, * 1851, přeložen do češtiny (Brno 1893).

Ackerman aus Beheim, staroněm. hádka mezi milencem, ztrativším nevěrnou milenku, a Neštěstím, jež se hájí z nařčení, že by tím bylo vinno. Skladba stala se vzorem podobnému staročeskému hořekování, ☞ Tkadleček.

Ackermann Josef, švýc. bohoslovec, * 1803, jehož proslulý spis Útěcha věrných duší v očistci byl do češtiny přel. Fr. Bauerem 1863 a vyšel již v 9. vyd. (Olomouc 1918).

Ackermann Josef (1832—80), samouk, čes. spisovatel. Otiskoval povídky v Poslu z Prahy a v Prostonár. besedách.

Ackermannová Louisse-Victorine (1813 až 1890), francouzská básnířka, rodem Choquetová. Písně i povídky její jsou plny pesimismu, prostoty i síly, ukazujíce zoufalou bídu života. Jmenovati sluší zvláště tři sbírky: Premières poésies (1863), Poésies philosophiques (1872) a Pensées d'une solitaire (Myšlenky samotářky, 1882). A. do české literatury uvedena již 1877 Vrchlickým v anth. Poesie franc. nové doby a pak častěji, posléze 1919 Arn. Procházkou v Cizích básnících. Byla oblib. autorkou H. G. Schauera (Lit. Listy 1890) a Kar. Světlé (Z liter. soukromí, 1904).

Acocanthera G. Don., africké křoviny a stromy čeledě Apocynaceae, poskytující jed na šípy.

Acoelius (-cőljus), zrůda, při níž chybí břicho.

Aconcagua (-konka-), Cerro de A., vyhaslá sopka v Argentině, 7040 m vysoká, blíže chilských hranic. Stejně nazývá se chilská řeka a provincie (14.000 km² a 117.000 obyvatel).

à condition (a kondisjon, franc.), vl. „s podmínkou", t. j. svěřiti do prodeje určité zboží s právem vrátiti neprodaný zbytek, většinou do určitého termínu. Užívá se zvláště v knihkupeckém obchodě.

Aconitum (akonytum), česky zvaný oměj, rostlina z čeledi pryskyřníkovitých (Ranunculaceae), vyznačující se zvláštními přílbovitými květy. Má asi 60 druhů na Severní polokouli. Všechny části omějů, zvláště však oddenek a listy, obsahují prudce jedovatý alkaloid aconitin, jehož nepatrné množství způsobuje člověku okamžitou smrt. Proto užívají někteří národové asijští omějové šťávy k napouštění svých šípů. U nás rostou divoce: oměj šalamúnek (A. napelus) s květy modrými, známý hlavně z hor, dále oměj modrý (A. rostratum) s květy nafialovělými, oměj žlutý (A. vulgaria) a jiné druhy.

à conto (konto, ital.), v obchodě, dodávka na účet, také zaplacení části účtovaného obnosu.

Acormus (-kormus), zrůda, jíž chybí trup a srdce.

Acorus (-ko-), rod čeledi aronovitých (Araceae), česky zvaný puškvorec (Acorus calamus), vodní rostlina s mečovitými listy, pocházející původně z Asie, dnes však rozšířená po celé Evropě. Silně aromatický oddenek dává acorin a éterické oleje, kterých se užívá hlavně v lidovém lékařství.

Acosta (-kosta), Uriel (1590—1647), portug. filosof. Jsa pokřtěným Židem vrátil se v Amsterodamě k staré víře. Bojoval proti talmudu na základě zákonů Mojžíšových a vzbudil tím nenávist rabínů. Po léta ztrpčovala mu život jejich kletba. Skončil sebevraždou. Gutzkow napsal divadelní hru: „Uriel Acosta", na základě A-ova životopisu. A. zanechal spis Exemplar humanae vitae (Příklad lidského života).

Acre (ékr, angl.), 4.840 čtv. yardů.

Acria (-kria, lat., doplň remedia), v lék. ostré léky, jež mají po užití silnou působnost.

Acridium migratorium, saranče stěhovavé, druh rovnokřídlého hmyzu (Orthoptera), žijící na jihu Evropy, v sev. Africe a v Malé Asii. Je to silný, úžasně žravý hmyz, jenž vyvine-li se za příznivého roku ve větším množství, dovede zničiti vegetaci celého kraje. Donucen pak hladem, zalétá ve velkých, mračnům podobných hejnech do krajin sousedních. Podobné záplavy znamenají pak skutečnou katastrofu polního hospodářství napadeného kraje.

Acrimonia (-krimonija, lat.), žiraviny, jež se podle staré lékařské vědy nacházely výhradně v krvi a přivozovaly nemoci.

Acrocomia (-kroko-), americký druh palem (Macoya), jehož plody dávají velmi tučný olej (t. zv. máslo macoyové), kterého se pro jeho příjemnou, fialkovou vůni užívá hlavně při výrobě mýdla.

Acrostichum (akrosty-), rod obrovských tropických kapradin, tvořících neproniknutelné houštiny v bažinách mangrovových.

Ács Benjamin, slovenský bohoslovec XIX. věku, spis. hledané knihy modliteb a písní Malá zlatá koruna nasledowatelów (Pešť 1860, 1889) a Žiwot Pána nássho Gežissa Krista (1862, 1899). Sr.: Rizner, Bibl. 1917.

Acta (akta, lat.), akta v archivu, v soudnictví, různé spisy týkající se určité věci, na př. procesu, otázky filosofické atd. ☞ ad acta.

Acta Litteraria Bohemiae et Moraviae jsou dva sborníky, jež nákladem Volfganga Gerla vydal v Praze 1775 a 1783 buditel a historik Mikuláš Adaukt Voigt a jejich obsah má velký význam ve vývoji české historie literární i v dějích našeho obrození kulturního a národního. Sr.: Hanuš, Voigt 1910.

Acta sanctorum (akta sanktórum, lat., t. j. skutky svatých), vlastně Životopisy svatých a světic, vydávané Jesuity od 1643. Sbírka obsahující všechny legendy o katol. svatých byla zahájena Jos. Bollandusem (* 13. srpna 1596 — † 12. září 1665) a dosáhla do dneška 66 svazků. Vydávání textů se věnuje dnes „Společnost bollandistů" se sídlem v Bruselu v koleji sv. Michala. — V českém písemnictví jsou známy A. s. jako kalendáře, pasionály nebo martyrologie, vlastně seznamy svatých s životopisným doprovodem. Tak byly vydány H. Karlíkem Životy svatých (1845—55 v 5 dílech), M. Kuldou Církevní rok a j. Kromě těchto samostatných A. s. byly pořízeny i překlady děl bollandistů.

Actaea (aktaéa), rod rostlin pryskyřníkovitých (Ranunculaceae), česky zvaný samorostlík a čítající asi 13 druhů na severní polokouli. U nás samorostlík klasnatý (A. spicata) roste ve stinných bukových hájích.

Acteur, v. aktér.

Actinia, česky: sasanka, je mořský živočich ze skupiny polypů šestiramenných (Hexacorallia). Tělo její podobá se jednoduchému váčku, jehož ústí opatřeno je věncem chapadel. Na chapadlech mají sasanky zvláštní žahavé orgány, jimiž omračují svou kořist (obyčejně drobné rybky). Jinak je sasanka zvíře málo pohyblivé, ač může také pomalu své místo změniti. Žijí na skalnatých místech zátočin nehluboko pod hladinou. Zbarveny jsou živými barvami, takže skutečně upomínají na záhony květinové (odtud lidové názvy příkl. mořská růže nebo mořský karafiát a pod.). Sasankám jsou blízko příbuzní korále, skrývající svá měkká těla ve vápenitých schránkách.

Actinocrinus, Mill., fosilní druh ostnokožců, rozšířený hlavně v evropských a severoamerických formacích kamenouhelných.

Actinomyces (aktyno-), bakteriím příbuzný rod hub, způsobující u člověka a hovězího dobytka nemoc zvanou aktinomykosa. Nemoc tato jeví se zduřením jazyka a celého jeho okolí a vede ke zhnisání různých orgánů.

Actio pathetica, hra jesuitského divadla školského o různých námětech, protiva her šprýmovných.

Activum (lat.), rod činný v mluvnici (naproti: rod trpný).

Acton (äktn), záp. předměstí Londýna, obyv. 61.299 (1921).

Actus liturgicus, středověká hra divadelní původu liturgického.

Aculeus, žahadlo u hmyzu blanokřídlého, na př. u ☞ včel.

Acyl jest obecné označení radikálu nasyc. mastných kyselin, který zbývá, odejmeme-li jim hydroxyl —OH ze skupiny

Alpské krajiny.

Calame: Monte Rosa (1842 — Museum v Lipsku).

G. Macco: Matterhorn.

E. T. Compton: Adamello.

Afričtí kmenové.

Šiluk.

Hadendoa.

Náč. Wahimů z Mpororo.

Berberka z Biskry.

Američtí kmenové.

Ženský náč. kmene Hopi.

Navajo.

Komanč.

Žena kmene Koskimo z Vancouvern.

carboxylové $-C\begin{smallmatrix}/\!\!/ O\\ \diagdown OH\end{smallmatrix}$. Obecný vzorec acylu je tedy $C_nH_{2n+1}.C\begin{smallmatrix}/\!\!/ O\\ \diagdown\end{smallmatrix}$. Na př. od kyseliny octové $CH_3.C\begin{smallmatrix}/\!\!/ O\\ \diagdown OH\end{smallmatrix}$ se odvozuje $CH_3.C\begin{smallmatrix}/\!\!/ O\\ \diagdown\end{smallmatrix}$ acetyl, od kysel. propionové $CH_3.CH_2.C\begin{smallmatrix}/\!\!/ O\\ \diagdown OH\end{smallmatrix}$ $CH_3.CH_2.C\begin{smallmatrix}/\!\!/ O\\ \diagdown\end{smallmatrix}$ propionyl atd.

Acylování (acetylování, propionylování atd.) jest „vnášení" skupiny acylové při synthetických chemických reakcích do něj. chem. sloučeniny, která má funkci alkoholickou, aminovou i jinou. K acylování používá se a c y l h a l o i d ů, hl. a. chloridů obec. vzorce $C_nH_{2n+1}C\begin{smallmatrix}/\!\!/ O\\ \diagdown Cl\end{smallmatrix}$, k acetylování tedy acetylchloridu atd. Reakce probíhá velmi prudce. (Na př.: $CH_3.CO.|Cl.H|O.C_2H_5 = HCl + CH_3.CO.C_2H_5$ acetyl chlorid + alkohol ethylnatý = HCl + octan ethylnatý.)

Ačeherové, malajský kmen v sev. Sumatře.

Ačin, malajský sultanát v sev. Sumatře pod holand. svrchovaností. 19.250 km², 400.000 ob. Hl. m. Atčin.

A. D., zkratka Anno Domini (lat.), Léta Páně.

Ad (lat.), předložka nebo předpona, užívaná ve složeninách, značí k, k e.

Ada (dříve Ostrvo), m. v SHS na ř. Tise. 13.500 obyvatel (1910). Srbů 1960, Maďarů 10.459, Židů 403. Lid se živí rolnictvím a chovem dobytka.

Ada-Ber-Ahada (* 183 po Kr.), rabín, slavný astronom. Výpočty A. posloužily židům za podklad k výpočtu času, jehož se dosud drží.

ad absurdum (lat.), do nesmyslnosti, vésti důkaz a. a. = dokázati nesmyslnost tvrzení.

ad acta (-akta, lat.), dáti věc ad acta, původně vložiti vyřízený spis do akt a zaregistrovati ho; pak odbýti nějakou věc, označiti ji jako zbytečnou.

Adagio (-dadžo, ital.), v hudbě zvolna. Nejprve pro klidné, pomalé tempo, později v sonatách, kvartetech, symfoniích se tak označuje druhá, volná věta.

Adalberg Samuel (* 1868 ve Varšavě), pol. spisovatel, proslul jako autor nejobšírnější v lit. polské sbírky přísloví (okolo 23.000) p. n. „Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich". Varšava 1889—94. Sestavení je systematické, takže lze snadno nalézti každý výraz (přihlížel zvláště k čelnějším pol. spisovatelům XVI.—XVIII. stol.) Kromě toho vydával teksty ze starší polské literatury.

Adalbert, biskup v Brémách a v Hamburku, byl poručníkem nezletilého Jindřicha IV. V této době zpravoval neomezeně německou říši. Zemřel 1072 v Goslaru.

Adalbert Vojtěch, v. sv. Vojtěch.

Adalbert Tobiáš, latin. básník, * v 2. pol. XVI. věku ve Vodňanech, 1609 bakalář, rektor školy u Sv. Vojtěcha v Praze, pak v Stříbře, 1617 kněž u Sv. Klimenta v Praze, † v emigraci 1639 v Perně. Účastnil se verši v sbornících Nuptiis (1612) ke cti Jana Campana, a Connubiali sacro (1620), jež byly velmi chváleny současníky. Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Adalberti Jakub Volyňský, latin. básník z konce XVI. věku, přispěl do sborníku epithalamií „Primis nuptiis" ke cti Jana Zhorského z Kladrub (1602). Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Adalbertides Jan, latin. básník, * v 2. pol. XVI. věku v Sušici, vychovatel v šl. rodinách, 1609 bakalář. Vyd. 2 lat. básně o Kristově narození (1609). Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Adalbertus Adam, básník latinský, * v 3. čtvrti XVI. věku ve Vodňanech, 1609 bakalář, vydal disputační these obsahu meteorologického (1610) a přispěl do sborníčku Natalis ac obitus Benignulae (1607) latinským epitafem. Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Adalbertus Ranconis de Ericinio, ☞ Raňkův Vojtěch z Ježova.

Adalbertus od Svatého Tobiáše, karmelitán žijící v XVIII. věku, vydal tři česká kázání v Praze. Sr.: Jireček, Ruk. I, 1875.

Adalbertus Strahovský, opat premostrátský, † 1170 v Praze, horlivý pěstitel studií filosofických a právnických na klášterní škole strahovské.

Adalia, turecké přístavní m. s 25.000 obyv.

Adalram († 836), arcibiskup solnohradský, světitel křesť. chrámu v Nitře (830), jejž zbudoval kníže Privin.

Adam (hebr., t. j. člověk), A. a Eva jsou podle Starého Zákona prarodiči lidského pokolení. Bible líčí jejich šťastný život v ráji až k hříchu a k vyhnání z ráje. A. jest často zobrazován ve výtvarném umění, na př. Michelangelem, Dürerem, Rodinem. V č. umění sousoší A-a a Evy od Levého. I ostatní jeho osudy (vyhnání z ráje, jeho rodinný život), jsou vděčné náměty umělecké. — Adam Patriarcha je prastarý námět básnický,

zpracovaný již ve francouzském mysteriu z XII. věku, v české literatuře pak vyskytuje se v středověkých hrách velikonočních. V pozdějším prostonárodním divadle a v školském dramatě jesuitském hrálo se několik kusů o různých motivech, majících původ ve hře Jiřího Macropedia O Adamovi (Utrecht 1552), zejména v Praze 1561, v Trutnově 1570, ve Vratislavě 1576, v Jindř. Hradci 1628 a častěji v stol. XVII. i XVIII. Sr.: Bitnar, Rukovět.

Adam (ok. 1569), malíř v Chrudimi, v. Č. Č. M. 1848, 489.

Adam (ok. 1630), malíř v Jindřichově Hradci.

Adam Adolphe Charles (* 1803, † 1856), franc. hudební skladatel, syn Louise A-a. Svou činnost začal skladbou variací, fantasií, písní. 1836 proslul operou Postilion z Lonjumeau. Od toho času skládal komické opery, z nichž vynikají Si j'étais roi (Kdybych byl králem), Giralda, Chalet. Postilion udržel se dodnes na repertoiru evropských divadel.

Adam a Eva, staročeská veršovaná legenda, zachovavší se v zlomku rukopisného sborníku z počátku XIV. věku a patřící do okruhu „mladších legend". Sr.: Flajšhans, Písemnictví 1901.

Adam bakalář, písař svého rodiště Litomyšle v letech 1530 až 1548, pomáhal Martinu Kabátníkovi při spisování jeho Cesty z Čech do Jerusalema, obstaral tisk téhož díla a sám přeložil Korvínovy Krátcí výkladové na epištoly nedělní (Litomyšl 1541). Sr.: Jireček, Ruk. 1, 1875.

Adam Daniel z Veleslavína (* 1. VIII. 1545, † 18. X. 1599), č. spis. a knihtiskař. Původně prof. dějin na praž. universitě. Když r. 1576 oženil se s Annou, dc. knihtiskaře Jiřího Melantricha z Aventina, vstoupil do tiskárny svého tchána. Od r. 1585 samostatný tiskař v Praze. Vytiskl Kalendář historický (1578, 1590), Henricha Butinga, Itinerarium sanctae scriptarae (1592), Karionovu Kroniku světa (2. vydání 1602), Hosiovu Kroniku moskevskou (1590), druhé vyd. Mathiolova Herbáře (1596), Apotéku domácí (1595), Dictionarium latinum (1579), Silva quadrilinguis (1598), Nomenclator (1598), Politia historica (1584) a jiné příležitostné knihy. Sám psal lexika a Politii. Tisky vyšlé z jeho tiskárny vynikají pečlivou korekturou a úpravou typografickou. Po smrti A. jeho manželka provdala se za Jonatu Bohutského z Hranic, který tiskárnu řídil do zletilosti syna Samuela A. Lit. Volf, Dějiny knihtisku 1926.

Znak Veleslavínův.

Adam Evin, ps. ⊙ Karla V. Havránka.

Adam Jean Victor (1801—1867), francouzský malíř a litograf. Maloval výjevy z franc. revoluce a z napoleonských výprav. Jeho historická plátna docílila velikého úspěchu. V galerii versailleské jsou od něho četné obrazy bitev. Později se věnoval litografii. Jeho tištěné listy plní v pařížské Národní knihovně v oddělení rytin 24 foliantů.

Adam (adăn) Juliette (naroz. 1836 ve Verberie ve Fr.), franc. spisovatelka, psala hlavně vzpomínky životopisného a literárního rázu, kulturní a popisné úvahy o Port., Uhrách a pod. Ze spisů sluší uvésti: Mon village (Mé městečko, 1859), La Patrie hongroise (Uherská vlasť, 1884), La Patrie portugaise (1896, Portugalská vlasť), Le Roman de mon enfance et de ma jeunesse (1903, Román mého dětství a mé mladosti).

Adam kanonista, současník Mistra Jana Husa, jeden ze svědků ve vyšetřování v Kostnici, z jejichž výpovědí sestavovali prokuratoři žalobní akt. Sr.: Sedlák, Hus 1915. Novotný, Hus 1921.

Adam Lambert Sigisbert (1700—1759), francouzský sochař, žák Berniniho. Jeho hlavní práce je Odpočívající Mars v Sanssouci.

Adam Louis (1758—1848), francouz. pianista. Napsal dílo o methodice klavírní hry, které bylo svého času velice rozšířené.

Adam Michel, souč. franc. radiolog, z něhož Jan Střelba přel. spis Zincit a krystadin (Praha 1920).

Adam z Nežetic, metr. kanovník pražský, 1396 arcijáhen hradecký, 1403 administrátor arcibiskupství, 1410 člen komise k prozkoumání Viklefových knih, † 1414 v Praze. Sepsal lat. kroniku své doby v duchu protiviklefovském. Sr.: Podlaha, Series 1912.

Adam, Paul (1862—1920), franc. spis. Vyšel z naturalismu; napsal mnoho románů, řešících různé otázky společenské i filosofické. Znamenitě odpozoroval a dobře uměl vylíčit život davu (Le mystère des foules, 1895, a j.). — A. P. do české literatury uveden 1905 S. K. Neumannem v překladě rom. Listy z Malajska, později ztlumočili jeho novely Arn. Procházka, Hackenschmied, Růž. Jínová, Stiebitz, Šarlih a Jar. Votrubová-Veselá (Lvi, 1920).

Adam Polak (Adamus Polonus) zv. též Adam z Bochni, Bochyni nebo Bochinu), Phil. a Med. Dr., dvorní lékař Zikmunda

I., profesor a dvakrát rektor Akademie krakovské (1510—11), autor lat. dialogu čtyř stavů: manželského, svobodného, kněžského a řeholního (kol r. 1508). Autorství dialogův o Odysseovi (1516) a Paridovi (1522) jest pochybné.

Adam Robert (narozen 1728 Kirkcaldy, † 1792 Londýn), anglický architekt. Jeho největší díla jsou Reddleston Hall u Derby a Register House; universita a chrám sv. Jiří v Edinburku. Jeho styl byl přísně klasický; tento styl ujal se i ve Francii, kde byl zván empirovým. A. zemřel 1792 a byl pochován ve Westminsterském opatství. Podle jeho stylu byl vyráběn typický anglický nábytek.

Adam Samuel z Veleslavína, syn Daniele. Tiskárnu po otci přejal od Jonaty Bohutského z Hranic, který ji spravoval za jeho nezletilosti. Pro účast na stavovském povstání byl Samuel A. nucen uprchnouti do ciziny a tiskárnu získala Judita Bylinová. Nejznam. jeho tisk je Bible česká (1613), menší Apologie stavů (1618), Koldínova Práva městská (1618). Lit. Volf, Dějiny knihtisku 1926.

Adam Václav (* 1759, † 1617), Piaristovec, kníže těšínský, nábožensky nesnášenlivý.

Adam od Svatého Viktora, * v Bretoňsku, † 1192 v Paříži), franc. Augustinián XII. věku, jeden z nejlepších středověkých básníků liturgických hymnů, sebraných v 196 svazků Migneovy edice. Do češtiny překládán již v době husitské, nejnověji Alfred Fuchs ztlumočil výbor hymnů (Letovice 1925). Sr.: Gautier, Oeuvres poétiques d'Adam (Paříž 1894).

Adam z Brém (Adam Brémský), (nar. v Míšni), od r. 1067 kanovník v Brémách, německý kronikář, napsal důležité dílo pro historii církve v sev. Evropě: Historia ecclesiastica Ecclesiarum Hamburgensis et Bremensis (788—1076). Polští historikové čerpali z něho pro dějiny Slovanů nadoderských.

Adam z Fuldy, jeden z prvních německých skladatelů v 15. stol. Sepsal důležité dílo o středověké hudbě De musica.

Adam de la Halle (adān d'la hal), řeč. Hrbáč z Arrasu (* 1237, † 1287), franc. básník a hudební skladatel. Drsný básník, spis. hl. poloautobiografických dramat. Jeho Hra o Adamovi je nejstarší franc veselohra.

Adam z Łowicza (-loviča), prof. krakovské akademie na přelomu 15. a 16. stol. Byl dvorním lékařem, dařen přízní tří Jagailovců.

Adam, Villiers de l'Isle, ↗ Villiers.

Adam z Vinoře, arcijáhen metr. kap. pražské, * v 2. čtvrti XVI. věku, stud. na jesuitské akademii v Praze, farář v Branné, 1590 děkan na Karlštejně, † 1599 v Praze, muž vynikající svým vzděláním i společenským taktem, překladatel spisů Sv. Augustina a Ráje duše Alberta Velikého. Sr.: Podlaha, Series 1912. Jireček, Ruk. 2, 1875.

Adam Vít († 1782 Praha), opat bened. kláštera Emauzského v Praze v 2. pol. XVIII. věku. Ředitel kůru v Praze i na Bezdězi, spis. o hudbě. Sr.: Dlabač KL 1. 30.

Adamantin, zubní sklovina, odvozeno od řeckého adamas = ocel.

Adamberger Antonie (1790—1867), vídeňská herečka, nevěsta Theod. Körnera.

Adamczewski (-čev-), Jakób (1763 až 1812), pol. spis., spoluredigoval „Pamiętnik Warszawski", vydával „Wybór pisarzy polskich" (1801—05), byl ředitelem Národního divadla. Zanechal řadu překladův i prací původních.

Adamec Alois, učit. měšť. školy v Ivančicích, red. čas. křesť. výchovy Vychovatelské Listy 1901 až 1908, spis. četných statí o vých. umělecké a o dědičnosti.

Adamec Antonín, (* 1853 Nemojany u Lulče, † 1913 Brno), kult. histor., vysv. 1878 v Brně, 1881 prefekt chlap. semináře, 1894 regent ústavu bohoslovců v Brně, kanovník v Brně. Prvotiny spis. uložil v bohosl. Museum, vydal Život Jakuba Procházky (1894). Sr.: Samsour, Dějiny alum. brněn. 1907.

Adamec Bohumil, ps. ↗ Jos. Lorenze.

Adamec František (* 1846 ve Lnářích, † 1868 Praha), stud. techniky a povídkář, napsal do čes. časopisů mnoho novel, soub. dosud nevydaných, náměty ze života maloměsta, psychologicky prohloubené, z nichž Dvě babičky (1882), pak lyriku veršovou do Květů (1869). Sr.: Bayer, Děj. lit. čes. 1878.

Adamec František (* 1866), spis. včelařský, vydal Včelařské právo (Praha 1901) a Zákon o nákazách včelího plodu (1914).

Adamec Jan (1885—1925), český agronom, Ing. a zem. rada, insp. morav. školství, ředitel stř. hosp. školy v Přerově, docent obch. nauky, zaklad. První moravské rolnické továrny na umělá hnojiva. Vydal několik brožur ze zemědělského oboru a byl stálým spolupracovníkem zemědělských časopisů.

Adamec Jan, pedag. spis., vydal Školy odbor. zvláště hospodářské (Brno 1894). Sr.: Krška, Čas. kat. duch. 1880.

Adamec Jindřich, human. spis., * v 2. pol. XVI. věku ve Vys. Mýtě, radní v Pardubicích. Sr.: Truhlář, Ruk. 1, 1908.

Adamec Josef, obroz. básník-samouk, veršující přízvučně. Sr.: Král, O pros. čes. 1923.

Adamec Karel (* 1838 ve Lnářích u Blatné, † 1865 v Lokti), lyrický básník, spolupr. Douchův. Sr.: Besed. deklam. 1869.

Adamec Otakar, učitel a souč. ped. spis., vydal výchov. pomůcku Ozdobné skládání papíru (Klatovy 1923).

Adamec Václav, souč. spis. o účetnictví, vydal Účetnictví amer. (1922) a Účetnictví v kampeličkách (1923).

Adámek, postava čes. pohádek o myslivci a dívkách-labutích. Sr.: Tille, Čes. pohádky 1909.

Adáme Antonín, spisov., matematik, prof. vyšší prům. školy v Praze a pěvec Hlaholu, * v Praze, vydal pro školy mistrovské Měřictví (1910), Trigonometrii (1902) a prakt. tabulky.

Adámek Bohumil, básník lyrický a dramatik, nar. 1848 v Hlinsku, kde 1915 zemřel, vydal tragedii Salomena (1885), jež zahájila činohru obnoveného Nár. divadla a rudolfinské drama Heralt (1888), obě vynikající krásnou řečí a deklamací, sbírku lyriky Horské ovzduší (1902), v ruk. leží sbírka sonetů válečné doby a pamětí. Sr.: K. V. Adámek, Hlinecko 1914, Čes. Revue 1916, 1924.

Adámek E., ps. ○ Vincence Červinky pro překl.

Adámek Ferd., souč. pedag. spis., vydal obráz. dílko Babiččino údolí v Kočího Umělec. snahách v Praze.

Adámek František (kol 1770), sochař ve St. Benátkách.

Adámek František, spisov. hospodářský v 2. pol. XIX. věku. Sr.: Bayer, Děj. lit. 1878.

Adámek Gustav (* 1848 v Ledči), fin. a polit. publicista, velkoobchodník, obec. starší, řed. Městské spořitelny v Praze, 1897 poslanec za Slánsko v říšské radě, † 1905 v Praze; národoh. stati otiskoval v Nár. Listech. Sr.: Zl. Praha 1905.

Adámek Jakub, souč. spis. technický, vyd. látkoslovný spis Jódová čísla kalafun (Praha 1924) v knihovně zkuš. svazu.

Adámek Jan (nar. 1774 Staré Benátky, † 1840), malíř, žák vídeňské ak. umění; v. Ročenka Kruhu př. umění 1920—1, 48.

Adámek Jan, souč. spis. pedagogický, vydal Vychovatelství a vyučovatelství (1920), Přehled dějin vychovatel. (1921), Vychovatelství pro lidové školy hospodářské (1922), Nejdůlež. předpisy školní (1924) a s Jos. Lexou O ústavním a správním zřízení republiky (1920).

Adámek Jaroslav (* 1877 v Hlinsku), kult. a liter. historik, prof. hosp. školy v Chrudimi, vydal Měst. knih. v Chrudimi (1906), Poč. zeměď. škol. v Čechách (1909), Liter. dílo Karla Adámka (1918), T. G. Masaryk (1919), První šedesátiletí hosp. školy v Chrudimi (1923). Sr.: Nár. Listy 1927, č. 151.

Adámek Jiří, básník obrozenský, přispívající v letech 1820 až 1825 jako univ. posluchač do Krameriova Čechoslava. Sr.: Jungmann, Hist. lit. české.

Adámek Josef, básník z okruhu Heritesova alm. Anemonky, kde otiskl cyklus lyriky (1872). Sr.: Herites, Vodň. vzpomínky.

Adámek Josef, souč. historik a prof. gymn. v Třebíči, vydal Účastenství Rakouska v třetím dělení Polska (Třebíč 1909).

Adámek Josef Václav (* 1881 ve Vojtěchově u Hlinska), rolník, politik a spis. sociologický i národohosp., poslanec str. lidové v obou obdobích. Sr.: Podlaha, Bibl. 1918.

Adámek Josef (* 1852 Hlinsko, † 1921 Hlinsko), spis. a překladatel, bratr Karla Adámka, inspektor Obch. a živn. komory v Praze. Sr.: Nár. Listy 1921.

Adámek Kamil, JUDr. (nar. 1887, Praha), znalec na poli práva dědického a vodního. 1918 založil s Dr. Rašínem Všeslovanskou jednotu.

Adámek Karel (* 1840 Hlinsko, † 1918 Hlinsko), politik a kult. historik, 1881 až 1913 posl. zem. sněmu, 1896 až 1913 přís. zem. výboru, 1879 až 1900 posl. říš. rady ve Vídni, 1907 člen pan. sněmovny. Vydal řadu spisů politického obsahu, zejména proti punktacím a o menšinách, psal o samosprávě, o dějinách školství, o národohospodářství, četné paměti a životopisy, práce historické i místopisné, stati liter. dějepisné. V rukopise zanechal své Denníky a Paměti o letech 1840 až 1918. Z tištěných děl nejdůl. je: Z naší doby (1886 až 1890) o čtyrech svazcích. Sr.: Kubec, Památce K. A. (Chrudim 1918).

Adámek Karel Vaclav (* 1868 Hlinsko), JUDr., advokát, kult. historik, 1888 zal. s Píčem Spol. přátel star. v Praze. Vydal několik set statí z oboru národohospodářství, statistiky, práva, místopisu, archeologie, dějin kultur. i liter. a folkloristiky. Z knih vynikají Paměti o škol. v okr. Hlineckém (1891), Příspěvky k dějinám lidu selského v XVIII. věku (1897), Slovenskem (1921). Sr.: ČČHist. 1923.

Adámek Kazimír Josef (* 1843 Lažany, † 1907 Plzeň), františkán, spis. homiletický. Vysv. 1869 v Praze, kde působil ve všech hodnostech řádu. Sr.: Podlaha, Bibl. 1918.

Adámek Miloš (* 1880 v Hlinsku), soudce, spis. právn. a národohosp.

Adámek Otto (* 1870 v Lysicích), círk. historik, vysv. 1893 v Brně, 1901 prof. náb. na něm. gymn. brněnském. Sr.: Podlaha, Bibl. 1918.

Adámek Rudolf (9. V. 1882, Kutná Hora), akad. malíř, žák Fr. Ženíška. Ilustroval mnoho pohádk. knih českých, slovenských, ruských. Jeho graf. listy (dřevoryt a litogr.) líčí mystické stavy vnitř. života. Nyní mal. círk. fresky. Díla: Myšlenka (7907), Cyklus pohádk. kreseb k B. Němcové (1906-9), Ejhle člověk (1912), Sen, život, duše (cykl. litogr. 1920), Grafické listy s Gammovým výklad. (1920), Žebráci (1928).

Adametz Leopold, Dr. (* 1861, Brno), rak. agronom, řád. profesor zvěrolékařství ve Vídni. R. 1886 promován na doktora v Lipsku, téhož r. stal se asistentem prof. M. Wilkense. Od r. 1888 pracoval na otázce chovu dobytka na Balkáně: Mlékařství v Černé Hoře. V poslední době vydal srbsky: Uzgoj domaćih životinja.

Adami Jan, lat. básník, * v 2. pol. XVI. věku v Táboře, šlecht. vychov. v Červ. Újezdě, 1603 bakalář, 1604 učitel u sv. Klimenta v Praze, přispěl básní do sbor. Carm. gratulatoria (1605). Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Adami Ján Jakub (* 1713 Levoč, † 4. VII. 1792 B. Bystrice), spis. a ev. farář. Sr.: Rizner, Bibliografia, 1927.

Adami Jan Nepomuk, PhDr., jesuitský spis. filos. a círk. hist., * 1738 ve Štiavnici, 1771 prof. fil. v Rábu, 1783 prof. dějin v Bratislavě, kde r. 1821 zemřel. Jeho spisy vydány v Trnavě (1767) a v Šoproni (1801, 1804). Sr.: Rizner, Bibl. 1917.

Adami John George (naroz. 1862), angl. lékař, patholog, předs. Am. svazu lékařů. Sp.: Principles of Pathology (1908).

Adami Martin, sloven. bohosl. spis., * 1629 v Něm. Brodu, evang. farář v Levoči. kde r. 1690 zemřel. Vydal Slawnost Wanočnj powinna (1659) a tři spisy německé. Sr.: Rizner, Bibl. 1917.

Adami Pavel MUDr., sloven. hydrograf a zvěrolékař, * 1739 v Trenčíně, prof. vys. školy ve Vídni, kde 1795 zemřel, vydal Hydrografia Comitatus Trenchiniensis (1766) a několik spisů o dobytčím moru. Sr.: Sloven. Pohľady 1887, 12, Rizner, Bibliografia 1927.

Adami Samuel ze Semechova, lat. spis., * v 2. pol. XVI věku v Litoměřicích, 1603 bakalář, účastník sbor. bás. ke cti bakalářské. Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Adami Václav, lat. básník, * v 2. pol. XVI. věku v Kašovicích u Sušice, 1603 bakalář, 1605 rektor škol v Pelhřimově a 1607 ve Vimperce, přispěl do epithalamií Honori nuptiarum (1600). Sr.: Truhlář, Ruk. 1908.

Adami Viktorin, homiletik a básník luterský, * 1565 v Manetíně, 1599 lut. farář v Kralovicích, 1615 v Sluštících, 1620 u sv. Vojtěcha v Praze, 1625 vypovězen, † 1645 v Žitavě; napsal dvě kázání pohřební, několik písní a přel. básně Jana Sudlecia. Sr.: Jireček, Ruk. 1, 1875. Truhlář, Ruk. 1, 1908.

Adami Zuzana, dc. Viktorina A., vzdělaná a v latině zběhlá exulantka, * poč. XVII. věku v Praze, provdána za kněze Martina Felmera, † asi 1660 v Jänkendorfě. Sr.: Pešek, Exul. 1857.

Adamič Emil (* 25. XII. 1877, Lublaň), hudební skladatel a prof. hudby. Založil hudební spolek Hvězda. Jako zajatec za světové války (1914—1918) byl ředitelem konservatoře na Rusi v Taškentu. Složil kolem sta vokálních a instrumentálních děl, mezi nimiž i jednu operu.

Adamič Fran Seraf (narozen 4. IX. 1830, Lublaň, † 22./12. 1877), srbský varhaník, komponista i učitel. Upravil 49 slovinských církevních písní, 80 světských a j. Značně působil na rozšíření hudební kultury v Slovinsku.

Adamička Ladislav, insp. polic. stráže v Praze, vydal Orientační knížku pro stráž bezpeč. (1909).

Adamička Miloš, Ing. (* 1872), český agronom, ředitel lesnické školy v Báň. Štiavnici. Školu a její objekty, kterou Maďaři zanechali v zchátralém stavu, za krátký čas zreorganisoval a povznesl tak, že předčí mnohé školy starší.

Adamik Richard (* 1786), český lékař, odborník chorob dušev. a nervových na Kr. Vinohr.; přednáší a píše o otázkách z ob. hygieny, morálky, zvl. pohlavní; z této činnosti vzešla řada odborných a při tom populárních knih (O duševní práci, Krise a bolesti dnešního manželství atd.). V realistických časopisech se setkáváme s jeho četnými literárními pracemi.

Adamiš Karel, sloven. spis., * 1813 na Vrbovcích, 1842 evang. farář v Hor. Zelenicích, kde 1849 zemřel; vydal Návrh o Unii Luteránů s Kalwíny (1846 a 1862); napsal též řadu písní nábož. pro Zpěvník (1842). Sr.: Pauliny, Dej. superint. nitrianskej 4, 1894.

Adamité, sektáři náboženští, kteří již II. a III. stol. jako spolek gnostiků byli známi. V XIII. stol. ve Fr. vznikla společnost bratrů volného ducha, hlásající primitivní pantheism. Do Čech dostali se působením flagelantů a usadili se hlavně na jihu Čech, hlavně kolem Lužnice, a praktikovali komunismus. Chodili nazí a hlásali, že Bůh jest v nich, což vyjadřovali modlitbou: Otče náš, jenž jsi v nás, osvěť nás, a buď vůle tvá. Poněvadž jejich učení pronikalo do Tábora a příslušníci loupili okolní krajiny, Žižka r. 1421 jejich sídla dobyl a spálil. Přesto však učení trvalo dále a při vydání tole-

rančního patentu Josefem II. r. 1782 se znovu k učení svému přihlásili, totéž opětovali r. 1848 a pravděpodobně tato sekta posud tajně jest udržována. — Lit.: Svátek Jos., Culturhistorische Bilder, 1879. Rezek A., Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách, 1887. Sahula Jiří, České náboženství, 1903. Látka o Adamitech byla básnicky zpracována Svat. Čechem, Adamité, s il. A. Muchy, 1897. Srv. Ar. Novák, Sv. Čech 1, 1921.

Adamov, známé průmysl. a výletní místo nedaleko Brna v krásné krajině. Železárny, pily. Čítá skoro 1000 č. obyv.

Adamová Marie, učitelka morav., básnířka z katol. družiny Dohnalovy revue Nový Obzor v Olomouci.

Adamovič Stevan (narozen 3. XI. 1878, Hódmezővasárhely), srb. sochař. Vystudovav doma, odebral se do Bruselu, kde r. 1910 dostalo se mu čestné medaille. Za války přešel na ruskou stranu. Nyní je učitelem na gymnasiu v Srbsku.

Adamović Vice (* 1838, † 9. 1. 1919, Dubrovnik), srb. pedagog a literát. Pod vlivem V. Karadžiče vzplanul láskou k srb. jazyku. Pracoval v dubrovnických archivech. Nejdůležitější dílo: Gradja za istoriju dubrovačke pedagogie (I. — 1885; II. — 1892).

Adamovský Antonín, rolník a politik, * 1857 v Hor. Lhotě u Dol. Královic, od r. 1886 hospodář v Načeradci u Vlašímě, posl. a pak sen. strany lidové, publicista národohosp. Sr.: Bitnar, Naše Listy 1927.

Adamovský Heřman (nar. 1872), nyní ředitel měšť. školy v Mariánských Horách. Čelný menšinový pracovník, předs. odb. Nár. Jednoty v Mar. H., knihovník čes. spolků.

Adamów, název mnoh. osad polských. Nejdůležitější je A. u Gułów (vojvod. Lubelské), má 1934 ob.

Adamovicz (-vič) Adam Ferdinand (1802—1881), polský učenec, od r. 1834 profesor mediko-chirurg. akademie ve Vilně, napsal řadu děl z oboru lékařského i zvěrolékařského polsky i v jiných jazycích.

Adamowicz (-vič) Boguslaw (narozen 1870), básník z doby Mladé Polsky a romanopisec. Vydal: Tragedję krwi (1897), Melodje (1898), Poezje (2 řady: 1899 a 1905), romány V starym dworze (1911), Nieśmiertelne głupstwo (1912).

Adampol, polská osada v Malé Asii, založená 1835 kníž. Adamem Czartoryským, který dal skoupit pozemky slavným básníkem Michalem Czajkowským (Sadyk paša) za 100.000 fr. A. byl osídlen polskými emigranty politickými, kteří se však během času poturčili.

Adams (ädäms), rodina amerických státníků. — A. John (* 1735), amer. státník, druhý president USA. — A. John Quincey, syn (* 1767), šestý president. — A. Charles Francis, vnuk, v letech 1861—68 vyslanec USA v Londýně, vydal spisy svého děda a otce. Jeho vlastní životopis napsal syn jeho C. F. Adams r. 1900.

Adams Arthur Henry, souč. angl. novelista, jehož román Podivné dobrodr. Galahada Jonesa přel. Al. Klein (1925).

Adams Isaac (* 1802, Rochester USA, † 1883, Sandwicht), am. vynálezce, vynalezl příklopový tiskařský lis velkého formátu, který po něm nazván.

Adams John Couch (1819—92), anglický hvězdář, proslul hlavně svým pozorováním Urana.

Adams Max (* 1837 v Mnichově, † 1901), něm. malíř historický a ilustrátor. Žák K. Pilotyho na mnichov. akad. Ilustrace ve Fliegende Blätter. V. Pecht, Gesch. d. Münch. Kst.

Adams Robert, anglický lékař, který spolu se Stokesem r. 1827 popsali nemoc, nazvanou nemoc Adams-Stokesova.

Adams-Stokesova choroba není vlastně chorobou, nýbrž komplexem příznaků: silná brachykardie následkem srdečního otoku, ztráta vědomí, epileptiformné záchvaty. Příčina: organické onemocnění srdce (zkornatění). Prognosa vážná. Léčení podle příčiny (příjice), uhlič. lázně.

Adamus Alois, historik a buditel Slezska, * 1878 ve Vel. Kunčicích u Mor. Ostravy, prof. a řed. musea ostravského; vydal Naše Slezsko (1924), Z dějin Slez. Ostravy (1925), Přehled dějin Těšínska (1926), Po stopách slez. písní Bezruče (1927) a Dějiny města Ostravy (1927).

Adamus Franz, ps. rakouského dramatika Ferdinanda Bronnera (* 1867), gymn. profesora ve Vídni. Sepsal: Jahrtausende, cyklus dramat (I. 1899, II. 1902, III. 1905). Das Vaterland 1910 a j. Z jeho děl nejznámější je Die Familie Wawroch, typická tragedie bídy.

Adâna, hlavní m. stejnojmenné turecké provincie v M. Asii. (38.500 km², 422 tisíc obyvatel.)

Adanson Michal (1727—1806), franc. botanik, žák Réamurův. Roku 1748 procestoval Senegal a vydal potom veliké osmisvazkové dílo o senegalské floře. Hlavní zásluhou jeho je snaha o zavedení přirozené klasifikace rostlin. Podle něho voleno je latinské označení afrického stromu baobabu — Adansonia.

Adonsonia (-nyja), baobab (A. digitata) jest obrovský strom (až 15 m v průměru mívá kmen baobabu), patřící do čel. Bombacaceae (příbuzný s rostl. slezovi-

tými) a rostoucí v travinatých stepích záp. tropické Afriky. Listy i ovoce slouží domorodcům za potravu, kmen zhusta za obydlí. Obrovité stromy jsou odhadovány na stáří několika tisíců roků. Příbuzné druhy rostou jeden na Madagaskaru a druhý v severní Australii.

Adansonia digitata.

Adaptace (z lat.), přizpůsobení; a. v architektuře budovy k určitým účelům (na př. Rudolfinum bylo adaptováno k účelům sněmovním). — a. v lékařství přizpůsobení sítnice a panenky oční rozmanitému osvětlení. Vstoupíme-li ze světla do tmy, vidíme nejdříve špatně, neboť sítnice je málo drážděna; ponenáhlu však se sítnice zotaví, vzrůstá její dráždivost a tím i lepší vidění v temnu. Obráceně vystoupíme-li z temna do světla, světlo s počátku oslňuje oko, protože dráždivost sítnice je příliš veliká. Za nedlouho však se dráždivost zmenší.

Adar (hebrejsky), v občanském roce 6. měsíc, v židovské časomíře však 12. měsíc, shodný přibližně s březnem.

Adarjukov Vladim. Jakovlevič (* 1863), r. spis. o dějinách umění. Sp. Očerk po istorii litografii v Rossii (1913), Gravura J. N. Pavlova (1922), Kniha v Rossii (1924).

Ad astra (lat.), „ke hvězdám", k výšinám.

A dato (-tó, lat.), ↗ dato.

Addams Jane, Američanka, * 1860, sociální pracovnice z Chicaga, zakladatelka a presidentka Mezinár. ženské ligy pro mír a svobodu. Předsedala kongresu ligy v Praze 1929.

Addison (ädisn) Josef (1672—1719), angl. státník a spis., stal se zakladatelem moderního žurnalismu svými časopisy The Tatler (Vypravěč), Spectator (Pozorovatel), Guardian (Hlídač). Skvělý kritik současné angl. společnosti, měl pochopení pro Miltonův „Ztracený ráj" a staroanglické balady. V duchu franc.-klasické tragedie napsal truchlohru Cato (1713).

Addison Josef (* 1672, † 1719), angl. spis., který v české literatuře působil svým kritickým dílem již v XVIII. věku na Pelcla, který jej měl za kritika prvého řádu, později svým obdivem pro angl. baladu lidovou roznítil obrozenské básníky školy Čelakovského k sbírání a napodobování české lidové písně a ovlivnil estet. práce Palackého. Sr.: Bitnar, Ruk.

Addisonská nemoc, zvaná podle angl. lék. Addisona (1793—1860), bronzová nemoc, smrtící nemoc, kterou předchází měsíce i roky trvající neduživost; kůže při ní nabude špinavě hnědé, bronzové barvy a je způsobena onemocněním nadledvin.

Adduktory, přitahovači, v anatomii svaly, jež mají opačný účinek abduktorů (odtahovačů).

Ade Matilda (* 1877 v Sarbogardu u Uhrách), něm. kreslířka, usedlá v Mnichově, dobyla si jména jako ilustrátorka. Vydala: Lustiges Bilderbuch a Überkinderbilderbuch. Je spolupracovnicí Meggendorfer Blätter, něm. humoristického časopisu.

Adeciduata, ssavci, u nichž zůstávají placentové buňky volně spojeny se stěnou dělohy a při porodu se uvolní z ní bez poranění stěn děložních a bez krvácení, na př. přežvýkavci, kopytnatí atd.

Adelaide, hl. m. spolkového státu Již. Australie, při ústí jediného splavného australského toku Murraye, s 290.000 ob. (včetně předměstí). Sídlo spolkové vlády; zemské museum (Jihoaustr. institut). Významné přístavní a obchodní město s rozmáhajícím se průmyslem. Přístav Port Adelaide. Železniční linka do Port Augusta, Melbourne a Perthu (záp. Australie). Před ústím Murraye Klokanní ostrov.

Adelboden, vzdušné lázně ve Švýc., v kantonu bernském, 1357 m n. moř.

Adelfi Jan (* v I. pol. XVI. věku v Heřm. Městci), bohoslovec a básník luteránský, vychován od Čes. Bratří v Prostějově, vysv. r. 1546 v Benátkách, 1549 kaplan ve Vys. Mýtě, 1571 na Moravě, kde od r. 1577 až 1583 farářem v Prostějově, † 1593 v Brtnici; vydal polemický spis Ohlášení se proti psaní, jež slove Acta concordiae a dvě posměšné písně na Jana Augustu a Pavla Kyrmezera. Sr.: Skopec, Věst. Král. Spol. nauk 1904. Truhlář, Ruk. 1908.

Adelfi z Litomyšle, ps. ↗ Mikul. Vrány.

Adelfi Mikuláš, ps. ↗ Mikuláše Vrány.

Adelfonzo, autor bajek, které byly přeloženy pro sborník Ezopa mudrce život s fabulemi aneb básněmi jeho (Prostějov 1557). Sr.: Truhlář, úvod k vyd. 1901.

Adelhaida Hesská, dcera landkraběte Jindřicha II., v r. 1341 provdána za Kazi-

míra Vel. V manželství nešťastná a zapuzena odjela z Polska 1356. † 1367.

Adelheida (* 931, † 999), žena Ottona I., byla prohlášena za svatou.

Adelma Elise, vlastně Adelma Vay z Wurmbrandů, souč. spis. okult., její medijní modlitby česky upravil S. J. Bělohradský Hefata, čili Srdce otevři se! (Smíchov 1913.)

Adelmann Bernard, něm. humanista, * 1457 v Adelmannsfeldenu, 1498 kanovník v Augšpurku, kde 1523 zemřel, působil svým dílem i osob. styky na český humanismus. Sr.: Novák, Listy filolog. 1909.

Adelmann Konrad, něm. humanista, bratr Bernardův, * 1462 v Adelmannsfeldenu, kanovník v Augšpurku, kde 1547 zemřel; plodný spis., ovlivňující český humanismus. Sr.: Novák, Listy filolog. 1909.

Adelphus Jan Strassburský, něm. humanista XVI. věku, působil na čes. liter. husitskou. Sr.: Kraus, Husit. 1, 1917.

Adelshofen Matyáš Rudolf, obroz. básník rytíř. stavu, otiskl lyriku Swé paní v Kwětech (1838). Sr. Jungm. 392.

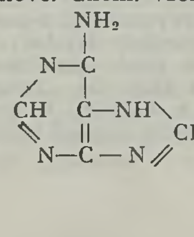
Adelt Leonhard (* 17. IV. 1881), německý spisovatel, novinář a vál. zpravodaj. Z jeho románů jest především nutno uvésti práci Der Flieger (Letec).

Adelung Jan Kryštof (* 1732, Spantekow v Pomořanech), něm. jazykozpytec, studoval v Halle, 1759 stal se profesorem na gymnasiu v Erfurtě, odešel 1761 do Lipska a 1787 jako dvorní rada a knihovník do Drážďan, kde 1806 zemřel. Sepsal mluvnicko-kritický slovník hornoněmeckého nářečí (1744—86, 4 sv.), Glossarium mediae et infimae latinitatis (1772—84, 6 sv.), Deutsche Sprachlehre (1781), Anweisung zur deutschen Orthographie (1788, 2 díly), Über den deutschen Stil (1785, 3 díly), Magazin für die deutsche Sprache (1782—84, 2 sv.), Ältere Geschichte der Deutschen (1806).

Adelung Jan Krištof, v čes. literatuře působil již v 60. letech XVIII. věku vlivem prof. Jindř. Seibta na univ. posluchače, mezi nimi i pavlán. klerika F. F. Procházku; 1770 dal mu jesuita Pubička překládati do němčiny svůj spis Chronol. Gesch. Böhmens. R. 1774 vyšlý slovník něm. řeči vznítil české lexikografy k obdobným pracím právě tak, jako jeho mluvnice něm. jazyka 1781. Dobrovský 1786 dovolával se již jeho nauky o přízvuku v prosodii, jako filolog byl jím ovlivňován zejména od 1795, kdy se s ním osobně stýkal v Drážďanech, což se projevilo 1809 v mluvnici čes. jazyka tou měrou, že současníci zvali jej „naším Adelungem". Čes. lexikograf K. I. Thám získal pro svůj slovník 1788 Adelungovu předmluvu; působil na Kollárovy srovn. studie slovan. řečí (1811), na Jungmannovy přípravy k Slovníku od 1813, na jeho Slovesnost (1820). Palacký v „Počátcích" 1818 útočil na jeho „tonickou theorii" v prosodii, ale Palkovič ve svém slovníku 1820 a Šafařík v dějinách slov. liter. 1826 uznali jej za svého mistra. Sr. Bitnar, Ruk.

Aden, sopečný poloostrov v j. Arabii, vzdálený asi 180 km od Bab-el-Mandebu ve směru východ., velmi důležitý jako uhelná stanice, zvl. od otevření Suezského průplavu, silně opevněný, zvaný Gibraltar Arabie. Vlastní A. měří 194·4 km^2. K tomu náleží jako anglická ochranná oblast území o velikosti 23.328 km^2 a ostrov Perim v babelmandebské úžině, veliký 13 km^2. Celá kolonie A. jest podřízena vládě v Bombayi. V A-u úřaduje anglický resident, který je zároveň vrchním velitelem vojsk usazených v A-u, ochranné oblasti a na Perimu. Příjmy vlády jdou z daní na pálenku, opium a sůl. Obyvatel jest asi 40.000, z nichž více než dvě třetiny jest mužů. Větší polovinu ob. jest započísti městu A., jež již v staré době bylo důležitým obchodním místem, v posledních stoletích však velmi pokleslo, takže 1838 mělo jen 600 ob. Teprve pod angl. vládou se m. znovu rozmohlo. Mezi nynějšími ob. je většina Arabů. Zbytek tvoří Indové a Somalové, vyjma něco přes 2000 Evropanů, namnoze Angličanů. Hlavní vývozní látky jsou: bavlněné nitě a látky, obilí, kůže, kožišiny, tabák. A. území nemá svojí vlastní produkce; jeho obchod jest čistě průvozní, z něhož asi třetina přichází z Vých. Afriky, resp. jde do Afriky. Z A-u vycházejí dva kabely, jeden vede do Indie, Dálného východu a Australie, druhý do Zanzibaru a Kapské kolonie. K A-u se počítá správně politicky též ostrov Sokotra, od 1876 britské ochranné území, 3.580 km^2, 12.000 ob. Sídlo vlády je Tamarida. Konečně jsou správě a-ské podřízeny ještě také Kuriamurijské ostrovy na jihozápadním pobřeží arabském. Jest to 5 ostrovů měřících dohromady 75 km^2 (Anglie získala tyto ostrovy od Imana Omanského, aby zde mohla klásti rudomořský kabel).

Adenin, 6-aminopurin, náleží mezi zásady xanthinové. Chem. vzorec:

Jest obsažen v pankreatických žlázách hovězího dobytka. Též v listech čajovníku spolu s xanthinem, theofyllinem a theinem.

Adénomy (řec.), v lék. nádory na některých žlazách.

Adeps lanae, ☞ lanolin.

Adept (lat.), středověký název těch, kdož pracovali v alchymii. Nyní titul přívrženců okultních a sektářských společností.

Aderer (-deré) Adolphe (* 17. listopadu 1855 v Roche-sur-Yon ve Fr.), franc. spisovatel novel, dramat. statí hlavně ze života francouzského vojska. A. je redaktorem politického deníku Tempsu a v něm uložil většinu své literární tvorby. Sepsal: Básně: Les heures de la guerre (Hodiny války, lyrická sbírka poctěná Franc. akad.). Novely: Le mariage du lieutenant (Manželství důstojníkovo), Le Voeu (Slib, cena Franc. akad.). Romány: Une grande âme (Veliká duše), Le Drapeau ou la Foi (Prapor čili víra). Dramata: Isora, drama ve 4 aktech, Egmont, tragedie.

Adès Albert, franc. básník (* 1893. † 1921 v Paříži); do češ. přel. Vítězslav Unzeitig Goha prosťáček s předml. Okt. Mirbeaua. Sr.: Lalou, Děj. fr. lit. 1923.

Adhese (z lat.), přilnavost, ve fysice vlastnost hmot, záležící v úplném pokud možno sblížení dvou hmot, na př. vody v podobě páry na skle a pod. — V lék.: spojení, srůst tkaniva po operaci, po spáleninách a pod.

ad hoc (-hók, lat.), pro udaný, zvláštní účel.

Adiaei (Ardieji nebo Vardiaei), ilyrské plemeno na ř. Neretvě (nyní území král. SHS). R. 135 př. Kr. byli A. podmaněni Římany a časem vyhubeni.

Adiafora (adyja-, řecky), nepatrné věci; eticky: jednání, jež mohou býti vykonána n. nekonána, aniž mají nějaký vliv.

Adiantum L. (adyan-), vlasová kapraď, většinou tropický druh kapradin se zpeřenými listy.

Adiantum cuneatum.

Adiaphon (adyafón), ladičkovitý klavír s ladičkami místo strun, vynalez. v Lipsku.

Ad infinitum (ad infiný-, lat.), až do nekonečna.

Adipocellulosa jest druh přírod. cellulosy, složené z vlastní čisté cellulosy a podílu necellulosového, tvořeného různými tuky a vosky.

Adipocire (adyposír, franc.), mrtvolný tuk, mazlavá hmota na rozkládajících se mrtvolách.

Adipositas (ady-, lat.), tělnatost, otylost.

Adipová kyselina, $CO_2H . (CH_2)_4 . CO_2H$ jest tuhá látka b. t. 153°, b. v. 265°. Vzniká z tuků okysličováním kyselinou dusičnou. Připravuje se okysličením cyklohexanolu. Zahříváním se rozkládá. Uvolňuje se při tom CO_2 a voda. Hlavní zplodinou rozkladu je adipinketon.

Adirondaks (äderandeks), severoamerické pohoří ve státě New York, táhnoucí se podél řeky sv. Vavřince, jež jest koncem týdne oblíbeným tábořištěm newyorkského obyvatelstva pro svá četná jezera a malebná údolí.

à discretion (a dyskresjo, franc.), podle libosti; svěřiti na milost n. nemilost.

Adjektiv, ☞ Epithese, Epitheton ornans, jméno přídavné, přímětek zdobný.

Adjektivní barviva, čili barviva přímětná ke kovov. mořidlům, jsou ústrojná barviva (na př. alizarin), jež sama přímo vláken přediv nebarví, nemajíce k nim chem. příbuznosti, nýbrž upevňují se na vlákno prostřednictvím mořidel, to jest roztoků růz. solí kovových, jimiž se vlákna nejprve napojí a pak se teprve barví. Kysličníky neb hydroxydy těchto kovů se s barvivem slučují na nerozpustné t. zv. laky barevné. Barva těchto u téhož barviva jest pak různá podle užitého kysličníku kovového. Na př. hlinitý lak alizarinu jest růžový, cínatý červenofialový, cíničitý fialový, železitý fialočervený, chromitý fialověhnědý, vápenatý purpurový. Lze užiti i mořidel kombinovaných.

Adjektivní věta, v gram. i poetice vedl. věta, zastupující adjektiv, jímž by se dala nahraditi: „čas, který minul, se nevrátí“ místo „čas minulý se nevrátí“.

Adjektivum (-kty-, z lat.), přídavné jméno, jež přesněji udává vlastnost substantiva (podstatného jména).

Adjoint (adrõē, fr.), adjunkt.

Adjudikace (lat.), přiřčení přiznané soudním rozhodnutím.

Adjunkt, úřední pomocník. Dříve často užívaný úřední titul, na př. soudní, lesní a. Jejich plat adjutum.

Adjutant, pobočník, důstojník vedoucí písemný styk plukovních úřadů, jakož i důstojník podporující velitele při cvičeních. Každý voj. sbor sestupně až k praporu má svého a-a; od brigády výše mluvíme o vyšší a-uře, k níž náleží též osobní a. min. války. Dříve měli knížata generální a poboční a-y.

Ad kalendas graecas (- kalendás grékás, lat.), až do řec. kalend., t. j. nikdy.

Adler Ferdinand Jiří, souč. spis. hosp., vydal Abecedu o pěst. zeleniny (1903).

Adler Friedrich (* 1879), rak. politik a vůdce rakouské soc. demokracie, syn Viktora A-a. Když se ve Světové válce rakouský ministerský předseda Stürgkh vytrvale zpečoval svolati říšskou radu, zastřelil ho Fr. A., který doufal, že v osobě ministerského předsedy zasáhne vládní systém a roznítí masy k boji proti oficiální válečné politice. Byl odsouzen a po revoluci osvobozen; jest nyní jednou z vedoucích osobností rak. soc. dem. Vydával revui Der Kampf, do češt. přel. Em. Škatula a Fr. Vorel Úvahy o socialismu a internacionále 1920 s předmluvou Karla Kautského.

Adler Friedrich (* 1879 v Kosově Hoře), rakouský lyrik, právník a tajemník pražského obchodního gremia. Adler se počítá k tzv. „pražské skupině". Jeho básně vyšly 1893, potom 1899, 1900, 1907. Válečné básně 1916. Pokoušel se též v dramatu, především v obratných zpracováních španělských básníků. Překládal Jar. Vrchlického pro Reklamku (1895, 1925). Srv. Vrchlický, Z cizích Parnasů, Sbor. Spol., Vrchl. 1915).

Adler Hugo, českožid. žurnal (* 1856 v Praze, † 1927); psal pod ps. Orlík.

Adler Josef, souč. beletrista, vydal dobrodružný román Krásná vyzvědačka (Praha 1925).

Adler Jules (* 8. července 1865 v Luxeuil ve Fr.), franc. malíř. Maloval většinou oleje s náměty ponejvíce z dělnického života, z továren, dolů, hutí, rybářského prostředí. Oleje: Trh ve Faubourg Saint-Denis (1895), Komín (1898 v obrazárně Luxembourg v Paříži), Stávka v Creusotu (1900), Noční hlídač (1908), Návrat z rybolovu (1914). Ze Svět. války přinesl několik pláten hlavně od Verdunu: Odjezd (1914), Armáda (1914).

Adler Julius, českoněm. žurnal., red. Prager Abendblattu, překl. čes. bel. do němčiny; † 1924 v Praze.

Adler Quido (* 1855 na Moravě), rak. hud. teoretik, 1878 Dr. jur., 1880 Dr. phil., 1881 docentem hudební vědy na vídeňské universitě, zakladatel časopisu pro hudební vědu, v němž vyšlo jeho první velkorysé pojednání o obsahu a cílech hudební vědy; 1885 profesorem v Praze, 1898 ve Vídni. Směrodatné je jeho dílo Vorlesungen über Richard Wagner (přednášky o Rich. Wagnerovi), 1904.

Adler Viktor (* 1852 Praha, † 1918 Vídeň), rakouský politik, zakladatel vídeňských „Arbeiter-Zeitung", vůdce rak. soc. demokracie, člen parlamentu, otec Fiedricha A. Významný sociální teoretik a vůdce rakouských revisionistů, zasazoval se též o připojení („Anschluß") Rakouska k Německu.

Adlerbeth Gudmund Göran (1751 až 1818), šlechtic, švédský říšský antikvář a státní rada. Proslaven překlady Vergilia, Horáce a Ovidia.

Adlercreutz Karel Jan (1757—1815), švédský generál, byl hlavou revoluce proti Gustavu IV. Švédskému.

Adlerová Eliška PhDr. (* 1896), asist. Univ. knihovny v Praze, spis. lit. histor.

Adlersparre Jiří, hrabě (1760—1835), švédský státní rada, který způsobil změnu nového období ve Švédsku. Vydal „Akta k dějinám švédským".

Adléta († 27. I. 1062), č. kněžna, manž. Vratislava, syna Břetislavova. Měla dítky: Břetislava II., Vladislava, Juditu, Ludmilu.

Adléta, princezna sarmatská, bytost z pohádek o čes. Rýbrcoulovi. Sr.: Tille, Čes. poh. 1909.

Adléta († 15. IX. 1140), č. kněžna, manželka Soběslava I., matka Soběslava II. a Václava II.

Adléta († 1211), č. kněžna, manželka krále Přemysla I. Byla zapuzena r. 1198. Matka Markety (Dagmary), provdané za dán. krále Waldemara.

Adlof Alois (1861—1927), kazatel Jednoty Čsbrt. v Praze, první její vůdce. Studoval v Lipsku, Basileji a Edinburce. Zajímal se o potomky čs. náboženských vystěhovalců. Napsal mnoho povídek, drobných spisků a výkladů Písma. Ve Svět. válce napsal pro povzbuzení vojákům do pole přes 10.000 listů.

Adlof Jaroslav MUDr., asist. polikl. Karl. univ., vydal spis Tělocvik prostý o lehké atletice (Praha 1920).

Adlof Josef, něm. povídkář mládeže, žil v XVIII. věku. Jeho Knížku mravnou s 60 historiemi pro dítky přel. Fr. Jan Tomsa (Praha 1810). Sr.: Douchův Kn. Slov. 1865.

Adlofová Jaroslava, souč. spis. povídek tend. česko-bratrské, * v Praze, vydala tři knížky beletrie.

Adlung Jakub (1692—1762), profesor a varhaník v Erfurtě, napsal cenná díla pro dějiny hudby, zvl. „Anleitung zur mus. Gelahrtheit", 1758.

Ad maiorem Dei gloriam (lat.), z liturgie katol. církve, „k větší slávě boží".

Administrace (lat.), správa, státní správa, sprava všech podniků, jmění atd. — Administrativní pokuty, určité tresty, jež může uložiti úřad podřízeným úředníkům, bez součinnosti soudů.

Administrátor, správce, zvl. vrchní správce samostatného venkovského podniku (statku).

Admirál (arab.), námořní velitel, nejvyšší hodnost námořních důstojníků, odpovídající hodnosti generálů. Admirálové, též vlajkoví důstojníci mají na vrcholu stěžně své lodi zvláštní vlajku. Admiralita, úřad vedoucí záležitosti námořnictva.

Admirál, vanessa atalanta, denní motýl, se sametově černými křídly s příčnou červenou stužkou a s bílou skvrnou na špičce; zadní křídla na okraji červená s černými tečkami. Housenka zelenavá se žlutými ostny, žije na kopřivách.

Admont (admōn). Starý benediktinský klášter ve Štýrsku. Gotické stavby, bohatá knihovna, 100.000 svazků.

Admont, benedikt. klášter ve Štýrsku z r. 1072, v jehož knihovně jsou četná bohemika, zejm. ruk. legend a hymen svatováclavských. Sr.: Kotsmích, Listy filol 1888. Nejedlý, Poč. hus. zpěvu 1907.

Adnaj, ps. ↗ Josefa Jandy.

Ad oculos (-okulós, lat.), před oči, demonstrare a. o., něco jasně, názorně vyložiti.

Adolf, ps. v. Lad. Mattuše.

Adolf Jiřík, lut. kněz a spis. z přelomu XVI. a XVII. věku, * ve Zdounkách na Mor., vydal Řeč při pohřbu Bohušička ze Zástřizl (Němčice 1614). Sr. Jireček, Ruk. 1875.

Adolf Nassavský, král něm. (1292—98), odpůrce českého krále Václava II.

Adolf (1859—1916), princ schaumburklippský. Vládl 1895—97. Synovec jeho A., kníže schaumburk-lippský, vládl od 1911. R. 1918 donucen vzdáti se trůnu.

Adolph z Freenthalu František (okolo 1769), malíř v Kroměříži, v. Breitenbacher A., Dějiny arcib. obrazárny v Kroměříži, 1925.

Adolph z Freenthalu Jos. Ant. (nar. 8. 10. 1729 Mikulov, zemř. 17. 1. 1762 Vídeň), malíř, žák vídeňské mal. ak.

Adolph Jan Křtitel, jesuita a dramatik, * 1657 v slezské Lehnici, kazatel ve Vídni, kde † 1708; psal škol. dramata jesuitská, jež se hrála i na čes. jevištích XVII. věku. Sr.: Teuber, Gesch. des Prag. Theaters 1888.

Adolph Jos. Frant. (* 1671, † 2. 11. 1749, Mikulov), malíř loveckých výjevů, žák Hamiltonův.

Adolphe (-lf'), franc. jm. Adolf, ve Francii obyč. pasák holek.

Adon (t. j. pán) = prastarý syrsko-fénický přírodní bůh. Z toho slova jest odvozeno: 1. hebr. Adonaj, 2. řecký Adonius.

Adonaj (hebr. plurál od pán a můj = „můj pane") = jméno boží jako náhrada za 4 písmena božího jména JHVH, jež nesmějí židé vysloviti, resp. jehož skutečná výslovnost je neznáma (↗ Jahwe a Elohim).

Adonis, ps. ↗ Lad. Mattuše.

Adonis (řecky utvořeno z Adon = pán) = mužské pozemní božstvo spočívající na prastarém kultu, obetkané v řeckém mythu bohatým věncem pověstí. Právě tak jako Persefona dlel prý třetinu roku v podsvětí, druhé dvě třetiny na zemi, což značí v personifikaci přírodních proměn, léto a zimu. Tyto změny obrážely se v jeho slavnostech (adoniích), jež se dělily na smuteční slavnost a radovánky. Po bědování smuteční slavnosti (adonidia) spojené s pohřbením jeho sochy, následovala nádherná slavnost vzkříšení (podzim a jaro). Jeho kult, resp. jeho slavnosti přišly do Řecka po perských válkách, vnikly pod Ptolemaiovci do Egypta, kde smuteční slavnost následovala po radovánkách, a později v době císařské do Říma.

Adonis vernalis.

Adonis, čes. hlaváček, rostlina z čel. pryskyřníkovitých (Ranunculaceae) kvetoucí červeně nebo žlutě. U nás na polích hl. letní (A. aestinalis).

Adonit (ribit, epiarabit), jest jedním ze čtyř možných stereoisomerů pentitu — cukru $C_5H_{12}O_5$. Má strukturný vzorec:

$$\begin{array}{c} CH_2OH \\ | \\ HO—C—H \\ | \\ HO—C—H \\ | \\ HO—C—H \\ | \\ CH_2OH \end{array}$$

A. tvoří hranolky nebo jehličky, b. t. 102° C, ve vodě snadno rozpustné. Roztok má sladkou chuť. Rovinu světla polarisovaného neotáčí ani u přítomnosti boraxu. Obsažen jest v listech hlaváčku jarního (adonis vernalis). Připraviti lze jej redukcí cukru ribosy ($C_5H_{10}O_5$).

Adonius versus, adonický verš, skládá se z daktylu a trocheje či spondeje: —∪∪/—∪ půvabná růže, tvořil výhradní verš celých veselých písní nebo úsečných sentencí, hlavně však uzávěr hexametru a poslední verš sapfické strofy.

Adopce (přisvojení dítěte), přijetí cizího dítěte za vlastní, což se uskuteční úmluvou mezi adoptujícím a adoptova-

ným (přijatým dítětem), při čemž, je-li adoptovaný nezletilý, zastupuje ho právní zástupce (otec nebo poručník). Taková úmluva musí býti soudem potvrzena. Adoptovaný dostává se do takového poměru k adoptujícímu, jako manželské dítě ke svým rodičům. Adoptovati může jen ten, kdo nesliboval slavnostně zachování svobod. stavu (na př. mnich), nemá vlastních dětí, je nejméně 40 let stár (v Německu 50 let) a když věkový rozdíl mezi adoptujícím a adoptovaným jest nejméně 18 let. Od požadavku let jest možno upustiti. Roditelská pravomoc vlastních rodičů následkem adopce přestává, adoptovaný obdrží jméno adoptujícího, může žádati od adoptujícího živobytí jako manželské dítě a také po něm dědí, naopak však adoptující nemá práva děditi po adoptovaném. Adoptovati může muž, žena, neb oba manželé, ale nikoli dvě osoby, které nejsou manžely. Poměr zvaný adopce může býti zrušen úmluvou. Adoptovaný nesmí již tehdy používati rodového jména adoptujícího.

Adopciané, kacíři z VIII. stol. ve Španělsku, kteří tvrdili, že Kristus podle své lidské přirozenosti jest jen přijatým synem Božím. Předními hlasateli tohoto bludu byli Elipand z Toleda, arcib. a primas Španělska a Felix, bisk. z Urgelu.

Adoptovati (lat.), přijmouti cizí dítě za vlastní. ↷ Adopce.

Adorace (lat.), projev úcty, zejména k Bohu, a. svátosti oltářní, kříže, srdce Ježíšova v řím. kat. náb. přenešeně značí v náboženské lyrice básně „kořící se Bohu", ↷ Adoratio crucis.

Adoratio crucis, liturgický úkon slavně uctívající oltářní kříž na Velký pátek, při němž se odhaluje fialová rouška a pějí texty: Ecce lignum Crucis, Venite adoremus a verše zv. Improperia, v duchovní lyrice vyvolavší řadu vroucích skladeb mimoliturgických.

Adorf, m. v saském Foitlandě se 7.250 obyv., s výrobou hudebních nástrojů, textilním průmyslem, zvl. továrnami na prýmky.

Adorjan, dominikán, biskup in patribus infidelium ennenský, suffragán (světící biskup) poznaňský. Byl zpovědníkem a kazatelem Zikmunda I. † 1539.

Adoro te devote, krásný hymnus euchar., složený 1260 Tomášem Akvinským, přel. 1700 v Trnav. kancionále a odtud několikrát Sušilem i Bradáčem.

Adour (-úr), řeka jižní Francie, pramenící v Pyrenejích, protéká maršovým územím známým pod jménem „les Landes" a ústí poblíže m. Bayonne v zálivu Biskajském.

Adoxa.

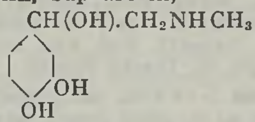
Adoxa, čes. pižmovka, nenápadná rostlina z čel. pižmovkovitých (adoxaceae) rostoucí všude v hájích a v křovinách. A. moschatellina — p. obecná.

Ad patres (lat.), doslovně k otcům. Přeneseno: odejíti k otcům = zemříti.

Adramelech, král babylon., syn Sanheryba, znám. z bible.

Ad rem (latinsky), k věci.

Adrenalin, suprarerin,

Levotočivá jeho forma jest obsažena v nadledvinkách (lat. renes, ledviny). Používá se ve fysiologii a lékařství ke zvyšování krevního tlaku.

Adresa, nápis jm. příjemcova na dopisu; také oficiální blahopřání.

Adresář je sbírka adres. Čelnější adresáře jsou: Trh československý, Adresář republiky českoslov., Compass, Chytilův úplný adresář, Obchodní adresář pro hl. město Prahu, Adresář vývozců republ. čsl., Adresář pivovarský, Adresář textilní, Adresář města Hradce Král., Adresové oddělení Obch. a živnostenské komory v Praze.

Adrian, katol. světec, jehož legenda byla častým námětem her jesuit. divadla, hraných v Jindř. Hradci (1644) a v Kladsku (1647), později i nábož. poesie moderní.

Adrianopol, turecké město v Thracii, 56.000 obyv. Kdysi (1360—1453) sídlo sultánů. Slavná mešita. Často bylo zde bojováno. 378 porazili tu Visigotové Valentiniana, 1829 a 1878 dobyli města Rusové, 1913 Bulhaři. Ve Světové válce bylo obsazeno Řeckem, ale 1920 opět přiřčeno Turecku.

Adriatické moře, záliv moře Středozemního mezi Italii, Jugoslavii a Albanii. Jeho mírné podnebí působí léčivě. Délka jeho činí 960 km, šířka 220—260 km. Největší hloubka mezi Brindisi a Dubrovníkem je 1030 m.

Adrichomius Crucius Kristian, též Kruick van Adrichem, holand. biblista, * 1533 v Delfu, † 1585 v Kolíně n. R., jeho Vypsání města Jerusaléma přel. do češtiny 1592 Dan. Adam z Veleslavína.

Adršpach Dolní, ves kolem hradu stej. jm. v župě královéhradecké. Hrad byl ve středověku pobořen a znovu vystavěn pány Bohdaneckými z Hodkova. Podle sčítání r. 1921 měla ves 645 obyv.

Adršpach Horní má 804 obyv.

Adršpašské skály tvoří labyrint pískovc. sloupů, roklin a podivných útvarů, navštěvovaných do roka tisíci turistů. Větrem a vodou zvětral pískovec a utvořil podoby hradů, osob, domů a pod. Skalní město je uzavřeno brankou a prohlídka dovolena pouze s průvodcem. A. s. pověstny jsou svojí mnohonásobnou ozvěnou. Adršpach a Teplické skály jsou ve své odlišné kráse zachyceny v české literatuře albem pěti kolorovaných obrázků, vydaných nakl. Kočího pod názvem Adršpach a Teplické skály (Praha 1901).

Adsorpce, změna koncentrace nějaké látky pochodem mechanickým, nikoliv chemickým.

Adstrinkce, v lék. značí působení léku tišicího krev.

Adula, pohoří, část západních ↗ Alp.

Adular, živec draselný, čili orthoklas určitého krystalového tvaru, jenž se vyskytuje narostlý v rozsedlinách a trhlinách hornin sv. Gotharda (Mons Adula). Krystaly jeho jsou spojkami hranolu ∞P s plochami spodovými OP a s polovicí střechanu příčného $P\bar{\infty}$.

Adurol, brom anebo chlorhydrochinon jest fotografická vývojka, jež má přednosti vývojky hydrochinonové, aniž má jejich vady. Obraz vyvíjí rychleji i při menším množství zásady. Roztok a-u jest velmi stálý i v otevřených láhvích. Přísada bromidu draselného značně zpomaluje vyvíjení, leč třeba přidávati větší množství než u hydrochinonu.

Ad usum Delphini (lat.), pro potřebu prince. Byl to výbor textů pro Ludvíka XIV. Nyní znamená výbor bez závadných míst, často posměšně o okleštěných textech politických.

Advent, čas příchodu (Páně). Měsíc před vánocemi. K oslavení doby vytvořila duch. poesie mnoho lepých hymnů latinských; moderní lyrika četné básně (Dvořák, Kašpar, Odvalil, Reynek) a Strindberg draha „Advent" (1900). — Srovnej: Kupka, Círk. rok 1907. Sušil, Círk. hymny 1846.

Adventbai, příst. na Špicberkách. Odtud se vypravují polární výpravy.

Adventisté, křesťanská sekta, věřící na druhý příchod J. Krista v nejbližších letech. Mimo jiné odmítají nositi zbraň. Založil r. 1843 William Miller (1782 až 1849), když v USA hlásal konec světa. Sekta nyní rozšířena po celém světě. V Čsl. mají sídlo v Praze. A. srbští žijí ve Vojvodině a Sremu a jsou známi tam pod jménem Subotari (od slova sobota). A. jsou ve spojení se svými hlavními středisky pro Evropu — Hamburkem a Londýnem.

Adventivní pupeny, místa na těle rostliny (v paždí listů, na lodyze a j.), která v příznivém případě dají vznik nové rostlince. Adventivní výhonky jsou nové rostliny rašící z kořenů nebo z pařezů.

Adventní písně, ↗ Písně adventní.

Adverbiale, „příslovečné určení" v gramat. i stylistice, část rozvíjející ve větě, při slovese výraz, jímž se omezuje a určuje dějový význam slovesa vzhledem k místu, času, způsobu, vztahu a míře a k příčinnosti, vyskytá se i při jménech přídavných, při výrazích příslovečných a při jménech podstatných, čímž vzniká mnoho účinných epithet, přiměrů básnických, jakož i úsečných přísloví: „tmavě zelený", „rudý jako růže", „jednou ranou dub nepadne". Vedlejší věta je „adverbiální", zastupuje-li příslovce a dá-li se nahraditi příslovcem.

Adverbium, „příslovce", v gram. tvarosloví, slovo neohebné, které nelze skloňovati ani časovati, svým původem buď ustrnulý pád substantiv nebo tvar slovesný, v stylistice má důležitou úlohu odstiňovati význam adjektiv a je v lyrice pečlivě vybíráno.

Advokasová Karolina (narozena 1803 v Dornbachu na Moravě), býv. zpěvačka v Praze kol r. 1840.

Advokát, právník ustanovený veřejnou institucí, zplnomocněný k odbornému zastupování stran před všemi soudy a vládami. Na rozdíl od jiných plnomocníků vystupuje a. nejen místo stran, ale také vedle nich. V určitých případech ústava přikazuje používání služeb advokáta (na př. u soudů vyšších instancí). A. komora jest sdružení a. v určitém obvodu a dbá nad řádným plněním a. povinností i hájí čest a. Za výkony své a. berou odměnu podle zvláštního a. tarifu.

Ady Endre (1877—1919), maďar. lyrik, zakladatel modernistické školy básnické. Patřil k Jászistům (maď. realistům).

Ady Lajos, maďarský poetik, * 1881 v Debrecíně, kde je řed. škol, vydal stylistiku a rhetoriku maďar. liter. s životop. bás. Endre Adyho.

Adžič Nikola, souč. srbský filolog, vydal podle Maretiča zprac. učebnici, již Ján Úlehla upravil pro Slováky pod názvem Mluv. cvičebnica jaz. srbochorv. (Turč. Sv. Martin 1923).

Adžič Sreten (* 15. 10. 1856 Sugubina v SHS), srb. pedagog a prof. Posluchač Brentanův a Wundtův. Sepsal mnoho prací z oboru tělesné výchovy, hygieny a

pedagogiky. Hlav. sp. Srpska nacionalna škola, Uvod u nauku o vaspitanju, Telesni razvoj i gymnastika, Medonosno šiblje i drveće. A. jest horlivým propagátorem esperanta.

Adžija Božidar, chorv. politik a žurnalista, * 1892 v Záhřebě, řed. děln. pojišť. záhřebské, vydal spis Dělnické zákonodárství v Jugoslavii, jehož překlad vyšel 1925 v Praze.

Aeakus (řec. Aiakos), podle řecké pověsti král Myrmidonů a později soudce v podsvětí. Narodil se na Aigině, ostrově nazvaném tak po jeho matce jako syn Diův. Mezi jeho potomky (Aikovci) vynikli Achilles a Ajax.

Aeby Christoph Theodor (narozen 1835 v Guttenbrunnen ve Falci, † 1886 v Praze), anthropolog, 1863 soukr. docent v Basileji, 1863 prof. anatomie v Bernu, 1884 prof. anat. na něm. universitě v Praze. Napsal četné práce z oboru anthropologie (studie lebek lidí a opic, mikrocefalů, vlivu atmosférického tlaku na stav kostí), makroskopické i mikroskopické pitvy.

A. E. G., zkr. Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft, Všeobecná elektr. společnost, něm. spol. založená v Berlíně roku 1883 E. Rathenauem. Staví elektrické centrály, transformátory po celém světě, vyrábí si sama k tomu potřebné stroje, přístroje a pod. Zaměstnává na 65.000 dělníků a zřízenců, 75 filiálek v říši a 130 v cizině. V Československu jest A. E. G. zastoupena tuzemskou A. E. G. akc. spol. se sídlem v Praze. Tato má pět filiálek, a to: dvě v Brně a po jedné v Mor. Ostravě, Liberci a Teplicích, jakož i továrnu v Brně a Podmoklech. Celkem zaměstnává tuzemská A. E. G. přes 1000 úředníků a dělníků.

Aegidi Ludwig Karl (1825—1901), prof. v Bonnu, německý žurnalista a politik.

Aegidii Florian, čes. humanista, * koncem XVI. věku ve Žluticích, 1616 bakalář v Praze, 1617 magister, 1619 rektor školy v Žatci, vydal básně Elegia (Praha 1616), Assertio adventus filii Dei (1617), Vypsání noci Narození Páně (1618) a zúčastnil se verši v 19 sbornících v letech 1612 až 1619. Lit.: Truhlář, Ruk. 1, 1912, 11.

Aegidii Mikuláš, čes. humanista, * kol 1560 v Přešticích, 1583 bakalář v Praze, přispěl básněmi do dvou sborníků Carmina gratulatoria (1585). Lit.: Truhlář, Ruk. 1, 1908, 13. 474.

Aegidius z Assisi, česky Jiljí, blahosl. františkán a jeden z důvěrných druhů Františka Serafinského, † 1262; napsal krásné výroky Verba aurea a Dicta, vydávané často tiskem, nově 1905 v Quaracchi. Jímavý životopis napsal bratr Leo z Assisi. Výroky i život přel. Karel Vrátný (Praha 1921). Sr.: Menge, Paderborn 1906.

Aegidius a Sant Joanne Baptista, čes. hagiograf XVII. věku, vydal Divo Wenceslao Bohemorum duci ac martyri sertum (1643) a spis o muč. smrti august. Alipia (1656). Sr.: Zíbrt, ČČM 1905.

Aegopodium, česky bršlice, rod rostlin okoličnatých (Umbelliferae). A. podagraria, bršlice obecná, kozí noha, velmi rozšířený plevel na stinných místech.

Aegyptius Julian, řec. básník z pozděj. doby císařské, jehož verše zachovány v slavné sbírce Anthologia Planudea ze XIV. věku po Kr. Jeho anakreonteion Spolknutý Amor přel. Vrchlický v sborníku: Z niv poesie 1898. Sr.: Jiráni, Sbor. Spol. Vrchl. 6, 1923.

Aehrenthal Alois Lexa, hrabě, rakouský státník (1855—1912), od r. 1877 ve službě diplomatické, od 1898—1906 velvyslanec v Petrohradě, později ministr zahraničí. Za jeho úřadování byla připojena k Rakousku Bosna s Hercegovinou, což sice nevyvolalo přímých zápletek válečných, ale stalo se jednou z rozhodujících příčin dlouhotrvajících krisí na Balkáně.

Aelianus Mandikus, zvaný sofista, žil kolem 200. r. po Kr. jako řečník v Praeneste u Říma. Napsal v řeckém jazyku zajímavou sbírku zvláštních povídek ze života zvířat a vesničanů. Některé z nich zachovaly se až do naší doby.

Aelst Elvert (1602—1657), holandský malíř, genrista.

Aelst Willem (1625—1683), synovec předešlého, holandský malíř. Zcestoval Italii a Francii. Maloval hlavně obrazy květin a zátiší.

Aeltre, obec v Belgii o 7300 ob., mezi Gentem a Bruggami.

Aeneas (Aineias řec.), hrdina ve válce trojské, syn Anchisův. Při pádu Troje vynesl otce a se synem Ascaniem plavil se na Sicilii. Podle myth. založil Řím.

Aeneas Phyllo, ps. ↷ Vladimíra Roye.

Aeneáš Jan, starší Čes. bratří a biblista, * 1537 v Ml. Boleslavi, kde učil latině na bratrské škole, 1568 vrátil se z Wittemberku na Moravu, stal se bratrským knězem a od r. 1572 správcem sboru v Třebíči; r. 1577 zvolen biskupem se sídlem v Ivančicích, kde 1594 zemřel; znalcem a milovníkem ryzí češtiny projevil se při překládání části Králické bible, jíž celou redigoval. Lit.: Jireček, Ruk. I. 1875, 182. Winter, Život a učení 1901, 447.

Aeneáš Silvius Piccolomini, papež jménem Pius II., human. spis., * 1405 v Corsignanu u Sieny, pracoval na círk. sněmu v Basileji, v kanceláři cís. Fridricha

III. ve Vídni, 1447 biskup terstský, 1451 vyslán do Čech na sněm v Benešově, kde poznal osoby i věci české, 1455 biskup v Sieně, kde 1456 stal se kardinálem, 1458 zvolen papežem, snažil se Čechy smířiti zase s církví, vyjednávaje s králem Jiříkem z Poděbrad, ale 1462 zrušil kompaktáta Basilejská; chtěl povaliti moc Turků, hlásaje proti nim křížové tažení, při čemž jej stihla smrt 1464 v Ankoně. Z obsáhlé lit. činnosti vyniká traktát o výchově dětí knížecích, psaný pro mladého českého kraleviče Ladislava, přel. jako Pojednání o vychování dítek, 1906 od Jos. Šauera z Augenburku. Hlavní jeho dílo jest latinská Kronika česká, již počal psáti 1457 ve Viterbo, dílko o 72 kapitolách, sahající až do volby Jiříka za krále a dvě třetiny obsahu věnující době husitské. Kronika byla vydána asi dvacetkrát, po prvé ji přel. 1487 Martin Húska, pak 1510 kališník Mikuláš Konáč z Hodíštkova, 1585 Dan. A. z Veleslavína, nejnověji v Ottově Svět. knih. Jiří Vičar (Praha 1926). Lit.: Truhlář, Poč. humanismus v Čech. 1892. Zíbrt, Bibl. II. a III. Vičar, Úvod k Historii české 1926. Palacký, Würdigung der alten böhm. Geschichtschreiber 1830.

Aeneis, epos Vergiliovo, ovlivňovalo starší poesii čes. i slovenskou, zejména Jana Hollého, a bylo několikrát přeloženo, Hollým do slovenštiny 1828, Vinařickým 1851, Škodou 1892 a posléze Tim. Hrubým. Lit.: Truhlář, Sbor. prací filol. 1884.

Aer (řec.), vzduch. Aerides, druh orchidejí pocházející z Asie.

Aerichalcus Šebestián (Měděný), český humanista, * kol 1515 v Přešticích, 1544 magister ve Vittenberce, 1545 člen Vel. koleje v Praze, 1548 děkan a 1551 rektor Karlovy univ., † 1555 v Praze. Důkladně vzdělán v liter. latinské i řecké vydal velkou báseň Descriptiones affectuum (1546), Carmen de eclipsi solis (1546), Carmen de viola (1550), mnoho básní v Hodějovského Farraginech, vydal dvě komedie Terentiovy, řeč o Vergiliově Eneidě a spis o antických mincích. Lit.: Voigt, Acta litteraria I. Truhlář, Ruk. 1, 1908, 13.

Aëroby, prvoci, kteří mohou žíti jen za přístupu vzduchu. Mikroorganismy, žijící za úplného nedostatku vzduchu jmenují se anaëroby.

Aerodrom (z řec.), letiště, franc. aërodrome.

Aerodynamika (z řec.), nauka o zákonech plynných hmot.

Aeroklinoskop (z řec.), ukazovatel větru, jeho směru a síly.

Aerolit, dýchací přístroj záchranný, pracující místo kyslíku s tekutým vzduchem. Používá se pro záchranné práce v horn. Pracovní doba 2 hod. Výhody: malá váha 9 kg, jednoduchá konstrukce. Nevýhoda: nemožnost kontroly obsahu tekutého vzduchu a nutnost udržování jeho zásoby. Vynálezce a-u Ing. Süss z Vítkovic.

Aerolithy, povětroně, úlomky těles nebeských, které spadly na zemi, neobsahují na rozdíl od meteoritů buď vůbec žádných těžkých kovů, nebo jen nepatrné množství.

Aerologie (z řec.), část meteorologie, věda, která se zaměstnává výzkumem vzdušné oblasti.

Aeronaut (z řec.), vzduchoplavec, zřídka užívané slovo; a-ika, letectví.

Aeronautika, ♀ letectví.

Aerophor, důlní záchranný přístroj s tekutým vzduchem, sestrojen angl. inž. Simonisem. Váha 13,5 kg. Užíván na angl. kamenouh. dolech.

Aeropilot, jméno mezinárodního dosahu, jak pokračovala činnost v letectví a ustálilo se celkem pro svoji krátkost a výraznost. Slovo: aer vyskytuje se pův. u Řeků již v dávných dobách před nar. Kr. Značí atmosférický vzduch n. vzduch vůbec. Slovo pilot odvozeno z fr. pilote a zdá se, že se ho pův. asi užívalo všeob. u rom. a germ. národů severu. Vyplynulo ze slova „peilen", což značí měřiti. V přeneseném významu ustálil se smysl pro „řídití", takže pilotem vyrozumíváme člověka, jenž něco řídí, v našem případě s předslovím ‚aero" tedy by znamenalo celé slovo „vzdušní řidič". Pův. nazýván v námořnictví všeobecně „pilotem" — lodivod, z pravidla býv. kapitán, jenž řídil plavbu lodi do přístavu. Při leteckém odboru každého státu připadá aeropilotu velmi důl. a souč. i zodp. úloha, jež spojena je, jak tomu zřídka u jiných zaměstnání, s nebezpečím života. Z důvodů na snadě ležících je tudíž výcvik aeropilota velmi důkladný, podmínky přijetí přísné a závěrečné zkoušky rovněž důrazné. Od důkl. výcviku jednotlivého aeropilota závisí v prvé řadě nejen jeho vl. život, nýbrž i důl. rozřešení úlohy mu dané, jež v dobách vál. vyvrcholuje v činy, před nimiž nutno se pokloniti. Přehledně probéřeme hl. body výcviku a celé osnovy, jež řídí se v zásadě podle fr. návrhů, opírajíc se samozřejmě i o zkušenosti vl. a pův. nápady. Pro výcvik pilotů a s nimi úzce souvisících mechaniků zařízena je v Čsl. „Škola pro odborný dorost letectva". Je to v zásadě samostatná hosp. a technicko-správní jednotka leteckého učiliště, jež podléhá přímo jejímu velitelí. Velitel školy pro odborný dorost letectva je v hodnosti velitele oddílu svazu. Výcvik ve škole týče se pilotů a me-

chaniků. Ve 2 četách žáků pilotních počtem 110 mužů ustaven je I. a II. ročník. Škola trvá dvě léta a ročníky započínají svoji činnost 1. říjnem a končí 30. zářím příštího roku. Pokud se týče přijetí do školy, vyžaduje se čsl. státní příslušnost a dosažený 18., nepřekročený 20. rok kandidáta pilotní školy. Tělesný stav každého uchazeče zkoumá se lékařem při doplňovací prohlídce okres. velit. nejbližšího pobytu. Dále vyžaduje se písemný doklad o mravní zachovalosti a bezúhonnosti. Podmínkou další je úspěšné absolvování nižší střední školy n. 3. třídy občanské školy. Konečně podvoluje se každý uchazeč předpisům škol. a kázeň. řádu. Nutný je reversální závazek k dobrovol. vstupu do branné moci po absolvování školy pro odborný dorost letectva, závazek k dobrovolnému konání další činné služby po splnění zákonné pres. služby. To znamená 1 rok za každý rok ztrávený ve škole pro odborný dorost letectva, dále závazek k povinnostem zákonně zvl. vyznačeným při vyřadění z výcviku a při propuštění nebo vyloučení ze školy. Veškery uvedené závazky a převzetí jich musí býti doloženo souhlasem otce nebo poručníka a ověřeno obecním event. městským úřadem (na Sl. a P. R. notářem) místa, v němž sídlí trvale otec nebo poručník uchazečův. Žadatelé, kteří nevyhoví podmínkám pro výcvik pilotů, mohou býti za jistých předpokladů upotřebeni k výcviku mechaniků. Prohlídka lékařská je přísná a musí vyhověti žadatel ve všem, pokud se týče tělesné bezvadné konstrukce celkové, zejména pak funkce zraku, sluchu, srdce, plic a ledvin. Zvl. učebná osnova stanoví výcvik, jenž v prvém období, t. j. od 1. října do 30. listopadu absolvuje teoretický i praktický voj. výcvik nováčků, dále zacházení s puškou a kulometem. Druhé období, t. j. od 1. prosince do 30. dubna obsahuje teoretický výcvik v elementární pilotní škole. Ve třetím období, t. j. od 1. května do 30. září koná se výcvik v létání v elementární pilotní škole podle zvl. plánu, ošetřování letounů v hangarech a nutno podrobiti se předepsanému programu střelby z pušky a kulometu. Ve II. ročníku pokračuje se ve výcviku stejným způsobem ve 3 obdobích. To jest vyučovací osnova poddůstojnické školy, která se rozšiřuje o výcvik v orientaci podle kompasu, goniometrickou a astronomickou, o polní řády letectva, technicko-správní službu a průpravu letecké střelby a vrhání pum. Pokračuje se v létání praktickém na válečných letounech, provádí důkladný výcvik v kompensování kompasu, jenž je přišroubován na letounu, vyučuje se řízení, ošetřování letounů, zacházení s padákem a pod. Konají se informační přednášky o letectví cizích států, o radiotelegrafii, orientaci a jiném. Závěrečné zkoušky pilotů vztahují se na teorii hl. obd. předmětů, orientaci v čtení map, nauce o motoru, leteckých zbraních, střelbu z letounu a základy aerodynamiky. Každý uchazeč sezná veškery povinnosti a práva jemu přiznaná pokud se týče dovolené, poskytování podpor při úrazech, výhody absolventů školy, dále hospodářsko-správní směrnice školy pro dorost letectva a j.

Aeroplan, ↷ letadlo.

Aerotherapie, léčení jistých chorob vzduchem různého složení, teploty, tlaku, vlhkosti atd., podle různosti případů.

Aerschot, m. v Belgii, v provincii brabantské, na trati Maastricht—Lovaň, 9000 ob.

Aerssen (ársen) Frans (1572—1641), hol. státník.

Aertsen (árcen), Peter (1508—1575), holandský malíř, který první holandské zátiší a interieury uvedl v módu.

Aesche August (nar. 1809 Offaltern v kantonu Bernském), rytec v Praze 1845.

Aeschines, ↷ Aischines.

Aesop, též Aisopos, ↷ Ezop.

Aesthopsychologie, metoda věd. kritiky literární, vypracovaná Emilem Hennequinem v proslulém spise Vědecká kritika, přeložená do češtiny F. V. Krejčím (Praha 1897), jež z podrob. estet., psycholog. a sociolog. rozboru uměleckého díla činí závěry nejen o charakteru básníka, ale i společnosti, jež jeho dílo přijímá a obdivuje. Na českou liter. kritiku mělo dílo Hennequinovo vliv hluboký a dalo základ k jejímu vývoji v letech devadesátých. Lit.: Šalda, Krit. knih. 1, 1896. Novák, Metody a směry 1916. Fischer, Otázky lit. psychol. 1917.

Aeternitas (éter—, lat.), věčnost.

Aetes, v bájesloví řec., syn Hélia, král Kolchidy a otec Medeji.

Aetion, řec. malíř v IV. stol. př. Kr., zvěčnil činy Alexandra Velikého. Na pozdější malířství měl veliký vliv.

Aëtius Flavius, nar. asi 395 v Durosturu v Dol. Moesii, † 454 v Ravenně, vojevůdce římský, poslední obránce hynoucího císařství západořímského. R. 451 zvítězil nad Huny pod Attilou na polích katalanských. Zavražděn na rozkaz cís. Valentiniana III.

Afanasjev Alexander Nikolajevič, nar. 1826 ve Voroneži, zemř. 1871 v Moskvě, ruský archeolog, sběratel ruských pohádek a mythologických pověstí, velký ctitel českých rukopisných padělků. Lit.: Pypin II, 288.

Africká kultura.

1. Chochol a štít kaferský. 2. Válečná sekerka. 3. Meč. 4. Chochol, oštěp a štít massajský. 5. Sedlo, štít a helma Tuaregů. 6. Modla. 7. Buben černošský.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

Afanasjev Leonid Nikolajevič, * 1863, ruský básník, básnil již jako hoch a jeho první soubor veršů přijat 1896 pochvalně, psal mnoho pohádek, z nichž J. Holeček přel. Pérečko, Finista jasného sokola (Praha 1912) a Stan. Javor Pták Ohnivák (1918).

Afasie, částečná neb úplná ztráta řeči, pokud se týče rozumění řeči, při čemž může býti inteligence zachována a obvodové ústrojí mluvy neporušeno. Příčina její leží v poruchách příslušného střediska mozkové kůry.

Afekt (z lat.), vzrušení mysli, které bývá provázeno i tělesnými projevy. Opak stavu klidného, rozmyslného. Trestní činy spáchané v a-u bývají mírněji posuzovány. A-y v stylistice patří k subjektivním estetickým formám apercepčním, které se v tvorbě básnické projevují volbou obzvláště silných slov affektivních v hyperbolách, sesilováním i seslabováním účinu pomocí seřaďování komplexu představ, opakováním a hromaděním slov, užíváním zvlášt. slovních i větných sloučenin a prostředků k stupňování napětí, což je jádrem četných básnických figur, jako jsou klimax, anafora, kumulace, asyndeton, revokatio atd. Lit.: Elster, Stilistik 1911. Bitnar, Principy psych. stylistiky, Archiv lit. 1, 1919.

Affiche (afíš, fr.), č. plakát.

Affináda, předčištěný surový krystalový cukr, probělený v odstředivkách buď sprchou studené vody anebo suchou vodní parou. Tímto procesem, affinací, získá se téměř bílý „krystal" čili a., z níž obvykle připravuje se úplně čistý cukr čili rafináda.

Afghanistán, země v Asii, v s.-vých. Iránu, mezi Persií a Přední Indií. Tvoří most mezi vých. a záp. Asie. Na jihu hraničí s Belúdžistánem, na západě s Persií, na severu s Ruským Turkestánem, na východě s Indií. Tím jest odříznuta od moře. Afghánci jmenují svou vlast Urlajât, Peršané Kabulistan. Země leží mezi 29° a 30° s. š. a 78° a 91° v. d. (Ferro.) Severní část A-u zove se Kabulistan; leží mezi pohořím Hindukuš, Ghazna a Sufai-Koh, a provinciemi Khorossanem a Zabulistanem. Země měří 721.664 km². Na sv. vystupuje povrch půdy přes 1830 m, kdežto na jz. jen do výše 500 m. Od Kohibaby proudí Hilmend, největší afgánská řeka. Dále na sz. se táhne „Bílé Pohoří" Sefid-Koh n. Paropamisus a Siah-Koh, mezi nimiž leží údolí Herat. Na východní hranici pne se pásmo hor Sulimanských (3800), tvořící přirozenou hranici proti Indii. Hory Amrânské protínají Afghanistán. Řeka Hilmend ústí do jezera Hamunského, kdežto druhá hlavní řeka Kabul se vlévá do Indu. A. má velmi proměnlivé podnebí. V únoru —20°, v červnu +28°. V zimě vane ostrý severní vítr; v létě jsou srážky velmi řídké.

Ačkoliv jsou Afghánci Iránci, odvozují se sami od 10 kmenů israelských; ostatně typ jejich je semitský. Na severu jsou hojně smíšeni s turkestanskými kmeny. Obyvatelstvo země se skládá z 1·5 milionu Afghánců, z 1 mil. Tadžíků, ze 650.000 Hesarů a Čahar-Aimahů a z půl milionu Hindů; Uzbeků, Badaḳšů a Kysilbašů jest asi stejné množství. Počet všech ob. však kolísá mezi 5—10 miliony. Na 1 km² připadá 14 ob. Čistí Afghánci jsou statní, udatní a pracovití. Zabývají se rolnictvím. Hory Sulimanské jsou útočištěm lupičských tlup. Květena odpovídá poloze A-u. Na jihozápadě rostou palmy datlové, cukrová třtina, na východě a severu jen rostliny středního pásma. Na chráněných místech roste ovoce a víno. Zvířenu zastupuje šakal, hyena, medvěd a vlk, lev, tygr a leopard. Užitečná zvířata jsou kůň, velbloud, ovce, osel a mul. Osídlení A-u je následující: iránští národ. Tadžíkové, Galčové, Afghánci, jichž řeč dlužno počítati mezi indogermánské; indoarijští národové, Kafirové, Čitralové, Dardeni; turecko-mongolští usedlí ve středním a severním A-u, Čahar-Aimakové, Hesarchové a Uzbeci. Nejmocnější afghánské kmeny jsou Durani a Chilsai. Tito tvoří jádro osídlení. Jejich řeč jest řeč státní, nazývá se puštu a je odvozená ze staroperštiny. V území jižně od Hindukuše vládnou rozmanitá nářečí kafirštiny a dialekty, jichž praotcem je sanskrt. Řeč turecko-mongolských Afghánců je — jako ostatně všechna afghánská nářečí — dosud málo prozkoumána. Náboženstvím jsou Afghánci mohamedáni, a to z valné části sunnité. Kafirové vyznávají ještě dnes staré náboženství indoiranské. Ač vnikl do země islám a budhismus, přece si zachovali Afghánci své vlastní náboženské formy. Zprávy o A-u. jsou prastaré. Již Alexandr Veliký vstoupil na jeho území (327 př. Kr.). Cest, které dal vystavěti, se dodnes užívá. Džingiz-Chán zpustošil téměř celou zemi (okolo 1200). Marco Polo prošel Hindukušem. Starobylá karavanní silnice Herat-Kandahar-Kabul jest dnes upravena pro automobily. Prozkoumání země se věnovali Masson, Burnes, Robertson, Griesbach, Hayden a posledně Trinkler. V nové době se snaží vláda upravovati staré silnice pro moderní provoz, stavěti železnice mezi hlavními městy. Existuje telefonní linka Dakka—Džellalabad—Kabul —Kandahar—Herat. Hospodářský život má velice úzké hranice a je velmi primitivní. Vyvážejí se hrozny a merunky.

Kvete chov ovcí. Kdysi proslulý chov koní je dnes v úpadku. Hornictví je nepatrné, neboť země není dobře prozkoumána. Veliké bohatství jest ale v půdě skryto, hlavně ložiska zlata, železa a uhlí. O nějakém exportu nelze dnes mluviti. Samostatnou kulturu nikdy A. neměl. Domácí průmysl se omezil na výrobu koberců, ale dnes i ten zašel. A. byl vysazen příliš proudům kultur sousedních, takže se samostatná kultura nemohla vytvořiti. Vše nese běžnou indicko-perskou formu, ke které dnes přistupuje i vliv evropský.

Dějiny. A. v dnešních hranicích existuje od 10. stol., kdy jej ovládla dynastie Ghasaevidů. Později se stal rejdištěm tatarských kmenů, až v 15. stol. sultán Baber zavedl pořádek a islám. Další věky vyplnily boje mezi sunnity a šiity. Teprve 1750 nastal klid, když dosedl na trůn Achmed Khan. Jeho dynastie vládla až do r. 1842. V 19. stol. stal se Afghanistan cílem zájmů Anglie a Ruska. Vliv Anglie zvítězil. Teprve po Světové válce stal se A. úplně samostatným. Král Ahman ullah Khan snažil se zem poevropštiti. Snaha jeho ztroskotala o konservativnost obyvatelstva a on sám se zřekl trůnu r. 1928. Od té doby tone A. ve zmatcích.

Statistika. Jednotka peněžní je afghan, rovný indické rupii, míry ruský aršín 1·12 m, d. míry artaba = 65·23 l. — Dovoz zboží v ceně 441,336.960 Kč, vývoz v ceně 369,267.600 Kč. Vyváží se vlna, kůže, tuky, hedvábí, ovoce, asfalt, olovo a zinek. Státní rozpočet činí ročně na 40 mil. rupií. Vojsko v míru 76.000 mužů, ve válce půl mil. Provincie: Kabul, Turkestan, Herat a Kandahar.

Afinace, způsob odloučení stříbra od zlata. Stříbro se rozpustí v kyselině sírové a zlato zůstane nerozpustné.

Afinita v chemii neboli chemická příbuznost, byla původně pojímána jako síla, která působí, že určité výchozí látky spolu reagují, t. j. se přeměňují v látky jiné, reakční produkty. Ježto se síla takto definovaná nedala měřiti, spatřovali v ní Thomsen (1856) a Berthelot (1858) později práci a teprve van t'Hoff (1883) a nejnověji G. N. Lewis (1922) ji definovali jako maximální vnější práci, kterou je určitá reakce schopna produkovati, probíhá-li za stálé teploty (po př. za stálého tlaku) a to ↘ zvratně (t. j. jako úbytek volné en. resp. Duhemova thermodynamického potenciálu reagující soustavy látek). V maximální práci (vnější) takto produkované není zahrnuta vnější práce objemová, která souvisí s objemovou změnou soustavy reagující za uvedených podmínek. Čím větší je maximální (vnější) práce produkovaná reakcí, tím větší je afinita (chemická příbuznost) výchozích látek. Na př. vodík a kyslík, slučující se ve vodu za uvedených podmínek, vybavují značné množství vnější práce, jejich afinita (chemická příbuznost) je tedy velká. Obecně lze říci, že afinita je tím větší, čím menší je chemická podobnost látek spolu reagujících (výchozích).

Afiun-Karahissar, tur. m. v M. Asii, důl. železniční uzel anatolské dráhy. Čilý obchod s opiem a výroba koberců. Dř. se nazývalo m. Karahissar, dodatek „Afiun" vznikl ze slova opium (tur. Afium).

Afonie (z řec.), nehlasnost, nemožnost promluvit. Nejvyšší stupeň ochraptění, projevuje se při chorobách krčních, při změně hlasivek, otocích, vředech a novotvarech. Také při nervovém podráždění hlasivek na př. u hysteriků, u nichž se projevuje v intervalech.

Aforismus (krátký, úsečný), označuje jadrné, vtipné rčení. Aforistický — úsečný, jadrný. A. v poetice útvar ideové lyriky prósou, stručný a vtipný výrok neb závažná myšlenka, pronesená přesnou a úsečnou větou, odtud aforistický sloh značí přesný, úsečný způsob vyjadřování. V české liter. je řada sbírek aforismů, který byl pěstován Nerudou, Vrchlickým atd. Lit.: Meyer, Stilistik 1913, 168.

Afranius Lucius, řím. spis. veseloher, * kol 150 před Kr., současník Terentiův, z jehož 40 děl zachovány pouhé zlomky v Ribbeckově Scaenicae poesis Romanorum fragmenta (1873), do č. přel. Tim. Hrubý ukázku ve své Anthologii (1894).

Afra, křesťanská světice, obrácená na víru bisk. Narcisem, zhynula mučednickou smrtí za Diocletiana 304. Světí se 7. srpna.

Afranius Lucius, římský lid. básník, z II. st. po Kr., autor veseloher psaných podle Menandrova a Terenciova vzoru.

Afridi, bojovný kmen v Afghanistanu.

AFRIKA.

Poloha a hranice, velikost a počet obyv.

A. rozkládá se téměř stejnoměrně na obou stranách rovníku, je obklopena se všech stran mořem, jen na sev.-vých. je spojena s Asií úzkou šíjí suezskou (↘ Suezský průplav a Egypt), která byla prokopána 1868. Dříve souvisela širokým územím s Evropou. Na severu je oddělena od Evr. Středozemním moř., na záp. a jihu je obklopena Atlantickým oceánem, na vých. a jihu Indickým oceánem. Prostírá se od mysu Agulhas na jihu (34° 51′ j. š.) až k mysu Blanco (t. j.

Bílé předhoří) na sev. (37½° sev. š.), od mysu Guardafui (t. j. střezte se!) až ke Kap. Verde (t. j. Zelené přehoří) na záp. 18° záp. d. Největší délka od s. k j. je asi 8000 km, největší šíře od z. k v. asi 7500 km, obvod 27.638 km. Nejvíce se přibližuje A. k Evropě úžinou Gibraltarskou a k Asii mimo šíji Suezskou úžinou Babelmandebskou.

Plošný obsah je 29,819.000 km², z čehož připadá asi 627.000 km² na ostrovy. A. zaujíma pětinu veškeré souše zemské a je asi 3½krát větší než Evropa.

Počet obyvatelstva: celkem 143,000.000, na km² připadají 4·8 ob.

Geologická stavba a nerosty. Geol. je Afrika nejpozoruhodnějším zemědílem; schází jí téměř všechna geol. členitost. Z větší části skládá se jak na jihu tak i uprostřed země z pískovce, jehož stáří není možno blíže určiti, a který má sklon k tvorbě deskovitých krajin a teras. Na severu, zvl. na Sahaře a v Berbersku, ukazují se mladší, mesozoické usazeniny, které se ponenáhlu rozpadají v suť a písek. Celkem skýtá A. jako zemědíl takřka vzorný příklad tvoření vysočin a, nehledě k sz. okraji, představuje nám A. mohutnou, mnohostupňovitou vysočinu. Na j. pevniny najdeme v geolog. stavbě mnoho souvislostí s ostrovem Madagaskarem, takže jest možno zcela oprávněně usuzovat na dřívější bezprostřední spojitost těchto částí; naproti tomu jsou hlubokými poklesy mořského dna od pevniny odděleny ostrovy, ležící v Atlantickém oceánu, jež se rovněž počítají k A. V horském masivu můžeme rozeznávati 2 stupně, jež jsou bez náhlých přechodů odděleny řekami Šari a Benue. V jižním pohoří nacházíme dvě prohlubně poledníkovitého směru, k tomu přistupuje středoafrická nížina s jezery Eduardovým, Tanganjikou a Njasským a vých. nížina s jezery Rudolfovým a Štěpánčiným. Mezi oběma těmito nížinami leží veliké jezero Viktoria.

Přírodní poklady vyskytují se v A. především v Kapsku, kde se dobývá zlato, démanty a měděné rudy. Též v jz. A. je četně demantů, jichž výskyt vyvolal v život vlastní obchodní odvětví a zvláštní průmysl. V belgickém Kongu bylo nalezeno zlato a měď ve značném množství, ložiska mědi zde objevená jsou pravděpodob. dosud vůbec na světě nejbohatší.

Železnice. První a. železnice byla linka Alexandria—Kairo, 209 km, provoz zahájen 1856 v Egyptě (v. t.). Následovaly linie: Durban—Point v Natalu, 1862 Kapské město—East River v Kapské kolonii. Koncem 1887 bylo již okrouhle 8000 km drah, deset let nato 15.948 km, tedy téměř dvakrát tolik. R. 1907 předstihla A. se svými 29.489 km Australii, jež měla tehdy jenom 28.592 km, a r. 1910 dosáhla čísla 36.850 km. Koncem r. 1912 činila délka a. železnic 42.707 km. R. 1912 přišlo na 100 km² země 0·146 km železnic proti 3·5 km v Evropě, t. j. v poměru 1:24. Stavba železnic živě se v posledních desítiletích vzmáhající podstatně přispěla k tomu, že byl omezen obvod dříve tak velikých „bílých ploch" na mapě tmavého zemědílu. Lví podíl na rozvoji a. železnic připadá Anglii, jež si zřídila pro svou britskou veleříši ve svazku států ↷ Jihoafrické Unie, jakož i v Bečuánsku, jehož je protektorkou a v ↷ Rhodesii obsáhlou, neobyčejně rozvětvenou železniční síť — mající dnes více než 17.000 km — od Kapského města až k Zambezi. Rovněž v ↷ Egyptě a v Sudanu je souvislá železniční síť od Alexandrie a Kaira až k hornímu toku Nilu u Kosti a Goz abu Goma, jež tvoří, zároveň s jednotlivými vodními cestami na Nilu, cennou cestu pro světový obchod a účinně razila dráhu probadání země. Anglie stvořila v ugandské dráze Britské vých. Afriky a v dráze Lagos—Kano v Britské Nigerii vzor koloniálních železnic, velkoryse založených a v nové zemi rychle se rozvíjejících. Také Britská centrální Afrika (Njasská země), Sierra Leone, Zlaté pobřeží a ostrov Mauritius mají již své železnice.

Na druhém místě stojí Francie, jež vytvořila v Alžíru a v Tunisu systematicky vybudovanou železniční síť, čítající koncem r. 1917 6791 km. S vynaložením velikých prostředků věnuje se Francie výstavbě skvělé koloniální říše v záp. A., kde má býti utvořen jednotný celek z 5 ochranných území (Senegal, Horní Senegal a Niger, Guinea, Pobřeží Slonoviny a Dahomeje), ze splavných vodních cest Senegalu a Nigeru a z velikého území od Čadského jezera až k záp. pobřeží. Též franc. Somalsko a ostrovy Madagaskar a Réunion jsou již vybaveny železnicemi. Tím, že převzala ochrannou vládu v Maroku, byla Francie postavena před obsáhlé nové úkoly ve stavbě železnic, zvl. při stavbě dráhy z Tangeru do Fezu spojila se se spřáteleným Španělskem k jednotnému postupu. Jen ve franc. rovníkové A. nepřešlo se od slov k činům. Belgie zřídila ve své konžské kolonii, jež je osmdesátkrát větší než mateřská země, mohutnou dopravní cestu, složenou ze splavných toků Konga a tří odbočných drah, zv. „Transcongolais", dlouhou kol. 3570 km, od ústí Konga až k hornímu toku Lualaby; zdá se, že naděje pnoucí se k této cestě byly poněkud zklamány. Během války byly dokončeny dráhy lukužská (Lukuga) vedoucí z Ka-

balo na Kongu k jezeru Tanganjika a katanžská (Katanga) ze Sakanie do Bukamy, ku probadání cenného okresu katanžského. Uvažuje se o dalších důležitých železničních plánech: spojení katanžského okresu s dol. Kongem a kolonisování zlatých polí u Kila a Mota. Německo, jež vstoupilo nejpozději v řady koloniálních mocností, počalo úsilně a úspěšně za iniciativy Dernburgovy se stavbou železnic ve svých bývalých afr. koloniích, značně roztříštěných na čtyři ochranné oblasti. Ve vých. A. pronikla usambarská dráha s nečekanou rychlostí až k úbočí Kilimandžara a 1250 km dlouhá tanganjická dráha až k jezeru do Kigomy. Se stavbou ruandské dráhy bylo počato ještě ve válce. V Togu byla dokončena pobřežní dráha Lome—Anecho vnitrozemská dráha Lome—Palime a trať Lome—Atakpame. Finančně churavé Portugalsko nedostává se se svými železnicemi ve svých cenných západoafr. a východoafr. osadách kupředu bez cizí pomoci; železnice trpí ostatně také nejednotnou vzdáleností kolejí. Jest možno se zmíniti o zamýšlené benguelské dráze v Angole a o zamýšlených spojeních Beiry se Zambezim a Njasského jezera s Mozambikem. Italie zřídila ve své kolonii Erytrei na pobřeží somalském obtížnou horskou dráhu Masaua—Asmara a počala v později dobytém Tripolsku se stavbou krátkých strategických drah. Španělsko se nedostalo v části Marokka, jsoucí pod jeho svrchovaností, dále než ke krátkým zkušebním tratím a k všeobecným plánům.

Pravidelná kolej převažující u a. železnic je kolej o rozměru 1·00 a 1·067 m (=3½ angl. stopy, tzv. kapská kolej), kdežto rozměr evrop. kolejí (1·435 m) omezuje se na několik linek Dol. Egypta, Alžíru a Tunisu; původně byla toho rozměru trať Kapské město—Stellenbosch—Wynberg—Wellington, 101 km dlouhá, jež byla 1873 zakoupena kapskou vládou; tato kolej byla později přestavěna v kapskou kolej. Kolejí v rozpětí 60 a 61 cm se používá všeobecně jen u tratí omezeného místního významu. Jednotlivě se vyskytují odchylné míry, na příklad 0·765 m u konžské dráhy Matadi—Leopoldville, 0·95 m u trati Massaua—Asmara. Dráhy jsou převážně v majetku státním a provoz v státní režii, též u koloniálních mocností, jichž mateřská země systém stát. drah zavrhuje (Anglie) anebo omezuje (Francie). Naproti tomu zúčastnil se belgický stát, v jehož rukou jsou domácí železnice téměř úplně, u prvních koloniál. drah, jež byly podniky čistě soukromými, jen vkladem kapitálu a zaručením půdy a práv zužitkovacích. Též v Rhodesii a v Britském Njassku jsou důležité soukromé železnice.

Pohoří a řeky. Tak jako vlastní geologická členitost, chybějí zemědílu Afrika úplně hluboké zářezy moře do pevniny a s tím související tvoření poloostrovů a úžin. Zato však pokračuje vlastní pevninský blok na mnohých místech daleko pod mořem. Podle nynějších obrysů jest možno rozděliti A. ve velký rovnoramenný trojúhelník mířící vrcholem k jihu a v zaokrouhlený lichoběžník ležící od něho na sever. Největší délka od sev. k jihu je 8000 km, největší šířka 7500 km. Trojúhelník je souvislou vysočinou výšky 1000—1600 m s jednotlivými vynikajícími vrcholy. Severní lichoběžník má 2 vynikající vrchoviny, a to na severovýchodě Habešské Alpy a na sz. Sudanskou vysočinu. Mezi oběma leží plošina sudanská, jejíž stepi přecházejí pozvolna k sev. do obrovského území pouště saharské, jež se prostírá od Atlantického oceánu až k břehům nilským. (Nejvyšší hory v. přehl. tabulku I.) Jih pevniny oplývá řekami a velikými jezery, nádržkami to říčních pramenů, jako Nilu, Konga a Zambezi. Naproti tomu část A. ležící na sever od rovníku je vyprahlá a málo úrodná. Toky jsou splavné jen ve spodní části, poněvadž se namnoze řítí náhle s vysočiny do nížiny a tvoří četné peřeje. Mimo to trpí všechny řeky citelně velmi měnivým stavem vody, podle roční doby a srážek, čímž je též nepříznivě upravována plavba lodí (Řeky a jejich délka ↷ tabulku I.), též jezera a jejich velikost.

Podnebí. Afrika náleží největší svou částí k tropům, a pouze zbytek, t. j. nejzazší jihových. výběžky, sahají do mírných pásů. Podnebí jest následkem toho veskrze tropické, resp. subtropické. Sudan, s průměrnou roční teplotou přesahující 30° C, jest nejteplejší zemí světa; ve středních částech Afr. pohybují se roční průměry mezi 23° C a 30° C; Kapské město jakož i Tunis a Marokko mají mírné podnebí s průměrem 16·1—17·9° C. Pravidelné rovníkové vzdušné proudy, větry pasátové, ↷ pasáty, mají vliv na počet srážek a jsou vlastní příčinou toho, že největší díl sev. Afr. má neobyčejně málo dešťů. Tímto působením vznikla také na jihu pouštová oblast, kalaharská step, jež se pomalu zvětšuje. Pobřežní krajiny jsou bohatší srážkami a úrodnější, poněvadž jimi vanou vlhké mořské větry. Východ pevniny afr. není poměrně ani tak suchý, ani tak nezdravě vlhký jako západ; blízkost Indického oceánu, veliká vnitrozemská jezera a monsumy mírní zde sucho právě tak jako vlhkost. „Letní dobu dešťů" má

území na obou stranách rovníku a Jižní Afr., kdežto na Kongu nastává doba dešťů jednak začátkem jara, jednak na podzim. S dobou dešťů, ve které se hromadně rozmnožuje hmyz, přenášející zárodky nemocí, počínají se epidemicky rozšiřovati tropické zimnice, jež jsou stejně nebezpečné jak domorodcům, tak i Evropanům; v novější době však bojuje se s úspěchem proti těmto nepřátelům lidstva, malarii, nemocem ji provázejícím a spací nemoci, a to systematickým zkoumáním příčin nemocí (Q Robert Koch) a prováděním sluneční léčby.

Rostlinstvo. V těsné souvislosti s podnebnými poměry, s množstvím deště a rozdělením vnitrozemských jezer je vývoj a rozmanitost afrického rostlinstva. Tak jako geologické rozvrstvení, bere na se i afr. flora formy, jež v druhých zemědílech již dávno vymřely. Jest možno rozlišiti 5 vegetačních území: 1. Země atlasské a Dolní Egypt, co do podnebí nejpříbuznější jižní Evr., nemají žádné typicky tropické rostlinstvo. 2. Poušť Sahara, v jejíž oasách daří se datlové palmě, jež poskytuje potravinu i je současně vývozním předmětem; jinak vyskytují se zde bezlisté keře a traviny, jichž trvání je omezeno na několik týdnů. 3. Sudan až k 20. st. j. š. má pouze periodický rostlinný vývoj, přesto že zde prší s dostatek. Zde počíná typická afr. vegetační forma, savana, t. j. luční step; pro Afr. má asi týž význam, jako prérie pro Sev. Ameriku. Savana vyniká obrovským vzrůstem četných druhů travin, jež dosahují takové výše, že i největší zvířata mohou v nich nalézti úkrytu. Podle polohy a střídání travin s křovím a stromovím rozeznáváme savanu travnatou, křovinatou nebo lesnatou. Domorodci spalují často celé prostory místo hnojení a získávají tak bohatší sklizeň. Při těchto požárech, jakož i při požárech savany vznikajících často z náhodných příčin, nešíří se oheň s velikou rychlostí, jako je tomu u prérijních požárů líčených v mnoha cestopisech, nýbrž postupuje pomalu vpřed. Nicméně otázka účinku těchto savanních požárů není rozhodnuta, a často je větší škoda než užitek. Ze stromů a keřů houfně se v Afr. vyskytují: mimosa, akácie, tamarinda, přinesená z Indie a sykomora, zvl. četný druh fíkovníku. Na pobřeží afr. se též četně vyskytuje domácí tykevník (carvia papaya) a přesličníky, pocházející z Australie. Podivuhodným stromem této krajiny je Q b a o b a b (Adansonia), jehož obrovský peň je někdy širší než vyšší; vyskytuje se vždy jednotlivě, nikdy v lesích a jest dnes již na vymření. 4. Kalahari, území složené z pouště a savany, vykazuje vedle trnitých keřů četné cibulovité a hlízovité rostliny, schází však jakýkoli užitkový strom v této jednotvárné floře. 5. Kapsko, jsouc zemí stupňovitou, má velmi rozmanitý rostlinný vývoj, podle výšky nad hladinou mořskou. Na nejvyšších místech je nejchudší, v karuské náhorní rovině má jednotvárný stepní charakter — nejpozoruhodnější rostlinou jest zde keř „Rhinoceros" (t. j. nosorožec) — a dále ku pobřeží stává se rozmanitějším a bohatším. V zemi věčně zelených křovin roste takové bohatství rostlin a obzvl. květin, že právem bylo toto území nazváno „rájem rostlin". Ostrov Madagaskar má ve své vých. polovici následkem mosuních dešťů velmi bujnou vegetaci, jež již naznačuje vegetaci indickou, na př. chlebovníkem. Zvlášť pozoruhodné jsou podivné orchideje tvaru stromů s velikými květy. Z typických rostlin nalézáme na Kanárských ostrovech kanárský vavřín (Laurus canariensis), jenž tvoří celé lesy, a kanárskou jedli, v Maroku strom arganový se zlatě se lesknoucími listy. V záp. Afr. se četně vyskytuje olejová palma, dovezená pravděpodobně z Ameriky, skýtá důležitý vývozní předmět ve svém oleji, jenž se zpracovává především v potravinový tuk. — Poměrně chudá je Afr. užitkovými rostlinami. Domorodci pěstují hlavně proso (surok, afr. durra). Z palem se vyskytuje kromě již zmíněné palmy datlové palma dumová a delobová, vějířovité palmy dosahující výše 25 m. Ve stř. a záp. Afr. je domácí rostlinou bulvuška, jež jest důležitým vývozním předmětem. Užívá se jí jednak jako potraviny, jednak k výrobě oleje. Velmi hojný jest keř maniokový, jehož plody jsou zpracovány v mouku. Kukuřice a tabák, rostliny to dovezené z Ameriky, náležejí dnes k nejdůležitějším pěstěným afr. rostlinám, rovněž pšenice dovezená z Evr. a indické banány. Domácí rostlinou afr. je káva, dnes daleko hojněji pěstovaná v jiných zemědílech (Amerika, hol. Indie). Nejdříve byla pěstována pravděpodobně v Habeši. V konžské oblasti jsou zvláště četné rostliny, skýtající kaučuk, jako liana Landolphia, úponkovitá rostlina, jejíž sušená míza je zpracována v gumu. Méně četné, ale jako uměle pěstované rostliny vzácné a tudíž cenné, je hlíza kota a strom hřebíčkový.

Zvířectvo. Typicky africká zvířena počíná teprve v Sudanu; sev. okraje a Sahara jsou oživeny zvířaty, která částečně žijí v sousední jižní Evropě, jako šakal v již. Řecku, promyka (ichneumon) v lesích španěl. a konečně opice, jež jsou ovšem chráněny, na skalách gibraltar-

ských. Menší rozmanitost vykazuje zvířena afr.; vedle jednohrbého velblouda, mála antilop a gazel náleží k hlavním zjevům pouštové fauny pštros, který je rozšířen po celé téměř Afr. a jehož chov dává veliký užitek. Veliké šelmy, jako lev, zdržují se jen na pokraji pouště, poněvadž mohou nalézti potřebné množství potravy jen v blízkosti větších stád ssavců. Ve stepích květenou neoživených od rovníku žijí četné opice, především paviáni ve velikých tlupách a leopard. Mnohem bohatší než v těchto oblastech jest zvířena ve stř. Afr. až k 20° j. š., kde jsou domovem tlustokožci a přežvýkavci. Zde tvoří zvířenu sloni, několik druhů nosorožců, neohrabaný hroch, který právě tak jako žirafa jest domovem pouze v Afr., pakůň, zebra a především četné odrůdy antilop ve stádech o mnoha stech kusech. Všechna tato zvířata jsou na vymření, částečně z toho důvodu, že jsou na ně podnikány četné honby. Oblastí, v nichž se vyskytují tato zvířata pro Afr. charakteristická, rok od roku ubývá, neboť zvířata se uchylují do pralesů taktéž vždy více řídnoucích. Vedle honitby řádil strašně mezi afr. zvířectvem především dobytčí mor. Proto vymezily koloniální mocnosti v novější době zvláštní ochranná území, aby vymírající druhy zvířat byly uchovány. Přesto však ve většině afr. krajin je domácí zvířectvo téměř úplně vyhubeno.

V rovníkových pralesích a v Guinei je domov úzkonosých opic, mezi nimi goril, šimpanzů a mandril (⚲ opice); právě tak jsou zase četně zastoupeny větší šelmy, lev a hyena. Zvlášť četná jsou v Afr. drobná zvířata, jako podivuhodní rysové, cibetky a lasice. Úplně chybí medvědi, jeleni, vlci, kuny a krtci, kterážto zvířata se jinak četně vyskytují spolu s jmenovanými odrůdami zvířat. Na jezerech a řekách hnízdí bahňáci, jako plameňák, marabu, volavky a jeřábi; též zde žijí nebezpeční plazové a ryby podivných tvarů a barev. Na Madagaskaru chybí veliké šelmy a pravé opice; bohatě se zde vyskytují munovité (poloopice) a ⚲ lemuridovité.

Z domácích zvířat nalézáme v Afr. pouze kočku. U Egypťanů za nejstarších časů jejich vzdělanosti byla posvátným zvířetem, jak dokazují četná zobrazení. Na sev. již asi od 5. stol. se chovají zvl. jako soumaři a jízdná zvířata velbloudi, kteří původně pocházejí z asijských stepí. Pro karavany křižující pouštěmi jsou to zvířata nedocenitelná. Čím dále k jihu, počínaje Sudanem, tím řidčeji se vyskytují a konečně mizejí úplně, byť i se jejich chov v Jihozáp. Afr. setkal s částečným zdarem. Skot sanga jest hlavním chovným zvířetem v celé téměř střední a jižní Afr., kterou obývají bantuští negři a vyskytují se hojně i v jiných oblastech, vyjma severovýchodu, Egypta a Lybie. Vepř, který je dnes domorodci chován se zvláštní oblibou, zdomácněl teprve evr. kolonisací. V Habeši, v Sudanu, na jihozáp. pobřeží, u Hotentotů a v Britské Jižní Afr. chová se ovce — původem z Persie — pro své maso, pouze v Habeši je ceněna též její vlna. U chudších černošských kmenů je často jediným domácím zvířetem koza, taktéž pocházející z Asie. Téměř u všech afr. kmenů je rozšířen též chov slepic a včelařství.

Antropologie, etnologie, náboženství a umění. Již odedávna nazývá se Afrika „nejtemnější pevninou", podle černého plemene, jehož jest domovem. Nyní omezují se černošské kmeny na rovníkové pásmo africké. Severovýchodní pobřežní oblast a území za ní bylo naproti tomu již ve staré době obydleno jinou rasou, plavými Lybijci, světlé pleti, tak jako severozáp. část, Atlas, Berbery a Sahara Tuáregy hamitského původu. Také ve vnitřní jižní Afr. jsou již od pradávna usazeny kmeny cizího plemene, Hotentoti a Křováci, které byly teprve v pozdější, historické době ponenáhlu zatlačeny ze severnějších oblastí do jižních pobřežních krajin.

V Afr. se vůbec rozeznávají kmeny černošské a černochům podobné, jež vznikly na sev. smíšením s Hamity (Tuáregové a Tibuové), na vých. smíšením s Hamity (Habešany) a Semity (Araby), jako Somálci, Kafři a Galaové. Z něch jsou Tuáregové na Saharře více příbuzní s Hamity, Tibuové v Libycké poušti spíše s černochy. Nejtmavější pleti je černošské obyvatelstvo centrální Afr. (v Konžsku), kde se ojediněle vyskytují trpasličí kmeny (Batuové, Akové) světlejší pleti. V Kalahari v jižní Afr. bydlí Hotentoti mezi Kafry (Zulu, Matabelové) na východě a Namaky, Herery a Damary na západě, jakož i dále k jihu Křováci ve stepi Chamské, živel cizího (Mongolům podobného) plemene, který se naprosto nemísí s černochy a který asi v pradávných dobách přešel do Afr. z Indonesie po báječné zatopené pevnině „Lemurii" (Atlantis), z níž jako její západní předmostí zůstal zachován ostrov Madagaskar, kde ještě dnes bydlí obyvatelstvo malajského původu a jehož fauna i flora souvisí s As. a ne s Afr. Hotentoti a Křováci mají své vlastní nářečí, jež je u Křováků, kteří jsou trpasličího vzrůstu, pozoruhodno určitými mlaskavými hláskami. Černošské kmeny jihových. Afr. na-

ležejí k skupině tak zvaných řečí bantuských, jež jsou společného původu, ale jež objímají nejrozmanitější kmeny, zatím co kmeny v oblasti Nigeru náležejí k jazykové skupině Hausů, v níž se taktéž sešly nejrozmanitější černošští národové. V tyto obě jazykové skupiny rozděluje se veškeré černošské obyvatelstvo z jihovýchodu a severozápadu, tím, že jednotlivé prakmeny vzdaly se více nebo méně své vlastní řeči a přijaly řeč některého panujícího kmenu, buď Bantuů (Kafrů) na východě (původně usedlí ve vých. oblasti horního Nilu, jižně od Habeše) nebo Hausů na Nigeru. Řeči bantuské ovládají celé východoafr. území od rovníku až k jižnímu obratníku, pronikly však částečně též na záp. pobřeží (Herero) a dokonce až do oblasti jazykové skupiny Hausů (Kamerun). Rozdělují se opět v řeč kaferskou či zuluskou a bečuánskou na jihových., v řeči mozambické ve středu, kizuahelskou na severových. a jazykovou oblast bundaskou (Angula, Benguela, Lunda, Herero) na jihozápadě a na řeči konžské na severozáp. (Dilele, Duala, Benga, Isubu). Hausové oblasti nigerské vznikly smíšením černochů s Tuáregy; tito kočovníci zprostředkují v tlupách spojení mezi Sudanem a pobřežními zeměmi Středozemního moře, a žijí jako šilukové v Maroku a jako Kabylové v Alžíru, kde opět jsouce smíšeni s Araby přecházejí k berberským Maurům. V severových. Afr. tvoří arabský živel v Lybické poušti a v nilské oblasti rasově vládnoucí vrstvu, až hluboko do Sudanu, zatím co zbytky původního obyvatelstva v dolní oblasti nilské tvoří felahové, úpadkový typ původního egyptského obyvatelstva a Koptové, zbytky to ranných křesťan. sekt z prvních tří století našeho počtu; tito náležejí k t. zv. středozemní rase, jež nesouvisí ani s Hamity ani se Semity, nýbrž tvořila asi samostatné předkavkazské plemeno.

V nejzazším západě tvoří krajina mezi Senegalem a Gambií přechod mezi pouští saharskou a vlastní nigerickou Afr. Před vniknutím prvních evr. kolonisátorů byla obydlena kmenem Čolo (Vollo), kteří tvořili kolem r. 1500 jednotný stát, který byl později vyvrácen Fulby. Na pobřeží kolem Kap Verde bydlili Sererové. Dále k jihu, na pobřeží Sierry Leone, Pepřonosném a Slonoviny Fulbové, Kruové a Mandingové v republice Liberii. Na Zlatém a Otročím pobřeží sídlily méně mocné kmeny, které neunikly vlivu anglické kolonisace, v zázemí utvořili však Ašanti, Fulahové a Dahomové vlastní větší státy, divoši to proslulí nespoutanou válečnou divostí a hromadnými lidskými obětmi k poctě zemř. knížat. Dah. měli sultána, jehož vládu odstranili Francouzi dobyvše země r. 1892. Východně od těchto národů sídlí v území za Otročím pobřežím dva kmeny, jsoucí na vysokém kulturním stupni: Jorubové, kteří jsou pod vlivem berbersko-arabského Sudanu a vyznávají islam a říše Beninů mezi Joruby a dolním tokem Nigeru, známa svými krvavými náboženskými obřady, ale též uměleckým zpracováním slonové kosti a bronzu a dobytá Angličany 1897. V nigerské deltě bydlí rozmanité rozptýlené kmeny. Východně odtud rozkládala se říše Biafrů pojmenovaná podle stejnojmenného chobotu, dnes Adamaua, a v Kamerunu žijí Dualové, kteří náleží k jazykové skupině bantuské. K jihu se svažující pobřeží zátoky Biaferské od Batangy a Gabuna až k řece Ogove je obydleno horskými kmeny, které jsou neobyčejně znalé plavby po lodích a na moři, a mezi něž vnikl lidojedský kmen Fanů. Na horním Ogove sídlí Batakové. Sev. od ústí Konga Muserongové, jižně odtud Musikongové. Všichni tito národové náležejí k skupině bantuské. Na pobřeží Loanga vznikly kdysi menší státy, jež byly jedním z králů sjednoceny v království Loango. Portugalci (Diego Cao) tuto říši s hlavním městem Bango Loangiri pokřestili (1484) a dostali tak pod svůj vliv, který však byl odstraněn vpádem divokých Čagů. Jižně odtud rozkládá se ještě dnes portugalská osada Angola a dále k jihu území Ovambů a Ovambo-Hererů, kteří náležejí ke kmenům kaferským.

V nitru jižní Afriky nalézáme Lundy, mezi Kongem a Zambezim, z nichž nejmocnější jsou Marutsové v krajině Barotse na Zambezi, kteří vládnou ostatním. Na sev. břehu středního Zambezi bydlí Makoldové náležející ke Kafrům (vých. Bečuáni neboli Basutové), usedlí až do 1820 ve svobodném státě oranžském, odkudž táhli, byvše zahnáni Matabely pod vůdcovstvím Sebituanovým k severu až k slapům Viktoriiným, kde se po dlouhých bojích s Matabely usadili, ale později vyhynuli. Jen jejich řeč udržela se jako nářečí u Marutsů. Sev. odtud v oblouku konžském prostírá se na h. Kasai říše Lundů či Mauta Jamo, jichž nejmocnější kmen, Balundové, náležejí k skup. bantuské. Jsou rolníky, kult. však za Marutsy a despoticky jim vládne král zvaný Muata Jamwo, který vládne zároveň s královnou zv. Lukoteša, jež však není jeho manželkou, a má svůj vl. dvůr, zbytek to matriarchálních (v. matriarchát) poměrů. Jihových. odtud žijí v lesích Kiokové, zároveň

myslivci, obchodníci, rolníci a kováři. Mezi jez. Bangveolo a Maroji sídlí Kemkové, kteří se dostali 1891 pod anglickou ochrannou vládu. Záp. odtud v Katangu Msirové, v Urua na Tanganjickém jez. Kasongové.

Konžští národové tvoří ve svých hustých pralesech uzavřené území v srdci Afriky. Bydlí v kmenech, bez polit. souvislosti a tvoří v pův. nesmíšenosti stát pro sebe, nejtmavší to obyv. Afriky. Jedinečná jest jejich technika zpracování palmových vláken, nacházíme ji jinak jen v Kamerunu, na pobř. guinejském a na Madagaskaru. Přijali ji asi z Indonesie, z čehož se soudí, že konžští černoši jsou snad v užším spoj. s malajskými Madagasy. Lidojedství je jim právě tak váleč. a nábož. obřadem jako Indonesům. Odloučeni od ost. ok. kmenů utkvěli na nejnižším duševním stupni. Na Kasai sídlí Bašilangové, kteří vznikli z Balubů, jež sídlí mezi řek. Kasai a Sankuru. Jsouce duševně čilejší vytvořiti náb., jehož bohoslužba se koná ve stavu opojení přivoděném konopnými preparáty (hašiš). Z tohoto náb. vyvinulo se nesmírně mírné smýšlení a péče o udržování přátelských citů i k Evropanům na rozdíl od jiných kmenů hovějících též konopnému opojení, kteří jsou část. (jako v Malé Asii) prosluli svou nevypočitatelností a ničivostí. Mezi řekou Kasai a Kongem žijí rozptýleně mezi konžskými černochy trpasličí kmeny světlé pleti, jako Batuové, kteří se živí honitbou pomocí svých luků a šípů otrávených strašným rostlinným jedem kurare, zbytek to pralidstva ukrytého v nejhlubších pralesích.

Oblast s. od oblouku konžského, mezi Adamaua, Ubangi-Šari a h. Nilem jest území obydlené míšenci světlých Sudanců s černochy, při čemž prozatím tito převládají. Na h. Ubangi sídlí Ňam-Ňamové, Makarakové či Sandehové. Pro jejich lidojedství se jich kmeny na Nilu štítí. Jejich země byla rozdělena mezi belg. Kongo a fr. zájmovou sféru. Na vyš. stupni jsou Maugbatové (Mombutové) při pramenech Ubangi, kteří užívají stromové kůry jako látky na šaty, ale jsou též lidojedy. Jihozápadně odtud trpasličí narod světlé pleti, Akové (Tikiové). Celé úz. náleží nyní k státu konžskému. Světlejší pleti jsou též Bongonové mezi Uele a Bahr-el-Ghasalem, kteří chovají hovězí dobytek, vyřezávají ze slonoviny a provozují řemeslo kovářské. Sev. od ústí Sombatu na l. bř. nilském v bažinatých nížinách bydlí Šilukové. Jedna jejich část, Čurové, vtáhla mezi Bongy a Bar-el-Gazal, jiná skup., Balandové, mezi Bongy a Ňam-Ňamy. Sev. od jez. Albertova Šulové a Surové, severových. od jez. Viktoriina Čalurové. Celé h. údolí nilské od 6. až k 12. stupni s. š. vyplňují Dinkové, hlavní to národ oblasti nilské. J. odtud sídlí znatelná spousta kmenů, z nichž jest vyzdvihnouti Bary (4. až 6. st. s. š.), kteří se liší od Dinků a Šiluků typem a řečí, náležejí k chamitské skupině Batuků a jsou přib. s Masai na vých. od Nilu. Mezi nimi a jez. Albertovým jsou Madové, kteří jsou též světle zabarvenými míšenci.

Sudan tvoří přechod ze Sahary k trop. Africe. Obyvatelstvo vzniklo smíšením Berberů (Tuaregů) světlé pleti s černochy a je promíšeno na vých. hnědými Ethiopci, na záp. plavými Libyjci (Fulby), k čemuž přistoupil arab. pruh na sev. a vých. Pod vlivem energických Berberů na záp. a pozd. Arabů na východ vznikla řada sudanských států, z nichž nejstarší byla říše Ghanda (300 po Kr.) záp. od Timbuktu (Madnígo). V oblouku nigerském vznikla pak říše Sonrhai pod vládou Berberů. Tato byla vystřídána říší Melle, která se rozšířila též na s. za řeku Niger, a jejíž moc sahala až k oceánu. Sem vnikl islam kolem 990 po prvé. V 11. stol. bylo zal. Timbuktu Tuaregy. Říše mellská dosáhla největší moci v 14. stol. pod sultánem Munsou, potom znenáhla upadala. Poté vzmužila se opět říše Sonrhai, podlehla však 1591 vojsku Marokánů, kteří se pevně usídlili v Timbuktu. Potom povznesly se státy hausské mezi Nigerem a Benuí a rozšířily svou řeč i kult. na vých. do sousedních zemí (Nuga, Joruba). Kol. 1300 objevili se na Senegalu a h. Nigeru Fulbové, postavou, barvou pleti (světle hnědá) a řečí příb. s Berbery, kočovní pastýři dobytka, kteří ovládli všechny sous. státy, jako Hauss, Bagireni a Adamaua a přijali s velikým fanatismem islam. J. od Senegalu založili říši Futa Čalon a sjednotili svou moc v říši Sokoto. Konečně podlehli kult. a jazyku podrobených Haussů a splynuli s nimi. J. od jez. Čadského byla samostatná říše Adamaua.

Tak jako záp. Sudan jest pod vlivem Tuaregů (Berberů), tak jest stř. Sudan pod vlivem Tibuů (Tedů) z poh. Tibesti a z vých. Sahary, kteří, ačkoli podobni černochům, přece prozrazují četné znaky chamitské, jež je činily schopnými k tvoření států. Nejst. říše ve stř. Sudanu, jež vznikla jejich působením, byla Bornu, která byla založena kočovníky z Kanemu vedenými tibuckými knížaty, sev. od jez. Čadského a největší rozlohy doznala ve 13. stol. Roku 1808 vzbouřili se Fulbové ve státech hausských a vytáhli pod vedením náb. fanatika Otmana dan Fo-

dio proti Bornu, jež jim podlehlo. 1890 padlo do rukou Francouzům postupujícím z Konga na j. a stalo se tak spojkou mezi franc. rovníkovou Afrikou a jejich velikou koloniální říší Saharou. Stejného osudu dostalo se říši Bagirmi ležící jihových. od jez. Čadského, jakož i Vadai vých. odtud. Tyto sudanské státy kolem jez. stály arabským vlivem na vys. stupni vzdělání a mravů. Ještě silněji uplatnil se tento kult. vliv v Dar-Furu ležícím dále na vých. v poh. marraském; Dar-Fur tvoří přechod k vých. čili egypt. Sudanu a zasahuje tak do jiného ethnického světa, do světa Ethiopů a Nubijců nilské oblasti. Tento vých. Sudan byl v sedmdesátých letech téměř úplně pod vládou angl.-eg., když vypuklo povstání fanatických islamských Mahdistů cizincům nepř., pod vedením Muhameda Achmeda (Mahdi z Dongoly) a byl takto po mnoho let pro ni ztracen, při čemž byl generál Gordon se svým vojskem v Chartumu 1885 zabit. Teprve 1898—1899 podařilo se Kitchenerovi zničiti vládu Mahdistů a vrátiti egypt. Sudan opět v ruce Angličanů.

Vedle spec. antropologie stal se africký národopis teprve nedávno předmětem zvláštního vědeckého badání, a to především zásluhou L. Frobenia. Zvl. staré kult. Haussů a Jorelů dodaly nám bohatou kořist materiálu užitečného pro badání. Zvl. bohatý poklad pohádek, pověstí a náb. a hist. tradic objevil nám zmíněný učenec L. Frobenius, který podává bohaté vysvětlení o výv. kultur od prim. až k nejv. stadiím. Především ukazují se zde souvislosti, které činí pravděpodobným spol. vývoj všech evr.-asij.-afr. kultur a jež byly proz. prozkoumány vl. jen pro Evr. a jisté díly Asie. Zeměp. linie toho výv. směřuje asi do Afr. přes Eg. až ke kult. nár. Jorubů a Beninů bydlícím na záp. pobř. Národop. zkoumání Afr. začalo kultovými, náboženskými formami. Zde bylo s vel. úspěchem použito vedle srovn. vědy o náb. prim, národů, pěstované zvl. Angličany (Frazer), výsledků psychologie národů (v. t.) a dokonce psychoanalysy (v. t.). Teprve tímto srovn. badáním byly našemu chápání přiblíženy právě typické formy náboženství afr. kmenů: totemismus (v. t.), t. j. uctívání kmenového fetiše a tabu, t. j. pojem, který odpovídá přibližně pojmu „sakrosanktus“ v křesť. náb. a značí zákaz dotyku, část. i pojmenování předmětů, lidí, zvířat a rostlin pokládaných za svaté nebo nečisté. Tím pokročila na jedné straně naše znalost afr. národů a jejich zvyků tak dalece, že pojem „temné pevniny“ neoznačuje alespoň již naši neznalost, na druhé straně jsme se naučili zcela různě oceňovati prim. náb. a vys. vyvinuté formy náb. (jako třeba křesťanství, žid. víra, islam, budhismus a konfucianismus). Ukazuje se, že rozhodující rozdíly, které by opravňovaly mluviti mezi vyš. a niž. kulturami, náboženstvími a rasami, nejsou tak veliké, jak se lidé ještě asi před 25 lety domnívali. Spíše jest možno mluviti o vývojových stupních, při čemž opětně rozdíl mezi evr. a nejv. afr. kult. stadii se stále více zmenšuje, čím hlouběji pronikáme do znalosti cizích obyčejů. Zajímavé ostatně jest, že to byli katoličtí a evangeličtí misionáři, kteří vůbec první poskytli základní národop. materiál pro mod. věd. badání (tak o Ewech v Kamerunu, o Jorubech a j.).

Podstatný rozdíl mezi prim. a vyvinutými formami náboženství jest hledati v tom, že v prim. formách se neobjevuje osoba prostředníka, jako se nám zjevuje u vyš. forem v Mojžíšovi, Kristovi, Budhovi, Mohamedovi, anebo jest její funkce vykonávána střídavě os. knězovou. Tím se vysvětluje, že chybí dogma a že náb. je spojeno s věčně neměnnými zjevy přírodními — větrem, hromem, deštěm, stromy a řekami. Proto není náb. tradice vázána ani na kanonické spisy, jaké mají vys. vyvinuté kultury (bible, koran, knihy Véd, řeči Budhovy, úsloví Konfuciova), a to nejen, poněvadž nemají spisovné řeči, nýbrž tato tradice sahá přes celé jejich území, kromě málo výjimek (na př. u Haussů, ve formách pohádek a pověstí, tedy mythologie). V nich ukazuje se celé bohatství nezlomené, kvetoucí fantasie, jež stmeluje čistě zkušenostní skutečnosti a jejich následky s citem a smysly prim. lidí a vytváří tak ne jednu, ale různé personifikace nejv. moci. Jako při všech náb. toho druhu — tak při vys. vyvinutém náb. eg. — tvoří se zde namnoze kasta kněží, jež znalostí tajemství kult. vykonává svou moc nejen nad národem, nýbrž i nad kmenovým knížetem. Jejich nábož. zvyky a kultové obřady, jež se nám zdají býti podivnými, mají hl. ten účel: symbolisovati tajemství a chrániti před libovolným vniknutím nezasvěcených. Tak vykládají se divoké tance, stupňované často až k hranici šílenství (ten stav platí taktéž za „tabu“), i hrůzostrašné masky nošené při obřadech, i krutost obětných úkonů, často pro náš cit nesrozumitelná. Stejně jest vysvětliti hrozné často zkoušky odvahy a odolnosti budoucích příslušníků kmene při slavnostech přijetí jinochů ve vlastní kmenové společenství bojovníků, při nichž často zkoušenci byli doživotně

zmrzačeni nebo zemřeli. Tyto výstřelky náboženské přísnosti nacházíme však při nejkultur. národech, dokonce i evr., jako na př. u pozdních řec. myst. nábož., při kultu Mithry a příb. náboženství. Podivuhodné na afr. náboženstvích jest pouze to, že se tato náb. stadia táhnou po staletí, ne-li po celá tisíciletí (neboť naše znalosti o délce afr. výv. jsou právě tak nepatrné jako znalosti o pradávných souvislostech toho výv. před ovlivněním indo-iran. kult.), a že v nich nikde nenalézáme náběhu k stupni odpovídajícímu vyš. náboženstvím. Z větší části snad z toho důvodu, že afr. krajiny slouží již asi 500 let pouze ke kolonisaci a jsou tedy ovládány ne tak, jak toho země vyžaduje, nýbrž podle libosti dobyvatelů. Jest zřejmo, že tím bylo podporováno právě náb., jemuž tajemnost jest nejv. poučkou. Na druhé straně byla domorodým nár. stížena možnost nabýti vyšší úrovně kult. i civilisační tendencí podmanitelů, kteří se snažili učiniti podrobené na dlouhou dobu povolnými. Teprve v letech po svět. válce projevuje se mezi afr. černochy, pod vedením staré samostatné černošské rep. Liberie, hnutí, jemuž jde o udržení a zušlechtění starých afr. kmenových forem.

Krátká úvaha budiž zde věnována totemismu jakožto kultu zvířat, nejdůležitější formě afr. prim. náboženství. Podle toho učení, vyskytujícího se ostatně též u am. Indiánů, žijí duše předků dále v určitých druzích zvířat, jež jsou pak uctívána jako svatá. Jest ve značné souvislosti s „tabu", pod čímž jest rozuměti posvěcení předmětů, jichž se náčelník dotkl, nebo místností, do nichž vstoupil. Tak jest kmeni Djetovů („synové blesku") v Dahome zakázáno pojídati skopové maso a píti vodu stékající se střech, poněvadž si představují hrom jako skopce a vodu stékající při bouřích, jakožto „výrobek" hromu, platí za „tabu", totiž božstvu posvěcená. V tomto případě jest zákaz převeden na „totem" (zvíře, skopce), takže totem a tabu se zde prolínají. U Bakuenů nazývá se krokodil, u Batugů lev, u Hererů chameleon, u Fangů had a želva jako „totem" otcem, a tito černoši se domnívají, že pocházejí z těchto zvířat, jež jsou proto nedotknutelna a uctívána formou, podobnou některé z forem uctívání předků. Zvláštní je totemismus starých Egypťanů, kteří pokládali zvířata jim svatá za božská vtělení (inkarnace) a dávali svým božstvům zvířecí podoby nebo alespoň hlavy. Podle již zmíněného něm. badatele L. Frobenia uctívá u Jorubů na Otročím pobřeží každý rod svého zvláštního boha, od něhož, jak se domnívají, pocházejí. Proto mu jsou určitá zvířata proti mysli, nesmějí je členové toho rodu pojídati. Takto jest příbuzna představa Jorubů se staroegypt. Totemismus má také svůj význam soc. jakožto znam. rodové jednoty a čistoty. Nejblíže vyš. stup., ke kterému se zdvihl, jest animismus (t. j. víra v živoucí duši, oddělenou od těla). Předchozí náb. výv. stupně jsou proto také souhrnně nazývány preanimistickými. Co nejúžeji je s animismem spojena víra v stěhování duší ↘. V podstatě znamená již animismus překonání prim. víry v „kouzlo přírodních sil" — ovládané jediné knězem. Ve spojení s ním vykonává totemismus jakožto přednostní právo kmene, pohlaví a kasty mravoučné a elektivní funkce tím, že „totem" jest známkou zvl. vznešenosti, tedy také i zvl. práv a povinností. Tak způsobuje u určitých kmenů exogamii („svatba do ciziny"), totiž totemy určitých rodů jsou mezi sebou znepřáteleny, s totemy jiných rodů opět spřízněny, a tyto kmeny navzájem pravidelně vdávají a žení své příslušníky; anebo přísnou endogamii („svatba v rodě"), když kmenový totem se chová odmítavě k totemům všech ost. kmenů. V tomto případě povstává výhr. rozplozování v rodě a cizincům nepřátelské osamocení kmene, v onom se tvoří nové kmeny křížením spřízněných totemů. Takto jest vysvětlitelná nekonečně chaotická rozmanitost kmenů a rodin ve vnitřní Africe, jež se podobají vlnícímu se moři, ve kterém nepřetržitě kmeny mizejí a nové se objevují. Na druhé straně však vysvětluje se totemismem přísné odloučení, ve kterém žijí vedle sebe nejrozmanitější kmeny a rasy, aniž došlo mezi nimi od pradávna k nějakým stykům, křížení nebo smíšení. Tak se mohly nezměněně udržeti kmeny světlé pleti uprostřed tmavých, jako Batuové a Akové mezi nejčernějším obyvatelstvem Konga anebo Hotentoti a Křováci cizího plemene mezi Zulukafry, Bečuánci, Namaky, Herery a Damary. Víra v totem, jakožto náboženské přesvědčení, jest tedy jednou z příčin, proč nedošlo v Afr. k utvoření jednotného velikého národa, nýbrž kmeny zůstaly nekonečně roztříštěny.

Africké umění — teprve v poslední době jako umění oceňované — jest v nejužším spojení s náb. obřady a slouží téměř výhradně kultovým obyčejům, tak jak jest tomu u umění národů primitivních anebo ovládaných hlavně náb. mocnostmi. Tím bude stále omezováno na poměrně málo zobrazovacích předmětů — tak jako konečně i malířství křesťanské-

ho západu původně co nejpřísněji bylo poutáno na předměty, tvary a barvy předepsané církví. Čistě technická umělost a zručnost afr. černochů je dávno známa, zvl. v zpracování železa, studeného i rozžhaveného, dále v řezbě slonoviny a v práci z pletiv, v čemž vynikají konžští negři daleko nad všechny ostatní kmeny. Podivuhodnou úroveň v uměl. zpracováních kamenů shledal již český výzkumný cestovatel Emil Holub, a to u Křováků, jichž barevná vyobrazení zvířat nebo dějů, ač zcela bez perspektivy, přece předstihují, podle jeho zpráv, přirozenou životní pravdivostí vše, co jiní divocí národové na tomto poli vykonali.

Od doby Holubovy učinila však jak naše znalost uměl. forem afr. obyvatelstva tak jich oceňování značné pokroky, a není nyní odkazována na příležitostné nálezy při výpravách zeměpisných či (řidčeji) linguistických (jazykozpytných), sbírané pro zajímavost, nýbrž afr. umění stalo se předmětem důkladných, hist.-uměl. a teoretických výzkumů. Také objevy uměl. památek byly s velikým užitkem pro čistě etnografické badání, neboť důkaz příbuznosti forem nalezených u rozličných kmenů — jakož i srovnání s jinými uměl. epochami, na př. eg., indickou, malajskou atd. — skýtá nám vedle jazykových forem nejdůležitější materiál pro řešení otázky o kmenovém původu a stupni příbuzenství. Tato souvislost se staroeg. uměním, jehož vliv na archaické umění Řecka je známý, jest zvl. znatelná u umění Jorubů a Beninů, zatím co jiné spojnice směřují k umění malajských (indoneských) a polyneských národů. Beninové jsou především známí svými náb. a váleč. bronzovými maskami, litými vysoce vyvinutou technikou „ztracené formy", jež předpokládá dlouhý a plodný vývoj, kdežto Jorubové jsou proslulí svými dřevěnými maskami barevně pomalovanými s vkusem vys. vyvinutým i s našeho stanoviska. Též ve výzdobě domů ukazuje se uměl. nadání Afrikánců, i když ji není možno srovnávati s bohatstvím architektonických dekorací Polynesanů. Důvod, proč nesporně veliké, pův. nadání afr. černochů omezuje se na poměrně malé formy plastiky (zvl. řezba do dřeva) jest snad hledati v tom, že afr. obyvatelstvo jest méně pevně usedlé naproti Polynesanům odkázaným na omezený prostor jejich ostrovní říše. Rozhodně však pohybuje se architektonické umění Afričanů až na malé výjimky v nejprim. formách; ozdob. tvary, pokud se vůbec vyskytují, nejsou podmíněny konstruktivně (jako u Polynesanů), nýbrž čistě ornamentálně, i když klamně podávají nějaký význam. V tom ukazuje se příbuznost s předoas. uměním. Kdysi velmi ceněné afr. hrnčířství projevuje se ve formách, jež se stýkají s formami nejprimit. evr. národů. A poněvadž Afričan nezná náb. budov, ukazuje se, že vývoj a omezení jejich umění závisí na jejich nábož. hodnotě. Než právě jeho význam jest v bohatství forem získaných při krajním omezení cíle a techniky.

Dějiny. Počátky a výzkumné cesty. Historii afr., pokud jsou známy prameny, tvoří koloniální a objevné dějiny evr. a as. národů. Nejstarší kult. říší na afr. půdě jest Egypt (☞), jehož vznik se klade do doby před 6000 lety od našeho letopočtu. Již Herodot a později řečtí a římští zeměpisci zaznamenali zprávy o Eg. a sev. Afr., jež prozrazují znalost země, třebas jen povrchní. Féničtí a řečtí mořeplavci pokoušeli se prý již o obeplutí Afr., leč nedostali se pravděpodobně za Kapverdské ostr. Známa jest zpr. z bible o výpravách krále Šalamouna na zlaté pobř. Ofiru, jež jest hledati asi na Somalském pobř. Do téže krajiny byly podniknuty cesty již samými Egypťany, o čemž nám podávají zprávy nápisy na hrobkách faraonů. V 9. st. byla založena foinická kolonie Karthago, jež rozšířila své panství po sev.-afr. pobřeží, až byla r. 146 př. Kr. Římany rozbořena.

Foiničané objeli prý záp. pobř. afr. již kolem r. 600. př. Kr. Sto let potom pronikl Karthagiňan Hano po tomto pobř. až k 7 st. s. š. Koncem 7. stol. vznikla řec. kolonie Kyrene ve Veliké Syrtě, za níž sídlili plaví Libyjci světlé pleti. Od r. 525. př. Kr. šířili Peršané své panství do nilských zemí, až je Alexandr Veliký svrhl 332. V následujícím století našeho letopočtu bylo celé s-afr. pobřeží ovládáno Římany, přece však stal se Eg. střediskem posl. výhonků starořec., pak žid. a prakřesť. kult. (v. Egypt). Též v dnešním Tunisu získávalo křesť. rychle půdy, dokud nebylo zapuzeno vnikajícími mohamedány. V době stěhování nár. vnikli Vandalové ze Španělska do s. Afr. a opanovali (429—534) území staré Karthaginy, až byli zničeni vých.-řím. vojevůdcem Belisarem. Poněvadž starověcí národové nepronikli za Saharu na jih, nebyla vnitřní A. dotčena měnivými osudy národů a vládců zemí Středozemního moře. Na sz. byly již v době řím. samost. státy Numidie a Mauretanie, jež se staly za válek punských nárazníkovými státy mezi Římem a Karthaginou a po jejím pádu splynuly s řím. říší. Vnitřní A. byla zpřístupněna teprve Araby, kteří pronikali asi poč. 11. stol. Saharou, část. též od vých. pobř. k jihu a učinili ji tak účastným kult. okruhu zemí středomoř. V s. Afr. podlehli Arabové vítěznému ta-

žení Osmanů (1571), jež založili tak zv. státy barbarské (Alžír, Tunis, Tripolis). Na základě těchto arab. zpráv počali později Portug. a Španělové se svými objevnými cestami. Leč byli to, právě tak jako i v Asii, janovští a benátští kupci, kteří zařadili Afr. v dosah svých hospodář. zájmů; Portugalec Jaime Farreo pronikl již 1346 k 23° 56′ s. š. Ale teprve 1415 pronikla výprava infanta Jindřicha Portug. opět až k 25° (mys Bojador). 1441 byl objeven mys Blanco. Za Portug. následovali v násl. stol. Holanďané, Angličané a Francouzi. Bartholomeu Dias objel 1486 mys Dobré naděje. Po něm se dostal Vasco da Gama až k 2° 1′ 48″ s. š. a Estavan da Gama 1540 pronikl Rudým mořem do Suezu a dále do Habeše k pramenům Nilu. Cestami Portugalců byl poznán úplný obraz pobř. afr. R. 1788 počali Angličané (African Association) první věd. zkoumati Afr., potom pokračovaly nepřetržité evr. výpravy se system. odkrýváním „temné pevniny", jež vykazovalo ve 200 letech od port. objevů jen nepatrné úspěchy. Výsledky těchto cest byly uloženy v obsáhlých část. neobyčejně fantast. spisech, jako třeba v oddílech „Všeobecné historie cest" (1747), týkajících se Afr., ve svazcích, jež mají dnes cenu jen jako kuriosita. Nejvíce vděčíme činnosti misionářů. Kromě ní jest nutno se zmíniti o působení franc. koloniálního důstojníka Brué, jenž shromáždil za svého dvacetiletého pobytu na poč. 18. stol. bohaté zkušenosti, zvl. o Senegambii. První mapu pevniny, v podstatě souhlasící s dnešními našimi znalostmi, vypracoval franc. kartograf d'Auville, který nadobro odstranil fantast. údaje býv. map. Dále jest se zmíniti o cestě vel. něm. zeměpisce Carsten Niebuhra (♂), který na své obsáhlé cestě Orientem navštívil též tyto části Afr. Jeden z nejpozoruhodnějších afr. stromů, baobab, vděčí za své věd. jméno Adansonia Francouzi Michaelu Adansonovi (1749—1754). Angl. hosp. kruhy, jež se zajímaly o využitkování nově objevených afr. krajin, byly štědře podporovány African Association (přesněji Association for promoting the discovery of the interior parts of Africa, „Společnost k podpoře objevů ve vnitřní Afr."). Její vůdčí činitelé pracovali po prvé podle plánů napřed přesně určených a proto jest také jejich výtěžek nového materiálu nepoměrně bohatší než všechny předešlé. Též o system. pronikání pevninou pokusila se tato společnost po prvé. Zvlášť důležito bylo prozkoumání velikých říčních oblastí ve vnitru země. Již od starověku bylo, jak známo, téměř nepřetržitě pátráno po báječných pramenech Nilu. K tomuto posvátnému toku Egypťanů přistoupily ještě ohromnější řeky Kongo a Niger. Po dlouhou dobu točilo se veškeré zkoumání afr. kolem problému těchto obou toků. O Nigeru pronikly již ve starověku do Evr. neurčité zprávy. Od 16. stol. znali Portug. alespoň jeho ústí. Výpravy African Association vedené Američanem Ledyardem a Angličany Lucasem a Houghtonem, kteří vesměs při svých smělých výpravách zahynuli, platily právě prozkoumání této řeky. Stejnému osudu podlehli jejich krajané Watt a Winterboom, kteří snažili se o totéž jinými cestami. Teprve skotský lékař, Mungo Park — jeden z nejvýzn. afr. cestovatelů, jehož zpráva byla po dlouhou dobu nejčtenějším spisem o Afr. — dorazil 1796 k Nigeru dosud marně hledanému a mohl určiti směr toku. Po něm dosáhl řeky něm. zeměpisec Bedřich Hornemann, byl však po tříletém pobytu v nigerské oblasti domorodci zabit. Prostř. jeho zápisků, jež dostaly se alespoň velikou oklikou do Evr., urazilo vyřešení problému této řeky o hodný kus dále. Neboť až potud byly právě o Nigeru uplatňovány ty nejprotichůdnější názory: podle jedněch byl prý spojen s Nilem, podle jiných s Kongem. Mungo Park (který na své druhé cestě utonul 1806 v Nigeru) a Hornemann určili souhlasně vých. směr řeky. Ještě mnohé další, namnoze nešťastné výpravy pokoušely se o řešení nigerské otázky. Teprve Clapperton (1825—1827) a po jeho smrti jeho sluha Richard Lander, který pronikl až k ústí Nigeru v chobotu Beninském, stanovili s konečnou platností dolní tok řeky a jeho téměř stejného přítoku, Benuë či Čady. Ale teprve mnohem pozd. byla prozkoumána celá řeka až ku pramenům. — Přesné prozkoumání nilských zemí, především pramenných oblastí, bylo započato výpravou Napoleona I,. který procestoval 1798 s celým štábem proslulých učenců Eg., ale neučinil žádné podst. zeměpisné objevy (v. Egypt). Avšak na jeho zjištěních o topografické povaze nilského údolí mohli budovati pozdější badatelé. Byl to sám eg. místokrál Mohamed Ali, který v l. 1805—1848 dal popud k výpravám, částečně též z popudu svého syna Ibrahima Paši, v jehož průvodu byli franc. učenci Caillaud a Letorzec, maje v úmyslu rozšířiti hranice eg. na jih; těmto výpravám se podařilo odkrýti soutok Bílého a Modrého Nilu, hledaný již od starověku. Na Tumatu, jednom z přítoků Modrého Nilu dosáhla tato expedice záp. hranice Habeše. Důsledek této výpravy bylo založení pevnosti Chartumu v prov. Kordofanu Egyp-

ťany dobyté, jež později stala se proslulou. Poslední expedice African Association pod vedením Linanta de Bellefonds dosáhla r. 1827 horního Nilu a dorazila na Bílý Nil až k 13° s. š. Tento obdržel jako první od domorodců zcela určité zprávy o tom, že řeka vytéká z velikých jezer, leč jeho zpráv bylo málo dbáno. Podrobněji prozkoumali oblast horního Nilu Rakušan Russeger a slavný angl. badatel Ch. T. Speke. — Záp. od Egypta byly oasy (↘) roztroušené v Sahaře, předmětem četných výprav již od dob nejstarších. Vedle Němce Burckhardta byly to zde rovněž napoleonské výpravy, které v l. 1819—1820 křižovaly Lybickou pouští až k oase Ammonově, známé již od dob Alexandrových jako posvěcené bohu Jupiterovi. Tamtéž dorazil 1820 též Němec C. G. Ehrenberg.

Vlastní veliké období afr. objevů počíná cestami angl. misionáře Davida Livingstona, který ztrávil více než polovici svého života v Afr. Jeho výpravy, rozpočítané mnohokrát na více let, přinesly nám první spolehlivé zprávy o mnohých oblastech, do té doby neznámých. Jemu a jeho záchranci, Angličanu Henry Mortonu Stanleyovi podařilo se vyřešení problému řek Zambezi a Konga tím, že procestovali celou oblast od ústí k pramenům. První Liwingstonův úspěch bylo objevení jez. Ngami v j. Afr. Později dorazil k pramenům řeky Kasai, nejvýznamnějšího přítoku Konga; na této výpravě (1855—1856) podařilo se mu po prvé projíti napříč pevninou od záp. k vých. Též proslavené slapy Viktoriiny řeky Zambezi byly vyhledány Livingstonem. Určil s konečnou platností celý tok této řeky a prozkoumal řeky Meru a Bangveolo, jež tvoří prameny Konga. Na jedné z těchto cest, jež byla věnována prvnímu přesnému prozkoumání jezera Tanganjiky v pozdější Něm. vých. Afr., byl pokládán tak dalece za nezvěstného, že k jeho záchraně vyslaly amer. noviny New York Herald H. M. Stanleye. Když Stanley našel 1871 Livingstona v Udjidji na jezeru Tanganjice, pokračovali po nějakou dobu oba badatelé ve svých cestách společně. Stanley, jehož se domorodci báli pro jeho ukrutnost a bezohlednost, jest zajisté jedna z nejpozoruhodnějších osobností afr. badatelů. Na rozdíl od Livingstona, který především byl misionářem a teprve pak zeměpiscem a etnologem a který byl ctěn domorodci (nazývali ho „bílým otcem“), byl Stanley typem bezohledného dobyvatele, jemuž přede všemi vědeckými cíli záleželo na rozšíření koloniální moci Velké Britanie. Jak známo, připadlo nově objevené území podle mezinárod. práva tomu státu, jímž byla podniknuta expedice. Tak vděčí Anglie neúnavnému zkoumání Stanleyově za velikou část svých afr. kolonií. Stanley nenašel ovšem v angl. parlamentě, jenž nezapomněl debat o obchodu s otroky, mnoho porozumění a musel se konečně obrátiti na belg. krále Leopolda, aby ho podporoval v jeho kolonisačních výzkumných cestách (v. dále). — Vedle těchto angl. badatelů jest nám jmenovati několik Němců pro jejich věd. zásluhy. Především Jindřicha Bartha, jehož nutno počítati k největším afr. cestovatelům všech dob, který byl 1848 vyzván významným zeměpiscem Petermannem, jedním ze zakladatelů moderního zemězpytu, a německým vysl. v Londýně, Bunsenem, k účasti na jedné angl. expedici, když již předtím byl podnikl několik menších úspěšných cest v sev. Afr. Na svých četných cestách, jež podnikal hlavně z vých. Afr., dorazil oklikou po Nigeru do staroslavného černošského města Timbuktu, kde nashromáždil cenný historický a etnografický materiál. Jeho cestami byl prozkoumán mezi jinými celý záp. Sudan a to s dosud nedosaženou důkladností, dík jeho podivuhodnému vzdělání v nejrozmanitějších oborech vědních. Jeho objemná zpráva o jeho cestách jest ještě dnes jedním ze zákl. spisů o Afr. — Po něm lékař Gerhard Rohlfs z Vegesacku na Veseře, který na výzkumných cestách ztrávil nejdelší dobu ze všech badatelů, vyjma Livingstona. Procestoval Lybijskou poušť, sev. část ohromné oblasti saharské, území za Alžírem a sudanské země. Cestoval po více než 40 let, od 1855—1896. Mezi něm. badateli jest nejčastěji jmenován Gustav Nachtigal, přes značné zásluhy Barthovy a Rohlfsovy. Důvod toho jest méně hledati v rozsáhlosti a výsledcích jeho cest, spíše však v spisovatelské jeho činnosti (cestopis „Sahara a Sudan“). Popisy sudanských krajin a jeho karakteristiky sudanského obyv. náležejí k nejpoutavější z německé cestopisné literatury. Výzkumy dra E. Holuba ↘ Holub.

Nejdéle ze všech otázek týkajících se afr. řek (t. zv. hydrografie, vodopis, v. t.) protáhlo se řešení nilského problému. Angl. Speke první určil Viktoria-Njanzu jakožto jezero, z něhož vytéká Nil. Jako druhý pramen bylo zjištěno 1864 jezero Albertovo. Přesto, že tím problém nilský v podstatě byl rozřešen, přece byl k této prastaré otázce snášen stále nový, cenný materiál, jako na př. něm. badatelem R. Kahntem ještě po světové válce („Caput Nili“, jeden z nejpoutavějších novějších cestopisů). Výsledky Spekových výzku-

mů doplnil a prohloubil něm. učenec Jiří Schweinfurth. Tento „poslední veliký afr. cestovatel“ z doby před vlastními koloniálními výboji, uzavírá důstojně dlouhou řadu afr. badatelů.

Neboť koloniální úkoly se podstatně liší od úkolů vědeckých výprav. Jest pravda, že i ony dodaly nám, především při svých začátcích, bohatý národopisný a zeměpisný materiál, jejich hlavní úkol však jest podstatně polit. povahy. Mezi prvními koloniálními úředníky, v nichž se spojovala ještě polit. tendence s badatelskou, byli vedle Stanleyho, o jehož polit. cílech bylo již promluveno, dva Němci: Emin Paša (vlastně Eduard Schnitzler), známý z bojů s Mahdim (↷ Mahdisté, Afrika, polit. dějiny a Egypt), který byl nejen zručným úředníkem egypt. vlády, nýbrž i učinil průbojné objevy v oborech národopisném, zoologickém a meteorologickém, když následkem polit. zmatků musel na nátlak Stanleyův opustiti svůj úřad v Eg., 1890 vstoupil v něm. služby (zavražděn v Kamerunu 1892), a badatel Dr. Hermann von Wißmann. Tento první a snad nejvýznamnější něm. koloniální vyzvědač prozkoumal na svých dvou výpravách (1880 až 1883 a 1884—1885) území Kasai a Luluy. Tím byla úplně skončena zkoumání o oblasti konžské, za jehož přítok jest Kasai pokládán.

Dnes obepínají A. železnice a moderní automobilové silnice a temná pevnina skýtá tudíž evropskému cestovateli jen na málo místech možnost učiniti ještě nové objevy, jako na př. v pralesích Konga. Zato může býti teprve nyní důkladně zpracován a vědecky oceněn materiál, jenž byl získán obětavostí objevitelů. Mezi těmi, kteří spolupracují na tomto odd. zkoumání A., jest jmenovati něm. badatele Leo Frobenia (srv. též Afrika, antropologie a etnografie). Jeho četné cesty do vnitřní A., podniknuté před světovou válkou, znamenitě obohatily naši znalost afrických národů a mnoho přispěly k změně názorů v jich oceňování. Jemu a jeho angl. spolupracovníkům na stejném poli máme co děkovati, že jsme se naučili oceňovati A. nejen jako zemi kolonisační, nýbrž i jako zemi kulturní, zpracovanou s vědeckou důkladností. Neboť čistě koloniální dobyvatelé pokládali domorodce za předmět svého vykořisťování nebo za nepřítele, jenž se staví proti kolonisačním cílům Evr. Koloniální výboj překonává původní kulturu, vědecké badání ji vysvětluje a objasňuje srovnávajíc ji především s jinými kulturami. Spolupráce obou těchto zásadních badatelských a lidských typů jest nejčistěji zobrazena v osobnostech, jako Stanley a Livingstone: tento — lidumilný misionář a lékař, neúnavně a nezištně badající, a onen — bezohledný politický pionýr, myslící jen na velikost své země a rozšíření její moci.

K o l o n i á l n í d ě j i n y a p o l i t i k a. Přesně vzato, probíhají v A. dvě samostatné dějinné řady. Leč z první a vlastní řady dějinné, z dějin afr. praobyvatelstva máme jen kusé a nespolehlivé zprávy, neboť i tam, kde jsou výjimečně zachovány písemné záznamy (Haussové), převažuje mytologie nad skutečností. Nepřímý materiál, dodaný nám kolonisátory jest ovšem vždy pod vlivem stanoviska národa dobývajícího a sahá jen o 1000 let zpět, i když připočítáme moham. zprávy; v této době bylo již v hlavních rysech přemísťování obyvatelstva skončeno (v Evropě stěhováním národů). Mimo to úplně chybí v A. k dějinnému osvětlení dob předkolonisačních jazykové, uměl. a nábož. památky starší doby, pomocí kterých na př. se podařilo alespoň v obrysech rekonstruovati dějiny amer. praobyvatelstva. Jedinou výjimku tvoří v A. starý Egypt, jenž však se stanoviska dějin musí se spíše počítati k středozemním, předoasijským národům, a to jak polohou, tak i celým vývojem, než k afr. Veškeré souvislosti staroegyptských všeobecných dějin s historii afr. omezují se na specielní obor kult. dějin a bylo o tom již promluveno při etnografii a antropologii. Politicky náleží i Egypt (↷) ve starověku k národům dobyvatelským. Jeho kultura a dějiny jsou vybudovány na troskách jakéhosi afr. pranároda, jejž možno zjistiti z vývoje nejstarších památek, a i v hist. době pokračuje toto podrobování pranárodů s pronikáním říše na jih až do Sudanu. Na poč. našeho letopočtu není Eg. kolonií — právě tak jako Řecko a Přední Asie — nýbrž částí říše římské a hlavní středisko pozdní řec.-řím. kultury, t. zv. helenismu (v.). Tato kult. má veliký význam pro vývoj prakřesťanství až do 5. stol. Již tehdy tvořil kdysi mohutný egyptský národ — jako dnes pod islamem a angl. vládou — nejspodnější, sloužící část obyvatelstva, felahy, kteří neměli ani polit. ani kult. významu, takže také zde nemůže býti řeči o vlastní kolonisaci (při níž jest nutno podrobiti původní obyvat.). Tím se vylučuje Egypt z vlastních dějin afr., do kterých zasahuje teprve ke konci předešlého stol. při velikých rozhodujících bojích o rozdělení koloniální moci. Jinak je tomu s Habeší (↷). Také tato země je tradicí a nábož. spojena s Přední Asií. Ale přece ukazují

její dějiny i dějiny jejího nábož. veskrze samostatný karakter. Habeš měla výhodnou polohu a chráněna pohořím byla teprve pozdě dotčena koloniálními nároky Evr.; a i tu byl brán ohled na její samostatnost a smlouvy zavazovaly obě strany. Podobné poměry jako v Egyptě byly i v mohamed. samostatných říších, jež se prostíraly z vých. A. až hluboko do nitra země. Tyto říše uchovaly se až po naši dobu, nejsouce závislé na mateřské zemi, hrály velikou úlohu při kolonisaci A. a splynuly teprve po svět. válce s koloniemi angl., franc. a belgickými. Jaký měly především vliv hospodářský, ukazuje nám historie obchodníka otroky Tippu-Tippa, bez jehož pomoci by nebyly nikdy zdárně ukončeny nejvýznamnější výpravy (jako Stanleyova). Též Belgičané užívali jeho služeb při obsazování státu konžského, když se byli vzbouřili jeho mohamedánští soukmenovci proti vládě cizinců. Později byli to však právě jeho příslušníci, kteří nejohnivěji podněcovali k odboji proti Belgičanům.

Evr. kolonisace počíná obsazením Zlatonosného pobř. Holanďany, kteří nadobro ztratili svá obchodní skladiště (faktorství), tehdy zřízená, teprve 1871 až 1872 zmocnili se jich Angličané. Tito počali se usazovati již v pol. 16. století (1553) a snažili se proniknouti od Zlatonosného pobřeží k Timbuktu, jež bylo pokládáno za vlastní pramen zlata v A. R. 1787 byla lalož. na sev. odtud kolonie Sierra Leone na pobř. Senegambie, a při ústí Gambie vznikl Bathurst. 1895 dobyli Angličané říše Ašantů na pobřeží Horní Guiney a obsadili jejich celou zemi. Dobytá území na Nigeru a Benui stala se klíčem k okupaci celé země kolem dol. toku těchto řek a sev. pobř. zálivu guinejského. Před Holanďany byli držiteli prvních afr. kolonií Portugalci, kteří je však kromě málo výjimek ztratili.

Dnešní rozdělení A., počínajíc na severozáp., jest takové: Angl. území na záp. pobř. A. obsahuje 6 kolonií a protektorátů (ochranných území): Gambia na Senegalu, úzký to zářez do franc. Senegambie, dále k jihu Sierra Leone, jež hraničí s černošskou rep. Liberií, Zlaté pobřeží (se zemí Ašantů), úzký pruh bývalé něm. kolonie Togo (mandát), Nigeria ve špičce zál. guinejského a mandát Společnosti národů nad částí býv. něm. Kamerunu. Francouzi mají zde v držení jako část ohromného souvislého severoafr. území následující země známé pod názvem Franc. záp. Afr.: Senegal, Franc. Guinea, Pobřeží Slonoviny, Horní Volta, Niger, Mauretanie a větší část Toga jako mandát; potom jakožto Franc. rovníkovou Afr. býv. něm. Kamerun (mandát), Gabun, Střední Kongo, Ubangi-Šan, Čadsko; Portugalci, nejstarší evr. kolonisátoři, mají ostr. Kapverdské, Port. Guineu, ostrovy Sv. Tomáš a Princův. Španělsko má jako největší kolonie Rio de Oro s Kanárskými ostrovy, malou část Maroka a Španělskou Guineu v území býv. něm. Kamerunu. Jako samostatný stát leží mezi franc. Pobřežím Slonoviny a angl. Sierra Leone černošská republika Liberia.

V jižní A. leží portug. kolonie Angola, jež patří tomuto státu již od roku 1484. Jí odpovídá na vých. pobřeží Mozambik, objevený rovněž již r. 1505 Portugalci, kdežto ostrov Madagaskar jest v držení franc. Mezi oběma port. koloniemi prostírá se od již. špičky afr. až k hranicím býv. Něm. vých. Afriky majetek angl. (protektorát nad Ugandou, Zanzibarem, protektorát njasský, Britská jižní Afrika [Kapsko, Natal, Transvaal, Oraňská kolonie, země Basutů, Bečuánsko, protekt.], Rhodesie, Svazijsko, Něm. jihozáp. Afr. [mandát]). Rozptýleně daleko v oceánu na záp. osamělé ostrovy Sv. Helena, Tristan da Cunha a Ascension, vých. od Madagaskaru Mauritius, sev. skupina ostrovů Seychelly. Kapská kolonie byla zal. již 1602 Holanďany (1652 zal. Kapské město) a přešla 1802 v britské držení. Na sev. od Britské jižní A. leží Belgické Konžsko, jež ovládá od 1908 celé území této obrovské řeky. Na vých. od Konga Britská vých. Afr., jejíž jižní část zaujímá mandát nad býv. Něm. vých. Afr., nejbohatší něm. kolonií. Dělí se na Keniu, Ugandu (protektorát) a Zanzibar. Sev. připojuje se až k Vadi Halfě na Nilu angloegyptský Sudan; mimo to drží Anglie pruh Somálska v zálivu Adenském. Na pobř. jsou též ital. kolonie Erythrea u Rudého moře a v průlivu babelmandebském Franc. Somalsko. Těmito třemi oblastmi a italským Somalskem, hraničícím na vých. s Indickým oceánem, jest úplně od moře odděleno království habešské, jež se rozkládá v hornatém území za těmito državami. Konečně na Středozemním moři nezávislé král. egyptské, ital. kolonie Libye (provincie Tripolitanie a Kyrenaika) a franc. kolonie Alžír a Maroko ukončující francouz. državy v severní Africe.

Když Portugalsko a Holandsko musily ustoupiti, rozdělily se o koloniální moc v Afr. hlavně Anglie s Francií. Francie, jež obsadila 1830 Alžír, rozšířila během 19. stol. svou zájmovou sféru stále dále na jih a záp. až do Sudanu a dostala do své moci celá území záp. Afr. V prvních desítiletích nového stol. upírala svou po-

zornost zvl. na Maroko, kde se počal rozvíjeti konflikt s něm. zájm. sférou. Z toho vzešlo vyrovnání něm.-franc. ze 4. listop. 1911, podle kterého Něm. mělo se omeziti pouze na hospodářské zájmy, začež bylo odškodněno Francií na Kongu. Francie uzavřela potom (30. března 1912) protektorátní smlouvu se sultánem marockým, podle které byla zplnomocněna provésti potřebné reformy ve vojsku a ve správě, jež však neměly ubližiti náboženství a vážnosti sultánově. Po světové válce zdvihly se v Mar. bojovné kmeny Riffů a Kabylů pod vedením Abd-el-Krima a bojovaly rozhořčeně proti Franc. od roku 1924 až do léta r. 1926. Potom musil se Abd-el-Krim vzdáti a byl poslán za velmi čestných podmínek do vyhnanství. Anglie obsadila Egypt již r. 1882 a dostala pod svůj vliv celou správu země, a obě velmoci, interesované na sev. Afr., zaručily si v posl. desetil. status quo, když Francie byla uznala angl. vládu v Egyptě, za což jí ponechala Anglie volnou ruku v sz. Afr. R. 1922 byl uznán Egypt opět za samostatné král., ale jest ještě nyní pod silným vlivem angl. R. 1919 zasáhlo též Španělsko do marockých poměrů, a vojenská expedice obsadila Saluan, Beni Ensar a Tres Forcas. Španělsko-marocká smlouva z 15. listopadu zajistila Špan. území dobyté v tomto tažení. Zatím co Francouzové postupovali k Fezu, obsadili Špan. ještě Baraš (1912) a el Ksar. Nato byla sjednána franc.-španělská marocká smlouva z 28. 11. 1912, jež ohraničila obě zájmové sféry. Franc. a špan. postup popudil též Italii, aby si vyhledala oporný bod na severoafr. pobř. v Tripolisu, a použila převratu v Turecku 1911 a vypověděla mu válku o Tripolsko. Mezitím však obsazení země se nepodařilo a Italové byli donuceni ustoupiti a omeziti se na město Tripolis. Po opětovných, tentokrát úspěšných operacích, došlo 15. 10. 1912 k míru v Lausanne, podle kterého Turci stáhli své sbory z Tripolitanie a Kyrenaiky, kteréžto provincie nabyly úplné autonomie. Toto území bylo pak podřízeno italskému ministru kolonií. Když se Mussolini (Q) učinil 1922 italským minister. předsedou, nastoupilo i tam zostření koloniálních poměrů. Již r. 1880 pokoušela se Italie podmaniti si Habeš, a obsadila pobř. Masaua jako ital. ochr. území, aby odtud nabyla půdy ve vysočině habešské. Něguš Menelik II. odstoupil Italii velikou část provincie Tigre, jež byla s Masauou sjednocena v prov. Erythreu a je pod ochranou italskou. Dalšímu pronikání it. kladl odpor a připravil Italům u Aduy 1906 zdrcující porážku, po které byla It. opět omezena na pobřežní kolonii Erythreu. Mussolini se v posledních letech stále pokoušel zvětšiti území Er., leč ani nyní nepadlo ještě rozhodnutí, zvl. proto, že by se při rozšiřování it. území dotkl. franc. a angl. zájmů. Na vých. afr. pobř. získala Anglie poč. 19 stol. ostr. Mauritius a Rodriguez, k nimž přistoupily později Seychelly, Amiranty, Kosmoledo a ostr. Aldabraské. 1839 usadili se Angl. na pobř. somalském. Francouzi upřeli svůj zájem na Senegambii. R. 1626 vzniklo město St. Louis při ústí Senegalu. Na Zeleném mysu byl obsazen ostrov Goree. Po Senegalu vnikli pak Fr. do Sudanu. 1890 obdrželi pobřež. území Futa Čalon mezi Sierra Leone a Port. Guineou jako Franc. Guineu, a 1893 stanuli na Pobř. Slonoviny, kde vzniklo hl. město území za Mandingskem, Bingerville; když si byli již 1892 podrobili říši Dahome a Otročí pobř. (přístav Velký Popo). 1849 byla založ. Libreville na Orgove v kolonii Gabun, jež sahala později jako Congo Français až na j. ke Kongu (1878—1880) a podél něho bylo dosaženo stř. Sudanu anexí Vadaie (Franc. rovn. Afr.). Tím bylo získáno spojení s franc. Saharou a s oblastí hor. Nigeru, a ve franc. moci byla celá sev.-záp. Afr. až do Alžíru a Maroka, kromě angl., portug., něm. a špan. kolonií a černošské rep. Liberie. 1885 obsadila Belgie konžskou oblast, cennou pro kaučukové bohatství, a rozšiřovala své území až na vých. k jez. Tanganjice a na sev. k Ubangi, bezohledně potlačujíc a vykořisťujíc domorodé obyv. Toto území, dnes silně polit. ovlivňované Francií, s jejíž prov. sousedí na sev., sahá na jih až k hranicím angl. kolonie Sev. Rhodesie. Španělské oblasti omezují se na Kanárské ostr., pobř., zemi mezi Vadi Draa a mysem Blanko, „Rio de Oro", ostrovy Fernando Poo a Annobom v zál. Guinejském, pobř. území mezi Kamerunem a Gabunem „Rio Muni" (1843), jakož i ostrovy Corisco a Velký a Malý Elobey. Dánové drželi místa na Zlatém pobř., jež však roku 1851 dostala Anglie.

Na Zlatém pobřeží nacházíme zbytky braniborských kolonií, jež založil Veliký kurfirst 1675 prostřednictvím Holanďana Benjamina Raule. Intrikami Holanďanovými kolonie upadaly, a Fridrich Vilém I. prodal je 1717 „Holandské společnosti".

V řadu vlastních koloniálních mocností vstoupilo Německo teprve 1884, když říšský kancléř Bismarck vyzval badatele Dra. Nachtigala, tehdejšího gen. konsula v Tunisu, aby procestoval a podal svůj úsudek o všech oblastech záp. Afr., jež by přicházely pro Něm. v úvahu. Nachtigal obsadil s něm. vál. lodí Togo a sjednal též konečnou úmluvu o Něm. jihozáp. Afr. Dále byla sjednána obchodní

Navrhl a zpracoval Dr. Fr. Machát.

AFRIKA

Příloha Nového ilustrovaného slovníku naučného.

smlouva se Zanzibarem. Po pádu Bismarckově byly potvrzeny úmluvy mezi Něm. a Angl. o něm. oblasti ve vých. Afr. V něm. říšském sněmu byla silná strana, která zavrhovala koloniální politiku říše. Něm. mělo až do skončení svět. války mimo Něm. vých. Afr. a Něm. jihozáp. Afr., jichž význam byl značně přeceňován, malou a nezdravou kolonii Togo a Kamerun, jehož hlavním vývozním předmětem byla slonovina, kaučuk, kakao a četná dřeva. Nejbohatší a největší kolonií byla Něm. vých. Afr., jež vyvážela kaučuk, slonovinu, palmový olej, kukuřici a rýži. Pěstění kávy v plantážích nepřineslo žádoucích výsledků, poněvadž jakost východoafr. kávy nevyrovná se jakosti kávy arabské, západoafr. a habešské.

Mírovými smlouvami ztratilo Německo všechny své kolonie, jež byla jako mandátní území rozdělena mezi Fr. a Angl. Anglie, nejvýzn. ze všech koloniálních mocností, založila svou první pevnost k ochraně obchodu s otroky, který provozovali všichni kolonisátorští národové, v Gambu. Později bojovala Anglie proti tomuto obchodu a podporovala též boj o osvobození amer. černochů. Výpadní zemí anglickou bylo Kapsko, jež drželi od 1806, po obhájení tohoto území před nároky Holanď. a Franc. Sem přišli první vystěhovalci pod vedením Hol. Jana van Riebeek (1652). V urputných bojích s Hotentoty pronikali k severu, když byli posíleni Němci a Hugenoty, z jejichž smíšení s Hol. vznikl jihoafr. národ Burů. R. 1737 dosáhli tito na sev. hranice kaferské, čímž počaly nejtěžší boje. 1806 obsadila Anglie Bursko, jež právě bojovalo s domorodci na život a na smrt. Potom odtáhla veliká část Burů opět na sev., ale Angličané s pomocí domorodých Griků donutili je u Tauwfonteinu (1845) k vzdání, a země byla postavena pod angl. ochranu. Opětnou vzpouru potlačil guvernér angl. Kapska Harry Smith 1848. Burové byli donuceni opět postoupiti na sev., překročiti řeku Vaal, kde založili samostatný stát Transvaal. Jednotlivé zástupy Burů táhly dále na sever až do Port. Západní Afriky a něm. Země Damarů, kde se daly pod ochranu těchto zemí. Zatím se Angl. na Orani nemohli uplatniti a Burové mohli tak založiti 1853 Svobodný stát oraňský. Kapská kol. obdržela 1853 samosprávu a pokoušela se přivoditi vlídnější poměry činností misionářskou a ochranou domorodců, kdežto Burové setrvávali s nimi v neúprosných bojích. V téže době vznikla na pobřeží burská kolonie Natal po zničení domorodých Zulů, byla však 1842 podrobena Kapskou kolonií a k ní přivtělena (1845). Pobř. země Tonga byla obsazena 1895 Anglií. Když byla 1865 objevena v Griqualandu diamantová pole, zmocnila se Ang. 1871 též tohoto území (záp. Griqualand v Kapské kolonii) bez ohledu na Svobod. stát oraňský, na jehož území (Kimberley) byla diamantová pole. Anglie využila též vnitřních bouří v Transvaalu, obsadila zemi, a anektovala ji 12. 4. 1877. V burské vzpouře byla však Anglie 1881 naposledy rozhodně poražena na kopci Majuba. Gladstone, který se stal jako vůdce liberálů angl. min. předsedou, uzavřel nato 3. 8. 1881 konvenci v Pretorii, podle níž stal se Transvaal opět svobodným. Mezitím zastupoval mocně angl. zájmy Cecil Rhodes, snad nejvýzn. osobnost mezi novějšími vůdci kolonistů, v jehož osobě byly stejnoměrně vyhraněny schopnosti hosp. i pol. a který byl jedním z prvních organisátorů jihoafr. diamantových polí. Jeho „Jihoafrická společnost" obdržela 1889 státní privilegium a vytvořila ohromnou kolonii Rhodesii, ve které počal ihned stavěti železnice, aby spojil zemi s přístavy jihu. Rhodesovy přednosti byly: bezohlednost, veliká zkušenost, obezřetnost a rozhled co do působnosti svých metod a dovedl se chrániti před přepínáním své téměř neomezené moci. Proti němu zastupoval zájmy starých, především hol. kolonistů burský president „kmotr" Krüger. V protivě k imperialistickým tendencím Cecila Rhodesa snažil se o vytvoření nezávislé Jižní Afr. pod ved. Burů. Ale již na hosp. poli nemohli tito konkurovati s velkorysou organisací Angl. Když r. 1895 vpadli Angl. pod vedením Dra Jamesona do Transvaalu, stěžovali si Burové u angl. parlamentu. Tento vpád byl nepochybně podporován C. Rhodesem, jenž byl tehdy ministerským předsedou Kapské kolonie. Oba, Rhodes i Jameson, byli postaveni před angl. vyšetřovací komisi, Rhodes však byl osvobozen, poněvadž jednal v zájmu angl. říše. Naproti tomu Jameson byl odsouzen k trestu desetiměsíčního vězení. Přesto však došlo r. 1899 k válce. Skončila úplnou porážkou Burů r. 1902, kteří však i potom měli takový vliv v parlamentě Jižních států, že získali 1907 většiny a zvolili presidentem gen. Bothu, nejvýznamnějšího vůdce Burů vedle Krügera.

Tento poměr se nezměnil ani po zal. Jihoafr. Unie (1910). Nejv. organis. myšlenka Cecila Rhodesa, vytvoření souvislé železniční trati napříč Afr., od Kapského města do Kaira, bude, zdá se, realisována teprve po svět. válce. Snaha Anglie, která se jevila v posl. letech před válkou, zaručiti totiž svým koloniím a ochranným státům samosprávu (až na

určitá práva), ba dokonce úplnou autonomii (Egypt), aby tím pevněji byly připoutány k mateřské zemi, zajistila jí vedení mezi koloniáln. mocnostmi přes četné a zdánlivě nepřekonatelné překážky. Ačkoli jednotlivé afr. kolonie netvoří jednotného správního a hosp. celku, již pro zvláštnosti podmíněné rozdělením obyvatelstva a růzností podnebí, přece tvoří britské kolonie jednotu proti všem ostatním koloniálním celkům v Afr. — především proto, že mandátem nad býv. Něm. vých. Afr. byla spojena Unie se sev. provinciemi. Právě angl. kolonie — na rozdíl od kol. jiných států — staly se pravidelnými součástmi angl. imperia, a byly v nich již dávno odstraněny obtíže, provázející vlastní pojem kolonisace a zaviněné neznalostí země a obyv. Zcela jinak je tomu v osadách fr. a především v Belgickém Kongu, v nichž ještě nyní, jak známo, stěžují si domorodci do krutosti správy. Všeobecně jest poměr mezi Evropany a domorodci, alespoň v osadách spravovaných Angl., mnohem lepší než v posledních letech před válkou, nenastanou-li ovšem konflikty, vyvolané zvláštními okolnostmi; a tak možno již nyní připočísti větší část Afr. mezi civilisované zemědíly.

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED.

Severní Afrika.

Př. Kr.:
6000 vznik říše egyptské.
9. stol. založení Karthaginy.
7. stol. založení řecké kol. Kyrene.
545 počátek perského panství v Eg.
332 Alexandr Veliký zakládá Alexandrii.
146 rozboření Karthaginy Římany.
30 Egypt římskou provincií.

Po Kr.:
429—534 panství Vandalů v sev. Africe.
7. stol. vítězný postup Arabů v sev. Afr.
1517 vítězné tažení Turků v sev. Afr.

Střední a vých. Afrika.

Po Kr.:
8. stol. říše Kanem (Sudan).
1200 říše Ghanata (Sudan).
1488 říše Melle (Sudan).
1591 říše Sourhai (Sudan).
16. stol. vítězný postup Galů (na Kenii) do oblasti konžské, podnět k velikému stěhování vnitroafrických kmenů černošských.

Kultura a náboženství.

Nejstarší doba: Fetišismus s krvavými obětmi, čarodějové-kněží, různě vyvinutí u jednotlivých kmenů. Totemismus, kult víry v původ ze zvířat jakožto uctívání předků. v záp. Afr. (Jorubové). Zvlášť pozoruhodný kult opojného konopného dýmu u Bašilongů (Kasai).

Kultura: Přechod od společenství rodového k zřízení vesnickému a k vesnickým státům. Na místo rodových náčelníků vstupují časem dědiční náčelníci.

Záp. Afr.: Zvl. kulturní oblast primit. zemědělství. Zpracování rostlinných látek: oděvy z trávy a palmových látek, štíty ze dřeva a rákosí, luky s tětivou z vláken. Domy se sedlovými střechami. Tajné spolky a škraboškové hry.

Vých. Afr.: Oblast pěstění dobytka. Oděvy z kůže. Kožené štíty, luky s tětivami ze zvířecích šlach. Kulaté klobouky.

Po Kr.:
7. stol. Rozšíření islamu na sev. pobř. a do Sudanu.
1837 Založení řádu senušského Mohamedem-ben-el-Senusim v Mekce, reformní hnutí v islamu, rozšíření v sev. Afr., středisko v oase Kufra.
1881 Hnutí mahdistů, vůdce Mohamed Mahmed z Dongoly. Mahdi Mohamed redivivus. Oživení a zfanatisování islamu proti křesťan. v Sudanu (Fulbové) a proti Evr. v Afr.
1885 Pochod mahdistů proti Chartumu, smrt angl. generála Gordona i s posádkou.
1896—99 Zničení mahdistů u Dongoly, Omdurmanu a Omdebrikatu Kitchenerem.

Objevné a výzkumné cesty.

Př. Kr.:
600 Foiničané obepluli po prvé záp. pobř. Afr. za vlády egyptského krále Nechona.
500 Karthaginský vojevůdce Hanno pluje podél záp. pobř. Afr. až k 7° s. š.

Po Kr.:
1415 První portug. lodi dopluly až k mysu Bojador, 25° 7′ s. š.
1433 Portugalec Gilianez první obeplouvá mys Bojador.
1441 Portug. dosahují mysu Blanco, 20° 46½′ s. š.
1443 Nunho Tristao dospívá do Zátoky arguinské, 20° s. š.
1443 Diniz Fernandez dosahuje mysu Verde.
1444 Cadamosto dosahuje ústí Gambie.
1444 Cadamosto dosahuje mysu Roxo 12° 20′ s. š.
1463 Pero de Cintra dosahuje mysu Siera Leone 8° 30′ s. š.
1471 Portugalci v Guinejském zálivu.

1484 Diego Cam pluje 2250 km za rovník.
1486 Bartholomeo Diaz objevuje mys Dobré naděje.
1497 Vasco da Gama obeplouvá mys Dobré naděje až k Magadoxo (vých. pobř.) 2° 1′ 48″ s. š.
1540 Estevan da Gama dospívá Rudým mořem do Suezu.
1541 Estavan da Gama procestuje Habeš až k pramenům nilským.
1622 Franc. usazují se na Senegalu.
1624 Jesuita Lobo pokouší se proniknouti od rovníku vnitrozemím do Habeše.
1768—73 Bruce (Egypt, Nubie, Habeš) odkrývá prameny Modrého Nilu.
Thunberg, Sparrmann, Gordon, Paterson, Levaillant, Barrow (jižní Afrika).
1788 Alož. Afr. společnosti (African Association) v Londýně.
1788 První expedice Afr. společnosti pod Ledyardem (zemř. v Kairu). Lucas ve Fesanu, major Houghton na Gambii Bambukem do Timbuktu. Zemř. na zpáteční cestě).
1795—97 Mungo Park dosahuje Nigeru ze záp. pobř.
1798 Hornemann sev. oasami do Murzuku, zemř. v Nyfi na Nigeru.
1805 Nicholls na Starém Kolabaru (zemřel).
1808—17 Burckhardt zemřel po cestách nilskými zeměmi v Kairu.
1811 Ronntgen zavražděn na cestě z Maroka do Timbuktu.
1818—20 Ritchie a Lyon ve Fesanu, R. umírá v Mursuku.
1822—24 Výprava britské vlády pod majorem Denhamem, kapitánem Clappertonem a Dr. Oudneyem (umírá v Murmuru) do Bornu.
1825 Clapperton proniká z Horní Guiney do Sokoto, kde umírá.
1826 Major Loring dosahuje ze sev. Timbuktu, kde jest zavražděn.
1828 Caillée dosahuje Timbuktu ze západu.
1830 Richardson po Nigeru, stanoví jeho ústí do zál. beninského.
1839—42 Výpravy Mehemeda Aliho Egyptského k Bílému Nilu. Výpravy pod d'Arnaudem a Ferdinandem Wernem, kteří dosáhli Gondozovi 4°42′.
1848 Výpravy katolick. misionářů (Knoblecher, Angelo Vinco, Dovyak, Morlang); založili stanice na Tubiri a dospěli až ke Karaktům.
11. 5. 1848 objevil Rebmann Kilimandžaro.
1849 Výpravy angl. vlády pod Richardsonem, Barthu; zemřeli všichni, mimo Barthu.
1849 Livingstone z jihu k jezeru Ugami.
1849—64 James Chapmann v severním Kapsku.
1851 Livingstone dosáhl Limbye.
1852—56 Livingstone z Limbye do Loandy (záp. pobřeží) a zpět k ústí Zambezi.
1856 Wogel zavražděn ve Vadai.
1857 Bastian v Konžsku.
1857—59 Expedice Zeměpisné společnosti v Londýně pod Burtonem a Synzou objevuje jezera Tanganjiku a Ukereve.
1860 Miani proniká až k 3½° s. š.
1860 Alexine Tinne (Holanďanka) z Chartumu proti Nilu.
1860—63 Speke a Grant objevují výtok Bílého Nilu z Ukereve.
1860—65 Orazio Antinori a Carlo Paggia pronikají až k Uguri v Djuru a Ňam-Ňamu.
1861—62 Karel v. Decken slézá s Thorntonem, pak s O. Kerstenem Kilimandžaro.
1861—62 Karel v. Beurmann do Bornu, 1869 zavražd. ve Vadai (Kanem).
1861—63 Samuel White Baker setkává se v Gondozovi (vých. Sudan) se Spekem a Grantem.
1863—69 Expedice k Nigeru (E. Mage, Quintin a Winwood (Reade).
1864 Ladislav Magyar, zemř. v Cuju v Benguele.
1864 W. B. Baikie zemř. v Sierra Leone.
1864 proniká plukovník Knowler Nupe k 18° s. š.
1864—66 J. Schweinfurth cestuje po Modrém Nilu.
1864—66 Gustav Fritsch procestuje Svob. stát oraňský, Natal a Bečuánsko.
1866 Livingstonova poslední cesta na Tanganjiku, Liembu, Moero, Bangveolo, Kamelondo a jezero Čebužské, při čemž zemř. v Ilale v zemi Bisů.
1866—67 G. Rohlfs od moře Středozemního přes Murzuk a Bornu do zál. Guinejského.
1867 Ch. John Anderson zemř. jižně od Angoly na Kumene.
1867 E. Mohr a Hübner cestu astronomicko-zeměpytnou do diamantových polí na řece Vaalu.

1868 Bratři Ambroisovi a J. Poneat procestují úvodí Bahr-el-Ghasalu.
1868 Tomáš Baines v Zlaté zemi.
1868 Alfred Grandidier probádá Madagaskar.
1869 Otto Reil zkoumá pohoří habešská.
1869 Cestovatelka Alexine Tinne zavražděna u Murzuku.
1869—74 G. Nachtigal z Tripolisu přes Murzuk do Bagirmi, Vadai a Dar-Furu.
1872 Holubova výprava do Šošonga.
1870—73 Egyptská expedice pod Bakerem z Chartumu do oblasti horního Nilu.
1871 Hookersova botanická cesta Atlasem.
1874 Výprava Güssfeldtova do stř. A.
1874 Expedice Rohlfsova do Libycké pouště.
1875—76 Holubova výprava k řece Zambesi.
1877 První cesta Henry Morton Stanleye do Konžska.
1878 Eduard Schnitzler (Emin paša) guvernérem rovníkové prov.
1878 Emin paša v zemi Madů, Šulů, Latuků.
1879 Stanley zakládá osady Vivi, Stanleypool (Léopoldville 1882).
1881—82 de Brazza zakládá Franzeville, Brazzaville, Poste de l'Alima.
1884 Emin paša potlačuje vzbouření mahdistů.
1888 Stanleyova expedice k záchraně Emina paši.
1889—90 Holub v zemi Mašokulumbů.
1890 Italský hejtman Baudi de Vesme v Somálsku.
1891 Emin paša vstupuje do něm. služeb a
1892 zavražděn v Kilonge v Konžsku.
1900—1914 Prozkoumání severozáp. A. Leo Frobeniem (Nigeria „Atlantis“) a B. Ankermannem, kteří poznávají, že se záp. A. s konžskou oblastí kulturně rozlišuje od ostatní A.

KOLONISACE.

Portugalsko.

1461 Obsazena zátoka Arguinská, Rio Grande, Kapverdské ostr.,
1841 Zlaté pobř., Port Guinea,
1502 Port. vých. Afr.,
1648 Angola a ostrov Sao Thomé.

Francie.

1626 Založ. St. Louis v Senegambii.
1830 Dobytí Alžíru.
1849 Založ. Libreville na Ogove. Kol. Gabun.
1878—80 Rozšíření kol. Gabun v Congo français.
1885 Madagaskar pod franc. svrchovaností.
1890 obsazen Futo-Čalon v Horní Guinei.
1892 podrobena říše Dahomejská.
1893 založ. Bingerville na Pobř. Slonoviny.
1909 Podrobení Vadaie jako spojného článku s franc. Saharou. Franc. rovníková A.
1912 Franc. protekční smlouva se sultánem marockým.
1924—26 Povstání Rifů a Kabylů.

Holandsko a Anglie.

1652 Jan van Ribeek dosahuje Tabulové zátoky.
1737 Burové dosahují hranic kaferského území.
1795 Anglie obsazuje Bursko.
1795 První stěhování Burů za řeku Oranje.
1842—45 Natal přivtělen ke kapské kolonii.
1845 Vítězství Angličanů nad Bury u Tauwfontein.
1848 Vzpoura Burů potlačena Angl. Další pochod Burů za řeku Vaal. Založ. Transvaalu.
1853 Kapská kolonie obdrží samosprávu.
1854 Založ. stát oranjský.
1867 Objevení diamantových polí v Griqualandu.
1871 Griqualand pod angl. ochranou.
1877 Obsazen Angl. Transvaal.
1880 Povstání Burů za osvobození Transvaalu.
1881 Konvence v Pretorii: Transvaal prohlášen svobodným státem.
1885 Bečuánsko obsazeno Angl.
1889 Postup Angl. k Zambezi, jez. Njassa a Tanganjika.
1890 Cecil Rhodes minist. předsedou Kapské kolonie.
1893 Země Mašonů obsazena Angličany.
1895 Pobřežní země Tonga obsazena Angličany.
1895 Jamesonův vpád do Transvaalu.
1896 Vítězství Burů nad Angličany u Krügersdorpu.
1899—1902 Válka Burů s Angl.
1902 Mír v Pretorii.
1907 Botha minist. předsedou Kapské kolonie.

Arabové.

1698 Omanský sultán obsadí východoafr. pobř. až k mysu Delgado.
1840 Maskatský sultán překládá své sídlo do Zanzibaru.

Anglie.

1787 Obsazena Sierra Leone.
1795 Přistání v Kapském městě.
1806 Založ. Kapské kolonie.
1339 Angl. na somalském pobřeží.
1861 Založ. kolonie Lagos, nyní části kol. Nigrie na Nigeru a Benui.
1890 Privilegování Jihoafr. spol. Cecila Rhodesa. Založ. Rhodesie. Získána Uganda a Země Vitů (Britská vých. A.) výměnou za Helgoland.
1895 Dobyta říše Ašantů.
1895 Jameson Road do Transvaalu.
1896—99 Obsazení egypt. Sudanu po pokoření Mahdistů Kitchenerem. Pád mahdistického kalifa Abd Ulahiho.
1910 Založení Jihoafrické Unie států (Union of South Africa).
1922 Uznáno král. egyptské.

Severní Amerika.

1821 Založ. kolonie Liberia na mysu Mesurado severoamer. propuštěnými černochy.
1835 Založení kolonie Maryland na mysu Palmas.
1847 Prohlášení nezávislosti černošské republiky Liberie.

Španělsko.

1843 Obsazeno Rio Muni na pobřeží Dolní Guiney.
1909 Zásah Španělska v Maroku. Španělsko-marocká smlouva.
1912 Obsazení Laraše a el-Kafru jako odpověď na franc. postup na Fez.
1912 Francouzsko-španělská smlouva o Maroko.

Belgie.

1876 Zakládá král Leopold II. „Association africaine internationale".
1879 Stanleyova druhá cesta do Konžska ve službách této společnosti.
1884—85 Konžská konference v Berlíně.
1889 Postupuje Leopold II. stát konžský Belgii.
1908 Stát konžský převzat Belgií. Definitivní úprava hranic mezi Ubangi, jez. Tanganjikou a Rhodesií.

Německo.

1884 Obsazeno Togo, Kamerun a Batanga.
1896, 1904, 1905 Povstání Hererů a Hotentotů.
1874 Zanzibarský sultán dovolává se něm. ochrany proti Angl.
1890 Něm.-angl. smlouva o ohraničení Něm. vých. A.
1890 Uganda a země Vitů vyměněny za Helgoland.
1914—18 Ztráta veškerých něm. kolonií ve světové válce, jež připadly dohodovým mocnostem.

Italie.

1885 Obsazení Massauy na pobř. habešském.
1906 Porážka Italů u Aduy Menelikem II. Habešským.
1911—12 Italsko-turecká válka o Tripolis.
1921 Mír v Lausanne. Tripolis pod italskou svrchovaností.
1923 a později znovu se snaží Italie získati si kolonií.

Přehledná tabulka pro Afriku I.

Rozloha (v 1000 km²).

Pevninový blok	32.760 km²
Plocha země	29.228 „
Pevninová tabule . . .	30.510 „
Pevninový okraj . . .	2.250 „

Rozdělení plodné plochy.

Chov dobytka	40%
Chov dobytka smíšený se zemědělstvím	30%
Zemědělství	25%
Primitivní národové bez zemědělství a chovu dobytka	5%

Hlavní domorodé kmeny.

Sudanští černoši a příbuzní, Sudan.
Fulbové, stř. Afrika.
Bantuové, sev. až k linii Kamerun—Mombasa, již. Svakomund—Port Natal.
Hotentoti a Křováci, centr. Afr.
Mohamedáni, sev. Afrika a rozptýleně kmeny chamitské, severní Afrika.
Semité (Mauři a Berberové), sev. Afr.

Čím je pevnina bohata.

Kovy: zlato, stříbro, měď, železo, olovo, cín.
Minerály a oleje: démanty, polodrahokamy, uhlí, fosfáty, síra, petrolej.

Rostlinné a živočišné výrobky.

Bavlna, kaučuk, gumový roztok, slonovina.

Potraviny.

Datle (Sahara), bulvuška (vých. A.), káva (Liberia—Sudan), kakao, cukrová třtina, kokosový ořech, palmový olej, rýže, tabák, banány, ságo, proso, skot, vepři.

Pohoří.

Sev. Afrika:

Pohoří na Sahaře . . .	až 2700 m
Atlas	4700 „
Ajaši	4300 „

Sudan:

Pohoří úvodí Nigeru a Benue	až 2300 m
Džebel Marra	1440 „

Západní Afrika:

Kamerunská hora (sop.) . .	4070 m

Východní Afrika:

Kilimandžaro (sop.)	5893 (6010) m
Kenia	5520 „
Ruvenzori	5125 „
vysočina Habešská . . .	4620 „
sopky kirunžské	4510 „
Meru	4730 „

Jižní Afrika:

Dračí hory	3650 m
Pohoří transvaalské . . .	2660 „
Omatoka	2680 „
Mont aux Sources	3350 „
Kompasová hora	2640 „
Tabulová hora	1082 „

Madagaskar:

Tsaratanana	2860 m

Ostrovní sopky:

Pico de Teide na Teneriffě .	3720 m
Pico Volcano na ostr. Kapverd.	2980 „
Clarence Pik na Fernando Po	2850 „
Piton des Neiges na Réunionu	3150 „

Výška nad mořem.

Addis Abbeda	2440 m
jez. Tana	1755 „
Vindhuk	1663 „
Bloemfontein	1377 „
Tabora	1260 „
Moši	1170 „
Kimberley	1132 „
Viktorino jez.	1132 „
Tanganjika	782 „
Chartum	376 „
Čad	242 m
Vadi Halfa	130 „

Řeky.

Nil	6400 km	oblast	2·87 mil. km²
Kongo	4600 „	„	3·69 „ „
Niger	4160 „	„	2·1 „ „
Zambezi	2660 „	„	1·33 „ „
Oranje	1860 „	„	1 „ „
Kubango (Okavango)	1800 „		
Limpopo	1600 „		
Džuba	1500 „		
Senegal	1430 „		
Šari	1400 „		

Jezera.

Viktoria	66.000 km²
Tanganjika	32.000 „
Njassa	26.500 „
Čadské	20.000 „
Rudolfovo	9.000 „
Albertovo	5.300 „
Kivu	3.900 „
Eduardovo	3.550 „
Tana	3.100 „
Leopoldovo	2.320 „

Ostrovy.

Madagaskar	585.300 km²
Sokotra	3.600 „
Tenerifa	2.020 „
Fernando Po	2.000 „
Zanzibar	1.590 „
Sao Thomé	930 „

Přehledná tabulka pro Afriku II.

Největší města.

Kairo	790.939 obyv.
Alexandrie	444.617 „
Johanisburg	302.000 „
Alžír	207.000 „
Kapské město	207.000 „
Tunis	172.000 „
Oran	141.000 „
Fez	124.000 „
Chartum	31.000 „
Tananarivo	95.000 „
Marrakeš	145.000 „
Lagos	73.000 „
Port Natal	72.000 „
Konstantine	78.000 „
Krügersdorp	43.000 „
Tanta	74.000 „
Santa Cruz	53.000 „
Port Louis	53.000 „
Port Said	91.00 „
Tripolis	65.000 „

Koloniální oblasti.

Stát:	km²	obyv.	bílé
Angl. dominia	8,130.000	44,890.000	1,710.000
Angl. mand. území	1,890.000	5,070.000	1,520.000
Franc. kolonie	10,020.000	33,260.000	1,337.000
Franc. mand. území	480.000	5,170.000	1,200.000
Portug. kolonie	2,403.000	7,800.000	—
Belgické kolonie	2,397.000	7,153.000	10.000
Mandáty Spol. nár.	50.000	3,000.000	200
Italské kolonie	2,073.000	1,798.000	39.000
Španělské kolonie	340.000	992.000	—

Rozdělením něm. kolonií v A. utvořil se blok angl.-port. a franc.-belg., vzhledem k nimž mají ostatní kolonie a samostatné státy jen malý význam, jak patrno z této tabulky:

Náležejí	k bloku angl.-port.	k bloku franc.-belg.	zbytek
z celkové plochy	44·2 %	45·3 %	10·5 %
z domorodého obyvatelstva	51 %	38·6 %	10·4 %
ze železnic	71 %	26·4 %	2·6 %
z telegrafních linek	55·4 %	41·2 %	3·4 %
z celkového obchodu	68·4 %	29·5 %	2·1 %

Britské osady.

Jihoafr. Unie.

Provincie:	Plocha:	Obyv.:
Natal	91.000	1,429.000
Kapská kolonie	717.000	2,783.000
Svob. stát oranjský	131.000	629.000
Transvaal	286.000	2,088.000
Ochranná území:		
Basutsko	27.000	499.000
Bečuánsko	712.000	153.000
Svazijsko	17.000	134.000
Dominia:		
Jižní Rhodesie	386.000	900.000
Severní Rhodesie	753.000	983.000
Ochranná území:		
Njassa	103.000	1,202.000
Uganda	305.000	3,072.000
Somalsko	300.000	176.000
Zanzibar	3.000	197.000
Kenia	635.000	2,376.000
Západní Afrika:		
Nigeria	871.000	18,070.000
Gambia	9.000	211.000
Sierra Leone	65.000	1,541.000
Zlaté pobřeží	207.000	2,078.000
Severní Afrika:		
Dominion Sudan	2,628.000	5,825.000
Ostrovy:		
Sv. Helena	0·120	4.000
Ascension	0·090	—
Tristan da Cunha	0·120	—
Mauritius (dom.)		
Seychelly (dom.)	0·420	25.000
Britské mand. území:		
Tanganjika (vých. A.)	946.000	4,107.000

Býv. německé kolonie:

Provincie:	Plocha:	Obyv.:
Jihozáp. A.	835.000	228.000
Kamerun	80.000	550.000
Togo	33.000	188.000

Belgické osady.

Belg. Kongo	2,397.000	7,153.000
Ruanda Urandi (mand. Spol. nár.)	50.000	3,000.000

Francouzské osady.

Severní Afrika:		
Alžír	576.000	5,802.000
Tunis (ochr. úz.)	125.000	2,094.000
Marokko (ochr. úz.)	420.000	5,480.000
Sahara	2,394.000	450.000
Západní Afrika:		
Senegal	192.000	1,225.000
Franc. Sudan	924.000	2,475.000
Pobř. Slonoviny	315.000	1,546.000
Franc. Guinea	232.000	1,876.000
Horní Volta	370.000	2,973.000
Dahome	107.000	842.000
Niger	1,000.000	1,084.000
Mauretanie	400.000	262.000
Rovníková Afrika:		
Gabun, Franc. Kongo, Ubanje, Čad	2,256.000	2,851.000
Východní Afrika:		
Mayotte	2.000	112.000
Madagaskar	590.000	3,278.000
Réunion	2.400	173.000
Kerguely	—	—
St. Paul	—	—
Pobř. somálské	22.000	65.000

Mand. území býv. německé kolonie:

Provincie:	Plocha:	Obyv.:
Kamerun	431.000	4,500.000
Togo	52.000	671.000
Italské osady.		
Libie { Tripolitanie	900.000	550.000
Libie { Kyrenaika	600.000	225.000
Erythrea	120.000	393.000
Somalsko	453.000	630.000
Portugalské osady.		
Kapverdské ostrovy	4.000	150.000
Guinea	36.000	289.000
Ostrovy Thomé a Princův	0·950	64.000
Angola	1,256.000	4,180.000
Mozambique	1,106.000	3,120.000
Španělské kolonie.		
Španělské Marokko	28.000	830.000
Rio de Oro	285.000	50.000
Španělská Guinea	27.000	112.000

*

Mezinár. úz. Tangeru	0.400	60.000
Černoš. rep. Liberia	95.000	2,000.000
Císařství habešské	907.000	11,500.000
Království egyptské	990.000	12,751.000

Afrodisie, také afrodisiasmus, chorobně sesílený pohlavní pud.

Afrodita, bohyně lásky v řeckém bájesloví, dcera Diova a Diany, uctívaná jako jeho manželka v Dodoně (snad jako bohyně plodnosti). A. patrně nepatří k domácím bohům řec., neboť již Homer jí dává název bohyně kyprejské, což dokazuje, že Kypr je pův. místem jejího kultu. Je tam stejně ctěna jako babylonská bohyně Astarta. Rovněž legenda o její lásce k Adonisovi zdá se býti pův. kyperského. Novější badání odvozují její název Urania od oné babylonsko-kyperské bohyně. Již v poč. kultury starořecké, v kultuře mykenské, najdeme obrazy bohyně, v kruhu holubů, miláčků Afrodity, podobné i jinými vlastnostmi obrazům maloasijské bohyně plodnosti. Nejvíce dnes známý obraz A-y jako A-y Anadyomené (vynořující se z moře) vyskytuje se teprve ve IV. stol. př. Kr. s plným rozkvětem řecké kultury. Nejslavnější jsou A. z Milos (Milonská), také Praxitelova. Jejím druhem a pozd. synem je Eros (muž, bůh lásky), v její družině však byly Přemlouvání (Peitho) a Charity. Jejím manželem je Ares, bůh války, s kterým rodí, jako A. Pandemos (všelidský), Harmonii a druhy Aresovy, Dejmosa (strach) a Phobosa (obava). A. rovnocenná je Venuše. V nové době namaloval obraz bohyně, nořící se z mořské pěny, Arnold Böcklin.

Afrodita medicejská.

Afwasaksa, hora ve Fin., u m. Tornea, navštěvovaná hojně turisty k vůli pozorování sev. záře. Domorodci pořádají na ní ve svatojanský večer hry. V XVIII. a XIX. st. byly zde zkoumány stupně poledníků.

Afzelius Adam, žák švéd. rostlinopisce Linnéa a vyd. jeho životopisu. A. byl prvním systematickým badatelem květeny na pobř. Guinejském. Zemřel r. 1837 v Upsale.

Afzelius Arvid August (* 1785), švéd. básník, obíral se studiem starožitností a sbíráním lidov. písní, které vyd. první jako systematický soubor. Zemřel r. 1871.

Aga, spr. A g h a, tur. hodnostář na dvoře sultánově, dnes lidově značí „pán".

Agahd Konrád (* 1867), učitel národní šk. v Něm., získal si slávu bojovníka za práva mládeže, jako žurnalista a částečně jako politik. Jeho přičiněním vznikl říšský zákon o práci nezletilých.

Agama, druh ještěrek ze skupiny Agamidae, žijící v subtropickém a tropickém pásmu starého světa. Vyznačují se pestrými barvami a bizarní formou těla. Patří sem na příklad dráček létací (Draco volans), žijící na ostrovech sundských a v Zadní Indii; po stranách těla má zvláštní padáky, pomocí jichž může prováděti několikametrové skoky v korunách stromů. Podobně zvláštní je Agama límcová (Chlamydosaurus Ringi), statný, až 80 cm dlouhý ještěr žijící v oblasti australské. Agama tato dovede se pohybovati, vztyčena na zadních nohách.

Agamy živí se po většině různými členovci, které s úžasnou obratností loví v korunách stromů a v křovinách. Známe jich dnes více jak 200 druhů.

Agamedes, starořecký stavitel, který se svým bratrem Trofoniem vystavěl chrám Apollonův v Delfách.

Agamemnon, král v Mykénách, syn Atreův a otec Ifigenie, Elektry a Oresteia. Byl vůdcem řec. výpravy proti Troji. Po svém návratu byl v lázních od Aegistha, milence své choti Klytaimnestry, zavražděn. Osud jeho dal látku k četným řeckým tragediím.

Agamie, právnicky značí svazek mezi mužem a ženou bez formální smlouvy manželské.

Aganoor Pompili Vittoria, it. básnířka, * 1856 v Benátkách ze vznešené rodiny arménské, † 1910 v Římě; z jejích sbírek lyriky Legenda eterna (1900) a Nuove liriche (1908) přeložil Vrchlický výbor v sborníku „Italie starší" 1908.

Agapanthus, liliovitá rostlina rostoucí v tropické Africe a u nás často pěstovaná v teplých sklenících. Veliké, modré květy jsou směstnány na vysokém stvolu.

Agape (řec.), nebeská milost na rozdíl od Erota, pozemské milosti (hostina prvých křesťanů na památku Večeře Páně) podobně v opeře Richarda Wagnera „Parsifal" (hostina rytířů sv. Grálu). Z toho povstala svátost Přijímání. Apagy udržely se vlastně ve volné formě ještě delší čas na Maltě.

Agapetes, I., papež, 535—536. Snažil se býti prostředníkem mezi Justiniánem a Ostrogoty. — A. II., papež, 946—955, podporoval něm. krále Ottu I. proti italskému vzdorokráli Berengarovi II.

Agapić (Agapeo, Gapeo, Gapić), * kolem r. 1540 na ostr. Cresu. Malíř, od kterého se zachoval pouze obraz: Sv. Hieronymus v ústavu téhož jména v Římě.

Agar-agar, žlutý rosol získaný z ruduchovitých řas (hl. puchřatky ostnité). Používá se zejména k přípravě živných půd pro pěstování mikrobů v bakteriologii.

Agârbiceanu Joan, rumun. novelista, (* 1882 v Sibini), znalec života sedmihradských sedláků, výbor přeložil O. S. Vetti v sbor. povídek „Na táčkách" 4, 1916.

Agardh Karl Adolf (1785—1859), botanik švédský. Napsal „Systema Algarum", a „Icones Algarum europaearum". — Syn jeho A. Jakub Georg, pokračoval v jeho díle. Napsal „Theoria systematis plantarum".

Agaricin, bělavý prášek, slabě kyselé reakce (kyselina agaricinová), podstatná součást houby Agaricus albus nebo Fungus laricis, používané dříve v lékařství.

Agaricineae, vědecký název pro houby bedlovité; je to čeleď hub rouškatých, vyznačující se na spodu klobouku plodonosnými lupínky. Patří sem na př. ryzec, liška, holubinka, žampion, bedla a jiné druhy. Mnohé z této skupiny jsou prudce jedovaté, na př. muchomůrka červená nebo ryzec kravský.

Agasias, řec. sochař v I. st. př. Kr. Jeho hlavní dílo „Borgheský zápasník" je dnes v Paříži.

Agassiz Ludvík (1807—1873), amer. zoolog, püv. Švýcar. Věnoval se studiu předhistorické zvířeny a napsal epochální dílo „Études sur les glaciers". Syn jeho A. Alexander (1835—1910), pokračoval v díle otcově, hlavně ve studiu nižších druhů.

Agata, dcera Ziemowita III., kn. Mazowieckého, žena Wladyslawa Opolczyka, místodržícího Ludvíka Uherského v Polsku v XIV. stol.

Agata, žena Konrada Mazowieckého (XIII. stol.) přičinila se o příchod Křižáků do Polsky. Kronikáři líčí ji jako ženu násilnou a ukrutnou.

Agatha, svatá. Byla umučena za vlády Decia r. 251. Byla jí uříznuta prsa. Památka její se slaví 5. února.

Agatharchides, řec. zeměpisec, žil v II. stol. př. Kr.

Agatharchos, řec. malíř, žil kol. 400 př. Kr. Jest mu přičítán vynález perspektivy.

Agathias Scholastikos, byzantský dějepisec v VI. stol. po Kr.

Agathin chléb, 5. února posvěcený, chrání prý lidi i dobytek proti neštěstí.

Agatho, svatý; papež od 678—681 a bojoval proti sektám, hlavně proti monotheletismu. Památka jeho se světí 10. ledna.

Agathokles (361—289 př. Kr.), tyran v Syrakusách. Statečný válečník, dobyl celé Sicilie. Proti Karthagu však neměl štěstí. Vida, že má býti otráven, vrhl se dobrovolně do ohně.

Agathon, řec. tragik, (* 446 př. Kr.). Jeho díla se ztratila. Plato jej zvěčnil ve své „Hostině".

Agathon Jan, čes. humanista, * v pol. XVI. věku v Praze, 1603 bakalář, učitel v Kutné Hoře, kde i zemřel; vydal latinské básně obsahu náboženského (1595, 1598 a 1603) a sedm drobných skladeb ve sbornících. Lit.: Truhlář, Ruk. 1908. Nováček, Listář k děj. škol. Kutnohorského.

Agatonović Radoslav, profesor, politik. (* 30. VI. 1869 nedaleko Kruševce v Jugoslavii.) Sepsal řadu prací, jednajících o Srbsku.

Agave L., jednoděložná rostlina z řádu Amaryllidacea. Má silné dužinaté listy, sestavené v růžici a v jejím středu vyrůstá zvolna stvol, na kterém rozkvétají žluté, vonné květy. Po odkvětu rostlina zvolna umírá. Jest typickou rostlinou střední a jižní Ameriky a z její šťávy se v Mexiku kvašením připravuje národní nápoj pulque. Také jejich pevných vláken se hojně používá (pita). A. americana byla

Agave rigida.

v XVI. století převezena do Evropy, kdež na březích Středoz. moře a Adrie zdivočela. Pěstuje se také ve sklenících, poněvadž ale teprve po dlouhé době kvete, bývá nazývána „stoletá Aloë".

Agde, franc. městečko v kraji Hérault s nádhernou katedrálou (10.000 obyv.).

Agdistis, 1. mystický symbol, androgyn stvořený ve spánku Diem. — 2. přídomek bohyně Kybely.

Ageladas, v. Hageladas.

Agen (ažan), hlavní m. franc. départementu Loire-et-Garonne, 23.000 obyv. Katedrála z 11. století a visutý most 170 m dlouhý.

Agencie telegrafická, informační kancelář pro tisk, jejímž úkolem je rychle rozšířiti zprávy politické, hospodář. a p. za odměnu předem smluvenou. Zprávy své rozesílá současně ve stejném znění, zpravidla telegraficky a odtud její název. Největší agencie jsou: ve Francii Havasova, v Anglii Reuterova, v Německu Wolffova, v Italii Stefani. Názvy jich jsou podle zakladatelů. V Polsku nejdůležitější jest P. A. T., t. j. Polska Agencja Telegraficzna ve Varšavě, v Bulharsku A. Télégraphique v Sofii, v Československu Č. T. K., t. j. Československá tisková kancelář.

Agenda (lat. běžná práce), v protestantských chrámech sbírka předpisů o službách božích.

Agenesis (z řec.), 1. v anatomii defekt určitého orgánu. — 2. Nestvořený, v theologii epitheton Boha.

Agenor, jm. v řecké mytologii.

Agens (lat), síla ve hmotě skrytá, která způsobuje chemické a fysikální jevy.

Agent (z lat.), osoba, která pracuje a jedna v cizím zájmu v širším smyslu: a) a. politický, zástupce cizí země mimo obvyklé diplomatické zastoupení; b) a. provokatér, pomocník tajné policie, který přetvářkou získává důvěru podezřelých osob a je k trestným činům ponouká; c) a. obchodní, obchodník, který zprostředkuje obchody cizí firmy aneb činí nákupy na její jméno; d) a. pojišťovací, zprostředkuje pojišťování mezi pojištěncem a pojišťovnou.

Ageratum, okrasná květina pocházející z Mexika.

Agerholm Edvard (* 1866), dánský operní pěvec.

Ager publicus (-kus, lat.), ve starém Římě státní pozemky, které byly občanům pronajímány n. prodávány.

Agerskov Michael (* 1810), dánský jazykozpytec.

Agersnap Hans (* 1857), dánský krajinář. Proslulé jsou jeho zimní a podzimní motivy z jutských planin.

Agesilaos, král spartský, syn Archidama (444—361 př. Kr.). 396—394 bojoval proti Peršanům v Malé Asii, 394. porazil Thebany u Koroneie, zachránil Spartu po porážce u Leukty (371), 362 bojoval u Mantineie, 361 podnikl výpravu do Egypta, kde zemřel.

Agfa, zkratka pro Aktiengesellschaft für Anilinfabrikation, Berlín. Továrna na fotografické chemikalie a papíry.

Aggazari (agacari) Agostino, hudební teoretik a skladatel v době it. renesance.

Agger, přítok ř. Siegy u Siegburgu.

Agić Antun Marija (Aghich), řečník a sběratel dubrovnického latin. básnictví. (* 1754, Dubrovník, † 23. X. 1830 v Italii.)

Agilfingovci, nejstarší rod kníž. v Bavorsku, podle báje připomíná se již v 6. stol. Nejznámější Thassilo II., kterého r. 788 zbavil trůnu Karel Veliký.

Agitace (lat.), působení slovem a písmem na veřejné mínění ve prospěch určité věci.

Agitato, v hudbě, v kvapném, vzrušeném tempu.

Agitator, člověk, který působí na veřejné mínění ve prospěch určitého cíle, ať již politického, sociálního či náboženského.

A. G. L. A., zkratka, kabalistické jméno boží. Ve středověku byla tato písmena ryta do zvonů a prstenů. Znamenají Atha Gibbor Leolam Adonai (hebr.) = Věčně jsi silný, Pane.

Aglaja, první z římských gracií.

Aglasinus Adam, čes. humanista, nar. koncem prvé pol. XVI. věku v Čes. Brodě, 1577 bakalář, 1579 písař v Čes. Brodě, kde † 1600; účastnil se v bás. sbornících a byl hledaným řečníkem. Lit.: Truhlář, Ruk. 1908. Winter, Život a učení 1901.

Aglauros, řecká bohyně plodnosti.

Agliardi (aljardy) Antonio (1832 až 1915), president Akademie pro katolické náboženství v Římě. Býval také papežským nunciem v Německu.

Aglomerace (lat.), hromadění. Na př. a. ob. v městech.

Aglomerace rud má za účel přeměnu práškovité rudy na rudu kusovou, neboť rudy jemné lze v moderních hutnických vysokých pecích zpracovati jen malé množství. A. r. děje se pomocí vysokých teplot, při nichž rudná zrna se spékají, ale netaví se. Nejčastěji aglomerují se magnetit, siderit, galenit, kyzové výpalky, kychtový prach. Spotřeba uhlí při a-ı kolísá od 4—10%. Výhodou a. r. jest, že ruda se a-í také zušlechtí, neboť vyprchá kysličník uhličitý, voda a síra, obsah kovu je tedy v aglomerátu vyšší než v rudě surové. Aglomerují se také, avšak zřídka, cihelky rudné. Aglomerační pece jsou

různých soustav, nejužívanější jsou pece rotační a soust. Dwight-Lloyd. U nás jest a. r. v železárnách vítkovických, v Třinci (magnetit, kyzové výpalky a pod.) a na železných dolech v Rožnavě na Slovensku (ocelek).

Aglosa (ř. bez jazyka), druh žab.

Aglutinace (lat.), slepení, na př. okrajů rány. Metoda odstraňování cizích těles z otvorů těla, pomocí štětce.

Aglutininy, substance, které vznikají v syrovatině krve jak lidské, tak i zvířecí po překonání nakažlivé choroby nebo po vstřiknutí bakterií. Praktický význam: slouží pro diagnostiku chorob nakažlivých, zvláště pro břišní tyfus. Viz Reakce Gruber-Widala.

Agnano (vyslov: aňano), kraterové jezero sopky Vesuvu blíže Neapole, přibližně 50 let vyschlé. Známá jest na jeho již. straně se nalézající t. zv. „Psí jeskyně", z které vyvěrají plyny. Nedaleko jsou sirnaté lázně.

Agnati (lat.), mužští členové rodu, pokrevně spřízněni mezi sebou. Praktický význam má agnatismus pro nástupnictví trůnu u většiny panujících rodů.

Agnelli Josef, slovenský spisovatel lidový, * 1852 v Čárech, kde farářoval; vydal Duchovné dary (1878) a psal stati hospodářské. Lit.: Némethy, Series 1894, 463.

Agner Václav, čes. humanista, * v pol. XVI. věku v Prachaticích, kde byl panským úředníkem. Lit.: Cirrinus, Epigrammata 1607, 37.

Agni, v indickém bájesloví bůh ohně, tvořící s Mitrou a Varunou trojici bohů. Přinesl prý lidem oheň v podobě blesku.

Agnition (lat.), také agnoskace = poznání, rozpoznání.

Agnomen (lat.), příjmení, druhé slovo v římských osobních jménech.

Agnosis (z řec.), neschopnost pochopiti správně určitý vjem. A. optická: Předměty viděné se nepoznávají. Podobná je a. akustická, a. hmatová.

Agnosticismus (z řec.), filosofický směr popírající možnost poznání posledních příčin věcí, které jsou „nepoznatelné". Zavrhuje metafysiku a spokojuje se s nejvyšším pojmem „síly". Zastance této filosofie je Herbert Spencer, u nás F. Krejčí.

Agnus Dei (lat.), beránek boží, název Kristův. V kat. mši poslední stálá část obřadu.

Agogika (z řec.), v hud. vědě nauka o pravidelných pohybech tónů, souvisící s dynamikou. Podrob. pojednal o A. Hugo Rieman (Musikalische Dynamik und Agogik, 1884).

Agon (řec.), zápasy starých Řeků na počest některého boha n. hrdiny.

Agonie, smrtelný zápas, stav nemocného, jevící příznaky blízké smrti. Projevuje se ochabnutím nervů a svalů, prodloužením obličeje, namáhavým dýcháním a studeným potem.

Agora (řec.), tržiště, náměstí.

Agorafobie, v lék. pathologický stav mysli. Strach před oživenými místy.

Agorakritos (kol r. 400 př. Kr.), řec. řezbář, žák Faidiův.

Agostino da Montefeltro, ital. kazatel svět. pověsti, * 1843 v Montefeltru, 1874 františkán, jehož retoricky skvělá kázání přel. Götschner (Praha 1896).

d'Agoult (dagů), hraběnka Marie de Flavigny (1805—1876) známá spisovatelka, pseud. Daniel Stern, psala pověsti, paměti a polit. úvahy. Žila ve volném manželství se sklad. Fr. Lisztem; z jejich soužití vzešla dcera Cosima, pozd. choť Richarda Wagnera.

Agra, prov. a její hl. m. téhož názvu (190.000 ob.) v britské Indii. Stavby tohoto m. a obzvl. Tadž-Mahal, mausoleum ind. krále Džehánse patří k nejkrásnějším památkám ind. architektury. Čilý průmysl; známé „agramosaiky" z mramoru a drahokamů, výroba koberců.

Agrafa (ř.), 1. uměle zpracovaná spona, 2. slova připisovaná Ježíšovi a nezachovaná v bibli.

Agrafie, ztráta schopnosti psát, zachovány jsou však duševní a pohybové schopnosti.

Agram, ☞ Záhřeb.

Agramatismus, choroba řeči, spočívající ve vyslovování slov bez ohledu na skloňování, časování, předložky atd. A. se často pozoruje po vyléčení afazie.

Agrární archiv, časopis pro dějiny českého venkova, red. Josef Kazimour.

Agrární dějiny, ☞ robota, nevolnictví, pozemková reforma. ☞ Kamil Krofta, Přehled dějin selského stavu. 1919, čas. Agrární archiv, vyd. Jos. Kazimour.

Agrární knihovna, založena 1911 v Praze nakl. A. Neubertem pro literaturu hospodářskou, obsahuje spisy od Fořta, Sovy, Straňáka, Baudyše, Kolárského, zejména pak Rolíčkův „Úvod do obchodní politiky rak.-uherské".

Agrární kultura, jest kultura země, ve které jest zemědělství nejdůležitějším podkladem existence obyvatel. A. k. jest protikladem ke kultuře prům. Závisí na podnebí. Počátky její sahají až do doby kamenné. Na podkladě A. k. zdárně se vyvíjí kladné složky lidského života. Malorolnictví má větší význam, než velkorolnictví, které se blíží kult. prům., je labilnější, neboť používá sil naja-

tých: schází tu přímý poměr vlastníka k půdě. A. k. je nositelem i národního vědomí. Vidíme to v našem národě; když města se germanisovala, venkov zůstal českým a dnes vidíme totéž. V zněmčeném území Čech snadněji vnikne český živel do měst, kde vládne labilní kult. prům., než na venkov, kde německý sedlák, připoutaný k půdě, jest nositelem něm. nár. vědomí a tím i německého myšlenkového světa.

Agrární politika, jest politika zabývající se zemědělskými otázkami; rozumí se tím jednak zásah státu do způsobu zemědělské výroby, jednak činnost zemědělců samých směřující k tomu, aby byly hájeny jejich zájmy v zákonodárných sborech. Stát zasahoval do zemědělství již odedávna. Snaží se, aby půda jeho území byla řádně kolonisována a osídlena, zřizuje agrární cla, aby byla chráněna domácí výroba, působí na způsob této produkce a na ceny produktů. Nejdůležitější problém dneška jest zastaviti příliv obyvatel do měst, zabrániti vystěhovalectví, poskytnutí půdy a tím upevniti tuto důležitou složku státního života. — Druhá forma a. p., polit. sdružování zemědělců za účelem hájení svých zájmů, jest velmi mladá. Poslední důvod k utvoření agr. pol. stran byl, že Amerika v 30. letech min. století vrhla na světový trh ohromná množství zemědělských produktů, a tím ohrozila existenci evropského zemědělství. Zemědělci se snaží, aby měli vliv na státní správu a mohli pracovati na zákonech, které by zajistily rozkvět domácího zemědělství (pojištění, subvence na zlepšení výroby atd.). V Německu hájí zájmy zemědělců Zentralverband deutscher Landarbeiter. U nás Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu vznikla 1901 a 1919 přezvala se na Republikánskou stranu čsl. venkova. Na Slovensku pod jménem Slovenská strana národní a rolnická. (Při volbách r. 1928 soustředila na sebe na 1 milion hlasů.)

Agrární revue, měsíčník věnov. otázkám hospodář. pokroku a národohospodářství, který se později přeměnil v revui „Brázda", jež za redakce Obrtelovy pěstuje i kulturu uměleckou.

Agrární technika, použití strojů v moderním zemědělství, t. j. nahrazení pomalé a drahé práce lidské levnou a rychlou prací strojovou, hlavně na velikých objektech. Skrývá v sobě ale nebezpečí nezaměstnanosti, neboť vytlačuje a zbavuje práce venkovský proletariát. Moderní technika agrární pokročila již tak daleko, že není druhu zem. práce, kterou by nemohl vykonávati stroj.

Ágreda de, sestra Maria de Jesús, španělská spis. mystická, * 1602 v Ágredě, 1627 abatyše kláštera v Ágredě, kde zemř. r. 1665; posmrtně vydané Mystické Město Boží (1670) dáno na index; slavné jsou četné její dopisy s králem Filipem IV. Lit.: Fitzmaurice, Dějiny 1912.

Agregace, shlukování částeček koloidu ve větší vločky při srážení se (koagulaci) anorganických hydrosolů (vodných koloidních roztoků) po přísadě malých množství solí. Vločky ty pak účinkem tíže se usazují čili sedimentují. Toto srážení (koagulace) anorganických instabilních hydrosolů jest irreversibilní, t. j. vzniklá sraženina (gél) nerozpouští se opět v čistém rozpustidle (vodě).

Agresiny, jsou látky, které zvyšují virulentní schopnost bakterií. Při imunisaci proti plným parasitům nelze použiti samotných parasitů, nýbrž extraktu z nich. Extrakt připraví se v podstatě dvojím způsobem. 1. Vstřikne se morčeti intracelulárně minimální dose bakterií (parasitů) sui pestiferi a morče za 24 hodin hyne i po této minimální dosi. Při pitvě shledá se v dutině pleurální serosně haemorhagický exsudát, jenž filtrací zbaví se bakterií a pak se vstřikne druhému morčeti. Za 24 hodin nato vstříkne se obdobně jako v prvém případě tomuto morčeti minimální dose bakterií sui pestiferi. Morče zahyne mnohem dříve, za 12 hod. místo za 24. Tudíž v exsudátě musely býti obsaženy látky, které zvyšují virulentní schopnost bakterií — agresiny, v tomto případě přirozené, neboť exsudát produkoval organismus sám. 2. Uměle připravují se agresiny extrakcí bakterií, které se pak filtrací odstraní. Agresinu lze použíti k imunisaci proti plným parasitům. Agresin samotný vstřikuje se v stoupajících dávkách a po delším intervalu — 14 dnů — po poslední injekci, vstříkne se velká dávka plného parasita. Zvíře zůstává na živu, je imunisováno. Tak se imunisují na př. slepice proti cholera de poules. Obdobně pro lidskou pathologii se připravuje extrakcí bacilů tuberkulosních tuberkulin, jehož rozeznáváme asi 60 druhů.

Agresivní, útočný, vyzývavý (v chování, v řeči a psaní).

Agricola Georg vl. Bauer (1494—1555), lékař působící něk. let v Jáchymově, hor.-hut. něm. odbor. spis. Hl. sp.: De re metallica (1556).

Agricola Jan (1492—1566), něm. kazatel a spis. Protivník Lutherův, více se klonil ke katolíkům.

Agricola Jan, čes. humanista, * v prvé pol. XVI. věku v bavor. Landshutě, 1599 posluchač Karlovy university, dvorní ka-

zatel knížectví Těšínského, vydal disticha „Elegia“ (1596) ke cti Radešínského z Radešovic. Lit.: Winter, Život a učení 1901. Hrdina, Ruk. 1918.

Agricola Jiří, čes. humanista, 1562 děkan v Čes. Brodě, 1564 arciděkan v Hradci Králové, horlivý ctitel básníků a pedagog. Lit.: Mitis, Naeniae 1565. Švenda, Železný obraz Král. Hradce III.

Agricola Martin, český humorista, nar. v druhé pol. XVI. věku v Jaroměřicích na Moravě, 1609 bakalář a 1610 magister v Praze, rektor školy u sv. Jiljí, pak v Čáslavě, kde horlivě pracoval v kůru literátském, vydal Exercitatio physica de motu (Praha 1610) a šest básní ve sbornících. Lit.: Nováček, Věstník Král. Spol. Nauk 1897. Truhlář, Ruk. 1908.

Agricola Melichar, čes. humanista, nar. v druhé pol. XVI. věku v Lubině na Lehnicku, prorektor rožmber. gymnasia v Soběslavi, vyd. velkou báseň v hexametrech Exequiae posthumae Petri Voconis (1613) a řadu menších skladeb v sbornících. Lit.: Winter, Školy part. 1901. Truhlář, Ruk. 1908.

Agricola Rudolf, nazývaný „mladší“, na rozdíl od něm. humanisty téhož jména (1443—1485), Švýcar z Wasserburgu, přijel do Krakova přes Lipsko a Břeclavu (1510), přilákán slávou Jagellonské univ. Dosáhl bakalářství a navázal bližší styky s tiskařem Scharfenbergerem a se svým mistrem Pavlem z Krosna, jemuž věnoval lat. elegie o sv. Kazimíru. V r. 1514 odejel do Uher a do Vídně, kde žil něk. let, pak se vrátil do Krakova najisto koncem r. 1517. S počátku vyučoval mimo universitu, později s protekcí biskupů přednášel na Akad. Velmi plodný, uveřejnil mnoho prací didaktických, humoristických, klasiky a j. Byl osou čilého kult. života — zvl. pro kolonii švýc. v Krakově, tehdy dosti vel. — a má značné zásluhy o rozvoj humanismu ve vých. Evr. Zemřel v bídě (1521).

Agricola Šebestian, čes. human., nar. v prvé pol. XVI. věku v Horšově Týně, rychtář na Starém městě Pražském, mecenáš katol. básníků. Lit.: Galli, De Christi passione 1586. Winter, Živ. círk. 1896.

Agricola Šebestian, český humanista, nar. v pol. XVI. věku v Brtnici na Mor., 1593 bakalář v Praze, 1596 učitel v Poličce, pak písař při mlýnech v Praze, kde zemřel 1599, zúčastnil se básnického sborníku Naenia Briccini (1598). Lit.: Campenus, Epitaphia 1599, Truhlář, Rud. 1908.

Agrimensores (lat.), římští geometři, jejichž zápiskům, částečně dodnes zachovaným, vděčíme za vědomosti o starých řím. cestách a pod.

Agrimonia, v rostlinopise jméno více druhů Rosaceae.

Agrippa Jindřich Kornel z Nettesheimu, něm. filosof kabalistický, * 1486 v Kolíně nad Rýnem, učený dobrodruh, právník, bohoslovec a lékař, † 1535 v Grenoblu; sp. Okultní filosofie neboli magie přel. Otakar Griese (Přerov 1921), Kabala, př. B. Barth (1922).

Agrippa Marcus Vipsanius, řím. vojevůdce, zvítězil u Actia (31. př. Kr.).

Agrippa z Nettesheimu Heinrich Cornelius (1486—1535), proslavený něm. lékař, filosof, kabbalista. Žil dobrodružným životem; zastával rozmanité úřady u císaře Maxmiliána I. a krále franc. Františka I., maje pověst čaroděje. Napsal De incertitudine et vanitate scientiarum (1527) a De occulta philosophia (česky přel. Griese), v níž podává teorii magie, kterou dělí na a) přírodní (umění ovládnouti síly pozemské), b) nebeskou (umění ovládnouti síly hvězdné), c) náboženskou (umění vládnouti duchům a démonům).

Agrippina, jm. římské. — A. starší, dcera M. Vipsania Agrippy, choť Germanikova, paní pevného a mužného charakteru, matka Caligulova. Císař Tiberius ji vyhnal na ostrov Pandatariu, kde r. 33 p. Kr. zemřela.

Agrippina, mladší, dcera předešlé (nar. 116 p. Kr.) v Kolíně n. R., choť Domitia Ahenobarba, Passiena Crispa a císaře Claudia, kterého r. 54 dala otráviti. Její syn Nero ji dal r. 59 zavražditi.

Agronom (z řec.), odborník v zemědělství, který se zabývá i teoreticky polním hospodářstvím.

Agropyrum, čes. pýr, druh trav, rozšířený v celé circumpolární oblasti jako zvlášť houževnatý plevel, který pro své dlouhé kořeny je skoro nevyhubitelný. Obyčejný náš druh je pýr plazivý, Agr. repena.

Agrostemma githago, čes. koukol polní, plevelová rostlina z čel. silenkovitých, zavlečená k nám z východu, patrně s obilím. Černé, hranaté semeno koukolu je jedovaté, zvláště pro vepře a husy.

Agrostis, jako plevel rostoucí lipnice v různých druzích.

Agrumen (Agrumi), název pro citrony dovážené z Italie.

Agrypnie (z řec.), nespavost.

Agu, pohoří v Togu, 1025 m vysoké.

Aguadilla (-dylja), příst. m. na ostr. Porto Rico. Export tabáku.

Aguardiente (-dyjente), španělská pálenka. Pije se smíšená s vodou.

Aguesseau (agesó), Henri François, franc. politik za Ludvíka XV. († 1751).

Aguilas, španělské příst. m. v prov. Murcia (17.000 obyv.).

Aguilera Ventura Ruiz (1820—81), španělský básník a řed. Archeolog. musea v Madridě. Psal satiry, vlasten. písně a elegickou lyriku.

Agulhas (agúljas, port.), nejjižnějši mys Afriky, pod 34° 49′ j. š.

Agur, hebrejský básník cyklu přísloví v Šalamounově knize „Přísloví“ v kapitole 30., bratr krále Lamuela z Massá, nově přel. Jan Hejčl, Bible česká 2, 1921. Lit.: Sedláček, Úvod do knih SZ 1904.

Aguti (-ty), jihoam. hlodavec, velikosti zajíce. Má krásnou, hustou srst. Zadní nohy má o polovinu delší než přední.

Agynické květy, jsou takové, u nichž jsou vyvinuty pouze tyčinky.

Ahab (Achab) (877—854 př. Kr.), podle bible král. isr. Byl sveden svou chotí Jesebelou z Tyru k modloslužbě. Padl v bitvě proti Bendahadovi, králi v Damašku. Jehu dal vyhladiti jeho rod.

Ahaggar, vysočina stř. Sahary s oasou Ideles, obydlenou Tuáregy.

Aharon (hebr.), ↘ Aaron.

Aharonean Avetis, novoarménský povídkář a buditel, * 1866 v Igdiru, učitel, pak novinář, od 1902 red. revue „Murdž“; jako předs. Nár. rady prohlásil 1918 samostatnost Armenie. Z nesčetných povídek přel. O. S. Vetti Obrázky z turecké Arménie (1903), výbor ve sbornících Na táčkách (1916) a Soldát povídku Chaj (Tisíc novel 5). Lit. Vetti, Na táčkách 2, 1916.

Ahas, judský král (736—720 př. Kr.). Podporoval říši Assur v boji s Egyptem.

Ahasja, král isr. (854—833 př. Kr.), syn Ahaba a Jesebely.

Ahasver, podle bible jméno médských a perských králů, z nichž jeden pojal Esteru za manželku (patrně Xerxes I., 485—465 př. Kr.).

Ahasver, jerusalémský švec, který podle báje musí blouditi světem až do posledního soudu, poněvadž se rouhal Kristu, nesoucímu kříž. Vděčný literární námět, který byl ve světové literatuře zpracován Byronem, Shelleyem, Hamerlingem, Suem, Nebeským, Vrchlickým a jinými. V české literatuře původní prací je filosofická báseň Nebeského „Protichůdci“ (1844), lyrika slovenského básníka Paulinyho (1846), epická báseň Vrchlického „Kříž Božetěchův“ (1879) a jeho lyrika (Motýli všech barev, Kytky aster, Píseň poutníka). Sueův román „Věčný Žid“ přel. po prvé Bambasem (1850), Hamerlingovo epos „Ahasver v Římě“ Vrchlickým (1899). — Lit.: Anonym, Věčný Žid v leg. o Sv. Anselmovi, Beseda 1875. Bitnar, Ruk. čes. lit. básn. 1925.

Ahasver, ps. ↘ Jána A. Wágnera.

Ahasver, pseud. čes. bás. a překl. ↘ Rudolfa Linharta.

Ahasver, pseud. spis. ↘ Fer. Ahasvera.

Ahasver Valašský, pseud. dram. spis. ↘ Adolfa Bognera.

Ahaus, prům. m. ve Vestfálsku, okres Münster, 4956 ob.

Ahenarius Jakub, čes. humanista, nar. na poč. XVI. věku v Hradci Králové, 1534 bakalář a 1541 magister v Praze, kde zemřel 1542 morem, přednášel a psal o filosofii Aristotelově. Lit. Paměti universitní I. Truhlář, Ruk. 1908.

Ahenarius Jakub mladší, čes. humanista, nar. v druhé pol. XVI. věku v Litoměřicích, 1612 bakalář v Praze, psal lat. epithalamia do sborníku Connubiali sacro 1614. Lit.: Truhlář, Ruk. 1, 1908.

Ahir, kasta pastevců v severní Přední Indii.

Ahlberg B. M., současný něm. povídkář, z něhož Lida Moravská přel. „Dívku nové doby“ (Praha 1921).

Ahle Ján Rudolf, něm. sklad. hudební, * 1625 v Mühlhausích, kde byl varhaníkem a purkmistrem do své smrti 1673; jeho kostelní písně ve formě koncertní arie měly velký vliv na skladby slovenského zpěvu doby barokové. Lit.: Orel, Ján Levoslav Bella, 1924.

Ahlen, prům. m. ve Vestfálsku, okres Münster. 22.357 ob.

Ahlquist Alfred Gustav (1838—1881), švédský dějepisec. Zabýval se studiem reformace.

Ahlquist August Engelbert (1826—89), finský jazykozpytec. R. 1847 založil list Suometar. Prostudoval uraloaltajské jazyky a napsal votskou a mokša-mordvinskou mluvnici.

Ahlwardt Hermann (1846—1914), vůdce něm. antisemitů.

Ahlwardt Christian (1760—1830), slav. jazykozpytec německý, prostudoval galštinu, jejíž gramatiku sepsal.

Ahlwardt Wilhelm (1828—1909), něm. orientalista: zaměstnával se studiem arabštiny a arab. liter. Napsal: Über Poesie und Poetik der Araber.

Ahmed Hikmet, současný tur. povídkář, z jehož sbírky Cháristán a Gülistan přel. O. S. Vetti ukázky v sbornících „Na táčkách“ (1916—1917).

Ahmed Paša Hercegović (1456—1518). Nejmladší syn hercoga Štěpána. Z příčin politických se poturčil a r. 1481 stal se zetěm sultána Bajazeta II. a pak i velikým vezírem. Lit.: Truhelka, Ć. Tursko-slovinski spomenici, 1911.

Ahmedabad, m. a distrikt v Indii, nedaleko Bombaye, 274.000 ob. Kdysi nejbohatší m. Indie. Dnes kvete prům. hedv.

Ahmednagar, m. v Indii, v bombayské provincii, 50.000 ob. Výr. koberců, obchod mědí a kovy.

Ahnelt Jos., * 8. května 1821 v Matzdorfu u Těšína, kamenotiskař v Praze. † 1863.

Ahníkov (něm. Hagendorf), ves. u Chomutova v župě lounské, připomíná se již z XIII. stol. Patřil k panství hasištejnskému. Pošta a fara v Něm. Kralupech. Zámek. Podle sčít. z r. 1921 má 385 obyv., z toho Č. 10, N. 375.

Aho Juhanni (vl. Joh. Brofeldt) (1861 až 1921), fin. novinář a spis. mod., mladofin. směru. Mnohá jeho díla, luštící naturalisticky psychologické problémy, jsou přeložena do češtiny. Překlady: Dvě čudské povídky (Vetti 1911); Elli (Turnwald, 1926); Kniha o Finsku (Vetti, 1901); Osamělý (Schulz, 1913), Na táčkách (1910), anonymně přel. román Psanec (1909). Srv. Pallas, Mistři novelistiky 1. 1920. Berendsen, Svět. knih. 209.

Ahoi, lodnické zvolání na přibližující se plavidlo.

Ahr, levý přítok Rýna; pramení na Eifelu; tok je dlouhý 89 km.

Ährenberg Jacob (1847—1914), finský i švédský novelista, státní architekt Finska. V. S. Vetti přel. několik ukázek do časopisů.

Ahrens Heinrich (1808—1874), něm. filosof. Zabýval se filosofií práva a praktickou filosofií. Napsal Organ. Staatslehre (1850), Naturrecht (1870—71) a Juristische Encyklopädie (1857).

Ahriman, v náb. staroiránském a dnes parském princip zla, proti Ormuzdovi (Ahuramazdar) principu dobra a světla. Oba tyto principy spolu stále bojují. Představa tato se dá sledovati v starých orientálních mytech a plyne z touhy, vysvětliti zlo a neobviniti jím boha nanejvýše dobrého. Srv. ind. Šivu a evr. Satana, ďábla.

Ahrweiler, viničné m. v Koblenzském kraji. 6508 obyv.

Ahunavairya, svatá modlitba Parsů, obsažena v Avestě: Yasna 27, 13.

Ahus, přístav u Kristianstadu ve Švédsku. 1027 bitva mezi Knutem Velikým a Olafem Haraldssonem.

Ach!, citoslovce pronášené při duševním hnutí žalu, v stylistice oblíbený počátek žalných písní, doložených již z doby husitské v skladbách „Ach, srdéčko, tepru zvieš“, a v latinské vagantské „Ach Praga, doleas nunquam“. Lit.: Nejedlý, Poč. hus. zpěvu 1907.

Achabauer Frant. (* 1788 Praha, † 31. 3. 1853 Praha), měšť. a malíř v Praze.

Achaja, nejsev. hornatá část Peloponesu ve starém Řecku, při zálivu Korintském, v níž se počala historie řecká. Římané označovali tím slovem vůbec celé Řecko. V Achaji jsou hory Panachaikon, vys. 1900 m.

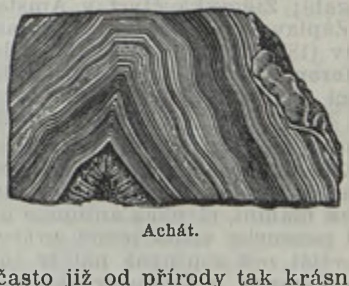
Achajové, řecký kmen, jenž vládl na Peloponesu, než se ho roku 1104 př. Kr. zmocnili Dórové. Jméno to přešlo na Dóry, pak se stalo i společným jménem všech Řeků podle básní Homerových.

Achamoth, z hebrejského chokhma — moudrost. Podle systému gnóstika Valentina (v 1. pol. II. stol. po Kr.) duch neb alon, smyslová moudrost, která oddělivši se od vyšší moudrosti (sofia, řec.) a vyhnaná do království hmoty, proniká a oduševňuje tuto hmotu a tímto způsobem stává se matkou Démiurga, tvůrce světův. V gnóstické knize „Pistis Sophia“ jest popsána její dlouhá, smutná pouť. Tím, že Kristus svou smrtí vykoupil svět, jest vzata na milost a znovu přijata do božího království aeonův.

Achard Louis Amédée Eugen, fr. romanopisec, * 1814 v Marseille, důst. gen. št., † 1875 v Paříži, z jeho díla přel. Syn bankéřův (1857) a Robert End román Pomsta mrtvé lásky (1915).

Achard Maurice, současný dramatik franc., jehož hry provozovány na čes. scénách v překladech „Život je krásný“ ve Stavovském divadle a „Malborough do boje táhne...“ v Městském divadle na Vinohradech.

Achát, shluk různých křemenů, uložených v tenounkých vrstvách, jedna na druhé, v různých barvách, o různé tvrdosti a průsvitnosti, majících všechny vlastnosti křemenů. Naleziště jejich jest v Německu, v Hunsrücku v Sasku, dále v Egyptě a v jiných zemích východních. Broušení a. jest starým průmyslem. Broušené a. slouží k výrobě okras. A.

Achát.

mají často již od přírody tak krásné zabarvení, vzniklé nejčastěji sloučeninami železa a manganu, že se ihned, bez dalšího broušení zpracují na předměty ozdobné. Následkem různobarevných vrstev, jakož i možnosti barvení, hodí se a. k výrobě gemm a kamejí. A. přicházející na trh pocházejí nejvíce z Brazilie; býv. naleziště evropská jsou většinou vyčerpána.

Acház, judský král, † 728 př. Kr.

Achazité (od biblického krále Acháza), přívrženci názoru, že vláda světská má míti převahu nad církevní. Hlavním představitelem této teorie byl angl. filosof Hobbes.

Achbauer Fr. (* asi 1777), malíř v Praze, 1806—20.

Achbauer Jan Jiří (* 1685, † 22. 6. 1737), stavitel v Praze.

Achczyger Jakub Antonín, stavitel v Praze kol r. 1696.

Achelis Jan (* 1865), prof. teologie a historie církevní na universitě v Lipsku. Hlavní díla: Starší prameny východního práva církevního, 2 sv. 1891—1904; Křesťanství v prvních třech stoletích, 1912.

Achelous, nyní Aspropotamo, největší řeka sev. Řecka; nynější název značí „bílá řeka", jenž odpovídá barvě její vody. Vzniká na hoře Pindus, teče dlouhým a úzkým údolím k jihu a vlévá se do moře Jónského naproti ostrovu Cefalonii; tvořila hranici mezi Akarnanií a Aetolií. Podle řec. bájesloví bojoval říční bůh A. s Herkulem o Dejaniru, byl však přemožen.

Achemenidi (-nydy), staroperská dynastie, poražená Alexandrem Vel. r. 330.

Achen, ř. v sev. Tyrolích, přítok Isary, tvoří 7½km dl. jezero Achenské.

Achenbach Andreas, německý malíř (* 1815 v Kasselu, † 1910 v Düsseldorfu). Pocházel z rodiny malířské (bratr jeho Oswald 1827—1905). Hlavními motivy jeho je moře, lesy a obrázky městské. K nejlepším obrazům patří: Potopení lodi „President" v ledu oceánu Atlantického (1842, Karlsruhe, Uměl. galerie); Skály Kyklopův (1847, Filadelfia, museum); Rybí trh v Ostende (1866, Berlín, Nat. gal.); Židovská čtvrt v Amsterodámě, Záplava dolního Rýna, Holandský přístav (1882, Berlín, Nat. gal.) a jiné.

Acheron, jméno řeky v Epiru v Řecku, tekoucí temnými roklemi do Ionského moře; v mytologii řecké řeka v podsvětí.

Acheul (ašől), proslulé prehistorické naleziště u Abbeville ve Francii. Nálezy ze staršího údobí kamenného věku. Byl nalezen mamut, elephas antiquus a z nástrojů pazourky velmi jemně pracované. Jsou větší než současné nálezy taubašské u Výmaru a štramberské na Moravě. — A-éen, člověk prehistorický z nejstaršího období paleolitika.

Achil, Dr., ps. ⚲ Milana Licharda.

Achill Felix, pseud. čes. spis., ⚲ Felix Achilles de la Cámara.

Achillejon, zámek na ostrově Korfu, mytickém sídle Fajáků. Byl vystavěn v letech 1885—1892 pro rakouskou císařovnu Alžbětu s pohádkovou nádherou. R. 1907 získal jej císař Vilém II. Po válce byla mnohá umělecká díla z něho přenesena do Německa. Poblíž měl řecký král letohrádek Mon-repos.

Achilles Henricus, čes. humanista, nar. poč. XVI. věku v Berouně, básník z družiny Jana Hodějovského z Hodějovic, vydal disticha Epigramma conciliatorium. Lit.: Farrago III. Truhlář, Ruk. 1908.

Achilles Jan, starší, čes. humanista, kněz luter., * 1545 v Berouně; po studiích v Praze byl tři léta správ. školy v Chotěboři, 1569 vysvěcen ve Vittenberce, kaplanoval v Chrudimi, farářoval v Rosicích, Chroustovicích, 1589 farář v Pacově, od 1611 farář v Přibyslavě, kde † 1617. Vydal překlad Hemmingiovy Cesty života věčného (1587), podle Osiandera vzdělal své Výklady na evangelia (1595 a 1611), podle latinské předlohy svoji Postillu (1595), podle Dressera Kázání sváteční (1611), podle Wellera Výklad historie evang. o Umučení Páně (1612). Pův. jeho české spisy jsou Výklad na proroctví Danielovo (1590), Výkladové kratičcí na epištoly (1595), Kázání o moru (1599), Kratičký výklad na trojí zaslíbení o Kristu Pánu (1613), Výklad některých písem svatých (1616) a Výklad Zjevení sv. Jana (1617) Psal i básně lat. pro sborník In nuptias (1593). Jeho tři synové Jan, Matěj a Václav byli rovněž literárně činní. Lit.: Hrejsa, Čes. konfese. Jireček, Ruk. 1, 1875. Truhlář, Ruk. 1908.

Achilles Jan, mladší, čes. humanista, nar. v druhé pol. XVI. věku v Rosicích, přispěl básn. do Epicedií Viléma z Rožmberka (1592) a do sbírky In nuptias (1593). Lit. Truhlář, Ruk. 1, 1908.

Achilles Matěj, čes. humanista, narozen v druhé pol. XVI. věku v Rosicích, přispěl básněmi do Epithalamií Gelasinových (1593) a Epithalamií Benedikta Litoměřického (1598). Lit.: Truhlář, Ruk. 1, 1908.

Achilles Václav, čes. humanista, narozen koncem XVI. věku v Pacově, 1607 bakalář v Praze, 1608 sukcentor v Turnově, 1609 v Chotěboři, působil v Praze, Soběslavi, Kouřimi a 1618 v Sadské. Vydal epigramma ke cti otce Jana In natalem.. (1606) a přispěl do bás. sborníku Primis honoribus (1609) a Primae laureae (1609). Lit.: Winter, Školy part. 1901. Truhlář, Ruk. 1, 1908.

Achilleus, Achilles, řecký bájeslovný hrdina, podle Homéra známý přídomkem Péleovec. Byl syn Pélea a Thetidy. Byl zranitelný jen na patě (odtud rčení „Achillova pata"). Ve válce trojské přemohl Hektora, byl ale brzy potom zabit od Parida. V logice sofisma Zenónovo o A-ovi, v němž se dokazuje, že želva jest rychlejší než rychlonohý Achilles.

Achillova šlacha, nazvaná podle ~ Achilla, konec lýtkových svalů, jimiž jsou upevněny na kost v patě.

Achim Adam, sloven. spis., * 1830, farář evangel. na Sarvaši, kde † 1899; vydal Kázání k památce posvěcení chrámu (1881) a přispíval do Stráže na Sioně. Lit.: Cirkevné Listy 13, 1899, 11.

Achimenes, rod čel. Gesneriaceae, čítající asi 30 druhů v tropické Americe. Jsou to byliny s krásnými červenými nebo fialovými květy, pro něž se pěstují v mnohých druzích ve skleníku (příkl. A. grandiflora, A. amabilis).

Achleitner Artur (* 1858), lidový povídkář něm. Jeho někdy ploché práce vynikají skvělým líčením alpských nálad. Sp.: Aus dem Hochland (1892), Büchsenspanner (1922). † v Mnichově r. 1927. Z četných děl přeložil S. H. román Železniční stávka (Plzeň 1913).

Achlya N. v. E., v rostlinopise, nižší odruda hub, které ve vodě tvoří bílou plíseň a usazují se na mrtvém hmyzu. Zmocňuje se také nemocných ryb a raků a může je i usmrtiti. Příbuzné druhy (Arhanomyces) jsou příčinou račího moru.

Achmatova, ps. ~ Anny Andrejovny Gorlenko.

Achmed ibn Hanbal, arabský učenec a zaklad. po něm nazvané školy práva.

Achmed Midhat (1841—1913), znamenitý novodobý epik turecký, žil v Cařihradě a psal velmi rázovité povídky.

Achmed Šach (1722—1775), syn Seman Hana a zakladatel afganské dynastie Duranův.

Achmed Vefik paša (1818—1890), turecký státník, 1851—55 vyslanec v Teheraně, 1857 ministr spravedlnosti, 1860—61 vyslanec v Paříži, 1877 předseda první sněmovny; v posledních letech života věnoval se studiím naukovým.

Achmed ibn Zaini Dahlan, arab. učenec a historik raného středověku.

Achmedijja, zákon dervišův, založený ok. r. 1250 Achmedem el Bedavi a rozšířený hlavně v Egyptě. — Indicko-mohamedánská sekta, založená r. 1889 Mirzou Ghulam Achmedem, snaží se prostředky mírnými o nábožensko-mravní obrození lidstva.

Achmím, též Akhmym, m. v Egyptě o 27.000 ob., z nichž polovina jsou křesť. Známé četnými vykopávkami archaeologickými na místě bývalé Chemmis, sídla kultu boha Chema.

Acholie, nemožnost vylučovati žluč.

Achorion Schoenleinii, v rostlinopise, mikroskopicky malá houba, tvořící se na kůži hlavy, ve vlasech, kdež působí vážná onemocnění kůže. Tvoří malé žluté šupinky. Churavá místa zůstávají holá. Nemoc může přivoditi úplné zničení vlasů. Vyskytuje se ve vých. a záp. Evropě.

Achras Sapota.

Achotrab, ps. ~ J. Bartochy.

Achras Sapota, strom z čel. Sapataceae, rostoucí v trop. Americe. Plody poskytují velice chutná povidla.

Achromatická čočka.

Achromatický, bezbarvý, V optice výraz pro kombinaci čoček, které odstraňují vadu tak zv. chromatických čoček, při nichž je obraz, na nějž se nazírá, vrouben duhovými barvami. Při pohledu a-ými čočkami jest obraz této závady zbaven.

Achropatopsie, staré, v lékařství již neužívané jméno pro slepotu barev.

Achtermann Wilhelm (1799—1884), německý řezbář. Do r. 1827 sedlačil a teprve pak se věnoval řezbářství. V Berlíně si osvojil u Schadova, Raucha a Tiecka techniku a vzdělal se dále v Italii, kde se usídlil. Nejslavnější díla vypracoval pro dóm v Münsteru („Pieta"). Poslední veliké dílo jest mramorový oltář s reliefem a s obrazy ze života Kristova, který vypracoval 1873 pro dóm pražský.

Achtuba, levé, 70 km dlouhé rámě řeky Volhy, oddělující se od ní pod Caricinem. Nad Achtubou sídlili Kalmyci a kozáci astrachanští. Nachází se tu mnoho stop po Zlaté Ordě, jejíž hlavní sídlo Seraj právě tu prý mělo být.

Achzehen Bartoloměj, malíř v Praze, půs. 1615—28.

Aias (lat. Ajax), jm. dvou homérských hrdinů. A. menší, syn Oilea, krále lokrejského, vyrval Trojanům mrtvolu Patroklovu. A. větší, syn Telamonův, krále salaminského, odvážil se souboje s Hektorem. Usmrtil se ve hněvu, že Achillova zbroj byla přiřčena Odysseovi a ne jemu. Sofokles zvěčnil jeho osud v tragedii „Zuřící Aias".

Aibling, rašelinové lázně v Bavorsku. 4310 obyv.

Aicard Jean, francouzský lyrik, dramatik a romanopisec, * 1848 v Toulonu, † 1921 v Paříži; z bohaté lyriky překládal Vrchlický (Mod. bás. franc. 1894) a Bouška (Náš Domov 1895), z románů Boh. Ždímal Duše dítěte (1901), Černý diamant

(1918), Obětované srdce (1919), Květ pro pasti (1920), Madona lásky (1922), a Modrý Ibis (1923). Lit.: Vrchlický, Bás. profily franc. 1887.

Aida, proslulá opera od G. Verdiho, psaná na text A. Glustanzoniho, k slavnostnímu otevření Suezského kanálu. Objednal ji khedive za honorář 80.000 fr. Dějištěm je starý Egypt.

Aide l' (léd' fr.), pomoc, pomůcka; druh; l'a. de mémoire v diplomacii listina, která vysvětluje ústní sdělení; l'a. de camp = pobočník.

Aïdé Hamilton (1830—1907), anglický básník, hudebník a malíř. Autor společenských, psychologických románů.

Aigen Karel (* 1684 Olomouc, † 22. X. 1762 Vídeň), malíř ve Vídni.

Aigina, řecký ostrov, 85 km², nalézající se v zálivu Saronském, sopečného původu, čnící 500 m n. m. Známé obch. středisko ve starověku; váhy a míry aiginské byly všeobecně uznávány. Byly tam také v III. stol. př. Kr. raženy první stříbrné mince se znakem želvy. I v umění tento ostrov záhy vynikl a soupeřil vážně s Athenami, hl. když se v VI. stol. osamostatnil. Řevnivost tato vyvrcholila válečným tažením Athen proti A., která byla r. 455 př. Kr. dobyta, obyvatelé její vypuzeni a ostrov osazen vlastními afr. kolonisty. — Po válce pelopon. sice Sparťané tam usadili zbytky býv. obyvatelstva, ale starého významu již A. nikdy více nenabyla. Ve XII. stol. stala se obávaným hnízdem pirátů; po 4. kříž. výpravě pak připadla znovu k Athénám, později rep. benátské. — R. 1537 dobyta Turky, v jejichž vlastnictví zůstala až do řecké války osvobozenské. — Svědkem vysoké kult. úrovně A. jest 15 soch, objevených v r. 1811, které se nyní nalézají v mnich. glyptothece. — A., hlavní m. ostrova, nalézá se na záp. pobřeží, nyní 5000 obyv., beze všeho významu. — Sv. od města se nalézá sl. chrám Aphaei.

Aigisthos, v bájesloví řec. milenec Klytaimnéstry a vrah Agamemnonův.

Aigle (égl., franc., t. j. orel), m. v kantonu Waadt ve Švýcarsku. 4000 obyv.

Aigner A. F. (* 1789 Praha), sochař v Praze.

Aigner Piotr (1746—1841), vzdělal se v Římě, vrátil se do vlasti, od 1817 profesor architektury na universitě varšavské. Vydal řadu prací, jako: Budownictwo wieyskie z cegły glinosuszoney, Varš. 1781; Rozprawa o guście w ogólności a w szczególności w architekturze t. 1812; O świątyniach starożytnych i o słowiańskich, t. 1811; Budowy kościołów, t. 1825. Přestavěl řadu budov i postavil nové; nejdůležitější jest přestavba kostela Bernardinův ve Varšavě ve slohu klasickém r. 1788, přestavba průčelí kostela sv. Ondřeje; práce jeho najdou se i v Kališi, Suwalkách, Pulavách i j.

Aigonal (egonal), Mont, hora v Sevennách.

d'Aigremont Paul, franc. romanopisec novoromantický, z jehož děl přel. Karel Kádner romány Bez matky (1897) a Neznámá matka (1899).

Aigueperse Maurice, součas. novelista franc., jehož románek Osmnáctiletá přel. Jaromír Nevole (Praha 1910).

Aiguesmortes (ég' mort'), franc. město v dep. Nîmes. 4510 obyv. Přístav dnes zanesený pískem. Východisko křižáckých výprav Ludvíka IX.

Aiguille (égvij, franc.), jm. mnoha příkrých vrcholů ve franc. Alpách.

Aigun (čínsky Hei-lung-kiang), obch. m. Mandžurska, zločinecká kolonie, 20 tis. ob.

Aich, ⚲ Doubí.

Aichl (Aichel, Eichel) Fr. Santini (poč. XVIII. stol.), sochař v Praze.

Aichl Jan Blažej (kol 1705), malíř a architekt v Praze.

Aichl Jan Santini starší (asi 1681—90), stavitel a štukatér v Praze a v Jindř. Hradci.

Aichl Jan Santini ml. (* 1667, † 7. XII. 1723), architekt v Praze.

Aichspalt Petr, též Aichspalter, Aspelt, státník a učenec něm., nar. kol 1240 v Aspeltu, 1296 probošt vyšehr. a kancléř Václava II., 1304 bisk. v Basileji, 1306 arcib. v Mohuči, kde † 1320. Za dvojího vladařství v Čechách měl značný vliv na rozvoj české literatury. Lit.: Tadra, Kanceláře a písaři 1892.

Aikin Lucy (1781 až 1864), dcera a vnučka slav. vědců anglických, napsala řadu hist. děl z doby 16.—17. století. Cenná je její autobiografie.

Aikowa, jap. příst. na ostr. Sado, 14.000 ob.

Ailanthus, strom čeledi Simurabicum, pocházející z Indie a Vých. Asie. Od 18. století zdomácněl v parcích stř. Evr.

Ailanthus.

Ailette (elet), ř. ve Fr., levý

přítok Oisy na sever od Chemin des Dames. Známá ze svět. vál.

Ailberus Petr, něm. humanista, nar. ve druhé pol. XVI. věku v Olešnici ve Voigtlandě, 1611 učitel u sv. Salvátora v Praze, 1613 farář v Řehlovicích u Ústí nad Labem, 1616 pastorem v Schönfeldě u Míšně, kde † 1648. Vedle řečí a epištol psal mnoho latin. básní v sbornících Epicedia (Praha 1612), Honori primae laureae (1613) a Christo Sartatectae (1613). Lit.: Winter, Školy partik. 1901. Truhlář, Ruk. 1, 1908.

d'Ailly (daji) Pierre (1350—1425), franc. filosof a teolog, zvaný „Kladivo kacířů" a „Orel francouzských doktorů". Stal se kardinálem, papežským legátem, zúčastnil se koncilů v Pise a v Kostnici, kde se zasadil o odsouzení Husovo.

Ailton (ältn) William (1731—93), angl. bot., budovatel londýnské bot. zahrady v Kewu. Vydal skvělé dílo Hortus Kewensis, popisující 5600 druhů. Jeho syn William Townsend (1766—1849), rovněž bot.

Aim V. B. (* 1886), dirig. Typografie. Absolvoval pražskou konservatoř, byl řed. měst. hudeb. školy v Táboře, z níž vybudoval vzorný ústav. R. 1920—22 byl dirig. vinohr. Hlaholu, pak Volného pěveckého sdružení. S Typografií dobyl velkých úspěchů i za hranicemi. Je skladatelem mužských a ženských sborů, skladeb komorních, klavírních a písní.

Aimakové, afghánský kmen, 700.000 příslušníků. Dobří rolníci a válečníci. Kulturně jsou závislí na Persii.

Aimard (emár) Gustave (vl. Olivier Gloux) (1818—1883), franc. spis., autor dobrodružných románů. Mnoho let žil mezi Indiány a v Orientě. Hlavní díla: Les Trappeurs de l'Arkansas a Les Pirates de la Prairie. Přel.: Mexické dobrodružství (Rovinský, 1921), V mexických prériích (A. J. 1916), El Dorado (Muťovský 1924), Piráti prérie (Vačlena 1924), Stopovač (1924), Lynchův soud (1925).

Aimeric (émerik) z Peguilhanu, provençalský troubadour.

Aimery de Pierrebourg (émery d'pjerbúr) vl. jm. Marguerita Thomas-Gallineová (* 15. června 1858 v Agen ve Fr.), franc. spis. Napsala několik románů a povídek z aristokratické společ. franc. Sp.: L'autre amour (Druhá láska, 1899), Vie de château (Život zámku, 1903), Un double amour (Dvojí láska, 1913).

Ain (en), dep. ve Fr. na švýc. hranicích, 315.757 ob., hl. m. Bourg-en-Bresse.

Ain (en), ř. ve Fr., přít. Rhôny, 190 km dlouhá.

Ain Galakka, hl. m. kraje Borku v Saharře; středisko Senussiů; bylo dobyto Francouzi 27. listopadu 1913.

Ain Salah, m. v oase Tuat v jihových. Marokku, východisko sahar. výprav.

Ain Sefra, oasa a pevnost v již. Alžírsku, konečná stanice žel., 12.150 ob. Vývoz halfy.

Aïno (t. j. člověk), praob. Japonska. Udrželi se jen v počtu 16.000 na ostrově Jesso, Sachalině a Kamčatce. Mravy a tělesnou konstrukcí se liší od Japonců, řeč jejich jest málo známa. Jsou pohané, dosud uctívají medvěda.

Ainoi, zovou se v řecké liturgii tři poslední žalmy Žaltáře, jež se pějí nebo recitují ke konci ranního officia před velikou doxologií. V liturgii pravoslavné slovou „chvalitny". Do české slovesnosti přel. je naposledy Jan Hejčl. Lit.: Bible česká 2, 1921, 149.

Ainsworth (änsvorc) William Harrison (1805—1882), angl. plodný romanopisec dobrodružných románů. Sp.: Londýnský loupežník (Houška, 1852).

Ainsworth William Francis (1807 až 1882), angl. geolog a lékař. Konal výzkumy v Malé Asii.

Aintab, ve starov. Doliche, m. v Syrii, 75.000 ob. Am. misie.

Ailova harfa, hudební nástroj strunný, středov. původu, sestávající z res. skřínky s napiatými strunami různé tloušťky. Větrem dostávají se do pohybu a zaznívají v různých modulacích.

Ailové, obyvatelé ant. krajiny Aiolis v Malé Asii, pocházející z Thesalie. Pod tímto jménem pak všeobecně nazv. Řekové, v M. Asii usedlí.

Ailovy ostrovy, ⚲ Ostr. Liparské.

Aiolské zpěvy, ⚲ Melické zpěvy.

Air, l' (lér, franc.), vzhled, vzezření, nápěv, melodie.

Aïr, též Asben, hornatá, žulová krajina v j. franc. Saharře, obývaná divokými, loupeživými Tuaregy. V hlubokých údolích žijí lvi, šakalové, gazely. Počet obyv. se udává na 20.000—60.000. Hl. m. Agades, důl. středisko obchodu a křižovatka karavanních cest. Obchod s kožemi a solí.

Aira čes. ovsíček, jedno- až dvouletá travina s šesti druhy. Jí příbuzná je Deschampsia — metlice, vytrvalá, silná tráva.

Air-brush (ärbraš, angl.), rozprašovač,

Aird (ärd) Thomas (1802—1876), skotský básník; proslul svými prostými, vlasteneckými povídkami.

Aira caspitosa.

Airdrie (ärdrí), m. ve Skotsku, nedaleko Glasgowa, okres Lanartshire, 26.000 ob. Středisko železářského prům.

Aire (ér), 1. m. ve Fr. v dep. Pas-de-Calais, 8000 ob. Prům. pivovarský a mlýnský. 2. m. v dep. Landes, 4300 ob. Kdysi sídlo Alaricha I.

Aire (ér), ř. ve Fr., pramenící v Argonnách; vlévá se do Aisny. Tok 131 km dl.

Airedaleterrier, psí rasa, pěstovaná ve Skotsku (jméno od údolí řeky Aire). Mají typickou hrubou srst barvy žemlové nebo červenohnědé, na zádech černou. Vynikají bystrostí a učelivostí, takže jsou často používáni jako policejní psi. Jack London učinil je hrdiny svých románů Jerry z ostrovů a Michal, bratr Jerryho.

Airol, vismutová složenina, užívaná jako mast k desinfekci ran.

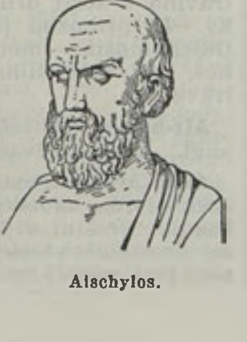
Airolo, ves při již. části Gotthardského tunelu ve Švýcarsku. Kanton Tessin. 1836 ob.

Airy (äri), Sir George Biddel (1801 až 1892), angl. astronom, řed. hvězdárny v Greenwichu. Spisy: Reduction of observations of the moon (1837); Astronomical observations (1845—57); Catalogue of 2156 stars (1849); Tracts on phys. astronomy (1858), Lectures on of astronomy; Algebraical and numerical theory of errors of observations; On the undulatory thevry of optics; Sound and atmospheric vibrations; Treatise on magnetism.

Ais (hud.), jméno 6. stupně diatonické stupnice o půl tónu zvýšeného. A-dur trojzvuk, skládá se z tónů ais, cisis, eis. A-moll trojzvuk, z tónů ais, cis, eis. Ais-dur, Ais-moll škály ↷ t ó n i n a. V temperovaném ladění jest Ais stejnozvučné s b.

Aischines, athenský řečník, * 389 př. Kr. v Athenách, soupeř Demosthenův; založil řečnickou školu na Rhodu, † 314 př. Kr. na ostr. Samu; jeho slavné řeči „O koruně“ vydávány často od r. 1771 a měly již před tím vliv i na čes. řečn. kult.; podle škol. řádu Sturmova četla se jeho řeč proti Demosthenovi v třetí třídě. Winter, Part. školy 1901, 622.

Aischylos, nejstarší ze tří velikých tragických básníků starořeckých, žil 525 až 456 př. Kr. Vyznačuje se hlubokým citem nábož. a myšlením filosof. Z jeho dramat známe podle názvu 79, ale zachovalo se jich jenom sedm: Prosebnice, Peršané, Prometheus, Sedm pro Thébám a trojdílná tragedie Oresteia: Agamemnon, Choëforoi, Eumenidy. Byl to hluboký lyrik i filosof. Život jeho byl právě tak vzorný jako jeho dílo; účastnil se bitvy u Salaminy a vedl poselství řecké ke králi Hieronovi do Syrakus. Přeloženo: Agamemnon (V. Kočvara 1897), Eumenidy (V. Nebeský 1862) Oresteia (H. Meisnar 1883, Jos. Král 1902), Prometheus (V. Nebeský 1862, Jos. Král 1914), Sedm proti Thebám (Fr. Loukotka 1897).

Aischylos.

Aiskulapos č. Eskulap, ↷ Asklepios.

Aisne (én'). 1. franc. dep. na stejnojmenné řece, 421.515 ob. Hl. m. Laon. Dep. byl velmi zpustošen Svět. v. — 2. pr. přítok Oisy ve Fr. Pramení v Argonnském lese, tok 280 km. dl. Na březích A. svedly se nejtěžší boje v Sv. v., zvl. 31. srpna 1914, 12. září 1914, 6. dubna 1917 (útok Francouzů), 17. srpen až 4. září 1918 (porážka Němců).

Aissé (esé) Mademoiselle (1695—1733), zajímavá postava ve franc. lit. Byla Čerkeskou a jako otrokyni ji koupil franc. vyslanec de Fériol. S ním se dostala do Fr., kde se seznámila s maltézským rytířem d'Aydie. Dopisy, které mu psala, byly na popud Voltaira uveřejněny a patří k nejkrásnějším, jaké kdy byly napsány. Mimo to obsahují důležité údaje pro kulturní historii.

Aissorové, jm. sem. km., jehož zbytky žijí dodnes tu a tam mezi Kurdy. Pocházejí snad od Chaldeů.

Aistulf, král langobardský (749—756), zničil exarchát ravennský a pokořil Pipina Krátkého, krále franckého.

Aiša, dcera pozd. chalifa Abú Bekra, nejmilejší manželka Mohamedova, kterému byla zasnoubena už ve 12. roce svého věku (624). Po smrti prorokově těšila se veliké vážnosti věřících, nakonec však vlastní intriky zapletly ji do války s Alim, zetěm Mohamedovým. Ali zvítězil, zajal ji (656), ale vrátil jí svobodu. Zemřela jako „matka věřících“ 676 v Medině. Dosud vyznavači Mohamedovi ctí ji jako prorokyni.

Aišman Emil, souč. odb. uč. a pedag. spis. v Teplicích Šanově, vydal Nauka občanská a základy výchovy (1923).

Aitzema Lieuwe van (1600—1669), holandský dějepisec a státovědec, resident Hansy v Haagu. Napsal: Saken van staat en oorlogh, in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden (Stát a válka ve Spojeném Nizozemí).

Aivalyk (starořec. Kydonia), m. v Malé Asii, v zálivu Adramydském, nedaleko ostr. Mytilene. 20.000 ob. V řecko-turecké válce 1824 zpola zničeno. Dnes žije jen z obchodu olejem a olivami.

Aix (éks), jm. franc. měst. 1. A.-en-Provence (éks an provans), v dep. Bouches-du-Rhône. (Stará Aquae Sextiae, kde r. 102 př. Kr. Marius porazil Cimbry a Teutony.) Průmysl mydlářský. 29.480 ob. 2. A-les Bains (éks le ben) (v Savojsku), 8120 ob., známé lázeňské místo. 3. A.-la-Chapelle (éks la šapel), franc. jm. Cách.

Aizman David Jakovlevič, ruský povídkář a dramatik, * 1869, † 1922, znalec žid. otázky v Rusku; do č. přel. povídka Párek (Tisíc nejkr. novel, 56).

Aizoazeae, čeleď rostlin, čítající asi 600 centrospermálních druhů. Patří většinou floře africké. Rostou na písčitém terénu. Mnohých se užívá jako okrasných květin, na př. Tetragonia expansa.

Aj!, citoslovce pronášené při duševním hnutí, podivení, v stylistice oblíbený počátek duch. i svět. písní, vyskytujících se ve všech stol., „Aj, nuž Páně služebníci" a jiné. Lit.: Konrád, Dějiny 1893. Nejedlý, Děj. husit. zpěvu 2, 1913.

Aja (it., špan. Aya), vychovatelka. Paní A. říkal Goethe své matce.

Ajaccio (ajačo), hl. m. Korsiky, rodiště Napoleonovo. 22.614 ob., okres A. 74.140 ob. Vývoz olivy a kaštanů.

Ajalbert (ažalbér) Jean (* 10. června 1863 v Levallois-Perret ve Fr.), franc. spisovatel, advokát známý z Dreyfusovy aféry. Psal popisné verše, romány, krajinářské črty, cestopisné úvahy z Ameriky, Indočíny a j. Sp.: Paysages et femmes (1884, Krajiny a ženy, verše); Le P'tit (1886, Malinký, román); En Auvergne (1891, cestopisné črty); L'Indochine en péril (1906, Indočína v nebezpečí), L'Amérique (Amerika). Rafinovaností formy přiblížil se škole dekadentů, a Vrchlický přeložil ukázky v anth. „Moder. bás. fr." (1894).

Ajalingové, jeden z kmenů tatarských, sídlících kol řeky Irtyše.

Ajalon, dnes Jolo, m. v Palestině, nedaleko Jerusalema. Známé z bible: Při bitvě u A-u mezi Židy a Amority, na rozkaz Josuův, nezapadlo slunce, ale svítilo prý 24 hodin.

Aján, sibiřský přístav na Ochotském moři.

Aja Sofia (chrám Boží Moudrosti), centrální stavba chrámová, vystavena v l. 532-7 za cís. Justiniana. Za panství tureckého přeměněna v mešitu.

Ajasoluk, vesn. v M. Asii nedaleko zřícenin Efezu. V okolí daří se výb. tabák.

Ajazzi Raniero, it. básník, * 1871 v Palermu, proslul ep. básní Bratr Klimachos, již přel. Vrchlický v anth. Tři knihy vlašské lyriky (1895).

Ajdukiewicz (-kjevič) Zygmunt (1861 až 1917), polský malíř skvělého koloritu. Tvořil genry z pol. života a veliká hist. plátna. Hl. díla: Obležení Vídně a Serie Kościuszkova k poctě nár. hrdin pol.

Ajlec Josip (* 1874 v SHS.). Sochař. Slovinec rod. Žije a pracuje ve Vídni. Lit.: Stegenšek. Ljubitelj Krščanske umjetnosti, I.

à jour (ažúr, franc.), 1. dokonati rychle něco, 2. zasaditi drahý kámen tak, aby i zadní strana byla patrna, 3. ozdoba na dámském prádle a šatu, tvořená vytahováním příčných nití a sešíváním kolmých vláken ve sloupečky.

A Jove principum (lat.), t. j. Od Jupitera počátek. Starov. formule užívaná ve smyslu našeho „s Bohem".

Ajuga, modře kvetoucí bylina z čeledi Labiazeei. Ve stř. Evropě je na 50 druhů.

Ajutja, též Jutia, Džutija, Krung-kao, býv. hl. m. Siamu, proslavené nádherným Buddhovým chrámem. Po zpustošení A-y Birmany r. 1766 stal se hl. městem Bangkok. Dnes má A. 50.000 ob. Většina města leží dosud v troskách.

Ajvazovskij Ivan Konstantinovič (1814 až 1900), ruský malíř vynikajících obrazů mořských nálad, v nichž docílil skvělých barevných efektů.

Ak (tur., bílý). Vyskytuje se často v tureckých místních jménech.

Akaba, město, přístav a záliv v Rudém moři, na vých. bř. polostr. Sinajského Stával tu již v nepaměti pevný hrad; byl tu též přístav Šalamounův. Římané nazvali m. Aelana. Za kalifů velice vzrostlo. Tvoří vchod k Arabii, Palestině, Sinai a Egyptu. Dnes zvláště jako vychodisko železnice A.—Mekka, má veliký strateg. význam.

Akademický čtenářský spolek v Praze, zal. 1849 býv. členy akad. legie. Když r. 1899 rozpuštěn, vznikla „Slavie" a roku 1900 nový A. Č. S.

Akademický dům, spolek, zal. r. 1875, usídlen od r. 1895 ve Spálené ul., od roku 1921 jako nájemce v části býv. Strakovy akademie (provisorium). Definitivum má uskutečniti zákon o A. D. (z 9. X. 1919), dosud však neprováděný. Činnost spolku je sociálně hospodářská, kulturní a společenská. Fin. obrat v r. 1928: 32,244.429.18 Kč. Na 5000 členů (stud. i nestud.). Protektor: hlav. m. Praha. Ředitel: J. Fialka. Instituce a podniky A. D.: a) kulturní: knihovna A. D. založena r. 1897, vznikla z knihov. histor. „Slavie" a „Akad. čt. spolku". Má ráz beletristický a všeob. vzděl. Počet sv. 50.185. Roč. výpůjček na 40.000. Knihovník: F. Stocký. Všestudentský archiv a museum A. D. Zal. r. 1922. Soustř. 260 archivů a registratur histor. a souč. stud. spolků. Spec. knihov. stud. lit. — 10.090 sv. Vyd. ročně (od 1928) Bibliografii literatury o studentstvu, vys. a

střed. školství. Museum — 240 čísel. Zakl. se Mezinár. stud. museum. Archivář: V. Běhounek. Čítárna A. D. zal. r. 1897. Má 1554 listy z celého světa. Roč. návštěva ½ mil. osob. Kustos: A. Novotný. — b) Sociální: Mensovní podniky A. D. zal. r. 1922. Od založ. do pol. r. 1929 vydaly přes 3 mil. obědů, ½ mil. večeří. Ost. činnost: studovny, přednáškové a společenské síně. Spolupráce se všemi stud. organisacemi a středisko stud. a jeho důl. spolků.

Akademický styl, v poesii řídí se tradičními a ustálenými pravidly uměl. tvorby a je tedy opakem směru volného, osobitého, jenž bývá označován s příhanou jako duchaprázdný a ztrnulý. Lit.: Borinski, Poetik 1908.

Akademie (řec.), místo v Athenách, zasvěcené Akademóvi. Tam Plato založil svou školu.

Akademie české. Česká Akademie věd a umění je samostatný veřejný ústav, jehož úkolem je podporovati a pěstovati vědy jazykem československým (česky a slovensky) i jazyk tento a jeho literaturu, pečovati o zdokonalení umění domácího a šířiti jazykem českosl. výsledky všeliké činnosti té, jakož i zprávy vědecké a umělecké, uveřejněné v jazycích jiných. Č. A. založena byla jako vrcholný kulturní ústav, po delším jednání, jež dělo se od r. 1888 na základě usnesení sněmu českého a císařského rozhodnutí, když byl neznámý dárce (stav. rada Josef Hlávka) daroval r. 1891 jako základ 200.000 zlatých. Č. A. vydává vědecká i literární díla, podporuje práci vědeckou a uměleckou, a zabývá se důležitými otázkami našeho vědeckého a kulturního života v komisích, které k tomu účelu byly utvořeny. Č. A. pracuje ve 4 třídách: I. filosoficko-historické, II. matematicko-přírodovědecké, III. filologické a IV. literárně umělecké. Členové Č. A. mohou býti čestní, řádní, mimořádní a přespolní. Při těchto třídách pracuje 13 stálých komisí. Č. A. vydává jednak periodické spisy jako Rozpravy České Akademie, Věstník Č. A. a každoročně 1 díl Almanachu Č. A. Vedle toho pak několik řad spisů z různých oborů. Č. A. má své místnosti v Národním museu, kdež jest i uložena její knihovna, obsahující především spisy, které jsou získávány výměnou od jiných společností vědeckých. — Dělnická Akademie, osvětové středisko dělnické. Vznikla již před válkou, vydává časopis stejného jména, v němž ukládány jsou vážné stati, týkající se problémů dělnického života a sociální politiky. D. A. náleží politicky čsl. straně sociálně demokratické. — Masarykova Akademie Práce je samostatný a samosprávný ústav vědecký, jehož úkolem jest organisovati technickou práci k hospodárnému využívání schopností veškerého lidu i přírodního bohatství československého státu k nejvyššímu obecnému prospěchu. Takto vymezuje úkoly nového ústavu — technické akademie — zákon ze dne 20. ledna 1920, č. 86 Sb. z. a n. M. A. P. vznikla z přesvědčení českých techniků, že je třeba technickou práci lépe organisovati a přivésti ji k lepší platnosti v celkové práci národa. Porady o zřízení takovéto instituce dály se již během války, kdy pomýšleno na to připojiti k dosavadním 4 třídám České Akademie pro vědy, slovesnost a umění pátou třídu technickou. Ale jednání tato nevedla k cíli. Ke konci války vznikla ve skupině českých techniků myšlenka na zřízení samostatné instituce rázu vědecké společnosti, kterou vyslovil po prvé r. 1917 prof. české techniky Dr. Ant. Klír. Ale až v době převratu, kdy české vědě technické otevřelo se tolik nových polí a možností, stál tu plán nového vědeckého ústavu hotov. V četných poradách byla myšlenka dokonale propracována a vzbuzen i zájem presidenta republiky Dr. T. G. Masaryka, který plán na zřízení technické akademie podepřel nejen ideově, dovoliv, aby nově vznikající ústav nesl jeho jméno (24. XII. 1919), nýbrž i hmotně darem 1,000.000 Kč, na jeho vybudování z darů amerických Čechoslováků. Zásluhou několika poslanců, hlavně Otakara Vochoče a Dr. Ant. Uhlíře dostalo se projednávání této věci na půdu parlamentní, ale teprve r. 1920 po zevrubném projednání celé věci stala se zákonem r. 1920. M. A. P. skládá se z kuratoria, vědecké rady a sboru znalců a v čele stojí jí president, kterého potvrzuje president republiky. Sbor znalců (volených vždy na tři léta, kdežto členové vědecké rady jsou voleni doživotně) rozpadá se na 6 odborů: I. přírodovědecký a lékařský, II. zemědělský a lesnický, III. stavebně-inženýrský, IV. strojní a elektrotechnický, V. chemicko-technologický, VI. národohospodářský a sociální. M. A. P. zřídila řadu ústavů: psychotechnický, pro stavbu měst, pro technické hospodářství průmyslové, pro hospodářské styky emigrační a kolonisační, výzkumný ústav gilikátový, pro použitou ornitologii a pro hospodárnost práce v zemědělství. V jejím rámci pracuje též Čsl. Svaz pro výzkum a zkoušení technicky důl. látek a konstrukcí a hydrobiologická stanice u Lnář, a vedle toho celá řada komisí (celkem 23) pro různé otázky. M. A. P. vydává svým nákladem celou řadu spisů, několik časopisů a má stále rostoucí knihovnu, zvláště technických

spisů a spisů z oboru literatury vystěhovalecké. — Podle statutů M. A. P. je jí přidružena Jednota Přátel M. A. P. ustavená ve formě spolkové, která má podobný účel jako M. A. P., s tím rozdílem, že jako spolek může působiti v nejširších vrstvách občanstva. Zásluhou J. P. M. A. P. bylo u nás po převratě organisováno dětské zahradničení, byl vytvořen výstřižkový ústav, který byl pak postoupen do soukromých rukou a vytvořen Ústav pro organisaci práce v domácnosti. — Československá Akademie Zemědělská, zkr. Č. A. Z. jest vědecká korporace, jejímž úkolem jest prohlubovati a organisovati vědeckou a badatelskou činnost v našem zemědělství. Založ. byla 28. pros. 1924. Má členy čestné, skutečné a dopisující, kteří jsou soustředěni v 6 odborech, I. hospodářském, II. lesnickém, III. zahradnicko-ovocnicko-vinařském, IV. zemědělsko-průmyslovém, V. ekonomickém a VI. literárním a osvětovém. Akademie se schází jednak ve schůzích odborů, jednak na rozdíl od ostatních společností v pravidelných t. zv. sborových zasedáních, jichž úč. se členové všech odborů. Zasedání tato pak konají se podle potřeby v rozličných městech ČSR. Č. A. Z. pracuje též četnými anketami, věnov. aktuelním otázkám čsl. zemědělství a v řadě komisí při jedn. odborech. Publikační činnost je velmi hojná. Vedle Věstníku a Sborníku Č. A. Z. vydává někt. samostatné edice jako: Vědecké spisy, Prameny a základy, Časové otázky zemědělské a Přednášky. Pro širokou veřejnost pořádány jsou pravidelné exkurse. Akademie založila a pomáhá vydržovati Ústřední slovanskou zemědělskou knihovnu a čítárnu. Sídlem Č. A. Z. je dům Zeměděl. Osvěty v Praze-Král. Vinohradech. — Akademie živnostenská jest v rámci čsl. strany živnostensko-středostav. jako ústav zabývající se studiem problémů hospodářských a politických, týkajících se českého obchodníka a živnostníka a směřující k hospodářskému a sociálnímu povznesení i ke zvýšení odborného vzdělání českého živnostníka a obchodníka. Založila ji Zemská jednota řemeslných a živnostenských společenstev pro Čechy, čímž se stala institucí nestrannou a nepolitickou. Ž. A. podporuje kursovnictví, vědeckou práci, soutěže, hospodář. rozhlas, lidovou školu živnost. a pod. Uspořádala řadu kursů, nejkratší 6hodinové, nejdelší 400 hodin. A. Ž. má bezplatnou poradnu daňovou, živnosten.-právní, kulturní a školskou. Jejím orgánem je měsíčník Živnostenská Akademie. — Akademie Žofínská, nazv. podle arcikn. Žofie, spolek pro pěstov. sbor. zpěvu, zejm. klas., spoj. s pěv. a klav. školou. Zal. r. 1840 přičiněním hud. sklad. Al. Jelena, jenž stal se prvním řed. a dirig. (do 1844). Po něm násl. Jan Škroup, J. Mayer, V. E. Horák, Fr. Vogl, Z. Kolešovský, Fr. Škroup, J. L. Zvonař, E. Tauwitz. R. 1860 přestala spolková činnost A. Ž., která existovala dále jen jako hud. šk. Lit.: J. Srb, Děj. hud. v Čech. a na Mor., 109.

Akademie dalmatinské, básnické a národohospodářské, podle vzoru it., byly skoro v každém městě. Nejznámější: v Zadru, Splitu a Dubrovníku.

Akademie francouzská, ⚲ Institut de France.

Akademie Gregoriánská, v Římě, chorální škola k vědec. i prakt. výcviku v greg. umění hud., zal. Petrem Wagnerem a schválená 1901 Lvem XIII., kde se čeští bohoslovci vzdělávají pro reformu církevní hudby.

Akademie hornická, učel. postavené na roveň vys. škol; jeho úkolem je vých. hor. a hut. inž. U nás a. h. v Příbrami, otevř. 1849. R. 1904 změněna na vys. šk. montanistickou (Montannistische Hochschule). Po převratu počeštěna na Vys. šk. báňskou. V Německu a. h. ve Freiburgu (zal. 1765), v Claustalu (1811).

Akademie, hospodářská, obchodní, výtvarných umění, ⚲ Československo, školství.

Akademie italské. Accademia dell' Arcadia, od r. 1665 v Římě, Reale Accademia Adamo-Mickiewicz di storia e letteratura polacca e slawa, od r. 1879 v Bologni.

Akademie jesuitská, zal. 1562 v Klementinu vedle utrakvistické Karl. univ. Ferdinandem I., po němž zvána Ferdinandovou. Přednáškami o bohovědě a filos. schol. sloužila ke vzdělání katol. inteligence a působila až do splynutí s Karl. učením v „Karloferdinandovu“ univ. 1654 za Ferdinanda III., až do Marie Terezie, kdy odevzdáno učení světským profesorům. Po stát. převratě 1918 mizí název „Ferdinandova“ úplně. Borový, Brus z Mohelnice 1873, Kryštůfek, Protestantství v Čechách 1906. Winter, O životě na vys. školách praž. 1899.

Akademie jes. škol, zvány byly u nás od XVI. věku družiny vynikajících žáků, kteří se scházeli k soukromým vědeckým cvičením pod vedením prof., jsouce v podstatě zařízením podobným naším mod. univ. seminářům věd. Winter, O životě na vys. škol. praž. 1899, 429.

Akademie jihoslovanská v Záhřebě. Zal. r. 1867. ⚲ Jugoslavie.

Akademie ruská v Leningradě, zal. r. 1724. ⚲ Rusko.

Akademie staroslověnská, zal. r. 1901 v m. Krku na ostrově stej. jména biskupem Ant. Mahničem jako literární družstvo, jež má pěstovati liturg. jazyk a zpěv zejména vydáváním starých památek hlaholských. Z publ. vydaných důležitý je Vesperal Rimskoslověnski a sbírka památek Glagolitica. Lit.: Jagič, Archiv für slav. Philol. 1904, 123.

Akademie Strakova, ústav zal. závětí hr. Jana Petra Straky z Nedabylic a Libčan 18. února 1710 jako „akademie pro cvičení a exercitia mládeže chudé stavu vyššího národa českého". Měl býti výchovným ústavem po způsobu tehdejších ak. šlechtických. Ke stavbě vlast. domu došlo teprve konc. XIX. stol. Před tím udíleny podpory toliko šl. synkům. V letech 1830—1848 přiděleni stipendisté praž. konviktu. Po vleklém jednání zem. výboru pražs. s býv. rak. vládou o dodržení závěti, postavena byla na býv. Jes. zahradě velká mod. budova, podle všech požadov. výchov. Za války sloužila účelům voj., po převratu budova zabrána min. zás. Nyní umístěny v ní student. podniky organ. a podpůrné, jako prozat. Akadem. dům.

Akademie Velehradská, zal. 1909 na druhém sjezdě unionistů jako mezinárodní družstvo lit., mající se starati o rozkvět bohov. badání, směřujícího k sjednocení církve záp. a vých. Z publ. důležitý je časopis Slavorum litterae theologicae. Lit.: Grivec, Idea CM 1905, 24.

Akademie, vědecká revue socialistická, zal. 1896 v Praze, redigovaná postupně A. P. Veselým, Fr. Tomáškem, Pellantem, Meissnerem, Modráčkem, F. V. Krejčím a Škatulou, soustřeďující výkvět kulturní práce českého hnutí soc. dem.

Akademie věd v Krakově, nejvyšší polská instituce nauk, nesoucí od 22. listopadu 1919 úřední název „Polská Akademie Věd" (Polska Akademja Umiejętności), vznikla z „Krakovské Společnosti nauk", založené r. 1816 podle vzoru „Společnosti Přátel nauk ve Varšavě" (vzniklé r. 1800). Po řadě změn a následkem intervence Jiřího Lubomirského a tehdejšího min. předsedy ve Vídni Alfreda Potockého, rozhodla se rak. vláda přeměniti Společnost Nauk na Akad. Věd. Poč. r. 1872 potvrzen statut nové instituce, která se násl. roku úplně konstituovala. Podle statutu dělí se P. A. V. na tři odbory: filol., hist. a mat.-přírodověd. Do prvního odboru patří práce z jazykopisu, filologie a z dějin lit. a umění (se zvl. zřetelem k řeči pol a ost. slov.), do druhého mimo hist. a filosofie patří nauky právnické, polit. a ekonomické, třetí odbor rozvíjí svou činnost na poli věd přírodních, lékařských a matematických. Členové dělí se na činné domácí, činné zahr. a na členy dopisující. Počet členů Akad. v každém odboru nemůže převýšiti 27 členů činných a 32 členů dopisujících domácích a dále 27 členů činných a 14 členů dopisujících zahraničních. Členy Akad. mohou býti vynikající učenci a badatelé a výjimečně též jiné osoby, jichž duševní tvorba přinesla chloubu nár. polskému. Ženy nejsou vyloučeny. Správa P. A. V. skládá se z presidenta, jeho zástupce, gen. tajemníka, ředitelů a tajemníků odborů a z delegáta valného shromáždění. Podle schválení minist. rady z 12. května 1921 representuje P. A. V. polskou vědu jménem polského státu v mezinár. věd. svazech. P. A. V. udržuje nyní dvě střediska věd. zahraniční a sice bibliotéku polskou v Paříži a naukové středisko v Římě. V Krakově udržuje A. opět dvě musea: archeologické a fysiografické a knihovnu, sloužící účelům Ak. Kromě zpravodajství a učených pojednání jednotlivých odborů, nebo pojednání a zpravodajství komisí, bulletinů redigovaných v cizích jazycích a zvláště ohlášených děl, vydává A. řadu publikací charakteru stálého, jako Bibliotéka spisovatelů polských, Archiv k dějinám literatury a osvěty v Polsce, Starodávné pomníky polského práva, Materiály antropologicko-archeologické a etnografické, Sbírka vědomostí o antropologii zemské a více jiných. Pod jejím řízením jest práce nad slovníkem staropol., atlasem hist. Polsky, atlasem flory polské a jiné.

Akademija Slovenskog Jezika (Accademia della lingua slava). Literární společnost zal. r. 1719 v Římě. Trvala do r. 1725.

Akadie, podle indiánského podání pův. jm. atlant. pobř. dnešní Kanady. R. 1600 byla obsazena Francouzi, ale po míru utrechtském (1713) připadla Anglii.

Akahito, slav. básník jap., nar asi 724, z jehož lyriky přel. ukázky Emanuel Lešehrad ve sborníčku Nipponari (Praha 1909).

Akagnie, úbytek uhličitanů v krvi. Vzniká při chorobách horských.

Akai Ján (* 12. VII. 1708 v Hradnej, † 4. II. 1751 v Košicích), jezovitský spis. na Slovensku. Srv. Rizner, Bibliografia 1927.

Akai Peter (* 25. III. 1706 v Hradnej, † 28. III. 1766 v Turci), jezovitský spis. na Slovensku. Srv. Rizner, Bibliografia 1927.

Akakia, jm. dvou franc. lékařů z 16. st. Jest to řec. překlad jejich pravého jména

Sans-Malice (Beze zlých úmyslů). Voltaire učinil to jméno nesmrtelným.

Akalové, vůdcovský sbor ind. sekty Sikhů, kteří usilují o sblížení s islamem. Jm. pochází od Akál, věčné bytosti, kterou A. uctívají. Povstali r. 1720 a dodnes mají převahu v Lahóre a Pendžábu.

Akanjaru, jeden z pramenů nilských v horách Muvissi.

Akanthit, název pro krystaly geometricky nepravidelné.

Akanthius Václav, č. dramatik a učitel, * poč. XVII. věku, stal se jesuitou, učil třídu principistů v koleji na Nov. m. Praž., napsal č. drama Abraham neznámé anděly hostící, jež se hrálo 1640 v Praze. Lit.: Menčík, Příspěvky 1895, 102.

Akanthologie, v řec. lit. sbírka vtipů a satyr. básniček, podle nichž č. humanisté vydávaly obdobné v XVI. věku.

Akanthos, dnešní Hierisos, řec. m. na ostr. Chalkidice, pobl. Xerxova průkopu.

Akaparicie (franc.), skupování, lichva. Skupování zboží i cenných papírů ve značném množství, aby se vyloučila konkurence a získal — pokud možno — monopol. Lichva spočívá v tom, že skoupení umožňuje libovolné zvyšování ceny. Ve Francii, kde za vlády konventu a. byla prohlášena za největší zločin, dodnes lichva tohoto druhu podléhá přísným trestům.

Akarnanie, hornatá a lesnatá krajina na z. starého Řecka, u Ionského moře. Nyní tvoří spolu s Aétolií řec. provincii. 7833 km² a 200.000 obyv.

Akarofobie, obava před svěděním u lidí, kteří jednou nebo vícekráte byli stiženi svěděním, které se stupňuje až do chorobně přepjaté úzkosti.

Akastos, podle řec. báje syn krále Peliase z Aolka. Padl v boji s Peleem.

Akatalektický verš, v poetice, verš, jehož poslední stopa není zkrácena; na př.

Byl první máj, byl lásky čas
◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — |
(K. H. Máchy, Máj, 1.)

Katalektický verš, je verš v poslední stopě neúplný, na př.

Zas hledíš zadumán, zas toužíš v dáli
◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡
(Sv. Čecha, Vězeň na Bezděze, 1.)

Akatolíci (z řec.), nekatolíci.

Akbar Veliký, Dželal eddin Mohammed (1542—1605), hindustánský velkomogul, následovník Timura, rozšířil své panství, podporuje obchod, zemědělství, vědu a umění. Životopis jeho napsal Abul Fasl, pod titulem Akbar nameh.

Akce, jednání v rozmanitém významu: státní akce, politická, strategická.

Akcelerace (z lat.), zrychlení, pohyb, kterému stále pravidelně přibývá na rychlosti.

Akcent (lat. accentus, t. j. spoluzpěv), znamená zvláštní zdůraznění slova, hlásky n. slabiky a znaménko pro toto zdůraznění. Toto znaménko bylo v řečtině zavedeno Aristofanem v Alexandrii a jest část. užíváno i v některých jiných řečech. V hudbě se projevuje a. zesílením intensity tónů a lehkým prodloužením, označuje a zesiluje takt nebo motiv.

Akcept, → směnka.

Akces, staré označení pro čekatele u soudu a státní správy.

Akcesit (lat.), druhá cena v literárních soutěžích.

Akcesse (lat.), přírůstek, přídavek.

Akcidence, zovou se veškeré obchodní, společenské, soukromé i příležitostné tiskopisy, které honosí se vkusnou, mnohdy i přepychovou úpravou, naprosto odlišnou od tiskopisů zhotovovaných mnohými knihtiskárnami ledabyle a nevkusně. Zdobeny jsou ornamenty a linkami typografickými a mnohdy tištěny i barvami pestrými.

Akcidenční sazeč, je knihtiskařský pracovník, který podle rukopisu (textu) zákazníka navrhuje formu uspořádání, zabarvení i výzdobu kteréhokoli tiskopisu.

Akcidens, případek; náhodná změna předmětu, který v jádře zůstává nedotčen.

Akcie. Původ akcií možno sledovati již do ranného střdv. a zdá se, že užívání podílů stalo se zvykem hl. u loďař. a báň. společ., jak tomu bylo ve Fr. již ve XII. stol. Dokonalejšího vybudování práv doznaly akcie v It. a to v přímoř. m. Janově, odkudž se záhy rozšířily do celé známé Evr. Akcie n. slov. účastnina jest určitý podíl na zal. společ. podniku, jenž může býti placen buď v penězích n. jiných ceninách, odpovídajících výši vypsané akcie. Zní obyč. na jm. majitelovo n. prostě na udané jméno. Hodnota vyznačená na akcii jmenuje se hodnotou jmenovitou n. nominální. Upisuje se plně hodnota celá a mimo ni u obch. a prům. záv. ještě jakožto jistota t. zv. ažio n. příplatek 10% pro zal. reservního fondu. S převzetím akcií vznikají pro majitele jejich určitá práva a povinnosti, jimž se podvoluje. Může býti volen při svolané valné hromadě a voliti členy správní rady, hlasuje o udělení absolutoria, účastní se podle přání činnosti dozorčí a p. Po skončené bilanci má právo na čistém výtěžku, jak bylo usneseno valnou hromadou a při likvidaci podniku připadá na něho přiměřený podíl jeho vkladu. Někdy zaručuje se stanovami jistému počtu

akcií přednostní právo a o zbytek pak se dělí ostatní podílníci. Akcionář nepřejímá osobní ručení a nemusí též upisovati další splátky, vyhověl-li plně své platební povinnosti pokud se týče převzetí určitého počtu akcií jím označeného. Výše úroková, t. j. zúročení vkladů kapitál. je závislá od návrhu valné hromady a jen u garantovaných podílů bývá zisk zaručen v přiměřené procentní výši. Někdy platí i společ. t. zv. zálohy při nedostatku zaručené dividendy. V cizích státech rozeznávají se t. zákonem připuštěné t. zv. akcie kapitálové a dividendové při vymezení určité výše úrokové, jako odměny z výtěžku. Při časovém obmezení trvání podniku dostává se podílníkům požitkových listů, jež jim zaručují jako odměnu nárok na t. zv. superdividendu, t. j. zisk, jenž zbude po základních výdajích celého podniku. Někdy zaručuje se též přiměřená účast na činnosti závodu a při eventuelním rozpuštění po zaplacení nominální hodnoty podíl se zbývajícího čistého zisku. Akcie je jako každý jiný cenný papír předm. trhu a bývá její oběžnost někdy vázána na určité dodržovací podmínky. Po přesném zjištění aktiv a pasiv možno určiti tržní cenu čili kurs a dále vnitřní hodnotu.

Akciové společnosti. Společ. akc. je společnost, ve které společníci ručí věřitelům společnosti jenom svými vklady, nikoliv celým svým jměním. Společné jmění se rozdělí na jistý počet dílů, na něž se vydají listiny zv. akcie. K akciím přiloženy jsou kuponové archy. Majetník akcie se jmenuje akcionář; nedostává úroků ze svého vkladu (na nějž zní akcie), nýbrž podíl na zisku t. zv. dividendu, která se vyplácí na kupon, odstřižený z kuponového archu. Talon jest poukázka na nový kuponový arch. Firma akc. společ. vyznačuje obyč. předmět výroby (firma věcná) na př. „První plzeňský akciový pivovar v Plzni“. K zařízení akc. společ. je zapotřebí st. koncese. Firma musí býti zapsána v obch. rejstříku. Akcionáři volí ve valné hromadě představenstvo, jež řídí veškeré obchody společnosti a zastupuje ji u soudu i mimo soud, dále dozorčí radu, která dohlíží na vedení celého podniku a prohlíží účty. Členové představenstva musí býti oznámeni obch. soudu — u téhož se podepsati n. zaslati mu ověřené své podpisy. Firma akc. spol. se znamená (podpisuje) tím způsobem, že zástupce se vlastnoručně podepíše k napsané neb vytištěné firmě. Původ akc. společ. možno položiti na zač. XIV. stol. a sice byly to hl. velké společnosti koloniální v sev. It. (příst. m. Janově), kteréž vybudovány na podkladech a řádech pod. dnešním akc. spol. T. bank. společ. ve v. městech s. It. sdružovaly se tímto způsobem — rovněž poč. téhož stol. V ostatních státech Evr. hl. s. vyvinuly se souběžně akc. společnosti, kteréž v XVII. století byly již běžným zjevem. Sdružovány nejvíce u loďař. podniků, kdež přinuceny hl. risikem ztrát v zámoř. obch. nějakým způsobem se pojistiti. V pozd. dobách podporováno spolčování státem (v době merkantilistické), jenž propůjčoval společ. mnohé výhody, výsady a monopoly a těžil pak z nich značnou měrou. Společ. vedly sice obch. záležitosti, ale též vládly v pravém slova smyslu v novém území, vedly válku s domorodci a jm. svým prováděly i soudnictví. Tímto způsobem nabyly nevšedních práv ve vých.-ind. společ. domácích zemí Hol., Fr. a Angl. Společ. se však neomezovaly jen na obchodování s produkty zemí, nýbrž rozšířily svoji působnost i na rybolov v různých oblastích moř., na pojišťování námoř. a mnohé transakce a obchody bank. Také v prům. a dopravnictví a jiných oborech moderní techn. se uplatňují, jako v železnictví, paroplavbě, zřizování silnic, průplavů a pod. Akcií používáno při vých.-ind. společnosti hol. již od roku 1610. Práva akc. společ. se svými důsledky po prvé uveřejněny r. 1907 v obch. zákoníku (Code de commerce). Časem vyvinuly se dva hl. způsoby akc. společ. a to rázu fr. a angl. Kapitál nebyl vázán na určitou částku a účastník mohl vložiti obnos podle svého dobrozdání zcela volně. Tyto výhody usnadňovaly docílení v. kapitálů n. peníze přijímány i od os. hospod. slabších. Trvání akc. společ. stanoveno obyč. na 7 až 10 let a teprve pozd. nabyly společ. povahy stálé. Když bylo dosaženo cíle, tu rozdělován po skončení podniku zisk na účastníky, s poč. ve formě zboží a pozd. v penězích. Zisk vyplacen za každá 2 leta a vedeny i na popud st. fin. úř. knihy. Podílníci vypláceli sobě určité dividendy bez ohledu na zmenšení stálého kapitálu základního, čímž nastala často i povinnost připláceti na nedostávající se obnosy druhých postižených osob. Akcie byly pův. cenným papírem na jm. znějícím a pozd. připisovány v majetek držitelův, což znamenáno v knihách. Výpůjčka peněžitá na akcii obstarávala se snadno. Význačným je roč. shromáždění účastníků u fr.-vých.-ind. společ., při němž volena správní rada s rozsáhlými právy a činnostmi, rozhodovány důl. otázky úvěrové, peněžní a povšechného rázu. U hol. vých.-ind. společ. naproti tomu zůstává výkonná moc v rukou původ. zakl., což udržuje se až do konce 18. stol. Stát vykonával značný vliv na společ. a mísil se do rozhodujících záležitostí, aby uplat-

nil svoji autoritu. Leč záhy mohly společ. zámoř. obchodovati volně. Nastaly sice nakrátko změny v dočasný neprospěch zámoř. společ., leč poč. 19. st. ustavuje se soukr. rázem, jak tomu bylo hl. ve Fr. Stát vyhražuje si jen kontrolu při zakládání společ. a povoluje tytéž na podkladě koncesí. Podle fr. právních názorů řídí se záhy i ostatní státy. Normativním systémem byla akc. společ. upravena pod. jako akc. komandita a zodpovědnost přenesena na zakl. a přední vedoucí os., jež ručí za správné a zákonné vedení. V Angl. bylo zřizování akc. společ. stíženo těžkopádnými předpisy. Povolení udíleno výslovně prohlášením a usnesením parlamentu a ručí pozd. všichni podílníci osobně, při čemž převod podílů se nedovoluje. Různých změn doznaly ještě zákony o akc. společ.; ručení osobní odstraněno a akc. společ. nabývají tvářnosti jako společ. kontinentální. Nynější akc. společ. v Anglii spadají pod zákon o „Companies Act" z r. 1862; zjednodušení doznalo ještě v r. 1908 a 1913. Povolení akc. společ. závislo jest pouze od splnění zákonných stanov a pravidel. Předpisy fr. a angl., jakož i právní normy ujaly se ve většině států. Koncese st. vyžaduje se dosud v Hol., v územích ruského práva, Tur., Rak. a v zemích po Svět. válce z téhož povstalých, t. v Srbsku. Důležitost akc. společ. s hlediska nár. hosp. je nesporně veliká. Každý jednotlivec i méně hospodář. silný může se účastniti na podniku a netřeba mu se obávati, že v příp. nezdaru bude postižena ztráta jeho soukr. jmění. Příp. škody vyrovnávají se u mnohých účastníků souč. prosperitou u společ. jiné, na níž je příp. majitel akcií zúčastněn. S hlediska soc. vyrovnávány jsou protivy mezi zaměstnavateli a zaměstnanými, kteřížto poslední mohou se státi též účastníky na podniku. Ve Francii vychází se zákonem z r. 1917 dělnictvu vstříc tím způsobem, že se zaručuje zaměstnancům v podniku též určitý počet akcií, aby tito byli účastni nejen na řízení, ale i příp. zisku. Stát zaručuje těmto akc. podnikům zvl. výhodu ve formě úlevy daní. V ČSR. je něco pod. u továrny „Telegrafia". Podle stanov zakupují se z fondu zřízenců akcie a podělují se jimi zdarma řádní dělníci, kteří jsou delší dobu zaměstnáni v závodě. Leč i pro každého prozíravého jedince má zakupování akcií nesporný vliv na vedení a řízení společ., ať již se jedná o podnik dopravní (silnice, železn., vodní cesta atd.), nebo kulturní (divadla, hřiště, stadion atd.). Veliké kult. činy, před nimiž sklání se s úctou celý svět, jako zavedení angl. a fr. podmoř. kabelů, vystavění průplavu suezského a panamského, byly právě a jen způsobem akc. společ. uskutečněny. V krajinách našich uplatnily se akc. společ. při vybudování velkých továren s mod. zařízeními, dále v hornictví, hutnictví a jinde, méně v obchodu, pro nějž forma tato nezdá se býti zvláště způsobilou. Velké podniky akc. stojí pod dozorem veřejnosti i jednotlivých účastníků ve správní radě, nejsou podrobeny vlivům vnějším a zaměstnanci jsou soc. daleko lépe postaveni, nežli v podnicích soukr.-práv. rázu. Leč jako vše na světě, tak i akc. podniky mají mnohé stinné stránky. Jakékoliv zvětšení kapitálu i příp. zmenšení vázáno je na usnesení valné hromady a tím stává se činnost těžkopádnou. Snadné opatřování kapitálu může vésti ke krisi hosp. při souč. vzniku více pod. n. st. závodů. Činnost celého podniku závisí od energického a cílevědomého vedení placených úředníků. Úředníci mají celkem příliš volnosti a mohou rozhodovati v souhlase se svými řediteli. Správní i dozorčí rada akc. spol. rovněž i odměna úřednictva a zaměstnanectva vůbec je velmi nákladná, čímž stává se, že vyrobené předm. jsou ve vyšší ceně, nežli tomu bývá u podniku jednotlivcova. Také snaha po docílení v. dividend vede správu na cesty kluzké a nejisté, jež mohou skončiti s výsledkem katastrofálním. Proto při vydávání nových akcií a zvyšování kapitálů klade se hl. důraz na zodpovědnost zakl. a záruky, jež podávají. Jest však nesporným faktem, že akc. spol. v rukou rázných, svědomitých a činných vedoucích osob. j. pr. požehnáním pro mnohé kraje celé země a nár. hosp. i soc. význam jest rovněž nepopíratelně značný. Z činnosti akc. společ. v ČSR. Statist. úř. ČSR. pořídil v prvém období své činnosti soupis akc. bank. a pozd. teprve mohl se odvážiti na uveřejnění dat. prům. a obch. společ. v ČSR, podle odboru podniků a to do prosince 1922 a 1924. Udaný počet je daleko menší než skutečný a nemohl býti dosud vzat konečný zřetel, jakož i stanoviti výsledky pro různé obtíže povšechného rázu. Nejsou uvedeny mnohé žel. podniky na Sl., které jsou zařaděny a vedeny jako cizozemské, a rovněž je tomu tak u akc. společností, které měly před převratem své sídlo v oblasti rak.-uh. říše. Podle níže uvedeného přehledu připadá největší množství akc. společ. na prům. výr. poživatin a v r. 1924 dostupuje kolem 24% všech akc. společností. Všech akc. společností koncem r. 1923 bylo v ČSR. 1193 a z nich připadalo na Čechy 566 s kapit. 3.608.64 mil. Kč, na Moravu 175 s kapit. 1.082.94 mil. Kč, na Slezsko 26 s kapit.

901.12 mil. Kč a posléze na Podkarp. Rus 38 s kapit. 62.24 mil. Kč. Čechy a Slovensko vykazují tudíž 80%, t. j. čtyři pětiny všech akc. společností v ČSR. vůbec, což je potěšitelným zjevem a faktem vysoké hosp. zdatnosti. Prům. a obch. podniky zařazeny jsou podle odborů do 24 tříd a vykazují koncem r. 1924 celkem 1236 akc. společností s akc. kapitálem v obnosu 6.743 mil. Kč. Na jednu akc. spol. připadá tudíž průměrně obnos 5.4 mil. Kč, což representuje úctyhodnou výši. Údaje počtu akc. společností, jakož i výše akc. kapit. v mil. Kč jsou podle třídy podniků násl. (vč. do 31. XII. 1924): I. Zeměděl., zahradn., chov zvěře, rybář.: 9 akc. společ. s 49 mil. Kč akc. kap. II. Hor., hut., rašelina: 39 akc. sp. s 482 mil. Kč akc. kap. III. Prům. kamenný, zeminy, hlína a sklo: 99 akc. sp. s 502 mil. Kč akc. kap. IV. Zprac. kovů: 60 akc. sp. s 572 mil. Kč akc. kap. V. Stroje, nástroje, dopr. prostředky: 70 akc. sp. s 748 mil. Kč akc. kap. VI. Elektrotechnika: 25 akc. společ. se 147 mil. Kč akc. kap. VII. Zboží dřev., pletené, soustružnictví, řezbářství a čalounictví: 72 akc. sp. s 292 mil. Kč akc. kap. VIII. Zboží z kaučuku, guttaperči, celuloidu a osinku: 11 akc. sp. s 52 mil. Kč akc. kap. IX. Zpracování koží, štětin, peří a pod.: 20 akc. sp. s 89 mil. Kč akc. kap. X. Textilie: 76 akc. sp. s 668 mil. Kč akc. kap. XI. Prům. oděvní a módní ozd.: 23 akc. sp. s 99 mil. Kč akc. kap. XII. Papírnický prům.: 20 akc. sp. se 103 mil. Kč akc. kap. XIII. Chem. prům.: 69 akc. sp. s 517 mil. Kč akc. kap. XIV. Stavební živnosti prům.: 24 akc. sp. s 84 mil. Kč akc. kap. XV. Grafické živnosti: 33 akc. sp. se 72 mil. Kč. akc. kap. XVI. Dodávání síly, topení a osvětlování: 35 akc. spol. s 316 mil. Kč akc. kap. XVII. Prům. výr. potravin a poživatin: 291 akc. sp. s 955 mil. Kč akc. kap. XVIII. Hostinské a výčepnické živnosti: 2 akc. sp. se 7 mil. Kč akc. kap. XIX. Obch. živnosti: 96 akc. sp. s 260 mil. Kč akc. kap. XX. Pomocné obchodní živnosti: 18 akc. sp. s 26 mil. Kč akc. kap. XXI. Dopr. živnosti: 106 akc. sp. s 596 Kč akc. kap. XXII. Div., konc. podniky, biografy a pod.: 13 akc. sp. s 33 mil. Kč s akc. kap. XXIII. Lázně a pod.: 4 akc. sp. s 20 mil. Kč akc. kap. XXIV. Jiné podniky: 4 akc. sp. s 20 mil. Kč akc. kap. — Kapitál a jeho rozvrstvení podle tříd podnikání. Ze všech výše uvedených 24 tříd bylo nejvíce akc. společností s kap. od 1—5 mil. Kč a sice 494, t. j. 40% celku. Dále akc. spol. s kap. do 1 mil. Kč — 434 (35,11%), od 5 do 10 mil. Kč — 182 akc. sp. (14,73%), od 10 do 50 mil. Kč — 116 akc. sp. (9,39%), od 50 do 100 mil. Kč — 7 akc. sp. (0,57%) a přes 100 mil. Kč — 3 akc. sp. (0,24%). Během období do r. 1923 zašlo a likvidovalo mnoho menších společností, jež nezaslaly vůbec údajů, takže nemohly býti zpracovány Statist. úřadem. Z čistých zisků vypláceny dividendy, superdividendy, tantiemy, splátky na fondy, dělníkům podíl na zisku, odměny revisorům účtů, úředníkům, dary, dále na úhrady ze ztrát minulých let a j. Nejvyšší průměrné dividendy a superdividendy byly u hostinských živností (u 2) a sice kolem 39%, dále u podniků pro výr. potravin a poživatin 9,68%, u strojař. a nástrojař. závodů 8,32%, u báň. a hut. společností 7,82%, v prům. chem. 6,32%. Ostatní podniky vykazovaly menší obnosy a sice pod průměr 5,35%. Celkem možno konstatovati dobrý stav většiny solidních a dobře vedených podniků v celé ČSR. — Účast cizích peněz na akc. podnicích v ČSR. Do konce r. 1923 bylo podle údajů Statist. úř. v celé oblasti ČSR. celkem 107 a v r. 1924 71 ciz. akc. sp. Z toho připadá na Rak. největší počet, po něm následuje Německo. Amerika: 4 akc. sp. s kap. 121 mil. liber šterl. a 524⅓ mil. dol. Anglie: 3 akc. spol. s 15 mil. liber šterl. Belgie: 3 akc. spol. s 67½ mil. belg. fr. Dánsko: 1 akc. sp. s 50 mil. dán. K. Francie: 3 akc. sp. s 5½ mil. Kč a 181 mil. fr. Holandsko: 1 akc. sp. s 50 mil. hol. zl. Italie: 2 akc. sp. s 8½ mil. Kč a 60 mil. lir. Maďarsko: 5 akc. sp. s 15 mil. Kč a 5 mil. maď. K. Německo: 19 akc. sp. s 1⁴/₅ mil. Kč a 1095 mil. Mk. Polsko: 1 akc. sp. s 1,2 mil. Kč. Rakousko: 26 akc. sp. s 1577½ mil. rak. K, 45 mil. Kč a 3½ mil. M. Rumunsko: 1 akc. sp. s 300 mil. Km. Jugoslavie: 1 akc. sp. s 20 mil. Kč. Švýcarsko: 1 akc. sp. se 150 mil. šv. fr.

Slovensko a Podkarp. Rus v účasti akc. peněž. podniků. Obě tyto země jsou význačny neobyčejně velkým počtem akc. peněž. ústavů, daleko větším než v ostatních zemích ČSR. Příčinu dlužno hledati v úpravě a zakládání nových ústavů a uspořádání peněžnictví vůbec. Pozorovati je zjev zmenšování počtu společ. a souč. vzrůst kapitálu, což nutno přičísti splynutím (fusím) různých společností, někde též provedeným likvidacím. Ze značného počtu 217 akc. spol. v r. 1919 zůstalo jich 39; v roce 1922 pak zaznamenáno 169 ústavů a po splynutí jich zbylo 37. — Pojišťovnictví v ČSR. v akc. společn. Celkem bylo koncem r. 1922 v celé ČSR 16 tuzem. pojišťoven a akc. kapitál všech znamenán v hodnotě 72 mil. Kč. Na pojistkách životních vyplaceno celkem 1,632.000 Kč a suma representující nahražené škody při živelních pohromách do-

sáhla značné výše 36,881.000 Kč, což nejlépe svědčí o zdatnosti našich domácích ústavů. Uvědomění našeho občanstva není dosud takové, jaké by mělo odpovídati zájmu a plnému pochopení v příp. pojistných. Značný počet cizích pojišťoven dobře prosperujících je důkazem liknavosti a současně i popudem pro naše obyvatele, aby konali svoji povinnost oproti domácím ústavům, jichž podmínky platební neliší se ostatně též v ničem od podniků cizozemských.

Akcíz, daň uvalená na předměty denní potřeby, zvl. pak na potraviny, která až do dnešní doby jest vybírána zemí nebo obcí od spotřebovatelů, nikoliv od obchodníka. Jest proto velmi neoblíbena; již ve středověku se usilovalo o její zrušení.

Akechi Mituhide (1526—82), jap. vojevůdce, porazil svého pána Nobunaga, chtěje upevniti svou moc ve stř. Japonsku. Byl zabit Hideyošim.

Aken, obch. m. v Magdebursku; 9425 ob., továrny na olej a mlýny.

Akenside (äknsajd) Mark (1721—1770), angl. básník a lékař. Napsal didakticko-filosofickou báseň The Pleasures of Imagination (1744).

Akerhielm (ókerjelm) Gustav, švédský státník, 1889—1891 minist. předseda.

Akers Alžběta Allenová, americká básnířka, nar. 1832 v Strongu, choť sochaře Akerse, později spis. Allena, z několika sbírek básní znárodněla píseň Rock me to Sleep, již Klášterský přeložil v anthologii Moderní poesie americká 1, 1907.

Akershus (Agershus), 1. území v Norsku v sev. části fjordu Kristianského, 177.560 ob., 5332 km²; 2. nor. pevnost, založena r. 1299, nyní trestnice a arsenál.

Akhissar, 1. Bílý zámek, m. v Malé Asii, 90 km sv. od Smyrny. 20.000 ob. Starověké jm. bylo Thyatira. Obch. bavlnou, obilím a hedvábím. — 2. m. v Albanii. Dnešní jm.: Kruja.

Aki, akech, akeh, angl. ackey, dutá míra na měření zlatého prachu užívaná v Britské Guinei. Rovná se $^1/_{16}$ unce.

Akiba Ben Josef (50—137 p. Kr.), žid. rabbi, dějepisec a politik. Napsal Mišnu, předzvěst Mišny v Talmudu; zemřel jako mučedník při povstání Bar Kochby proti Římanům. — Známá jest jeho věta: „Vše již tu bylo“ (Nic nového pod sluncem).

Akielewicz Nikolaj (* 1830, † 1887), pol. spis. Sp. O božkách litewskich.

Akinesie (řec.), ochromení motorických nervů.

Akinety (řec.), nehybné zárodečné buňky u řas.

Akis (Acis), syn Panův, sicilský pastýř a milenec Galatein. Podle báje byl zabit žárlivým kyklopem Polyfémem. Jeho krev proměnila se v řeku A. (dnešní Fiume Freddo, studená řeka, u Faorminy). Vděčný uměl. námět.

Akita, jap. m. na Hondu, 40.000 ob.

Akiurgie, název pro chirurgické zásahy bodnými a sečnými nástroji.

Akjerman, Akkermann, příst. m. v Besarabii při ústí Dněstru do Černého moře. Smlouva v A-u mezi Tureckem a Ruskem o osvobození dunajských knížectví ze 6. října 1826. 45.000 ob.; obch. se solí a rybami.

Akka (stará Ptolemais), pevnost v Syrii na Středozem. moři. 6400 ob., od 1191 sídlo Johanitů do r. 1291; 1799 ji marně obléhal Napoleon. Přístav dnes zanesen pískem.

Akkad, prastaré m. v Babylonii. 3000 př. Kr. sídlo dynastie. Podle něho nazývala se sev. Bab. A., proti jižnímu, nesemitskému Sumeru. Řeč akkadská se zachovala v četných klínových nápisech.

Akkasové, trpasličí kmen ve stř. Africe. Výška jejich je 1.40 m a pleť světlejší než u jiných černochů. Žijí velmi primitivně, chodí nazí, ale jsou obávaní bojovníci.

Akkra (Accra, u domorodců N'Krân), hl. m. brit. kolonie Zlaté pobřeží (Záp. Afrika), 38.049 ob. Důlež. přístav. Dřívější černošská říše A. jest dnes částí kolonie.

Aklamace (lat.), souhlas projevený voláním neb potleskem. Volba a usnesení aklamací se děje, má-li se za to, že odpor je vyloučen.

Akle Hurt, ps. ☞ A. V. Truhelky.

Aklimatisace (lat.), schopnost živoucí bytosti přizpůsobit se podmínkám cizí země. U člověka jest největší; domácí zvířata se a. snáze než divoká, naproti tomu však domácí v cizím prostředí zdivočí. Přenesené rostliny mají plod a květ teprve po letech.

Aklubic, ps. ☞ Jos. Cibulky.

Akludovati, navazovati na předchozí dopis.

Akne, choroba kůže, spočívající v zánětu vlasových i tukových váčků s jejich nejbližším okolím, při čemž tvoří se malé hnisavé puchýřky.

Akoimeci (řec. — bezesní), řád mnichů v klášteře Studium u Cařihradu, zal. v V. stol. Rozdělením mnichů na skupiny konají se náb. obřady v klášteře ve dne v noci bez přestávky.

Akola, hl. m. ind. kraje Berar, při žel. trati Bombay—Kalkuta. Čítá kol 37.000 ob., převážně Hindů.

Akominatos Michal, učenec byzantský, od 1182—1204 biskup athénský. Když bylo v době křižáckých výprav město dobyto, utekl A. do Keos. Vědecké (theologické) i literární spisy A. dávají důkladný obraz tehdejších poměrů v Attice a Byzancii. Jeho hist. dokumenty doplňují naši znalost historie byzantské z doby před ročníky Akropolita.

Akominatos Niketas, bratr předešlého, kancléř byzantský (Velký logotet), utekl 1204 do Nikai a zemřel tam též r. 1216. Jeho spisy hist. o Byzancium zabývají se hlavně dobou od 1118—1206 a ještě dnes neztratily své ceny (v. Akropolie).

Akomodace, přizpůsobení. Zvl. a. oka, při pozorování předmětů, nalézajících se mimo normální vzdálenost.

Akon, název druhu rostl. z rodu Asclepiadaceae. Slovem Akon označují se vlastně vlákna semen Calotropis gigantea, která roste výlučně na ostr. indického oceánu. Vláken těch, t. zv. rostlinného hedvábí používá se k pracím čalounickým. Prášku z kořenů těchto rostlin užívá se v lékařství jako prostředku k dávení.

Akonitin, $C_{34}H_{47}O_{11}N$, alkaloid, důležitá součástka hliz oměje, Aconitum Napellus, alpské byliny. Je velmi jedovatý. Na kůži působí pocitem tepla a svědění, pak nastává ochlazení a umrtvení. Pro svůj účinek je a. užíván při neuralgii a svalových a kloubových bolestech.

Akontios, podle řec. legendy, kterou líčí m. j. Kallimachos a Ovidius, krásný mládenec z Keos. A. spatřil na Delu mladičkou Kydippe, k níž ihned vzplanul takovou láskou, že úskokem, bez její vůle ji přiměl k přísaze bohyni Artemidě, že se zaň provdá. Když potom všechny pokusy zasnoubiti ji některému jinému skončily nezdarem, jistě z vůle bohyně, dána byla konečně milovaná Kydippe A. za ženu.

Akontius Jakub (vl. Giacomo Contio, 1492—1566), volnomyšlenkář, spis.-filosof XVI. st. Nejprve byl proboštem ve svém rodném m. Tridentu, později připojil se k reformaci a přes Švýcary (kde dostal se do sporu s Kalvínem) a Štrasburk odebral se do Anglie; královnou Alžbětou byl vyznamenáván jako inženýr. Napsal řadu pozoruhodných děl z oboru theologie, filosofie, logiky, estetiky a techniky. Současníky udivoval mnohostranností, jakož i originalitou svých názorů. Nejznámějším jeho dílem jsou „Záludné nástrahy satanovy“ (Basilej 1865), kde snaží se zkrátit křesť. zásady víry na nejmenší míru a kde hlásá vzájemnou toleranci mezi všemi křesťany.

A konto (it.), pojem vzatý z účetnictví, určitá suma à konto znamená splátku na dluh. Obdržená suma zapisuje se à k., t. j. na účet, k dobru.

Akord. 1. V nár. hosp. Způsob platu závislý na množství vykonané práce, užívaný v podnicích hosp., řemesl. a prům. Určení práce neděje se zde podle spotřebovaného času, nýbrž podle počtu zhotovených předmětů (protiklad výdělku denního a výdělku „od kusu“). Na základě zkušebního, pracovního dne určí se pomocí hodinek vyplacená výška mzdy. Takto stanovená, nejvýše dosažitelná vydatnost práce zajišťuje co možná největší využití podniku a tímto rozdělením pracovního času na směny docílí se nejv. hodnoty v zpracování materiálu a ve výkonnosti.

Podniky pracující systémem akordovým mají nespornou přednost, protože mohou využíti do nejkrajnějších mezí správnost zařízení, kdežto zase přičinlivý dělník je schopen dosáhnouti zde výdělku, který odpovídá jeho zručnosti, závislé na jeho schopnostech fysických. Mimo to tento systém platu povzbuzuje pracujícího k zvýšení zručnosti, k dobrovolnému napětí celé jeho energie. Zavedení platu závislého na zručnosti odvozuje svůj počátek od angl. ekonoma Adama Smitha, prof. univ. v Glasgowě (1751 až 1765), kterého nutno považovati za otce novodobé polit. ekonomie. Podle něho zavedený systém práce, který se v poslední době přičiněním „Smithsonian Institution“ v Washingtoně obecně rozšířil, razil dráhu pracovním metodám, nyní v průmyslu užívaným. Am. technik Bedř. Winslaw Taylor pracoval dále v tomto směru a stal se tvůrcem dnes užívaného systému věd. organisace práce, t. zv. taylorism, neb systém Taylorův. Praktické užití tohoto systému vedlo k práci u t. zv. pohyblivého pásu. Rychlost práce každého dělníka jest závislá na rychlosti pohybu běžícího pásma (transmisního pásu). Jest zřejmo, že každý pracovní den jest rozdělen na jednotlivé pohyby tak, že následkem krátkosti a stejnosti každého činu pracujícího jest možno přesně využíti času, který má k disposici. Zavedením pohyblivých pásů znemožňuje se přestávka v chodu produkce. Nedokončené kusy musí ještě jednou proběhnouti tutéž cestu, dokud předepsaná práce není vykonána. Při tom plat jest regulován automatickým zařízením, které spočítá v pracovní době výkony a slouží za základ při určování akordního platu. Poměrně vysoké výdělky, placené v průmyslu nové doby vysvětlují se hl. tím přesným rozdělením práce a času, poněvadž se dává dělníkovi možnost koncentrování celé energie k rychlému a důkladnému

vykonávání jeho usnadněné úlohy. Vysoký pracovní výkon, docílený akordem, jest nezbytnou podmínkou hosp. vybudování každé země. Jen vysokou vydatností práce může býti nár. hospodářství schopné konkurovati s úspěchem na kolbišti svět. hospodářství. Veliké fysické vysílení dělníka, které v jednotlivých případech může vésti až k přepracování a vyčerpání, vynucuje si kontrolu na této oblasti institucemi státními a průmyslovými. Zameziti zneužití jest především povinností spol. zákonodárství. Užívání systematicky ustálených platů akordových jest velice rozšířené a přijalo se téměř všude v podnicích prům. a řemesl. I v zemědělství počalo se přecházeti v posledních dobách od platu podle času k platu podle výkonnosti. Institut badání o práci (prof. Römer) razil cestu známé dnes vědě o organisaci práce na poli tak, že zvětšení intensity zeměděl. hospodářství racionelními metodami učiní v budoucnosti veliké pokroky. Prům. podniky pomocí mechanických zařízení jsou s to nejdůkladněji vypočítati a přizpůsobiti poměr práce k platu. Jinak má se věc v dílnách řemeslnických a pod., kde je nemožné rozložiti jednotlivé práce na řadu nejjednodušších výkonů. Délka pracovního dne počítá se v jednotkách rovných času, nutnému k vykonání jisté části práce a později počítá se dosažitelná vydatnost prac. dne a ta jest základem pro plat akordový. Jestliže na př. (uvedeme zde př. ze stavebního odboru) — uložení a upevnění kamene vyžaduje 0·8 minut, tedy v předepsaném čase práce každý dělník má zpracovati 500 kamenů k dosažení minima výdělku denního. Vypočtený nadvýkon pracovní platí se za každý zpracovaný kámen odděleně podle stř. základní výšky platu.

Vypočtení platu podle vydatnosti práce v zemědělství je daleko obtížnější, poněvadž jde tu o práce vykonané ne na tomtéž místě, nýbrž v pohybu. Musí zde býti pohyb bez konání práce, nač nutno vzíti zřetel při kalkulaci, jako na veličinu, která se dá vypočísti a pak odečísti od vlastní práce. Při práci na tomtéž místě (na př. při mlátičce atd.) dají se určiti akordní platy jednoduchým způsobem na zákl. zkušebního pracovního dne pomocí hodinek a pak nutno použíti k výpočtům i množství práce.

2. V právu užívaný výraz v peněžním hospodářství k označení vyjednání úmluvy. Akordovati znamená v tom případě smiřovati, přizpůsobovati, vyjednávati. V obch. řeči výraz užívaný na označení ujednání smlouvy.

3. V hudbě, znamená akord spojení alespoň tří tónů. Rozeznávají se trojzvuky, složené z tónu základního, tercie a kvinty, čtyřzvuky, složené z tónů zákl., tercie, kvinty a septimy. Nonové akordy skládají se z tónu zákl., tercie, kvinty, septimy a nony.

Akordion, akordeon, ruční harmonika, hud. instrument, opatř. měchem. Vzduch stlačený, který proudí nad ocelovými klapkami vytvořuje tóny. Při hře vyluzuje jedna ruka tóny, které tvoří melodii, druhá tóny nižší, doprovod. Jiné druhy a.: bandonium a koncertina.

Akosmism (řec. a-kosmos — bezsvětovost), názor filos., který tvrdí, že svět vnější, t. j. množství těles neexistuje, nýbrž jest jen přeludem. Existenci přiznává a. jen Bohu, který se nejeví množstvím, ale jest absol. jednotkou. Akosmickými systémy jsou: Vedanta, Budhismus, názor Eleatů, Spinozův, Schopenhauerův a j. Rovněž Fichte pokládá se za akosmistu a ne za atheistu.

Akra, jazyk černošský, Afrika.

Akranie, vrozený nedostatek krytu lebečného s nedostatkem mozku.

Akratothermy, teplá vřídla, chudá na látky minerální, v temp. 20° neb vyšší.

Akratopegy, studená vřídla, chudá na látky minerální.

Akreditovati, pověřiti, plnomocniti. 1. Užívá se zvl. při obsazení diplomat. míst. Nově jmenovaný diplomat má se představiti u hlavy cizího státu, doručiti listiny pověřovací (akreditivy), udělené mu vlastní vládou.

2. V životě finančním akreditovati značí otevřiti úvěr určité osobě, převážně na základě písemného rozkazu. Akreditiv značí v tom případě úvěrní list.

Akridin (chem. vzorec $C_{13}H_9N$), je v surovém antracenu z dehtu kamenouhelného; od surového antracenu se odlučuje pomocí kyseliny sírové. — Synteticky se vyrábí z difenylaminu, kysel. mravenčí a chloridu zinečnatého, tvoří bezbarvé krystalky, b. t. 110°. Velice stálý. Rozpustný v alkoholu, éteru, méně ve vodě; roztoky fluoreskují modře. Na kůži působí silné pálení, jeho páry a prach dráždí dýchací orgány. Jeho odvozeniny dávají krásná barviva. Na př. chrysanilin a akridinovou žluť.

Akrisios, podle řec. podání král Tirynský. Již v lůně matky zápasil se svým bratrem blížencem, kterého potom jako dorostlý muž ze země vyhnal. A. byl otcem Danae a když věštba předpověděla mu smrt z ruky jejího syna, zamknul dcerku do nepřístupného sklepa. Leč Zeus se k ní přiblížil v podobě zlatého deště a z tohoto svazku povstal Perseus. Marným byl útěk A.; věštba se přes to

splnila, protože v době her v Larisse byl zabit diskem, který nešťastně vrhl jeho vnuk Perseus.

Akroamatický (řec. určený k poslouchání), výraz užívaný k označení metody vyučovací, při které učitel vykládá, aniž se posluchačů táže, nebo aniž se ho posluchači táží. Metoda a. má smysl jen u žáků pokročilých v učení a toho výrazu užito jest po prvé ve spisech Aristotelových, které vhodně doplnily vyučovací systém, určený pro nejlepší a nejzasvěcenější jeho žáky. Porovnej — jako protiklad — katechetický, erotematický a také sokratický.

Akrobat (řec.), člověk nadprůměrně fysicky vycvičený co se týče svalů a obratnosti v pohybu a vynikající svou zručnosti v závodech, na př. provazolezec, umělec cirkusový neb varietní.

Akrocefalie, špičatá forma lebky, vznikající předčasným vyvinutím lebečných švů.

Akrokeraunský mys (předhoří), na řec. (nyní albánské) straně moř. úžiny Otranto, nyn. předhoří Glossa (řec.: jazyk) neb Linguetta (it.), výběžek hor Akrokeraunia (nyní Čika) pověstné v starověku pro velké nebezpečí, jaké hrozilo obch. lodím, jež tudy pluly. Zde rozprášil Pompeius r. 67 piráty.

Akrokorinthos, na návrší polož. hrad řec. m. Korintu (☞ Akropolis).

Akrolein, $CH_2 = CH = CHO$, aldehyd, odpovídající alkoholu alylovému; bezbarvá tekutina, silného, nepříjemného zápachu b. v. 52°. Na vzduchu okysličuje se lehce na kys. akrilovou.

Akromegalie, porucha vzrůstu, která počíná v mladém věku a rozvíjí se ve stř. letech, při čemž konce končetin, t. j. ruce a chodidla stávají se příliš velkými a hrubými; k tomu připojuje se zvětšení nosu a čelisti, která vyčnívá následkem zduření jazyka a rtů. Porucha vyvolána jest zvětšením a zesílením činnosti mozkového přívěsku. Obyčejně souč. objevují se chorobné změny šišáku (nejprve zvětšení, pak zmenšení) a pohlavních žláz.

Akromikrie, chorobné zkrácení rukou a nohou, způsobené vředy.

Akron, prům. m. v Ohio (USA.); 209.000 ob., továrny na stroje, mlýny, zpracovávání vlny.

Akron Albín Jan, ps. ☞ Vrchbělského.

Akropetalní vývin, v botanice značí zjev, že nejmladší části rostliny leží při vrcholu, postupně starší vždy níže. Opak: basipetální vývoj, kde nejmladší části musíme hledati nejníže.

Akropolis (řec.), vlastně vrchol města, později hrad starořec. města, kde byly státní budovy, svatyně. Obyčejně se míní A. athenská, svatyně Řecka, ale i ostatní města měla své a., na př. Akrokorinthos v Korintě, Kadmeia (hr. Kadmův) v Thébách; také v Troji byl svatý hrad Pergamon.

Akropolitus Georgios (1217—1282), státník byzant. V mládí přišel z Cařihradu do Nikeje a tam pod císaři Laskarisem a Palaeologem došel nejv. hodností. Jeho vál. počiny se skončily nešťastně a jeho snaha o smír mezi východem a papežem Gregoriem X. na ekumenickém koncilu v Lyoně potkala se v jeho domovině s odporem. A. napsal velmi cenné dílo o byzantské říši v letech 1204—61, které jest dosud hledaným hist. pramenem.

Akrostichon (řec.), básnická hříčka záležející v tom, že první písmena (někdy i slabiky a slova) veršů určité sloky, četla-li se sama pro sebe, tvořila jm. některé osoby, pozdrav, heslo a pod. A. pochází z věštíren a mělo kdysi do sebe cosi mystického. Bylo užíváno starými básníky; dnes je nacházíme zřídka, a to ještě v hádankách a satirách.

Akrostolion (řec.), špičatá příď lodi, u Řím. zvala se rostrum, t. j. zobák.

Akroteleuton (řec.), básnická hříčka, záležející v tom, že počáteční písmena veršů určité sloky, dolů i nahoru čtena, dávají určité slovo, které vzniká, čteme-li i poslední písmena veršů podobným způsobem.

Akroterion, hrotité štíty domů v pozd. starořec. architektuře.

Akroterion.

Akrovoh J. M., ps. ☞ Jos. M. Hovorky.

Aksak H., ps. ☞ H. Kasky.

Aksakov Sergěj Fimofejovič (1791 až 1859), rus. spis., přítel Gogolův a velký slovanofil. Psal obrázky z rus. života. Nejlepší dílo je „Semejnaja chronika". Přel. Červený kvíteček (Doležalová) 1920. Rodinná kronika. (Tomíček.) 1864.

Aksakov Konstantin Sergějevič (1817 až 1860), syn předešlého, průkopník slov. myšlenky. Horlil pro svéráznou ruskou kulturu nezkaženou evr. vlivem. Jako pol. dosáhl velikých úspěchů. Díla jeho pojednávají většinou o rus. řeči a rus. dějepisu.

Aksakov Ivan (1823—1886), ml. bratr Konstantinův, slovanofil, monarchista a

Američtí kmenové.

Indián kmene Sioux.

Eskymačka z Grónska.

Eskymo z Labradoru.

Indián kmene Kayowe.

Mandán.

Indián kmene Black-foot.

Indián kmene Utah.

Apač.

Antilopy.

Sajka skákavá (Antidorcas marsupialis).

Bůvolec kaama (Bubalis caama).

Pakůň (Connochaetes taurinus).

Antilopa kudu (Strepsiceros strepsiceros).

Jelobýk losový (Taurotragus oryx).

při tom radikál. Byl pronásledován vládou. Psal novinářské články, lyr. básně, a delší báseň „Brodgaja" (Tulák).

Aksakov Alexander Nikolajevič (1832 až 1903), ochránce a šiřitel spiritismu. Napsal „Animismus a spiritismus". (Česky přel. Koudelka, 1903.)

Aksakovo, st. Samaro-Zlatoustské žel. dr., 180 verst záp. od m. Ufy, smutně památná smrtí ⚲ pluk. Jos. Jiřího Švece, jenž v zoufalství nad demoralisací svého vojska zastřelil se 25. října 1918 o 3. hod. ranní.

Aksamít z Liderovic Petr, husitský válečník, který v Uhrách organisoval „bratry". † 21. května 1458 v bitvě u Šarošpataku.

Akselrod Ida Isaakovna, revol. prac. a lit. krit.; dcera rabína, nar. v 70 letech m. st. Účastnila se revol. hnutí „Narodnaja Volja", v r. 1893 emigr. do Švýcar, vstoupila do r. str. soc. dem. Na bernské univ. dosáhla dokt. filos. Po únorové revoluci vrátila se do Ruska, kde téhož roku zemřela. Jako vynikající lit. krit. protestovala proti naturalismu v literatuře, pokud tento znázorňuje skut. život a neodhaluje možnosti vedoucí k jeho konečnému přetvoření. Přísně a bezohledně kritisuje A. spisy neoromantiků, „uspávajících čtenáře fantast. pohádkami a volajících k zapomenutí spol. bídy". „Vše veliké," praví A., „nevytvořili ti, kteří úpějí pod tíhou zla, nýbrž ti, kdož dovedou proti zlu bojovati". Tento boj představovala si A. jako boj proletariátu za svoje osvobození. A. spolupracovala ve švýc. centr. org. strany soc. dem. Berner Tagwacht, dále v Neue Zeit, Vorwärts a Leipz. Volkszeitung. Některé její spisy, roztroušené v časopisech, vyd. rusky v Minsku r. 1923, p. red. Wolfsohna ve sborn. Literaturno-kritičeskije očerki".

Akselrod Ljubov Isaakovna, lit. pseud. Ortodox, vynikající fil.-marxistka. Nar. 1868, od r. 1884 účastní se revol. hnutí. V r. 1887, po ztrosk. vilenské organisace a po odhalení atentátu na Alexandra III. emigr. do ciziny, kde r. 1900 dosáhla na bernské univ. hodn. dra filosofie. V letech 90. m. stol. přimkla se k organ. revol. soc. dem. Po amnestii r. 1906 vrátila se do Ruska, byla člen. neleg. org. centr. menšev. Na počátku rev. 1917 byla člen. Centr. výb. menšev. Od 1918 stojí mimo strany. V době první revol. byla A. představit. nejostř. křídla ortodox. soc. dem. v jejím boji proti filos. revisionismu. Ukazuje, že jedinou pravou filos. teorií vědec. pokusu jest dialektický materialismus. Za svět. války A. poněkud změnila své ortodox. stanovisko. Po rev. vyd. soubor článků Marx, kak filosof. Kromě toho vynikla A. v úloze marxisty-lit. kritika svými pracemi o L. Tolstém a O. Wildeovi (Moral i krasota v proizvedenijach Oskara Wildea 1923).

Akselrod Pavel Borisovič, soc. dem. menševik, syn žida-krčmáře, nar. 1850. Jako stud. kyjev. univ. prováděl propagandu v děln. kruzích. R. 1874 nucen utéci do Ženevy, kde se přimkl ke kroužku „bakunistů" a redig. jimi alož. časopis „Obščina". Evolucí dospěl od anarch. bakunistů k marxismu, spolu s Plechanovem, L. Deutschem, J. Ignatovem a V. Zasuličem a zal. první skup. r. soc. dem. „Osvoboždenije truda". Od r. 1900 spolu s Leninem, Plechanovem, Potresovem, Martovem a V. Zasuličem je členem red. „Jiskry". Na 2. sjezdu r. soc. dem. v Londýně 1903 hájí opportun. marxovskou redakci § 1 „Ústava", zamítá Leninův návrh tohoto §, nepřipouštějící do strany „lidi, kteří ačkoli nemohou býti bezprostředně do organisace přijati, přes to však jsou členy strany". Na 4. sjezdu r. soc. dem. ve Štokholmu 1906 hájí ideu „polit. spolupráce prolet. a buržoasie v absol. Rusku". Proletariát musí si vybojovati místo na legální aréně vedle buržoasie. R. 1905 vyslovil se pro svolání „děln. sjezdu", který by nastoupil místo strany soc. demokr. Myšlenka tato neměla však úspěchu. Revoluce 1917 se A. bezprostř. nezúčastnil a stojí na pravém křídle menšev. V r. 1920 ostře kritisuje centr. kom. menš. pro jeho uznání histor. nutnosti říjn. revol., v níž bolšev. hrají úlohu „jakobínů konce 18. st." Podle A. „jakobíni dosáhli moci živelným průběhem revoluce, bolševici však diktaturu usurpovali". V poslední době A. byl pro ozbrojenou intervenci proti SSSR, v souhlase s brožurkou Kautského Internacional i sovět. Rossija. A. je členem mezinár. Bureau 2. internacionály.

Aksenov Ivan Alexandrovič, * 1884, básník-dramatik, překl. a kritik. Náležel ke skupině Centrifuga, odbočce futuristů, dále ke skupině Moskevský Parnas. Jeho básně sebrány v knih. Neuvažitelnyje osnovanija a Eifelec. Jeho peru patří též Jelisavetinci (soubor překl. angl. dram. doby Alžbětiny), monogr. z oboru umění Picasso i okrestnosti, trag. Korinťané a překl. Kromelnikovy hry Velkodušný paroháč.

Aksu, čínské m. ve Vých. Turkestánu, do r. 1867 samost. knížectví. 70.000 obyv., čilý obch. domácího průmyslu.

Akšamović Antun (* 27. V. 1875), bosenský a srěmský biskup.

Akšer, maloas. m. na anatolské dráze, 8000 ob. Vzácné stavby z dob Seldžukovců.

Akt, lat. actus, děj, činnost, čin — 1. v psychologii: Označení pro děje vzniklé ze vzrušení, obyč. se toto slovo vyskytuje se jménem své příčiny, na př. a. msty, a. zoufalství, lásky, pohlavní; 2. v divadelnictví jednání, úryvek dramatu, hry, opery, který obsahově souvisí s úsekem děje. Staořec. estetika a Lessing předpisují dramatu 5 aktů. Akt se rozpadá ve výstupy, scény; 3. ve výtvarnictví: zobrazení nahého lidského těla za účelem uměl. napodobení. Slouží umělci jako anatomie, jako základ pro zobrazení člověka vůbec.

Akt (lat.), slovo užívané u nás nejčastěji v čísle množném. Akta (acta) — označují různé právnické, kupecké neb soukromé spisy, a tedy jsou akta obch., akta soukromá, akta státní různých vlád, která bývají uschovávána jako důkaz jistých činů. Dnes se již jen žertem říká „quod non est in actis, non est in mundo“ (co není v aktech, není na světě) znamenalo s počátku, že soudce může rozhodovat v dané věci jen na základě faktů, stvrzených akty, kdežto všechny jiné polehčující okolnosti, třebas úplně očividné a soudci známé, nemohly míti vlivu na rozsudek. Rčení, že akta některého řízení jsou uzavřena, znamená okamžik neb stav vyšetřování, kdy považuje se další materiál za nutný, neboť daný případ může býti rozsouzen již na základě dosud nahromaděného materiálu. Ústava dovoluje nahlédnouti do aktů jen osobám přímo jich se týkajících, v trestním řízení jest toto nahlédnutí omezeno, neb dokonce z ohledu na veřejný zájem úplně zakázáno. (→ archiv, registratura, registr). Vázání aktů — uspořádání a přechovávání aktů, dokumentů, stvrzenek, dopisů atd. v deskách zvl. připravených zvaných kartotéky, rastry atp. — V polit. právu používá se někdy termínu akt pro označení stát. zřízení a zejména ústavy (konstituce), na př. v Anglii akt „habeas corpus“, který zajišťoval osobní svobodu občana, akt navigační, kterým Anglie upev. svoji nám. moc a j.

Aktaion, vnuk Kadmův, postava řec. bájesloví. Za trest, že pohlížel na koupající se Artemidu, byl od ní proměněn v jelena a od vlastních psů rozsápán. Častý motiv výtv. umění.

Aktaion.

Aktaš, pevnost v stejnojmenném údolí Pamyru, v Rus. Turkestánu.

Akte (řecky) břeh, ve starověku označení pro pobř. krajiny Řecka, na př. vých. cíp trojdílného poloostrova Chalkidiky v Thrakii, na němž jest vybudován klášter athoský.

Akteon, ps. → Bedřicha Guta.

Aktér, frc. acteur (aktőr), jednatel, činitel, pak i herec a osoba v dramatu jednající.

Aktinium (řec. ακτιρ = paprsek), Ac., radioaktivní prvek trojmocný, který jest druhým členem rozpadové řady aktiniové. Nalézá se v jáchymovském smolinci spolu s ostatními radioaktivními prvky. Objevem byl Debiernem r. 1899 a podrobně popsán r. 1902 Gieselem. Atomová váha asi 227, atomové číslo 89. Podobá se v mnohém směru lanthanu.

Aktinoskopie, ohledávání pomocí paprsků (Roentgenových).

Aktinotherapie, léčení paprsky Roentgenovými, ultrafialovými a jinými chemicky působícími paprsky.

Aktiva, v roč. bilanci obch. podnikání skutečné peněžní prostředky.

Aktivismus, v politice rázná a usilovná (radikální) práce pro uskutečnění určité pokrokové ideje. Aktivisté: nezávislá skupina němec. politiků a spisovatelů, kteří nesouhlasili s válkou a bojovali proti omezování osobní svobody ve válce.

Aktivita, činnost.

Aktivní, činný, působící. Ve voj. organisaci znamená akt. služba předepsaná doba pro výcvik v určité zbrani. Po dokončení této doby odchází voják do zálohy. V evr. státech trvá tato doba průměrně dva roky (u nás 18 měsíců).

Aktivnost, činnost.

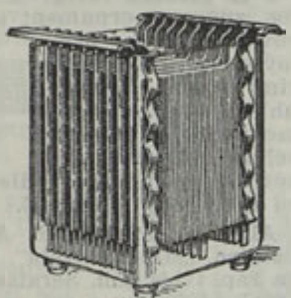
Aktualita, vědomí a projev přítomné skutečnosti. Pojem mod. ztotožňuje se často s pojmem aktuality. Od toho je odvozen pojem aktuální, výraz pro něco, co má důležitost pro přítomnost.

Aktuar, zastaralé označení soudního písaře. Dnes a—ská služba na rozdíl od konceptní.

Akumulát (lat.), seskupení volných kamenů na rozdíl od srostlých nerostů (brezzie, konglomeraty).

Akumulátory slouží k hromadění elektrické energie ve formě chemické energie, která je po použití elektrického proudu opět měněna na energii elektrickou. Sestává ze dvou olov. mřížovitých desek, ponořených do roztoku kyseliny sírové (H_2SO_4). Nabíjí-li se pak a., vzniká na anodě kysličník olovičitý PbO_2 a na kathodě jest čisté olovo. Vypneme-li elektr. proud, změní se olovo v síran olovnatý ($PbSO_4$) a vzniklý při tom vodík redukuje kysličník olovičitý na kysličník

olovnatý (PbO), který pak s kysel. sírovou tvoří síran olovnatý. Abychom zabránili rušícím vlivům, nesmí klesnouti jeho síla pod 1·80 voltů. Jakmile je na té výši, musí býti znovu nabit. Při tom je opět vzniklý síran olovnatý převeden na olovo a kysličník olovičitý, vzniklá voda se rozkládá a tím stoupá specifická váha kysel. sírové. Nabíjení, t. j. přivedení elektr. proudu, se děje jen stejnosměrným proudem, při čemž positivní vedení připojíme k positivnímu pólu, negativní vedení k negativnímu pólu. Je-li a. nabit, vyvíjí obě desky plyn a napětí je 2·40 až 2·60 voltů. Toto napětí ale brzy klesá a není-li vypnut elektrický proud až na 2·00—2·02 voltů obyčejného napětí a. Akumulátor se má každý 4.—6. týden nabíti, protože jinak kyselina sírová ničí desky. Existují ještě jiné druhy akumulátorů, z nichž větší význam má a. Edisonův. Sestává ze železných a niklových desek, ponořených v alkalickém roztoku. Je hojně užíván v Americe.

Akumulator.

Myšlenka shromažďovati elektr. proud a upotřebiti ho v určitý čas na libovolném místě je tak stará jako el. osvětlení. Obzvláště v prvním jeho období se hledal shromažďovač proudu, neboť tehdy, v osmdesátých letech minulého století pracovaly elektrárny jen do 11. hod. več., aby nebyl rušen noční klid. V té době si mnohé závody začaly zaváděti akumulátory.

Byl také pojat plán, postaviti na různých místech města takové zařízení, aby jich mohli obyvatelé užíti k osvětlení. Plán nebyl ale uskutečněn, když později elektrárny pracovaly dnem i nocí. Po vynalezení akumulátoru hledány nové možnosti jeho použití. Když byly koňské dráhy přeměňovány na elektrické, útočilo se na vrchní vedení proudu, částečně pro nebezpečnost, částečně z estetických důvodů. Tehdy nabídly továrny akumulátorové vozy, jež ovšem měly různé nevýhody. Následkem váhy akumulátorů byly tyto vozy velmi těžké. Zdražovala se režie, poněvadž nevyškolený personál zkazil často akumulátory, takže bylo nutno je často vyměňovati. Protože akumulátory nemohly tehdy pro špatnou konstrukci snésti větších nárazů, vadilo to značně jich rozšíření. Ale zkušenost překonala i zde veškeré překážky a vady a. vytýkané odstraněny. Také železnice zavádějí pohonné vozy s elektrickým proudem. Trati však nesmějí býti dlouhé, protože akumulátor dodává jen určité množství elektřiny. Také tovární autobusy jsou hnány elektřinou. Jejich akumulátory jsou nabíjeny v noci, protože v noci vozy stojí a elektrické stroje běží naprázdno. Nevýhodou jest u těchto vozů, že jsou těžké, což možno ale odstraniti tím, že tření v ložiskách se co nejvíce sníží. Jejich rychlost není ovšem tak velká jako u aut hnaných benzinem. Při delších cestách vadí dosti dlouho trvající nabíjení. Při zapojování proudu třeba dbáti, aby dráty byly krátké a aby při přetržení některého nenastalo krátké spojení. Akumulátorové baterie jsou také používány v siloproudové technice. Chceme-li míti napětí 2000 voltů, spojujeme 1000 akumulátorů. Taková baterie nám dodává proud o stále stejném napětí, kdežto proud z transformátorů se poněkud mění. Akumulátorů se používá hojně i v radiotechnice. Slouží zde k dodávání silného proudu.

Akumulátorové důlní lampy buď s a. olověnými n. častěji niklokadmiovými, s tekutým n. řidčeji tuhým elektrolytem užívají se v poslední době stále častěji v dolech i tam, kde jsou třaskavé plyny (na př. v revíru ostravsko-karvínském). Svítivost kol 2 nor. s., váha 2—2·5 kg. Nabíjejí se v lampovnách. Pro hloubení, vyměřování v dole a pod. užívá se zvl. konstrukcí a-ých d-ích lamp.

Akumulovati (lat.), hromaditi, skládati, sbírati cenné předměty, rovněž mluví-li se o energii chemické a elektrické.

Akurátní (lat), přesný, svědomitý, důkladný. Akuratesa (it.), úzkostlivá důkladnost.

Akustika, — 1. nauka o zvuku, část fysiky a průpravná disciplina hudeb. vědy, — 2. označení pro akustickou vhodnost určitého prostoru. Akustický, na př. akustický telegraf, jímž se přenášely zprávy hlasem od místa k místu (za Kyra a Xerxa v Řec. a j.).

Akušér (fr. accoucheur), porodník, lékař specialista v oboru mediciny, který se zabývá těhotenstvím, porodem a šestinedělím, jakož i nemocemi vzniklými za těchto stavů. Akušerka, pomocnice při porodu, ošetřovatelka, náležitě vyškolená a vyzkoušená, s právem vykonávati menší zákroky u těhotných žen a u šestinedělek.

Akušerie, porodnictví, oddíl mediciny zabývající se těhotenstvím, porodem a

šestinedělím a chorobnými poruchami vzniklými ve spojení s uvedenými stavy.

Akvamanile, kostel. nářadí, druh džbánu, který slouží k nabírání svěcené vody; jeden z nejvíce rozšířených předmětů uměleckého průmyslu slohu románského, zhotovený z bronzu, nebo z mosazi, většinou ve tvaru zvířete na př. lva.

Akvarel (z lat.), obraz provedený vodovými barvami na papíru, někdy na pergamenu neb hedvábí.

Akvarelové barvy, vodové barvy, jsou vyr. většinou z nerostných látek. Dříve bylo známo jen 6 druhů vodových barev základních: berlínská modř, terra di Siena, karmín, gumigutta, černá a sepie. Z těchto dají se namíchati veškeré odstíny: tak tvoří gumigutta a modř zelenou barvu, modř a karmín fialovou. Dnes se vyrábějí téměř všechny barev. odstíny.

Akvirovati, překlad lat. slova znamená nabývati, dobývati, získati. Akvisice znamená tolik jako nabýti, přibrati. V obch. živ. znamená a. sbírati poručení u klientů osobně. Hlavně užívá se slova při sbírání insertů a získávání předplatitelů pro deníky a časopisy. Osoba zabývající se akvisicí jmenuje se akvisitér.

Akyab, vládní o. a příst. v brit. Birmě s 35 000 obyv. Vývoz petroleje, koží, rýže a ryb.

al, arab. člen, který se před r, s, š, t, n, přizpůsobuje hlásce násl. slova, na př. alvaladu — chlapec, aššamsu — slunce, annabiju — prorok, arrameu — písek.

al (it.), = k, v, dle. V hudbě: al piacere — dle libosti, al rigore di tempo — v přísném taktu, al segno — ke značce.

Ala, nadpřirozená, záhubně působící bytost srb. folkloru. Dává se jí především epiteton — „nesita" (nenasytná), jelikož podle pověry pohlcuje úrodu na polích. Vzniká z duší náhle zemřelých.

Alabama, zkrác. Ala, stát v USA při mexickém zálivu, 131.365 km², 2,348.174 ob. (1920). Hlavní m. Montgomery. Bohaté plantáže, písčité pobř.

Alabastr, v přírodě se často vyskytující bezbarvý nerost; používá se k výr. ozdob. Jeho chemická sloučenina $CaSO_4 . 2 H_2O$.

à la bonne heure (ala bonőr, franc.), t. j. včas, úsloví, znamenající naše „to si dám líbit", „všechna čest", případné, tak jest to správné.

Alacoque (-kok-) Margueritte Marie (1647—1690), franc. jeptiška, visionářka. Dala podnět k uctívání „Božského Srdce Páně" (Sacré-coeur). Přes počáteční odpor círk. vrchnosti rozšířil se tento kult z Fr. po celém světě. Papež Pius IX. prohlásil A. r. 1864 za blahoslavenou.

Alacraw (Alakraw) Jan, kniht. v Pasově, tiskl přechodně r. 1484 ve Vimperce v Čechách. Vydal tu r. 1484 dva lat. prvotisky, také nejstarší známý český kalendář na r. 1485, jehož dva výtisky objevil v knih. kláštera strahovského bibl. Cyril Straka.

Ala-Dagh, část poh. Tauru v Malé Asii, které dosahuje výše 3000 m.

Aladin, jm. postavy z Tisíce a jedné noci. Hrdina poh. A. a kouzelná lampa.

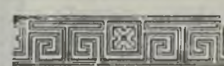
Aladin, místo na úpatí Bear-Lodge Hills v USA ve Wyomingu.

Alaghoes, hora v Armenii, vyhaslá sopka, vys. 5000 m.

Alagić Toma († 2. XI. 1901), bohoslovec a spis. Srb. vlastenec a vzorný farář, působil blízko Sarajeva, Jugosl.

Alagôas, — 1. brazilský stát na pobř. Atlant. oc. 55.000 km² a 1. mil. ob., mezi státy Pernambuco a Bahia. Podnebí je vlhké, horké, vražedné pro Evropany. Daří se tam cukrová třtina, tabák, káva, bavlna. Hlavní m. přístav Maceió. — 2. m. v státu Alagôas, kdysi jeho hl. město.

à la grecque (alagrék, franc.), t. j. po řec. způsobu, ornament utvořený dvěma rovnoběžnými přímými čarami měnícími směr v prav. úhlech. Jest to ornament na Východě velmi oblíbený, nazývá se meandrem (podle klikatého směru toku řeky Meander).

à la grecque.

Alai, pohoří ve stř. Asii. Tvoří část Pamiru, „střechy světa". Pokračování A. na záp. tvoří poh. Serafšanské. Dosahuje výšek až 6000 m a má velmi špatnou komunikaci, jelikož průsmyky dosahují výšek 4000 m. Na vých. hraničí s pásmem Ferghana a na j. je odděleno Alajským údolím od poh. Trans-Alai.

Alain, ⚲ Chartier Alain.

Alain (alen), ps. E. A. Chartiera, franc. spis., prof. stř. školy v Paříži (* 1880), Patří k skup. Nouvelle Revue Française. Svými duchaplnými essayi měl pronikavý vliv na současnou franc. lit. Je nezávislý, má zálibu v paradoxech. Jeho essaye vyšly ve sv. Propos d'Alain (1908 až 1914), Système des Beaux-Arts (1920), Cléments d'une doctrine radicale (1925) a jiné.

Alais (alé), franc. m. v département Gand 36.400 ob.

Alajbegović Ibrahim Paša (* 1650 Sarajevo), bosenský Srb, známý z dějin pod jménem Pečevi. Sepsal Tarih Pečevi, v nichž popisuje dějiny Turecka od r. 1520—1640.

Alajuela, m. v Costarice ve Stř. Am., 118.000 ob., 50 km svých. od zálivu Nicoyského. Hl. město stejnojmenné provincie.

Ala-Kul (t. j. pestré jezero), dvě solná jez. ve vnitřní Asii a to v stepi turkestanské, záp. od Balkaše. Stejně se nazývá cíp Balkašského jez.

Alalie, defekt řeči, nemožnost mluvení.

Alalus, podle Haeckela označení pro lidoopa, přechodný článek mezi opicí a člověkem.

Alaman Lukáš (1775—1855), mexický státník, zastupoval Mexiko v době, kdy ještě bylo šp. kolonií, ve šp. parlamentě. Po pádu prvního mex. císaře Iturbida vrátil se r. 1823 do Mexika. Podporoval presidenta a pozdějšího císaře Santa Annu. Byl ministrem zahr., prům. a zeměděl. Napsal dobrá díla o děj. Mexika.

Alamanni (-ny) Luigi (1495—1556), básník. Byl nepřítel rodu Medici a proto musil ztráviti většinu svého života na dvoře franc. krále Františka. Byl pověřován diplomatickými úkoly. Napsal: Girone il Cortese o králi Artušovi, La Cultivazione podle Vergiliových Georgic, idyl. báseň o venkovském životě, Opere toscane, epos L'Avarchide a mn. dramat.

Alameda, m. v Kalifornii, u San Francisca, USA, 30.000 ob.

à la mode (ala mod', franc.), modní, švihácký.

Monsieur à la mode.

Alandské ostrovy (Olandské), fin. Ahvenmaa, skup. 6554 drob. ostrovů, patřících Finsku mezi Botnickým a Fin. zálivem, od pevniny oddělena 40—50 km šir. Aalandským mořem. Největší je Fasta Aaland v rozloze 640 km s 10.000 ob., má úrodná údolí umožňující provozování zeměděl. Na jihu ostrova leží jediné město Aaland, Mariehamm a zřícenina zámku Kastelholm. 80 ostrovů je obydleno, ob. mluví švédsky, živí se zemědělstvím, rybolovem, chytáním ptáků a obchodem dřívím. Polit. patří od r. 1921 Finsku, ale mají samospr. se švéd. úř. a vyuč. řečí. Znakem je zlatý los v modrém poli. Dějiny: A-ské ostrovy patřily ve střdv. Finsku, od r. 1809 Rusku, kt. tu zal. pevnost, jež byla za krymské války zničena angl.-franc. loďstvem. Ačkoli se Rusko pařížským mírem 1856 zavázalo neopevňovati A-ských ostrovů, zřídilo tam za světové války za souhlasu dohody voj. základnu pro ponorky a pozd. pevnost, která byla r. 1919 zničena. Obyvatelstvo mělo plebiscitem rozhodnouti svoji příslušnost mezi Švédskem a Finskem; Svaz Nár. skončil švédsko-finské vyjednávání přidělením A-ských ostrovů Finsku, jež ale nesmí ostrovů opevňovati.

Alantsee Leonard a Lukáš, kniht. ve Vídni na poč. 16. stol.

Alanus ab insulis, skutečným jménem Alain, z Lille (1114—1202), původ. mnich, později biskup, proslavený co mnohostranný scholastický učenec, kterému přinesly jeho obsáhlé znalosti přívlastek Doctor universalis. Kromě theol. a filos spisů působil A. též jako fysik, dějepisec, moralista a básník. A. studoval v Paříži, zúčastnil se r. 1179 lateránského sněmu a zemřel v Citeana. Krása jeho lat. výrazů byla obdivována i v pozd. dobách.

Alap, ps. ♀ Arnošta Procházky.

A la queue (a la kő, franc.), v ocasu, znamená tolik, jako státi v dlouhých řadách za sebou; známé „státi ve frontě" za války při nákupech.

Alarcón y Mendoza (alarkon -doca). Don Juan Ruiz de, důležitý španělský dramatik. Narodil se krátce před r. 1600 v Mexiku a zemřel r. 1639 ve Španělsku. O jeho životě známe velmi málo. Jeho mravokárné veselohry jsou zajímavé a měly dlouho trvající úspěch. Zvlášť je známý jeho Tkadlec ze Segovie.

Alarich I. (* kol. r. 376), z baltského rodu. Vůdce a první král záp. Gotů, pův. jižně od Dunaje. A. vedl svůj lid napřed přes Balkán do Řecka, odkud jej vypudil Stilicho, ministr řím. císaře Honoria. Později směřoval A. do Italie, po trojnásobném obléhání dobyl Římu a postoupil až po Sicilii. Zemřel již r. 410 u Cosenzy a byl pochován do koryta řeky Busento. Pohřeb A-ův líčí známá Vrchlického báseň Pohřeb Alarichův.

Alarich II., osmý král záp. Gotů. Vládl r. 484—507. Jeho říše obsahovala celé Španělsko. Jeho přičiněním vyšlo Breviarium Alaricianum, sbírka zákonů t. zv. Lex Romana Visigothorum (řím. právo záp. Gotů), která je velmi důležitá pro hist. znalost práva platného v té době v řím. provinciích.

Alarm (it. allarme, z all'arme, doslovně do zbraně!), náhlé povolání zálohy do zbraně na umluvené znamení. Alarm jest prostředkem k docílení okamžité pohotovosti bojovné zálohy, zároveň v garnisoně, i na posicích. Na daný poplašný signál (telefonický, písemný, trubkou, tlučením na dutá tělesa, střílením, raketami atp.) ubírají se voj. oddíly v plné výzbroji a s plným zaopatřením na předem určené místo. Oddíly musí se dovésti správně shromážditi v každé chvíli také bez použití signálu (tichý alarm). K zvl. druhům alarmu patří alarm letecký, ply-

nový, hasičský atp. Všichni vůdcové jsou povinni cvičiti alarm (cvičný alarm).

Alarmovati, zaříditi alarm. V přeneseném slova smyslu mluví se o alarmu jako o úzkosti, náhlé panice, podobně alarmovati znamená vzbuditi poplach; falešný alarm znamená vyvolaný strach bez postačující příčiny.

Alarodové, vědec. označení předpokládaného maloasijského praobyvatelstva.

Alary Georges (28. XI. 1850 v Aurillacu ve Fr.), franc. hud. skladatel. Byl dlouholetým dirigentem hud. večerů La Trompette.

Alas!, výkřik bolesti v angličtině. Vyjádření žalu, soucitu asi jako naše Oh! Běda! (asi jako francouzské hélas!). Známá je hřbitovní scéna z Shakespearova Hamleta, kde dánský princ béře lebku mrtvého blázna do rukou a pronáší slova: Alas! poor Jorick! (Běda, chudáku Joricku!)

Alasia Alessandro (Fra Gregorio Alasia da Sommarioa), slovinský lexikograf a gramatik (* 1578—1625). Nejdůležitější své práce psal. it.

Alassio, přístav v sev. Italii na Ligurském moři na úpatí Alp v zálivu Janovském. Žel. stanice asi v polovině dráhy Nica—Janov. Zimní středisko. 5600 ob.

à la suite (-svit, franc., t. j. v průvodu), znamená čestné místo v průvodu knížete nebo vojevůdce. Pro vyšší důstojníky to znamená vyznamenání udělované až při rozloučení, kdy se postaví à la suite armády. Toto vyznamenání může býti uděleno též vyšším st. úředníkům a diplomatům. Postavení à la suite určitého pluku znamená vyznamenání, kterým se vyznamenanému dovoluje nošení uniformy pluku a členství důstoj. sboru, aniž koná službu.

Alaš, likér kmínkový, jehož název má svůj původ ve vesnici A. vedle Rigy, kde započato s jeho výrobou. K docílení vlastní a. chuti slouží různé koření, které se přidává, především anýz.

Alašer, město prov. Aïdin v tur. Malé Asii. Má 22 000 ob. M. leží v úrodné rovině s plantážemi obilí, vlny, tabáku, na dráze Smyrna—Karahissar. Od r. 1432 je A. majetkem Turecka.

Alašsko, kraj v Mongolsku. Většinou pustina (v. Gobi) se zanikajícími říčkami, solné stepi a úplně neúrodná půda pouště. Tato čínská prov. leží na úpatí stejnojmenného poh., průměrně 1100 m nad mořem. Má málo ob. (mongolští Olüti), kteří pěstují chov dobytka, zejména velbloudů a vedou život nomádů.

Alatau = různá pohoří. 1. Středoasijský horský hřeben, až 4570 m vysoký, tvořící sev. okraj stř. Tien Šan-u. Rovnoběžně s ním se jižně táhne 2. Kungei-Alatau, jehož jižní okraj spadá k Issyk-Kul-u. 3. Talastau, středoasijský horský hřeben sv. od Taškentu. 4. Džungarský Alatau tvoří v délce 250 km hranici mezi Čínou a Turkestanem a leží záp. od příkopu Ebi-nor.

a latere (lat. = se strany, vedle). V řeči Vatikánu obvyklý výraz pro vyslance, které si papež vyvolí z vysokých duchovních hodnostářů pro zvláštní diplomatické misse (legatus a latere).

à la tête (alatét, franc. = na vrcholku, vpředu), ve voj. smyslu se užívá pro nejpřednější četu, anebo pro nejpřednějšího muže u přehlídky, pochodu, nebo útoku; v přeneseném slova smyslu se označuje à la tête každé vynikající působení při hrdinném nebo smělém činu.

Alaupović Tugomir (* 1871 blízko Travníka, Jugosl.). Vicepresident Státní rady (Državni Savijet), žák V. Jagiće. A. pracoval na povznesení osvěty a sepsal řadu vlasteneckých básní. Roku 1902 Probrane pjesme. Patří ke škole A. Šenoy a vyznačuje se jako básník přílišnou retoričností a path. Lit.: Prohaska, Dr. Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti, 1921.

Alava, jedna ze tří baskických prov. 3045 km² a pouze 96.500 ob. Hl. m. Viktoria, 32 893 ob., známé vítězstvím Wellingtona nad franc. vojskem r. 1813.

Alba, historický zámek, nedaleko m. Nieświeża, residence knížat Radziwiłłů. Za časů kn. Karla Radziwiłła, zvaného Panie Kochanku jeho přátelé a přiživníci učinili zvláštní bratrstvo rytířů a zvali se Albańczycy.

Alba Fernando Alvarez de Toledo, kníže z A. (1508—1582), špan. vojevůdce, známý svou krutostí a pocházející ze star. rodu. Vyznamenal se již za Karla V. na taženích proti Tunisu a Alžíru, stejně tak v reformačních válkách v Německu, kde r. 1546 rozhodl bitvu u Mühlbergu. Zvl. moci nabyl A. za šp. krále Filipa II., který jej pověřil potlačením vzpoury v Nizozemsku a jmenoval jej guvernérem. Jeho kruté řádění proti všem skutečným i pomyslným nepřátelům krále se stalo světoznámým a bylo již mnohokráte vylíčeno. A. byl později odvolán, upadl v nemilost a zemřel brzy po jednom vítězství nad Portugalci. Bojoval též s úspěchem proti Italii a Francii. A. byl vhodným spolupracovníkem krutého Filipa II. a projevoval vůči němu otrockou oddanost. Zůstal až do smrti náb. fanatikem.

Alba, 1. Alba Julia (maď. Gyula-Fehervár, n. Karlsburg), korunovační město Velkého Rumunska v záp. části bývalého Sedmihradska na vých. od Biharského

poh. 2. M. v USA ve státě Oregon. 3. A. Balta, jez. ve vých. Rumunsku na záp. od Braïly. 4. A. a Diano d'A., m. v sev. Italii v prov. Cunco, sídlo biskupa, žel. stanice, stará Alba Pompeia. 5. A. de Tormes, město ve Španělsku, prov. Salamanca; sídlo knížat rodu A.

Allbacete, m. a prov. ve vých. Španělsku. 1. prov. má 15.000 km² a 300.000 ob. Má úrodnou ornou půdu. M. A. je hl. m. provincie, leží na Rio de Balazote, a na dráze Alicante—Madrid. A. leží 686 m nad hladinou moře, má 32.000 ob. a drob. prům. železářský.

Alba longa, nejstarší m. v Latiu na jvých. od Říma. Podle pověsti byl zakladatelem města předek rodu cesarů Juliů Julus (= Ascanius), syn Aeneův. Založil město kolem r. 1000 př. Kr. Soupeřilo s Římem a stalo se vůdcem svazku lat. měst proti Římu. Po delším odporu zbořil je prý třetí král řím. Tullus Hostilius.

Albánci (Albánové, tur. Arnauti, alb. Škipetarové, t. j. skalní obyvatelé), potomci starých Thráků a Illyrů, jednoho z nejstarších nár. Evropy, nejstarší nár. balk., patřící k indoevr. rodině národů. A. bydlí na spojitém území v s.-z. části balk. poloostr., jednotlivě po celém Balkáně, též v Egyptě a v j. Italii. A. jsou národ odvážný, surový, nedůvěřivý; pevně lpí na svých starých zvycích. Těmito vlastnostmi se vysvětlují časté boje u nich. 70% jsou mohamedáni, 22% řečtí katolíci a 8% římští katolíci. Sev. Albanie je řecko-katolická, střední je římskokatolická a jižní mohamedánská. Přesto mají pocit nár. spojitosti. Řeč jest zbytkem starých řečí illyricko-thráckých a tvoří zvl. skup. indoevr. řečí. ⚲ Albanie.

Albanesi Karel (* v Roveredu), uměl. malíř a pozlacovač v Praze 1799.

Albanesi Karel (* 1817, Praha), šermíř, † 1863 v Praze.

Albani (albany) Francesco, zv. Albano (* v Bologni r. 1578, † r. 1660), it. malíř, žák Annibala Carracciho. Jeho díla, zejm. obrazy žen, amoretů a též krajinky se vyznačují zvl. půvabem a získaly mu přívlastek Anakreonta malířství.

Albanie, jméno znamená bílou zemi (vápenec!) v protikladu k Montenegro (Černá hora). A. je národop. a geograf.-polit. pojmem. Území obydlené Albánci je značně větší než stát A. Tak se vklíňuje mezi území, které je obydleno Srby a Bulhary kolem Moravy v Jugoslavii, velký počet albánských osad směrem k srbské Niši.

Svobodný stát A. leží na vých. pobř. Jaderského moře. Je uzavřen mezi Řecko a Jugoslavii. Sev. část albánského pobř. je plochá rovina, spodní třetina j. od Valony je strmá. Zde běží rovnoběžně s pobř. řetěz Dinarských Alp se strmým ukončením a netvoří tudíž žádných zálivů vhodných pro přístavy. Sev. rovina je velmi úrodná, avšak liduprázdná, jelikož jest zamořena malarií. Vnitřek A. je vyplněn strmými a divokými horami Dinarských Alp, jichž nepřístupnost má velký vliv na polit. osud ob. Pohoří jeví známky Krasu, i když ne v takové míře jako v Jugoslavii. Nehostinné pláně, bez vegetace, trhané vápencové řetězy, kterými se v zimě prohání ledový sev.-vých. vítr, jsou charakteristické. Tento vítr vtrhne jako bora do teplého jižního pobřeží, pádem o několik set metrů se zahřeje jen o málo stupňů a působí na Jadranu dvojnásob mrazivě. Tam, kde se Dinarské pobřeží obrací k jihu, je profato velkolepým úzkým údolím Drinu. Drin je nesplavný jako ostatní alb. toky. Srážky jsou dosti značné, sev. část jest dokonce bohatá na srážky svými 200 cm ročních srážek, vápencovitá půda však velmi rychle schne. Na pobř. jsou olivové háje a pěstuje se tabák. Listnaté a jehličnaté lesy jsou neúměrným kácením značně zničeny.

Velikost A. asi 30.000 km², má 800.000 ob. Hl. vývoz. předměty: olej, olivy, dobytek, tabák, vlna, obilí a dříví. Přírodního bohatství A. nemá. Největším městem je Skutari, o něž se v r. 1912 těžce bojovalo. Leží na stejnojmen. jez. Nejlepším přístavem je Durazzo (Drač), staré m., v r. 625 př. Kr. Epidamnos a pozdější Dyrrhachium Římanů. Největším m. ve vnitrozemí je Elbasan, hl. m. státu je Tirana. Vzdělání lidu je na stejně nízkém stupni jako hospodářství a doprava. Nejlepší cesty vystavěly válčící státy ve sv. válce pro vojsko. Obch. vlajka je rudá s černým trámem a bílou hvězdou.

Děj. A. Přírodní poloha země způsobila, že trvalo 250 let, než si ji konečně podmanili Římané. Za doby stěhování národů si zemi podmanili Ostrogoti. Pak ji obsadili byzantští císaři pro vých. říši řím. a udrželi zde svou nadvládu přesto, že se přistěhovali Slované a v XI. st. byla země přechodně obsazena Normany. Po pádu byzantského cís. v Cařihradě stala se země spolu s Řeckem kořistí dobrodružných křižáckých rytířů všech národů. Nejdůležitější z nich byl Karel z Anjou. Následovaly doby srbského panství a alb. dynastií. Když 1348 po černém moru řecké obyvatelstvo značně prořídlo, přistěhovali se Albánci. Na poč. XV. st. tvoří Albánci pravděpodobně polovinu všech obyvatelů Peloponnésu. Ale též veliké části Attiky, Böëtie a řeckých ostrovů jsou jimi obydleny. (Společnými

boji proti Turkům v XVI. st. splynuli silně s domácím obyvatelstvem.) Kolem r. 1400 začínají se boje proti Turkům, vpadajícím do Evropy. Nejskvělejší osobností těchto bojů byl Albánec Jiří Kastriota čili Skanderbeg (1403—1468), vychovaný na dvoře sultána Murada jako rukojmí, staví se v čelo 15.000 povstalců a odolává 40-, ba i 100tisícovým armádám Turků. Je alb. nár. hrdinou. Po jeho smrti se odpor zhroutil. Roku 1479 se stává A. tur. državou. Opakovaná povstání během celých století se potlačují, až Turecko samo počíná churavět. Za míru v San-Stefano před branami Cařihradu (3. března 1878, po rus.-tur. válce) zůstává A. ještě Turecku. R. 1909 protestují Albánci spolu s jinými kmeny proti snaze pokračovati v utlačování pod rouškou parlamentarismu. R. 1910 a 1911 povstávají, podporováni Černohorci, na obranu svých práv. Byli podrobeni až na několik horských kmenů. Na radu Rakouska mění konečně Turci své jednání. Sultán Mohamed V. se snaží os. návštěvou spor urovnati. Za balk. válek (1912/13) se Černohorcům nepodařilo ani po velmi tuhých bojích dobýti nejdůležitějšího města Skutari, ani hory Taraboš. 16. pros. 1912 rozhodla londýnská konference mocností, že z vilajetů Skutari a Janina se utvoří vl. stát Albanie a nebude rozdělen mezi Srby, Černohorce a Řeky, jak tito v to původně doufali. Velmocemi dosazený Wilhelm kn. z Wiedu (na Rýně), člen dragounské gardy v Berlíně, nebyl ani tak cizí balkánským záležitostem, jak by se zdálo. Byl evangelíkem, tedy ve stálých náb. bojích země neutrálem, kromě toho byl příbuzný rum. král. domu. Tak získal na Balkáně určité úcty a peněžní podpory velmocí. Přesto došlo brzy ke vzpouře musulmanských Albánců. Proto se krátce po vypuknutí svět. v., 3. září 1914, vzdal trůnu a vrátil se do něm. armády. Na jeho místo se snažili dostati Italové, jelikož bdělý sok, Rakousko, bylo zaměstnáno válkou. 29. prosince 1914 přibyl do Valony pluk Bersaglierů. R. 1915 se stává A. předmětem sporu mezi Rakouskem a Italií. Odmítnutí ital. vlivu v A. přineslo bezprostřední vystoupení Italie z trojspolku. Pozdější uznání Rakouska již na věci nic neměnilo. R. 1916 se stává A. bojištěm. Srbové utíkají před Bulhary do albánských hor, Rakousko obsazuje San Giovanni di Medua, Alessio, Durazzo, avšak Valonu má pevně obzazenou Italie. Pád r. 1918 ničí úspěchy Rakouska. R. 1917 vyhlášená samostatnost A. se mírovou konferencí potvrzuje. It. nároky nemají podpory u spojenců. R. 1920 je A. přijata do Společ. národů. R. 1928 uzavírá Mussolini přátelskou smlouvu s Albánií, jejíž hrot je namířen proti Jugoslavii, což si vynucuje další utužení spojenectví Malé dohody s Polskem a Francií.

Albánské hory (v Italii), jsou stejně jako Vesuv prstenem vulkanických hor, 18 km na jih od Říma. Vyhasly již v dobách praehist., podléhaly postupně erosi (vymletí) a denudaci (obnažení) a nejsou již tak vysoké jako Vesuv, ale zato zaujímají daleko větší prostor. Nejv. vrchol je 956 m vysoký Monte Cavo, na kterém kdysi stála svatyně Jupiterova. Hory ty mají 3 krátery, z kterých pochází tufový podklad Říma. Dva z nich

Mapa albánských hor.

jsou nyní vyplněny nádhernými jezírky Albano a Nemi. Již za časů řím. sloužily hory A. za letní pobyt řím. patriciů. Dokazují to zbytky vilového města. Též Cicero zde měl své slavné Tusculanum. Ještě dnes skrývají se ob. Říma před malarií, která se objevuje za letních horkých dnů v městě, v těchto krásných lesnatých horách, na kterých je několik letních sídel, která jsou oblíbeným útočištěm cizích umělců, jako n. př. Frascati, Castel Gandolfo (tam je letohrádek papežův), Albano neb Velletri.

Albanus, křesť. misionář v Anglii a v Irsku. Za diokletiánského pronásledování byl kolem r. 303 umučen a později prohlášen za svatého. Jeho svátek je 22. června. Jeho znaky jsou: krucifix, palma a meč.

Albany, je časté jméno obcí a řek v USA a jiných zemích, kde se mluví anglicky. Nejdůležitější jsou: 1. A. na Hudsonu, sídelní m. státu New York, asi 115.000 ob. Má přístav a žel. uzel. Též má značný prům. železářský. 2. A., přístav na již. pobř. záp. Australie. 4000 ob. 3. A., řeka v Kanadě, splavná, pramení v prov. Ontario a ústí v j. cípu Hudsonského zálivu.

Albany, angl. knížecí titul, propůjčovaný pův. rodem Stuartů, později angl. král. rodem mladším členům král. rod. Jm. podle kraje v sev. Skotsku. Již 1398 obdařil skotský král Robert III. svého bratra hrab. z Fife titulem knížete z A. Mezi pozd. vlastníky titulu patří známý Lord Darnley (1565), nešťastný strýc a manžel Marie Stuartovny. Též jeho syn Jakub I. a vnuk Karel I., králové angličtí, byli před nastoupením trůnu knížaty z Albany, rovněž i Jakub II. Za hannoverské dynastie titul zněl kníže z Albany a z Yorku. Posledním nositelem kníž. tit. byl Leopold, nejmladší syn královny Viktorie (1853—1884). Jeho syn, nar. r. 1884, Karel Eduard, se stal r. 1900 nástupnictvím (jako kníže z Koburku) posl. panujícím kníž. sasko-kobursko-gotským.

Albatros, rackovitý (Longipinnes) pták, patřící mezi dlouhokřídlé. A. je největším ptákem dlouhokřídlým, jeho tělo je dlouhé, silné a svalnaté stavěné. Jako všichni ptáci tohoto druhu má i a. se stran smáčknutý, hákovitě nakřivený zobák, velmi dlouhá špičatá křídla a nohy, přizpůsobené k plavání. Zdržuje se na osamělých ostr. Atlant. a Ind. oceánu. Dává však přednost již. šířkám. Silné tělo a dlouhá křídla mu dovolují několikadenní, nepřetržitý let. V již. vodách a. doprovázejí v hejnech lodi a sbírají odpadky. 2. Jeden z letadlových typů ve svět. válce hojně užívaných.

Albatros, ps. ♀ Jos. Náměstka.

Albattani (asi r. 850—929 po Kr.), vl. Mohammed-ibu-Dšabir-al-Batani (lat. Albategnius), jeden z nejvýzn. arab. astronomů, nálež. k sektě Sabäů. Pravděpodobně se narodil v Batanu (odtud jeho jméno), působil nejvíce v Rakka a proto se jmenoval též Mohammed Aractensis. Na základě dlouholetého vl. pozorování oblohy uveřejnil astr. tabulky s ohromující přesností a velmi důmyslně vypočítal délku slunečního roku a úchylky sluneční dráhy. Byl též průkopníkem trigonometrie. Jeho díla se velmi cenila i v Evropě. Ještě r. 1537 vydával Melanchton některá. (De Motu Stellarum — o pohybu hvězd) a Regiomontanus komentoval Scientia Stellarum (věda oblohy). Celkové novodobé vyd. jeho spisů bylo nedávno v Italii. Orig. rukopisy A. jsou v knihovnách Vatikánu a Eskorialu.

Albay, přístav na vých. okraji Camarinu, nejjižnějšího poloostr. Luzonu na úpatí Mayonu (2421 m). Luzon je největším ostr. Filipin. A. má 53.000 ob.

Albemarle, m. v sev.-am. státě sev. Carolina (North-Carolina).

Albemarle, angl. knížecí a hraběcí titul, pocházející z území Aumale (Alba Marla) v Normandii. Od dob Viléma Dobyvatele byl titul knížecí několikráte propůjčen; posledním a nejznámějším nositelem byl Monk v dobách Karla II. (1660). Synem gen. Monka r. 1688 titul vymřel. Tit. hrab. (Earl) z A. byl r. 1696 angl. králem Vilémem III. propůjčen jeho milci Joost van Keppelovi (1669 až 1718), který byl hol. původu a který se po smrti králově dal opět do hol. služeb. Vyznamenal se ve válkách o šp. dědictví, byl však r. 1712 od Francouzů poražen u Denainu. Z pozdějších hrabat z A. je pozoruhodný 6. Jiří Tomáš Keppel (1799—1891), který r. 1815 bojoval u Waterloo. Osvědčil se též na Balkáně a v Indii. Sepsal několik děl a byl členem sněmovny.

Albemarlesund, zál. na atlant. pobřeží sev. Caroliny, odd. od Oceánu.

Albendorf (č. Vambeřice), známé slez. poutní místo v okr. vratislav. 1300 ob.

Alberdingk-Thijm, Josephus Albertus (1820—1889), hol. spis. a badatel kat. a romantického směru, který vydal od r. 1844 mnoho básní, vypravování a novel. Hlavní oblibě se těší jeho dějepisná líčení. A. byl pův. obchodníkem a nakladatelem. Později se stal prof. estetiky v Amsterodamu. Vydával uměl. časopis a lidový almanach. Zvl. zásluhu si získal i před neholandskou veřejností svými lit.-hist. badáními, obecnou historií literatury v Holandsku a studiemi o hol. klasikovi Jost van der Vondelovi. Vydal básně Legenden en Fantasien.

Alberich (též Elberich), v něm. pověstech trpaslík, strážce pokladu Nibelungů. Má kouzelnou čapku, která ho činí neviditelným a dodává mu síly 12 mužů. Byl přemožen Siegfriedem, vydal mu čapku i poklad a připojil se k němu. Jsou též jiné pověsti, v nichž je A. přemožen Dietrichem z Bernu. A. je líčen jako král trpaslíků a vil a platil za výborného kováře zbraní.

Alberich I. (870—925), lombard. šlechtic, povýšený za své vojenské činy na markrabího Camerino, později na knížete Spoleto, oženil se s Marosí, dcerou Theodora, čímž stal se patriciem. V Římě podporoval papeže Jana X. v bojích se Saraceny; nakonec byl zavražděn ve vyhnanství. Syn jeho Alberich II. (910—954) byl také patriciem. Po vyhnání otčima Hugona z Italie, uvrhl do vězení matku a bratra (papeže Jana XI.) a ovládl na delší dobu město tak, že tehdejší papežové byli nuceni se mu podříditi. Císaři Ottovi I. zakázal vstup do města. Zasloužil se o kláštery reformou podle vzoru opata Odona z Cluny.

Alberoni Giulio (1664—1752), šp. státník. Byl synem it. zahradníka a stal se

až kardinálem. Po zprostředkování sňatku krále špan. Filipa V., hrál na jeho dvoře nejdůležitější úlohu. Pokusil se, částečně pomocí dobrodružných plánů, po utrechtském míru znovu dobýti velmocenského postavení Španělska a hledal spojení hlavně ve Francii. R. 1719 byl zbaven moci a zemřel v Italii ve vyhnanství.

Albert (1160 (?)—1229), biskup v Rize, pocházel z brémského rytířského rodu. A. podnikl r. 1200 kolonisaci ústí Dviny, kde zal. r. 1201 Rigu. Neúnavně pracoval u císaře a papeže pro své misijní a kolonisační plány. Do r. 1207 skutečně přijala celá pohanská země Lotyšů křest a byla Albertovi králem Filipem propůjčena. Podnikal zájezdy zejm. do Estonska. Založil řád rytířů meče. Podmanil okolní země. R. 1225 byl potvrzen v moci říšského knížete. On položil základ k německému panství v baltických krajích.

Albert I., král belg. Nar. r. 1875, stal se r. 1909 nástupcem svého strýce Leopolda na trůnu belg. Oženil se s kněžnou Alžbětou Bavorskou. Ve Svět. v. bojoval A. v čele své armády proti Německu.

Albert, m. v sev. Fr. s 7300 ob. a mnohými tkalcovnami. Ve Svět. v. důležitý strategický bod.

Albert Bohuslav, MUDr., čes. lékař a odb. spis., * 1890 v Kostelci nad Orlicí, vystudoval v Praze, 1917 asistent prof. Jedličky, 1919 primář nemocnice v Mukačevě, 1927 primář Baťovy nemocnice ve Zlíně, otiskl mnoho lékařských pojednání v listech odborných i popularisačních prací v denících.

Albert Eduard, MUDr., český chirurg, liter. historik, básník a překladatel, * 1841 v Žamberku, studoval v Rychnově a Hradci Králové, medicinu ve Vídni, 1867 operatér lékař. fakulty vídeňské, 1869 as. klin. Dumreicherovy, 1873 řádný prof. chirurgie a řed. chir. klin. v Inšpruku, 1881 odešel v těchže hodnostech do Vídně, kde působil až do výslužby, † 1900 v Žamberku. Jako lékař slynul pověstí světovou, pracoval v chirurgické diagnostice, v operativní chirurgii, v mechanice kloubů, v anatomii, pathologii, fysiologii, horlivě propagoval léčení antiseptické. Vydal klasická díla Lehrbuch der Chirurgie u. Operationslehre (1896), Diagnostik der chirurg. Krankheiten (1896), Theorie der Skoliose (1890), množství drobných studií sebral do svazku Beiträge zur operativen Chirurgie (1878), s Koliskem vydal Beiträge zur Kenntnis der Osteomyelitis (1896). Tato díla přeložena byla do mnohých evropských řečí, do češtiny zpracoval Vladimír Preininger Diagnostiku nemocí chirurgických (1893). Albert sám čes. psal Zdroje lékařského vědění a umění (1900), před tím četné stati o fysiologii do Nár. Listů, Květů, Osvěty, Časopisu čes. lékařů a Ottova slovníku naučného. Jako historik lékařství vydal Beiträge zur Geschichte der Chirurgie (1878), vzácné dílo Petra Franca, chirurga XVI. věku, zachované pouze v jednom exempláři v univ. knih. vídeňské, česky pak monografii Jan Dominik Larrey (1879). Vedle památek po Českých Bratřích ve vých. Čechách zajímala jej živelně literární historie, studoval českou poesii, zejména dílo Vrchlického, o němž psal již od počátku 80. let do Presse a Politik (1884), do Světozora (1893) a posléze vydal první velkou monografii o celém díle Vrchlického, jako přípravu k budoucímu studiu jeho lyriky a epiky (Vídeň 1893), již otiskl ještě po letech Máj (1903). O české literatuře psal více statí, cenné jsou dodnes: List o českém básnictví národním (Světozor 1895), La poésie tchèque (Hipmanova La Nation Tchèque 1895), Studie o národnosti v poesii české (Vídeň 1897), stať o Macharovi a mnoho úvodů k německým překladům. Veliký propagační význam měly jeho německé překlady české poesie, soustředěné do čtyrech svazků anthologie Poesie aus Böhmen, z nichž první obsahuje básně předchůdců a buditelů (1893), druhý Neuere Poesie aus Böhmen (1893) je věnován Vrchlickému a opatřen dobrým úvodem do jeho díla, oba poslední svazky Neueste Poesie aus Böhmen (1894 a 1895) podaly výbory z poesie Čechovy, Zeyerovy, Staškovy, Táborského, Kaminského, Kvapilovy, Sovovy a jiných, vše vybráno a hodnoceno s hlediska školy Vrchlického. Nový svazek překladů Lyrisches und Verwandtes aus Böhmen (1900) vzbudil obdiv německých básníků Lingga, Heyse a Saara, stejně jako překlad Erbenovy Kytice (Blumenstrauss, 1900). Vyškolen studiem mistrů verše počal posléze i sám tvořiti původní lyriku, již pod pseudonymem Eduard Pohorský tiskl v České Revui i v Hlase Národa, a kterou Vrchlický vydal posmrtně v knize Na zemi i na nebi (1900). Vzácné přátelské služby, které konal ve Vídni Vrchlickému, odměnil básník elegickou knihou veršů Žamberské zvony (1901), vznícených smrtí vzácného přítele, jakož i dedikacemi a zmínkami v osmi jiných sbírkách. Rovněž Machar odvděčil se mu za jeho přátelství dedikací Třetí knihy lyriky (1892) a Jan Gebauer mu připsal první díl své Historické mluvnice jazyka českého (1894). Lit.: Nekrolog, Almanach Čes. Akademie 11, 1901. Svítil, Náš do-

mov 9, 1900. Koresp. Albertova s Gebaurem (Filol. Listy 1909 až 1911). Svatová, Drobty vzpomínek (Sbor. Spol. Vrchlického 2, 1916).

Albert d'Eugen (* 1864), známý hudeb. skladatel a virtuos na klavír. Franc. původu, nar. v Glasgowě, vychován v Něm. Největšího úspěchu docílil svojí operou „Nížina" (1903), provozovanou v Praze. Žije ve Švýcarsku.

Albert František, MUDr., český lékař, polit. publicista a povídkář, * 1856 v Žamberku, vystudoval medicinu v Inšpruku a ve Vídni, 1881 asistent prof. Eiselta v Praze, 1885 lékař v Ústí nad Orl. a od 1887 v Kostelci nad Orl., kde † 1923. Vydal povídku ze staré Prahy Skřítkové (Praha 1912), přeložil Costerovy Hrdinné a veselé příhody Tilla Ul lenspiegela (Nár. Listy 1913), do převratu psal realisticky orientované stati politické (pardubická Osvěta Lidu, praž. Čas), po převratu ideolog českého komunismu. Sebrané spisy počaly 1924 vycházeti péčí Píče a Šmerala, první svazek obsahuje stati Životem, dějinami a přírodou. Lit.: Sborník Františka Alberta, Praha 1924.

Albert Honoré-Charles, princ monacký (1842—1922). Známý oceanograf. Založil (1906) v Paříži Institut oceanographique a v Monaku proslav. Museum oceanogr.

Albert Hohenzollernský, * 1490, † 1568. Zvolen za velmistra Německého řádu, odstoupil od církve katol. a proměnil Prusy ve světské vévodství. R. 1548 zal. v Královci universitu. R. 1543 přijal část českých exulantů.

Albert Charles, současný novelista francouzský, z jehož díla přeložil Ladislav Knotek Vlast, válka a kasárna (Brno 1904) a Petr Pohan Volná láska (Bílovice 1910). Lit.: Saňka, Čes. bibliof. tisky 1923.

Albert Josef (1825—1886), fotogr. v Mnichově. Použil prakticky ↘ světlotisku, který zdokonalil a odkoupil nové vyn. z tohoto ob. od ↘ Jak. Husníka.

Albert Karel (* 1818, Ml. Boleslav, stroj. tiskař v Praze 1854.

Albert Kazimír August, kníž saskotěšínský (1738—1822), syn pol. krále Augusta III., vzal si za ženu arcikněžnu Kristinu, dceru Marie Teresie. Jméno A. bylo zvěčněno při pojmenování neobyčejně bohatých sbírek ve Vídni, kterým dáno jm. Albertinum. Jemu také vděčí Vídeň (Mariahilf) za zřízení vodovodu.

Albert Michal (1836—1893), sedmihradský spis. a liter. historik. Zemřel jako gymn. profesor. Psal povídky ze života lidu své vlasti. Nejlepší jsou: Vesnická škola (1869), z dramat Ulrich von Hutten (1893).

Albert Veliký (Albertus Magnus, vl. Albert z Bollstädt, 1193—1280), narozený v Lauingen (Švábsko), působil hl. v Kolíně n. R. a na Sorbonně v Paříži. A. byl považován za největšího učence své doby, byl činný zároveň jako theolog i filosof, badatel a alchymista. Měl ohromný vliv na současníky. Vysvětloval Aristotela a měl styky s arab. učenci. K jeho žákům počítá se Tomáš Aquinský. Vliv jeho osobnosti jevil se ještě po staletích. Bylo o něm řečeno: magnus in magia naturali, maior in philosophia, maximus in theologia (velký v přírodní magii, větší ve filosofii, největší v theologii).

Alberta, kanadské teritorium, sahající na sever až k 60° sev. šířky, na východ až k 110° záp. délky (Greenwich), na jih až k sev. hranicím Spoj. států amerických a na západ až k 120° záp. délky. 600.000 ob., zaměstnávajících se zemědělstvím, chovem dobytka a koní. Hlav. m. je Edmonton; důležitější však je Calgary.

Alberti (-rty) Konrad (vl. Konrad Sittenfeld), 1862—1918, něm. spis. a básník, naturalista. Hl. díla jsou romány: Die Alten und die Jungen, Der Kampf ums Dasein, Der Weg der Menschheit.

Alberti Leon Baptista (1404—1472), nar. ve Florencii, učenec, architekt, malíř a řezbář. Vynik. osobnost své doby. Krajané, kteří znali všestranné jeho schopnosti, říkali mu encyklopedista. Byl sice nezákonným potomkem znamenité rodiny florencské, avšak dostal velmi pečlivé vzdělání. V raném dětství mluvil latinsky a řecky. Když mu bylo 20 let, napsal lat. komedii, kterou publikoval nejznámější nakladatel té doby Aldus, považuje ji za originální dílo řím. spisovatele. Jako doktor církevního práva zabýval se nejen různými obory věd, nýbrž byl také jedním z nejvýznamnějších intepretů hudebních. Z jeho autentických děl malířských, řezbářských, ryteckých a p. nezachovalo se mnoho. Napsal dílo o malířství (De pictura), psal dílo o malířské perspektivě a byl prý vynálezcem temné komory (Camera obscura). Dobyl slávy především jako architekt a to jako teoretik i praktik. Ve svém pojednání „O stavitelství" šel za příkladem slav. Vitruvia. Jeho stavby ještě dnes vzbuzují obdiv; jsou to ve Florencii: průčelí paláce Rucellai, sv. hrob v kostele sv. Pankráce, fasáda kostela Santa Maria Novella; v Mantui kostely: sv. Šebestiána a sv. Ondřeje, konečně v Rimini t. zv. templo Malatestiano. Podivuhodná je všestrannost A., který kromě

toho pracoval jako filosof, právník, matematik, technik, přírodovědec, geograf a historik, dokonce jako básník a v každém oboru vědy zanechal po sobě díla nemalé hodnoty. Stačil mu také čas zabývati se sportem všeho druhu, zajímal se též živě o tělesnou výchovu. Současní kronikáři vyprávějí zázraky o jeho všestranné činnosti.

Albertina (-tyna), proslulá umělecká sbírka ve Vídni, zal. vévodou Albertem Saským r. 1793. Obsahuje 200.000 mědirytin a 20.000 kreseb; mezi nimi jsou díla Dürerova, Raffaelova, Rembrandtova, Rubensova atd. V r. 1920 byla k ní připojena sbírka mědirytin z býv. dvorní knihovny. Tato sbírka pochází od Evžena Savojského.

Albertinelli (-rtyneli) Mariotto (1474 až 1515), it. malíř, žák Rosselliho a Frà Bartolommea, jehož „Poslední soud" dokončil. Jeho díla jsou v Mnichově, ve Vídni a v Paříži. Obrazy jeho uchvacují velikostí koncepce. Nejproslulejší dílo jeho jest: Navštívení Panny Marie (dnes ve Florencii).

Albertinská linie, mladší linie saské dynastie Wittingů, odvozuje svůj původ od Albrechta Odvážného (1443—1500), syna saského kurfiřta Bedřicha Mírného. Od r. 1697 do 1763 vládla l. A. v Polsku (↪ August I.) a proto byla nucena přijmouti katolickou víru, ke které se dodnes hlásí členové tohoto rodu. R. 1806, jako Napoleonův spojenec, dostala l. A. titul královský, který se udržel až do revoluce v říjnu r. 1918.

Albertinus Aegidius (1560—1620), spis. něm., tvůrce něm. humoristického románu. Přeložil Alemanův román Der Landstörtzer Don Gusman de Alfarache a napsal: Lucifers Königreich und Seelengejaid.

Albertovo jezero (Mvutan-Nzige), leží na hranicích Brit. vých. Afriky a Státu konžského. Má rozlohu 5335 km² a leží 621 m nad mořem. S jezerem Edvardovým je spojeno řekou Semliki.

Alberts Jakob, * 1860, oblíbený něm. malíř-krajinář.

Albertville (albertvij, franc.), hl. město franc. dep. Savoie, 5000 ob.

Albi (starořím. Albiga), m. ve Fr. v dep. Tarn, 26.630 ob. Sídlo arcib. Překrásná katedrála, obchod vínem a anýzem.

Albicker Karel, něm. mod. sochař, * 1878 v Ühlingen, profesor v Drážďanech. Dílo jeho ukazuje vliv Rodinův a mladořeckých umělců v mod. pojetí, A. má smysl pro čistotu linie a osobitost výrazu.

Albieri Pavel, ps. ↪ Jana Mucka.

Albigenští, křesť. sektáři, nazváni podle jejich ohniska, franc. m. Albi. Sami se nazývali bons hommes a bons chrétiens (dobří lidé, dobří křesťané). Bydleli většinou v okolí Toulouse. Jejich věrouka obsahuje vlivy orientální a podobá se věrouce Valdenských a Katharů. Papež k nim poslal legáta, který je měl opět získati do církve, byl ale z návodu hraběte Raimunda VI. z Toulouse zavražděn a proto papež vyhlásil křižáckou výpravu proti Albigenským r. 1209, čímž vznikla dlouholetá, neobyčejně krvavá válka, která skončila tím, že Raimund VII. zřekl se svého panství ve prospěch koruny franc. a to r. 1229. Na území obydleném sektáři řádila pak inkvisice, prováděná Dominikány, která učení al. potlačila, takže již koncem 13. st. byla zapomenuta. Stopy al. dogmatu udržely se dodnes u Valdenských v Piemontu.

Albík (nar. kol 1358, zemř. 1427), arcibiskup pražský. Osob. lékař Václava IV., který mu dopomohl k arcibiskupství. Za bouří husitských vzdal se úřadu a zemřel v cizině.

Albína Marie, ps. ↪ Albíny Dvořáčkové-Mráčkové.

Albíni Srečko (* 1869, Slavon., Jugosl.), hudební skladatel. Studoval v Štyrském Hradci a ve Vídni. Složil ouverturu Tomislav, operu Maričan, hudbu k baletu a kantátu Čtyři doby roční. Za hranicemi své vlasti je znám jako skladatel hudby k operetám Baron Trenk a Madame Troubadour. Lit.: Širola, Boži dar. Pregled povijesti hrvatske muzike.

Albino, označení pro ssavce a člověka, kterým chybí kožní pigment. Vlasy jsou u těchto nemocných bílé, oči červené. U lidí se též projevuje duševní omezenost. Albinismus jest rozšířen hlavně u černochů, u Evropanů řidčeji. Al. je nevyléčitelný.

Albinoni Tommaso (1674—1745), it. hud. sklad. úžasné plodnosti. Dříve byl ceněn jako autor 49 oper, dnes pak pro svou hudbu nástrojovou, která vyniká obratnou instrumentací.

Albinský, ps. Viléma Sladomela.

Albion, z keltčtiny odv. jm. Anglie a Skotska. Často se vyskytuje jako poetický výraz.

Albis, starořím. jm. Labe.

Albizzia, rod (asi 50 druhů) rostlin citlivkovitých (mimosoideae), rostoucí v tropické a subtropické As., Afr. a Austr. Kůra mnohých druhů chová mnoho tříslové kyseliny, takže dochází upotřebení v koželužství.

Alboferrin, v medicině lék proti chudokrevnosti, obsahující fosfor, bílkoviny a železo.

Alboin, král langobardský a zakladatel langobardské říše v Italii. Vládl v letech

561—573. Nejdříve panoval v dnešním Srbsku a v Pannonii; bojoval s Ostrogoty a Gepidy, které pokořil. Pak vypravil se do Italie a dobyl Verony, Milánu a Pavie. Byl zabit svou chotí Rosamundou, prý proto, že ji nutil, aby pila z lebky svého otce Kunimunda, krále gepidského, kterého A. dal popraviti; z jeho lebky dal si A. udělati pohár na víno.

Alboni Marietta (1824—1894), slavná it. operní zpěvačka (altistka).

Albonico Jakub (*nar. u Comského jezera v It.), baletní mistr v Praze 1770.

Albram Josef, herec v Praze v 1. pol. 19. století.

Albrecht I., cís. něm., syn Rud. Habsb., * 1248, † 1308. Po smrti otcově 1291 zvolen za císaře Adolf Nasavský, který popudil proti sobě knížata říšská, jež teprve potom proti němu zvolili A-a; ten v bitvě u Gelnheimu 1298 soka vlastnoručně usmrtil. A. byl lakotný a krutý, vedl jen výbojné války, ale s nevelkým úspěchem jako proti svému švagru králi českému Václavu II.

Albrecht II., cís. něm. (jako vév. rak. II.), syn A-a IV. rak.; * 1397, † 1439. Oženil se r. 1421 s Alžbětou, jedinou dcerou cís. Sigmunda, po jehož smrti r. 1437 přijat za krále českého a uherského a 1438 zvolen za krále římského. Zemřel na tažení proti Turkům zachvácen morem v Nesmilech v Uhrách, zanechav manželku těhotnou, která pak 22. ún. 1440 porodila Ladislava Pohrobka, pozd. krále českého.

Albrecht, syn krále čes. Vladislava a Gertrudy Rak.; * 1146, † 1200 jako arcibiskup Solnohradský.

Albrecht I., zv. Medvěd, vév. braniborský, * 1106, † 1170. Založil marku Braniborskou, pronásledoval a ničil Slovany Polabské a přispěl k jich poněmčení.

Albrecht Srdnatý, vévoda saský; * 1443, † 1500. R. 1464 pojal za choť Zdeňku, dceru Jiřího z Poděbrad. Rozděliv se r. 1485 s bratrem Arnoštem o země saské, stal se zakladatelem mladší větve saské, zvané albertinské, později královské.

Albrecht, jm. více střdv. něm. básníků: 1. A. pokračovatel Wolframa z Eschenbachu ve 13. stol., napsal hrdinný epos: Der jüngere Titurel. — 2. A. von Eybe (1420—1475) složil Ehestandsbuch a Spiegel der Sitten. — 3. A. von Halberstadt (okolo 1210), scholastik durinský, přeložil Ovidovy Metamorfosy do středohornoněmčiny. — 4. A. von Johannsdorf (12. stol.), pasovský šlechtic, minnesänger. — 5. A. von Remnaten (13. stol.), zbásnil hrdinné písně o Dietrichovi z Bernu. — 6. A. von Scharfenberg (14. stol.) bývá často zaměňován s Albrechtem č. 1. Jeho básně se větším dílem ztratily.

Albrecht, vévoda pruský (1490—1568). Poslední velmistr řádu něm. křižáků, přidal se k reformaci a prohlásil Prusko, majetek řádu, za své panství. Dal zemi st. zřízení a založil universitu v Královci. Měl stálé spory s odbojnou šlechtou. Jeho synem Albrechtem Friedrichem (1553 až 1618) vymřela vévodská pruská větev Hohenzollernů.

Albrecht Brandenburský (1490—1545), arcibiskup magdeburský a kurfiřst mohučský, od r. 1518 kardinál. S počátku byl nakloněn reformaci, ale po selské válce vystoupil proti ní. Pozval Jesuity do své země, dovolil ale svým poddaným r. 1544 svobodu náb., zaplatí-li jeho dluhy.

Albrecht Fran (* 17. XI. 1889 v Kamniku v Krajině), básník, překladatel, sekretář medicinské a theologické fakulty v Lublani. Vydal dvě sbírky básní: Mysteria dolorosa (1917) a Pesmi Življenja (1920). Překládal z růz. jazyků. Z česl. lit.: S. Hurban-Vajanský: Leteče sence, 1923, Petr Bezruč: Selské pesme, A. Jirásek: Oče, Mrštik: Mariša. A. jest básníkem mysli a duchovního života.

Albrecht František (nar. kol 1809, zemř. 4. X. 1835), litograf v Praze.

Albrecht Ivan (* 7. V. 1893 v Krajně), spisovatel a básník, sepsal řadu povídek ze života sedláků: Paberki iz Roža 1920, a r. 1919 vydal sbírku básní Slutuje.

Albrecht Jan (* Jindř. Hradec) řezač kamene v Praze 1770.

Albrecht Joh. Friedr. Ernst (1752—1814), česko-něm. spisovatel a autor svého času hojně čtených románů z českých dějin (Die Töchter Kroks, Libussa, Die böhm. Amazonen, Vlasta und Scharka, Zdenko v. Zasmuk a j.) bez značnější ceny literární.

Albrecht Josef (* 1885), jednatel Č. Matice školské v Lucku ve Volyni. Byl učitelem v čes. osadách v Rusku. 1916 jmenov. Svazem čs. spolků gen. finanč. emisarem pro infor. o průběhu našeho odboje. Informoval naše krajany v zajateckých táborech.

Albrecht Karel (* 6. I. 1859 ve Znojmě), malíř porculánu.

Albrecht Wilhelm Eduard (1800—1878), známý právník něm. a germanista, profesor v Královci. Byl zbaven úřadu a přešel na lipskou universitu. Nejdůležitější dílo jeho jest: Die Gewere als Grundlage des älteren deutschen Sachenrechts.

Albrechtice nad Orlicí, ves v župě pardubické, připomíná se již ve 13. st.; hrad vystaven za Karla IV. Podle sčítání lidu z r. 1921 má 656 obyv. Pošta v místě.

Albrechtice (Albrechtsdorf), obec v okr. jabloneckém n. N., s 1890 ob., většinou něm. nár., jablonecký průmysl, sklárna a brusírna.

Albrechtovci, evangelická sekta, podob. ná metodistům, založená 1796 Jakubem Albrechtem (1759—1808). Čítá na 100.000 příslušníků hl. v Americe, Německu a Švýcarsku. Ústředí mají v Reutlingen. Něm. se nazývají „Albrechtsleute".

Albrechtsburg, hrad v Míšni (Sasko). Jedna z nejkrásnějších staveb středv. Byl vystavěn v letech 1472—1485 Arnoldem Vestfálským.

Albuginea, bílá blána v oku.

Albula, řeka v Graubünden (Švýcarsko). 36 km dl. Ústí u Thusis do Rýna.

Albulapass, důl. průsmyk v Alpách, 2315 m vysoký, spojující Ponte v Engadinu a Bergün v Albulském údolí.

Album, kniha s prázdnými listy v nádherné vazbě, určená pro památník, sbírku básní a rčení, známek, fotografií atd. U Římanů zvala se tak bílá tabule, na kterou byly psány černým písmem vyhlášky a teprve ve středov. vyvinula se dnešní jejich forma. U starých Čechů nazývaly se štambuchy. Vyd. Zíbrt v spise: Nápisy ze staročeských štambuchů a památníků až do doby probuzenské. 1907.

Album velezrádců, vyd. r. 1916 c. k. polic. ředitelstvím v Praze a obsahující seznam asi 1400 slov. osobností, činných v zahran. hnutí revolučním. (R. 1919 znovu vydal Fl. Zapletal.)

Albumin jest bílkovina, kterou možno zjistiti u většiny rostlinných i živočišných šťáv, v bílku ptačího vejce, v krevním seru, v zvířecím semenu, v svalech, v mléku, v luštěninách. A. mají veliký význam pro výživu a jsou lehce stravitelné, neboť se rozpouštějí ve vodě, v kyselinách a v alkalických látkách. Jsou výborným lékem proti otravě, hl. proti otravě sublimátem.

Albuminový papír, jest papír potažený vrstvou složenou z bílkovin, jehož se užívá ve fotografii a v grafice.

Albuminuerie, vyměšování bílkoviny při nemocech ledvin, anebo cest moč odvádějících. Též i při (chirurgických) poraněních. Ošetřování se řídí podle orgánu bílkovinu vyměšujícího.

Albumosy nazývají se látky, vzniklé rozkladem bílkovin.

Albuquerque Alfonso d' (1453—1515), port. mořeplavec a válečník, místokrál indický, dobyl Goy, Malabaru, Ceylonu, Ormusu a ostrovů Sundských. Zemřel v Goa. Jeho syn napsal Commentarios do grande Affonso d' A. (1576).

Alcaforada, Marianne, portug. jeptiška, žila v 17. st. v klášteře Beja. Její milostné listy psané franc. šlechtici byly vydány r. 1669 pod názvem: Portugalské listy jedné jeptišky. Př.: Portugalské listy. Dopisy Mariánny Alcaforado. (H. Jelínek.) 1916.

Alcala de Henares. M. ve Španělsku nedaleko Madridu, 11.206 ob. Kdysi slavná universita. Rodiště největšího španěl. básníka Cervantesa. Alcala je jméno mnohých španělských měst.

Alcantara, opevněné m. šp. na Taju (Estremadura), 3800 ob. Vznikl v něm řád šp. rytířů, kteří měli za úkol osvoboditi vlast od Maurů; ve znaku měli zelený kříž, žlutě pruhovaný.

Alcanter de Brahm (alkanté d'bran) Marcel (* 3. května 1868 v Mulhousu ve Fr.), franc. spis., básník, psal hl. lyrické písně, popěvky a p. Básn. sbírky: Chansons poilantes (1892, Vtipné písně), A travers champs (1910, Přes pole křížem krážem). Lyrické drama Odila (1911) a román L'Arriviste (Kariérista).

Alcaraba, hora ve špan. Sierra Nevada.

Alcarrazas, název pro nádobu, která udržuje předměty v ní uložené v chladu.

Alcazar de St. Juan, hl. m. šp. provincie Cindad Real v kraji La Mancha; žel. uzel, výr. čokolády a mýdel. 16.000 obyv.

Alcide (Alkeion), přídomek Heraklův, podle jeho příbuz. s dědem Alkaiem.

Alcides brevirostris, obávaný škůdce afr. bavl. kultur z řádu brouků (Coleoptera). Je to celkem nepatrný nosatec, jehož samička navrtává živé rostliny bavlníku, aby v odumírajícím těle jejich se mohly vyvinouti její larvy.

Alcira, m. ve šp. prov. Valencia, 20.000 ob. Leží ve velice úrodné krajině. Obch. jiż. ovocem, cukrovou třtinou, rýží a hedvábím.

Alcobaca, port. m. v okr. Leitria v krajině Estremadura, 5000 ob.

Alcock Sir Rutherford (1809—1897), angl. diplomat, vysl. v Tokiu 1859—1865, 1865—1871 v Pekingu. Zasloužil se o vzrůst angl. vlivu v Číně a Japonsku. Napsal zajímavou knihu The capital of the Tycoon. Od r. 1871 žil v Anglii, zaměstnávaje se studiemi vědeckými.

Alcott Amos Bronson (1799—1888), vl. jm. Alcox, angl. spis. a básník. Zastánce vegetarianismu. Jeho dcera

Alcott Louise May (1832—1888), známá spisov. knih pro děti. Proslavila se dílkem Little Women (Malé ženy). Př.: Děvče z venkova (Čalounová). Malé ženy (Šimková). Mužíčkové (Nekvindová-Nešporová). Růže v rozkvětu (Moudrá, 1908). Staromódní dívka (Broftová, 1926).

Alcóy, m. ve šp. prov. Alicante, 37.000 ob. Přádelny a výroba cigaret. papíru.

Alcudia, město a kdysi vévodství na ostr. Mallorce v Balearech.

Alčevška Chrystyna Olexijivna (1882 až 1920), ukraj. spisovatelka. Sbírky básní: Tuha za soncem (1907), Vyšnevyj cvit (1912), Pisni soncja i prostoriv (1914).

Aldan, východosibiřský veletok, odvodňující Stanovoj chrebet a plošinu aldanskou, již. část rep. Jakutské. Ústí do Lény. Tok 1900 km dl., 1000 km splavný. Řeka jest až půl roku zamrzlá.

Aldanov Mark Alexandrovič (Landau-Aldanov), rus. spis., nar. 1889 v Kijevě. Bojoval za socialistické idee po bolševickém převratu, žije v Paříži. Př.: Čertův most (Sylva, 1928). Devátý thermidor (Silva, 1925). Záhada Tolstého (Janatková, 1928).

Aldebaran, ps. Jakuba Arbesa.

Aldebaran, stálice, hvězda první velikosti v souhvězdí Býka.

Aldeberg Linhart, stavitel XV. století v Čechách.

Aldegrever Heinrich (vl. jm. Trippenmeker), žil 1502—1555, známý malíř vestfálský, důležitý svým uměním mědirytecký, jeho díla vynikají přesným provedením a dobrou charakteristikou. Tvořil také znamenité ornamenty.

Aldenhoven, městys v Porýní, okr. Cáchy, 300 ob., poutní místo. 1793 zvítězili zde Rakušané vedení princem Koburgem nad Francouzi pod Dumouriezem; 1794 Francouzi pod Jourdanem porazili zde opět Rakušany.

Aldehyd, skupina sloučenin organických, které povstaly okysličením prim. alkoholů. Důležitými z nich jsou: ↗ formaldehyd, ↗ azetalaldehyd, ↗ benzaldehyd a jiné.

Aldenrath (1775—1844), německý malíř portretista.

Alderman (angl.), nejstarší, v anglosaském zřízení titul předsedy cechu a starších (senátorů) státní rady. Dnes se tak nazývá v Anglii a v Am. člen st. rady.

Alderney (álderny), franc. Isle d' Aurigny, ostr. v Normanském souostroví, patřící Anglii, 18 km záp. od Cap de la Hague. 8 km², 3000 ob., hl. osada St. Anne. — Alderneyský průliv mezi Alderney a Cap de la Hague.

Aldershott (álderšot), město v Anglii, v hrabství Hampshire, 28.000 ob.

Aldinky, nazývají se knihy vytištěné v benátské knihtiskárně, patřící rodině Aldů, v letech 1489—1597. Vynikají přesností textu, krásou písma a skvělou úpravou. Většinou obsahují díla lat. a řec. klasiků v originále. Aldinky mají dnes velikou cenu.

Aldobrandini, toskánská šlecht. rodina, v hl. linii dnes již vymřelá. Nejznamenitějšími členy jejími byli: Ippolito A. (1536—1605), papež Clemens VIII. a Pietro A. (1571—1621), kardinál, skvělý státník, učenec a přítel umění.

Aldobrandinská svatba, název antického obrazu, na zdi malovaného, který představuje starořím. svatbu. Obraz byl nalezen 1609 a patřil rodině A. Dnes se nachází ve Vatikánských sbírkách.

Aldorf Mikuláš (* 1794, Milevsko, † 1843), kolorista v Praze.

Aldrich Thomas Bailey (1836—1907), amer. spis., předchůdce Mark Twaina. Byl red. Atlantic Monthly a psal humor. romány. Nejlepší jest Prudence Palfrey. Př.: Marjorie Dawova (Benešovský-Veselý, 1901). Mercedes (Klášterský, 1925). Prudence Palfreyova (Ben.-Veselý, 1905). Příběhy malého nezbedy (Beneš.-Veselý, 1901). Sábská královna (Beneš.-Veselý, 1904). Tragedie Stillwaterská (Sládek, 1901). Výbor z poesie (Klášterský, 1903).

Aldringen Johann (* 1588, † 1634), cís. generál a vrch. vel. ligy ve válce třicetileté. Padl u Landshutu. Část jeho archivu na zámku v Ml. Vožici. Srv. Brohm E., Joh. v. A. (1882), Hallwich H. (1885).

Aldrovanda vesiculosa, Aldrovanda vodní rostlina z čel. rosičkovitých (Droseraceae), jejíž listy mají čepel zařízenou na lapání vodního hmyzu; jen když totiž hmyz usedne na list, tento se ihned přiklopí a mezi četnými ostny uvězní svoji kořist, kterou pak rozleptá a stráví. Nestravitelné zbytky těla odvrhne za čas opět otevřený list od sebe. Rostlina tato u nás se vyskytuje pouze ve Slezsku.

Aldrovandi Ulisse (1522—1605), přírodopisec ital. a zakladatel boloňské botanické zahrady. Ve svých spisech podal encyklopedii tehdejších přírodních věd.

Aldus Manutius, rodina it. učenců a knihtiskařů, která po tři generace udávala tón v tehdejší knižní výrobě. Tisky jejich jsou vzácné aldinky. — Aldus I. starší (1448—1515) přišel po studiích v Římě a Ferraře do Benátek, kde 1489 založil tiskárnu, ve které vydával mimo vl. díla krit. vydání klasiků antických v originále ve 130 knihách; z toho 28 řeckých. Řečtí autoři byli v nich otištěni po prvé. Vyd. toto zove se editio princeps.

Tiskařský znak Alda Manutia.

Aldus podporoval účinně řecké učence, kteří po dobytí Cařihradu (1453) se utekli do Italie. Jeho syn Paulus Manutius (1511—1574) vedl od r. 1533 knihkupectví a vydal 535 tisků. Vydal mezi jiným spisy církevních otců a učitelů. Jeho syn Aldus II. (1547—1597) byl posl. člen rodiny. Vydal sice asi 100 děl, ale zaměst-

nával se více filologií a právy a zemřel jako řed. papežské tiskárny v Římě.

Alea iacta est — kostky jsou vrženy. Podle Suetonia slova, která pronesl Caesar, maje překročiti se svými legiemi přes zákaz senátu řeku Rubikon v sev. Italii. Caesar řeku překročil a táhl na Řím, což vedlo k občanské válce, která skončila Caesarovou samovládou. Slova ta jsou citátem z řec. kom. Menandrovy. Užívá se ho dodnes při rozhodnutí, kterému předcházelo váhání.

Aleardi Aleardo, hrabě (1812—1878), básník it. Za vlády Rakouska v Lombardii byl vězněn. Později stal se prof. estetiky ve Florencii. Hlavní díla: Arnaldo da Rocca. Lettere a Maria. Le città italiana. Arnalda. Un' ora della mia giovinezza.

Alecsandri Basil (1821—1890), lyr. a dram. básník rum. Hl. díla: drama Ovidius a kniha lyriky Dvine si lacrimoare.

Alef, první písmeno hebrejské a foinické abecedy. Jméno značí v hebrejštině býčí hlavu. ↷ řecké alfa.

Alegorie, v retorice, poesii a umění obrazné vyjádření myšlenky, které se zakládá na tom, že místo určité osoby, pojmu nebo věci, o něž jde, představuje se něco jiného, ale takového, co může vzbuditi představu opisovaného pojmu. Na př. místo smrt se řekne — kostra s kosou. Symbol odlišuje se od a. tím, že jest spíše mystického původu, nevyjadřuje tak jasně původní pojem a je mnohdy volen konvenčně. Metafora je ve své podstatě obyčejně vynucená a spíše umělecká, než a. Analogie však se nezakládá na obrazotvornosti, nýbrž je výlučně tvořena uvažováním rozumovým. A. byla známa od pradávna všem lidem a těšila se veliké oblibě, srv. na př. a. vinné ratolesti jako skutků Israelových v žalmu 80. Bohové starověku nejsou pojímáni jen proto a., že lid tehdy pevně věřil v jejich skutečnou existenci. Taktéž báchorka, pohádka i parabola mají styčné body s a., avšak a. nemá cíl didaktický. Mythologie obsahuje v sobě mnoho rysů alegorických. V nové době a. se nevyskytuje již tak často v umění, jak to bylo zvykem za doby staré; jediné plastická umění dosud jí ráda používají.

Aleko Paša (kníže Alexander Vogorides) 1825—1910; tur. diplomat. Byl vysl. ve Vídni do r. 1877, pak byl podezřelý z velezrady a utekl se do Francie. Roku 1879—1894 byl guvernér. Vých. Rumelie.

Aleko Št., ps. ↷ J. Košťálka.

Aleksandrović Ljubomir (* 15. 6. 1828, Banat, † 27. 12. 1887, Budapešť), srb. malíř, ikonograf a potretista

Aleksandrovo, pojmenováno podle krále srb. Aleksandra I., dříve Punat (it. Ponte), vesnice na ostr. Krku. 2634 ob.

Aleksić Dušan (* 2. 5. 1844, Rumunsko, † 1900 Banat), srb. malíř a ikonograf.

Aleksić Ivan (* 16. 10. 1868), srb. malíř a ikonograf. Byl pravoslavným farářem v Banátě. Diletant v malířství a dějinách srbské ikonografie.

Aleksić Nikola (* kolem r. 1812, † 1. 1. 1873), srb. malíř portretista a ikonograf. Několik set jeho potretů se nalézá ve Vojvodině a Maďarsku. Vynikl svými nástěnnými malbami. Měl několik žáků: Novak Ronjić, Ljubomir Aleksandrović a jiné.

Aleksić Stevan (* 23. 12. 1876, † 1923), srb. malíř, portretista a ikonograf. Vystudoval malířskou akademii v Mnichově 1896—1900.

Aleksejev Petr Alexejevič (1849—91), tkadlec, známý revolucionář 70. let, nar. v smolenské gub. Ve 20. r. věku přimkl se ke kroužku moskev. propagandistů. Jako tkadlec přecházel z továrny do továrny, byl zatčen, 2 roky vězněn, načež r. 1877 pohnán před soud. Svou obhaj. řečí nakreslil A. strašné poměry, v nichž žila třída děln. a ukončil jí slovy: „ruské dělnictvo může skládat naději pouze v naší inteligentní mládež. Ona jediná půjde s námi a jařmo despotismu rozletí se v prach“. Za tuto řeč dostal A. 10 let káznice, po odbytí trestu byl internován do Jakutské oblasti. R. 1891 na cestě do Jakutska byl od Jakutů oloupen a zabit. Jeho obhaj. řeč ohromila nejen obecenstvo, ale i soudce. Byla otištěna v revol. vyd. „Vpered“ (1877 sv. 5).

Aleksota, m. osada v údolí řeky Němen, pod Kaunasem (Litva), důl. obch. středisko. R. 1812 přešla zde přes Němen arm. Napoleonova. Nad osadou je hora téhož jména, nedaleko vykonán obřad popsaný Mickiewiczem v Dziadách.

Aleman Mateo (1547—1609), šp. spis. Žil velmi pohnutým životem a skončil jako majetník tiskárny v Mexiku. Nejslavnější jeho dílo je humorist. román Guzmán de Alfarache (1599), který mu získal evropské jméno.

Alemani, germ. národ, utvořený většinou ze suevských kmenů. Objevují se prvně na Rýně za vlády Caracallovy, 211 p. Kr. Podnikali četná nájezdy do řím. prov., kde se i opevňovali. Ačkoliv byli poraženi od císařů Proba r. 278 a Juliana r. 357, zmocnili se území hornorýnského. Od Chlodvíka byli r. 496 podmaněni a území jejich připojeno k říši francké, jako vévodství Alemannie, které bylo r. 1016 rozděleno mezi Štaufy a Zähringy.

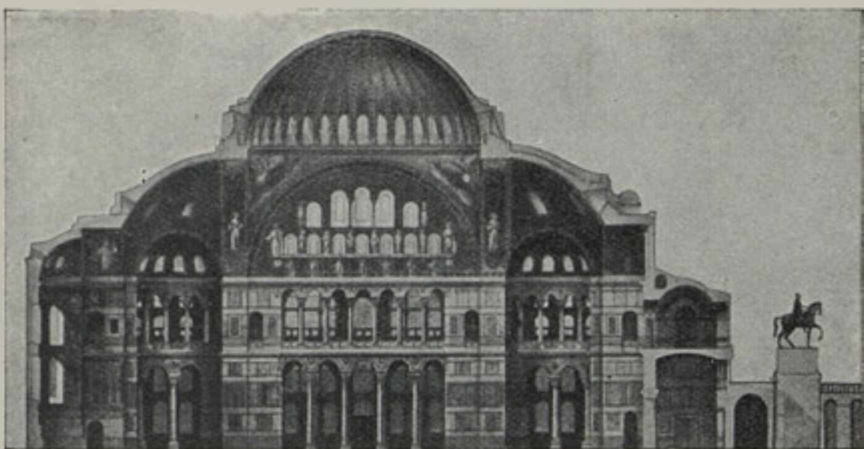
Starokřesťanská architektura.

Vnitřek chrámu sv. Pavla v Římě.
(San Paolo fuori le mura.)

Vnitřek chrámu San Vitale v Raveně.

Hagia Sophia (Chrám sv. Sofie v Cařihradě). Podélný řez.

Vnitřek Hagia Sophia v Cařihradě.

Vnitřek cášského Münsteru.

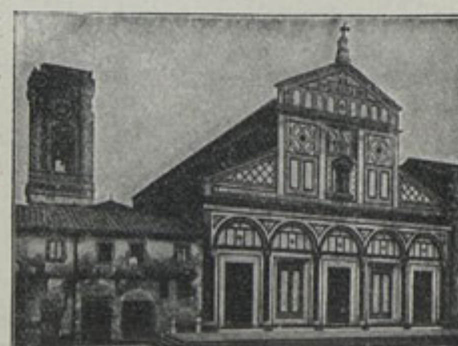
Románská architektura.

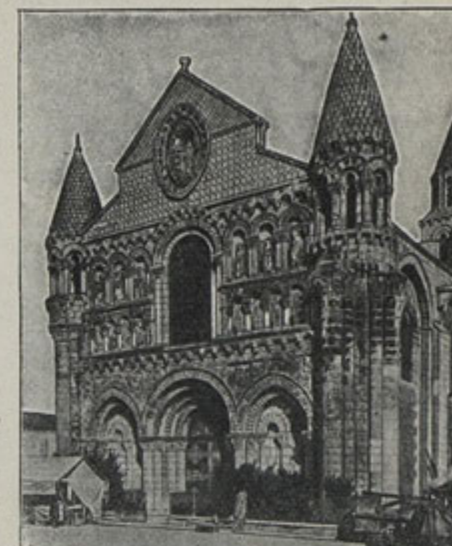
Dóm v Limburce nad Lahnou.

Vnitřek Michalského kostela v Hildesheimu.

Kostel San Miniato u Florence.

Kostel Notre-Dame v Poitiers.

Území na pr. bř. Rýna dostalo se názvu: Švábsko.

Alemannie, země germán. kmene Alemanů. Slovo pochází asi od staroněm. alah manner — spojení mužové. V době stěhování nár. sídlili A. jižně od dnešní Mohuče a zasahovali až do alpských údolí. Královstvím nikdy nebylo. R. 500 dostalo se toto území do moci franckých králů. Na poč. vlády Karlovců byly v zemi zřízeny misie. Okolo r. 900 utvořil z A. Burckhardt samostatné vévodství pod svrchovaností Jindřicha Ptáčníka. Od té doby, až na malé výjimky (936—973 a 1024—39) patřilo k středov. říšskému svazu. Obsahovalo území dnešního Elsaska, Badenska, Württemberska a části Bavor po řeku Lech.

Alembejao, provincie port.

Alembert Jean le Rond d' (1717—1738), slavný spis. franc., spolutvůrce Diderotovy Encyklopedie, ke které napsal předmluvu. Jeho věd. práce na poli filosofie, fysiky a matematiky získaly mu obdiv Fridricha Velkého a Kateřiny Ruské. Byl zván k jejich dvorům, ale odmítal, chtěje býti nezávislým. Po vydání Encyklopedie ustoupil do ústraní. Známa jest jeho korespondence s Fridrichem V. a Voltairem. Jeho hl. díla jsou: Traité de dynamique (1743), Opuscules mathématiques (1761—1780). Réflexions sur la cause générale des vents (1774). Zabýval se dále většinou počtem infinitesimálním, diferenciálním a pravděpodobností.

Alembik, část přístroje destilačního. Koulovitá nádoba, z níž vybíhá trubka na srážení par.

Alemtejo, největší provincie portugal., mezi Estrenadurou a španěl. hranicí. 24.411 km² a půl mil. obyv. Podnebí jest velmi suché. Hl. m. Evora. — Vianna do A., m. v A., 20 km již. od Evory.

Alençon, m. ve Francii, departement Orne. 17.270 ob. Rovněž jméno francouz. šlechtické rodiny. Titul vévodů z Alençonu měla vedlejší větev král. rodu.

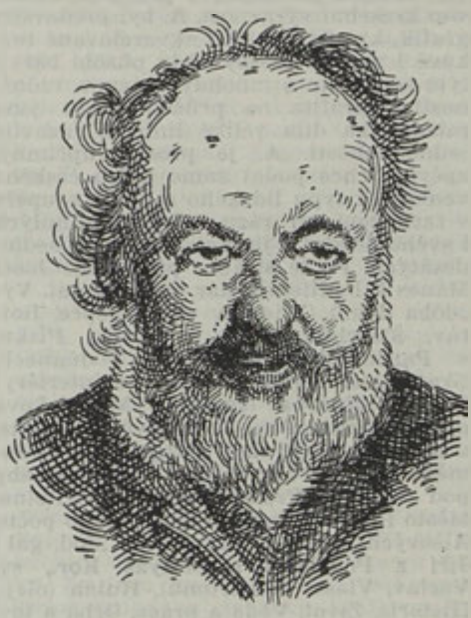
Aleppo (arab. Haleb, řec. Chelybon, pozd. Beroea), město a území (dnes fr. mandát), již. od Kurdistanu, obsahující záp. Mesopotamii a sev. Syrii. 61.000 km², 700.000 ob. M. A. má 150.000 ob., je vzdáleno 125 km od moře. Má žel. spojení a čilý obchod obilím, tabákem, olivami a jižním ovocem.

Alesia, kdysi hl. m. Mandubů, gallská pevnost proti Římanům, kterou Vercingetorix marně hájil. Caesar dobyv Alesie (52 př. Kr.) dokončil podrobení Gallie Římany. Dnes se nazývá Alise Sainte Reine. R. 1865 byl tam odhalen Vercingetorixovi pomník.

Alessi Galeazzo (1512—1572), slavný it. stavitel, žák Caporaliho a Michelangelův. Nejkrásnější jeho díla jsou palác Spinola v Janově a Svatý Pavel v Miláně. Pracoval na Escorialu v Madridě a navrhoval pro Sicilii, Plandry a Německo stavby v přísném renesančním stylu.

Aleš Josef, nazv. Aleš—lyžec (* 1862). Podporovatel krkonošské turistiky a lyžařského sportu. Povoláním učitel. Napsal: Obrazy horské zimní krásy (1909).

Aleš Mikuláš (* 18. 11. 1852 v Miroticích u Písku, † 10. 7. 1913 v Praze). Na praž. akademii 1869—1875 za M. Trenkwalda a J. Sweertse. R. 1875 vystavoval

Aleš Mikuláš.

cyklus Tři doby země české (Čechie v slávě). R. 1876 při nepokojích studentských proti prof. Woltmannovi (↷) zatčen. R. 1879 cestoval do Italie. R. 1879 komponoval 14 kartonů cyklu Vlast pro výzdobu Nár. divadla. Pracoval ta leta spolu s Fr. Ženíškem, pak u A. Brandejse na statku v Sukdole. Větší malba olejová Jiří z Poděbrad a Král Matyáš Korvin (Moderní galerie) vznikla r. 1878. M. A. zúčastnil se soutěže na výzdobu Národ. divadla spolu s Ženíškem, který jeho návrhy koloroval a v kresbě redigoval (návrhy v majetku města Prahy, 12 lunet cyklu Vlast). Jinak kreslil pro časopisy, ano i kalendáře a snáře (Storchův v Karlíně), Květy (záhlaví měsíců, linky atd.). Ilustroval Rukopis Královdvorský a Zelenohorský, Hloupého Honzu od Quise, vy-

dal cykly Smysly, Živly, Život starých Slovanů, Špalíček I. a II. (nár. písně a říkadla), ale nedocházel uznání takového, jaké by zasluhovalo jeho umění, v jádře české a zcela původní. A. je nejčeštější malíř, drsnější ve své českosti než Jos. Mánes se svým slovenským rázem a svou něhou v podání ženských postav, ale jadrnější. Kreslí vojáky, najmě rejtary, děti venkovské, selky, sedláky, výjevy ze života venkovského lidu, postavy z čes. dějin a má svérázný komposiční sloh a dekorativní švih. Po léta žil ve stísněných poměrech, neboť doba vítězícího realismu a malby v plenairu (⚲) neměla porozumění pro jeho slohovou kresební výraznost. A. byl především grafik, kreslíř, ač jeho akvarelované tužkové i perové kresby vždy působí barvitým souladem a mnohdy vzácnou vzdušností. Sgrafita na průčelí domů jsou mistrovská díla veliké linie a rázovité jednoduchosti. A. je prostý, upřímný, zpěvný, chce podat samo jádro českého venkova i typu lidského a nemá soupeře v zachycení nár. rázu v dobách minulých i svého dětství a jinošství až do let sedmdesátých. Po té stránce patří jako Josef Mánes k buditelům nár. sebevědomí. Výzdoba domů (Wiehlův ve Skořepce, Rottův, Štorchův, domy v Táboře, Písku, v Pardubicích, kostel ve Vodňanech, Grandhotel v Písku). V Praze interiéry: Pačova vinárna (zaniklé), Masarykova morav. vinárna ve Vodičkově ul. (sňaté, v majetku m. Prahy), vstup. halla staroměst. radnice, bar v Obec. domě (kresby pod sklem), Pražská měst. spořitelna. Město Praha je majitelkou velkého počtu Alšových kartonů a kreseb. V Mod. gal.: Jiří z Poděbrad a Matyáš Kor., sv. Václav, Vlast (14 kartonů), Hulán (olej), Historie, Život, Věda a práce, Orba a lov, Mikuláš Zrinský (olej), Kresby: labuť, kachna, volavka, živly, kartony pro Písek (hotel), Havran (olej). V Karáskově galerii (Sokol): Hulán (olej), Tři králové a menší kresby. Po prvé vystavoval A. v Topičově saloně 1896, pak 1902 v pavil. Mánesa, u Topiče 1908, v Rudolfinu 1912 (Um. Beseda), posmrtná výstava v Praze u Rubeše 1916, olejomalby Mánes 1926. — Bohatá lit. vznikla po smrti Alšově z kruhu rodiny: Dr. Em. Svoboda, Marina Alšová: **Život a dílo.**

Alešovec Jakob (* 24. 7. 1842, Krajna, † 1901), slovinský novinář a povídkář. Byl redaktorem listů Brencelje a Triglava. Psal své práce buď něm. nebo slovinsky.

Aletheia (řec.), pravda, též bohyně pravdy.

Alethofilos, ps. ⚲ Kar. Raaba.

Aletsch, největší z alpských ledovců v Bernských Alpách, na jih od Panny má délku 26·8 km, je většinou pokryt sněhovými poli; obkličuje obloukovitě Aletschorn, druhý největší štít v Alpách Bernských. Taje až 6 km nad Brigem (nedaleko východu Simplonského tunelu) ve výšce 1350 m, voda teče do Rhôny. Na východ od tohoto ledovce je jez. Maerjelské ve výši 2.367 m. Jezero způsobuje často velké povodně. Veliké ledové kry a celé kusy ledovce plavou pak po povrchu jezera. Tuzemci tomu říkají „telení" ledovce. Ponětí o obrovských masách nahromaděného ledu dává toto srovnání: Z výčnělku tohoto ledovce bylo by možno utvořiti pás o hloubce 18 m (výškou by se rovnal kamennému domu), který by mohl obepnouti zeměkouli podél rovníku.

Aleurites, rod čel. pryžcovit. (Euphorbiaceae), rostoucí asi v pěti druzích v tropech starého světa. A. moluccana poskytuje jedlý olej. A. laccifera je důležitý tím, že na něm žijí červci, kteří píchnutím způsobují na větvích rány, z nichž vytékající pryskyřice uvádí se do obchodu pod jménem šelak.

Aleuty, souostroví, které odděluje Beringovo moře od Tichého oc., mezi sev. Amerikou a sev. Italií. Řetěz ostrovů se táhne obloukem od Aljašky až ke Kamčatce v délce 1750 km. Souostroví má 150 ostrovů v úhrnné ploše 26.430 km², vulkanického původu. Dosud je činno 30 sopek. Obyvatelé jsou Eskymáci, mluvící svým vlastním jazykem, v počtu asi 5000 duší. Živí se rybolovem. Ostrovy byly objeveny 1728 Beringem, patřily Rusku, které je 1867 prodalo Spojeným státům s Aljaškou.

Alex A. J., A. J. Jelínek (* 25. IV. 1890 na Strmilově u Jindř. Hradce, malíř a grafik, spisovatel a ilustrátor (Černošedé oči, Pohádky), pak Vrchlického České balady, Legenda o sv. Prokopu, pak 10 leptů ex libris, serií leptů Moderní technika a malířské její hodnocen. Lepty (komposice) mají rembrandtovský ráz.

Aleuronat obilní bílkovina, kterou obdržíme při výr. pšen. škrobu. Používá se na různé poživatiny, hl. pro diabetiky. Obsahuje asi 87% proteinu, 6% tuku a jen 6% škrobu.

Alex Fr., ps. ⚲ Jana Kosiny.

Alex, ps. ⚲ J. V. Alexandra.

Alexander Aetolus, získal přívlastek svým původem z Pleury v Aitolii. (Roku 300—250 př. Kr.), trag. básník helenistické doby v Alexandrii na dvoře krále Ptolemaia Philadelpha, kde jej z úcty počítali

k t. zv. tragické Plejadě. Pozdějším jeho pánem byl makedonský král Antigonos Gonatas. Zachovalo se ještě několik zlomků jeho epických a elegických děl, též jednotlivé epigramy. Z tragedií, známe jen název jediné: „Hráči kostek".

Alexander III. Alexandrovič, car ruský (1881—1894), syn A. II. Zesílil absolutistickou státní formu. Potlačil veškeré podezřelé živly, nedbaje práva Polska, Baltských provincií a Finska. A. měl temnou podezřívavou povahu, neustále se bál atentátů a žil v ústraní. V zahraniční politice přál Francii. Šťastné byly jeho podniky ve stř. a vých. Asii. Zemřel náhle na Krymu. Zanechal pět dětí. Manželka jeho byla Maria Feodorovna (princezna Dagmar z Dánska). Nástupcem jeho byl jeho syn Mikuláš II., poslední ruský car.

Alexandre de Bernay, spisovatel žijící ke konci 12. stol. ve Francii. Je autorem středověké hrdinné písně o Alexandru Velikém. Konec písně (Smrt Alexandrova) si pravděpodobně sám dokreslil. A. se v některých rukopisech udává sám za autora, připomíná při tom, že se narodil v Bernay a že má přívlastek „de Paris". Jinak je o jeho životě a jeho osobnosti jen velmi málo známo.

Alexander Jannai, král a velekněz judský (104—78 př. Kr.), syn Jana Hyrkana a bratr předchůdce svého Aristobula. Byl panovník energický a vynikající, ale pro svou krutost u lidu neoblíbený.

Alexander, jm. několika učenců starověku, především: 1. A. Cornelius (Polyhistor, asi r. 100 př. Kr.), za Sully přišel do Říma jako otrok. Později obdržel občanství. Fragmenty jeho početných, zvláště histor. spisů, mají význam hl. pro citáty ze zapomenutých, starožid. učenců. — 2. A. z Aphrodisiady (kol r. 200 po Kr.), komentoval mnohé spisy Aristotelovy, na př.: Metafysiku. Ještě ve středověku se nazývali stoupenci jeho školy Alexandristé. Aldus Manutius se řídil jeho prací při vydávání Aristotela. Dodatečný vliv měl A. na arab. filos. Jsou známy jeho 2 spisy: O osudu a O duši, kde popírá nesmrtelnost.

Alexander, jméno osmi papežů, z nichž historicky důležití jsou násl.: A. II. (1061 až 1073), zastánce klášterní reformy. Na radu kardinála Hildebranda (svého pozdějšího nástupce Gregora VII.) se stal odpůrcem císaře Jindřicha IV., kterého v r. 1073 pozval do Říma k pokání. — A. III. (1159—1181), předtím Roland ze Sieny, do r. 1177 byl císařem Bedřichem I. Barbarossou potírán. Císař stavěl proti němu protipapeže, až po porážce u Legnano (1176) zvítězil A. III. Za jeho panování se začínala uskutečňovati převaha moci papežské nad světskou. Známý je též jeho konflikt s anglickým králem Jindřichem II. pro zavraždění biskupa Tomáše Becketa z Canterbury. (Srovnej román C. F. Meyera: „Svatý".) — A. VI. (1492—1503), narozený r. 1430 ve Španělsku, po matce pocházel z rodu Borgiů a byl svým strýcem papežem Calixtem III. r. 1456 povýšen na kardinála. Jeho postup mu přinesl útoky, které však dobře odrazil, ba obratnou rodinnou politikou dosáhl rozšíření a zesílení papež. moci. Veškeré boje, které za svého panování svedl, končily vždy jeho vítězstvím, i když prostředky, jakými vítězství dosahoval, se neshodovaly s mravními zásadami. R. 1494 byl A. Španělskem a Portugalskem pozván za rozhodčího při dělení nově objeveného amerického kontinentu. Rozdělení kolonií navrhl podle t. zv. demarkační čáry vedoucí Kapverdskými ostrovy. Za Alexandrova panování byl upálen Savonarola jako kacíř. Umění dosáhlo v Italii za jeho panování nebývalého rozkvětu, který ani později nebyl dosažen. Vrcholnou slávu své tvorby prožívali m. j. Michelangelo, Raffael, Pinturichio a architekt Bramante. — A. VII. (1655 až 1667), předtím byl kolínským nunciem (1639—1651) jménem Fabio Chigi v době vyjednávání o vestfálský mír, proti kterému protestoval, jelikož nechtěl jednati s kacíři. A. byl velikým přítelem knih a umění. Boj Jezuitů s Jansenisty rozhodl ve prospěch prvních. Několikrát bojoval s Ludvíkem XIV. francouz. — A. VIII. (1689—1691), vlastním jm. Pietro Ottoboni Bojoval rovněž s Ludvíkem XIV., jelikož nechtěl uznati Gallikánské církevní články. Za jeho panování byla zakoupena cenná knihovna švédské královny Kristiny pro Vatikán.

Alexander, jméno tří skotských králů. Alexander I. (1107—1124), založil klášter Scone. Alexander II. (1214—1249), válčil proti králi Janu anglickému a upevnil skot. království. Alexander III. (1249 až 1825), porazil norského krále Hakona a dobyl ostrovů Hebridy a Man.

Alexander z Halesu v Anglii, učený scholastický theolog s přívlastky Doctor irrefragabilis (neodolatelný), nebo Theologorum Monarcha (kníže theologů). Byl obdivován pro své znalosti a pro svůj důvtip. Vzdělával se na universitě v Paříži. Dobrý znaliec děl Aristotelových a arabských komentářů. Jeho hlavním dílem je: „Summa universae theologiae" (přehled veškeré theologie), tištěné ještě po staletí. Od r. 1922 žil jako mnich řádu Minoritů v přísné samotě františkánského kláštera v Paříži.

Alexander Josef (* v Praze 1794), učitel klavírní školy v Praze 1837—1857.

Alexander Karaďorděvič (1806—1885), kníže srbský, potlačil 1842 dynastii Obrenovičů, ale udržel se na trůně jen do r. 1858 a žil v Uhrách, kde také zemřel. Jeho syn Petr nastoupil po zavraždění krále Alexandra Obrenoviče r. 1903 na trůn srbský.

Alexander II. Karaďorděvič, král Srbů, Chorvatů a Slovinců (od r. 1921). Narozen 1888, vyznamenal se ve svět. válce. Nastoupil po svém otci Petru I., když byl jeho starší bratr Jiří zbaven následnictví. Al. moudrou politikou, nestranností a nenáročností získal si všestranných sympatií. Od 1. I. 1929 vládne absolutisticky, bez skupštiny, kterou rozpustil.

Alexander I., kníže rumunský (1859 až 1866), nar. 1820, ze staré bojarské rodiny Cuzů. Byl zvolen za knížete, nedovedl dobře zastati svého úřadu a musil se zřeknouti vlády. Jeho nástupce byl Karel I. z Hohenzollernů.

Alexander Něvský (1220—1263), je ctěn v Rusku jako jeden z největších svatých a nár. hrdinů. A. byl synem velkovévody Jaroslava z Vladimíru a Novgorodu. Působil nejprve se svým otcem v Novgorodě, později se svým bratrem Ondřejem ve Vladimíru ve prospěch své vlasti u tehdejších vládců téměř celého Ruska: u Tatarů. Svůj přívlastek získal velkým vítězstvím na Něvě (1240), dobytým nad Švédy, vedenými násilnickým Birger Jarlem. Dva roky potom zvítězil nad spojenými řády Německých rytířů, kterým zase vzal kraje, kterých na Litvě dobyli. V r. 1251 zabránil svou energií, aby papež Innocenc IV. získal Rusy pro kat. církev. Za tento čin jej rus. pravoslavná církev prohlásila později za svatého.

Alexandra Něvského klášter v Petrohradě, založen r. 1711 Petrem Velikým na domnělém místě vítězství z r. 1240. Patří mezi nejznámější kláštery Ruska. Hradbami obklopený leží na východním konci města, objímaje ještě 6 kostelů, mezi nimi krásný kostel Sv. Trojice (Troickij Sobor) a pozůstatky světce, duchovní Akademii, seminář a cennou knihovnu. Metropolita petrohradský je současně archimandritem kláštera, ve kterém též sídlí. V jedné z kaplí se pohřbívají o vlast se zasloužilí Rusové (na př. Suvorov) a dvakráte do roka se koná pouť ke hrobu světce, jehož pozůstatky byly zde uloženy na rozkaz Petra Velikého po převezení z Vladimíru r. 1724. Císařovna Alžběta jim pořídila drahocennou, uměleckou stříbrnou rakev. Též se zde nachází obrovský pomník národního světce.

Alexander II. Nikolajevič, car ruský, 1855—1881, nar. 1818, jako syn Mikuláše I. Byl poctěn přídomkem Car-Osvoboditel. Na trůn nastoupil ve válce krymské 1855. Pečoval o klidnou vnitřní politiku, v zahraničí byl soupeřem Rakouska, ale přítelem Pruska. R. 1863 po polském povstání přerušil styky s Vatikánem. Roku 1872 stal se poměr k Rakousku a Anglii přátelštější. R. 1877 vypověděl Turecku válku, chtěje tak pomoci balkánským Slovanům. Porážka Turecka dala podnět k obavám Anglie a Rakouska před přílišným vzrůstem jeho moci. Rozpory byly s námahou na berlín. kongresu (1878) odstraněny, ale Rusko se Německu odcizilo a uzavřelo přátelství s Francií. Ve vnitřní politice vyrovnal A. rozpory a zrušil 1861—3 poddanství, a poruštil baltské provincie. Pevná vláda způsobila, že na cara bylo spácháno mnoho atentátů, z nichž poslední se podařil v březnu 1881. S manželkou svou Marii Alexandrovnou (princeznou Hessenskou) 1824—1879. měl 8 dětí. Z poměru jeho s hraběnkou Dolgorukovou, s kterou se 1880 tajně oženil, narodilo se také více dětí, kteří nesli jméno knížat Jurjevských.

Alexander I. Obrenovič, král srbský (1889—1903), syn krále Milana a královny Natalie. Nastoupil trůn v 13 letech. Neovládal nikdy dobře zemi, která tonula ve zmatcích. Nespokojenost s ním a s jeho chotí Dragou vedla k tomu, že byl i s manželkou důstojníky zavražděn.

Alexander I. Pavlovič, car ruský, nar. 1777, vládl 1801—1825; kolísal mezi názory humanitními a absolutistickými. Jeho vláda znamená vrchol ruské moci, neboť přemohl Napoleona. R. 1805 uzavřel koalici s Anglii proti Napoleonovi. Po porážkách u Slavkova a Frýdlantu, smířil se s Napoleonem (25. června 1807). Napoleon chtěl uzavříti s ním spolek; on okupoval západ, Alexander pak východ. Nastaly ale různé konflikty mezi nimi pro rakouskou, polskou a oldenburskou otázku, které vedly k válce r. 1812, která skončila zničením franc. armády. V míru vídeňském získal A. pro Rusko největší část Polska a podpořil nároky Bourbonů na franc. trůn. Lekaje se svobodomyslných proudů, které zachvacovaly i Rus, vládl autokraticky. Stavěl se i odmítavě k řecké válce za svobodu (1821—1829), ač šlo o Turecko, odvěkého nepřítele Ruska. Skonal v duševní chorobě r. 1825 na Krymu. Poněvadž neměl zákonných potomků, nastoupil na trůn jeho bratr Mikuláš I.

Alexander Severus, císař řím. (222 až 235 p. Kr.), pocházel z Fenicie a byl bratrancem Heliobaldovým, po jehož zavraždění byl prohlášen za císaře. Vládl pod

vlivem své ušlechtilé matky Mammacy a právníků Ulpiana a Paula. Byl sláb uskutečniti své dobré zásady. Zavražděn vlastními svými vojáky na Rýně. Za jeho vlády utvořila se na vých. novoperská říše Sassanovců.

Alexander z Tralles (asi 6. stol. po Kr.), přišel jako lékař z Lydie do Říma, kde vydal sbírku lékařských předpisů.

Alexander Veliký, král macedonský.

Data:

356 př. Kr. A. se narodil. Otec Filipos, král macedonský, matka Olympias. Za vychovatele byl mu určen slavný filosof Aristoteles.
338 Bitva u Chaironeie.
336 Filippos zavražděn z návodu své choti Olympiady. A. stal se králem macedonským. Byl zvolen v Korintu vůdcem Řeků proti Peršanům.
335 Dobytí Théb, které se vzbouřily.
334 Počátek pochodu do Persie; překročení Hellespontu s 30.000 pěšáky a 5000 jezdci. Bitva u Graniku; osvobození řeckých maloasijských pobřežních obcí, kterým dána demokratická samospráva.
333 Pochod Malou Asií. Bitva u Issu, kde A. porazil desetinásobnou přesilu Peršanů, které vedl král Dareios. Pochod Syrií a Palestinou.
332 Dobytí Tyru. Pochod do Egypta a na svatou oasu Jupitera Ammona (dnes Sivah). Založení Alexandrie. Pochod přes Damašek k Eufratu a Tigridu.
331 Bitva u Gaugamely (Arbety) nedaleko Ninive. Dareios znova poražen. Dobytí Mesopotamie, Babylonu, Sus, Persepole, Pasagard. Dareios uprchl do Medie a Parthie.
330 Dareios zavražděn satrapou Bessem, který sám se prohlásil králem.
329—28 A. pronásleduje Besse do Baktrie a Sogdiana (dnešního Turkestanu). Překročil Paropamisus (Hindukuš). Porazil Skyty na Yaxartu (Syr-Darja). Zničil Bessa. Učinil pořádek v říši a za-
327 snoubil se s Roxanou. Tažení do dnešního Afganistanu a Indie.
326 Bitva u Hydaspu. (Přítok Indu.) Král Poros poražen. Pochod podle řeky Indu a návrat po moři i po zemi.
325 A. učinil z Babylonu město sídelní. Zakládal m., příst. a silnice. Plány na výpravu do Arabie.
323 Smrt Alexandrova v Babyloně.
323—22 Povstání Řeků proti dědicům A. potlačeno.
323—301 Vzájemné bitvy mezi nástupci A. Říše byla konečně rozdělena takto: Macedonie a Pergamon — Attalidovcům, Syrie — Seleukovcům, Egypt — Ptolemaiovcům. Nástupci A. nazývali se Diadochové. Ptolemaios I. převezl mrtvolu A. do Alexandrie.
168 Macedonská říše od Římanů vyvrácena.

Když Filippos, král macedonský, nastoupil vládu, získaly Théby bitvami u Lenkter (371) a Mautincie (362) nádvládu v Řecku. Filippův plán rozšířiti macedonskou říši byl podporován delfským kněžstvem, které jej pozvalo na pomoc proti Fokům. Tak mohl Filippos vtáhnouti do Řecka ne jako dobyvatel, ale jako ochránce, Řeckem samotným povolaný. Demostenes marně proti němu bojoval, viděv v něm nebezpečí pro svobodu vlasti. Zatím Alexander, syn Filippův, byl vychován řecky, zamiloval si Řecko, a když vynikl jako hoch v bitvě u Chaironeie (338), v které byly potřeny Théby, vše dávalo tušiti, že bude příštím řeckým vůdcem. Dosavadní války v Řecku byly vždy jen válkami místními, mezi jednotlivými řeckými státečky, a také řecké kolonie považovaly se za samostatné obce. Veškeré tyto války vedly se o prvenství v řeckém spolku. Za času A. byla již celonárodní myšlenka u Řeků valně zeslabena; Demostenes, varující před cizinci, nebyl slyšen. Avšak macedonská nadvláda nebyla nadvláda států, jako Athén, Sparty, Théb; Filippos měl absolutistické choutky, které Řekům byly cizí, a které poznali dobře u rozpínavosti perského krále. A. vystoupilo Řecko, jako první výbojný evrop. národ do boje s Orientem, který starý svět ovládal. Tato výbojná výprava prospěla řecké vědě, rozšířila obzory i celé Evropy. A. povolal k sobě četné učence, kteří těžili vědecky z této jeho válečné výpravy. A. nechtěl jen rozšířiti politickou sféru Řecka, ale také jeho oblast duševní. On sám vynikal státnickou moudrostí, s kterou šetřil kultu a zvyku porobených národů. Při nastoupení své vlády měl pro své povolání král. skvělé duševní dary. Jeho chytrosti se podařilo, že spojil nejenom věčně se hašteřící Řeky, ale i ostatní národy, Féničany, Egypťany, v jeden státní celek. Znal veliké umění udělati si z nepřátel přátele. Tak si Dareios před svou smrtí přál, aby A. převzal po něm vládu;

stejně i indický král Poros. Byl štědrý k přátelům a vlídný k okolí. V poslední době své vlády propadal ale víc a více nemravnému životu orientálního krále, který se tak velice lišil od života vzdělaného Řeka. Tu již jeho obliba klesala. Jest možno, že byl od svých řeckých přátel v Babyloně otráven. Jeho nápady a krutost v poslední době podobaly se povaze šílencově. Předčasná jeho smrt je jistě hodně podivná.

A. vynikal nejen státnickou moudrostí, ale také uměním válečnickým. Bitva u Issu, kde zvítězila nepatrná hrstka proti armádě perské je toho dokladem. U vojáků byl velmi oblíben; ovšem ke konci života způsoby orientálního samovládce odcizily mu vojsko úplně. Tím si vysvětlíme, že u Indu vojsko odepřelo táhnouti do Indie k řece Gangu, a A. byl nucen vrátiti se zpět. Změnu jeho povahy si můžeme vysvětliti klimatickými změnami, změnou způsobu života, a námahami jeho bludného života, ztráveného na válečných výpravách. Říše se po jeho smrti udržela v rukou Diadochů asi 200 let. Řecký duch však pronikl tehdejší známý svět; nastalo slavné období kultury, hellenismu, jehož ohniskem byla právě A. zal. Alexandrie. Život A. byl obestřen legendami. Prameny jeho života jsou: denník výprav psaný Eumenem a Diodotem, tajemníky A., spisy „Hellenika" a „Persiea" od Kallisthena, synovce Aristotelova, a „Dějiny A." od Onesikrata. Z těchto současných biografií zachovaly se jen zlomky. Později zpracoval životopis A. Plutarchos, Curtius Rufus. Pod jménem Kallisthenovým, „dvorního dějepisce", koloval za doby Ptolemaiovců román o A., který byl zárodkem pozdějších střdv. románů, Alexandreid, které vykazuje i naše česká literatura. Vědecky zpracoval v nové době život A. a období hellenismu, ↗ J.-G. Droysen. Obraz A. byl častým motivem řec. výtvarnictví. Byl zobrazován jako mladý, krásný jinoch se snivýma očima. Veliká mosaika, znázorňující bitvu u Issu zachovala se v Pompejích. V novověku maloval Sodoma svatbu Al. s Roxanou, a sochař Thorvaldsen vytvořil skvělé mramorové sousoší „Pochod Alexandrův".

Alexander of Westerton, Sir James Edward (1803—1885), anglický cestovatel v jižní Africe a v britské Severní Americe. Autor životopisu Wellingtonova, hlav. velitele anglických vojsk v bitvě u Belle-Alliance, svedené s vojsky Napoleonovými. — A., Boyd (1873—1910), anglický africký cestovatel, jehož práce o Kapverdských ostrovech a o území řek Zambezi a Guinea byly základním dílem k sepsání zeměpisu Afriky. Za své poslední cesty byl zavražděn kmenem Vadai.

Alexanderarchipel, řetěz ostrovů, ležící západně od Kanady a patřící k teritoriu Aljašky — tudíž Spojeným státům. Ostr. se nacházejí od 59. do 54. stupně sev. šíř. Obyvatelé jsou Indiáni. Sídelním m. ostrovů je na pevnině ležící Juneau na pobřeží fjordů. M. je současně sídelním m. celého teritoria Aljašky.

Alexandra Fedorovna, rus. carevna, roz. princ. hessenská (1872—1918), provd. 1894 za Mikuláše II. Žena hysterická a pobožnůstkářka, čehož plně využil pověstný Rasputin, stav se fakt. samovládcem na sklonku ruské monarchie. A. F. v jednom dopise přiznává, že její vliv na Mikuláše „řídí Grigorij" (t. j. Rasputin). Jmenování ministrů atd. procházelo jejíma rukama. Ministry povyš. a sesazovala podle toho, jak se chovali k Rasputinovi. Poměr jednotlivců k Rasputinovi nejednou rozhodl o jich osudu. To vše přispělo k tomu, že se stala u lidu neoblíbenou. Korespondence její s Mikulášem ukazuje, že býv. princezna hessenská v době svět. války udržovala styky se svými němec. příbuz., kteří využili toho, aby navázali vyjednávání s Mikulášem. A. F. byla s celou carskou rodinou zavražděna v Jekatěrinburgu dne 16. VII. 1918. Lit.: Perepiska Nikolaja i Alexandry Romanovych, vyd. Centrarchiv, Moskva; Padenije carskogo režima, Mater. Verch. sledstvennoj komis. Vremen pravit. (Leningr., 1925—26, 4 sv.).

Alexandre (alexandr) Arsène (* 16. srpna 1859), frc. spisovatel. Psal hlavně o malířství a dekorativním umění. Sp.: H. Daumier, L'homme et l'oeuvre (H. D. Člověk a dílo), Histoire de l'art décoratif (Dějiny dekorativních umění), La maison de Victor Hugo (Dům V. H.).

Alexandre-Georges (al'xodr žorž), Nicolas Jean Baptiste (* 1859 v Arrasu ve Fr.), franc. hud. skladatel. Díla: Miarka a jiné.

Alexandrette, důl. přístav ve východní části Středozemního moře na stejnojmenném zálivu sv. od ostrova Cyprus. Má 2000 obyv. Arabsky se jmenuje Iskanderum. Je hlavním přístavem francouzské severní Syrie s připojením na bagdadskou dráhu.

Alexandria (turecky Iskanderi), město v Egyptě na záp. rameni řeky Nilu, na deltě. Má 444.600 obyv., v tom asi 90.000 Evropanů, má tři oddělené části města, pro Evropany, Turky a pro Araby; hlav. přístav Egypta s ročním vývozem asi 5600 milionů korun, hlav. vlna (Makko), cukr, olej a cigarety. Četné evropské veřejné ústavy, školy, konsuláty atd. A. byla založena r. 331 př. Kr. Alexandrem Velikým a stala se ihned po založení jed-

ním z nejskvělejších měst starověku. Před městem ležící ostrov byl spojen s městem hrází. Dnes se hráz přeměnila následkem nánosů v široký poloostrov. Dnešní význam A., jako obchodního přístavu lze pokládati za téměř nezměněný.

Alexandriny, na rozkaz římského císaře v Alexandrii ražené mince, mající velkou důležitost pro chronologii římského panství v Egyptě a pro egyptský letopočet samotný.

Alexandrith, drahokam, tmavší zabarvení chrysoberyllu. Zabarvení a. se mění s osvětlením. Ve dne se zdá červeným, kdežto při umělém světle, nebo večer se objeví zelený ton zabarvení.

Alexandrja, městečko v Gmině (část okresu) Kustyň, okres Rovno, vévodství Volyňské, má 1781 obyv. Dříve průmyslové středisko. Trhy na dobytek a koně, koželužny, mlýny. Leží u železn. trati Rovno—Sarny.

Alexandropol, arménské město o 35.000 obyv., leží v bývalé ruské gubernii Erivanu. Železniční uzel. Hedvábnický průmysl. A. byla důležitou pevností Rusů proti Turkům; byla náležitě chráněna.

Alexandros, podle nápisu vykopaného současně se sochou Venuše z Milo, u kterého však písmena „Alex" byla zkomolena, jméno sochaře z Antiochie, který žil pravděpodobně kol r. 100 před Kr. Pokoušeli se tomuto A. připsati autorství sochy, se kterou se nápis vykopal. Otázka je velmi těžce řešitelná, jelikož se nápis z pařížského Louvru záhadným způsobem ztratil.

Alexandrov, název mnohých osad na polském území. Nejdůl. z nich: 1. A., město v o. Nieszava (Něšava) vévodství varšavské, 8193 ob. V XIX. stol. založené, vděčí svůj vznik a vývoj té okolnosti, že bylo pohran. stanicí (v býv. král. kongr.) na železniční trati Varšava—Bygdošć. A. je sídlem všech úřadů o. Něšavského. Má výborně vyvinutý obchod a kromě toho cihelny, 2. A., město v o. Lodž, 8236 ob. Důležité středisko textilního průmyslu, seskupeného kolem Lodže, zároveň výrobny koberců a trikotáže. 3. A. gmina (obec), o. Biłograj (vévodství Lubelské). Zaujímá 20 osad s 6607 ob. Sám A. se statkem hospodářským má 2845 ob.

Alexandrov, Alexandrovsk, a pod., neobyč. často se vyskytující jméno ruských měst. Nejdůležit. jsou: 1. Alexandrovsk, sídlo stejnojmenné gubernie v Ukrajině s 40.000 obyv. Železniční uzel na Dněpru. 2. Alexandrovsk, východosibiřský přístav naproti ostrovu Sachalin. 3. Alexandrovsk-Gruševskoj, ukrajin. město s 42.500 obyv. v gubernii Baghmut. Má dráhu a bohatá ložiska antracitu.

Alexandrovice, vesnice v o. Bílsko, vévodství slezské, 2473 obyv. Továrny na sukna, oleje a mazadla.

Alexej J., ps. ↪ J. V. Alexandra.

Alexej Aleksandrovič (1850—1908), syn cara Alexandra II. Jako vrchní velitel rus. loďstva byl zapleten do velikého skandálu a odstraněn.

Alexej Michajlovič (* 1629, † 1676), syn prvního rus. panovníka z rodu Romanov. Michail Feodorovič nastoupil r. 1645 po svém otci na trůn cara všech Rusů. A. bojoval se střídavým štěstím proti Švédům, Polákům a donským kozákům (Stěnka Razim). Za jeho panování bylo Rusko zvětšeno na Sibiři, upraveny hranice na vých. a záp. Vydal první ruský zákoník. Jeho synem (z druhého manželství s Natalií Nariškinovou) byl Petr Veliký.

Alexej Nikolajevič (1904—1919). Dlouho čekaný a jediný syn a nástupce posledního ruského cara Mikuláše II. Narodil se během japonské války, byl stále churav až v r. 1919 zemřel strašlivou smrtí celé své rodiny i otce-cara.

Alexej Petrovič (1690—1718). Nešťastný syn Petra Velikého, proti kterému se též několikráte vzbouřil. Po dobrovolném návratu z vyhnanství byl uvržen do žaláře. Byl souzen pro velezradu, odsouzen k smrti a zemřel na mučidlech, podle jiných versí rukou vl. otce.

Syn z Alexejova manželství s Charlottou z Brunšviku-Wolfenbüttelu vládl později jako Petr II. O nešťastném osudu A. se zachovalo mnoho pověstí, z nichž některá byla i básnicky zpracována. Srv. Merežkovského Petr a Alexej.

Alexejev Jevgenij Ivanovič (* r. 1843), ruský admirál, od r. 1894 ve vysoké hodnosti, byl činný na Tichém oceáně, Annektoval Port-Arthur pro Rusko. Po vypuknutí rus.-jap. války „místodržitel na Dálném východě", převzal vrchní velení všech rus. vojsk na souši i na moři, podlehl však Japoncům. Později byl povolán zpět do vlasti a r. 1909 pro úplatkářství byl A. zbaven všech svých voj. hodností.

Alexejev Michail (1857—1918), rus. generál, bojoval za rus.-jap. války. Ve světové válce jako vrchní velitel sev.-záp. fronty nedovedl čeliti nástupu němec vojsk z Dviny (1915). Když v září převzal car vrchní velení všech vojsk, stal se A. šéfem generál. štábu. V listopadu 1916 ustoupil i s carem, stal se přechodně (od března do července 1917) vrchním velitelem všech revolučních vojsk, byl však bolševiky povalen. R. 1918 se pokoušel dobrovolným vojskem bolševiky poraziti, zemřel však ještě v říjnu tohoto roku.

Alexiané, nebo Cellici, zbožný řád, který se zabývá ošetřováním nemocných, pohřbíváním mrtvých a také vyučováním. Setkáváme se s ním ještě i dnes v Polsku a v Německu (klášter Mariaberg, Cáchy). A. přijali jméno od sv. Alexa a po prvé vystoupili v době „černé smrti" ve XIV. st. po Kr. v Antverpách.

Alexios, jméno několika byzantských císařů: A. I. (1048—1118), synovec prvního císaře z rodu Komuenů (Izák I.). Původně byl činný a oblíbený jako vojevůdce, pak r. 1081 porazil císaře Nikefora III. v Cařihradě a sám se posadil na trůn. Během své vlády se úspěšně bránil nájezdům Pečenegů, Normanů a Selděků, které pomocí křižáckých vojsk úplně zatlačil. Uvnitř státu pečoval o pořádek a upevnění církevní jednoty. Za jeho panování se byzantská říše stala opět velmocí. — A. II. se stal r. 1182 ve svých 13 letech císařem a rok nato jej usmrtil vl. strýc Andronikos. — A. III., císař od 1195—1203. Přišel do sporu s křižáky, utekl do Malé Asie, kde jej vl. zeť Theodor Laskaris zavřel do kláštera. — A. IV. Pomocí křižáků byl r. 1203 posazen na trůn svého otce Izáka, byl však tímto sesazen a usmrcen, jelikož nesplnil svých slibů, jmenovitě nesnažil se o sjednocení řec. a řím. církve. — A. V., Dukas Murtzaflos, zeť A. III. Již v prvním roce své vlády (1204) musil prchnouti před křižáky, na útěku byl ze žárlivosti oslepen svým tchánem, později se dostal do rukou svých nepřátel a byl jimi v Cařihradě svržen se sloupu. A. Komuenos, vnuk císaře Andronika, založil po ztrátě Cařihradu v sev.-vých. Malé Asii císařství Trapezunt (1204), které až do roku 1222 dobře spravoval a rozvinul k určité moci. Císařství si zachovalo až do roku 1461 samostatnost, pak bylo dobyto útočícími tureckými vojsky.

Alexis Pavel (1847—1901), fr. romanopisec, který se připojil k naturalistické škole Zolově; uveřejnil životopis Zolův. Prvně vystoupil, spolu s Maupassantem, J. K. Huysmannsem, Marguerittem a s j. ve sbírce „Les Soirées de Médan".

Alexis Willibald (1798—1871), ps. pro Jiřího Jindřicha Viléma Häringa, pocházejícího z fr. reformistické rodiny a jehož pův. jm. znělo: Hareng. Narodil se ve Vratislavi, byl vychován v Berlíně, ještě jako mladík se zúčastnil dobrovolně tažení r. 1815. Po literárních studiích uveřejňoval napřed menší díla, stal se však rázem slavným, když (r. 1823) vydal pod jménem tenkráte neobyčejně populárního spis. Waltera Scotta a se svým básn. jm., jako překl. román Walladmor a později v stejné mystifikaci Zámek Avalon. Klam těchto, jinak velmi cenných, spisů byl tak dokonalý, že se překl. do několika cizích jazyků, m. j. též do angličtiny (!). Kromě několika básnických pokusů se věnoval úplně, po vzoru velkého skot. básn., kulturně-hist. románu. Jeho díla mají, kromě nepopíratelných literárních kvalit, trvalou cenu histor. Z jeho románů jest vzpomenouti: Cabanis, Roland z Berlína, Falešný Waldemar, Kalhoty pána z Bredova, Klid jest první povinností občanskou, Isegrimm Všechny se vyznačují smyslem pro pozorování, pro humor a jsou prodchnuty vlasteneckým citem. Vyd. (1827—1830) Berl. Konversationsblatt a spolu s Hitzigem uveřejnil sbírku kriminálních případů: Nový Pitaval (1842—1865). Od r. 1852 žil odloučen od veřejnosti v Arnstadtu v Thüringsku, kde též zemřel.

Alexis (asi 370—270 př. Kr.), úspěšný attický bás. a sklad. veseloher. Z jeho děl 245 se zachovalo jen několik zlomků.

Alexius, stavitel v XVI. stol. na Slovensku.

Alexius, ps. → J. V. Alexandra.

Alexius Dr., ps. → Rudolfa Horského.

Alexy Janko (* 1894 v Lipt. Sv. Mikuláši), malíř v Bratisl., modeluje a akvareluje (1917 ve válce), pak v Praze u prof. Pirnera, nyní v Bratislavě.

Alexy Karel, 1823—1880), Slovák, sochař v Pešti, prof. modelování.

Alfa, ps. → Jar. Adámka a → A. Pikharta.

Alfa, ps. → Karla Jar. Obrátila.

Alfa, ps. → Adolfa Vaška.

Alfa Omega, ps. → Václava Mollendy

Alfa privativum (a. zbavující, lat.), gram. označení pro a, které v řec. kladeno před slovo, působí pravý opak, pův. významu. Př. septický, aseptický. V češtině ji zastupuje a. p. slabika ne. Příkl.: smrtelný — nesmrtelný.

Alfabeta je spořádané sestavení všech značek pro písmo (n. písmen), sloužících k obvyklému označení jednotlivých hlásek určité řeči, také výčet těchto hlásek. Jm. pochází od prvních dvou písmen této sestavy. Ve vývoji každého lidského kmene je velikým pokrokem, zdaří-li se jeho vynalézavosti vymysliti značky pro písmo. Nutnost toho ukáže se brzy, neboť vždy pocítí lidé záhy potřebu, pamatovati si věci minulé, vyrozuměti nepřítomné a zevně vyznačiti rozdíly majetkové. Zevní písmo není ale ještě abecedou a výzkumy prokázaly, že již dlouho před vymyšlením abecedy sdělovaly se neosobně různé zprávy, nejprve na př. označenými křemeny, dřev. hůlkami, uměle zavázanými uzly atd., pak více nebo méně dokonalým obrazným znázorněním. Mož-

nost doručení takových zpráv byla však u těchto primitivních značek velmi omezená. Mohly vystačiti k označení nejobvyklejších předmětů n. jedinců a znenáhla i jako výraz nejprostších odtažitých (abstraktních) pojmů a vyznačení nejběžnějších úkonů. Jakmile neabecední písmo překročilo oblast, nemohlo již sloužiti praktické potřebě a stalo se tak výsadou urč. osob. n. kast, které beztoho stále byly nakloněny činiti ze svých vědomostí jakési tajemství, aby tak zvýšily vlastní vliv.

Tento vývoj možno pozorovati u hieroglyfů egyptských kněží a něco podobného — i když ne v takové míře — lze viděti i v jazyku čínském, který sice nemá písma vysloveně obrázkového, avšak asi 50.000 složitých značek, které všechny mohou znáti pouze lidé velmi vzdělaní. Nelze dosud zjistiti, proti všem výzkumům, kde a jakým způsobem přišli lidé nejprve na myšlenku vyjadřovati jednotl. hlásky, z nichž se jejich slova skládala, pomocí značek přesně stanovených vzájemně různých a jednoduchých. Při tom se téměř vždycky stalo, že se s poměrně malým počtem značek vystačilo za všech okolností a že možnost vyjadřování nesmírně vzrostla. Podnes nemáme o vzniku abecedy úplné jistoty, ani když se omezíme na východní část Středozemního moře, jejíž sousedé odedávna představují nejdůležitější a nejlehčí přístupný objekt vědeckého badání. Možno říci tolik, že Foiničané byli prvním národem této oblasti, jenž prokazatelně užíval již asi v letech 900. př. Kr. abecedního písma, podobného dnešnímu. T. zv. kámen z Moabu, nalezený před 60 lety, nyní v Louvru v Paříži, oslavuje tímto písmem činy krále Mesy z Moabu. Tento byl poplatný israelskému králi Ahabovi (875—853 př. Kr.), po jeho smrti však od říše israelské odpadl, jak čteme i v bibli.

R. 1876 nalezena byla na Kypru bronzová nádoba, jejíž abecední nápis hlásal, že byla zasvěcena služebníkem krále Hiroma z Tyru (asi 900. př. Kr.) libanonskému Baalovi. Někteří učenci se domnívají, že Foiničané převzali svou abc. z ostrova Kréty, kde byla v prastarých dobách vzdělanost ve velikém rozkvětu; to je těžko rozhodnouti, neboť tehdejší dobyvatelé tohoto ostrova, Dorové, byli tehdy ještě barbary a zničili tam vše tak důkladně, že sotva tušíme stopy dřívější krétské kultury. Vzájemné styky sousedů Egejského moře vyžadují rovněž podrobného studia. Někteří učenci odvozovali vznik foinické abc. od asyrského klínového písma; tento náhled nepronikl. Nejvíc pravděpod. zůstane mínění, že Foiničanům byli vzorem Egypťané, kteří vymyslili pro kněžské (hieratické) účely již o více než 2000 let dříve jakési zkrácení spíše dekorativního písma hieroglyfického; toto chovali však v největší tajnosti. V každém případu vykazují některá foinická písmena nápadnou shodu s odpovídajícími značkami hieratickými, jiná zase jsou ovšem úplně odlišná. Dr. Peters upozorňuje v zajímavém pojednání na to, že jména šesti písmen, zkoumají-li se etymologicky, značí v řeči severních Semitů části těla a jména šesti jiných předmětů z denního života, jako dům, voly, křídlo brány, vodu a pod. Dr. Peters usuzuje z toho na původ asyrsko-babylonský. — Foinická abeceda má 22 značek. Všechny jsou souhlásky. Samohlásky se nevyjadřují stejně jako v četných ostatních semitských písmech. Jakým způsobem vzniklo přesné pořadí těchto značek, nelze si vysvětliti; nutno je však zachovati, ježto každé písmeno představuje současně i číslici. Podobně je tomu v řečtině a rovněž v latině slouží některá písmena za označení čísel. V jiných abecedách, na př. v sanskritu, uspořádána jsou písmena podle skupin, v nichž všechna, jež se vyslovují stejným způsobem (rty, zuby, patrem), následují za sebou. Pro foinickou abecedu jsou příznačné četné přídešné spoluhlásky. — Řecká abc. převzala všechna foinická písmena, změnila však mnohonásobně jejich tvar, písmena a, e, o přeměnila z přídeš. spoluhlásek v samohlásky, přidala ještě samohlásky i, a. Přijala nové písmeno, t. zv. digamma, odpovídající asi anglickému w. Značky, užívané v rozlič. krajích Řecka liší se v první době svého užívání svým tvarem často silně od sebe; to dosvědčily vykopávky posledních desetiletí (Jindř. Schliemann a mnoho jiných). Pro vel. rozdíly ve výslovnosti v rozlič. nářečích objevují se často pochybnosti o přepisu (transkripci) četných písmen. Teprve asi za 200 let po Kr. zjistíme jednotnost, jak ji známe dnes. Také dlouhé samohl. e a o (eta a omega) přidaly se dodatečně. — Abeceda latinská a tedy i řím. vznikla, jak potvrzují novější vykopávky, z řecké. Římané převzali ji asi od osadníků, kteří pocházeli z poloostrova Chalkidiky. Mimo to jistě tu spolupůsobily vlivy řeči etruské, dosud málo prozkoumané. Písmena se zjednodušila, stala se hranatějšími a velkolepějšími. Řecké digamma změnilo se ve f n. v, c mělo pův. význam g. Převahou latiny vymizely brzy ostatní ital. abecedy, na př. umbrická a oskická a celá záp. Evr. převzala konečně s řím. vlivem i lat. abecedu. Výzkum starogerm. run není dosud ukon-

čen. Jejich tvar vznikl částeč. tím, že se většinou vrývaly do kůry stromů, aby byly znatelné. Názory o tom, zda lat. n. řec. písmo mělo vliv na runy, stojí proti sobě. Také Germ. převzali po stěhování národů lat. abecedu s urč. odchylkami; směrodatný byl tu gotický překlad bible od Ulfily. Velmi svérázná je abc. o g a m o v á, jíž užívaly hl. někt. národy keltické jako písma rychlého a tajného. Byla rozdělena na tři skupiny po osmi písmenech. Slov. apoštolové Cyril a Methoděj utvořili pro vých. Slov. z abc. řecké a lat. novou. Pro bohatství samohlásek ve slov. jazycích byli nuceni přidati ještě několik nových písmen, takže tato abc. čítá 35 písmen. Je to abc. h l a h o l s k á (starobulharská n. staroslovanská církevní). Z ní vyvinula se pak ještě dnes užívaná kyrilika, jež použila částečně i jiných vzorů. Abc. foinická měla vliv jednak na téměř všechny evr. jazyky, ovšem s různě velikými odchylkami, vyvolanými buď intensivnějším užíváním, n. rozdílem hlásek, jednak i na národy většinou semitské, avšak i na jiné, kteří podobně jako Foiničané obývali Přední a Malou Asii. Byli to všichni obyvatelé Kanaanu, tedy hl. Hebreové, z menších národů maloasijských Lydové, Frygové a obyvatelé Karie, kteří byli zase ve spojení se Řeky a vzájemně s těmito na sebe působili. Kraje více ke vnitru Asie obývali částečně od pradáv. dob velmi vzdělaní národové, totiž Medové, Asyrové, Babyloňané, Peršané, Chaldejci atd. Zde narazila foinická abc. na velmi vyvinuté písmo obrázkové. Ještě se nepodařilo zjistiti, jak mocné bylo vzájemné střídavé působení všech těchto kultur na sebe. V pohraničí vyvinula se především ponenáhlu jako obcovací řeč aramejština, jež se brzy mocně rozšířila; dá se zjistiti, smíšena s hebrejštinou, v někt. částech Písma sv. Mezi nejdůležitějšími semitskými abc., kt. ještě později vycházejí z aramejštiny, jmenujme na prvním místě arabskou. V určité neodvislosti od této vyvinula se u malých jihosemitských kmenů, jež zasahují přes poloostrov sinajský až do Ethiopie, t. zv. abc. sabejská, jež měla menší význam. V iranské Persii narazila aramejská abc. na pehlevi a zend, kt. tu panují odedávna a smísila se znenáhla ve zvl. perskou abc. Perští dobyvatelé, kt. občas pronikali do Před. Indie, nalezli tam sice již abc., užívanou po několik tisíciletí — brahmi; užívala jí hl. kněžská kasta pro posvátné knihy (sanskrit). Západ. vlivy vznikla pak zvl. abc. — kharosthi. Čínská řeč nemá abc. v našem smyslu, Japonci ale, kt. za vznik své kultury vděčí Číňanům, mají jakýsi druh abc. ve své katakaně. Písmo egyptské sahá do daleké minulosti. Jsou známy nápisy, pocházející již z r. 3000 př. Kr.; totéž stáří má ještě pouze písmo indické. Egyptské nápisy, t. zv. hieroglyfy, nejsou vlastně abc., nýbrž písmem obrázkovým. Již dříve utvořili kněží z hierogl. druh abc., které však užívali jen k účelům náboženským a úzkostlivě ji tajili. To bylo písmo hieratické (kněžské). Teprve mnohem později počalo se všeobecně užívati snadnějšího písma lidového-demotického. Egyptská vzdělanost musela konečně ustoupiti řecké (hellenské) a po proniknutí islamu (641 po Kr.) ukázaly se tam také vlivy sabejské a aramejské, zvl. v ethiopské části Egyptu. Zcela jinak vyvinula se abc. a písmo u Koptů, což je jméno pro pokřtěné kmeny egyptské. Vzniklo přeměnou urč. řeckých písmen a dnes má cenu hlav. jen historickou, ježto Koptové byli vytrvalým pronásledováním vyhubeni až na nepatrné zbytky. — Konečně uvedeme ještě a. a r m é n s k o u. Arméni jsou malý, nešťastný křesťanský kmen, již tisíce let pronásledovaný, kt. žil úplně porůznu mezi fanatickými kmeny jiné víry i rasy a násilně byl zbaven vlivu řecké kultury. Ve 4. stol. po Kr. vznikla u nich abc., ab. zvl. uměle utvořená; hledaly se v ní vlivy řecké a perské. Podle podání byla vyjevena armen. biskupovi ve snu. Význam má jen místní a kulturně historický. Ostatní neevropské národy, jichž jsme zde neuvedli, neměly většinou abecedy; na jejich písmo — je-li jaké — nutno pohlížeti jako na ponejvíce obrázkové, více n. méně dokonalé, na př. u všech praobyvatel Ameriky. Zvl. jsou známy hieroglyfy indiánského národa Mayů. Základní práce o a. napsal Angličan Canon Isaac Taylor, The Alphabet (1883, 2 sv.), a Francouz F. Berger, Histoire l'écriture dans l'antiquité (1891). Kromě uvedeného porovnej články: písmo, paleografie a nápisy. ⚲ Abeceda.

Alfano Franco, it. sklad., nar. r. 1878 v Neapolu, působí nyní v Turině. A. patří mezi nejváž. skladatele této doby v Italii a svého prvního úspěchu dosáhl operou Vzkříšení, podle románu L. N. Tolstého, dokončil též Pucciniovu operu Turandot (1926).

Alfarabi, arab. filos., původem z Farabu, jak říká již jeho jméno. Zemřel asi r. 954 po Kr. v Damašku. Střdv. it. spis. jej často uvádí, jako autoritu. Vyd. mnoho spisů o slovesnosti a o hudbě. Jeho hl. dílo se nachází v rkp. v escorialní knihovně v Madridě.

Alfa-separator, spol. s r. o. v Zábřehu na Moravě (Praha XII., Jagellonská 5), vyrábí rozmanité stroje a potřeby hospo-

dářské: máselnice, odstředivky, přehřívače mléka, hnětadla na máslo, chladiče, konve, pařáky, mačkadla atp. A.-s. odstředivky, t. j. stroje na oddělování smetany od mléka, budovány jsou na principu, že vzbuzenou odstřed. silou vržena jest nejdále hmota spec. těžší. Skládají se z podstavce, hnacího zařízení, bubnu, trubic pro odtok smetany i mléka, regulační nádobky s plavákem a z velké nádoby přítokové. V nejdůležitější části odstř. bubnu jsou nálevkovité vložky, které rozdělují mléko do stejnoměrných, tenkých vrstev, čímž usnadní se oddělení smetany. Buben uvádí se v pohyb 6—8 tisíci obrátkami v minutě. Bližší ☞ odstředivka.

Alfenid, je slitina niklu, mědi a zinku, jako argentan nebo pakfong. V praxi se označuje jm. nové stříbro, nebo bílá měď. Galvanicky postříbřená se tato slitina nazývá čínské stříbro.

Alfieri Vittorio, hrabě (1749—1803), nejvýznačnější trag. bás. It. v 18. stol., je oslavován, jako vedoucí dramatik Italie, jelikož jeho vlast v tomto druhu literatury vykazuje před ním podivuhodně málo jmen. Jeho 20 tragedií — většinou ze staroklasické mythol. a dějin — nepůsobí ani tak svou formou, jako vyjádřením myšlenek. Z četných dram. zajímají hlavně Marie Stuartovna a Merope. Méně úspěchů měl ve veselohře. A. byl přesvědčeným republikánem; žil v Paříži, avšak neshody mezi Italií a Francií z něj učinily rozhodného nepřítele Francie, jak dokazuje jeho posmrtné dílo Misogallo (Nepřítel Gallů). Po jeho smrti mu jeho dlouholetá intimní přítelkyně vévodkyně z Albani, vdova pretendenta trůnu Karla Edvarda Stuarta, pořídila v jednom florentském kostele krásnou hrobku — dílo Canovovo.

Alfons (ze staroněm. Adalfons „šlechetností se třpytící, špan. Alfonso, n. Alonso, portug. Affonso), jméno většího počtu středv. králů ve špan. spolkových královstvích Aragonii, Asturii a Kastilii, která se postupně osvobozovala z arab. panství, avšak ještě po stal. bojovala s Maury o existenci, až konečně, současně s konečným vyhnáním Maurů ze Španělska (1492) povstalo jednotné šp. král. sňatkem Ferdinanda Aragonského s Isabellou Kastilskou. Též v Neapoli a v Portugalsku vládnou někteří A-ové. Z jednotlivců jmenujeme: Z Aragonu a Navarry: Alfonso I. el Batallador, 1105—1134, zvítězil prý v 29 bitvách. R. 1118 dobyl Saragosy, r. 1126 dobyl velikého vítězství nad Maury, zemřel však r. 1134 na útěku před nimi. A. bojoval proti výsadám šlechty. Ucházel se však marně o ruku Urracy. Tímto sňatkem chtěl rozšířiti svou zem o říši svého tchána krále A-a VI. kastilského. — 2. A. II. (1162—1196), vl. hrabě Raymond Bérenger z Barcelony, dobyl část Rousillonu a Provence, kde se nejvíce zdržoval a podporoval troubadury. Dobrý a oblíb. panovník. — 3. A. III. (1285—1291), během krátkého panování nedovedl čeliti šlechtě. Zemřel bez potomků. — 4. A. IV. (1327—1336), bezvýznamný slaboch. — A. V. šlechetný (1416 až 1458), dědictvím se stal též pánem Sicilie a Sardinie, měl nároky na král. neapol., jehož vládkyně Johanna II. jej pozvala na pomoc proti Ludvíkovi z Anjou. Po smrti královny Johanny stal se králem A. I. neapolským (1435), zatím co jeho bratr Jan spravoval jeho špan. země. Vyznačoval se velikým nadšením pro řec. a řím. klas. spis. Četní arab. učenci, vyhnaní Turky z Cařihradu (r. 1453) nalezli na jeho dvoře útulného domova. V Neapoli se stal jeho nástupcem nemanžel. jeho syn Ferdinand. — Z Asturie, Kastilie a Leony: V době od 739 do 1028 bylo pět panovníků jménem Alfons, kteří se snažili se střídavým štěstím osvoboditi od Maurů kromě výše uvedených zemí ještě Galicii a Ovideo. Jednotlivé události z této doby jsou hist. málo ověřeny. — A. VI. kastilský (1065—1109) po smrti svého bratra Sancha panoval též nad Leonem, Galicií a částí Navarry. A. byl důl. osobností, statečný v boji, moudrý v míru. R. 1085 dobyl Toleda, pozd. však zase podlehl Maurům. Jeho vojevůdcem byl známý Cid, který se stal i se svým panovníkem hrdinou skvělých legend. Uznávali jej i Mohamedáni, vůči nimž se král stavěl s porozuměním a trpělivostí. A. se velmi zasloužil o právní řád v církvi. Jeho dcera Urraca byla manželka A-a I. aragonského, který se marně snažil po smrti svého tchána dobýti Kastilie (sr. s 1.). — 8. A. VII., císař (1126—1157), vnuk předcház., z Urracina prvního manželství. Bojoval proti uchvatiteli A. I. aragon. a konečně se mu též podařilo opanovati téměř všechny země svého děda. Za jeho panování se Portugalsko oddělilo od Leonu, jako samostatné král. Byl zaklad. řádu rytířů z Alcantary. Též on musel bojovati proti Maurům. A. byl korunován na císaře, podle visigotského zvyku, jako panovník Leonu. Jeho země byly rozděleny mezi potomky. — 9. A. VIII. kastilský (1158—1214), jako jednoroční dítě přišel na trůn. Byl vnukem předcházejícího. V 15 letech si dovedl podmaniti šlechtu. Ve stálých bojích dobyl opět Toleda a dostal se až k Algeciru. Podařilo se mu utvořiti svazek všech křesťanských panovníků a po-

mocí křižáků (r. 1212) vítězstvím u Las Navas de Tolosa učinil definitivně konec moci Almohadů. Pro další vývoj Španělska tím vykonal ohromnou věc, jelikož po této porážce byla moc Maurů nadobro zničena. A. založil též první španělskou universitu. — 10. A. IX. z Leonu (1188 až 1230), strýc předcházejícího, s jehož dcerou Berengarií se oženil v druhém manželství, což mu vyneslo církevní kletbu papežovu. Tímto sňatkem se spojil Leon s Kastilií provždy. Doba jeho vlády byla vyplněna stálými boji s Kastilií. — 11. A. X. El Sabio (moudrý), kastilský a leonský (1252—1284), vnuk císaře Filipa Švábského, byl během interregna (1256) zvolen německým císařem proti Richardu Cornwallskému, nepřišel však nikdy do Německa, jelikož nebyl papežem uznán. Na Maurech dobyl Algarbii a Murcii. Ke konci své vlády se dostal do sporu s vl. synem Sanchou a šlechtou. Spor končil sesazením krále. O dva roky později (1284) zemřel opuštěn v Seville. Svůj přívlastek získal především pro velký zájem o hvězdářství. Shromáždil nejslavnější hvězdáře své doby v Toledu a po dlouholetém důkladném pozorování nechal přepočítati planetové tabulky Ptolemaiovy, používané pro svoji přesnost a spolehlivost ještě po staletí. Nazývaly se Afonsinickými tabulkami. A. vydal sám několik básnických spisů a právnických pojednání. Do doby jeho vlády spadá veliký vzestup kastilského jazyka; dal totiž sepsati tímto jazykem dějiny špan. a svět. dějiny. Na jeho rozkaz byl židovskými učenci přeložen do kastilštiny též Starý Zákon. Dokončil též právní zřízení svých předků a nařídil, že nadále mají býti veškerá podání sepsána v jaz. stát. — 12. A. XI. z Kastilie a Leonu (1312 až 1350). Přišel na trůn jednoletý a v 15 letech se ujal vlády. Postupoval velmi přísně proti šlechtě a všem svým nepřátelům. Nad Maury dobyl rozhodného vítězství na říčce Salado (1340) a dobyl opěrného bodu proti Africe: Algeciras. Maurský panovník v Granadě byl závislý na něm. Měl přívlastky: Mstitel, Neúprosný nebo Ten, od řeky Salado. Kronikář praví o jeho smrti: Bůh mu buď milostiv, neb byl velikým panovníkem! — Portugalsko. 13. A. I. Dobyvatel, první král portugalský (1139—1185). Byl nástupcem svého otce Jindřicha Burgundského, prvního hrab. portugal. (1112), jako dvouleté dítě. Po svém dospívání musel bojovati proti své matce, nemravné Teresii Kastilské a zvítězil též nad jejím spojencem A. VII. Po rozhodném vítězství nad Maury u Ourique jej provolalo vojsko králem. R. 1143 byla prohlášena samostatnost Portugalska a A. byl korunován na krále, což papež potvrdil. Porazil ještě několikráte Maury, odebral jim r. 1146 Santarem, 1147 Lissabon a jiné. Přechodně se stal zajatcem krále Leonu Ferdinanda, byl však propuštěn. Jako zakladatel říše byl v Portugalsku prohlášen za svatého. — 14. A. II. Tlustý (1211 až 1223). Vnuk předcházejícího. Bojoval o samostat. své země s Leonem a s Maury a úspěšně vzdoroval papežské kletbě pro zabrání církevních statků. Zasloužil se o právní řád. — 15. A. III. (1245—1279) Syn předešlého. Sesadil svého bratra Sancha II., dobyl na Maurech celé Algarbie, takže měl titul: král Portugalska a Algarbie. Pro spravedlnost byl u svých poddaných velmi oblíben. Byl později rovněž uvržen papežem do klatby. — 16. A. IV. hrdinný (1325—1357). Jako kníže bojoval se svým otcem, se kterým se smířil až r. 1324. Bojoval s Kastilií a s Maury. Země byla těžce postižena morem a zemětřesením. Proslul zavražděním tajné manželky svého syna Pedra, Inez de Castro. Se synem se smířil až před svou smrtí. — 17. A. V. Afrikán. 1432—1481. Jako 6letý hoch přišel na trůn, r. 1448 převzal vládu. Od r. 1455—1470 podnikal exped. do Marokka a dobyl měst Ceuty, Alcazau, Tangeru a j. Poražen u Toro (1476) Ferdinandem Aragonským, musel upustiti od svého plánu dobytí kastilského trůnu, odešel do kláštera, kde zemřel. Jeho expedice se staly základem světové moci Portugalska dobyté dobrým loďstvem. — 18. A. VI. (1656—1667), druhý král z rodu Braganzů, nastoupil na trůn svého otce ve stáří 13 let. Od r. 1662 vládl sám se svým rádcem hrabětem Castello-Melhor, zatím co vojsko bylo pod vedením Schombergovým. Krátce po svém sňatku s Marií Savoyskou, byl svou vl. ženou svržen. Byl slabochem a zemřel r. 1683 ve vyhnanství. — Španělsko: 19. A. XII. (1874—1885), král španělský, nar. se r. 1857, jako syn královny Isabelly II. Po zapuzení matky (1868) byl vychován ve Vídni. Když se král Amadeo vzdal trůnu, usnesla se liberální strana povolati jej zpět a generál Martinez de Campos jej r. 1874 provolal za krále. R. 1875 přistál ve Španělsku, vládl obezřetně a získal si všeobecné přízně. Stal se spojencem Rakouska a Německa. Zemř. r. 1885 byv stížen padoucnicí. Jeho manželka (druhá) vládla za sv. syna A. XIII. Byla to regentka Marie Kristina Rakouská. — 20. A. XIII. (od r. 1886), král španělský. Narodil se po smrti svého otce a byl tudíž ihned králem. 17. V. 1902 převzal vládu. Je ve své zemi velmi oblíben pro milé vystupování, dobrosrdečnost a osobní

statečnost. Ve svět. válce se mu podařilo zůstati neutrálním. Z mnoha stran mu bylo vytýkáno jedině to, že r. 1922 nehájil dostatečně práv krále a lidu proti vojenskému diktátoru Primo de Riverovi. A. je od r. 1906 ženat s Evou Marion z Battenberku.

Alfons z Liguory (1696—1787). Pův. byl velmi zaměstnaným návladním ve svém rodišti Neapoli a stal se až ve svých 30 letech knězem. Zvlášť se zajímal o venkov a podporoval katolické misie. V roce 1732 zal. řád Redemptoristů; A. byl též biskupem a zabýval se hl. theolog. spisy filosoficko-dogmatického a mravoučného rázu. R. 1839 jej papež svatořečil a r. 1871 byl povýšen na „církevního učitele". A. se zasazoval hl. za očistu víry a askesi a pokoušel se věřící odvrátiti od svodů pochybování.

Alfonsino, špan. zlatý peníz, odpovídající angl. libře šterl. nebo fr. louisdoru, hodnota asi 164 Kč.

Alfred, ps. ↘ Ant. Pikharta.

Alfred Antonovič, Alfred P., ps. ↘ A. Pikharta.

Alfred, ps. ↘ Tob. Eliáše.

Alfréd Veliký (848—900). V původních spisech též Aelfréd, anglosaský král, který položil první základy k samostatnosti, velikosti a civilisaci pozdější Anglie, který však svůj přívlastek Veliký dostal až mnohem později. A. byl čtvrtým synem krále Aethelwulfa z Essexu. A. se narodil v době, kdy samostatnost spoj. anglosaských říší pod vedením Vessexu byla vpády loupeživých Dánů vážně ohrožena. Ač A. byl již jako hoch papežem v Římě posvěcen na krále, ujal se panování až po smrti svých tří starších bratrů v r. 870. Již od r. 866 podporoval A. svého nejmladšího bratra Aethelreda v bojích proti Dánům a v pozdějších bojích dosáhl skvělého úspěchu v míru u Wedmore, kde se dánský král Guthrum se svým průvodem podrobil křtu. Novější povstání vedla k dobytí Londýna Alfrédem (886). Další násilný vpád nových dán. tlup ohrozil zemi r. 892, avšak i toto nebezpečí bylo po úsilovném boji v r. 896 zažehnáno. A. starosti se neomezovaly pouze na voj. výkony. Sotva dosáhl moci, dal stavěti mohutné loďstvo k zažehnání útoků z mořské strany. Dále se pilně staral o zvelebení hospodářství a znovuzřízení zpustošených krajů, zvlášť měst. A. nechal si velmi záležeti na rozvoji loďařství a pěstování zahraničních styků. Položil základy dobrého soudnictví a správy, zasloužil se též o duševní pokrok svého lidu. Tak přeložil sám mimo mnoha theol. spisů Bedovy Anglické círk. dějiny, Orosiovy Světové dějiny a Boethiovy Útěchy filosofie a jiná díla z latiny do anglosaštiny. A. význačná osobnost zanechala hluboké stopy též v pověstech a literatuře a přes to, že byl vládcem jen části Velké Britanie, celá země jej považuje za svého prvého vládce.

Alfreton, angl. prům. m. s 20.500 obyv. v hrabství Derby 20 km na sever od města Derby. A. leží v sousedství bohatých uhelných ložisek.

Alfven Hugo, nar. r. 1872 ve Štokholmu, jeden z nejvýznamnějších souč. švéd. hudebníků, známý jako skladatel i jako dirigent. A. působí ve Štokholmu na konservatoři a na universitě, kde diriguje student. sbor, s kterým podniká též úspěšné cesty v zahraničí. Skladby: dvě symfonie, rapsodie a balady.

Algardi Alessandro (1602—1654), z Bologni, it. sochař a stavitel baroku, jehož nejznámnějším dílem je obrovský relief v chrámu sv. Petra v Římě, znázorňující papeže Leona a Atilu. Známý je též jeho portret kardinála Perettiho v zámeckém museu v Berlíně.

Algarotti Frant. A. (1712—1764), spis. známý hl. svým intimním přátelstvím s Bedř. Velkým. Jako syn bohatého kupce z Benátek podnikal zahraniční cesty, kde se prostřednictvím Voltairovým seznámil s Bedřichem, který jej pozval na svůj dvůr a mnohokráte jej vyznamenal; A. se stal hrabětem, komořím, rytířem řádu „Pour le mérite". Poměr s králem zůstal nezkalen i když se A. navrátil později do své vlasti a až do své smrti si spolu dopisovali.

Algarve (Algarbie), býv. král. nyní nejjiž. provincie Portugalska, nazývané též podle stejnojmenného sídelního města Faro. 4850 km², 228.501 ob. A. má málo průmyslu, ale značný export.

Algebra, ↘ matematika.

Algersdorf ↘ Valkeřice.

Algoabai, jihoafr. poloostr. v Kapsku od Cape Récife na západě až po Cape Adrione. Nejdůležitější přístav jest Port Elisabeth.

Algol, hvězda β v souhvězdí Persea.

Algolová barviva, získávají se oxydací anthracenu. Chem. označení jest antrachinon. Antrachinon krystalisuje v žlutých jehlancích. V barvířství hrají A. důležitou úlohu.

Algonkin, označení růz. indián. kmenů pův. Kanady a severových. částí Spoj. států. Známí jsou z nich Delavarové, Chippewayové, Černonožci a právě vymřelí Mohykáni. Jejich počet se neustálými boji velmi zmenšuje, takže až na nepatrné zbytky úplně vymizeli. Řeč a mravy těchto kmenů ukazují na příbuznost s Azteky.

Algonkium, ↪ geologie.

Algoritmus, znamená mat. pochod. Pochází z arab. jména Alchvariznu. Známý je euklidovský algoritmus k určení největšího společného jmenovatele dvou celých čísel.

Algrafie, druh reprodukční techniky, vynalez. 1892 Scholzem v Mohuči; používá se místo litogr. kamene hliníkových desek. Jsou velmi lehké. Lit.: Hesse, Das Gesamtgebiet des Aluminium Druckes (1912 — Archiv f. Buchgewerbe).

Algringen, hut. m. v Lotrinsku. Leží v prům. území, má asi 7.000 ob.

Alguacil (špan.). Právní úředník, často též soudní sluha.

Alhagi, subtropický druh paplionésů, zdomácnělý v Egyptě a Malé Asii. A. jsou malé nízké keře, se silnými ostny, malými okrouhlými listy a červeně zabarvenými květy.

Alhambra (arab.), (al-hamrah = rudá, červená). Nejkrásnější a nejmohutnější stavba z doby maurské ve Španělsku. I po staletích, po náhodných i svévolných poškozeních budí i dnes obdiv svou mohutností architektonického řešení a malebně ornamentálním propracováním. Je nejlepším důkazem vysoké kultury a uměleckého citu Maurů. Alhambra byla započata za panování Mohamed-Ibn-al Ahmara (1248) a dokončena jeho nástupci v r. 1354, aniž by se byla zachovala jména jednotlivých umělců. Leží na kopečku u Granady na břehu Darro uprostřed zahrad, prý na místě hradu ještě Féničany postaveném. A. sestává z hradu a ze zámku a má obvod asi 3½ km. Bývala ohražena červenavou zdí se 13 věžemi. Stopy této zdi jsou ještě patrny. Podle pověstí se A. jmenovala „Rudou" podle této zdi, podle jiných získala své jméno po rudé záři pochodní, při kterých se po léta na stavbě pracovalo. Projdeme krásným parkem Alhambry a přicházíme podkovitou branou k nejskvělejší části A., ke král. zámku. Dále přijdeme do dvoru myrt, který je mramorem vykládaný a je obklopený sloupovím a myrtovými keři. (Patio de los Arrayanes.) Uprostřed dvoru se nachází basén s vodotryskem a zlatými rybičkami. Zde se též nachází Camaresova věž, za kterou leží síň vyslanců. Tato Sala de los Ambajodores býv. státní síň. Sál tvoří čtverec o straně 11 m, má 9 oken s kopulí. Stěny jsou zdobeny jemnými ornamenty. Dále přijdeme do dvoru lvů (Patio de los Leones), který má své jméno po známé alabastrové studnici se 12 stylisovanými lvy. Tento obrovský dvůr je pestře vykládaný a obklopen mramorovým sloupovím o 124 sloupech. Z mnoha ostatních místností je vzpomenouti: síň Abencerragů, ve které tento rod byl při hostině ubit. Čin tento měl provésti Boabdil, poslední král Granady; síň dvou sester, která má jméno od dvou skvostných bílých mramorových desek, dále oblékárna královny (Peinador de la Reina). Právě početné místnosti užitkové se vyznačují pečlivým dekorativním upravením. V Alhambře lze viděti též t. zv. vázu Alhambry, div keramické techniky, na bílém základě modře, bíle a zlatě emailované. Je 1·36 m vysoká. Pochází ze 14. stol. a jest jediným exemplářem tohoto druhu. Dvě podobné vázy ze 16. stol. se ztratily. Naproti A. leží Generalife (podle maurského gennat el arif = zahrada architektů) malebná vila ležící uprostřed ozdobných zahrad. A. byla teprve asi před 100 lety šp. vládou restaurována. Cizina byla na toto veledílo upozorněna Pohádkami z Alhambry am. spis. Irvinga. Bohužel bylo před staletími hodně nenahraditelného zničeno, neboť po pádu Granady (1492) Španělé vše zničili. Karel V. (1516 až 1556) si nechal vedle zámku postaviti nikdy nedostavěný palác a Filip V. (1702 až 1746) se pokoušel dokonce o modernisování stavby. V r. 1812 byly věže zničeny od Francouzů, r. 1821 hrozilo stavbě zřícení zemětřesením a r. 1890 veliký požár. Jednu dobu sloužila A. jako kasárna a st. vězení. Vzdor všem těmto ranám zachována byla neporovnatelná krása této „Perly v smaragdech".

Alchemilla, kontryhel, je nenápadná rostlinka z čeledi rostlin růžokvětých (Rosaceae). Patří sem asi 20 druhů rostoucích po celém světě. Nejobyčejnější je kontryhel obecný (A. vulgaris), který v lidovém lékařství je velmi oblíben, jmenovitě při ošetřování různých ran. Kvítky jsou nevzhledné, zelenavé.

Alchemilla vulgaris.

Alchymie (také alchemie), jmenuje se věda, jejíž účelem jest poznati podstatu kovů a nerostů a najíti jejich prahmotu. Nejvíce se jí používalo proto, aby z kovů méněcenných bylo možno docíliti kovy ušlechtilé a cenné a vznikla v Egyptě a v Arabii, ve střdv. se rozšířila po celé Evropě, v nové době pak byla zatlačena do pozadí moderní přírodní vědou. Avšak i dnes má mnoho ctitelů, hl. v řadách okultistů. Arabský člen al ukazuje, že je

slovo alchymie původu arab. a „chemie" jest odvozena od staroegypt. slova kryjícího se pojmem „černý". Slovní význam názvu jest tedy „černé umění". Alchymie jest předchůdkyní chemie, a přesto, že některé její metody jsou příliš fantastické, prokázala moderní vědě služby veliké, hlavně svými experimenty a badáním o povaze hmoty.

Alchymie ovšem nesplnila všechny naděje v ni kladené; příčiny toho jsou: více deduktivní než induktivní metoda, cíle skoro nemožné a tajemnost, na které byla od badatelů zahalována, znemožnila nám dodnes, jakých vlastně výsledků se domohla. Příčinu toho nutno hledati v tom, že žádný obor lidského studia nebyl tak zatěžován spoustou příživníků, šarlatánů a podvodníků jako alchymie. Jisto je, že staroeg. kněží činili pomocí alchymie pravé zázraky; proto také se s uměním svým skrývali, zjevovali jej pouze zasvěcencům, a jen malá část jejich umění byla známa později badatelům, a to ještě hodně zmateně. Požárem alexandrijské knihovny byla zničena obrovská alchymistická literatura. Pokud víme, nejznám. pěstitel alchymie byl jistý Hermes Trismegistos, osobnost tajůplná, zasvěcenec mysterie a zakladatel tajného mystického řádu, jehož příslušníci svá tajemství žárlivě střehli. Proto se jmenuje alchymie také hermetickou vědou, přístupnou jen vyvoleným. Co z tajemství tohoto řádu vyšlo na venek, to shrnul ve svých knihách slavný arabský přírodozpytec Geber (arabsky: Džafar-al-Sofi, okolo 850 po Kr.), jehož spisy v nesčíslných překladech zaplavily Evropu. Geber zastával myšlenku, že prahmotou kovů jest síra a rtuť. Dlužno najíti jisté poměry, aby vytvořena byla ona tajemná, zlatá tekutina. Století namáhali se badatelé, aby tuto látku nalezli; názvy jako: kámen mudrců, červený lev, veliký elixír, rudá tinktura, to jest ona látka, která léčí všechny neduhy a proměňuje veškeré kovy v zlato neb stříbro. A. uchvátila největší duchy střdv. jako Alberta Magna, Rogera Bacona, Raimunda Lulla, Basilia Valentina. Na konci střdv. začalo se a. používati v lékařství; nazývala se také iatrochemie (iatros — řecky lékař). Z lékařů, který ji takto používal na prvním místě sluší jmenovati velikého Paracelsa, Libavia, Glaubera. V této době však stala se útočištěm podvodníků, kteří využívajíce lidské touhy po zlatě, nabízeli se, že pomocí alchymie vyrábí zlato. Avšak ani tato práce nebyla zbytečná, tajemství zlata se sice neodkrylo, ale nalezeny jiné užitečné věci. Tak Böttger vynašel tajemství porculánu, Kunkel rubínové sklo a pod. Ještě v nové době vyskytli se alchymisté; mimo známého dobrodruha Cagliostra a Ruggiera Caetana, zaměstnával se jí lékař Kostum, který založil zvláštní hermetickou společnost, která se jí zaměstnávala. Počátkem 17. století vyvíjela se z A. moderní chemie. Tvůrci chemie byli znalci a. jako Boyle, Stahl, Becher, Helmont, ba i znamenití učenci jako Newton, Leibnitz, Boerhaave. Ještě v r. 1782 tvrdil angl. lékař Price, že našel tajemství zlata, ale důkaz se mu nedařil. Také mod. básník Strindberg se jí zaměstnával. Přece však prof. Miethe možnost záměny kovů teoreticky dokázal, a tím bylo dokázáno, že ideál alchymie nebyl nedosažitelný. U nás se v nové době alchymií zabýval O. Zachar, který napsal o ní řadu dobrých knih: Alchymista Bavor Rodovský z Hustiřan a jeho rukopis nyní Leydenský 1902. Cesta spravedlivá v alchymii z r. 1457 (1899). Laurentius Ventura: Z zpuozobu přistrojení kamene filozofického. L. rukopis B. Rodovského z r. 1585. Vydal O. Zachar. 1907. O alchymii a českých alchymistech. 1912. Raymonda Lulla, Praktyka testamentu. Vyd. O. Z. 1906.

Alchymista, muž, který se zabýval alchymií. Alchymisté tvořili mezi sebou tajné bratrstvo a dorozumívali se znameními. Kdo nalezl „kámen mudrců", nazýval se adept.

alias (lat.), tolik, co jinak, kromě toho, jiným jm.

Ali-Baba, hrdina jedné z nejznámějších povídek Tisíc a jedné noci. A. se náhodou dozví kouzelné formulky: „Skálo, otevři se" a dosáhne tím vstupu do jeskyně čtyřiceti loupežníků.

Ali bey (1728—1773), bojovný náčelník Mameluků, r. 1766 osvobodil svou vlast, Egypt, z tur. poddanství, zvítězil nad Turky ještě v Arabii, Syrii, Palestině a v Tripolisu. V nových bojích o Egypt byl zajat a brzy potom zemřel.

Alibi (lat. jinde), znamená jiné místo pobytu podezřelé osoby v době činu, než je místo činu. U soudního projednávání je tudíž rozhodnou okolností důkaz alibi.

Alicante, nejjižnější prov. býv. král. Valencia. 5659 km², 470.149 obyv. Vyniká bohatstvím obilí, ovoce a jiných plodin. Má též veliký chov hedvábníkový. Vína A. jsou světoznámá. Hl. m. stejného jm. (řím. Lucentum, arab. Lekant a Alkant) má 53.000 obyv., leží na Středozemním moři, má veliký a významný přístav a je oblíbené, jako mořské lázeň. místo.

Alice spring, austral. m. v severním territoriu na řece The Told a na Severo-Jižní-Telegraf. lince v pohoří Macdonell.

Alien Bill (angl. = cizinecký zákon), jméno zákona pojednávajícího o právech a povinnostech cizinců ve Vel. Britanii a koloniích, vydaný r. 1905.

Alienace, odcizení; v lat. pojetí alienatio mentis, rozrušení mysli.

Alieni juris homo (lat. = člověk cizího práva), podle starého řím. práva označení člověka, který nemá svéprávnosti, ale je ve všem podřízen jiné právní osobě. V Římě byla považována manželka a každé dítě za A., dokud žil otec rodiny (pater familias). Stejně tak otroci. Protějšek k A. je sui juris homo (svéprávný člověk), na př. otec rodiny. V moderním právu nemá tento pojem žádného významu.

Aligarh, ind. m. ve spojených britsko-ind. provinciích, 120 km jižně od Delhi na jednom z kanálů řeky Ganges. Žel. stanice.

Aligator, ps. ↷ J. S. Machara.

Alighieri, rodné jm. bás. ↷ Danteho A.

Alimenty (lat. alimentum = potrava), označení příspěvků sloužících k výživě vypláceně jiné osobě, na př. od rodičů dětem. Všichni příbuzní v přímé linii jsou povinni vzájemně si vypomáhati, výživa jest však povinností členů vzestupných vůči potomkům. Podle řím. práva a Code Napoleon má nemanželské dítě živiti pouze matka, podle našeho otec. Výživa se děje pravidelným měsíčním příspěvkem (alimenta). A. jsou žalovatelny při nedodržování lhůt, nebo upírání t. zv. alimentační žalobou.

a limine (lat., hranice, mez), zepředu, zásadně, s přesným určením; užívá se jmenovitě u sloves odporu, na př.: a. l. popříti, odmítnouti, vyloučiti atd.

Alin Oskar Josef (1846—1900), význ. švéd. hist. badatel a státník, vyučoval od r. 1872 na universitě v Upsale, kde zemřel jako rektor. Jako poslanec byl A. vůdcem pravičácko-konservativní strany. Byl zastancem ochranných cel a v švéd.-norském konfliktu zastupoval důrazně švéd. vládu. O této t. zv. unijní otázce napsal A. dvě díla zastávající švéd. stanovisko. Jsou to: Švédskonorská unie (1889—91) a Ujednání Švédska a Norska s cizími mocnostmi (1900). Tato díla samozřejmě nezůstala bez odporu se strany Norů. A. zásluhy spočívají hlavně v badání v dějinách Švédska v 16. st., o úloze Švédů ve třicetileté válce a v 19. st. A. překládal též díla Droysena a Rankeho do švéd. jazyka.

a linea (lat., na nové řádce nebo zepředu). Výraz se užívá pro označení odstavce v psaných nebo tištěných dílech, jmenovitě značí odstavce delších paragrafů v zákonech.

Ali Paša, ↷ Aali Paša.

Ali Paša z Janiny (1741—1822), tur. válečník a mocnář, svého času pro svoji krutost, velikou moc a pro vztahy k evropským mocnostem proslulý. Pocházel z váženého alb. rodu, převzal nejdříve vládu nad Albanií a nechal si potvrditi též od sultána místodržitelství (Abd-ul-Hamid I.) zemí: Thessalie, Epirus, Makedonie a Východní Rumelie. Měl oporu ve vl. obrovské armádě a podpoře evr. velmocí. Byl od sultána téměř neodvislý a platil mu pouze roční poplatek. Jeho vláda byla energická, často bezmezně krutá, avšak proti křesťanům byl, jako první Turek, tolerantní. Různými přestupky a výstřelky vyprovokoval sultána, který jej r. 1820 obléhal v Janině. Následkem nedostatku potravin se A. vzdal a byl, vzdor slíbené volnosti, zavražděn r. 1822.

Aliquis, ps. ↷ Jan Čajáka.

Aliquid haeret (lat.), vždy zůstane něco viset, podle řím. pořekadla: calumniare andacter, semper aliquid haeret. (Vždy pilně pomlouvati, něco vždy zůstane viset.)

Aliscans, ve XII. st. velmi oblíbené hrdinné epos francouz., popisující činy Guillame z Orange. Název je zkomolenina z lat. Elysii Campi (Elysejská pole). Tak se jmenovalo totiž veliké starokřesť. pohřebiště na dolní Rhoně. Podle pověsti se zde odehrála bitva Saracénů a tuto A. opěvuje.

Aliso, řím. hrad, vystavěný Druzem (ok.) 15 př. Kr. jako obranná pevnost proti Germánům; časem zničen, byl obnoven v 9. r. po Kr. Germanikem. Dříve mělo se za to, že A. byl nedaleko Elsen (vedle Paderbornu), nad Lippou; počítalo se také s něk. jinými místy (na př. Haltern). Nové vykopávky objevily vedle Oberaden velký hrad, který nyní dosti všeobecně se považuje za A.

Alison (älisn) Sir Archibald (1792 až 1867), syn známého duchovního, angl. dějepisec. Ve svých spisech snaží se dokázati cílevědomé působení vyšší moci při všech událostech bludům. A. jest proto přesvědčený tory a roztrpčený protivník demokracie. Jeho Dějepis Evropy v desíti sv. byl velmi rozšířen a byl přeložen do mnoha jazyků, ba i do arabštiny. Dílo jest cenné, trpí však zaujatostí spisovatele při posuzování mn. příhod a osob.

Aliterace, zvl. druh rýmu, ve kterém se jedno písmeno opakuje ve verši několikráte po sobě. Př.: Slavme slavně slávu Slávův slavných.

à livre ouvert (a livr uvér, fr.), s otevřenou knihou, hudební výraz pro hru z listu, t. j. bez přípravy.

Rostliny cibulovité.

1. Tulipán zahradní (Tulipa Gesneriana L.). 2. Narcis bílý (Narcissus poëticus L.). 3. Kosatec německý (Iris Germanica L.). 4. Šafrán jarní (Crocus vernus Wulf). 5. Cibule kuchyňská. 6. Hyacint zahradní. 7. Pažitka. 8. Cibule ploská červená. 9. Pór. 10. Hlíza česneku pěstěného.

Alizarin, již dlouho známé barvivo, obsažené v kořenech mořeny barvířské. Je tam obsaženo ve tvaru glukosidu kyseliny ruberytrinové, která smíchána s rozředěnou kyselinou solnou se rozpadá na a. a glukosu. V novější době se vyrábí tavením antrachinonu a žíravého drasla za přidání chlorátu draslového. Nádherné oranžově červené, průhledné, prismatické krystaly, které se rozpouštějí v alkalických sloučeninách a barví se tmavě fialově· taví se při 290°. Dává s četnými kysličníky kovů, na př. s kysličníky hliníku, železa, chromu atd. význačně zbarvené soli, t. ř. alizarinové laky.

Alizarinové laky jsou barviva, vyrob. z alizarinu a z kysličníků kovů.

Aliapars, ♌ Jan z Prahy.

Aliaps, ps. ♌ Jana z Prahy.

Aljaška, Aljaska, sev.-záp. kout amer. kontinentu, současně nejsev. stát Spoj. států am. A. přešla do državy Spoj. států r. 1867 za obnos 7.2 mil. dolarů, aniž bylo v té době něco známo o bohatství jejího zlata. A. sahá od 52. až k 71. stupni sev. šířky a obsahuje plochu 1,518.700 km² s 55.000 obyv. Svou přírodní krásou je velmi podobna Norsku, které je rovněž na 60. stupni sev. šířky. Neproniknutelné pralesy se střídají s tundrami, které jsou po 9 měsíců v roce pokryty sněhem. Obrovské ledovce připomínají bezprostřední blízkost polárního kruhu. Podle přibližných měření je jeden z obrovských ledovců A. větší než všechny ledovce Alp dohromady. Povrch jest vesměs kopcovitý a vybíhá na jihu v ledovcovité pobřežní pohoří, dosahující svého nejvyššího bodu horou Mac Kinley (pojmenován podle objevitele) 6188 m. Pohoří vzniklo následkem sopečné činnosti. Pokračování tohoto pohoří tvoří silně vulkanická skupina ostrovů Aleutských, mající dodnes ještě činné sopky. Aleuty, stejně jako ostrovy Beringova moře, Sv. Matyáš, Sv. Vavřinec, ostrovy Pribilovy a Nuniwak patří zeměp. a pol. k Aljašce. Řeky A. ústí částečně do Beringova moře, jako Jukon a Koskuvim, část. do Tichého oceánu, jako Stikine a Copper River. Obě řeky sev. části se vlévají do Sev. ledového moře, jsou to: Noatak a Colwille. Podnebí je stejné, jako na Sibiři. Vyznačuje se krutou a dlouhou zimou a krátkým a teplým létem. Na pobřeží je podnebí podstatně lepší, než ve vnitrozemí. Se všech stran obklopující moře usnadňují tvoření mlhy tak, že jasné dny patří k zvláštnostem Aljašky. V sev. částech území zůstávají spodní vrstvy půdy i přes léto promrzlými. Rozmrzlá vrstva sahá do hloubky asi 60 cm. S výjimkou pohoří sahajícího do pásma věčného ledu a tundrového pásma na severu, disponuje A. ohromným lesním bohatstvím. Lesy jsou většinou jehličnaté; bohatství zvěře však v poslední době značně pokleslo vlivem velkého počtu lovců a lovců kožišin, kterých se tam usadilo veliké množství. Výnosný je ještě lov lososů ve velkých řekách a lov tuleňů na pobřežích Beringova a Ledového moře. Zužitkování lososů provádí velký počet továren na konservy. Zeměděl. využitkované půdy je velmi málo a omezuje se výhradně na jižní údolí řek. Stejně malého významu dosahuje chov dobytka. Vládě se však v poslední době podařilo zavésti chov sobů a takto aspoň částečně zužitkovati rozsáhlé neúrodné tundry. Hojně se vyskytují na A. drahé kovy, jimž děkuje A. za svůj název „Zlatá země“. R. 1896 byly na Klondike nalezeny první stopy zlata a od té doby je A. cílem mnoha přistěhovalců. Zlatokopové stavěli města a zase je strhávali a postavili o kus dále v blízkosti nové zlatonosné žíly. Nyní má A. moderně a technicky dokonale vybavené státní doly na zlato a měď. Kromě zlata a mědi se doluje na stříbro, cín a částečně i uhlí. Vývoz kovů dosahoval v poslední době ročně asi 40 mil. dolarů. Teprve objevením přírodního bohatství byla země budováním železniční sítě (1190 km) a vodní dopravou scelena. Správu státu obstarává kromě ústřední vlády ve Washingtonu zemský president jmenovaný na čtyři roky, se sborem skládajícím se z 8 senátorů a 16 poslanců. Původní sídlo guvernérovo byla Sitka, později pak přesídlil do sídelního města Juneau ve středu země.

Díla mod. spis. (Jack London) pečují, aby se z pohádkové romantiky kraje nic neztratilo. Praobyvatelé Aljašky, hrdinové všech těchto povídek, byli Indiáni, kteří se však svými zvyky podobají více Eskymákům, než svým jižněji bydlícím rudým bratřím.

Aljaž Jakob (* 6. 7. 1845), slovin. hud. skladatel. Vynikl především jako skladatel světských písní.

Aljechin Alexander (nar. roku 1892 v Moskvě), vynikl již ve svých 19 letech na šachovém turnaji ve Štokholmu (1912). Na velikých turnajích před válkou (r. 1913) v Ševeningách a Petrohradě byl mezi prvními. Po válce se usadil v Paříži a skvělým stylem vyhrál veliké turnaje v Haagu (1921) a v Hastingsu (1922 a 1923). R. 1927 se uskutečnil jeho zápas s dosavadním mistrem světa Capablancou v New Yorku a A. se podařilo po několikatýdenním boji Capablancu poraziti. A. hra vyniká nezávislostí ideí,

mnohostranností, elegancí a útočností. Patří k t. zv. moderní škole.

Alkahest (arab.), výraz z alchymie pro tajemný, universální, divy působící prostředek k rozpouštění všech látek. O něm se často zmínil Paracelsus.

Alkáios, vynikající řec. lyrik z Mytilénu, žil na ostrově jménem Lesbos kolem roku 600 před Kr. Svoje básně psal v aiolském nářečí. Byv jako náruživý zastánce šlechty proti vládnoucím tyranům od těchto ze země vyhnán, smířil se s moudrým a spravedlivým Pittakem. Jeho ušlechtilé písně, překypující životní silou a touhou po svobodě, vyznačují se hrdým, náruživým citem. Bohužel se mnoho nezachovalo. Veliký vliv měl na Horátia. Alkajská strofa básnická, Horátiem zvláště hodně užívaná, je známa ve třech různých tvarech, o jedenácti, deviti a desíti slabikách a skládá se z pěti- neb čtyřstopých veršů se zdvihem a daktylem neb s jedním z nich.

Alkalické kovy, všechny blízko příbuzné kovy → lithium (Li), → sodík (Na), → draslík (K), → rubidium (Rb) a caesium (Cs). Jméno jejich pochází odtud, že byly již dlouho některé jejich sloučeniny známy pod jménem alkálií. Vyznačují se fysik. vlastnostmi kovů. Pozoruhodná jest jejich malá specifická váha, která u lithia, sodíku (Na) a draslíku (K) jest menší vody, což značí, že tyto prvky plují na vodě. Lithium má ze všech známých kovů nejmenší specifickou váhu. Vodu rozkládají ihned za vývinu vodíku a alkalických hydroxydů (na př. na Na + H_2O dá Na OH + H), což bývá částečně doprovázeno hořením. Fysikální údaje těchto kovů jsou vyznačeny na dolejší tabulce:

Prvek:	atomová váha	specif. váha	bod tání	bod varu
lithium	6·94	0·53	186°	1400°
sodík	23·00	0·97	97°	742°
draslík	39·10	0·86	62·5°	667°
rubidium	85·45	1·52	38·5°	přes 600°
caesium	132·81	1·88	26·5°	nižší než Rb.

Alkálie = žiraviny, alkalické kysličníky n. zásady obsahující jako charakteristickou součást jeden n. několik hydroxydů (OH). A. s → kyselinami a vodíkem (H) dají vodu (H_2O) a kov. zásady se zbytkem kyseliny sůl. Na př. sodný louh (NaOH) + kyselina solná (HCl) dá vodu (HOH = H_2O) + chlorid sodný (NaCl). Chlorid sodný je kuchyňská sůl.) A. jsou hydroxydy alkalických kovů.

Alkaloidy jsou silně zásadité látky ústrojné, obsažené v různých rostlinách. Nejčastěji jsou vázány na organickou kyselinu. Jsou to velmi jedovaté látky. Nejznámější a. jsou: coniin, obsažen v bolehlavu, kdež tvoří jedovatou součást této rostliny. Jest to bezbarvá kapalina omamného zápachu. B. v. 167°. Nikotin jest obsažen v různém množství v listech tabákových. Bezbarvá, velice jedovatá kapalina nepříjemného zápachu s b. v. 247°. Chinin, v chininové kůře. Blýskavé jehlice, tající při 117°. Bývá užíván zvláště ve formě sulfátu jako léčivý prostředek proti horečce, především proti malarii. Strychnin a brucin, obsaženy v kulčibě (Strichnos nux vomica). Strychnin krásně krystaluje, taje při 284°, má hořkou chuť a jest velmi jedovatý. Příznaky otravy jsou doprovázeny křečemi. Brucin rovněž dobře krystaluje, taje při 178° a jest také prudký jed. Mák (Papaver somniferum) obsahuje celou řadu a., nejdůležitější jsou narkotin, morfin a kodein. Těch se nejvíce užívá v lékařství pro jejich blahodárné účinky při bolestech a nespavosti. Atropin jest obsažen v rulíku, blínu a v mnohých jiných rostlinách. Jest velmi jedovatý, taje při 115°. Působí rozšíření zřítelnice, bývá proto také užíván jako léčivý prostředek Kokain se získává z listu keře koka (coca). Jest to krystalická látka, která při 98° taje. Jest rovněž jako léčivý prostředek užíván v lékařství, někdy i nezákonně jako dráždidla (kokainisty) nedovoleným způsobem, ovšemže může býti také jen vdechován. Tu také dochází k onemocněním, jež pak vedou k smrti.

Alkamenés, řec. sochař, jeden z nejlepších žáků Feidiových. Jeho mnoho obdivované sochy bohů byly zhotoveny z nej dražšího materiálu, jako ze zlata a slonoviny. Někteří připisují A. také skupiny na střeše Diova chrámu olympského, z nichž byly některé části r. 1876 vykopány.

Alkan (alka) Charles Valentin (1813 až 1888), franc. pianista, sklad. a ped. Psal etudy.

Alkanna tinctoria.

Alkanna tinctoria, z řádu drsnolistých, jest rostlina vytrvalá. Jest domovem v střední Evropě, zvláště kolem Středozemního moře, listy má kopinaté, podlouhlé, zoubkované a hrubě chlupaté. Květy má pod. karafiátu → knotovce. Kůra kořene a. obsahuje barvivo velmi podobné pravé → henně a bylo již ve středov. uží-

váno jako krášlícího prostředku. V mastných olejích se rozpouští tmavě červeně. V chemii se užívá alkanové červeni k důkazu jistých látek. Tato červeň jest nerozpustná ve vodě, v alkoholu, éteru, chloroformu; v mastných olejích se rozpouští červeně, ve čpavku a v žíravém draslu modře. Pravá a. henna získávána jest z rostliny ⚘ lawsonia inermis, která roste v tropech, zvláště v Australii.

Alkarnosa, směs různých výživných látek, lehce stravitelných. Hlavně se jí používá k umělé výživě kojenců.

Alkasar (arab. al kasr, palác) zámek, palác.

Alkéstis, podle řecké mytologie dcera Péliova a manželka krále Adméta z Thessalie. A. se obětovala dobrovolně bohům, aby, řídíc se věštbou, zachránila svého nemocného chotě. Později ji opět vynesl Herakles násilím z podsvětí. Její osud opěvuje Euripides ve slavném dramatu. Tento námět byl i později často básnicky zpracován, táž látka v stejnojmenné opeře Gluckově.

Alkibiadés lat. Alcibiades (450—404 př. Kr.), athén. vojevůdce a politik, muž neobyčejně schopný a nesmírně ctižádostivý. Jeho bouřlivý život je velice zajímavě líčen Plutarchem a Corneliem Nepotem. A. pocházel ze slavné rodiny Alkmeovců, byl bohatý, krásný, odvážný a nadaný. Otcem jeho byl Kleinias, který již r. 447 zahynul v bitvě u Koroneje. Ten svěřil A. péči svého příbuzného Periklea. Byl vychován pod dozorem nejlepších učitelů, mezi jinými také Sokrata a dobyl si záhy úspěchu ve vědě vykazuje neobyčejné nadání. Avšak právě lehkost, s níž se dožíval neustále úspěchů, se stala jeho kletbou, poněvadž ho podněcovala k nesmírné pýše a marnivosti. V bitvě u Potideje (432), která byla jeho první výpravou voj., zachránil mu život jeho učitel Sokrates, jemuž se o osm let později mohl A. odvděčiti v šarvátce u Delia. Od r. 422, po úmrtí Kleontově, zúčastnil se A., tou dobou ženatý s dcerou bohatého Hipponita, i života polit. Ale již první jeho rada polit. přinesla Atheňanům neštěstí. A. z řevnivosti vůči Nikiovi, který ujednal r. 421 mír se Spartou na 50 let, pohnul Athéňany již rok potom k zrušení smlouvy. Ve válce z toho vzniklé (418) Athenští a jejich spojenci utrpěli porážku u Mantyneje r. 418. Aby nějak zastřel tento nezdar, podnikl A. výpravu proti Sicilii a byl jmenován r. 415 společně s dvěma jinými vůdcem této výpravy. Krátce před odjezdem upadl A. v podezření, že ve své opovážlivosti a bezbožnosti zničil jednou v noci všecky Hermovy sochy v Athenách. Byl odsouzen, ne sice pro tento čin, ale v souvislosti se všeobecným pobouřením vyvolaným pro urážku Eleusinských mysterií. Hned nato byla mu však svěřena výprava na Sicilii, kdež s počátku dosáhl skvělých úspěchů. Když byl potom náhle odvolán do Athen, aby se odpovídal před soudem, utekl při návratu do Sparty, v níž mu jeho uhlazené chování i moudrost zjednaly přízeň obyvatelstva. Tou dobou byla naň za jeho nepřítomnosti v Athenách uvržena klatba, ba i vynesen rozsudek smrti. Jeho majetek byl zabaven. Ze msty proti svému rodnému městu, poradil A. smrtelnému odpůrci Athen, Spartě, aby pomohla Syrakusům. Tím byla athenská výprava na Sicilii nadobro zmařena. Dále navrhl A. Sparťanům, aby se spojili s per. satrapou Tissafernem k dobytí Athen. Leč, než se ten plán uskutečnil, hledal A. útočiště u Tissaferna před závistí a podezřívavostí Spartských vůdců. Jeho útěk byl odůvodněn také tím, že se obával trestu pro svedení manželky krále spartského Agida II. Snažil se však dosíci všemožnými intrikami a lstivostí dohody mezi Tissafernem a oligarchy Athen, čímž si chtěl umožnit návrat do vlasti. Jeho úsilí nevedlo k úspěchu, neboť zakrátko přišli v Athenách o svou moc, již měli jen krátký čas ve svých rukou. Athenská armáda, hledající nové demokratické vůdce, uposlechla A-ových rozkazů. Potom se A. značně přičinil o námořní vítězství u Abidů r. 411 a následujícího roku zdolal odpor Sparťanů i Peršanů u Kyzika r. 410. Posléze dobyl i hlavního města panujícího nad Hellespontem, ba i nad Černým mořem. To upevnilo nadvládu Athén na moři. Když se r. 408 vrátil do své vlasti, byl přijat jako triumfátor a rozsudek slavnostní smrti byl odvolán. Ze svého úspěchu se však těšil jen krátký čas, neboť měl odedávna vlivné nepřátele. R. 407 měl A. nezdar jako vůdce námořní i pěší moci proti spartskému vojevůdci Lysandrovi. Když A-ův zástupce v jeho nepřítomnosti a proti jeho rozkazu spáchal strategickou chybu, navázav boj a prohrál bitvu, byla mu ihned nato A-em odňata moc. A. se marně snažil s ostrova Chersonesu, kamž se uchýlil, varovati nové vůdce před rozhodnou bitvou u Aigospotamoi. Atheňané byli poraženi a A. se uchýlil k perskému satrapovi Farnabazovi, aby si získal jeho prostřednictvím důvěry krále Artaxerxa II., jehož chtěl varovati před povstáním jeho bratra Kyra. Avšak Farnabazos, buď pod vlivem bratrovým, nebo na žádost Lysandrovu dal rozkaz, aby byl A.

úkladně zavražděn. Tak zahynul A. v cizině, aniž by se mu byl podařil jeho poslední polit. plán. — Neobyčejná krása a zajímavý životní běh A-ův inspirovaly mnoho starověkých umělců, avšak nezachovalo se z jeho doby v oboru výtvarného umění nic podstatného, takže se dá vzkřísit jaho obraz jen z literárních památek jeho současníků.

Alkifrón, řec. řečník v 2. stol. po Kr. Od A-a se nám dochovalo celé množství vymýšlených dopisů z různých nižších vrstev Atiky, mezi nimi zvláště známé dopisy hetér. Tyto dokumenty jsou zajímavý poznatek mravů a názorů tehdejší doby.

Al-Kindi Jakub ibn Isák (ca. 813—873 p. Kr.), z Basry, vynikající arab. myslitel, matematik, astrolog a lékař. Je pokládán za zakladatele arabsko-aristotelovy filosofie a často označován jmény: Arabský filosof neb Foenix všech věd. A. se domníval, že každá věc, správně porozována, musí obrážeti v sobě celý vesmír. Pravověrní mohamedáni pokládali A. za kacíře.

Alkinoos, král Faiáků na ostrově Kerkyře. Pohostinství, kterým poctil Odysea ke konci jeho bludných cest, jest Homérem zevrubně vyličováno. A. jest otcem Nausikei.

Alkmaar, m. v Holandsku asi s 23.000 ob., světoznámé rozsáhlým a pravidelně pořádaným trhem na sýr.

Alkmaion, z Krotonu (již. It.). Žák Pytagorův, který jako stařec mladíka vyučoval. Řecký lékař a fysiolog, platil za otce mediciny a vykonal veliký vliv na pozdější vědce. A. jako první vykonával lékařství metodami čistě věd., snad také již pitval. Ačkoliv jeho jediná kniha „O přírodě“ se brzy ztratila, připisuje se A. probádání oka, hrtanu a souvislosti mozku a smyslových orgánů. Zvl. zájem jevil A. pro povahu lidského semene a tvoření se dítěte v těle mateřském. Svá studia věnoval také spánku a dýchání. A. byl Aristotelem napaden ve zvláštním spise, který, bohužel, rovněž propadl ztrátě.

Alkmaiónovci, jedna z nejstarších rodin šlechtických z Athen, odvozovala svůj pověstmi opředený původ od Alkmaióna, vnuka Nestorova. Pro zhanobení oltáře athenského (t. ř. kylonský poklesek) dočasně vyhnáni, navrátili se A. trvale do vlasti, když svrhl jejich příslušník Kleistenes (510 př. Kr.) vládu tyranů athenských. Rod A. vymřel druhým pokolením, avšak ještě dva nejslavnější Atheňané odvozovali po matce svůj původ v rodu A., totiž ↗ Perikles a ↗ Alkibiades.

Alkman, lyrický bás., který — původně jsa otrokem v Lydii — přišel do Sparty, kde nabyl občanství. Skládal v dorském nářečí sborové zpěvy a také erotické písně. Žil mezi 650 a 612 př. Kr., ale z básní jeho se jich jen málo zachovalo. Alkmanské metrum, po něm (chybně) nazvané, sestává střídavě z katalekticko-daktylského hexametru a z právě takového tetrametru.

Alkméné, v řec. bájesloví král. dcera z Mykén, vdala se za svého bratrance ↗ Amfitryona, krále tyrinského. Zatím co její choť meškal na válečném tažení, přišel k ní Zeus v manželově podobě. Z tohoto spojení povila A. dvojčata, a to Diovi ↗ Herkula a svému manž. Ifikla. A. byla po své smrti na Diův rozkaz přenesena do Elysia a tam oddána ↗ Radamantovi. Byla jí prokazována božská pocta co zakladatelce rodu Heraklova.

Alkohol, spiritus, líh vinný. Chem. zn. C_2H_5OH. Starověk znal již víno a pivo, neznal však a. Vědělo se, že vařením vína vznikla opojná, hořlavá tekutina, na kterou se však přišlo teprve ve 12. stol. po vynálezu destilace a to ještě smíšenou s vodou. Byl nazván pro svou léčivou sílu aqua vitae, později spiritus vini — líh vinný. Název alkohol pochází od Paracelca. U nás jest vyráběna největší část a. (asi 80%) z brambor, menší část z obilí, ve většině ostatních zemí má převahu ještě dnes výroba z obilí, zvláště z kukuřice. Výroba z brambor může býti rozdělena v pět oddělení: 1. příprava sladu; 2. zcukernění škrobu; 3. kvašení; 4. destilace surového a-u; 5. příprava hotového alkoholu. Výroba sladu provádí se tak, že se namočí ječmen na 2—3 dny ve vodě, potom se rozloží na zemi v čisté a vzdušné místnosti ve vrstvě asi 30 cm silné. Po několika dnech počíná ječmen pučeti a několikerým převracením se udržuje teplota pod 20°. Po 7—9 dnech se obdrží „zelený slad“, který se rozmačká a je s vodou smíchán na „mléko“. Při zcukernění škrobu se přeměňuje škrob bramborový za přidání sladu v maltosu, druh cukru. Tento proces je prováděn v otevřených kádích. Pak se přidají kvasnice a kvašením obdrží se z cukru vedle kyseliny uhličité alkohol. Destilací se oddělí a., ovšem ještě znečištěný, od ostatních látek. Tento se potom čistí různými pochody. Absolutní alkohol, t. j. 100%, bez vody, vyrábí se vařením s žíravým vápnem a destilací. Z obilí, zvláště ze žita, se výhradně vyrábí kořalka. Obilí se šrotuje, t. j. hrubě

rozmělní, pak se dá do otevřené kádě, při 62—65° smíchá se s malým množstvím kyseliny sírové a s 15% sladu, dále se přidají kvasnice a vše se nechá při 20—30° tři dny kvasiti. Mimo tyto dva hlavní druhy výroby získává se a. také z melasy cukrové řepy a jako vedlejší výrobek při výrobě kvasnic. Kromě toho se zkouší vyrobiti jej praktickým pochodem ze dřeva. Ve Švýcarsku se vyrábí v poslední době a. z karbidu přes acetylén a aldehyd. Také v Německu kryje jedna továrna, Badische Anilin- u. Sodafabriken → I. G. Farben, svoji vlastní potřebu výrobou z karbidu. Nejvíce a. se vypije, buď jako víno, pivo neb kořalka a likér. Již kolem r. 1600 bylo vyráběno hodně kořalky z obilí a také vypito. V mírných dávkách požit, nepůsobí a. na lidské tělo právě zdraví škodlivě, ba může se státi za určitých okolností prospěšným svou oživující silou, působící zvláště na srdce a plíce. Jelikož a. proniká stěnami žaludečními a ihned přichází do krevního oběhu, má také tu schopnost, že ukládá v těle uhlohydráty a mastnoty velmi rychlým způsobem. Každý nemírný požitek vede však v zápětí k otravným symptomům, které vyvolávají těžké poruchy na zdraví. (→ Alkoholismus.) Ale také požití malých dávek a. vyvolává po předchozím oživení pocit skleslosti. Větší význam má a. v lékařství. Použit s jinými léky jednak interně a jednak zevně jako prostředek k mazání, přísluší a. významná úloha v lékařské vědě. V průmyslu slouží a. jako líh k pálení, k výrobě kyseliny octové, k výrobě éteru, laků a barevných laků, k výrobě voňavek, k výrobě střelného prachu, celulosy a anilinových barev.

Alkoholáty. Mezi a. řadí se všechny → alkoholu chemicky příbuzné látky. Obsahují skupinu OH, která je pro ně význačnou. Vyskytuje-li se tato skupina jen jednou, označují se a. jako jednomocné, je-li jich víc, 2, 3 nebo více skupin, jako dvoj-, troj- neb vícemocné a. Nejdůležitější jednomocné alkoholy jsou → metylalkohol CH_3OH, etylalkohol, zv. krátce → alkohol (též spiritus) C_2H_5OH, → propylalkohol, → butylalkoh. C_4H_9OH. Z důležitějších jsou ještě cerylalkohol $C_{26}H_{53}OH$ a myricilalkohol $C_{30}H_{61}OH$, obsažené v různých druzích vosku, také ve včelím vosku. Z dvojmocných alkoholů jest nejznámější glykol $C_2H_4(OH)_2$; tvoří hustou nasládlou kapalinu s b. v. 197·5° Nejdůležitější trojmocný a. jest glycerin $C_3H_5(OH)_3$; jest to bezbarvá hustá kapalina, která silně pohlcuje vodu. Z vícemocných a. mají ještě pěti- a šestimocné a. zvl. význam, jelikož mezi nimi a různými cukry se jeví v chemii úzká souvislost.

Alkoholismus. Rozumíme tímto jednak hnutí, které jde za požíváním alkoholu a jednak rozum. tím také alkoholismem vyvolané příznaky otravy. V úmyslu, přivoditi otravy, a. bývá zřídka používán, leda k ulehčení připravovaného zločinu (tak na př. při násilnostech). Příznaky otravy a. vznikají zvláště při nesmírném požívání a-u a projevují se chronickými žaludeč. potížemi, játrovými chorobami, ztučněním srdce, zápalem ledvin, zkornatěním cév a vedly při vyšším stadiu k šílenství (deliriu). V 90% ze všech případů může se u pijáků a-u dokázati dědičnost. Zhoubné vlivy nemírného požívání a. na duševní, tělesné a mravní založení jsou hrozivé, jelikož nejvíce zločinů (→ statistiku) bývá provedeno v opilém stavu. V číslicích vyjádřeno, bývá spácháno opilci 68% všech přepadení, 63% všech přestupků proti mravopočestnosti, 58% zabití a 46% vražd, nečítaje v to velký počet malých provinění. 300.000 manželek a 1 milion dítek jest odsouzeno opilstvím mužů k bídě. Vyléčení opilství může nastati jen v ústavech k tomu účelu zřízených, rovněž přistoupení k abstinentnímu kroužku může uchrániti jednotlivce, aby po vyléčení nenastal opět návrat k špatnému. Zákony, obsahující zákaz alkoholu (Amerika, Švédsko) rovněž jako omezení při udělování výčepnických koncesí neosvědčily se dosud jako prostředky proti a-u. Činnost abstinentních kroužků jest proto na druhé straně vítána, jelikož se tu však jedná jen o dobrovolnou příslušnost, jest vliv tento velmi omezený.

Alkovna (arab. alkoven značí klenbu), oddělená část pokoje od ostatního celku, která není osvětlována zvláštním oknem. A. slouží často za ložnici a pak bývá oddělena záclonami od ostatního pokoje. A. značí také pojem důvěrnosti. Veliké její rozšíření ve Francii lze si vysvětliti tím že se ve Fr. platí daň z oken.

Alkuin (735—804), pocházející z Yorku v Anglii, učený teolog, seznámil se na kněžské služební cestě s císařem Karlem Velikým 781 v Parmě. Od té doby zůstal hlavním spolupracovníkem císaře v jeho vychovatelských snahách a působil nejčastěji v Tours. A. zasáhl také do dogmatických sporů své doby a vykonal svými spisy velký vliv na duševní vývin svého století.

Alky, ptáci z čeledi potápěčů, žijící v s. ledovém moři. V stř. Evr. jest tato čeleď zastoup. známým roháčem velikým. A. se vyznačují krátkými nohami, posunutými hodně dozadu. Toto uzpůsobení no-

hou jim umožňuje, aby se pohybovali hodně vzpříma, což právě je u všech druhů této čeledi typické. A. shromažďují se v době líhnutí v ohromných hejnech na strmých skaliskách, t. ř. ptačích horách, aby svá mláďata vylíhly. Proto je řadíme, jako tak mnohé mořské ptáky, ke skupině ptáků společně líhnoucích.

Alca impennis.

Alkyl, jednomocný radikál uhlovodíků řady mastné, který vzniká odejmutím jednoho atomu vodíku. Na př. od uhlovodíku methanu — methyl, ethanu — ethyl atd.

Alkyoné (též Alcyoné neb Halkyoné), podle řec. mytu dcera Aiolova, boha větru, a manželka trachinského krále Keyka. Za vzývání Dia a Héry byla za trest proměněna v potápku a její manžel v ledňáčka a oba bloudili bez odpočinku nad vlnami, aniž by se mohli nalézti. Podle jiného znění byl Aiolus (neb Zeus) tak pohnut zármutkem A., jejž jevila, když její mrtvý choť byl vynesen vlnami na břeh, že proměnil oba v ledňáčky.

alla (it. — jako, podle způsobu); v hudbě užívá se v rozmanitém spojení. Na př. Alla breve — krátce, v rychlém tempu $^2/_2$ taktu; alla camera — v komorním slohu; alla marcia — v pochodovém tempu; alla turca — podle tureckého způsobu; alla zingara — po cikánsku atd.

Allah, v náboženství islamském jméno jediného, věčného, vševědoucího, všemohoucího Boha. Jm. se skládá z členu al a starého božího jména ilâh, které je semitského původu. Doklady proto nalézáme v aramejštině, sábejštině, hebrejštině (Srv. židovské Eloah.) Když Mohammed tvořil islam pod vlivem židovství a křesťanství, chtěl vykořeniti starou arabskou víru v bohy a démony; stanovil tudíž pojem jednoho boha a nazval ho jménem illâh, jménem, které je prastaré a značilo nejvyššího a nejmocnějšího boha starých Arabů. Pojem A. má v koránu 99 přívlastků, které jsou zpracovány na způsob litanií a symbolisovány růžencem, podobným katolickému. Nejznámější forma vyznání víry v A. je známá věta: Lâ ilahah illa 'llahu, které se přidává: wa Muhammadun rasûlu — Mâhi (Není Boha mimo Boha a Mohammed iest prorok Páně).

Allahabad, distrikt na sz. Brit. Indie. 44.714 km², 5,535.803 ob. Cukrová třtina a bavlna tvoří hlavní produkty. Hl. m. A., 172.032 ob., proslulé brahmánské poutní místo s chrámem Hindua.

Allais Alfonse (1854—1905), fr. humorista, jehož žerty a črty byly po léta atrakcí známého kabaretu Chat noire (Černý kocour). Na př.: Kapitán Kap. (Hořejší, 1921.)

Allais (alé) Gustave (23. května 1853 v Paříži), fr. spis. lit. studií, prof. franc. písemnictví na universitě v Rennes. Probádal hl. dílo fr. bás. Lamartina. Sp.: Malherbe et la poésie française à la fin du XVI. siècle (1891, M. a fr. bás. ke konci 16. stol.); Lamartine en Toscane et les Harmonies (1908, L. v Toskánsku a Harmonie); Nouvelles études sur les Harmonies (1913, Nové studie o Harmoniích).

Allan David (1744—1796), skot. malíř a ilustrátor. Proslul svými náladovými a lidovými obrazy své vlasti, které mu získaly přídomek „skotský Hogarth". Ilustroval m. j. též díla svého krajana Burnse.

Allatius (vl. Lev Allacci, 1586—1669), slavný řec. teolog. Přestoupil k církvi kat.; své dílo zasvětil myšlence smíru mezi Římem a východními církvemi. Byl všestranným učencem: pracoval ve filosofii, teologii a lékařství.

Alle, l. přítok Pregelu ve vých. Prusku. Tok 225 km, $^1/_5$ splavný, veliké bohatství ryb.

Allé Mořic (* 1837 Praha), úředník hvězdárny v Praze 1866.

Allegretto (it., hud. výraz), poněkud rychle. (Mezi andantem a allegrem.)

Allegri, ps. ⚲ Boženy Kvapilové.

Allegri Allegro, ps. ⚲ Frant. Kvapila.

Allegri Bohuš, ps. ⚲ Jos. Fr. Javůrka.

Allegri Gregorio (1590—1652), slavný pěvec a sklad. papežské kapely. Nejznámější jeho dílo je Miserere, které se zpívalo každý rok v postě v sixtinské kapli a působilo mohutným dojmem.

Allegro (it.), hud. výraz pro rychlé, živé tempo. Často bývá spojováno s jinými výrazy: a. assai — velmi rychle, a. con fuoco — ohnivě, a. ma non troppo — ne příliš rychle, a. vivace — vesele a rychle atd.

Allemande (fr.-něm. tanec). Veselá jednoduchá taneční forma v $^2/_4$, později v $^4/_4$ taktu. Vznikla ve Fr. jako protiklad těžké, vážné pavany. Již v 17. st. ztratila hud. rysy taneční skladby a tvořila za částů Bachových stálou část suity (komorní formy).

Allemontit, cínově bílý až olověně šedý minerál, isormofní směs antimonu a ar-

senu. Hlavní jeho naleziště jest Allemont v Dauphiné (Francie).

Allembik ↷ Alembik.

Allen Carl Ferdinand (1811—1871), dán. hist. a archeolog, prof. university v Kodani. Nejdůležitější spisy: Haandbog i Fädrelandets Historie. Lärebogi Danmarks Historie. De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536. Det danske Sprogs Historie.

Allen Henry Turcman, amer. generál; zúčastnil se Svět. války a v 1919—1923 velel amer. vojsku, které obsadilo Porýní. Jeho deník z těchto let jest důležité dílo a jest často citováno.

Allen Sir Hugh Percy (* 1869), angl. hudebník, řed. Royal College of Music.

Allen Charles Grant Blairfindie (1848 až 1899), angl. spis., romanopisec a biolog. Zaměstnával se mnoho let teorií vývojovou. Z románů docílily největšího úspěchu: Babylon (1883), The Devil's Did (1888) a The Woman that Did (1895). Romány tyto vzbudily sensaci, hl. pro volné zpracování sexuelních problémů.

Allen James Lane (* 1849), americký spis. novelista. Sp. A Kentucky Cardinal (1895), Aftermath (1896), The Reign of Law (1900), The Sword of Youth (1915), A Cathedral Singer (1916).

Allenby Edmund Henry Hynman (* 1861), angl. polní maršálek; sloužil 1884—1908 v Jižní Africe, potom v Anglii. Vyznamenal se ve svět. válce na vých. frontě. Získal Anglii Palestinu r. 1917 odvážnou výpravou z Egypta. 1918 zlomil poslední odpor Turecka v Malé Asii. V letech 1919—1925 byl vrchním komisařem nad Egyptem a v této funkci vymohl u angl. vlády Egyptu autonomii.

Allenstein, vládní o. v Prusku. 11.526 km², 537.000 ob. M. A. 35.000 ob. Kdysi sídlo Něm. Řádu. V r. 1914 bylo obsazeno ruským vojskem.

Allentown, sam. m. v Pensylvanii na řece Lehighu. 75.000 ob.

Alleppi (Alleppey), příst. m. na již. výběžku Přední Indie, 210 km jižně od Kalkuty. 32.000 ob.

Aller, největší pravý přítok Vesery. Pramení západně od Magdeburku, protéká Hannoverskem a odvodňuje Lüneburskou step a Harc. Ústí u Verdunu. Tok 260 km.

Allers Christian Wilhelm (1857—1915), něm. kamenopisec, malíř a kreslíř. Většina jeho děl je vydána v albech.

Allessandria, ital. prov. v Piemontu, 5079 km² a 800.000 ob. Hl. m. pevnost A. na Tanaru, 80.000 ob. Sídlo biskupa, bylo založeno za Fridricha Barbarosy r. 1168 a nazváno A. na počest papeže Alexandra III. Na své páté ital. výpravě Barbarosa marně město obléhal (1174—1178). A. je dodnes klíčem k Lombardii a její ochranou.

Allia, l. přítok Tibery. Na řece A. porazili Gallové r. 390 př. Kr. Římany a vtrhli do Říma.

Allfortville, fr. m. při vtoku Marny a Sekvany nedaleko Paříže (departement Seine). Má 20.000 obyvatel.

Allgau (Algau), název pro jz. část bav. okr. Švábska s přilehlými kraj. Würtemberska a Tirol, kterými se táhnou Al. Alpy mezi Rýnem a Lechem. (Nejvyšší hory Mädeler Gabel 2637 m, Hochvogel 2591 m, Rindalphorn 1952 m.) Chov dobytka. Vývoz sýra. Hl. m. kraje Kempten 22.000 ob.

Alliance, město a důležitý želez. uzel v USA, v severových. části státu Ohio na řece Mahoning. 21.600 ob.

Alliance, stará franc. hra v karty.

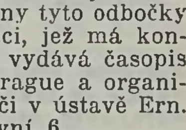
Alliance française, národní spolek, zal. v Paříži 1883 pro propagaci fr. řeči v koloniích a v cizině. Čítá dnes přes 200.000 členů. Zakládá fr. školy a kursy fr. jazyka pro dospělé. Rozděluje odměny za nejlepší výkon. Zasílá fr. knihy školním, universit. a spolkov. knihovnám. Organisuje přednášky. Vydává pro své členy Revue, podporuje je na jejich cestách po Francii a vypisuje pro ně stipendia. U nás má A. f. 70 filiálek v různých venkovských městech. Všechny tyto odbočky jsou sloučeny ve Federaci, jež má kongres každých 18 měsíců, vydává časopis La revue française de Prague a organisuje bezplat. kursy fr. řeči v ústavě Ern. Denise, Praha II., Ostrovní 6.

Allij (Alii) Klaudius († 16. 11. 1708), malíř v Praze.

Allio Jan Bapt. (kol 1667—87), stavitel v Praze.

Allio z Löwenthalu Martin (kol 1683 až 1701), stavitel v Praze.

Alliprandi Jan (ok. 1708—17), archit. v Praze, původem z Verony

Allisma sagittaria, květ.

Alismaceae, rostliny žabníkovité — z jednoděložných, čítající asi 70 zástupců téměř po celém světě rostoucích Jsou to rostliny bahenní, vyznačující se pravidelnými trojčetnými kvítky. Patří sem dva rody: Alisma (příkl. A. plantago — žabník jitrocelový) a Sagittaria (příkl. S. sagittifolia — šípatka vodní); obě rostliny jsou u nás velmi hojné.

Alliance Israélite Universelle, mezinárodní svaz židů, zal. r. 1860 Crémieuxem. Podporuje chudé a pronásledované židy. Měla 35.000 členů, ale po svět. válce členů ubylo. Podobné organisace existují v Anglii, v Americe, v Rakousku a v Německu.

Allier (Aljé), 1. řeka ve Fr., přít. Loiry. Pramení v Sevennách. Tok 410 km. Působí časté povodně. 2. Dep. ve Fr., nazvaný podle řeky A. 7308 km² a 370.950 ob. Hl. m. Moulins. Dep. je známý minerálními prameny a železárnami.

Allier (aljé) Raoul Scipion Philippe (* 29. června 1862 ve Vauvert ve Fr.), fr. filosof, prof. filosofie na bohosl. fak. pařížské univ. Sp.: Les Défaillances de la volonté (1891, Úpadek vůle), La philosophie d'Ernest Renan (Filosofie E. R.).

Alligator, blízký příbuzný krokodilů, od nichž se liší celkem nepatrnými znaky. Patří sem známý A. am. — A. mississippiensis, který žije ve všech vodách již. části Spoj. států. Bývá 3—4·5 m dl.

Alligator.

Potravou jsou mu hlavně ryby, ale odvažuje se také na větší zvířata, na př. ovce, kozy, laně, které napadá při pití. Dnes loví a pěstují se alligatoři pro kůži, z níž vyrábějí se různé ozdobné předměty. Teprve r. 1879 byl popsán druhý a. a sice z Číny — A. sinensis. Žije hlavně v řece Jangtsekiangu a dosahuje asi 2 m. délky.

Allingham William (1824—1889), angl. bás. rodem Irčan. Byl spřátelen s Dantem Gabrielem Rossettim, který ilustroval jeho sbírku jemné lyriky: Day and Night Songs. Známé je dále jeho dílo Laurence Bloomfield, báseň jednající o irské otázce.

Allium, ⚲ česnek.

Allman George James (1812—1898), angl. biolog, rodem Irčan. Napsal řadu děl o mikroskopických moř. organismech. Byl profesorem v letech 1844 až 1856 v Corku, od r. 1857—1870 v Edinburghu. V odborných názvech zkracuje se jeho jméno zkratkou Allm.

Allmers Hermann (1821—1902), něm. básník. Líčí ve svých jemných básních a povídkách přírodu a lid své vlasti. Sp.: Marschenbuch (1858), Dichtungen (1860), Römische Schlendertage (1869). Sebrané sp. jeho vyšly 1895 v 6 svazcích.

Allobrogové, keltský kmen usedlý mezi Rhonou a Isarou. Caesar (51 př. Kr.) dobyl jejich území konečně pro Řím. (Prov. Gallis Narbonensis.) Hl. m. kraje byla dnešní Vienna (Vienne).

Allogamie, v botanice název pro opylení cizím pylem, které se děje pomocí prostředníka. Vůně a květ rostlin jest určen k tomu, aby přilákal hmyz a tímto způsobem přenášením pylu z rostliny na rostlinu způsobil oplodnění.

Allonge (alož, fr.), nástavek. K úředním listinám, směnkám, přilepený další papír pro podpisy a potvrzení.

Allopathie, výraz týkající se metody léčení nemoci, jako protiklad k homeopathii.

Allotria (řec.), upravovati, znamená odchýliti se od nějaké vážné věci a věnovati se méně vážným, vedlejším zaměstnáním. Často rozumí se pod slovem a. hloupé vtipy a hrubé neslušnosti.

Allston Washington (1779—1843), am. malíř a básník; dostalo se mu přídomku „americký Tícián". Jeho virtuosní malby znázorňují většinou biblické scény; básně pak prozrazují jemný smysl pro přírodu. Hlavní sbírky: Sonette, The Sylper's of the season, Monaldi. Kromě toho napsal pojednání o povaze umění: Lectures of art. Spisy jeho souborně vyšly r. 1850.

Alludel, část přístroje sublimačního.

Alluvium, označení nejmladší geolog. periody, t. zv. útvaru mladších naplavenin (část čtvrtohor) v němž žijeme. Zvířectvo i rostlinstvo se valně nelišilo od dnešního. Nejdůležitější z té doby jsou zbytky člověka a jeho počínající kultura.

Alma mater (lat.), živící neb dobročinná matka. Jest to zkrašlující přídomek, týkající se všech vysokých učení, zvláště universit, jako rozdavatelek všelikých umění; staří Římané zdobili různé bohyně plodnosti přídomkem alma.

Alma Tadema Sir Lawrence (1836 až 1912), slavný malíř, původu holandského, tvořil hlavně v Anglii, zemřel ve Wiesbadenu. Až do cesty do Italie r. 1863 zajímaly umělce hlavně výjevy ze žití střd., po uvedené cestě vrací se zpět do starověku egyptského, řeckého, na konec, a to převážně, do starov. římského. Vytvořuje z těchto dob obrazy: Bojovníci od Maratonu, Feidias a vlys partenonský, Catillina a j. Známé jsou též, ač v nevelkém množství, jím zhotovené portrety.

Almaden, m. v špan. provinci Cindad Real, 10.000 ob. Jméno jest arabské a znamená doly. A. již za Římanů bylo slavné pro stříbrné a rtuťové doly. Ve středov. patřily bankéř. rodině Fuggerů z Augsburgu. Dnes ma kutací právo dům Rotschildů, ale vlastníkem dolů je španělský stát. Ročně se vytěží 20.000 q rtuti.

Almagest, z arabštiny a řečtiny odvozený název pro starověký spis astrcnoma Ptolemaia, ve středověku užívaný. (Z arabštiny pochází člen al, z řečtiny megistos, největší; znamená tedy tento název asi: největší věci pohromadě.)

Almagro Diego de (1463—1538), špan. dobyvatel. S Pizarrem vyvrátil Peru, zasloužil se o zavraždění Atalmalpy, krále Inků. Byl jmenován guvernérem zemí jižně od Peru. 1536 vnikl do Chile. Ze závisti byl od Pizarra svržen a ve vězení zardousen. Jeho syn (1520—42) pomstil otce zavražděním Pizarra 1541, byl ale brzy chycen Vacou de Castro a popraven (1542).

Almanach (název je původu arab., almanakh, neb egyptsko-řec., podle jiných též původu latinského, manacus, sluneční orloj). Názvem tím označeny pův. knihy a tabulky, které obsahovaly kalendářní sestavení a výpočty. Sloužily účelům astronom. i astrologickým, také na př. k označení svátků církev. a dokonce pro předpovědi. Tyto prvotní almanachy odpovídaly prozatím dávno obecně užívaným ↘ efermerydám. V tomto smyslu užito jest slovo a. velkým angl. učencem Rogerem Bacon'em již r. 1267. Teprve po vynálezu umění tiskařského a. zevšeobecněly. Ve XII. až XIV. stol. dá se zjistit existence nesčetných a. a prvý tištěný a. připisuje se Jakubovi z Purbachu. A. ten určen jest pro delší počet let. Na podnět krále Matyáše Korvina vydával ↘ Regiomontanus (1474—1506) a. v jazyku něm. a lat. Od té doby náležel a. k nejoblíbenějším publikacím a objevuje se po celé Evropě, často obsahově rozšířen o zajímavé vědomosti. Ve Francii stal se a. ke konci XVII. stol. jakýmsi druhem učebnice o stát. záležitostech i o životě veřejném, při čemž uloženy tam vědomosti genealogické, vztahující se hlavně k panujícímu domu. Příklad ten, a. královského (Royal A.), nalezl četné následovatele. Vědomosti o trzích, penězích a pod. zajímaly především vrstvy pracující; pro politické a šlechtické kruhy měly význam zprávy oficielní. Tím způsobem vzniklo časem celé množství a. různého druhu, odpovídajících zájmům přísluš. vrstev. A. přijaly tvar ročníků, beroucích ohled k různému druhu otázek povahy genealogické, historické, diplomatické, politické i hospodářské. Svého druhu nedostižný a od 60 let po celém světě rozšířený jest a. anglický, Whitakers Almanac.

Almandin, drahokam, odruda granátu.

Almansor (arab — skrze Boha vítězící), název mnohých vládců mohamedánských. 1. A. II., kalif z domu Abbasydů, panoval od 754—775, podporoval vědu i umění, vystavěl Bagdad (763); zemř. za putování do Mekky 53 roku svého života. 2. A., místodržitel kalifa Hišama II. z rodu Ommajjodů v Kordobě (Španělsko). A. došel z malých počátků k veliké moci a stal se na konec skutečným vládcem osudů celého kalifátu. Stejně šťastný byl jak v podnicích válečných, tak i náboženských, dbal o blahobyt země a zajímal se též o rozvoj vědy a umění. 3. Abu Jussuf Jakub (panoval 1184—1198), z domu Almohadů. Doba jeho panování jest vrcholný bod moci Maurů ve Španělsku.

Almaš (1091—1127), král chorv.

Almaviva, hrabě, postava z komedie Figarova svatba od Beaumarchaise. A. je typ aristokrata jednajícího bez rozmyšlení, který přes všechna rodová privilegia, vždy je přinucen podlehnouti chytrým intrikám svého sluhy Figara. A. vystupuje též v opeře Mozartově.

Almeloo, hol. m. v prov. Oberyssel, položené na křižovatce kanálu Almeloo—Nordhorn s kanálem Oberysselským. M. má 25 000 ob., leží 17 m nad hladinou mořskou, jest žel. stanicí a má továrny na stroje a na výrobky bavlněné.

Almeloo, New, m. ve státu Kansas v USA., na levém břehu řeky Solomon.

Almeida Don Francisco d' (okolo 1450 do 1510), hrdina port. Již v raném mládí vyznamenal se v bojích s Maury. R. 1505 jmenoval ho král Emanuel prvním vícekrálem vých. Indie, nedávno Vasco de Gamou objevené, na místě ohluchlého Tristana de Cunha. A. ukázal se býti nejen dobrým vojínem, nýbrž i vynikajícím státníkem. Upevnil vládu Portugalska v Indii a objevil Maledivy, Ceylon a Madagaskar. Krvavě potrestal nepřátelské Egypťany, kteří mu zabili v bitvě syna. Nakonec vytlačen byl svým dávným soupeřem Albuquerquem a padl v Saldanha střelou tuzemce na zpětné cestě do vlasti. A. patřil k těm nečetným kolonisátorům, kteří po sobě zanechali dobrou památku.

Almeida-Garret Ioao Babtista da Silva Leitao (1799—1854), bás. port., potomek rodiny, která ve své mužské linii odvozovala svůj původ z Irska. Vedle Camoënse, (kterého konečně také opěvoval), jest jediným spisovatelem port. sv. slávy. A. pokládá se ve své vlasti za zakladat.

školy romantické. Ve svých dílech hlásal se zápalem liberální názory. Pracoval též s velkou energií na poli polit. a bojoval o povznesení své země, zanedbané cizími vládami, absolut. snahami a stálými rozmíškami. Z jeho prosy zasluhuje ještě zmínku Mnich se Santarem.

Almenda (starogermán.). Pojem almendy nejlépe vyjadřuje termín — občina. Rozuměny jsou tím neobydlené prostory: lesy, pastviny, pustá místa, močály, na kterých celá obec měla právo pásti, káceti atd., pokud s vývojem zalidnění nepřešla tato půda pod vrchní moc lenního pána. Potom započato s bližším určováním, do jaké míry může jednotlivý obč. vesnice použíti almendy, což stanoveno bylo nejčastěji poměrem k velikosti orné půdy řečeného ob. Přece však almenda není totožnou s občinou, s kterou bylo možno setkati se do nedávna ve vesnicích (společné obecní pastviny). Nelze tvrditi, že původ almendy nutno hledati v prvotné formě polního hospodářství, kde všechna půda byla vlastnictvím plemene, která rozdělována byla mezi jednotlivé členy plemene.

d'**Alméras** (-mera) Henri, současný fr. spis., divadelní kritik. Knižně vydal kulturně histor. studie: La Vie parisienne de 1789—1848 (5 svazků, Život v Paříži 1789—1848), Les Amoureux de la reine Marie-Antoinette (Milenci král. M. A.).

Almeria, vých. provincie španělského kraje Andalusie, 8704 km², 359.015 obyv. Daří se tu výborné hrozny. Hlavní město Almeria, 48 407, sídlo biskupa, pevnost mající již ráz severoafr.

Almohadové, jméno páté maurské dynastie. Založena byla Mohammedem ibn Tumartem z Berberska, a dospěla k moci energickým ♃ Abdul-Muminem (1130 až 1163). Ovládla sev. Afr. a již. Španěly. Hl. m. její říše byla Sevilla. Později přesídlila do Marokka. Vládcové Jussuf II. (1163—1184) a Jakub I. El Mausur (1184 až 1199) vládli velmi přísně. Posledňější byl ochráncem známého filosofa Averrvesa. Porazil Alfonse VIII. Kastilského u Alareosu (1195). Moc jejich zanikla ve Španělsku r. 1212, kdy byl Mohammed III. en Nasir (1199—1214) poražen od spojených knížat špan., navarrských a portugalských v Sierra Moreně. V Marokku ustupovala více a více šesté maurské dynastii Merinidů. Vymřela Idrisem IV. el Wathikem r. 1169.

Almondbury, průmyslové angl. město v hrabství Yorkském, 28.000 obyv.

Almoravidé, fanat. sekta berberských mohamedánů v 11. století. Zakladatelem sekty byl Abdallah ibn Jassan, vůdcem Yahya ibn Ibrahim a po jeho smrti (1056) jeho bratr Abu Bekr, který odevzdal vládu Jussufu ibn Tašfinovi, který povznesl moc své sekty. Dobyl Marokka a založil tam m. Marrakeš, odkud činil výpady do sev. Afr. Byv pozván na pomoc od Abbadidů ve Španělsku proti křesťanům, porazil 1086 Alfonse VI. u Badajoze. 1090 vytáhl opět do Španěl a zmocnil se vlády místo Abbadidů. Ovládl Španělsko až k Taju, později až skoro k Ebru, Portugalsko s Lissabonem a Oportem. Ale za jeho nástupce Aliho III. rozpadla se říše. Byl poražen u Saragozy (1122), Portugalsko se osamostatnilo, a v Afr. vyvstal mu nebezpečný nepřítel, Almohadové. Almoravidé ztratili i Marokko a 1163 padl poslední jejich vůdce Ishak, kterým vymřela tzv. čtvrtá maurská dynastie.

Almos, maďarský kníže, otec Arpádův, zakladatele maďar. království (819—895).

Almos, syn krále Gézy I. maďarského, kníže chorvatský. R. 1113 byl svým vládychtivým bratrem Kolomanem oslepen a zajat. R. 1127 uprchl do Řecka, kde zemřel 1129. Jeho syn Béla stal se králem uher. (1131—1141 Béla II., Slepý.)

Almquist Karl Jonas Lowe (1793—1866), švéd. básník, skvělého nadání, ale pohnutého života. Byv podezřelý z vraždy, prchl z vlasti do Sev. Ameriky. Od 1865 žil v Brémách pod jménem G. Westermann, kde také zemřel. Jeho dílo je provanuto mystikou, citem a bohatou fantasií. Hl. díla: Törnrosens bok, Schems el Mihar, Ramido Marinesco, Isidorus af Tadmor, Araminta May, Kapellet, Kolombine a j. Sebrané spisy vyšly 1874—75 ve 4 svazcích. Životopis jeho napsal Lysander (1878).

Almukantar, přístroj k pozorování stejných hvězdných výšek. Vynalezl jej C. Chandler v Cambridge r. 1879.

Alocasia, rostlina aronovitá (Araceae), k níž patří několik druhů rostoucích v tropech. A. macrorhiza se pěstuje ve vých. Indii, na Ceyloně a na Molukkách jako užitková rostlina.

Alodiální statek (na rozdíl od statku svěřenského, který není možno ani prodati, ani zadlužiti), neb velkostatek, se kterým může jeho majitel jakkoliv volně disponovati.

Aloë, rod rostlin liliovitých, čítající asi 85 druhů, hlavně v pustinách Af. rostoucích. Jsou to sukkulenty se zkrácenou osou a ztlustlými listy. A. socotrina skýtá hořkou látku t. zv. aloin, které se v medicině užívá jako prudkého projímadla. Mnohé aloë pěstují se v květináčích pro ozdobu spolu s kaktusy.

Alogické (řec. a — bez, logos — smysl), nesmyslné, bez hlubšího podkladu.

Alois, svatý (1568—1591). Byl ze vznešené rodiny Gonzagů, zřekl se vlády ve

prospěch mladšího bratra a vstoupil do řádu jesuitského. Zemřel, nakaziv se morem, při ošetřování nemocných. Pro svůj čistý život byl prohlášen 1605 blahoslaveným, 1726 svatým. Je ctěn jako patron studující mládeže. Památka jeho se slaví 21. června.

Alokuce (lat.: proslov), oficiální název slavnostního proslovu papeže k shromážděné tajné konsistoři kardinálů o zvlášť důležitých, zásadních otázkách, týkajících se poměru církve ke státu. Kardinálové předávají a. dále svým kostelům, ale nejprve bývá tento přibit na bráně chrámu sv. Petra v Římě.

Alopecurus, psárka, rod travin, obvyklá složka luk. Na př. psárka luční — A. pratensis s hustou válcovitou latou květní.

Alpaka, 1. směs mědi, zinku a niklu. hodící se jako náhražka stříbra. Používá se hlavně k výrobě stolního náčiní. 2. Označení pro lamu. Alpaka dává výbornou vlnu, které se používá při výrobě látek, vyznačujících se neobyčejnou pevností.

al pari, výraz užívaný v obchodě cennými papíry. Značí, že kurs papírů jest shodný s nominální jejich hodnotou.

Alp Arslan, seldžucký sultán (1029 až 1072). Dobyl Georgie na Kavkazu a Armenie; tyto jeho výboje byly příčinou stalet. nepřátelství mezi Turky a Rusy.

Alphaud (alfó) Gabriel Louis Joseph (* 31. července 1879 v Clérmont-l'Hérault), franc. spis., novinář, psal hl. do Tempsu úvahy o něm. propagandě v USA, řídí Comoedii pod pseud. Gabriel de l'Arnet. Sp. L'Action allemande aux États-Unis (Činnost Němců v USA), Les États-Unis contre l'Allemagne (USA proti Něm.).

Alphonse, Alfons, franc. křestní jméno; značí rodem skvělého. Používá se také jako označení pro kuplíře.

Alpinia, keř s velikými listy a mohutným kořenem z čeledi zingiberazeei, čítající přes 100 druhů, rostoucích většinou v tropické Asii, zvláště v Číně. Kořenů užívá se pro jejich vůni v přípravě likérů a octa. Kořen a. dělíme na druh indický nebo čínský.

Alpinismus, v užším smyslu sport. slézání alpských hor, v širším smyslu věd., uměl. a sport. úsilí, poznati hory. Dnešní pěstitelé a. podnikají samostatné výpravy do hor (bez vůdců) a snaží se stále víc a více seznati jejich krásy. Starověk a střdv. viděl v horách a zvláště v Alpách nevítané překážky dopravní. Teprve renaisance vzbudila zájem o přírodu a tím i o cestování. R. 1513 byla vyd. první mapa Švýcar. Alpy prozkoumal po prvé „otec alpinismu" Johann Jakob Scheuchzer (1662—1713) a Albrecht von Haller (1708—1777). R. 1800 vychází Der Mayersche Atlas der Schweiz. Do konce 18. stol. spadá počátek turistiky a a. R. 1787 slezl Benedict de Saussure Mont Blanc, 1800 farář Horasch Großglockner. Následující 1804 Ortler, 1811 Panna, 1812 Finsteraarhorn, 1819 Thorstein, 1820 Zugspitze, 1865 Matterhorn. Zlepšují se cesty a turistický ruch stoupá. R. 1857 je zal. „Alpinský klub". Alpinisté jsou dnes sdruženi v četných spolcích, kteří pečují o stavbu horských chat, cest a stezek, aby umožnili snazší výstup na hory. Rak. Deutsch-Österreichischer Alpenverein, mající čtvrt milionu členů, koná tuto práci ve vých. Alpách.

Alpinum, umělá skaliska, budovaná hlavně v botanických zahradách pro horské rostliny.

Alpská flora, soubor. název pro všechny druhy rostlin ve velehorách. A. f. je je příbuzná floře arktické.

Alpská zář, růžové osvětlení hor, zjev dostavující se po slunných jasných dnech a způsobený lomením slunečních paprsků. Před vých. a po západu slunce mění vzduchové vrstvy, působení a barvu paprsků.

ALPY.

Poloha a rozměry.

A. jsou nejvyšším evropským pohořím a táhnou se v délce 1200 km, od moře Ligurského velikým obloukem na východ až k Vídni v šířce 150—250 km, mezi 43° a 48° s. š. a 5° a 17° v. d. Jsou částí ohromného horského masivu, který obklopuje Středozemní moře a skládá se z Atlasu, Appenin, Alp, Karpat, Balkánu. Plocha Alp jest 220.000 km², což se rovná dvěma třetinám Italie. Tam, kde se obracejí k východu, jsou nejvyšší vrcholy Mont Blanc a jiné. Průměrná jejich výška jest ve švýcarských skupinách 2600 m, na východě pak 2200 m.

Rozdělení Alp.

a) Podle výše můžeme Alpy děliti na přední, střední a vysoké. Dělíme je podle hranic lesů a věčného sněhu. Přední Alpy se vypínají do výše 1500 až 2200 m, střední 2400 až 3100 m a vysoké nad 3100 m. b) Podle délky masivu dělíme A. na záp. a vých. Hranici tvoří Rýn od pramene až k jez. Bodamskému. Ve vých. části jest pouze jedna hora vyšší 4000 m (Bernina 4050 m). Ostatní vrcholy dosahují průměrné výšky 2200 m, a u Brenneru dokonce jen 1400 m. c) Podle geol. složení: a) Střední Alpy jsou složeny s krystalisovaných, tvrdých hornin, které jsou společné záp. i vých. pásmu; b) toto střední pásmo vyúsťuje severně ve vápencové útvary; c) záp. Alpy nemají již pásma mladších hornin; ve vých. A. již.

od střed. masivu, nalézáme jej však jako vápencové pásmo, které tvoří již. vápencové A. Vápencové složeniny existují jen ve vých. Alpách. Zatím co sev. pásmo záp. Alp jest velmi úzce spojeno s centrálním masivem (Bernské A.), vých. vápencová pásma jsou od krystalisovaných hornin jasně oddělena dlouhými údolími. (Údolí Innu, Salzacku, Drávy).

Jednotlivé části Alp.

I. **Záp. Alpy** jsou utvořeny třemi pásmy, a to dvěma centrálními a severním vápencovým. Dělí se na švýc. a fr. Hranicí jest Velký Sv. Bernard, ležící mezi Mont Blancem a Penninskými A.

1. Fr. záp. A. Vnitřní řetěz: a) Alpy Ligurské od Bocchnetta di Altare (772 m) ke Col di Tenda. b) Alpy Cottické od Col di Tenda až k Dora Riparia. Vých. hranici tvoří nížina Piemontská, záp. řeka Durance. Nejvyšší hora je Monte Viso (3840 m). c) Alpy Grajské, od Dora Riparia až k Dora Baltea a Malému sv. Bernardu. Nejvyšší hora je Grand Paradis (1460 m).

Fr. záp. A. Vnější řetěz. a) A. Přímořské od Col di Tenda až k řece Durance. Jsou skoro úplně pusté. Nejvyš. vrcholu dosahují v Mt. Pelatu (3053 m). b) Alpy Dauphinéské mezi řekou Durance a řekou Isere, — jsou nejdivočejší z alpských pohoří. Nejvyšší jest skupina Palvoux (4103 m). c) Alpy Savojské s Mont Blancem. Tvoří hranici mezi Piemontem a Savojskem. Nejvyš. vrcholy: Mont-Blanc (4810 m), Dant du Midi (3260 m) a Grande Rochère (3326 m). Mají 29 ledovců. Mont Blanc je přístupný ze Chamonix (1000 m); ve výši 4360 m jest meteorologická stanice.

Fr. vápencové A. rozprostírají se v Provencii (k řece Iseře), Dauphine (až k řece Aroe) a Savojsko (mezi ženevským jezerem, řece Aroe a Rhonou), a tvoří rozervaná divoká pohoří.

2. Švýc. záp. A. Vnitřní řetěz. a) Penninské Alpy, mezi Velkým Sv. Bernadem a Simplonem; nejkrásnější alpský masiv, jež čítá na 21 vrcholů vys. nad 4000 m a 140 ledovců. Monte Rosa (4635 m) jest od východu velkolepější než Mont Blanc, a Matterhorn (4505 m), snad nejkrásnější alpskou skupinou. b) Lepontské Alpy od průsmyku Simplonského k průsmyku Splužskému. Střed jejich tvoří masiv Sv. Gottharda, 20 km dlouhý a 10 km široký, kde se stýká pohoří a kde pramení většina velkých švýc. řek.

Švýc. záp. A. Vnější řetěz. a) Alpy Bernské od Montreux až k řece Reuss. Nejvyšší vrcholy Finsteraarhorn (4275 m), Abetschhorn (4182 m), Jungfrau (Panna 4167 m), Mönch (Mnich 4103 m), Wallhorn (3200 m), Eiger, Schreckhorn, Vetterhörner. Vých. od Aary pnou se Vierwaldstättské Alpy, skupina Damma (3637 m) a Titlis (3239) m). b) A. Glarnské od Reussu až k Rýnu, s nejvyšším vrcholem Tödi (3623 m).

Švýc. vápencové A. a) Vierwaldstättské A. rozprostírají se mezi Aarou, Brienzským a Thunským jezerem, a Vierwaldstättským jezerem a Reussem. b) A. Schwyzské mezi Curyšským a Wallenským, s horami Rigi (1797 m) a Mythen (1900 m). c) A. Thurské mezi Linthrem a Wallenským jezerem a Rýnem a jezerem Bodamským, s horou Sentis (2504 m).

II. **Východní Alpy.**

1. Centrální řetěz. a) Raetské A. od Splužského průsmyku k Brenneru. Skládají se z Raetských Alp v užším smyslu se skupinou Silvretta (3422 m) a Oberhalbsteinem (3162 m), z Berninských A. (nejvyšší vrchol Bernina (4052 m), ze skupiny Ortlerské (Ortler 3902 m), a z Alp Oetztalských (nejv. vrchol Wildspitz 3776 m), které směrem k Brenneru klesají na výši 1300 m. Brennerský průsmyk jest nejpohodlnější alpskou cestou. b) Taury, vých. od Brenneru až k Lubnu. Dělí se na Vysoké T. s krásnými vodopády, skládající ze skupiny Zillertalských (3523 m) a Benátských A. (3680 m), Großglockneru (3783 m) a Ankogelu (3250 m), který je posledním vrcholem přes 3000 m ve vých. A., a na Nízké T. s nejvyšším vrcholem Dachsteinem (2996 m) s rovnoběžným řetězem Štýrských A., které jsou posledním výběžkem krystalických centrálních A. Mezi nimi a sev. vápencovými A. jest průsmyk Semmering (980 m) s nejstarší evropskou horskou drahou z r. 1854.

2. Sev. vápencové A. se skládají ze Severotyrolských vápencových A. s A. algavskými a bavorskými (nejvyšší vrchol Zugspitze 2964 m), ze Salcburských Alp, s Alpami Berchtesgadenskými a Mrtvým pohořím v Solné komoře (nejvyšší vrcholy Hochkönig 2938 m a Dachstein 2996 m) a z Rak. A. (nejvyšší vrchol Hochtor 2372 m), které sahají až k Vídni.

3. Jižní vápencové A., netvoří samostatné skupiny a části jejich jsou nazývány A. Luganskými, Bergamskými. Další pásmo jejich dělíme na: a) Dolomity. Dolomity v užším smyslu s Marmolatou (3344 m), Alpy vicentinské a Alpy benátské. b) Karnské A., jichž severní hranici tvoří Dráva. Dělíme je na: Karnské Alpy v užším smyslu (nejv. vrcholy Kreuzkosel (2863 m) a Kelberwand, Karavanky (n. vrch. Stol, 2239 m) a Julské A. (n. vrch. Triglav 2864 m).

Geologie.

Vznik Alp možno následovně předpokládati: Pádská planina, která se propadla, vytlačila zmenšeným prostorem vnitra země na svých hranicích okraje, Alpy. Hmota těchto vyvýšených okrajů by se možná provalila k severu neb západu, kdyby jí nebránily starší útvary, a to střední francouzské plateau, Vogesy, Černý les a konečně i český granitový masiv. Obloukovité pásmo těchto útvarů způsobilo oblouk Alp. Tento pochod trval tisíciletí. První útvary se tvořily v střední kamenouhelné době, ale postupem času se měnily a někde i zmizely. Trias a Jura způsobily pískovcové a vápenaté usazeniny. V hnědouhelné době, v terciéru, dosáhly síly, A. tvořící, největšího vypětí. Ve střední, nejvyšší části, nalézáme pravěké, krystalisované horniny. K těmto se zevně připojují vápencové A., obklopené pásmem pískovcovým, zvaným flyš, uprostřed usazenin z doby hnědouhelné. Západním A. chybí jižní vápencové pásmo, neboť propadlo se s pádskou plošinou. Jižní vápencové A. východní části náležejí vnitřní stavbou k A. dinarským. Veliké obtíže způsobilo učencům pozorování při stavbách tunelů, že ve vápencových A. a středním pásmu vrstvy jsou uloženy zvratně. Pak by veliká část střední ruly ležela na mladších útvarech (trias, jura). Jen několik masivů je geologicky jednotných. (Mont Blanc, Sv. Gotthard.) Teorie z r. 1884 a 1908 ověřená, vysvětluje tento problém následovně: Přes původní útvar sunul se z jihu nový masiv. Území, z kterého se šířil, nazvala základním. Máme tedy v Alpách útvary jednotné, základní a povrchové. Vzdálenost mezi vlastí těchto povrchových útvarů a mezi místem, kde dnes se nacházejí, činí až 100 km. Věda však nám nemůže dnes vysvětliti tento obrovský proces. Tvoření alpského útvaru není ještě dnes dokončeno. Svědčí o tom častá zemětřesení v jižní části. Útvar alpský je neustále formován vnější činností přírodní, vodou, mrazem a horkem. Odplaveniny tímto vznikající zvyšují plochu jižního Německa a naplňují hlubokou nížinu pádskou. Tento proces postihuje nejvíce útvary měkčí, tedy předně A. vápencové. Tím si vysvětlujeme divoce rozeklané tvary vápencových Alp, jakož i směs tvrdých i měkkých hornin, které v nich nacházíme. Dnešní vzhled Alp datuje se z nejmladší doby pravěké a to z doby ledové, kdy hranice sněhu se snížila. Tím vznikly ohromné ledovce s morénami a příčiny ostatních projevů alpské přírody: lavin, divokých potoků, zessutí půdy a hor. Můžeme krátce říci, že základní síly daly A. hrubý obrys, ale teprve vlivy druhotné to byly, které v hrubé mase vytvořily to, čemu se dnes s úžasem podivujeme, neboť A. jsou nejvíce rozčleněné a tvarem nejbohatší velehory naší země.

Zavodnění A. Alpské řeky vznikají většinou z ledovců. Ve vápencových A. tekou často pod zemí. Své vody odevzdávají mořím Středozemnímu, Adriatickému, Severnímu a Černému. Veliká jezera jsou většinou na okrajích alpského území. Na jihu jsou to Lago Maggiore, L. di Lugano, L. di Como, L. di Iseo, L. di Garda, na severu jezero Ženevské, Thunské, Brienzské, Vierwaldstättské, Wallenské, Curyšské, Bodamské, Chiemské, Travenské, Atterské a j. Většina z 3—4000 jezer je ve střed. A.; přemnoho jich jest ve Švýcarsku, v bavorském a italském úpatí a v Solné komoře. Vysoko položená jezera jsou malá.

Podnebí. V A. jsou zastoupena všechna evropská podnebí. Při jižním úpatí je středomořské, na horách polární. Temperatura v údolích je vyšší než na horách, ale neplatí to všeobecně, poněvadž se vzduch pomaleji ochlazuje než půda, mohou výšky mezi 1000 a 2000 m být teplejší než údolí, ve kterých studený vzduch nemůže tak rychle měniti teplotu jako vzduch na výšinách, kde je větší a volnější proudění. Tento zjev je turistům znám a je jimi velmi vítán, tak jako vyšší intensita slunečních paprsků, dopadajících na vysoká pásma. Proto jsou některá místa (Sv. Mořic, Davos) vysoko ležící vyhledávanými léčebnými místy. Pro alpské podnebí není tak ani důležita sev. neb již. zeměpisná poloha, jako směr větru v údolích, slunce a stín. Srážky jsou hojné; výška jejich obnáší 2000 mm. Jižní část A. je v létě suchá, neboť prší tam jen na jaře a na podzim.

Doprava. Alpské silnice jsou stavěny podle toku řek a podle průsmyků. Již od prastarých časů jsou známé přechody průsmykem Splužským, V. a M. Sv. Bernardem, Tendou a Genèvrem. Železniční spojení vykazuje 7 nákladných velkých, mezinárodních drah, od kterých se pak rozvětvují odbočky ke známým turistickým místům. Dráhy ty se jmenují:

1. Cenisská dráha. (Turin—M. Cen. tunel—Lyon.)
2. Simplonská. (Milán—Simpl. tunel—Ženeva.)
3. Gotthardská. (Milán— Gotthardský tunel—Lucern.)
4. Albueská. (Milán—Berninský průsmyk—Chur—Bodamské jezero.)

5. Brennerská. (Verona—Trident—Brenner—Inspruk—Mnichov.)
6. Taurská. (Benátky—Bělák—Gastein—Salcburk.)
7. Semmeringská. (Benátky—Tarvisio—Celovec—Vídeň.)

Historie. Již v dávných dobách byly zde používané přechody. Gallové r. 400 př. Kr. vtrhli do Italie buď M. Sv. Bernardem nebo Brennerem. Hannibal použil r. 218 průsmyku Genèvreského nebo M. Sv. Bernarda. Římané používali 17 alpských průsmyků a vystavěli pevné silnice v průsmyku Genèvreském, Brennerském a V. Sv. Bernardském. Stěhování národů dělo se Julskými Alpami, a Karel Veliký používal Mont Cenisu. Ve středověku byly zničeny staré římské silnice a používalo se mezků. Při 144 výpravách německých císařů do Italie byl použit Brenner 36krát, Septimer 17krát, Cenis 13krát. Teprve v 18. stol. byly stavěny dnešní silnice. Způsobilo to použití střelného prachu. Do té doby byl přechod velmi obtížný. Napoleon sám dal vystavěti 7 silnic, mezi jinými též Simplonskou, která je vzorem alpských cest.

Osídlení a hospodářství. A. v pravěku obývali Raetové a Gallové, kteří se romanisovali nebo byli zatlačeni Germány. Dnes obývají A. Románi, Němci a Slované v poměru 4:4:1. A. jsou nejen klimatickou, vodopisnou, ale také jazykovou hranicí střední a jižní Evropy. Švýcary spojují 3 národy v jeden stát. A. jsou slabě osídleny; v Alpách není ani velkoměsta. Obyvatelé živí se chovem dobytka a rolnictvím, které kvete hlavně v německém území. Na jižních stráních pěstuje se i víno, v údolích ovoce. Hojně se chová bourec morušový. Lesy vyžadují veliké péče; daří se jim velmi ve východní části, kde také se doluje uhlí, železná a olověná ruda. V Solné komoře nacházíme sůl. Z nerostů mramor, granit. Průmysl je zastoupen hedvábnictvím (italské A.), železárnami (štyrské), přádelnami (Švýcary), papírnami (Rakousko a Švýcarsko). Alpské řeky poskytují levnou pohonnou sílu. A. jsou dále bohaty na minerální prameny (Išl, Reichenhall, Gastein). Dalším pramenem výživy četných usedlíků je čilý turistický ruch, který je největší ve Švýcarsku a Rakousku.

Alsace (franc., něm. Elsass, česky Alsasko), nejvýchod. provincie fr. o ploše 8294 km². Krajina ta tvoří uzavřený celek zeměpisný, ohraničený na vých. tokem středního Rýna, a na záp. masivem Voges. Ve vertikální stavbě kraje dají se rozeznati tři vrstvy. První z nich naplavená nížina nadrýnská, 15—20 km šířky, 166 km délky. Na mnoha místech bahnitá, má však v části střední a sev. velice úrodnou půdu (loess). Nížina ta tvoří na záp. pahorkovité pásmo, přecházející na sev. v širokou rovinu Lotrinskou. Pásmo Voges, které na jihu setkává se s Jurou Švýcarskou, tvoří na záp. těžce přechodnou přírodní hranici A. Nejvyšší vrchy Voges (Sulzer Belchen 1423 m) zvedají se v již. části masivu, na sev. snižuje se stupnovitě a přechází v Argonnský les a výšinu Lotrinskou. Rýn jest největší řekou země, v délce 184 km tvoří vých. hranici provincie a státu. Přes to nejdůležitější řekou A. jest levý přítok Rýna, Ill, který odvodňuje vých. svahy Voges a tvoří hl. vodní komunikační tepnu země. Kromě toho existuje zde ještě skvěle vybudovaná síť kanálů, z kterých nejdůležitější jsou ty, jež spojují Rýn s Rodanem a Marnou. A. má mírné podnebí, na př. Štrasburk má střední temperaturu v lednu 0·6°, v červenci 19·5° a v celém roku 10°. A. má 1,120.529 obyv. Většina obyv. je vyznání katol. (76%), zbývající část jsou většinou protestanti (22%). Zalidnění vyjadřuje se cifrou 200 obyv. na 1 km² v dolině nadrýnské a 98 ve Vogesách. Hospodářství A. stojí velice vysoko. Základ blahobytu ob. tvoří zemědělství, chov dobytka, lesní hospodářství a dobře vyvinutý průmysl a obchod. V zemědělství vynikají na prvním místě vedle pěstování obilí (především pšenice a ovsa), chmele a ovocných stromů též vinice. Téměř celé vých. výběžky předhoří Voges jsou pokryty vinicemi. Z jiných odvětví hospodářského života vyniká na prvém místě průmysl textilní, chemický (barvířský) a metalurgický, soustředěný především v již. A. v okolí Mylhúz (Mulhouse) a Kolmaru. Z minerálních pokladů má A. ještě petrolej (blíže Štrasburku), potašové sole (pod Mylhúzy), asfalt a j. Největší města A. jsou Štrasburk (160.000 ob.) a Mylhúzy (100.000 ob.), nejdůležitější průmyslové středisko země. Již v prehistorických dobách bylo A. obydleno; prvními historickými ob. byli Keltové. Kolem poloviny I. stol. př. Kr. dobyl A. Cesar. Římané udrželi se zde do počátku V. stol. po Kr., kdy země byla obsazena Germány. V VII. a VIII. stol. tvořilo A. oddělené knížectví ve franckém státu. Po rozpadnutí státu franckého (r. 870) patřilo A. k Německu až do Vestfálského míru (1648), kdy dostalo se pod vládu Francie. Od těchto časů datuje se nebývalý vývoj hospodářský a kulturní a zároveň spadá do této doby sjednocení s Fr., které od dob Vel. revoluce stalo se úplným. Proto velice těžko dotklo se Alsasanů

přivtělení A. jako spolkového státu k Německu r. 1871. Všechny námahy Němců, které usilovaly o trvalé sjednocení A. s něm. říší, byly marné a konečně po sv. v. vrátilo se A. do lůna vlasti. Země velice těžce zkoušela za války. Nyní jest A. rozděleno na 2 dep.: dep. na hor. Rýnu s hl. m. Kolmarem a dep. na dol. Rýnu s hl. m. Štrasburkem. R. 1919 znovuzískaná část Lotrinska, bývalá část něm. alsasko-lotrinské provincie, tvoří dnes departement Mosely a kraj Belfort, který patřil před r. 1871 A., tvoří dnes samostatný kraj.

Alsidium, druh mořských řas, rostoucí na pobřeží Středozemního moře, sbíraný jako lidové léčivo.

Alsine (syn. minuartia), česky kuřička; jsou to drobné rostliny z čel. hvozdíkovitých (Caryophlyllaceae), čítající asi 60 druhů v mírném a studeném pásmu sev. polokoule. Tvoří zhusta souvislé trsy — jmenovitě na horách — kde pak pokrývá kobercovité tesy skalní.

Alsine peploides.

Alsnö, ostrov na jezeře Mäler (Štokholm).

Alsnö-Stadgan, dokument švéd. krále Magnusa Wladislava, vyd. k. r. 1280, který pojednává o trestech za porušení vnitřního klidu a o trestech za utlačování selského lidu. Také oznamuje osvobození od placení daní těm, kteří byli nuceni konati jezdeckou službu.

Alsophilla, stromovitá kapradina, rostoucí asi ve 130 druzích v pásmu tropickém a subtropickém, jmen. v Australii a Již. Americe. A. australis se u nás pěstuje v teplých sklenících.

Alster, pravé vedlejší rameno Labe, dél. 52 km. Počíná v krajině stormarnské v j. Holštýnsku a ústí v Hamburku.

Alströmer Klas, svob. p. z (1736—1794), šv. přírodozp., žák a přítel slavného ⚲ Linného. L. nazval ve Španělsku A-em obj. a do Švédska poslanou rostlinu (peruánskou Lilii Inků) na jeho poctu Alstroemeria. A. získal si zásluh též o chov ovcí. A. byl synem bystrého Jonase A. (1685—1761), který mimo jiné úspěšné projekty vybudoval též ve Švédsku text. průmysl podle angl. vzoru, s ústředím ve svém rod. místě Alingsåsu.

Alsufi (903—986 po Kr.), vl. Abdorrhaman Al-Sophi, význačný arab. astronom, který napsal astronomické tabulky a seznam stálic (vyd. 1874 Schjellerupem), jakož i pojednání o projekci světelných paprsků. A. pozoroval první mlhu Andromédy.

Alt (it. alto neb contr'alto), v hudbě označení pro nižší z obou ženských (příp. chlapeckých) hlasů, sahající asi od f do dvakrát škrtnutého f. Skladatelé využívali altového hlasu teprve až ke konci středověku. Kol. r. 1400 k t e n o r u (cantus) a diskantu (soprán) byl v choru připojen níže ležící contratenor, který se pozvolna rozčlenil na c o n t r a t e n o r a l t u s (vysoký kontratenor, fr. hautecontre, a l t) a c. b a s s u s (hluboký kontratenor, fr. basse-contre, b a s). Ještě v 18. stol. zpívali alt ponejvíce muži (kleštěnci). V mod. orkestru vyjadřuje alt mimo k tomu zvlášť určených dechových nástrojů především viola (alto neb viola alta).

Alt Rudolf von (1812—1905), význ. a plodný vídeň. malíř, syn frankfurtského malíře Jakuba A. (1789—1872). A., který již ve věku 14 let získal na vídeň. akad. první cenu (8 stříbr. tolarů a osvobození od voj. služby), specialisoval se na malbu krajin a architekturální (⚲ Veduten), a to ponejvíce v akvarelu. Neúnavně znázorňoval krásu svého rodného m. Vídně, celé své rakouské vlasti a četných krajů italských, jakož i stř. a s. Evropy.

Altaeting, hornobav. okr. město, leží v blízkosti Innu, 405 m vys. n. moř. na dr. Mühldorf-Burghausen. Má 5284 ob., jsou tam koňské a dobytčí trhy a dosti kvete strojnictví. A. jest známým poutnickým místem. Ve Svaté kapli na náměstí, centr. to stavbě starého románského slohu, jest chován za zázračný pokládaný obraz Panny Marie, pocházející s počátku 14. stol. Naproti v stříbr. urnách jsou uložena srdce 19 bavorských vládců (Wittelsbachů). V klášt. kapli jest hrobka Tillyho († 1632). Místo jest navštěvováno ročně 300 000 poutníků.

Altaj, 1. ruský neb sib. A., rozervané horstvo, složené ze starých hornin. A. náleží mezi sev. okrajová pohoří vnitroasijská a z části tvoří vých. hranici kirgizské rep. a Mongolska. Nejv. bod jeho Bělucha (4540 m). Jihových. směřující hřebeny, jichž zadní část tvoří namnoze plateau, šíří se vějířovitě na sz. Podélnými údolími tekou četné prameny Obu a Irtyše na sz. a na s. Všude lze pozorovati stopy doby ledové; věčný sníh a malé ledovce jsou však nyní již jen na Běluši. Pohoří Velký A. je bohaté na nerosty, zlatou, stříbrnou, olověnou a měděnou rudu (odtud také jeho jméno: Altain Ula = zlaté hory). Silné ruské přistěhovalectví, následek nálezu rud, vytlačilo Kalmyky, původní ob. pohoří. Nedostateč. železn. spojení zavinilo v posl. době pokles těžby. V sev. částech, kolem Kuzněcku a Kondomy, bylo nalezeno

uhlí, které se počíná těžiti. Zeměděl., dřevař. a nerostné bohatství tvoří zdroj výživy obyv. 2. Ektagský A., Gobi-A. neboli A. s bílými vrcholky, leží v záp. Mongolsku. Prostírá se od rus. či sibiř. A. daleko na jv. do vnitra pouště Gobi, na s. od Dzungareje. Na z. dosahuje pohoří ještě výšek přes 4000 m, na v. výška hor pozvolna klesá. V obyvatelných krajích žijí Mongolové a Kirgizové. V nížinách jsou stepi, ve střed. výškách les.

Altamira, jméno jeskyně, obj. v r. 1868 náhodou ve špaň. prov. Santander. Byly tam postupně objeveny malby na stěnách, zobrazující způsobem svérázně primitivním, avšak při tom umělec., dávnověká zvířata, především bisona, také však jelena, divokého koně atd., a dovolující po prvé nahlédnouti do dávnověkého kult. vývoje ob. jihozáp. Evropy.

Altamira Rafael (nar. 1866), znamenitý a mnohostranný špaň. právník a historik, od r. 1921 je členem stálého mezinár. soud. dvora v Haagu.

Altamura, kraj. hl. m. v jihoit. prov. Bari v kraji apulienském. M. leží ve výši 473 m, křižují se v něm. želez. trati a má 25 500 ob.

Altán (pavlač), přístavek s plochou střechou se zábradlím, spočívající na zdech, sloupech, pilířích neb karyatidách a přístupný s výše položených částí budovy.

Altario de Los Collanes, vyhaslý vulkán v ekvadorských Andách, na vých. od m. Riobamby, 5404 m vysoký.

Altazimut, v prakt. astronomii někdy veliké, zvl. pak pevně postavené ⚲ universální přístroje. Takové přístroje byly postaveny v dřív. době Reichenbachem a později Simmsem pro Greenwich, v poslední době Repsoldem ve Štrassburku a koncem min. stol. podle návrhů Christieho v Greenwich.

Altdorf Mir., kolorista v Praze 1840, roz. 1794 v Mylhúzách v Alsasku.

Altdorfer Albrecht, stav., malíř, kreslíř, mědirytec (1480—1538), rodiště sporné, působil v Řezně jako stav. Náležel k t. zv. „malým mistrům". Dürer na něho tak působil, že bývá nazýván také „malým Dürerem". A. dělal rád drobné výzdoby a byl z prvních umělců, kteří malovali krajiny s vysloveným smyslem pro přírodu.

Altena, ve Vestfálsku, na ř. Leně, okr. Arnsberg. Důl. prům. město (tov. na výr. drátu a jízd. kol), 16.167 ob.

Altenberg Petr, ps. Richarda Engländera (1859—1919) z Vídně. Sbírkou náladových obrázků Wie ich es sehe získal si rázem pověsti vědomé výlučnosti, spojené s hlubokou citlivostí. A. se snažil udržeti si tuto pověst, stal se z něho kavárenský povaleč a byl předmětem nejpodivnějších anekdot (v. Ecce poeta 1912 a Das A.-Buch 1922 od Friedella). Jeho další díla: Was der Tag mir zuträgt (1900), Fechsung (1914) a autobiogr. Vita ipsa (1918). Zákl. tón jeho díla: popisování jemných a sotva postižitelných duševních stavů, což nakonec působí dosti jednotvárně.

Altenberg v Duryňsku, území svobod. st. Duryňského, 481 km², 90.000 ob. Město a měst. obvod ve v. cípu Duryňska. Město leží poblíže ř. Plisy a má 42.570 ob. Výška místa a zámku činí 180—230 n. m. Po prvé je o A. zmínka v r. 976, byl až do r. 1918 hl. městem kníž. sasko-altenburského, od r. 1920 patří k svob. st. Duryňskému. A. n. ř. Eder a A. n. ř. Schwalm. Prvé je obec o 776 ob., 22 km již. od Kasselu, druhé kulatá věž z r. 1388 při soutoku obou řek.

Altenstetter David (1547—1617), zv. také Atemstetter. Znamenitý augšpurský zlatotepec, velice vážený současníky. Jeho díla možno nalézti v museích mnichovském a ve dvor. berlínském. Zhotovil také býv. rak. cís. korunu (t. zv. domácí korunu), jež náleží mezi mistrovská klenot. díla.

Altenteich, ⚲ St. Rybník.

Altera pars (lat. — druhá část), audiatur et altera pars, také druhá strana budiž slyšena; aby bylo učiněno zadost spravedlnosti.

Alter ego (lat.), „druhé já", v rozličném smyslu užíváno o sobě nebo o jiných lidech z našeho okolí.

Alternaria solani, listový parasit (houba) bramboru; za příznivého počasí vyvine se ve velikém množství, listy bramboru pokryje tmavohnědými skvrnami a způsobí úplné opadávání, čímž samozřejmě oslabí nebo zničí celou rostlinu.

Alternativa (lat.), volba mezi dvěma možnostmi. V obchodě na burse značí a. rozhodnutí zájemce, přeje-li si po uzavřeném obchodě vyrovnání diference nebo uskutečnění dodávky.

Alternativo (ital. střídavě), znamená v hudbě druhou část komposice, držené v taneční formě (dnes Trio), na př. menuetu. Název má svůj původ odtud, že obě části hry se několikrát střídají.

Alternovati — obměňovati. Tento výraz z přírodopisu značí střídání listů a květů.

Altmann Antonín, starší, * 1777 v Dačicích na Moravě. Přestěhoval se do Vídně, kde se věnoval malbě krajin a † 26. II. 1818 tamtéž.

Altmann Antonín, mladší, * ve Vídni 4. VI. 1808, † tamtéž 9. VII. 1871. Syn pře-

Papouškové.

1. Ararauna - Sittace ararauna L. (trop. Amerika). 2. Papoušek šedý - Psittacus erythracus L. (Afrika). 3. a 4. Eclectus pectoralis Mül., samice, samec (Nová Guinea). 5. Calopsitta Novae-hollandiae (Australie). 6. a 7. Papoušek mnohobarevný - Trichoglossus Novae-hollandiae (Australie). 8. Chrysotis amazonica. 9. a 10. Plictolophus Leadbeateri Vig. (Západní Australie).

dešlého a krajinář jako jeho otec. Maloval v křížové chodbě kláštera v Bohosudově v Rudohoří (1838). Chválí se svěžest jeho barev a líbezná komposice.

Altmann David Norbert z Eydenberku. Učil se malířství ve Vratislavi v l. 1617 až 1621 a pak přesídlil do Prahy, kde se stal měšťanem na Hradčanech a † 1656. Maloval některé oltářní obrazy v kostelích pražských a r. 1632 síň knihovny kláštera strahovského zdarma z přátelství k opatu Kašp. Questenberkovi. R. 1653 byl i starším cechu malířského.

Altmann Matyáš Frant., * kol r. 1690 v Dačicích na Moravě, † v Brně 10. IX. 1718. Malíř a měšťan brněnský, též kantor u sv. Jakuba. Maloval sv. Václava pro hlavní oltář farního kostela v jihlavském kraji.

Alth Alois (* r. 1819 v Černovicích, † 1886 v Krakově), znamenitý polský geolog a mineralog. Studia svá konal ve Lvově, vzdělával se s počátku na právníka, delší dobu pracoval též jako advokát v Černovicích a v Krakově. Maje zalíbení v geologii a mineralogii, pracoval plodně v tomto směru, vydávaje řadu prací z tohoto oboru. Pro tyto vědecké práce povolán byl r. 1862 na kathedru mineralogie na universitu Jagiellonskou v Krakově, kde až do své smrti velice pilně ve svém oboru pracoval.

Althaea — čes. topolovka, rod čel. slezovitých (malvaceae), čítající asi 15 druhů v mírném pásmu starého světa. Jsou to většinou vysoké rostliny s pěknými květy. A. rosea — topolovka, oblíb. rostlina zahradní, až 3 m vysoká, pochází z Orientu. Barviva z temně nachových květů (pěstuje se v mnoha bar. odrůdách) užívá se k barvení cukroví a likérů. A. officinalis — ibišek dává koření ibišové. užívané od starodávna proti kašli.

Althaea officinalis.

Alt-Hart, ↘ St. Hobzí.

Alt-Ohlisch, ↘ St. Oleška.

Alt Oldřich (ok. 1631—6), mal. v Praze.

Alt-Rohlau, ↘ Stará Role.

Altheim Vilém (1871—1914), něm. malíř, žák Städlova umělec. ústavu ve Frankfurtě n. M. Žil v blízkosti tohoto města a čerpal látku k svým obrazům z krajiny a z venkovského života své vlasti, kterou po vzoru ↘ Boehleově vypodobňoval věrně a svérázně. Několik z jeho hlavních děl se nachází v Städlově ústavu. A. zanechal také několik zdařilých leptů.

Althen (Ehan), narozen 1711 v Persii, pocházel ze vznešené rodiny. Po nepřátelských vpádech dobyvatelů prodán jako hoch do Turecka, otročil po 14 roků na hospodářství, až se mu zdařilo uprchnouti do Smyrny, odkud se dostal pomocí francouzského vyslance do Marseille, kdež se stal občanem. Při útěku vzal s sebou, ačkoliv hrozil každému, kdož tak učinili, trest smrti, do Evropy semínka mořeny barvířské a dlouho se pokoušel zavésti pěstění této rostliny ve Francii. Když také v Avignonu nevedly jeho poslední pokusy k příznivému výsledku, zemřel v chudobě r. 1774. Teprve po připojení Avignonu k Francii a zvl. za hospodářských převratů, vyvolaných tehdejší politikou uzavřeného hospodářství, poznána cena vysazených kultur mořeny barvířské. Pěstění založilo blahobyt tamního kraje.

Althusius Jan A. (1556—1638), východofríského původu, od r. 1590 profesor práv v Herbornu, od 1601—1637 právní zást. města Emdenu. A. psal dalekosáhlé státoprávní a politické spisy, vyznačující se přísnou logickou a systematickou sestavou. Na podkladě rozličných ojedinělých výroků jest A. čítán mezi zastánce t. ř. lidové suverenity.

Altieri, jméno po sedm století vynikající římské rodiny, jejíž poslední přímý potomek byl papež Klement X. (1670—1676). Papež propůjčil titul knížete A. nově Gasparu Marchese de Rasina, manželu své vnučky Laury, a jejich potomci zaujímají ještě dnes nejvyšší hodnosti v Římě. Mezi nimi se zvláště vyznamenal kardinál Luigi A. (1805—1867), který hrál význačnou úlohu za papeže Pia IX.

Altimetr, aneroid, používaný k barometrickým výškovým měřením. Ve Francii označují nivelační aneroidy slovem altimètre. Podobný německý výrobek Zeissův, z něhož možno vyčísti údaje s velikou přesností, náleží také sem; jest to pérový barometr.

Altingia, ve dvou druzích zastoupený, vysloveně tropický strom s věčně zelenými kožnatými listy. Strom je značné výšky a dává cenné užitkové dřevo příjemné vůně.

Altis, náboženský okres v ↘ Olympii, lesnatý, na vršku položený (řecky alsos = háj), kdež stál dříve proslavený chrám Diův. Byl ohraničen na jedné straně svahem a na třech ostatních hradbami. A. bylo jedno z nejzasvěcenějších míst, kde Řekové své bory uctívali a obsahovalo nesčetné oltáře, pomníky a zasvěcené

dary. Vítězům olympských her stavěny tam pomníky.

Altodouro, krajina sev. od Duera, v sev. portugalské provincii Traz os Montes. Známá svými vinnými sklepy.

Alton, často se vyskytující jméno obcí, obývaných Angličany. Nejdůležitější 1. A. ve státě Illinois v USA. s 25.000 obyvateli. 2. A. ležící sev. od St. Louis, u stoku řek Mississippi a Missouri.

Alton Edvard Josef d' (1772—1840), z Aquileje, studoval v Italii anatomii, přišel potom do středního Německa a stal se známým svými vztahy s Goethem ve Výmaru. Ve Würzburku zhotovil sám rytiny pro vývojové práce dějepis. slavného přírodovědce ⚲ Pandera a vydal s ním společně Srovnávající osteologii. Od r. 1818 byl profesorem archeologie a dějin umění v Bonnu. Jeho přírodovědecké kresby mu získaly široký věhlas.

Alton Edvard d' (1803—1854), studoval v Bonnu a v Paříži, od r. 1827 učitelem v Berlíně, od r. 1830 profesorem v Halle. A. pokračoval v osteologii po svém otci a napsal také význačná díla z oboru anatomie, specielně o zvířecích znetvořeních a o nervovém ústrojí ryb.

Altona, šlesvicko-holštýn. m. s 227.430 ob., ve vládním okrsku Šlesviku, položeno na pr. břehu Labe. A. leží 33 m nad mořem, dotýká se bezprostředně hamburského předměstí St. Pauli. Jest také připojeno na hamburskou silniční a železniční síť. A. jest největším městem Šlesvicko-Holštýnska, rozprostírá se po délce 11 km podél Labe na ploše 11.000 ha. A. má svůj kovoprůmysl, továrny na potraviny a poživatiny, stavitelský a dřevařský průmysl, tkalcovství, tabáčnictví. Leží na pískové vyvýšenině, k Labi srázně spadající. Od r. 1866 patří A. k Prusku. V roce 1889 a 1890 bylo město připojením několika obcí značně zvětšeno. Od r. 1901 jest svobodným přístavem Zvláštní význam má A. jako sídlo velkých průmyslových podniků. Rybářský přístav a aukční síně na ryby mohou sloužiti jako vzor svou velikostí tak i výstavbou. Mimo Wesermünde jest A. největším místem rybářským. Význam A-y v rybářství vysvítá, když uvážíme, že dododává 40% všech uzených a nakládaných ryb, které Německo spotřebuje. A. jest dále známa svými skvělými stavbami, sloužícími k sportovním účelům. Známa jest zoologická zahrada Hagenbeckova.

Altoona, město s 61.000 obyv. v severoamerickém státě Pensylvanii na západ. okraji apalačského pohoří, 150 km vzdáleno od Pittsburgu. Prům. železářský, strojnictví.

Altový klíč, v hudbě klíč C na třetí (prostřední) lince, užívaný ve zpěvu pro hlas altový (mezzosopran), a v hudbě instrumentální pro violu a altový pozoun.

Altranstädt, vesnice v pruském Sasku, mezi Sálou a Plesnou. Zde uzavřel Karel XII. (1697—1718) 24. září 1706 smlouvu se saským Jindřichem II., když byl v ⚲ severské válce (1700—1721) vynutil volbu svého milce Stanislava ⚲ Lesczynského za krále polského. Jindřich II. se musil vzdáti polské koruny a zaopatřiti na zimu Karlovy voje, za třetí vzdáti se spolku s carem a jeho zplnomocněnce Patkula vydati. Na témže místě o rok později (1. září 1707) uzavřel Karel XII. smlouvu s císařem Josefem I., která zajistila slezským protestantům volnost a náboženskou svobodu. Také jím bylo navráceno několik dříve jim zabraných kostelů. Po bitvě u Poltavy (8. července 1709), která jednou ranou zdrtila převahu švédskou, považována jest smlouva a-ská, pokud se dotýká úmluv se Saskem, za neplatnou.

Altringham (Altrincham), anglické m. v hrabství sheshirském, ležící jižně od Manchestru, asi uprostřed mezi Liverpoolem a Sheffieldem. 20.000 ob.

Altruismus (z lat. alter), ital. altrui, jiný, po prvé užito francouzským filosofem ⚲ Comtem, jako výraz značící opak ⚲ egoismu, sebelásky, tedy láska k bližnimu.

Altstätten, m. s 8000 ob. ve švýc. kantonu svatohavelském, 470 m n. m. Je tam živý obchod, textilní prům. a vyvinuté ovocnářství. Velká rokle poskytuje výhled na Säntis.

Altswert, mistr, elsas. básník, kol 1400, složil ke konci strdv. několik alegorických básní trubadúrských. V jedné z nich se sám nazývá mistrem A-em, při čemž podotýká, že přednost mají staré meče před novými a mužové vysokého věku před mladistvými milovníky.

Altum Bernard (1824—1900), významný něm. zoolog. Nejprve učil v Mnichově a od 1869 na lesní akademii v Eberswaldě. A. prostudoval zvl. domácí a lesní ptactvo i zvěř se zvláštním zřetelem z lesnickým zájmům. Díla: Ptactvo a jeho život a Učebnice přírodopisu (společně s ⚲ Landoisem).

Altvater, v. Praděd.

Alumbrados (špan. — osvícení), jméno jedné katol. sekty, která byla zvl. v 16. a v 17. stol. rozšířena ve Španělsku a k vůli svým příliš mystickým zvláštnostem vydána na pospas velikému pronásledování církví katolickou, až konečně pozbyla svého někdejšího významu.

Aluminium ⚲ hliník.

Alumnát (lat. alere — vyživovati, alumnus — chovanec), vychovatelský ústav, kde žáci mimo vyučování se společně stravují a jsou pod společným dozorem.

Alunno Niccolo (1430—1502), ital. malíř, vlast. jménem Niccolo di Liberatore, náleží k umbrijské škole a působil ponejvíce ve Foligni. Jeho obrazy mají pro onu školu charakterisující výraz, horoucně čistého nadšení. Jednotlivá jeho díla nacházejí se také částečně v Perugii a v Assisi.

Aluta (Olta), sedmihradská, tedy od mírových smluv sv. války rumunská řeka. Vyvěrá v uzemí východ. Karpat zvaném Nagy Hagymas, 1793 m, probíhá jihových. kout Sedmihradska a proniká mezi Fogarašským a Sibínským pohořím Transylvánské Alpy neb jižní Karpaty průsmykem Červené věže, kde teče na rumunské půdě. Tento 50 km dlouhý průlom v podobě údolí jest ohraničen místy až 1000 m vysokými stěnami. Jest to jeden z nejvelkolepějších průlomů v celé Evropě a v dějinách je známý jako vstupní brána za stěhování národů a vpádů do Evropy. Zde byl r. 1442—1493 Turkům zabraňován vstup do Uher. Dnes vede průsmykem dráha a spojuje Sibiň se starým Rumunskem. Olta teče dále jižním směrem k Dunaji, kamž se vlévá u Nikopole.

Alvarez Catala Ludvík (1836—1901), šp. malíř, proslavil se 1862 v Madridě svým obrazem Sen Caspurnie, jenž byl zakoupen králem španělským. Od A-a pochází velké množství historických námětů, jež prozrazují skvělou výplní barev a tvarů látku k nádheře a velkým efektům. A. zemřel jako řiditel Prado-musea v Mad ridě.

Alvarez Fernao A. d'Oriente (1540 až 1599), narozen v portugalské osadě Goe (vých. Indie), přítel ↪ Camõense, napsal po vzoru tohoto velikého básníka (1595) arkadickou hru pastýřskou Lusitania transformada (Vyměněná Lusitanie), která vzbudila obdiv svou lyrikou.

Alvarez Lili d', špan. sportovkyně, vynikající hl. v tenise, známá z mnoha mezinár. turnajů.

Alvarez Manuel Antonio, A. de Azeredo (1831—1852), brasilský básník, sepsal během své krátké životní dráhy větší množství lyrických básní pod vlivem Byronovým a Mussetovým. Jeho básně vyvolaly velkou ozvěnu svou ironisující zádumčivostí, snad také, že autor zemřel v tak mladém věku.

Alvarez Nicasio A. de Cienfuegos (1764 —1809), šp. básník, zastánce školy salamancské, která chtěla šp. literaturu znárodniti a vymaniti ji z příliš jednostranného napodobování literatury francouzské. A. psal procítěné básně a také několik dramat.

Alvin Louis Josef (1806—1887), belgický dramatický spisovatel a archivář. Jeho díla mají dnes spíše dokumentární hodnotu.

Alvín P. M., ps. ↪ P. F. Malého.

Alwar v Indii, britský tributární stát v sv. části země Rajputana. Má 700.000 obyv. Město A. je hlav. m. státu, 45.000 obyv. a leží mezi Jaipurem a Delhi.

Alxinger Jan Baptist (1755—1797), pokrokový význ. spis. osvícenské doby ve Vídni. Byl činným ve správě dvor. divadla. Napsal četné básně. Z jeho děl, svého času oblíbených, jmenujeme: Doolin z Mainzu a Bliomberis. Celkově bylo jeho dílo vydáno r. 1812 v 10 svazcích.

Alyattes, král Lydie, panoval podle podání r. 618—552 př. Kr. V jedné z četných válek, které vedl s Cyaxarem, králem médským, byla krutá bitva najednou přerušena následkem úplného zatmění slunce, ba dokonce byl uzavřen mír mezi válčícími stranami. Tento zjev je zajímavý jednak tím, že jej veliký učenec Thales z Miletu prý předpověděl, jednak tím, že mod. učenci určili podle něho přesné datum bitvy a získali tím základ pro jiné časové údaje. (9. VII. 597.) Po A-ově smrti mu byl u Sard postaven obrovský pomník, jehož zbytky jsou i dnes ještě viditelny. A. jest otcem Kroesa.

Alypios, řecký, teoretický hudební spis. Sestavil ve 4. stol. po Kr. Úvod do hudby, který byl r. 1616 znova vydán. Údaje a tabulky A. nám umožňují jasný přehled řecké hudby.

Alyssum, rostlina často se vyskytující v krajích středoz. moře. (Horská rostlina.) A. je malá, téměř polokeř, jednoroční rostlina. Listy silně chlupaté, květ velmi malý, bílý, až nažloutlý. Plod je v luskách, které se rozpadávají.

Alžběta (z hebr. eliševá = ctitelka boží), špaň. Isabella, něm. Elisabeth. 1. A. matka sv. Jana Křtitele, žena Zachariášova (5. list.).

2. A n g l i e. Alžběta, král. anglická (1533—1603), dcera Jindřicha VIII. a dvorní dámy Anny Boleynovy. Ztratila sice po popravě svojí matky právo následnické, bylo jí ale r. 1544 znovu přiznáno. Byla velmi energickou a rozumnou panovnicí, jejíž rádce William Cecil (lord Burleigh) byl jí největší podporou. Za vlády A. země jak polit. tak hospod. značně zesílila, založeny první angl. kolonie v Sev. Americe (Virginie) a také kulturně účastí Shakespeara a Bacona velice se povznesla. Když katol. skotská král. ↪ Marie Stuartovna začala proti A.

uplatňovati svoje nároky na angl. trůn, dala ji po jejím vypuzení ze Skotska uvězniti (1568) a když stala se válka se Španělskem neodvratnou, byla Marie na přání parlamentu pro podezření ze styků s nepřítelem popravena (1587). Za vlády A. byla prohlášena angl. církev za státní. Jejím nást. stal se syn Marie Stuartovny Jacob. Lit.: Lucy Aikin: Memoirs of the Court of E. (1818), Beesley: Queen E. (1892), Creighton: Queen E. (1896, nejlepší dílo), F. Chameclain: The Private Character of Queen E. (1921).

3. Čechy. Alžběta, nazv. Rejčka, král. česká, manželka Václava II. (1286 až 1336), dcera polského krále Przemysława II., kterýmžto sňatkem získal Václav II. korunu polskou. Po smrti Václavově provdala se za Rudolfa Habsb., který roku 1306 zvolen českým králem. Ovdověvši znovu, přesídlila do Hradce Králové (který má po ní jméno) a prostřednictvím svého milce Jindřicha z Lipé pracovala proti Elišce Přemyslovně, choti Jana Lucemburka.

4. Alžběta Pomořanská († 1393), dcera Bogislava V., vévody pomoř., 4. choť Karla IV.; matka Anny, manž. angl. krále Richarda II., Zikmunda a Jana Zhořeleckého. Po smrti svého chotě trávila svoje vdovství v Hradci Král. Vynikala tělesnou silou.

5. Alžběta Lucemburská († 1409 až 1442), manž. č. krále Albrechta II. a matka Ladislava Pohrobka, jehož práva na korunu českou a uh. po smrti svého manžela uhájila.

6. Alžběta Stuartovna (1596 až 1662), manž. č. krále Fridricha Falckého, dcera angl. krále Jakuba I. Po bitvě na Bílé hoře usídlila se v Haagu a u ní nalezl útočiště i Komenský a Descartes.

7. Durynsko: Alžběta Svatá (1207—1231), lankraběnka durynská, dcera Ondřeje II., krále uher. a manželka Ludvíka, pozd. lankrab. durynského. Po svém ovdovění žila odloučeně v Marburku a věnovala se lidumilnosti. Roku 1235 prohlášena za svatou. Liszt složil na její oslavu oratorium: Legenda o sv. Alžbětě.

8. Francie: A. Charlotte (1652 až 1722), dcera kurfirsta falckého Ludvíka a choť Filipa Orleánského. Po celý svůj život na dvoře franc. zůstala ve spojení s něm. učenci (Leibnitz). Její dopisy vydány knižně a podávají jasný obraz poměrů na dvoře franc. (vydal L. Holland 1867—81, 6 dílů, Bodemann, Hellmann, Helmot atd.). Lit.: Barine, Madame, mère du régent, 1909.

9. Rakousko: A. rakouská (1837 až 1898), cís. rak., manž. Frant. Josefa I., dcera bav. vévody Maxmiliána Josefa. Krásná, majest. postavy, velkého liter. vzdělání, přítelkyně přírodních krás. Vzdalovala se dv. života a cestovala nejraději po světě (zámek Achilleon na Korfu). Zavražděna v Ženevě ital. anarchistou Lucchenim. Podporovala Maďary.

10. Rusko: Alžběta Petrovna (1709 až 1762), carevna ruská, dcera Petra Vel. Zaváděním něm. zvyků a vlivem německým za Anny Ivanovny a Ivana VI. pohoršená ruská šlechta povolala ji palácovou revolucí za pomoci franc. vysl. de la Chetardie a těl. lékaře Lestocqa na trůn ruský. Nestarala se ale o vládu a přenechala veškeru moc a rozhodování svým milcům (Voroncov, Bestušev, Razumovskij). Byla velkou přítelkyní Francie a nepřítelkyní Německa a v sedmileté válce stála na straně Marie Terezie. Založila universitu v Moskvě a Akademii umění v Petrohradě. (Tajně oddána s Alex. Razumovským, který z prostého pastevce se stal maršálkem.)

Alžír (francouzsky Alger, špan. Argel), hlavní město kolonie a departementu A. Město mělo r. 1921 206.595 ob., departement A. 54.540 km² a 1,480.000 ob. Na místě známého starověkého přístavu zbudovali kol r. 935 Arabové město Al-Džésair — dnešní Alžír. A. má malebnou polohu na kopci u břehu Středz. moře. Jelikož město je hlavním přístavem země, je též střediskem přistěhovalců. Evropané tvoří dvě třetiny obyvatelstva. Francouzi zdokonalili Turky založený přístav. A. je sídlem gen. guvernéra, ústř. úřadů a mnoha konsulů. A. má universitu, vysokou školu mohamedánskou, četná kult. a záb. střediska, takže se stává společ. a kult. střediskem kolonie. Mírná zima vábí sem stále více a více Evropanů na zotavenou. Z A. se nevyvážejí jenom výrobky z bezprostředně ležící roviny Metidža, ale všechny výrobky celého stř. Alžírska.

Alžírsko (Alžír, franc. l'Algérie), francouzská kolonie v záp. části sev. pobř. Afriky. Sev. hranici tvoří Středozemní moře, na záp. hraničí s franc. kolonií Marokko a na vých. rovněž s franc. Tunisem. Na jihu nemá A. pevné hranice, jelikož se neustálým dobýváním tímto směrem stále zvětšuje. A. má od sebe přesně oddělené a vých.-záp. směrem rovnoběžné tvary hornin. Pobř. pásmo s pohořím Tellatlasu, pohoří šottů a území Velikého čili Saharského Atlasu. Jenom ve východní části A., v provincii Constantine, se pásmo šottů zúžuje. Zde se setkávají Tellatlas a Saharský Atlas v čarokrásném horském uzlu Aurazia. Na Saharský Atlas se připojuje jižně alžírská Sahara.

Příkré pobř. by mělo býti následkem blízkosti výšin Tellatlasu nepříznivé pro přístavy a zdálo by se též těžce přístupným. Do horského řetězu však sahají krásná údolí tvořící přístavy i úrodné kraje. Tellatlas dosahuje nejvyš. bodu v hoře Džurdžura = 2300 m. Tellatlas se jmenuje též Malý Atlas. Pohoří Malého Atlasu je vápencovité. Příznivé zavodnění jej činí úrodným. Jižní vrchy přijímají stále vyrovnanější tvary a přecházejí ve výšinu šottů — pahorkovitý kraj s nepatrnými výškovými rozdíly. Šotty samotné jsou solná jezírka a močály. Největší z nich jsou: Chott-el-Hodua, Chott-ech-Chergui a Chott Mebrir ležící v obrovské prohlubni 30 m pod hladinou moře. Pohoří Saharského Atlasu se značně liší od předcházejícího. Prudké a časté deště vypírají půdu. Není zde hustých lesů, většinou holé kopce. Hraničící Sahara má jen velmi málo oas. Řeky Alžírska jsou vesměs nesplavné. Jedny padají strmě k pobřeží, druhé, odvádějící většinou jen vodu zimních srážek, mizají v poušti. Užitek řek se jeví jiným způsobem. Velkolepým, částečně ještě ve středov. budovaným zavodňovacím systémem se rozvádí voda řek na ornou půdu. V poušti se umělými artézskými studněmi udržují palmové oasy. — Podnebí A-u je poněkud horší, než v Marokku, poněvadž malým Atlasem neproniká zmírňující vliv oceánu až do středu země. Země v blízkosti moře má hojně vláhy, která ve vých. části pobř. dostupuje až 1000 mm ročních srážek. Výšiny kolem šottů maji 200—300 m n. moř. a území Saharského Atlasu 500 m n. moř. Toto území má vysloveně poušťové podnebí s tak vysokými letními teplotami, že pobyt Evropana je zde téměř nemožný. Pískovými bouřemi stoupá teplota i nad 60° C.

Polní hospodářství se v jednotlivých krajích přizpůsobuje podnebí. Území Malého Atlasu lze v tomto ohledu přirovnati nejspíše k již. Španělsku. Datlovníky, olejovníky a víno jsou hlavními plody. Vína je tolik, že A. stojí na 5. místě světové produkce. Hospodářství živí asi tři čtvrtiny obyvatelstva. Čtyři pětiny půdy rodí obilí, jehož polovinu tvoří pšenice. Na druhém místě je ječmen. Pak následují: oves, žito a kukuřice. Pěstuje se též zelenina, ovoce a tabák. Pod panstvím Francouzů se též dobře vzmáhá lesní hospodářství. Hojně se vyváží korek a dříví. Lesní produkty tvoří 12% celkového exportu. Pásma chovu dobytka leží především na území šottů. I když chov dobytka v poslední době poklesl, vykazoval stav r. 1920: 9.1 mil. ovcí, 3¾ mil. koz, 1.1 mil. hověz. dobytka, 267.000 oslů, 101.000 koní, 212.000 velbloudů a 108.000 bravu. Přebytek dobytka se vyváží většinou do Francie. Tvoří jednu pětinu celého vývozu. V oasách jižních territorií se pěstují datlovníky. provoz. též zemědělství. Chov dobytka je zde nemožný pro nedostatek pastvin. Hornictví je v rozkvětu. Doluje se zinek, olovo, železná ruda, měď a jmenovitě fosfáty na východě. Těžba stoupá a tvoří 10—13% vývozu. V A-u je na sto minerál. pramenů, které byly v dobách Římanů více užívány, nežli dnes — římské lázně v dnes již neobydlených pouštích o tom svědčí. V tak bohaté zemi jako je A. stojí průmysl na africké poměry na vysokém stupni. Přesto slouží textilnictví a výroba kůže jen domácí spotřebě. Pro vývoz výhodnější jsou tabákové produkty a vína. Doprava je ulehčena železniční sítí asi 4000 km dlouhou. Dráhy probíhají většinou údolími Malého Atlasu a podél pouště. Nejdůležitější je dráha Fez-Alger-Tunis, spojující tři hlavní města francouzských severoafrických kolonií. Staré silnice karavan mají dnes ještě význam pro styk s územím oas. Nejvíce je obydleno území Malého Atlasu. Hlavní město Alžír (Alger) leží na malebném kopci nad rovinou Medisou, někdy močálovitou o dodnes ne horečky prostou. Alžír je dnes nejdůlež. přístavem. Přístavy Oran, Philippeville, Bône a Constantine tvoří vývozní střediska svých krajů. Hlavní dopravu s Francií obstarává výhradně francouzské loďstvo. Jinak sem dojíždějí ještě anglické a španěl. lodi. Obyvatelstvo A-u netvořilo nikdy politického celku. Velkou vinu má na tom složení obyvatelstva. Území Malého Atlasu je centrem obyvatelstva. Od dob spořádaného franc. panství se obyvatelstvo množí. Obyvatelé tohoto kraje a pobřežních rovin jsou libuberští sedláci s menším počtem francouz., italských ba i španěl. přistěhovalců. Většina přistěhovalců žije v městech, kde velmi napomáhají rozvoji evropské kultury. Stejně působí židovské obyvatelstvo. Toto bylo francouzské civilisaci nejsnadněji přístupno. Obchodem a živnostmi dosáhli Židé velikého blahobytu a jsou nenáviděni domorodci, částproto, že neuznali ani mravy Islamu, ani evropské. A. má tedy svou židovskou otázku. Nyní se tam Židé vůbec nestěhují. V pohoří Džurdžura (Djurdjura) bydlí berberští Kabylové. Pro svůj rusý vlas byli pokládáni za potomky Vandalů, později se však dokázalo, že jsou zde již mnohem déle. Step a šotty jsou osídleny kočovnými kmeny většinou arabského původu. Jsou evropské kultuře nepřístupny. Obydlení Saharského Atlasu

je mizivé. I když se rasy: Lybijci, Berberové, Arabové během věků i s nekontrolovatelným množstvím černošské krve mísili, přece zde zůstávají dva neslučitelné prvky obyvatelstva. Zemědělec a kočovný živel. To jsou protivy, které se nedají sloučiti. Jinak tomu je v městech, která jsou pestrou směsí všech národů.

Území Alžírska se rozpadá na čtyři departementy: Alžír, Constantine, Oran a Jižní territoria. Mají celkovou rozlohu 580.000 km² a 5,802.464 ob. R. 1921 bylo v tom 602.654 francouz. stát. příslušníků, 144.328 Španělů a 44.446 jiných cizinců. Vojenskou ochranu obstarává 1. arm. sbor francouzský.

Dějiny Alžírska. Karthago, mohutné sídlo Féničanů se sice snažilo o spojenectví těchto zemí, dosáhlo však jenom panství. Tím je souvislost dějin A. a dějin Karthaga jen slabá. Mezi tím vznikly dvě nové mocné říše: Mauretanie a Numidie. Obě přispěly ve druhé punské válce (218 až 201 př. Kr.), jako spojenci Římanů ke zničení nenáviděného Karthaga. Jejich vůdcem byl Masinissa Numidský. Po zániku Karthaga bojovali Římané proti spojeným kočovným národům. Protivy kočovník—zemědělec se projevily již v tomto boji s Římany. Jugurtha (117 až 104 př. Kr.), vnuk Masinissy, panoval nad dnešním A. Bojoval s Římany, kteří nechtěli trpěti hanebný stav nejistoty a nebezpečí. Spojenectvím s Bocchusem z Mauretanie spojil Jugurtha celou severní Afriku proti Římanům. Bocchus jej však zradil a Jugurtha umírá v podzemním žaláři. Přesto ani Řím nedosáhl úplného panství nad Jugurthovým územím. Vznikají sice zemědělci a silnice, vše však musí chrániti vojsko. Křesťanství zakotvilo i zde; Augustin (364—430 po Kr.) pochází z Tagaste v Numidii, dnes Alžíru. V bouřích stěhování národů sem přišli Vandalové (r. 429). Kolem r. 435 je celá sev. Afrika kromě Karthaga vandalským panstvím. Rozdíl náboženství mezi Arijci a Athanasianty způsobuje obrovská povstání a Vandalové jsou nuceni potlačovati křesťany. Po zákroku východořímského císaře Justiniana (527—565) jsou Vandalové poraženi a vyhubeni. Po krátkém panství východořímském přichází vláda Arabů. Tato vláda má obrovské důsledky. A. se stává domovem Arabů, kteří zde rozšířili svůj jazyk a své náboženství. Svým obchodním duchem získávají přízně obyvatelů pouště. Tak se šíří panství kalifů do Marokka a do Španělska. Po ztrátě Španělska přestává arabské panství i v Marokku, Alžíru a Tunisu. R. 1269 se islamské panství úplně rozbilo a státy se osamostatnily. Armády a loďstva loupeživých rytířů je znepokojují a tak povstává na obranu země loďstvo africké, které se stalo postrachem Středozemního moře. Křížová výprava Ludvíka IX. (1226—1270) se nezdařila. Loupeživými výpravami a. loďstva je Španělsko vyprovokováno k trestní výpravě a obsazuje pobřeží. Vnitřek země je ovšem neobsazen. Větší změny vyvolali Turci. Horuk Barbarossa, turecký pirát řeckého původu dobývá pobřeží a konečně i Alžír. Po jeho smrti (1518) se stává nástupcem jeho bratr Chaireddin Barbarossa. Doba tureckého panství je nejžalostnějším věkem A. Kultura klesá a zuří vojenská vláda. Jediným zdrojem příjmů nešťastné země je pirátství. Lodi zajížděly ještě v minulém století až do sev. moří. Hledanou kořistí jsou nejen statky, ale i lidé k vůli výkupnému. Během napoleonských válek se neodvažují pirátských výprav. Tyto ožily zase až po pařížském míru (1814—1815). Americká, holandská, anglická loďstva zasahují, až konečně konflikt s Francií (1827) ukončuje tento pro Evropu nedůstojný stav pirátství. Karel X. (1824—1830) dobývá pro Francii A. Zvlášť silný odpor kladl Abd-el-Kader Emir z Mashary v území Oranu. Po desítiletém boji (1834—1847) byl konečně podroben. R. 1870—71 byla země následkem francouz.-německé války bez vojska. Došlo k povstáním, jichž potlačení si vyžádalo další krve a peněz. Pak bylo francouzské panství naprosto zkonsolidováno, takže ve světové válce měla Francie k disposici již domorodé vojsko alžírské.

Amadeo Giovani Antonio (1447—1522), lombardský architekt a sochař. A. byl spolupracovníkem na stavbách Certosa di Pavia a milánského dómu. Známé jsou jeho náhrobky rodiny Colleoni v Bergamo. A. přechází ve svém vývoji od počáteční jednoduchosti k přehnanému naturalismu, hraničícímu téměř s groteskností.

Amadeus (lat., Bohumil), jméno devíti panovníků svého času mocného a samostatného Savoyska. Panovali od XII. do XV. stol. A. II. zprostředkoval známou pouť Jindřicha IV. do Canossy. A. VIII. (1383—1451) byl zvolen na basilejském koncilu za protipapeže, sám se však vzdal této hodn. v zájmu míru v církvi.

Amadeus Ferdinand Maria I. (1870 až 1873), špan. král. A. se narodil r. 1845 jako syn pozdějšího it. krále Viktoria Emanuela II. Obdržel titul vévody z Aosty. Pův. byl admirálem it. námořnictva. Po pádu Bourbonů byl zvolen za španělského krále. Po nesnázích v politice vzdal se

za 2 roky trůnu a žil jako generál v Italii, kde zemřel r. 1890.

Amadeus, jezero (Lake A.) v Australii v jihozáp. rohu Severního Territoria. Jezero je močálovité a táhne se směrem sv.-jv. ve výši 204 m, délka 150 km. Jeho šíře je až 30 km.

Amadis, hrdina 24sv. rytířského románu port. nebo špan. původu z XV. stol. Po vyd. volného fr. překladu (1540) byl velmi rozšířen a oblíben v celé Evropě. Obliba těchto knih se dá porovnati s oblibou dnešních detektivek. A. byl vzorem zdvořilosti, galantnosti a vznešenosti. Rozmluvy v knize a v ní líčené ideály a mravy udávaly dobrý tón pro generace. Pro dnešní vkus je toto dílo zastaralé. Tomuto druhu literatury zasadil smrtelnou ránu Cervantes svým Don Quijotem.

Amador de los Rios José (1818—1878), špan. lit. a hist. badatel. Profesor university v Madridě. A. napsal veliké dílo o dějinách špan. literatury, dále dějiny Židů ve Španělsku a Portugalsku.

Amager, dán. ostr. v Öresundu jiř. od Kodaně. Ostrov má 100.000 ob., zaměstnáním zelinářů. S. část A. Christianshavn je částí hl. m. V ní leží Frederiksholm a Arsenál.

Amalarich (507—531), král Visigotů ve Španělsku, syn Alaricha II. A. byl do roku 526 v poručnictví svého děda krále ostrogotského Theodericha Velikého. Oženil se s dcerou krále Franků Chlodvíka. Zemřel mlád, bez mužských potomků.

Amalarich z Beny (1140—1204), u Chartes narozený, oblíb. učitel filos. a theologie v Paříži. Zabloudil pod vlivem Aristotelovým a Scotovým v mysticko-pantheistický názor, že každý křesťan se má pokládati za část Krista. Četní jeho posluchači (Amalrikáni) považovali papeže za Antikrista a byli pronásledováni. On sám byl po své smrti (1209) proklet. Stopy tohoto učení lze i dnes nalézti v jiných sektách.

Amalasuntha (Amalasvintha), dcera krále Ostrogotů Theodericha, vdaná za Eutharicha z rodu Amalů. Po smrti svého manžela převzala regentství r. 522. Po smrti svého nezletilého syna Athalaricha hledala ochranu u císaře Justiniána. Provdala se za svého strýce Theodahada, který ji dal (534) zavraždit.

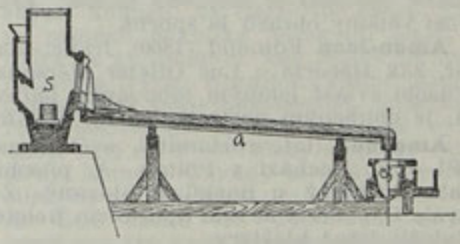
Amalehité, kočovný národ obývající pobřeží mezi Palestinou a poloostrovem Sinai. A. tedy sousedili s Kanaanity a s Edomity podnikali loupežné nájezdy na Israelity. Podle knihy Samuelovy byli (950 př. Kr.) pobiti Saulem a Davidem. Stopy A. nelze dnes vědecky dokázati.

Amalfi, italské město. Má 7000 obyvatelů v provincii Salerno, záp. od města Salerno na krásně stavěné silnici: „královně italských silnic". A. bylo původně do r. 839 byzantským panstvím, pak se stalo střediskem italského obchodu. Před rozkvětem Janova a Pisy bylo A. republikou. Závistivá Pisa zničila rozkvět země. Zemětřesení (1923) zničilo město a učinilo hospodářsky bezvýznamným.

Amalgam, je slitina rtuti s nějakým kovem. Téměř každý kov tvoří tuto rtuťovou slitinu. Schopnost tvoření amalgamů rtutí se často používá k dobývání kovů, na př. u alkalických kovů, stříbra, zlata. Ve výrobě zrcadel je velmi důležitý amalgam cínu. Na rovnou plochu se prostře cín (staniol), napřed se jemně natře rtutí, pak se touto polije a přitlačí se pečlivě očištěná skleněná deska, takže přebytečná rtuť odteče. Amalgam obsahující 20—25% rtuti lpí pak sám na skle.

Amalgamace je způsob dobývání zlata a stříbra pomocí rtuti.

Amalgamace zlatých rud používá se k zachycení jemnozrn. zlata obsaženého volně v rudě. Ruda obyčejná ve stoupách na jemný prášek rozdrcená, splachována je vodou na amalgamační stůl, na

Amalgační přístroj.

jehož měděné, rtutí potřené desce se zlato v podobě zlatého amalgamu zachytí. Tento se stírá, propírá a destiluje, čímž obdržíme zlato surové. A-i lze také prováděti v amalgamátorech, v nichž se rozmělněná zlatá ruda mísí se rtutí lopatkovými měsidly. Ze zlata v rudě obsaženého získá se a-í 60—80% podle jemnosti drcení zlaté rudy. U nás dobývá se zlato a-í na amalgamačních stolech na zlatodolu Roudném ve Zvěstově u Vlašimě.

Amalgamační mlýny slouží k získání zlata z rudy amalgamací rtutí, při čemž se ruda přímo ve mlýnech drtí a současně amalgamuje. Nejčastěji užívaný a. m. Huntingtonův má pánev se rtutí a kyvadlové drtící běhouny; kulového a-ho mlýnu užívá se ke zpracování amalgamu setřeného z amalgamačních stolů se rtutí, aby zbylá zrnka zlata byla zamalgamována.

Amalové, ostrogotský panovnický rod, opěvovaný v mnohých pověstech. Z tohoto rodu pocházeli Gapt, Ostrogotha (240 po Kr.) a Ermanrich (350 po Kr.). Nejznámější je hist. dokázaný Theoderich Veliký (475—526), jehož dcerou byla Amalasuntha.

Amalthea (Amaltheia), podle řecké mythologie jméno nymfy, která vychovala Dia, když jej jeho matka Rhea z obavy před Kronem odložila na Krétě. Podle jiné verse je A. jméno kozy, která mlékem živila bezmocného Dia v jeskyni. Zlomenému rohu A. se připisuje vlastnost splniti každé přání.

Amalthea, nakladatelství ve Vídni. Vydává cennou starší literaturu nejen rakouskou, ale i švýcarskou, italskou a francouzskou.

Aman Jost (Jobst, Jodokus, 1539—1591), kreslíř a ilustrátor. Pocházel z Curychu a usadil se později v Norimberku. Ač byl ohromně pilný, nespočívá jeho zásluha v nespočetných dřevorytech a mědirytinách, jako spíše v zachycení současných mravů, osobností, krojů a erbů. Jeho vtipné ilustrace nacházejí ještě dnes obdiv. Cenné jsou jeho četné kresby Luthera, Hans Sachse, admirála Coligny. Jako malíř nezískal si stejného jména; pravost většiny obrazů je sporná.

Aman-Jean Edmond (1860), franc. malíř, žák Héberta a Luc Olivier Mersona. Působí zvlášť jemným tonováním barev. A. je oblíbeným portrétistou, hl. u dam.

Amandus (lat., roztomilý), světec (asi 594—670). Pochází z Poiton. A. působil jako misionář u Basků a Slovanů. Za krále Dagoberta se stal apoštolem Belgie. Založil četné kláštery.

Amanuensis (lat.), ten, který pomáhá druhému; většinou žertovně užívané ve vědě, asi jako Adlatus, Adjunkt.

Amanus, pohoří v Asii. Táhne se směrem s.-již. směrem od Malé Asie do Syrie. Je to pokračování horstva na Cypru. Dva průsmyky, syrský a amanský, známé již ve staro- a středověku, dělí horstvo ve tři díly. Džebel Arsus na jihu, 1600 m, Alma-Dagh, uprostřed 1540 m a Gjaur-Dagh na severu, kterým prochází 6 km dlouhý tunel bagdadské dráhy.

Amarant, pseud. ○ Viliama Pauliny-Tótha.

Amarant, v tropech zdomácnělý, živě zbarvený pták z rodiny pěnkav. A. jsou oblíbeni jako ozdobní ptáci. Mají krásné peří. Je to vysloveně tropický pták, který se ve studených pásmech jen velmi těžce udrží.

Amarantaceae, skupina (asi 500 druhů) trop. a subtrop. rostlin z řádu Centrospermae. Květy sestaveny jsou obyčejně do klasů nebo hroznů. Česky nazývají se rostliny laskavcovité. Hlavní jejich zástupce Amarantus candatus — laskavec ocasatý, pochází z Afr. a Asie a pěstuje se s oblibou v zahradách; roste místy divoce. Jiné druhy, A. spinosus, nebo dubius dostávají se k nám ponejvíce s bavlnou. S oblibou pěstuje se v zahradách Celosia cristata.

Amarantové dřevo, barevné, většinou tmavorudé dřevo, pocházející z jihoam. a ind. dřevnatých amarantaceí (laskavcovitých). Vyrovná se tvrdostí téměř dřevu ebenovému. Svoji barvu dostane a. d. teprve delším ležením na vzduchu. Užívá se k pracem řezbářským a k výrobě barev.

Amarapura, propadávající se „město bohů" a bývalé hl. m. království Birma (1783—1857) v angl. Zadní Indii. Město leží v údolí Travadi v blízkosti měst Mandale, Sagainy a Ava.

Amari Michele (1806—1889), ital. dějepisec a znovuzakladatel arabské filologie v Italii. Narodil se v Sicilii, spravované tenkráte ještě Bourbony. Pro svá díla, popisující cizí panství na Sicilii, upadl v nemilost a r. 1842 uprchl před vládou do Paříže. Tam se pustil teprve do důkladného studia orient. věd. A. byl činný též jako politik, měl zásluhy o sjednocení Italie a na sklonku života se mu dostalo velikých poct jako člověku i jako učenci.

Amarkantak, město a hora vysoká 1113 m v centrálních provinciích Přední Indie. Zde pramení Narbada (Nerbudda), která po 1300 km dlouhém toku se vlévá do zálivu Cambayského.

Amaru, erotický ind. básník středověku. O jeho osobě není nic bližšího známo.

Amarus, ps. ○ Emila Svobody.

Amaryllidaceae, rostliny jednoděložné z příbuzenstva liliovitých. Asi 950 druhů v tropech i mírném pásu. Patří sem na př. Amaryllis, Narcissus (narcis), Galanthus (sněženka), Agave, Clivia atd.

Narcissus (květ).

Amastrofe (řec. doslovně: převrácení, přestavění), rhetorická figura, zakládající se na přestavění dvou od sebe odvislých výrazů proti obyčejnému pořádku, za účelem dosažení silnějšího dojmu, při čemž výrazy závislé kladou se před hlavní, na př. pouští litevských propasťové krajiny.

Amaterasu (japonsky Veliký Lesk), jméno japonské královny slunce. A. pochází z levého oka prvního japonského tvora. Japonští císaři jsou potomky A.

Amateur (amatér), (francouzsky milovník), označení pro člověka pěstujícího vědu, umění, živnost nebo sport, ne jako povolání, nýbrž ze záliby — zvlášť dosáhne-li v tomto podnikání určitého mistrovství. Tak jsou a. na př.: ve hvězdářství, v umění, v hudbě, v šachu atd., kteří jsou odborníky (t. j. těmi, kteří tento obor pěstují z povolání) označováni jako diletanti, hlavně když se nepodrobují jejich autoritě. Přesto dosahuje někdy a. právě svou nezávislostí a nepředpojatostí velikých výsledků. Ve většině sportů (lehká atletika, veslařství, plování, tennis, golf atd.) to byly právě výkony a., které dosahovaly uznání a ocenění. Ba právě v posledních letech dochází k opětné přísné platnosti t. zv. amatérské pravidlo, vyřaďující ze soutěže každého, kdo za své sportovní výkony přijímá peněžité odměny, nebo kdo učinil sport svým povoláním. Toto platí hlavně o olympijských hrách, kde před zahájením musí všichni účastníci složiti přísahu amaterismu. Po jiné stránce musí zase ti, kteří dosahují vrcholných výkonů, vyhovovati všem požadavkům amaterismu. Neboť přípravy, training a závody vyžadují tolik času a peněz, že jen finančně naprosto nezávislí jedinci by přicházeli v úvahu a právě mnohdy nejschopnější by tímto byli vyřazeni. A. otázka je tudíž stálým problémem sportovních ústředí. Těžkosti působí hlavně okolnost, že mez mezi profesionálem a a. je v každém státě jinak posuzována. Pro některé druhy sportu na př. výkon a. nedosahuje vůbec výkonu profesionálů, jako v boxu, footballu a j.

Amathus, fenická kolonie na jižním pobřeží Cypru. Je to snad první kolonie Féničanů na Cypru. Aphrodite Amathusia, řecká bohyně lásky, má jméno po svatyni v A.

Amatique, Golfo de Amatique, mezi Britským Hondurasem a úzkým pobřežním pásmem, náležejícím Guatemale. Pásmo tvoří most ke Karibskému moři. Přístav Guatemaly S. Tomas.

Amatitlan, město a departement státu Guatemala ve stř. Americe; město má 12.000 ob., leží již. od blízkého hl. města Guatemaly, s. od vulkanického pásma, rovnoběžného s pobřežím. Obyvatelé se zaměstnávají zemědělstvím. Pěstují cukrovou třtinu a kávu. V stejnojmenném kraji leží též jezero Amatitlan.

Amazja, syn Joasův, král judejský (797—779). A. šel po stopách svého otce. Úspěšně bojoval proti Edomitům, podlehl však Joasovi. králi israelskému. Jerusalem byl vypleněn, A. upadl do zajetí. Při pozděj. pokusu o útěk byl usmrcen.

Amazonka (Amazonas, řeka Amazonka, Rio de Las Amazonas), největší řeka Již. Ameriky. Název tento přivezl do Evr. Španěl Orellana, který první se po řece plavil r. 1540 od And až po její ústí. Orellana slyšel toto jméno od domorodých Indiánů, pravděpodobně si je ale falešně vykládal. Jméno poukazuje spíše na „Vodního medvěda" (amaçunu). A. má největší plochu vodní a přítoků. 17 jejich přítoků jsou větší a delší než největší evropské řeky, některé z nich jsou dokonce veletoky, s kterými ani Volha nemůže soutěžiti. Ucayali, Madeira, Rio Negro, atd. jsou veletoky prvního řádu i když jsou jako vodní cesty méně používány. Plocha vodního území A. obsahuje okrouhle 7,000.000 km². Celé toto území leží v tropickém kraji a polovinu jeho zabírají státy: Bolivie, Peru, Ecuador, Columbie a Brasilie. A. vzniká v Peruánských Andách ze spojení řek Marañon, Huallaga a Ucayali. Hlavním tokem je Marañon, kterýmžto jménem jest veletok A. nazýván, pokud protéká Andami. Marañon pramení v Peruánských Andách, na Cerro de Pasco, 4302 m, protéká několika horskými jezery a ubírá se sz. směrem, kde se tok prodere masivem vých. Kordiler. Vodní peřeje, ponga, činí řeku nesplavnou. Splavnost řeky počíná na úpatí And. Celé vých. úbočí And od 4° sev. šířky až po 20° jižní šířky, horstvo Guyany a větší část brasilského pohoří tvoří prameniště přítoků A. Celé území má podobu trychtýře, který má své nejužší místo při ústí, tedy na východě. Zde A-u horstvo Guaynské a Brasilské značně zúžuje, zatím co největší šířky dosahuje při ústí řek Madeiry a Rio Negro, tedy blíže u pramene. Celá a. rovina tvoří obrovské údolí, které si z větší části řeka sama vytvořila. Obrovské nánosy charakterisují tuto činnost řeky. Ve vzdálenosti 3500 km (vzdušná čára) od ústí leží hladina řeky ve výši 180 m nad mořem. Uprostřed spodního toku asi při ústí Rio Negro, klesá tato výška na 26 m. Vzdor tomuto malému spádu (180 m na 4.000 km) je proud řeky následkem obrovského množství vody velmi silný, takže plavidla vyhledávají s oblibou četných vedlejších toků. Ze severu po levé straně proudu tvoří přítoky: Rio Tigre, Rio Napo, Putumays, Caqueta, a jako největší Rio Negro a Rio Brano. Jakmile se A. spojí s těmito toky, je již splavná pro zaoceánské parníky, tedy až po m. Manaos, které tvoří hl. příst. Amazonské-

ho území a středisko gumového trhu, ačkoliv je 1300 km od moře vzdáleno. V území Rio Negra nalézáme zajímavý zjev bifurkace (rozvidlení řek), při kterém je řeka spojena s ramenem jiné řeky, patřící k jinému vodnímu území. Tak je spojena Rio Negro s Orinoco, ramenem Casiquiare. Na pravé straně na brasilské půdě ústí do A. řeky: Jurna, Purus a Madeira. Jako zvl. samostatná řeka ústí do delty A. Rio Para. Mezi rameny delty, z nichž nejsev. je 250 km široké, leží ostrov Marajo. Parníky používají již. ramene, při ústí Tocantinsu. Zde leží důležitý přístav Para. Po celé délce svého toku má řeka A. přes 200 přítoků, z toho 100 splavných. Do Atlantického oceánu vniká řeka obrovskou vlnou, která má ve dnech úplňku měsíce tvar obrovské zdi (viz vysvětlení na počátku = vodní medvěd). Tato vlna se jmenuje Pororoca a je zjevná až 750 km od ústí. Řeka má stále hojnost vody, nejvíce však v červnu, v době dešťů na území jižních přítoků. Pak je hl. proud A. až o 15 m vyšší než průměrný stav. Přirozeně, že takovéto obrovské povodně odplavují spousty země i s vegetací a mění takto stále tvářnost kraje. Močálovitý kraj řeky má teplé, vlhké, nezdravé podnebí s ročním průměrem 26°, který se téměř nemění. Střední výška srážek činí přes 2000 mm. Za takovýchto okolností je celé území až po Andy pokryto tropickým pralesem, nejkrásnějším a největším na světě. Tato brasilská Hylea (pojmenování pralesa podle Humboldta) je nejbohatším lesním územím celé země, pokud se týče rozmanitostí a zvláštností zvířeny a květeny. Dodává barevná dřeva a gumu, získanou z divokých gumovníků. Výroba gumy v poslední době poklesla následkem plantáží v Britské a Holandské Indii. Území A. je vlastí stromu cacaového, vanilky a ananasu. Z rozmanité zvířeny jmenujeme nejčastěji zastoupené: obrovité hady, anakondy, hroznýše, opice, jaguáry, pumy, krokodily, tapíry, nosorožce, želvy, kolibříky a papoušky. Prales jest nejhustší v nížinách řek. Zde jsou kmeny spojovány neproniknutelným řetězem lian a jiných popínavých rostlin. Hl. ob. tvoří Indiáni četných malých kmenů a míšenci. Na odlehlých místech se stýkají s bělochy jen zřídka aneb vůbec ne. Jejich hl. zaměstnáním je rybářství a lov zvěře. Jsou na velmi nízkém stupni kultury. Podnebí znemožňuje zde Evropanům pobyt. Tito žijí hl. v příst. m. Včetně městského obyv. je hustota ob. 0.2 na 1 km², čili jedna hlava na 5 km². Hlavní zásluhu o vědecké probadání území A. mají jezuiti, kteří v 17. a v první polovici 18. stol. zde konali misijní služby a umožnili též určitý kulturní vývin této oblasti. Po jejich vypuzení však tyto kult. úspěchy úplně zmizely, jejich průkopnická práce však našla následovníky a poskytuje ještě dnes široké pole působnosti.

Amazonky, pohádkový národ bojovnic, které netrpěly ve svém středu mužů. Žily někde v Malé Asii, bojovaly stále se svými sousedy a houfně vystupují v řec. mytologii. Původ i existence A. je velmi záhadná. Kromě pověstí se o nich nic nezachovalo. Čas od času uzavřely mír se svými sousedy, aby se mohly stýkati s muži. Z narozených dětí chlapce vrátily otcům (podle jiné verse chlapce pobily) a dcery zůstaly u A. Nejvíce ctily Artemis, bohyni lovu. Nejvýznačnější A. byla: Hippolyta. Loupež jejího pásu byla jednou z dvanácti úloh Heraklových. Dále Antiopa. Bitvy A. byly oblíbenými tematy malířů všech věků. Nejznámější je Bitva Amazonek od Rubense v mnichovské Pinakotece. Též v české historii se vyskytují A. (Dívčí válka.) Z nové doby je znám pouze jediný případ skutečného vystoupení A. Jedná se o bojovné ženy krále dahomeyského.

Amazonka ve Vatikáně.

Ambala, město s 80.000 ob. v Přední Indii ve vých. části Pendžabu. Leží na křižovatce drah Lahore-Rampur a Delhi-Simla. Má čilý export koberců a vlněných výrobků.

Ambarvalia (lat. výraz = obcházení země), starořímský svátek, při kterém se před obětováním bohům obcházela pole, pro která se vyprošovalo požehnání bohů, hlavně Cerery.

Ambassade, ambassadeur (fr.), vyslanectví — vyslanec.

Ambato, Sierra de Ambato, argentinské pohoří s horami Ambato a Machado. Pohoří tvoří výběžek jihoam. vých. Kordiller a připojuje se na Sierru de Aconquija. Na východ. svahu ve výši 545 m v úrodné rovině leží město Catamarca.

Ambato, horní město v jihoam. státě Equador ve výši 2608 m.

Amber, obec v severoam. státě Oklahoma jižně od Canadian River na trati Chihasha-Oklahoma.

Amber, staré hl. m. východoind. státu Džajpur (Ilypore). Dnes jsou to trosky nedaleko dnešního hl. m. Džaipuru.

Amberg, starobylé m. v Německu s čilým prům. a asi 26.330 ob. kat. Má velmi zajímavé dějiny.

Amberger Christoph A. (1500—1570), německý malíř augsburské školy.

Ambiánové, keltský národ, o němž se zmiňuje Caesar ve své knize Bellum Gallicum. Sídlili v údolí Sommy. Hl. m. byla Samarobriva — dnešní Amiens.

Ambice, fr., = ctižádost. Ambiciosní = ctižádostivý, snaživý.

Ambiorix, král gallského kmene Eburonů. R. 58 př. Kr. si jej Caesar snažil přátelsky získati; když však A. jej zradil, zničil Caesar jeho vojsko, takže A. zemřel ve vyhnanství.

Ambitus, ⚲ křížová chodba.

Ambiève, belg. řeka. Pramení v území Malmedy.

Amblipoda, vymřelý druh obrovských kopytníků, zjištěný vykopávkami.

Ambona, katedr. vyvýšenina v chrámu. se které se čte Písmo sv.

Ambona.

Amboina, Ambon, holandský ostrov ze skupiny Molukky. Leží na rozhraní Velikého a Ind. Oceánu. Ostrov je částečně sopečný. Nejv. hora 1024 m, 1000 km² a 40.000 ob. Daří se zemědělství a chov dobytka. Podnebí je i pro Evropana snesitelné. Koření, hřebíčky, muškátové ořechy atd. tvoří důležitý produkt. Těží se též nafta. Hlavní město Ambon má 8000 ob., je svob. přístavem a je hl. přístavem celého souostroví. Vzácná koření ostrovů byla příčinou bojů mezi Španěly, Portugalci a Holanďany. Za námořní války holandsko-francouz. proti Anglii je 1810—1817 A. obsazena Angličany.

Amboise, město a kanton ve Francii. Departement Indre-et-Loire, 4538 ob. Má známý zámek.

Amboise Jiří d' (1460—1510), fr. státník, byl již ve 25 letech biskupem. Měl veliký vliv na Ludvíka XII. a dosáhl tím arcibiskupství a kardinálského klobouku. Stal se též min. předs. Chtěl se státi papežem. Zemřel však před uskutečněním svých plánů.

Ambro Ján MUDr. (* 1827 v Beckově, † 1890 v Bratislavě), slovenský lékař a spis., vydal Knihu o porodníctve pre baby (Uher. Skalice 1873), psal lékařské stati do Slovenských Novin a byl lidovým lékařem. Lit.: Národnie Noviny 21, 1890, 58.

Ambros August Vilém, JUDr., (* 17. listop. 1816 v Mýtě u Plzně, † 28. června 1876 ve Vídni). Význač. hud. historik, kritik a sklad. Vedle práv. zaměstnání věnoval se horlivě hře na klavír a studiu hudby, k níž zálibu zdědil po matce. dceři hud. dějepisce R. Kiesewettera. A. psal záhy duchaplné kritiky a hud. úvahu do hud. časop. Liter. díla: Über die Grenzen der Musik und Poesie (Praha, 1856), pověst. polemika proti Hanslikově spisu Vom Musikalisch Schönen (1854), pamět. spis Das Prager Conservatorium (Praha 1858), Dom von Prag (1858), Culturhist. Bilder aus d. Musikleben d. Gegenwart (Leipzig 1860), především důkl. Dějiny hud. (Leuckart, Vratislav, 4 sv. 1862—1878), Bunte Blätter (2 sv. 1872 a 1874) a j. Od r. 1869—1872 byl A. mimoř. prof. dějin hud. na praž. univ., dále na univeristě vídeňské. Komponoval sklad. orkestr., komor., klav., církev. (Stabat Mater 1850), písně, monodrama Libušino proroctví (1850) a čes. zpěvohru Břetislav a Jitka (1868). Lit.: E. Meliš, Hud. Listy 1870, 1, 50—146.

Ambros Emanuel (* 1885 v Kroměříži), prof. a hud. spis. v Olomouci.

Ambros Ezechiel, * 8. XII. v 1861 v Kavriánově u Slavkova, † 31. května 1915 v Prostějově, kde byl sbormistrem zpěv. sp. a vyuč. hud. Napsal muž. sb. Selské písně na slova J. V. Sládka, žen. sb. a harmonisoval morav. lid. pís. pro smíš. hl. (4 seš. vyd. M. U. Praha.)

Ambros Rafael ryt. (* 1856 v Praze, † 1854 v Guttensteině v Dol. Rak.), žák pražské akademie. Ve Vídni věnoval se malbě genrů a vystavoval tu u Miethkeho 1881 a v pařížském Salonu 1887. V obrazárně Společnosti vlasteneckých přátel umění v Praze jest od něho akvarel Vraždednice dětí.

Ambros Vladimír (* 1891 v Prostějově), dirigent a hud. spis. tamtéž. Ve válce byl dirigentem v Londýně. V Brně hráli jeho operu Ukradené štěstí na text Iv. Franka.

Ambrose Antonín S. (* 1867 na Slovensku), vystěhoval se do Ameriky, stal se sloven. novinář., jedním ze zakl. Národ. sloven. spolku, který hlavně čelil maďarské propagandě v Americe. Má zásluhy o velký počet slov. poslanců zvol. 1906, protože sbírkami uhradil volební výlohy. Ve válce získával Američany pro osvobození Slovenska a připojení k Čechům. Po převratu podporoval obchodní styky americko-československé. Žije v Praze.

Ambrosi Antonín, malíř v Praze v letech 1768—1788.

Ambrosiana, vzácná knihovna v Miláně, zal. r. 1602 kardin. ↪ Boromeem k poctě milán. patrona Ambrosia. Ke knihovně náleží poradní sbor učenců a drahocenná obraz. galerie (mistři lombardské školy). A. obsahuje 10.000 rukopisů, 3000 prvotisků, 400.000 tištěných svazků a 41.000 rytin.

Ambrosiánský chvalozpěv, označení mohutné a výrazné církevní hymny ↪ Te Deum laudamus (Tebe, Bože, chválíme), jelikož se dříve věřilo, že sv. ↪ Ambrosius toto t. zv. Tedeum sám složil. Podle novějších názorů pochází tato hymna z řec. církev. bohoslužeb a byla Ambrosiem toliko zpracována.

Ambrosiánský zpěv, druh katol. kostel. zpěvu, který zavedl sv. ↪ Ambrosius jako milánský biskup ve svých chrámech; jeho původ nutno zřejmě hledati v byzant. vzorech. Hlavní znaky ambr. zpěvu lze nalézti též v ↪ gregoriánském zpěvu, který po staletí ovládal katol. liturgii po celém světě.

Ambrosie (nesmrtelná nebo osvěžující), v řec. mytologii pokrm bohů, někdy též nápoj, na rozdíl od ↪ nektaru. A. byl asi nějaký medový pokrm, jistě velmi sladký a příjemné vůně, údaje jsou však nepřesné. Někdy nazývají řečtí básníci a. také prostě léčivou a očistnou mast.

Ambrosijský, v řec. tolik, jako božský nebo nesmrtelný, neboť podle řec. mytologie propůjčovalo požití ambrosie věčné mládí a nesmrtelnost.

Ambrosius, ps. ↪ Jiřího Ambrózy a Samuele Ambrózy.

Ambrosius (sv. Ambrož), katol. světec a círk. otec (340—397 po Kr.). Pocházel z nejv. řím. úřed. rodiny. Byl zaměstnán v řím. správě v sev. Italii, při čemž si získal takové úcty a obliby, že byl po přestupu na katol. víru provolán lidem v Miláně biskupem, dříve ještě, nežli byl pokřtěn, a zůstal v této hodnosti 23 let. Měl veliký vliv při tehd. polit. a vojenském chaosu. Dovedl ochrániti katol. církev před nebezpečím, jež jí tehdy hrozilo od sekty ↪ ariánů. Měl velký podíl na reformě katol. liturgie a zpěvu. Uveřejnil několik spisů. K jeho poctě byl nazván milánský dóm a knihovna Ambrosiana.

Ambrosy (Ambrosi) František (* 1762 v Praze, † 1815), malíř a zemský odhadce v Praze.

Ambrozi Josef, malíř miniatur v Praze okolo roku 1733.

Ambrozi Václav Bernhard (* 2. VII. 1723 v Kutné Hoře, † 30. IV. 1806). Učil se nejdříve malířství u bratra Josefa v Praze a pak u P. Siarda Noseckého na Strahově. Více než v obrazech olejových vynikl ve freskách malovaných po způsobu benátských manýristů. V zámecké kapli v Měšicích u Prahy jsou od něho malby nástropní z r. 1775. Maloval také fresky na domě ve Vyšehradské třídě, znázorňující šest prvních vévodů českých, který byl zbořen r. 1905. Císařovna Marie Terezie jmenovala jej dvorním malířem. Byl posledním starším malířského cechu novoměstského. Ve svém domě v Praze II. měl sbírku cenných obrazů a byl znám jako znalec umění.

Ambrož, malíř v Praze kolem r. 1580.

Ambrož (Brožek), malíř v Praze a starší bratrstva r. 1445. Byl synem malíře Jana Černého z Malé strany. Měl dům proti sv. Klimentu a † v l. 1465—72.

Ambrož Josef Pavel (* 1579 v Č. Krumlově, † 8. září 1822 v Berlíně), tenorista, hud. sklad., žák Jana Ant. Koželuha. Působil na div. v Německu, r. 1791 na Nár. div. v Berlíně. Komponoval písně. Společ. s J. Böheimem (pěvec, * 1748 v Praze, † 1811 v Berlíně) vydal Zednářské písně s nápěvy (1793).

Ambrožová Marie (* 9. XII. 1842 v Praze), majitelka hudeb. ústavu v Praze zal. r. 1862.

Ambrus Zoltan (* 1861), slavný souč. spis. maď., jehož mimoř. pečlivě psaná a jemná díla projevují fr. vliv, zvl. Anatola ↪ France (Zkáza Ninive). A. přeložil též mistrně ↪ Flauberta a ↪ Goncourta. Od r. 1917 řed. maď. nár. div. v Budapešti. Díla Září, Hrdí a ponížení, Král Midas atd.

Ambulantní přenosný zámek výměnový, zařízení sloužící k přechodnému uzavření železničních výměn, zejména v dobách poruch. Závěrový hák zámku přidržuje hrotnici (↪ hrotnice) výměny pevně k opornici tenkráte, je-li jeho šroubová matice náležitě utažena. Zámek opatřen pojistnou maticí, která dá se otáčeti pouze zvláštním klíčem, čímž má býti znemožněno osobám nepovolaným zámek otevříti. Výměny a. z. uzamčené nepovažují se za spolehlivě zajištěné (jinak výměny zajištěné zámkem, který je opatřen klíčem), proto dovoleno přes ně jeti jen takovou rychlostí, jako by nebyly vůbec uzamčeny.

Ambulance (lat.), značí pohyblivé, přenosné nebo pojízdné zařízení, v užším smyslu ↪ polní nemocnici, sledující oddíly nebo též rychlé pomoci schopné obvaziště. A. se nazývají také členové sanitní setniny. V dějinách po prvé dozvídáme se o voj. ambulanci za Isabelly Kastilské, ke konci 15. stol.

Amdrup Jiří Karel, dán. námoř. důstojník a polární badatel, procestoval v roce 1898—1900 vých. pobřeží gronské.

Ameca, město v mexickém st. Jalisko, 10.000 ob. Má význam toliko cukerním průmyslem a hornictvím.

Ameghino Florentino (1854—1911), sl. argent. učenec; jeho badání o praehistorii Argentiny tvoří základ tamní paleont. vědy. A. byl ital. původu. Zemřel jako ředitel nár. musea v La Plata.

Ameland, hol. ostrov, patří ke skupině záp.-friských ostr., mezi ostr. Schiermonnikoog a Terschelling. Má as 2000 ob. a je spojen kamennou hrází s pevninou.

Amelia, stř.-it. město Umbrie, vých. od Tibery. Má 6500 ob. pěstujících vinařství.

Amen, v žid. a křesť. liturgii používané slovo na konci pořekadla, modlitby nebo přísahy, asi ve smyslu „vpravdě, staň se!". Stejný výraz nacházíme již dříve v chaldejštině. Řečtina, latina a živé jazyky zachovaly skoro amen nezměněně. Původně to byla odpověď osloveného, zvl. naslouchající obce na výklady kněze neb předříkávače modliteb, na př. v žid. a starokřesť. bohoslužbě. Později stalo se zvykem, že věřící sami připojovali slovo amen na konec modlitby.

Amende-Hořovská Gerta z Kladna, jedna z nejlep. něm. tennistek v ČSR., hráčka elegantního klasického stylu, oblíbená účastnice domácích i mezinárodních turnajů.

Amende Hans (* 1864 v Trieru), vystudoval malířství a grafiku v Mnichově a v Karlsruhe u W. Dieze a u Ferd. Kellera; prostř. Fr. Mackensena připojil se k mal. kolonii ve ↘ Worpswede. Proslavil se malbami lüneburských slatin a pastvin. Jeho díla lze najíti v četných galeriích. Jako grafik se vyznačuje kresbami krajin a něk. potrety. Také několik jeho plastických děl nalezlo uznání.

Amendola Giovanni (1882—1926), ital. státník a žurnalista. A. byl dopis. milánské Corriere della Sera a v r. 1919 založil vl. list Il Mondo. Byl liberál. poslancem a po krátkou dobu ministrem kolonií. Bojoval proti ↘ fašismu, zvl. když ↘ Mussolini dosáhl moci, začež byl fašisty napadán a těmto brutalitám bývá namnoze přičítána i jeho předčas. smrt.

Amenhotep (řec. Amenophis), jméno četných králů egypt. z 18. dynastie. A. III. (1420—1375 př. Kr.) zbudoval Ammonův chrám v ↘ Luxoru a obě obrovské sochy v Thebách. Řeky zv. ↘ Mamnonské sloupy, představují as tohoto krále. Jeho syn A. IV. (1384—1364) pokusil se nahraditi kult Ammonův uctíváním slunce a nazýval se tudíž Echnaton, Přítel slunce. Jeho hrob byl nalezen 1891 u ↘ El-Amarny a poskytl mnoho látky vědě.

Amentaceae, rostliny jehnědokvěté, na př. vrby.

Amerbach Johannes (1443 až 1513), z Reutlingen, založil po pečlivých studiích v Paříži a Norimberku před r. 1480 vl. tiskárnu v Basileji, pečlivě vydávající starší spisovatele. Slavné jsou jeho mistr. tisky spisů sv. Augustina, sv. Hieronyma a j. círk. otců. Byl z prvních tiskařů, kteří používali ↘ antických typů namísto ↘ lomených.

Americká legie (American Legion), sdružení vojáků ze svět. války, kteří buď sloužili aktivně v am. armádě nebo byli jako amer. občané zařazeni v některou spojeneckou armádu. A. L. byla založena 1919 po četných přípravných schůzkách v Paříži, St. Louis, Minneapolis a byla státem uznána. Snaží se podporovati své členy. R. 1927 vydalo se ohromné množství výprav ze všech spolkových států k společné návštěvě do Paříže.

Americký kůň, jest vlastně zdivočelý kůň domácí, který se dostal do Ameriky teprve s příchodem Evropanů. Dříve zde koní, vyjma jeho fossilních předchůdců, dosti četně se vyskytujících, nebylo. Zdivočení způsobeno bylo zvláštními poměry přírodními, klimatickými a tím, že v dřívějších dobách valná část am. kontinentu nebyla osídlena a kultivována. Am. klusák jest pododrůda koně domácího, povstalá křížením rozmanitých odrůd s koněm angl. Jest to kůň t. zv. závodní a vyniká rychlým, táhlým skokem. Velmi dobře se platí.

Amerigo Vespucci (1451—1516), ital. výzkumný cest., jehož jméno bylo zvěčněno tím, že po něm byla nová pevnina nazvána Amerikou. A. pocházel ze vznešené florencké rodiny a studoval nejdříve ve své domovině astronomii, fysiku a zeměpis. Byl právě za obchodem ve Španělsku, když tu vzbudila rozruch zpráva o Kolumbových objevech. A. zúčastnil se v letech 1497—1505 čtyř nebo pěti nově podniknutých výzkumných cest, jsa částečně v službách španěl., část. portug., a to namnoze jako znalec moře nebo věd. průvodce. Poznal při tom mezi jinými Yukatan, Honduras, s.-am. pobř. od ústí Mississippi až k Zál. Sv. Vavřince. Při plavbě Malajskou úžinou (aby se dostal do Vých. Indie, jak zamýšlel i Kolumbus) dorazilo jeho loďstvo do Brazilie, asi současně s Cabralem. Zatím co jeho druzi hledali jen kořist a bohatství, dospěl A. k důležitým zeměpisným poznatkům, o nichž sice občas bylo pochybováno, jež však byly později uznány vynikajícími učenci, na př. Alex. v. Humboldtem, v podstatě za správné. I když neshromáždil A. pro svou osobu žádného

bohatství na těchto cestách, měl přece více úspěchu a uznání než jeho větší současník Kolumbus, odměněný nevděkem a zemřel s titulem piloto mayor, to jest vrchního inpektora špan. námořnictva. Že nově objevený zeměděl byl po něm pojmenován, nestalo se z Amerigova popudu. Po prvé byl takto jmenován roku 1507, tedy již za jeho života, v popisu světa Cosmographiae introductio knihkupce Martina Waldseemüllera ze St. Dié, který přeměnil své jméno podle tehdejšího zvyku na Hylacomylus (!). Podivuhodným způsobem bylo používáno od té doby toho jména pro celý zeměděl. Našemu citu pro spravedlnost by ovšem vyhovovalo, kdyby nový svět byl nazván Kolumbií, ale jest dokonce možno, že A. snad opravdu objevil pevninu před Kolumbem (1497), neboť tento tenkrát pronikl teprve k Antillám (v.). Podobně dospěl asi touž dobou, tedy také před Kolumbem, mořeplavec ↷ Cabot jsoucí v angl. službách až k Labradoru, tedy také k americké pevnině. Vícekrát byla dokonce vyslovena domněnka, že jméno Amerika má jen náhodnou podobnost s jménem A., vskutku že však je indiánského původu. Tímto jménem nazývali sami domorodci vysočinu nicaragujskou, tehdy bohatou zlatem, a první mořeplavci prý je brzy přenesli na celou pevninu. Amerigova zpráva o cestě vyšla po prvé tiskem v Paříži 1532, jest však psána dosti suše.

AMERIKA.

I. **O Americe všeobecně.** Velikost a poloha. Rozdělení. Společné a rozdílné vlastnosti Severní a Jižní Ameriky. Podnebí. Zvířena a květena. Anglosaská Amerika a latinská Amerika. Počet obyvatelstva.

II. **Přehled amer. obyvatelstva.** Eskymáci. Indiáni: úvod, způsob života a kultura. Běloši. Černoši. Mongolové. Míšenci.

III. **Dějiny objevů a kolonisace.** Objevy. Kolonisace Španěly, Francouzi a Angličany.

IV. **Severní Amerika.** Poloha, členitost, stavba. Pohoří na straně západní. Nížina uprostřed. Apalačové. Bohatství půdy, půda a vodstva. Podnebí. Květena a zvířena.

V. **Střední Amerika.** Poloha, členitost, stavba. Oblast zemských úžin. Západoindické souostroví.

VI. **Jižní Amerika.** Poloha, členitost, stavba. Andy. Nížina uprostřed. Hornaté krajiny na východě. Bohatství půdy, půda a vodstvo. Podnebí. Květena a zvířena.

Pokládáme-li A. za jednolitý zeměděl, jest co do velikosti na druhém místě. Tvoří „nový svět", pevninu záp. polokoule a leží mezi Velikým čili Tichým oceánem a Atlantickým oceánem a mezi Severním mořem Ledovým a Jižním mořem Ledovým. Vůči poloze vlasti objevitelů z doby renesance, kteří připluli Atlantickým oceánem, byla A. „záp. polovicí světa". „Novým světem" byla pro ně už proto, poněvadž byla vlastí dosud neslýchaných přírodních a kulturních zjevů, ne snad proto, poněvadž dějiny tohoto dílu světa a jeho obyvatel by byly kratší nebo snad později počaly než historie „starého světa". Co se týče samotného jména Amerika, navrhl je něm. zeměpisec Waldseemüller, jenž chtěl takto poctíti florenc. cestovatele Ameriga Vespucciho (1451—1512). Tento se účastnil (1499—1504) několika plaveb do Venezuely a Brasilie a popsal je v knize Quattuor navigationes. Podle našeho mínění více oprávnění by mělo pojmenování k poctě většího jeho současníka Kryštofa Kolumba.

Velikost a tvar. I s arktickými ostrovy a Gronskem měří A. 43·4 milionů km², tedy je více než čtyřikrát větší Evr., má však téměř polovici z počtu jejího obyvatelstva. A. je nejdelším zemědělem. Vzdálenost od sev. špičky pevninské A., mysu Murchisonova na poloostr. Boothia Felix, až k již. bodu, mysu Froward na poloostr. Brunšvickém v již. Chile, činí více než 14.000 km. Největší šíři, asi 6000 km, má Sev. A. mezi mysem Charles, sev. od Nového Fundlandu, ve vých. části Labradoru, a Mysem prince Waleského na pobřeží Aljašky v Beringově úžině. Jižní A. je nejširší mezi mysem Branco, na nejvýchodnějším místě brasilského pobř., a mysem Pariña v nejsev. části Peru a měří tato vzdálenost přes 5000 km. Tvar A. je štíhlý, na jih se zúžující, na severu dosti rozšířený, v Jižní A. velmi málo členěný. Souvislost s ostatními zeměděly je nepatrná. K uzavřenému pevninskému bloku Starého světa nejvíce se přibližuje A. Aljaškou, jež je oddělena od Čukotského poloostrova v severových. Sibiři Beringovou úžinou.

Rozdělení. Společné a rozdílné vlastnosti Severní a Jižní Ameriky. Obyčejně je stavěna A. vůči Starému světu z různých důvodů jako jeden zeměděl. Nutno však říci, že nový zeměpis snaží se o rozdělení nové. Vždyť také u jiných zemědělů je možno poznati, že jsou stvořeny spíše z kusů, jež si nejsou ani v nejmenším podobny. Tak souvisí Sev. A. s Jižní mnohem volněji, než třeba Asie a Afrika či dokonce Asie a

Evropa. Proto jest oprávněno dělení na zemědíly Sev. A. a Jižní A. Spojovací článek mezi oběma, Střední A., asi 1800 km dlouhý a mající přes 700.000 km² plochy, kloní se spíše k Sev. A. Ke Střední A., jež se rozkládá mezi šíjí Tehuantepeckou (230 km širokou) a šíjemi Panamskou a Darienskou, náleží souostroví Západoindické, jež se podobá roztrženému horskému hřebenu. Vedle všech rozdílností vykazují Sev. a Již. A. též společné znaky v pevninské stavbě. Tak tvoří 1. v obou zemědílech záp. část ohromné zvrásněné pohoří bránící tam i zde vývoji systému řek na záp., a po každé tvořící pobřeží pro dopravu více méně nepříznivé. 2. Mezi hřebeny severo-am. záp. svahu jsou ohromné náhorní roviny, mexická a veliká pánev s velikým jezerem solným. Mezi hřebeny jihoamer. And či Kordiller rozkládají se náhorní plošiny bolivská a quitská. 3. Obě pohoří vzhledem k dějinám země mladého původu, bohatá kovy a sopečnatá. 4. Naproti mladým pohořím na záp. jsou na vých. obou zemědílů stará pohoří snížená erosí: v Sev. Amer. hory Appalačské (známější pod méně správným jménem Alleghany, v.) a jižní hornatina brasilská a guyanská. 5. Mezi pohořími na záp. a hornatými zeměmi na vých. rozkládají se mocné nížinovité prohlubeniny; v Sev. Am. nížina kanadská a záliv Hudsonův a nížina řek Mississippi-Missouri; v Jižní Amer. jsou to „llanos“ na Orinoku, ohromné travnaté pláně porostlé řídkými stromy, „selvas“ na Amazonce, ohromné to plochy pralesů, a konečně „pampy“ na Paraguayi a Paraně, širé stepi argentinské a jihobrasilské.

Víme, že v minulých geologických obdobích byla souvislost mezi Sev. a Jižní A. mnohem těsnější. Pak však vznikly hluboké pánve amer. středomoří, jež mohou býti srovnány s vých. a záp. polovicí našeho Středozemního moře, rozděleného pruhem sicilským, totiž záliv mexický a Karibské moře. Průběhem dalších tisíciletí se spojení mezi Sev. a Již. A. úplně uvolnilo a bylo teprve v geologicky nedávných dobách obnoveno šíjí Panamskou.

Sev. a Jižní A. prostírá se ve všech světových podnebných pásmech, nepřihlížíme-li k jižnímu studenému pásmu na jih od jižn. polárního kruhu. Severní A. leží převážně v mír. pásmu, Jižní v tropickém. Sev. A. má vnitrozemské podnebí s horkým létem a studenou zimou, Jižní A. je zemědíl nejbohatší srážkami s podnebím silně přímořským, s tropickým pobřežím a bažinatými pralesy. Zvířena a květena je rovněž velmi rozdílná. Zatím co rostlinstvo Sev. Am., obzvl. v sev. částech, odpovídá asi rostlinstvu Asie a Evr. v těchto šířkách, nacházíme v tropech druhy zcela rozdílné. Flora a fauna Sev. A. a Jižní A. je tak rozdílná, že je nutno pokládati Jižní A. za samostatnou rostlinnou oblast, a co se týče zvířectva, jest je zároveň s faunou australskou považovati za nejstarší na světě. Důsledek objevných a kolonisačních dějin byl, že se počala A. od 15. st. rozštěpovati ve dvě rozdílné kulturní oblasti. Těžisko španělsko-portug. činnosti kolonisační bylo v Mexiku, Střední a Jižní A. V těchto územích jest ještě nyní obyvatelstvo převážně románského původu a katol. vyznání. Tyto oblasti shrnujeme pod názvem „latinská Amerika“. V Sev. A. nabyla v době naší sedmileté války (1756 až 1763) převahu a silnější kulturní vliv Anglie rovněž naproti kolonisujícím Francouzům. Jmenujeme proto Sev. A také „anglosaskou Amerikou“. Mezi evropskými přistěhovalci vládnou zde Germáni, zvl. britského původu, a s nimi vyznání evangelické. Zatím co v anglosaské kult. oblasti byli domorodci, černoši a míšenci silně zatlačeni, jest v „lat. A.“ jejich vliv na polit. a hospod. život značný.

Co do počtu obyv. má Sev. A. mocnou převahu. Z 210 milionů celkového počtu obyv. připadá na Sev. A. 146 milionů a na Jižní A. 64 milionů obyv.

Přehled amerického obyvatelstva.

Když přistáli Španělé v A., byl obydlen celý zemědíl, vyjma Eskymáky na polár. pobřeží (kteří se sami nazývají Inuitové, t. j. lidé) jedinou rasou, jíž Španělé nazvali „Indios“, poněvadž se domnívali, že jsou v Indii. Z „Indios“ vzniklo naše slovo Indiáni. Eskymáci jsou bezprostředně příbuzní s obyvateli severových. Asie, východní Sibiře a přistěhovali se patrně v mladší době. Indiáni tvořící množství kmenů mají tolik společných vlastností ve vzhledu, řeči a kultuře, že je shrnujeme, přes mnohé znaky rozdílné, v jedno indiánské či americké plemeno. Zdá se, že jsou příbuzni s plemenem mongolským. Předpokládá se též, že se přistěhovali (dříve než Eskymáci) z Asie a že se na amer. půdě přeměnili v rasu se zvl. vlastnostmi. Podobný děj můžeme zjistiti u Germánů přistěhovalých z Evr., jimž nový zemědíl vtiskl též zvl. znaky v řeči i v tazích obličeje. Barva kůže u Indiánů kolísá mezi světle hnědou a mědnatě červenou (odtud též jméno rudokožci). Společné jsou jim vystávající lícní kosti, dlouhé, tuhé, namnoze černé

vlasy, nepatrný vzrůst vousů a orlí nos. Tvar hlavy je převážně krátký. Eskymáci obývají Gronsko, arktická souostroví a arktické pobřeží po celé jeho šíři až k Aleutám. Je to jediný národ, jenž si zvykl úspěšně a trvale čeliti polárnímu podnebí. Připočítáme-li 13.000 Eskymáků na Gronsku, jest jich celkem 30—40.000. Živí se lovem zvěře a ryb a řečí podobají se spíše Indiánům, stavbou tělesnou Mongolům. Některé kmeny na severoamer. ostrovech nepřišly snad ani dnes ještě ve styk s bělochy.

Indiáni, roztříštěni v nespočetné kmeny a národy, přistěhovalí nejprve do Severní a teprve značně později do Jižní Ameriky, byli svým složením dlouho problémem. Teprve nyní podařilo se objasniti souvislosti pomocí srovnávací vědy jazykové. Výpočet jednotlivých kmenů jest možno na tomto místě vynechati, vyjmenovány buďtež jen kmeny známější: Mezi zálivem Hudsonovým a Aljaškou žijí Athabaskové, jižně od tohoto zálivu Algenkinové, kteří obklopují sídla Irokesů, na jihu Velikých jezer kanadských. Záp. od jezera Michiganského a v úvodí Mississippi sídlí Dakotové, známí z indiánské literatury pod svým příjmením Siouxové (černonožci). Mezi dolním Mississippi a Horami Skalistými potulují se mezi ostatními kmeny též Komančové a Apačové. Mezi mnoha kmeny na záp. pobřeží a Kordiller jsou nejdůležitější Indiáni z Puebla. V Mexiku bydlí Aztekové, kteří náležejí ke skupině Nahuů, na Yukatanu a Guatemale Mayové, kteří jsou právě tak jako Aztekové nositeli staré kultury. V Jižní A. je tomu opačně než v Sev. A., tam jsou přehlednější záp. území. V Peru sídlí Kečuové, v Bolivii a Peru Aymarové, v Chile Araukáni, tito též v argentinských pampách; jižně od nich Patagonci a obyvatelé Ohnivé země. Jako obyvatelé tropické nížiny kolem Amazonky a na sever od ní, jakož i v hornatinách guayanských, buďtež jmenováni Amahové a Karibové (Karibské moře).

Způsob života jednotlivých národů a kmenů je závislý na rozličných poměrech vegetačních, t. j. konec konců na podnebí. Naproti sběračským a loveckým národům jsou pokročilí národové rolničtí, mezi nimiž je možno rozeznávati množství stupňů podle způsobu vzdělávání půdy, od jednoduché orby až k mnohostrannému hospodářství. Stálý pobyt a rolnictví je umožněno Indiánům podnebím v těchto územích. Severoam. v. a j. pobřeží, oblasti oklopující A. středomoří, jihoamer. Kordillery až do nitra Chile, cela vých. Brasilie a nížina amazonská. Do této jsou vklíněna ovšem též území kočovných národů. Nejnižší ind. kult. nacházíme v Sev. Am. ve Veliké pánvi, jíž táhnou velmi primitivní národové, není-li toto území úplnou pouští anebo bylo-li učiněno způsobilým k usazení umělým zavodňováním. Vysoce kulturní jsou naproti tomu národové provozující zemědělství, vých. od Mississipi až k velikým jezerům. Indiáni žijící v severoam. prériích, jsou zemědělci, kteří se zabývají mimo dobu hospodářských prací lovem bisonů a stali se zavedením koně z Evropy obávanými jezdci. Vyvinutá jest též kultura Indiánů z Puebla, sev. od Mexika. Vyznačuje se velikými městskými osadami (pueblos) s víceposchoďovými kamennými domy, jeskynními stavbami na svazích údolí, strážnými věžemi a opevněnými místy. Tato kultura tvoří přechod k nejvýše stojící severoam. ind. kultuře Tolteků a Azteků v Mexiku. Astronomie, písmo, kalendář, velikolepé stavby, monarchisticko-vojenská státní organisace, to vše bylo v podstatě vytvořeno Tolteky a dále vybudováno Azteky. Ještě dnes svědčí o býv. kult. výši mohutné pyramidy pokryté část. skulpturami, obrazové sloupy, kamenné masky, hliněné figury a několik obrazových písem. Většina těchto důkazů, právě tak jako sama kultura, byla však zničena bezohledným vydrancováním pokladů, nestydatým vykořisťováním mírumilovných obyvatel dobyvačnými Španěly. Nic na tom nemohla změniti pozdější starostlivá péče špan. koloniální vlády o Mexiko. Potomci starých kult. národů žijí dnes na značně nižším kult. stupni než jejich předkové. Mexickou kulturou ovlivňována a jí rovnocenná byla svérázná kultura Mayů na Yukatanu a v Guatemale. Též o ní máme důkazy, rukopisy a velkolepé zříceniny.

Z jihoamer. indiánských národů buďtež zmíněni Chibchové, jichž říše se rozkládala v dnešní Kolumbii, a Inkové se státem v Peru-Bolivii. Středisko států Inků bylo svaté místo, kde stál chrám slunce pokrytý zlatými deskami. Inkové byli vládnoucí kastou, šlechtou veliké říše, jež obsáhla kromě Peru-Bolivie též části sev. Chile. Vysoce bylo vyvinuto zpracování kovů a tkací technika. Až do příchodu Franc. Pizarra byly zde uspořádané poměry a zákony, dále ohromné poklady zlata a stříbra. Úctyhodnými svědky toho jsou zříceniny nádherných chrámů, pevností a mostů v okolí jezera Titikaky a na jeho ostrovech.

Patagonci a obyv. Ohňové Země jsou národové přírodní, lovci ryb a zvěře, sběrači lastur, a též východ Jižní Ameriky

Navrhl a zpracoval Dr. Fr. Machát.

SPOJENÉ STÁTY AMERICKÉ.-STŘEDNÍ AMERIKA.

V. NEUBERT A SYNOVÉ SMÍCHOV.

Příloha Nového ilustrovaného slovníku naučného.

s Kariby a Ornaky nelze srovnati co do výkonnosti s Azteky a Inky a jejich říšemi, ač tito národové byli usedlí. Vedle těchto praobyvatel nebo správněji přistěhovalců jsou zde nyní běloši, černoši, Mongolové a jejich míšenci. Samotným Indiánům nepřinesli tito noví přistěhovalci žádného požehnání. V Sev. A. jsou Ind. omezeni většinou na reservace, nebyli-li vůbec vyhlazeni při pronikání Anglosasů. Ve vnitřním polit. životě severoam. států nejsou již nikterak pozoruhodným činitelem. Zcela jinak je tomu v A. Střední a Jižní. Zde v neprobadaných územích zachovaly se indiánské kmeny ve své původní neporušenosti, jsou ovšem stále víc a více zatlačovány. Avšak ostatní nebyli vyhlazeni anebo umístěni v teritoriích, nýbrž stali se součástí obyv. V Peru a v Bolivii tvoří Ind. a míšenci většinu obyv. Zde si zachovali též svou řeč.

Všude však ve Stř. a Jižní A. jsou potomci bílých a Ind., míšenci zv. mesticové důležitou součástí obyv. V Mexiku na př. pětina obyv. jsou přistěhovalí Evr., většinou špan. krve, těsně dvě pětiny jsou Indiáni a veliký zbytek míšenci. Příliš potěšitelnou částí obyv. však nejsou, neboť postrádají celkem dobrých vlastností bělochů, avšak mají vyvinutější pýchu rasovou a sklon zevními znaky vyrovnati se nesmíšeným bělochům.

Asi dvě třetiny veškerého amer. obyvatelstva tvoří běloši přistěhovalí z nejrůznějších evr. zemí. V Sev. A. jsou to především Angličané, Irové, Němci a Skandinávci. Proti stěhování z jižní a především z jihových. Evr. brání se Sev. A. jako proti „špinavě bílému nebezpečí“. Nejneporušenější zachovala se franc. část ob. v Kanadě, zbytek to staré kolonisace. Všichni ostatní jsou strhováni do přetahovacího procesu k novému severoam. plemeni, jehož základní rysy jsou anglosaské.

V Jižní A. je podobné dalekosáhlé rozšíření germánského či vůbec evr. přistěhovalectví nemožné z podobných důvodů; a mírný jih, který skýtá podobné klimatické podmínky jako Sev. A., přivábil teprve později přistěhovalce, jsa velmi vzdálen od Starého světa. Až do poč. 19. st. sídlí v Jižní A. výhradně Španělé a Portugalci. Potom nastává větší příliv evr. přistěhovalců, jímž vzrůstaly italské osady v Argentině a v částech Brasilie, který způsobil rozkvět něm. kolonií v jižní Chile a v jižní Brasilii a které se vyznačují tím, že si déle uchovávají domácí národnost než v severoamer. osadách. Černoši tvoří asi desetinu veškerého amer. ob., počítáme-li k nim i míšence mezi bělochy a černochy (mulaty) a míšence mezi černochy a Indiány. Od roku 1506 byli dopravováni černoši z Afriky jako otroci do těch území, ve kterých běloch nemohl pracovati na poli pro tropické nebo subtropické podnebí. Dnes jsou všude svobodni, v angl. kol. od r. 1830, ve Spojených státech od roku 1864. V Sev. A. jest jejich společenské postavení podřadné, byť i podle zákona byli zrovnoprávněni (i v U. S. A.). Spojené státy vidí v tomto černošském obyv. silně se rozmnožujícím a kulturně rychle postupujícím své „černé nebezpečí“. Černochy nejbohatší severoam. stát je Mississippi (téměř tři pětiny celk. počtu). Na Západoindickém souostroví tvoří černoši hlavní díl ob. Ostrov Haiti se skládá z černošské republiky Haiti a z mulatské republiky San Domingo. V Jižní A. bylo otroctví zrušeno poměrně brzy, později (1888) jenom v Brasilii. Sociální protivy mezi černými a bílými nejsou tak příkré jako v Sev. A. Příslušníci žlutého plemene přistěhovali se do A. teprve v novější době. Na březích Tichého oceánu žije asi 150.000 Číňanů a 100.000 Japonců. K tomu přistupuje ještě 140.000 indických kuliů, kteří pracují zvl. na Malých Antillách a v Br. Guayaně. Žlutým přistěhovalcům je pobyt podle možnosti znemožňován, poněvadž jsou v Sev. A. pokládáni za předvoj žlutých asijských zástupů. Zůstávají cizím živlem, nesmíšeným s amer. ob. a jsou nenáviděni, neboť žádný bílý dělník nemůže s nimi závoditi co do skromnosti jejich nároků. Ve Spojených státech, milujících hesla, mluví se o „žlutém nebezpečí“.

Míšenecká otázka má větší význam jen pro Stř. a Jižní A. Počet míšenců není možno zjistiti, jest však větší než počet lidí rasově nesmíšených. Míšenci jsou zároveň s černochy, Indiány a Mongoly krátce označováni jako „coloured men“. V některých státech, jako v San Domingo (🔍), Mexiku, Peru a Bolivii, jsou míšenci vládnoucí a polit. nejvlivnější třídou obyvatelstva. Kreolové nejsou míšenci, nýbrž běloši románského, namnoze špan. původu, kteří byli zrozeni v Americe (Mexiku, Střední a Jižní A.).

Dějiny objevů a kolonisace. A. zůstala pro Starý svět neznámou pevninou, ačkoliv snad již ve starověku objevili na svých cestách Japonci a Číňané části tohoto zemědělu. První zprávy o A. pronikly do Starého světa kolem r. 1000, když Norman Erich Ryšavý dorazil náhodou na svých lodicích k Sev. Americe, cestou na právě objevené Gronsko. Jeho syn Leif a jiní pronikali dále do nové země, objevili ji a pojmenovali Hollu-

land (t. j. Kamenná země a jest to dnešní Labrador), dále Markland (t. j. Lesní země a jest to dnešní Nový Fundland) a konečně Vinland (Vinná zem, naše Nové Skotsko). Něm. kronikář Adam z Bremů zanechal v 11. st. ve své světové kronice zprávu o těchto normanských objevech, po nichž následovalo osazení. Tato znalost udržovala se až do 15. stol. Ale objevení A. nemělo trvalé praktické ceny. Nebyl zde ještě nutný důvod k probadání nových území a dopravních cest. Ten vznikl teprve tehdy, když bylo na sklonku středověku pozorovati, že Turci tísní záp. Evr., jež musila rozšířiti své hranice při velikém a rychlém vývoji svého obchodu. Okolnosti byly natolik příznivy, že ohrožený vědecký zájem kráčel ruku v ruce s touto praktickou nutností a že vynalezl a dodal kompas, potřebný k přeplavbě oceánu. Skutečný popud k objevným cestám vyšel z jižní Evr., z Italie, Španělska a především Portugalska. Zde chránil a podporoval Jindřich Plavec štědře své podnikavé poddané. Lidé snažili se nalézti cestu k pohádkově bohaté a nádherné zemi Indii, o níž se zachovaly z dob Alexandra Velikého kouzelné pověsti a pohádky. Lidé chtěli současně objeviti báječnou zemi křesť. kazatele Jana a rozšířiti tak křesťanství. Jednu z těchto plaveb do Indie podnikl též Kryštof Kolumbus (Christoforo Colombo), naroz. 1446 jako syn hostinského Domenico Colombo v Janově, a to z města Palos ve Špan. 3. srpna 1492. Ferdinand a Isabella španělští přáli tomuto podniku přes neuvěřitelné nároky ješitného dobrodruha Kolumba, chtivého zlata i moci a poskytli mu po dobytí Granady, poslední španělské pevnosti, též dostatečnou peněžitou podporu. Kolumbus vyplul s třemi karavellami (špan. koráby); byly to: Santa Maria o 120 tun. pod jeho velením, Pinta o 100 t, jemuž velel Martin Alonso Pinzon a Nifa o 80 t pod Vincentem Yañez Pinzonem. Nejdůležitější součástí výzbroje tohoto malého loďstva byla mapa Florenťana Pavla Toscanelliho, jež zobrazovala šíři oceánu od Portugalska až do vých. Asie a jíž se Kolumbus otrocky přidržoval. Účelem jeho cesty byla přeplavba oceánu a dosažení a zmocnění se ostrovů bohatých „kořením", Záp. Indie. Po mnoha nadějích a pochybách dorazili plavci, donuceni k další plavbě pouze lstným a energickým zásahem Kolumbovým, dne 12. října 1492 k „západoindickému" ostrovu Guanahani, k dnešnímu Watlings-Irland v Bahamách, jejž Kolumbus sám pojmenoval San Salvador. Připlul též k ostrovu Kuba a Haiti, jichž se zmocnil ve jménu Španělska. 15. března 1493 byli objevitelé opět v Palosu ve Špaň., když byli zanechali na Haiti (Española) první malý zástup dobrovolných osadníků. První dárky Nového světa, jež si byli objevitelé s sebou přinesli, nebyly příliš pěkného druhu, totiž kouření tabáku a příjice.

Kolumbus podnikl pak další 3 cesty do A., již pokládal až do konce svého života za vých. Asii. 1493—1494 objevil Jamaiku a Malé Antilly, 1498—1500 ústí Orinoka a Darijský záliv, 1502—1504 pobřeží hondurasské. Plul podél tohoto na jih a zjistil jeho souvislost s pevninou jihoamer. Na této cestě nalezl první domorodce s vyšší kulturou. Kolumbus zemřel 21. května 1506 ve Valladolidu.

Nyní následovaly plavby velmi rychle za sebou. Již 1493 byla stanovena papežem demarkační čára, jež měla oddělovati špan. a portug. zájmové oblasti. Šla od pólu k pólu 100 mil záp. od Azor. Území na východ od této čáry mělo se státi portug., země na záp. od ní špan. Též Anglie vstoupila v soutěž kolonisujících národů. Cabot objevil pod angl. vlajkou severoam. vých. pobřeží, jež sledoval od Labradoru až k Floridě. Ihned za objevy následovala kolonisace. Po prvních osadách a založených městech na Západoind. souostr. (Kolumbus založil San Domingo na Española-Haiti, jeho syn Diego sídlil jako špan. místokrál na Puertoriku, Velazquez na Kubě) odebrali se Šp. po prvé 1508 na pevninu. Přirozeně vábilo je zlato nalezené na pobř. veraguaském. Španěl Balbao překročil 1513 Panamskou šíji. Jižní A. byla na pobř. prozkoumána a Magalhãesem objeta. Skutečné ceny pro země mateřské tyto kolonie ještě neměly. Zakládání a vydržování vyžadovalo přílišného nákladu, vystěhovalci nebyli z nejlepších, obchod byl ještě nepatrný a výtěžek ze zlata neupraven.

To se změnilo dobytím Mexika Fernandem Cortezem. Španěl Cortez, velmi chytrý a bystrý státník a vojevůdce, který mimo to byl podporován neslýchaným štěstím, narazil v Mexiku na kult. národ Azteků. Tito měli veliká krásná města, mosty přes řeky, zabývali se zemědělstvím, měli obrazové písmo a žili v šťastném míru dobře spravované země, byť jejich nábož. vyžadovalo lidských obětí. V době Cortezově vládl jim král Montezuma I., hlavní město bylo Tenochtitlan. Aztekové přijali Corteza vlídně, mylně se domnívajíce, že mají před sebou bílého Boha míru a lásky. Musili přísahati, zprvu bez krveprolévání, věrnost králi španělskému. Nicméně bylo s Montezumnou jednáno jako se španěl. zajatcem a to zároveň s nesvorností, lako-

tou a vládychtivostí dobyvatel vyvolalo boje, jež byly brzy vedeny s velikou rozhořčeností a ještě větším krveproléváním. Boje trvaly od 1519—1521, potom organisoval Cortez novou špan. provincii Nové Španělsko, jež sahalo až k Tichému oceánu. Vysoká a krásná kultura aztecká byla ovšem zničena navždy.

Z Mexika dával Cortez popud k objevným tažením Stř. Amerikou: 1523 výprava Alvaradosova do Guatemaly, výprava Olidova podél atlantského pobřeží až k Usumacintě. Cortez sám prozkoumal Yukatan. Následovaly špan. výpravy z Floridy jižními částmi dnešních Spojených států až do úvodí Missouri a do kaňonů Colorada. Vnikli též do prérie, jež však nemohla vábiti ve své chudobě a pro potřebnost indián. obyvatel Španěly, dychtící po zlatě, takže vlastní sever ve vnitřní Sev. A. zůstal až do 19. stol. neznám a neprozkoumán.

Touž dobou (1528) zmocnil se Francesco Pizarro, taktéž Španěl, Peru. Též on našel, jako Cortez v Mexiku, starou kult. říši, říši Inků. Měli podobnou kult. jako Aztekové, avšak přímé samost. třídění v kasty, podle něhož vládlo jen pokolení Inků, „synů slunce". Pizarro, naproti Cortezovi dobyvatel obyčejného zrna, smělý ze žádostivosti, proradný a ukrutný, zajal zradou Atakualpu, posledního Inku a dal ho popraviti. Po mnoha bojích proti domorodcům a též po vzpourách ve vlastním táboře, upevnil své postavení v Peru, padl však 1541 zabit rukou vrahovou.

Z Peru podnikali Španělé výpravy do Bolivie, přechod Kordillerami jižně od jezera Titicacy; založili Santiago a Conception (1550) a prozkoumali pobř. až k úžině Magalhãesově. 1535 bylo založeno Buenos Aires, 1541 byl objeven tok Amazonky. Tím byla celkem Jižní A. poznána, prozkoumána a co hlavního, ovládnuta.

Během 16. stol. tvořily kolonie, pokládané tenkrát vesměs za vlastnictví koruny, pevnou součást špan. říše a její moci. Sjednocením Španělska a Portugalska byla od 1580 celá latinská Amer. (Jižní A., Stř. A. a jih Sev. A.) v těchže rukou. Španělsko organisovalo velkorysou jesuitskou misi, jež ovšem nemohla zabrániti, aby domorodci nehynuli následkem přemíry práce, zavlečených nemocí a v bojích mezi sebou a proti svým utiskovatelům. Na tom nezměnilo nic ani zavedení černých otroků, kteří se lépe hodí ku práci a tím měli odlehčiti domorodcům, ani zákaz jakéhokoli zotročování domorodců vydaný 1530 Španělskem. Přesto však činnost jesuitů s jejich téměř neomezenou mocí byla neobyčejně požehnaná. Když byli odvoláni a vykázáni ze Špan. a Portug. v 18. stol., byl ochromen celý kult. vývoj Jižní A. Snad jest to částečně důsledek tohoto vypuzení jesuitů, že domorodé obyv. Jižní A. chová se cize k evr. kultuře, ačkoli ponenáhlu žije všechno ve svobodných, občansky řízených republikách zcela podle evr. vzoru, a že nedovede dosti zdůrazniti ani své občanské svobody ani svou rovnoprávnost s přistěhovalými Evropany.

Jinak odehrály se dějiny objevů v Sev. A. Celkem vzato dospěli Špan. při svých objevných výpravách pouze přechodně do vnitra Sev. A. a nepřikládali tomuto svému panství žádné ceny. Na jejich místo vstoupili tudíž jiní národové, zvláště Francouzi, kteří založili první obchodní osady již v 16. stol. v ústí řeky Sv. Vavřince a pronikali odtud po toku řeky do vnitra země. Franc. se však celkem spokojovali zakládáním faktorií a nejvýše misijních stanic, a nezamýšleli zříditi skutečný koloniální stát, mateřskou zemí organisovaný a řádně spravovaný, kterýžto byl přece hned od počátku ideálem špan. dobyvatel v Jižní A. To má částečně svůj důvod v tom, že kolonisační cesty Franc. nebyly podnikány korunou, nýbrž obchodními společnostmi anebo Hugenotty, Francouzi to vystěhovalými pro svou víru. Ve svých osadách žili namnoze v míru a přátelství s Indiány, s kterými se stýkali i obchodně, a kteří jim prokazovali často velmi cenné služby při jejich objevných cestách. Význačná jména z dějin franc. kolonisace jsou tato: 1. Samuel de Champlain, 1603 až 1616 v Kanadě (rozšířil vliv Francie na jihových. až k Lake Champlain, na sev. až k stř. Saguenay a na záp. až k jez. Huronskému). 2. Jean Nicolet (přišel nejdříve k jez. Michiganskému) a 3. Franc. západoind. společnost založ. Colbertem v 17. stol. (Vnesla skutečně nový život do zrezavělé kolonie, ohrožované jak Angl., tak Indiány.) Teprve 1670 byl znám Mississippi, brzy nato území Louisiany, jež opravňovalo k největším nadějím. Ale nepatrný kolonis. zájem franc. a nehody všeho druhu kolonie téměř ubily, takže bylo pro ně konečně vykoupením, když byla Francie donucena mírem v Paříži 1763, po koloniální válce angl.-franc., postoupiti své severoam. osady Angličanům a Španělům, mezi nimiž měla tvořiti hranici řeka Mississippi.

Mnohem cílevědoměji počínali si v Sev. A. Angličané. Když se nepodařil první pokus o pevné usazení na Floridě (1548 pod Waltrem Raleighem) pro odpor Španělů, rozhodly se 1606 dvě angl. společ-

nosti s velikými plnomocemi kolonisovati Sev. A. Společnost Virginia počala 1607 založ. Virginie. Prvním městem bylo Jamestown na Jamesově řece. Po prvních obtížích vzkvétala kolonie brzy svou tabákovou kulturou, a sebevědomí kolonistů stoupalo s rostoucím bohatstvím a užíváním stále četnějších černých otroků, kteří musili sami obstarávati práci v rozsáhlých plantážích bělochů. Kolonisté vymohli si nejen, aby Virginie nebylo používáno jako kolonie zločinců (1620), jako na př. Antilly, nýbrž činili si nárok a obdrželi již 1619 účast na správě země. Tak připravovala se brzká samostatnost kolonií, též naproti zemi mateřské.

Stejně počínala si druhá obch. spol., Plymouthská, jež měla kolonisovati Severní A. od 41.—48. šířk. st. Z počátku vedla si méně činně než spol. Virginia, do pohybu dostala se její činnost kolon. teprve, když otevřela své území angl. náb. uprchlíkům. Odtud pokračovalo vše téměř lépe než u virginských kolonisátorů. 1643 byl již založ. spolek všech velikých i malých osadníků, aniž proti tomu mohla nebo chtěla co namítati buď společnost nebo mateřská země. V protivě k jižním státům pracovali zde na polích sami běloši, zakládali města a našli zde společnou vlast, jež byla příznivа rozvoji silného amer. národního cítění. Jeho výsledek byla válka o neodvislost proti Anglii 1783. Další bude následovati v následujících přehledech o Sev., Stř. a Jižní A. a v článcích o jednotlivých státech.

Severní Amerika, poloha, členitost, stavba.

Sev. A. je jednou z obou velikých kontinentálních mas sev. polokoule a je rozdělena od evr.-asijské pevniny na vých. Atlantickým a na záp. Velikým či Tichým oceánem. V Beringově úžině na západ Aljašky je možno dohlédnouti z Asie do Sev. A., dále k jihu oddělují se oba zemědíly stále víc a více, takže asi na 40. stupni s. š. činí vzdálenost mezi A. a japonskými ostrovy již 100 délkových stupňů. Styk s Evr. není tak blízký jako s Asií na severozáp. a souvislost, již musíme pro starší geologická období předpokládati právě tak jako souvislost s Asií, byla rozrušena v třetihorní době.

Sev. části severoam. pevniny sahají asi až k 70. st. s. š., jen arktické ostrovy prostírají se až k 83. st. Jižní část sahá asi k 17. st. s. š. Šířková poloha Sev. A. je velmi podobná poloze Evropy—Asie, neboť skandinavský Severní mys a jižní Přední Indie mají asi stejnou polohu jako zmíněné oblasti. Ovšem co do šíře nedosahuje Sev. A. ani vzdáleně šířkového rozpětí evropsko-asijské pevniny, zvl. ne v jižních částech. Svým zahrocením k jihu podobá se Sev. A. spíše Jižní A., Africe a konečně i Australii, nepřiblížíme-li u této k oddělení Tasmanie průlivem Bassovým.

Členitost Sev. A. můžeme nazvati bohatou pouze v arktických souostrovích. Jinak vniká oceán hlouběji do pevniny jen v zál. Hudsonově a zátoce Sv. Vavřince. Tyto ohraničují společně poloostrov Labrador, naproti němuž leží na záp. poloostrov Aljaška. K jihu vybíhají ze severoam. pevniny tři poloostrovy: Kalifornie, Mexiko, Florida. Co se týče tvaru povrchu, jehož podobnost s jihoam. byla již zdůrazněna, je Sev. A. mezi Afrikou a Eurasií (Q↘). Nemá ani jednotvárnost afrického kontinent. podstavce, ani chaotickou rozmanitost eurasijské stavby. Eurasie je členěna velikými horskými pásmy západovýchodního směru; v Sev. Am., jejíž pohoří probíhají spíše ve směru severojižním, by nebylo nesnadno doraziti od zálivu Mexického až k Severnímu moři ledovému, aniž by bylo nutno překročiti vyšší pohoří. Naproti tomu je přesně rozdělena na tři části ve směru od záp. k vých. 1. Pohoří na záp. 2. Pruh nížin. 3. Nižší pohoří na vých. Možnost změny, výměny a rozšíření podnebím, florou, faunou a člověkem, je tedy dána ve směru severojižním.

I. Pohoří na straně záp. čili severoam. Kordillery jest mocné mladé zvrásněné pohoří, jež se táhne podél celé záp. strany severoam. pevniny. Pochází z doby třetihorní a je bohato mladšími sopečnými průrvami. Při větší spojitosti můžeme na Kordillery pohlížeti jako na část velikého pásu zvrásněných pohoří, jenž obepíná Tichý oceán. Skupina Aleut (Q↘) a mělké vody Beringova moře jsou spojovacím článkem s Asií.

Na Aljašku míří Kordillery směrem severových. a ohýbají se v mohutném oblouku do směru jihových., jejž podržují. Jeden hřeben záp. přidržuje se bezprostředně pobřeží, druhý hřeben, vých., odchyluje se dále k jihových. Vých. a záp. okraj Kordiller je od sebe nejdále vzdálen na 42. st. s. š. Zde jsou vzdáleny vrcholy pobřežního pásma 1600 km od pohoří. Toto pobř. pásmo vybíhá z ostrovů ležících před Britskou Kolumbií a směř. k pevnině. Zde odděluje se podélné údolí kalifornské (vých. od San Franciska) od Tichého oceánu. Na vých. od těchto pobřežních Kordiller leží první hlavní pásmo na kanadské půdě a v sev. části záp. států USA., zv. Pohořím Kaskadským, od 42. st. s. š. označováno jako

Sierra Nevada. Na Aljašce dosahuje výše přes 6000 m, v S. Nevadě ještě téměř 4500. Nejvyššími vrcholky jsou nicméně sopky, jichž má Sev. A. asi 60, jež jsou ještě dnes v činnosti. To je důkazem, že tekton. pohyby ještě nejsou dokončeny. Prostor mezi tímto záp. hlavním pásmem a vých. je na sev. nepatrný, ponenáhlu se rozšiřuje ve velikou, většině bezodtokou rovinu vysoko ležící, jež je nazývána mezi Sierrou Nevadou a Wahsatchským pohořím Velikou pánví.

Vých. okraj severoam. Kordiller tvoří Rocky-Mountains, Hory Skalisté. Dosahují výše 4400 m a možno je srovnati v tomto ohledu se záp. hlavním pásmem. V okolí Yellowstonského parku na 43. st. s. š. se rozdělují. Vedlejší větev, probíhající směrem přesně jižním, jest právě zmíněné pohoří Wahsatchské. Hlavní část pokračuje pod jménem Sierra Occidental na mexické půdě.

II. Nížina uprostřed objímá rozsáhlé krajiny na obou stranách Hudsonova zál. a rovná, vlnitá a pahorkovitá území od něho na jih, jež nabývají svého zvl. rázu hlavním tokem Mississippi-Missouri. Sahá tedy rovněž od Sev. moře ledového k zál. Mexickému. Jihových. část stoupá znenáhla ve staré snížené zvrásněné pohoří Apalačské, a podobá se tak znenáhlému přechodu ruské tabule v Uralu.

III. Pohoří Apalačské dotýká se v sev. části bezprostředně pobř. Atl. oceanu, v jižní části je vsunuto území až 400 km široké. Pokračuje na severových. v poloostrově Nový Brunšvik utvořeném řekou Sv. Vavřince. Též na ostrově Nov. Foundlandu můžeme sledovati jeho výběžky. Nížina mezi řekami Hudsonem a Mohawkem rozkládá pohoří v část sev. a jižní. Toto nazývá se Alleghanami a rovná se velikostí ploše, dvakrát větší než ČSR.

Území vsunuté rozpadá se na tzv. Piedmont-Region a atlantské pobřežní roviny.

B o h a t s t v í z e m ě, p ů d a a v o d s t v o. Nerostným bohatstvím je Sev. A. jedním z nejbohatších zemědílů. Jak důležitá je to výhoda pro vývoj hospodářský, vidíme na nesrovnatelném rozmachu Severoam. Unie v posledních 30 letech. Rozdělení nerostných pokladů je nestejnoměrné. Kordillery vynikají nesmírným bohatstvím nerostů, zvl. drahých kovů, kdežto v pohoří Apalačském je nejdůležitějším předmětem dolování uhlí a železo. V Kordillerách, bohatých kovy, stálo dlouho v popředí dobývání zlatých a stříbrných rud a s nimi též dolování olova. Nyní k tomu přistoupilo i dobývání rud měděných. Názorně předvedeno, z celkové hodnoty bylo vytěženo v Kalifornii 28% mědi, 21% zlata, 10% petroleje, 9% uhlí, 8% stříbra a 5% olova. Zbytek připadá na ostatní nerosty. Petrolej vyskytuje se v záp. pohoří pouze v kalifornských Kordillerách. Totéž platí pro rtuť. V nížinatých pruzích vyskytuje se uhlí již záp. od Mississippi. Další produkty jeho půdy jsou železo, petrolej, přírodní plyny, měď, cín, olovo, sůl. V horách Apalačských vyskytuje se uhlí ve formě antracitu. Vedle uhlí a železa jsou zde přírodní plyny a petrolej. Těžba nerostného bohatství v horách Apalačských tvoří v USA. vydatnou polovici celkové produkce.

Pro utváření povrchu a složení půdy v dnešním stavu jsou především směrodatny přeměny v době ledové. Ze dvou ledových středisek na vých. a na záp. od zál. Hudsonova, jež jsou ještě dnes žertovně jmenována ledovým sklepem Sev. A., vyzařovala v oné době vnitrozemská hmota ledová, jež zledovatěla celou severozáp. pevninu až k Missouri, Ohio a na vých. asi krajinu až k New Yorku. Ve vnitřním, tedy sev. pásmu byla odnesena na velikých plochách hladká skalnatá půda, ve vnějším, jižním pásmu byla pokryta země jílovými valouny, morénami a jinými ledovými útvary. Kordillerské ledovce přicházely vstříc těmto ledovým spoustám. Jihovýchod Sev. A. je utvářen prací řek, větrů a nánosy. Na záp. střed. části nacházíme půdu, již můžeme pokládati za prašný nános větru. Uvnitř kordillerských území je bezodtoké území, jež se prostírá ve stř. části mexické náhorní plošiny, jemuž schází činnost řek a proto zůstávají tam ležeti valouny a hlína. Toto území nabízí srovnání s oblastí vnitřní a přední Asie (Tibetu, Malé Asie a Iranu), jež jest rovněž náhorní rovinou obklopenou horskými pásy a jejíž složení půdy vykazuje tytéž zjevy. Na záp. od Hor Skalistých jest pak opět úzký pruh, jehož půda byla utvořena řekami.

Rozdělením horstev je usměrňováno vodstvo. Na vých. od Kordiller tekou řeky do Sev. moře Ledového, Atlantského oceánu a amer. středomoří, záp. od nich do Tichého oceánu. Tak jsou toky řek záp. od Kordiller poměrně krátké, používáme-li měřítek jinak obvyklých pro severoam. pevninu. Kolorado, Kolumbia, Yukon přesahují však vesměs délku 1000 km, Kolorado nejvíce. K úvodí Sev. moře Ledového náležejí Mackenzie a Saskačewan-Nelson, k Atlantiku řeka Sv. Vavřince a Hudson. Ve srovnání s těmito zdají se řeky území apalačského krátkými. K úvodí řeky Sv. Vavřince náležejí obrovská jezera severoam. jezerní plošiny. Představíme-li si, že největší z nich

je tak veliké jako Čechy s Moravou, nejmenší asi jako Morava, oceníme lépe zeměpisnou a dopravní důležitost těchto jezer. Námořní parníky střední velikosti mohou z Atlantiku prostřednictvím odbočných kanálů na Niagaře a na slapech řeky Sv. Vavřince plouti na jezerech. Největší však je úvodí zál. Mexického. Mississippi má se svými přítoky neméně než 32.000 km splavných vodních cest. Vyjma řek pobřežních a Ria Grande del Norte, který tvoří z větší části hranici mezi Mexikem a Spojenými státy, sbírá Mississippi téměř všechny vody mezi Apalačskými horami a Kordillerami. Kdežto veliká severoam. jezera děkují za svůj vznik zaledněni v době ledové, když byl led roztříštil vývoj říčních toků, vznikla jezera uvnitř Kordiller právě následkem suchého podnebí. Nemají odtoku a mají, jako na př. Veliké jezero solné, slanou vodu.

P o d n e b í. Jenom prostřední a největší z tří jižních poloostrovů, totiž Mexiko, sahá do vlastního tropického pásu, jinak jsou na pevnině zastoupeny veškerá podnebí pásma sev. polokoule. Na poloostrově Mexickém je nedostatek dešťů, zvl. v sev. části náhorní plošiny. Nicméně je podnebí mex. nepoměrně příznivější než třeba krajiny v Africe ležící v téže šířce. Pro pevninský blok je rozhodující při utváření podnebí členění jeho délkou pohoří. Větry ze strany vých. nenacházejí žádných překážek a pronikají daleko za Mississippi do nížin. Naproti tomu množství srážek, jež přichází od Tichého oceánu, nemůže přes Kordillery, namnoze nepřekročí ani záp. pobřeží. Nedostatek hor. přepážek směru vých.-záp., jak je tomu v Evropě (Alpy), v Asii (pohoří centrální Asie), byl již zdůrazněn. Tak jest možné nepřetržité vyrovnávání podnebí od zál. Hudsonova až k Mexickému, a bouřlivé podnebné obraty jsou náhlejší než v Evr.

Bezprostředně na záp. pobřeží až asi k 42. st. s. š. panuje podnebí, které možno srovnati s podn. Irska n. Norska. Záp. větry, deště ve všech ročních dobách, silnější v zimě a teplota málo kolísající s malým rozdílem letního a zimního průměru. Dále k jihu jsou podnebné poměry podobné našemu středomořskému, totiž střídání vlhké roční doby a značně suchého období. Toto podnebí táhne se dale k vých. až asi k 100. st. záp. délky. Veliká pánev tvoří výjimku a má rozhodný nedostatek dešťů.

Pro střední část pevninského útvaru jsou karakteristické zmíněné bouřlivé změny, jež přinášejí v zimě blizzardy. Vyhraněny jsou rozdíly mezi teplem a zimou, vlhkem a suchem, klidným vzduchem a hroznými bouřemi. Čím dále k vých., tím vlhčí podn., jež dosahuje vrcholu (1750 mm dešťové vody prům. ročně) ve vých. části Mex. zál.

Ve vých. části A. je dešti bohatý poloostr. Florida, obrácený k atlantským větrům a územím za ním až do hor Apalačských. Na záp. a jih vlhkosti ubývá. Zimy jsou značně studenější než v stejných evr. šířkách. Leden je v New Yorku téměř o 10° studenější než v Neapoli, jež leží na témž šířkovém stupni, léto značně teplejší. Zákon protiv platí též ve vých. části. Tepelné a studené vlny v N. Yorku jsou známy z novin. Karakteristické jsou ostré mrazy již v říjnu a škodlivé návraty zimy ještě v dubnu. Nehledíme-li k pacifickým pobřežním pruhům před Kordillerami, možno říci, že záp. je suchý, střed polosuchý a vých. vlhký.

K v ě t e n a a z v í ř e n a. Co se týče květeny, ukazuje se podoba (k jihu se menšící) s květenou evr.-asijskou. Ostrovy na sev. pevninovém pruhu mají floru arktickou, jež odpovídá severoevpr. a severoasijským tundrám. Tyto „Barren Grounds" jsou rostlinný útvar nepatrného vzrůstu, sestávající především z mechů a lišejníků. Stromy v těchto šířkách nerostou. K jihu pak následuje pásmo lesů, jež se rozkl. jako „Barren Grounds" po celé šíři Sev. A. Prérijní pruh, jenž sahá vých. od hor Skalistých daleko na sev. rozděluje lesnaté pásmo ve větší díl vých. a menší záp. Nejdále na sever sahají černé a bílé smrky. Jižněji přistupují k tomuto cennému užitkovému dříví lesů jehličnatých lesy listnaté, až konečně nabývá stromoví chaotické rozmanitosti. Již na Labradoru rostou rozsáhlé plochy listnatých stromů. Vedle černého a bílého smrku, balsamické jedle, modřínu, bílého cedru a chvojových keřů daří se zde sosně a divoké třešni, balsamickému a osykovému topolu, olši a vrbě. Dále na jih přistupují dub, vlašský ořech, magnolie (šacholan), jilm a hikkory. Tato rozmanitost stromů je však karakteristická pouze pro vých. část pevniny. Na severozáp. ukazuje se převážně jehličnaté stromoví, přechodně v horské oblasti alpská vegetace. Prérijní pás, jenž zasahuje do lesnatého pásma a probíhá od zál. Mexického směrem sev., pak severozáp., zaujímá prostor mezi Mississippi a vých. okrajem hor Skalistých. Je to step, jíž se používá jako pastviska, porostlá chomáčkovitou travou, promíšená křovím. Čím dále k záp., tím větší nedostatek stromů. Též travnaté plochy stávají se suchými s ubývajícím množstvím dešťů k záp., až se mění na vých. úpatí Kor-

diller v pouštní step, jež též vyplňuje Velikou pánev, a kde roste nepatrné množství solných rostlin, především pelyňku. Ve skutečnou poušť přechází severoam. krajina jen zřídka. Podle vlhkosti půdy sahá pouštní step též do sev. části vysočiny mexické, kde jinak roste na stepích křoví a býlí, na horských úbočích alpská květena a na jihu řidší tropické lesy a savany, plochy země porostlé bujnou travou, v horské oblasti převážně jehličnaté stromoví, jež znenáhla přechází v alpskou vegetaci.

Zvířena se rovná nebo podobá naší až asi k hranicím mezi Kanadou a Spojenými státy. Dále k jihu stávají se rozdíly většími, ukazují se tvary, jež jsou Starému světu cizí, často slabší a menší než na východní polokouli. Příkladem: puma a jaguár místo lva a tygra. Koně, hovězí dobytek a ovce, jež jsou nyní pěstovány v mírnějších krajinách v ohromných stádech, byly dovezeny z Evropy. Jediné severoam. hovězí dobytče je bison, který se kdysi proháněl prérií v celých stádech. Byl však bělochy téměř vyhuben. Zbytek žijících zvířat je státem chráněn. Bezohledným vykořisťováním ubylo též ve studenější části Sev. A. zvířat, skýtajících kožišinu.

Střední Amerika, poloha, členitost, stavba.

Mezi obrovskými polopevninami záp. polokoule, mezi Sev. a Jižní A. leží Stř. Amerika, jež jest sice značně úzce spojena se sev. a jižní pevninou, je však karakterisována množstvím samostatných rysů. Leží mezi šíjí Tehuantepeckou a šíjemi Panamskou a Darienskou. Poněvadž je malého západových. rozměru, je to území spíše oceánského zabarvení, bez obrovských pohoří, jimiž se vyznačuje západ Sev. A., bez nížin a hornatin ve středu a vých.

Stř. A. v širším slova smyslu je patrně zbytek pevninské masy, jež se na vých. prostírala až k 60° záp. délky, z níž však dnes vyčnívají jenom okrajová pohoří, když bylo moře zatopilo nižší střední oblasti. Na okrajích průlomu vznikly četné sopky, jež jsou ještě dnes částečně v činnosti. Na záp. opět ostrovní masy srostly. Šíje, o kterých byla svrchu řeč, vznikly zaplněním bývalých mořských úžin. Tak stojí naproti pevninské Stř. Americe ostrovní Stř. A., pojmenovaná svými objeviteli Záp. Indií.

I. Území zemských úžin (šíjí). Ta strana šíje, jež je u Velikého oceánu, probíhá dosti jednotně, totiž od severozáp. na jihových. Její průběh přerušují jen menší zálivy a pouze v jižní části opisuje oblouk na severových. a zpět na jihových. Strana nakloněná k Americkému Středomoří je silněji rozčleněna poloostrovy Yukatan a Honduras. Půda není jednotná. 1. Čtyřboký poloostrov Yukatan směřující do Mexického zál. jest nízká tabulovitá rovina složená z vápence a pískovce. Ostatní hornatá Stř. A. je rozdělena na dvě části nížinou nicaraguaskou. Záp. část vyplňuje 2. staré hornaté území, jež sahá od šíje Tehuantepecké Guatemalou do Hondurasu. Jeho jižní hranice tvoří zmíněná nížina, ve které jsou jezera Managua a Nicaragua. Dříve než došlo k stavbě kanálu Panamského, byla vyhlédnuta tato rovina ke stavbě průplavu. V jezerech samotných pokračují sopky z pohoří. Jsou to nejvyšší vrcholy země (Tajamulco, 4200 m), a řada děsných a zkázonosných výbuchů svědčí o jejich neblahé činnosti, kdežto zase na druhé straně tvoří jejich popel, lehce větrem roznesený, úrodnou půdu. 3. Pohoří na jihových. od nížiny je zprohýbaný pruh země s poloostrovy na jihu a jehož pobřeží Karibského moře probíhá celkem jednotně. Poloostrovy jsou patrně zbytky jižnějšího zatopeného území. Pohoří stává se znenáhla nižším a v území Panamské šíje je pouze ještě sopečnatou pahorkatinou, jež umožnila stavbu kanálu. K šíji Darienské ve vých. Panamě sahá již výběžek jihoamer. Kordiller.

Dík četným srážkám je země s dostatek vlhká; nicméně chybí zde větší toky. Obzvl. krátké jsou řeky tekoucí k Tichému oceánu. Středoamer. podnebí je úplně tropické a je pod bezprostředním vlivem moře, ale výškové rozdíly a rozličné směry větrů podmiňují veliké rozdílnosti. Hlavní doba dešťů je všude v létě. V zimě prší následkem srážek přinesených severových. pasátem jen v částech sklanějících se k atlantskému pobřeží. Rozdíl mezi teplotou v létě a v zimě je zcela nepatrný: V nejteplejším měsíci dosahuje 26—28°, v nejstudenějším 23—25°. Srážky, všude tropicky bohaté, jsou následkem nedostatku zimních dešťů nepatrnější na pacifickém pobřeží než na břehu atlantském, kde dosahují průměrné roční výše 2000 mm dešťové vody, kdežto tam zřídka víc než 1500 mm. Ve vyšších vnitrozemských oblastech je teplota nižší. Mluvíme proto o horkém pásu, Tierra caliento, až asi do výšky 600 m, o mírném pásmu, Tierra tempalda, až do výše 1700 a 2000 m a o studeném pásu, Tierra fria, do něhož vnikají jen jednotlivé části pohoří, někdy dokonce se sněhovou pokrývkou.

Yukatan se svou vápenitou půdou a nepatrnými vyvýšeninami má pouze nečetné deště, jež vyprahlá půda rychle vsákne, a rostlinný háv je tedy stepní.

Statistický přehled

Stát	Velikost v km²	Rozdělení	Počet obyv. v 1000 obyv.	Husto-ta na km²	Hlavní města v 1000 obyv.
Kanadský svaz (Dominion of Canada) Náleží pod vlastní správou k britským dominiím	10,080.120	11 provincií	9.626	0·9	Ottawa 108 Montreal 908 Toronto 522 Winnipeg 179 Vancouver 117 Hamilton 114 Quebec 95 Calgary 63
Spojené státy severoamerické (federativní republika)	9,695.360	48 států 6 jednotl. provincií	130.379, z toho 117 úředníků a vojáků mimo Unii	13·5	Washington 488 New York 5.620 Manhattan 2.284 Brooklyn 2.018 Bronx 732 Queens 469 Richmond 117 Chicago 2.702 Philadelphia 1.824 Detroit 994 Cleveland 797 St. Louis 773 Boston 748 Baltimore 734 Pittsburg 588 Los Angeles 577 Buffalo 507 S. Francisco 507 Milwaukee 457
Mexiko (federativní republika)	1,969.153	33 států a teritorií	14.280	7·3	Mexiko 615 Guedalajara 146 Puebla 96 Monturray 88 Tampico 64 Merida 62 St. Luis Potosi 58 Leon 54 Vera Cruz 54
Guatemala (federativní republika)	109.724	22 provincií (departementos)	2.004	18·3	Guatemala 116 St. Pedro Carcha 55 Colomba 30
Salvador (demokrat. svob. stát)	34.126	14 provincií	1.582	46·4	San Salvador 85 Santa Ana 73 San Miguel 36
Honduras (federativní republika)	154.305	17 provincií	760	4·9	Tugucigalpa 12 Comayagua 6
Nicaragua (svobodný stát)	127.343	15 provincií	638	5	Managua 60 Leon 47
Costarica (federativní republika)	48.550	7 provincií	507	10·4	San José 55 Alajunta 17

pro Ameriku.

Složení obyvatelstva: národnosti v 1000 obyv.	Složení obyvatelstva: náboženství v 1000 obyv.	Dováží se	Vyváží se	Státy, s kterými má styky
Angličané 2.545 Skotové 1.174 Irové 1.108 Francouzi 2.453 Němci 295 Židé 126 Holanďané 118 Indové 111 Rakušané 108 Ukrajinci 107 Rusové 100 Norové 69 Italové 67	Římští katol. 3.384 presbyter. 1.409 anglikáni 1.408 methodisté 1.159 baptisté 422 luteráni 287 židé 125 jiní 594	Cukr, čaj, lihoviny, dráty, vlna, bavlna, hedvábí, železo, petrolej	Pšenice, šunka, slanina, sýry, dřevo, dřevěné zboží, papír, kožišiny, humr, losos	U. S. A., V. Britanie, Francie, Kuba, Německo 64.471 km železnic 7.694 vlastních lodí
Bílí 94.821 z toho: 1. z amerických rodičů 58.422 2. z cizích rodičů 22.686 3. zrození v cizině 13.346 Barevní 11.889 1. mulati a černoši 10.436 2. Indiáni 244 3. Číňané 62 4. Japonci 111 5. jiní 9 Celkem zrozeno v cizině 13.713	Římští katol. 18.105 methodisté 8.662 baptisté 8.168 luteráni 2.516 presbyter. 2.402 kongregace 838 episkopalisté 525 reformovaní 1.118 židé 400 žáci Kristovi 1.219 přátelé 107 ev. společ. 259 křesť. církev 318 bratři 136 bratrská obec 390 řecko-katol. 456	Cukr, hedvábí, chemikalie, káva, guma, ovoce, ořechy, olejová semínka, rostlinné oleje, vlna, dříví, papír, minerální oleje, kůže, kožišiny	Bavlna, maso, železo, ocel, minerální oleje, měď, tabák, pšenice, vozidla, uhlí, stroje, kůže	V. Britanie, Kanada, Západní Indie, Japonsko, Německo, Francie, Belgie, Italie 421.615 km železnic 26.575 vlastních lodí
Mexikáni 15.044 Španělé 29·5 Severoamer. 20·6 Číňané 13·2 Angličané 5·3 Francouzi 2·5 Němci 3·8 míšenci 21·3 Kubánci 1·4 Italové 2·6	Katolíci 12.664 protestanté 56 jiní křesťané 12 nezn. vyzn. 26 pohané atd. 2.358	Tkané látky, chemikalie, lihové nápoje, papír, stroje, vozidla	Drahé kovy, káva, kaučuk, kožišiny, dříví, olovo, měď, zvířata	U. S. A., V. Britanie, Francie, Německo 22.876 km železnic 1.412 vlastních lodí
Ladinos 705 Indiáni 1.299	Římští katol. protestanté 3	Bavlna, železné zboží, pšenice a potraviny	Banány, cukr, káva, dříví, kůže, med	U. S. A., V. Britanie, Německo, Francie
Bílí 10 zbytek míšenci a černoši	Římští katol.	Bavlna, potraviny	Káva, drahé kovy	U. S. A., V. Britanie, Německo, Japonsko 409 km železnic 2.806 vlastních lodí
Míšenci a Indiáni 950 černoši 30	Římští katol.	Potraviny, hotové zboží	Potraviny, drahé kovy	U. S. A., V. Britanie, Francie, Německo 1.000 km železnic
Běloši 107 domorodci 441 černoši 61	Římští katol. 614 protestanté 22	Bavlna, chemikalie	Káva, banány, cukr, dříví	U. S. A., V. Britanie, Německo 440 km železnic
Kreolové 905 Indiáni 83 černoši 8	Římští katol. protestanté 3 pohané 1	Potraviny, železné zboží	Banány, káva, drahé kovy	U. S. A., V. Britanie, Špan. Am. 878 km železnic

Stát	Velikost v km²	Rozdělení	Počet obyv. v 1000 obyv.	Hustota na km²	Hlavní města v 1000 obyv.
Panama (svobodný stát) Bez průplavového pásma	74.522	9 provincií	446	6	Panama 59 Colon 31 Los Santos 8
Kuba (republika)	114.524	6 provincií	3.368	29·4	Habana 539 Camagnay 93
Haiti (republ. pod protektor. U. S. A.)	28.676	5 provincií	2.028	56·9	Port au Prince 125 Kap Haïti 20 Cayes 15
Kolumbia (republika)	1,283.404	24 provincií	5.855	4·5	Bogota 166 Medellin 79 Barranquilla 65 Cartagena 51
Ecuador (republika)	580.680	14 provincií	2.000	3·4	Quieto 80 Guayaquil 105 Cuenca 50
Peru (republika)	1,355.054	23 provincií	5.550	4	Lima 190 Callao 60 Arequipa 55 Cuzco 35
Chile	751.515	24 provincií	3.944	5·1	Santiago 507 Valparaiso 182 Concepcion 64 Antopogasta 52 Iquique 37
Bolivie (republika)	1,590.196	11 provincií	2.990	1·9	La Paz 118 Cochabamba 34 Oruro 33 Potosi 30
Argentina (federativní republika)	2,978.590	14 provincií 10 teritorií	9.846	3·2	Buenos Aires 2.310 Rosario 265 La Plata 151 Cordoba 156 Tucumen 91 Santa Fé 60
Venezuela (federativní republika)	1,020.400	23 států	2.411	2·4	Caracas 92 Valencia 54 Maracaibo 35 Borquisimeto 27 Ciudad Bolivar 17
Brasilie (federativní republika)	8,511.189	20 států	33.767	3·6	Rio de Janeiro 1.158 Recife 239 Sao Paolo 579 Bahia 283
Uruguay (republika)	186.926	15 provincií	1.640	8·8	Montevideo 422 Salto 30 Paysandu 26
Paraguay (republika)	445.000	—	1.000	2·3	Asuncion 100 Encarnacion 13 Villa Rica 10

Složení obyvatelstva: národnosti v 1000 obyv.	Složení obyvatelstva: náboženství v 1000 obyv.	Dováží se	Vyváží se	Státy, s kterými má styky
Bílí 46 míšenci 192 černoši 49 Indiáni 48	Katolíci 268 protestanté 37 budhisté 2 pohané 39	Pšenice, tabák, hotové zboží	Banány, kakao, kokosové ořechy, želvovina	U. S. A., V. Britanie, — 480 km železnic
Bílí 2.294 barevní 831	Římští katol.	Potraviny, kovové zboží	Cukr, tabák, ovoce	U. S. A., V. Britanie, Španělsko 7836 km železnic
Černoši a mulati, velmi málo bělochů	Římští katol.	Textilie, mýdlo, tabáky, kovy	Káva, bavlna, med, cukr	U. S. A., V. Britanie, Francie — 338 km železnic
Mesticové 400 běloši 100 černoši, mulati, zambové 350 Indiáni 150	Římští katol., málo protest. a pohanů	Kovové zboží, chemikalie, vozidla, papírové zboží, stroje	Banány, káva, kůže, zlato, platina	U. S. A., V. Britanie, Francie — 1.784 km železnic
Bílí 8% černí 14% Indiáni 48% míšenci 30%	Římští katolíci a pohané	Tkaniva, stroje, železo	Cukr, kakao, káva	U. S. A., V. Britanie, Německo — 665 km železnic
Indiáni 620 mesticové 224 bílí 120 černí 20 Asiaté 16	Římští katol. 882 protestanté 18 jiní 100	Bavlněné zboží, potraviny, železo, stroje	Miner. oleje, koberce, kůže, rýže, stříbrné mince	U. S. A., V. Britanie, Argentina — 3.365 km železnic
Indiáni 50 Španělé 25 Italové 12 Němci 8 Jihoameričané 36·5 zbytek míšenci	Římští katol. 3.598 jiní 59 bez vyznání 97	Uhlí, petrolej, železné zboží, stroje	Ledek, jod, měď, obilí, vlna	Velká Britanie, Německo, U. S. A. — 8756 km železnic
Indiáni 922 běloši 232 mesticové 487 černoši 5 jiní 170	Římští katol. 1.701 pohané 94 jiní 21	Dobytek, potraviny, hotové zboží	Cín, olovo, vismut, antimon, guma, koka	Velká Britanie, U. S. A., Chile, Německo — 2.242 km železnic
Argentinci 5.527 Italové 930 Španělé 830 Rusové 94 Uruguajci 86 Francouzi 79 Angličané 28 Němci 27 jiní 280	Římští katol. 3.921 protestanté 27 israelité 6 jiní a pohané 141	Tkaniny, železné zboží, potraviny, chemikalie, elektrické výrobky, kovy	Kukuřice, pšenice, len, potraviny, zmrzlé maso	Velká Britanie, U. S. A., Německo, Brasilie — 36.180 km železnic
Mulati a zambové 900 bílí 20 černí 50 Indiáni 20 jiní 10	Římští katol. 2.435 evangelíci 3·5 israelité 0·4	Bavlněné zboží, potraviny, kovové zboží, vozidla	Káva, kakao, cukr, hovězí dobytek, asfalt, petrolej	Německo, U. S. A., Velká Britanie, Francie — 861 km železnic
Bílí 400 mesticové 323 černoši 146 Indiáni 90 jiní 41	Římští katol. 15.573 protestanté 178 jiní 14 pohané 862	Kamenné uhlí, cement, kovové zboží, dopravní prostředky	Káva, tabák, guma, kakao, kůže, zmrzlé maso	U. S. A., V. Britanie, Německo, Argentina — 29.214 km železnic
Cizinci 181.222 z toho: Italů 62.357 Španělů 58.885	Římští katol. 430·1 protestanté 12·3 jiní 45·5	Potraviny, hořlavé látky, dopravní prostředky	Živá zvířata, masný výtěžek, vlna	U. S. A., V. Britanie, — 2.668 km železnic
Indiáni, černoši a bílí	Římští katolíci (téměř výhradně)	Potraviny, železné zboží	Tabák, kůže, pomeranče	U. S. A., V. Britanie, — 832 km železnic

Jinak převládá tropický prales, a to tím hustší a bujnější, čím vlhčí je území. V pacifické oblasti chudší dešti nacházíme též lesy suchých oblastí a savany. Od Nicaraguaské šíje vyskytuje se již jihoamer. květena a zvířena.

Podnebí, území pokrytá lesy a nepříznivé dopravní poměry až do otevření Panamského průplavu nebyly příliš příznivy vyhledávání a dolování nerostů. Za záznam stojí nálezy zlata v Panamě a ve vých. Nicaragui.

II. Západoindické souostroví. Záp. Indii je možno potud srovnávati s ostrovy Zadní Indie, že tvoří právě tak jako tyto rozrušený hor. hřeben převyšující v ostrovech hladinu mořskou, kterýžto hřeben má podobu velikého oblouku. Jako spojují ostrovy Zadní Indie Asii a Australii, tak spojuje Záp. Indie Sev. a Jižní A. Sahá od poloostr. Yukatanu s Velikými Antillami na vých., opisuje pak Malými Antillami či Ostrovy nad větrem oblouk k jihu a k jihových. a vybíhá v ostr. Trinidad a Ostrovy pod větrem. Bahamy, sev. od Vel. Antill, směřující k Floridě, jsou ostr. korálovými. Tento roztržený horský řetěz je mladší zvrásněné pohoří, jehož starší jádro tvoří krystalické balvany. Na vnitřním okraji vých. oblouku nacházíme převahou mladší vyvřeliny s činnými sopkami a sklonem k zemětřesení uvnitř celého pásu. Zmiňujeme se zde jako o příznačné události, o výbuchu sopky Mont Pellée na ostrově Martinique v Malých Antillách r. 1902. Rozbořeno bylo kvetoucí město St. Pierre a 30.000 lidí bylo usmrceno jedovatými plyny. Ostrovy pokrývají plochu 240.000 km², z nichž 217.000 zaujímají Veliké Antilly.

Přesto, že je zde vody dosti, nevyvinuly se nikde větší řeky, poněvadž je zde nedostatek širých nížin. Podnebí je příbuzno s podnebím středoamer. Teplé a vlhké tropické podnebí s nepatrným rozdílem mezi letní a zimní teplotou. Hlavní dobu dešťů mají ostrovy následkem vých. a jihových. pasátů v létě, ploché ostrovy však jsou zavlhčovány nepatrně. Podzim je doba strašných smrští, t. zv. hurikánů, jež se přiženou rychlostí přesahující 50 m za vteřinu a způsobí často nesmírné spousty, zvl. na Malých Antillách.

Také zde je vegetace tropicky bujná. Původní plochy lesů a savan jsou však zatlačeny zemědělskými krajinami. Co se týče fauny, můžeme konstatovati určitý nedostatek ssavců, jichž nejčetnější zástupci jsou hlodavci, hmyzožravci a netopýři. Hospodářská cena ostrovů je v jejich vhodnosti k pěstování tropických rostlin. Nerosty se nevyskytují v množství hodném zmínky.

Jižní Amerika, poloha, členitost, stavba.

Jižní A. je jižní pevninou záp. polokoule. Její spojitost se Sev. A. není příliš zřejmá, jak již bylo řečeno, ani složením ani povahou přírody. Geologicky jest možno tuto skutečnost vysvětliti tak, že Jižní A. souvisela dř. Atlantickým oceánem s Afrikou, a to mnohem pevněji než dnes se Sev. A. Badatelé předpokládají ještě další bývalou spojitost Jižní Ameriky s jinou pevninou přes Antarktidu s Australií a Novým Zélandem. I laikovi se stane první tvrzení aspoň jasným, srovná-li tvar jihoamer. vých. pobřeží s africkým západním. Jihoatlantské prahy, vyvýšenina půdy v Atlantickém oceánu probíhá v stejném oblouku jako obě pobřeží. Srovnáme-li tvar tří zemědílů na jižní polokouli, Afriky, Australie a Jižní A., tu jest nápadná podobnost: tvarů k jihu zašpičatělých a zálivů na záp. pobřeží; totiž záliv Guinejský, zátoka australská a zátoka Arica. Nejužší tvar z těchto tří zemědílů má Jižní A. Velikostí řadí se Jižní A. se svými 17·7 miliony km² mezi Afriku a Evropu.

Členitost Jižní A. je nepatrná. Většina ostrovů je blízko pevniny nebo jsou to uvolněné její části. Vzdálené Falklandské ostr., vých. úžiny Magelhaensovy na jižním bodu pevniny, jsou též ještě součásti pevninské podstaty. Východ pevniny jest ohraničen jednotvárným pobřežím. Jeho směr není určován směrem pohoří, jest bez všelikého vztahu k stavbě zemědílu. Záp. pobřeží je zcela pod vlivem hlavního jihoam. horského pásma, je to pobř. podélné jako konečně veškerá okrajová pobřeží Tichého oceánu. Jižní pětina celého pobřeží přechází dalším klesáním ve fjordový břeh s ostrovy a zálivy. Jinak je to břeh příkrý se zmínky hodnou členitostí pouze na severu.

Stavba půdy je trojstranná jako u Sev. A., jako ostatně i tvar, pravoúhlý to trojúhelník s pravým úhlem na vých., se dá srovnati s podobou Sev. A. Podél záp. pobřeží táhnou se řetězy And či Jihoamer. Kordiller. Dále k vých. následují tři veliké nížiny: úvodí Orinoka, Amazonky a La Plata a u Atlant. oceánu hornatiny brasilská a guayanská, jež jsou od sebe odděleny úžinou řeky Amazonky. Jižní Ameriku jest možno nazvati zemědílem nížin na rozdíl od Afriky, jež jest složena z kusých, okrouhlých plošin a tabulí.

1. Andy čili Jihoamer. Kordillery (Cordilleras de los Andes) předstihují svou délkou přesahující 7000 km všechna ostatní pohoří světa, co do výšky zůstávají však za středoasijskými pohořími. Široké jsou 150—800 km. Táhnou se od

ostr. Trinidadu zálivem Parijským směrem záp. podél jižního okraje Karibského moře, dále směrem jihozáp. a potom jihových. až k zátoce Arica (na 18° jižní š.) a odtud dosti přesně ve směru jizním až asi k 54° jižní š. Teprve zde, na jižním cípu pevniny a na Ohňové zemi, ohýbají se k jihových. a vých. Toto horské pásmo vyhlížející tak jednotně, dá se snadno následkem různosti svých částí rozděliti v určitý počet pohoří, jež se většinou stala též středisky politických útvarů. Sev. část skládá se ze tří řetězů, jež jsou odděleny širokými údolími, jimiž protékají řeky. Východní řetěz tvoří s počátku pobřežní hory Venezuelské, střední dosahuje Sierrou Nevadou de Santa Marta (5300 m) moře Karibského, záp. vybíhá do Darienu. Tyto řetězy, kolumbijské Andy, sjednocují se asi 1° sev. od rovníku ve dvě pásma, ecuadorské Kordillery, jež jsou korunovány velikolepými sopkami, Chimborasem (6310 m) a Cotopaxi (5943 m). Nové rozdělení vyhání v peruánských Andách tři nové větve, jichž podélná údolí se na jihu ponenáhlu rozšiřují v horské plošiny, jež vyplňují v bolivijských Andách jako bolivijská plošina celé nitro. Je to nejvyšší náhorní rovina v Jižní A. s průměrnou výškou 4000 m. Jezero Titicaca, jehož hladina leží ve výši 3812 m, je veliké jako půl Čech. Okrajová pohoří této plošiny, jež byla sídlem staré kult. Inků, dosahují v Soratě 6614 m a v Illimani 6459 m. Náhorní plošina sahá téměř k jižnímu obratníku, dělí se zde ve tři řetězy, z nichž vých. vybíhají daleko do nížiny, kde končí. Hlavní řetěz záp. vrcholí v Aconcague (6953 m), nejvyšší to hoře nejen chilských či snad jihoamer. And, nýbrž celého Nového světa vůbec. Tento řetěz táhne se v určité vzdálenosti od pobřeží dále k jihu až k Ohňové zemi, stávaje se znenáhla nižším. V již. Chile rozkládá se na záp. ještě jedno horské pásmo, jež se rozložilo v ostrovy. Jihochilské či Patagonské Andy jsou opět tedy dvoučlenné.

2. Nížina uprostřed rozkládá se v jednotě od Karibského moře až k jihových. pobř. pevniny. Tři nížiny, úvodí řek Orinoka, Amazonky a La Plata, splývají bez znatelnějšího rozvodí. Nikde, až k úpatí And, nepřesahují výše 300 m. Pouze v Patagonii dosahuje půda větší výše. Nejmenší z nížin, úvodí řeky Orinoka, směřuje jihových. od Trinidadu k Atl. oceánu k 9—10° s. š. Střední nížina, větší oblast Amazonky, tvoří trychtýř zužující se k vých., který ústí pod rovníkem do Atlantiku. Nejjižnější a k jihu směřující nížina sestávající z Gran Chaca a argentinských pamp obklopuje s nížinou amazonskou hornatinu brasilskou a ústí rovněž do Atlant. oceánu.

3. Pohoří na východě. Hornatina guayanská a hornatina brasilská jsou odděleny od sebe dolní vých. částí amazonské nížiny. Hornatina guayanská je staré, značně snížené pohoří, pokryté několika pískovcovými vrstvami. Na vých. je to nízká náhorní rovina s plochými vlnami, nad něž vyčnívají jen jednotlivé horské hřebeny, zbytky to pískovcové pokrývky. Na záp. je vyšší a dosahuje tam výše až 2600 m. Severnější pobřeží je naplaveno. Je to jediné území celé hornatiny, jež je přesněji probadáno.

Půda, bohatství, vodstvo. V jihoamer. Kordillerách se země ještě neustálila. Četná jsou zkázonosná zemětřesení a překvapující výbuchy sopek, jež jsou v jednotlivých řadách přerušovány kamennou pokrývkou a jichž vrcholy čas od času značně ji převyšují. Ve vých. části to vypadá jinak; půda je klidná, násilné otřesy se již nevyskytují.

Svým bohatstvím sopek podobají se Andy severoamer. Kordillerám. Další podoba je v nerostném bohatství. V bolivsko-severochilských a peruanských Andách dobývá se zlato, stříbro, měď, v menším počtu též v jihochilských Andách, ale dolování ve větším měřítku nedovolují nedostatečné dopravní prostředky, odlehlost nalezišť a často též politické zmatky. Vých. území jsou ve srovnání se záp. chudá půdním bohatstvím. Uhlí chybí téměř úplně; avšak v jistých částech brasilské hornatiny nalézají se diamanty, zlato a též měď).

Vodstvo Jižní A. patří především k oblasti Atl. oceánu. Přímo do něho jest odvodňováno 90% celkové plochy. O zbytek dělí se Karibské moře, Tichý oceán a bezodtoká náhorní rovina bolivská. Karibské moře, jež konec konců náleží též k oblasti Atlantiku, přijímá ony vody, jež tekou mezi podélnými hřebeny kolumbijských And směrem k moři, největší řeku mezi nimi, Rio Magdalena. Do Tichého oceánu, jemuž je velmi na blízku v Andách ležící rozvodí směru podélného, ústí jen menší řeky, žádná nedosahuje velikosti severoam. Yukonu, Columbie, Colorada, jež se tam vlévají do Pacifiku. Zcela nepatrné vody bezodtokého Bolivska přijímají konečně jezera náhorní roviny, Titicaca a Aullaga. Jméno zemědílu velikých nížin dávají Jižní A. její střed a východ, jež ji činí zemědílem velikých řek. Malé přítoky Amazonky jsou důležitější, především pro badání nepoměrně cennější než toky záp. Do Orinoka vlévají se s levé strany četné řeky severních And. Amazonka odvod-

ňuje obrovské území středních And a hornatiny brasilské. Více než 15 jejích přítoků jsou většinou o mnoho delší než Rýn. To platí též pro Tocantins a Sàn Francisco, jež odvodňují jako samostatné řeky brasilskou hornatinu. Nížina řeky La Plata na jihu je úvodí řek Paranoz a Paraguaye, jež ústí do mořské zátoky (ne řeky!) La Plata. Hlavní řekou je Paraguay, jež dostává největší část svých vodních spoust ne z And, nýbrž z brasilské hornatiny.

P o d n e b í. Největší svou šířku a tedy svá území má Jižní A. v pásu tropickém, v subtropickém se již zužuje a do mírného přečnívá již jen jako špičatý poloostrov. Kordillery jsou pro Jižní A. nejen rozvodím, nýbrž i hranicí podnebí. Podobně jako v Sev. A. je ponecháno podnebným vlivům Atlant. oceánu široké pole, od horstev na vých. nížinami uprostřed až k úbočí And. Sev. oblast má svou dobu dešťů v létě. Následuje amazonská nížina s dvojnásobnou dobou dešťů v době rovnodenní a se stále hojnými dešti během ostatních ročních údobí a s téměř stejnou letní i zimní teplotou. V Andách je pro podnebí méně rozhodující zeměpisná poloha než výška, ve které se rozkládají dotčená území. Samy hory ležící u rovníku mají ledovce, a bolivijská plošina vykazuje obrovské rozdíly mezi teplotou denní a noční, jež mají svůj původ v silném slunečním záření v řídkém vzduchu. Na blízkost rovníku upomíná pouze téměř stejná teplota v létě a v zimě. Sněhová hranice leží ve výši 4700 m.

V nitru brasilské hornatiny a v přilehlých nížinách až do bolivských a peruanských And panuje opět jednoduchá letní doba dešťů, jež se stávají kratšími a slabšími směrem k záp., takže na této (vých.) straně And panuje takřka sucho. V území And něco na jih od Guayaquilu až za jižní obratník a až 100 km do nitra země je pod vlivem odchýlených pasátů, přicházejících z jihu a z jihozáp., jež nepřinášejí naprosto žádné vlhkosti. Nízká pobřežní teplota Lima v Peru má roční průměr 19½°, je důsledek studeného mořského proudu, přicházejícího ze severu. Dále k jihu má západní pobřeží suché léto, vlhkou zimu, s dosti nízkou pobřežní teplotou.

Ještě dále k jihu, asi od 37° j. š. až k jižnímu cípu panují záp. větry s velikým množstvím dešťů, jež nejsilněji padají na podzim a v zimě. Argentina a vých. Patagonie jsou zavlhčovány z Atl. oceánu, pobř. pruhy (nejvíce) v zimě, nitro země v létě. Na záp. okraji nížiny je podnebí tak suché, že mnohé vody přicházející z And vysýchají nebo končí v solných jezerech. Kolísání teploty je neobyčejně veliké. Na jihu je průměrná teplota nejstudenějšího měsíce pouze ještě 1°. Též v létě je chladno (9°), kdežto sever se stává mnohem teplejším.

K v ě t e n a a z v í ř e n a. Květena Jižní A. je velmi málo příbuzna s rostlinstvem Sev. A., jak již ostatně bylo pověděno, naproti tomu jsou zde vztahy k florám ostatních jižních kontinentů. V rovníkových oblastech s dvojitou dobou dešťů s velikým množstvím srážek nacházíme nejbujnější tropickou vegetaci, a to hustý prales v teplých a vlhkých nížinách, travnaté plochy porostlé stromy v územích řidčích dešťů nebo dlouhých period sucha a též pravé stepi v krajinách velmi suchých. Území tropických pralesů je především v údolí řeky Amazonky; ale též v sev. části And, na naplaveném pobřeží Guayany včetně ústí Orinoka, na jihových. pobř. brasilském a na vychod. úbočí středních And máme pralesní vegetaci přiměřenou výšce a podnebí.

V krajinách sev. a jižně od nížiny amazonské překáží vzrůstu stromů dlouhá doba sucha, jež následuje po jedné době dešťů. Jen v údolích řek a na vlhkých svazích hor rostou galeriové a horské lesy. Ostatní zemi zaujímají travinaté plochy, častěji porostlé křovinatou vegetací a kaktusy.

Bezdeštné oblasti západ. pobřeží mají karakter pouště, vlhké pruhy vých. And tropické horské lesy, ve vyšších polohách převládá alpská vegetace. Bujný les se vyskytuje teprve opět v těch krajinách, jež leží tak na jihu, aby byly zavlhčovány ve všech ročních dobách. Půdu pokrývají zde husté lesy araukarií (andských jedlí) a bukové, jež jsou následkem mírného podnebí většinou zelené. Pod zelenou klenbou listoví je pokryta půda trouchnivějícími pařezy. V Patagonsku přeměňuje se vysoký les v křovinatý, nalézáme zde pravé stepní oblasti a na nejvyšších plošinách dokonce antarktickou floru. Tropickou stepí jest též záp. část argentinských pamp následkem nepatrných srážek, vých. část travnatou stepí jako severoam. prérie.

Nehledíme-li k zvířeně australské je jihoamer. fauna nejstarší na světě. Jako v Sev. A. jsou zde šelmy menší a slabší než ve Starém světě. Ještě více stojí za slonem vých. polokoule jihoamer. tapír. Za domácího soumara se užívá jen lamy, místo silnějšího a většího velbolouda. Dále je zde pestrobarevný svět brouků, ptáků a motýlů. Jižní A. je vlastí největšího a nejmenšího ptáka, kondora a kolibříka.

Amerika, známý letohrádek v Praze, u Karlova, vystavěný v první pol. 18. st. K. J. Dienzenhoferem.

Amerikanismus, v jazykovém smyslu zvláštnosti angl. řeči, jak se rozvinuly ve Spojených státech naproti jazyku obvyklému ve Velké Britanii. U a. jde nejen o různou výslovnost, jak možno často zjistiti, nýbrž o zvláštní výrazy a obraty, jichž se v Anglii buď neužívá nebo užívá v jiném smyslu. Některé z příčin vzniku amerikanismů jsou: Podržení starobylých a v domovině zaniklých slov z doby přistěhovalectví. Užití výrazů pro místa, věci a pojmy, vyskytující se v nové vlasti, v domovině však částečně úplně neznámé, zjištěné u domorodců. Tvoření nových označení podle nových životních zvyklostí a událostí, vznik módních slov a jazykových obratů. Vliv řečí nesčetných přistěhovalců všech ras a zemí. Nedbalost a úmyslné zjednodušování řeči i pravopisu, jež platilo s počátku často jen pro určité části země, ale brzy se rozšířilo po všech státech. Záliba pro slova vulgární, zřejmá, odpor proti obratům slavnostním nebo komplikovaným.

Amerikanismus, tak nazýváme círk. hnutí dočasně hlásané v katol. kruzích amer. (↗ Tomáš Hecker, kardinál Gibbons), aby totiž byl brán větší ohled na zvl. poměry této země při správě církve a bohoslúž. zvyklostech. A. byl 1899 zavržen papežem Lvem XIII., načež se jeho zastanci též podrobili.

Amerling Friedrich šl. (1803—1887), ve Vídni, oblíbený rakouský portretista, po tvrdém mládí studoval u Lawrence (↗) v Londýně a Horace Verneta (↗) v Paříži, u malířů tehdy obzvl. slavených. Původně malíř historický a žánrový, stal se později A. protežovaným portretistou členů rak. domu cís., potom příslušníků nejv. společ. kruhů a zhotovil prý vedle jiných obrazů na tisíc portretů. A. umění trpělo ovšem konvenčními ohledy na hodnosti a přání zobrazovaných osob.

Amerling Karel Slavoj (* 1807 Klatovy, † 1884 Praha), český pedagog, spisov. a organisátor škol. V mládí byl činný jako popularisátor věd. Později založil „Budeč", školu lid. vzdělání, ženský ústav a učitelský ústav. Pokus se nezdařil a A. stal se ředitelem české hlavní školy v Praze. Mimo to založil a vedl kursy vzdělávací, týdenní a nedělní školy. R. 1868 byl z důvodů politických pensionován, oddal se fysiokracii a od roku 1870 řídil ústav slabomyslných v Praze. A. činnost literární je velmi rozsáhlá. Dělí se na tři periody časově. V mládí psal A. díla popul. věd., pak pedagog. a ke konci života převládá přírodní filosofie. Spisy pedag.: Promyslný posel (1839 až 1847), Přírodněna česká (1851), Orbis pictus (1852), Škola denní (1885), Škola týdenní (1886). Spisy filosofické: Skizze zu einem biologisch-harmonischen Natursysteme (1852), Orientierungslehre oder Diasophie (1874), Vermächtnis an mein engeres und weiteres Vaterland (1877), Der Gott des Christentums (1880), Duchovní život nynějších časů (ČČM 1837 až 1838), Člověk velká pohádka. Obsah filosofie A. jest přírodovědecký mysticismus. Lit.: Památce A. (1908). Slavnostní sborník. Jahn: K. S. A. (1893).

Amerlingová Františka Svatava (nar. 1812 Plzeň, † 1887 Praha, choť a spolupracovnice K. S. Amerlingova, zakladatelka Ernestina.

Amerongen, nizoz. místo, ležící v jihových. cípu prov. Utrechtu, sev. od dol. Rýna. Od r. 1918—1920 pobýval tam Vilém II., býv. něm. císař.

Amersfoort, nizoz. m. v prov. Utrechtu na řece Eem s 33.000 ob. A. je vlídné, živé město s tabák. a bavlněn. průmyslem.

Amesbury, jihoangl. m. v Wiltshire, 12 km na sev. od Salisbury na Avonu.

Ametropie, nepravidelnost v lomení křivek v oku (u čočky, rohovky atd.), mající za následek poruchy zraku toho druhu, že při normální akomodaci vidí se předměty nejasně. Tedy zároveň dalekozrakost, jakož i krátkozrakost počítá se k a.

Ametyst, krystalovaný kysličník křemičitý, který je zbarven do fialova manganovými příměsky. V rudných žilách vyskytuje se v Mexiku, na Ceyloně a v Brasilii, může však býti vyroben též synteticky. Příbuzné nerosty jsou topas, achát, jaspis, chalcedon a citrin. A. byl dříve, a i ještě dnes jest nošen na ochranu proti opilství.

A mezza voce (it.), polovičním hlasem (při hudebních označeních).

Amfi (řecky), v složeninách znamená u, okolo, dvojsečně.

Amfiaraos, syn Oiklea, řecký hrdina a věštec, miláček Diův a Apollonův. Zúčastnil se podle báje kalydonského lovu, výpravy argonautů a výpravy sedmi proti Thebám. Na Diův rozkaz byl pohlcen zemí. Na místě jeho skonu stála později slavná věštírna Amfiareion.

Amfibolit, hornina složená ze živce a amfibolu.

Amfibol (jinoráz), nerost soustavy jednoklonné, štěpný, tvrdosti 5·5, h=3·3, barvy černé, hnědé až zelené, metasilikát vápníku, hliníku a hořčíku, také sodíku a železa ($CaMg_2Al_2Si_2O_{12}$). Rozeznáváme jich několik druhů.

Amfibolie (řecky), dvojsmyslnost.

Amfibrachys (řecky: na obou stranách krátká), v matrice tříslabičný verš: krátká, dlouhá, krátká (◡ — ◡).

Amfigonie, rozplozování pomocí splynutí dvou pohlaví.

Amfiktyon, mythická osobnost starořec. dějin, pravděpodobně pocházející z praobyvatelů Attiky, která deset let Athény ovládala a město bohyni Atheně zasvětila. Připisuje se mu i uvedení kultu Dionysova do Řecka.

Amfiktyonie, svaz staread. obcí, sloužící kultu, mající sídlo na ostrově Delu. Staral se i o vyrovnávání rozporů mezi jednotlivými obcemi. Největší politický význam měla a. delfská, svaz 12 řeckých kmenů. Podrobením Řecka její moc byla zničena.

Amfilochos, syn Amfiaraa a Erifylé, řec. věštec z Argu; zúčastnil se výpravy proti Thebám a Trojské války. Padl v souboji s věštcem Mopsem, s kterým se znešvářil o věštírnu v Mallu.

Amfimixis, při plození smíšení mužských a ženských semenných buněk.

Amfion, syn Diův a Antiopin, výbor. hudebník. Podle báje způsobil hrou na lyru, že se théb. hradby postavily podle taktu samy z kamenů. Jeho choť byla Nioba.

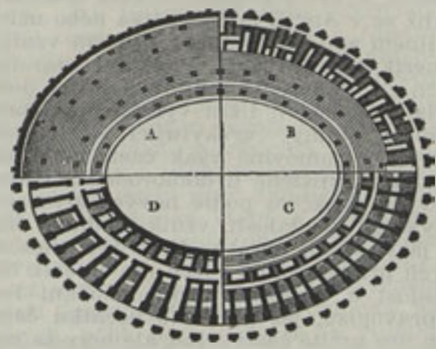
Amfion a Zetos.

Amfipolis, město na Strymonu mezi Thracií a Macedonií. Roku 437 př. Kr. kolonisovali je Atheňané, ale r. 424 zmocnili se města Sparťané. Od r. 360 přidalo se město k Macedonii a slynulo čilým obchodem. Dějiny města napsal rodák z A. filosof Zoilos.

Amfiprostylos (řecky), chrám (neb i jiná budova), která vpředu i vzadu měla otevřené sloupoví. Tento způsob stavby byl rozšířenější u Řeků (chrám boh. Miké na Akropoli), než u Římanů (chrám v Sellei). Amf. byl vyvinutý druh prostyla, který měl jen jednu stranu sloupovou.

Amfissa, starořec. město na úpatí Parnassu (dnešní Salona). R. 339—338 svěřili Řekové maced. králi Filippovi vedení proti A. A. byla dobyta a rozbořena.

Amfiteater (řec.: okrouhlé divadlo). Divadlo, jehož sedadla stupňovitě se zdvihala kolem kulaté neb elipsovité plochy, uprostřed běžící. Římané je stavěli, hlavně pro gladiator. zápasy. Vynalezl je Curio a způsob došel veliké obliby. (V říši římské jich bylo postaveno na 300). Slavné Kolosseum pojalo 87.000 lidí. Vnější stěna byla ozdobena. Oválná prostora slula aréna, vchod do ní byl z podzemí. První řada zvýšených sedadel byla pro vzneš. hosty a zvala se podium. Ostatní

Amfiteater v Nîmes.

řady na způsob schodů do výše stavěné (gradus) byly vyhrazeny lidu. Vcházelo se korridory (arcadae), a po schodech (scalae) se vycházelo do růz. poschodí (maeniana). Nahoře byla krytá galerie pro dámy. Trosky a. se zachovaly v Pulji, Veroně, Capue, Pompejích, Syrakusách, Taormině, v Nîmes, Arles a j. Amfiteatrální divadlo, dnes název pro divadlo, které má sedadla zařízena stupňovitě do polokruhu neb poloelipsy.

Amfitěatrov Aleksander Valentinovič (* 1862), rus. spis. a dramatik. Nyní žije v Luzanu v Italii. Sp. Ljudmila Verchovskaja (1888), Baby i damy (přel. V. Červinka 1925), Razbojnik Feďka, Začarovannaja step. Vzpomínky jeho přel. V. Červinka: O. velkém zpuštění (1922).

Amfitrite (kolem se rozhlížející), podle řec. mytologie bohyně a ztělesnění moře. A. byla dcerou Nereovou a chotí Poseidonovou, který ji uloupil z Naxu. Podle jiné báje, utekla svému choti, ale delfín ji našel a Poseidonovi vrátil. Z vděčnosti byl Pos. povýšen mezi hvězdy na oblohu.

Poseidon a Amfitrite.

Amfitryon, v řec. bájesloví král Tirynsu, vnuk Persea, choť Alkmenin, která

Prvotní americká kultura.

1. Dýmka míru. 2. Sekerka. 3. Tomahawk. 4. a 5. Indiánské chocholy (Koraya a Sioux). 6. Maska s podobou boha lidojedství. 7. Džbán. 8. Luk. 9. Figurka z hlíny (Pueblos). 10. Válečná maska (Peru). 11. Modla (jihozápadní Amerika). 12. Popelnice z Mexika.

porodila dvojčata, z nichž Herakles Diovi a Ifikles A. byl připisován. Láska Diova k Alkméně byla veseloherně zpracována Plautem, Molièrem, Kleistem. Ve Francii slovo A. jest pojmenování štědrého hostitele a často se citují verše z Molièra: Le véritable Amphitryon, est l'Amphitryon, où l'on dine. (Pravý A. je A., u kterého se jí.)

Amfora, u Řeků a Římanů, vysoká nádoba s držadlem na víno, olej a jiné tekutiny. Často byla velmi uměle ozdobena ornamenty neb výjevy ze života.

Amfora.

Amfortas, podle pověsti o Parsifalovi (↘), zpracované Chrestienem z Troyes a Wolframem z Eschenbachu, strýc Parsifalův, jakožto bratr Herceloidin. A. je ochráncem a králem sv. Grálu (↘) a leží pro jediný svůj hřích v největších bolestech na hradu Mont Salvač, jsa smrtelně zraněn posvátným kopím. Může býti vykoupen jen soucitnou otázkou svého synovce po příčině zranění. Parsifal odvažuje se takto otázati teprve po dlouhých bludných cestách a stane se pak nástupcem A., jenž jest vysvobozen ze svého utrpení.

Amfoterické sloučeniny, mají zároveň charakter kyseliny i zásady.

Amhara, stř. část Habeše, mezi řekami Takaš (Bahr Setit) a modrým Nilem, kolem jez. Tana. Hl. m. je Gondar. Obyv. mluví dialektem semitským, příbuzným etiopské řeči, který patří mezi nejvíce rozšířené dialekty semitské. R. 1853 až 1871 byla A. samostat. státem. Na jejím území nalézají se nejvyšší vrcholy habešského masivu: Ras Datiam a Ankus (oba k. 4400 m).

Amharská řeč, jeden z dialektů habešských, od 14. st. dobyl si převahu v zemi.

Amherst, často se vyskytující jméno měst v severní Americe. Nejdůležitější A v Massachusetts ve Spojen. státech, v údolí řeky Connecticut, 120 km na záp. od Bostonu. A. v anglické vých. Kanade, v prov. Nové Skotsko. Leží mezi Fundy Bay a průlivem Northumberlandským. V blízkosti nachází se uhlí a měď. A. má asi 10.000 ob. A., pobřežní město na vých. straně zál. martabanského, v jižní Birmě, v Zadní Indii. Zároveň jest A. jméno okolního okresu.

Amherst, 1. Jeffreyz, baron (1717 až 1797), angl. polní maršálek, vyznamenal se jako mladý důstojník v angl. bojích v sedmileté válce (↘). Jest pokládán vedle generála Wolfe (↘) za podmanitele Kanady, jíž vyrval Francouzům. A. tam měl později obtíže s domorodými Indiány vedenými Pontiacem (↘). 2. William Pitt, hrabě z A. (1773—1857), syn předešlého. Anglický státník, který ztroskotal s diplomat. posláním r. 1816 v Číně, ale získal si velikých zásluh o upevnění angl. panství v Indii jako gener. guv. a místokrál (1823—1828).

Amici Giovanni Battista (1786—1863), z Modeny, význ. ital. astronom a přírodozpytec, nejdříve prof. matematiky, pozd. stud. insp., od 1835 řed. observatoře ve Florencii. A. se stal známým svým pozorováním dvouhvězdí a měsíců Jupiterových, jakož i svými studiemi v rostlinné biologii. Jeho hlavní zásluhou však jest podstatné zlepšení mikroskopů a zrcadlových dalekohledů, jímž byla umožněna stavba těchto přístrojů v moderní dokonalosti.

Amicinus Jan († 1526), rektor krakovské akademie (1516/17), zároveň probošt u sv. Mikuláše a krakovský suffragán.

Amicinus Stanislav (vl.: Přítel), prof. krakovské akademie, autor několika lat. spisů příležitostných o panegirickém charakteru, jako Carmen gratulatorium k volbám Walezyho (1574).

Amicis Edmondo de (1846—1908), ital. spis., začal jako důstojník a voj. spis., podnikl po svém odchodu cesty do Španělska, Holandska a Orientu, které názorně popisoval. Světového úspěchu dobyl A. svými láskyplnými romány z ital. školního a lidového života, jež byvše napsány s pedagogicko-vlasteneckou tendencí, zamlouvají se svým hřejivým a přirozeným smýšlením a skýtají též pohled do té části ital. života, jež jinak zůstává obyč. znalci Italie utajena. Jeho hlavní díla: Il Cuore (Srdce), Il Romanzo d'un Maestro (Román učitelův), La Carozza di Tutti (Vůz pro všechny = pouliční dráha).

Amicus, ps. ↘ Emila Fridy.

Amicus Plato, sed magis amica veritas (lat.), „Plato jest mi milý, milejší však pravda". Obrat vzatý ze starého řeckého životopisu Aristotelova (↘), jenž znamená, že opravdový badatel výše si cení věd. pravdy než osobní náklonnosti nebo autority. V pův. pojetí je jmenován místo fil. Platona (↘) jeho učitel Sokrates (↘).

Amicus a Amelicus, Amis a Amil, starofranc. velmi rozšířené lidové epos, jež snad pochází z orient. pramenů a jež neobyčejně zlidovělo v celé Evr. také ve zpracováních lat., angl., něm., ba i skandinávských. Jde v něm o dva přátele, Amica z Auvergne a Amelica z Berri, kteří si jsou neobyčejně podobni a kteří uzavřeli životní nerozborné přátelství. Procházejí různými nebezpečími a do-

brodružstvími, při kterých často jeden z přátel, využívaje ohromné podobnosti, vystupuje za druhého a obětuje se do krajnosti. Vrátivše se po společném putování ze Svaté země do vlasti, umírají oba současně a sjednoceni. Česky zpracoval tuto pověst Jul. Zeyer.

Amidiny, organické sloučeniny, odvozené od amidů, v nichž je kyslík karbonylové skupiny CO nahražen imidovou skupinou=NH, na př. acetamidin $CH_3 . C \langle {}^{NH}_{NH_2}$.

Amido, mezi nespočetnými podobami Budhovými jedna z nejlidovějších, podle přetvoření budhistické víry rozšířeného v Japonsku. Jméno pochází pravděpod. z příjmení Budhova v sanskrtu (↗) (Amitahba, mající nekonečnou záři). Podle podání vcházel sv. A. v nekonečně prvotní podobě jen tehdy do Nirvany (↗), mohl-li dopomoci ke vstupu též svému nešťastnému bližnímu. Z milosti vůči němu byl pak stvořen jakýsi předráj, do něhož mohl vejíti každý, kdo důvěřoval Amidovi.

Amidy se nazývají organické dusíkaté sloučeniny, analogické ↗ aminům, které se odvozují od amoniaku NH_3, zastoupíme-li v něm jeden nebo více vodíkových atomů radikály (neboli zbytky) organických kyselin. Na př.: $CH_3 . CO . NH_2$ acetamid, primární amid; $(CH_3 . CO)_2 . NH$ diacetamid, sekundární amid (imid); $(CH_3 . CO)_3 . N$ triacetamid, terciární amid. Jsou značně reaktivní a upotřebuje se jich proto hojně v organické chemii k synthesám. Nejznámějším a. je acetamid $CH_3 . CO . NH_2$, krystalická látka s bodem tání 82° C, dobře rozpustná v mnohých rozpouštědlech.

Amiel Henri Fréderic (1821—1881), ženevský spis. a prof. filos. na tamní universitě. Čtyři svazky melancholicky snivých veršů, jež A. vydal mezi r. 1854 a 1880, neměly příliš velikého úspěchu. Také jeho jemné překlady veršů z cizích řečí, zvl. něm., byly omezeny na úzký kruh zájemců. Velikou pozornost však vzbudil franc. liter. historik Edmond Schérer, který po Amielově smrti vydal jeho Intimní deník (1883 ve 2 sv.). Způsob, jakým pozoroval, rozkládal a sledoval A. po 40 let každý sebe menší záchvěv svého nitra, a jak se tímto sebepozorováním odcizoval stále více činnému životu, zaujal značně všechny psychology a umělce. Po pojednáních o A., jež sepsali Rénan (↗), Brunetière (↗) a Bourget, vyšlo průběhem doby četně studií o tomto tématu, a se jménem A. je dnes spojen přímo pojem jemného, smysly rozdírajícího sebepozorování.

Amiens, město v severových. Francii, na splavné části řeky Sommy, staré hl. m. Pikardie, nyní středisko sommského depart. Město má 93.000 ob., kvetoucí text. prům. a význ. obchod cukrem a vínou. Střed m. je obklopen pěknými boulevardy, zř. na místě býv. opevnění. A. leží 20 m nad mořem, je železn. uzlem a jedním z nejdůležitějších obch. míst v sev. Fr. Proslavená katedrála Notre Dame je jednou z nejkrásnějších got. staveb v Evr. Byla vyst. Luzarchem a Cormontem na místě staršího kostela, který byl zničen 1218 požárem. A. trvá již od doby galské. Tehdy se nazýval Samarobriva (most přes Sommu) a byl hlav. městem Ambianů, jichž území se zmocnil Caesar. A. utrpěl zvl. vpády normanskými. Ve válkách na sklonku středověku dostal se A. do moci Burgundska, potom připadl opět Francii, dále Španělsku a konečně opět Francii. R. 1802 byl zde uzavřen mír amienský po 2. koaliční válce mezi Anglií a Francií, s následujícími podmínkami: 1. Anglie musila vydati Francii a jejím spojencům všechna dobytá území, s výjimkou Trinidadu a Ceylonu. 2. Malta, dobytá Angličany 1800, má býti vrácena řádu Johanitů. 3. Franc. mají vykliditi Řím, Neapol a Elbu. Důsledek tohoto míru bylo uzavření míru mezi Francií a Portou. — Ve válce něm.-franc. 1870—71 poráží generál v. Manteuffel sev. armádu a zaujme A., aby zabránil vyproštění obležené pevnosti pařížské. Ve světové válce byl A. cílem něm. jarní ofensivy (březen 1918). Hlavní části angl. vojska měly býti odděleny od francouz. a zatlačeny pak k pobřeží. Tohoto cíle však nedosaženo.

Amiet Kuno, švýc. malíř (* 1868), žák mnich. akademie, jeden z vůdců dnešního švýc. malířství. Maluje pod vlivem Ferdinanda Hodlera.

Amiktus (lat. amictus — otočené), část roucha katol. kněze, užívaná zvláště při mši. Je to bílý čtvercový, lněný šátek se stuhami, s malým křížem, na okrajích často vyšívaný. Předpisy o užívání a. byly vícekráte změněny.

Aminoazobenzol $C_6H_5 . N : N . C_6H_4 . NH_2$, vzniká přesmyknutím z isomerního ↗ diazoaminobenzolu. Tvoří soli, na př. chlorhydrát a šťovan, jichž se používalo dříve jako barviv (anilinová žluť). Nyní slouží k barvení tuků a sýrů, k přípravě jiných azových barviv a indulinů.

Aminobenzol ↗ Anilin.

Amiot (amjo) Ernest (27. září 1847 v Paříži), franc. montanista, důlní inženýr, odborný spis. Sp. Etude géologique du bassin houiller de Langeac (1882, Geol. studie kamenouhelného bassinu L.).

Amira Karel Konrad Ferdinand Maria von (1848—1919), slavný něm. právník, přednášel ve Freiburku a později v Mnichově dějiny něm. práva a něm. civ. právo. Také filologicky byl činným.

Amis, ps. ↗ J. A. Bláhy.

Amis R. A., ps. ↗ Karla Mečíře.

Amitosa, přímé dělení buněč. jádra, ↗ mitosa.

Amman, zříceniny v Zajordánsku, sv. od ↗ Jerusalema, poblíže želez. trati Damašek—Medina. Staré Rabbath-Ammon neboli Filadelfia. Trosky ant. divadla a Odeonu.

Amman Johann Konrad (1669—1730), švýc. lékař, činný později v Amsterodamu. Byl z prvních, kdo přivedli vyučování hluchoněmých na vědecko-fysiol. úroveň. Vydal v tomto směru dílo Surdus loquens.. (Mluvící hluchoněmý), hojně překládáné.

Ammanati Bartolommeo (1511—1592), it. stavitel, vyučen ve Florencii ↗ Bandinellim a v Benátkách ↗ Sansovinim. Provedl velké množství cenných staveb, ve Florencii, Římě, Lucca, Sieně a Pise. Velikost a prostota jeho staveb působí mocným dojmem. Jako sochař napodoboval příliš Michelangela. Napsal dílo o stavitelství La città (město).

Ammann, starobylé, ve Švýcarech ještě dnes obvyklé označení představeného obce, okresu a p.

Amman Jost (* 1539, † 1591), malíř a rytec v Curychu a Norimberce.

Ammer, 1. vedl. tok ř. Isar. Pramení v Ammerských horách, protéká Hor. a Dol. Ammergau, Weilheimem a Ammerským jez. Pod jm. Amper vytéká z jezera Ammerského, protéká dachovskými slatinami a jv. od Landshutu vtéká do ř. Isar. Celková délka činí 180 km.

Ammerland, letoviště na v. bř. Starnberského jez., naproti Tutzingu. Zámek.

Ammerské jezero, 533 m n. m., 16 km dl., 6 km š., až 88 m hl. Je ledovcovitého původu; říčními bahnitými nánosy byla jeho pův. rozloha zmenšena na polovinu. Břehy jsou málo obydleny, hl. obce Herrsching a Diessen. Parníková doprava.

Ammianus Marcellinus, řím. dějepisec 4. stol. po Kr., vypsal řecky jakožto pokračování ↗ Tacita činy řím. císařů až po Juliana Apostatu. Z 31 sv. jeho díla zachovalo se jich 18. Jelikož se osobně účastnil tehdejších událostí (na př. Julianových tažení proti Alemanům a Persům), jsou jeho zprávy většinou autentické a cenné.

Ammirato Scipione (1531—1601), významný it. historik, nejpozoruhodnějším dílem jsou jeho Dějiny Florencie.

Ammomum (řec.), rostliny z rodu Zingiberazeae, se silným po zemi se plazícím kořenem. Je jich asi 100 druhů a rostou výhradně v tropických krajích. Z pestře zbarvených květů povstávají plody, kterých se používá jako koření. A. melegueta a A. granum paradisi dodávají druh pepře.

Ammomum melegueta.

Ammon (n. Amon, také Amn zvaný), eg. bůh, uctívaný s počátku toliko v hor. Egyptě. Jeho jméno značí asi „otec“, nebo „přijď, otče“. Pozvolna podařilo se tamnímu kněžstvu dodati A. významu, který předčil velmi jiné bohy. Býval často stavěn na roveň bohu slunce Re, takže mnohdy čteme dvoj. jméno A.-Re. Jeho posvátným zvířetem byl skopec, takže byl často vyobrazen s hlavou tohoto zvířete, s rohy vzad skloněnými. Mnohdy vídáme A. s plochou přilbou, zdobenou dvěma vysokými péry a s podivným eg. symbolem, křížem, jehož nejvyšší část tvoří kličku (uchatý kříž). A. tvoří se svou ženou Mut a se synem Chonsem, bohem měsíce, božskou trojici. Bývá nazýván bohem otcem, jindy bohem plodnosti nebo světla. Kněžstvo v Thebách pilně se snažilo zvýšiti jeho uctívání. Trosky jeho chrámů v Karnaku a v Luxoru jsou ještě dnes podivuhodné. Pokus krále ↗ Amenhotepa IV., nahraditi uctívání A. kultem sluneční koule (Aton), ztroskotal ihned po jeho smrti (1364 př. Kr.). Moc kněží A. vzrostla dokonce tak, že k. r. 1050 zbavili 20. dynastii vlády a podrželi ji několik set let. Teprve k. r. 600 poklesla moc Theb a s tím také A., jelikož centrum říše se přesunulo do Dol. Egypta. Uctívání A. omezilo se pak hlavně na Libyi a Aetiopii. Postava A. měla vliv na kulturu jak orientální tak i řeckou a římskou, jeho kult byl namnoze spojen s domácím a vzniklo zvl. božství Zeus-A. nebo Jupiter-A. Současné zprávy zaznamenávají, že m. j. ↗ Kroesus, ↗ Kambyses

Ammon a Mut.

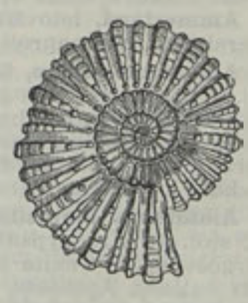
a ↗ Alexandr Vel., ba dokonce i ↗ Cato uctívali A.

Ammon Christoph Friedrich von (1766 až 1850), z Baireuthu, protest. theolog, získal si brzy všestranností svých vědomostí velkého uznání na univ. v Erlangen a v Göttingen. Tehdy napsal Handbuch der christlichen Sittenlehre pod vlivem ↗ Kantovy filosofie. V r. 1813 stal se dvor. zpovědníkem v Drážďanech, kde nabyl zn. vlivu. Napsal: Bittere Arznei für die Glaubensschwäche der Zeit (proti Schleiermacherovi), Die Fortbildung des Christentums zur Weltreligion (4 sv.), Leben Jesu.

Ammon Friedrich August von (1799 až 1861), syn předch., znamenitý lékař drážďanský. Vynikl v badání o léčení očních neduhů a v chirurgii. Ještě dnes má cenu jeho populární dílo Die ersten Mutterpflichten und die erste Kindespflege zur Belehrung junger Frauen und Mütter.

Ammoniak, čpavek, NH_3, je v malém množství stálou součástí vzduchu, ježto vzniká hnitím dusíkatých látek organických (jako jsou moč, kosti, rohy a j.). Tvoří se také suchou destilací těchto látek. Je dále součástí plynů unikajících z vysokých pecí, plynárenských a koksárenských. Některé jeho soli se vyskytují také v přírodě. Jeho roztok ve vodě, který jeví zásadité vlastnosti (obsahuje jeho sloučeninu s vodou $NH_3 + H_2O \rightleftarrows NH_4 . OH$, hydroxyd ammonný), byl znám již alchymistům; v plynném stavu připravil a. po prvé Priestley. Připravujeme jej v plynném stavu (v laboratoři) zahříváním salmiaku (chloridu ammonného, NH_4Cl) s hašen. vápnem a sušíme jej vápnem páleným. Na veliko se vyrábí destilací plynárenských, resp. kokárenských vod. Ammoniaková voda se zahřívá s vápnem v kotlích nebo v kolonnových přístrojích a unikající plynný a. se jímá ve vodě (za účelem výroby vodného a.) anebo v kyselinách (k výrobě solí ammonných). Na veliko se připravuje a. také rozkladem kalciumkyanamidu $CaCN_2$ (vápnodusíku) vodní parou nebo vodou pod tlakem, dále rozkladem aluminiumnitridu AlN vodou rovněž pod tlakem. Nebo se podle Habera mísí čistý dusík s vodíkem v poměru 1 : 3 (podle objemu) a směs se za teploty 650° C a za tlaku 175—200 atm. vede přes katalysátory (železo, cér, molybden, wolfram, mangan, některé nitridy atd.), při čemž se oba plyny navzájem slučují v plynný a. Posléze zmíněný způsob Haberův se vyvinul a osvědčil za světové války. — A. je plyn bezbarvý, ostrého, čpavého zápachu a způsobuje slzení. Jeho vodný roztok má žíravou chuť. Plynný a. se zkapalňuje snadno (jeho kritická teplota je + 130° C a kritický tlak 115 atm.) v bezbarvou kapalinu, která vře za atmosferického tlaku při — 33·7° C a vyznačuje se značným teplem vypařovacím. Při svém vypařování váže tedy značné množství tepla a hodí se proto dobře v zimotvorných strojích k výrobě chladu a umělého ledu. Při — 75·5° C tuhne kapalný a. v bílou krystalickou látku bez zápachu. Plynný a. se velice snadno rozpouští ve vodě i v alkoholu (1 objem vody pohlcuje při 0° C asi 1150 objemů NH_3). Vodný roztok, který obsahuje 4·80% a., jeví při 15° C specifickou hmotu 0·980, obsahuje-li 20·49%, má specif. hm. 0·924 a při 34·95% specif hm. toliko 0·882. Varem se dá z něho a. vypuditi úplně. Vodný roztok a. (zvaný někdy krátce a.) obsahuje nejvýše asi 35% NH_3, v obchodě mívá 20—30%, oficinální preparát specifické hm. 0·96 toliko 10%. Pro své zásadité vlastnosti je schopen neutralisovati kyseliny a poskytovati s nimi soli. Vodné roztoky a. i jeho solí obsahuje kation NH_4. — Elektrickou jiskrou se plynný a. rozkládá ve směs dusíku a vodíku, při čemž se jeho objem zdvojnásobuje. Ve vzduchu plynný a. nehoří, hoří však v kyslíku. Asi s pateronásobným objemem vzduchu se působením katalysátorů (platiny a j.) za teploty 550 až 600° C okysličuje v kysličníky dusíku, v kys. dusičnou a dusitou. Veden jsa přes žhavé uhlí, poskytuje kyanid ammon. NH_4CN a vodík, s kysličníkem uhelnatým CO dává sloučeniny kyanu. A. je jedovatý a leptá pokožku. Pro jeho zásadité vlastnosti se ho upotřebuje v prádelnách a v barvírnách k čištění skvrn, dále k výrobě ammoniakové sody, umělého ledu, v chladírnách i v lékařství.

Ammonit, fossilní rod měkkýšů-hlavonožců. Dnes zcela podobnou schránku má loděnka (Nautilus), která žije na hlubších místech v moři. Ammonitů je známo dnes několik tisíc druhů z různých nalezišť. Jsou důležitou vůdčí zkamenělinou.

Ammonites mammilaris.

Ammonité (děti Ammonovy), podle bible potomci Lotovi a zřejmě semitský smíšený národ, obývající sev. Arabii na záp. od Moabu a byl s Israelity jak zpříbuzněn, tak i s nimi sousedil. Byli bojovní a oddávali se ↗ službě boha Mil-

koma, válčili stále se svými sousedy, nejen s Moabity a s Amority, nýbrž také s Israelity v dobách Jaftových a Saulových. Král David dobyl jejich hl. města Rabbathu (dnes zříceniny zv. Amman). Později se spojili proti Israeli s Asyřany a s Babyloňany. Ve 3. stol. po Kr. není již o nich ničeho známo; splynuli asi se svými semitskými sousedy.

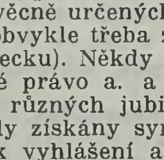
Ammonius Sakhas (as 175—242 po Kr.), z Alexandrie, řec. filosof, je považován za zakladatele t. zv. ↗ novoplatonismu, ač šířil své učení jen ústně.

Amnesie, slabost paměti nebo nedostatek schopnosti upamatovati se, vyvolaný onemocněním mozku.

Amnesin, narkotický prostředek, bývá často používán v mod. porodnictví. A. sestává z chininu, morfia a z p. narkotik, jež způsobují v tomto složení bolesti zbavující polospánek, který není na škodu průběhu porodu.

Amnestie (řec. — zapomenutí), prominutí nebo zmírnění právoplat. trest. odsouzení, není-li osoba, jíž se a. týká, samotna, nýbrž je-li a. určena pro větší skupinu. A. může též tvořiti upuštění od trest. stíhání určitých, předem buď místně, neb časově neb věcně určených trestných činů. K a. je obvykle třeba zvl. zákona (na př. v Německu). Někdy má též hlava státu výlučné právo a. a pak jí bývá používáno při různých jubilejních slavnostech, aby byly získány sympatie. Hlavní příležitostí k vyhlášení a. bývá doba, kdy jsou zakončeny větší vnitřní nebo vnější polit. boje. V mnohých zemích je již od dávnověku zvykem, spojiti uzavření míru s a., hl. pro přísl. válčících států, v nepřátel. zemích odsouzené. A. je tudíž zvl. případ udělení ↗ milosti, jež má podobné následky pro jednotlivého, individuelně určeného odsouzence. Obou má býti používáno zásadně opatrně, nemá-li býti příliš otřesena úcta k zákonu. Jinak však umožňuje a. urovnati různé tvrdosti, jimž soudy nemohou se vyhnouti, často proti své vůli, jelikož jsou vázány dodržovati zákonné předpisy.

Amoeba, česky měňavka, prvok z třídy kořenonožců (Rhizopoda), má nahé jednobuničné tělo nepravidelného, tvaru; vysílá do okolí niťovité pseudopodie, které může podle potřeby zase stáhnouti zpět. Jimi také oblévá svoji potravu, aby výživné částky z ní proudem protoplasmy se vstřebaly do těla. Patří sem mnoho druhů žijících ve vlhku, nebo ve vodě, příkl. A. protens. Některé druhy jsou také parasitické a způsobují u člověka choroby (př. Entamoeba coli, E. histolytica a j.) zvl. při silném výskytu.

Měňavka.

Amok ↗ mengâmok.

Amol, město v Masendaranu v Persii, vzdáleno 30 km na jih od Kaspického moře. M. má 3000 ob. V severněji rozložené přímořské nížině jsou rýžová pole a roste bavlník.

A-moll (it. La minore, fr. La mineure), měkká stupnice bez předznamenání, odpovídající (tvrdé) stupnici c-dur, a-moll-akkord: a, c, e.

Amoniaková guma (Gummi amenoniacum), ztuhlá mléčná šťáva rostliny Dorema ammoniacum. Bílá, zevně nahědlá zrna, zvláštního zápachu a ostře hořké chuti, která měknou již teplem ruky. Obsahují pryskyřici, éterický olej (silici) a gumu. Používá se jich v lékařství.

Amonimie, otrava, která má původ v chorobách močového měchýře, rozkladem moče; dostane-li se tento do krve, způsobuje otravu.

Amor (lat., láska), římský bůžek lásky, také Kupido zvaný, v řečtině ↗ Eros, aniž by mu jako tomuto byla zasvěcena zvláštní bohoslužba. Vypodobněn bývá často jako roztomilý okřídlený hošík s toulcem, lukem a šípy. A. pokládán za syna Venuše a Marse. Zvláště známý jest starořímský zamilovaný, jemný román, rázu mytického, A. a Psyché od Apuleia.

Amor a Psyché. Amor (řec. Eros), bůh lásky, a Psyché (řec.), zpodobnění duše, spojila antika svazkem lásky. Celá řada obrazů představují A. a P. v boji, lásce. V lásce na př. je známa skupina A. a P. v kapitolském museu v Římě. I v moderní době zůstaly předmětem plastiky (na př. Thorwaldsen). Proslavený jest freskový cyklus, historie Psyché, od Rafaéla ve vile Farnesie v Římě. Literárně byl zpracován tento námět v 2. st. po Kr. Apuleiem, řec. to retorem, jako episoda ve veledíle De asino aureo (O zlatém oslu). Psyché, nejmladší a nejkrásnější ze tří královských dcer, jest tak krásná, že ji žárlivá Venuše prokleje a nechá ji vysaditi na vrcholu hory. Odtamtud ji náhle odnese jemný závan větru do čarokrásného paláce, kde se stane chotí zámeckého pána, kterého může jen za noci objímati, ale kterého nesmí nikdy uzříti. Nechá se zlákati svými nepřejícími sestrami, které ji následovaly, přestoupí zákaz a posvítí si jedné noci na neznámého. Celá blažená pozná Amora, samotného boha lásky, který se však musí od ní odloučiti. Za dlouhé doby, co jej hledá, musí rozřešiti tři úlohy, které jí Venuše

za trest uložila. Posléze musí sestoupiti do podsvětí, odkudž přinese přes všechna pokušení masť ku pěstění krásy. Nyní ji Amor vysvobodí a jest přijata jako jeho manželka do kruhu nesmrtelných bohů. Tato čistá národní báj byla Apuleiem převzata a zpracována. Těžko věřiti, že by tato historie byla odvozena z orientálsko-egyptského mytu (Reitzenstein). Česká pohádka o Popelce a jejích nepřejících sestrách vykazuje stejné motivy. Pohádka o A. a P. jest asi původu indogermán. a nalezla svoji obměnu v dětské pohádce o bratříčkovi a sestřičce.

Amorálnost (řeck.), nedostatek jakéhokoliv smyslu pro morálnost (práv etických), nebo popírání důležitosti jejích předpisů. Nutnost rozlišovati amorálnost od nemorálnosti. Poslední jest přestupkem proti morálnosti, aniž by se pochybovalo o jejím oprávnění. Amorálnost zásadně neuznává žádné povinnosti vůči morálnosti, bez ohledu na to, zda v jednotlivých případech postupuje se morálně, nebo nemorálně. Při amorálnosti spíše se jedná o názor, nežli o praktické konání.

Amorbach, m. o 2410 obyv. ve vládním okr. dolnofranckém. Leží v údolí Mudavy ve vých. části Odenwaldu, pro jodovitý pramen vyhledávané lázeňské místo.

Amoretti, bůžkové lásky, dětské postavičky v plastice a malířství, zvl. často v ornamentálním umění se vyskytující. Původ jejich odvozován od řeckých ↗ Erotů, bůžků lásky.

Amorfní (beztvarý), značí v mineralogii takové seskupení nerostů, které vykazuje ve všech směrech stejné fysikální vlastnosti hmoty. K beztvarým nerostům náleží na př. opál, jantar, asfalt.

Amorgos (Amurgos), ostrov ve skupině Kyklád (Řecko), 35 km dlouhý, průměrně 5 km šir., dosahující výšky 780 m, s 3500 ob. Hl. m. jest Chora neb Amorgos. A., již v minojském období řeckého starověku známé, vyrábělo oblíbené amorgické plátno. Na A-u nalézají se ještě dnes zbytky antických obětišť a antických měst.

Amorité (Emorité), z bible známý bojovný národ, který po přemožení ↗ Moabitů obýval celý ↗ Kanaan nebo jeho sev. díl, kdež si také podmanil Hetity. Není však dosud dokázáno, označuje-li toto jméno ob. celého Kanaanu nebo jen jediný kmen. O A-tech je také zmínka ve starém Babyloně. Josiáš zlomil moc A-ů v bitvě mezi Gibeonem a Ajalonem.

Amorius Francisco Gomez de, význačný port. bás. A. pocházel z chudé rodiny a žil nejprve jako mladý obch. v Brasilii. Byl povolán do Lisabonu slav. bás. a rodákem ↗ Almeida-Garrettem, jemuž zaslal své básně, který byl uveden jeho díly v nadšení. Jako dramatik vynikl svou knihou Zášť plemenná, v které odsuzuje otroctví viděné jím v Brasilii. Složil ještě 11 jiných dramat, z nichž mnohá byla uvedena na scénu. Jeho odvážné verše opěvují svobodu a vyznačují se melancholickou náladou. A. vynikl též ve vlasteneckém a námořnickém románě. Vypracoval také bibliografii svého velkého příznivce Almeidy.

Amoroso (it. — zamilovaný), v hudbě výraz pro vroucný přednes hudeb. díla. Při divadle značí a. označení úlohy milovníka.

Amort Vavřinec Emanuel, kněz a katecheta, působil koncem 18. st. na škole u sv. Jindřicha a sv. Štěpána na Novém m. Pražském. Učil také hedvábnictví a marně bojoval s rostoucí germanisací na pražských školách.

Amort Vilím (* 7. X. 1864 v Kunraticích u Prahy, † 5. IX. 1913 v Praze), sochař samouk, u strýce štukatéra v Olomouci, pak u Schnircha v Praze. Plastické dekorace (nanášení) domové, roku 1895 I. cena na Husův pomník, pomníky (Maroldův), Kruciatus (ukřižovaný, velmi realistické dílo), v Troji podle jeho modelu socha M. J. Husa (1926).

Amorpha, severoam. rostlina čel. Zingiberaceae.

Amorphophallus, pěstovaná rostlina z čel. Aronovitých (Araceae) ve vých. Indii a na Ceyloně.

Amortisace (franc. amortisation — umrtvení, odumření); 1. v nejstarším významu odkaz movitého nebo nemovitého jmění církev. (↗ mrtvá ruka). Amort. zák. měly zabrániti vzrůstu círk. jmění, kteréž bylo osvobozeno od daní. 2. Dlouhodobé umořování dluhu v roč. splátkách (a-ní kvoty). Zvláště při postupném splácení půjček, hypoték, zást. listů vyskytuje se ve formě přirážek k úrok. sazbě. Má dalekosáhlý význam zvláště při pozemk. vlastnictvích, jelikož často až na dlouhá desítiletí rozvržené malé splátky dluhu dávají dlužníkovi možnost provésti veliké meliorace, nové investice atd. 3. Úřední prohlášení ztracených cenných papírů za neplatné, tak akcií, stát. papírů a p. efektů, dále směnek a převoditelných orderpapírů. A. jest odvislá od předch. soud. amort. řízení. Pro akc. spol. platí zvl. ust. akc. regulativu. Pro směnky ust. směneč. zák. 4. Stažení akcií z oběhu může býti provedeno za daných okolností stanovených akc. reg. a může se státi toliko vyplacením z čistého zisku. Účet amort. vykazuje úhrnnou sumu stažených akcií. K a-i potřebné prostředky převádějí se

často na účet zvl. fondu, z kterého pak odpisováním se a provádí.

Amos, podle bible „třetí v řadě malých proroků", který žil za dob krále Jerobeáma II. v Israeli (8. stol. př. Kr.).

Amos, od Uher. Brodu, jeden ze zakladatelů Jednoty českých bratří a fanatický její přívrženec. Po rozštěpení Jednoty bojoval se sektami (Malá stránka, Velká strana, Odtrženci) a postavil se v čelo odtrženců. Psal hanlivé traktáty, spis o původu Jednoty. Zemřel 1522 ve vysokém stáří.

Amosis (také Amasis — východ měsíce). Jméno dvou egyptských králů. — A. I. (kol. 1575 př. Kr.), první vládce 18. dyn., zlomil trvale cizí nadvládu ☞ Hyksů a pronikl až do již. Palestiny. Po smrti byl prohlášen za svatého. Jeho mumie jest uložena v museu v Gisehu. — A. II. (vládl od 569—526 př. Kr.), patřil do 26. dyn. Po nešťastném tažení v čele domorodého vojska svrhl krále Aprieda. O jeho vládě dovídáme se ze zápisů Herodotových. A. byl dobrým vládcem a přivedl Egypt k netušenému rozkvětu. Přál Řekům a přivedl je do své říše, kde si vystavěli obch. osady na rameni Nilu. Získal ostrov Kypr a měl v Kroisovi lydském a v Polykratovi z ostrova Samos spojence. Podařilo se mu uchrániti svou zem před útoky krále Nebukadnezara z Babylonu. Podařilo se mu také odvrátiti nebezpečí, které mu hrozilo od perského krále Cyra; ale několik měsíců po jeho smrti podlehl jeho syn Psammetich III. náporu ☞ Kambysa a Egypt se stal perskou prov.

Amoy (Hsia-Möu), důl. čín. přístav při ústí Kiulungkiangu, naproti Formose, vých. od ostr. Tšangtšou. A. má 300.000 ob. Vyváží se: černý čaj, tabák a cukr; dováží se: opium a bavlněné věci.

Ampato (Cordillera de A.), část pohoří peruánských záp. Kordiller, vých. od jezera Titticaca.

Ampelius Lucius, řím. spis. z III. stol. po Kr. Napsal Liber memorialis (Knihu pamětní), ve které shrnul tehdejší vědění v lehce srozumitelnou encyklopedii.

Ampère André Marie (1775—1836), slav. fysik fr. První vědecky zkoumal elektřinu a magnetismus. Na jeho počest nesou mnohé jevy z oboru elektřiny jeho jm. Byl velmi všestranný, pracoval též v optice a v chemii. Klasická jeho díla jsou: Recueil d'observations électrodynamiques (1822) a Théorie des phénoménes électrodynamiques (1830). Jeho syn

Ampère Jean-Jacques (1800—1864), spis. a lit. hist. z kruhu Madame Récamier. Hlavní díla: Hist. littéraire de la France avant le XII. siècle. Sur la formation de la langue française. La Grèce, Rome et Dante. César. Hist. romaine à Rome. Promenade en Amérique.

Ampére, označení pro jednotku síly elektr. proudu. Ampérometr jest přístroj k měření této síly. Ampérovo pravidlo jest zákon, který stanoví úchylku magnetky, působí-li na ni el. proud. Magnetka se vychyluje vých. ze svého směru.

Ampérmetr, přístroj sloužící k měření intensity elektr. proudu. Uvnitř cívky z drátu, kterým jde proud, nachází se jádro z měkkého železa. Jádro jest vtahováno do cívky určitou silou, jejíž velikost závisí od elektromagnetického pólu vytvořeného v cívce a tedy i od síly proudového toku v jejich závitech. Ručička, která jest pohybována pákovým mechanismem, ukazuje přímo na příslušné stupnici intensitu v ampérech.

Ampezzo, severoit. m. na Tagliamentu na úpatí Monte Clapsavon. Ampezzské údolí, dř. rak.-it. hranice, ve svět. v. jeviště častých bojů. Ve střdv. sloužilo dopravě. Leží v něm m. Cortina d'Ampezzo. (10.000 ob.)

Ampfing, láz. ob. v údolí Innu v Bavorsku. 1402 ob.

Amphibia, ☞ obojživelníci.

Amphipoda (ř.), ☞ blešivci.

Amplifikace, v řečnictví a ve filosofii název pro rozšíření některé these na zdánlivě odlehlý obor. Mnohdy se nazývá tak jasné vysvětlení určité věty.

Ampliony, slovo amplion vzniklo v době, kdy objevovaly se na svět. trhu přístroje bezdrátové telefonie n. zkrátka řečeno radiopřístroje, pomocí nichž můžeme slyšeti mluvené slovo a koncertní produkce z dáli. Slovo z fr. ample, což značí širý, prostranný, obšírný. Amplion je tudíž v zásadě přístr. radiotechnický, který slouží k reprodukování zvuků z dáli. Radiotelef. byla tak zdokonalena z pokusů zprvu nepatrných, že je možno koncert v některém sále provozovaný učiniti slyšitelným téměř souč. celému světu a k tomuto divu techn. není třeba větší energie elektr., nežli 6 normálních, v každém obchodě s el. potřebami běžných žárovek. Rozechvěná vzduchová částečka naráží na mikrofon přijímací soupravy ve vysílací stanici. Hl. částí mikrofonu je ozvučná deska n. blána, jež přichází do rychlého kmitání nebo vlnění, narážejí-li na ni rozvířené vzduchové částečky, způsobené ať již hudbou, zpěvem nebo jiným způsobem. Vedení mikrof. ústí do zesilovače, který je vyzbrojen lampovými strojky; mimo to jsou v činnosti i transformátory se železnými jádry. Zvuky jsou přejímány antenami ze vzduchu a reprodukovány pak ampliony. Vlny neboli oscilace opouštějí tedy vysílací stanici, aby se šířily

vzdušným prostorem, čímž pomocí anten přicházejí do přijímacího přístroje. Úkolem amplionu je přijaté slabé zvuky vydávati hlasitě a učiniti je v místnostech pokud možno dobře slyšitelnými. V malých místnostech bývá přednes amplionem jasnější nežli ve vel. z toho důvodu, že je menší plocha stěn, od nichž se zvuky odrážejí. Amplion je v primitivní soustavě sloučení obyč. telefonního sluchátka s nějakým trychtýřem, jenž může býti zhotoven z kovu n. jiných ozvučných hmot. Hl. částmi jeho je spodek přístroje, který uvádí se do chvění a horní část tvaru trychtýřovitého. Soustava chvění je uzpůsobena membránou (deskou n. blanou), kteráž se nejlépe rozezvučí při přiměřeně slabém počtu kmitů, kdežto při silnějším proudu trpí věrnost podání zvukového. Druhou částí amplionu je hlásnice, kteráž má vl. svoje kmity, jež se uplatňují při přednesu. Ampliony s malými trychýři znějí jasněji a rázněji ve vyšších tóninách než hlásnice velké, kteréž vydávají zvuky sice plné, však dutého zabarvení a v tóninách nižších. Je tedy amplion celkem zvl. upraveným telefonem, přizpůsobeným pro své úkoly k podání zvuků pokud možno jasně a zřetelně slyšitelných. Č. význam ~ tlampač a hlásnice se dosud nezakořenil; užívá se cizích slov jako megafon, reproduktor, o j. ani nemluvě. Pro malé místnosti stačí přizpůsobený telefon, k němuž připojí se hlásnice zhotovená z papíru n. ze žesti aluminiové, papíroviny, dýhy a p. Také s výhodou používá se gramofon. ozvučnice jako amplionu a sluchátko telefonní nasazeno je pomocí nástavku přímo na rameno gramofonu na místě gramofonové membrány. Nástavec musí býti arciť připojen neprodyšně. Jest celá řada amatérských amplionů různých tvarů, t. zv. diffusorů, kteréž spočívají ve vhodném uspořádání hlásnic a přístroje k nasazení sluchátek. Pružina musí dostatečným tlakem přidružovati sluchátka k uším. K přednesu věrného lidského hlasu n. zvuků nástrojů smyčcových užívá se amplionů resonančních, při nichž přístroj přijímací a amplifikační přidělán je na vrchní desku skříně ozvučné, kteráž co do tvaru podobá se normálním houslím. Také hlásnice zhotovena bývá v tomto případě z dýh dřevěných, a vydávaný hlas lidský nebo zvuk nástrojů smyčcových velmi věrně podává. Běžné způsoby amplionů v obch. jsou ampliony t. zv. elektromagnetické. K amplionům přidávají se často lampové zesilovače, jichž použitím možno slyšeti i vzdálenější stanice na sluchátka, připojená i na krystalový detektor. Typickým a běžným zesilovačem jest t. zv. Tauleigneův bezlampový zesilovač mikrofonický. Dále dlužno se zmíniti o přístroji Crystavoxu s krystalovým přijimačem, jakož i o mikrofonickém zesilovači s membránou plující na rtuti, kdež jsou vesměs využity veškery vlastnosti různých součástí k přesnějšímu a lepšímu podání jak hlasu lidského, tak i hudby a j. Dotkli jsme se nejdůl. bodů amplionu, vypustivše plně teoretickou část, kteráž jest oddílem pro sebe vlastním. Pro dokonalejší poučení, případně i domácí konstrukci doporučuje se řada spisků z radio-amatérské literatury, kteráž i na knižním trhu jest dosti hojná.

Amplituda, v nauce o pohybu vlnivém (hlavně při zvukových vlnách) nejvyšší vyšinutí se ze střed. polohy. Magnetická a. je křivka znázorňující odchylky mag. elementů. (Denní a., roční a.) V matematice označení pro určité úhly v integrálním počtu.

Ampsivariové, germ. kmen, usedlý na březích dolní Emže. Pro jejich účast na povstání Cherusků podnikl proti nim Germanikus výpravu (16 po Kr.). A. skoro vyhynuli v častých bojích se svými sousedy.

Ampthill Odo William Leopold Russel, baron (1829—1884), angl. diplomat, zaměst. na vysl. ve Vídni, Paříži, Cařihradu, Washingtonu a v Římě u sv. Stolice, kde se vyznamenal v době vatikánského koncilu 1870. Pak byl přidělen vysl. v Berlíně, kde setrval až do své smrti, háje obratně anglické zájmy.

Ampulla.

Ampulla, malá plochá nádobka, používaná v kat. církvi k úschově svěcených olejů, v lékař. k úschově jedovatých tekutin.

Ampulle.

Ampulle, z lat. ampulla, původně každá baňatá láhev a na poč. křesťanství zvl. lahvičky a misky na olej. Dnes tak nazýváme plochou misku, visící na tenkých vláknech se stropu a slouž. k osvětlování, jak již tomu bylo ve starém Římě. V katol. kostelích později nazývaly se věčným světlem. Podobné nádoby se užívají také

ozdobně pro květiny, jichž větve se točí k zemi, a které těší se jako závěsné květináče v domě neb v zahradě velké oblibě.

Ampurdan, úrodný kraj v Katalonii, v prov. Geronské, kterou protékají řeky Muga, Manol a Fluvia. Starořecké jm. bylo Emporion, starořím. Emporia.

Amputace, odejmutí údu chirurgickým zásahem. A. je nutna, vytváří-li se komplikace, které mohou ohroziti ostatní tělo (otrava krve, sněť). Může se vykonati jen se svolením nemocného.

Amraoti, m. v Beraru, v brit. Indii, na trati Bombay—Nagpur, ve výši 363 m. 40.000 ob.

Amr ibn el Kuthum, slavný arab. bás. z 6. st. p. Kr. Jeho básně jsou obsaženy ve sbírce Muallakat.

Amrit, architektonicky a kult.-hist. zajímavé zříc. na pobřeží Syrie, nedaleko Tartu. Byly prozkoumány 1861 Renanem. Umožňují utvořiti si názor o stavitelství starých Feničanů. V starověku se nazývalo místo Marathus. V zříc. možno poznati chrám (zřícenina El Mabed), náhrobky, stadion, amfiteatr.

Amritsar (= Rybník nesmrtelnosti), ind. m. v Pandžabu, vých. od Lahore. 160.000 ob. Středisko sekty Sikhů a obchodu s Bucharou, Kašmírem, Kabulem.

Amrum, ostrov v souostroví severofriském, 10 km dlouhý a 5 km šir., 1000 ob. 63 m vys. maják, elektr. dráha.

Amruš Milan Dr., lékař, právník a politik. Byl dlouholetým primátorem m. Záhřeba (* 1. X. 1848, Slav. Brod).

Amsdorf Mikuláš (1483—1565), přítel a spolupracov. Lutherův, 1510 prof. theologie ve Vittenberku, 1542 biskup v Naumburku. Po smrti Lutherově vyd. jeho sp.

Amsteg, vesnice v kantonu Uri, Švýcarsko, 522 m n. m. Elektrárna vystavěná 1916—1923 zásobuje proudem Sv.-Gotthardskou dráhu.

Amstel, vodní dráha v Nizozemí, již. Amsterodamu, tvoří část kanálov. spojení Rotterdam—Amsterodam.

Amster Samuel (1791—1849), kreslíř a mědirytec, ovlivněný Thorwaldsenem a Corneliem. Zemřel jako prof. na mnich. akademii.

Amsterodam, hl. m. Holandska, při vt. ř. Amstelu do mořského zálivu Y, vystavěné v polokruhu na 100 ostrovech, spojených 300 mosty, jehož střed tvoří hlav. nádraží. Domy jsou postaveny na jehlách, někde až 12 m dlouhých. (Královský palác, dřív. radnice, stojí na 13.659 jehlách.) Pamětihodnosti: Prastará hráz. Nieuwe Kerk, vystav. v 15. st. Král. palác, dříve radnice z r. 1648. Kalverstraat, skvělá obch. třída. Bursa. Onde Kerk, chrám s poč. 14. st. Židovská čtvrť. Říšské museum, s velkolepou obrazárnou hol. školy. Přístav. — Dějiny: 1204 byl zde založen hrad. Dříve tu byla rybářská vesnice, která 1300 obdržela právo městské a r. 1308 stala se členem Hansy. R. 1585—95 Mořic Oranžský zahrnul město přízní a r. 1602 stalo se světovým trhem. Blahobyt města utrpěl, když vznikly Sp. státy severoam. a po napoleonských válkách. Toto obchodní a přístavní významné postavení převzal Hamburk. — Obyvatelstvo: A. má 710.000 ob. (29% reformovaných, 23% kat., 10% židů, 16% jinověrců a 22% bez vyznání), zabývajících se obch. koloniál. (kávou, cukrem, tabákem, kořením), nebo zaměstnaných v továrnách na stroje, v loděnicích, v brusírnách drahokamů, v rafineriích. A. je střed hol. kapitálu.

Amsterodam, ostrov v již. Ind. oceánu (37° j. š. a 77 v. d.). Patří Fr., ale není obydlen. Původu je vulkanického; nejvyšší bod 829 m n. m.

Amsterodam, město v Spoj. st. severoam. ve státě New York na řece Mohawk. 35.000 ob.

Amstetten, m. v Dol. Rakousích, 7500 ob. Ředitelství drah, továrny na karbolineum a cement. zboží. R. 1805 byla tu srážka mezi Fr. a Rakušany.

Amucu, jezero v již. Britské Guayaně, sev. od m. Poiary. V době dešťů pramení tu dva toky: odtok v Tacutu a řeka Rupununi (přítok Essequibooa).

Amu Darja (arab. Gibon), ant. Oxus, veletok v rus. Turkestanu, 2200 km dl. Pramení ve výši 4900 m mezi Hindukušem a Pamirem a ústí do Aralského jezera. Řeka je požehnáním pro kraj, neboť ostatní řeky jsou skoro bezvýznamné. Tvoří přečetné oasy a jezera.

Amulet (ze starolat. amuletum), jest předmět, který člověk při sobě, u svého majetku neb u zemřelých chová, o kterém věří, že obsahuje v sobě tajemné

Amulet z centr. Afriky.

Amulet staroegyptský.

síly, které mohou míti vliv na změnu osudu, nebo které mohou propůjčiti různé vlastnosti, chránice zároveň osobu neb věc. Používá se jich proti nepřátelství, učarování, nemocem atd. od pra-

dávných dob. Dodnes se používají věci, o nichž nositelé nevědí, že to byly původně a. (na př. snubní prsten). A. jsou kameny, části těla urč. zvířat, obrazy urč. věcí symb. (oko, hadí hlava), ba i dřevěné neb kovové sošky. Egypťanům byl a. zvl. posvátný brouk Skarabaeus, Indům zvon, Germánům rostliny, kořeny (Alraune-Mandragora), runy, Židům drahokamy, Řekům náramky, Římanům m. j. i phallus (obraz mužského pohlav. údu). Křesťanství nezničilo víru v a., naopak mnoho pojalo ve svůj ritus kat. (škapulíř, relikvie a pod.). Alchymie a magie novověká používala mnohých prastarých a. Orientální talisman, druh a., který má propůjčovati vlastníku určité ctnosti neb odolnost v nebezpečí. I moderní lidé nemohou se obejíti bez a., jak vidno u sportsmanů, hlavně automobilistů, kteří neopominou v autu zavěsiti „panenku pro štěstí". Dějiny a. jsou zajímavou školou pro poznání lidské víry a pověry.

Amulius, podle řím. pověsti bratr krále Numitora z Alby Longy, potomka Aeneona. A. zbavil bratra trůnu, zabil jeho syna a jeho dceru Ren Sylviu přinutil vstoupiti do řádu Vestálek. Její syny Romula a Réma kázal hoditi do Tibery, ale byli zázračně zachráněni. Když vyrostli, zabili A. a dosadili svého děda Numitora opět na trůn.

Amund Ringnes-Land, neobydl. ostrov v Sev. ledovém moři, 77°—79° s. š., 96° až 99° z. d. vých. od Gronska.

Amundsen Roald, polární badatel. Nar. 16. VII. 1872 v Borje v Norsku. Zúčastnil se belgické výpravy k již. pólu r. 1897; r. 1907 zkoumal severových. Gronsko. 1903—1906 rozřešil problém sev. magnet. pólu. 1910 vypravil se na lodi „Fram" k již. pólu, kterého dostihl 14. prosince 1911, a zjistil, že leží 3127 m nad mořem. Výprava k sev. pólu 1918—1925 nepřinesla výsledku. V květnu 1926 přeletěl A. sev. pól na vzducholodi Norge. V červnu 1928 učinil pokus s fr. letadlem Latham zachrániti ztracené účastníky Nobilovy arktické výpravy. Z této cesty se již nevrátil.

Amur (Sachalin-Ula, Heilungkiang), vých.-asijský veletok, 4500 km dl. Vzniká spojením řek Šilky a Argunu a tvoří hranici Mongolska a rusk. Zabajkalí. A. obtéká 1800 km dlouhé hranice Mandžurie. Přítoky po levé straně Leja a Amgun, z pravé str. Sungari a Ussuri. A. je splavný a v délce 1000 km provozuje se parníková osobní i nákladní doprava.

Amursko, sibiřský okres SSSR, jehož již. hranici vyznačuje Amur. Podnebí: studené zimy a horká léta. Ložiska hnědého uhlí a zlata. U řek se daří lesům a obilí, které ale nestačí pro ob. 449.500 km², 50.000 ob. (ponejv. Tungusů). Hl. m. Blagovješčensk.

Amuseur, ps. ↝ Josefa Skružného.

Amussat Jean Zuléma (1796—1858), slavný fr. chirurg a fysiolog.

Amygdalin, látka obsažená v hořkých mandlích, nazývaná někdy benzaldehyd.

Amyklea (řec. Amyklai), m. na Eurotu, nedaleko Sparty a sídlo achajských knížat. V A. nacházíme stopy staromykenské kultury: chrám Apollonův s obrovskou sochou boha Apollona, chrám Dionysiův a hrob Hyakinthův, na jehož památku byly slaveny hyakinthie.

Amylalkohol, podstata oleje alk. amylnatého, zajímavá tím, že se nachází v 8 formách, z nichž každá má jiné fysikální vlastnosti.

Amyntas, jm. několika makedonských králů. 1. A. I. (540—498 př. Kr.), první maced. král, který se vymanil z poddanství perského, přítel athenských Pisistratidů. Pravnuk jeho

Amyntas II. (393—369), známý příznivec věd a umění, otec Filippův a děd Alexandra Velikého.

Amynter Gerhard von (vlastně Dagobert von Gerhardt, 1831—1910), něm. důst. a pop. spis. povídek. Hl. díla: Cis-moll Sonate, Hypochondrische Plaudereien, Aus der Mappe eines Idealisten, Das Skizzenbuch meines Lebens.

Amyot Jacques (1513—1593), fr. spisovatel, překladatel Plutarcha a Longa. Byl král. vychovatelem a zemřel jako biskup v Auxerre.

Amyot Joseph Marie (1718—1793), učený fr. jesuita-misionář, tvůrce sinologie. V 15 knihách popsal čínské dějiny, mravy a lid, a vydal tatarsko-fr. a mandžursko-fr. slovníky.

Amyotrofie, chorobné chřadnutí svalů.

Amyris, ind. strom, z jehož mízy se připravuje vonný balsám a olej v lékařství užívaný. Dřevo jeho přichází do obchodu pod jm. červené neb balsamové dřevo.

Anabaptisté, nebo novokřtěnci, prot. sekta z XVI. stol., krajní odštěpenci luteranismu. Zakladateli jejími byli: Tomáš Münzer a Mikuláš Storch. A. vystoupili s doktrinou založení nového Kristova království na zříceninách starého. Jakýkoliv vnější kult považovali za nemístný; odmítali křest dítek jako neužitečný.

Anabar, řeka v sev. Sibiři, 500 km dl. mezi Oleunekem a Chatangou.

Anabase čsl. Franc. státník a býv. president Poincaré byl prvním, jenž v nadšeném proslovu v r. 1918 nazval pochod čsl. legií nekonečným Ruskem čsl. anabasí. Srovnal tento slavný pochod se

starov. zpětným pochodem 10.000 řec. vojínů po bitvě u Kunaxy r. 401 př. Kr. jejž popsal mistrně sám vůdce vojska, slavný řec. dějepisec Xenofon ve svém díle Anabasis. Slovo řec. značí vl. postup do výše položeného místa n. t. vál. pochod. Slovo okřídlené čsl. anabase zakotvilo pevně v dějinách našich a je nutno povšimnouti si poněkud blíže významu právě uvedeného slavného pochodu, jenž vlastně měl rozhodující vliv na uznání čsl. samostatnosti velmocemi Dohody. Bez vel. činů vál. nebylo by asi došlo k ocenění voj. vlastností našeho národa a jenom páznému vystoupení několika odhodlaných vůdců jest co děkovati, že pochod 60.000 čsl. bojovníků a jeho důsledky popohnal váhající velmoci západní k uznání čsl. vojska za součást dohodové ozbrojené moci. Jako první seskupili se čeští rodáci v Kijevě na Rusku a ustavili na den sv. Václava 28. září r. 1914 Českou družinu. Na náměstí kijevském rozvinut byl i první vlastní prapor, pracovaný dámami českými a věnovaný družině. Tito starodružiníci byli pak stále jádrem doplňujících se útvarů voj., jež mohutněly zejm. přílivem ze zajateckých táborů. Marné však bylo vyjednávání a zakročování u ruské vlády, aby bylo dovoleno zříditi samostatnou čsl. jednotku bojovou. Jakási tajemná ruka nepřátelská dovedla vždy zhatiti veškery plány i četných vynikajících voj. osob ruských a dovedla mistrně obcházeti i povolení cara Mikuláše II., jenž přál zřízení samostatného vojska čsl. a výslovně napsal na dlouhé podání návrhů gen. pěchoty Šuvajeva: „Souhlasím! Mikuláš." Jednalo se o mnohé výhody a úlevy čsl. zajatců, seskupování v bojové jednotky a pod. Aby čsl. dobrovolníci nezaháleli, používáno jich s výbornými výsledky k rozvědčím službám, v nichž prokázali r. gen. štábu neocenitelné služby. Konečně nastal slavný den 2. července r. 1917, kdy po prvé bojovala čsl. vojska pod praporem červeno-bílým v památné bitvě u městečka Zborova, blíže Tarnopole v býv. Haliči. Ačkoliv byla v rak. posici přesila říšských Němců i Maďarů, bili se čeští hrdinové jako lvi a dosáhli slavného vítězství. Velká kořist vál. a na 4000 zajatců zůstalo v jejich rukou. Na 200 padlých hrdinů čsl. zůstalo na bitevním poli a zpečetilo tak první velké vítězství a krok k čsl. samostatnosti. Ruský generál Brusilov hluboce se poklonil našim junákům a nadšené články a stati v tisku dohodovém uznávaly znamenité služby našinců na ruské frontě. Po tomto skvělém váleč. činu pokračovalo tvoření čsl. armády na Rusi velmi rychle, o což postarali se předáci čeští za účinné podpory ruských usedlíků. Čeští zajatci hlásili se dobrovolně hl. do pěchoty, rozdělené na střelecké pluky. Jmenování pluků dálo se podle slavných čes. jmen dějinných. Na pokyn předáků z Paříže zřizuje se v Rusku Odbočka Národní rady pařížské na Rusi, jejímiž představiteli byli gen. Červinka a dr. Girsa. Neúnavné práci a námaze energického dra Štefánika podařilo se, že franc. vláda svolila k jeho návrhu 18. prosince 1917 k organisaci samostatného čsl. vojska, jež utvořeno z transportů Čechoslováků zajatých v R. Tím bylo rozhodnuto i ve prospěch čsl. vojska v R. Dne 25. ledna 1918 prohlašuje Odbočka Národní rady v Kijevě (za předsednictví přítomného prof. dra Masaryka, jenž sem přibyl z Paříže) čsl. vojsko v Rusku za součást čsl. vojska ve Francii. Současně vyjednána s vládou sovětů dohoda o cestě čsl. vojska přes Vladivostok do Francie. Od tohoto období započíná se slavná čsl. anabase, kteráž stala se pomníkem voj. zakročení v nekonečných dálavách ruských. Čsl. vojsko ubírá se z Ukrajiny přes Penzu, jsouc stále pronásledováno a v bojích s postupujícími říšskými Němci a Ukrajinci. U Bachmače vyhnulo se mistrně čsl. vojsko něm. obchvatu a zaskočení s nepatrnými ztrátami. Váhavý Kerenský vystřídán Trockým-Bronsteinem, jenž ztěžuje velmi pochod našich vojsk a agitací čsl. komunistů snaží se zviklati organisaci a voj. kázeň v řadách našich lidí. Tím byla zjevně porušena dohoda a smlouva o svobodném průjezdu do Vladivostoku. Nejvyšší čsl. velitelství vydalo rozkaz čsl. plukům, aby vydaly zbraně sovětské vládě. Dík znamenitým čsl. vůdcům se však tak nestalo, o což má největší zásluhu Moravan, kapitán Gajda. Ten prohlédl zrádné úmysly Bronsteinovy a vydání zbraní odepřel. Neuposlechnutí rozkazu mělo za následek stálé přepadání čsl. ešelonů a v zápětí slavný pochod, jenž vlastně rozhodl ve prospěch naší samostatnosti. Od června do září opanovaly čsl. pluky: Povolží, Urál, celou Sibiř, Mandžursko a Dálný Východ. To, co prohlásili v Paříži gen.-odborníci za nemožnou věc, stalo se skutkem. Energickému zákroku Gajdovu podařilo se bez vážných nehod přepraviti po železnici, částečně i ve stálých šarvátkách s rudou bolševickou armádou — po neschůdných silnicích a cestách — tisícovou armádu až do Vladivostoku. Vylíčení pochodu, hrdinné zachraňování ohrožených voj. jednotek, ustavičné boje s úskočnými rudoarmějci bolševickými, strádání hladem a zimou,

postup nehostinnými krajinami — toť velká řada pestrých obrazů a scenerií, jež byly již vylíčeny mnohými účastníky této slavné anabase. Bohužel, že události se i v legiích případy porušení voj. kázně a hrozila i vzpoura vl. čsl. vojínů, nakažených agitací bolševismu. Dobrovolná smrt plk. Švece dne 25. října 1918 přivádí pobloudilé odpadlíky opět k rozumu a zachraňuje tak výsledek mohutného díla. R. 1919 je čsl. vojsko v Rusku ponecháno samo sobě. Vykonalo velký kus práce ve prospěch osvobození Ruska od šířícího se bolševismu, leč veškery oběti vyzněly nadarmo. Mužstvo vyhladovělé a vysílené — dohodou opuštěné — pomýšlí na návrat do vlasti. Obrození Ruska se nezdařilo vzdor velkým obětem na majetku i lidských životech. Ustavičné boje s povstalci a postupující rudou armádou — blíží se svému ukončení. Čsl. vojsko v síle 60.000 vojínů převáženo je z Vladivostoku loděmi dohodovými po celý r. 1920. Je to armáda o 3 divisích pěchoty s dělostřelectvem, 2 pluky jízdy a 20.000 koní. Velitelem stanoven gen. Syrový, starodružiník. — Význam pochodu čsl. legií sibiřských je dalekosáhlý a nutno zdůrazniti závažné důsledky, jež uznány i plně dohodou. Především zastavily návrat jednoho milionu něm. a rak.-uh. zajatců a posílení armád čtyřspolku. Legie obnovily fronty proti Němcům v Rusku a znemožnily Němcům zásobení z bohatých skladů potravin a surovin v Sibiři, čímž urychlily i konec svět. války. Legie konečně přispěly na prvém místě na základě vykonaných činů k uznání samostatnosti čsl. státu a svojí rozhodností a hrdinnými vál. činy proslavily čsl. jméno po celém světě. Až do vystoupení legií bylo české jméno ve světě takřka neznámo. A náhle — ve všech novinách, hl. amerických — líčí se velkolepými slovy i obrazy slavný pochod čsl. bojovníků nekonečnými pláněmi a lesy sibiřskými. Čechové stávají se slavnými hrdiny a připomínají se i dějiny slavných válečníků Žižkových, našich předků. Zdůrazňuje se geniální velení Žižkovo, jenž takřka s hrstkou ozbrojených sedláků, jen dík promyšlené organisaci, poráží napořád dobře vypravené bojovníky spojených vojsk císařských i papežských — a nikdy neutrpí porážku. A v pravdě jest tomu tak. Duch Žižkův oživl v potomcích čsl. národa a jako kdysi ve středověku třásla se celá Evropa před pochodem „husitských bratří", tak i „legionářští bratři" byli v Rusku postrachem rudých armád.

Anabasis (řec. pochod vzhůru), výprava, u Xenofonta i návrat výpravy; všeob. název řec. knih pro vál. výpravy, použitý u autorů (na př. A. Arrianova o tažení Alexandra Velikého. U nás sibiřská anabase našich legionářů.

Anacker Aug. Ferdinand (1790—1854), něm. hud. skladatel, učitel Volkmannův a Brendelův. Napsal čet. kantáty a písně.

Anacletus, jm. dvou papežů. 1. svatý, 3. biskup řím. (79—81), zemřel mučednickou smrtí za Domitiana. Památka slaví se 13. června. 2. A. II., vzdoropapež, podporovaný Normany (1130—1138), proti Innocencovi II.

Anaconda, severoam. m. v Montaně 12.000 ob. Měděné doly.

Anacyklický (řec., okružující), verš nebo obrat, který, čteme-li jej napřed, nebo nazpět, zachovává své znění; verš takový nese též jméno palindrom. Středověcí spisovatelé nabyli velikého cviku ve verších tohoto druhu, též i latinských. Dnes není více zájmu pro podobný druh hraček.

Anacyclus, léčivá bylina rostoucí na jihu Evropy.

Anacyclus officinarum.

Anadyomene (řec. vynořující se), příjmení Afroditino, která podle báje povstala z mořské pěny. Výtvarné umění používalo často tento námět (Filias, Apelles, Dorotheus, Böcklin).

Anadyr, řeka v severových. Sibiři, 1200 km dl. Pramení v pohoří Stanovoj-Chrebet a ústí do Anadyrského zálivu. Protéká pust., řídce obydl. krajem.

Anaemie, místní nebo povšechná chudokrevnost, při čemž jak množství krve, tak i počet červených krvinek zároveň s relativní hodnotou haemoglobinu se zmenšuje. Nemoc ta může nastati následkem hladovění, ztráty krve, nebo následkem onemocnění ústrojí krvotvorného.

Anaerobie, bakterie, které potřebují ke své existenci co nejméně kyselin. Anaerobiosa jest zjev, který je možno pozorovati i mimo bakterie. Dlužno rozeznávati organismy, které přechodného vlivu kyselin nepociťují a organismy, které občas potřebují ke své existenci určitého množství kyselin.

Anaesthesie, necitelnost, choroba sensitivních nervů, vzniká podvýživou, otravou, porušením nerv. drah. ⚲ umrtvení.

Anafora (řecky: anaferein — znovu vynést), 1. v řečnictví opakování téhož slova v několika větách po sobě následujících (obyč. na počátku); 2. v lékařství zove se tak zvracení při kašli aneb dávení; 3. ve hvězdářství výraz pro ascen-

dent určitého znamení; 4. v obřadu řec. církve rozdělení obětních chlebů.

Anaforta (Anafarta), moř. záliv u Gallipoli, jeviště bojů z r. 1915.

Anafrodisie, defekt nebo oslabení pohlavního pudu, zvl. pohlavního citu.

Anafylaxe, přecitlivělost vůči vstřikovaným bílkovinám. Má v zápětí nebezpečné reakce, spočívající na tom, že vzniká v krvi protijed, anafylatoxin.

Anagallis, rostliny z čeledi Primulacei. Pravidelně jsou nízké, s červenými neb modrými květy a s článkovanými listy. Je to plevel.

Anagni (starořím. Anagnia), it. město v řím. provincii, 63 km jihov. od Říma, ve výši 460 m n. m. na úpatí Abruzz, na trati Řím—Neapol. 10.000 ob., sídlo biskupa. Střídavé občasné sídlo papežů. Roku 1303 byl zde zajat Bonifác VIII. Filippem IV. a po třech dnech opět lidem osvobozen.

Anagram, záměna písmen v určitém slově, nebo slov ve větě tak, aby vzniklo nové slovo či nová věta z těchže prvků. (Př. otec — ocet). Byl velmi oblíben v starověku a v Orientě; používá se ho v pseudonymech, v mystice, magii, ve vyzvědačství. (Známé je utvoření pseudonymu Voltaire, kteréžto slovo je a. z Arovet l. j. = Arouet mladší). A. se užívá často v hádankách.

Anagyris, keř z čeledi papilionazei, rostoucí v M. Asii a Jižní Evropě. Jeho nepříjemná vůně způsobuje zvracení. Výtažku z rostliny používá se jako projímadla.

Anahuac (aztecké slovo — na vodě), údolí sev. od Popokatepetlu, ve kterém leží m. Mexiko, 2268 m n. m. Prastaré sídlo aztecké kultury.

Anachoreti (řec. — poustevník), označení pro mnichy z dob prvokřesťanských, kteří se usídlili v Thebské poušti. Byli předchůdci pozdějšího klášterního života.

Anachoretů ostrovy, korálové souostr. sev. od Nové Guinee, v Melanesii, patřící austr. mandátu Territory of New-Guinea.

Anachronismus (řec.), opomenutí chronologie; vzniká, klade-li se nějaký děj neb líčení do časově nesprávného rámce.

Anaitis, staroper. bohyně plodnosti, jejíž uctívání rozšířilo se po celé Malé Asii. Kult její odpovídal kultu Diany Efesské.

Anakara, druh bicího nástroje starořec., který zdomácněl i v Orientě. (Turecká nakara.)

Anakoluth (řec. an-akoluthein — nenásledovati), chyba v stavbě věty, t. zv. vyšinutí z vazby (na př. začíná-li věta gramaticky jinak, než končí), úmyslně používá se v řečnictví, k dosažení většího efektu. V knihách je řídký.

Anakonda, lat. Eunectes murinus L., obrovský (až 8 m i více) had ze skupiny hroznýšů (Boidae), žijící ve vodách Již. Ameriky. Za normál. okolností rodí a. živá mláďata.

Anakreón (560—478 př. Kr.), řec. bás. lyr. Psal hlavně radostné pijácké a milostné písně. Poch. z Teu a střídavě žil na Samu, v Thracii a Athenách. Zemřel v m. Teos, udusiv se zrnkem hroznu. Jeho básně byly velmi populární a ovlivňovaly mnoho pozdějších básníků. Většina se nezachovala. Kritické vyd. jeho zachovaného díla vyšlo r. 1882, péčí Bergkovou. Anakreotikové zovou se básníci jeho stylu. (Hl. se tím míní kruh bás. okolo Gleima a Uza v Německu v 18. stol. a Crowleye v Anglii v 17. stol. U nás škola Ant. Puchmajera.)

Anakreontinský verš, druh veršů, kterých používal ↘ Anakreón.

Anakreontika, směr básnický, lehčí formy a opěvující hlavně požitky různých druhů (víno, láska). U nás pěstován hl. Ant. Puchmajerem.

Anakrusis (řec. — předehra), slabika před stopou ve verši nebo předtaktí v hudbě.

Analekta (řec. — sebrané) soubor dosud rozptýlených děl od jednoho či více autorů, sestav. k účelům studijním.

Analfabet (řec.), člověk, který nezná abecedy, tudíž ani čísti ani psáti. Z počtu a. posuzuje se kultura toho kterého státu.

Analgesie, chorobný stav necitelnosti, provázející často choroby kožní.

Anální erotika, spočívá v pohlavní rozkoši, vznikající drážděním řitě.

Anální žlázy, žlázy v konečníku, které u hmyzu a obratlovců slouží pravidelně k obraně (u hyen a u mravenců).

Analogie (řec.), souhlas, naprostá podobnost urč. jevů. Závěr z analogie (analogismus), pochod myšlenkový, který ze shodnosti některých případků různých věcí, soudí i na shodnost jejich podstat.

Analysa, rozbor, rozklad nějaké věci v její složky. A. 1. ve filosofii rozklad pojmu v jeho kořeny. 2. V chemii rozklad sloučeniny v prvky. 3. Ve fysice pomocí analysí dochází se k exaktním výsledkům (na př. v akustice počet chvění tonu, v optice spektrální a., polarisace světla a j. 4. A. v mechanice, zkoumání mechanismu. 5. v matematice, zkoumání veličin a počítání s nimi. Dělí se na nižší algebraickou an. (obecnou aritmetiku) a vyšší a., která obsahuje počet diferenciální a integrální. — Pojem an. je opakem synthese.

Analysa, v sociologii vyskytuje se ve vědecké práci na dvou různých místech. Je to především rozbor společenských

jevů tak jak leží před námi za účelem prvé orientace, prvého hrubého roztřídění látky. Na jejím základě roztřídíme nezpracovaný materiál, vymezíme problém a učiníme plán na jeho zpracování. V druhém, širším slova smyslu nazýváme analysou vědecký výklad indukcí nabytých fakt. V obou těchto vědeckých pochodech dopouštěli se badatelé často chyb. Protože pro mnohé společenské zjevy jsou pojmy již raženy, bývali sváděni analysovat hotové pojmy a nikoli skutečnost, která se pod nimi skrývala. Tak na př. studuje se pojem lidství, demokracie, sobectví a na základě toho posuzuje se daná skutečnost, místo aby se studovala tato skutečnost sama. Aby se vyvarovali podobným omylům, američtí sociologové podnikají tak zvané „case study", studium jednotlivých typických případů, na jehož základě podnikají statistická a jiná šetření za účelem vědeckého prozkoumání sociálního jevu. Také vlastní vědec. výklad mívá úskalí, plynoucí z příliš veliké složitosti společenských jevů, že bývá zkreslován a zjednodušován převáděním studovaného jevu na jednu nebo několik příčin, při čemž mnohé jiné unikají nebo jim bývá přikládán význam menší, než ve skutečnosti mají.

Analysa povolání, obor pátrání užité psychologie s úkolem stanovit všechny duševní a tělesné vlastnosti potřebné k úspěšnému vykonávání povolání. Jedna metoda a. pozůstává v rozeslání dotazníků na velký počet odborníků, zástupců dotyčných povolání a odborových organisací. Na těchto dotaznících, které jsou z části velmi obsáhlé a mají daleko přes sto otázek, má býti uvedeno, jak daleko jsou žádoucí pro úspěšné vykonávání povolání uvedené vlastnosti (na př. bdělá, lehce vzrušitelná pozornost, schopnost k rychlému přemístění pozornosti, schopnost upřít pozornost ostře na nějaký předmět a nenechat se odvrátiti vedlejšími rušivými popudy; schopnost věnovati pozornost současně více předmětům, a m. j.). Srovnáním mnoha odpovědí na dané otázky může se získati obraz vlastností důležitých pro povolání. Tato metoda, zvaná dotazníková, má tu nevýhodu, že zodpovězení otázek ve formě, která dovoluje srovnání odpovědí, vyžaduje určité psychologické školení a pozorovací schopnost, což se nemůže předem předpokládati. Užívá se tudíž s výhodou od r. 1920 jiné řízení, jež pozůstává v tom, že psycholog jde sám do továrny, do kanceláří a dílen a snaží se získati podklad pro an. pov. vlastním pozorováním pracovního postupu, vyptáváním se dělníků a tím, že sám provádí některé práce. Nejvíce se užívá kombinování obou metod. Lit.: O. Lippmann, Frageliste zur psychologischen Charakteristik der mittleren Berufe (1918).

Anamálai, pohoří v jižní Přední Indii, 2700 m vys. Ve vyšších polohách jsou lesnaté, na úbočích nalézáme kávové a čajové plantáže.

Anambas, malé souostroví u Zad. Indie mezi Malakkou a Borneem, patřící Holandsku. Nejdůležitější ostrov je Siantau.

Anamnese, údaje, které učiní nemocný o svém stavu lékaři, a kterých použije lékař při diagnose.

Anamnestika, umění dospěti k správné diagnose pomocí anamnese.

Anamorfose (řec. přeměna), změna urč. tvaru, vzniklá zkreslením, a to buď přirozeně (A. optická) neb uměle, zrcadly (A. katoptrická) neb různými skly (A. dioptrická). Používá se jí ve fotografii a k vědeckým účelům.

Ananas, z čel. Bromeliaceae, pěstuje se nejen ve své vlasti (trop. Amerika), ale i ve vých. Indii, ba i u nás v horkých sklenících (t. zv. ananasovny). Jeho plod představuje nám složité plodenství, t. j. srůst plodů s listeny i s osou. Listy ananasu i příb. rostlin dávají zvl. hedvábité vláknivo, jehož se užívá k zhotovování látek.

Anan ben David, zakladatel žid. sekty Karaerů (761 př. Kr. v Babyloně), která usilovala o dodržování předpisů obsažených v Talmudu.

Ananchytes ovata, fossilní nepravidelná moř. ježovka z křídy (ostnokožci).

Ananiáš, člen křesťanské obce v Jerusalémě, který prodal svůj majetek ve prospěch obce, ale ponechal si část peněz a zapřel cenu prodejní. Byl se svou manželkou Safirou od apoštola Petra potrestán smrtí.

Ananiáš, člen křesťanské obce v Damašku, kde pokřtil Šavla (sv. Pavla).

Ananiáš, žid. velekněz 47—59 po Kr. Řídil veleradu, když se sv. Pavel před ní ospravedlňoval.

Ananjev, ukrajinské m. na řece Tiligulu, na trati Balta—Oděssa; 20.000 ob.

Ananké (řec. nutnost), bohyně nutnosti, vládnoucí všemi osudy. Do její svatyně v Korinthu nesměl nikdo vstoupiti.

Anapa, láz. místo na záp. pobř. Kavkazu, 17.000 ob. Kdysi tur. pevnost; od r. 1878 náleží Rusku.

Anapest (řec. obrácený), v poetice trojslabičná stopa, skládající se ze slabik: krátké, krátké, dlouhé (◡ ◡ —), opak daktylu (— ◡ ◡).

Anaplastika, ⟶ Chirurgie.

Anapo (lat. Anapus), říčka na Sicilii, ústící nedaleko Syrakus do moře. Její břehy jsou proslulé svéráznou faunou a florou.

Anarcharsis, mudrc skýtský, proslavený svým pobytem v Řecku r. 584 př. Kr., jehož obyčeje a civilisaci snažil se zavésti ve své vlasti. Hrdina Barthélemyho spisu: Voyage du jeune A. en Grèce (1788).

Anarcharsis, pseud. Joh. B. Clootse (1755—1794), který pod tímto jménem vystupoval jako l'orateur du genre humain (mluvčí lidského pokolení) v době franc. revoluce.

Anarchie (řec., bezvládí). Anarchismus, nauka o osvobození národů z moci vládců; anarchista, muž, který slovem i skutkem tento ideál zastává; anarchický — bez vlády, ve zmatku jsoucí, nespořádaný. — Anarchismus jako směr vyskytoval se ve všech dobách. Moderní a. založili Francouz Proudhon a Němec Max Stirner. Zatím co Proudhon jej zakládá na altruismu, hlásá Stirner ve svém spisu Der Einzige und sein Eigentum (Jedinec a jeho vlastnictví) nejhrubší egoismus. Praktický anarchismus hlásal Nečajev, a způsobil tím množství atentátů na představitele státní moci. Proto byl a. přísně potlačován. Proti tomu hlásá Kropotkin a. humanitní. Ve smyslu ideí a. a socialistických založil Francouz George Sorel, žák Bergsonův moderní syndikalismus, který vyústil v mohutnou organisaci International Workers Association of the World (Mezinárodní světové sdružení dělnictva). Bakunin dal a-u směr protináboženský. Směr tento vedl ve Španělích k nepokojům, za kterých byl zastřelen Francisco Ferrer, tvůrce španél. volné školy.

Anarthrie, neartikulovaná řeč, při zcela zdravých mluvidlech. Tento jev přiřazuje se k afasii.

Anastasia, svatá, byla upálena r. 303. Památka její se slaví 25. prosince.

Anastasia, vznešená Řekyně, prchla před milostnými návrhy císaře Justiniána a žila 28 let jako mnich v klášteře v Alexandrii. Zemřela r. 567. Památka její jest 10. března.

Anastasia, sv. mučednice z doby Neronovy.

Anastasia, dcera velkokníž. Michaela, vnučka Mikuláše I., choť velkovévody Fridricha Franze III. von Mecklenburg-Schwerin. Její dcera byla korunní princezna Cecilie. Její poměr k panovnickému pruskému domu byl velmi chladný. Po svém ovdovění r. 1897 přesídlila na Riviéru.

Anastasijević Dragutin, Dr., univ. prof. v Bělehradě (* 18. VII. 1877 v Kragujevci, Srbsko). Po studiích doma byl v Mnichově na univ. žákem Krumbaherovým. Roku 1905 dosáhl doktorátu na téže universitě. Nejdůležitější práce jeho jsou: Die paränetischen Alfabete in der griechischen Literatur. München, 1905; Godina smrti Nemanjine. Glas, 86, 1901; Sredujevekovna književnost Jugoslovena, 1916 a jiné.

Anastasios, jméno 2 východořímských císařů. A. I. (491—518), obratný finančník. Za jeho vlády byly války s Peršany a Slovany, a spory v křesťanství (mezi Monofysity a pravověrnými), které se mu nepodařilo urovnati.

Anastasios II. (713—716), nástupce Filippikův, jehož byl tajemníkem. Válčil se Saracény. Byl svržen od spiklenců, kterým velel Theodosius a vězněn v klášteře. Za císaře Lva chtěl dobýti zpět koruny, ale pokus ztroskotal a A. byl zajat a popraven r. 721.

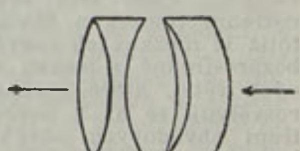
Anastasius, jméno několika papežů. 1 A. I. (398—402), zostřil regule řeholní a zavrhl Origenovy spisy. 2. A. II. (496 až 498), uvolnil řády církevní. 3. A. III. (1153 až 1154), šťastně ukončil rozepře s Bedřichem I. a s Anglií.

Anastasius, člen řádu kapucínů v Praze kol r. 1669. Ryl několik obrazů svatých a označil je F. A. C. (= Frater Anastasius Capucinus). Vydal Radius paupertatis.

Anastasius, kazatel řádu kap. na Hradčanech v druhé pol. XVII. věku. Napsal: Zrcadlo života věčného, Majestas, t. j. o velebnosti a slávě P. Marie. (1677.)

Anastatický tisk, přenos hotového starého tisku, oživeného terpentinovým olejem, na lit. kámen aneb na zinek, abychom pozdějším leptáním dostali obrácenou kopii, z níž možno opět tisknouti. Rozeznáváme několik metod: Appela, Richauda, Bidalse a Mergetse.

Anastigma, kombinace čoček, sloužící k tomu, aby se vyrovnal nepravidel. lom paprsků.

Anastigma.

Anastatica hierochuntica, ♀ choulivka.

Anastomasa, vzájemné spojení krevních ložisek.

Anathema, výraz, používaný v církvích křesť., podle biblických příkladů, k prokletí rozkolníka, kacíře: Anathema esto! (Budiž proklet) vysloví-li se s přízvukem na 2. slabice (odpovídá hebr. cherem), s přízvukem na třetí slabice znamená

„bohu zasvěceno“ (katol ex voto), a bylo užíváno v starořeckém ritu.

Anatolie (turecky Anadoli), řec. označ. pro Malou Asii, dříve jen pro její záp. část.

Anatomie, nauka o složení organických (ústrojných) těl. Rozděluje se: 1. v nauku o kostech (osteologie), jejíž úlohou je popis druhů kostí, počítaje v to i chrupavku (chondrologie), popis polohy a mechanické souhry kloubů, vývoje kostí a poměru kostry ke svalstvu vůlí ovládanému i ústrojí pro život důležitých; 2. v nauku o vazech (syndesmologie), jež se zabývá vzájem. upevněním kostí vazy, pouzdry kloubními, jejich pevností a činností; 3. v nauku o svalstvu (myologie), jež pojednává hl. o oné části svalstva, které se označuje jako živočišná (animální), vůlí ovládaná a v nauce o drobnohledné skladbě tkání (histologii) jako příčně pruhovaná. Dá se ovládati vůlí. Ježto svaly skoro výhradně přecházejí s kosti na kost, pohybují celým tělem vůči okolí; proto zabývá se myologie i dynamikou těla. Druhá část svalstva. vegetativní, vůli nepodléhající a v histologii označovaná jako hladká, nachází se pouze ve stěně roury zažívací a někt. žlaz. Způsobuje stahy těchto částí a to jen potud, pokud toho organ. činnost ve vnitru těla vyžaduje; 4. v nauku o cevstvu (angiologie), kam patří všechny tepny a žíly i se střediskem soustavy cevní, totiž srdcem, představujíce ve svém celku nositele oběhu krve a lymfy. Její úlohou je zkoumati tepny v jejich průběhu od srdce až k jejich nejjemnějším větvím, vlásečnicím (kapillárám), pak od těchto až k žilám, jež opět ústí do srdce, postupně přibývajíce na objemu; dále zkoumati malý oběh krevní plicemi, jenž přináší okysličenou krev; 5. v nauku o nervstvu (neurologie). Patří sem soustava nervová ústřední (mozek a mícha) a obvodová, totiž 12 mozkových nervů, vycházejících bezprostředně z mozku a 28—31 nervových větví, které vycházejíce z míchy, rozvětvují se až k povrchu těla. Vyšetření obvodových nervů pouhým zrakem (makroskopicky) je poměrně snadné, u ústř. nerstva značně obtížné. Zde je nutno pro hustě nahromaděná vlákna nervová v míše, v prodloužené míše (medulla oblongata) a v mozku vyšetřovati drobnohledné řezy, napuštěné růz. barevnými tekutinami, na průběh vláken velmi podrobně. Toho se dosáhne tím, že se vezmou řezy z různé výše a pak se vzájemně srovnávají. Ze stejného zabarvení a stavby může se pak dosti určitě souditi na průběh vláken. Nesmírná složitost mozku nepřipustila ještě jeho vydatného prozkoumání, takže známe pouze hlavní nervové dráhy; 6. v nauku o vnitřnostech (splanchnologie). Vědecký výzkum zabývá se tu rourou zažívací, jež, počínajíc ústy, zaujímá jícen, žaludek a střeva. Dále sem patří všechny žlázy, jež při zažívání přicházejí v úvahu, jako slinivka břišní (pankreas či micter), játra; pak slezina, ledviny, plíce a ještě obaly, které je obklopují, totiž pohrudnice, pobřišnice a předstěry. Těchto šest oborů zahrnujeme pod společ. názvem „systematická anatomie“. Histologie, t. j. nauka o drobnohledné skladbě tkání, jež vznikla teprve po objevení drobnohledu a dnes má důležitost hl. v medicině klinické, zabývá se všemi tkáněmi těla. Tak máme pojivo, tkáň podpůrnou, svalovou, nervovou, chrupavčitou a kostní; proto nazývá se histologie i „všeob. anatomií“, že tu jde všeobecně o substance těla, jejich formy a uspořádání. Anat. výzkum zabýval se nejprve jen člověkem. Teprve když se povznesly dějiny vývoje, počala si věda všímati zvířectva a brzy nato i rostlinstva. Tak vznikly obsáhlé obory zootomie a fytotomie. Ve stejné době a ze stejných důvodu vstoupila v život anat. srovnavací, která stala se hl. oporou nauky o původu lidstva. Především srovnávaly se kostry zvířat nižších s nejblíže vyššími a tak dále až k člověku, v němž viděl se pak vrchol všeho ústrojného života, jakožto produkt nižšího zvířectva neustále pokračujícím „přizpůsobováním se funkce“. Tato teorie se dnes pro svou jednostrannost a spekulativní podstatu velmi popírá, ježto srovn. a. nepostačuje a pružnost myšlenek v ní obsažených podrobena obšírnějším úvahám. Vedle srovn. a. kostí hraje tu ještě úlohu srovn. a. ústř. nervstva a oběhu krevního. — Odrůda, vzniklá z histologie a systemat. a., která se ale od nějaké doby stala samostatnou vědou, nazývá se a. pathologická. Zabývá se hlavně tkáněmi, změněnými chorobnými stavy; tyto tkáně v četných případech podléhají degeneraci, takže jsou již pouhým okem viditelné. Pokládá se za hlavní prostředek diagnosy u vnitř. nemocí, ježto poskytuje zjištěním urč. změn, zániku n. bujení vaziva jistou známku druhu choroby. — A. topografická pojednává o jednotlivých okrscích lidského těla, dokonale přihlížejíc ke vztahům k ostatním částem. Pro chirurga je nepostradatelná; odtud i název a. chirurgická. V tomto smyslu rozdělujeme tělo na trup a končetiny. Trup obsahuje hlavu,

krk, prsa a břicho, končetiny jsou horní a dolní. V každé této části rozeznávají se ještě další okrsky, které řídí se v malém měřítku toutéž zásadou. Mluví se také o topograf. preparátech, čímž rozumějí se jednotlivé řezy, zhotovené tímto způsobem. Obvyklá a n a t. t e c h n i k a spočívá v t. zv. preparaci a pitvě. Pitvou rozumí se prozkoumání těla, užívané zvl. za účelem vědeckého badání; avšak i jinde v lékařství se jí užívá. Dochází tu k vyšetření zvl. tří velkých dutin těla, t. j. dutiny lební, hrudní, břišní i orgánů, nebo vnitřností, v nich se nalézajících. K preparaci patří jemné oddělování a dokonalé vypracování jednotlivých součástí nějaké části těla, takže se podle polohy a tvaru dají jasně poznati. Výtvor takto vzniklý nazývá se a n a t. p r e p a r á t. K dokonalejšímu znázornění cev plní se tyto vstříknutím barev. tekutin. Preparace kostí děje se po odstranění všech měkkých součástí, po maceraci a bělení. Pak je možno spojiti jednotl. části kostry drátem n. pod. v umělou kostru nebo zachováním vazů a kloubů v přirozenou. Měkké součásti možno uchovati v alkoholu, formalinu, v roztoku sublimátu n. kys. karbolové, aniž by předcházela zvl. příprava. Prep., zhotovené tímto způsobem, uloženy jsou v a n a t. m u s e í c h, v nichž se také většinou zhotovují. Je-li materiál zvl. obtížný, používá se umělého napodobení z vosku, papírové masy a dřeva, jejichž předn. je i delší trvanlivost. K preparaci užívá se p i t e v n í h o p ř í b o r u. Je to kombinace nástrojů, jež sestává ze zvl. nožíků pro svaly a nervy, pinset (jemných klíštěk), háků pro svaly, sloužících k upevnění svalů za účelem lehčího vypracování ostat. částí, dále nůžek, sond a kanyl k nadmutí pochev a cev. A n a t. v ý t v a r n é h o u m ě n í zabývá se poměry velikosti těla, formy a vystupujících míst povrchu kožního, způsobených kostmi a svaly. Je tu třeba obšírného studia topograf. anatomie. Ke znázornění a naučení se anatomii slouží a n a t. a t l a n t y a jednotlivá větší vypodobnění těla a jeho částí. — D ě j i n y a n a t o m i e. Ve starověku zdržovala bázeň a úcta před lidsk. tělem použíti mrtvoly k účelům studijním. Také potřeba obšírnějších znalostí anat. nebyla tak veliká, ježto bylo možno bezprostředně nahlédnouti do přírodních sil a chirurg. zákroky byly známy téměř jen v ranlékařství. Teprve se vznikem přesných (exaktních) přírodních věd začali si všímati i anatomie, ke studiu užívalo se však především psů a opic, ježto rozřezání lidského těla pokládalo se ještě za hřích. Že by již r. 300 př. Kr. Erasistratos z Keu (Keos) a Herofilos z Chalcedonu pitvali lidské tělo, je pouze domněnkou; avšak již Galenus (131—200) zabýval se horlivě anat. člověka a pokládán v tomto oboru až k Paracelsovi (1493—1541) za nedotknutelnou autoritu. První veřejné pitvy lidsk. těla prováděl v Bologni v letech 1306 a 1315 prof. Mondino de Luzzi; týž vydal i první anat. učebnici. Teprve 16. stol. přivodilo mocný rozmach anat. skvělými objevy, jež učinili Vesalius, Eustachio a Fallopia. R. 1628 uveřejnil William Harvey svůj objev oběhu krevního, šest let před ním Aselli objev mizních drah, tím došlo k základnímu převratu v anat. a fysiologii. Wharton, Malpighi a Swammerdam zjemnili v dalších letech anat. badání použitím drobnohledu (mikroskopu), vynalezeného roku 1590 Jansenem. Za pomoci Angličanů Huntera, Cowpera, Monroa, Holanďanů Boerhaavea a Campera, Francouzů Winslowa, Bichata a Vicq d' Azura, Němců Hallera a Meckela, dále počátkem 19. stol. Němců Blumenbacha, Lodera, Seilera bylo složení lidsk. těla prozkoumáno do všech podrobností. Ve druhé polovině 19. stol. až do naší doby byla anat., kt. byla mezitím oddělena od fysiologie, opět s touto spojena na základě vydatných prací R. Wirchowa a Cohnheina, které prokázaly neodlučitelnost obou těchto základních oborů lékařství v pathologii, t. j. ve vlastní medicině. Lit.: České učebnice anatomie napsal Janošík (Anatomie člověka, I. vyd. 1898, II. vyd. 1912), dále Weigner (Topografická anatomie, vycházející od r. 1912), pak Babák (Tělověda). Nejdůležitější anat. učebnice německé napsali Rauber-Kopsch, Henle-Tandler, Toldt, Bardeleben a Gegenbauer. Zvl. umělecká a přísně vědecká díla napsali Froriep, Henke, Braune a Spalteholz; zvl. se cení vyobrazení lidsk. těla a jeho součástí. Časopisů, zabývajících se anatomií je v Německu řídce. Jahresberichte über die Fortschritte der Physiologie u. Anatomie, jež vydává Hoffmann a Schwalbe, obsahují novinky z těchto oborů. Literatura pro anatomii umělců je velmi četná.

Anatomie (hodina anatomie) je velice obdivovaný a často reprodukov. obraz Rembrandtův. Počítá se k jeho největším mistrným dílům. Představuje ve velmi působivé formě učence Tulpa, který demonstruje před hloučkem pozorně naslouchajících žáků anatomii paže na mrtvole, jež se nachází uprostřed obrazu a silným zkrácením své délky zvl. ještě vyniká. Vážnosti, důstojnosti a dokonalosti formy, s níž je tento výjev předve-

den, nelze překonati. Obraz patřil nejprve cechu chirurgů v Amsterodamu.

Anaxagoras, řec. filosof (500—428) z M. Asie, žil skoro stále v Athenách. Snažil se vědecky vysvětliti přírodní zjevy, které připisovány byly působení bohů; pokládán proto za nebezp. buřiče.

Anaximandros (610—547), řec. filosof z Miletu, žák Thalesův. Obíral se též matemat., geografií a astronomií. Jako prapříčinu všech věcí pokládal „nekonečno", které jest věčné a nezničitelné. Jednotlivé části nekonečna podléhají změnám, celek nezměnitelný.

Anaximenes, řecký filosof (585—525), z ionské školy v Milétu, nástupce Anaximandrův.

Anaxandrides, řec. dram. básník z ostr. Rhodu, žil ve IV. stol. p. Kr.

Ancien régime (fr. stará vládní forma), Ve Francii obvyklé označení poměrů, panujících nejen v ohledu politickém, nýbrž i kult., sociálním a společ. před velkou revolucí v r. 1789. Pod názvem A. r. et la Révolution vyšlo také v r. 1856 význačné dílo fr. historika Tocquevillea. Tento výraz bývá používán také mimo Francii k označení již uzavřeného kulturního období.

Ancilla domini (lat., služka páně), čestný název Marie, matky boží, a má vyjadřovati úplné její podrobení vůli boží.

Ancillon David (1617—1692), kazatel reform. círk. obce v Metách. Podobně jako mnoho jeho souvěrců, byl vyhnán z Francie po zrušení ↗ nantského ediktu (1685) a nalezl útočiště v Berlíně u velkého kurfirsta, kde působil i jako dvor. kazatel, kromě činnosti ve fr. círk. obci. Jeho syn David nastoupil po něm v úřadě a pracoval také často diplomaticky v cizině pro krále Bedřicha I., zejména při získání Neuchâtelu (1701).

Anckarström Jakub Jan (1762—1792), švéd. šlechtic, jemuž připadlo při spiknutí proti švéd. králi Gustavu III. za úkol, zabíti jej, jelikož král vládl absolutisticky a zbavil šlechtu moci. A. zastřelil krále na maškarním plese a jiný spiklenec, hr. Horn, označil mu oběť, pozdraviv krále slovy „Dobrý den, krásná masko!". Nalezená pistole jej prozradila a zemřel popravčí sekerou, aniž prozradil své spojence. Verdi vylíčil tento atentát v opeře Maškarní ples, jejíž děj však přeložil z dův. censurních do Ameriky.

Anckarswärd Karel Henryk, hr., švéd. politik. Bojoval v r. 1808 proti Norsku a spolupůsobil při pádu krále Gustava Adolfa IV. Provázel jako plukovník nového korun. prince ↗ Bernadotta (pozd. krále Karla XIV. Jana) při pol. tažení do Německa. Od toho času brojil vášnivě v parlamentě proti vládě a ještě za Bernadottova následníka patřil k oposici.

Ancona, it. město a provincie, mezi Apennino Romano a pobřežím adriat. moře. Hustě osídlená prov. má 340.000 ob. Hl. město a pevnost A. má 70.000 ob. a rozkládá se na svazích Apenin. A. značí „loket"; do moře vybíhající vápencová skála tvoří totiž chráněný přístav obchodní a válečný. Pobřežní dráha Rimini-Brindisi vede přes A-u. Město má nádherné upomínky na starověk a již z toho důvodu je dnes významným přístavem, jelikož Apeniny rozprostírají se tak daleko podél pobřeží, že jinak nemohlo by vzniknouti větší město. Z toho důvodu je A. nejdůležitějším přístavem mezi Brindisi a Benátkami. Od r. 1100 do 1200 byla A. majetkem něm. markgráfů a patřila k něm. říši, až se k. r. 1200 podařilo papeži, uplatniti svoji svrchovanost v A-ě, jež byla uznána Rudolfem habs. a udržela se do r. 1861 (nehledě ke krátkému období napoleonského panství). Od r. 1861 je A. částí král. it. Město A. bylo obleženo a dobyto Bedřichem Barbarosou za jeho čtvrtého řím. tažení; bylo tehdy v moci Ostromově.

Ancona Alessandro (1835—1914), z Pisy, vynikající it. lit. historik, získal si jména již v r. 1854 vydáním díla ↗ Campanellova a velkou biografií tohoto spisovatele. Do r. 1859 pracoval politicky pro toskánskou liberální stranu v Turině u ↗ Cavoura, po sjednocení Italie byl členem prvního nár. shromáždění a vydával nový list La Nazione. V l. 1861—1900 byl prof. it. literatury na univ. v Pise a vydal mnoho výborně založených bad. sp. hlavně o starších it. spisovatelích.

Ancora (it. ještě), v hudbě označení pro „opakovat", vyjádřené obvykle pomocí ↗ da capo.

Ancre, pr. přít. ř. Sommy, na západ od Amiensu, ústící blízko Corbie. Sev. území bitvy na Sommě v r. 1916. Za jarní ofensivy r. 1918 dosáhly jí něm. oddíly znovu. Dne 8. srpna 1918 útočili zde, j. od Albertu až k Moreuilu, Angličané a Francouzi a prorazili jižně od Sommy. Ludendorff nazval 8. srpen „černým dnem něm. vojska v děj. svět. války". Tohoto dne počal ústup na něm. frontě.

Ancre d' (1570—1617), maršál; it. dobrodruh, vl. jménem Concino Concini. U dvora Jindřicha IV. fr. dosáhl nejvyš. hodností. Pocházel z Florencie, provázel Marii Medicijskou, provd. za fr. krále, k fr. dvoru. Za nesčetná vyznamenání, jichž se mu dostalo, děkoval většinou své ženě Leonoře Galligai, jež byla královninou komornou. Když se stala Marie po králově zavraždění (1610) vladařkou, byl A.

na vrcholu své moci. Stal se markýzem, fr. maršálkem a měl přes 2 mil. franků ročních příjmů. Ač byl pro svou lakotnost, bezmeznou zhýralost a špatnou politiku nenáviděn mocnými i lidem, nemohl jej nikdo zbaviti moci. Když však urazil Ludvíka XIII., dal jej král zabíti gardovým kapitánem. Jeho nást. byl Luynes. Brzy po jeho smrti byla jeho žena upálena jako čarodějnice.

Ancud, město na sev. pobřeží ostr. a prov. Chiloë, patřící k rep. chilské. A. je hl. město a má 4.300 ob. Chiloë je odděleno od pevniny zál. ancudským.

Ancus Martius, podle pověsti čtvrtý král římský, získal si zásluhy o nábož. obřady. Bojoval úspěšně se sousedními latinskými kmeny a rozšířil řím. město o vrchy Aventin a Janiculus. Dal také zbudovati vodovod a založil pro Řím přístav. Vládl asi od r. 640—616 př. Kr. jako nástupce Servia Tullia. Byl synovcem Numy Pompilia.

Anczyc Vladislav Ludvík (1823—1883), pravnuk korouhevníka saských vojsk, Jana von Anschütz, nar. ve Vilně; mládenecká leta ztrávil v Krakově, kde konal studia farmaceutická. Účast na revoluci odpykal vězením (1846—1847). Určitou dobu byl tajemníkem divadla. Založil známou tiskárnu (1875). Z děl jeho zachovaly si největší cenu: Obrázky dramatické, lidové, vyrostlé ze života krakovského okolí, jako Chlopi aristokraté (1850). Kościuszko pod Radslavicemi (1881) byl před dobytím samostatnosti nejpopulárnějším divadelním kusem patriotickým, který zvláště v divadle krakovském přitahoval stále návštěvníky divadla ze všech polských zabraných území. Mimo to psal A. hodně veršem i prosou. (Tyrteus, související s povstáním v 63. r., Píseň probuzených a j.) Souborné vydání vážnějších jeho děl zpracoval M. Szyjkowski (1908; 6 sv.).

Ančić Ivan, bosenský theolog a literát XVII. stol., který se pokládal za Ilyra. R. 1662 v Římě uveřejnil Thesaurus Perpetuus. A. je autorem několika nábožensko-mravních traktátů. Lit.: Vodnik. Povijest hrvatske književnosti.

Andalusie (špaň. Andalucia, j. špaň. kraj). Jméno (Vandalusia = země Vandalů) svědčí o přechodném obsazení severoafr. Vandaly. Dělí se nyní na osm prov.: Cordobu, Cadiz, Huelvu, Sevillu, Jaén, Granadu a Almerii. Do vnitra země je A. ohraničena pohořím Sierrou Morenou, směrem k moři Sierrou Nevadou. K té patří geograficky také gibraltarská skála. A-á nížina je starý mořský záliv, pozvolna zaplněný. Hl. řekou je Guadalquivir. Kraje africké pustoty se střídají s pásy uměle zavodňovanými, vegami neboli huertami, na nichž dosahuje vegetace přímo tropické bujnosti. „Kdyby byla a-á nížina řádně obdělávána, uživila by celé Španělsko“, vyjádřil se jakýsi odborník. A. měří 87.000 km² a má 4½ mil. ob. Z dob maur. obsazení uchovali si Andalusané trochu arabské krve. Jsou vášnivého temperamentu, rytířsky hrdí, počestní a skromní. Jejich malé potřeby jsou příčinou nedostatečného využití hospod. možností kraje. Na některých územích žijí ještě čistí Arabové. Nejstaršími andal. městy byla sídliště Féničanů, jež přilákala stříbrná ruda v horách. Kol r. 1100 př. Kr. založili Cadiz a Malagu. Od r. 236 do 206 měli A-i obsazenu Karthagiňané, od nichž ji získali v 2. punské válce (218—200) Římané. A., část římské prov. Baetica, patřila k nejbohatším a k nejdůležitějším územím řím. svět. říše a byla střediskem řím. kultury na poloostrově. Kol r. 409 po Kr. obsadili bez boje A-i germánští kmenové a v zemi se usadil vandalský kmen Silingové. Po Vandalech následovali Západogotové, spojenci Římanů, kteří od r. 417 do 419 vyhubili Silingy. V 7. stol. počíná vnitřní rozklad říše gotské, jíž se zmocňují v r. 711 bitvou u Xerez de la Frontera Maurové, za nichž A. dosáhla nevídané kulturní úrovně. Vzorem toho je ↗ Alhambra v ↗ Granadě. Za nekonečných válek po provdání Isabelly Kastilské za Ferdinanda Aragonského, jimiž byla utvořena jednotná španělská říše, byla A. dobyta zpět, úplně však zpustošena. Pád Granady v r. 1492 znamená konec maurského panství; od této doby tvoří A. část španělské říše.

Andalusit, minerál, krystal. v soustavě kosočtver., křemičitan hlinitý (Al_2SiO_5). Užívá se k ozdobným předmětům jako levný drahokam.

Andamany, skupina ostrovů v Bengálském zálivu, před Zadní Indií, pod angl. panstvím. Společně s jižněji ležícími Nikobary tvoří pokrač. západobirmanského řetězu horského, jenž se táhne mocným obloukem na jih od jv. Tibetu a tvoří hranici územím ř. Brahmaputry a Iravadi. J. část, Arakan-Yoma, tvoří podmořský hřeben a vystupuje opět na ostr. Sev. Andaman. Jv. od Nikobarů dosahuje toto horstvo Sumatry v několika pásmech. Ostrovní skupinu tvoří čtyři velké a více než 200 drobných ostrovů. Ostrovy zvané Sev., Stř. a Již. Andamany jsou odděleny toliko nepatrnými mořskými úžinami, kdežto Duncanův průplav, který ruší zámořské pokračování pohoří a dělí Vel. Andamany od Malých Andaman, je 60 km široký. Před ostrovy nacházejí se,

zvl. na záp. pobřeží, korálové útesy. Nejvyšším bodem je Saddle-Hill, na Severních Andamanech, 723 m vys. Charakteristické je ohromné množství dešťů, jejichž roční průměr je sedmkrát vyšší než v sev. Něm. Neobyčejně vlhké podnebí dalo vzniknouti dešťovým lesům s popínavými rostlinami a bohatým podrostem mezi lesními velikány a mangrovým houštinám na pobřeží. Důkazem toho, že ostrovy jsou již dávno odděleny od pevniny, je zvláštní zvířena s nepatrným množstvím druhů ssavců. Praobyvatelé ostrovů, zv. Mincopie, patří mezi j.-as. negry. Barva pokožky je velmi tmavá, postava hezká a velmi malá (140—150 cm), zvyky a nábož. názory úplně primitivní. Jejich počet neustále rychle klesá a činí teď sotva 600. Z ostrovů se vyváží: kokosové ořechy a želvovina, kaučuk a banány. Angličané jich používají jako trestanecké kolonie pro indické zločince, kteří tvoří dvě třetiny obyv. Hl. m. je Port Blair (Hope Town) na vých. pobřeží Již. Andamanů.

Andante (it. jdoucí), v hudbě označení klidného, volného tempa mezi adagio a allegro. Používá se různých druhů a., na př. larghetto = velmi pomalu, a. con moto = živě postupující. Andantino zn. tempo poněkud živější než a. a používá se ho ponejvíce v drobnějších hudebních skladbách.

Andechs, místo ve vlád. okr. Horní Bavory, patří k Erlingu. Benediktinské převorství s chlapeckým výchovným ústavem a slavné poutnické místo na vých. bř. jez. Ammerského, Sv. hora andechská (711 m). V pol. 15. stol. stával tam hrad hrabat z Andechsu, zbořený snad Ludvíkem I. bav.

Andel Adrian van (* 1823 v S. Laurent v Holandsku), reform. kazatel v Praze kol r. 1865.

Anděl Antonín (* 6. IV. 1844 ve Vel. Meziříčí), profesor kreslení v Jihlavě a Štyr. Hradci. Vydal předl. pro školy.

Anděl Bedřich (nar. v Praze 1821, žil ještě 1878 zde), akad. malíř a daguerotypista od r. 1848; pracoval později jako litograf u Šíra.

Anděl Jiřík z Král. Hradce, překladatel spisu O ustanovení v církvi (1542) od Erasma z Rotterdamu.

Anděla Merici, též A. z Brescie (1474 až 1540) založila s 200 podob. smýšlejících žen řád Uršulinek v Brescii. R. 1807 prohlášena za svatou.

Anděla z Foligno (1248—1309), svatá, po devatenáctiletém pokání za světský a hříšný život zjevily se jí všechny podrobnosti Kristova utrpení.

Andělská Hora (Engelhaus), m. v sz. Čechách, okr. karlovarský, se 777 obyv., něm. Letovisko. — Zříceniny hradu, založ. Borši z Oseka a zničeného r. 1635 Švédy. Náleží Černínům.

Andělská Hora (Engelsberg), slezská obec v okr. bruntálském, 1435 obyv. větš. něm. Zal. r. 1500 jako svob. horn. město, v 30leté válce Švédy zničeno a r. 1633 největší část obyv. vymřela morem. Dobývalo se zde zlato. Nyní známé letovisko a v zimě sáňkov. dráha.

Andelys (les Andelys), hl. m. fr. arrond. v Normandii, jv. od Rouenu, v dep. Eure, ležící na Seině. Vel. a M. Andely, celkem as 5000 ob. Zříc. hradu Gaillardského nad M. Andely, postaveného r. 1197 Richardem Lvím Srdcem na ochranu seinské plavby. Má trojnásob. pevnostní zeď se 17 věžmi.

Andenne, belg. město, as 7300 obyv, v prov. Namur, na pr. bř. ř. Mosy. Tov. na papír a fayence. V roce 1914 zbořeno Němci.

Ander F., ps. ☞ Ant. Flandery.

Ander Frant. (* 1837 v Nuslích), ředitel knihtiskárny kol r. 1869.

Anderle Josef (* 1881 v Čáslavi), Ing. Dr., ř. prof. vys. šk. seměd. a les. inženýr. v Praze, předn. Stát. autoris. ústavu pro zkouš. hosp. strojů a motorů, člen mnoha vědeckých a odbor. institucí. Činný literárně a přednáškově, propagátor mechanisace našeho zemědělství.

Anderle Karel (* 1886 Vys. Mýto), Ing., řed. stát. lesů a statků v Solném Hradě na Slov. 1922—23 byl docentem těžby lesů na vys. škole zeměděl. v Brně a pomáhal tvořiti čs. terminologii lesnickou.

Anderle Václav, * 13. II. 1814 v Litomyšli, † 1849 v Chrudimi. Malíř a rytec. Studoval na víd. akademii umění v l. 1838—40 a v té době věnoval se se zdarem i leptu. Později žil v Chrudimi a restauroval tu některé kostelní obrazy. Maloval zdařilé podobizny, zvláště v miniatuře. Na výstavě miniatur a drobných podobizen v Praze 1913 byla jeho olejomalba (vlastní podobizna) a miniatury na slonovině jeho choti, J. Khoma a muže v černém kabátě. Četné jeho práce jsou ve Východočes. museu v Chrudimi.

Anderlecht, jz. předměstí bruselské, obydlené továrním dělnictvem. As 70.000 ob. Textilní průmysl a pivovarství.

Anderlédy Ant. Maria (1819—1892), jesuita, od r. 1859 provinciál něm provincie, 1865 profesor a 1869 rektor v Maria-Laach, 1884 zvolen generálem řádu jes.

Anderloni Faustino (1766—1847), it. mědirytec, pracoval podle staroklasických vzorů, kreslil též pro věd. účely. Známé

jsou jeho obrazy Alfieriho, Herdera a Schillera.

Anderloni Pietro (1785—1849), bratr předch., žák a nástupce slavného ↷ Longhiho na mědiryt. institutu v Miláně. Znamenité rytiny podle slav. děl Tiziánových, Raffaelových a Quida Reni.

Anderlues, belg. obec o 11.000 obyv. v uhelném okrsku prov. Hainaut. Leží na sev. od ř. Sambry mezi Binche a Charleroi.

Andermatt, švýc. farní obec v kant. Uri, 1444 m n. m., 1000 ob. Hl. m. urserenského údolí, hl. východisko k výstupu na Gotthard. Kostel sv. Columbana pochází ze 7. stol. Horské láz. místo, zimní sporty, vhodné východisko k výletům do vys. hor. Křižovatka vrchní alpské silnice do Graubündenu a furkské silnice do Wallisu.

Andernach, město o 10.771 ob. v prus. vlád. okrese Koblenc, kraj Mayen, rýnská prov. Leží na Rýně sz. od Koblence. Válcovny, tov. na zprac. dřeva, výr. potravin, obchod vínem. Čilý cizinecký ruch. Starorománský kostel, hrad, dobře zachované části měst. opevnění s věžmi. Staré Autunnacum Římanů (kastel), druhým paříž. mírem 1815 byl A. přidělen Prusku.

Andersen Karel Joachim (1847—1909), dánský zn. virtuos na flétnu v orkestr. berlínském, petrohradském a kodaňském, kde se r. 1892 usadil. Složil pro svůj nástroj výborné komposice.

Andersen Tryggve (1866—1920), dánský spisovatel, jeho historická vyprávění dosáhla velkého rozšíření (Z doby kancelářského rady).

Andersen Hans Christian (1805—1875), dán. básník, jehož pohádky vyrovnají se lid. pohádkám většiny národů. A. se probíjel za nevýsl. obtíží z bídných poměrů, jak o tom mile vypráví ve své první autobiografii (1846), již nazval plným právem „Pohádky mého života (nevybájené)". Byl synem chudého příštipkáře v Odense a brzy osiřel; dostalo se mu nepatrného vzdělání, upozornil však brzy na sebe neobv. fantasií a dostal se ve 14 letech do operní a baletní školy v Kodani, což bylo jeho cílem. Neudržel se tam, našel však vlivné příznivce, kteří se starali o doplnění jeho školního vzdělání (1822) a i jinak o něho pečovali. To vše se nedálo bez mnohého ponižování a ohlas četných prožitých zklamání a hořkostí vidíme zvláště v mnohých pohádkách. Již jako školák uveřejnil některé drobnosti a od počátku jeho studií na universitě (1828) vycházejí rychle četná díla, jež však neměla úspěchu a z části se setkala se znač. odporem dánské kritiky. A. počal pak dlouhou řadu cest po cizině, nejdříve do Švýcar a do Italie. Věci, jež 1835 odtud vydal, učinily ho konečně slavným. Byl to barvitý, it. dojmy líčící román Improvisátor a první část jeho pohádek (dánsky Eventyr), jež pak byly rok po roce s rostoucím úspěchem doplňovány. V r. 1838 vznikl druhý, v r. 1845 třetí svazek pohádek a teprve v r. 1872 byla vydána poslední. Tyto pohádky dosáhly vbrzku netušeného rozšíření ve všech zemích světa a jistě žádný jiný dánský básník nepronikl tak i v cizině mezi lid, jako A. Našla by se také sotva jiná sbírka umělých pohádek, jež by byla tak oblíbena a bohata na prostou, půvabnou fantasii (některé na př. Udatný plechový voják, Děvčátko se sirkami, Císařovy šaty, přímo zlidověly). A-ova díla setkávala se pak ovšem s větší úctou a zvl. úspěchu dosáhl ještě romány: O. T. (1836), Pouze houslista (1837), Dvě baronesy (1848) a Být či nebýt (1857). Psal také mnoho o svých cestách po cizině, jež ho zavedly do celé Evropy a i do Asie a do Afriky. Byl všude lidem i umělci srdečně oslavován a syn chudého ševce byl rád přijímán a vyznamenáván u panovnických dvorů. Romány a jiná jeho díla ustoupily nyní, vyjma Dánska, zcela jeho pohádkám, snad ne úplně právem. Toliko jediné dílo může snad závoditi s jeho pohádkami, a to rozkošné črty Obrázková kniha bez obrázků (1840), jež upomíná svou prostou a zádumčivou laskavostí na pohádky. A. napsal též jemné lyrické básně. Pokusil se také o dramata (Mulat), libreta a epické básně; tato jeho díla mají dnes již sotva cenu. Bez ohledu na úspěch a pocty zůstal laskavý a nesmělý A. po celý život osamocen. Nemohl zapuditi tíživých dojmů smutného mládí a i později dožil se zklamání, neboť vášnivá láska k dceři jeho dobrodince Collina nebyla opětována (↷ pohádka Malá mořská panna). Ani později nebyl šťastnějším v lásce ke zbožňované švédské zpěvačce Jenny ↷ Lindové, což jen zesílilo jeho samotářství.

H. Chr. Andersen.

Andersen-Nexö Martin (* 1869 na ostr. Bornholmu), dán. spisov., jehož všechna díla zrcadlí silnou osobnost a namáhavý vzestup z těžkého, proletářského robotění k duševní tvůrčí činnosti. A-ova díla jsou nejen barvitá, dobře komponovaná a sympatická, nýbrž umožňují též jasně nahlédnouti do duševní a hmotné

bídy nejn. soc. tříd. Nejznámější jsou: Pelle dobyvatel a Stine, lidské dítě.

Anderson Alexandr (1775—1840), amer. lékař skot. pův. věnoval se od r. 1798 zcela dřevorytectví, jemuž se naučil sám bez učitele podle vzoru ⚲ Bewickova. A. je zaklad. tohoto umění v Americe. Pracoval mnoho podle starých předloh a zkoušel také rýti do mědi.

Anderssen Adolf (1818—1879), po dlouhou dobu nejlepší něm. šachista a svět. mistr, dokud nebyl poražen Steinitzem. Byl učitelem na gymnasiu ve Vratislavi a v Berlíně a po prvém význ. vítězství v šach. turnaji v Londýně (1851) zast. s velkým úsp. Německo ve všech důležitých zápasech (na př. v Londýně 1862, v Badenu 1870). Podlehl pouze Američanu Paulu Morphymu. Elegance a důslednost partií jím vedených vzbuzuje ještě dnes obdiv.

Andersson Nils Jan (1821—1880), vynikající švéd. botanik, přednášel v Upsale a ve Stokholmu. Uveřejnil mnoho prací o skandinavské a laponské květeně. Nejznámější je jeho zpráva o plavbě k. světa na fregatě „Eugenie" v l. 1851—1853.

Andersson Karel Jan (1827—1867). Švéd, afr. badatel, z Kapského Města procestoval během četných expedic jeden z prvních Afriku všemi směry a žil po delší čas na území kmenů Damara a Owambo jako obchodník slonovou kostí. Zemřel tam na zimnici. Napsal zajímavá díla o svých objevech a zážitcích.

Andes (los Andes), město v j.-amer. rep. Chile, j. od Valparaisa, na trati Mendaza—Valparaiso, na úpatí záp. Kordiller.

Andes (los Andes), území v s.-z. cípu j.-amer. rep. Argentiny, na chilské hranici, patřilo dříve k Chile. Území zaujímá větší část pouště Atacama se solnými stepmi, sol. jez. a čet. vulkány. Hl. m. Antofagasta.

Andes (Las Cordilleras de los Andes). Andy, v širším smyslu západní horstvo sev. a jihoam. Dnes se tohoto názvu používá více pro Kordillery jihoamerické.

Andišan (Andishan), důl. m. s 80.000 ob. ve stř. Asii, v šir. kotlině ferghanské, v rus. Turkestanu. Ferghanská kotlina je hl. územím pro pěst. bavlny. A. pak důl. obch. a továrním městem bavlnářským. A. je staré obchodní středisko a křižovatka silnic, dnes konečná stanice rusko-asijské dráhy, vedoucí přes Bucharu-Kokand.

Andjelić Braća (Andželič), srbští lidumilové a dobrodinci, vynikali především na poli národní osvěty a kultury. 1. German, metropolita karlovacký a patriarcha srbský (* 10. VIII. 1822 Karlovci, Jugosl., † 26. XI. 1888). Ve své závěti odkázal mnoho peněz na dílo národní srb. osvěty. 2. Stevan, farář srijemsko-mitrovický a první stauroforos († 5. VIII. 1892). Uskutečnil závěť svého bratra a za 500.000 korun vystavil budovu gymnasia a pravoslavné theologické školy v Karlovcích.

Andjelić Ivan Karlo (de Angelis), (nar. 1690, zemř. 17. VIII. 1750), lat. básník dubrovnický.

Andjelić Živko (* 20. IX. 1850 Beograd, † 26. VIII. 1899), šéf poštovního úřadu, ostrovtipný feuilletonista. Z polit. příčin byl zatčen a ve vězení spáchal sebevraždu.

Andjelinović Danko Dr (* 13. IV. 1891, Dalmacie), básník a advokát. Nadšený národovec, který pracoval ve spolcích mládeže jihosl. Řada jeho básní vyšla ve dvou sbírkách: Galebovi, 1918 a Latice, 1922.

Andlau José Hardouin Gaston hrabě z (1824—1894), fr. generál, byl zajat ve válce 1870 při kapitulaci v Metách a napsal později sensační brožuru, jež velmi přitížila tehd. nejvyš. veliteli maršálku ⚲ Bazaine a přispěla k jeho odsouzení. Jako pens. generál zapletl se A. do panamského skandálu, uprchl do Buenos Aires a tam také zemřel v nemocnici.

Andler Charles (nar. 1866), fr. historik a polit. publicista, pochází ze Štrasburku a přednáší na paříž. Sorbonně. Věnuje se po desetiletí studiu něm. dušev. a polit. života, čehož nejlepším důkazem jsou studie o Kantovi a velká Nietzscheova biografie. Ve Francii je z nejlepších znalců něm. vědy. A. potíral vždy jak něm. socialismus, jemuž vytýkal imperialistické sklony, tak i pangermanismus, jehož stopy nachází nejen v něm. politice. nýbrž i ve filosofii.

Andö, nor. ostrov dl. 55 km, patřící k Lofotům. Má as 5.000 ob. Velké bohatství kam. uhlí.

Andokides (nar. 440, zemř. 390 př. Kr.), attický řečník z aristokratické rodiny, vypovězen pro hanobení svátostí. Jako obchodník v Macedonii nabyl ohromného jmění, jehož štědře používal po svém návratu do Athen (402). Byl však brzy znovu obžalován a posléze (391) znovu vypovězen. Ač náležel k t. zv. deseti nejlepším řečníkům, byl mnoho kritisován.

Andorra, malý svob. stát mezi Francií a Španělskem ve vých. části Pyrenejí. Měří 452 km². Geogr. zaujímá rep. A. prameniště Balíry, jež ústí do ř. Segre nedaleko Seo de Urgel. Republika byla utvořena pod společnou ochranou Francie a biskupa španěl. města Urgel. Pošta a telegraf jsou francouzské, řeč a původ katalánský, měna španělská. Obyvatelé zemičky (as 5.200) bydlí v šesti vsích a

jsou to pastýři a zemědělci. Stále ještě kvete podloudnictví, jehož hlavním střediskem je San Julian de Loria. Bohatství hornin (železo, stříbr. leštěnec) není dosti využito, zčásti pro špatné dopravní poměry. Hl. místem je vesnice Andorra la Vieja na úpatí hory Anclar, mající 700 až 800 ob. Sídlem vlád. úředníků a nár. zastup. je palacio (Casa del Valle) v A. la Vieja. Podle pověsti byl tento svob. stát založen Karlem Velikým. Ve zmíněném palacio jsou uložena privilegia republiky, mezi nimi prý také listiny Karla Velikého a Ludvíka Zbožného. Rovněž nedaleký maurský hrad Carol upomíná svým jménem na Karla Vel.

Andover, časté místní jméno v angl. jazykovém obvodu. Důležité je: Andover, staré angl. m. v Hampshire. 8.600 ob., na s.-v. od Salisbury, na trati Londýn—Salisbury. Poblíž velké staré hradiště a zbytky řím. villy.

Andrade Francesco d' (1859—1921), sl. operní zpěvák portug. původu (baryton), zpíval pohostinsky po celé Evropě. Bydlel v Berlíně, kde též zemřel.

Andral Gabriel A. (1797—1876), fr. lékař, prof. pathologie a therapie na pařížské medic. fakultě. Nejdůležitějším dílem je Clinique médicale v 5 sv. Vydal též díla svého předchůdce Laënneca.

Andrassy Julius, hrabě (1823—1890), maďarský státník, zúčastnil se Kossuthova povstání (1848) proti Rakousku a byl in contumaciam odsouzen k smrti a in effigie oběšen. Do amnestie 1857 meškal v záp. Evropě. Zúčastnil se pak parlamentní činnosti společně s Deákem, 1866 vybojoval Maďarsku reformy a 1867 byl maď. min. předsedou. V r. 1870 hájil přísnou neutralitu Rak.-Uherska a koncem r. 1871 byl jmenován rak.-uh. zahr. min. Využil nesnází Turecka po r. 1875 a dosáhl obsazení Bosny a Hercegoviny. Od r. 1879 odešel z polit. života. Byl přítelem Bismarckovým a má zásluhu o uzavření něm.-rak. spolku.

André Jan (1741—1799), syn továrníka hedvábí z Offenbachu. Byl vášnivým hudebníkem, vzdělal se většinou sám. Byl sice diletantem, avšak jeho písně a balady a as 30 operet našlo za jeho doby dosti obliby. Větší zásluhy získal si založením známé tiskárny hudebnin. Jeho syn Jan Antonín (1775—1842) pokračoval v otcově díle a první použil k tisku not litografie, vynalezené ↗ Senefelderem. Uveřejnil Mozartova posmrtná díla. Jeho četná díla jsou dnes zapomenuta.

André Emil (1790—1869), syn vychovatele ze Schnepfenthalu, vynikající lesnický odb., napsal četná a důležitá díla o využití lesního bohatství. Jeho zásady byly s úspěchem používány.

André Charles-Louis (1763—1839), hud. sklad., žák Carpentierův. Vydal: Trois sonates.

Andreae Jakub (1528—1590), z Waiblingen, luteránský teolog. Již v mládí měl velký úspěch a získal si zvl. značné zásluhy o sjednocení luter. nábož. hnutí (1577). Zemřel jako probošt a kancléř univ. v Tübingen.

Andreae Jan ze Sedlčan, rektor školy v Žatci. Zemřel 14. srpna 1582.

Andreae Šimon Polický, správce školy v Kouřimi. Psal Listy radě města Kouřimi. Lit. Schulz: Z minulosti č. učitelstva. ČČM. 1899.

Andreae Vavřinec Polický, kněz v Královicích u Č. Brodu, v I. pol. XVII. stol. Napsal: Prosfónésis ad auspicatum adventum... familiae Smirzicianae... 1614. Báseň na smrt A. V. Smiřického.

Andreae Volkmar (* 1879 v Bernu), patří k nejznámějším švýc. komponistům. Studoval dlouho v Německu, působil ponejvíce v Curychu jako dirigent a učitel a stal se r. 1906 nástupcem ↗ Hegarovým. Od r. 1920 je předsedou švýc. hudebního svazu. Měl i v cizině úspěch jako dirigent. Komponoval písně a drobnosti a také operu „Ratcliff" (podle ↗ Heineova dramatu).

Andreades Ján, ev. kněz v Turci v 17. stol. Napsal: Helleborus subscriptionistarum.

Andreansky Melchior, jesuita, * 1718 v Lipt. sv. Ondřeji. Napsal: Knížečka katechetická (1756).

Andreas Capellanus, fr. kaplan u dvora Marie Champaňské, napsal k. r. 1200 latinsky Tractatus de amore (Pojednání o lásce), sbírku názorů různých šlechtičen o lásce. Toto dílo bylo přeloženo do všech tehd. jazyků a mělo velký vliv.

Andreas-Salomé Lou, něm. spis., * 1861 v Petrohradě, dcera rus. generála ze Salomé, od r. 1887 provdána za prof. orientálních řečí Andrease v Götingen, kde žije. Již v časném mládí byla zpřátelena s Nietzschem, o čemž zřetelně svědčí její prvá díla. V pozd. svých spisech o Nietzscheovi zaujímá však již zcela samostatné stanovisko. První její jemná a pozorná vyprávění, líčící ponejvíce duševní život mladých lidí a ruské poměry, doznala jistého úspěchu, na př. Fenitschka 1898, Ma. Ein Porträt 1901 a Im Zwischenland 1902.

Andrée Karel Bedřich (* 1796), knihkupec a majitel uměl. závodu v Praze, od r. 1830 s Al. Borošem, od 1839 samostatně; od 1850 majitel měditiskárny, od 1864 vede knihkupectví s K. Reichen-eckrem.

Andree Karel Theodor (1808—1875), vynikající zeměpisec, původně žurnalista.

upozorňoval v Německu na obch.-polit. význam geografie: Geografie světového obchodu. Nabyl velkého vlivu založením geogr. čas. Globus. Uveřejnil též zajímavé obrázky ze sev. Ameriky a Argentiny.

Andree Richard (1835—1912), syn uvedeného. Pracoval nejdříve jako horní inženýr v Čechách. Byl spoluzaklad. známého geogr. nakladat. Velhagen & Klasing v Lipsku (1873), jež vedl do r. 1890. Po mnoho let řídil čas. Globus, zal. jeho otcem. Největší cenu mají četná díla ze srovnávací etnologie.

Andrée Salomon August (1854—1897), švéd. technik a polární badatel, učinil r. 1897 na základě polár. zkušeností šíleně odvážný pokus, dosáhnouti ze Špicberků sev. polu balonem, při čemž zahynul se svými druhy Fränkelem a Strindbergem.

Andreides Amand, (* 22. II. 1700 v Olomouci). Od r. 1768 žil v Brunšviku, kde † 1. X. 1795. Vzdělával se v Drážďanech a Bayreuthu a perspektivu studoval u G. Bibbieny. Maloval obrazy s náměty historickými.

Andrej ↘ Ondřej.

Andrejev (Leonid Nikolajevič) (* 1871 Orel v Rusku, † 12. IX. 1919 ve Finsku). rus. spisovatel. R. 1897 absolvoval práv. fakultu a vstoupil na dráhu advokát. a novinář. Již jako jinoch s nadšením četl spisy Schopenhauerovy a Nietzscheovy. Několikráte se pokoušel spáchati sebevraždu. Ani ženitba jej neuklidnila. Jsa zaujat chvíli tím, chvíli oním, měnil stále své záliby. Přecházel ze života svob. malíře k životu námořníka a zámeckého pána. Kromě prací beletristic. s úspěchem se zabýval malířstvím. Začal jako feuilletonista moskev. Kurjeru, v němž r. 1897 vytiskl první svou slavnou povídku Bergamot i Garasjka. Povídkou touto upozornil na sebe M. Gorkého. R. 1901 A. vydal sbírku povídek, která přinesla mu uznání široké veřejnosti a slávu. Většina jeho prvních beletr. prací — Peťka na dačě, Žili-byli a p. je psána pod vlivem L. N. Tolstého a především A. Čechova. Tento realisticko-humanitní směr však brzy opustil a dal se směrem realistického alegorismu a pak impressionismu. Již jeho povídka z r. 1901 Stěna, prozrazuje zvláštní způsob psaní. Další skladby kolísají mezi pesimistickým impressionismem a realistickým alegorismem, Krasnyj směch, (O rusko-japonské válce a revoluci), Povídka o sedmi Oběšených, Saška Žiguljov atd. Po revoluci 1904—1905 nastalo období zmatku a duševní deprese, které obzvláště jasně se obráží v povídkách a dramatech A. V tvorbě jeho je cítit závan dechu doby, kterou nazval sám A. dobou, v níž se stýská duši velkého národa. Tragedii víry prostého venkovského faráře jadrně vylíčil v skladbě Žizň Vasilija Fivejskago (1904). Z dramat. jeho skladeb jedna z nejzdař. je Ekaterina Ivanovna (z r. 1912). Na mnoha jeho pozdějších skladbách pozorujeme mocný vliv F. Dostojevského. Krátce před svou smrtí vydal ve Finsku vzletnou a hluboce dojemnou brožuru, S. O. S., v níž žádá západní Evropu o pomoc rus. inteligenci v krušné době násilí a hladu. Po jeho smrti vydán nedokončený spis Dněvnik Satany. Nakladat. Prosvěščenije vydalo 17 svazků sebraných spisů A. Lit.: Vengerov, S. Nov. Ecekl. Slovarj II. Jakovlev, M. Teorija dramy. L. 1927, gl. 12.; Arahažin, K. L. Andrejev (Itagi Tvorčestva). Sp. b. 1910; Kniga o Leonidě Andrejevě. Izd. Gržebina, Berlin 1922. (Paměti M. Gorkého, A. Bloka atd.). Mnohokrát překládán do češtiny: Povídky (1904), Dni našeho žití (1910), Gubernátor (1912), Jidáš Isk. (1910), Povídka o sedmi Oběšených (1909), Červený smích (1905), atd. Spisy 1—6 (1923).

Andrejevskij Sergěj Arkaďjevič (* 1847, † 1918), r. spis. a kritik. Překládal Musseta, Baudelairea, E. Poea a ve svých básních následoval jejich pesimistický směr.

Andrejková Šarlota, ↘ Hlávkayová.

Andrejov, ps. ↘ Andreje Seberiny.

Andrejovič, ps. ↘ Andreje Majera.

Andreossy Antoine-François hr. z (1761 až 1828), fr. gen. a státník. Vstoupil do rev. armády a bojoval pod Napoleonem v Egyptě, hlavně u dělostř. a u zákopníků a podporoval jej (1799) i při stát. převratu. Byl pak dipl. činný v Anglii, ve Vídni a v Cařihradě, přidal se znovu na stranu císařovu po jeho návratu z Elby a patřil k vyjednavačům, kteří po bitvě u Waterloo jednali o příměří. Za Ludvíka XVIII. získal vysoké vojen. post. a pracoval také věd. a polit. Napsal dílo o fr. již. průplavu (v Languedocu), dále psal o polit. otázkách a voj.-techn. vzpomínky na napoleon. války.

Andres (Andreas), malíř v 1. pol. XVII. stol. V Ml. Boleslavi, namaloval r. 1619 obraz znázorňující „zem českou ubohou, od nepřátel divých souženou" a r. 1632 maloval v kostele turnovském.

Andresen Karl Gustav (1813—1891), zasloužilý něm. germanista, činný od roku 1839 do 1870 na gymn. v Altoně a v Mülheimu, od r. 1870 přednášel na univ. v Bonnu. Napsal: Über deutsche Volksetymologie, Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit im Deutschen.

Andresen Ondřej (1828—1871), němec. umělecký historik, jehož důkladná díla jsou ještě dnes cenná. Důležitá jsou: Der deutsche Peintre-Graveur 5 sv., Die deut-

schen Maler-Radierer des 19. Jahrhunderts 5 sv. a Handbuch für Kupferstichsammler 2 sv. V těchto spisech pokračoval po jeho smrti do jisté míry Wessely.

Andreus Jiří Vilém (* 1826 v Londýně), továrník strojů v Praze kol 1870.

Andrews Tomáš (1813—1885), irský chemik a fysik, působil po krátké lékař. praxi jako docent na Queen's College v Belfastu. Po zajímavých pracích o vývinu tepla při chem. pokusech a o spalitelnosti ozónu napsal r. 1861 svůj nejlepší spis, v němž dokázal, že plyny po překročení určité kritické teploty nedají se již tlakem zkapalniti.

Andria, it. město, poblíže Adriat. moře, v kraji apulijském. Má 53.000 ob., výr. hrnčířského zboží. Zal. k. r. 1046, bylo oblíbeným sídlem cís. Bedřicha II. (1215 až 1250). Jižně leží t. zv. Castel del Monte na kužel. návrší, zbudovaný po r. 1240 Bedřichem II.

Andricki Mikuláš (1871—1908), bystrý hornolužický publicista, spis. a překl., povoláním kněz. Vystudoval stř. i vys. školy v Praze; jako člen po převratu zrušeného Lužického semináře přinesl

Mikuláš Andricki.

si odtud zájem o celé Slovanstvo. Na dobrých překladech z polštiny a zejména z češtiny vybrousil vlastní sloh. Z původních prací největší je zdařilá monografie o básníku luž. J. Čišinském (1906), z překladů Jiráskův Gero (1906), úspěšně hraný na luž. ochotnické scéně. Andricki se uplatnil také jako významný národ. pracovník v úporném boji s germanisací; jako redaktor luž. revue „Łužica" v l. 1896—1904 dovedl mluviti stejně výrazně k inteligenci, jako s kazatelny k venkovskému lidu. Jeho břitký a věcný tón postavil jej na prahu tohoto stol. vedle Čišinského v čelo realistické družiny lužické, jejíž kořeny tkví v ideovém realismu Masarykově. Jako duchovní vůdce a učitel českých dětí v zahraničních koloniích saských v Hajnicích a v Žitavě pojistil si A. také své místo v dějinách kulturní vzájemnosti českoluž. — O vývoji Andr. nejlépe poučují jeho Listy z Prahy 1886—1895, vydané M. Nawkou 1925. Celkovou charakteristiku A. v rámci luž. vývoje myšlenkového podal Jos. Páta v Zawodu do studija serb. pismowstwa 1929.

Andrieux, François-Guillaume (1759 až 1833), paříž. právník, musil své místo r. 1802 opustiti, když se odvážil při poradách o Code civil hájiti své stanovisko proti Napoleonovi. Věnoval se pak výhradně básnictví, dovedl sjednotit laskavou jasnost a bohatost myšlenek s pečlivou formou (Mlynář ze Sanssouci). Byl předst. st. školy, čl. Akad. a bojoval proti všem novotám v umění.

Andrieux Louis (* 1840), franc. politik, brojil již proti Napoleonu III. Po zničení císařství byl stát. návladním a později polic. pref. pařížským, o čemž napsal zajímavé vzpomínky. Pro nepřát. ke straně Gambettově přešel do diplom. služby. Později (1888) podporoval živě hnutí pro diktaturu gen. Boulangera. Když zamýšlený státní převrat ztroskotal, ztratil A. všechen polit. vliv.

Andrić Ivo Dr. (* 10. X. 1892, Travnik. Bosna), [redacted]. básník, povídkář a literát. Nejznámější díla jeho jsou: Ex Ponto, 1918, již rok po tom v překladě J. Pelíška vydáno S. Minaříkem v Praze, pak novela Put Alije Djerdjeleza, 1920 a Pripovijetke, 1924. Lit.: Prohaska, Dr. Srbochorvatská literatura, 1928.

Andrić Nikola Dr. (* 5. XII. 1867 Vukovar, Jugosl.), lit. historik a dramaturg, Stud. ve Vídni a v Paříži. Byl žákem V. Jagiće. R. 1891 vydal pod pseud. Miloje Fruškogorac sbírku beletr. skic U Vagonu. Pak následovala řada lit.-hist. prací. V l. 1890 s pomocí St. Miletiće pracoval na modernisaci chorvat. divadla podle vzorů záp. Evr. Mnoho se přičinil v oboru vydavatelském: Zabavne Biblioteke.

Andriolli, Elwiro Michal (1836—1893), malíř polský, studia konal v Moskvě, Petrohradě a v Římě. Bral účast na povstání r. 1863; v l. 1869—71 byl na Sibiři ve vězení. Na tři díly dělí se jeho tvorba: 1. 1871—83, ve Varšavě, maluje scény z rodného kraje, ilustrace do časopisů a kresby humoristické, 2. v Paříži 1883—86 ilustruje svá vlastní literární díla, 3. ve Varšavě 1886—1893 tvoří hlavně ilustrace děl Mickiewicze a Malczewskiho.

Andrijašević Niko (* 1882), chorv. spis. novelista v Sarajevě. Sp. Pripovijesti (1912).

Andrle Otto (* 1882 v Brandýse n. Orl.), vystěhov. se 1903 do Kijeva, kde zařídil obch. a výrobu pleten. zboží. Byl člen. čes. kol. kijev. a čes. komitétu, pokladník Fondu Čes. Družiny. Zúčastnil se politic. akcí a byl člen. Odbočky Nár. Rady v Rusku. Působí obchodně v Praze.

Andrlík Bohuslav (* 9. IV. 1896 v Královicích u Plzně), architekt, prof. st. odb. šk. pro zprac. dřeva ve Val. Meziříčí. Běžné práce architekt., jako návrhy staveb, vnitř. zaříz. soukr. i veř. budov, návrhy pomníků atd. Člen Syndikátu výtv. uměl. čsl. v Praze.

Andrlík František Josef, * 1852, spis. dobrodruž. povídek pro mládež. Spisy: Bludnou cestou, 1894. Cestou do Australie, 1904. Černý missionář, 1885. Český Robinson, Dobrodinci lidstva, 1896. Hasnoucí půlměsíc, 1914. Nerozluční, 1904. Odkaz hajduků, 1888. Robinsonka, V záři půlměsíce, 1903. Z jihu, 1891. Z vlasti a ciziny, Za chlebem, 1907 a j.

Andrlík Karel, Ing. (* 1861), profesor techn. chemie na č. vys. učení technickém (od r. 1905). Vynikající cukrov. odborník.

Androcles, podle vyprávění Aula Gellia řím. otrok, který uprchl do jeskyně na afr. poušti, aby unikl krutému pánovi. Tam uzdravil raněného lva a dravec jej pak následoval jako pes. Konečně byli oba zajati a v areně cís. Tiberia štváni k boji proti sobě. Lev se však na A. nevrhl, nýbrž ulehl mu k nohám. Císař pak daroval A. život. Tato historie byla často umělecky zpracována, naposledy satiricky G. B. Shawem.

Androgyne (řec.), oboupohlavní hermafroditi, používá se často v zoologii a v botanice.

Androidi, automaty lidské postavy, které mají konati práce pokud možno lidské. Snahou mnohých moderních vynálezců na poli techniky je, sestrojiti takové automaty, které by vykonávaly určitý počet lidských funkcí a jež by bylo možno říditi elektricky. Dosavadní snahy jsou teprve v začátcích.

Andromache, dcera Eetiona, krále thebského (v Kilikii), známá rozkošná choť Hektora trojského. ↗ Achileus zabil jejího otce a sedm bratrů již za jejího mládí a brzy byla odloučena i od své matky. Přimkla se proto tím spíše ke svému choti a k synu Astyanaxovi. I Hektor však se stal obětí Achillovou a její jediné dítě bylo roztříštěno Neoptolemem o městskou zeď. A. stala se válečnou kořistí Neoptolemovou a porodila mu v Thracii tři syny, mezi nimi Pergama. Podle pověsti vdala se po smrti Neoptolemově za Helena, bratra Hektorova a následovala ho přes Epirus do Asie. Tam žila posléze se synem Pergamem, zakladatelem prý města stejného jména. Andromache náleží k nejpůvabnějším a nejdojemnějším postavám z Homerových básní. A. je rovněž hrdinkou mnohých tragedií, na př. Euripidových a Racinových.

Andromeda, čes. kyhanka, nehojná rostl. z čel. vřesovitých, rostoucí hl. na rašelinách vyšších poloh. A. polifolia — k. bažinná.

Andromeda, podle řec. mythologie dcera krále Kephea z Äthiopie a Kassiopy. Na základě věštby musel ji otec vydati mořské obludě a byla proto přikována na mořské skále. Aby byla zachráněna, byla přislíbena její ruka Perseovi, který právě porazil Gorgy a toužil po ní. Když však Perseus obludu zabil, upíral mu její ruku Phineus, bratr Kepheův, na základě starších nároků. Perseovi se podařilo získati A-u teprve tehdy, když ukázal hlavu Gorgů svému protivníku, který pouhým pohledem zkameněl. A. měla v Tirynsu šest dětí; platí za matku Persů, podle jména nejst. syna. A. i Perseus se často vyskytují v umění (↗ Rubens, Corneille, Sophokles, Euripides).

Andromeda, hvězda, bez dalekohledu lze pozorovati toliko často viditelnou A-inu mlhovinu, v blízkosti Persea.

Andromedaidy, roj meteorů, zjevující se kol 24. listopadu, má svůj bod záření (radiant) v souhvězdí Andromedy.

Andronicus, Lucius Livius, řec. původu, pocházející z Tarentu, stal se po dobytí tohoto města (272 př. Kr.) otrokem a domácím učitelem Marca Livia Salinatora. Je pokládán za zakladatele řím. komedie; přeložil první Olysseu do latiny. Z jeho díla se zachovaly toliko zlomky.

Andronikus, jméno četných byzantských (vých.-řím.) císařů. Andronikus I. (Komnenos) (1118—1185), vnuk Alexia I., posl. z dyn. Komnenů. Znam. státník a vojev., avšak zhýralého a bouřl. char. Za vlády svého bratrance cís. Manuela vedl život plný dobrodružství. Brzy se těšil největší přízni, brzy byl uvězněn, pak znovu u Rusů nebo u Turků ve vyhnanství, mezitím bojoval v Uhrách, stále byl však zmítán milost. vášněmi, takže ještě ve věku 56 let unesl vdovu krále ↗ Balduina jerusalemského. Když cís. Manuel zemřel (1180), svrhl jeho nedospělého syna Alexia II. a prohlásil se r. 1183 císařem. Byl nenáviděn pro svou přísnost, hlavně šlechtou, a již r. 1185 povstáním zbaven moci a vydán nepřátelům, kteří jej celé dny mučili a konečně pověsili za nohy.

Andronikus II., Paläologus (1260—1332) následoval r. 1282 po svém otci Michaelovi, povolal do země na pomoc proti Turkům „Velkou katalánskou kompanii", bandu špaň. dobrodruhů, vedenou Rogerem di Flor. Když si počínali příliš volně, usmrtil jeho syn a spoluvládce Michael IX. Rogera; A. nemohl však zabrániti, aby cizinci nezpustošili Macedonii a Thracii a nezmocnili se kníž. athénského. Po synově smrti pozvedl se proti němu jeho vnuk A. III. a donutil císaře, aby se poděkoval.

Adronikus III. (1296—1341), donutil svého děda, aby jej učinil r. 1325 spoluvládcem, r. 1328 pak mu ustoupil docela. Jeho vláda byla vyplněna boji, při nichž ztratil velká území, jmenovitě v Malé Asii, ve prospěch Turků. Ze své nové kořisti v Thessalii a v Epiru musel mnoho postoupiti Srbům, stále mocnějším (Štěpán Dušan); rovněž i části Bulharska a Macedonie. Podařilo se mu získati zpět od Benátčanů ostrovy Lesbos a Chios.

Adronikus IV. (1376—1385), svrhl ve spolku s tureckým následníkem trůnu svého otce Jana V., když tento hledal v cizině pomoc proti Turkům (1375). Panoval jen do příštího roku, kdy byl svým otcem zajat a oslepen. Po letech byl osvobozen Benátčany a zemřel v Thracii.

Andronikus z Rhodu, řec. filosof, byl uznáván k. r. 50 př. Kr. za vůdce peripatetické školy. Největší zásluhy si získal novým vydáním spisů Aristotelových.

Andropogon, čes.: vousatka, tráva rostoucí na suchých teplých lokalitách. A. ischaemum — v. obecná.

Andros, řec. ostrov, nejsev. z Kyklád, jehož sev. hrot je přesně na východ od Athen. Od ostrova Euböa jej odděluje Porthmos Kaphereos (Canale d'Oro), jehož horské pásmo na A. a na jv. ležícím ostrově Telos pokračuje. A. je 40 km dl., měří asi 400 km² a má 19.000 ob. Nejv. bod měří 974 m n. m. Na vých. pobřeží leží hl. m., přístav Andros. Ovčáctví, olej a vinařství. K Řecku byl ostrov připojen po boji za osvobození r. 1829.

Andros (Andros Island, Saint Andrews), největší skupina Bahamských ostrovů, v Atlant. oceánu sv. od Kuby Ostrovy leží na vých. okraji velkých bahamských korálových mělčin. Jsou těžko přístupné, na nízkých březích roste mangrove, ve vnitrozemí cenné mahagonové lesy.

Andruszów, vesnice v okr. Krośnieńským, gub. Smolensk (Rusko), proslulý tím, že tam bylo r. 1667 (31. ledna) uzavřeno příměří mezi Polskou a Moskvou. V tomto příměří zřekla se Polska ve prospěch Moskvy zemí: Smolenské, Czernigovské, Siewierszczyzny, Ukrajiny zadněpranské a části Vitebštiny (města Vjelіž, Sjebjež a Nevel), zároveň postoupila jí na dvě léta Kijev. Hranice ta potvrzena na konec mírem Grzymultovského (r. 1686) a udržela se s nevelkými změnami až do prvního dělení Polsky.

Andrychów, městečko nad řekou Wieprzówkou v okr. Vadovice (vév. krakovské); 4171 ob. okr. soud, průmysl tkalcovský, cihelny a výroba alkohol. nápojů. Koželužny, mlýny, továrny na víno a kořalky, pily. Stanice na žel. dráze Bílsko—Vadovice. Leží 333 m n. hl. m.

Andrzejowski Antoni (1785—1868), zasloužilý botanik a literát. Žák univ. vilenské a lycea krzemienieckého. Dlouhá léta přebýval na Ukrajině. Mimo práce botanické (Flora Ukrajiny, 1869), vydal čtyřsv. pamětníky Škrábaniny starého Detinka o Volyni (1861), jichž druhou serii tvoří hist. pověsti: Synové Vladyslawa Hermana, a Dobieslaw (1866). Jevil též zálibu pro krásné umění (vzdělával se v malířství pod řízením Oleszkiewicze).

Andžoi (Andžui), město v sev. Afganistaně. Leží 330 m n. m. na cestě do Samarkandy.

Androtius Fulvius, it. kněz v XVI. stol., spis. eucharistického díla Hody duchovní (česky vyšel 1631).

Andujar, špan. okr. hl. m. v Andalusii, v záp. části prov. Jaén na ř. Guadalquivir. Má 18.000 ob. a je známo hrnčířstvím (alcararzas, jarras), vyrábí chladicí nádoby na vodu pro celé Španělsko.

Anekdota (řec.), krátká historka se zaostřenou pointou. Klasické a. psal ve Francii spisovatel Chamfort; v Německu Heinrich von Kleist.

Anemochord (řec., větrná struna), zvl. nástroj, vynalezený r. 1789 J. J. Schnellem v Paříži a tvořící spojení varhan s klavírem. Měchy je hnán vzduch na struny, čímž se vyluzují tóny. Zvuk tónů byl velmi pěkný, nástroj se však hodil jen na pomalou, klidnou hru. A. byl postaven podle vzoru Aeolovy harfy a známí hudebníci Kalkbrenner a Henri Herz navázali znovu na tento nástroj svým Piano éolien.

Anemoklinograf, přístroj k samočinnému zaznamenávání pohybu větru na horizontálu. Podle anemoklinografu lze vypočítati za daných horizont. komponentů velikost vertikálního pohybu.

Anemometr, větroměr, který měří sílu větru a jest spojen se zapisujícím přístrojem. Lit. Marvin, Anemometry (1900). A. (v hor.) slouží určení rychlosti důlních větrů. Nejčastěji užívá se v hor. a. větrníčkových, opatřných počitadlem hodinkovým.

Anemone, čes. sasanka, čel. Ranunculaceae — pryskyřníkovité. Vytrvalé byliny s pěknými květy. A. nemorosa — sas.

Anemone nemorosa.

Anemone pratensis.

hajní, kvete bíle v III. IV. a V. měs. A. ranunculoides — sas. pryskyřníkovitá, v tutéž dobu kvete žlutě.

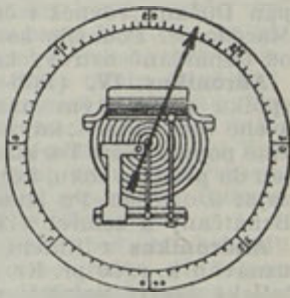
Anenský klášter, na St. m. v Praze, byl zrušen za Josefa II. r. 1782. Původně tu býval kostel sv. Vavřince, zal. podle Hájka r. 927 od sv. Václava, potom sídlo Templářů, kteří kostel přestavěli a zbudovali si tu klášter do r. 1253. Po zrušení řádu r. 1312 dostali klášter Johannité-Maltézáci; r. 1313 koupily jej jeptišky řádu sv. Dominika u sv. Anny, které se sem přestěhovaly z Újezda na M. Straně. Za nich byl klášter přestavován a zvětšen — nynější kostel. R. 1669 přestavěno celé průčelí do náměstí. Za válek husitských byl klášter ušetřen, protože se jeptišky uvolily přijím. pod obojí. R. 1553 zemřel ve zdejším klášteře kronikář Václav Hájek z Libočan a zde v kostele pochován. V 17. a 18. stol. žily zde mnohé sestry z řádů šlechtických a klášter bohatl. Chovanky klášterní vynikaly dobrým vzděláním hudebním. V kostele hrával jako student později slavný skladatel Christoph W. Gluck (1714—87). Za Josefa II. klášter zrušen a budovy koupil Jan Tichý, r. 1795 pak dvorní knihtiskař Jan Ferd. ze Schönfeldu. Od r. 1835 v býv. klášteře je tiskárna Haasova. Kostel je rozdělen na patra pro potřebu tiskárny a skladu. Nástěnné obrazy byly před válkou částečně opraveny. Na zevnějšku zachoval si svůj tvar částečně z pol. 13. stol., částečně ze 14. V r. 1870 snesena věž, jež ze čtverhran. přecházela v osmihrannou, zůstala jen do výše klenby kostelní na jihu, kde býval hlavní vchod, nyní do polovice zazděný. Ohromná klenutá kruchta zabírá skoro třetinu kostela. V nádvoří klášterním jest býv. kvadratura, ze dvora ovšem zazděná. V ní, asi v býv. sakristii, jest olejový obraz P. Marie na stěně asi z r. 1728.

Anepigrapha (řec.), bez nadpisu.

Anerio Felice (1560—1614) v Římě, vynikající it. komp. duch. hudby, žák Palestrinův a Naniniův, zpíval s počátku soprán v papež. sboru a stal se posléze na místě svého učitele skladatelem papež. kapely. Jeho hymny, madrigaly a p. jsou zvl. dokonalé a byly zprvu pokládány za díla jeho velkého učitele.

Anerio Giovanni Francesco (1567 až 1620), bratr předchozího, také nejdříve zpěvák za vedení Palestrinova, pak po nějakou dobu činný na polském královt. dvoře, zemřel jako kapelník v Římě. Napsal mnohé dobré komposice a hlavně si získal zásluh o utvoření oratoria.

Aneroid (řec,. ne vlhký). Arenoidovým tlakoměrem rozumí se barometr bez tekutiny konstruovaný Vidim. Skládá se z kov. krabice, jejíž víko je z pružného, vlnitého plechu. Pohyby víka při změnách tlaku vzduchu jsou přenášeny pomocí pák a jsou viditelny na ciferníku.

Aneroid.

Anet Claude (* 1883, žije v Paříži), fr. spis., vzbudil pozornost románem Ariane, jeune fille russe, v němž líčí vývoj posl. předválečné ruské mládeže, zvl. žen. Popisování ruské ženské duše stalo se pak jeho specialiiou. V mládí byl fr. tennisovým mistrem a napsal také duchaplnou a nadšenou knihu o fr. tennisovém geniu Suzanne Lenglen.

Anethol, nachází se ve větším množství v anýzovém oleji.

Anethum, čes. kopr, pěstovaná rostlina z čel. okoličnatých (Umbelliferae), původem z Vých. Indie, Persie a Kavkazu. A. graveolens — k. zahradní.

Aneurysma, rozšíření stěn krevních (arterielních) cév následkem jich onemocnění. Příčina nejčastější: poranění neb syfilis. Nebezpečí protržení a vykrvácení.

Aneuzephalus, zrůdnost, chybí-li zčásti neb zcela mozek.

Anexe (lat. spojení), znamená akt připojení země poraženého státu k území vítězného státu. Annexionisty se nazý-

vají politické skupiny, žádající po vítězné válce rozšíření vlastního státu.

Anežka, svatá a mučednice. Památka její se slaví 21. ledna. Byla popravena mečem, když jí plameny neublížily.

Anežka Česká blahoslavená, dcera krále Přemysla Ot. I., * 1208, † 2. 3. 1282. V 16 letech byla zasnoubena mladému králi Jindřichovi VII., ale ze sňatku sešlo pro pikle vév. rak. Leopolda VI., rovněž sešlo z námluv angl. krále Jindřicha III. Anežka však zatoužila po klidu klášterním podle vzoru své tety Anežky, abatyše kláštera svatojirského. Založila klášter sv. Františka v Praze a sama stala se jeho abatyší. Vedle kláštera panenského podle řádu sv. Kláry byl tu klášter menších bratří sv. Frant. a hospitál pro chudé. R. 1238 byl hospitál oddloučen od kláštera a z duchovního bratrstva vznikl řád křižovníků s červ. hvězdou, který se pak usadil u Karlova mostu. R. 1253 zemřel věrný rádce A., bratr její král Václav I., a tělo jeho pohřbeno v klášteře. R. 1277 vstoupila do kláštera dcera Přemysla Ot. II., 13letá Kunhuta s 10 pannami. R. 1279 utekla se sem ovdov. královna Kunhuta, nemohouc se dočkati, aby syn její Václav II. byl propuštěn z Bezdězu. A. zemřela v 74 letech 2. března 1282. Už r. 1328 snažila se Eliška Přemyslovna, choť Jana Luc., aby A. byla prohlášena za svatou, ale teprve přičiněním arcib. Bedřicha ze Schwarzenberka byla papežem Piem IX. dekretem z 3. XII. 1874 prohlášena za blahoslavenou. A. už odedávna těšila se veliké úctě, byly skládány legendy o ní, malována její podoba i výjevy z jejího života. (Podrobnosti a literaturu viz Bohověd. slovník I., 1912, str. 441.)

Angara, sibiř. řeka, přítok ř. Jeniseje, ústí 60 km jv. od města Jenisejsku. Protéká jez. Bajkalským, teče k. Irkutska sz. a sev. směrem a její dolní tok pod názvem Hor. Tunguska proudí záp. směrem do Jeniseje. Má četné přítoky, na l. bř. Irkut, Oka-Isa a Tasja, na pr. bř. Ilim a j. Úpravy toku umožňují v novější době plavbu parníky k Bajkalskému jez.

Angažovati (franc.), osobu — přijímati někoho do služby, za účelem vykonávání označeného zaměstnání (ob. postavení); angažovati věci, zatížiti věci pohyblivé i nepohyblivé na jistou dobu.

Angelar, žák a následovník slovanských apoštolů Cyrila a Methoděje z druhé polovice 9. st. A. spolu s jinými žáky, Klimentem a Naumem, přišel z Moravy přes Bělehrad na Balkán. Zemřel v Bulharsku v domě vladaře Časlva.

Angeli Jindřich z (1840—1925), rak. portretista, stud. ve Vídni, v Düsseldorfu, v Mnichově a v Paříži, získal si přízně nejvyšší intern. aristokracie a portretoval členy vládnoucích rodin v Rakousku, v Rusku a v Prusku.

Angeli-Radovani Branko (* 22. 1. 1878 u Dubrovníka), sochař, malíř a publicista. Vystavoval své práce ve Vídni, Neapoli, Miláně, Paříži a Londýně. Nyní je učitelem na střední škole v Záhřebě.

Angelica (doplň vox = lat. andělský hlas), dříve velmi používaná píšťala varhan, velice mile a něžně znějící, podobně jako vox humana. Dnes se jen málo používá, → varhany. A. bylo také označení pro loutnu, velmi oblíbenou přede dvěma stoletími.

Angelica, hrdinka slavného eposu Ariostova Zuřivý Roland, byla ve středověku pro svou něžnost a milostnost přímo příslovečná.

Angelica, silvestris, č. děhel, rostlina z čeledi okoličnat. (Umbelliferae) dává kořen proti otravám a k jiným účelům lidového lékařství. Ještě mocnější je t. zv. andělika, příbuzná rostlina vědecky zv. Archangelica officinalis, kterou pěstují mnohde ve velkém (Sasko) a z jejího oleje připravují medicinální likér „andělíčkový“. Je oblíben hlavně při žaludečních obtížích.

Angelica officinalis.

Angelico da Fiesole Frà Giovanni (1387—1455), italský mnich a malíř, jenž upřímnou zbožností, naivní půvabností a něžným, barvitým utvářením svých nesčetných obrazů získal zvláštní místo a ještě dnes vzbuzuje v divákovi dojetí a obdiv. Jeho skutečné jméno bylo Guido, avšak při vstupu do kláštera ve Fiesole dostal duchovní jméno Giovanni. Již za svého života byl pro zbožnost a něžnost svého díla nazýván „andělským“ (angelico) a pod tímto jménem se také zachoval potomstvu. Po smrti byl prohlášen za blahoslaveného, proto se mu dává často přídomek il beato. Lit. G. C. Williamson, Fra Angelico, London 1901.

Angelina Branković (Matka Angelina, † 1510), dcera Arijanita elbasanského. R. 1460 se provdala za slepého vladaře Stevana Brankoviče. Po smrti manžela v pokročilém věku vstoupila do kláštera.

Angeln, Angili nebo Anglii, germánský národ, usedlý pův. na dolní Sále, pak na vých.-moř. pobřeží v dnešním Šlesviku. Společně se Sasy a Juty podnikli za stěhování národů k. r. 450 útok na Brity a sloučili se se jmenovanými kmeny po úspěšném dobytí v národ ☞ Anglosasů.

Angeln, kraj v něm. sev. Šlesviku mezi Schlei a Flensburgem. Kraj má těžkou morénovou půdu. Aby byly pole a louky chráněny před větrem, je půda ohraničována náspy porostlými křovinami. Bohaté území má 45.000 ob. Hl. m. Kappeln.

Angelus (lat. anděl), v katol. církvi ☞ andělský pozdrav, třikrát denně prováděné vyzvánění k modlitbě.

Angelus Silesius (lat., slezský anděl), básnické jm. lékaře Johannesa Schefflera (1624—1677), později přestoupil ke katolictví a nakonec se stal františkánským mnichem. Jeho hl. dílem je sbírka pořekadel Der Cherubinische Wandersmann a básně Heilige Seelenlust, obsahující mnohé známé kostelní písně.

Anger Frant., ps. ☞ Frant. X. Svobody.

Anger Moric (* 12. III. 1844 v Sušici, † 2. VIII. 1905 v Praze). Houslista, kapelník v Salcburku, ve Vídni, Štyr. Hradci, od r. 1881—1905 v Nár. div. v Praze, řed. kůru u křížovníků. Složil sbory, pís. a hud. sklad. hl. veselého rázu (Program ke 100. provozování Prodané nevěsty), zejm. hud. k Strakon. dudáku, k Jiříkovu vidění, operety (Záletníci 1882 a j.), balet. hud. Štědroveč. sen (1886), V baletním sále (1904), Děti kapit. Granta a j.

Angerer Gottfried (1851—1909), stud. v již. Německu hudbu a působil tam a ve Švýcarsku jako dirigent, zemřel jako řed. hud. akad. v Curychu. Psal oblíbené balady pro muž. sbory.

Angerer Karel (1838—1916), vynalezl nový způsob chemického uměl. tisku a založil r. 1870 ve Vídni reprod. ústav, ještě dnes pracující.

Angerer Ottmar von (1850—1918), znamenitý bavor. chirurg, stud. a počal předn. ve Würzburgu, od r. 1885 v Mnichově, kde se stal v r. 1890 řád. prof. a přednostou chirurg. kliniky. Uveřejnil m. j. studie o nemocech hrtanu a lymfatických žlaz.

Angerer Victor, zlepšil fotograf. techniku a založil se svým bratrem Ludvíkem ve Vídni uměl. naklad., jež nákladně vydávalo reprodukce slav. uměl. děl. Zemř. 1894.

Angermann David, malíř miniatur v Chebu z konce XVIII. stol. Žák Ant. Grafa v Drážďanech.

Angermannelf, švéd. řeka v Norrlandsku, 450 km dl. Odvodňuje skand. pohoří v j.-v. směru, protéká čet. jezery v Lappmarku a v Angermannlandu a ústí sev. od Hernösandu do Bottnického zálivu. Na trati as 100 km je splavný.

Angermannland, sev.-šv. území u Bottnického zál. se 173.000 ob., protéká jím dolní tok ř. Angermannelf. Důlež. místem je příst. m. Hernösand. A. je velmi navštěvován pro svou přírodní krásu.

Angermeier Jan Vojtěch. * 1674 v Bílině v Čechách. Oženil se v Praze r. 1699, od těch dob žil v Praze trvale a byl tu také pohřben 18. X. 1740. Jest pokládán za žáka R. Byse a maloval nejzdařileji květiny polní a zahradní plodiny a miniaturní zátiší. Do pořádku malířů staroměstských byl přijat 9. V. 1700. Některé jeho obrazy jsou zachovány v obrazárně strahovského kláštera v Praze (Zátiší s melouny 1738) a ve sbírkách soukromých; i v cizině jako v obrazárně ve Zvěříně (4 výjevy ze života zvířat v širém poli), ve Schleisheimu a j. Jeho žáky byli známý malíř květin Kašpar Hirschely, Jak. Vavř. Jahn a K. Kastner.

Angermünde, brandenburské okr. m. ve vlád. okr. Potsdam o 8755 ob. Má tov. na nábytek a záv. pro emailování. Zachovaly se zbytky star. měst. opevnění a krásný farní kostel (St. Marien), časně got. stavba ze 13. stol.

Angers, hl. m. depart. Maine-et-Loire v s.-z. Francii. Má 87.000 ob. a leží na ř. Maine, splavné, vlévající se 8 km dále do Loiry. Železn. uzel. Vlastní m. leží na l. břehu. Staré město bylo v 19. stol. téměř úplně přestavěno. Místo starých opevnění byly zřízeny stromové aleje. Na pr. bř. leží předm. Doutre. V blízkosti jsou velké břidličné lomy a A. je trhem na břidlici. Za dob římských bylo A. pod jménem Juliomagus hl. městem Andegavů. Ve středověku hl. město hrabství Anjou, bylo přiděleno k Anglii, avšak r. 1204 bylo navráceno Filipem II. Francii. A. utrpěl zvl. za nábož. válek v l. 1560—1589.

Angers, malíř hist. výjevů a architektur v prvé pol. XVIII. stol. Od něho portrét sochaře Matyáše Brauna.

Angersburg, vých.-pruské okr. m., ve vlád. okr. Gumbinnen v Mazursku. Má pily, mlýny, tov. na stroje a nejv. ústav pro chov rybího potěru v Německu. 6927 ob. Leží na ř. Angerapp, 3 km sev. od Mauerského jez.; zde počíná paroplavba po mazurských jezerech.

Angina, onemocnění hrtanu, jícnu a mandlí. Zánět přivádějící značnou fysickou i duševní skleslost. Může vésti až k zadušení. Zvláště A. pectoris je nebezpečná.

Angkor-Wat, město ve fr. Kambodži, několik km sev. od Toulé-Sass (= velké jezero). Jsou to trosky býv. hl. m. Kam-

bodži. Zde založili království ze severu přicházející Khmerové. Trosky patří k nejkrásnějším, zvláště chrám Šivy, obvodu 4 km, je vyhledáván budhistickými poutníky.

Anglaise (fr. anglická), dříve označení v hudbě pro mírný tanec. A. sestává z dvou opakování po osmi taktech.

Anglesey (ostrov udic), nebo Mona, je plochý ostrov v Irském moři v sev.-záp. cípu Walesu, od kterého jej dělí úžina Menai. Jeden z obou spojovacích mostů, most Brittania, patří mezi nejznámější. Ostrov je úrodný a bohatý na měď. Tvoří hrabství o 52.000 ob. Hl. m. Beaumaris.

Anglesit, v přírodě se vyskytující nerost: síran olovnatý.

Angleur, předměstí belgického m. Lutychu s 11.000 ob.

Anglická náplast (Emplastrum adhaesivum anglicum, Taffetas adhaesivum), hedvábná látka („Taft") různobarevná, která jest na jedné straně potřena vyzovinou, na druhé pak benzoovou kyselinou. Používá se jí na malé nehnisající rány, poněvadž za nepřístupu vzduchu se rychleji hojí. Náplast je třeba navlhčiti vodou, nikoliv slinami. Také v době rokoka se malých černých náplastí používalo jako krášlícího prostředku („mouches").

Anglické uhelné prádlo upravuje uhelnou rubaninu (směs uhlí s kamenem) tak, že se nejdříve v **u**-m **p**-e, v ↷ sazečkách oddělí kámen od čistého uhlí a pak se toto teprve třídí podle velikosti. U nás a. u. p. na většině dolů kamenouhelných, zvláště v revíru ostravsko-karvínském.

Anglicismus, angličtění, používání tvarů angl. řeči; anglicista — filolog zabývající se studiem angličtiny.

Anglie ↷ Britanie Velká.

Anglikánská církev, jméno církve od r. 1534 od Říma odloučené. Její hlavou je král a příslušníky tvoří 20 mil., t. j. tři pětiny všech angl. protestantů. Odluka od Říma byla provedena napřed jenom králem Jindřichem VIII., protože papež odepřel požehnati jeho sňatku s Kateřinou Aragonskou. Až kolem 1550 byla provedena skutečná rozluka za pomoci různých něm. a švýc. teologů. Církevní řád ustaven r. 1559: Book of Common Prayer (Všeobecná kniha modliteb a zpěvů) a ve vyznání víry 39 článků z r. 1571 byl ustanoven hlavou církve (defenso fidei) král, vedle něho dva arcibiskupové, z Canterbury a Yorku, a 35 biskupů. Biskupové zasedají ve sněmovně. Primasem a prvním peerem země je arcibiskup z Canterbury. Biskupové a duchovenstvo tvoří House of Convocation. Od r. 1868 se konají roční círk. sněmy za přít. laiků. A. církev je zcela zvl. druhu a liší se ode všech ostatních. Je nár. majetkem Angličanů. Během doby se naprosto přizpůsobila potřebám a požadavkům angl. lidu. Nejvíce se podobá církvi řím.-kat. a jsou stálé snahy pro opětovné sblížení církví. Církevní daň je od r. 1868 zrušena. Samostatné sesterské církve má A. c. v Irsku, Skotsku, ve Spoj. státech, v Kanadě, Australii, Indii a Africe. Asi dvě pětiny angl. protestantů nepatří do A. c. Tvoří větší a menší sekty, přípustné zákonem z r. 1689. V poslední době je autorita Common Prayer Booku dosti otřesena, volá se po reformě a celá záležitost církve se přenáší na pole parlamentního boje. V Anglii je o círk. věci ohromný zájem. Pak je též pochopitelný boj o círk. život, vystavený nyní libovůli episkopátu.

Angloamerikáni, potomci anglických přistěhovalců v Jižní Americe.

Anglofrancouzsky (též Anglonormansky), název řeči, kterou po dobytí Anglie Vilémem z Normandie (1066) po staletí mluvila vládnoucí vrstva v Anglii. Normani byli sice germ. původu, avšak převzali fr. řeč a kulturu tak dokonale, že se stala úř. i obcovací řečí normanských vládců. Když Jan r. 1207 ztratil Normandii, začínají se jeviti rozdíly mezi a. a mezi francouzštinou. A. však zůstávala úř. řečí i nadále, až Jindřich IV. Bolingbroke (1399—1443) zavedl angličtinu na její místo. V a. řeči se zachovalo hodně lit. památek.

Anglomanie, přehnaná záliba v angl. řeči, mravech a p. Opak je anglophobie (z řeckého phobos = bázeň) — znamená nepřízeň k Anglii.

Anglonormani, ve fr. Normandii se vyskytující koně, původně těžký druh; později křížením s angl. plnokrevníky přešel v lehčí typ.

Anglosasové, označení pro Angelny, Sasy a Juty, kteří se nastěhovali před polovinou 5. st. na již. a vých. pobřeží anglické; tohoto pojmenování bylo použito po prvé Paulem Diaconem, historikem Langobardů z družiny Karla Vel. Vyjma Walesu a poloostr. mezi průplavem a zál. bristolským podrobili si Angelnové a Sasové brzy celou Anglii. Vyvinulo se sedm různých panství s král. vládou, a to Kent (Jutsko), Essex, Sussex, Wessex (vých., již. a záp. Sasko), Vých. Angeln (Suffolk a Norfolk), Mercia (střed) a Northumbria (sever země). Zatlačení Britové hájili z Cornwallu spojení s Bretaní. Křesťanství rozšířili mezi dobyvateli podrobení Britové a pak i křesť. Irové. Úplné rozšíření křesť. podařilo se teprve mnichovi Augustinovi,

jehož vyslal za tím účelem Řehoř Velký. Ve sporu, zda má býti používáno škotské či římské formy nábož., rozhodla synoda ve Whitby (664) pro Řím. Vznikla biskupství a arcibiskupství, prvá v Canterbury a v Yorku. Arcib. yorský byl nejv. hodnostářem anglosaské církve V r. 829 stal se král Egbert z Wessexu jediným vládcem. Angli stalo se pak obvyklým názvem národa, místo Anglisaxones. Alfred Vel. (871—901) musel těžce bojovati se Švédy a Dány a konečně přece zvítězil. Jeho zásluhou neupadli Anglosasové do stejné odvislosti od Normanů, v jaké byli Britové. Další útoky Dánů vedly r. 1016 k dobytí země. Oba národové bojovali ještě o nadvládu, když nová mocnost vystoupila do popředí. Vévoda Vilém (Dobyvatel) normandský přeplul se svými poromanštěnými Normany kanál a zmocnil se bitvou u Hastingsu (1066) trůnu a říše. Právo a ústava: anglosaský národ se rozdělil na šlechtu (earls), svob. občany (keorls) a nevolníky (theows); mezi poslední patřili Britové. Králové vycházejí ze šlechty. Veřejný život se odehrává ve vesnických obcích (towns), městských obcích (borroughs), sborech sta (hundreds) a krajích (shires). Správci krajů jsou starší (ealdormen), po zesílení král. moci sherifové. Krále volil witenagemot, který také rozhodoval o daních a zákonodárství. Alfred Vel. (C↘) utvořil pevný právní základ, neboť uspořádal a dal sepsati nejasné často polozapomenuté právní přežitky. Anglosasové byli neobyčejně přístupni vzdělání. Winfried Bonifacius, apošt. Němců, byl Anglosasem, stejně Alkuin, správce karolingské vys. školy. Zachovala se anglosaská duchovní umělecká díla již ze 7. stol. Také Boewulf, nejstarší germánský hrdinský epos, který se zachoval, pochází z této doby. Anglosas Beda, jenž zemřel ještě před Karlem Martellem, byl nejvzděl. a nejuč. Germánem své doby. Anglosaská kronika (Anglosaxon Chrinicle) je nejst. nár. hist. dílem germ. národů. Zajímavý je vliv Anglosasů na vývoj angl. řeči. Během 600 let svého panství učinili z angl. řeči, ovšem za použití kelt. a lat. zlomků, řeč germánskou. Když pak r. 1066 byli normánští obyvatelé potlačeni a upadli v poddanství, vznikla podivná situace, kdy vládnoucí národ hovořil ve svých kruzích vlastní řečí, kdežto mezi potlačenými Anglosasy se udržuje stará germánská řeč. Vzájemná nenávist zabraňovala po dlouhou dobu jak ve smíšení ras, tak i ve splynutí řečí.

Anglové, Angili nebo Anglii, národ germánský, usazený nejprve nad dolní Sálou, později na pobř. moře Baltického, v nynějším Šlesviku. Společně se Sasy a Juty podnikli v dobách stěhování národů, okolo 450 r. nájezd na Brity a po podmanění Britanie sloučili se s uvedenými národy pod názvem Anglosasové.

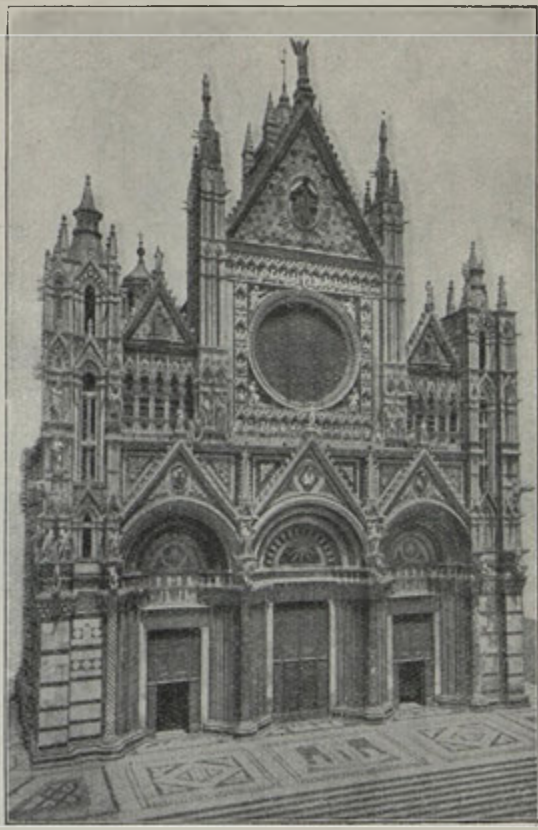
Angol, jihoam. město, hl. m. chilské prov. Malleco. A. má 9000 obyv., obchod dřívím a zemědělství.

Angola, port. Západní Afrika. Rozkládá se od ústí Konga v blízkosti 6. stupně j. š. až po Kunene a Okavango. Nejjiž. cípem dosahuje až 18. st. j. š. V západových. směru je ohraničena poledníky 12. a 24. vých. d. Na sev. a sv. hraničí A. na Belgické Kongo, na v. na Sev. Rhodesii a na j. na býv. Něm. Jihozápadní Afriku. Na záp. hraničí s Atlant. oceánem. K Angole patří též Cabinda, pobř. kraj sev. od ústí Konga. Společně s Cabindou zabírá A. plochu 1¼ mil. km², z pobřeží stoupá kraj v Angolskou vysočinu a k vých., k poříčí Zambezi a Kazai. Kazai pramení ve stř. poh. Angoly. Toto se táhne po 12° j. š. a dělí na sever tekoucí přítoky Konga od přítoků řeky Zambezi. K již. odvodňovacímu území náleží Kunene, která se obrací k záp. pobř., Okavango čili Kubango ztrácej. se na půdě Rhodesie, Kuando, přítok Zambezi a ještě východněji Zambezi samotné. Sev. leží území Kuanzy, tekoucí pod 9° j. š. do Oceánu a Kuanga, ústícího do Kazaie a konečně území Kazaie samotného, odvádějícího své obrovské vodní massy do Konga. Výmoly je vysočina dělena na několik pásem, která činí dojem samost. horstev. Jsou zde i výšky přes 2500 m, na př. hora Moco 2620 m. Podnebím rozpadává se A. na dvě zcela rozdílné části. Totéž platí o vegetaci. Sev. a stř. území jsou ryze tropická a patří k území pralesů, sahajícího od pobř. až do Východní Afriky. Zdejší srážky jsou nápadně vysoké. Caconda v distriktu Benguella má 1600 mm roč. srážek. Podnebí je pro Evropana velmi nezdravé a počet obětí od badatelů až po kolonisátory je ohromný. Jižněji na horách a vnitřní vysočině převládá ráz kapské vysočiny. Srážky jsou menší. Prales přechází v savanny, vyjma údolí, která jsou zalesněna. Vysočiny jsou travnaté lány a křoviska. Tento kraj působí již dojmem jihoafr. Zde je ještě hodně Evropany nekolonisované úrodné půdy Domorodci A. v severní části jsou prim. kmeny, které se ještě stále nevzpamatovaly z arabských otrokář. výprav, jižněji žijí kmeny Bantu, kulturně pokročilejší. Zde je země dosti zalidněna. Ob. kácí lesy a zakládá ornou půdu. V nejjiž. krajích žijí zemědělské bojovné kmeny Ovambo, se kterými mají Portugalci hodně práce.

Gotická architektura.

Dóm v Kolíně n. R.

Dóm v Sieně.

Mariánský kostel v Lübecku.

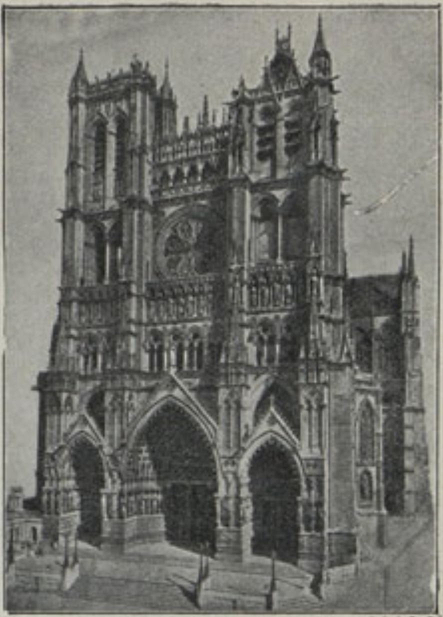

Katedrála v Yorku.

Gotická architektura.

Justiční palác v Rouenu.

Katedrála v Amiensu.

Radnice v Middelburgu (Holandsko).

Katedrála v Burgos.

Počet Evropanů včetně Burů činí 14.000 hlav. V sev. části kolonie žijí Evropani jako kupci, důstojníci a úředníci podél řek na malých stanicích, na jihu též jako farmáři rozptýleni v savanně. Produkty A. jsou kaučuk, slonovina, tabák, palmový olej, palmová zrna, sušené ryby, indigo, rýže, cukrová třtina a j. Mezi dováženými produkty jsou na prvním místě textilie a kořalka (!). Pod portugalským panstvím hospodářství země hynulo a pomýšlelo se následkem špatných poměrů mateřské země i na prodej kolonie. Avšak již před svět. válkou se poměry zlepšily následkem přílivu angl. kapitálu. Na chráněných místech pobř. leží známé přístavy: v sev. části Loanda, sídlo guvernéra. Z L. vede dráha do vnitrozemí až do Malange. Jižněji je Benguella v blízkosti m. Lobitobai, které je spojeno drahou 650 km dl. s Munhango (Matota); dráha se má prodloužiti až do Belgického Katanga. A konečně na jihu je Mossamedes, spojené drahou s Lubango přes Serra da Chella. Dějiny Angoly počínají s prvními zámořskými výzkumnými výpravami Evropanů. Již r. 1484—1486 bylo pobřeží objeveno Portug. Diego Caoem. Území zůstává pod jménem Dongo čili Ambonde jako provincie Konga v portugalské moci. R. 1574 se stává Loanda sídlem guvernéra a jako pevnost zachraňuje při povstání r. 1578 životy mnoha Portugalců a hegemonii země. Další boje podnikali Portugalci proti královně Ginga Bandi. V této době, na poč. 17. st., vystupují na jeviště Holanďané, jako nejobávanější nepřátelé Portugalců v Záp. Africe. Portugalci nemohli se udržeti a i A. přešla v letech 1640—1648 do holand. panství. Pak se Portugalcům podařilo (z Brasilie!) dobýti opět některých kolonií, mezi nimi i Angolu, která zůstala již pod panstvím svých objevitelů.

Angolské dříví, z pobřeží Angoly, velmi podobné dřevu pernambukovému.

Angora, hl. m. Turecka, ležící v blízkosti 40. st. sev. š. a 33. st. vých. d., 870 m n. m. Má 40.000 obyvatelů. Z Eskišehiru na anatolské dráze vede odbočka do A. Až do r. 1923 byla A. velmi zanedbávaná vzhledem k západotureckým městům. Od doby však, kdy se stala hl. m., nabývá i hospodářsky evropských forem. Jižně od A. na vnitřních stepích kvete chov dobytka. Angorská koza a stáda ovcí jsou základem bohatého průmyslu kobercového. A. je hlavním odbytištěm koberců. A., ve starověku Anhyra, byla hl. m. Galatie. Byla důlež. střediskem syrsko-byzantského obchodu. Po svět. válce se zdálo, že mír sěvreský (10. VIII. 1920) zpečetí nadobro osud Turecka. Sultán v Cařihradě byl pod kontrolou angl. děl. Tu se sešlo Národní shromáždění v Angoře, ohlašující pod vedením generála Mustafa Kemal paši odpor až na nůž. 1. XI. 1922 byl sultán Mehmed sesazen a angorské Nár. shr. proklamovalo svoji vlastní suverenitu. Mír lausanský (24. VII. 1923) zlepšil značně podmínky ze Sèvres, jelikož i Anglie se postavila po bok Turků. Francie uzavřela zvláštní mír s angorskou vládou již během měsíce října 1921.

Angorská kočka, v Přední Asii zdomácnělý druh kočky domácí, vynikající dlouhou bílou nebo černou srstí.

Angorská koza, v Přední Asii zdomácnělý druh kozy, oblíbený hlavně k vůli kožišině.

Angorská kožišina, v obchodě se vyskytující kožišina z angorské kozy s měkkými, bílými a hedvábně se lesknoucími vlasy.

Angorský králík, druh králíků s měkkou, zvlášť dlouhou srstí. Nazývá se též hedvábným zajícem.

Angoscioso (ital.), bojácný, neklidný (hudební výraz).

Angosturská kůra, kůra jihoam. Rutazee, z které se získává žaludeční likér, t. zv. Angosturská hořká.

Angot Charles Alfred (1848—1924), fr. meteorolog. Působil od r. 1879 v Paříži, jako gymn. prof. a na centr. met. úřadě, jehož vedoucím se stal r. 1907. Byl činný též na agronom. institutu a členem mezinár. meteorolog. výboru. Konal četná pozorování meteorol.

Angot, Madame, zlidovělá figura lehké fr. rev. literatury. Ztělesňuje humorně rozdíl drsné postavy pařížské prodavačky ryb a jejího velkého polit. vlivu. Osobnost madame A. je dodnes příslovečná hlav. úspěchem Lecoq-ovy operety Dcera madame A., která je ještě předváděna.

Angoulême, fr. m. s 35.000 ob., dřívější h. m. krajiny Angoumois, nyní hl. m. dep Charente. A. leží 104 m n. m. na řece Charentě. Staré hradby jsou zbořeny a nyní vroubí město krásné silnice. Historickou zajímavostí je kathedrála Saint-Pierre v r. 1105—1128 v románskobyzant. stylu stavěná. A. stávalo již za římských dob p. jm. Iculisma. Za normanských vpádů bylo v IX. stol. zbořeno. A. patřilo k Aquitanii a bylo jako hl. m. Angoumois vydáno Angličanům; r. 1373 povstalo proti svým novým pánům. Z vděčnosti bylo hrabství A. povýšeno na vévodství. A. je rodiště Margarety z Valois, pozd. královny navarrské.

Angoulême Louis Antoine de Bourbon, kníže z A. (1775—1844), známý odpůrce

Revoluce a Napoleonův. R. 1792 byl vůdcem fr. emigrantů. R. 1814 se pokoušel urychliti pád Napoleonův a snažil se o dosazení Bourbonů. 12. března 1814 nechal provolati Ludvíka XVIII. králem. Po návratu Nap. z Elby musel uprchnouti do Španělska. Zde potlačuje revoluci r. 1823. Když jeho otec Karel X. (1824 až 1830) po červencové revoluci se vzdal trůnu, následoval jej A. do vyhnanství.

Angra, příst. m. na ostrově Terceira v Atlant. oceáně. Je hl. m. Azorů. A. je sídlo biskupa. Má 10.000 obyv. — většinou portug. a angl. obchodníků.

Angrešt, ♃ Ribes grossularia.

Angri, it. m. v prov. Salerno, v polovině trati Neapol—Salerno, blízko Neapolského zálivu. Má 12.000 obyvatelů zabývajících se většinou tkalcov. V blízkosti A. jsou zříceniny Pompejí.

Angrivarijci, germánský pranárod, sídlící v kraji Wesery. Jejich východní sousedé byli Cheruskové, s kterými bojovali společně proti Římanům pod Germanicem (16 po Kr.). Později přešli k saským kmenům.

Angstroem Anders Jonas (1814—1874), význ. švéd. fysik, působící po svůj celý život na observatoři a na univ. v Upsale. Dlouhou dobu zpracovával magnet. pozorování, získaná při plavbě lodi „Eugenie" kolem světa (1851—1853). Hlavním polem jeho badání byla tepelná vodivost a spektroskopie. Velikou důležitost mají jeho práce o slunečním spektru. Jeho syn Knut Jan A. je rovněž význ. fysikem stejného oboru.

Anguier François (1604—1669), franc. sochař, známý krásnými náhrobky. (Chapelle de l'Oratoire v Paříži.)

Anguier Michel (1612—1686), bratr předcházejícího a též známý sochař. Nejzn. jsou jeho skulptury na Porte St. Denis. Jeho mistrovské dílo je mramorová skupina „Kristovo narození" v kostele Val de Grâce v Paříži. Spolupracoval též na výpravě zámků Louvre a Vaux.

Anguilla, ostrov též hadí zvaný, patří ke skupině ostrovů Leewardských, vých. od Puerto Rica. Má asi 4400 obyv.

Anguillidae — úhořovité, ryby úhořovité, patří mezi ryby kostnaté (Teleostei) a tvoří součást veliké skupiny ryb úhořovitých v širším slova smyslu (Anguilliformes), čítající asi 300 zástupců rozdělených dnes v šest čeledí. Všechny ryby sem patřící vyznačují se protáhlým, hadovitým tělem s boků sploštělým a silnou redukcí ploutví. Ploutve břišní chybějí úplně, prsní u některých zástupců, hřbetní splývá s řitní v jediný ploutevnatý lem, v němž zaniká i ploutev ocasní. Kůže úhořovitých je hladká, slizovitá s drobnými šupinkami, nebo vůbec bez šupin. Otvory žaberní se značně zúžují, takže zvířata mohou dlouhou dobu setrvati na souši; proto také zasílání živých úhořů ve vlhkém prostředí bez vody nečiní žádných obtíží. Ryby úhořovité v širším slova smyslu žijí v mořích pásu mírného i teplého. Mnozí z nich prodělávají svůj vzrůst v řekách (náš i americký úhoř), takže potěr postupuje z moře proti vodě do řek a kusy dospělé táhnou po vodě k moři, aby se zde vytřely. Několik zástupců skupiny žije také ve znač. hloubkách oceánu. Úhoři jsou vesměs ryby dravé, živící se korýši, jikrami i potěrem, větší pak exempláře loví už i statnější rybky, nešetříce ani mladších příslušníků svého druhu. Ba i mladým vodním ptákům a žabám se stane vzrostlý úhoř nebezpečným. Z jiker ryb úhořovitých nelíhne se hned dospělému podobný potěr — jako je tomu u ostatních ryb — nýbrž zvláštní sploštělá a průsvitná „larva", z níž teprve po dlouhé době vyvine se mladý úhoř. Úhoř obecný (Anguilla vulgaris L.) žije ve všech vodách Evropy a zemí ležících kolem Středozemního moře. V našich řekách nechybí téměř nikde, (chybí jen v řekách tekoucích do Dunaje), najdeme ho i v rybnících zdánlivě bez přítoku; při svém stěhování dostane se sem totiž i po mokrých lukách, vlhkým pískem a pod. Živí se většinou rybkami, které přepadá s oblibou při dně, nebo ve spleti vodních rostlin. Škody, které natropí vodnímu hospodářství, vyváží svým chutným masem, pro něž se horlivě loví. Způsob rozmnožování je nanejvýš podivný. Dospělí úhoři z řek stěhují se zpět do moře, aby tu odložili jikry. Místo jejich tření bylo dlouho neznámé, stejně jako jejich vývoj. Až teprve r. 1895 it. učenci Grassi a Calandruccio poznali, že podivná rybička zvaná dotud Leptocephalus trevirostris, vyskytující se každoročně v různých částech moře není ničím jiným, než larvou obecného úhoře. A teprve výzkumy dánského badatele J. Schmidta r. 1922 zjištěno bylo bezpečně místo, kam spějí všichni úhoři ke tření. Je to hlubina Atlantského oceánu ležící zhruba na 57° záp. délky a 26° sev. šíř. Zde dojde ke tření, po němž patrně úhoři zacházejí; nepodařilo se totiž nikdy zjistiti v moři dospělého úhoře po době tření. Z jiker vylíhnou se tu asi 10 mm dlouhé larvy, zcela průsvitné a pohybující se zprvu ve značných hloubkách (200 m); teprve později vystoupí výše k hladině a nastoupí, podporovány mořskými proudy, své putování k břehům evropským. Do ústí řek španělských přijdou ještě

značně nedokonalé, kdežto na sev. k Labi dorazí už jako malí úhořici. V tomto stadiu nazývá se potěr montée a pod tímto jménem přichází také do obchodu k násadám. Řekami putují mladí úhoři dlouho až do nepatrných horských říček; při tom překonávají i vodopády a jezy v cestě jim stojící. Aby bylo usnadněno putování úhořů přes jezy, staví se jim leckde úzká dřevěná koryta vysypaná hrubším štěrkem, jimiž se spojí spodní hladina s vrchní. Do vyšší části říčních toků dostanou se jen samice, kdežto značně menší samci zůstávají blízko ústí řeky. (Tedy v řekách našich jsou většinou samice.) Samice žijí v řekách 9—20 roků, při čemž dosáhnou až 1¼ m délky a 6 kg váhy. Samci opouštějí řeky dříve a jsou maximálně 40 cm dlouzí. Dospělý úhoř liší se od mladšího stadia značně vypouklýma očima a zašpičatělými prsními ploutvemi. Zažívací soustava se v tuto dobu začne redukovati (neboť dospělý úhoř nepřijme již žádné potravy) a útroby vyplní orgány rozmnožovací. Úhoř je oblíbená ryba užitková, při čemž nutno dáti dobrý pozor na jeho krev; obsahuje totiž jed ichthyotoxin, značně příbuzný jedu hadímu. 1 g sera z krve úhoří vstříknut do krve psa, usmrtí tohoto za několik minut. Teplotou nad 60° C se účinnost jedu úplně ničí, takže jako pokrm není úhoří maso nijak závadné. Aby se stav úhořů pozvedl, byla založena v Italii na laguně Comacchio zvláštní pěstírna úhoří, odkud ročně bylo vyvezeno přes 600 tisíc kg úhořů různého stáří. Podobné ústavy existují také na severním pobřeží německém. Úhoř amer. (Anguilla chrysopa Raf.) podobá se značně vzhledem i životem úhoři našemu. Úhoř mořský (Conger conger) žije v mořích pásu mírného i tropického při skalnatých březích. Dosahuje až 3 m délky a 50 kg váhy. Jeho larva podobá se úplně mladým stadiím úhoře obec. Muréna (muraena helena L.) patří do zvláštní čeledi úhořovitých ryb (Muraenidae), neboť u ní chybí i párovité ploutve prsní. Je to dravá silná ryba asi 1—1½ m dlouhá, pestře žlutě skvrnitá. Rybáři se jí bojí, neboť nejen krev, ale i zuby jsou jedovaté. Maso její je velmi chutné a římští labužníci ji pěstovali ve zvláštních nádržích. Ad muraenas! zněl často ortel smrti nad provinilým otrokem, neboť se ve starém Římě věřilo, že nejlepší maso mají mureny tehdy, jsou-li občas přikrmovány lidským tělem. Muréna žije ve Středozemním moři ve skalách při pobřeží.

Anguillulidae, haďátka, drobní červi ze skupiny hlístů oblých Nematoda, žijící buď volně v hlíně či ve vodě nebo parasiticky na rostlinách a zvířatech. Nejznámějším zástupcem této skupiny je haďátko octové (Anguillula aceti Ehrbg), drobounký 1—2 mm dlouhý červík, kterého najdeme téměř v každé nádobě s octem, v němž se hadovitě vlní, obyčejně blízko pod povrchem, mnohdy v celých spoustách. Jakosti octa není nikterak na škodu. Sem patří také hlístek řepní (Heterodera Schachti Schmidt), nebezp. škůdce řepy cukrové. Samice po oplození změní se v pouhou schránku vajíček; larvy se z ní líhnou asi 0·4 mm dlouhé a nastěhují se do mladých kořínků (nejčastěji do řepy cukrové, ale mohou napadnouti i různé jiné rostliny). Když vyrostou, svlékají se pod samým povrchem půdy a nabudou lahvicovité podoby. Z této druhé larvy vyvinou se buďto asi 1 mm dlouzí, červovití samci čile se pohybující, nebo nepohyblivé, citronovitě nadmuté samice. Po oplození změní se samice ve zmíněnou schránku vajíček, čímž je její úkol vyčerpán. Takto se do roka vystřídá 6—7 generací tohoto škůdce. Jiný škůdce rostlin sem patřící je haďátko obilné (Tylenchus scandens Schneider), které způsobuje hálkovitost pšenice. Zrno naplněné bělavou hmotou svinutých larev, jsouc vyseto se zdravými pruhy na pole, dá vznik spoustě larev, které ihned napadnou sousední zdravé rostlinky. Jimi vystoupí až k základu květu, v němž vytvoří hálky, úplně podobné zralým obilkám pšenice; v těchto nádorech pohlavně dospívají, načež oplozená samice naklade spoustu vajíček. Mladé larvy vyplní pak zmíněné černé hálky. Kromě těchto škůdců rostlin patří sem ještě celá řada parasitů živočichů, z nichž někteří cizopasí i u člověka, hlavně v tropických krajinách.

Anguisciola Sophonisba (asi 1530 až 1620), nejnadanější ze šesti malujících sester šlech. rodiny v Cremoně. Byla dobrou portretistkou. Dvakrát provdána. Zemřela ve vysokém věku v Ženevě, kde ji poznal též Van Dyck, který o ní mluví s velkou úctou. Její nejznámější vlastní portrét je ve Florencii.

Angyal Vojtěch (* 1847), známý maď. ak. malíř, profesor kreslení v Kremnici.

Angzal Gejza (* 24. XII. 1888), slov. ak. malíř, studoval v Budapešti, konal stud. cesty do Mnichova a po Italii. Jeho olej „Kremnický klášter" zakoupila Pražská stát. galerie. Jiné význač. olejomalby jsou Akty, Bača atp.

Anhalt, něm. svob. stát ve střed. Německu, obklopený téměř se všech stran Saskem. Jen na záp. hraničí částečně s brunšvickým územím a na sv. s Bran-

denburskem. A. stojí mezi něm. státy na 12. místě. Plocha činí 2299 km². Kromě dvou hlavních dílů, vých. a záp., má A. ještě pět území ležících vesměs v Prusku. Z obou hlavních dílů je vých. větší. Má čtyři okresy: Bernburg, Köthen, Dessau a Zerbst. Záp. tvoří okres Ballenstedt. Vých. částí protéká vých.-záp. směrem Labe a kolmo k němu jeho přítok Mulda. Stejným směrem protéká Sála. Většinou je celá tato část A. rovinou. A. má 351.045 ob., na 1 km 144, což je vyšší než celoněmecký průměr. Zemědělství pokročilé, četné velkostatky. Většinou se pěstuje řepa. Doluje se hnědé uhlí, kamenná sůl a soli draselnaté. Z řek jsou splavny Labe a Sála. Zřízení je, jako říšské, demokratické a republikánské. Členové sněmu se volí na tři roky, stát. ministerstvo má tři členy. Sídlo vlády je Dessau. Otto zv. Bohatý, hrabě askánský dokončil stavbu hradu Anhalt v údolí Selhy. V rukou jeho potomků zůstala vláda až do r. 1918. Pův. vládli jen v Askanii. Syn Otty, Albrecht, zv. Medvěd (1123—1170), hrabě ballenstedtský, rozšířil askánskou osadu o okres Zerbst, z něhož zapudil Slovany. Z jeho syna Otty pocházejí brandenburští Askánci, jichž rod vymírá r. 1320. Jeho syn Bernhard I. (1170—1212) obdržel dědictví obsahující: Aschersleben, kraj na dolním Harzu, na Sále, Labi a Muldě. On první se jmenoval hrabětem z Anhaltu. Jeho potomci jsou vév. Sachsen-Wittenberg a Sachsen-Lauenburg, jich rody vymírají 1422 a 1689. On je konečně též předkem kníž. rodu Anhaltského. Hlavní rozštěpení rodu bylo r. 1603. Joachim (+ 1586) sjednotil všechny anhaltské kraje naposledy a r. 1603 rozdělili se jeho synové tak, že vznikají 4 rody: desavský, bernburgský, zerbstský a köthenský. Rod zerbstský vymírá 1793, köthenský 1847 a bernburgský 1863. Tím spojuje se Anhalt-Dessau zase v jednu ruku. R. 1543 byl A. získán pro luteránskou víru. Ve třicetileté válce území velice trpělo. A. měl hodně vojevůdců, jako Kristian z A. (1568 až 1630), Leopold (1693—1747). V napoleonských válkách se anhaltští připoj. k rýnskému svazku. R. 1852 se dostává celé zemi konstit. zřízení. Ve válce r. 1866 postavil A. po boku Prusů 93. pěší pluk. O převratu r. 1918 se vzdal koruny regent kníže Aribert jménem nezletilého následníka Joachima. — Vojsko. Prvním vojskem A. byl r. 1795 založený desavský sbor myslivců. V dobách rýnského svazku postavily anhaltské státy společný sbor pěchoty, ke kterému ještě připojily jízdní pluk myslivců. R. 1866 byla uzavřena vojenská konvence s Pruskem a byl utvořen 93. anhaltský pěší pluk. Jeho nástupcem je nyní 2. rota pěšího pluku číslo 12.

Anholt, ostrov v Kattegattu. Má 250 ob., leží mezi dánským Mariagerfjord a švéd. městem Halmstad. Patří k Dánsku.

Anhydridy (řec.), chem. sloučeniny, vznikající z hydrátů (zásad n. kyselin) ztrátou vody, kterou většinou snadno opět přijímají. U organických sloučenin molekula vody vylučuje se z 2 molekul sloučeniny, anebo z dvojice molekul dvou různých kyselin. V posl. příp. vzniká anhydrid smíšený. Sloučeniny obsahující více molekul vody mohou tvořiti anhydridy neúplné, anhydroxydy (anhydrohydráty), anebo anhydrokyseliny. Anhydridy jednosytných kyselin mastných vznikají z 2 molekul kyseliny odštěpením 1 molekuly vody:

$$\begin{array}{c} CH_3\,.\,COOH \\ CH_3\,.\,COOH \end{array} -H_2O = \begin{array}{c} CH_3\,.\,CO\diagdown \\ CH_3\,.\,CO\diagup \end{array} O$$

kyselina octová — anhydrid octový

Získají se působením chloridů kyselin nebo fosforoxychloridu na alkalické soli kyselin, anebo působením fosgénu na kyseliny. Anhydridy jsou ve vodě nerozpustné a tvoří s alkoholem estery kyselin, s amoniakem amidy. Dvojsytné kyseliny se skupinami karboxylovými na dvou různých atomech uhlíku poskytují „vnitřní" (intramolekulární) anhydridy kruhové, na př. anhydrid kys. jantarové:

$$\begin{array}{l} CH_2\,.\,CO\diagdown \\ | \\ CH_2\,.\,CO\diagup \end{array} O.$$

Anhydrit (karstenit, muriacit), nerost, bezvodý síran vápenatý $CaSO_4$, vyskytuje se jak ve formě vodojasných, skelně lesklých krystalů kosočtverečných, tak zvláště ve formě zrnitých, vláknitých a celistvých agregátů, kdy má barvu bílou, namodralou, n. načervenalou; tv. 3—3.5 h. 2.8—3. V mocných vrstvách provází ložiska soli kamenné všech útvarů. Jako tak zv. střívkový kámen (úběl hadový) v podobě červovitých, různobarevných pruhů a záhybů prostupuje též sůl kamennou a solnou hlínu ve Wieliczce a Bochnii, též u Eislebenu a Stassfurtu. Anhydrit přibráním vody mění se zhusta v sádru; při tom objem značně vzroste, následkem čehož hornina vyvíjí silný tlak. Ze zrnitého, šedohnědého anhydritu z Vulpina u Bergama (vulpinit), zvaného Marmo bardiglio di Bergamo, zhotovují se sošky a ozdůbky.

Anhydrobiosa, stav uschnutí, ztrnutí, vyskytující se u nižších druhů rostlin a zvířat, ve kterém tyto mohou bez vláhy a potravy delší dobu setrvati. Novou vláhou se vzkřísí rostliny i zvířata.

Anchusa, č. pilát, rostlina z čel. drsnolistých (Borragineae), příkl. A. officinalis, p. lékařský, hojná rostlina, sbíraná k účelům lidového lékařství.

Anchusa officinalis.

Ani, zřícen. arménské město, ležící na jihovýchod od Karsu. Má skalní město a zbytky starokřesťanských staveb. Město bylo zničeno zemětřesením r. 1319.

Anicet-Bourgeois Augusta (1806—1871) Byl po desítiletí nejplodnějším dodavatelem dramat paříž. scén. Bez vyš. vzdělání, původně písař, psal od melodramat, operních libret až po frašky vše. Spolupracoval na některých dílech se známými autory jako Dennery, Dumas atd. Podařilo se mu uvésti na scénu asi 20 děl.

Anich Petr (1723—1766), pův. obyčejný tyrolský sedlák a řemeslník, započal r. 1751 se zvláštním zájmem se studiem kartografie u Jesuitů v Insbrucku. Zdokonalil se v kartografii tou měrou, že Marie Teresie mu svěřila zpracování celých Tyrol. Mezitím však zemřel a dílo dokončil jeho žák Hueber, rovněž selský synek.

Aničkov Jevgenij Vasiljevič (* 1866), vynikající ruský historik a lit. kritik. Pro svoje demokr. názory pronásledován ruskou vládou a r. 1903 odsouzen. R. 1921 opustil Rusko a jest nyní profesorem bělehr. university. Uveřejnil mnoho lit. histor. prací, které mu zjednaly zvučné jméno i v cizině.

Anilin (aminobenzol, fenylamin), chem. slouč. $C_6H_5NH_2$, nachází se v dehtu kamenouhelném, vzniká redukcí nitrobenzolu. Anilin je bezbarvý olej slabě aromatické vůně, vroucí při 184°, je dobrým rozpustidlem četných jinak těžce rozpustných sloučenin (indigo, síra). Užívá se ho k přípravě četných slouč., důlež. pro techn. výrobu barviv a v lékárnictví. Technicky připravuje se anilin redukcí nitrobenzolu železem a kys. solnou (též elektrolyticky, anebo sloučeninami síry). Nitrobenzol získává se působením kys. dusičné na benzol; vychází-li od syrového benzolu, vzniká směs nitrobenzolu a nitrotoluolu, z níž získává se anilinový olej, který se skládá z anilinu a toluidinů a slouží k přípravě červených barviv (olej pro červeň). Oddělí-li se toluol od benzinu rektifikací, poskytuje zbývající čistý benzol čistý anilin (olej pro modř). Anilinová sůl, chlorhydrát anilinu $C_6H_5NH_2 . HCl$, vznikající nasycením anilinu chlorovodíkem, slouží k barvení bavlny na černo.

Anilinová čerň, značnou barvivou mohutností vyznačující se barvivo, vzniká oxydací solí anilinu dvojchromanem draselným, anebo chlorečňanem draselným za přítomnosti přenášečů kyslíku, též elektrolysí solí anilinu. Anilinová čerň vyvíjí se vždy až na vlákně. Hojně se jí užívá při tisku na kartouny a při barvení bavlny. Lit.: Nölting-Lehne, Das Anilinschwarz (2. vyd. 1904).

Anilinová modř (trifenylrosanilin), deht. barvivo. Barevná zásada $C_{20}H_{16}N_3(C_6H_5)_3O$ vzniká zahříváním rosanilinu s nadbytečným anilinem. Její chlorovodíková sůl přichází do obchodu jako modř hořcová, světlá, lihová, opálová, jemná. Rozpustné sodné soli slouží jako modř alkalická (Nicholsonova modř), anebo jako modř vodní (modř opálová, pro bavlnu, pro hedvábí) k barvení vlny, hedvábí a mořené bavlny.

Anima (lat. duše), v různých spojkách starší filosofie.

Animální, vše pocházející z říše zvířat v protikladu k vegetabilnímu. A. orgány jsou všechny, které vykonávají typicky zvířecí funkce. Pohyby vyvolané nervy a svaly, vývin tepla atd. Vegetabilní funkce jsou: stravování, vzrůst, množení, jelikož se vyskytují též u rostlin.

Animato (též con anima, ital.), označení v hudbě znamená oduševněle, s citem, též živě.

Animismus (lat. víra v duši), nejpůvodnější tvar náboženství, podle kterého má duše jiný život, než tělo. Duše není jen vlastností, ale příčinou všeho organického života; připisovala se duše i neživým věcem, kamenům. A. je moc, panující nad tělem člověka. Nutno k ní vzhlížeti s úctou a bázní a mohou ji vykonávati jenom duchovní. A. pochází pravděpod. z ryzí víry v kouzla, kde nositelem kouzla nebyla ještě duše, ale jiná moc (Preanimismus). Vyskytuje se i u vyvinutějších náboženství, na př. u Řeků. Též v okultismu je A. jako protiklad spiritismu.

Animosita, vzrušení, rozrušení, ode přeni, nenávist.

Animoso (též con animo, italsky), hudební značka, živě, se zápalem.

Animovati (lat.), oduševnit, obveselit, vzpružit; animovaný = živý, veselý.

Animus (lat. duch, duše), užívá se jako označení pro určitý projev vůle, předsevzetí, rozhodnutí na př. A. iniuriandi — úmysl urážeti. Lidově: „míti a." = míti předtuchu.

Anio, levý přítok Tiberu, ústí bezprostředně nad Římem. 120 km dlouhý. Přichází z Hernických hor a Sabinské hory přeráží u Tivoli. Zde leží známé vodopády Tivoli. Největší je 96 m vysoký. Krása vodopádů velmi utrpěla využitkováním pro výrobu proudu. Údolí Aria používali i Římané k zavodňovacím účelům. Voda se vedla ve zděných kanálech. Známé jsou trosky Aqua Claudia, vedoucí vodu z Ania do Říma přes Campagnu.

Anisaldehyd (p-methoxybenzaldehyd), $CH_3O . C_6H_4 . COH$ vzniká oxydací anetholu (p-propenyl — anisol). Anisaldehyd, žlutý olej aromatické vůně, působením drasla poskytuje anisalkohol $CH_3O . C_6H_4 . CH_2OH$ a kyselinu anýzovou. Slouží k parfumování, zvláště mýdel (Aubépine). B. v. 248°.

Anisidin, amino-anisol ($NH_2 . C_6H_4$, OCH_3). Tekutý o-anisidin slouží k přípravě guajakolu a důležitých azobarviv, krystalický p-anisidin k přípravě některých léčiv. Zásady pod. anilinu.

Anisotropické (anisotropní) **látky** (řec.), krystaly, které v různých směrech vyznačují se různými fysikálními vlastnostmi. — V botanice anisotropií rozumí se ona zvláštní schopnost rostlinných orgánů, že tyto účinkem stejných vnějších sil rostou v různých směrech.

Anjou, fr. hrabství ve středov. na dolní Loiře. Hl. m. bylo Angers. Jindřich II. z rodu A. (1154—1189) byl angl. králem; tak se A. dostalo do angl. panství, bylo však Janem znovu dobyto. Za Ludvíka IX. (1226—1270) patřilo A. Karlovi Neapolskému. Ve 14. stol. přešlo do franc. rukou. Ve stejném století bylo jako knížetství znovu propůjčeno Ludvíku I. Neapolskému a r. 1480 definitivně vráceno Francii.

Ankaratra, hl. pohoří ve středu ostrova Madagaskaru, dosahující výše 2700 m.

Anker, obsahová míra, známá ze 14. st., v severoněm. státech, Skandinavii a Rusku. Používala se ještě v 19. století. Obsahovala míru mezi 34—39 litry.

Ankerit, minerál trigon. rhomboedrický, uhličitan vápenatý, hořečň. a žel. $Ca(Mg\ Fe)C_2O_6$, nalézající se hlavně v silurském útvaru a v útvaru kamenouh. Větráním nabývá hnědé barvy, jinak nažloutlý. T. = 3.

Ankermann Bernhard (* 1859). Ethnolog. Vyznamenal se spec. studiem náboženství primitivních národů, jmenovitě totemismu. A. je řed. afrického oddělení berlínského národop. musea.

Anketa (fr. enquête, t. j. vyšetřování), způsob, kterým lze za účasti řady znalců rychle získati odpovědi na různé otázky, t. j. buď písemná, ústní nebo smíšená, dotazníková, volně přístupná, či vyhrazená pouze znalcům, úřední, parlamentární a pod. Odpovědi znalců se nestranně zpracují a jejich porovnáním dojde k všestrannému a dosti spolehlivému objasnění otázky. V Anglii začala parlamentární anketa již v 18. stol.; parlament volí výbor, který provede ústní anketu mezi znalci i dobrovolně se přihlásivšími zájemci a stenografované výsledky uveřejní. Ve Francii zdomácněla anketa od poč. 19. stol. a byla vždy spíše ve formě písemné. V poslední době jsou velmi oblíbeny novinářské a. o všech důležitých i nedůležitých věcech denního života. A. statistická nahrazuje z části statistické šetření tam, kde není dobře možno. Omezuje se ovšem jen na jistý úsek, který zato probírá důkladně a se všech stran. A. typologická hledí vždy vybrati z hromadného zjevu takové jednotky, které zjev charakterisují a jsou pro něj typické. Nejobtížnější je určiti správně typy a jejich poměr k celku, proto Mezinár. ústav statistický doporučuje ve vhodných případech užívati a. representativní, kde se výběr vyšetřovaných jednotek ponechá náhodě. (Každá desátá a pod.)

Ankiewicz Julian (* 1820), polský architekt, stavitel městského varšav. úvěrního ústavu a façády knihovny Zamojských. Stavěl v novorenesančním slohu.

Ankober, letní sídlo králů habešských, nalézající se 2500 m n. m. v kraji Šoha. 10.000 obyv.

Anklam, okr. m. v pruském vlád. okr. Štětín. A. má 14.789 obyvatelů. Obec třídy B. A. je železničním uzlem, má nábytkové továrny a cukrovary a provádí čilý obchod. A. je osada založená Slovany, ve 13. stol. obdržela městské právo, byla ve svazku Hansa, po třicetileté válce mírem westfálským připadla Švédsku (1648) a mírem štokholmským (1720), který ukončil norskou válku, připadlo město Prusku, které obdrželo i Pomořansko.

Ankon (Ancon), pobřežní osídlení v jiho-amer. rep. Peru v polovině cesty od Limy a na sever od ní položeného ústí Rio Chancay. Historicky jest A. důležité proto, že se v blízkosti nalézá pohřebiště s četnými hroby a mumiemi, které poukazují na staletou kulturu tohoto pobřeží, před vpádem Španělů.

Ankwiczówna Jindř. Eva (1810—1879), dcera hr. z Ankwiczów. Koncem r. 1829 navázal A. Mickiewicz, za pobytu v Římě, styky s rodinou Ankwiczów, které se staly ihned nezvykle blízké a důvěrné. Mezi oběma mladými lidmi zrodila se citová náklonnost; otec však nebyl sňatku na-

klоněn a nedopustil jej. Episoda tato odráží se rovněž v menších dílech poety (Mému Ciceronu, Vyzvání do Neapole, Sen v Drážďanech), jakož i v III. části Dziadów (vidění Evy) a v Panu Tadeuszu (poměr Stolníka a jeho dcery k Jacku Soplicovi).

Ankylostomiasis ⚲ červivka.

Anna, indická mince dr.

Anna, svatá (podle hebrejského channah = milost), podle křesťanské pověsti žena sv. Joachima. Její dcerou je Panna Maria, která přišla na svět po dvaadvacetiletém neplodném manželství. A. je ochránkyní truhlářů. Její svátek se světí 26. července. Sv. Anna je vyobrazena na jednom z nejkrásnějších obrazů Leonarda da Vinciho v Paříži.

Anna, královna uherská a česká, manž. Vladislava II., roz. vév. Angoulêmská z rodu de Foix; matka krále Ludvíka a Anny, choti Ferdinanda I.; † 26. VII. 1506.

Anna, dcera Vladislava II., manželka Ferdinanda I., který po smrti Ludvíkově 1526 svobodnou volbou stavů stal se králem českým a uherským a zakladatelem býv. říše habsburské. A. * 1503, † 27. I. 1547 po porodu 15. dítka. Bývala prostřednicí mezi Čechy a králem.

Anna Falcká, dcera Rudolfa, kurfirsta falckého, druhá manželka cís. Karla IV. (sňatek 4. III. 1349); † 2. II. 1353. Z manželství vzešel první syn Karlův Václav, který však zemřel už jako dítě.

Anna Jagiellonská (1523—1596), dc. Zikmunda Starého a Bony, posl. představitelka dynastie Jagiellonské, měla proto po smrti Zikm. Augusta veliký vliv na události v prvých třech bezkrálstvích. 14. XII. 1575 povolána byla za královnu, a dán jí za manžela Štěpán Batory. Po jeho smrti přičinila se ve velké míře o zvolení svého sestřence, Zikmunda III. Ozdobila kapli Zikmundovskou nádhernými pomníky.

Anna Lucemburská, dcera Karla IV.; * 11. V. 1366, † 1394; provdána za Richarda II., krále angl. V Anglii ctěna jako „dobrá královna". Dala překládati Písmo sv. do angličtiny a vůbec pečovala o vzdělání lidu. Přítelkyně Wiklefova.

Anna Přemyslovna, nejst. dcera krále Václava II., sestra Elišky Přem., manž. Jindřicha Korutanského, v l. 1307—10 královna česká; † 3. IX. 1314.

Anna Svidnická, dcera Jindř. kníž. Javorského, třetí manž. cís. Karla IV. (sňatek 27. V. 1353); matka Václava IV.; † 11. VI. 1362.

Anna Kommena (1083—1148), dcera byzantského krále Alexia I. Provdala se za učence Nikefora Bryenninse. Byla první ženou, která psala dějiny. Ve své Alexias popsala události za vlády svého otce.

Anna, jm. několika kněžen. Anglie: Anna Boleyn (1507—1536), od r. 1533 druhá manželka krále Jindřicha VIII. Byla obviněna z nevěry a popravena. Její dcera Alžběta se stala později královnou Angl. — Anna z Kleve (1515—1557) čtvrtá manželka Jindřicha VIII., o kterou se ucházel, aniž by ji osobně znal. — Anna (1574—1619), manželka Jakuba I., dcera Bedřicha II. z Dánska. Jejím synem byl Karel I. — Anna, královna anglická, nar. r. 1665 jako dcera Jakuba II. R. 1702 následovala po svém švakru Vilému III. jako posl. regentka z rodu Stuartů a panovala až do r. 1714. Byla provdána za Jiřího Dánského, syna Bedřicha III., zemřela však bez dětí. Nejdůležitější událostí její vlády bylo sjednocení Anglie a Skotska ve Velkou Britanii. — Francie: Anna z Beaujeu (1460—1522), dcera Ludvíka XI. — Anna z Bretagne (1477—1514), nastoupila na knížecí trůn svého otce již 1488. — Anna, zv. Rakouská (1601—1666), dcera Filipa III. ze Španěl, provdaná za Ludvíka XIII. Po smrti svého chotě vládla za svého nezletilého syna. Jejím rádcem byl známý kardinál Mazarin. — Rusko: Anna Ivanovna (1693—1740), od r. 1730 císařovna, dcera Ivana V, provdaná za knížete kurského, vládla zde jako jeho vdova. Po smrti Petra II. byla A. povolána na ruský trůn (⚲ Biron).

Anna Marie ps. ⚲ Anny Tilschové.

Annalit, sádrový beton, směs dobře pálené, pomalu schnoucí sádry a písku, štěrku a pod. Lije se do forem a je stejně pevný, jako starověká sádrová zdiva.

Annály (latinsky vlastně Annales tabulae, nebo libri), roční tabulky, ročenky, ve kterých se děje zaznamenávají chronologicky. V tomto tvaru byly prvně založeny v Římě ve 4. st. př. Kr. Platily za úřední historické doklady, pokud byly zaznamenány úřední osobou, na př. v prvních dvou stoletích je zanášel pontifex maximus. Kromě toho byly též soukromě zakládané a.; známé jsou 12dílné A. Tacitovy, ve kterých jsou popsány dějiny císařství od Tiberia až po Nerona. Je to velmi cenný historický pramen. Jako nástupce a. lze považovati středověké kroniky.

Anny, kraj. město ve Vestfálsku, okres Arnsberg jihozáp. od Dortmundu. Má 17.822 ob., zaměstnaných v ocelárnách a sklárnách.

Annam, franc. prot. stát na vých. pobř. Zadní Indie, ve kterém vládne podle jména král, ve skutečnosti však resident. A. má rozlohu 160.000 km². Na sev. hraničí s fr. kolonií Tongking, na záp. s výšinou

Laos, brázděnou řekou Mekong a na jihu s deltovým územím řeky Mekong, Cochin-China, vých. hranici tvoří Jihočínské moře. Hlavním pohořím země jsou Kordillery annamské, vystupující z čínské prov. Yünnan. Pohoří pak se mezi Songkoi a Mekongem obrací jv. a tvoří tak vých. řetěz pohoří Zadní Indie. Asi po 14. stupeň probíhá pohoří podél plochého a poměrně nečlenitého pobřeží. Dále, v jižní části, mění směr, sahá až k moři a tvoří zde příkré pobřeží. Nejvyšší body jsou 2000 i 2500 m. Velký počet pobř. říček protéká směrem vých. Ze záp. části pohoří je území odvodňováno Mekongem. V jižních krajích jsou řeky k moři tekoucí krátké, k Mekongu však dlouhé. Podnebí A. vykazuje značné tepelné rozdíly. Čím více přicházíme na sever, tím větší jsou rozdíly mezi letní a zimní teplotou. (Zimou se rozumí doba dešťů od listopadu do dubna.) V těchto rozdílech se jeví první přiblížení k čínskému vnitrozemskému podnebí. Srážky nejsou tak četné, jako na ostrovech. Ob. asi 6 milionů, patřících ke kult. národu Annamitů. Kromě nich žije na jihu Kordiller několik nekulturních kmenů, které svým počtem jsou naprosto bez významu. Počet Evropanů je rovněž velmi malý. Kromě vojenských posádek čítají asi 2500 duší. Annamiti samotní prozrazují zřetelné stopy mongol. původu. Mají tmavožlutou pleť, štíhlé tělo a malé končetiny. Též kultura (šatstvo, způsob života) jeví vliv Číny, takže se oprávněně mohou počítati k východoasijské kult. říši. Povahově se vyznačují klidem, zdvořilostí a veselostí, neschází však ani sklon ke krutosti. Obyvatelé Annamu jsou většinou vyznavači Budhy. Nepatří k indické, ale k severnější sektě budhistů. Kromě toho je hojně rozšířeno učení Konfucia. Hustota ob. činí 40 duší na 1 km², zatím co průměrná hustota celé Zadní Indie je 20 hlav na 1 km² Z nerostů se těží hlavně železo a uhlí, ale též měď, zinek a zlato. Veliká část země, hl. pobř. kraje, je dobře obdělávána a též uměle zavlažována. Úroda rýže ovšem nestačí k úplnému krytí domácí spotřeby. Vedle rýže se urodí kukuřice, hedvábí, cukr, čaj, vlna, tabák, koření atd. Zalesněné Kordillery poskytují stavební dříví. Chov dobytka není tak vyvinutý, jako zemědělství. Částečnou vinu na tom nese budhismus, zakazující zabíjení dobytka. Živnosti, rybářství a pobř. loďařství je většinou v rukou Číňanů. Doprava je pro tak dobře zalidněnou zemi ještě nedokonalá. Jedna dráha vede z Tongkingu do Huangke. Druhá ze Saigunu v Cochinchině do Phanrangu. Též kolem hl. m. Hué na pobř. je několik kratších tratí. Až po přijetí franc. protektorátu vládl král neomezeně, byl ovšem brzděn častými palácovými revolucemi. Nyní je město Hué i jeho přístav Thuanan obsazeno franc. vojskem. Z dalších osad jest jmenovati: Binhding (Langsong) s 74.000 ob., je největ. městem země, jelikož Hué má jen 60.000 ob. V Hué sídlí fr. guv. 45letý fr. protektorát nezanechal ještě hlubších stop v životě a kultuře země. Dějiny. Středov. a časně novověké dějiny A. jsou vyplněny stálými boji mezi čínskými a domácími dynastiemi. Až v XIX. st. začíná zájem Francie k zažehnání pravidelného pronásledování křesťanů. R. 1862 dobyl Napoleon III. ústí Mekongu a Saigun. Z tohoto se vytvořil gen. gouvernement Cochinchina. R. 1867 bylo království Kambodža postaveno pod fr. panství. Tongking byl tenkrát ještě nezávislým státem. Když se však na Tongkingském pobřeží objevily houfy pirátů podporované Čínou, zasáhla Francie. Válka trvala 3 roky. Rozhodného vítězství dosáhl adm. Courbet r. 1883, zničiv přístav Hué, donutil Annam k uznání francouzského panství.

Annapolis, několik jmen obcí v Americe. Důležité je A. na Chesapakebay v severoam. státě Maryland. Nedaleko leží Washington a Baltimore. A. má 12.000 obyvatelů.

Ann-Arbor, m. v severoam. státě Michigan, nedaleko jezera Erie, 50 km záp. od Detroitu. A. má 21.000 obyvatelů.

Annaty (lat. roční příspěvky), jsou poplatky v kat. církvi, které platí při propůjčení církev. úřadu nabyvatel vrchnosti tomu, kdo úřad propůjčuje. Pravidelně činil tento poplatek jeden úplný roční příjem dot. místa. Později přijímal a. pouze papež a poplatníky byli pouze biskupové. Poslední zbytky a. jsou ještě na bavorských biskupských dvorech a v anglikánské církvi.

Anneçy, hl. m. fr. depart. Horního Savojska, leží na vysočině 453 m n. m., na sz. hranici jezera Lac d'A. a čítá 15.000 ob. Kvete zde prům. textilní. Jezero A., které leží na jv. od města, má délku 15 km.

Anneis Jan Krištof, maloval r. 1729 výjevy ze života P. Marie na klenbě v kapli kostela sv. Václava v Netolicích.

Annektovati (lat., něco spojiti), znam. přisvojiti si určitý předmět a užívá se jako výrazu pro žertovné označení krádeže jinak bezvýznamné. V politice znamená a. přičleniti k vlastnímu státu území doposud nepřátelské. Nemůže se však mluviti o a. při zpětném dobytí.

Annenkov Pavel Vasilijevič (1813 až 1887), ruský spis. Psal cestopisy a vydával Puškina.

Annenkov Nikolaj Ivanovič (1819 až 1889), ruský botanik. Sestavil krásný slovník rostlin.

Annenkov Michail Nikolajevič (1835 až 1899), ruský generál; psal svá pozorování z něm.-franc. války 1870. Po vojenské činnosti vedl stavbu transkaspické dráhy, byl však r. 1895 pro veliké nepřístojnosti zbaven všech svých funkcí.

Anněnskij Nikolaj Feodorovič (1843 až 1912), rus. publicista a statistik, jeden z hlav. představitelů „narodničeského" směru. Byl přispívatelem Děla a Otečestvennych zapisků, od 1894 redaktorem Russkago Bogatstva. 1906 založil stranu nár. soc. s Pěšechonovem a Mjakotinem.

Annex, dodatek, na př. dodatek knihy nebo dramatu; znamená též předměstí (zejména ve Francii), nebo připojenou obec, později přístavba, nová část přistavěná ke starému stavení.

Anniversarie (lat., výročí), římský výraz; v katol. církvi výroční zádušní mše k uctění památky mrtvých.

Anniviers (Val d'A.)), 35 km dl. údolí neobyčejné přírodní krásy ve švýcarském kantonu Wallis. Vede od Walliských Alp k Rhôně.

Anno, svatý, arcibiskup kolínský (1056 až 1075), vychovatel něm. císaře Jindřicha IV. Římská církev jej prohlásila svatým.

Annobon, nejmenší a nejjižnější ostrov v Guinejském zálivu. A. je vulk. původu a je obydlen asi 1500 barevnými obyv. A. patří politicky ke Španělsku, kterému jej Portugalci museli v 18. st. postoupiti.

Annolied, něm. hrdinné epos z r.1180, opěvující činy kolín. arcibisk. sv. Anna.

Annona (lat.), roční obnos, který musel římský stát pro udržování armády zaručiti; též božské ztělesnění státní péče o tělesné blaho občanů.

Annonay, fr. m. v krajině Languedoc v depart. Ardèche. Město leží ve výši 297 m na stoku řek Déôme a Cauce. Má 15.000 ob., hedvábnictví a čilý průmysl.

Annonce (fr. oznámení), v širším slova smyslu každé veřejné oznámení v novinách, na zdích domů, na sloupech, oknech atd. V užším slova smyslu oznámení v novinách. Zvláštní důležitost má a. v obchodě a průmyslu. Novinový inserát, starý asi 150 let, se vyvíjel velmi pomalu, až najednou doznal ohromného rozmachu, který ještě zdaleka není dokončen. Známými průkopníky v poválečné době jsou Američani, dnes již úspěšně napodobováni Němci a ostatními státy. V a se vydávají každoročně obrovské obnosy. Veliké firmy investují ročně mnoho milionů do a. Jediná stránka velkých žurnálů stojí mnoho tisíců. Nejdůležitějšími inserenty jsou veliké obchodní domy, automobilové továrny, parfumerie atd., t. j. vesměs podniky, které své výrobky umísťují do širokého kruhu konsumentů. Veliký prostor zabírají též a. zábavní (film, divadlo, koncert). Velkoobchod a průmysl inserují spíše v odb. časopisech. A. zprostředkuje poptávku a nabídku. Má proti jednotlivým akcím tu výhodu, že se dostává do mnohem většího počtu zájemců. Má za následek mnohem rychlejší a větší odbyt a při uveřejňování cen přispívá v nemalé míře k regulaci trhů. Dobrý způsob a. může míti za následek skutečný rozkvět podniku, stejně jako zanedbávaná a. přivádí opak. V případě, že a. předstírá čtenáři nepravý stav věci, t. j. udává falešně jakost a cenu, jedná se o t. zv. nekalou soutěž, která je trestná. Též veřejné úřady používají k svým oznámením a., t. j. soudy, finanční úřady atd. Dalším druhem a. jsou zprávy spolků, rodin, nájemné, zaměstnání atd. Ku příležitostné inserci tohoto druhu, prováděné většinou soukromými osobami, stojí k disposici t. zv. „Malý oznamovatel", se sníženými cenami. Pro noviny samotné jsou a. existenční otázkou. I při sebevyšší prodejní ceně by se neuhradily náklady vydání, o zisku ani nemluvě. Celý tento přebytek obstará jedině inserce.

Annopol, název mnohých osad polských, založ. v XVIII. a XIX. věku. Nejdůležitější z nich: A., osada městská nad Vislou, okres Janów (vév. lubelské), 1.714 ob. Obec A., sestávající z 25 osad má 8.944 ob. Týdenní trhy, obchod s vepř. dobytkem, mlýny. Leží na železniční trati Lublin—Rozvadów. V obci jsou vinopalny a kamenné lomy.

Anno santo (ital., svatý rok), jinak též jubilejní rok nebo jubileum. Čas od času se vracející zřízení katol. církve, ve kterém se návštěvou chrámu sv. Petra v Římě umožňuje každému katolíku světa odpuštění všech hříchů. A. se zahajuje tím způsobem, že při veliké vánoční mši otevře papež „svatou" čili „jubilejní bránu" chrámu, která se o rok později stejně tak zavře. Celý akt se děje za neobyčejných slavností. A. přivádí z celého světa statisíce zbožných poutníků a má tudíž rozhodný vliv na způsob života v Římě. Podle legendárních pozůstalostí byl a. s. po prvé slaven r. 1300 za Bonifáce VIII. a měl se opakovati každých 100 let. Pro obrovskou účast však se slavil každých 50, pak 33 a konečně každých 25 let jako pravidelné a. s. Poslední byl 1925.

Příležitostné, mimořádné může a též skutečně již několikráte ustanovil papež. Posledně tak učinil r. 1886 papež Lev XIII.

Annuaire (fr.), z lat. annuarium, ročenka, kalendář, almanach; annuario pontificio (ital.), oficielní příručka Vatikánu, vydávaná od r. 1912.

Annuita (lat., roční výkon), obnos určený k úrokování a splácení dluhu. A. je tudíž roční splátka. Annuities v Anglii jsou státní papíry, kterými se stát zavazuje k splácení určitého ročního obnosu.

Annulovati (lat., učiniti nejsoucím), annulování kontraktu koupě, vzhledem k jakémusi jinému kontraktu = zrušení téhož. Možnost annulování kontraktů regulují důkladně ustanovení civilní i zvyk obchodní.

Annulus (lat., prsten), dnes již jen ve složení annulus piscatoris (rybář. prsten) používaný výraz, který patří k insigniím papežské hodnosti. Tento prsten má své jméno od vyobrazení sv. Petra jako rybáře v člunu, který se na něm nalézá.

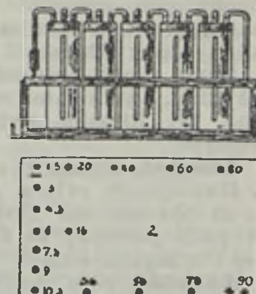
Annunciati (lat., zvěstující), označení různých řádů jeptišek na počest zvěstování Panny Marie. Starší (franc.) byl založen r. 1500 Johannou, dcerou Ludvíka XI. Nachází se dnes jen roztroušeně. Mladší (ital.) byl založen r. 1602 Marií Viktorií Fornari v Janově a je ještě dnes četně zastoupen. Podle barvy svých šatů se sestry nazývají nebesky modré (celeste) nebo fialkově modré (turchine).

d'Annunzio Gabriele (* r. 1863), vlast. jménem Rapagnetta, je ze současných ital. básníků nejdůležitější. Velikým naděním dosáhl prvního úspěchu již jako žák v Toscaně svou sbírkou Primo Vere. Usídlil se v Římě, dostal se do středu uměl. a společen. života a vydal v následujících letech mnoho lyr. a novelist. spisů. Vyniká naprostým ovládáním řeči a formy. Projevuje neskonalou lásku k domácímu kraji a neohraničený obdiv pro slavnou italskou minulost. Podle občanského pojmu nezřízená životospráva a exaltovanost dodávaly jeho pozdějším dílům příchuti, která vedle velikého obdivu vyvolávala též prudkou kritiku. Zde nutno vzpomenouti Odi Navali. Milostné epos Il libro d'Isotta. Od r. 1886 se věnuje románům, z nichž jsou nejdůležitější Il Piacere 1889, L'Innocente 1891, Il Trionfo della Morte 1894. Zatím co A. svými lyrickými díly dosáhl obdivu Italie, dobyl svými romány celý svět. Vystupoval i polit. a byl všeob. znám jako zapřisáhlý nepřítel trojspolku, hl. ovšem Rakouska. Vášnivě povzbuzoval od poč. světové války italský národ proti centrálním mocnostem a známa jest jeho útočná řeč při odhalení pomníku Garibaldiho (5. V. 1915), která měla za následek, že tlakem veřejného mínění byl germanofil Giolitti donucen k demisi a Dohodě nakloněný jeho nástupce Salandra vypověděl 29. května 1915 Rakousku válku. d'A. se ihned hlásil dobrovolně k vojsku a vynikl záhy jako odvážný letec. Ale i po ukončení války nepřestal pracovati pro sjednocení Italie. R. 1919 obsadil se svými Ardity město Rjeku a donutil tak mocí její připojení k Italii. Vzhledem ke svým zásluhám požívá všeobecné vážnosti a národ mu věnoval nádhernou vilu na jezeře Como, kdež nyní se výlučně věnuje literatuře.

Anomalie (z řec. nomos: zákon, pravidlo), odchýlení se od obvyklých norem a mravů, tudíž silně nápadný stav. A. je správněji z lat. odvozené slovo anormal, znamenající vlastnost; též v medicině na př. anormální konstituce: nepravidelný vývin.

Anoda, záporná elektroda elektr. zdrojů — deštička v thermionických trubicích (triody, kenotrony, Coolidgeovy neb Hemingovy a pod.).

Anodová baterie, baterie o vysokém nap. z malých such. článků neb akumulátorů, dodávající anodový proud triodám thermionických zesilovačů bezdrátové telegrafie neb telefonie.

Anodová baterie.

Anogon, roztok jodidu rtuťnat. v chloridu rtuť.; jest velmi jedovatý a zabraňuje hnití látek organických. tvoře s jich bílkovinami nerozpustné sloučeniny. Díky této vlastnosti užívá se jej jako prostř. proti syfilidě.

Anona, trop. strom z čeledi Anonaceae (příbuz. magnoliím); asi ve 400 druzích pěstují se tyto stromy jako ovocné v tropech starého světa. Plody zvané „Anon" jsou v tropech velmi oblíbeným ovocem.

Anona muzicata (plod).

Anonim, protest., poeta XVI. věku. Sporé vědomosti o něm čerpati možno z jeho lit. činnosti,

kterou tvoří veršované listy milostné, psané v době cesty s Janem Baptistou Teczyńskim do Švédska (1563); dále řada realistických obrázků ze života tehdejší šlechty, anekdoty a frašky. Poesii Anonima, přechovávanou v knihovně Zamojskich, objevil Brückner; po prvé vydal Chrzanowski (1903).

Anonym (řec. bezejmenný), anonymní literatura, kde autor, dílo nepodpisuje, aby zůstal neznámý (anonymus). Kde píše pod jiným jménem, j. t. ↷ pseudonym. Práva autorská možno zajistiti registrováním v rejstříku spisovatelském. V obecném životě anonymní listy, hanobící, kde se pisatel stydí za své jméno. Příručky: Halkett Sam. a. Lainz J., Dichtionary of the anonymous a. pseudonymous literature of Great Britain. Edin. 1882—8. Doorninck J. I., Vermoude en naam looze schrijvers. Leiden, 1883—5. Querard J. M., Les supercheries littéraires dévoilées. Paris, 1869—71. Barbier A. A., Dictionaire des ouvrages anonymes. Paris, 1872-9. Brunet G. Supplément au Dictionnaire... Paris 1889. Holzmann M. und Bohatta H. Deutsches anonymen Lexikon. Weimar 1902—11. Schneider M., Von wem ist das doch. Berlin 1909, Melzi G., Dizionario di opere anonime di scrittori italiani. Milano 1848—59. Passano G., Supplemento. Ancona 1887. Rocco E., Supplemento. Napoli 1888. Fonseca M. A., Subsidies para um diccionario... Lisboa 1896. Bygden L., Swenskt anonym — och pseud. — lexicon. Upsala 1898—1915. Collin E., Anonymer. Kjb 1869. Pettersen H., Anonymer... i den norske literatur. Kristiania 1890.

Anonymus ps. ↷ Pavla Běblavého, ↷ Fr. Kvapila.

Anonymus ps. ↷ dr. A. Koldinského.

Anopheles, vidlák, komár. A. je obyčejně nakažený bakteriemi, které se považují za příčinu malarie. Rozvojem a způsobem zití nerůzní se a. od jiných komárů. Položení těla v době odpočinku (úkosem vzhůru nadnesené) dovoluje rozlišovati vidláka od jiných příbuzných druhů.

Anoplotherium, rod čeledi Anoplotheridae, fossilních ssavců (eocén, oligocén, miocén), kteří spojovali znaky čeledi vepřů a přežvýkavců.

Anorganický, neústrojný, nerostný, protiklad ústrojného, organického.

Anorganická chemie, ↷ chemie.

Anosmie, nedostatek čichu, nižšího či vyššího stupně až do úplné jeho ztráty. Neduh vrozený, nebo nabytý následkem ochrnutí nervů čichových, nebo patologických změn na bláně ozherové.

Anquetil - Dupperron Abraham-Hyacinthe (1731—1805), fr. orientalista, který po dlouhém pobytu v Indii a Persii byl činný v pařížské nár. knihovně orient. řečí. Jeho dílo Zend-Avesta, ouvrage de Zoroastre (1769) dalo nový směr badání o perských božstvech. Mnoho zájmu věnováno také jeho lat. překladu knihy Oupnekhat (1801), zvlášt. to perskému výtahu z ind. ↷ upanišád. Obě díla měla veliký vliv na něm. filosofa ↷ Schopenhauera a vyšla také v německém vydání.

Anquetil Louis Pierre (1723—1806), bratr předcházejícího, kněz a říd. školy. Složil několik dějep. prací, mezi nimi také 14svazkovou, dříve velmi čtenou historii Francie.

Ansai Yamazaki, jap. filosof 17. stol., který se odpoutal od budhist. učení a založil vzkvétající školu filosofickou. Jádro jeho učení zaujímal etický pojem cti přede vším bytím a všemi záhadami.

Ansar (ar. pomocníci), název prvních vyvolených, které Mohamed nalezl roku 622 v Medině, když tam utekl z Mekky. A. byli po smrti Mohameda představitelé náboženské tradice.

Ansbach, bavorské okr. m. ve střed. Francích s 21.923 ob. Město leží 402 m n. m. na francké Regnici. A. jest železn. uzlem bavor. drah a vykazuje rozmanitý průmysl, tak knoflíkářský a plátenický, motorový, pivovarečný, šicích hedvábí, nábytkářský, prádelnický a kartonážní. Z budov jsou důležity: kostel sv. Gumperta z r. 1161 s jednoduchou románskou klenbou a ukázkami různých stav. slohů podle toho, jak později byl přestavován, jakož i zámek. Tento jest nejvýznač. ve Francích, nepřihlížíme-li k zámku würzburskému. Původ. to byl vodní zámek, který byl vystavěn roku 1587, ale shořel r. 1710. Zvláště cenná jest vnitřní jeho architektonika. Porculán a fayance z a-ých továren (od r. 1816 již nepracují) jsou velmi ceněny. Z dějin: Ansbach připadl r. 1382 Bedřichu V., purkrabímu norimberskému, když před tím byl v lenním držení vévodů z Andechs-Meranien. Jedná se tu o francké markr. Ansbach. A. zůstal v moci Hohenzollernů, také byla tato převedena na Brandenbursko. Ustanovením Dispositio Achillea, kterým kurfiřt Albrecht Achilleus (1470—1486) upravil dne 24. února 1473 následnictví ve svých zemích, připadl Ansbach druhému synu Albrechtovu Bedřichovi, Bayreuth třetímu synu Sigismundovi. Tím byli nadále frančtí a bavorští držitelé z rodu Hohenzollernů po tři stol. odděleni. V r. 1495 přešla kníž. Ansbašské a Bayreuthské do jedné ruky, a po kratší odluce r. 1557 znovu. R. 1743, tedy před

druhou slezskou válkou, přestoupil Karel Vilém Bedřich (1723—1757) na stranu nepřátel Bedřicha Velikého. Markrabí Karel Alexandr z Ansbachu (1757—1791) byl bezdětný a posl. svého domu. Po jeho smrti musila by obě markrabství připadnouti Prusku. Proto, aby z tohoto spojení měl ještě nějaký užitek, prodal Ansbach a Bayreuth (nabyv je dědictvím r. 1769) Prusku za roční rentu 300.000 zlatých. Smlouvou schönbrunnskou (roku 1805) odstoupilo Prusko markrabství ansbašské Bavorsku výměnou za Hannoversko a uzavřelo s Napoleonem smlouvu na výboj a odboj. Krátce před tím, dne 3. října 1805, táhly francouzské voje, vedeny Bernadottem, neutrálním Ansbašskem na rakouské bitevní pole, aniž by v tom Prusko spatřovalo příčinu k válce. R. 1807 připadl také Bayreuth Bavorsku, kterému obě knížectví dosud náleží, Ansbach jako část dnešního vládního okresu středních Frank.

Ansegisel (605—689), pocházel ze vznešeného franckého rodu. Jeho otcem byl pozdější svatý Arnulf, biskup metský. A. si vzal za manželku Beggu, dceru majordóma z Austrasie, Pipina st. Jeho synem byl Pipin Prostřední z Heristálu, otec Karla Martella. A. pokládán jest tudíž za praotce ⚲ Karlovců.

Ansegisus, sv. († r. 833), z Lyonu, byl opatem ve Flay a později ve Fontanelle (St. Vandrille u Rouenu). Zasloužil se prý o výstavbu mnohých chrámů; mezi jiným se mu také připisuje spolupráce na velechrámu v Cáchách. Jeho největší význam spočívá ale v tom, že vydal v r. 827 čtyřsvazkovou sbírku kapitularií (nařízení církevních) králů Karla Velikého, Ludvíka Pobožného a Lotara, která jsou pro znalost tehdejšího zákonodárství nesmírně důležita. Nesmí býti však zaměňován s A., opatem ze Sensu, jenž měl značný vliv na dvoře ⚲ Karla Holého a papeže Jana VIII., a který zemřel r. 879.

Anseele Edvard (* 1856), belg. soc. dem. poslanec, který zastupuje město Gent v parlamentě od r. 1894. A. byl původně typografem, později pak přispěl k vývinu dělnických družstev v Belgii a také založil vzorný obchodní dům Vooruit (Vpřed) v Gentu. Po válce (1919) byl na krátký čas min. veř. prací. Jelikož A. odmítá flámské snahy po autonomii, obrátila se v poslední době větší část gentského dělnictva ke směru Camillea ⚲ Huysmana.

Anselm ps. ⚲ Jána Petroviče.

Anselm, středověká č. legenda popisující utrpení Páně, jak bylo P. Marii zjeveno sv. Anselmovi, arcib. canterburskému. Skladba byla velmi oblíbená.

Anselm (1033—1109), arcibiskup z Canterbury, jeden z největších představitelů filosofie ⚲ scholastické, k jejíž zakladatelům jej čítáme. A. pocházel z Aosty a po bouřlivě prožitém mládí opustil svou italskou vlast a putoval přes Alpy, Burgundskem a Francií až do Normandie. Tam vstoupil v 27 letech do kláštera v Beku a stal se později tamtéž roku 1078 opatem. R. 1093 se stal Anselm arcibiskupem v Canterbury. V této hodnosti prodělal těžké boje s Vilémem II. a s jeho nástupcem Jindřichem I., protože zastával neochvějně práva papežova vůči vladařům, takže musil i několikráte hledati útočiště v Římě i v Lyoně, až spory ukončeny r. 1107. R. 1109 zemřel A. v Canterbury. Anselmova filosofie liší se od filosofie jeho největšího scholast. předchůdce Scota Eriugena (833—880) tím, že nedbá mystiky a spekulace a hlavně klade důraz na racionalism. Křesťanská víra ovšem zůstává pro Anselma nedotknutelnou pravdou. Jak sám praví, je třeba, nejdříve věřit křesťanskému učení, aby se mu mohlo rozuměti (credo, ut intelligam). Když ale jeho víra jest jednou správně upevněna, hledí také naučiti se rozuměti tomu, v co věří, chápati záhady katolické církve, protože míní, že toho neučinit, dopustil by se nedbalosti. Z jeho spisů jsou nejvýznačnější: De veritate (O pravdě), Proslogion (Oslovení) a Cur deus homo (Proč jest Bůh člověkem). V druhém výše jmenovaném díle vede A. tak řečený „ontologický důkaz" jsoucnosti boží, kterému především vděčí za svoji slávu. Jsoucnost boží dokazuje tím, že v lidském rozumu existuje její představa. Jelikož je nemožno, aby si člověk utvořil představu něčeho, co není, musí Bůh existovati. Tyto důkazy prohlásili za nesmysl již nejen jeho současníci, ale i Tomáš Aquinský a Kant. Ačkoliv se mnohé A. myšlenky pro moderní názory nehodí, obsahují přece mnoho pozoruhodného, takže je čítán k nejbystřejším myslitelům scholastického učení. Od r. 1494, kdy byl A. prohlášen papežem Alexandrem VI. za svatého, byla jeho díla opět mnohonásobně vydána v Německu, Francii a Anglii.

Anselm, páter (1625—1695), frc. mnichbosák z Paříže. Zabýval se po celý svůj život vášnivě genealogií a heraldikou a jeho přesné zprávy tvoří ještě dnes nejlepší podklad pro výzkumy historie francouzské šlechty tehdejších dob.

Anselm Polak, bernardinský mnich, napsal lat. zprávu o své cestě do Svaté země a popis Jerusalema, kde přebýval

jako penitenciarius při kostele sv. Hrobu (1507—8). Zaznamenal také řadu legend ze středověku. Tiskem vydal tuto práci Jan ze Stobnicy ve svazku Introductio in Ptolemei Cosmographian (1512).

Anselm z Laónu († r. 1117), prý v klášteře v Beku, byl žákem sv. Anselma z Canterbury, učil od r. 1076 bohosloví a scholastické filosofii v Paříži. Jeho výklady k Sv. Písmu byly směrodatným dílem pro celý středověk.

Anseridae, čel. ptáků husovitých; prsty spojeny plovací blanou, zobák s rohovitým ‚nehtem', jenž u mnohých se hákovitč zahýbá. Patří sem mnoho druhů, z nichž známější jsou kajky, kachny, husy (h. popelavá a h. polní) a labutě. Největší část sem patřících ptáků jsou obyvatelé mírného nebo severního pásu.

Ansgar (801—865), nazývaný též „apoštolem severu", narodil se v Amiensu a vychován v benedikt. klášteře v Pikardii, později působil v nově založeném novokorvejském klášteře u Paderbornu. Na žádost krále Haralda dánského, který byl obrácen na křesťanství, šel r. 826 do Dánska, kdež pracoval jako misionář a od r. 830 také ve Švédsku neúnavně pracoval na pokřesťování norských národů. K ulehčení jeho práce zřídili papež Řehoř IV. a Ludvík Pobožný v r. 831 arcibiskupství v Hamburce, jehož prvním arcibiskupem A. se stal. R. 849 vzniklo spojené arcibiskupství hambursko-brémské. Zemřel r. 865 v Brémách. Je patronem severních zemí, hlavně Švédska.

Anson George, lord (1697—1762), angl. admirál, který se šesti loďmi podnikl výpravu proti špaň. loďstvu. Ačkoli A. po obeplutí mysu Hoornova zbyla toliko admirálská loď Centurio, podařilo se A. vyrvati Španělům bohatou kořist. Vrátil se r. 1774 ze svojí cesty kolem světa přes Čínu, Indii a kolem mysu Dobré Naděje.

Ansonius Decimus Magnus (kolem 310 až 395 po Kr.), řím. spis., pův. z Bordeaux (Burdigala), činný v retorice a mluvnictví. Nejvýznamnějšími jeho žáky byli Paulinus, pozdější biskup nolský, a zvl. pak pozdější císař Gracián, kterého vychovával z příkazu Valentiána, a který ho později během své vlády mnohokráte vyznamenal.

Ansorge Konrad (* 1862 ve Slezsku), profesor hudby. Výborný pianista, známý hlavně svojí reprodukcí skladeb Beethovenových. Žák Lisztův. Od r. 1895 působí v Berlíně jako prof. hudby a skladatel.

Antafrodisiaka, protiklad k ↗ afrodisiaka; prostředek k zmírnění pohlavního pudu, kterého se užívá hlavně ve věznicích a u vojska, na př. soda, kafr; silnějším prostředkem tohoto druhu (na předpis lékaře) jest i bromid draselný m. j.

Antagonismus, řec. „protiva" dvou protisměrných sil nebo myšlenek, v anat. u svalův a nervů, v chemii a vědách lékařských u jedů, ve filosofii (na př. u Kanta) za protiklad dvou zásadních názorů užívané. Antagonisti jsou strany neb skupiny protivných smýšlení.

Antaios, v řec. mytologii, syn ↗ Poseidona a ↗ Gaie (bohyně Země). Podle pověsti byl A. ohromný obr, sídlící v sev. Africe, který všechny poutníky, kráčející kolem, donucoval, aby s ním zápasili. Poražené vždy usmrtil a z jejich lebek zřídil oltář, který zasvětil svému otci. Jedním z hrdinských činů Heraklových bylo přemožení A. Podařilo se mu to, až poznal, že A. dotykem se zemí (svojí matkou) čerpá stále nové síly. Proto jej Herakles zvedl do výše a svými mohutnými pažemi rozdrtil. Tato pověst jest pravděpodobně symbolem vítězství převládající osvěty helénské nad barbary.

Antakia, ↗ Antiochie starověku. Město v sev. části Syrie na řece Nahr-el-Asi (Orontos), vzdálená 24 km od jejího ústí v moři Středozemním. Obyvatelstvo zabývá se hlavně přípravou oleje olivového a výrobou mýdla.

Antalkides, spartský státník, kterému se podařilo za korintské války po šestileté námaze prosaditi s perským králem Artaxerxem II. mír (387 př. Kr.), nazv. A-ův, když byl před tím prosadil, že se Artaxerxes II. od Atheňanů, jimž dříve byl nakloněn, odvrátil. Tímto mírem připadly všechny osady řecké v Malé Asii, jakož i ostrov Kypr Persii. Atheny podržely pouze ostrovy Lemnos, Imbros a Skyros, a všechny řecké státy zůstávají samostatnými, čímž prakticky byla zjednána Sparťanům nadvláda. Užitek z tohoto tak přísně provedeného míru trval ale pro Spartu jen krátkou dobu, ježto válka s Thebami, která za nedlouho poté propukla, zlomila trvale její hegemonii. Podle pověsti takto zklamaný A. si vzal život.

Antar, arabský básník, syn černé otrokyně, žil asi 50 roků před vyhlášením náboženství islamského. Jeho život a jeho skutky hrdinské jsou opěvovány v ar. románě Antar o 32 svazcích, čímž se stal národním rekem arabským. Zlomky jeho veršů jsou vysoce ceněny. Jediná báseň, zachovaná úplně, jest obsažena ve vzorné sbírce Muallakatu.

Antarktis (antarktická pevnina, antarktika, antarktie), pevnina kol již. pólu a přilehlé ostrovy. Řecké arktos značí medvěd, anti proti, antarktis tedy jest zemí, ležící proti Velkému Medvědu, sou-

hvězdí to sev. polár. kraje. Mluví-li se o antarktické pevnině, vyznačené dosud na mapách velikou bílou skvrnou, nesmí se pod tímto názvem zahrnovati větší počet ostrovů a souostroví, které shrnujeme p. názv. ostrovů subantarktických.

1. Ostrovy subantarktické. Uprostřed rozlehlého moř. pásma, rozprostírajícího se jižně od všech tří zemědílů jižní polokoule a dělících tak antarktidu od ostatních zemědílů, leží množství ostrovů, které nevykazují mimo vys. zeměpisnou šířku a stejné podnebí mnoho společného. Západní větry dují zde téměř po celý rok. Pohyb teploty jest nepatrný. Léto jest chladné, zima ale poměrně dosti teplá. Květena a zvířena ostrovů je řídce zastoupena, lépe vyvinutá zvěř chybí úplně. Zvířena vykazuje však množství tuleňů, mořských ptáků (tučňák patagonský) a velryb, což vše láká k lovu. Tak vznikly na ostrovech porůznu trvalé osady evropských nebo amerických velrybářských a tuleňářských loveckých společností. Mezi ostrovy, náležející západní polokouli, leží pouze ostr. Bouvetův v oblasti oceánu Atlantického (54° 30′ již. š., 3° 30′ vých. d.). Jest původu sopečného, asi 900 m vysoký a sněhem pokrytý. Mnohé z ostrovů leží v mořských pásmech jižně od Indického oceánu, jako ostrovy prince Edvarda, Crozetovy a důlež. skupina ostrovů Kerguelských. Leží ještě dále od vlastn. polárních končin než ostrov Bouvetův, totiž mezi 50. a 45. stupněm již. š. Jsou to šířky zeměpisné, ve kterých se na sev. polokouli nalézají Paříž, Milán, Budapešť. Letní teplota jest tak nízká, že se tam udrží velké spousty ledové. Ostrovy jsou z lávy, vypínají se do značných výšek, jako ve skupině Crozetově a na ostrově Possession, až do výše 1600 m. Kerguely dosahují výšky až 2000 m, vrchy jsou z čediče, pobřeží rázu fjordového a vyskytují se tu i rozsáhlé ledovce. Sv. Pavel a Nový Amsterodam jsou severových. od Kerguel, ostrovy Aucklandské, Campbellovy a Macquarijské tvoří pak jihozáp. pokračování ostrovů Novozélandských. U ostrovů náležejících k záp. zemské polokouli, nacházíme již více společných znaků. Na podmořském pásmu směřujícím vých. od Jižní Ameriky, vystupuje řetěz roztroušených ostrůvků: protáhlý ostrov Sv. Jiří, jihových. odtud ležící ostrovy Sandwichské a v témže směru dále Jižní Orkneye, představující spojení přes Jižní Shetlandy s antarktickou pevninou. Ve svém složení, kterým spojují obě kontinentální masy, upomínají tyto ostrovy na oblouk utvořený Antillami v zálivu Mexickém. Ostrovy Sv. Jiří a Jižní Shetlandy upomínají svým složením také na jihoamer. Kordillery. O již. ostrovech Sandwichských není ještě vědeckých zpráv.

P e v n i n a a n t a r k t i c k á. Jest to pevné, souvislé pevninové pásmo kolem jižního pólu, které odhadujeme rozlohou na 13—14 mil. km², ne-li ještě více, jelikož veliké prostory pobřežní nejsou dosud probádány. Rozlohou řadí se tudíž, nepřihlížíme-li k Evropě jako k samostatnému zemědílu, Antarktis mezi jižní Ameriku a Australii. Během času soustředily se objevy stále silněji na dvou od sebe oddělených územích. Jedno z nich, a to zdánlivě pevnina větší, probíhá svou severní pobřežní linií pod jižním polár. kruhem jižně od Indického oceánu, druhé, pravděpodobně menší území, končí v podobě ostrého výběžku směrem k ostrovům, které směřují k Již. Americe. Prvé území bylo pojmenováno Východní Antarktik a druhé Západní Antarktik. Území Vých. Antarktidy se odhaduje nejméně na 10 mil., Západní na 2—3 mil. km². Sev. pobř. Vých. Antarktidy zabíhá na jih od zmín. již Macquarijských ostrovů pod 159° v. d. k jihovýchodu a pod 17° vých. d. k jihu. Masa pevninová tvoří tu tedy ohromný pravý úhel, který hraničí svým vých. pobřežím na moře Rossovo. Jemu naproti byla zjištěna země krále Edvarda VII. a jest proto moře Rossovo pokládáno jen za veliký mořský záliv. Sledujeme-li pobřeží Vých. Antarktidy k západu, jehož souvislejší části jsou známy pode jménem země Wilkesovy, přijdeme, zdánlivě bez přerušení, až k zemi císaře Viléma II. (pod 90° vých. délky). Pak přijdou po velkých přestávkách země Kempova a Enderbyova (mezi 60 až 45° v. d.) a dále na jih od ostrovního oblouku skupiny Saudney, již. Orkneye, země Coatova a země vladaře Luitpolda. Tyto neleží již pod již. polár. kruhem, nýbrž při pobřeží, probíhajícím směrem jihozáp., k němuž přiléhající moře jest nazýváno mořem Weddellovým. Západním směrem vybíhá pevnina ostrým výběžkem, nazýváme ji Západní Antarktidou v užším slova smyslu, a má své pokračování v zemi Alexandra I. a na jihozápadě v zemi Charcotově. Od této až k zemi krále Edvarda VII. leží neznámé pobřeží tichomořských vod na jižním pólu a tichomořského podmořského prahu antarktických končin. Pravděpodobně i tu se vyskytují země, k čemuž opravňují provedená měření hlubiny mořské. Okrajové území malé hloubky, mořem zalitý kus kontinent. tabule, táhne se kolem A-y a není také na této velké prostoře přerušován většími moř-

skými hloubkami. Ve svém rázu jsou obě tyto ohromné pevninové masy antarktického kontinentu velmi odlišny. Východní Antarktis, která se rozkládá od polár. kruhu k jižnímu pólu a dále jest stará prahorní půda, která se skládá z pískovcovitých vrstev, obsahujících uhlí, ze starých vyvřelin, především z ruly a žuly. Od nejstarších geologických dob nenastalo tu žádné změny. Výšky tohoto území, jež vykazují svým složením příbuznost s náhorní plošinou brasilskou, jsou značné. Pobřeží země Wilkesovy se zvedá do výše 1000—1200 m n. m., a dále k jihovýchodu u moře Rossova najdeme blízko pobřeží pohoří, dosahující výšky 2500 m a 3000 m. Pohoří královny Maud jest až 4000—4500 m vysoké. Rovněž pól leží přes 3000 m vysoko. Úzký západoantarktický výběžek, nepřirovnatelný k brasilským horám, avšak podobný jihoamer. Kordillerám, pravděpodobně jest také jejich pokračováním. Jest to divoce rozeklaný, v mladších dobách geologických rozvrásnělý horský řetěz s fjordy a přilehlými ostrovy, mající velkou podobnost s pobřežím chilsko-patagonským. Pevnina jest téměř úplně pokryta ledem. Toto zledovatění, které země v naší době vykazuje, jest nejvelkolepější nejen svojí rozlohou, kterou předčí ostatní zaledněná území země až trojnásobně, nýbrž také svou mohutností. Podnebí přináší tak studená léta, že led nemůže ani roztáti a celé masy pevninové leží v pásmu ledovém. Pásmo, kde led taje, leží již v moři. Nové sněhové přibývající spousty přivádějí led k stálému pomalému pohybu směrem k pobřeží. Tam se led láme a vytvoří příkrou stěnu anebo se tlačí, jako u našich alpských ledovců, mezi horami k moři. Ukládá se pak na plochém dnu mořském, ve větších hloubkách pluje a utvoří ledová pole. Jsou to ledové plochy, ohraničené na okrajích vysokými hromadami nakupeného sněhu. V jaké míře se mořský led účastní na tvoření těchto polí, není zjištěno, jistě však v menším množství než led z pevniny. Na vnější severní hranici ledového moře jest pásmo plovoucího ledu, který směrem k severu postupně řídne, konečně pak sestává již jen z několika tabulí a hor ledových, až i tyto v paprscích teplého slunce roztají.

Podnebí jest pro oba díly antarktické pevniny stejné. Léto je studené, pouze na jednom místě, na zemi Grahamově Západní Antarktidy, stoupne průměrná teplota nad 0° teploty. Nejteplejším měsícem jest prosinec nebo leden. Nejchladnějším pak červenec nebo srpen, nepřinášející zvl. klesnutí zimní teploty, která se pohybuje mezi — 10—30°. Byly ovšem ojediněle zjišť. i teploty až — 60°, podobné mrazům severovýchodní Sibiře (Verchojansk), kde teplota klesá až i na 70°. Antarktida jest svou nízkou teplotou nejchladnější zemí na povrchu zemském. Pro výzkumy, obývání a těžbu vyskytujících se užitečných minerálů jest ještě jedna obtížnější překážka než mráz. Jsou to polární bouře v okrajových pásmech, t. j. na dlouhých pásech souvislých pobřeží. S neslýchanou prudkostí trvají celé týdny i měs., ženou před sebou jemný sníh a strhávají sněžné povlaky nedávno napadlé. Vegetace jest nepatrná. 60 druhů mechů, několik lišejníků a dvě kvetoucí rostliny rostou na několika málo sněhu prostých místech, ozářenych sluncem. Pobřeží vykazují četnou, ale na druhy málo rozmanitou zvířenu, hl. tuleně a tučňáky, jakož i několik jiných druhů ptactva, živícího se vodním rostlinstvem. Tuleň jest již téměř vyhuben a také velrybě hrozí týž osud, neboť v bezprostřední blízkosti antarktické pevniny, mezi jižními Shetlandami a jižními ostrovy Sv. Jiří leží nejvýnosnější lovecké končiny, ze kterých přichází ročně přes 1 milion sudů velrybího tuku. Informované kruhy velrybářské ale tvrdí, že skvělé výsledky lovů posledních let nenasvědčují stoupajícímu úbytku těchto zvířat.

Z dějin objevů. Již v starověku panovala představa, že jako fysická protiváha ohromných pevninových mas sev. polokoule zemské musí se vyskytovati neznámá jižní pevnina, t. zv. „terra australis incognita“. Zpráva o obeplutí Afriky, plavba úžinou Magelhaënsovou, obeplutí Ohňové země a Australie nemohlo více otřásti vírou zakořeněnou po více než dvě tisíciletí. Teprve velkolepá cesta kolem světa podniknutá Angličanem Cookem (1728—1779), který později pronikl až na 71° 10′ j. š., přinesla změnu názorů. Objevil sice na své třetí cestě ostrovy Sandwichovy a Sv. Jiří, ale domníval se, že jižní pevnina, ve kterou se tak dlouho věřilo, se zde nevyskytuje, a toto zklamání proniklo i mezi jeho současníky. Ale Cookovy cesty přinesly přece nový popud k objevům a výzkumům antarktické pevniny. Přinesl do Evropy zprávy o bohatství tuleňů a velryb v jižním moři a lovecké podnikání, které tím započalo, v mnohém směru vědu obohatilo. V let. 1819—1842 následovaly jeden objev za druhým, až zjištěna souvislá pobřeží, opravňující domněnky, když i s různými změnami, o jsoucnosti velké jižní pevniny. Objeveny části Západní Antarktidy a Jižní Shetlandy.

Weddel proniká 1823 ve Weddelově moři až na 74° j. š., a Filchner pronikl pak r. 1912 ještě jižněji. Nejúspěšnější byla výprava na jižní točnu v letech 1841—42 podniknutá Jamesem Clarkem Rossem (1800—1862), který dosáhl 78° 9.6′ a objevil zemi Viktoriinu, moře Rossovo a sopky Erebus a Terror. Potom výzkumná činnost ustala po více než půl století. Chyběl jí hospodářský úspěch jako popud k novým velkolepým výpravám. Teprve koncem století podniknuty nové výzkumy, kterých se nezištně zúčastnily různí národové. Belgičtí, němečtí, škotští, švédští, francouzští a angličtí badatelé se pokoušeli odhaliti závoj zahalující poslední výběžky naší Země. Na nových výpravách pronikl Shackleton (1874 až 1922) v r. 1909 až na 88° 23′ j. š. 14. prosince 1911 dosáhl jižní točny, od které Shackleton zůstal pouze 1¹/₂°, Nor Roald Amundsen (1872—1928); dne 18. ledna 1912, tedy o měsíc později, Angličan Scott (1868—1912), který ale na zpáteční cestě zahynul vysílením. Sportovní zájem dosáhnouti jižní točny od té doby nemůže rušiti vědeckou práci národů. Zůstává ale další prací badatelskou, prozkoumati souvislost popsaných dílů Východní a Západní Antarktidy.

Antas (portug.), název keltských náhrobků, často v Portugalsku nalezených, které jsou portálovitě ze tří kamenů složeny a často také skytskými kameny nazývány. Pocházejí pravděpodobně z dob předvěkých a jejich účel není ještě dnes vysvětlen.

Antecedencie (lat.), „co se dříve přihodilo“, předpoklady případu nebo věci, dřívější život, v soudnictví také dřívější tresty obžalovaného.

Anteflexe, onemocnění, vyvolané zlomením dotyčného orgánu (značí doslovně: zlomení dopředu).

Antelao (Monte Antelao), hora 3263 m vysoká, v Dolomitech mezi údolím řeky Boity a Piavy, v it. provincii Belluno.

Antemion, ornament oblíbený v řecké architektuře a uměl. průmyslu mnohých slohů. Vykazuje v pásku stylisované lístky, stonky a květy.

Antena. Slovo antena odv. je z fr. slova l'antenne a značí „tykadlo“. V přeneseném významu vl. smyslu v elektrotechn. odboru nazýván byl pův. antenou svislý drát, který sloužil při telegrafii pomocí elektr. vln k přenášení těchže (a samozřejmě i přijímání) na velké vzdálenosti. Četnými pokusy se dokázalo, že anteně připadá důlež. úloha pokud se týče vysílání i přijímání podání a že bez ní bylo by možno omeziti se jen na nepatrné vzdálenosti. Dnes zdokonalena jest již a. tou měrou, že možno mluviti o celé soustavě vodičů nad zemí umístěných, kteréž slouží k přijímání n. vysílání elektromagnetických vln. Elektr. budič není schopný bez anteny přivésti ⚯ koherér na určitou vzdálenost k ozvuku. A rovněž nepatrným jest výsledek a působnost antenou opatřeného budiče, není-li přijímač opatřen antenou. Antena soustřeďuje tudíž okruh se značným vyzařovacím odporem, v němž se přeměňují stále vlny elektr. na magnetické (antena vysílací) n. naopak magnetické vlny na elektr. (antena přijímací). Přímým vlivem síly a. vl. indukce svých vodičů naladěna jest — jak se říká v techn. odboru — antena na vlastní vlnu. Podle výpočtu i praxe má na př. uzeměný drát délku vl. užitečné vlny více jak 4krát větší nežli činí výška drátu svislého. Pomíjejíce učené, většinou málo srozumitelné poučky o anteně — budiž uvedeno stručně to nejdůležitější. Důležitost má totiž vlna pracovní ať již vysílaná n. přijímaná, při níž kmitá antenní okruh zvl. způsobem. Kmitáním ustavičného proudu v anteně vycházejí do prostoru kulovité vlny magnetické o určitých silokřivkách. Rozeznáváme a-y uzeměné a neuzeměné. Při prvých jsou největší napětí na koncích vodičů — největší síla pak uprostřed. Nutno si mysliti při uzeměné anteně st. postup i do země. Při t. zv. „T anteně“, při níž zapojí se zdroj střídavého proudu na místě uzlu kmitání největšího napětí. Účinnost jest závislá vždy od výšky a dále od délky (při delších drátech). Hl. důležitostí u anteny jest její vyzařovací odpor. Vyzařovací energie se z různých důvodů (ať již úspornosti, praktičnosti n. tajného podání v kritických dobách) usměrňuje a řídí. Usměrněné anteny jsou různého tvaru a to buď ve tvaru T, jak již výše řečeno, nebo L obráceného, někdy i prismatického (prostorového) uzpůsobení. To jsou anteny s horizontálními dráty. Dalším systémem jsou anteny rámové, ať již ve formě deštníku (v Nauen u Berlína) n. způsobu střechovitého (v Poděbradech), odrazového a letadlového. V Paříži na Eiffelově věži použito je osvědčené dvojkuželné anteny. Pro držení anten používá se pevných, někdy mohutných stožárů, při nichž účinkují i výtahy ke zvedání nebo spouštění anten a natahování sítí. Samozřejmě jsou stožáry silně isolovány. Kde není možno antenu uzemniti, používá se t. zv. protiváhy. Téhož systému užívá se u letadel, kdež je antenou drát dolů visící a protiváhou celá kovová konstrukce a kostra letadla. Často používá se též, arciť s nevýhodou, náhradních anten ja-

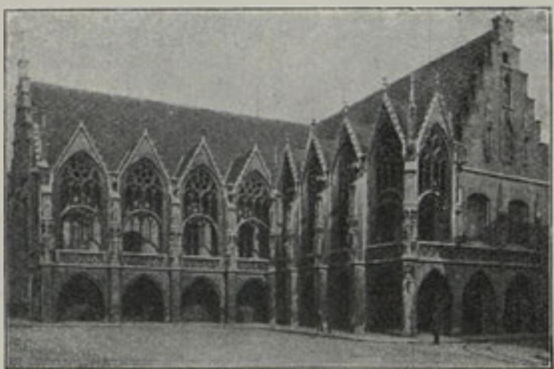
Renaissanční a gotická architektura.

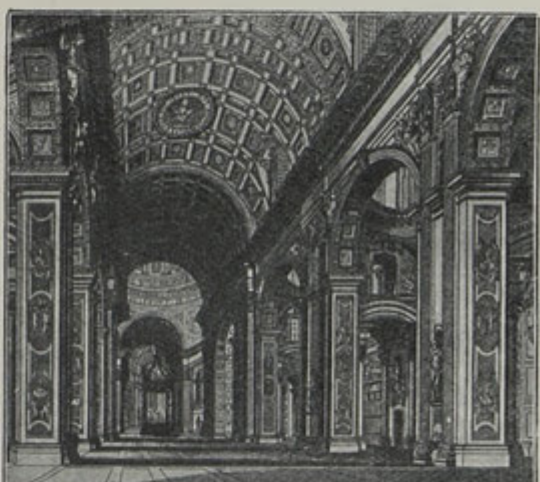
Loggia del Consiglio ve Veroně od Fra Giocondo (?).

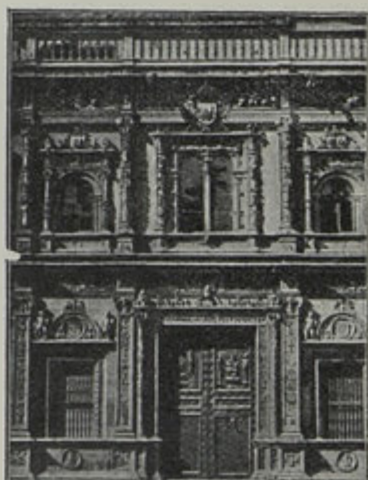
Basilika ve Vicenze od Palladia.

Radnice v Brunšviku.

Vnitřek svatopetrského chrámu v Římě.

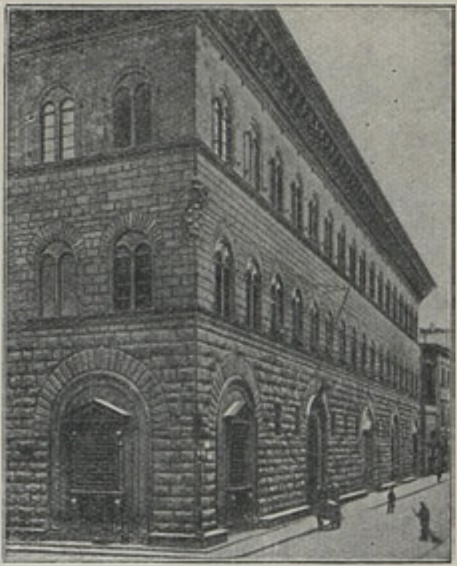

Casa del Ayuntamiento v Sevile.

Renaissanční architektura.

Palác Vendramin-Calergi v Benátkách od Lombarda.

Palác Riccardi ve Florencii od Michelozza.

Kirbyhall v Northamptonu.

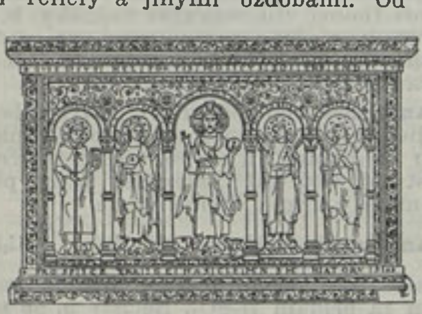
Radnice v Leydenu.

ko zábradlí, kamen, vodovodu, konstrukce stavební. Výsledek je však vždy pochybný. Při velkých mrazech v zimě a hl. při ukládání sněhu na anteně zahřívá se antenní drát silným proudem nízké frekvence. Při anteně dlužno vždy dbáti dobrého tahu, jenž hraje důlež. roli, dále dobrého uzemění i isolace, na což třeba dáti zvl. bedlivý pozor. Podle situace, ať již ve městě nebo na venkově, poradí vždy osvědčený odborník a poučí zájemce dokonale o všem, čeho třeba znáti a dbáti.

Antenor, podle Homérovy Iliady jeden z nejmoudřejších trojských stařešin. A., který sám ztratil 11 synů v boji, hostí Menelaa a Odyssea co nejlépe, když jsou vysláni, aby vynutili po dobrém navrácení Heleny. Radil také k povolnosti a smíru. Proto byl také po dobytí města jeho dům ušetřen a jemu a jeho rodině poskytnut volný odchod, což zavdalo příčinu k pozdějším pověstem, označujícím ho jako zrádce.

Antenor, přístroj pro použití osvětlovací elektr. sítě jako anteny (↗) při radiových přijimačích. A. musí býti vyroben ze hmoty pevné, nevlhnoucí, nezápalné a nesmí se teplem změniti tak, aby jeho používání to škodilo. Kovové obaly nejsou dovoleny. Na a. musí býti jméno výrobce, označeny kontakty pro síť a pro přijimač. Dovolené napětí 300 voltů. Pro používání a. vydány jsou předpisy Elektrotechn. svazem čsl.

Antependium (latin. opona), označení pro oponu, halící přední stranu a boky oltáře. Již Israelité ozdobovali oltář drahocennými kovy, Řekové a jiní vzácnými reliefy a jinými ozdobami. Od za-

Antependium v Basileji.

čátku křesť. bohoslužby vyzdoben oltář různými drahocennými rouchy, uměleckými okrasami, také mosaikami, vedle látek tkaných a vyšívaných velké ceny. Nalezeno mnoho takových význ. příkladů na různých místech a v rozličných dobách. Nyní se rozumí pod tímto názvem tkaná a vyšívaná, drahocenná opona oltářní.

Antequera, hlavní okr. m. prov. Malagy ve Španělsku, na dráze Algeciras-Granada, položené 410 m n. m. Město toto leží na úpatí Sierry de los Torcales, v blízkosti Guadalhorce. Nad městem se vypínají trosky maurského hradu, který r. 1410 dobyl vladař Ferdinand, nazv. potom el Infante de Antequera. Antequera, římská Anticaria neb Antiquaria, má četné tkalcovny na vlnu a mramorové lomy. V blízkosti leží Cueva de Menga, jeden z největších megalithů (předhist. kamenných náhrobních pomníků) Španělska.

Anteros (Proti-Eros), v řec. bájesloví ztělesnění lásky k bližnímu, zvláště pak chlapecké lásky. S příjmením Alastor pokládán A. za mstitele neopětované lásky. Často jest A. také kladen proti mocnému bohu ↗ Erosu a jsou mu stavěny i s tímto současně pomníky. Tu vidíme často oba zápasící o palmovou ratolest. A. se od Erose nejčastěji liší svými vzhůru zahnutými křidélky.

Antheil George, hud. skladatel, Američan. Přední zástupce nejkrajnější avantgardy. Konstruktér nových hud. nástrojů. Mechanisuje hud. produkci i reprodukci, chce vytvořit novou rytmicko-sensuální dimensi. Hudebníci zítřka budou zároveň mechaniky, matematiky. Skladby jeho (Jazzová sonata, Aeroplanová sonata, hudba k filmu Balet mécanique Fernanda Légera) jsou stavěny převážně na jazzovém základě. V Československu je téměř neznám. Český překlad jeho článku přinesl sborník Fronta (Brno 1927).

Anthem (entem), označení pro hudební skladby, předepsané liturgií církve anglikánské. Mohou se vyskytovati jako mottety, kantáty nebo kostelní zpěvy. Zvláštní ceny nabyly skladbami Purcella a Händla. Rozeznává se full anthem (pro celý sbor) a verse anthem (pro jeden nebo více sólových hlasů).

Anthemis nobilis.

Anthemis, rod rostlin složnokvětých (compositae), čítající asi 100 druhů; česky: rmen; silně aromatické rostliny, sbírané pro lidové lékařství. Anthemis arvensis, rmen rolní.

Anthemion (řec.) v starověkém stavit. ornament ze stylisovaných květů a listů. Později užíván k výzdobě vás.

Anthemion.

Anthemius Procopius, syn vojevůdce východořím. cís. Marciána, který zasnoubil svoji dceru Eufemii A-ovi. A. se vyznamenal v bojích s Vandaly. Jeho tchán jej určil r. 467 po Kr. pro volný císařský trůn v Římě, který byl již po 100 let v moci Germánův a tehdy opanován vůdcem Suevů Ricimerem. A. ale nemohl se proti němu udržeti a opuštěn od svých přívrženců, byl v kostele zabit.

Anthemius tralský z Lydie, syn lékaře Štěpána, vynikající mechanik a architekt. A. stavěl za císaře Justiniána od r. 532 nejdříve společně s Isidorem miletským, později sám, vyhořelý kostel Žofiin v Cařihradě.

Antheridium, je samčí orgán rozmnožovací u rostlin, č. pelatka.

Anthericum, čes. bělozářka, krásná květina z čel. liliov. (Liliaceae), rostoucí u nás na suchých, teplých stráních. A. ramosum — b. větvitá, kvete v červnu a červenci.

Anthesterion (řec. měsíc květu), osmý měsíc jonského kalendáře, připadající asi od polovice února do polovice března. V tomto měsíci konány ve všech jonských osadách slavnosti Antesteria. Započaly tím okamžikem, kdy se mohlo loňské víno po vykvašení píti a zahájeny naražením sudu a hodokvasem za účasti starých i mladých a otroků.

Anthistiria, druh trav rostoucích v teplých místech starého světa. Mnohde slouží také k výživě člověku.

Anthocyan, barvivo v buňkách rostlinných, které podle toho, je-li vázáno na kyseliny, zásady nebo neutrální složky je červené, modré nebo fialové. Je znatelné příkl. na listech růz. barevných křovin nebo u červené řepy a zelí.

Anthomedusa, rozmnožovací stadium polypa z řádu Tubulariae, zhusta volně pohyblivé a podobné obyčejným medusám, od nichž se liší vysoko klenutým kloboukem a polohou rozmnož. org. ve stěně zažívací dutiny. Polyp žije přisedle v koloniích většinou v moři (pouze několik druhů je sladkovodních).

Anthomyia, rod much z čel. Anthomyidae, příkl. A. brassicae, moucha buráková, jejíž larva škodí v zelinářství napadáním kořenů a lodyh zelí, řepy a pod.

Anthony Susan (1820—1906), americká učitelka, zakladatelka hnutí žen za ženská práva a emancipaci.

Anthores leuconotus, brouk z čel. tesaříků (Ceramhycidae), škůdce plantáží kávovníků v Africe. Larva vrtá v lodyze rostliny dlouhé chodby směrem shora dolů, při čemž si tvoří čas od času na venek ústící chodbičky, „větráky". Když se dostane konečně dospělá do kořene, zakuklí se zde, zatím co napadená rostlina odumírá. Na záp. Afriky podobně škodí příbuzný brouk Bixadus.

Anthoxanthum, č. tomka, tráva rostoucí na luhách a v lesích; celá rostlina příjemně voní. A. odoratum, t. vonná.

Anthozoa, neboli polypi, jsou moršští láčkovci přisedlí, buď jednotlivě (př. sasanky), nebo v celých trsech (koráli). Tělo je válcovité, vaku podobné, na volné straně opatřené ústy a věncem dutých chapadel. Roura jícnová je rozdělena paprskovitě příčkami na několik (násobek 4 nebo 6) postranních komůrek. Na těchto příčkách (septa) jsou umístěny orgány rozmnožovací a jiné ústroje. Někteří polypi vylučují kolem ektodermu vápenitý kalíšek a také uvnitř mezi příčkami bývají lupínky vápenité. Jsou-li kalíšky soused. polypů spojeny, vznikají trsy (vznik útesů korálových). Polypi živí se drobnými živočichy, které chapadly loví a k ústům dopravují. Patří sem p. osmiramenní (na př. korál červený), dále p. šestiramenní (příkl. sasanky, actinia) a konečně některé drobné nebo vymřelé skupiny.

Anthracen, $C_{14}H_{10}$, uhlovodík z řady aromatické, získaný při destilaci kamenouh. dehtu a sice z anthracenového oleje (po prvé r. 1832 Dumas a Laurant). Tvoří fialově fluoreskující deštičky, b. t. 216·5°, b. v. 351. Nerozpustný ve vodě, rozpustný v teplém benzolu. A-ová barviva (O, Barviva anthrachinová).

Anthracit, nejlepší druh paliva, obsahující až 95% uhlíku a mající proto značnou výhřevnost. h = 1·6, t = 2, výhřevnost asi 8000 kal. Naleziště: Alpy piemontské a franc., Pensylvanie.

Anthrachinon, $C_{14}H_8O_2 = C_6H_4\langle{}^{CO}_{CO}\rangle C_6H_4$ vzniká oxydací anthracenu dvojchromanem za přidání H_2SO_4. Nečistý a. se potom rafinuje horkou kys. sírovou, ve které se a. nerozpouští a sublimací se přečišťuje. Krystaluje v lesklých zeleno-žlutých jehlách, které při 284·6° C tají a při 382° C vrou. Používá se k výrobě barviv.

Anthropocentrický (řec.), světový názor, že člověk je středem a hlavním účelem světa. Koperníkovou teorií, která za-

řadila zemi mezi oběžnice, byl hluboce otřesen.

Anthropofagie (řec. lidojedství, kannibalismus). Požívání lidského masa bylo dříve rozšířeno všude. Pohnutkami byl hlad, později pověra, že lidojed zdědí přednosti snědeného a snad i dobrá chuť lidského masa. V Mexiku kněží obětovali bohům lidi a po oběti je pojídali; král obdržel oko. U Malajců vytrhává vůdce vojska vůdci poražených srdce, které pojídá. Eskymáci podobně nakládají se srdcem kouzelníka a zabitého v krevní mstě, aby se zachránili od pomsty pozůstalých. V Queenslandě pojídají nebožtíka jeho příbuzní. U Botokudů a na Fidži pojídají z něžnosti matky své zesnulé děti a děti své zemřelé rodiče. Na Sumatře v Batta jest nařízeno zákonem pojídati nepřátele a zločince. Dokonce i v civilisovaných zemích se zločin tento vyskytuje, obyčejně z rituelních důvodů nebo z perverse.

Anthropologie (řec. věda o člověku) jest věda, zabývající se pozorováním a popisováním tělesného a duševního vývoje a vlastností člověka. Ke svému badání používá výsledků mediciny, fysiologie, psychologie, dějepisu, archaeologie, filologie. Mimo svůj typický výše řečený obor obsahuje i e t h n o l o g i i, vědu o anatomických vlastnostech lidských ras a e t h n o g r a f i i, vědu o jejich zeměpisném rozšíření. Dělí se na 1. a. s o m a t i c k o u (řec. soma, tělo), která studuje lidské tělo po stránce anatomické, kraniologické, biologické, psychologické, pathologické, jeho vznik, vývoj, vzrůst, rozmnožování a odumření, normální a pathologické funkce údů, svalů, ústrojí, smyslů, mozku a j. v rozličných dobách a v různém věku, zrůdy, degeneraci, dědičnost atd. 2. a. e t h n i c k o u, která studuje duševní schopnosti lidské jakož i společenských celků, stýkajíc se mnohdy se sociologií (a. s o c i o l o g i c k á). Počíná s praehistorií, stanoví rozdíly mezi člověkem pravěkým a ostatními druhy živočišstva. V tomto poli kolísá dodnes mezi genetickou a evoluční teorií. Všeobecně se má za to, že mezi opicí a pračlověkem byl vývoj spojující článek (pithecanthropos, lidoop), jehož kostra se dosud nenašla, ale náhled ten jest dosud sporný. Nejdůležitější poznatek a. e. jest, že člověk, kdekoli se vyskytuje, daleko vyrůstá duchovně i duševně nad prosté animální funkce. Nejdříve se u něho vyskytuje společenský pud, který všude člověka nutí spojovati se ve svazky. Nejdříve se vyskytuje rodina, pak rod, tlupa, kmen, který se vyvíjí až ke stvoření národa a státu. To jest zákon, který všude člověka ovládá ve všech dobách a ve všech zemích. Tato struktura podmiňuje vývoj ostatních mentálních složek lidských, vývoj řeči, politických, hospodářských, právních, mravních a pohlavních vztahů od primitivních projevů až k složitým fenomenům. I tento vývoj probíhá se zákonnou pravidelností. Nejzajímavější a nejdůležitější poznatek a. jest, že člověk vždy se pozdvihuje nad prostý pud po výživě a sebezáchově a obohacuje a zdokonaluje nástroji své schopnosti, což vede k utvoření techniky. Další typická vlastnost pro lidské pokolení je ta, že vždy a všude projevuje touhu po transcendentnu, což vede k vytvoření náboženství, mythů, kultů, a touze po požitku z krásné věci bez ohledu na to, zda jest užitečná, což opět vede k vytvoření umění. Stopy těchto vlastností lidských jdou až do dob nejdávnějších. Ačkoliv a. jako věda existuje teprve asi 150 let, jest její literatura veliká. Ve všech státech přednáší se na universitách, všude téměř existují a. společnosti a musea. Nejlepší kompendium a. napsal Schwalbe, u nás pěstuje a. prof. dr. Matiegka. Český časopis pro a. zove se Anthropologie. V Sev. Americe dr. Aleš Hrdlička.

L i t e r a t u r a: Schwalbe-Fischer: Anthropologie, 1923; Deniker: Les Races es Peuples de la Terre, 1926; Weidenreich: Rasse und Körperbau, 1927; Haddon: The Races of Man and their Distribution. 1924. Keane: Man past and present, 1900. Babák: Tělověda, 1924. Babák, Biologie dítěte, 1926; Matiegka: Somatologie školní mládeže; Matiegka: Původ a počátky národa československého; Matiegka: Všeobecná nauka o plemenech. 1929.

Anthropometrie, nauka o číselných poměrech lidského těla, pomocná disciplina anthropologie a ethnologie. Lombroso ji uvádí též do kriminalistiky, kde se používá ke zkoumání povah zločinců. Ovšem zásadní otázkou zůstává, má-li skutečně rozměr lebky neb těla vliv na povahu člověka. System použití a. v kriminalistice vypracoval ↘ Bertillon.

Anthropomorfismus (z řec.), jest přenesení vlastností lidských na bytosti duchové neb neživé (na Boha, anděly, hmotu). Vyskytuje se v primitivních náboženstvích, avšak i v bibli fantasie a poesie spisovatelova přikládá Bohu vlastnosti, myšlenky a city lidské, ačkoliv Mojžíš to zakazuje. Naopak zase oduševňuje podle sebe člověk zvíře, rostlinu, krajinu, umělecké dílo.

Anthropomorfismus, v stylistice vzniká tak, vyjádříme-li se o věci neživé jako by žila lidskými životními projevy, na př. Socha dýchala svěžestí.

Anthroposofie (řec. moudrost o člověku), filosoficko náboženský směr silně mystického zabarvení. Učí, že je člověku možno proniknouti do transcendentna. Rozeznává tři stupně výuky: přípravu — výchovu duchovního smyslu, osvícení — rozžehnutí duchovního světla, zasvěcení — dokonalé proniknutí transcendentna a styk s vysokými duchovními bytostmi. Člověk je podoben vesmíru (mikrokosmus), skládá se z těla, duše a ducha. Tělo podléhá zákonům přírody, duše zák. karmy (osudovosti), duch zák. reinkarnace (znovuzrození) — A. jest odvětví theosofie (moudrosti o bohu). Zakladatel a. je něm. filosof R. Steiner, který ji vybudoval na základě staré (hlavně indické) moudrosti.

Anthurium, rod čel. Araceae, rostoucí v tropické Americe, asi ve 100 druzích. Mnohé z nich pěstují se také ve skleníku, na př. A. Scherzerianum.

Anthyllis, č. úročník, rod čeledi Papilionaceae, asi s 20 druhy rostoucími po Evropě, sev. Africe a Malé Asii. U nás pěstuje se někdy A. vulneracia, jako pícní rostlina.

Antiaris toxicaria, „upasový strom", domovem ve Vých. Indii, náleží do příbuzenstva morušovitých. Obsahuje mléko prudce jedovaté, jehož domorodci používají k otravování šípů. O jeho jedovatosti koluje mezi domorodci mnoho bájí, které přešly namnoze i do cestopisné literatury.

Anthriscus cerealis, zahradní rostlina pocházející z jihu.

Anthriscus cerealis.

Antibes, franc. přístav. m. nad Středozem. mořem v dep. přímoř. Alp, 10 km s.-v. od Cannes. Na jih od města vybíhající poloostrov La Garoupe končí předhořím Cap d'Antibes. Město je opevněno, má 12.800 ob., dobře rozvinutý obchod, loděnice, rybolov. A. leží na želez. dráze Riviery. A. je býv. Antipolis, osada Massilie (Marseille).

Anticipace, vyřízení nějaké věci před uplynutím stanovené lhůty, resp. stanovení všeob. úsudku před definitivním zjištěním nějakého případu. Právnický pojem a. značí provedení řízení, resp. vyřízení jednání před termínem zákonně stanoveným. V obchodě provedení dodávky nebo platu před dobou splatnosti. Takovýmto předčasným plněním nabývá obvykle dodávající nárok na rabat, resp. úrok. Ve stát. hospodářství je a. realisace očekávaných platů, resp. daňových nebo všeobecných důchodů vydáním pokladničních poukázek. Při valutárním poklesu projevuje se a. stoupajícím vydáváním bankovek, pro něž má býti teprve opatřeno krytí. A. pochopení je filosof. pojem a znamená podle Kanta tu část každého pocitu, již lze a priori pochopiti.

Anticlaudianus, alegor. báseň z doby Karla IV. podle předlohy Alana z Ryssela. Otištěno v Starobylých skládáních I. 140—200.

Anti-Corn-Law-League, liga řízená proti clu na obilí, vyvolaná v život Cobdenem r. 1839, jím a jeho společníkem Brightem vedená až do zavedení před tím odstraněných cel (1847—1852). Hnutí, vedoucí k úplnému odstranění obilních cel, s počátku podporované jen velkoprůmyslem a velkoobchodem, hájeno bylo nakonec též maloprůmyslem, statkáři i dělníky. Jeho orgánem byl Anti-Corn-Law-circular, nazvaný později Anti-breadtax-circular.

Anticyklon, větrný vír, který rozchází se zevnitř prostoru zvýšeného tlaku. Na rozdíl od cyklonu má a. za následek pěkné počasí.

Antić Dimitrije, dr. (* 1874 Negotin, Jugosl.), lékař, mimoř. prof. na Bělehradské universitě.

Antifon, ⚲ Antiphon.

Antifonář (antiphonarium, řec. lat.), sborník zpěvů antifonálních (Introitus, Offertorium, Communio), užívaných při mši. ⚲ Antiphon, Graduale.

Antiformin, prostředek užívaný k desinfekci a čištění, zvláště k čištění náčiní v průmyslu fermentačním. Jest to roztok chlornanu sodn.

Antigameratus, lat. bázeň z počátku 14. stol. napsána leoninami (rýmovaným veršem), od kanovníka krakovského Frovinusa (Frohwein). V básni spojen jest obsah moralistický s gramatickými předpisy.

Antigua, západo-indický ostrov, ve skupině Malých Antill, pod 17° zeměp. sev. šířky. Ostrov má plochu 280 km² a 30.000 ob., převážně barevného původu. Ostrov je skalnatý a má četné zátoky, takže mohly povstati dobré přístavy. Cyklony a zemětřesení, které často navštěvují Antilly, navštívily v předešlém stol. mnohokrát A. Vývoz činí právě dvě třetiny přívozu a rozšiřuje se hlavně na bavlnu, cukr, rum a ananasy. Hlavní město Saint John s 10.000 ob. Dobrými přístavy jsou též Falmouth a Parham. Ostrov byl obje-

ven Kolumbem v době jeho druhé výpravy (1493—1495) a je od 1667 nepřetržitě v moci Angličanů.

Antigona, jest jedna z nejvíce vzrušujících postav žen řecké mytologie. Dcera krále Oidipa, který ji měl podle věštby se svou vlastní matkou Jokastou. Toto krvesmilství jest příčinou tragického osudu A. Plná dětské přítulnosti doprovází svého oslepléno otce do Kolonos, do vyhnanství. Po jeho smrti chová tělesné pozůstatky svého bratra Polynejka, který podlehnul v souboji s vlastním bratrem Eteoklesem v Thebách, přes nejpřísnější zákaz strýce Kreona. Byla za to postavena před soud a na své ospravedlnění prohlašuje A. (v tragedii Sofoklea pod titulem A.) nesmrtelná slova: „Ne pro nenávist jsem zde, nýbrž pro lásku." Leč neuprosným výrokem odsouzena k pohřbení za živa vedle bratra, končí sebevraždou, oběšením. Její snoubenec Hemon, syn Kreona, zabije se ze zoufalství u její mrtvoly. Podle pozdějšího podání podařilo se Hemonovi tajemně ji zachrániti, leč i tehdy zvolí dobrovolně smrt, když byli poznáni. A., jako zosobnění lásky dítěte a dobrotivosti ženy, byla opěvována nejen Sofoklem (ve dvou dramatech), leč také Euripidem a často ještě v pozdějších dobách, v literatuře i v umění.

Antigonus, jméno dvou knížat z rodu Makkabeů, jeden byl uznán svým bratrem Aristobulem spoluregentem okolo 105 př. Kr., ale později, ztrativ jeho důvěru, byl zavražděn. Druhý dostal se roku 63 př. Kr. současně se svou rodinou do zajetí Pompeia v Římě. Později prchnul, porazil se zdarem Heroda, poddal se pak přece na milost s Herodem spojenému Antoniovi (37) a byl popraven.

Antigonus „Jednooký" (384—301 př. Kr.), slavný macedon. vůdce Alexandra Velikého. Po smrti krále a Perdikka obdržel A. od nového vládce země, Antipatera skoro celou Asii. Řevniví diadochové poráželi ho nepřetržitě, dokud nepadl v rozhodující bitvě u Ipsus. A. I. Gonatas (podle místa zroz. v Thesalii) (319—239), vnuk předešlého a syn Demetria Poliorketa, vládnul od 283 nad Řeckem, pak od 276 nad Macedonií. A. Doson (236 až 221 př. Kr.), král Macedonie od 229, po přemožení Sparty podmanil si skoro celé Řecko.

Antigonus z Korystos na Euboei, napsal filosofická díla a byl činný ke konci 3. st. př. Kr. na dvoře Attalosa I., krále Pegamonu, jako znamenitý slévač. A. byl též historikem umění a převážná většina jeho děl byla zachována.

Antika (z lat. antiquus — starožitný), pozůstalé zbytky umění i kultury národů t. zv. klasického starověku, zejm. Řeků a Římanů, jichž celková historie a kultura označuje se jako antická. Zájem o dobu klasickou, ke které byla s počátku obrácena jen malá pozornost, datuje se od XV. věku a započal v Italii, v souvislosti s hromadným útěkem řeckých učenců z Cařihradu, dobytého Turky (1453). Proud ten zve se renaisance (⚲ renesáns, obrození jmenovitě starožitného umění) i humanismus (obrození starožitné vědy). Od toho času časté hledání, podniknuté na různých místech, odkrylo pod zbořeninami a vystavenými nad nimi budovami nesčetné množství arciděl umění a předmětů uměleckých, zvaných v užším smyslu antikami. Shromažďují je ve způsobu sbírek (musea) vlády v různých střediskách kultury, které mají porozumění pro umění, v Italii především v Římě, Neapoli, Florencii i Miláně; v Německu v Mnichově, Drážďanech, později v Berlíně, dále ve Vídni, v Paříži, Londýně, Petrohradě (Leningradě) atd. Často doplňují se originály těchto sbírek odlitky pro účely vědecké (na př. archeologie, vykopávky). Společně se sloučením označení starožitností s klasicismem a stylovostí pod názvem antika, počalo se terminu toho užívati u všelikých uměleckých děl, nesoucích sledy stylu a konečně v populárním označení nazývají se — byť i neprávem — antikami všechny starodávné předměty, bez ohledu na jich cenu a charakter.

Antichamp Jean Therèse marquis ď (1738—1831), fr. voják, bojov. již za sedmileté války. Byl monarchista, bojoval proti fr. rev. armádám; 1799—1815 byl generálem ruské armády. S Ludvíkem XVIII. se vrátil do Francie; za červencové revoluce bojoval marně za Karla X.

Antikrist jest satanem vyslaný nepřítel křesťanství, který před opětným příchodem Krista spojil moc zla k zápasu s křesťanstvím, ale vracejícím se spasitelem bude přemožen. Zprávy o legendě Antikrista nalézáme od počátku v židovství až na naše časy. V bibli poukazují na tuto bytost místa 2. Thess., také Zjevení 13 a 17. V řečích Ježíše není o tom žádné zmínky. Teprve stará křesťanská církev rozvinula pojem osobnosti A. Kdo v křesťanství se zdál býti ukrutným a ničitelem morálky, byl považován za Antikrista nebo za jeho sluhu. Nero považován byl pro pronásledování křesťanů za A. a pověst o něm praví, že nezemřel, nýbrž že se navrátí znovu k válce s Kristem. Koncem uplynulého tisíciletí očekáván byl s naprostou jistotou příchod A. a ve spojení s tím konec světa. V každém nespravedlivém vládci tyranu

hledán byl Antikrist; Hus, Čeští Bratří, Waldenští a Luther opět viděli v papeži zosobnění A. U protestantů ustálilo se mínění, že tato legenda jest jen alegorií a tedy A. že ve skutečnosti se nezjeví. V řecké vých. církvi považována za očekávaného A. vláda Turků, neb též Mohameda. Pomalu zapomínáno bylo obyčejných názvů, které středověk uštědřil protivníkům křesťanské církve. Věřilo se, že na konec světa všichni lidé zrodí se podle vzoru zvířat. Víra lidu v A. líčila si scény při jeho příchodu následovně: bouře a zimy zvěstují jeho příchod, oheň padá s nebe, krev bude rosou květů, A. zrodí se uprostřed hromů a blesků. Nadpřirozené síly budou uděleny tomuto bojovníkovi, tak jak v legendě jeho zrození líčeno. Jen málo křesťanů opře se jeho slibům a ti budou shromážděni Eliášem pod stromem. Nakonec bude přece A. Kristem přemožen a Bůh bude ho souditi.

Antikvariát, podnik obchodující star. knihami, rukopisy, uměl. reprodukcemi a pod. věcmi. Někdy také jde o věci, jež nelze v běžném obchodě dostati pro jejich stáří nebo vzácnost a jež bývají draze placeny badateli, knihovnami a sběrateli. Občas jsou to levné příležitostné prodeje. Velké a-y vydávají katalogy svého skladu. Vědecké a bibliofilské a. jsou oblíbeny ve všech kulturně vyspělých zemích. ⚲ Bibliofilie.

Antikvář (lat. antiquar: přítel starých věcí), původně ten, kdo měl zálibu ve starých věcech, zabýval se vědecky starým uměním a vědou a byl znalcem těchto věcí; v užším smyslu, kdo obchoduje uměleckými reprodukcemi (rytinami, kresbami, dřevoryty atd.), vzácnými tisky, umělec. drobnostmi a kuriositami.

Antikvita (lat.), buď samotný starověk nebo starobylý předmět, zvl. má-li uměl. nebo kult.-hist. cenu, či získal-li si jakousi úctu prostě stářím.

Antilegomena (řecky, sporná území), sbírka starokřesť. spisů, jež byly as ve 4. stol. prohlášeny za druhořadé, jelikož bylo pochybováno o jejich pravosti, na rozdíl od kanonicky uznaných knih Nového Zákona (homologumena). Náleží k nim: 2. Petrův dopis, 2. a 3. Janův dopis, dopisy Jakubovy a Jidášovy, dopis Hebrejců a Zjevení sv. Jana.

Antillské ostrovy (⚲ Amerika, přehled stř. Ameriky). Antill. ostr. tvoří oblouk o 3300 km délky, mezi 85 a 60° vých. dél. a 23 a 10° s. š., táhnoucí se od stř.-am. poloostrova Yukatanu k j.-am. pevnině severně od ústí Amazonky. A. oddělují Atlant. oceán od amer. středomoří, jež rovněž rozdělují ve dvě části, Mexický záliv a Karibské moře. Skupina se dělí na Velké a Malé A. K Velkým A. počítáme (od západu na východ): Kubu, Jamaiku, Haiti a Portoriko, Malé A. tvoří ostrovy návětrné a podvětrné. Ostrovy návětrné rozprostírají se velkým, vých. obloukem od Panenských ostrovů, jižně od Portorika, až k Trinidadu před sever. pobř. Jižní Ameriky, ostrovy podvětrné jdou souběžně s tímto pobř. na západ až k ostr. Aruba, patřícímu Nizozemsku a ležícímu na 70° vých. délky. — Antilia (Antiglia nebo Antillia) je podle geograf. představ s počátku středověku zbytek pevniny, zaplavené mořem, o jejímž zániku podává zprávy řecký filosof Plato. V době renaisanční dostaly toto jméno dnešní A., jež tvoří společně s Bahamskými ostrovy Západní Indii. Bližší pod jmény jednotl. ostrovů. Antillský proud je teplý mořský proud, tekoucí na sz. po vých. straně Bahamských ostrovů. Spolu s Karibským proudem, který vniká do Karibského moře mezi M. A. a pokračuje dále yukatanskou a floridskou vodní drahou, vzniká ze sev. rovníkového proudu a tvoří hlavní část Golf. proudu.

Antilopy, patří mezi přežvýkavce do čeledi dutorohých (Bovidae); pro bohatost druhů byly pokládány dříve za samostatnou čeleď Antilopidae. V dnešním systému představují skupinu podčeledi. Jsou to většinou silná, ale štíhlá zvířata na bystrých nohách, výborní běžci, pasoucí se na stepích Afriky a Asie (pouze několik zástupců žije také v Evropě a Americe). Z amerických patří sem Antilocapra americana, sajka vidlorohá, která se vyznačuje proti ostatním antilopám rozvětvenými rohy, které se každoročně odvrhují (jako u jelenů parohy). Žije v S. Americe na preriích v menších zástupech. V Evropě žije jediný zástupce skupiny a sice kamzík (Rupicapra rupicapra), který se omezil na hřbety vysokých hor. Z afr. zástupců nejznámější jsou štíhlá, ušlechtilá gazela (Gazella dorcas), žijící v citlivkových hájích severových. Afriky, dále sajka vodní (Antilope Spekii), zdržující se vždy na blízku vod (příkl. při jezeře Victoria Nyansa), sajka skákavá (antidorcas marsufialis) z jižní Afriky, vyznačující se na hřbetě kožním záhybem porostlým bílými chlupy, podivná sajka žirafí (Lithocranius udalleri) s dlouhým krkem, sajka pruhovaná (Tragelaphus scriptus) z jihozáp. Afriky, bizarní pakůň (Connochaetes gnu) z jižní Afriky, zvíře spojující vzhled koně a skotu v podivnou směsici — a mnoho jiných druhů. Z asijských nejznámější je sajka tatarská (Saiga tatarica), nevzhled. zvíře, podobné po-

někud ovci, které v nedávné době ještě bylo obyvatelem východní Evropy (dnes pouze v Asii a v Evropě jen v malém území na Volze); krom této žije několik druhů antilop na stepích mongolských, na Tibetu a v Indii.

Antimacchiavellismus, polit. kritika vládních zásad, formulovaných Macchiavellim. Ve spisu Il Principe (naps. 1514, vyšlo v Římě 1532) líčí M. vladaře, sledujícího výhradně politické zájmy bez ohledu na morální a nábož. zásady, jichž si všímá jenom potud, pokud slouží jeho mocenskému cíli. V antim-é literatuře je důlež. „Antimacchiavell" Bedřicha Vel., vydaný Voltairem, v němž je vládce prvním služebníkem státu. Tato teorie o povinnostech monarchových ke státu je znakem osvíceného absolutismu.

Antimetathesis (Antimetabola) (řecky opak kladu, tvrzení) styl. obrat, souvětí, ve kterém druhá věta vyjadřuje opak první věty. Př. Pronesené slovo je tvým pánem, nepronešeného slova jsi pánem ty.

Antimon, Sb, prvek, zřídka se vyskytující v přírodě ve stavu ryzím, nejčastěji ve formě různých sloučenin, ze kterých se také vyrábí (hlavně leštěnec čili antimonit Sb_2S_3). A. známe v několika modifikacích, z nichž nejobyčejnější jest A. kovový, rhomboedrický, silně lesklý, barvy stříbrobílé, velice křehký. Atom č. 51, atom. v. 120·2, spec. váha 6·62, b. t. = 630° C. Zvl. formou je a. třaskavý, získaný elektrolyticky z roztoku chloridu antim. Slabým nárazem vybuchuje a mění se v a. kovový. A. žlutý jest nestálý, měnící se také v a. kovový. Svět. těžbu ovládají Japonci a Franc. U nás se nalézá na Milešově u Sedlčan, doprovázen zlatem. Upotřebuje se k výr. různých slitin: písmoviny (15—25% Sb, 75% Pb, 10 až 20% Sn), britania, ložiskového kovu a j., jakož i k výrobě a. sloučenin (dávivý kámen).

Antimoničnan, olovnatý ⟶ kysličníky antimonu.

Antinomie (řec. protiklad); 1. doslovně rozpory mezi zákonnými předpisy v zákoníku; 2. ve filosofii rozpor dvou úsudků, vzájemně se vylučujících, jež se však oba dají doložiti (srv. v této věci teorii Kantovu v jeho Kritik der reinen Vernunft).

Antinoos, svou krásou proslulý jinoch z Bithynie, který se těšil zvláštní přízni řím. cís. Hadriana (117—138 po Kr.) a provázel ho na všech cestách. Utopil se v r. 130 v Nilu. I po jeho smrti osvědčoval mu císař svou lásku a přikázal, aby byl A. zařazen mezi bohy a aby jeho kultus byl každého roku oslavován. Na místě A-ovy dobrovolné smrti zřídil město Antinoopolis. A. byl nesčetněkrát umělecky zobrazován. Ještě ve 4. století muselo křesťanství energicky potírati jeho uctívání. I básnicky byl A-ův osud zpracován i v nové době.

Antinoos.

Antiochie, časté jméno měst ve starověku. Příčinou toho bylo, že Seleukos I. Nikator (321—281 př. Kr.), jeden z nástupců Alexandra Vel., pojmenoval neméně než 16 měst jím založených jménem A., na paměť svého otce. Nejznámější je A. (⟶ Antakië) v Syrii. Za dob řím. císařů mělo prý toto město více než 500.000 ob. Již Seleukové učinili z tohoto města středisko světového obchodu a helenské kultury. Helenismus dosáhl zde, stejně jako v Alexandrii a v Pergamonu vysoké úrovně. V A-i založili Pavel s Barnabášem prvou křesťanskou obec v Palestině. Zde také byli po prvé přívrženci tohoto učení nazváni křesťany. V r. 1086 dostala se A., jež byla až dotud skorem stále majetkem vých.-řím., pod turecké panství. Křesťanství, dosud trpěné, bylo pronásledováno. Za I. křižácké války dobyl A. Boëmund z Tarentu (1098) a dostal město jako byzantské léno. V r. 1268 byla A. dobyta sultánem Bibarem z Egypta a zůstala pak již mohamedánskou. — Nezaměňovati s A-í ve Phrygii, již Pavel rovněž navštívil na své prvé a druhé cestě.

Antiochos, jméno 13 králů syrských, potomků Alexandra Vel. a jeho syna Seleuka, pročež bývá tato dynastie nazývána také Seleukové nebo Antiochové. Jejich residence se rovněž jmenovala Antiochie. Vynikli: A. I. Soter (zachránce) nebo Nikator (vítěz) (323—261 př. Kr.). Oženil se se svou macechou. Bojoval s malým štěstím s Pergamy, Kelty a Egypťany. A. III. Vel. (242—187 př. Kr.), pravnuk předch. Bojoval úspěšně s Lydií, s Phrygií a s Egyptem. Pro Chersones dostal se vlivem ⟶ Hannibalovým do války s Římany (antiochská válka 196 až 190). Jeho vojsko bylo v ⟶ Thermopylách poraženo a př. roku byl bitvou u Magnesia donucen k míru, ztrativ velkou část Přední Asie a zaplativ velkou náhradu. Byl zavražděn při pokuse o krádež chrámových pokladů pro tento účel. — A. IV., Epiphanes (175—164 př. Kr.), syn předch., známý násilnou vládou a uloupením chrám. pokladů, jež vyvolalo úspěšné povstání ⟶ Makabejských v Palestině (167 př. Kr.). Z Egypta musel ustoupiti na

rozkaz Římanů. Posledním byl A. XIII., Asiaticus; byl popraven v Římě z rozkazu Augustova pro vraždu řím. vyslance.

Antiochus z Askalonu, řec. filosof, žák ↗ Philův, učil v 1. stol. př. Kr. v Athenách, v Římě, v Alexandrii a bývá počítán do t. zv. „páté akademie“. Z jeho spisů se zachovalo málo, je však znám, neboť ↗ Cicero navštěvoval jeho přednášky v Athenách v r. 79 př. Kr. Zabýval se prý i elektřinou.

Antiopa, v řec. mythologii dcera boha řek Asopa a se Zevem matka ↗ Amphionova. Byla pronásledována pak Dirke, ženou Lykovou, již však její synové přivázali na rohy divokého býka. Bůh Dionysos A. potrestal tím, že musela šílená bloudit Řeckem, až byla zachráněna provdáním za krále Phoka.

Antipater (400—319 př. Kr.), jeden z nejstar. maced. vojevůdců Alexandra Vel., který jej po čas svojí nepřítomnosti pověřil správou Macedonie a Řecka. Ještě po smrti královė bojoval stále s Řeky, až je přece pokořil. V r. 321 se stal za svého odpůrce ↗ Perdikka říš. správcem a opatrovníkem nezlet. král. syna a pokusil se udržeti jednotu říše; mohl však rozklad její toliko oddáliti.

Antipater, vnuk předch., od r. 297—293 macedonský král, byl zahnán Demetriem Poliorketem a zavražděn z rozkazu svého tchána Lysimacha. A. bylo jméno četných příbuzných krále ↗ Heroda Vel.

Antipatie (řec.), značí odpor, nechuť; antipatický — nesympatický, odporný.

Antiphellos (dnes Antifilo), starověké m. v Lykii. Dodnes se zachovaly četné

Antiphellos.

památky jako divadlo, ve skále vytesané hroby, nádherné fasády.

Antiphon (řec. druhý hlas) značí: 1. Střídavý zpěv kněze a sboru v řec. dramatě. 2. Slavný attický řečník, tvůrce polit. řečnictví. Nar. r. 480 př. Kr. a popraven za peloponesské války r. 411 pro účast na oligarch. stát. převratu. 3. Přístroj k tlumení zvuku v uchu, skládá se z gumového knoflíku a z kovového kroužku podle tvaru ušní dutiny.

Antipod (řec.), protinožec; lidé, bydlící na témž poledníku, ale na opačné straně rovníku a stejně od něj vzdálené. Denní čas mají stejný, ale roční doby opačné.

Antioqnia, m. v Columbii o 11.000 ob., v údolí ř. Cauca, 573 m. n. m. Dříve hl. m. okresu stejného jména. Tento okres patří k jihoam. rep. Columbia, zaujímá sev. část záp. a stř. Kordiller. Dnešní hl. m. Medellin leží 55 km na j.-v. od A-e. Tamější pahorkatina je bohatá na rudy.

Antiqua (lat. starý), je taková forma písmen, jež odpovídá v tisku latinským písmenám v písmě a vyznačuje se přímými zjednodušenými znaky. Začalo se jí používati za dob renesančních. V té době uveřejněná četná nová vydání starých řím. spisovatelů byla ráda tištěna podobným písmem, jímž byly psány staré řím. rukopisy. Proto se nazývá a. ještě dnes ve Francii Romain, v Anglii Roman type.

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S
a b c d e f g h i j k l m n o p q r s
T U V W X Y Z
t u v w x y z

Před vynalezením tiskařství rozmnožovaly se spisy opisováním a mnozí mniši nacházeli potěšení v tom, že písmo různě zdobili. První typy, jichž bylo v tiskařství použito k vyjádření tohoto písma, nazývají se fraktura a je zcela nesprávné, označovati je za německé písmo, jelikož toto písmo bylo rozšířeno již tehdy po celé Evropě. Ve skutečnosti používali raději a-y románští a později i ostatní evrop. národové k tisku vědeckých spisů, jelikož je prostší a jasnější, zvláště když ↗ Aldus Manutius, tiskař v Benátkách, vzorně normalisoval základní typy v nejrůznějších velikostech. Tam se také počalo používati ležaté a-y, t. zv. kursivy. Další nespornou předností a-y je její mezinárodnost, umožňující příslušníkům všech zemí čísti bez námahy tiskoviny i rukopisy, takže i v Německu pozvolna vítězí, hlavně pokud jde o vědeckou literaturu. V jiných zemích používá se fraktury již jen k ozdobných tiskům.

Antirrhinum, č. hledík, rostlina z čel. Scrophulariaceae, která v několika dru-

zích se pěstuje v zahrádkách, na př. A. majus, A. latifolium s velikými květy sestavenými do hroznů.

Antirrhinum majus.

Antisemitismus, politicko-hospodářské hnutí k odstranění židovstva a jeho vlivu ve veřejném životě. V antisemitismu, jakožto hlavním pojmu, setkávají se různé směry: takové, jež bojují přímo proti židov. rase, a jiné, žádající zákon. ochranu nežidov. obyvatelstva proti silnému pronikání židovstva. Jako ve všech politických hnutích jsou i zde extrémní proudy, snažící se o úplné vyloučení Židů z veřejného života mimořádnými zákony, nebo o jejich úplné vypuzení. Podle toho, z jakých pramenů a. vychází, lze pozorovati tři směry. Z etické stránky bývá uváděno, že semitismus ve všech dobách působil kulturní a státní rozvrat. Tento nihilistický duch prý se projevuje jednostranným materialismem, řešícím všechny životní otázky peněžními zájmy, a vedoucím proto k mamonářské korupci a ke zdivočení mravních citů lidských. Tato tvrzení bývají dokládána texty Starého Zákona, hlásající nenávist a nepřátelství ke všemu nežidovskému, jež prý je vůči židovstvu mravně podřadné, dále pak hlásání hesla „Účel světí prostředky" proti nežidovským národům. Hospodářský a. bojuje proti Židům jakožto představitelům kapitalismu a zároveň vůdcům komunismu, usilujícího o odstranění kapital. hosp. systému. V obou případech prý jde o různé metody, sledující stejný cíl: nahromadění světového bohatství v židovských rukou. — Třetí směr, potírající židovstvo z nacionálních důvodů, hlásá, že Židé podkopávají existenci každého státu, ať monarchie či republiky, jelikož jsou naprosto internacionální. Vychází z teorie nezměnitelného ohraničení ras v duševním ohledu, takže splynutí Židů s národním životem pokládá za nemožné, poukazuje však také na stále ještě nižší kvalitu Židů, a dovozuje tak sám bojem proti nihilistickému vlivu židovstva, svou schopnost zachovati národ mravně i mocensky. A. sahá až do starověku. Za původce bývá označován často Apion, potulný řečník a vědec. Houževnatě bojovali proti Židům Římané a Tacitus tvrdil, že Židé jsou odium generis humani (hanba lidstva). V r. 70 po Kr. došlo po krvavém vzbouření k rozbití neposlušného židovského státu. Avšak již 38. r. po Kr. došlo v Alexandrii k pronásledování Židů. Za Trajana vzniklo krvavé židovské povstání (116 po Kr.). Bar Kochba dal podnět k velkému pozdvižení za Hadriana (132 až 135 po Kr.). Skutečně systematicky byly sebrány důvody a-u teprve v novověku. Ve středověku měly převahu náboženské a hospodářské prvky, inkvisice byla činná ještě v 17. stol. Teprve v nejnovější době objevují se nacionální vlivy. Skutečné osvobození Židů podařilo se fr. revolucí (1789), jež vyslovila zásadu rovnoprávnosti. Později následují ostatní země. Hlasatelem a-u bývají pravicové kruhy. Silný vzrůst této myšlenky byl jistě zaviněn světovou válkou, jež vedla k velkým sociál., hospodářským, mravním a polit. změnám. A. veden do důsledků je protikřesťanský: žádá zavržení křesťanství pro jeho židovský původ.

Antiseptikum (řec. zabraňující hnilobě), způsob, jak ošetřiti poranění, při němž se ničí chemickými prostředky příčina infekčního onemocnění ran, zaviňující rozklad vaziva a otravu krve. Teprve ve druhé polovině 19. stol. nalezl Pasteur příčinu hniloby v mikroorganismech, žijících ve vzduchu. Na tom založil Lister svoji metodu, spočívající ve vymytí rány kys. karbolovou a v impregnování obvazu, jež pak byla mnoho modifikována. Dnes se používá na místě kys. karb. sublimátu ($HgCl_2$); jiné prostř. jsou jodoform, thymol, kys. borová.

Antistes, ve staré církvi jméno představeného, nyní jen zřídka používá se ve Švýcarech pro předst. nábož. obce ref. církve.

Antisthenes (399 př. Kr.), význačný řec. filosof z Athen, zakladatel starší „cynické" filos. školy. A. učil, že hlavní podmínkou štěstí je skromnost a opovrhoval panujícími zvyky, což bylo příčinou této přezdívky (cynický — psí). A. slučuje sofistické a sokratovské metody. Ctnost byla pro něho jediným statkem, vše ostatní zavrhoval, a soběstačnost je nejlepší cesta ke ctnosti. Hluboké myšlení pokládal za zbytečné a tehdejší polit. a nábož. zřízení za pomoc v nouzi.

Antithese, je opačné tvrzení, resp. postavíme-li proti sobě dva protilehlé pojmy, → these.

Antium (dnešní → Porto d'Anzio), it. město na j. od Albánských hor, na pobř. Tyrrhenského moře, vystavěné v nejst. dobách na skalních výběžcích. Když si Římané podrobili Latium a Kampanii, patřilo A. mezi místa nejpozději přemožená. Rodiště řím. císaře Caliguly (37—41 po Kr.) a Nerona (54—68 po Kr.). V 9. stol. usadili se v A. Saraceni a znepokojovali odtud Řím. V bojích se Saraceny bylo staré A. zničeno úplně.

Antivari (Bar), jugosl. m. o 2300 ob. na j. od Skadarského jez., poblíže Adriatického moře. Na pobřeží rozkládá se nové město A. Městská citadela pochází z doby Benátčanů, kteří byli pány pobřeží a města od r. 1450 do 1571, kdy je dobyli osmanští Turkové. Za rusko-turecké války v 1877 a 1878 zmocnili se Černohorci A. a Uljcině (Dulcigno); obě města jim pak byla ponechána.

Antofagasta, město a prov. v sev. části Chile. Rozprostírá se po celé šíři Chile a je to suchá náhorní planina téměř bez vody se sol. stepmi, jezery a vulkány. Hospodářský význam prov. je založen na bohatství ledku, boraxu, zlata, stříbra a mědi. Solná ložiska, dodávající ledek, bývají ½—1 m silná a leží nízko pod povrchem půdy. Těží se z nich též mnoho Glauberovy soli i soli kuchyňské. Hl. a píst. m. má 50.000 ob., jichž zdroj výživy spočívá v dobývání ledku. Přístav je špatný; nedostatek pitné vody je velkou závadou. Přes to však je A., nehledě k Iquique, nejdůležitějším chilským přístavem po Valparaisu.

Antoch z Helfenberka, Zikmund, univ. prof. a spisovatel český, (* 1. V. 1508, † 20. II. 1552, zavražděn). Napsal: „Korvina výklady na čtení nedělní" (1531) a j. výklady, „Kronika o Herkulesovi" (1565). Přel. Melanchton: „Knížka o úřadu světských pánuov".

Antoine (André-Léonard) (* 1857 v Limoges ve Fr.), zakladatel divadla Antoine a býv. ředitel divadla Odéon, autor mnoha dramatických děl, hraných před svět. válkou v div. Antoine a Odéon.

Antokol, předm. Vilna na straně sev.-vých., na l. břehu Vilji. Má starý, krásný kostel sv. Petra a Pavla.

Antokolski Petr Jefimovič, ps. ↷ Ferd. Peroutky.

Antokolskij Marek (1843—1902), ruský sochař. Nejvýznač. dílo jeho jest Ivan Hrozný, které řadí ho k nejslav. umělcům ruským. A. žil převážně v Paříži. Z jeho četných děl nutno vyjmenovati zvlášť pomníky Petra Velikého a Alexandra III. v Petrohradě (Leningradě).

Antonie Marie, ps. ↷ Josefy Pedálové.

Antonín, ps. ↷ Lad. Mattuše.

Antomachos, řec. básník z 5. st. př. Kr., o němž jest málo známo a jehož díla se většinou ztratila. Napsal epos Thebais a elegii Lyda. Jako epik byl ve starověku ctěn stejně jako Homer.

Antomarchi Francesco (1780—1838), korsický lékař, byl poslán r. 1818 na Sv. Helenu a ošetř. Napoleona I. až do jeho smrti (1821). Zdráhal se podepsati úmrtní protokol, jelikož podle jeho mínění nezemřel císař na žaludeční rakovinu, nýbrž na zimnici, jíž se na ostrově nakazil. Napsal sensační paměti o posledních chvílích císařových.

Anton Heřman (* 1813 v Litoměřicích), knihtiskař 1840 v Praze.

Anton Karl Gottlob (* 1751 v Lubáni, † 1818), Němec v Lužici, advokát ve Zhořelci, přítel Jos. Dobrovského. Už jako mladý právník na lipské universitě zabýval se čtením slovanských knih a vyhledával styky se Slovany, zejm. s Lužičany, sdruženými v Serb. předařskem towařstvu, s nímž zůstal ve styku přátelském i pak, když se usadil ve Zhořelci. Hlavní dílo jeho: Erste Linien eines Versuches über der alten Slaven Ursprung, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse (Lipsko 1783 a 1789) bylo svého času znamenité a do Šafaříka jediné, pro studium hist. a kultur. starožitností slovanských. Z ostatních spisů možno uvésti: Der oberlausitzische deutsche Dialekt trägt Spuren von der Unterjochung der Wenden (Provinzialbl. 1781), Über die älteren Sitze der Slaven 1793 a Etwas über die oberlausitzische wendische Sprache 1797, otištěné v Laus. Magazin (nyní Neues Laus. Magazin), letopise, jejž vydávala učená společnost zhořelecká, založená Antonem (viz Dr. Jos. Páta K. G. Anton v Čas. Mać. Serb. 1928 LXXXI., seš. 2., kde i literatura o něm).

Anton Karel (* 1898 v Praze), filmový režisér, nabyl prakse v zahraničí, získal si jméno režírov. filmu „Cikáni" podle K. H. Máchy. Jeho nejzdařilejší veselohrou je Matka Kráčmerka z r. 1925.

Antonelli Giacomo (1806—1876), vlivný papež. diplomat za doby Pia IX., dosáhl pouze hodnosti jáhna a obíral se jen málo dogmat. otázkami, ačkoliv byl příčinou uveřejnění soupisu nauk papežem zavržených z r. 1864 a dogmata o neomylnosti z r. 1870. Brzy se však vyznamenal ve státnické a diplomat. činnosti, takže byl jmenován r. 1874 kardinálem a řídil brzy jakožto min. předseda politiku papež. státu. Při svém útěku do Gaety (1848) jmenoval papež Pius IX. A. státním sekretářem; po návratu do Říma (1850) provozoval bezohlednou absolutistickou politiku, potíral moderní a liberální myšlení, bojoval proti snahám o sjednocení Italie, podporoval naproti tomu Bourbony v Neapoli a Rakušany. Vzdor své obratné politice dožil se ztráty samostatnosti ↷ pap. státu r. 1870.

Antonello da Messina (1430—1493), sicilský malíř, jehož obrazy měly částečný vliv na benátské malířství. Podle pověsti naučil se za studií v Nizozemsku používati olejových barev, dokonce prý jich první v Italii používal. Jeho díla vynikají

koncentrovanou energií výrazu a cílevědomou komposicí. Zvl. charakt. je hlava condottiera na obraze v Louvru, vyjadřující silnou vůli, vážná jinochova hlava na obraze v berlínském museu a obraz sv. Šebestiana v drážďanské galerii.

Antong, Vinc. Kar., člen vlasteneckého divadla v Praze 1786 a d.

Antoni, Daniel, ev. farář na Vysokej, † 1675. Napsal: Lacrimae disolatae filiae Sion. Rukopis. Syn jeho

Antoni Samuel (1669—1738), ev. superintendent, napsal De medicina affectum (1700).

Antoni Leopold, malíř v Plzni na počátku XVIII. stol.

Antoniewicz Bołoz Karel (1807—1852), potomek rodiny arménské, narodil a vzdělával se ve Lvově. Válčil za povstání v 31. r. Trpě rodinnými neštěstími, vstoupil r. 1839 do řádu Jezuitů. Záhy započal svou literární tvorbu jako autor poesie polské i německé (1824—27), pokračoval v ní v řádu, kde napsal díla náboženská. Poesie jeho (sebrána r. 1861), zbavena je větší ceny. Na místě toho zasluhuje A. pozornost jako výmluvný kazatel a jako pracovník mezi lidem v době četných cest misijních a zvláště r. 1846, kdy zbraňoval vzbouření podnícených davů. Zanechal po sobě značné množství kázání i řadu prací populárních, charakteru nábožensko-umravňujícího.

Antoniewicz Bołoz Mikuláš (1801—1885; pseudonym Mikolaj z Pokucia), sedlák-poeta, měl též účast na lvovském literárním životě. Z jeho převážně příležitostného tvoření dobyla si svého času značného úspěchu díla, určená pro zpěv. Zkoušel své síly též v poesii dramatické (Anna Oświęcimówna, 1856).

Antoniewicz Jan Bołoz (1838—1922), polský historik umění, konal svá studia na universitě Jagiellonské v Krakově. S počátku zasvětil se germanistice, později zajímala ho hudba a estetika, nakonec vrhnul se na pole historie umění, do které pojal epochy od středověku až do nejnovějších proudů. Práce z uvedeného ohraničení přináší od r. 1885. Jsou to středověké prameny řezby na krabičce ze slon. kosti v pokladnici Wawelu; katalog výstavy polského umění od 1764 až 1836, uspořádané ve Lvově r. 1894; dokonalá monografie „Grottger“ vyd. r. 1910. Celá sbírka drobnějších rozprav o zbytcích umění vlašského vyšla ve zprávách a pracích komise historie umění, Polské Akademie Věd. R. 1902 stal se A., který byl od r. 1897 profesorem historie umění na univ. lvovské, dopisujícím členem Pol. Akad. Věd, od r. 1910 pak členem činným. Byl též konservátorem zbytků, členem Centr. kons. komise ve Vídni a členem několika věd. společností.

Antoniewicz Vladimír (* 1893), profesor archeologie praehistorické na univ. varšavské. Napsal řadu prací, z nichž vážnější jsou: Z obce organisace vědy (1926), Praděje země Polské (1927) a zvláště stěžejní Archeologie Polsky (1929).

Antoniina huť, hornoslezský okres, na j. okraji průmysl. území, s nímž připadl r. 1922 Polsku. Okres měl r. 1919 10.615 ob.; těžba kamen. uhlí a zdatný cukerní průmysl.

Antonín (Antonius), křesť. světec (251 až 356), žil v Egyptě, od r. 270 jako obyvatel pouště. Desetiletí askese a hrdinství bez ohledu na všechna pronásledování rozšířily daleko jeho slávu a brzo se shromáždilo v hornoegypt. pustinách množství následovníků, takže lze A. pokládati za zakladatele mnišství. Ještě dnes má význam jeho vystoupení v prvém velkém sporu o víru (351) mezi ↗ Ariem a ↗ Athanasiem, kdy se připojil k Athanasiovi, který napsal též A-ův životopis. Známa jsou především četná pokušení, jimiž A. v poušti byl pronásledován. T. zv. Pokušení sv. Antonína bylo častokrát umělecky zpracováno. Svátek má 17. ledna. T. zv. A-ův kříž má formu velkého lat. T.

Antonín Paduánský (1195—1231), katol. světec, pochází z Lisabonu, byl roku 1215 předst. choru, pak knězem; r. 1220 františkán. mnichem v Lisabonu. Po r. 1221 pracoval pro řád ve stř. Italii a v jižní Francii, od r. 1227 v Padově, jejímž patronem se stal a kde je též pohřben. Po smrti sv. Františka z Assisi stal se jeho horlivým nástupcem a již v r. 1232 byl prohlášen za svatého. Slaví se 13. června. Pověst vypráví, že hlásal evangelium také němé tváři, zvl. rybám v moři.

Antonio, mistr Antonio z Florencie, středov. alchym. Život neznámý. Rukopis jeho díla Cesta spravedlivá v alchymii (r. 1457) vydal O. Zachar, 1899.

Antoniti, zv. též Antonínův řád, laické bratrstvo, zal. r. 1095 ve Francii za účelem péče o nemocné, později mnišský a chorový řád, spojený v r. 1777 s maltézským řádem. V pozdějším polit. chaosu ve Francii zcela zanikl.

Antonius Marcus, zv. Orator (řečník), nar. r. 143 př. Kr., řím. úředník, dosáhl nejvyš. hodností a bývá označován za největšího řím. řečníka před Ciceronem. R. 87 byl zavražděn přívrženci ↗ Mariovými. Jeho syn Gajus A. Hybrida (míšenec), pověstný výstředník, byl zapleten do povstání Catilinova. Byl konsulem spolu s Ciceronem (63 př. Kr.). Později

byl poslán do Macedonie, obžalován pro špatné hospodaření, avšak po Césarově smrti přece jen stal se censorem.

Antonius Marcus Creticus (Kréťan), nejstarší syn A. Marca, ztroskotal pro neschopnost při boji proti mořským lupičům a vzbouřivším se Kréťanům.

Antonius Marcus Triumvir (82—30 př. Kr.), nejstarší syn předch., pro dluhy uprchl v r. 58 do Řecka, bojoval však krátce potom úspěšně jako vůdce jízdy v Palestině proti Aristobulovi a v Egyptě proti Ptolemäovi a stal se pak jeho důvěrným a schopným spolupracovníkem. Vyznamenal se jak v bojích Césara proti Pompejovi, tak i jako správce Césarův v Italii, takže byl v r. 44 jmenován konsulem. Po Césarově zavraždění dovedl uchvátiti největší část moci. Při pokusu, dostati do své moci sev. Italii, poštval na sebe řím. senát i Octaviana, Césarova dědice (⤷ Augustus: t. zv. „mutinenská válka"). Chytrému A. se ale podařilo dostati na svoji stranu Octaviana, s nímž pak a s ⤷ Lepidem uzavřel t. řeč. druhý triumvirát 23. listopadu 43, při čemž A. obdržel celý východ říše. Po přemožení Bruta a Cassia u ⤷ Philippi (42) byla vláda triumvirátu zajištěna. A. se odebral do Egypta, podlehl však svodům Kleopatřiným, zanedbával politiku i vojsko na škodu řím. říše. To pak vedlo (32) k válce s Octavianem, jež skončila (31) námořní bitvou u ⤷ Actia rozhodným vítězstvím Octavianovým, jelikož A. nevyčkal konce boje a utekl za Kleopatrou. Také v Egyptě poražen a všemi zrazen, nalehl na meč a zemřel v náručí Kleopatřině, jež ho též brzy dobrovolně následovala. A. je hlavní postavou dvou Shakespearových tragedií, a i jinde se s ním v umění setkáváme.

Antonius Pius (86 až 181 po Kr.), syn řím. konsula Fulvia, pochází z Nîmes. Spolupracoval na správě Asie a byl v r. 138 adoptován císařem ⤷ Hadrianem a ještě téhož roku se stal císařem. Panoval 23 let a doba jeho vlády patří k nejšťast. obdobím římské říše. Smířlivost a snášenlivost vynesly mu název Pius (zbožný). Podporoval vědu a umění. Vyplácel učencům státní platy a zanechal stát ve skvělé finanční situaci.

Antonius Pius.

Antonius Marcus Aurelius (obvykle zvaný Mark Aurel), syn řím. praetoriána Annia Vera, nar. r. 121 po Kr. v Římě, byl adoptován Antoniem Piem, svým strýcem. Následkem vnějších nepokojů nebyla jeho vláda tak klidná jako vláda A. Pia. Podařilo se mu sice poměrně brzy odraziti útok Parthů na jihových. říše (162 až 166), déle však trvaly boje na sz. proti Markomanům na stř. Dunaji a proti Quádům v dnešních Čechách. Osobně byl M. A. dobrý, laskavý a spravedlivý panovník, ačkoliv nebyl s to zabrániti krvavému pronásledování křesťanů. Byl přívržencem stoické filosof. školy. Zemřel v r. 180, podle pověsti otráven zvrhlým synem, jenž po něm následoval pode jménem ⤷ Commodus.

Marcus Aurelius.

Antonomasie (řec. přezdívka), v styl. vzniká, klademe-li místo vlast. jména přídomek. Př. Tvůrce Prodané nevěsty — Smetana, uč. národů — Komenský.

Antonopulo, též Spiro Ant. (* 1805, Vídeň), herec v Praze 1842.

Antonov Ovsějenko, Vladimír Alexejevič (v straně zván „štyk" — r. bodák — lit. ps. A. Galskij). Jeden z hl. úč. říjn. převr. * 1884 v Černigově, abs. voj. šk. v Petrohradě. V r. 1902 vstoupil do ruské soc. dem. strany. Za rev. 1905 organisoval voj. povstání v Nové Alexandriji. R. 1906 byl pro organ. voj. povstání v Sevastopolu odsouzen k trestu smrti, který mu změněn ve 20letou káznici. Po útěku pracoval ve Finsku, v r. 1910 odjel do Francie, kde přidal se k menševikům. V době svět. války byl zakl. a hl. spolupr. internac. listů Golos, Naše Slovo a Načalo. Po návratu z emigrace v r. 1917 vstoupil do řad ruské soc. dem. (bolš.), kde vynikl jako řečník a organisátor. Za říjn. převratu zatkl Zatímní vládu. V době obč. války řídil ukraj. frontu. Byl Narkomvojen. Ukrajiny. V r. 1925 politický představitel SSSR. v ČSR.

Antonowicz E., ps. ⤷ Josefa Baše.

Antonovič Isaija (* 1697, † 22. 1. 1749), arcibiskup a metropolita karlovacký. Rodem Srb. Vynikl svou snahou rozšířiti osvětu mezi svými krajany.

Antonovič, Vladimír Bonifatijevič (1834 až 1908) jihorus. hist. a etnograf. Po absolv. lék. a hist.-filol. fak. v Kijevě univ. prof. tamtéž. Jako hl. red. „Kijev. komise pro studium star. listin" vydal mnoho

pramenů pro hist. již. Rusi, obzvl. kozáctva (Archiv J.-záp. Rossiji, 9 sv. a řadu hist. monografií): Poslednija vremena kozačestva na pravoj storoně Dněpra, 1870, Očerk istoriji vel. kn. Litovskago, 1878 a jin.), práce etnogr.: Istoričesk. pěsni malorusskago naroda, a Akty o koldovstvě. Rovněž řídil mnoho archeolog. vykopávek v již. Rusi. A. náležel k ukraj. „národníkům“ a byl stoupencem neodvislosti ukraj. nár. hnutí od revol. hnutí všeruského.

Antonovyč Dmytro Volodomyrovyč (* 1877), Dějepisec ukraj. umění, prof. ukr. univ. v Praze. Hl. sp.: „Trysta rokiv ukrajinśkoho teatru“ (1925).

Antony Dr. J., ps. → Józefa Rolle.

Antony Jan (* 1868 v Brně), Ing., gen. velitel zem. dělostřel. v Praze. Ve svět. válce bojoval na srbské frontě jako podplukovník. Roku 1919 účastnil se tažení proti Maďarsku jako velitel dělostřel. divise u fr. legionářů. Vyznamenán čsl. válečným křížem.

Antopol, městečko v okresu Kobryň (vév. poleské), 2206 ob. Průmysl kožařský a olejářský. Obec A. sestává z 18 osad, má 3055 ob. Obchod dobytkem a koňmi.

Antoš Jan (* 1. I. 1860, † 6. VI. 1899), čes. spisovatel. Jeho novely ve Květech, Lumíru a j.

Antoš Josef, * 1884 v Kostelci u Prostějova, malíř krajinář v Brně.

Antoš Václav (* 1878 v Chomutičkách u Jič.), sochař a malíř, žák Myslbekův. Zúčastnil se mnoha výstav Mánesa. V táborském Husově museu je jeho relief Mistra Jana Husi.

Antoš Václav (1905), sportovec. Nejlepší plavec v ČSR.; činný od r. 1920. Má 7 rekordů v republice, závodí na 200 až 1500 m. Je také znamenitý hokeyista a kanoista.

Antoška (Antoszka), pseud. → Antonie z Łeldov Smiszkowé.

Antové (Anti), starověký název pro slov. plémě. Byzantští a lat. spisovatelé z 6. st. zmiňují se o A. a Slovanech, jakožto o jednom národu. Podle zpráv starověkých dějepisců bydleli A. mezi řekami Dněstrem a Dněprem. R. 602 stala se krvavá výprava se strany Avarů proti A. Po této zmínky o A. přestávají. Je možno, že pod A. dějepisci 6. stol. rozuměli také slovanské plémě, ale toliko jeho východní část. Lit.: Šachmatov Al., Uvedenije v istoriju russkago jazyka (rusky).

Antrakopit, druh vápence, který má tmavší barvu než váp. obyčejný, poněvadž je v něm přimíšeno uhlí.

Antrakotypie. Vynález dra A. Sombacchi v Lodži (1879), který sloužíval k rozmnožování plánů a obrazů. Nyní nemá už významu.

Antranilová kyselina (o-aminobenzoová). Hlavní surovina pro synth. výrobu indiga (→) a některých barviv azových (→). Tvoří bezbarvé šupinky, tající při 145° C, sladké chuti. Její estery sl. k přípravě voňavek.

Antsirane, válečný a obchodní přístav v zál. Diego-suarezském ve vých. části sev. cípu ostrova Madagaskaru. A. má 7500 ob. Kvete zde dobytkářství, hlavně na záp. straně ostrova. Kůže a masové konservy tvoří hlavní vývozní zboží.

Antula Dimitrije (* 9. 11. 1870, † 17. 7. 1924), šéf, gener. řed. minist. lesů a hornictví. Po studiích v Bělehradě dosáhl A hodnosti doktorské na vídeň. universitě. Hlavní jeho práce z oboru geologie a chemie jsou: Über die Cephalopoden der unteren Kreide des Kaukasus (Beiträge z. Geologie und Paläontologie d. Österr.-Ungarns u. d. Orients); Geološka istraživanja u timočkome ondezitskome masivu, srb. (r. 1909); Pregled rudišta u Kraljevini Srbiji, srb. (1900); L'industrie minéral de Serbie, fr. (1905); La richesse minéral de la Serbie (1919).

Antula Nikola (* 1884, † 7. 11. 1916), kritik a literát. Z článků lit.-hist. vynikají: Čeda Mijatović kao pripovedač (v Srpski Knižjevni Glasnik) a Ocena jednoga rada o Ivanu Buniću (tamtéž).

Antung, čínský svob. přístav na Žlutém moři, prostírající se v území ústí ř. Jalu (Amnak). Příznivá poloha na jihu velmi hustě obydlené mandžurské provincie Čeng-King a železniční uzel hlavní korejské trati s jihomandžurskou drahou z Mukdenu přivodily rozkvět A. Má as 100.000 ob. Jako všechna místa na korejské hranici, A. rychle vzrůstá a má silné přistěhovalectví z Koreje. Jádro exportu tvoří surové hedvábí a dříví, jež se plaví po Jalu z lesů pohoří Pektusan (2500 m). Vzrůstající průmysl.

Antunovič Ivan (* 1815, † 1888), lidumil a novinář. Rodem Srb z Bašky. Je znám jako neohrožený buditel národního vědomí „bunjevců“, srb. obyv. Bašky.

Antverpy (fr. Anvers), belg. prov. a město v sev. části země. Prov. měří 2832 km² a má více než 1 milion obyv.; na 1 km² připadá 366 lidí, tudíž 1 a ½krát tolik, jako průměrně v celé Belgii, jež je nejlidnatější evr. zemí. Na sev. hraničí s Nizozemskem, na záp. a na vých. s belg. prov. Vých. Flandry a Limburkem, na jihu s Brabantem. Složena je ze tří okresů: Mecheln, Turnhout a Antverpy. Obyv.

převážně vlámské. Území na dol. Šeldě a na vých. od této řeky má bohatou půdu, zemědělsky obdělávanou. Na vých. od A. (Campine) je kraj pastvin, patřící k nejneplodnějším územím belg. Provinciální hl. m. Antverpy má as 300.000, vč. měst Berchem a Borgerhout as 412.000 ob. Leží na pr. břehu Šeldy, splavné téměř po celém toku. Lodi do 8 m ponoru mohou přistáti i při odlivu. A. jsou dobře umístěny, mezi svět. přístavy angl., něm. a franc., podporuje je vysoce rozvitý železniční provoz (Belgie má nejhustší železniční síť na světě), takže se staly během doby důležitým přístavem pro evr. transitní obchod, největším po Hamburku. A. jsou zároveň hlavní belg. zbrojnicí; od r. 1859 jako mocná pevnost, vybudovaná gener. Brialmontem, jedna z největších v Evropě, jež pak po r. 1906 byla úplně zmodernisována. A. jsou velmi navštěvovány pro památku stavit. umění pozdního středověku, barokního umění, i pro svůj dnešní hospodářský rozvoj. Uličky starého města jsou úzké a nepravidelné. V jeho středu tvoří Meir nejvzn. místo a soustřeďuje obch. ruch. Zde je král. palác a poněkud dále bursa. Dále na záp., na sev. konci Zeleného nám. stojí katedrála. Je nejkrás. chrámem belgickým, má 7 lodí ve formě kříže, 117 m dl. Stavba byla počata v r. 1352 Jeanem Amelem z Boulogne, ukončena r. 1616, chrám však není dokončen a již. věž sahá toliko do třetiny zamýšlené výše. Sev. věž je 123 m vysoká. V chrámu jsou tři mistrovská díla Rubensova: Nanebevzetí P. Marie, Vztýčení kříže a Snětí s kříže. Na Grand Place nalézá se radnice, vyst. Corneliem de Vriendt v klas., renais. slohu, vyzdobená uvnitř krásnými dřevořezbami a malbami. Tam jest rovněž dům gildy ochránců (Maison de la Vielle Arbalète) z r. 1516 a rodný dům van Dyckův. V jv. části města je chrám sv. Jakuba, nejvýznač. po katedrále, s bohatými hrobkami a soukr. kaplemi. Mezi nimi vyniká Rubensova kaple s hrobem malířovým a s nádherným jeho oltářním obrazem (Kristus s Madonou). V této části starého města je také vlámské nár. divadlo. V jižní části star. města jest museum knihtisku Plantin-Moretus, v němž možno shlédnouti zařízení starého vlámského patricijského domu a jeho obch. místnosti. V krásných alejích této čtvrti jest král. uměl. museum, v němž jsou velké sbírky obrazů Rubensových, van Dyckových, a nádherná sbírka starých maleb. A. nejsou nejstarším středověkým městem; tím jsou Bruggy; byly však střediskem vlámsko-brabantské malíř. školy a upomínky na ni vidíme na každém kroku. Obyvatelstvo A. je většinou vlámské. Vlámštinou mluví zpravidla nižší třídy obyv., kdežto inteligence mluví francouzsky. Je tam též silná cizinecká kolonie; z 50.000 cizinců je as 20.000 Nizozemců. Průmysl je velmi rozsáhlý: krajkářství, výr. cigaret, broušení diamantů, rafinerie cukru, pivovarství, lihovarnictví a velký textilní průmysl. Ač belg. obch. loďstvo je poměrně malé, jsou A. světovým přístavem; mezi jiným jsou nejvýhodnějším přístavem pro porýnské území. K dovoznímu a transitnímu zboží patří: obilí, vlna, bavlna, káva, chmel, tabák, petrolej, dříví a j. stavební materiál, oleje, rýže, cukr, kaučuk a j. Vývoz tvoří hlavně hotové výrobky vysoce rozvitého domácího průmyslu. Nábřeží a-ského přístavu jsou 6 km dl. a přistálo tam v r. 1921 celkem 8079 lodí s 12,897.530 t zboží. O A. pod jménem Antorf je zmínka již v 7. st.; v r. 836 byly rozbořeny Normany. Od poč. 11. st. byly A. něm. markrabstvím. Bohatství města, jehož počátek spadá do středověku, vzrůstalo hlavně úpadkem Brugg a Gentu následkem věčných rozbrojů, a zaplavení bruggského přístavu pískem. Karel V. (1519—1556), který se ve Vlámsku narodil, poskytl městu vydatnou ochranu. Tehdy také byly A. téměř nejdůležitějším městem křesť. světa. Po odstoupení Karla V. nastal však úpadek za hrůzovlády Filipa II. španělského; docházelo k povstáním, loupežení a pustošení král. vojskem a vážení a pilní měšťané prchali do Anglie. Obchod se uchýlil do nizozem. měst, zvl. do Roterdamu a do Amsterodamu. Nizozemci se odtrhli od Španělska v r. 1579 prohlášením neodvislosti utrechtské unie a uzavřeli nyní také a-skou tepnu, záp. Šeldu. Toto uzavření bylo potvrzeno vestfálským mírem (1648). Ani když Belgie přešla do rukou Habsburků (1714) po španěl. válce o následnictví, nezměnilo se ničeho na těchto poměrech. Počet a-ského obyv., činící v r. 1568 125.000, klesl k r. 1790 na 40.000. Prvé zlepšení nastalo po fr. revoluci. V r. 1795 po dobytí Belgie generálem Jourdanem vynutila si fr. vláda zřízení batavské rep. a zrušení šeldských cel. Fr. vláda, trvající do r. 1815, byla pro A. požehnáním. Napoleon poznal strategický význam města a dal provésti rozsáhlé přístavní práce. V r. 1815 byly A. přiděleny novému nizozem. království, a vývoj města pokračoval, až revoluce r. 1830 přinesla nové překážky. Teprve když bylo utvořeno belg. království, a v r. 1863 definitivně zrušeno šeldské clo, mohl se a-ský obchod rozvinouti na dnešní stupeň. A. zůstaly však odděleny od moře

nizozemským územím. Za světové války byla a-ská pevnost dobývána Němci od 27. září do 9. října 1914, kdy se vzdala.

Anty, ve starých řeckých svatyních na frontální straně vyčnívající část podélných zdí, tvořící sesílení nárožníků. A. tvoří dohromady se zdí, kterou uzavírají, často druh předsíně.

Anubis, staroeg. bůh, zobrazovaný jako šakal, pes, pozd. jako člověk s šakalí hlavou. Hl. m. jeho kultu bylo Kynopolis (Psí město) ve středním Egyptě. A. je strážce měst mrtvých, doprovází duše na pouti do podsvětí, a tam s Horem soudí jejich činy. Řekové jej ztotožnili s Hermem, jako Hermanubise.

Anubis.

Anubis, ps. ☞ Dr. Emila Fridy.

Anučin Dimitrij Nikolajevič (narozen 1843, zemř. 1923), jeden z nejdůkladnějších anthropologů ruských. S počátku pracoval jako zoolog. Po habilitaci jako soukromý docent počal přednášet anthropologii; když však reforma ruských universit r. 1884 zrušila katedru anthropologie, zaujímá nově utvořenou katedru geografie, odbyv před tím studia odboru filolog.-hist. Jako prof. rozvíjí živou činnost; organisuje věd. expedice, rediguje geografické vydavatelství Zeměvědy, píše řadu vědec. prací, množství článků populárních z oboru geografie i anthropologie, jest spolupracovníkem ve vydav. encyklopedie Brockhausena i Efrona. Celkový počet prací A. z různých odvětví vědy jím upravených dosahuje 300. On organisuje též ze sbírek mezinár. výstav anthropologických nádherné museum v Moskvě, které na jeho počest nese jeho jméno. O jeho významu pro ruskou anthropologii svědčí fakt, že jeho biograf nazval periodu jeho spolučinnosti vědecké periodou Anučinovou.

Anučin Vasilij Ivankovič, univ. prof. v Samarkandě, vynikající ruský etnolog, žurnalista, beletrista, nar. 1875 v Krasnojarsku. Vedl dvě věd. výpravy na dálný sever sibiřský. Jeho odb. práce Otčet ob ekspedícii k jenisejcam, Petrograd 1906, Jenisejskije ostjaki, Moskva 1911 a Očerk šamanstva u jenisejskich ostjakov, Petrograd 1914, vyd. Petrohradská Akad. Nauk. Ukázku z třetí práce zařadil F. J. Havelka do svého sborníku článků „Sibiř“ III. vyd., Praha 1926. V čes. překladu vyšly Anučinovy věd. práce: Ráj jako pravlast národů asijských, Anthropologie, Praha 1924, Příčiny vymírání domorodců v severní Sibiři, tamtéž, 1926, Arinové a Arové, tamtéž, v tisku, Záhadný národ Usuň, Sborník Čsl. společnosti zeměpisné, Praha 1927, Dinlínové, ze stř. Asie, zmizelý národ, tamtéž, 1929. — Z beletrie Anučinovy vyšly: Povídky Sibirjaka, 1900, III. vyd. 1912. Po horách a lesích, 1903, III. vyd. 1912. Pověsti, 1903, III. vyd. 1911. Povídky a pověsti, 1904, IV. vyd. 1914. Podivně černé dny a světlé noci, 1916. Nakladatelství Sfinx vydalo jeho brožurku Čiň radost, Praha 1924. Některé jeho povídky přeložil do češtiny Dr. Jos. Bečka.

Anulace (lat.), prohlásiti něco za neplatné, t. j. anulovati, zejm. v právu: anulovati usnesení, rozsudek, smlouvu atd.

Anuli (řec.), prstence na dříku dorského sloupu. ☞ sloh dorský.

Anunciati. Řád rytířský, zal. ok. r. 1350 Amadeusem VIII., kn. Sabandie, který byl oloupen konciliem Basilejským jako antipapež pod jménem Felix V.

Anunciati. Bratrstvo založené v Římě r. 1460 v kostele Minervy, kard. Turrecrematem; bratrstvo mělo za cíl vybavovati a provdávati za muže chudé dívky. Ceremonie obdarování aspirantek konala se na den Zvěstování N. M. P.

Anura (řec. bezocasí), řád amfibií ☞ žáby.

Anuradhapura, zříceniny hl. města na Ceyloně. Bývalé sídlo budhismu. Od r. 437 př. Kr. residence, r. 1200 rozbořeno.

Anurie, nemoc způsobená onemocněním orgánů močových, takže se moč nevylučuje nebo jest v těle zadržována. Z a. vzniká otrava krve.

Anus, řiť, vyústění tlustého střeva, které odvádí nestrávené zbytky potravy. U některých obratlovců je řiť spojena s ústím močové trubice v kloaku. Útvary kolem řiti se jmenují anální.

Anxigin, Viktorin Skutečský, kněz podobojí v XVI. věku. Měl nepříjemnosti s konsistoří a uchýlil se do Magdeburku. Vydal některé spisy M. Jana Husi.

Anýz, č. název pro okoličnatou rostlinu Pimpinella Anisum, rostoucí v již. Evr., kde se pěstuje pro olejnaté plody.

Anýzový olej, destilací anýzových semen s vodou vznikající etherický olej téže vůně a chuti jako anýz, skládá se až z 90% anetholu a s tímto isomerního metachavikolu. Užívá se ho k přípravě likérů a voňavek, v lékařství jako prostředku proti větrům, zevně proti hmyzu.

Anýž František, * 1876 ve Sv. Dobrotivé u Hořovic, řezbář, ciselér, medailér, žák

um. prům. školy v Praze, praktik kovolijec.

Anýž Josef (*1852, † 1927), č. žurnalista a poslanec na zem. sněmu. Red. Nár. Listů od r. 1881.

Anzengruber Ludvík (1839—1889), rak. básník; byl synem malého úředníka a vlastní silou se domohl svět. uznání. Největšího úspěchu dosáhl svojí první hrou Farář z Kirchfeldu r. 1870. Do češtiny z A. přeložil Červ svědomí (Janke), Čtvrté přikázání (Šilha), Sedlák křivopřísežník (Šlechta).

Anzin, severových. franc. místo v depart. Nord, arrondissement Valenciennes. Má 14.000 ob. a je známo svými uhelnými doly.

Aorgus (Neděle) Kašpar, též Kašpar Prostějovský, tiskař mor., první tiskl české knihy, † r. 1562. Tiskl v Lulči, Prostějově, Norimberce, Náměšti. Srv.: Volf, Dějiny knihtisku.

Aorist (řec., neomezený, neurčitý), indogermánský tvar konjace, který se udržuje hlavně ve starořečtině. A. značí událost, která právě počíná, tedy ani není ještě ukončena, ani netrvá.

Aorta, srdečnice, největší arterie. Hl. sídlo krevního oběhu. Dělí se na oblouk aorty (arcus aortae), prsní aortu (aorta thoracolis) a v aortu abdominalis. Přináší krev z levé srdeční komory do těla. Veškeré arterie vycházejí z ní.

Aosta, it. okr. m. v prov. Turin ve výši 583 m n. m., v údolí Dorra Baltea. Je konečnou stanicí z Turinu, má hojnost památek ze starověku a středověku.

Apachové, nesprávné pojmenování severoamer. indiánského kmene Apačů, kteří v bojích proti bělochům se ukázali statečným a rytířským národem a vynikají ještě dnes hlavně v chovu koní. A. je také obvyklým označením pro zločince, zejména v Paříži.

Aparát, zařízení k provedení určitých prací, sestavené ze všech pomůcek k této práci potřebných. V přeneseném slova smyslu znamená a. též organisační celek. Na př. vládní aparát atd.

A part (fr.), stranou. V dramatu projevuje tak jednající osoba své myšlenky, které od spoluhrajících nemají býti slyšeny. Dnes tento způsob již z dramat vymizel. Obvyklý byl v konv. hrách. (Scribe, Bozděch.)

Apanage (fr., majetek, dědictví), ve zvláštním smyslu též roční důchod členů panujících rodin.

Apathie (medic.), chorobně založená nevšímavost a otrlost, která může se stupňovati i ve vážné onemocnění (Anästhesie).

Apati, sedmihradský vév. rod bez zvl. historické důležitosti.

Apatit, známý a velice rozšířený minerál, součást četných hornin, podvojná sloučenina tricalcium fosfátu s fluoridem vápenatým (3 Ca_3 $(PO_4)_2$. 1 CaF_2) neb s chloridem vápen. (3 Ca_3 $(PO_4)_2$. 1 $CaCl_2$). Podle toho, je-li v apatitu obsažen chlor neb fluor, rozeznáváme fluor- a chlorapatity. Větrají-li horniny apatitové, přechází utvořený fosforečňan vápenatý do půdy a z ní do rostlin a živočichů, kterým dodává potřebný fosfor, hromadící se hl. v kostech. Přebytečný pak fosfor vychází výměty, hl. u ptactva a hromadí se na odlehlých místech (↗ guano). Poněvadž rostlinstvu jest k výživě zapotřebí fosforu, jsou půdy zvětralým a. bohaté velmi úrodné. Není-li fosforu v půdě, třeba jej dodati, což se děje hl. prostřednictvím různých hnojiv (↗ superfosfáty). A. krystalisuje v šesterečné soustavě, barvy žluté až černé, průhledný až neprůhledný, podle čistoty a chem. složení. T = 5, h = 3·2. Naleziště v ČSR: Č. Slavkov, Cinvald.

Apelace, odvolání se k vyšší instanci. Vyšší instance se také často nazývají apelačními soudy.

Apelativum (lat.), obecné jméno podstatné, které označuje určitý druh některých jednotlivců (řeka, hora, město) na rozdíl od jména vlastního, blíže tohoto jednotlivce označujícího (Vltava, Sněžka, Brno).

Apeldoorn, nizozem. město v provincii Geldern. Má 51.000 ob., důležitý železniční uzel. Četné papírny. V blízkosti leží král. letohrádek Loo, letní sídlo královny Viléminy.

Apelles (konec 4. st. př. Kr.), nejznám. malíř starého Řecka. Žádné z jeho děl se nezachovalo, ani v hodnověrných kopiích. Je ale pokládán za jednoho z největších malířů všech věků. Pocházel z Kolofónu a stal se dvorním malířem Alexandra Velikého. Obraz tohoto zdobil chrám Dianin v Ephesu. Prohlásil prý tehdy, že jsou jen dva Alexandrové: jeden, syn Filipův, nepřemožitelný, a druhý Apellův, nenapodobitelný. O A. se vypráví spousta anekdot, svědčících o jeho veliké oblibě. Uznával na př. kritiku jednoho ševce o malbě boty, jakmile však tento chtěl posuzovati též nohu, prohlásil A.: Ševče, zůstaň u svého kopyta.

Apelt Arnošt Bedřich (1812—1859), filosof, studoval v Jeně a je pokládán za nástupce Friesova. Byl činným též jako astronom a fysik.

Apendikularie, druh vodních zvířátek (tunicaty), několik cm velikých, žijících

na povrchu moře. Lehce plovou na povrchu; množí se obyčejně hermafroditicky. Nejdůležitější jsou: Oicopleura cophocera (2—3 mm), folia aethiopica, fritillaria, megalocercus abyssum.

Apendix (lat.), puchýřovitý přívěšek jednotlivých orgánů a střev. Obyčejně identický s pokračováním slepého střeva. Je lehce zánětlivý.

Apeniny (lat., Apenninus), tvoří hřbet poloostrova Italie a procházejí ve střídavé šíři celý poloostrov v délce 1200 km. Vycházejí téměř z Ligurského moře, na jihových. směřují k Jadranu, pak procházejí stále jižním a jihových. směrem až na poloostrov Kalabrii. Pokračování A. je na Sicilii. Pokud se historie vzniku týče, lze A. považovati za vých. vnější pás potopeného horstva, které kromě Italie, Korsiky, Sardinie a Sicilie obsahovalo ještě Tyrrhenské moře; Korsika, Sardinie jsou tedy západní větví tohoto horstva. A. jako vnější pásmo patří k mladším horninám. Jenom v Kalabrii vyskytují se zbytky centrální žulové hmoty. Menší množství žuly je též na pobřeží Ligurského moře. Jinak sestávají A. z vápence, pískovce a jílu. V Kalabrijských A. schází vnější vápencové pásmo, které musíme pokládati za potopené v Jonském moři. Jelikož kraje s protrhanými horstvy jsou obyčejně sopečné, vykazuje též Italie vysokou vulkanickou činnost, která není ještě ukončena, a lze předpokládati, že toto potápění dosud neskončilo. A. dělíme v severní, sahající až k Tiberu, ve střední, sahající až po ústí Trigua, a jižní A., sahající až po Messinskou silnici. I. Severní A.: Ligurské A. a Etrurské A. Před těmito jsou na západě Apuánské Alpy. Tvoří samostatné horstvo, připojující se na přímořské Alpy. Údolím Serchia jsou odděleny od Etrurských Alp. Složeny jsou hl. z vápence, jehož mramorové bohatství (Carrara) je světoznámé. 1. Ligurské A. připojují se horstvem Bocchetta di Altare na přímořské Alpy. Tvoří dobře vyvinutý horský oblouk. Severní část přechází mírným svahem do roviny. Horstvo se dá lehce překročiti a je přetínáno několika drahami. Ligurské A. dosahují výše až 1800 m. 2. Etrurské A. táhnou se jihových. směrem až ku prameni Tibery a dosahují max. výše horou Monte Cimone 2165 m. M. C. je nejvyšším bodem severních A. vůbec a umožňuje vyhlídku až k Jadranskému a Ligurskému moři. Zde probíhají hlavní tratě podél horstva, přesto je hřbet přetínán několika hl. tratěmi, na př. Florenz—Bologna. Arno a Sieve je dělí v pásma. II. Střední A. jsou sice ještě dosti členité, vykazují však místní náběhy k vysočinám. Člení se v Římské A. a v Abruzzy. 1. Římské A. sestávají z hl. řetězu s Monte Catria (1702 m) a Monte Pennino (1572 m) a z hor Sibillských, položených jihových., probíhajících směrem severojižním. Nejvyšší horou je Monte Vettore (2478 m). Údolí Toronta dělí Sibillské hory od horstva A. 2. Abruzzy sestávají z ostře členitých vápencovitých hor. Nejmohutnější výšinu tvoří Gran Sasso d'Italia (2921 m). Holé vápencové horstvo v délce 40 km, které má na sev. straně strmé spády až 2000 m. Z nejvyš. bodu tohoto horstva Monte Corno (2921 m) lze spatřiti Jadranské i Tyrrhenské moře. Vých. od Sulmony vystupují Abruzzy v území Majella mezi Pescarou a Aventinem horou Monte Amaro do výše 2795 m. Před řetězem Abruzz záp. táhne se horstvo Sabinské, snižující se v římskou Campagnu. Jižně od Tivoli leží dále vulkanické horstvo Albánské a jihových. se připojuje horstvo Lepinské, klesající v Pontinijské močály a dosahující horou Monte delle Fate 1090 m u Terraciny pobřeží. Tato tři horstva Sabinské, Lepinské a Albánské, nazývají se též Subapeniny. III. Jižní A. sestávají: z Neapolských A. a z Kalabrijských A. 1. Neapolské A. jsou údolím Sangra odděleny od Abruzz. Horstvo ustupuje stále víc a více od pobřeží Jadranského moře. Jedině Monte Gargano (Monte Calvo 1056 m) stojí samotné na pobřeží Jadranu. Je to však pravděpodobně zbytek vápencovitého horstva, které spojovalo Italii s Dalmacií, a lze je pokládati rozhodně za nezávislé od Apenin. Z rozlehlých horstev Neapolitánských A. jmenujeme horstvo Matese s Monte Miletto (2050 m) a Serra Dolcedorme s Monte Polino (2271 m). 2. Kalabrijské A., které dělí od ostatních A. údolí Crati, sestávají ze severní části a z pásma na Tyrrhenském moři s Monte Cocuzo (1541 m) a z jihokalabrijského horstva. Aspromonte dosahuje v Montaltu výše 1938 m. Podnebí: vychvalované přednosti italského podnebí se rozhodně nedají vztahovati na A. Jako silně odlesněné horstvo jsou A. mnohem drsnější, než by se podle jižní polohy mohlo předpokládati. Ve své sev. části tvoří A. rozhodný klimatický mezník mezi severem a jihem. Chrání Rivieru od drsnosti sev. klima. V horstvu samotném, slunce a vítr, zejména však prudké deště vymyly horstvo tak, že souvislé zalesnění je nemožné. S druhé strany však jsou to právě tato rozervaná horstva, tvořící pozadí italským rovinám a tvoří tak pod modrým italským nebem podstatnou součást krásy této jižní země.

Apenta, z Uher pocházející hořká minerální voda, silně projímající. (Budínská hořká, maďarské označení Hunyadi-János.)

Apercepce, schopnost duše, která jí umožňuje z dojmů a vjemů učiniti si jasný úsudek, představu. Opakem je percepce, t. j. souhrn nevědomých duševních obsahů. A. provádí se jednak pudovými činy a jednak projevy volby a vůle. A. není tedy duševním statkem, jako na př. myšlení, cit, vůle, ale je duševním pochodem. Tento pojem se vyskytuje po prvé u Leibnize. Wundt zavedl a. jako základní pojem filosof. syst. Podle něho je a. pochod v apercepčních střediscích velkého mozku. A. se nemá zaměňovati s asociací, ačkoliv asociační psychologové v protikladu k psychologům aperceptačním odvozují a. z asociace. Kant rozeznává: empirickou a. a transcendentální a. Pod empirickou a. rozumí jednotku vědomí, nebo vnitřního smyslu tak, jak je dána. Transcendentální a. je „nejvyšší příčinou jednotky vědomí v synthesi souhrnu našich pozorování, tudíž všech předmětů zkušenosti". Je to „ryzí, pravé původní a neproměnné vědomí". Bez vztahu k transcendentální a., k objektivní jednotce vědomí, není žádného poznání. Lit.: Drtina: O apercepci a významu jejím ve vyučování, 1896. Krejčí: Psychologie, I.—VI. 1904—1926. Nejedlý: Hostinského esthetika (str. 369).

Apercevoir, označení poplatku ve fr. poštovní službě, je-li zásilka poštovní nedostatečně vyplacena a adresát je povinen trestný doplatek vyrovnati. K tomu účelu se používá zvláštních doplatkových známek.

Aperitif, alkoholický nápoj, povzbuzující chuť k jídlu.

Apetit (lat., chuť k jídlu), označuje normální stupeň touhy dodati potravu tělu. Obyčejně je a. odůvodňován fysiologicky; existuje však a., jehož touha směřuje jen ke zvláštním látkám k ukojení chuťových nervů. Tento a. může nastati, i když je normální a. ukojen. Dostavuje se při pohledu, vůni, ba i při pouhém popisování určitých jídel. U nemocných a těhotných se dostavuje zvláštní apetit, jehož ukájení se má díti velmi opatrně, jelikož tento má své fysiologické odůvodnění. Poruchy a. nastávají často onemocněním zažívacích orgánů, většinou však nervosními zjevy, dokonce ryze duševními afekty, jako: starosti, žal, strach, leknutí.

Apex, bod na obloze, ke kterému spěje země podle astronomických výpočtů. Stejně tak spěje k tomuto bodu celá naše sluneční soustava.

Apfelbaum Grigori, ps. ↷ Zinověv, Grigori.

Apfelbeck Viktor, entomolog, organisátor sarajevského musea v Jugosl. Pracoval mnoho v oboru fauny Bosny a Hercegoviny. Hlavní jeho spisy jsou: Fauna insectorum balcanica (8 dílů) a Die Käferfauna d. Balkanhalbinsel, 1904.

Aphis, ↷ mšice.

Apia (pia), hl. m. a přístav na sev. pobřeží ostrova Upolu, patřícího ke skupině souostroví Samojského.

Apianus Petrus (1495—1552), prof. matematiky a astronomie v Ingolstadtu. Provedl četné práce astronomické. Pozoroval Halleyovu kometu (1531). Sestavil a. přístroje a tabulky. Jeho syn Philippus, bav. matematik (1531—1589), astronom, geograf, medik, sestrojil první 24-listovou mapu Bavorska.

Apicius Marcus Gavius, římský světák za dob císařů Augusta a Tiberia. O jeho kouscích píše Plinius starší a Seneca. Seneca vzpomíná výborné kuchařské knihy A. sepsané.

Apih Josip (* 16. III. 1853, † 19. I. 1911), slovinský dějepisec; jeden z prvních dějepisců slovinských, kteří začali na základě archivního materiálu studovati kult. a polit. dějiny slovinské 18. a 19. století. A. věnoval zřetel také dějinám slovinského nár. školství. Hlavní práce jeho jsou: Slovenci in leto. 1848, Ljubljana, 1888; totéž německy: v Oesterreichisches Jahrbuch, Wien 1890, 92, 94, 96.

Apion, 1. příjmení krále Ptolomea, A. egyptský, 2. alexandrijský spisovatel, který se vyznamenal spíše svojí touhou po slávě a samolibostí, než svým významem. Je typickým příkladem alexandrijského všeVědce.

Apis, posvát. býk Egypťanů, představující ztělesnění boha Ptaha. Později platil A. též za ztělesnění boha Osiris. Nalezená vyobrazení A. při vykopávkách představují jej jako černého býka s bílou skvrnou na čele. V Memphis ve svatyni Ptah byl stánek A. a kněží věštili budoucnost z chování A. Mrtvý A. měl býti totožný s Osirisem a býval pochováván velmi slavnostně. Při vykopávkách byl nalezen velký počet Apisových hrobů s krásnými sarkofágy.

Apis.

Aplacentalia, ssavci, kteří nemají vyvinuté t. zv. placenty čili kde neexistuje

spojení mezi tělem matčiným a embryem. Jsou to nejnižší dvě skupiny ssavců: ptakořitní a vačnatí. U vyšších ssavců spojení existuje, jmenujeme je tedy Placentalia.

Aplanat, objektiv, ve fotografii velmi používaný. Zobrazuje předměty s přesnou perspektivou. Aplanatickým nazýváme systém čoček, vylučujících sférický lom paprsků a spojujících všechny paprsky z jednoho bodu vycházející zase v jeden bod.

Aplaus (lat. plaudere, franc. aplaudir), pochvalný potlesk. Aplaudovati: projeviti spokojenost, pochvalu potleskem neb jiným způsobem.

Aplikant, čekatel, uchazeč. Aplikační školy znamenají speciální vojenská učiliště pro jednotlivé obory (na př. dělostřelectvo).

Aplikovati, použíti, podati. V barvířství aplikování znamená nanášení barev.

Apnoë (řec.), porucha dýchání, vyskytující se při nedostatku kys. uhlič. v krvi. Je-li poměr kyslíku ke kys. uhličité abnormálně veliký, nastává a. Během embryonálního života je a. normální, jinak se dá docíliti jen uměle.

Apocynum cannabinum, rostlina z čeledi Apocynaceae (z příbuzenstva oleandru a barvínku), která se pěstuje v Severní Americe k účelům přádelnickým.

Květ Apocynu.

Apodiktický řecky), bezpodmínečně nutný; a. výpověď, tvrzení, proti kterému nelze nic namítati.

Apofthegma (řec. průpověď), stručně vyjádřená etická myšlenka. Př.: Poznej sebe sama!

Apogamie (bot.), ztráta pohlaví; v botanice u některých druhů alpských kapradin se nachází a. Pohlavní orgány existují sice, avšak nefungují.

Apokalypsa (řec. odhalení, zjevení). Všeobecně již v starém zákoně se vyskytující židovsko-křesťanský liter. druh (kniha Danielova) původně určený jen pro zasvěcence. Obecně je a. ohlášení a vylíčení zkázy světa, tak zejména zjevení sv. Jana jemu na ostrově Patmos v Egejském moři učiněné. Předpoklad apokalyptiky (t. j. všech apokalyptic. spisů) je nacionální naděje Židů v „Říši Boha" tak, jak jest vyslovena v knize Danielově; v dobách římské poroby byl tento druh spisů, zvláště oblíben. Činil z Pompeia, Caliguly a Nera ztělesnění Antikrista. A. svatého Jana měla býti uveřejněna podle nejstarších církevních podání v době pronásledování křesť. za Domitiana (90 po Kr.). Měla však v sobě starší předlohy, dokonce jednu židovskou, objevenou před zbouráním chrámu v Jerusalemě. „Babylonské zvíře" má býti římské panství, a „Veliká babylonská nevěstka" má býti samotný Řím. Velmi těžké vysvětlení v historické souvislosti těchto dokladů je předmětem mnoha spisů a vyžaduje nejdůkladnější znalost všech židovsko-křesťanských podání. Jako jeden z nejvýznam. apokalyptiků vystupuje v první době křesťanství Hermas. Jako sv. Jan čerpal z předloh židovských, tak čerpal Hermas z předloh starořeckých. Jiná velmi rozšířená a. je t. zv. a. sv. Petra, zachovaná ve zlomcích. Ještě dnes nazýváme apokalyptickým takový styl, který pracuje prorockými předpověďmi a pod.

Apokope (řec.), odsunutí hlásky neb slabiky na konci slova. Př.: Moh', Býť.

Apokryfy (řec. skryté), označení těch částí a doplňků, které nebyly církví uznány a jen dodatečně byly některými sektami anebo teologickými učenci prohlášeny za rovnocenné. O významu slova se posudky rozcházejí. Buď se zde jedná o spisy, jichž původ není jasný, nebo není dokazatelný. Nebo se zde jedná o takové tajné části, které pro svůj těžce srozumitelný, tajemný a dvojsmyslný obsah byly známy jen zcela určitému zasvěcenému kruhu. Podle třetího mínění a. slouží jen k zviklání dogmat a byly přímo určeny k rozšiřování kacířství. Jest nutno přesně rozlišovati a. Nového a Starého Zákona. Pro Starý Zákon nazval sv. Jeroným a. ony části, které pojal do svého lat. překladu bible (t. zv. Vulgata), avšak které nebyly v řeckém překladu Starého Zákona aneb nebyly v hebrejském nebo aramejském originále. Katolická církev prohlásila tyto a. za rovnocenné celému Starému Zákonu. Stejně tak učinila církev řecko-katol. Luteránská církev je sice nestavěla na takovou výši, doporučovala je však ke čtení. K a. Starého Zákona patří: a) knihy dějin: třetí kniha Esra, první až třetí kniha Makabejců; b) náboženské poukazy ve tvaru vyprávěcím: knihy Tobit a Judith; c) dodatky ke kanonickým knihám: modlitba Manasse, dodatky k Danielovi, dodatky ke knize Esther; d) náboženské poukazy v poučné formě: kniha Baruch, list Jeremiášův, rčení Ježíše Siražského a moudrost Šalamounova. Jiné a. se označují správně jako pseudoepigrafy, t. j. neodpovídající pravdě. Jsou to zejména kniha Jubileí, čtvrtá kniha Makabejců, Sibyliny, kniha Henoch, nanebevstoupení Mojžíšovo, Baruchova Apokalypsa, testamenty dvanácti patri-

archů atd. Všechna tato díla, i když neposuzujeme jejich bohoslužebnou hodnotu, jsou zajímavými doklady náboženských, duševních a politických proudů pozdního věku židovského, zvl. po vyhnání Židů z Palestiny. A. Nového Zákona jsou napodobeniny sv. apoštolských spisů a můžeme je stejně jako tyto rozděliti ve čtyři druhy: evangelia, apoštolské historie, listy a zjevení (apokalypsy). Vzpomeneme evangelia Jakubova a Petrova, aktů Petra, Pavla a Ondřeje, dva dopisy Pavla na Laodicence a mezi apokalypsami onu Pavlovu. Vedle těchto a., jichž autorství se přičítá apoštolům samotným, jsou ještě mnohé jiné. Některé z těchto a. jsou psány zřejmě zjevným kacířským úmyslem, jiné slouží k doplnění a vysvětlení Nového Zákona. Všechny tyto a. jsou cenné památky, bezpodmínečně nutné pro studium teologie.

Apokryfy, v Čechách kolovaly: Epištola sv. Petra o svěcení neděle, List v Galatan s nebe spadlý, Čtenie Nikodemovo, co sě dálo při umučení Páně, Evangelium o Ježíšově mládí, List k Laodicenským a Kniha Tobiášova. Ve středověku byly několikrát přetištěny. Nyní viz Star. sklád. III. a Výb. I.

Apolda, město v Durynsku nedaleko Výmaru. Má 28.000 ob. Leží ve výši 190 m n. m. a v pahorkaté krajině s krásným okolím. Nalézá se na hl. trati Berlín—Hale—Frankfurt a Lipsko—Kasel. Má obrovský průmysl, hl. textilnictví a železářství.

Apolima, jméno malého ostrova v souostroví Samoa. Je silně vulkanický a obklopený korálovými útesy.

Apollinaire Guillaume, * v Římě 1880, zemřel po zranění ve sv. v. na chřipku 1918. Francouzský spis. nejmoder. směru, polského pův., vlast. jm. Kostrowicki. A. byl středem literár. kruhu v Paříži na poč. tohoto stol., který svými radikálními novotami a zvláštními sklony vzbudil nelíčený obdiv. V malířství se zasadil pro kubismus svého přítele Picasa, kterému pomohl rychle k úspěchu. On sám zastupoval t. zv. Poèsie symboliste. Nejdůležitější díla jeho jsou: Hérésiarque et Cie (1910) jakož i sbírky básní Alcools (1913) a Calligrammes (1918).

Do češtiny přeloženo: Fantasie (J. Zaorálek, 1914, 1916), Pásmo (K. Čapek, 1919), Sedící žena (J. Fostrová, 1925), Zavražděný básník (M. Šraml a J. Seifert, 1925), Prsy Tiresiovy (J. Seifert, 1926), Kacíř a spol. (J. Starý, 1926), drobné básně M. Lešehrad, K. Čapek a j.

Apollinaris, svatý. Podle starých podání žák apoštola Petra; byl 29 let biskupem ravenským a zemřel v r. 75 mučednickou smrtí. K jeho uctění postaven i kostel v Praze na Slupi. A. bylo též jméno několika církevních spisovatelů starověku.

Apollinarisova hora, výšina u města Remagen na Rýně s poutnickým kostelem, věnovaným sv. A.

Apolinář ⚲ Appolinaris.

Apollinický, od řec. boha Apollona, ochranitele umění. Pojem tento zavedl prvně Nietzsche pro tvůrčí činnost řeckého ideálu „krásy a dobra“ v protikladu k dionisijskému, diktovanému čistě vášní a impulsem.

Apollo, ⚲ Jasoň.

Apollo, řecký bůh, nejblíže postavený k hlavnímu bohu Diu. Dokonce předčí podstatně Dia svým vlivem na řeckou kulturu. Jako u všech řeckých bohů bylo jeho uctívání převzato původně z Malé Asie, přesto představoval A. nejryzejší řeckou kulturu ze všech mytologických osob. A. byl původně bohem proroctví i moudrosti a má jako takový nejstarší svatyni v Delfách, které dokonce již Homér vzpomíná ve své Illiadě. Podle této svatyně byla vybudována i jeho svatyně na Krétě, nejstarším to sídle řecké kultury. Zde prorokovala Pythya je ho jménem. Obratem řeckého náboženství od nauky o zjeveních k nauce poznání stal se též ve smyslu pokroku řeckého ducha bohem pěvců a básníků, jichž povolání bylo původně totožné s povoláním jasnovidců a proroků. Svojí božskou vlastností proroka byl A. v nejužším spojení a nabyl velikého významu jako ochránce zemědělství a chovu dobytka. Je též bohem mládí a gymnastiky a byl považován za nejkrásnějšího boha. Úzké spojení nejvyššího života a smrti z něho učinilo též boha smrti, ba dokonce v Illiadě byl nositelem moru. Je však též bohem ochrany, který zažehnává zlo a bohem léčení (Asklepios byl jeho synem). Tak se stal též ochráncem mořeplavců. Podle řecké pověsti je A. syn Diův a Létó, pozemské ženy, která byla boží matkou Herou pronásledována ze žárlivosti. A. zabil draka Pythona, který sídlil na místě pozdější svatyně v Del-

Apolo Belvederský.

fách, zabil svým smrtonosným šípem obra Tityona, který z návodu Hery pronásledoval Létó. Pak přinesl Hyperboreejscům, nejsevernějšímu národu země, zimu. Z této pověsti se připisuje jemu význam boha Slunce. V této podobě se v pozdější mythologii úplně ztotožňuje s Heliem, ryzím ztělesněním Slunce. Zobrazení A. v řeckém umění jsou bezpočetná. Je to mladý bezvousý jinoch s kadeřavými vlasy úplně nahý s krátkým pláštěm.

Apollodoros z Karystu, spis. veseloher pozdního Řecka ze III. stol. př. Kr. — A. z Athén, řecký historik z II. stol. př. Kr.

Apollogetika (řec. umění obrany), písemná, vědecká obrana křesťanského učení proti jiným vírám a filosofickým systémům. Tato úloha měla velikou důležitost zejména v prvních dobách křesťanství a byla i dalšími křesťanskými učenci přijata. Mezi jinými to byli Justin, Tatian, Tertullian, Clemens, Origenes, Eusebius. V jediném spise byla a. starého křesťanství vydána Augustinem ve spise De civitate Dei (o božské říši). Na sklonku středověku při počínajícím tvoření sekt se dostavilo nové apologetické hnutí, zastoupené Ficinem, Pascalem, Grotiem atd. Proti deismu a volnomyšlenkářství bylo a. hnutí v 18. stol. V nejnovější době vyvolaly moderní světové názory materialismus, monismus, budhismus, jakož i propaganda pro vystupování z církve mnoho apologetických spisů a a. se stala též předmětem přednášek na teologických fakultách.

Apollogia (řec. povinná obrana); název spisu Melanchthonova z r. 1530, vydaného proti t. zv. konfutaci, t. j. dílu sepsanému katol. učenci proti augsburgskému vyznání. Ze starověku je známa Platonova A., která hájí názory Sokratovy.

Apollogie, stavů českých r. 1618, Obrana po defenestraci proti Habsburkům. Lit. Zíbrt, Bibl. Č. Hist. IV. č. 3839 a d.

Apollonia, jméno 32 římských měst ve starověku, vesměs bezvýznamných.

Apollonia, svatá, působící v Alexandrii, kde v r. 249 zemřela smrtí mučednickou. Vzývá se při bolení zubů. Její svátek jest 9. února.

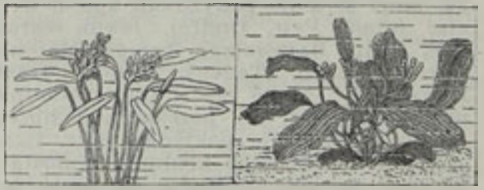
Apollonios, řec. spis. v III. st. př. Kr., který již jako jinoch sepsal obrovské epos o báji Argonautů. Je stylisticky bezvadný a píše tvary Homerovými. Činí renesanční pokusy helenistické literatury. Jeho hlavním působištěm byl ostrov Rhodos, podle kterého má též přívlastek Rhodios.

Apollonius z Tyany, filosof pozdního Řecka z novopythagorské školy. Jeho život a působení sepsal ze zmocnění císařovny Julie Domny ve III. stol. po Kr. Philostratus jako vzor řeckého filosofa. Pokračovatel Pythagorův.

Apollonius z Tyru, jedna z nejoblíbenějších románových postav ze středověku. Původní tvar pochází pravděpod. z vypravování Xenophona z Ephesu. Nejstarší rukopis v lat. řeči pochází z 9. neb 10. stol. po Kr. Vyskytuje se též ve známé sbírce „Gesta Romanorum“. Byl zpracován též básnicky. A. T., v staroč. liter.: Povídka o A. T. přel. do češtiny ve 14. st. Správné vydání od Vrťátka v Č. Č. M. 1863.

Apollos (apollo), podle dějin apoštolů, kap. XVIII, verš 24, židovský učenec z Alexandrie, který hlásal křesťanství v Ephesu již před příchodem apoštola Pavla svatého.

Aponogeton, vodní rostlina ze stejnojmenné čeledi, rostoucí asi ve 20 druzích téměř výhradně v tropech.

Aponogeton distachyus.

Apoplexie, mrtvice. Rázem se dostavující porucha funkce mozku. Příčinou a. je vstup krve do mozku. Následky jsou: ochromení, bezvědomí a poruchy organických funkcí. Stejně máme a. srdeční, plicní atd.

Aposice (lat. přídomek), slovo přidávané k vlastnímu jménu, vyjadřující nějakou zásluhu neb vlastnost. Př.: Petr Osvoboditel, Kolumbus, objevitel Ameriky, a p.

Aposiopesis (řec.), retorické přerušení věty. Př.: Quos ego — Já vás...!

Apostasie (řec.), odpadlictví od určité politické skupiny nebo názoru, zejména ale odpadlictví od víry. Odpadlíci křesťanství byli v prvních dobách nazýváni Apostaty, na př. císař Julianus Apostata. Též vystoupení z řádu mnichů nebo kléru je v katol. církvi apostasií.

Apostata ps. ⚲ Václava Kučery.

Apostata Julian, románová trilogie J. S. Merežkovského. ⚲ J. S. Merežkovskij.

Apostolikum, nazývá se též apoštolským vyznáním víry. Je to formulování základních názorů křesťanské víry, spočívající v podstatě na zvěstování apoštolů. A. v kratším tvaru bylo známo

jako křestní formule Římské obce. A. je ze tří v celém křesťanstvu uznávaných symbolů nejstarší a nejdůležitější. Ve východní církvi se uznává, ale v liturgii se neužívá. A. se rozpadává ve tři články. Známo je vysvětlení těchto v Lutherově katechismu.

Apostrof ('), (z řec. apostrophein, oddáliti), znaménko vynechání.

Apostrofa (řec.), oslovení (obyč. vzrušené) nepřítomné osoby, neb vzdáleného místa. Př.: Buď zdrávo, údolí mé tiché, skromné, můj ráji, dávno ztracený buď zdráv! (Čech: Ve stínu lípy.)

Apostrofovati, opatřiti apostrofem, někoho slavnostně nebo ostře osloviti.

Apostrophé, v básních se často vyskytující slavnostní oslovení božských nebo jiných nadpozemských osob. Bylo oblíbeno hlavně v antice. ↪ Apostrofa.

Apoštol (řec. posel), nazývá se tak 12 vyvolených z učedníků Kristových, mužů, kteří se stále pohybovali kolem Krista: Šimon Petr, Ondřej, Jakub starší, Jan, Filip, Bartoloměj, Tomáš, Matouš, Jakub mladší, Tadeáš, Šimon, Jidáš Iškariotský. Místo posledního nastoupil později Matyáš. Za bezespornou hlavu kruhu apoštolů je pokládán Petr. Uzavřenost apoštolského kruhu a samostatná jeho činnost vystupuje na venek teprve sestoupením Svatého Ducha o svatodušních svátcích. Apoštolové konali později misionářskou práci v jednotlivých krajích římského panství. Většina z nich zemřela mučednickou smrtí. Pozdější dějiny připisují apoštolský titul ještě některým mužům, zasloužilým o rozšíření křesťanství. — Apoštoly se nazývá skalnatá skupina ostrovů v Mrtvém moři, sestávající z 12 vrcholků.

Apoštolská nauka, obsah zvěstování apoštolů, jak se udržel písemně v pramenech a v ústním podání. Sestavení tohoto nábožensky-církevního materiálu se zdálo již ztraceným, ale bylo znovu objeveno v r. 1883. Je zpracováno na podkladě syrijských a egyptských pramenů, pojednávajících o kultu a životě starých křesťanských obcí. Spisy tyto byly sestaveny církevním otcem Polykarpem kolem r. 150 po Kr. A. nebudiž zaměňováno s t. zv. Apostolikem.

Apošt. nunciatura ↪ Apoštolský.

Apošt. stolice ↪ Apoštolský.

Apoštolské dějiny, písemné vylíčení působení některého apoštola. Je více A. D. též Acta zvaných. Popisují legendárně činy Petra, Pavla, Ondřeje, Jana a Tomáše. Jsou historicky úplně bezcenné a nebyly přijaty ani do Nového zákona. Nesprávně se označuje také tímto jménem cenný, řecky sepsaný souhrn apoštolských dějin z různých pramenů (asi z 3. stol. p. Kr.) Za autora se pokládá Lukáš, průvodce Pavlův a spisovatel třetího evangelia. Tyto A. d. byly přijaty do knih Nového Zákona jako kanonicky uznané spisy. Sestavení tohoto spisu z mnoha různých pramenů je zjevné. Objektivní zobrazení věcí se najednou skokem mění v subjektivní tón vypravujícího. A. d. obsahují nejcennější materiál o praobci v Jerusalémě, o na nebe vstoupení atd.

Apoštolské džbánky, tmavohnědé kameninové džbánky, ozdobené barevnými

Apoštolský džbán.

reliefy apoštolů. Byly vyráběny v 16. a 17. st. hl. v Kreussen u Bayreuthu (Bav.).

Apoštolské instituce, je spis starších církevních obřadů. Byl sepsán asi v roce 420 po Kr. 50 z těchto spisů bylo uznáno kanonickými.

Apoštolský. Ve spojení s obrovským významem, který apoštolové měli pro rozšíření a vývin církve křesť. se vyskytuje celá řada úřadů a hodností nazývaných apoštolskými. Tak se také nazývá římsko-katolická církev církví apoštolskou. Určitý počet církevních otců platících za žáky apoštolů se nazývá apoštolskými otci. Jsou to: Barnabáš, Hermas, Clemens, Ignatius, Polykarp, Papias. Papež se nazývá též apoštolským otcem. Jeho úřad je apoštolská stolice. Jeho požehnání je apoštolské požehnání. Vyslanec papežův se jmenuje apoštolský nuncius.

Apoštolští bratři, sekta, která se kolem r. 1260 oddělila od Františkánů a která byla usilovně pronásledována.

Apotheosa (řec.), zbožňování; povznesení člověka na boha, jak se to stávalo již za nejstarších časů v mytologiích starých národů. Později oslava vynikající osobnosti.

Apoxiomenos (řecky Oškrabovač), atlet, kterýse odškrabováním prachu, oleje a potu očišťuje, jméno slavné sochy Lysippovy, jejíž mramorová kopie se nachází ve Vatikáně. Byla nalezena vykopavkou r. 1849 v Trastevere.

Apoxiomenos.

Appalašské hory (Appalachians), jinak též ⚲ Alleghanské pohoří zvané. Leží na východní části severoamerické pevniny a tvoří jediné pohoří Spojených Států v blízkosti Atlantického oceánu. Celková délka činí 3300 km a dosahují šíře až 500 i více km. Nížinou, kterou protéká Hudson, Mohawk a Erieský průplav a kterou probíhá několik železničních tratí, jsou A. rozděleny v část jižní a sev. 1. Jižní A. údolím Hudsonu opět dělí se na východní a západní pásmo. V přesném slova smyslu patří jen východní k A., zatím co západní pásmo se nazývá horstvem Cumberlandským. Nejvyšší hora je zde Black Dome 2048 m. 2. Severní A. Jsou stejného složení jako jižní, poněkud snad bohatší na vodu. Pohoří je více skalnatější a dosahuje nejvyššího vrcholu v Mount Marcy 1640 m. Vých. část za řekou Connecticut-River dosahuje až k hranici 2000 m. (Mount Washington 1918 m). Podnebí, vegetace a nerostné bohatství A.: Podnebí lze označiti celkově za vlhké. Rozdělení srážek nelze ovšem označiti za výhodné, jelikož přicházejí většinou v prudkých, krátkých lijavcích. V severní části se stupňuje rozdíl mezi létem a zimou. V zimě přicházejí obávané sev.-záp. bouře (Blizzards). Celá plocha pohoří porostlá hustými, většinou listnatými stromy. Lesy vynikají pohádkovitou krásou. A. jsou také velmi bohaté nerosty. Nejrůznější rudy, drahokamy, a místy i zlato tvoří jádro tohoto bohatství. Západní část pohoří Cumberlandského jest nejbohatším a největším uhelným polem světa. Vyskytuje se tam značné množství petroleje, železné rudy a mramoru. Pittsburg jest střediskem celého hutnictví a průmyslu vůbec. Severní část pohoří poskytuje jen stavební kámen, železnou rudu, mramor, grafit a jen menší množství uhlí.

Appartement, označení pro pokoj nebo řadu pokojů a komnat.

Appassianato (ital. vášnivě, náruživě, někdy též con passione). Označení v hudbě pro ohnivý a vášnivý přednes hudebního díla. Appassionata jest také přívlastek jedné z nejznámějších a nejkrásnějších klavír. sonat Beethovenových. (Sonata f-mol op. 57, appassionata z r. 1804.)

Appelmann, vulgo Appé August, (* 16. IV. 1821 v Praze), operní zpěvák v Praze 1866. V letech osmdesátých angažován k dvorní opeře ve Vídni.

Appelt Vilém (* 1842, † 1908), č. prof. a spis. čítanek pro střední školy.

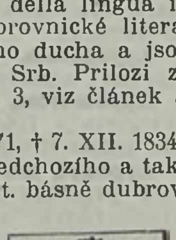
Appelt Vilém (* 1878 na Kr. Vinohr.) PhDr., odb. předn. min. škol. v Praze. Znalec středoškol. poměrů. Literár. činný v oboru zoolog., biologie a otáz. týk. se střed. škol.

Appendicitis, zánět přívěsku slepého střeva. Mylně se nazývá zánětem slepého střeva. Lehká zánětlivost se vysvětluje vznikem střevních bakterií (bacterium coli). Nejvíce se vyskytuje a. mezi 20.—30. rokem a při nedostatečné lékařské pomoci může zaviniti v krátkosti i smrt. Projevuje se bolestmi v pravé části břicha, nechutí k jídlu a mírnou horečkou. V těžších případech nastane opuchnutí, napnutí břišní pokožky, bolest při dotyku a dostal-li se zánět již do dutiny břišní, nepomůže ani operace. Jako vnitřní ošetření se předepisuje klid, chlazení, opium, málo neb žádná potrava. Chirurgický zákrok se ovšem doporučuje jako nejspolehlivější. Lit.: Kukula: Zánět červa.

Appendini Fran Marija (* 4. XI. 1768, † 30. I. 1837), vědec a pedagog, piarista ital. původu. Mnoho let pracoval v Dalmacii, kde se zabýval též archeologií, dějepisem a literární historií. R. 1808 vydal v Dubrovníku gramatiku jihoslovanského jazyka: Grammatika della lingua illirica. Jeho dějiny dubrovnické literatury postrádají kritického ducha a jsou psány nevědecky. Lit.: Srb. Prilozi za Jezik i Književnost, Knj. 3, viz článek J. Nagy.

Appendini Urban (* 1771, † 7. XII. 1834), básník a řečník, bratr předchozího a také piarista. R. 1811 vydal lat. básně dubrovnické literatury.

Appenzell, město a kanton v sev.-vých. Švýcarsku. Městečko leží ve výši 778 m. n. m. a má 5170 obyvatel. Velký průmysl mlékařský a výšivkářský.

Appenzell.

Appert Benjamin Mikuláš Marie (1797 až 1847). Francouzský filantrop. Již ve svém mládí zavedl nové methody výchovné ve francouzské armádě. Svoji činnost rozšířil též na vojenské věznice a byl při útěku dvou vězňů do-

konce podezírán ze spoluúčasti. Po tříměsíční vyšetřovací vazbě v Paříži propuštěn a věnoval se cele zlepšení postavení vězňů.

Appert François (1780?—1840), bratr předcházejícího. R. 1804 vynalezl po něm nazvanou metodu konservování masa a zeleniny. Potraviny se vloží do plechové krabice, ponechá se jen malý otvor, pak se vaří ve slané vodě, a konečně neprodyšně uzavrou. Takto konservovaná potravina vydrží leta. A. je tudíž vynálezcem konservových krabic. Jeho metoda později v jednotlivostech značně zlepšena.

Appiani Andréa (1754—1817), milánský malíř s přívlastkem „malíř grací". Vzorem mu byli staří mistři, hlavně Rafael. Jeho největším dílem je nástěnná malba král. paláce v Monze: Amor a Psyché. Napoleon jej jmenoval svým dvorním malířem.

Appianos, dějepisec z 2. stol. po Kr. Narodil se v Alexandrii za císaře Trajana. Byl vysokým úředníkem ve svém rodišti a pak v Římě. Sepsal řecky 24svazkové dějiny římské (Rhomaika), ze kterých se ale jen část zachovala.

Appijská cesta (Via Appia)). Zbudoval ji r. 312 př. Kr. censor Appius Claudius. Vede z Říma Campagnou do Brundisia (Brindisi) v jižní Italii. Byla dlážděná a dodnes se jí používá. Známy jsou náhrobky po obou stranách této silnice u Říma. Nejslavnějším z nich jest Cecilia Metella.

Appius, původně sabinské příjmení, vyskytující se často v římském rodu Claudiů.

Appleton, severoam. m. s 20.000 obyv. ve státě Wisconsin v USA. vých. do jezera Michiganského; má čilý průmysl papírnický.

Appoggiato, aneb appoggiando (ital. opřený), označení v hudbě: neseně.

Appomattox, město a řeka ve státě Virginia v USA. Appomattox-River ústí do James-Riveru.

Apponyi, maďarský šlechtický rod, jehož představitelé vynikli jako učenci (bibliofilové) a hlavně jako politikové, Nynější representant hrabě A. Albert * 1846. Zvolen již r. 1877 poslancem a žádal úplnou odluku Uher od Rakouska. Byl odpůrcem politiky hraběte Štěpána Tiszy. Po převratě je A. vůdcem strany legitimistů, která usiluje o znovunastolení dynastie habsb. v Uhrách.

Appun Karel Ferdinand (1820—1872), něm. přírodop. a cest. jihoam. † v Brit. Guayně. Napsal: Unter d. Tropen. (1871).

Apraxie (řec.), neschopnost jednati, ztráta poznávací schopnosti pro význam předmětů, neschopnost k účelnému provádění určitých pohybů. Různé druhy a. jsou: porucha ideového určení činnosti. Na př. roztržitost (ideatorická a.); dočasná neschopnost k činnosti pro nedostatek smyslu pohybu (amnestická a.); druh této vztahující se jen na končetiny (motorická a.); pohybové impulsy a představy pohybů správné, avšak spojitost je porušena (ideokinetická a.).

Apraxin, ruský hrab. rod, známý již od r. 1371. Dodal několik vynik. vojevůdců. Nejdůležitější jsou: Petr Matvějevič A.; zemřel 1729; Theodor M. A., vojevůdce Petra Velikého. Porazil 1708 Švédy u Petrohradu. Zemřel 1728. Štěpán Fedorovič A., hrabě, rovněž vojevůdce; zvítězil r. 1757 v sedmileté válce nad Prusy. Zemřel 1758 ve vězení v hodnosti polního maršálka.

Après nous le déluge! (franc., apre nú le delýž), Po nás potopa! Výrok, připisovaný Mme de Pompadour, milostnici Ludvíka XV.; charakterisuje lehkovážné, bezstarostné lidi. Razil jej některý ze starých řec. básníků a uvádí jej i Cicero.

Apretační prostředky: škrob, benzin, vosk, mýdlo, borax, kyselina stearinová, kaolin, dextrin, pryskyřice atd.

Apretura, poslední úprava a zušlechtění tkanin, příze, nití, koží, papíru, aby obdržely lepší vzhled a mohly se snadněji zpeněžiti. A. jest na př. bílení, škrobení, hlazení, klížení, žehlení.

Aprilov Vasil Eustatiev (1789—1847), povoláním kupec, známý mecenáš bulh. školství. Napsal mnoho spisů rusky i řecky.

A priori a **a posteriori,** filosofické pojmy, zavedené do filosofie Aristotelem. Obsah a obvod pojmů jsou závislé na ideových směrnicích jednotlivých filosofů a tudíž proměnné. U Aristotela jsou oba pojmy ve vztahu příčiny (a priori) a účinku (a posteriori). A posteriori: pocházející ze zkušenosti, jednotlivé, bezprostředně vnímané. A priori: podle své filosofické povahy dřívější, zkušenost opodstatňující, předcházející, absolutně jsoucí, neodvoditelné. U Kanta je a priori jako ryzí pojem: pocházející z ryzího vědomí, vytvořené z pojmů; a posteriori: vyvěrající jen ze zkušenosti, ryze empirické. Bez pojmů a priori je podle Kanta každá zkušenost nemožná.

Aprobace (lat.), schválení, poukázání (spisů, knih, účtů, plánů, návrhů).

à propos, je fr. pův. a znamená: v příhodnou dobu, v pravý čas, na slovíčko! V naší řeči to má dvojí význam: buď žádný (mnozí lidé „zdobí" svou řeč cizími slovy), aneb navrácení se k původnímu thematu.

Apropriační klausule. Doložky určitých fin. zákonů (rozpočtů, daň zák.), které

stanoví přesně, k jakému účelu se smí výtěžku použíti.

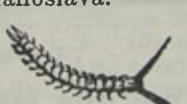
Apsis, polokruhový výklenek pro stolec biskupský neb oltář v čelní stěně basiliky neb románském chrámu. Často i ↷ presbytář aneb ↷ chór měl podobnou formu. I u rotund často jsou a.

Apt Antonín (* 13. června 1815 v Praze, † 27. října 1887). Zal. spol. s Bastlem a Deutschem r. 1840 Ceciliánskou jednotu, spolek pro pěstování sbor. zpěvu, komor. a orkestr. hud., jejímž dirigentem byl až do rozejití se spolku r. 1865. Pěstoval hud. klas. a sklad. dom. autorů, propagoval díla Mendelssohnova, Schumannova a Wagnerova.

Aptekman Osip Vasiljevič (* 1849), předák a historik r. spolku Zemlja i Volja. V r. 1874 před ukonč. lékař. studií „šel mezi lid", byl propagatorem v Povolží a jedním z organis. sp. Zemlja i Volja, po jehož rozpadnutí v r. 1879 přidal se ke skupině Čornyj pereděl a rediguje její orgán. Po rozkladu této organ. v r. 1880 odsouzen na 5 let do Sibiře. Po návratu z vyhn. ukončil v Mnichově lék. stud. a přimkl se k soc. dem. Po návratu do Ruska (1889) byl lék. v Nižn. Novgorodě. V r. 1905 byl pro výzvu k ozbr. povstání a agitaci vězněn, načež odjel do Švýcar, kde před svět. válkou byl menševikem. V r. 1919 přejímá sovět. ideologii. Jako hist. revol. hnutí vyd. v r. 1905 knihu Obščestvo Zemlja i Volja 70-ch godov, dále knihu Čornyj pereděl a řadu novin. článků.

Apterix, ps. ↷ Jana Blahoslava.

Apterygota, drobní hmyzové (Insecta) velice primitivních znaků. Nemají ani vývojově naznačených křídel; jsou bez proměny (mají přímý vývoj); ústní ústrojí jsou kousavá nebo zakrnělá. Patří sem: stříbrošedá Lepisma saccharina (lidově nazývaná rybenka nebo „rybička"), žijící v bytech, kde ohryzává škrobovité látky (škodí na př. na knihách). Jí podobná je Machilis, žijící pod kamením a pod. Zajímavý je chvostoskok huňatý (Podura villosa), pohybující se velkými skoky pomocí vidlice pod koncem těla uložené.

Apterygota.

Apuchin, Aleséj Nikolajevič, 1849—1893, lyrický básník ruský. Soub. vyd. 1886. Hl. dílo Nedostrojennyj pamjatnik.

Apuleius Lucius, římský básník, nar. 125 v Madauře (Numidie). Stud. v Karthagu a Athenách, žil v Římě a Karthagu. Pro svůj spis Apologia de magia byl obžalován z kouzelnictví a ztěží se obhájil. Zemřel jako kněz. Rok smrti neznámý. Hl. dílo jeho jest Metamorphoses de Asino aureo libri XI; výborný román, líčící mravy soudobého Řecka, jak je viděl mladý, vzdělaný Řek, proměněný v osla. Román končí zajímavým popisem zasvěcení v tajemství Isidina. Složil též překrásnou povídku Amor a Psyche.

Apulia (ital. le Puglie, vysl. pulje), krajina v již. Italii, od řeky Frento až k Tarantu, zaujímající 3 prov.: Foggii, Bari a Lecce, 22.115 km², 2½ mil. ob. Povrch je nížina s výběžky Apennin, velice úrodná. Na pobřeží četné solnice. Praobyvatelé byli Illyrové a řečtí kolonisté, po válce s Tarentem (282—272) zmocnili se země Římané; (218—201) náležela Karthagu, načež opět připadla Římu. V 6. stol. p. Kr. náležela vévodství Beneventskému, pak byla byzantská. V 11. stol. patřila země Normanům, později Štaufům. Od r. 1250 náležela král. Neapolskému.

Apurement, rčení užív. ve Francii a značící uznání a schválení předloženého účtu.

Apure, levý přítok Orinoka ve Venezuele. Tok dl. 1580 km, splavný 1400 km.

Apure, stát ve Venezuele, 76.500 km², 40.000 ob. Hl. m. San Fernando.

Apurimac, řeka v Peru, odvodňující záp. Kordillery. Přítok Quillambamby.

Apurimac, prov. v Peru, 21.200 km², 180.000 ob., hl. m. Abancay.

Apyrexie (řec.), bezhorečnost, zvl. stav mezi dvěma záchvaty střídavé zimnice.

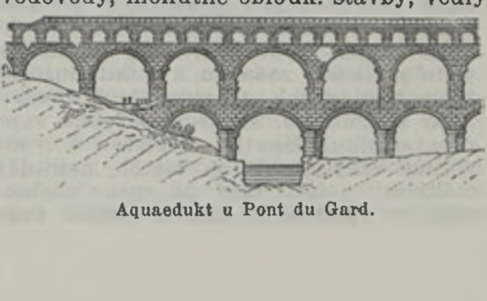
Apyrit, ↷ turmalin.

Aqua (lat.), voda (H_2O). Důlež. je: A. destillata, voda zbavená všech minerálních součástek k účelům chem. a lékař.

Aquae (lat.), vody, prameny. Slova toho bylo Římany používáno k tvoření místních názvů, často označujících minerální prameny. Nejznámější: A. Sextiae v Provenci (dnes Aix), A. Aureliae (Baden-Baden), A. Mattiacae (Wiesbaden). (↷ i Aquis granum, Aachen — Cáchy — Aix — la Chapelle.)

Aqua amygdalarum amararum (hořkomandlová voda) povstává destilací oleje zbavených hořkých mandlí a vody. ↷ Kyan.

Aquaedukt (lat.), vodovod; 1. Starořím. vodovody, mohutné oblouk. stavby, vedly

Aquaedukt u Pont du Gard.

vodu pramen. do měst. Dodnes se uchovaly v řím. Campagni, u Lyonu, Montpellieru, Maintenonu, Nîmes atd. Voda tekla ve žlabu na vrcholu stavby. — 2. Dnes název pro usměrnční vodního toku.

Aquamanile, bohoslužebná nádoba pro svěcenou vodu, obyčejně v podobě zvířete, nejčastěji lva.

Aquamanile.

Aquarium, zasklená nádrž, kde za přirozených podmínek pěstujeme vodní živočichy a rostliny. Určeno je buď jako pomůcka k vědeckému pozorování, nebo jako ušlechtilá zábava milovníků přírody. K historii aquaria stačí poznamenati, že první zmínky o miniaturních jezerech nacházíme u starých Číňanů a Japonců; později vešlo ve známost v Římě, kde patrně také vznikly první nádrže v obydlích (pro zpříjemnění ovzduší). Později však aquaristika upadla v zapomenutí a udržela se zase jen v Číně a Japanu. Teprve několik desetiletí před sv. v. zase objevily se v Evropě první nádrže. Byly to nevkusné kulovité nádoby, v nichž v denně obnovované vodě živořilo několik zlatých rybek (xanthorická forma karasa, na východě vypěstěná). Aquarium toto bylo mučírnou rybek a nemělo se skutečnou přírodou téměř ničeho společného. Teprve značně později pozměnily se nádrže tyto tak, aby pokud možno vystihly všechny podmínky přirozené vodní tůňky. Dnes podmínky řádného aquaria jsou následující: 1. vhodná nádrž obdélníkového tvaru, jejíž kostra je zhotovena z autogenně spájeného železa a stěny z čistého skla přiměřeně silného; 2. dno pokryté dosti vysokou vrstvou čistého, říčního písku (po příp. u aquarií určených pouze pro pěstování rostlin nebo obojživelníků může býti podklad z vykvašeného bahna potočního); 3. bohatý porost rostlinný, aby opatřoval vodu v nádrži zásobou kyslíku nutného k dýchání rybek (sázíme buď doušku, nebo zakrutichu, stolístek, drobné sazenice stulíku, šípatku a pod.); 4. vodu volíme vždy absolutně čistou, nejraději měkkou; není-li tato po ruce, nechme státi na rostlinách nalitou tvrdou vodu nejméně 14 dní, až působením těchto se upraví; 5. aquarium nevystavujme přímým paprskům slunečním; nejvhodnějši je poloha asi 1 m od okna, obráceného k východu; 6. krom rybek nasaďme též několik kusů vodních plžů (Planorbis — okružák a Physa — lonatka se hodí nejlépe), kteří čistí stále dno i rostliny ode všech zahnívajících odpadků; 7. nádrž přikryjme sklem, aby nám prach neznečišťoval hladinu vodní. — Takto upravená nádrž udrží si obyvatelnou vodu po leta, takže jen čas od času sebereme násoskou ze dna kal a doplníme vypařenou vodu. Rybky volíme podle svého vkusu a podle možností, které skýtá náš byt. Pro studený pokoj volíme naše ryby, příkl. koljušku, hořavku, slunku, karasa, po příp. karasa zlatého, nebo závojnatku. Můžeme-li i v zimě udržeti v nádrži temperaturu vody nad 17° C, můžeme se pustiti do pěstování rybek exotických, které jsou méně náročné na pohyb a kyslík,

Aquarium.

nežli ryby naše. Začneme s nádhernou asijskou rybou rájovcem (macropodus), který je velmi zajímavý ošetřováním mláďat. Neméně zábavné a lehké je pěstování jihoamer. ryb živorodých z čel. halančíkovitých (Cyprinodontidae), nebo velkých severoam. okounů, či brasil. Cichlasom. Kromě těchto existuje celá spousta v aquariích zdomácnělých ryb, které však vyžadují odborného ošetření. Aquarijní ryby krmíme buď potravou umělou (sušené perloočky, sušený salát a pod.), nebo přirozenou (živé perloočky, larvy komáří, žížaly, po př. i drobné rybky). Potravy dáváme vždy málo, neboť při omezeném pohybu ryby netráví tak rychle jako ve volné vodě. Z obojživelníků pěstujeme v aquariích neotenické larvy mloka mexického, t. zv. axolotly, kde zvláště albinotická forma se nádherně v nadrži vyjímá. Hojně zábavy i poučení poskytnou nám v aquariu i naši čolci, zvl. na jaře v době rozmnožo-

vání. Kromě aquaria sladkovodního existují také a. mořská, kde v přirozené, či umělé mořské vodě pěstujeme sasanky, kraby, červy mořské, mlže, po př. i některé ryby. Kyslík do těchto nádrží musí býti vháněn zvl. aparátem větracím. — Před sluncem je nutno mořské a. bedlivě chrániti. Zvířata zde umístěná krmíme většinou kousky syrového (netučného!) masa, nebo srdce. Aquaria obojího druhu, jakož i jiné exposice najdeme pohromadě v t. zv. veřej. aquariích, která dnes existují v každém velkém městě. Světoznámé je aquarium monacké a neapolské.

Aquarius, ps. O, Jána Kordoše.

Aquatinta (akvatinta), název pro grafickou techniku, vynalezenou Gilpinem, která napodobí kresbu ocelorytinou neb mědirytinou.

Aquavit, odvozeno od lat. Aqua vitae (voda Života), staré jméno pro alkohol.

Aquaviva Claudio (* 1543, † 1615), čtvrtý generál jesuit. řádu; vydal nařízení pro jesuit. školy. Nejdůležitější jeho spisy jsou: Ratio studiorum r. 1586, a Directorium exercitiorum 1594.

Aquensis J., ps. O, Jana z Vodňan.

Aquifoliaceae, nebo Ilicineae, jsou keře nebo stromy se vždy zelenými, ostnatými listy rostoucí většinou ve Střed. a Již. Am. Pouze druh Ilex aqui folium roste v Evropě v sev. Německu, ve Francii a na Balkáně. U nás se sází s oblibou do zahrad. Jemu příbuzná je t. zv. Herba de maté, kterou pěstují v Již. Am. a vaří z ní nápoj (maté). Je to druh Ilex paraguayensis.

Aquila (lat. = orel), souhvězdí na sev. obloze. Správně se nazývá Aquila et Antinous a sestává asi ze 120 hvězd, které možno pouhým okem pozorovati.

Aquila degli Abruzzi, 1. it. provincie, 6458 km² a 400.000 ob.; 2. město, ve výši 721 m n. m. jižně od Gran Sassa v Italii, 25.000 ob. Založil je Friedrich II. r. 1240 proti papeži; zůstalo vždy skoro samostatné. R. 1529 dobyli je Španělé.

Aquila Jan z Plavče (* v Praze), 1540 stal se bakalářem ve Vittemberce a 1543 magistrem. R. 1550 konšel na Novém městě Pražském, † kol r. 1587. Proslul hlav. lat. komedií Toboeus. Viz liter.: Truhlář: Rukověť k písemn. humanist.

Aquilegia, česky orlíček, A. vulgaris, velmi úhledná rostlina z čel. Ranunculaceae — pryskyřníkovité. Roste u nás ve stinných hájích a je s oblibou pěstován také v zahrádkách.

Aquilegia vulgaris.

Aquilela (akvi-), m. v záp. části prov. Venezia Giulia, která r. 1919 připadla Italii. Obyv. 2600. A. leží 4 km s. od Grada. Okolí její bylo močál. až do Marie Terezie, která bažiny vysušila a město znovu osadila. A. byla založena r. 181 př. Kr. k ochraně Benátek, byla oblíbeným letním sídlem cís. Augusta a důležitým obchod. přístavem; r. 369 po Kr. bylo zde zřízeno arcibiskupství a město se stalo střediskem křesťanství. A. odolala sice Visigotům, ale Huny pod Attilou byla zničena r. 452. Grado a Benátky byly dědicem obch. významu A.

Aquilifer (lat.), nosič orla v řím. legii.

Aquilinas, ps. O, Jana Vorličného.

Aquilinas Pavel Vorličný (* v Hradci Král.), studoval v Žatci pod vedením slavného pedagoga Václ. Arpina z Dorndorfu. V Praze se stal r. 1546 bakalářem. Těšil se přízni Hodějovského z Hodějova. Začal psáti latinské básně; brzo po skončení studií dostal v Prostějově místo korektora v Güntherovské tiskárně a zároveň vyučoval na místní škole. Kolem r. 1552 odejel do Benátek v Italii, aby si opatřil od biskupa ordinaci na kněžství; po návratu zůstal v Prostějově a poslal pražské konsistoři jen formáty. Stal se správcem prostějovské školy a zaměstnáv. se upravováním školních knih. Vlivem nejvyšš. sudího stal se 1564 farářem v Kyjově. S knězem Benediktem Ostrožským sestavil konfesi, jež měla pojiti utrakvisty s luterány, ale neměla úspěchu. Zemřel kol r. 1567. Výčet jeho četných spisů viz Truhlář, Rukověť k písemnictví humanistickému. I.

Aquinus, O, Vodička Jan.

Aquitanie, za časů Caesarových nejmenší část Gallie mezi Pyrenejemi a Garonnou. Obyvatelé její stýkali se čile se Španěly a byli iberského původu. Augustus rozšířil A. až k Loiře. Po podrobení Gallie Caesarem (58—51 př. Kr.) spravoval ji jeho legát Publius Crassus, syn známého triumvira. Caesar chválí aquitánské doly. V pátém stol. založil Vallia na a. území říši visigotskou s hl. m. Tolosou (Toulouse). A. zmocnil se pak Chlodvík až po Garonnu. Teprve

Karel Veliký ji úplně opanoval. Od té doby zůstala již ve svazku zemí, který později vytvořil Francii.

Araba, jméno vozu používaného v Turecku a v Orientě k dopravě osob. Má 4 kola, ochrannou stříšku proti slunci, opony po stranách, někdy i nádherně vyčalounován.

Araba, Wadi el, pusté údolí mezi Akabou a Mrtvým mořem. Jižní pokračování Jordánského údolí.

Arabeska, stylisovaný ornament v malířství a plastice, bohatě tvarový, s ozdobami rostlin a zvířat. Nacházíme ji pů-

Arabeska.

vodně v stavitelství islamském a ve východním uměl. prům., kde překvapuje často skvělým provedením, krásou a jemností linie.

Arabeska, v literatuře krátká, jasná povídka bohatého i dobrodružného obsahu. U nás psali a. Neruda, Čech, Arbes.

Arabi Paša Ahmed (1839—1911), bojovník za samostatnost egyptskou. Ze syna prostého fellaha vyšvihl se na vlivného důstojníka. R. 1882 stal se ministrem války. Jako takový podnítil povstání proti Angličanům, kteří si osobovali právo nad Egyptem. Byl ale r. 1882 vypovězen na Ceylon; teprve r. 1901 se vrátil opět do vlasti. Zemřel v Kahiře r. 1911.

Arabie, jest poloostrov v jhz. Asii, největší na světě. Na j. je obklopena Arabským mořem, na vých. Perským zálivem, na záp. Rudým mořem. Od pevniny ji odděluje údolí akabské. Severní hranice je neurčitá; uznává se za ni 30° s. š. Plocha je 2¾ mil. km², počet ob. kolísá mezi 2—6 mil. Na 1 km² připadají nejvýše 2 lidé. A. je dosud málo prozkoumána, uprostřed jsou četné oblasti, kam Evropan ještě nevstoupil. Neprozkoumáno je ½ mil. km², většinou uprostřed již. A. P o v r c h. A. jest spojkou mezi Asií a Afrikou. Povrch připomíná Saharskou oblast. A. je náhorní rovina 600—1000 m n. m. Břeh Rudého moře je nejsráznější. Uprostřed jsou pouště Mefud a Dahna a Nedžd s pohořími pískovcovými, křídovými a vápencovými. Na sev. a již. od Mekky je povrch rázu vulkanického. V krystalických horninách Hedžasu jest naleziště drahých kamenů, soli, kamence. Nejvyšší hory jsou Džebel el Kumara 2955 m, Džebel Sabor 3006 m, Dž. Achdar 3020 m; hory šammarské 1420 m. Povrch A.: 60% step, 5% půda úrodná; ostatek pouště. Dlužno rozeznávati pouště pískové, kamenité a lávové. Poušť Dahna jest nejnebezpečnější na světě. Sestává z rudého písku tvořícího veliké dyny a jezera z jemného písku, velice nebezpečná. Druhá menší poušť je Nefud. Step je po zimních deštích porostlá skrovným rostlinstvem, které ale v létě mizí. V Jemenu podobá se půda Sudanu a je dosti úrodná. Ostatek půdy úrodné jsou oasy. K l i m a není nijak jednotné s africkým. Ve vnitrozemí jsou horká, suchá léta. V Jemenu, Omanu a Nedždu pršívá poměrně dosti často (srážky až 50 cm). Jinak je A. vyprahlá. Rozdíly mezi denní a noční teplotou dosahují až 40°. Zima je dosti chladná. V o d o p i s. A. nemá řek, pouze koryta, zvaná wadi, která se za doby dešťů plní vodou. Jemen má umělé zavodnění, ale dnes jest velmi v úpadku. F l o r a. Ve stepích rostou tamaryšky, mimosy. V Jemenu daří se obilí, víno, ovoce. Hlavním produktem jsou datle, myrrha a kadidlo. Ve výši 500 m a na dobře zavodněných místech daří se káva, ale vývoz její není již tak důležitý, neboť tropická Amerika silně okupovala světový trh. Přesto jsou ar. druhy vyhledávány a ceněny. F a u n a. Charakter zvířeny je na severu středomořský, na jihu ethiopský. V poušti žije šakal, hyena, pštros, v horách na j. pavián. Znamenitý chov velbloudů a koní (Nedžd). Dom. zvířata jsou ovce, kozy, osel, skot a mezek. O s í d l e n í. Obyvatelstvo Arabie jsou usedlíci a kočovníci. Usedlíci žijí na pobřeží a oasách, zabývajíce se polním hospodářstvím, kočovníci potulují se stepí, pěstují dobytek a loupí. Jsou semit. původu a zovou se beduini (bedawi). Mezi již. (Joktanovci) a sev. (Ismailovci) kočovníky jsou značné rozdíly. Již. jsou pleti temnější, podobné negrům. Již. jsou šiité, sev. sunnité. Před 4000—5000 lety měli značnou kulturu, vlivem sumerským. Islam sjednotil různé kmeny. Arabové jsou obchodníky. Obchodní vztahy A. k Indii a Záp. jsou prastaré. Ačkoliv je A. země chudá, přece vývoz je poměrně značný. Vyvážejí se: kůže, dobytek, vlna, bavlna, tkaniny, káva, guma, sůl, tabák, datle, koření, perly, kadidlo, myrrha a citrony. D o p r a v a děje se ponejv. karavanami. Avšak cest je pořídku, neboť je málo studnic. Cestování toto je pomalé a drahé. Železnice jsou dvě: Hedžaská „poutnická" z Damašku do Mediny a Mekky, a 45 km dlouhá trať Aden—El Hoba. Přístavů je málo, neboť břehy jsou

téměř nepřístupné. Rozdělení. A. nikdy netvořila polit. jednotku; byla rozdělena na kmeny žijící patriarchálním životem pod velením šejků, nebo emirů. Turecku patřily jen břehy. Vnitřek byl vždy bez pána. Po svět. válce vzrostl vliv Anglie. Pod její ochranou a svrchovaností jsou dnešní a. státy: 1. Král. hedžaské, se sv. m. Mekkou a Medinou. 2. Sultanát Nedžd, ve středu poloostrova. 3. Asir, západoarabské knížectví. 4. Jemen, knížectví jihozápadní. Hl. m. Sana. 5. Britský Aden s ostrovem Perim, klíč k Rudému moři „Východní Gibraltar“. 6. Sultanát Oman. 7. El-Hasa ve střední Arabii. 8. Koveit ve vých. A. 9. Emirát Kerak, Zajordání, britský mandát. 10. Riad, 11. Hail, emiráty ve stř. A. Dějiny. A., prasídlo Semitů uchránila si až do řím. dob svou samostatnost. Řím. se podařilo dobýti Sev. A., ale vnitro zůstalo svobodné. Středem A. byla Mekka s Kaabou, svatým kamenem. Islam sjednostil kmeny. Nástupci Mohamedovi kalifové rozšířili arabské panství v Syrii, Persii, Egyptě, Sev. Africe a ve Španělsku. Bylo to veliké stěhování Arabů, jichž chudá země nemohla uživiti. V době kalifů byla také a. kultura v největším rozkvětu. Veleříše tato zanikla pádem bagdadských kalifů (1258) a vyhnáním Maurů ze Španěl (1492). Říši podrobili si Turci, dokonce i Jemen stal se r. 1517 tur. provincií. V 17. stol. se sice osvobodil, ale 1872 byl znovu podroben. R. 1745 vznikla sekta Wahabitů, která si podrobila skoro celou Arabii. R. 1812 byla od Egypta zatlačena do vnitrozemí. Od r. 1870 stoupá vliv Anglie, a r. 1913 uznává Turecko svrchovanost Anglie v Koveitě. A. vždy působila Turecku značné obtíže. Tak i ve světové válce přiklonila se A. k Anglii. 1916 vzbouřila se Mekka a šerif Hussein prohlásil se králem hedžaským a jeho synové stali se po válce králi v Mezopotamii a Zajordání. Arabské umění a literatura. Arab. malíř. a sochařství vlastně neexistuje, neboť je koranem zapovězeno. Nejvnitřnějším projevem a. umění je ornament, který je ovlivněn ar. písmem, které svým charakterem přímo tvoří orn. styl, a miniatura jest mnohdy velmi umělá. Na tomto poli ovlivnilo ar. umění svět, jak o tom svědčí již arabeska. Význačné je a. stavitelství, jak je vidíme na stavbách mešit a paláců. Budovy jsou vzdušné, bizarních tvarů, s krásnými dvory a s bohatou ornamentální výzdobou fantastickou. Pomník a. umění je Alhambra v Sevile se slavným „Lvím dvorem“. Rovněž mešity se štíhlými minarety patří k nejkrásnějším stavitelským výtvorům. (Kahira, Damašek.) Vliv ar. architektury možno pozorovati na Balkáně, v Přední Asii a sev. Africe. Řeč a literatura. Ar. řeč patří k čeledi semitských jazyků, a již před Mohamedem stála na výši vývoje. Jest bohatá gramaticky i stylisticky. Dlužno rozeznávati ar. klasickou, řeč koranu, a dnešní ar. spisovnou a vulgární. Vulgární arabština má množ. dialektů, z nichž nejčetnější v Syrii a Mogrebu. Nejlepší učebnice ar. je Wahrmundova (1861—66), a novější Harderova. Literatura. A. literatura je jedna z nejhodnotnějších. Již dávno před Mohamedem kvetla poesie, hlavně milostná a hrdinná, buď umělá, nebo lidová. Nejstarší známí básníci jsou Muhalhit, Taabata, Šarán a Faris, jichž postavy jsou obestřeny bájemi. Z doby předislamské zachovaly se zpěvy hrdinné, válečné, satiry, průpovědi, lyrika milostná a elegie. Část jich sebral Abu Temman (805—846) ve sbírce Hamâsa (Udatnost). Jiná sbírka Moallakât obsahuje básně 7 básníků (Amrilkais, Tarafa, Soheir, Lebid, Autara, Amru, Harith). Pozdější sbírka Ritab at Aghâny od Abu Bohtora a Abu Faradž Iffâni-ho obsahuje i životopisné údaje autorů. Známe z té doby 521 básníků a 56 básnířek. Mohamed způsobil obrat v ar. literatuře. Objevují se prvky náboženské, bajky, pohádky. Koran sám platí za vzor básnictví, je psán rytmickou prosou s asonancemi. Mohamedovy projevy a tradice islamu jsou sebrány v Sunnu. S rozvojem moci stoupá i rozkvět literatury. Vystupují dvorní básníci kalifů. Nejvýznačnějším básníkem této doby je Montannabi (915—965), jehož „Divan“ má mnoho vykladačů, následují Abu Novas († 814), Asmai († 832), Ibn Dureid († 933), Abulala († 1057), Toghrai (1119). Typické formy pro lyriku jsou tyto: ghazel, makama, mesnevi. Drama neexistuje. Již na počátku islamu objevila se klasická prosa; Rouzbehův zvířecí epos Kalitah ve Deinnats (Chytrák a hlupák), hrdinný epos „Antar“, příběh básníkův, který později zpracoval lékař Ibn es Saigh, a nesmírné množství povídek, z nichž většina se objevuje ve sbírce „Tisíc a jedna noc“, kde se k nim pojí i motivy perské. Vlastní ar. formu makamu (vyprávění) pěstoval Hamadini. Líčí většinou vážná i veselá dobrodružství Abu Seida, forma je prosou protkanou veršem. Ve 13. stol. nastává úpadek. Zároveň s literaturou krásnou rozkvétá prosa nauková. V historii vynikli Wakodi († 882), Kotaibah († 99), Tabari († 922), Masudi, Abulfedo a Ibn Chaldun, ve Španělsku Abul Kasem, Tamini, Ibn Chatib. Literatura tato, ač netištěná, obsahuje velmi cenný materiál pro orientální dějiny. Životopisy psali

Otbi, Bohaeddin (Saladinův), Ibn Arabšad (Timurův), Ibn Asaiba, Ibn Chalikan, Dsahebi (životopis. lexika). V theologii vynikl Abu Hašem († 767), zakladatel sofismu. Působil mocně na západ. Arabští filosofové budovali na základě Aristotelově, jehož nauky přizpůsobovali islamu (podobně jako scholastikové v Evropě). Nejslavnější je Abu Kendi (okolo 800), Al Faradi († 966) a hlavně Ibn Sina, v Evropě známý pod jménem Avicenna, a Ibn Rošd († 1217) v Evropě Averroës, nejvlivnější arabský filosof, jehož díla zaplavila svého času university evropské. Filosofická spekulace o podstatě koranu dala podnět k vzniku mnohých sekt, z nichž 4 byly uznány za pravověrné (Hanafité, Kambalité, Šafiité, Malikité) a 72 za kacířské. V dogmatice islamské pracoval Omar al Nasafi (12. stol.), v církevním právu Alšafii. Exaktní vědy pěstovali Arabové již za Abbassovců (od r. 750). Zájem o ně vznikl studiem starořeckých autorů. Mnoho se z nich překládá. Produkce spisů byla ohromná (Sojuti sepsal 600 spisů!). Nejvýznačnější práce podali A. v astronomii. Školy jejich a hvězdárny byly v Bagdadě a Cordobě. Nejdůležitější hvězdáři jsou Alfargani, Albaten, Alpetragius. Stejně ceněna byla astrologie. Abu-Ma'šarovo dílo: „De magnis conjunctionibus annorum revolutionibus ac eorum profectionibus" ještě dnes je ceněno. V lékařství vynikli Avicenna, Sohr, Averroës, Merve (nauka o léčidlech), Abulkasim (chirurgie), Beitar (botanika), v matematice Mohamed ben Musa (Albategnus † 929) a Thabet ben Korrah, ve fysice Hazem (okolo 1150), v zeměpise Edrisi (okolo 1150), Šehabeddin († 1229), Jakuti († 1249). Abulfeda, Kasvini, Nassireddin, Ulug bey. Slavní cestovatelé byli: Ibn Haukal (okolo 950), Abiruni (11. stol.), Ibn Batuta († 1377). V posledních stoletích literatura velmi poklesla. Objevují se komentáře, výklady ke klasickým dílům. Pouze theologie a medicina vykazuje jakousi produkci. V přítomnosti zdá se, že nastává obrat. Duchovní svět ar. literatury je rozšířen kulturami sousedními. Dnes vychází řada časopisů (deníků) a vyvíjí se nová literatura prosaická. Nejčelnější její zástupci jsou Chalil Sarkis a Girgi Zaidán. Středisky duševního života arabského jsou dnes: Kahira, Beyrut a Alžír.

Arabis, č. huseník, rostlina z čel. křížatých (Cruciferae), rostoucí v mnoha druzích na stráních a skalách. Příkl. A. arenosa, h. písečný, všude u nás na písčitých stráních hojný.

Arabské číslice, dnes všude používané značky pro jednotlivé hodnoty decimální soustavy, protiklad k římským. Arabové je převzali od Indů. Jméno od arabského slova zifr = nula. Do Evropy se dostaly vlivem početní knihy arabského matematika Muhameda ibn Musy ve 13. stol.

Arabské moře, sźáp. část Indického oceánu, která do pevniny vniká ostrými zálivy: Rudým mořem a Perským zálivem. Hloubka moře je značná. Těsně před Adenem hloubka 5029 m.

Arabský kůň, vzácné zvíře, pocházející z Arabie a přizpůsobené ar. podnebí. Zpravidla je malý, štíhlého, souměrného těla a jemné srsti. Typická je malá, pěkně formovaná hlava, vyklenutá šíje. Je vytrvalý, dobromyslný a velmi inteligentní. Křížením odchovaly se od něho všechny ušlechtilé druhy maloasijských a evropských koní. A. kůň v Evropě chovaný ztrácí svou vytrvalost. Čisté a. koně pěstují v Evropě tyto hřebčince: Trakehnen (Prusko), Weil (Württemberg), Pompadour (Francie), Babolna (Maďarsko).

Aracaty, město v sv. Brasilii u Ria Jaguaribe. 34.000 obyv. Vyváží dobytek, kávu a bavlnu.

Araceae, rostliny aronovité, vyznačují se zvl. úpravou květu: tento je totiž sestaven do tlusté palice (spadix), podob. se šišce, a tato zahalena je do kornoutovitě stočeného listenu (někdy zbarveného) t. zv. toulce (spatha). Patří sem asi 750 druhů, skoro vesměs tropických. Rostou většinou v bažinatých nebo aspoň vlhkých místech v pralesích, šplhajíce zhusta po jiných rostlinách. U nás hojně se pěstuje Monstera deliciosa (nesprávně zvaná Philodendron nebo dokonce „palma") s vykrajovanými a dirkovanými listy, často obrovských rozměrů. Divoce u nás roste puškvorec, patrně zavlečený, dále Aron skvrnitý a ďáblík bahenní. V tropech pěstují se ar. rostliny jako hospodářské (Colocasia).

Arad, město a okres v Rumunsku. Město má 62.490 obyv. (60% Maďarů). Důlež. železniční uzel, továrny na stroje, trhy na obilí, koželužny. V okrese převládá živel nerumunský, slovanský a německý.

Arago Dominique François (1786—1853), fysik a astronom francouzský; živě se účastnil i veřejného života. Pracoval na problému polarisace světla, v galvanismu a magnetismu. Sp. Astronomie populaire. Jeho sebraná díla vydal Barral (1854—62, 17 sv.). Bratr jeho

Arago Jacques Étienne Victor (1790 až 1855), spisovatel veseloher a cestovatel. Sp. Promenade autour du monde (1822) a Voyage autour du monde (1843). Synové D. Fr. A.

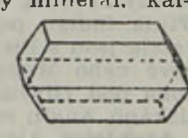
Arago Emanuel (1812—1896), franc. politik.

Arago Alfred, malíř franc. (1816—1892).

Arago Étienne (1802—1892), spisovatel dramatický, pak politik a konečně archivář École des beaux-arts.

Aragonie (špan. Aragon), kraj v severovýchodním Španělsku, zabírá z největší části pánev ebronskou. Dnes náležejí k Aragonii provincie Saragossa se 17.424 km², Huesca s 15.149 km², Teruel s 14 818 km². A. čítá přibližně na 1 mil. ob. Hl. m. jest Saragossa (řím. Caesar Augusta, proslavené obranou proti Francouzům, 1808/09), starobylé, středisko pánve ebronské a nejdůležitější přechod na cestě z Pyrenejí do Kastilie. Má 110.000 obyv. A. oddělena jest pohořím Katalonským od Středozemního moře. Jest to nížina, sevřená ze třech stran pohořími, kterou protéká Ebro. Dešťových srážek je málo, země je místy prosycená solí. Pěstování oliv a obilí vyžaduje umělého zavodňování kanály, zvláště pak císařským kanálem (Canal Imperial), na pravém břehu řeky Ebro. Nížina kolem Saragossy, původu aluviálního, proměněna jest v bujně rostlou oasu. Provincie teruélská, ležící na jihu, nespadá více do říční pánve a jest rázu Kastilské vysočiny. Toky její stáčejí se jednak k Ebru, jednak k zálivu Valencskému. Také provincie Huesca má v sev. části horský ráz krajin Sobrardy a Ribagorzy a táhne se až do Pyrenejí a k hranicím Francie. Vrcholy Maladetta (3404 m) a Mont Perdu (3352 m), leží na území huescském. V Sobrarbě vyvěrá říčka Aragon, jež dala celému kraji jméno. Teče směrem jihozáp. k Ebru. Turistům je nápadný rozdíl mezi A. a bohatou a veselou Katalonií. A. působí dojmem Afriky. Nehledě k oasám v údolích řek, vystupují na sev. zasněžené vrcholky hor, ve vnitrozemí a na jihu suchá, pořídku zalesněná step. Aragonci jsou nadšenými vlastenci. Národní kroj sestává z černých sametových kabátců a krátkých kalhot, dole rozstřižených a ozdobených knoflíky. Kolem těla nosí „faju", červený nebo fialový pás, který slouží zároveň za kapsu. Dějiny: Jako celé Španělsko náležela také A. nejdříve (po 2. punské válce, 218—201 př. Kr.) Římanům, kteří po dvěstě let trvající krvavé válce zmocnili se celého poloostrova Pyrenejského, kromě území, obývaného Basky. Za času stěhování národů pronikli sem Alani, Suebové a Vandalové; záp. Gotové založili svoji španělsko-jihofrancouzskou říši, které se zmocnili opět Mauři. Karlu Velikému se podařilo ve válkách s Araby, obsaditi sev. část Španělska až asi k Huesce. Navarra, francské knížectví, dotýkající se záp. hranic, od r. 905 království, získalo další kraje severní A. Když v r. 1035 rozděloval své království král Sancho III. z Navarry (970—1035), stala se A. samost. královstvím, vedle států Navarry a Kastilie. Za dalších šťastných válek s Maury stala se A. vedle Kastilie nejvýznačnějším křesťanským státem na španělské půdě. R. 1282 sjednotil Pedro III. Aragonský, zeť Štaufa Manfreda, Sicilii se svojí říší. Jakub II. Aragonský (1291—1337) opětně se vzdal Sicilie a obdržel jako léno od papeže 1298 Sardinii a Korsiku. Petr IV. (1336—1387) získal 1343 Baleáry. Za vnitřních nepokojů z rozličných důvodů a za sporů o trůn mezi A. a Kastilií, dochází 1469 zasnoubením kastilské dědičné dcery Isabelly s Ferdinandem, nástupcem trůnu aragonského (1479—1516), ke sjednocení obou říší. Protiva mezi A. a Kastilií ustupuje za válek s Araby vždy do pozadí. Spojená království ničí poslední zbytky maurských panství ve Španělích (1492, dobyto Granady), 1283 udělil Petr III. Aragonský, aby tak podpořil krytí válečných výdajů sicilských nešpor, říšským stavům (Cortes) vysoké privileje, jež šlechta takovým bezohledným způsobem využívala, že tím často ohrozila existenci státu. Petr IV. povolil ustanovení vyššího soudce (el justicia), který měl zastupovati práva šlechty proti státu. Tyto výhrady (fueros od lat. forum) potvrzovali všichni králové svými přísahami. Teprve Filip V. Bourbonský (1701 až 1746) je zrušil.

Aragonit, kosočtverečný minerál, kalcium karbonát ($CaCO_3$). Tvoří sloupky barvy mléčné, h = 2·934. Usazuje se také v některých horkých pramenech, na př. v Karl. Varech a ve skořapkách měkkýšů. Dříve byl nazýván konchitem (lat. concha: lastura).

Aragonit.

Aragua, stát na výběžcích vých. Kordiller v jihoam. republice Venezuele. Hl. m. Maracay leží na sevvých. konci jezera Tacarigua. Stát zaujímá rozlohu 5851 km² a má přibližně 100.000 ob.

Aragua, pobřežní řeka ve venezuelském státečku Anzoateguiy. Ústí u města Barcelony do Karibského moře.

Aragua, jméno dvou měst ve venezuelských státech Anzoateguiy a Monagasi (⚲ Mapa Venezuely).

Araguaya (Rio A.), 2200 km dlouhý přítok řeky Tocantiny. A. vyvěrá v blízkosti brasilské hlavní předělové čáry na Serra Cayapo. Při ústí řeky (Rio) Cayaporino leží město Registro de A. a 220 km dále po proudu San José de A. U Sao Joao do A. (duas Barras) ústí A. do Tocantiny.

Arachné, v řecké mythol. dcera barvíře Idmona z Kolofonu; vyzvala boh. Athenu na závod ve tkaní; protože Athena její práci roztrhala, oběsila se a proměněna byla v pavouka.

Arachis hypogaea, podzemnice olejná, rostlina z čel. motýlokvětých, rostoucí divoce v Brasilii, pěstuje se dnes všude v tropech pro chutná semena olejnatá, zvaná „burské oříšky". Luska s plody dozrává zavrtaná v zemi.

Arachnitis (řec.), zápal mozkové blány, Arachnoidea zvané. Tvoří vrstvu mezi lebkou a mozkem.

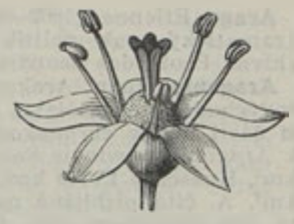
Arachnologie (řec.), (Araneologie), nauka o předení.

Arakan, okres v Zadní Indii, nejsev. díl prov. Dolní Birmy. Úzká krajina A. probíhá směrem jižním až k mysu Negrais. Na pobřeží Bengálského zálivu několik sopek bahenních. Pohoří Arakan-Yomajské na vých. ležící, tvoří předělovou čáru mezi Iravadim a rozvodím Brahmaputry. Dále přechází pod mořem a pokračuje na Andamanách. Pobřeží postupuje téměř přímočaře směrem od sev. k jihu a jest skalnaté, zasahuje pak pouze severní částí hlouběji do pevniny. Tam jest pobřeží ploché a plné močálů, porostlé kořenovníkem obecným. Okres Arakan zaujímá plochu 37.621 km² a má na 910.000 ob. Hl. m. Akyab, při ústí Kaladanu, jest přístupno toliko z mořské strany. Vyváží se zvláště rýže, cukrová třtina, indigo, pepř a dříví teakové. Obyvatele jsou s Birmany příbuzní Rakhaingové nebo Mugové, kteří jsou již delší dobu pod vlivem indické osvěty. A. bylo získáno Anglií roku 1826.

Arakčejev Alexej Andrejevič, hr. (1769 až 1834), ruský generál, který byl roku 1792 doporučen Pavlu I.; když byl tento ještě následníkem trůnu, měl za tohoto císaře, zvláště však za pozdějšího Alexandra I. a posléze také ještě první rok za vlády Mikuláše I. značný vliv na rus. vojenství, ačkoliv se nezúčastnil tažení r. 1812. A. získal si zvláštních zásluh o zdokonalení dělostřelectva, kázně a organisace ruské armády, byl však pro svoji neúprosnou, téměř krutou přísnost nenáviděn a upadal také proto často v nemilost.

Aralica Stojan (* 24. XII. 1885 Škare, Jugosl.), malíř, studoval v Mnichově, kde byl žákem Neternichovým, Marrovým a Knirrovým. Mnoho cestoval.

Araliaceae, čel. rostlin Aralkovitých, téměř zcela tropická, čítající asi 400 druhů. U nás zastupuje čel. jediný břečťan (Hedera helix), lianovitá rostlina, vyznačující se dvojím typem listů. Ozdobná Fatsia japonica pěstuje se často v květináčích. Tetrapanax papyrifer z Formosy pěstuje se v Číně a dává materiál na t. zv. rýžový papír (tung-tsaou). Panax Ginseng pěstuje se v Číně, neboť jeho kořen je pokládán za zázr. lék proti všem nemoc.

Fatsia japonica.

Aralské jezero (Aral-Tengis, asi jako mořské souostroví), leží v poušti turkestanské a jest odděleno vrchovinou Ust-Urtem od moře Kaspického. Vrchovina se zvedá do výše 200 metrů. A. jezero leží 48 m nad hladinou mořskou a jest 65.000 km² veliké. Do jezera A-ského ústí na jihu Amu-Darja a na severu Syr-Darja. Východní pobřeží jest ploché, rozervané lagunami a velmi rozmanité, neboť A. jezero se stálým vypařováním zmenšuje. Na západě sahá až k vrchovině Ust-Urtské, v jejímž srázu vyhlodalo během času dutý pás. V jezeře jsou mnohé ostrovy, mezi nimi ostrov Nikolaj, Konstantin a Nasljednik. Podle svého vzniku jest jezero A., právě jako moře Kaspické a Balkaš, částí předvěkého moře, které za stálých změn povrchových a také vysušením až na tyto zbytky zmizelo. Obsah soli jezera 1%. Rybaření jest využíváno.

Aram Evžen (1704—1759), anglický filolog, z chudé rodiny, který se vlastní silou a pílí stal jedním z nejlepších znalců keltských jazyků. A. byl podezříván z vraždy a zemřel na popravišti. Ze žárlivosti odstranil prý milence své ženy.

Aram Kurt (pseudonym Hanse Fischera), (* 1869), spis., který se stal známým svou spoluprací na Simplicissimu v Mnichově, a který uveřejnil od počátku tohoto století řadu úspěšných románů se silným satirickým zabarvením, mezi nimi také Schloss Ewich a An den Ufern des Araxes. A. psal také novely a dramata.

Arambašić Dragomir (* 12. IV. 1881, Beograd), sochař. Studoval v Drážďanech, Římě a Paříži. Uspořádal již několik svých výstav po různých městech Evropy.

Aramejské jazyky, aramejština jest jedna z nejvýznač. semit. řečí; jest však těžkopádnější a primitivnější než na př. hebrejština nebo arabština. Jest to jedna z nejdůležitějších obchodních řečí v Mesopotamii. Již vůdce obléhajících vojsk před Jerusalemem, generál krále Sanheriba, podle bible dorozuměl se touto řečí při vyjednávání s vyslanci Ezechiovými. V Asyrii a Babylonii to byla řeč

Barokní architektura.

Kostel il Gesù v Římě
od Giacoma della Porta (1573).

Kostel San Carlo alle quattro fontane v Římě
od Francesco Borromini (1640—67).

Sv. Cecilie od Stefana Maderny (Řím).

Kostel sv. Mikuláše v Praze
od K. I. Dientzenhofera (1673—1752).

Katedrála sv. Pavla v Londýně
od Wrena (1710).

18. a 19. století.

San Francesco di Paolo v Neapoli.
Stavěl Petr Bianchi.

Brandenburská brána v Berlíně.
Stavěl J. G. Langhans 1789—91.

Činoherní divadlo v Berlíně.
Stavba K. F. Schinkla 1818—21.

Anglická banka v Londýně.
Stavěl John Soane 1788—1834.

státní; také v bibli se nalézá (kniha Esra). Rozeznávají se dva tvary a-y; a. Babylonských (chaldejština) a po nich následujících pohan. národů (syrština) a a. žid.-křesť. kmenů. Po prvnějších se uchovaly toliko nápisy. Aramejská abeceda byla až do 5. stol. př. Kr. společná všem semit. jazykům, potom vznikla vlastní aramejská abeceda, jíž bylo používáno až do prvých století po Kr. Potom se stalo syrské nářečí spisovným a chrámovým jazykem syrských křesťanů. Nejvýznačnější památky jsou ve Starém Zákoně kniha Esra a Daniel; tato poslední byla složena r. 167—166 př. Kr. Z pobiblických aramejských spisů jest nejstarší pod jménem Megilla (Závit) Ta'anit, známá skladba syrského talmudu. V samaritánském nářečí, které se vyvinulo později z aramejštiny, jest dochována skladba Pentateuch a chvalozpěvů. Mezi kurdistanskými židy a v některých provinciích v Azerbejdžanu jest ještě dnes mluveno aramejským nářečím.

Arandjelović Dragoljub (* 21. X. 1873, Jugosl.), univ. prof. v Bělehradě; v letech 1911—1912 byl min. spravedlnosti. Nejdůležitější jeho práce jsou: Gradjanski sudski postupak, 1922; O formálním izjavama volje, 1911 a j.

Aranjuez, špan. m. v prov. madridské, ležící v níženi položeném úvodí ř. Tajo a jejího od západu přitékajícího přítoku Jarama, 490 m n. m. A. má 13.000 ob. Peřeje řeky Tajo tu umožnily zachycení vody k zavodňování celé této nížiny. Známé jest pěstění chřestu a jahod, což vše je dováženo do Madridu. A. jest král. síd. m. (Citio Real). Nynější zámek byl od r. 1387 klášterním palácem, jenž byl oblíbeným sídlem královny Isabelly Katolické. (Schiller, Don Carlos: Minuly krásní dnové aranjuezští.) Karel V. (1516 až 1556) vystavěl tu lovecký zámeček, který byl Filipem II. rozšířen a Karlem III. (1759—1788) v l. 1775—1778 dokončen. V zámku jsou bohaté umělecké sbírky. V blízkosti jest Casa del Labrador, zámeček vystavěný na způsob Trianonu ve Versailles, postavený 1803 Karlem IV. (1788—1808).

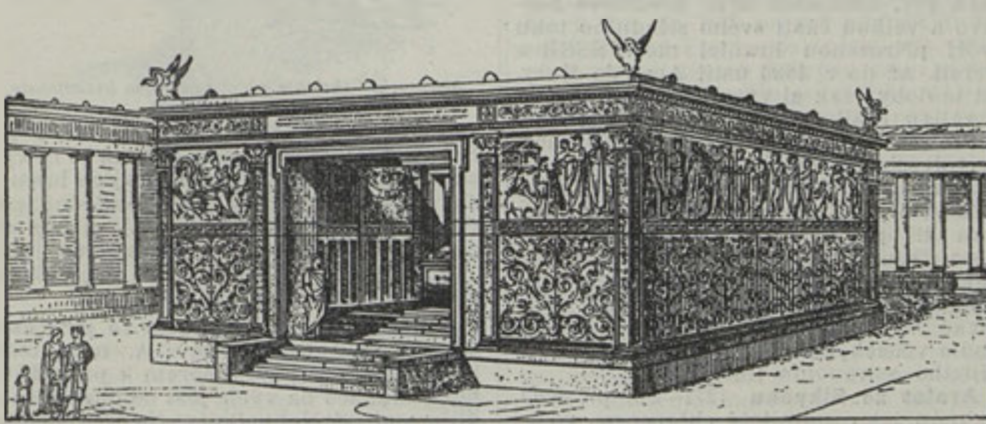
Araňoš na Žitnom Ostrove (maď. Csallókőzaranyos), obec v župě komárenské s 2150 ob.

Aranské ostrovy (Aran Islands), tři ostrovy u záp. pobřeží Irska. Leží směrem od száp. k jvých. před zálivem Galwayským a nazývají se Inishmore, Inishmaan a Inisheer. Na největším z nich (Inishmore) jsou některé keltské hrady a zříceniny z prvých dob křesťanských.

Arany Janos (1817—1882), maď. básník, prof. a sekr. Maď. Akademie. Vedle Petőfiho nejvýznamnější básník maď., „Shakespeare ballady". Motivy bral z národ. života a úžasně zdokonalil maď. řeč. Životopis jeho napsal Riedl: A. J. (1920). Největším jeho dílem jest hunská pověst Buda halála (Budova smrt), epos o 12 zpěvech. Překl. Fr. Drábka a J. Vrchlického. Lit. Bujnák A. v lit. slovenskej (1924).

Aranžovati znamená: přivésti do pořádku nebo do ladného seskupení.

Ara Pacis, oltář míru, postavený na řím. poli Martově r. 13 př. Kr. cís. Augustem na paměť upokojení prov. Germanie, Galie a Španělska. Tento oltář, zdobený bohatými architekt. okrasami, jest jedním z nejdůlež. ukázek umění této doby.

Ara Pacis.

Arapaima, jihoam. ryba z čel. Osteoglossidae. Bývá až 4 m dl. a 200 kg těžká. A. je velice pestře zbarvena, neboť i paprsky ploutví hrají různými barevnými odstíny. Domorodci ji hojně loví pro chutné maso.

Arara, společný název pro 19 druhů papoušků z podčel. Psittacinae, vyznačujících se většinou dlouhými ocasními pery a zvlášť silným zobákem. Žijí v Již. Am. Jsou to robustní ptáci (téměř 1 m dlouzí), dosahující vysokého věku (až 100 roků); v zajetí se mnoho nenaučí; působí za to nádherou svých barev a vážným chováním. Běžné druhy, nejčastěji u nás chované, jsou dva: žlutomodrá Ararausia (Ara ararauna) z Bolivie a sev. Brasilie, a červenomodrá Arakanga (Ara macao) z těchže krajin. Pěkně vybarvené kusy dosahují na ptáčnickém trhu vysokých cen (až přes 1000 Kč).

Ararat (Masis nebo Masius), nejvyšší hora arménská, vrcholek centr. arménského pohoří předělového, které dělí hory vnitro-arménské ve dvě části. Vyšší z obou vrchů Araratu dosahuje výšky 5159 m, menší, oddělený sedlem od prvého, stále ještě 4030 m. Vrchol Velkého Araratu leží nad pásem sněhovým a ledovce jeho sahají hluboko dolů do údolí. O Araratu jest již zmínka ve Starém Zákoně jako o místě, kde přistála archa Noemova.

Aras (starověký Araxes), arménská řeka, která spolu s Kurou odvodňuje arm. hory a protéká vých. směrem ke Kaspickému moři. Pramení dvěma řekami, kteréž se zovou Igri a Kalačaj. Obtéká sev. obloukem arm. předělové horstvo a velkou částí svého středního toku tvoří přirozenou hranici mezi SSSR a Persií. Až do r. 1896 ústil Aras do Kury, od té doby však si vyryl samostatné ústí v zálivu Kisil-Aghačském při moři Kaspickém a přivádí již jen nepatrné množství svých vod do řeky Kury.

Aratos, řecký básník ze Soloi v Kilikii (310—245 př. Kr.), zprvu byl lékařem, potom žil při dvoře krále Antigona Gonata (Makedonského). A. byl ve starověku velmi proslaveným, zvl. svým eposem Fainomenou, který obsahuje básnické vylíčení hvězdné oblohy, složené podle vědeckých výkladů současně s ním žijícího astronoma Eudoxa.

Aratos ze Sikyonu (271—213 př. Kr.), vyhnán jako sedmiletý chlapec ze svého otcovského města, osvobodil toto již r. 251 smělým kouskem od tyranské nadvlády, a uvedl je do spolku achajského, jehož vůdcem (vojevůdcem) se stal r. 245. Pokusil se o osvobození Peloponesu od nadvlády makedonské; jeho námahy však ztroskotaly na nesvornosti řeckých měst, zvláště když se ujal vedení oposiční strany vojensky mocnější Kleomenes III. ze Sparty. Naposledy se Aratos rozhodl uvésti achajský spolek pod ochranné panství krále Antigona Dósóna Makedonského. Ani tímto činem nebyla důvěra jeho spojenců v jeho politiku a v něj samotného otřesena, i když postupem času se tento postup ukázal velmi nevýhodným. A. byl prý z popudu samotného krále pomalu otráven. Zanechal třicet svazků svých Pamětí, kteréž zhodnotil později jak Polybios tak Plutarch.

Araucaria (č. blahočet), náleží ke koniferám. Vysoké, vždy zelené jehličnaté stromy, s krásně symetricky rozloženými větvemi, nalézající se hl. v J. Americe a Australii. Nejznámější jsou: A. imbricata, rostoucí hl. v Chile a poskytující výborné stav. dřevo. Semena její jsou

Araucaria imbricata.

Araucaria brasiliensis.

známou pochoutkou. Totéž platí o A. brasiliensis, jejíž stromy jsou až 50 m vysoké a rostou v hornatých krajích brasilských; a o A. excelsa. Tato poslední jest domovem v Norfolku (Austr.); u nás se pěstuje ve sklenících a jest známa jako „jedlička pro štěstí". Také v jurském útvaru se A. vyskytuje.

Arauco, město a provincie ve stř. části jihoam. rep. Chile. Prov. A. měří 5668 km² a má 60.000 ob. Směrem k prov. Biobio a Malleco na vých. jest oddělena Kordillerami od Nahuelvuty. Na sev. se dotýká zálivu Araukánského, ve kterém leží též město Arauco. V sev. části prov. u Curanilahue vyskytuje se hnědé uhlí. Hl. m. jest tu Levú, ležící blíže pobřeží.

Araukáni (Araucos), jihoam. silný indiánský kmen, bydlící na obou úpatích Kordiller na j. od 30° j. š. V Chile je na-

zýván Picunche nebo Pehuenchen, v Argentině Ranqueles nebo Manzaneros. V době objevení Ameriky byli Araukáni význačným kult. národem, který kladl Španělsku dlouho odpor. Udrželi se ve zmenšeném počtu až po dnešní dobu a zachovali si též částečně svoji neodvislost. V poslední době zdá se, že uzavírají se již méně kultuře bělochů. Chovem koní v těchto končinách byly pro ně vytvořeny nové životní podmínky.

Arausio, město v řím. prov. Gallia Narbonensis, dnešní ⚲ Orange; známé strašlivou porážkou Římanů r. 105 př. Kr., Cimbry.

Arbeiter Jan Dobromil (1794—1870), živnostník a horlivý národovec z doby probuzenské, v jehož domě na Malé straně byly uspořádány první české zábavy (merendy). Propagátor prvního českého plesu.

Arbela, středov. m. v Malé Asii, proslavené vítězstvím Alexandra Velikého r. 331 př. Kr.

Arbes Jan Jakub, český romanopisec, dramatik, literární a kulturní historik, politický publicista a překladatel, * 1840 na Smíchově, kde vychodil dvojtřídní

obecnou školu, navštěvoval pak „Maltézskou školu" na Malé straně a školu u sv. Jakuba na Starém městě Pražském, načež vstoupil do německé nižší reálky v Mikulandské ulici, kde přilnul k Juliu Zeyerovi, s nímž vystudoval i vyšší třídy reálky, jsa vlastenecky probouzen učitelem češtiny Janem Nerudou. Studia dokončil na pražské polytechnice, kde po tři roky věnoval se filosofii, estetice, matematice, chemii a jazykovědě; pak oddal se žurnalistice, divadelnictví a spisovatelství, v němž vynikl plodností a originalitou, takže byl r. 1890 zvolen dopisujícím a r. 1901 řád. členem Č. akademie. Celý svůj život ztrávil na Smíchově, kde r. 1914 zemřel. Literární činnost zahájil počátkem šedesátých let jako publicista, r. 1863 byl externím redaktorem Národ. Listů, r. 1867 redigoval jejich poboční list Hlas, načež v Hoře Kutné vedl samostatně krajinský list Vesnu Kutnohorskou až do r. 1868, kdy se stal členem redakce Nár. Listů. Jsa odpovědným za obsah, byl v letech 1868 až 1873 nesčíslněkrát obžalován, vyšetřován a odsuzován do vězení, v němž ztrávil celkem 15 měsíců. Setrval v listě do r. 1877, kdy vstoupil do redakce německy psané Politik, načež ujal se roku 1880 redigování Šotka až do r. 1881 a pak již oddal se úplně spisovatelství. Jako žurnalista napsal nepřehlednou řadu statí, črt a pojednání, skrývaje se často za pseudonymy „Antonín Rousek" a „Jan Svoboda". Z nich nejcennější vybral pro svazek studií a črt Episody z roku 1848 (SS 29, 1910). Mnohým revolučním námětům vtiskoval i ráz beletristický (Horo Bílá, horo kletá, 1883). Knižně publikoval Pláč koruny české (1870, po druhé 1894), Lež a pravda o svatém Jan Nepomuckém (1870), přeložil Kolišův spis Z doby absolutismu (1888), po druhé jako Košut a Metternich (1894), První sociální revoluce (1892), Z bojů o vykořenění lidské bídy (1892), Hrabě František Thun z Hohenštejna (1895) a Slasti a strasti policie pražské (1895). Současně s žurnalistou počal otiskovati své prvotiny i veršující lyrik, který sice již 1855 napsal německou báseň o kvítku Vergissmeinnicht, ale veřejně vystoupil teprve českými satyrickými verši a epigramy (Humory 1860), dalších svých dvanáct básní zahájil pak verši U bratrova lože (Rodinná kronika, 1863) a skončil Měsícem smavým (Světozor, 1899). Hojnější byla žeň překladová z národních písní srbských, slovenských a švédských v letech 1863 až 1895, k nimž se záhy připojily i překlady poesie francouzské (Musset), polské (Mickiewicz, Slowacki), německé (Heine) a ruské (Lermontov) v letech 1865 až 1886. Veršovou produkci zatlačila však hoj. činnost dramatická; svou lásku k divadlu projevoval zprvu anonymně nebo pod pseudonymem „Hugo Vinkler" četnými překlady her, které se počaly hráti a tisknouti od 1861 do 1893, uvádějíce k nám z francouzské literatury Voltaira (Zaira 1863), Dumase syna (Cizinka 1877), Daudeta (Fromont a Risler 1877), Sardoua (Dora 1877), Vernea (Carův kurýr 1877), z německé Kachlera (1863), Leisewitze (1865), Körnera (1865),

Schweizara (1876), Schauferta (1877), Rosena (1877), Bohrmanna (1878), Schoenthana (1889), Wilbrandta (1889), Blumenthala (1892) a Kadlburga (1893), z angl. Shakespeara (Timon Athenský 1878), z norské Ibsena (Nora 1889, Boj o trůn 1889, Nepřítel lidu 1891). K překladům připojil záhy původní tvorbu dramatickou, již pěstoval v letech 1865—1898, tragedii Car Pavel (1865), často hraný obraz pražského života Moderní upíři (1884), drama Osmačtyřicátník (1887), Muž a jeho žena (1888) a jednoaktovku Bernardina (1898). Ale r. 1867 stal se referentem divadelního časopisu Thalie, a odtud počíná tvořiti bezpočetné studie, črty a recense divadelní, některé i jako povídky komponované, tuto činnost pak zpravidelňuje od r. 1875, kdy se stává dramaturgem první pražské scény Zemského českého divadla, v kterémž úřadě setrval až do r. 1879. Z těchto statí učinil knižní výbory: Ze zákulisí (1888), Silhouetty divadelní (SS 14, 1904), Z galerie českého herectva (I. SS 30, 1911. II. SS 37, 1914), Theatralia (I. SS 32, 1912. II. SS 39, 1916). Ačkoliv romanopisec dozrává v něm teprve koncem let šedesátých, kdy k tradičním formám české beletrie dovedl přidati nové živly, sahá i tato oblast jeho slovesného tvoření do let studentských, kdy ji zahájil r. 1856 německou novelou Feldmanstreu, a rozvíjí se od r. 1862 objevením se humoresky Dědkův kalmuk (Kovář 1862). Původní tvorbu doprovázely i tady hned od počátku překlady povídek, otiskované v letech 1863—1898, ukázky z literatury polské (Kosiński 1863), srbské (Obradovič 1865), německé (Kompert 1868, Sacher Masoch 1876, Kristenová 1876, Meissner 1877), ruské (Bulgarin 1872, Potěmchin 1877), anglické (Poe 1874), francouzské (Balzac 1874, Dumas 1876, Houssay 1886), někdy pod pseudonymem „Janko Jakubovič". Z původní beletrie byly to především nejrozmanitější útvary drobné prózy, o které se pokoušel a jež r. 1862 zahájil humoreskami, jichž do r. 1882 napsal celkem šest, používaje též pseudonymů Hugo Vinkler, Ivan Habakuk a Vít Kursa. Pak se pokoušel o novelu (dvacet skladeb od r. 1865 do r. 1900), časem psanou pod pseudonymem Hugo Vítěz, stejně i o povídku (devatenáct kusů od r. 1865 do r. 1901), taktéž psaných dílem pseudonymně pod Ivan Pravda a Karel Šimůnek, z nichž výbory otiskl v šesti souborech Knihy novel a povídek (I. SS 5, 1903. II. SS 7, 1903. III. SS 13, 1904. IV. SS 18, 1905. V. SS 23, 1906. VI. SS 31, 1911). Z těchto drobných útvarů některé se mu odlišily jako idyly (patnáct kusů od roku 1865 do r. 1897), z nichž záhy vybral svazek Idylly utrpení a bídy (1885, po třetí 1922), jako novelety povahy erotické a námětů vesměs historických i literárních (osm skladeb od 1873 do 1885), jako jednoduché obrázky (sedm kusů od 1873 do 1890), podpisované i pseudonymy Emil Žalov a Karel Pudil. Ale postupem tvorby rozlišoval i drobné prózy svéživotopisné reminiscence (osmnáct kusů od 1873 do 1900), umělé arabesky (devět skladeb od 1875 do 1892), z pouličního života okreslené genry (čtyry kusy od 1877 do 1892), tvrdě výrazné perokresby (osm kusů od 1878 do 1887), drobná dramata prózou miniatury (osm skladeb od 1879 do 1897), sociální a literární silhouetty (jedenáct kusů od 1880 do 1899), noční monology (šest kusů od 1884 do 1890), hluboce založené meditace (tři skladby od 1886 do 1899), nocturna (čtyři kusy od 1885 do 1887), sensitivy (dvě skladby 1886 a 1887), posléze melancholické elegie, jichž 24 skladby, psané od 1889, vydal ve dvou svazcích Elegie života (I. SS 12, 1904. II. SS 33, 1912). Od těchto drobných útvarů odlišují se větší a velké skladby prozaické, z nichž proslavily umělce romanetta, odlišné formy beletrie, pojišťující autoru význam objevitele, v níž arbesovské živly romantického námětu látkového, koncipovaného protiromantickým názorem positivistickým a realistickým propracováním detailů, slučují se k jedinečné slovesné komposici, pro niž Neruda razil termin „romanett". Napsal jich 29 v letech 1866 až 1900, mezi nimi zvláště vynikající Ďábel na skřipci (Květy 1866), Svatý Xaverius (Lumír 1873), Ukřižovaná (Lumír 1876), Newtonův mozek (Lumír 1877), Kandidáti existence (Lumír 1878), Ethiopská lilie (Lumír 1879) a Poslední dnové lidstva (Praha 1895). Soustředil je do desíti svazků Romanett, vyšlých v Sebr. spisech (svazky 1., 3., 6., 10., 15., 20., 22., 25., 27., 35.) v letech 1902—1913. Mezi novelou a románem stojí mravokárné románky (šest skladeb od 1879 do 1880), které v knižním souboru Mravokárné románky dočkaly se čtyř vydání (1880, po čtvrté SS 4, 1902). Posléze vrcholí jeho beletrie v široce založených románech, převahou sociálních námětů, z nichž Epikurejci (Květy 1880) vyšly později knižně jako Štrajchpudlíci (1883), fragment románu pseudohistorického Adamité (1881, po třetí SS 11, 1904), román z obchodního života pražského Moderní upíři (1882, po čtvrté SS 2, 1902), dvojdílný Mesiáš (1883), čtyřdílný Anděl míru (1889 po třetí SS 8 a 9. 1903), Rodinné drama pod pseudonymem Jan Vítovec (Květy 1889, pak pod názvem Muž

jako žula knižně 1898), Pro bratra anarchistu (Niva 1893, po druhé Pro bratra socialistu, knižně 1895), konečně román ženského srdce Agitátor (SS 17, 1905). V r. 1879 vyšla první biografická studie Škrétův poslední souboj (Květy), kterou byla zahájena bohatá tvorba četných jeho literárních portrétů záhadných i do brodružných povah starší i moderní společnosti literární, divadelní, výtvarnické i politické, rovněž specielní slovesný útvar arbesovský, z nichž mnohé psal pod pseudonymy Jan Vít a Lev Nový. Bohatou žeň jejich soustředil v souborech Záhadné povahy (1884, po druhé SS 26, 1909), Ve službě umění (1886), Z martyrologie umění (1892), Arabesky literární (SS 16, 1905), Nesmrtelní pijáci (SS 21, 1906), Z ovzduší umění (SS 24, 1908), příspěvky k filosofii a technice tvoření Z duševní dílny básníků ve dvou svazcích (I. SS 28, 1910. II. SS 36, 1913) a ve dvou svazcích Feuilletonů (I. SS 34, 1913, II. SS 38, 1915). Poslední obor byla literární historie, v níž platně přispěl k poznání života i díla Máchova několika studiemi z let osmdesátých, jež vyvrcholily v monografii Karel Hynek Mácha (1886), a revisí tragedie básníka Sabiny (Naše Doba 1896). Toto rozlehlé a mnohotvárné dílo, vycházející od května 1901 v Sebr. spisech u Otty, v koncepci jeví tendence svobodomyslné, boj proti absolutismu v každé formě a sklon k radikálnímu řešení problémů politických i sociálních, vybírá si látky krajně romaneskní, aby je zpracovával metodami realistickými, jeho stylistika trpí slovní rozbředlostí a žurnalistickou povrchností, komposice je tříštěna přemírou zbytečných episod, nekonečností dialogů a rozvleklostí vypravování, celek však vždy působí napínavě a překvapuje konečným řešením. Lit.: Arbesova činnost literární, Obzor lit. a uměl. 1900 a 1901. Lešehrad, Ideje 1903. Dresler, Pestrá knih. 24, 1910. Šubrt, Almanach České Akademie 25, 1915.

Arbitráž (franc. arbitrage). Obchodní odvětví, které hledí dosíci zisk využitím téměř vždy se vyskytujících kursových rozdílů na různých bursách. Předmětem arbitr. obchodů jsou drahé kovy, peníze, směnky, cenné papíry atd., jakož i v zahraničí splatné platební závazky nebo pohledávky. Peněžní a. zjišťuje srovnáváním směnečních kursů, na kterých místech a v kterých měnách možno nejvýhodněji platiti anebo inkasovati (nepřímá arbitráž jest taková, jež se provádí na několika místech anebo s několika měnami). Směnečná arbitráž zjišťuje, kde možno směnky nejvýhodněji získati nebo prodati, diskontní arbitráž oproti tomu, je-li výhodnější manipulovati se směnkami dlouho- či krátkodobými, diskontovati je anebo koupiti. A. efektová zjišťuje srovnáváním kursu nejvýhodnější kupní a prodejní podmínky cen. papírů jakéhokoliv druhu; a. zboží má za účel vyrovnati pohledávky dodáním zboží na místo placení penězi. A. obchody jsou velmi riskantní a mnohdy velmi obtížné. Předpokládají bezvadnou zpravodajskou službu (předávání kursů) a úplnou znalost usancí, platných pro jednotlivá místa. Různě veliké výlohy těchto jednotl. míst musí býti přesně vypočteny, při čemž nutno míti na zřeteli rozdíly v diskont. sazbách, v zaznamenávání cen. papírů atd. (Na různých bursách propočítané tabulky slouží k usnadnění směnečné a.) Při stále se měnících kursech a mimořádné mnohostrannosti tohoto odvětví obchodního, vyžaduje a. největší pozornosti a rychlosti. Jelikož kromě toho bývají kursové rozdíly (marges) zpravidla poměrně nepatrné, má počet a velikost uskutečněných obchodů rozhodný vliv na úspěch.

Arbitráž, dobrovolné podřízení se dvou sporných stran výroku či nálezu osoby třetí.

Arbogast, galský žoldnéř řím. cís. Gratiana (od r. 370) a později (r. 391) všemocný vojevůdce Valentiniána II. a regent (vládce) Galie. A. dal Valentiniána usmrtiti, aby mohl jím dosazeným císařem Eugeniem libovolně vládnouti. Ale vých.-řím. císař Theodosius shromáždil svá vojska proti oběma a zvítězil nad nimi r. 394 po Kr. Po této porážce skončil Arbogast sebevraždou.

Arbois de Jubainville Henri (1827 až 1910), franc. dějepisec a filolog, jehož díla tvoří podklad pro studium dějin Francie za doby keltické. A. byl od r. 1852—1880 archivářem départementu Aube, od r. 1882 prof. keltské řeči na Collège de France a od r. 1886 vydavatelem Revue Celtique.

Arbon, švýc. m., a to hl. m. okr. Thurgauského, ležící na širokém výběžku vybíhajícím do Bodamského jezera. A. má 9393 ob., jest městem se značným průmyslem (strojnictví, prýmkářství, vyšívkářství); známé letní bydliště s koupalištěm. A. bylo v r. 60 po Kr. postaveno vojenskou stanicí římskou Arbor Felix. Má starý zámek a sbírky z pravěké doby kolové, římské a železné.

Arbor metallorum (lat. arbor, strom), nazývají se z kovových sloučenin vyloučené kovy v podobě dentritických, stromkovitých usazenin. Tak povstane na př. stromek olověný (Arbor Saturni), když zavěsíme proužek zinku do roztoku octa-

nu olovnatého; arbor dianae jest stromek stříbrný.

Arborec nebo Javor (Veliký), nejvyšší skupina horská na Šumavě, 1458 m. Hluboká, zalesněná proláklina jej dělí od Malého Javora, 1389 m.

Arboretum, řada vysázených stromů k pozorování botanických a zahradnických vlastností a účinků jednotlivých rostlin.

Arbues Pedro de (1442—1485), špan. duchovní, který byl r. 1484 pověřen obávaným velkoinkvisitorem ↗ Torquemadou vedením inkvisice v Aragonii. Již násl. r. zapřisáhli se příbuzní jeho obětí proti němu a zranili jej smrtelně při bohoslužbě u oltáře. Byl od té doby pokládán za mučedníka a r. 1867 prohlášen papežem Piem IX. za svatého. Pestrý popis jeho činnosti podává W. von Kaulbach.

Arbuthnot John (1667—1735), angl. lékař a satir. spis., který se vysmíval svým duchaplným spisem History of John Bull r. 1712 všemocnému tehdy ↗ Marlboroughovi. A. měl veliký vliv na spřáteleného ↗ Popeho a ↗ Swifta, a také ještě Lawrence ↗ Sterne ocenil jeho sarkastické, nepředpojaté projevy.

Arbutus, křoviny z čeledi vřesovitých (Ericaceae), rostoucí asi ve 20 druz. ve Středozemí, na ostrovech Kanárských, v Orientě a v Severní Americe. V Řecku upotřebují se plody Arbutus Unedo k přípravě zvláštního vína.

Arbutus unedo.

Arc, řeka v již. Francii, pramení na Nue de l'Olympe a protéká směrem západním dep. Bouches-du-Rhône. A. ústí v Étang de Berre, pobřež. jez. vých. od ústí Rhôny ležícím.

Arc, horská řeka francouzská v Savojsku, pramení v Grajických Alpách. Po 150 km dl. toku, který vede ve velikém oblouku jižně kolem Massif de la Vanoise, ústí do Isery u Chamousset. Hl. m. drsného a nehostinného údolí Arcu, které se zove též Maurienne, jest St. Jeande-Maurienne. Tudy také vede dráha cenisská.

d'Arc Jeanne, Panna Orléanská, ↗ Jeanne d'Arc.

Arc de Triomphe, franc. označení pro Vítězný oblouk, jaký bývá zřizován po vzoru řím. na pamět a oslavu vítězství. Zvláště známý je veliký A. de Triomphe na Place d'Étoile (veliká křižovatka dvanácti širokých ulic) v Paříži, na kterém jsou zvěčněny všichni generálové a všechna vítězství Napoleonova, a pod kterým jest od svět. v. hrob Neznámého vojína. A. stojí na konci Champs-Elysées na vyvýšeném místě. Jest téměř 50 m vysoký a 44 m široký.

Arcadius Flavius, nejstarší syn Theodosia Velikého (377—408 po Kr.). Stal se po otcově smrti r. 395 císařem východořím. říše, byl pod vlivem svých vychovatelů a své matky Eudoxie.

Arcachon, franc. m. v dep. Gironde, arrondissement Bordeaux. A. leží na j. pobřeží bassinu d'Arcachon, jest oblíbeným lázeň. místem. A. má 11.000 ob., ročně pak je navštěvováno 250.000 osobami. Slouží k zim. a let. pobytu. Bassin d'Arcachon jest široký moř. záliv tvaru trojúhelníkového s výnosnými útesy ústřicovými.

Arcanum (lat. nepřístojné), od dob řím. kněží užívané označení tajných (okultních, mystických) zvyků náboženských (též pro místnosti všeobecně nepřístupné a všelijaké nářadí). A. zove se též každý lékařský tajemný prostředek, jehož užívání bylo za dob středověkých mastičkářů a šarlatánů oblíbeno, stejně jako ostatní tajnosti alchymické. Množné číslo Arcana.

Arcanus Rafael, ps. ↗ Jos. Šimánka.

Arcibiskup, titul původně pro biskupy zvlášť vynikající a zasloužilé. V prvních stol. po Kr. příslušel tento titul jen několika duchovním. Před stol. 5. pouze biskupu Alexandru; v 5. stol. biskupům řím., alexandr., antioch., jerusalem. a kapadockým. Později býval tento titul dáván všem metropolitům. Může však býti udělen i biskupům, kteří metropolity nejsou — arcib. titulární. Za časů nynějších jest každý metropolita arcib., nikoli však naopak. Pravomoc jejich je téměř stejná.

Arcijáhen (řec. archidiakonus), býval představeným jáhnů katedrál. ustanovený od biskupa (ve III. st.). Úřad jeho pozůstával pův. v tom, že a. v záležitostech diecésních zastupoval biskupa. Moc jeho, zvláště na západě, se stále vyvíjela, až konečně stali se a. na biskupu nezávislými a měli téměř tu moc jako biskupové sami. Vývoj tento má příčinu jednak v tom, že biskupové brali hojně účast na záležitostech politických a svému povolání se odcizovali, a jednak v tom, že diecése as od 10. st. rozděleny byly pravidelně v arcidiakonály. Sněm tridentský teprve vykázal jim působnost úplně podřízenou biskupům. Nyní jest arcijáhenství pouhým titulem nebo také označením některého arciděkanství.

Arcimboldo Giuseppe (* ok. 1530), ital. malíř, byl povolán od cís. Ferdinanda I. r. 1561 do Prahy, kde pracoval jako dvorní malíř i za Maxmiliana II. a Rudolfa II. až do r. 1587; pak vrátil se do Milána. † 11. VII. 1593. V Praze portrétoval cís. Maxmiliana a různé osoby cís. dvora, přispěl k výzdobě dvor. divadla a míčovny a pro Rudolfa II. kupoval um. předměty v It. a Něm. Zvláštností jeho byly hlavy alegor. postav sestavované z plodů, květů a různých jiných věcí. Čtyři takové obrazy (oheň, voda, léto, zima) a obraz kočky lízající mléko byly v obrazárně Rudolfa II. na Hradčanech a odtud r. 1772 byly převezeny do cís. galerie ve Vídni. Jeho obrazy má též Joanneum ve Št. Hr. O tom, jaké vážnosti A. se těšil, svědčí, že byl povýšen cís. Rud. do stavu šlecht. a po jeho smrti byly k jeho chvále skládány it. a lat. básně.

Arcis-Sur-Aube, fr. m. v dep. Aube na ř. Aube, levém přít. Seiny. Má 2700 ob. U tohoto města zvítězilo 20. a 21. března r. 1814 hlavní vojsko spojenců za vedení Schwarzenbergova nad Napoleonem.

Arco, it. město v prov. tridentské, 4150 ob., ležící 91 m n. m. v rozkošné krajině nedaleko Rivy. Jest pro svoji chráněnou polohu a mírné podnebí často vyhledáváno jako láz. místo. Severně na vys. skále (284 m) nalézají se zříceniny zámku, r. 1703 franc. vojskem zbořeného. A. jest rodištěm sl. malíře → Segantiniho.

Arcole, městys v sev.-it. prov. Verona, j.-v. od tohoto města na Alponě, známý nerozhodnou bitvou mezi vojskem Napoleonovým a rakouským 15. až 17. listopadu 1796. Rakušané chtěli tehdy osvoboditi obleženou Mantovu a poslali 48.000 mužů pod ved. Alvinczyho, proti nimž mohl Napoleon postaviti toliko 18.000 mužů, jimž veleli Augereau a Masséna. Na mostě arcolském došlo k prudkým bojům, a Napoleon, aby vyvolal rozhodný obrat, uchopil prapor a upevnil jej uprostřed mostu. Musil však utéci a při chaotickém ústupu upadl téměř do rak. zajetí. Záměr Rakušanů osvoboditi Mantovu byl touto bitvou zmařen. Fr. malíř Le Gros namaloval obraz Napoleona, nesoucího prapor na arcolském mostě.

Arcos de la Frontera, špan. město na sev. prov. Cadiz na ř. Guadalete, na sev. svahu pískovcové skály. Má 15.800 ob., leží na místě iberského a řím. sídliště neznám. jména. Na úrodných rovinách řek Guadalete a Majaceite pěstuje se víno a ovoce. Kožní průmysl, výroba pletiv z trávy alfa.

Arcos René (Arko), * 1881, franc. spisovatel, unanimista. Do češtiny jej překládal Karel Čapek (Franc. poesie nové doby) a Dr. Vodňanská (Jednou navečer).

Arcosolium (lat. klenutý výklenek), hroby mučedníků ve starokřesť. katakombách. Jsou to dlouhé výklenky ve stěnách, se zazděn. otvorem, často s náboženskými malbami. Pohřbení zde mučedníci byli předmětem uctívání.

Arctium, česky lopuch, statná rostlina z čel. Compositae (složnokvěté), rostoucí na rumištích a u cest. Příkl. A. tomentosum, lopuch pavučinatý, všude hojný. Synonym: Lappa.

Arctostaphylos, česky medvědice, rostl. z čel. vřes. (Ericaceae); nízký keříček rostoucí u nás vzácně, na Slovensku hojněji. A. noa ursi m. lékařská se sbírá jako rostlina léčivá.

Arctostaphylos noa ursi.

Arcueil (Arculi), fr. vesnice s 15.000 ob., již. od Paříže, v depart. Sceaux. Zbytky starořímského vodovodu, vedoucího k zámku Luxembourg.

Arcus, ps. → Popelky.

Arcybašev Michail Petrovič, (nar. 1878, † 1925), rus. spis. Ozvěna zvláštní melancholie a smyslnosti, ba i chlípnosti proráží skoro všechna jeho díla. Zdá se, že chtěl hlásati jen radost ze života, ale smrt a muka číhají na lidské bytosti v jeho skladbách. I na jeho popisu krajin leží jemný nádech jižní povahy, jelikož byl z Charkovské gubernie. První dílo A., jež přineslo mu skutečný úspěch, byla povídka Směrť Lande (Smrt studenta Lande, přel. r. 1904). Slávy dosáhl svým románem Sanin (přel. r. 1907), zvl. po konfiskaci II. vyd. Z jiných děl A. do češtiny jsou přeloženy povídky: U poslědněj čerty, Milliony, Rabočij Ševyrev, Krovj a Revnost (Žárlivost). Teoretické úvahy A. s obecného stanoviska jsou někdy nesnesitelny: Ničemové prý jsou nejzajímavější lidé, protože jsou upřímní. Nesmíme prý se styděti za žádosti svého těla — tělo mluví pravdu; duše je pokrytec a lže. Sanin měl zhoubný vliv na část ruské mládeže, která tvořila zvláštní kroužky Saninistů, jsouc nadšena svérázným individualismem A. učení a kultem smyslného J á. V tvorbě A. se obráží duch rozviklané doby mezi dvěma revolucemi. Někdy sloh A., způsob líčení a výběr námětu v lecčems připomínají jeho více nadaného současníka L. Andrejeva. R. 1917 vyšly sebrané spisy A. a r. 1922 (Berlín) Věčnyj mirаž. Zemřel jako emigrant ve Varšavě. Mnoho překl. do češt. Spisy vyd. u J. R. Vi-

límka. Lit.: Masaryk T. G., Naše Doba, XVII.; Arabažin K., Etjudy o rus. pisat., 1912; Tverskoj M., Revnost Arcybaševa, Samara, 1918.

Ardabil, město v perské prov. Azerbejdžan, j. od Elbrusu, ve výši 1300 m, na v. úpatí Savelanského pohoří (4812 m). Má 16.000 ob.; poutnické místo, miner. prameny.

Ardea, it. městečko v Latiu, blízko pobř. Tyrrhenského moře. Ve starověku hl. m. kmene Rutulů, dnes bezvýznamné.

Ardèche, pr. přítok Rhôny, pramenící poblíže Suc de Bauzon (1474 m), ústící u Pont-Saint-Esprit.

Ardèche, fr. dep. v sev. Sevennách, 5556 km² a 300.000 ob. Hl. m. dep. je Privas na ř. Ouvèze, pr. přítoku Rhôny.

Ardelt Karel (* 1861 v Písku), absolvent právn. fak., působil v zem. škol. radě, podpor. naše menšiny, po převratu ve služb. Nár. výboru; pomáhal budovati naše min. školství a nár. osv. Jeho zásluhou bylo možno převzíti r. 1921 vešk. menšin. školství do stát. správy. R. 1922 odešel na odpoč.

Ardelt Karel (* 1889 v Praze), arch. a ing., vynikající tennista, vítěz mnoha domácích i mezinár. turnajů, hlav. Olymp. her v Antverpách r. 1920, Davis Cup r. 1921 v Praze, proti Australii v Anglii r. 1922, na Studentských hrách v Římě r. 1922 atd. Tennisovou lit. obohatil řadou článků a příručkou pro hráče tennisu.

Arden Enoch, titul a hrdina básně Alfreda ↘ Tennysona, líčící osudy námořníkovy.

Ardenny (Ardenský les), pohoří, zaujímající belg. jiho-vých. a nejzáp. část rýnských břidličných hor. Střední výška činí as 500 m, nejvyšší vrch Botraupe ve Vys. Vennu měří 692 m (v belg. okr. Malmédy). A. jsou náhorní planiny se širokými návršími, slatinami a pastvinami. V nižších polohách jsou rozsáhlé listnaté lesy, jichž nepřístupnost činila toto pohoří za středověku obávaným. Říční údolí jsou hluboká a ve vápencových územích tvoří rozervané srázy a jeskyně. Hl. řekou je Mósa, jejíž údolí je nyní místy 150 m hluboké. A. jsou bohaté na nerosty. Uhelná ložiska vedou od Cách až k sev.-fr. uhelným dolům. Těžba kamen. uhlí přispěla k rozvoji silného průmyslu v údolí řek Mósy a Sambry. Těží se dále železo, zinek, olovo, měď, mangan. — Města: Charleroi, Namur, Lutich, Verviers a želez. lázně Spa.

Ardenne de Tizac Jean Henri (* 1877 v Lacapelle Marival ve Fr.), konservátor v knihovně a Museu des Beaux Arts, romanopisec a umělecký kritik.

Ardennes, sev.-fr. dep., 5253 km² a 320 tisíc ob. Sev. částí dep. protéká Mósa a toto území tvoří hluboký výběžek do Belgie. Hl. m. Mézières, j. od Charleroi, na Móse. Poč. svět. v. byly o A. svedeny četné boje mezi postupující něm. 4. armádou a couvající 4. arm. fr., která přinucena konečně k ústupu přes ř. Mósu (22.—24. VIII. 1914).

Ardenský kůň, prostř. těžký, horský kůň z fr.-belg. pohraničního poh. Arden, používaný jako tažné zvíře a oblíbený pro svou vytrvalost.

Ardenský průplav, spojuje Mósu se ř. Aisne přes Charleville, Sedan. Zbudován v l. 1825—1835.

Ardenský skot, druh skotu, chovaný v Ardenách, pův. malý a skromný, nyní zkřížený s lepšími rasami. Volů se hojně používá jako vytrval. tažného dobytka.

Ardilan, horská krajina v perské části Kurdistanu.

Arditi (it. odvážní), úderné části it. pěchoty. Proslulými staly se obsazením Řěky pod vedením ↘ d'Annunzia.

Arditi czecci, rozvědčíci českých legií italských, působili hl. v r. 1918.

Ardito, ps. ↘ PhDr. Ludvíka Kühna.

Ardnamurchan, skotská kraj. v hrab. Argyll, jediná část skot. pevniny, přečnívající 6° záp. délky do Hebridského m.

Ardouin-Dumazet Victor Eugène (nar. 1852 ve Vizille), paříž. žurnal. a literát, vojen. red. Tempsu, Figara a Journalu.

Ardsley, angl. m. v Yorkshire o 7500 ob. V okolí jsou uhelné doly. A. leží poblíže Barnsley na ř. Dearne. — E a s t-A., město v Yorkshire, rovněž uhelné doly a železárny, mezi Leedsem a Wakefieldem.

Arduin, markhrabě z Ivrey, snažil se zmocniti po r. 1002 za Otty III. a Jindřicha II. sev.-it. měst. Po def. zhroucení svých povstání zemřel r. 1016 v klášteře.

Arduina, rostlina z čel. Apocynaceae, rostoucí v Afr. a Austr. Silně jedovaté mléko této rostliny slouží domorodcům jako šípový jed.

Are, lázně a zim. sport. místo ve Švédsku. Leží v kraji Jemtland na úpatí Areskutanu (1419 m), st. m. dráhy.

Area (lat. rovina), okolí svatyně nebo paláce; rovněž hřiště nebo závodiště, místo cirku. V lékařství jsou tak označována některá místa centr. nervového systému.

Area celsi, též alopecia areata, ztráta vlasů až do holohlavosti na některých místech pokožky jinak zdravé, násl. poruchy výživy nervového systému.

Areal, úhrnné označení plochy určitého známého rozměru, tvoří v pozemk. dani základ daňové sazby.

Areca Catechu, areková palma, rostlina asi 15 m vys. s listy až 4 m dl„ rostoucí na ostrovech sundských, pěstěná všude v tropech. Plody halí se do listů pepře betelového a jsou oblíbenou pochoutkou domor. (alkaloid Arekonin).

Arelato Pavel, ps. Q Xavera Dvořáka.

Arelatská říše (též Arelat), větší území v j.-vých. Francii, pojmenované podle hl. města Arles (lat. Arelate). A. ř. zabírala m. j. též Franche-Comté, Savojsko, Provence a Burgundsko s městy Vienne a Lyonem. Zal. byla v r. 879 hr. Boso, švakrem Karla Holého, a poslední bezdětný panovník Rudolf III. ustanovil císaře Jindřicha II. (1032) svým nástupcem. Až do zániku Hohenstaufů patřila a. ř. k něm. říši, později se jí zmocnili po částech fr. králové.

Aremorica (z keltic. are mor, t. j. u moře), galské pobřeží mezi Loirou a Seinou. Začátkem 5. st. spojili se Aremorikové proti germánským vpádům. Kol. r. 500 byla A. dobyta Chlodvíkem a nastěhovali se sem keltičtí Britové, odtud jméno Bretagne.

Arena, zápasiště antického divadla; nejč. oválná nebo kruhová plošina, posypaná pískem, na níž se konaly závody nebo hry.

Arenberg, obec s 921 ob. v pruské rýnské prov. na pr. bř. Rýna, 6 km od Koblence.

Arenda, 1. pachtovní smlouva; 2. zvl. odměna za zásluhy ve st. službě ve formě zapůjčení st. pozemků na urč. dobu; 3. v sov. Rusku a. jest předání půdy na „pracujícího“, který ji musí ale zpracovati bez cizích prac. sil. Toto nař. bylo však r. 1925 zrušeno. Propachtování jest i dále dovoleno, ale přítomní práceschop. dělníci přecházejí do služeb nového pachtýře, pro kterého musí pracovati.

Arendal, norské příst. m. na Skagerraku, 35 km na s.-v. od Kristiansandu. A. má 10.000 ob.; stavba lodí, obchod dřívím.

Arends Leopold Alexander Friedrich (* 1817, † 1882), nar. v Rusku, od r. 1844 v Berlíně, filolog a učenec, uveř. v r. 1860 nový systém těsnopisu, majícího značky též pro samohlásky, který došel značného rozšíření. Zavedením jednotn. těsnopisu v Německu (1924) ztratila A-ova soustava mnoho na oblibě.

Arendsee, m. o 2123 ob. v prov. Sasku, vl. okres Magdeburk.

Arendsee, rybářská vesnice a mořské lázně v Meklenburku-Schwerinu, 1277 ob.

Aréne (Aren) Paul (1843—1896), franc. spis., spolupracovník Daudetův a básník opěv. Provence. Napsal: Au bon soleil (1881), Contes de Paris et de Provence (1887), Le Midi bouge (1895), La chévre d' or (1889), Dommine (1894). Životop. napsal L. Petry: P. A. (1911). Př.: Z nových povídek vánočních (Pšenička), Provencalské novely (Voráček).

Arenenberg (Arenaberg), zám. ve švýc. kantonu Thurgau s vyhlídkou na Bod. jez. Leží. 458 m vysoko. Hortense Beauharnais, nevl. dcera Napoleonova a královna nizoz., koupila zámek v r. 1818 a obývala jej se svým synem, pozdějším Napoleonem III. Po pádu N. III. bydlela v zámku cís. Evženie († 1920), která jej věnovala v r. 1906 kantonu.

Arenga, druh palem, rostoucích v indomalajském souostroví. Nejznámější jest A. sacharifera, silný strom s 6—8 m dl. listy, které obsahují ve svých řapících silná vlákna (Goa, Gomuti, Jedja). Ze šťávy pně stromů se vyrábí palmový cukr a kvašením palmové víno. Peň sám pak obsahuje druh sága.

Arensburg, přístav na již. pobř. Estonsku patřícího ostrova Ösel. Má 5000 ob.; mořské lázně.

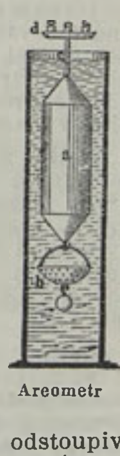
Arent Matyáš, učil se malířství u M. Mayera. Nejprve ve Vratislavi, pak přišel do Prahy, kde mu bylo uděleno právo městské r. 1631. Vstoupil do cechu malířů praž. a byl zvolen starším r. 1643 současně s Ant. Steevensem a D. N. Altmannem. † 1658.

Arentz Karel (* 1821 v Düsseldorfu), ředitel vyšší obch. školy v Praze 1860.

Areometr, přístroj sloužící k určov. spec. váhy kapalin podle zákona Q Archimedova. Jest to skleněná trubice, zatíž. rtutí, aby plovala kolmo v tekutině, a opatřena stupnicí, na které jsou naznačeny stupně podle škály Beaumé-ho. Bod 0 odpovídá hustotě čisté vody. Bliž. Q Volumometr Gay Lussacův.

Areometr se škálou.

Areometr

Areopag (řec.), nejstarší rada m. Athen, od r. 683 doplňovaná odstoupivšími státními úředníky, tudíž nejpovolanější strážce tradice; od doby Solonovy též politický soudní dvůr. Později (v r. 500) postoupila většinu práv radě 500. I dnes se používá tohoto názvu pro

soudní kolegia, řešící otázky převážně duševního rázu.

Arequipa, město a dep. v j.-amer. rep. Peru. Dep. leží na pobř. Vel. oceánu a zaujímá část záp. Kordiller s vulkánem A. neboli Misti (6100 m). Depart. měří 56.857 km². Obyvatelstvo tvoří oasy, ležící u pramenů v údolích. Nejúrodnější krajinou je kotlina a-ská. Město A. je hl. m. dep. a po Limě největším městem peruánským. Leží 2363 m vysoko a je spojeno s pobřežím železnicí. Textilní prům., těžba zlata a stř. Železnice vede z příst. Mollendo a projíždí z části hornatinou, takže A. je důležitým místem pro obchod s vnitrozemím. V r. 1868 bylo město zničeno téměř úplně zemětřesením, avšak vzhledem ke znamenité poloze bylo ihned znovu vybudováno.

Ares, v řec. mythologii syn matky bohů ⚲ Hery, bůh války a bitev; jeho protivnicí byla chytrá Athéne, družkou a milenkou Afrodité. I jeho synové a dcery vyznačovali se zvláštní divokostí.

Arese-Visconti Francesco, hrabě, (nar. 1805, † 1881), italský státník, přítel Napoleona III., r. 1848 bojoval proti Rak. a byl později vicepresidentem senátu.

Arethusa, jméno různých pramenů ve starověku, nejslavnější bylo na ostr. Ortygia u Sicil., z nějž podle pověsti znovu vyvěrala pelopon. řeka ⚲ Alpheios; v mythologii jm. nymfy, jež byla pronásledována bohem řek až na o. Ortygia, kde se proměnila v pramen.

Arethusa.

Aretin z Ehrenfeldu Pavel, pražský měšťan a zeměměřič, zhotovil r. 1619 první mapu české země, založenou na svých cestov. zkušenostech. 1632 byla vyryta od P. Bayarda. A. byl od r. 1618 apelačním sekr. pod presid. Václ. Budovcem. Lit.: Jireček: Rukověť k děj. lit. čes. I. sv.

Aretino Pietro (1492—1556), nadaný it. spis. nízkého původu, jenž si zvolil jméno podle svého rodiště Arezzo. Vedl nemravný život a psal obscenní básně (sbírka sonetů na velmi neslušné kresby slavného malíře Giulia Romana). Zvlášť pověstným se stal svými zlovolnými a duchaplnými hanopisy a vyděračnými listy, takže nejvýznačnější politikové této doby používali časem jeho služeb.

Arezzo, it. prov. a město, na j.-v. Toskánska. Prov. měří 3302 km² a má 300 tisíc ob. Město Arezzo, hl. m. této prov., leží 277 m. vys. nad Valle di Chiana, má 53.000 ob. a čilý průmysl. A. má bohaté umělecko-hist. poklady ze středověku a z doby renaissanční. Železniční uzel na trati Řím—Florencie.

Argein, stříbr. kolloid, obsahující 8% stříbra; používá se v lék. proti vyrážce při pohlavních chorobách.

Argeiové (řec.), Argivové (lat.), v klas. starověku, zvl. Homerem, často používané pojmenování Řeků. Slovo A. je odvozeno od názvu města Argos. Za trojské války byli A. pod králem Agamemnonem hlavní částí řecké armády a jejich jménem byli pak označováni všichni Řekové.

Argelander Friedrich Wilhelm August (1799—1875), vynikající něm. astronom, nar. v Memelu. Pracoval v Královci (za ⚲ Bessela), Abo, Helsinkách a od r. 1837 v Bonnu. Zařídil četné observatoře. Hl. díla: Über die Bahn des großen Kometen von 1811 (1820), Über die eigne Bewegung des Sonnensystems (1837) a slav. spis Bonner Durchmusterung (1862), seznam 324.198 hvězd.

Argemone, rostlina z čel. mechovitých (Papaveraceae), rostoucí v trop. Americe v 9 druzích. A. mexicana, oblíbená okrasná rostlina se žlutými květy.

Argens, markýz, Jean Baptiste de Boyer (1704—1771), z Aix-en-Provence, uprchl po krátké voj. službě z Francie do Nizozemska, napsal zde několik spisů osvíceneckého charakteru, oblíbených od doby ⚲ Montesquieua, mezi nimi Lettres juives (židovské dopisy) a Lettres cabalistiques (kabalistické dopisy), jež mu získaly jméno volnomyšlenkáře. Bedřich Vel. jej povolal v r. 1744 na ak. věd. A. patřil do r. 1769 k oblíbeným společníkům královým, až jej donutila skandální svatba k návratu do Francie. Z jeho spisů lze nejspíše čísti Tajné paměti.

Argenson Marc René Marquis d' (1652 až 1721), syn a vnuk vynikajících franc. státníků, od r. 1697—1718 byl všemocným velitelem paříž. policie a je tvůrcem politické policie. Johnem ⚲ Lawem vyvolaná fin. katastrofa donutila jej r. 1720 k odchodu z úřadu předsedy finanč. výboru; pro svou činnost byl lidem krajně nenáviděn.

Argenson René Louis Marquis d' (1694 až 1757), syn předch., v l. 1744—1747 fr. zahr. min., snažil se opatřiti své zemi chytrými spolky první místo v Evropě; napsal o tom zajímavé Considérations.

Byl přítelem Voltaireovým a zanechal cenné paměti.

Argenson Marc Pierre d', hrabě (1696 až 1764), bratr předch., v l. 1743—1757 fr. ministr války, vlivem ↗ Pompadourové upadl do nemilosti. Přítel Voltaireův. Diderot a d'Alembert věnovali mu první sv. ↗ Encyklopedie. Založil ↗ Champs-Elysées.

Argenson Marc Antoine René d' (1722 až 1787), syn René Louis d'A. Proslavil se jako sběratel knih a vydavatel. Založil Bibliothèque de l'Arsenal v Paříži.

Argenson Marc René d' (1771—1842), vnuk Marca Pierra, poboč. Lafayetteův a politik.

Argentan (čínské stříbro, alpaka, pakfong, christofle), slitina mědi, niklu a zinku, užívaná hl. k výrobě příborů a nádob. Bývá galv. postříbřována.

Argenteuil, fr. městys sv. od Paříže, v dep. Seine-et-Oise. Má 32.000 ob. a čilý průmysl.

Argentin, směs kovů k postříbřování, složená z dusičnanu stříbr., čpavku a křídy.

Argentina (republika Argentinská), jiho-am. rep. (lat. argentum = stříbro, španělsky plata) a označuje se tím krajina kol Rio de la Plata, země na stříbrné řece. Poloha a rozměry: A. leží mezi 21° 40′ a 55° již. šířky a 56° 20′ a 70° 20′ záp. délky. Na jv. je ohraničena Atlantickým oceánem, na jihu a západě Chile, na severu Bolivií a Paraguayí, na východě Brasilií a Uruguayí. Měří 2,789.590 km². Počet ob. činí 10,100.000 (1925), připadá tudíž na km² 3.4 lidí. Od sev. na jih měří A. 3.700 km, největší šíře od vých. na záp. činí as 1.300 km. Rozměry této země ukazují jednak možnosti příštího osídlení, na druhé straně však také ohromné obtíže, jež skýtá správa země a výstavba doprav. linek. Hustota osídlení by značně poklesla při vynechání Buenos Aires, kde žije as pětina všeho obyvatelstva země.

Znak Argentiny.

T v a r a s l o ž e n í p ů d y. Země tak ohromných rozměrů vykazuje velké rozdíly co do tvaru půdy, podnebí a zavodnění. Celá záp. hranice a-ská je přirozená; tvoří ji Andy (Cordilleras de los Andes) namnoze jejich hlavní hřeben. Nejvyšší j.-amer. hora, Aconcagua (7039 m), leží celá na a-ském území. Na jih od Aconcaguy je proražen hřeben Cordiller transandskou drahou, vedoucí průsmykem Uspallata a to tunelem, ležícím ve výši 3188 m. Je to jistě nejodvážnější horská dráha a spojuje A-u s chilskou železniční sítí. Severně směrem k Bolivii dělí se hlavní řetěz hor na několik souběžných pohoří, jež na sever stále více se vzdalují a obepínají obrovské horské planiny, „punas", z nichž nejrozsáhlejší je puna de Atacama, ke které se na vých. přičleňuje puna de Jujuy. Výše pun činí 3300—3500 m, obklopující je pohoří převyšují často 6000 m, a průsmyky leží 4000 m vysoko. Části vých. horstva vybíhají jazykovitě do již. roviny (na př. Sierra de Aconquija a Sierra de Famatina), nebo zdvihají se osamoceně z roviny (na př. Sierra de Cordoba, dosahující horami Gigantes a Champaqui ještě výše 2350 m). Vých. od Cordiller nalézá se pampa, stepní území téměř úplně beze všeho stromoví, počínající asi od Rio Colorado a táhnoucí se na sev. daleko do prov. Santa Fé. Sahají tudíž as od 30. do 40. stupně již šířky a od úpatí Cordiller k ř. Paraná a dále za ni. Pampy jsou charakteristické pro A., úplně rovné, až na záp. se zdvihající do výše a pokryté větrným nánosem, jenž tvoří hlavní rys této roviny. Pozoruhodný a dosud vědecky nevysvětlitelný je rozdíl mezi pampou a na sever s ní sousedícím územím Gran Chaco, sahajícím až do Paraguy a do Bolivie. Je to rozsáhlý lesnatý kraj, rovný jako pampa, měřící více než třetinu milionu km². Půda je stejná jako na pampě, totiž říční naplavenina. Zvl. postavení zaujímá sev.-východ a-ský, země mezi ř. Paranou a ř. Uraguayí. Skládá se z prov. Corrientes, Entrerios a teritoria Misiones. Zde se střídá nízká pahorkatina, výběžky brazilské hornatiny, s nížinami bohatými na vodu, odvodňovanými zmíněnými řekami. A-ský jih tvoří patagonské tabulové pohoří, klesající četnými stupni od And na vých. k Atlant. oceánu, což vedlo ke vzniku hlubokých říčních koryt. Nedostatek dešťů, nízká teplota a chudé rostlinstvo jsou charakteristikou tohoto území. A-ské Andy nemají jednotného složení. Nižší již. části mají starobylý charakter, hlavním materiálem jsou archaické a staroeruptivní horniny. Je vidět stopy velkých ledovců, jež jsou původem četných chilsko-patagonských jezer. Nejvyšší pohoří ve střední části je složeno z mladých erupčních hornin, jež prorazily vrstvami hornin starších. Jelikož je území převahou suché, jsou svahy a údolí zavalena sesutým kamením. Trvalý sníh a ledovce nacházíme jen na nejvyšších místech. Souběžné řetězy sev. části a-ských And jsou složeny většinou ze starších hornin. Puna vznikla asi zaplněním údolí mladšími erupcemi. Solná jezera a solné bažiny atacamské vysvětlují se nedostatkem vodních srážek, ne-

boť jinak by vznikla horská jezera velkých rozměrů, jako dále na sev. je jez. Titicaca. Celkem jsou tudíž Andy mladým pohořím, jehož pozdvižení počalo teprve za doby třetihorní a dosud není ukončeno, čehož důkazem je zemětřesení v Mendoze (1861) a 13 vulkánů dnes ještě činných (m. j. Tronador 3400 m vys. a Corcovádo). V době třetihorní bylo území pamp zatopeno ještě mořem, je tudíž ještě mladšího původu nežli Andy. Říční nánosy utvořily za diluvia a alluvia tyto ohromné roviny. Patagonská krajina tvoří ve vyšších polohách na úpatí And vlnité pláně, bohaté na mělká slaná jezera. Na plochých třetihorních vrstvách leží čedičové masy, často kolmo proťaté údolími. Směrem na jih hromadí se stopy diluviálních ledovců. Podnebí a vodstvo. Území s vlhkým a teplým podnebím, jež by bylo lze na vých. vlivem oceánu předpokládati, jsou velmi malá. Již. kraje jsou téměř subpolární. Jinak je klima kontinentální, horká léta a studené zimy. Projevuje se vliv velehor s polárními teplotami a vliv Falklandského proudu, ramene studeného antarktického východního proudu. Záp. část teritoria del Neuquén má nejvíce dešťů, průměr v San Martin de los Andes činí 1890 mm ročně. Směrem k pobřeží dešťů ubývá. Velké množství srážek v Neuquén vysvětluje se tím, že zde mohou překročiti zimní záp. bouře Velkého oceánu nízké Cordillery. Jinak je nejvíce dešťů na sev.-vých. země, v území horní Paraná (1600 mm). V sev. oblasti And panuje největší sucho (sotva 100 mm srážek). Území Gran Chaco je bohatší na deště nežli pampy; v Patagonii přibývá srážek, směrem na jih, na Ohňové Zemi pak prší nejen na podzim a v zimě, nýbrž i v létě. Pamperos, hrozné již. bouře, zaviňují silné změny teploty na pampách. A-ské podnebí je pro Evropana snesitelné. Tropické zimnice a podobné nemoci vyskytují se jen v některých sev. částech. Nejchladnější částí A-y je jz. část Chubutu. Zde a v Santa Cruz i na Ohňové Zemi vyskytují se mrazy i v létě. Nejteplejší jsou prov. Formosa a San Jago del Estero, jakož i Gran Chaco. A-ské pobřeží měří 2500 km a je většinou ploché a jen zvolna stoupá. Pobř. patagonské je 100—150 m vys. s četnými zátokami. Nejdůležitější a největší řekou je La Plata, vlastně nánosy zaplavený záliv, do níž se vlévají Paraná a Uruguay. Vodstvo území 3—4 mil. km² vylévá se La Platou do moře 180 km širokým korytem. Paraná je celkem as 4.000 km dl. Vzniká spojením řek Rio Grande a Rio Paranahyba na brasilském území. Její levý přítok, Rio Iguassú, má největší vodopád světa. Z pr. přítoků jsou nejdůležitější Salado de Norte, Tercero a splavná Paraguay. Do Paraguaye vtéká u Asuncionu Rio Pilcomayo a při soutoku s Paraná řeka Bermejo. Samostatně ústí do Atlant. oceánu řeky Colorado, Negro, Chubut a Deseado. Plavbě po vel. řekách velmi vadí peřeje, Paraguay je splavná téměř až k brasilským hranicím. Nespočetné jsou drobné řeky, zanikající v rovinách, nebo vtékající do lagun a solných bažin. Mají však význam pro zavodňování a případnou budoucí výrobu elektrického proudu. Mimo solná jezera a bažiny v patagonských Andách jsou v A-ě též velká horská jezera, na př. Lago Nahuel-Huapi, Lago Buenos-Aires, jehož část patří Chile, Lago San Martin a Lago Viedma a Argentino na jz. Santa Cruzu. Rostlinstvo a zvířena. Subantarktické území zaujímá Ohňovou Zemi a oblast And až po 38. st. již. šířky. Lesy, především bukové, střídají se se stepmi. Jehličnaté stromy se téměř nevyskytují. Východně pokračuje patagonské území. zasahující sev. od Rio Negro do oblasti And. Hlavní ráz této krajiny je dán nedostatkem srážek, čemuž se rostlinstvo přizpůsobuje. Širokolistých rostlin není, nízké křoviny jsou drobné, ostnaté, často trnité. Vyměšováním pryskyřice získávají rostliny ochranu před ztrátou vlhkosti. Mimo succulenty a kakty nacházíme keř chauaru v takovém množství, že bývá step nazývána chauarovou. Ve vlhčích krajinách vyskytují se některé palmy a nádherné houštiny, bohaté na svatojan ský chléb (Prosopis alba). Na vlastních solných stepích roste sporý mech. Území pamp je velmi jednotvárné. Nekonečné travnaté roviny jsou ale zdrojem a-ského bohatství. Vegetaci tvoří z největší části traviny. Kde nacházíme stromy, je to jen následkem lidského přičinění. Činí se pokusy pěstovati zde eukalyptus, topoly, vrby, přesličníky a jiné jehličnaté stromy. Při náležitém zavodňování je půda pamp velmi úrodná. Daří se pak pšenici, ovsu, ječmenu, alfalfě, lnu, kukuřici a j. plodinám. Oblast velkých řek zaujímá východ Salty, největší část území Chaco, dále Formosu, Corrientes a Misiones. Pro tento kraj je příznačný strom quebracho, dávající dříví s neobyčejně tvrdým jádrem a užívané k výrobě taninu. Jinak rostou v Chacu palmy, kakty a různé druhy svatojanského chleba. V sev. územích dostává rostlinstvo charakter pralesa, popínavé rostliny a neproniknutelný podrost upomíná na pralesy v území Amazonky. V území Misiones se pěstuje yerba mate, z jejíchž listů vaří obyvatelé všech laplatských zemí oblíbený čaj. Vzhledem ke studenému podnebí a k ne-

dostatečnému rostlinstvu je Patagonie chudá na charakteristickou j.-amer. zvěř. Jih patří již do subpolární oblasti s tuleni a četným mořským ptactvem m. j. tučňáky. Guanaco, přežvýkavec podobný lamě, rozšířil se prý nyní až obtížně. Zvl. zvířena žije v pampách; viscachas (druh králíka), zajíci, pásovci a malý amer. pštros. Počet jelenů značně poklesl. Z Brasilie se přistěhovali na sev. území jaguár a tapír. Na suchých pláních horských žije puma čili stříbrný lev. Z ptactva lze nalézti kondora, největšího žijícího ptáka, ve velehorách. Malý amer pštros se počíná již chovati pro obchod, jeho peří není však tak cenné jako peří pštrosa afrického. Z bažinných ptáků žije zde flamingo a bílá volavka. — Třeba se zmíniti též o stěhovavé kobylce, jež působí škody a-skému zemědělství, zejm. ovocnému stromoví a pšenici. Obyvatelstvo a osídlení. A-ské obyvatelstvo je složeno z domorodců, míšenců a přistěhovalců. Indiány, žijící dosud volně v přírodě, lze najíti v Gran Chacu a v již. Patagonii. V Chacu je trvalý boj mezi loupežnými Indiány a vládou. V Patagonii a v Ohňové Zemi jsou však lepší vyhlídky, že se Indiáni uklidní. V sev. Andách žilo za doby špaň. podrobení několik ind. kmenů, známých pode jménem Diaguita. V Chacu kočují kmeny Choroti, Mataco-Mataquayo, Guaycuru a Chiriguanos. Sev. pampy obývaly kmeny Chaňabeguaes, Tunbues, Corondas, Quiloazas, Mocoretas atd. Kaingoas žijí ještě dnes na území Misiones. Guaranies byli civilisováni Jesuity v Paraguay. Řeči tohoto kmene používá se stále v Paraguay a v sousedních územích. Střed a jih nížiny byl obydlen kmenem Querandies, polovičními kočovníky, a nomádskými kmeny Puelches a Araukan. V Patagonii žil národ Tehuelche, na Ohňové Zemi Indiáni Ona a Yamana neboli Yaghan. Oba kmeny jsou kočovné a žijí uboze. Míšenci jsou potomci bělochů a Indiánů. Černoši se jen velmi málo smísili s domorodci a s bělochy. A-ský gaucho, jízd. pasák skotu na pampách, je potomek Araukanů a Puelchů s bělochy (mestici). Vznik a-ské rasy je dosud v začátcích a daří se mnohem hůře nežli v sev. Americe. Přistěhovalectví ve větší míře počalo teprve po r. 1853, kdy se dostalo státu ústavy v Santa Fé. Románské národy mají stále většinu a Italové a Španělé tvoří hlavní část přistěhovalců; i mnoho ruských židů vyhledává tuto zemi. Za poslední desítiletí vzrostla A. značně pokud jde o počet ob. a hospodářský význam, nejvíce poměrně ze všech j.-amer. států. Ob. tvoří nyní hlavně běloši, Indiánů a míšenců je málo. Více nežli čtvrtina obyv. narodila se v cizině. Angličanů, Francouzů a Němců je větší množství toliko ve vyšších společenských vrstvách. Románští přistěhovalci mají velký podíl na 35% analfabetů země. Svět. v. vzrůst počtu ob. pozdržela, neboť vystěhovalectví a-ské převyšovalo přistěhovalectví. Buenos Aires, kde bydlí as čtvrtina všeho ob., vzrostlo rychle na největší město j.-amer. Pokud jde o zastavenou plochu, je největším městem na celém světě. Mimo B. Aires mají i města Rosario, Avellaneda, La Plata (hl. město prov. B. Aires), Cordoba a Tucumán více nežli 100.000 ob. Deset dalších měst překročilo r. 1914 počet 50.000 ob. Nepočítáme-li tato velká a střední města, má A. toliko 1 ob. na 1 km². Nejhustěji jsou obydleny prov. Tucumán (14), Santa Fé a Buenos Aires (7). Nižší nežli 1 ob. na 1 km² je počet ob. ve všech teritoriích a v prov. La Rioja, Catamarca, Salta a Jujuy. Argentinci jsou převážně řím. katolíci. Hospodářské poměry. Do r. 1880 byla A. převážně státem dobytkářským a obilí se muselo dovážet. V r. 1913 byla však již hodnota vyváženého obilí dvakrát vyšší hodnoty dobytka, kterýžto poměr se však neudržel. Zemědělství stále více proniká do pamp; pšenice, oves, ječmen a kukuřice tvoří hlavní předměty vývozní. Na úrodu má směrodatný vliv množství dešťů. V r. 1912 vyvážela A. uvedených čtyř plodin více nežli Spojené státy a Rusko. Stále ještě však není využito veškeré půdy, již by bylo možno ihned osíti; při umělém zavodnění mohla by býti zdvojnásobena. Nedostatek pracovních sil v zemědělství se vysvětluje stálým vzrůstem oseté půdy a velkým počtem městského obyvatelstva. Vlašské saisonní dělnictvo přichází do země na dobu od listopadu do března; jeho úspory ovšem unikají a-skému nár. hospodářství. Nejvíce se pěstuje pšenice; mimo kukuřice, lnu, ovsa, ječmene a žita pěstuje se také cukerní třtina, kanárské semeno, rýže, brambory, tabák a víno. A. je dnes po Spoj. státech největším vývozcem obilí. Až do rozkvětu zemědělství byl největším nár. bohatstvím A-y chov skotu. Již v 16. a 17. stol. dovezli sem Španělové andalusské koně, krávy a ovce, jímž se znamenitě dařilo. Rozkvět a-ského dobytkářství nastal v r. 1891, když se počal vyvážet živý dobytek. Dnes je v zemi as 40 mil. kusů hovězího dobytka. Žádná jiná země nemá tak rozsáhlých pastvin, vhod. pro chov skotu. Ovce se chovají v záp. části pamp (nyní as 37 mil. kusů); A. je po Australii největším producentem vlny. Lama, jediné zdejší domácí zvíře, poskytuje sice též vlnu, již však používají zatím toliko In-

diáni. Podle počtu následují po skotu a ovcích koně, vepřový dobytek, osli a muli. Po Spoj. státech je A. největším vývozcem masa a skotu (zmrzlé maso a výtažky z masa). Lesní bohatství země se stále vykořisťuje bez ohledu na ochr. předpisy, neboť ohromné rozlohy země a lesů činí vládní dozor ilusorní. Ze zalesněného území as 1.500 000 km² je možno těžiti as ze 385.000 km². Na sev. rostou: cedry, ořechy, lípy, quebracho, algarrobo, palmy, vavříny; na j.-záp. smrky jedle, araucarie. Nejvíce tvrdého dříví roste na Chacu; cenu jeho lesů a lesů teritoria Misiones nelze dnes ani odhadnouti. A-ský vývoz činil v r. 1922 as 673, dovoz as 686 mil. zl. pesos. (Od té doby ovšem se poměry značně změnily.) Vyvážel se dobytek a jeho produkty, dále výtěžek zemědělství. Dovoz: textilie, železo a železné zboží, potraviny, keramické výrobky, chemikalie a drogy, dříví a dřev. výrobky atd. Největší podíl na a-ském vývozu i dovozu mají Spoj. státy a Anglie, jež investují také většinu kapitálu, který a-ský průmysl potřebuje. A. má nejlepší železniční síť v celé jižní Americe. Koncem r. 1923 měla 37.266 km železničních kolejí v provozu. Velký význam pro dopravu mají říční trati Paraná a Paraguay. Námořní lodi do 7.000 tun mohou plouti až do Santa Fé. Buenos Aires vystavělo v posledních desetiletích vzorný přístav a i zámořské parníky mohou přistáti přímo u pobřeží. Polovina zámořské dopravy jde přes Buenos Aires. P o l i t i c k é r o z d ě l e n í a ú s t a v a. Základem vnitropolitických poměrů je ústava prohlášená v Santa Fé dne 25. května r. 1853. Podle té je A. svazový stát, podobně jako Spoj. státy sev.-amer. Svazových států, zv. provincie, je nyní 14: Buenos Aires, Santa Fé, Entre Rios, Corrientes, Cordoba, San Luis, Santiago del Estero, Tucumán, Mendoza, San Juan, La Rioja, Catamarca, Salta, Jujuy. K nim se připojuje deset teritorií (gobernaciones), jež se mohou státi provinciemi po dosažení určitého počtu obyvatelstva: Chaco, Chubut, Formosa, La Pampa, Los Andes, Misiones, Neuquén, Rio Negro, Santa Cruz, Ohňová Země. Hl. m. B. Aires tvoří zvl. svazový distrikt (distrito federal). Hlavou státu je president, volený na 6 roků zvl. voliči, kteří byli zvoleni původními volbami. Výkonnou státní moc představuje osm ministrů, jmenovaných presidentem. Zákonodárnými útvary jsou senát a poslanecká komora. Senát má 30 členů volených na 9 let, po dvou z každé provincie a hlav. města; 86 poslanců komory je voleno na 4 léta přímo voliči provincií a svaz. distriktů. Obyvatelstvo teritorií nemá volebního práva. Je zavedena volební povinnost. Prov. mají rozsáhlou samosprávu. Guvernéři teritorií jsou jmenováni presidentem se schválením senátu. Stát. nábož. je řím.-katolické, jiná vyznání mají však úplnou volnost. A. má všeobecnou brannou povinnost. Loďstvo se hodí pouze pro válku se sousedními státy. Státním znakem je modro-bílý štít se sluncem a dvěma stisknutými rukami, jež drží hůl s červenou čapkou svobody. Vlajka je modro-bílo-modrá se sluncem na bílém pruhu. D ě j i n y. Území při ústí La Platy bylo obsazeno v r. 1516 špaň. mořeplavcem Solim, objeveno bylo však již před čtyřmi roky Portugalci. Cabot prozkoumal podrobněji toto území v r. 1525. V r. 1535 byl jmenován Pedro de Mendoza Karlem V. „adelantadem" laplatské oblasti. Tento založil pevnost na místě dnešního B. Aires. Úspěšnou kolonisační činnost vyvinul Martinez de Irala (po r. 1555). V r. 1617 byly zřízeny dvě správy území zvan. „Nueva Biscaya", totiž Paraguay a Rio de la Plata, jehož hl. město B. Aires mělo tehdy 3—4.000 obyv. Politika směřovala k využití pracovní a daňové síly domorodců. V r. 1776 bylo zřízeno vicekrálovství (virreinato) La Plata s hl. městem B. Aires, k němuž patřily mimo A. též Bolivie, Uruguay a Paraguay. Vicekrálem byl Pedro de Zeballos. Rozkvět B. Aires byl podpořen vyhnáním Portugalců ze Sacramenta na La Platě (1776). Boj za samostatnost povstal z rozepří mezi národními kreoly a španělskou správou a jejími přívrženci (1808). Když bylo Španělsko obsazeno napoleonským vojskem, vybojovali si míšenci neodvislost u Tucumánu a Salta (1812 a 1813). Následovalo období nekonečných bojů stranických. Došlo k odtržení Uruguaye a Paraguaye a k získání Bolivie Španělskem. V r. 1816 došlo v Tucumánu konečně k prohlášení samostatnosti a v r. 1817 byla vyhlášena prozatímní ústava. Vnitřní nepořádky nepřestaly a trvaly boje mezi federalisty a unitaristy. Od r. 1829 do r. 1859 vládl jako diktátor Juan Manuel de Rosas. Válčil s Brasilií o Uruguay, do čehož se vmísila Francie a Anglie. Vzájemné boje jeho nástupců o moc ohrozily trvání a-ské rep. a skončily se teprve za Rocy (1880—1886). Jeho nástupce Juarez Celman (1886—1890) připravil znovu zemi o důvěru ciziny, musel ustoupit a následoval státní úpadek. V r. 1898 zvolen Roca znovu a vládl do r. 1904. Spor Chile s A-ou o území Puna de Atacama byl zakončen úmluvou o vzájemném odzbrojení, když před tím smírčím výrokem Spoj. států připadlo sporné území A-ě. Za světové války zůstala A. neutrální

přičiněním presidenta Irigoyena; tento president snažil se utvořiti jednotnou národnost z kreolů a z přistěhovalců.

Argentino, argentinská zlatá mince (5 peso).

Argentit, Ag_2S_2, minerál, nalézá se ve formě krychlové neb kusové. T = 2, h = 7·3, barvy tmavě šedivé, velice lesklého vrypu. Důležitá ruda stříbronosná. (Příbram, Jáchymov, Kremnice, Šťávnice). Největší naleziště v Mexiku.

Argentum ⟶ stříbro.

Arges, rumunský distrikt ve Valašsku, od Karpat na jih. Měří 4216 km². Hl. m. je Pitesci.

Arges, řeka ve starém Rumunsku, levý přítok Dunaje. Pramení na Negoi (2356 m) ve Fogarezském pohoří a ústí u Tutrakanu. Měří as 300 km a tvoří velký nevyužitý dosud zdroj síly. Za svět. války byla svedena bitva na A. (1.—5. pros. 1916), po které obsazen Bukurešť (6. prosince).

Arghana maden, tur. místo v již. části arménského Tauru, 20 km na sv. od Argany. V okolí jsou nejbohatší dosud známé maloas. doly na měď, surová měď musí se však dopravovat karavanami do Alexandretty a Tokatu, odkud jde většinou do Anglie.

Arginusy, malá skupina ostrovů na jv. cípu Lesbu; známy jsou porážkou Sparťanů v r. 406 př. Kr. Atheňany.

Argo, Argem za pomoci bohyně Athény pro dobrodružnou plavbu ⟶ Argonautů postavená loď o 50 veslech. Podle této lodi bylo pojmenováno souhvězdí na jižní části oblohy.

Argolis (Argos, řecky Argeia, řecká krajina na jižním Peloponesu, v nejstarším starov. pouze m. Argos a údolí, jímž protéká Inachos. Od doby kr. Phaidona z Argu (k. r. 700 př. Kr.) zaujímala A. vých. část Peloponésu, sáhající ve vnitru země až k místům Cynuria, Arkadia a Korynth. Hornatý poloostrov dosahuje největší výše horou Artemisius (1772 m). Nedostatek lesů a sucho dovolují nyní toliko chov skotu a trochu zemědělství na rovinách. A. je důležitý jako stará kulturní země řec. pověstí. V době před Homerem, v období t. zv. mykenické kultury, byla místa Mykene a Tyrius, dnes znovu vykopaná, nositeli nejvyšší kultury na pevnině, jež se odtud šířila do již. a střed. Řecka. Hrad Tyrius má zdi silné 17.5 m, klenutí a kasematy vyzdobené krásnými barvami. Mykene je známo lví branou a hroby, v nichž byly nalezeny vzácné věci. Kultura této mocné argolské říše zanikla v době řec. stěhování národů. Za trojské války opanoval Agamemnon, vůdce všeho řec. vojska, z Mykene i sev. část krajiny. Diomedes je nazýván králem jihu a města Argos. Homer opěvuje krásu a sílu argolských hřebců. Spolehlivé zprávy jsou z doby krále Phaida (k. 700 př. Kr.), který zavedl slavnosti v Olympii, zřídil míry a váhy a dal raziti mince v Aegině. Brzy však získává Sparta prvé místo na poloostrově, s níž je Argolis navždy znepřáteleno. K. r. 146 př. Kr. stala se A. po krátkém boji řím. provincií. Pak sleduje osud celého Řecka, dostává se pod panství byzantské a v r. 1463 turecké. Teprve boj za osvobození (1821—1829) přinesl A. svobodu. A. je nyní živé milé město o 9.000 ob. na trati Korynth—Kalamai.

Argón (řec. argós — líné, chem. Ar), prvek ze skupiny vzácných plynů, lišících se tím od druhých základních látek, že se nespojuje s nijakým jiným prvkem a jeho atomy netvoří molekul. Atom. váha 39.9, spec. váha 1.38. Nachází se ve značném množství ve vzduchu (as 0.94% obsahu), též však v pramenech a v některých nerostech. A. nemá barvy, ani vůně a je bezpříkladně chemicky inaktivní, od čehož obdržel jméno. Při —189° C tvoří pevnou hmotu, tající při —187° C. Poznává se podle charakteristického spektra (⟶ spektrální analysa), měnícího se podle tlaku (zelené, červené a modré). Objevili jej r. 1894 Rayleigh a Ramsay. Nyní se získává nejsnadněji čistý argón z kyslíku, zhuštěného v ocelových lahvích, jenž obsahuje 3% argónu. Kyslík spálíme vodíkem a dostaneme tak argón. Ostatní vzácné plyny odstraníme frakční destilací. Používá se jej podobně jako helia v plnění elektrických žárovek a plynových teploměrů.

Argonauti, podle řec. pověsti skupina hrdinů, plujících za vedení král. syna Iasona na lodi postavené ⟶ Argem do Kolchis na pobř. Černého moře, aby se zmocnili zlaté beraní kůže, ⟶ Zlatého rouna, hlídaného drakem. Plavby se zúčastnil též Herakles, Theseus, Orfeus, Kastor a Pollux. Král Aëtes z Kolchis uložil Iasonovi neslýchaně těžké podmínky, jež Iason splnil za pomoci jeho dcery Medeie. Posléze musili A. rouno ukrásti a zažili společně s Medeou na cestě zpět četná dobrodružství. Lit.: Vater: Der Argonautenzug. (1845). Stender: De Argonautarum expeditione. (1874.) Tragedie: Eumelos, Peisandros, Aeschylos, Sophocles, Epos: Apolonius, Valerius Flaccus. V pověsti jsou smíšeny živly bájeslovné s historickými.

Argonny (Argonnský les), pohoří ve vých. Francii, ohraničené na záp. Champagní, na sev. splývající s Ardennami. Na východě tvoří hranici řeka Mósa. — Za světové války byly lesy tohoto pohoří od října 1914 za tuhých bojů o verdun-

skou pevnost téměř zcela zničeny. V r. 1918 tu bojovali také české legie nedaleko Terronu.

Argostoli, řec. město na jz. ostrova Kephallinia (Cephalonia), patřící k Jonským ostrovům. A. má 7.400 ob.

Argot, označení pro jazyk spodiny, v širším smyslu výrazový (hantýrka) způsob lidí určitého povolání (cikáni). Není to vlastně samostatný jazyk; smysl jednotlivých slov je pozměněn, jiná upravena a také utvořena slova nová. A. vznikl ve Francii již koncem 14. stol. Básn. François Villon používal ve svých dílech a-u.

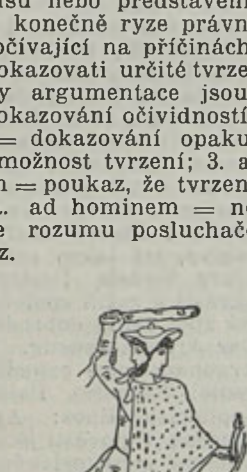
Arguelles Agostino de (1776—1844), vynikající liberální špan. státník. Pro svůj návrh konstituč. ústavy byl r. 1812 králem Ferdinandem VII. odsouzen na 10 let do žaláře. Byl revolucí osvobozen, meškal však v cizině až do amnestie r. 1832. Navrátiv se do vlasti, stal se význačným poslancem a od r. 1841 poručníkem král. Isabelly.

Arguin, ostrovy a mys na záp. afr. pobřeží, jižně od mysu Blanco ve franc. Mauretanii.

Argulus, kapřivec, druh raka, cizopasníka, zdržujícího se na těle ryb, spec. kaprů.

Argument (lat.), slovo mnoha významů. Užívá se často falešně a tudíž se mu i falešně rozumívá. Již latinské pův. slovo arguere připouští mnohostranný překlad. Na př.: snaha dokázati, důrazně tvrditi, za zřejmé pokládati, někomu dokázati mýlku atd. Dále: návrh, thema, podstata básně, kusu nebo představení, nebo kus samotný; konečně ryze právní význam: důkaz spočívající na příčinách. Argumentovati = dokazovati určité tvrzení. Oblíbené formy argumentace jsou: 1. a. ad oculos = dokazování očividností; 2. a. e contrario = dokazování opaku, čímž se dokáže nemožnost tvrzení; 3. a. e consensu gentium = poukaz, že tvrzení je všeobecné; 4. a. ad hominem = ne přísně logický, ale rozumu posluchače přizpůsobený důkaz.

Argus, syn Agénorův, podle nejstarší řec. mytologie obr, pocházející ze země. Zničil obávaného býka a hada Echidna. Jelikož měl 100 očí, z nichž bylo jen 50 zavřených, zvolila jej Hera za strážce Jó v krávu proměněnou. Hermes jej

Argus.

však svou hrou na flétnu uspal a sťal mu pak hlavu. Po jeho smrti ozdobila Hera páví ocas A. očima. Označení „A. oči" se používá pro bdělé strážce dodnes. A. je též jméno starého psa, který jediný poznal po 20 letech se navrátivšího, ožebračeného Odyssea (XVII. zpěv Odyssei) a po olízání rukou svého pána zemřel u jeho nohou. — A. nebo Argos je stavitel lodi Argonautů.

Argus, ps. ↘ Andreje Truchlého.

Argus, ps. ↘ Ant. Štefánka.

Argus, ps. ↘ V. Pšorna.

Argus, ps. ↘ Jos. Mifky.

Argusový bažant, patří do rodiny bažantů. Tvarem těla je velmi podobný svým příbuzným — ostatním bažantům. Je štíhlý, má malou hlavu, opeřenou až na okolí očí. Ocas sestává z mnoha (pravidelně 18) per, na konci rozšířených s pestrou ozdobou očí, podobně jako u pávů. Podle pověsti mu tyto oči zapůjčila bohyně Hera. Původní vlast A. b. je v západní Asii.

Argyll, šlechtický titul, náležející od r. 1457 hlavně rodu škotských Campbellů.

Argyllshire, druhé největší hrabství ve Skotsku. Obsahuje část záp. pobř. a některé z ostrovů Hebridských. Mezi nimi známé ostrovy Staffa a Jona. Hornatý kraj má hodně jezer, ale žádnou splavnou řeku. A. má 8530 km² a 75.000 obyv. Hl. m. Inverary. Rolnictví a průmysl. Větší je chov dobytka. Obyv. A. mluví gallským nářečím.

Argyrie (řec.), též Argyriasis — zabarvení kůže po použití pekelného kamínku (nitrát stříbra — dusičňan stříbrný), zvl. na místech světlu vystavených. Zdá se napřed šedou, bronzovou a konečně černou a dá se těžko odstraniti. Může se rozšířiti až do genitalií, očních spojivek a retů.

Argyrius Jakub Stříbrský (* kol 1460, † 1499 v Lounech). Studoval v Praze, stal se r. 1485 magistrem, pak univ. prof. do r. 1497. Vlivem mistrů Řehoře Pražského a Viktorina Kornela ze Všehrd oblíbil si humanistické studium. Jako správce konsistoře pod obojí způsobil změny v dosavad. přísedících duchovní rady.

Argyrodit, vzácná ruda stříbrná ($Ag_4 . Ge . S_4 . 2Ag_2S$). Známá se stala hlavně tím, že v ní byl po prvé nalezen r. 1886 Cl. Winklerem do té doby neznámý prvek germanium (Ge). A. obsahuje 7% Ge, 75% Ag a 18% S. Většinou tvoří a. hroznovité hmoty, kovově lesklé, černé, nebo šedé s hnědočerveným nebo modrým zabarvením. Nejvíce se objevuje v Sasku (Freiberg), pak též v Bolivii.

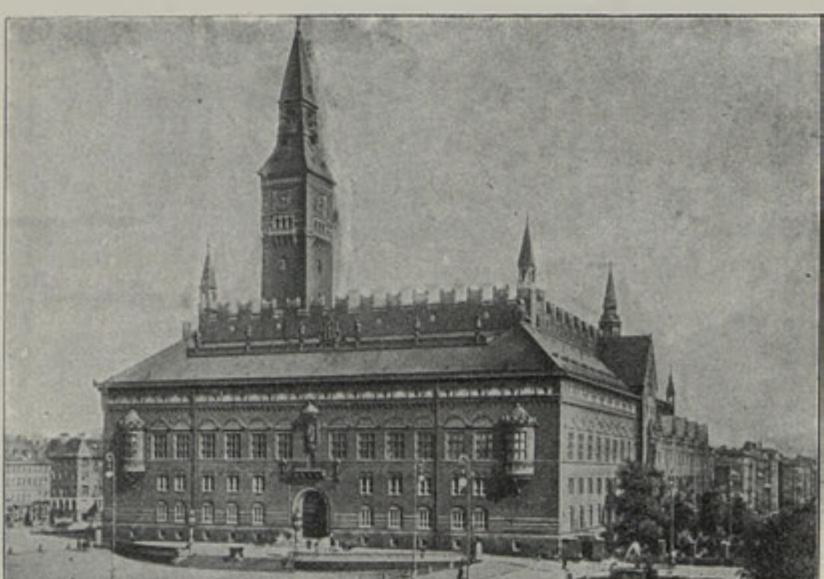
18. a 19. století.

Král. zámek v Berlině
od A. Schlütera.

Dům invalidů v Paříži,
Jules Hazdouin-Mansart (1675—1706).

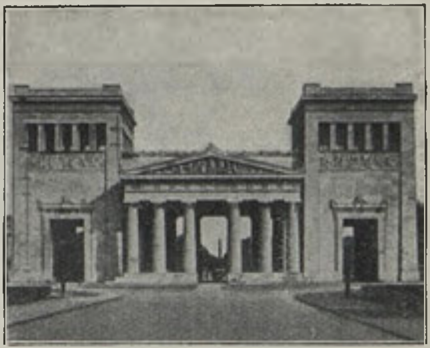

Radnice v Kodani, stavba M. Nyropa (1892—1901).

Století 19.

Pantheon v Paříži.
Stavěl Jean Germain Soufflot 1764—81.

Propylee v Mnichově.
Stavěl Leo Klenze 1846—62.

Justiční palác v Bruselu od Polaerta (ukončen 1883).

Bursa v Amsterodamu
od H. P. Berlage (1899—1903).

Westministerská katedrála v Londýně
od Johna F. Bentleye (1895—1903).

Argyrokastro (tur. Ergeri, alb. Gzinokastre), město v již. Albanii, 322 m. n. m. v údolí Drinopolském. A. má 12.000 ob. a továrny na tabák.

Argyropulos Johannes (1416—1486), řec. učenec z Cařihradu; od 1434—1441 prof. a rektor na univ. v Padui. Po útěku z Cařihradu, Turky dobytém, povolal jej Cosimo de Medici do Florencie. Po vyvypuknutí moru (1471) se odebral do Říma. Byl zakladatelem humanismu. Překládal do lat. Aristotela.

Argyropulos Perikles (* 1809 Cařihrad, † 1860), prof. práva na univers. v Athenách, později zahraniční ministr. Sp.: Administrace Řecka (I.—II. Atheny 1859).

Arh Ivan (* 1860), zeměděl. spisovatel, rodem Slovinec. Byl ústř. řed. býv. císař. statků.

Arheilgen, hessenská ves, severně od Darmstadtu na dráze Frankfurt n. M. a Heidelberg, 7620 ob. (1925).

Arch (lat.), list papíru o dvou půlarších. A. berní — předpisující daně. A. platební — pro výplaty mezd a platů. A. pozemkový — výkaz pro maj. pozemku, obsah. č. katastru, parcely, domovní, výměr, majitele atd. A. tiskový, nařezaný plochý papír různé velikosti, mající 16 stran v 8°. Potištěný zove se vývěsek. (Register, median, royal, imperial, olifant.)

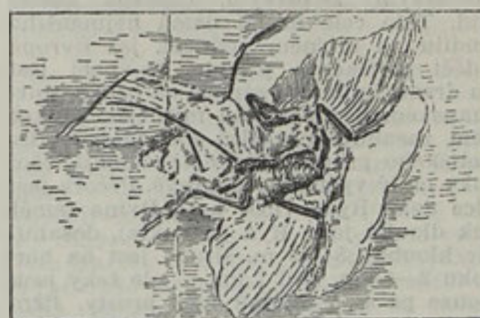
Arch Joseph (angl. árč), (1826—1919), organisátor dělnictva zemědělského v Anglii. R. 1872 založil National Agricultural Labourers Union, které má na 100.000 členů. Unie udílí podpory, zapůjčuje peníze emigrantům do Kanady a Australie. Lit.: Heath, The English peasanty (1874, 1883).

Archa, čes. liter. revue od r. 1914. Směr katol. moderny.

Archa Noemova, ve které se podle bible zachránil Noe při potopě světa.

Archa Úmluvy, posv. stánek Jehovy, který uctívali Židé v eg. zajetí a který přenesli potom s sebou do Palestiny a vystavili v chrámě jerusalémském.

Archaeopteryx macrura (A. lithographica), pradávný pták, zkamenělý, vyhynulý rod ptáků, byl nalezen ve dvou exemplářích u Solnhofenu ve stř. Francích v litograf. vápenci v bílé vrstvě jurské; první r. 1861 objevený exemplář jest A. lithografica = A. macrura a je chován v Britském museu v Londýně, druhý r. 1877 nalezený exemplář, v museu přír. věd v Berlíně chovaný, jest nazýván A. Simensi Dames. A. byl pták velikosti vrány a vykazuje celou řadu vlastností ještěrům vlastních, blízké vztahy k plazům. Zvláště nápadnou jest ještěří lebka, ozubení čelisti, dlouhý, asi z 20 obratlů složený ocas, jehož řádkovitě uspořádané peří se podobá palmové ratolesti. Dále jsou pozoruhodny drápy nadané prsty, které vyčnívají po třech na každém křídle, a jež poukazují k tomu, že pták

Archaeopteryx.

Archaeopteryx (rekonstrukce).

nepoužíval svých křídel toliko k letu, nýbrž také k šplhání. Vysloveným znakem plazů jsou břišní žebra, pásovitě uspořádaná. A. jest pokládán mnohými vědci za vývojový článek mezi plazy a ptáky.

Archaismus (řecky, archaios: starý), starobylý obrat nebo sloh; také pradávný sloh, vyznačující se drsnou a přísnou formou, jaké bylo kdysi užíváno, nejčastěji však úmyslně užito, aby bylo docíleno nejstarších a jednoduchých forem, jaké se také ukázaly v našich posledních směrech uměleckých.

Archangeljskij A. S. (* 1854), profesor ruské literatury na kazaňské universitě v Rusku. Sepsal velký počet liter.-histor. prací. Zabýval se především starým písemnictvím, jak ruským, tak i bulharským. Nejdůležitější snad dílo jeho jest: Díla sv. Otců církevních v starém ruském písemnictví, 1889—1890, 4 sv.

Archangelsk (Archangel), ruská gubernie v sv. evr. Rusku, která i s Novou Zemí má 859.000 km² s 438.000 ob. Na sev. hraničí gubernie A. s Ledovým a Bílým mořem, na západě s Finskem, na jihu s gubernií oloněckou a vologdskou, a na

vých. se sev. Uralem. Vých. Samojedsko, mezi Pae Choi a Timanským pohořím, spadá do úvodí Pečory, centrální krajinou protékají řeky Mezeň, Dvina a Oněga, západ jest vrchovina bohatá na jezera. Pobřeží jest bohatě rozčleněno a moře vniká do pevniny hlubokými zálivy, jako Oněžským, Dvinským, Češskou gubou atd. Toto celé území nemá nejmenšího podílu na mírném podnebí, jež Evropa vděčí golfskému proudu. Podnebí jest tu drsné, toliko na západě na břehu Murmanském jest poněkud mírnější, jelikož sem zasahuje poslední blahodárný vliv golfského proudu. Proto také mají říční toky malý význam v dopravě. Pečora jest sice delší Rýna (1500 km), Dvina téměř tak dlouhá jako Rýn (1200 km), dosahujíc hloubky 5—12 m, široká jest na hor. toku 2—4 km, ústí 7 km — ale řeky jsou pouze po 4—5 měsíců ledu prosty. Jižní díl Archangelska jest oblast jehličnatých lesů a jediným listnatým stromem je bříza. Dále k severu lesy řidnou, stromy jsou čím dále tím nižší, až konečně přichází chudá vegetace tundry, která ovládá již celou pobřežní oblast. Tundra jest obývána (od východu k západu) Samojedy, Zyrjany a Lopary, lesní území pak Zyrjany a Rusy. Hospodářství se omezuje zatím na využití lesního bohatství, na lov a rybolov. Pouze záliv Bílého moře se přibližuje kraji, kde lze pěstovati zemědělství, takže toliko zde nalézáme chov dobytka a trochu zemědělství. Minerální bohatství zůstává zatím nezužitkováno. Město Archangelsk (roku 1920 45.300 ob.) jest spojeno železnicí s Moskvou, která vede přes Vologdu. A. jest nejsev. obch. přístavem světa a udržuje za leduprostých měsíců živý obchod (dřívím, rybami) se sev. zeměmi a se Sibiří. Za světové války postavili Rusové 1500 km dlouhou dráhu murmanskou, aby měli v zimních měsících v zálivu Kola náhradu za Archangelsk. Archangelsk měl r. 1925 v zahraničním styku obrat 593.000 netto rejstříkových tun. Od r. 1920 byly odděleny od Archangelska sovět. republiky Karelie na záp., Zyrjanská na východě.

Archelaos (řec., vládce lidu), jméno více řeckých knížat, mezi nimi také Archelaa (413—399 př. Kr.) krále makedonského, nemanžel. syna Perdika II., který vraždou zmocnil se vlády. A. založil polit. a vojen. moc své země a přivedl na svůj dvůr v Pelle mnoho slavných řeckých umělců, mezi nimi také Euripida a Agathona.

Archelaos, vojevůdce krále Mithridata Velikého z Pontu, dobyl r. 88 př. Kr. téměř celé Řecko a udržel se v dobytých krajích i proti útokům Sullovým. Upadnuv k vůli nepříznivému míru u svého krále v nemilost, přešel r. 81 př. Kr. k Římanům, u kterých zůstal až po rok 74 př. Kr.

Archelaos, pravnuk předcházejícího, obdržel od Antonia království Kapadocké r. 34 př. Kr., od Augusta Kilikii a část Arménie. Tiberius jej pro nehospodárnost pohnal k soudu, za jehož průběhu Archelaos zemřel r. 17 po Kr. v Římě. Jeho země připadly pak Římu.

Archelaos, vládce r. 4 př. Kr., nástupce Heroda Velikého z Judey, byl r. 6 po Kr. Augustem zbaven trůnu a vypuzen ze země. Jeho země se stala římskou.

Archenhold Friedr. (* 1861), hvězdář. Od r. 1896 řed. hvězdárny v Treptowě u Berlína. Získal si veliké zásluhy svým uspořádáním a lehce srozumitelným znázorňováním o popularisaci hvězdářství v širokých vrstvách lidových. A. sepsal také několik pop.-věd. spisů a vydává časopis Das Weltall (Vesmír).

Archeologie (řec.). V širším smyslu věda o starověku vůbec, v užším pak věda, která studuje výtvarnictví starověku, památky a pozůstatky dob, hlavně těch, z kterých nemáme písemných pramenů. Vznikla v Italii v 15. st. vlivem renesance, doby, která se zajímala neobyčejně o starověk a antiku. Počala sbíráním, kresbou, kopiemi skulptur a zbytků antické kultury. Papežové a Medici vykonali pro a. nejvíce. Ale až v 17. a 18. století začalo vědecké zpracování. První byl J. J. Winckelmann (v díle Geschichte der Kunst des Altertums), který založil a. jako vědu. V 19. st. rozšířil se obor a. novými vykopávkami v klasických zemích a o studium antického malířství, jehož zbytky nacházeli učenci na vásách a stěnách ant. domů. I studium antického stavitelství učinilo valné pokroky neúnavnou činností badatelskou v Řecku a Malé Asii. Souběžně s archeologií klasickou vyvíjí se a. ostatních národů, i primitivních. Předhistorická Evropa vykazuje kulturu paleolitickou, neolitickou, bronzovou, železnou, merovejskou. Podobně jako a. klasická vyvinula se i a. biblická, která se zabývá starožitnostmi hebrejskými, a a. křesťanská, která hledí vyzkoumati křesťanský starověk. V katakombách našla vděčný materiál. Lit.: Niederle: Lidstvo v době předhistorické (1893). Buchtela-Niederle: Rukověť české a. (1910). Hoernes: Urgeschichte der Menschen (1892). Koepp: Archäologie (1919). Schlemm: Wörterbuch zur Vorgeschichte (1908). Nowack: Lehrbuch der hebr. A. (1894).

Archeologické ústavy, vědecké ústavy pro archeologická badání. Nejstarší jest Německý a. institut, (Istituto de corrispondenza archeologica) v Římě od 1829, v Berlíně a Athénách od 1874, ve Frankfurtě od 1904 (hl. pro germánskou a.). U nás má podobnou funkci Český ústav archeologický v Praze, zal. r. 1919, který se zaměstnává studiem a. české a vykopávkami na půdě republiky. Podobné ústavy: Francie: Ecole française d'Athénes (1844), Ecole française de Rome (1875). Rakousko: Vídeň (pobočka v Athénách, 1898). USA.: American School v Athénách (1882) a v Římě (1895) V Řecku pracuje od r. 1837 Řecká a. společnost, která podniká četné vykopávky.

Archeozoikum ↷ palaeontologie.

Archers (arčrs, aršé), označení pro lukostřelce, jichž bylo používáno pro lehkou službu ve válce a také k polic. službám. T. zv. Francs archers byli první pravidelnou četou, zavedenou Karlem VII. r. 1448. Zvláště známými jsou pod tímto jménem angl. lučištníci, kteří se mnohonásobně osvědčili jako spolehlivé národní čety.

Archiater (řec., arch; vůdce, a iatros: lékař), v římské cís. době označení pro cís. tělesné lékaře, později pro všechny vyšší lékaře v úředním postavení (Protomedikus).

Archidamos, jméno některých králů spartských. Král Archidamos II. (vládl 469—427 př. Kr.) potlačil po devítileté válce vzpouru heilotů a Messenů. R. 431 zahájil vpádem do Attiky válku peloponnéskou, jejíž počátky proto také nazývány archidamickou válkou. — Král Archidamos III. vládl od r. 361 až do r. 338 př. Kr., vynikající vojevůdce, který dobyl již r. 368 vítězství proti Arkádům u Midey, kdy padlo na tisíce nepřátel, ale ani jediný Sparťan (t. zv. bitva slz prostá). Archidamos bránil Spartu proti Epameinondovi a byl až do své smrti činný ve vojenství. Padl u Mandonia, kdež pomáhal svým krajanům proti Lukanům.

Archidiaceae, čeleď mechovitých rostlin; příkl. Archidium phascoïdes.

Archidona, špan. okr. m. v prov. Malaze, uprostřed cesty mezi Aulequerou a Lojou, 6 km j. od dráhy tato místa spojující. Má 9200 ob., žel. doly a mramor. lomy.

Archijerej, (rus.), stupeň kněžské vlády, metropolita, patriarcha.

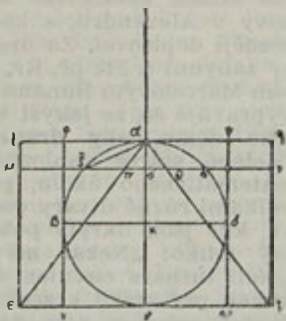
Archilochos, sl. řec. bás. 7. st. př. Kr., žil na Paru a jest pokládán za tvůrce jambické poesie; vynalezl velké množství novinek v metrice a zvláštní způsob přednesu, který pozůstává z obměny mezi zpěvem a recitací (para katalogé). Padl v boji.

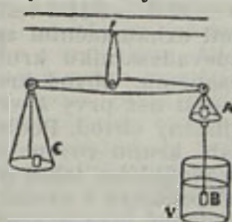
Archimandrita nazývá se v řec.-katol. církvi (byzantské) opat kláštera nebo skupiny klášterů.

Archimedes, nejslavnější řecký matematik a fysik starověku, objevitel mnohých matematických a fysických vět, vynálezce důležitých principů mechaniky. * r. 287 př. Kr. v Syrakusách, kdež jeho otec byl hvězdářem. Livius, Polibius i Plutarch vypravují nám o jeho životě. Žil, aniž by byl zastával nějakého úřadu, zcela oddán svým vědám. Byl po delší čas žákem proslavené akademie Kononovy v Alexandrii, s kterýmžto si také později dopisoval. Za druhé Punské války zahynul r. 212 př. Kr., když pod vedením Marcelovým Římané dobyli Syrakus. Vypravuje se, že jakýsi voják pronikl do jeho domu, aby drancoval, a nalezl 75letého starce zahloubaného v řešení matematického úkolu, při čemž kreslil hůlkami různé útvary do písku. Na otázku, kde jsou ukryty poklady, odpověděl prý toliko: „Nekaž mi mých kruhů!“ („Noli turbare circulos meos“.) Nato jej Říman prý srazil k zemi. Část Archimedových spisů se nám dochovala. K nejdůležitějším matematickým poznatkům Archimedovým náleží určení a důkaz poměru průměru a obvodu kruhu. čísla $\pi = 22:7 = 3{\cdot}14$ s velikou přesností. Vypočetl exhaustačním způsobem obvod šestadevadesátníku kruhu opsanému a vepsanému, obvod kruhu pak musil býti menší než prvý a větší než druhý, takto zjištěný obvod. Podle Archimeda jest obsah kruhu roven obsahu trojúhelníku pravoúhlého, jehož jedna odvěsna se rovná průměru a druhá obvodu kruhovému. Podobně jako u kruhu vypočítal A. kvadraturu elipsy a paraboly. Dokázal výpočtem, že povrch koule se rovná čtyřnásobku obsahu největšího kruhu ($O = 4\pi r^2$), vypočítal také povrch kulového vrchlíku, rotačních těles kuželových řezů, povrch válce atd. Objev, že obsah koule se má k obsahu válce, jako dvě ku třem, pokládal za tak důležitý, že ustanovil, aby po jeho smrti byla jeho hrobka ozdobena pomníkem, který by se vztahoval k tomuto objevu, podle čehož byla potom také Ciceronem poznána. Nalezl svým výpočtem v písku načrtnutém, že jakékoli veliké množství se dá vyjádřiti číslicí. Jeho výzkumy o spirálách šroubu a šneku představují veliké výkony. Dosáhl vše, čeho bylo možno dosáhnouti v matematice bez výpočtu infinitesimálního. Jedinečnými jsou výkony A. v oboru mechaniky i ve fysice. Jest vlastním zakladatelem statiky pevných a tekutých

těles. Zevrubně se také zaměstnával vyšetřováním stanovení těžiště a našel tak zákon rovnováhy na páce a na nakloněné ploše.

Archimedův zákon. Základní zákon mechaniky tekutin, hydromechanický neboli Archimedův zákon krátce shrnut zní: Těleso ponořené do tekutiny jest nadlehčováno a ztrácí zdánlivě tolik na váze, kolik váží jím vytlačená voda. Plovoucí těleso noří se do tekutiny tak hluboko, že množství vody rovnající se objemem ponořené části, váží právě tolik jako celé těleso. A. přišel prý na svůj proslulý objev takto: Obdržel od Hierona II. návrh, aby zjistil, kolik stříbra obsahuje zlatá královská koruna, aniž ji poškodil. Když se již delší čas o to pokoušel, objevil při koupání, že voda ve vaně vystupovala tou měrou, jakou do ní ponořoval tělo. Ihned poznal, že může použíti této okolnosti ke zjištění objemu. S výkřikem „Heureka“ (našel jsem) běžel domů, aby svůj objev přezkoušel. Vzal dvě hroudy zlata a stříbra stejné váhy jako koruna, ponořil stříbro do nádoby až po okraj naplněné vodou a změřil přetékající vodu, pak ponořil zlato do znova naplněné nádoby a změřil opět přetékající vodu. Tak seznal, že při ponoření zlata vyteklo tím méně vody, čím mělo samo menší objem. Když konečně ponořil samotnou korunu, seznal, že vyteklo více vody než při stejně těžké hroudě zlata; podle toho vypočítal, kolik stříbra bylo přimíšeno ke koruně. Archimedův zákon můžeme přezkoušeti na hydrostatické váze (viz obraz). Na kratší misku váhy postavíme prázdný dutý válec (A), na misku zavěsíme plný válec (B), jehož objem rovná se přesně vnitřnímu objemu válce A. Na misku C položíme tolik závaží, aby misky byly v rovnováze. Ponoříme-li nyní plný válec (B) do nádoby naplněné vodou (V), poruší se rovnováha nadlehčením. Naplníme-li pak dutý válec A vodou, nastane opět

Archimedova váha.

rovnováha. Archimedova zákona užíváme k zjištění specifické váhy (↘) těles. Dělíme absolutní váhu objemem (tedy množstvím vytlačené vody). Přístroje k zjištění specifické váhy, jako pyknometr (↘), hydrostatické váhy (↘), volumometr (↘) a (i pro tekutiny) araeometr (↘), spočívají všecky na zákoně A.

Archipel (řec. archipelagos), skupina ostrovů, slovo používané nejprve pouze pro řecké ostrovy, později jako druhový pojem.

Archipenko Alexander (* 1887), ruský sochař nejmoder. směru, žijící v Paříži. Dospívá k čisté plastice, která je jen hrou objemů ve světelném prostoru. Užívá iniciativně zcela nových materiálů v sochařství (skla, plechu, celuloidu, ocele, zrcadel).

Architektura. Všeobecně rozumíme pod a. umění navrhnouti budovu a umělecky ji podle pevných norem utvářeti. Architekturou nazýváme však též stručně uměleckou stavbu budovy, či jiného stavení. A. je jedním ze tří výtvarných umění: A., malířství a sochařství. U a. záleží nejen na čistotě stylu a kráse forem, ale i na správném řešení půdorysu, účelnosti polohy a na celkovém účinku. Prvopočátky a. sahají až do doby starých Egypťanů. Některé vynikající stavby z oné epochy umění jsou dobře zachovány až po naši dobu a budí všeobecný podiv svými obrovskými rozměry a smělostí provedení (pyramidy, sfinx atd.). Architektonické umění dospělo svého vrcholu ve starém Řecku asi 300 let př. Kr. Řecká a., její sloupořadí atd. bývá ještě dnes častokrát napodobováno, zvl. při monumentálních stavbách. Ve vývoji a. od jejího počátku jest možno rozlišiti následující umělecká období, časově ne zcela přesně ohraničená.

1. E g y p t s k á a r c h i t e k t u r a. Zde jsou nejstarší stavitelské památky světa: pyramidy v Memfidě, jichž vznik sahá nejméně do počátku 3. tisíciletí před Kristem. Z oné doby jest též obrovská sfinx před těmito pyramidami, a je vypracována z přirozeného skalnatého vyvýšení půdy. S pyramidami jsou spojeny rozsáhlé soukromé hrobky, mezi nimiž zdvihaly se gigantické hrobky královské. Z druhé doby rozkvětu (asi koncem 3000 př. Kr.) jest mohutný obelisk krále Sesurtesena I. v Heliopolis, dále hroby Beni Hasanovy. Největšího rozkvětu dosáhla egyptská a. v době vlády faraonů. Překrásné stavby chrámů svědčí o vysoké kultuře oné doby. Z nejvýznam. egypt. chrámů vyniká svou velikostí Ammonův chrám v Karnaku a veliký chrám v Luxoru, spojený s oním

řadou sfing. Velikolepá jest též t. zv. hrobka Osymaudyova, chrám to vystavěný Ramsesem Velikým, jedna z nejkrás. egypt. památek. Díla posledních epoch v egypt. arch. ukazují průměrně méně velkorysé rozvržení, ale tím bohatší výzdobu architektonických členů. (Chrám ve Phylách, hl. chrám v Edfa, chrám v Deuderahu). V této pozdější době užívá se též povětšině formy pyramid, jak dokazují památky na ostr. Meroë; nicméně jsou tato díla menších rozměrů a vlastní stavby příkřejší a štíhlejší a jsou spojeny malými předsíněmi.

2. Asijská architektura. (Babylon, Persie, Asyrie, Indie, Čína a Japonsko.) Nejstaršími stav. památkami, z nichž se nám pohříchu žádná nezachovala, je chrám Baalův, jenž předčil svou ohromnosti i pyramidy eg., a zázračná stavba visutých zahrad Semiramidiných. V babylonské a. bylo po prvé použito pálených cihel, jež byly opatřovány glasurou nebo pomalovány z toho důvodu, aby lépe vypadaly a byly odolnější. K nejstarším a nejvýzn. perským stavbám náleží Kyrova hrobka, jakož i královské hroby v Persepolis. Na a. těchto staveb jest však již možno poznati zřejmě cizí vlivy. Tvar sloupů, štíhlých a elegantně se zúžujících s hlubokým žlábkováním upomíná na řecko-ionské vzory. Jenom hlavice ukazují zvl. podobu vlastní a. Peršanů, totiž dva trupy zvířat narážejících na sebe zády (královské hroby v Persepolis), nebo vysoký kalich, nahoře zahnutý. Málo je nám známo o a. Asyřanů; dochovaly se nám jen malé zbytky. Nicméně je možno souditi podle vykopávek v oblasti staré Asyrie, jež vynesly na světlo denní zbytky paláců a jiných budov, že jejich kultura byla vysoce vyvinutá. Nejdůlež. svědky oné umělecké epochy je Nimrudův palác vystavený Sardanapalem a jeho synem Salmonasarem, jakož i palác krále Sardona v Korsabádu, a krále Senacheriba v Kujančiku. Indickou a. karakterisují jeskynní chrámy a pagody. Překrásné památky toho druhu jsou na ostrově Elephanta v blízkosti Ellory, kde jsou v širokém okruhu vyhloubena mohutná žulová pohoří. Tyto stavby, provedené z kvádrů v nejrůz. velikostech, nazývají se dagopy. Nejvýznač. toho druhu je dagop Thuparamajův v oblasti starého sídla Anurajapury. Z pagod je obzvl. nutno zmíniti se o mocných pagodách v Chillambrumu se čtyřmi skvělými portály a v Mahamalaipuru. Čínské a japonské a. jsou povětšině věžovité a dělí se obyčejně ve více pater (chrám v Boro-Budoru v Číně). Věže byly hojně obkládány porculánovými deskami. Nejproslulejší z těchto věží je porculánová věž nankingská, jež měla devět poschodí. Japonská a. kloní se v podstatných rysech k čínské a libuje si v dřevěných, fantasticky zdobených stavbách. K vyšší architektonické tvorbě nedospěli ani oni. Ze staveb v Japonsku budiž učiněna zmínka o chrámu v Nikko (poč. 1700).

3. Architektura Řeků a Římanů. Kdežto u despoticky ovládaných vých. národů zračí se umělecká forma a. hlavně na palácích vládců, vyvíjí se tato u starých Řeků pouze na chrámech. Zcela nevzhledná naproti tomu je ozdoba a výprava soukromých budov. Vývoj řec. a. člení se ve tři epochy: doba vývojová (asi 600—450 př. Kr.), doba makedonská (asi 450—350) a doba řím. nadvlády (asi 350—146). Z doby předvývojové pocházejí nejst. památky řecké a.: pokladnice Atreova a hrobka v Mykenách, na jejichž bujně měkké členitosti a hravé ornamentálnosti jsou zřejmy vlivy orientální. Teprve s příchodem Dorů nastává onen pozoruhodný přesun, který změnil naprosto řecké poměry a jest počátkem onoho krásného kult. vývoje, jejž označujeme za výlučně řecký; nicméně umělecká forma a. je zřejma pouze na chrámech. Chrám zdvihá se na stupňovitém podkladě ve svatém chrámovém okrsku, obklopeném vysokými zdmi, pevně ohraničený a jasně rozčleněný jako plastické dílo. Snažili-li se orientální národové vyjádřiti svůj temný pud po povznesení nesmírnými proporcemi svých úžasných staveb, tu dosahují Řekové dojmu nejvyšší důstojnosti a slavnostního povznesení umírněností proporcí, jednoduchou jasností a harmonickým rozčleněním. Vzbuzovala-li ona a. nejasný dojem otrockého smýšlení, utkvělých formulek a temného nábož. nazírání, tu vystupuje zde v celkové podobě mramorově se lesknoucích chrámů nehynoucí půvab volného pocitu nezávislosti, lidské důstojnosti a radostné smyslnosti ušlechtilejšího kultu. Základní tvar těchto chrámů jest s malými odchylkami vždy týž: pravoúhelník, asi dvakrát delší než širší, obklopený kolkolem (anebo alespoň na přední východní úzké straně, tam kde je vchod) sloupořadím, nad tím na bohatě zdobeném trámoví něžně nakloněná mramorová, lomená (sedlová) střecha. Řecká a. vynalézá po prvé řadu umělec. forem, jež zdůrazňují v plnoznačné výraznosti struktivní význam jednotlivých členů smyslově význačným způsobem, takže se zde vpravdě sjednocují obsah a forma v dokonalý umělecký organismus. Tak geniální byl tento národ, že v něm na-

lezly svůj původ dvě naprosto samostatné výrazové formy, na společné základně sice, ale zcela odlišně architektonicky vyhraněné, styl dorský a jonský, jež přesně odpovídají povaze obou hlavních kmenů. Sem přistupují se svou bohatou individuelní tvořivostí formy korintské. Sloh dorský je karakterisován přísnou vázaností a jednoduše jasnou zákonitostí v konstrukci i formě. Sloupy hmotné a stlačené, bez podstavce, s vydutě pracovanými hlavicemi. Architrav (↘) složený z jednotlivých, nečleněných, mohutných celků, nad tím vlys utvořený z triglyfů (↘, z trojřízek) a metopů (↘, z čel) a konečně jako efektní zakončení nahoře široké štítovité pole s figurální ozdobou. Vše prozrazuje důraz a důstojnost. Podstatně jiným provedením vyznačuje se jonský sloh. Naproti mužským, přísným, takořka drsným formám slohu dorského, vyznačuje se tvary mírnými, měkkými, téměř ženskými a přináší namísto dorské strohosti půvabnou hru svých graciésních forem. Sloupoví spočívající na bohatě členěném podstavci je mnohem štíhlejší než dorské. Též hlavice se svými mocně vybíhajícími kotouči je bohatěji utvářena. Týž bohatší, rozmanitější rozvoj forem je možno pozorovati na všech násl. členech. Tak na architravu není zřejma pádnost slohu dorského, nýbrž zdá se nám, že je složen ze tří nahoře vyvstávajících pruhů, ačkoli je v celé své výši z jednoho balvanu. Vlys není rozčleněný, nýbrž je hladký, štít a tvar střechy rovná se v podstatě dorskému. Na sloh korintský nemůžeme pohlížeti jako na samostatný druh vedle dorského a jonského, nýbrž jako na hravou odrůdu obou těchto slohů z pozdější doby. Zatím co hlavní části stavby jsou převzaty ze sloupu jonského, ukazuje hlavice nový originelní tvar, kalichovitý, ozdobený listy ve vícero řadách. Vzorem zde byl obyčejně elegantní, bohatě členěný, jemně zoubkovaný list (↘) akantu. Neproniknutelnou rouškou tajemství bude asi navždy zahaleno, jak staří Řekové dospěli od nepatrných počátků (na př. Lví brána v Mykenách) svého architektonického systému k pozdější jeho dokonalé podobě. Jedno jest však jisté, jak vysvítá z výroku Pausaniova, že totiž bylo již r. 650 př. Kr. používáno jak slohu dorského tak i jonského jako zcela rovnocenných. V základech i konstrukci ukazují již dokonce nejstarší zachovaná díla důsledné provádění systému a pouze v jemnějším utváření členů rozpoznáme určitá stupňování, jež jest pokládati za známku různých vývojových stadií. Takto jest možno rozlišiti dosti přesně ohraničená umělecká údobí: 1. doba vývoje (asi 600—450 př. Kr.), od Solona až k Periklovi; 2. doba rozkvětu (asi 450—350), od Perikla k Alexandrovi Velikému (doba makedonská); 3. od Alex. Vel. až do doby římské nadvlády. Za nejstarší památky řecké a. jest považována pokladnice Atreova a náhrobek v Mykenách, z nichž se nám dochovala t. zv. Lví brána. Příklady dorské a. jsou Poseidonův chrám v Paestumu, olympského Dia v Athenách a Apollona v Delfech, zvl. pak Parthenon (zbudovali stavitelé Iktinos a Kallikrates kolem 430 př. Kr.) na Akropolis v Athenách. V jonském slohu jsou vybudovány mezi jin. Erechtheion v Athenách (kolem 410 př. Kr.), Apollonův chrám v Miletu a chrám Athénin v Priene. Přechodem ke slohu korintskému je chrám bohyně Athény Aleae v Tegeu, zbudovaný sochařem Skoposem (asi 350 př. Kr.), jejž staří počítali k nejvelkolepějším a největším chrámům Athéniným. U něho bylo použito všech slohů. V nejnov. slohu korintském zbudován je choragický pomník Lysikratův v Athenách, pomník vítězi v pěveckém závodě. Ze světských staveb jmenujeme Amfitheatr v Pompejích, jakož i divadla na Delu, Knidu, Dramyssu a j. v.

Ř í m s k á a r c h i t e k t u r a. Nikde v umění Římanů nevystupuje tak jasně jejich praktické a rozumové nazírání, jako v jejich a. Jejich nejstarší stavby měly vzory etruské, pozdější řecké, čímž byly smazány stopy onoho dřívějšího vlivu. Pouze jeden důležitý prvek etruského umění uplatnil se trvale v řím. a. a dosáhl v ní dokonce vyššího stupně uměl. procítění: klenutá stavba. Touto stavbou vyřešili Římané úkoly, jež až dosud nebyly vyřešeny velkolepěji. Nacházíme klenbu valenou i křížovou, též i kupoli (klenbu báňovitou). Přesto by zůstal celý ten systém příliš střízlivým, kdyby sobě nebyli Římané vypůjčili s jiné strany prvek uměl. výzdoby. Bylo to řecké sloupoví, jež ve své uměl. dokonalosti dovedlo řím. a. k největšímu rozkvětu. Dorské a jonské formy byly pro svou větší jednoduchost méně oblíbeny a bylo jich hojněji používáno pouze v dřívějším období. S oblibou však bylo používáno nejen nádhernější formy korintské, nýbrž byla ještě vytvořena nová odrůda, t. zv. kompositní čili římská hlavice; na obě řady zdobně zohýbaných listů akantových byla vsazena s nemotornou, skvoucí těžkopádností zhrublá forma jonské hlavice. Houfně naproti tomu bylo užíváno všech tří řeckých útvarů na téže budově k označení jednotl. poschodí, při čemž spodnímu je přidělen útvar dorský,

střednímu jonský a hornímu korintský. K svrchované dokonalosti dospěla řím. a. sjednocením stavby sloupové a klenbové. Oblouková stavba byla podle své konstruktivní podstaty ve spojení s mocnými pilíři a silnými zdmi. Aby tyto byly živěji rozčleněny, byly postaveny sloupy i s trámovím a římsovím jako volný rámec před hmotnatou zeď, a to buď jako polosloupy či pilastry (sloupové pilíře), nebo jako sloupy vystupující. Nicméně bylo také velmi často používáno sloupů jako bezprostředních opor křížové klenby. Ale i zde ukazuje se neschopnost Římanů dáti svému klenbovému systému vnitřně nutnou, struktivně podmíněnou uměleckou formu. Dovedli pouze kombinovati, nikoli vytvářeti. Přes tyto nedostatky vykazuje římská a. nesporně veliké přednosti. Rozšířila znamenitě architektonickou oblast a pomocí nových konstruktivních prostředků umožnila umělecké uspokojení, dříve netušené rozmanitosti účelů. Nejskvěleji projevilo se toto umění ve stavbách užitkových. Nejen stavba silnic a mostů, vodovodů a viaduktů, hradeb a bran, nýbrž i paláce a letohrádky, jakož i všechny stavby určené k veřejné zábavě, cirkus a lázně, divadlo i amfiteatr obdržely v římské a. podobu právě tak samorostlou jako skvělou. Jako všemu, co pocházelo od starých Římanů, byl i jejich stavbám vtištěn znak moci a velikosti, a ryzost provedení, případný materiál ustoupil pouze násilné zkáze, takže samy trosky jsou posud svědky nádhery téměř nepomíjející. Též v římské a. jest možno rozlišiti tu umělecká období: 1. doba etruská (až do dobytí Řecka, 146 př. Kr.), 2. doba rozkvětu (od Augusta až k Hadrianovi), 3. doba úpadku. Římské chrámy byly buď pravoúhlé nebo kulaté. Nejproslulejší chrám toho druhu je Pantheon v Římě, zbudovaný Agrippou, o průměru 42 m a stejně vysoký, překlenutý mohutnou kupolí. Ze staveb světských sluší obzvl. jmenovati: triumfální oblouky Titův, Sept. Severův a Konstantinův v Římě, jakož i Porta Nigra (černá brána) v Trevíru, sloupy na počest císařů Trajana a Marc Aurelia v Římě, divadlo Scaurovo (pro 80.000 diváků). Dále budiž jmenováno Kolosseum zbudované Titem (amfiteatr Flaviovců v Římě s eliptickým půdorysem rozměrů 156×188 m, pro 80.000 diváků). Ze staveb cirků buďtež jmenovány Circus maximus v Římě, který prý skýtal místa pro 385.000 diváků, potom cirkus Maxentiův. Z therm (veřejných lázní) vynikají thermy Titovy, Caracallovy a Diokleciánovy v Římě. Z paláců buďtež zvl. jmenovány palác Diokletianův ve Spalatu (kolem 300 po Kr.), 225 m^2, palác Flaviovců na Palatinu v Římě. Zbytky římské a. nacházíme mimo to v poušti Palmyře, v Heliopolis, dokonce i v odlehlých skalnatých údolích Arabie.

4. S t a r o k ř e s ť a n s k á a r c h i t e k t u r a. Nejstarší předchůdci starokřesť. a. jsou katakomby, pohřebiště prvotních křesťanů, podzemní to točité chodby na způsob labyrintu, s nízkými výklenky pro uschování mrtvol. Ku pohřbení mrtvol osob výše postavených (biskupů nebo mučedníků) byl vyhlouben hrob prostrannější, stěny byly ozdobeny prostodušnými malbami, ve kterých se projevovaly první nesmělé symboly křesť. víry a věřící snažili se propůjčiti těmto místům povahu posvátné důstojnosti. Nejvýznam. katakomby, objevené v Římě, jsou sv. Šebestiána, Kalista, Vavřince a Anežky. Dále sluší se zmíniti o katakombách S. Maria della Sanita a S. Maria della Vita v Neapoli. K vyššímu stupni vývoje dospěla starokřesťanská a. teprve, když se naskytla státním uznáním nového učení příležitost ke zřízení důstojné místnosti pro veřejné uctívání Boha. Bylo potřebí značně rozsáhlého prostoru, přehledně uspořádaného, jenž byl rozčleněn podle nutnosti. Těmto požadavkům v plné míře vyhovovaly starokřesť. basiliky. Tážeme-li se nyní, kterých uměl. forem bylo použito u tohoto nového stavebního útvaru, nemůže býti odpověď ani na chvíli pochybná. Antika to byla, jež třeba přežilá, technicky vyčerpaná a zvrhlá, zapůjčila novému architekt. slohu svůj stále ještě nevyčerpatelný poklad detailních forem. Rozumí se samo sebou, že u takového postupu musila zmizeti jakákoli stopa starých poměrů a zákonů. Ve tvaru nejst. basilik bylo možno již rozpoznati rozhodné kroky k uměl. utváření křesť. ideí. U stavby basilik zůstali prakřesť. stavitelé při mocném zdůraznění zákl. formy a bohatší výzdoba nezdála se jim žádoucí. Jenom strana vstupní byla pokryta jako fasáda malířskými výtvory, při čemž nepřišlo v úvahu rozčlenění architektonické. Co se tkne vnitřku oněch basilik, tu vedl široký prostor, obklopený rovnoběžně jdoucími řadami sloupů až k oltáři, jsoucímu v apsidě. A byť i postupně tento základní plán byl obohacován, byť i byla vsunuta mezi podélnou loď a apsidu stavba příčná jako loď křížová, byť i byly k této připojeny menší postranní apsidy, anebo bylo zřízeno nad postranními loděmi hořejší poschodí jako kruchta a byť i bylo toto dvouposchoďové uspořádání zavedeno směrem k vstupní síni: základní myšlenka basi-

liky nebyla tím rušena, naopak, dokázala, jaké je schopna pružné rozsáhlosti a rozmanité vybroušenosti. Ze zachovaných basilik byl stářím, velkolepostí založení a skvělostí zařízení nejskvělejší kostel S. Paolo v Římě. Zbudován Theodosiem kol r. 386, s půdorysem o pěti lodích, z nichž nesmírná loď prostřední je na obou stranách provázena dvěma nízkými postranními loděmi. Z 9. st. pocházejí S. Prassede a S. Clemente. Vedle basilik jest již záhy používáno též jiných stavebních forem, na př. mnohoúhelníkovitých půdorysů, hlavně u kaplí užívaných ke křtu nebo za hrobky (S. Stefano, Rotondo, Lateránské Baptisterium). Též v Ravenně, tehdy po Římu nejvýznamnějším to italském městě, vznikly významné basiliky: tak S. Apollinare v Classe (534—549) s 24 řeckými mramorovými sloupy a bohatou mosaikovou výzdobou, dále hrobka Theodorichova a S. Vitale. Ale též v orientě nacházíme četné basiliky. Zvláště v říši vých.řím. s hl. m. Byzancií (Konstantinopolis, Cařihrad) vyvinul se svérázný sloh, zv. byzantský. Karakteristickou známkou tohoto stav. slohu je kupole, s počátku smáčknutá, teprve později zdokonalená k úplné výši. Basiliky vystavěné v tomto slohu jsou: Žofiin chrám v Cařihradu (532—537), San Vitale v Ravenně (526—547), kostel sv. Marka v Benátkách (976—1071), Münster v Cáchách (796—804), chrám Matky Boží v Cařihradu (900).

5. Architektura islamu. (Arabie, Egypt, Turecko, Španělsko.) Rozvoj mohamedánské a. navazuje na nábož. potřeby, jež v mnohém ohledu odpovídají potřebám křesťanství. Hlavním požadavkem každé mešity je prostorná síň (mihrah) pro modlící se, se zvl. svatým místem, kde je uschován koran. K tomu připojuje se veliký dvůr se studnami pro omývání poutníků. Nevyhnutelně jest též třeba štíhlých, věžovitých minaretů, z nichž volá muezin věřící k modlitbě. Půdorys mešity ukazuje dva karakter. typy: široký, téměř čtvercovitý dvůr, obklopený síněmi (mešita Amru ve Starém Kairu) nebo ústřední kopul. (báňovitou) stavbu (mešita v Tabrizu). Při tom bývalo užíváno různých sloupovitých nebo pilířovitých staveb, jichž spojením však vznikl polokruhovitý oblouk jen velmi zřídka. Vznikl oblouk lomený, podkovovitý i člunkovitý (cibulovitý). Záhy též vzniká u Arabů forma klenutí pouze jen vlastní, klenba stalaktitová. Stěny jsou velmi bohatě zdobeny arabeskami, jež obklopují jako pravoúhlé orámování jednotlivé obloukové otvory. Všechno to bohatství zdobí pouze vnitřek, vnějšek zůstává přísný a nezdobený. V Egyptě je islamská a. zastoupena mešitou Ibu Tuluna z r. 885, jakož i nádhernými mausoley kalifů u Kaira, mocnými to kupolovitými stavbami s přísným, čtvercovitým půdorysem. Z pozdější doby jest mešita Barkaukova (1149), mešita Hasanova (14. st.) a mešita El Moyed (15. st.). Říše orientální byly rovněž časně podrobeny islamem. Dobytím Cařihradu Turky (1453) nastal pro orient rozhodný obrat v architektonickém vývoji. Nádherný chrám Žofiin byl přeměněn v mešitu a skýtá vzor pro další stavební tvorbu. Základ tureckých mešit tvoří budoucně imposantní ústřední stavba, překlenutá kupolí, naproti kterým jako pikantní kontrast stojí jehlovitě zahrocený tvar přečetných minaretů (mešita Selima II., 1566—1574, v Drinopoli, mešita Solimana II., dokončená 1555 v Cařihradu). V žádné zemi však nedoznalo islamské umění tak ušlechtilých květů, jako na Pyrenejském poloostrově. Zde známe jako nádherné representanty islamské a. mešitu v Kordově, mešitu v Seville a obzvláště Alhambru v Granadě.

6. Románská architektura. Starokřesť. basilika je východiskem pro středověkou a. Všude byla převzata za kanonickou formu kostelní budovy a prošla během půltisíciletého vývoje řadou fází, jež z počátečního, prostého, téměř surového zárodku daly vznik jednomu z nejdokonalejších výtvorů stavitelského umění všech dob. Podélný prostor prostírá se (jako u starokřesť. basilik) jako široká, vysoká střední loď mezi dvěma postranními loďmi asi z polovice vysokými a širokými. Na konci lodi podélné odděluje obyčejně tuto od choru mocně vystupující loď příčná. Tím nabývá půdorys podoby latinského kříže. Vypracování sloupů není podrobeno žádným určitým zákonům, a tak máme sloupy brzo hrubé, stlačené, brzo štíhlé, elegantní v rozmanitých variacích. Nejdůležitější je vypracování hlavic. Jest zde tvar kostkový i kuželovitý. Vnějšek románských kostelů zdvihá se ve vážných, klidných obrysech do výše. Typický je pro románskou a. obloukový vlys, táhnoucí se pod střešní římsou. Středisko fasády tvoří veliký hlavní portál, na kterém se obyčejně rozvíjí celá nádhera ornamentiky. Nad portálem bývá často veliké kruhové okno, jež jest členěno paprskovitými oblouky, pročež se též nazývá oknem kolovým (Limburg). Rovněž nad portálem, ale po stranách, zdvihají se štíhlé věže, jejichž střecha je vybroušena brzo štíhleji, brzo tupěji, brzo jed-

nodušeji, brzo bohatěji. Ornamentika je bohatá a rozmanitá, nikdy však nenapodobuje určité původní tvary, nýbrž jest obyčejně přísně stylisována. I u románských a. jest možno rozlišiti 3 hlavní periody: 1. raná rom. a., asi 1000—1100 (hl. známky: ploché basiliky, nemotorné a masivní tvary, krychlovité hlavice); 2. elegantně rom. a., kolem 1100—1180 (klenuté basiliky, eleg. líbivé formy, kalichové hlavice); 3. pozdní rom. a., kolem 1180 až 1250 (užití lomeného oblouku, zaveden pilíř podporný, oblouk jetelovitý). Nejvýznamnější stavby rom. a. jsou: V Italii: dóm v Pise, s 5 lodmi, s galeriemi, trojdílnou příční lodí a oválnou kupolí, dómy v Modeně, Parmě a Montrealu, jakož i chrám sv. Marka v Benátkách, na němž však lze ještě rozpoznati byzantské vlivy. V Německu: dómy v Mohuči (1081—1135), s dvěma chory a příčnými lodmi; ve Wormsu (1170—1215), dva chory, kupole a kulaté věže, ve Špýru, v Kolíně, v Bamberku. Ve Francii: katedrály Chlermont a St. Sernin v Toulouse (1200), Notre-Dame v Poitiers, St. Etienne v Caen. V Anglii: katedrály v Norwicku, Durhamu, Winchesteru (1079—1093), Worcesteru, Canterbury, Gloucesteru a Peterborough. Ve Skandinavii: dóm v Drontheimu, kostel v Burgundu (Norsko), dóm v Roeskilde (Dánsko). Ve Španělsku: katedrála v Santiago de Compostella (1200), S. Isidoro v Leonu (1149), katedrála v Salamance.

7. G o t i c k á a r c h i t e k t u r a. Z téhož snažení, jež způsobilo značné převraty v a. již v době rom., vzešel stavební sloh, který v podstatě a v předpokladech souvisí ještě se starší epochou, avšak nabývá samostatného významu jak v konstrukci tak i v uměl. vyhránění. Karakt. známkou gotické a. je oblouk lomený, jakož i podpůrný, který přenášel tíhu klenby na mocné podpůrné pilíře. Někde nacházíme (katedr. v Amiens) dva oblouky nad sebou, ba dokonce i čtyři. Již na těchto důležitých rysech konstruktivních jest možno zřetelně poznati, že got. a. nevychází z hledisek prakticko-konstruktivních, nýbrž hrubě překročuje potřebnou míru, puzena jsouc svým estetickým principem. V půdorysném nákresu tvoří (právě tak jako před tím) chor, křížová loď a s ní spojená podélná, věžovitý podklad, základní to rysy kostelní budovy. Avšak got. proměnila staré, ustrnulé stavby basilik v plynný, architektonický život, v organismus v sebe uzavřený a důsledně vybroušený. Sloupy jsou vysoké a často je jich více spojeno (svazkovité pilíře). Hlavice jsou téměř vesměs zpracovány kalichovitě, nicméně jsou zde, jakož i ve veškeré ornamentice, vyloučeny postavy zvířat a lidí, jakož i četné fantastické výtvory rom. a.; četně jest naproti tomu užíváno hojných zásob domácí flory toho kterého národa, a tak na př. přírodní smysl Germánů uplatňuje v půvabném střídání brzy listy žaludové, břečťanové nebo česminové, vše v efektním naturalismu. Nekonečně veliké množství plast. detailů, jež se ve filigránském zpracování prostírají na všech částech stavby, všude pevné obrysy, uvolněné v souhrn vzdušných jednotlivých členů, kamenná hmota, rozkvetlá v nespočetných květech, to vše ve spojení s bohatými okny působí na nás dojmem mohutným svou životností. Též ve vývoji got. a. jest možno zjistiti tři epochy: 1. raná (přísná) gotika, kolem 1225—1300; 2. doba rozkvětu, asi 1300—1420; 3. pozdní gotika (úpadková), asi 1420—1500. — O žádné z dřívějších architektonických forem nemůžeme dokázati místo a den zrodu, jako o gotické. Paříž a její bezprostřední okolí jest kolébkou gotiky a vých. Francie zří první stupně jejího vývoje. Nejvýznamnějšími representanty got. a. jsou ve Francii katedrály v Laonu, Paříži, Chartres, Remeši (1211—1250), Amiensu (1220—1288), Rouenu, Lyonu a Auxerre.

A n g l i c k á g o t i k a. V Anglii, kam gotika vnikla teprve dosti pozdě, byla přetvořena zcela samostatně, takže angl. gotika jest ostře vyhraněna v poměru ku pevninské. Přes znamenitou dokonalost forem zůstává celkový dojem staveb vážným a střízlivým. Pozoruhodnými jsou zde katedrály v Canterbury, Wellsu, Norwichu, Durhamu, Winchesteru, Salisbury, Exeteru, jakož i opatství Westminsterské v Londýně. N ě m e c k á g o t i k a. Zdálo se, že se Německo vzpírá gotice více než ostatní země. Teprve když se bylo vymanilo ze závislosti na rom. a., dosáhla got. v Něm. vysokého stupně dokonalosti. Nejvýznamnějšími památkami got. a. jest chrám Matky Boží v Trevíru (1227—1244), kostel sv. Alžběty v Marburku, kolínský dóm, dómy v Řeznu, Ulmu, kostel v Norimberce. I t a l s k á g o t i k a. Dómy ve Florencii, Miláně, Sieně, Orvieoto, jakož i světoznámé Campo Santo v Pise. Z význačných světských staveb budiž zmínka učiněna o Palazzo Vecchio ve Florencii, o Palazzo Publico a o Palazzo Buonsignori v Sieně. Š p a n ě l s k á a p o r t u g a l s k á g o t i k a. Katedrály v Burgos, Toledu, Valencii, Barceloně, Geroně a Seville, kostel kláštera Batalha (Portugalsko). N i z o z e m s k á g o t i k a. Katedrály St. Gudula v Bruselu, Utrechtu, Ant-

verpách, dále ze světských staveb suknovna v Yprech, radnice v Bruggách, Brusselu, Löwenu.

8. R e n a i s s a n č n í a r c h i t e k t u r a. Slovo renaissance znamená obrození, a vskutku prožívá a. v ren. své znovuzrození, odvrátivši se téměř úplně od křesť. stavebních forem a obnovivši skvoucí formy antické, třebas v jiném rouše. Zvl. byla dávána přednost bohatším tvarům římským. Florencie, dávná kolébka umění, jest též místem zrodu ren. Karakt. hl. formy jsou: řím. klenutí, užití řím. sloupořadí, jakož i podivuhodný karakter ornamentů (svinuté štíty, masky, květiny, rohy hojnosti atd.). Otec tohoto nového směru v a. byl Filippo Brunellesco (1377—1446). Dokončil na př. kupoli dómu ve Florencii, mistrovské dílo ren. a. Jako u většiny cizích období je možno i u ren. konstatovati 3 hl. periody: 1. raná renaissance (1450—1500), 2. doba rozkvětu (1500—1600), 3. pozdní renaissance (1600—1800). Karakterist. známky první periody jsou: hmotnatý účin při střízlivé dekoraci, užití řím. stavebních forem, byť ještě částečně pod vlivem středověkých vzorů. Hlavní tvar kostelů je basilika s kupolí. Podstavy paláců jsou provedeny v mocných kvádrech, daleko vybíhající římsy oddělují jednotlivá poschodí, obloukovitá okna jsou široká a často spojená, daleko vybíhající hlavní římsa je nesena konsolami. Nejdůležitější stavby této periody jsou Palazzo Pitti a Palazzo Strozzi ve Florencii, jakož i svrchu dotčená obrovská kupole dómu (35 m v průměru). V Benátkách jest zastoupena ren. nádhernou stavbou kostela sv. Marka (s mnoha vlivy byzantskými) a paláce Pisani a Vendramin. Zmíněna budiž ještě proslavená Certosa u Pavie. Hlavní známkou rozkvětu ren. a. je snaha po monumentálnosti a přísné, téměř otrocké přiklonění k a. starého Říma; Řím jest též sídlem ren. a. této periody. Proto bývá též někdy nazývána řím. renaissancí. Tři umělci obzvl. vynikají v tomto období: Bramante (1440 až 1514), Giacomo Barozzi (Vignola, 1507 až 1573) a Michelangelo Buonarrotti († 1563). Tento vystavěl slavný chrám sv. Petra v Římě, největší chrám světa, jehož kupole je vysoká 135 m. Mimo to jsou nejvýznamnějšími stavbami této doby rozkvětu Markova knihovna a chrám Vykupitelův v Benátkách, jakož i basilika ve Vicenze a palác Corner-Spinelli v Benátkách. Do Francie byla ren. zavedena italskými umělci. Nejmarkantnějšími výtvory jsou zde zámek Chenonceau v Tours, s mnoha středověkými formami, zámek ve Fontainebleau, Hotel Cluny, jakož i starší část Louvru v Paříži a Tuilerie (1564). Německá ren. (karakterisovaná smísením gotických motivů) je zastoupena stavbami v Heidelbergu, v Břehu (Slezsko) a j.

9. B a r o k n í a r c h i t e k t u r a. Zachovalo-li si 16. st. ve svých uměl. výtvorech karakter ušlechtilého klidu a umírněné krásy, tu počalo 17. st. rozpoutáním subjektivní libovůle, násilným přeháněním forem, jež se zrcadlí též ve vášnivém, bezuzdném a bujném životě doby. Bylo to stálé bažení po mocnějších hmotách, bohatších detailech, účinnějším rozčlenění a malebnějších efektech. Toto věčné vyhledávání stále nových forem projevuje se v ohromných rozměrech, překvapujících perspektivních umělých obratech, v rozmnožování členů a hlavně v hromadění sloupovitých a pilířovitých útvarů, vinutých sloupů, vykroužených oken a štítů. Nejvýznačnější mistři tohoto uměl. směru jsou Lorenzo Bernini (1589—1660) a Francesco Borromini (1599 až 1667). 18. st. zbavilo se nadbytečnosti dřívější doby a snažilo se jednodušším provedením nastoliti nový klasický směr. U staveb kostelů převládaly podle vzoru chrámu sv. Petra stavby kupolovité. Nejmarkantnějším zjevem barokní a. je fasáda dvoru v Louvre v Paříži, Hradčany v Praze, dvůr berlínského zámku, dóm Invalidů v Paříži, kostel sv. Mikuláše v Praze, katedrála sv. Pavla v Londýně, chrám Matky Boží v Drážďanech a m. j.

10. A r c h i t e k t u r a r o k o k a se vyznačuje do nemírnosti vystupňovanou touhou po nejbujnějším hromadění ornamentů nejbizarnějších forem, jež se slavně uplatňuje ve vnitřní a. Veškeré části a. bývají tak velice přetíženy lasturami, hlemýždi, proplétajícím se listovím, že tvary bývají téměř úplně smazány. V protivě k ještě poněkud těžkým stlačeným tvarům barokovým používá se zde graciesních, zdobných tvarů jeskyňových a lasturovitých v nejvolnějších, nesymetrických komposicích. Sloupy opletené květinami a listy, polokruhovité nebo oválné okenní a dveřní otvory jsou typickými pro rokokovou a. a působící nanejvýš dekorativně. Vzorné stavby tohoto směru jsou zámek Sanssouci v Postupimi, berlínská opera, biskupské sídlo ve Würzburgu, hodinový sál zámku ve Versailles, Belvedere ve Vídni.

11. A r c h i t e k t u r a 19. s t o l e t í. (Empirová a., klasicismus, romantika.) Empirová a. vystupuje již v 18. st. proti bezpáteřnosti rokoka a snaží se opětně uplatniti jemnou a. antiky, vl. starého Řecka. V čele této snahy o opětné zave-

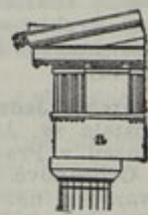
dení vznešeného slohu klasického starověku kráčí Francie. Překrásnou stavbou z oné doby jest kostel de la Madeleine v Paříži, věrné téměř nápodobení řeckého chrámu se sloupovím a tympanony. V Německu připojuje se nejprve Berlín k tomuto novému směru a jest to zde hlavně Karel Fr. Schinkel, který vytvořil činohru a Staré museum v Berlíně. Jeho předchůdcem byl G. Langhans, tvůrce Braniborské brány v Berlíně, k níž mu sloužily vzorem Propyleje v Athenách. Leo v. Klenze je tvůrcem bavorské glyptotéky, Propylejí a dvorního kostela. Též v Anglii ožily některé formy antické, a to hlavně v Londýně. O jemně monumentálním účinu tohoto nového slohu dávají zde svědectví budova bursy (William Tite, 1803—1872), Mansion House (George Dance, 1695—1768), jakož i Anglická banka (John Soane, 1752 až 1837). V Rakousku vytvořil Dán Chr. Fr. Hansen (1756—1845) parlament; v Řecku působili bratří Hans Chr. Hansen (1803—1883) a Theofil Edvard Hansen (1813—1891). První zbudoval universitu, posléz jmenovaný nádhernou budovu Akademie věd (obě stavby v Athenách). Romantikové rozšířili hranici, jež byla vytýčena přikloněním k antice, a vnesli též jiné slohy v oblast své tvorby, na př. gotiku (Schinkel). Též renesance se svým formovým bohatstvím byla učiněna služebnou a. romantiky. Ve Francii Garnier s Velikou operou v Paříži (1825 až 1898). V Německu to byl Hitzig, který vybudoval v tomto zmodernisovaném slohu bursu a říšskou banku v Berlíně; dále se vyznamenal G. Semper (1803—1879) svou obrazovou galerií v Drážďanech. V Anglii opanovala pole hlavně gotika, jež měla v Charles Barrym (1795—1860) svého nejvěrnějšího přívržence (parlament v Londýně).

12. Architektura impresionismu. Jestliže byla a. ponenáhlu téměř úplně učiněna závislou na formách dřívějších epoch, tu snaží se impresionismus vyprostiti se z pout tohoto napodobovacího pudu. A je to zvl. v Německu t. zv. škola frankfurtská (Fr. v. Thiersch, P. Wallot), jež jest charakterisována těmito slovy Maxe Osborna, kterými je vyznačeno i celé toto nové úsilí: „To co je (= architekty školy frankf.) vyznačuje, je jasnější poznání zákl. architektonického zákona, že účel, určení a vnitřní základ každé stavby musí býti podle možnosti vyjádřen fasádou, že se má slohových forem používati ne pro ně samy, nýbrž ve shodě s bytostí budovy.“ Nejvýznam. zástupci této myšlenky jsou: L. Hoffmann, Otto Wagner, Josef Olbrich, Petr Behrens a j. Zavedením železných a betonových konstrukcí byly a. ukázány zcela nové cesty. Největší a nejsmělejší stavební pomník z první epochy konstrukcí je Eiffelova věž v Paříži. Je takřka znamením nové doby, doby železných koster v a.

Architektura československá ⚲ Československo.

Architekturní malířství, jest onen druh malířství, který se hlavně zabývá buď uměleckým zobrazováním staveb, nebo částí staveb již provedených, neb ideovými návrhy. U a. malířství nezáleží tolik na věrném podání jednotlivých detailů jako spíše na uměleckém účinu celkového obrazu, nebo silhuety se zvl. zřením na působení světla a stínu.

Architrav (podřímsí), pochází ze stavitelského názvosloví starých Řeků a znamená onu architektonickou část řec. chrámu, jež spočívala bezprostředně na sloupech. Byla obyčejně kamenná, velmi často též mramorová a její smysl byl v tom, že zakrývala hlavice trámů, na nichž spočíval strop (obyčejně kastovaný). A. je různě vysoký, více nebo méně členěný a různé profilace, podle různosti slohů.

Architrav.

Archiv (řecky: archeion — pevná budova, lat. archium, archivum, chartarium, tabularium, scrinium). 1. Souhrn písemných i jiných příbuzných památek povahy dokumentární, povstalý nahromaděním materiálu organickou činností úřední. (Vojtíšek.) Řekové a Římané zakládali a. při chrámech. Podle těchto vzorů zřídili papežové svůj a. kolem r. 380. Také biskupové, opati, města uchovávali své dokumenty; panovníci povětšině a-ů neměli; první něm. císařové vydávali své listiny na cestách. Teprve r. 1495 byl zřízen v Německu říšský a. (nyní ve Vídni). Evropské archivy, jakožto takové, mají počátek už ve 14. st. Dnešní stav: Německo: státní a. v Potsdamu, válečné a. v Mnichově, Drážďanech, Stuttgartě, zemské a. v jednotl. městech. Rakousko: státní a. ve Vídni. Švýcary: spolkový v Bernu, státní v každém kantonu. Francie: ústřední a. (Archives nationales). Anglie: státní a. (Public Record Office). Italie: 10 a. mimo papežský a biskupské. Belgie, Holandsko, Švédsko, Norsko, v hl. městech státní a. Španěly: hl. a. Simanca, Madrid, Barcelona. ČSR. ⚲ Československo: archivnictví. O odborné vzdělání archivářů pečují školy ve Francii (École des chartes), Rakousku,

Italii (Scuole paleografiche), Rusku, Německu, ČSR. v. hl. městech. Metoda a. práce je určiti historicky listinu neb akt. Tyto se řadí podle času, ony podle obsahu; moderní princip provenienční záleží v rekonstrukci býv. registratury. Zvl. péče se dnes věnuje a. obecním, farním, i a. jednotlivých osob. — Časopisy: Archivalische Zeitschrift, Nederlandsch Archivenblad, Revue internationale des archives, des bibliothèques et des musées. Lit.: Holtzinger: Katechismus der Registratur und Archivkunde (1883). Löher: Archivlehre (1890). Vojtíšek: O archivech městských a obecních a jejich správě (1924). — 2. V nové době označení pro sbírky všeho druhu i obchodních listin. Pod. i Archiv literární, obsahující dopisy znamenitých mužů (Goethe-Schiller: Archiv ve Weimaru, u nás Lit. a. Nár. musea). I v názvech časopisů se vyskytuje.

Archiv Jednoty Bratrské, část ve věži kostela sv. Jana v Lešně, část v Nár. museu v Praze. Pozdější akta Bratrská v Ochranově. Soubor nejdůl. opisů ve 14 svaz. pod názvem Acta unitatis fratrum. Vyd. Jar. Bidlo.

Archiv, pro přírodovědecký výzkum Čech založen byl r. 1864 hlavní zásluhou Ant. Friče a vydává různá věd. díla, týkající se výhradně přírod. výzkumu Č., tedy geografická, petrografická, geologická atp.

Archiv selský, revue, vych. nákl. Selské jednoty moravské za red. prof. V. Praska. Přihlíží zvl. k morav. a slez. dějinám obecným a kulturním.

Archiv — Ústřední, pro ochranu obch. známek. Je v státech, jež jsou členy Unie pro ochranu živnosten. vlastnictví; dává informace o stavu zápisů ochr. známek. Vede evidenci zapsaných zn. jak v té které zemi, členů Unie, tak i známek zapsaných mezinárodně u mezinár. úřadu pro ochr. živn. vlastn. v Bernu. U nás byl do r. 1927 přičleněn k patent. úřadu; nevyvinul se v hlavních zásadách tak, jak toho žádá rozvoj českoslov obchodu, takže brněnská obchodní komora navrhla r. 1929 zřízení úřadu zcela samostatného, vypraveného tak, jako v jiných státech. Soustředil přes sto tisíc hesel známek (katalog obrazových — nikoli); vydává ročně (6 seš.) Ústř. Věstník ochr. známek a 1 sešit Seznam slovních zn. ochr.

Archiv zemědělský, vycházel 1886—91 u Reinwarta v Praze (celkem pět roč.) a přinášel úvahy a zprávy ze všech oborů zemědělství.

Archleb Luděk (* 11. V. 1859, † 21. 1. 1912), čes. spis., beletrista. Prosy z voj. života a frašky. Spisy: Vojenské humoresky (1897), Z hlubin a mělčin života, Osudný manévr (1905), Nástin života Aug. Vyskočila (1903).

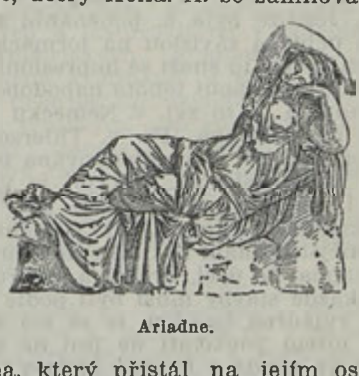
Archmann Václ., kat a pohodný v Praze 1849. († 3. I. 1860.)

Archonti, nejvyšší stát. úřed. v Athenách a v některých jiných řec. městech. A. zastupoval prý v Athenách královo místo před r. 1000 př. Kr. Později (v 8. stol.) byla omezena doba úřadování a-ova na 10 let, v 7. stol. na jeden rok; zároveň pak mohl se státi a-em kterýkoliv šlechtic; těchto úředníků bylo tehdy devět. Spravovali zvláštní státní záležitosti.

Archy, pozemkové (pozemnostní) jsou součástí operátu katastru daně pozemkové, a udržují je ve stálém souhlase s knih. pozemk. evidenční úřady. Jejich doplňkem jsou parcelní protokoly, mapy katastr. a seznamy držitelů pozemků. A. p. zaznamenávají přesně podrobnosti o držebnosti pozemkové, jako: čísla parcelní a knihovní jednotlivých pozemků, jejich pojmenování místní (trať), bonitní čili výnosovou třídu, označení kultury (t. j. hospodář. určení a využití pozemku: role, louka, zahrada, pastvina, vinice, alpa čili horská louka, les, rybník nebo močál, parifikát, t. j. půda, jíž je využito jinak než k účelům zeměděl., a půda neplodná), výměru plochy a čistý katastrální výnos jednotl. pozemků. Každý držitel půdy může si za stanovený poplatek dáti poříditi u berního úř. svého bydliště opis a. poz., který poslouží mu jako přehled pozemk. vlastnictví, dále ke kontrole výše výměru daně pozemk. atp.

Ari J., ps. ☞ Jar. Jíry.

Ariadne, v řec. mytologii dcera krále krétského Minose a jeho manželky Pasiphaë, dcery Helia. A. se zamilovala do

Ariadne.

Thesea, který přistál na jejím ostrově s úmyslem zabíti Minotaura. A. mu dává klubko vláken, pomocí kterého dostane se

Theseus z labyrintu. (Odtud Ariadnino vlákno.) Theseus zabil netvora a uprchl s A. Avšak již na ostrově Naxos ji nevěrně opouští. Z Indie se vracející Dionysos ji zde nalézá plačící a vzal si ji za manželku. Později byla povýšena mezi bohy. K její poctě se konaly na ostrově Naxu i v Attice veselé slavnosti. Podle pověsti jest obrazem pomíjejících a zase se vracejících přírodních sil. Její historie byla v lit. často zpracována.

Ariana, pozdější jméno vých. části staré Persie (nyní Persie a Afganistan). Podle A. dnešní jméno vysočiny Iran.

Ariánci, přívrženci křesť. dogmatu, jež hlásal ve 4. stol. presbyter Arius v Alexandrii. Dogma to stanovilo poměr Boha Otce k Bohu Synovi. Arius učil, že Kristus není roven Bohu Otci, ale byl jím stvořen. Toto stanovisko, t. zv. arianismus, vedlo k prvním rozbrojům v celém křesťanství; boje trvaly po desítiletí a politické důsledky tohoto hnutí jevily se ještě v 7. stol. Hlavním odpůrcem A. byl Athanasius, biskup alex. Těmto sporům se snažil zabrániti císař Konstantin, ale teprve koncil nicejský r. 325 je definitivně skončil odsouzením A. Spor tím nebyl ukončen a Ar. se podařilo získati císaře; r. 336 mělo dojíti i k návratu A. do církve, když tu zemřel strašnou smrtí v Cařihradě. Spor trval dále ještě asi 40 let, jelikož ar. dovedli získati císařský dvůr. Až druhý veliký církevní sněm cařihradský r. 381 učinil konec této sektě a přijal t. zv. athanasianské vyznání víry pro celé křesťanstvo.

Ariano di Puglia, ital. okr. m. v s.-v. části prov. Avellino; má 19.000 ob., 817 m n. m., blíže trati Foggia—Neapol.

Arias Benito (1527—1598), šp. kněz, výb. znalec orient. řečí. Byl rádcem círk... sněmu trident. a svěřeno mu bylo králem Filipem II. vydávání polyglotské bible. Později obviněn z kacířství, byl však osvobozen a zemřel v klášteře v Seville.

Aribert Milánský, lombard. původu, od r. 1018 arcib. mil. a velký přívrženec císařův. Později protivník cís. politiky; podporoval snahy o samostatnost Milána † r. 1045.

Aribo (z Mainzu), od r. 1021—1031 arcibisk.; pokoušel se osvoboditi něm. církev z papež. područí.

Ari Burum, předhoří poloostrova Gallipoli, vnikající až do Egejského moře.

Arica, přístav v rep. Chile v nejsever. provincii Takua. 9000 ob. Železniční spojení s m. La Paz v Bolivii.

Ariccia, it. obec v albánském pohoří u Říma. Známé výletní místo Řím. Má 4200 ob.

Arici Cesare (1782—1836), it. básník, známý svou poučnou básní o pěstování oliv (1803). Byl prof. v Brescii. Napsal: Gerusalemme distrutta, Opere a didakt. básně: Il corallo, L'origine delle fonti. Životopis: Zenelli Della vita e delle opere di V. A. (1883).

Aricia ⌕ Colychaeta.

Arie, samostatný sólový zpěv. výstup v opeře, oratoriu atd. A. se vyvinula zvl. u it. opery.

Ariège, řeka a dep. v j. Francii. Řeka je přítokem Garonny. Dep. má 4903 km² se 173.000 ob. Hl. m. Foix (st. řím. Fuxum).

Ariel, u Židů jméno andělů. Též označení pro Jerusalem. Ve středověku byl A. pokládán za ducha vzduchu a vod. — V moderní době značka znám. angl. motocyklů.

Aries, první označ. zvěrokruhu v astronomii. — A. u st. Řím. jako nástroj k bourání hradeb.

Arietový vápenec, jeden z nejspodnějších útvarů Jury.

Arietto Ladislav, ps. ⌕ dr. Lad. Šebka.

Arigi Rafael (* 1827 v Bargi Toskána), výrobce sádrových figur v Praze 1850.

Arijci, pojem ve filologii jako označení pro Indy a Iránce, kteří sami se nazývali arivi (aristos = šlechta). A. nebyli jednotným národem — měli jen společnou řeč. Obývali mnoho tisíc let před naším letopočtem Asii nebo Evr. Arijské nebo indogermánské národy a řeči jsou: Indové, Iránci, Arménci, Řekové, Albánci, Latinci, Oskové, Kelti, Slované a Germáni.

Arimaspové, pohádkovitý as. národ. Podle řeckých Herodotých pověstí, loupeživí. Byli zobrazováni jednoocí v divokém asiatském ustrojení. Bydleli na Altai.

Arimathia, řecké jméno obce Ramath v Palestině.

Arioldi Pavel, sv. pán, polní maršálek a nejvyš. hofmistr cís. Ferdinanda v Praze 1852.

Arioso (ital.), zpěvný.

Ariosto Lodovico (1474—1533) z Reggia. It. básník. Světového jména dosáhl eposem Orlando furioso (Zuřivý Roland) napsané r. 1516. (Přel. Jar. Vrchlický.)

Ariovist, vojevůdce Suebů v jižním Německu.

Arisarum, rostlina z čel. aronovitých (areceae), rostoucí ve středomoř. oblasti. A. vulgare, A. proboscideum.

Aristagoras, tyran miletský, před 500 l. př. Kr., původce povstání malo-asijských Řeků proti Peršanům. Zahynul r. 496 v Thrakii.

Aristaentos, řec. spis. 5. a 6. stol. po Kr. Autor erotických listů.

Aristarchos ze Samu 320—250 př. Kr., řecký astronom, zakladatel heliocentrického systému.

Aristarchos z Tegey, spis. tragedií — současník Euripidův.

Aristarchus Redivivus, ps. ♂ Václava R. Nebeského.

Aristeas, důstojník tělesné gardy krále Ptolemaie. Podle pověsti autor dopisu o Starém Zákoně. Dopis je psán v 1. stol. př. Kr.

Aristeos, bůh zemědělství a zahradnictví, uctívaný v Řecku.

Aristida L., travnatá rostlina. Vyskytuje se asi ve 100 druzích v Sev. Americe. A. hygrometrica Brown, v Queenslandu, nebezpečná pro ovce. A. plumosa, egyptská pastvina. A. prodigiosa Welw. jediná pastvina v Angole v suchých dobách léta.

Aristides, 1. Spravedlivý, řecký vojevůdce v marathonské bitvě. — 2. A. Thebský, řecký malíř ze 4. stol. před Kristem. — 3. Známý řečník 2. stol. po Kr. — 4. Křesťanský spisovatel z 2. st. po Kr.

Aristionova stéla, attic. náhrobní relief z 2. pol. 6. st. př. Kr. (nyní v Athénách); dílo Aristoklovo, představuje jinak neznámou osobnost v plné výzbroji. Skýtá jednak ukázku tehdejší att. výzbroje bojovníka, jednak zbytek barev ukazuje na způsob polychromie.

Aristionova stéla.

Aristippos Kyrenský (r. 435—360 př. Kr.), žák Sokratův, zastupoval praktickou stránku filosofie — obzvláště etiku.

Aristobulos z Cassandreiy, řec. historik doby Alex. Vel. — A. z Paneiasu, židovský filosof z 2. st. př. Kr. Sepsal druhou knihu Makkabejců. — A., jm. dvou judských vojevůdců, z rodu Makkabejců, panujících v 1. stol. před Kr.

Aristodemos, 1. mythický první král Sparty a pravnuk Heraklův. — 2. Panovník Messenie z VIII. stol. př. Kr.

Aristochin, synthetická náhražka chininu. Dvojchininový ester kyseliny uhličité. (Obsahuje 96% chininu.) Jest bez chuti.

Aristokles, řec. sochař s počátku VI. st. př. Kr.

Aristokracie (řec.), znamená panství šlechty, zejména ve středověku rozšířené.

Aristokrat (řec.), příslušník šlechty.

Aristokratický = pyšný, sebevědomý, na př. aristokratické vystupování šlechtice. Pojem a. byl již ve starověku všeobecně znám a používá se dodnes.

Aristol, dythymoldijodid ($C_{18}H_{24}O_2J_2$), je světlý, hnědočervený, nevonící prášek, který se používá v ženském lékařství a v chirurgii proti kožním nemocem, oteklinám, lupusu atd. jako nezapáchající antiseptikum. Rozpouští se v éteru a mast. olejích, v alkoholu málo, v glycerinu a ve vodě se A. nerozpouští vůbec.

Aristolochia, č. podražec, rostlina z čel. Aristolochiaceae, s trubkovitými, dole baňkovitě zduřenými květy. A. clematis, podražec obecný, u nás porůznu. A. sipleo, velkokvětý, je oplétavý keř ze Sev. Am., u nás hojně pěstovaný v zahrad.

Aristolochia clematis

květ, pestik.

Aristomenes, messenský vojevůdce, jehož činy se nám zachovávají v mnohých skoro pohádkovitých vypravováních. Bojoval ve druhé válce proti Sparťanům a Korinthským (7. stol. př. Kr.). Ačkoliv zrazen částí vlastního vojska, přece odolal ještě leta svým nepřátelům a zachránil se, proniknuv přímo zázračně řadami nepřátel. A. zemřel v cizině.

Ariston men hydor (řec. = nejlepší je voda), je začátek první ódy velkého řec. básníka Pindara a je často v originále citována.

Ariston Zachariáš, exegeta bratrský, † 8. února 1606 v Ivančicích. Psal vysvětlivky k Novému Zákonu bratrskému.

Ariston z Chiosu, řec. filosof ze školy Stoiků (asi 275 př. Kr.); též jméno dvou méně důležitých filosofů ze školy Peripatetiků.

Aristophanes (kolem 450 až 380 př. Kr.) z Athén, největší spisovatel komedií klas. Řecka, který na duchaplnosti, vtipu a účinnosti nebyl ani ve starověku ani v nové době nikým předstižen. Klasická tragedie básníky Aischylem a Sofoklem dosáhla svého vrchole a již díla velikého Euripida (480—405 př. Kr.) znamenala v mnohém směru úpadek. Tento básník, jeho současník, byl pro Aristofana terčem ironických útoků, když A. počal komedii

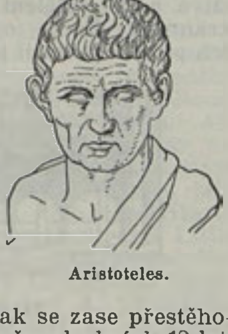

Aristophanes.

přiváděti k nejvyšší dokonalosti. Ze 43 komedií, které podle bezesporných zpráv A. sepsal, zůstalo nám jen 11 a to: Acharnští, Rytíři, Mračna, Vosy, Mír, Ptáci, Lysistrata, Ženy o slavnosti Thesmoforií, Žáby, Ženský sněm, Bohatství. Většina těchto veseloher je politického rázu. Největších úspěchů docílil A. v době, kdy vláda tyranů zničila ve vnitřních Athenách svobodu občanů, zatím co mimo město byla hegemonie Athen zničena 30letou válkou. A. byl pronásledován vladaři svého města a poručeno mu, aby tyto poměry podrobil kritice, k čemuž zvolil nejnemilosrdnější zbraň, ostrou satyru. Není úplně správné považovati jeho politické přesvědčení za konservativní, přesto že bojoval proti poměrům své doby prostředky plnými hněvu a nenávisti, při čemž mnohokráte vybočil z obvyklých mezí, na př. při útocích proti Sokratovi, jehož odsouzení bylo částečně dílem A. (Jeho komedie krásně přeložil Aug. Krejčí.)

Aristophanes Byzantský (asi 257—180 př. Kr.), jeden z největších řec. gramatiků a filologů. Žák Zenodotův a Kallimachův a učitel Aristarchův. A. se stal v 60. letech vedoucím knihovníkem zn. bibliotéky v Alexandrii. Vydával vedle Homéra, Hesioda, Plata a Aristotela, též řecké lyriky a dramatiky s cennými poznámkami a platil za původce akcentů a interpunkčních znamének.

Aristoteles (* r. 384 ve Stagiře, Macedonie). Je tvůrcem filosofického systému, podle něho pojmenovaného, a zakladatel školy Peripatetiků. Jeho otec byl dvorním lékařem macedonského krále a chtěl míti ze svého syna rovněž lékaře. Ale zemřel záhy. Po jeho smrti šel A. k Platonovi do Athen a stal se v 18 letech jeho žákem. Později změnil A. ideovou nauku svého učitele a hlav. uvedl tuto nauku v systém. A. byl v myšlení nezáv. na svém učiteli. Přes to byl mezi nimi velmi dobrý poměr. R. 343 jej povolal Filip za vychovatele svého syna Alexandra (později Velikého). Alexandr vždy ctil svého učitele. A. žil asi 10 let v Macedonii, pak se zase přestěhoval do Athen, kde vyučoval plných 12 let. Když se Atheny za nepřítomnosti Alex. Vel. s mnoha jinými řec. městy vzbouřily, byl A. obžalován a vytýkána mu nevážnost k náboženství. A. však prchl do Euboyi a chtěl tam vyčkati konce nepokojů. Nevrátil se ale více do Athen, neboť zemřel na Euboyi r. 322. A. nebyl jenom učencem, byl též pozorovatelem prvního řádu, vynikající stejně svými historickými vědomostmi, jakož i poznáním přírody a nejdůkladnějším jejím zkoumáním. Je zakladatelem vědecké logiky a metodologie. Ve své Metafysice nachází A. prapříčinu všeho tvorstva ve hmotě a ve tvaru. Spojení obou těchto pojmů je počáteční a nekonečný pohyb. Příroda si staví podle A. z anorganické přírody přes život rostlin k duši zvířat, duši člověka jako myslitele. Člověk je podle A. „politickým" tvorem (zoon politikon). Jenom ve státě dovede dosáhnouti své mravní dokonalosti. Každé zřízení je dobré, ať monarchie, aristokracie nebo demokracie, jen když je patřičným výrazem politického vývoje a je-li nejvyšším cílem vlády blaho občanů. Každé zřízení je špatné, jakmile nevyhovuje těmto podmínkám. Nejvyšším úkolem státu jest výchova státu a občanů k tělesné a mravní statečnosti. Realistická filosofie A. ovlivňovala půldruhého tisíciletí myšlení Západní Říše a má i dnes svůj význam jako Thomismus.

Aristoteles.

Př.: Ethika Nikomachova. (Vychodil), 1888. Kategorie. (Vrťátko), 1860. Metafysika. (Joklík), 1927. Kniha o básnictví. (Vychodil), 1884. O duši. (Vychodil), 1885. Politika. (Vychodil), 1898. Ústava athénská. (Pražák), 1900. Organon. I. (Vychodil.) 1918.

Aristoxenes, řec. filosof, nar. ve IV. st. př. Kr. v Tarentu a byl nejoblíbenějším žákem Aristotelovým. Sepsal prý 453 spisů podle způsobu Peripatetiků, ze kterých se zachovaly pouze fragmenty. A. vysl. o podstatě harmonie, jakož i o hudbě a rytmu nové názory, které podstatně zvrátily dosavadní ryze matematický názor Pythagorův.

Arystyllos, řec. astronom ze Samosu. Žil ve III. stol. př. Kr. v Alexandrii a byl jedním z prvních slavných předchůdců Ptolemaiových.

Ariš (el Ariš), obec na poloostrově Sinai, mající 4.400 ob. Náleží k Egyptu. Ve Svět. válce se často bojovalo v jeho okolí, vzhledem k blízkosti Suezu.

Ari Thorgilsson (1067—1148), islandský farář, spisovatel Islandské knihy, která příkladným způsobem popisuje vědeckou metodou dějiny Islandu do r. 1120.

Aritmetika (ř. nauka o číslech), v protikladu ke geometrii, jest částí matematiky, která se zabývá způsoby a metodami počítacími. V užším smyslu je a. nauka o počítání určitými, konečnými hodnotami vyjádřených čísly nebo zlomky.

A. se dělí v obyčejnou a ve vyšší. a.; k obyčejné a. patří početní metody: sečítání, odčítání, násobení, dělení, umocňování a odmocňování, logaritmování, jakož i počet proporcionelní a řady konečné. Do vyšší a. patří zkoumání vlastností čísel (prvočísla, kongruence atd.). Často se rozlišuje též na a. všeobecnou a teoretickou. Tato obsahuje pravidla a. vědecky sestavené písmem; dále se rozeznává numerická, nebo praktická a., provádějící ryzí výkony početní. Pod politickou a. se rozumí počet úrokový, splátkový atd., jakož i pojistná matematika, ačkoliv za základ této slouží počet pravděpodobnosti, který do a. vůbec nenáleží.

Aritmeticky (adjektiv aritmetiky).

Aritmetický střed (protiklad ke geometrickému středu), číselná střední hodnota, kterou obdržíme sečítáním čísel a pak součet dělíme počtem čísel. $\frac{a + b + c + d}{4}$ = aritm. střed. Používá se ve fysice a technice k vyrovnávání pozorovacích chyb.

Aritmetická řada (řady), řada čísel, kde každé následující číslo je o stejnou hodnotu d větší, než předcházející. Obdržíme ji tedy stálým připočítáváním diference d k určitému základu. Je-li první člen řady a, zní tato a, $a + d$, $a + 2\,d$, $a + 3\,d \ldots$

$$a + (n - 2)\,d, \quad a + (n - 1)\,.\,d,$$

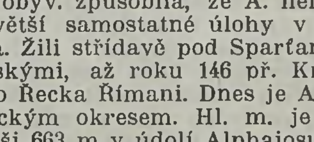
Součet S prvních n členů je:

$$S = n\,.\,a + \tfrac{1}{2}\,n\,(n - 1)\,d = n\left[a + d\,\frac{d}{2}\,.\,(n - 1)\right].$$

Arizona, severoamer. stát na jz. Spoj. států mezi Novým Mexikem, Utahem, Nevadou, Kalifornií a Mexikem, rozsahu 295.134 km². Na sev. je A. vysočinou ve výši 1500—2000 m n. m., z které vynikají jednotlivé sopky (San Francisco Montains), až do 3844 m. Do těchto vysočin vyplavily řeky hluboká údolí, z nichž nejznámější je veliký kaňon Colorada. Má až 1500 m vysoké stěny a svými barevnými a světelnými efekty tvoří nejpřitažlivější pamětihodnost tohoto státu. K jihu se území Arizony stupňovitě snižuje. Podnebí je následkem nedostatečné vláhy velmi nepříznivé životu rostlin a mimo údolí řek není zde rostlinstva. Průkopníky vábilo do těchto končin hlavně nerostné bohatství půdy. Zlato, stříbro a zinek se zde doluje, hlavně však měď, které A. dodává více než Utah i Montana. V okolí řek kvete i chov dobytka, ba v nejnovější době dokonce i zemědělství. Území A. protínají dvě železniční tratě: do San Francisca a Los Angeles, ze kterých severnější probíhá podél Velikého Kaňonu. A. jest od r. 1912 státem. V této době totiž dosáhl počet obyvatelstva 200.000 hlav; dnes má A. 300.000 ob. K území A. patří obrovské reservace indianské, na př. sev.-vých. kmenů Hopi a Navajů, ve střední části Apačů a na sev.-záp. Hualpajů. Hlavním městem státu jest Phoenix, ležící na Salt-Riveru.

Arkadie, jihoř. kraj na Peloponésu. Větší vých. část tvoří srdce Peloponesu a je obklopena vysokým horstvem, z něhož jmenujeme Erymanthos (Olonnos, 2224 m) horstvo Aroania s Chelmosem (2355 m) a Kyllenou (Ziria 2374 m) a na jihových. horstvo Parthenius (1217 m). K této uzavřené střední části se počítá ještě střed krajiny Elis, kterým protéká hl. ř. Arkadie Alphaios se svými přítoky. Střední oblouk Pelopones je vápencovitá pahorkatina, ve které řeky protékají mnohokráte pod povrchem. Z jezer jmenujeme: Phonia (724 m) a Stymphalské (588 m). A. má rozsáhlé pastviny na horách, nejkrásnější lesy Řecka a v údolí řek dobré zemědělství. Chladná výšková poloha ochraňuje A. od prachu, kterému celé Řecko v létě podléhá. Obyvatelstvo je upřímné, pohostinné, mírumilovné, ovšem bez vyšší kultury. Jsou to většinou ovčáci a pastevci. Za dorského stěhování byl poloostrov Peloponés obsazen Dory. Jenom ve vnitru A. se udrželo původní aeolské obyvatelstvo. Mírumilovnost obyv. způsobila, že A. nehraje nikdy větší samostatné úlohy v dějinách Řecka. Žili střídavě pod Sparťanskými a Thebskými, až roku 146 př. Kr. dobyli celého Řecka Římani. Dnes je A. řeckým politickým okresem. Hl. m. je Tripolis ve výši 663 m v údolí Alphaiosu.

Arkády, v architektuře řada oblouků, nesených sloupy. Uvnitř kostelů se používá a. k oddělení hlavní lodě od postranních. Podle orientálního příkladu jich použito v Italii pro paláce a kláštery.

Arkády.

Nejstarší arkády římského divadla Marcella a Koloseum. Známé jsou a. na náměstí sv. Marka v Benátkách, v Paříži na Place des Voges, Palais Royal atd.

Arkansas, sev.-am. řeka, pravý přítok Mississippi o délce 2410 km. Pramení ve státě Colorado v Rocky Mountains. Nejdůležitější přítoky jsou na sev. od ní tekoucí Cimarron a Canadian, kteréž obě ústí na území Oklahamy. Severní tok má místy hluboké kaňony. Blízko ústí A. se vlévá do ní ze severu White River, která spěchá ze sev.-vých. výběžků Ozarkových hor. A. je splavná pro lodi až u Wichity, ve státě Kansasu (396 m vysoko), ale měnivá výška vody činí ji neužitečnou. Až k pevnosti Smithově, v záp. A., těsně u hranic Oklahomy (137 vys.) je přístupna větším lodím.

Arkansas, stát na j. USA, ležící na ř. A. záp. od Mississippi. A. má 138.132 km². Na vých. tvoří státy Mississippi a Tennessee hranici, na sev. Missouri, na záp. Oklahoma a Texas, na j. Louisiana. Stát se dělí v kraj bohatý řekami a jezery u Mississippi a tento kraj zabírá j.-vých. část. Další část tvoří výběžky hor Ozarkových na sev.-záp. s řetězem Boston-Mounts. Nížina Mississippi je během tisíciletí vyplněna nánosy. Dlouhé doby stavu nízké vody téměř vysušují přítoky Mississippi a doby velikých vod přinášejí celému kraji ohromné zúrodnění, ale též nebezpečí zátop. Podnebí v nížině znamená nebezpečí malarie. Území hor tvoří pahorkatou, až 850 m vys. krajinu, asi třikrát tak velikou jako Čechy. Toto území obsahuje veliká ložiska olovnatých rud a rudy zinku, uhlí a železnou rudu, jakož i minerální prameny. Srážky v horském kraji jsou menší než na území Mississippi, určitě však větší než ve státech sousedících na záp. Léto je velmi teplé, zima mírná. Blizzardy a cyklony jsou velmi častými hosty těchto krajů. Ob. 1,800.000, z toho 75.000 černochů. Chov dobytka dnes již je překonán zemědělstvím; kraj Ozarkových hor je lesnatý. Železniční síť je na jihových. velmi dobře vybudována. Nejdůležitější tratí je dráha Saint-Louis—Newport— San-Antonio ve směru j.-záp.-sev.-vých., patřící společnosti International and Great Northern Railway-Road. Z vodních cest přicházejí v úvahu Arkansas a Mississippi. Proměnný stav vody jakož i sev.-již. směr toku Mississippi mu rozhodně ubírají na významu, jelikož hl. obch. směr je vých.-záp. Hlavní město A., ležící ve výši 91 m: Little Rock na řece A. — R. 1803 prodal Napoleon toto území i s Louisianou Spojeným státům; r. 1836 byl A. již státem a ve válce 1861—1865 byl A. na straně 11 otrokářských států (t. zv. konfederované Státy americké).

Arkas Mykola Mykolovyč (1852 až 1909), ukraj. dějepisec a hud. sklad. Napsal Istorija Ukrajiny-Rusi (3 vyd.) a operu Kateryna.

Arkebuzníci, bandelieři zvaní, náleželi k lehké jízdě, na rozdíl od lancknechtů a kyrysníků, kteří byli těžce vyzbrojeni. Nejdříve nosili kyrys, t. j. přilbu s hledím a chránidlem vzadu, který však brzy odpadl. Jejich pokrývkou hlavy byla otevřená útočná přilba. Zbroj se skládala z arkebuzy, 2 pistolí a jednoho meče. Stříleli s koně, což vyžadovalo značného cviku.

Arkesilaos z Pithany, v Akolii (315 až 240 př. Kr.), řecký filosof a zakladatel t. zv. prostřední akademie, popíral jako jeden z prvních skeptiků možnost přesného poznání a chtěl nahraditi toto učení svou naukou o pravděpodobnosti.

Arkesilaova mísa, vzácná t. zv. cyrenská mísa ze 6. st. př. Kr., nalezená ve Vulci (Italie), nyní v Paříži. Vnitřek mísy vymalován černými postavami na bílém podkladě; představují krále Arkesilaa II. v cyrénském přístavu, jak přihlíží k odvažování a balení zboží.

Arkesilaova mísa.

Arklová Tereza (* 1862 ve Lvově, † 1929 v Miláně), polská dram. pěvkyně. Po odb. stud. u před. pěvkyň v Miláně, ve Vídni a Paříži debutovala r. 1885 ve Lvově a Varšavě. Roku 1886 uzavřela smlouvu s praž. Nár. div. V úlohách dramat., zejm. jako Milada v Smetanově Daliboru, vynikala krásou dokonale ovlád. hlasu a výstižnou hrou. Po jednor. působení přijala engag. v Hamburku, r. 1896 vrátila se znovu k praž. Nár. div., r. 1900 zpívala na div. polských, načež se usídlila trvale v Miláně jako učitelka zpěvu, kdež také zemřela.

Arkona, sev. výběžek poloostrova Wittova, na ostrově Rujaně, a nejsevernější bod ostrova. A. je 46 m vysoko nad mořem, s ostře do moře spadajícími křídovcovými skalami. Na skále je zbudován maják. Slovanské hradiště jest prý zbytkem slovanského hradu Arkami (Arkunu), který byl dobyt Valdemarem I., králem dánským, r. 1168. Na A. byla hlavní svatyně slovanského boha Svantovíta.

Arkosa, pískovcový kámen, složený z granitového prachu (zvětralý granit) a prsti.

Arktis. 1. Složení a rozčlenění. 2. Jednotlivé ostrovy a souostroví. a) Gronsko. b) Americké mnohoostroví. c) Špicberky. d) Země cís. Frant. Jos. e) Ruské ostrovy. 3. Podnebí, květena, zvířena. 4. Objevení a probádání. A. (řec., Arktos: Medvěd), souhvězdí v polár. krajinách), polární území s četnými skupinami ostrovů, prolnutými Sever. Ledovým mořem. Také okraj pruhu sev. Asie, Evropy a Ameriky může býti čítán do této krajiny. 1. Složení a rozčlenění. Arktické čili Sev. Led. moře má povrch. plochu 14,400.000 km², odpovídá asi velikostí antarktické pevnině, jakou může pro sebe zabrati podle nejnovějších odhadů. Svým původem jest ingressionské (lat., ingredi: vkročiti), moře, které zaplavilo území, jako evrop. a amer. středomoří. Arktické moře je v bezprostřední a patrné souvislosti s Atlant. oceánem, má velmi hluboké a prostorné mořské území. Největší dosud známá hloubka měří 4850 m. Ostrovní skupiny leží na pokraji velikých světadílů, což vykazuje evropsko-asijská pevnina počtem menších ostrovů a souostroví, zatím co k americkému dílu náležejí větší ostrovní skupiny, včetně Gronska, největšího to ostrova světa (asi 2,140.000 km²). 2. Jednotlivé ostrovy a souostroví. Gronsko, pro svou poměrně pohodlnou přístupnost vedle Špicberků, jest nejznám. okrskem arktidy a blíže Americe, než Evropě. Od této jest odděleno Atlant. oceánem, od onoho Davisovou cestou, zálivem Baffinovým a úzkou mořskou úžinou Kennedyho a Robesovým kanálem na sever. Složení ostrova je původu archaického a paleozoického, na středních částech jsou vrstvy terciárního basaltu. Ledu prostý okraj je zvláště na západě rozčleněn fjordy a sundy, jež tvoří četné ostrovy. Původními obyvateli byli Eskymáci; ostrov objeven Dánskem, jemuž od r. 1721 patřil. Na záp. G. se prostírá mezi 60—125° z. d. am. ostrovní archipel. Ač tak dalece celý ostrov je znám, přece můžeme počítati s objevením nových ostrovů, neboť ze vzniku souostroví s krajinou k moři skloněnou a oddělenou od Kanady můžeme souditi na tvoření se nových ostrovů. Jak ukazuje krajina kol Hudsonova zálivu, také tak povstaly ostrovy z úžin a pahorkatin; jenom záp. část Baffinovy země, největšího to ostrova, vyznačuje se Cumberlandským pohořím, až 2000 m vys. Četné ledovce, pod nimiž doleji leží holé, kamenité a valounovité útesy. Z ostrovů mimo Baffinovu zemi stojí za zmínku ještě severnější Ellesmerova země. S hluboko vykrojenými fjordy řadí se k nim: Země krále Oskara, Grantova země, Grinelova země, dále jsou to Parryovy ostrovy, Země král. Viktorie a nejzáp. ostrov Bankův. Také na am. a. souostroví jsou domorodí Eskymáci, ale v daleko menším počtu než v Gronsku. Z ostrovních skupin st. světa především dlužno jmenovati Špicberky. Pojítkem mezi nimi a Gronskem je vulkan. ostrov na 71° s. š. Jan Mayen, na němž se pne do výše 2545 m Medvědí vrch, pokrytý ledovcem. Špicberky mají mezi polárními ostrovy zvláštní postavení, poněvadž jejich poloha je nejvhodnější pro civilisaci. Pro své výhodné podmínky jsou každoročně navštěvovány velkým množstvím turistů. Proto také hospodářsky z tohoto ruchu Špicberky hodně těží. Ostrov sám má divoce rozervanou pahorkatou krajinu, rozbrázděnou hluboko vnikajícími fjordy. Zevně se krajina vyznačuje značnou rozmanitostí. Z údolí se zdvihají strmé výčnělky hor, jejichž vrcholy jsou pokryty sněhem a ledem. Nad nimi vévodí Newtonův vrch, vysoký 1730 m. Severových. část, od samotných Špicberků oddělená, není již tak silně rozčleněná, je pokryta ve výšce 600—700 m ledem. Pravým opakem Špicberků jest Země cís. Frant. Jos. Byla později objevena a ještě dnes není obydlena. Jest pro svou odloučenost pravým rájem zvířeny. Země cís. Fr. Jos. skládá se z množství menších ostrovů a ostrůvků, které jsou navzájem spojeny ledovci. Další a. ostrovy jsou v ruské moci. Na j. od Země cís. Fr. Jos. leží Novaja Zemlja, skládající se ze dvou částí na délku za sebou ležících a jest oddělena od pevniny Karským mořem. Dále k sev. postupuje Uralské pohoří, takže sev. bod jižnějšího ostrova dosahuje výše 1058 m. Dále jmenujeme Zemi cara Mikuláše II., ležící na sev. od Čeljuskinova mysu. Novosibiřské ostrovy, které jsou přičleněny k východní Sibiři, byly teprve v pozdější, pravděpodobně ledové době, odděleny od Sibiře. Konečně je to Wrangelův ostrov, položený na 180° s. d. Prozatím nemá žádný z nich většího hospodářského významu. V j. části Nové země jsou usídleni kočovní Samojedi. Mostem

mezi ostrovním světem Arktidy a kulturními krajinami Evropy jest subarktický Island. 3. Podnebí, květena a zvířena. Co nejvíce charakterisuje polární přírodu, jest její podnebí. Po dobu letních měsíců stojí slunce stále v horizontu a v zimě se vůbec neobjeví. Avšak i v létě dopadají sluneční paprsky tak šikmo, že sice krajinu dosti ozařují, za to však málo oteplují. A. ostrovní svět je hlavně na pokraji Polárního moře a poměrně blízko k velkým pevninám zemským, jejichž letní oteplení sdílí jednak v určitých hranicích, takže sev. polární ostrovy mají výhodu proti antarktickým pevninám, jejichž vysoké, ledem pokryté plochy mají mimořádně nízkou temperaturu. Dlouhé, tmavé a studené zimy a jasná, krátká léta jsou hlavními znaky polárního podnebí, v němž vyskytují se ovšem při obrovské rozloze území velké rozdíly. Tak na př. dvě místa v Gronsku, jež jsou od sebe vzdálena jen 8° šířky, vykazují velký rozdíl v teplotě v nejstudenějším zim. měsíci. (Godthaab —10°, Upernivik —24°). Zim. chladna jsou zesilována tím, že chybí oteplující jižní moře, takže zima amer.-arkt. souostroví je studenější než gronská, a v jednotlivých případech klesá na —60° a v nejstudenějším měsíci prům. až na —40° C. Zatím co v Gronsku často, ale ne příliš sněží, — což o jihozáp. části říci se nemůže — jest v am. mnohoostroví suchost vzduchu tak značná, že zde srážky jsou nepatrné a jen věčný sníh na valounech starých kamenitých hor ležící v létě na povrchu taje, ale spodní vrstvy země jsou zmrzlé. Na Špicberky má příznivý vliv teplý Golfský proud, jehož vlny omývají ostrov na záp. straně směrem ke Gronsku. Slunce zde způsobuje, že průměrná teplota v létě je na 70° 30′ s. š. přibližně +5°. Arktická vegetace je krom toho odvislá od jiného činitele, totiž od krátkosti léta. Příhodná doba vegetační je pouze od června do srpna, v kterėžto době svítí slunce jakoby v náhradu nepřetržitě. Stromoví zde vůbec nemá podmínek pro svůj růst, nepočítáme-li malé lesíky zakrslých stromků na j. Gronska. Plochy země jsou pokryty květenou tunder, jež pozůstává většinou z mechů a lišejníků. Jenom na stráních vlivem na jaře tajícího sněhu jest vegetace bujnější a pestřejší. Špicberky mají sotva 120 druhů, Nová Země 200 a Gronsko dokonce 400 druhů flory. Též zvířena, která přizpůsobiti se musí špatnému podnebí, prudkým bouřím a neobyč. nízké temperatuře, má jen několik málo druhů. V silné, huňaté srsti těchto zvířat jest přizpůsobení se drsnému klima velice patrno. Ze ssavců je to sob, jenž žije dodnes v Gronsku ve velikých stádech, tur pižmový, ještě u větší míře než předchozí, bílý zajíc, lední medvěd, polární liška, vlk a lasice. Z ptáků hlavně kajka, sněhule a sova bílá. Některé druhy však nevydrží dobře polární zimu a proto odlétají do teplejších krajin. V moři žijí mroži a tuleni, ale ne v takovém počtu jako v antarkt. násled. častého pronásledování. 4. Objev A. a její popis. Gronsko bylo objeveno r. 983 Normany, Erikem Rudým. Po vymření zde se usídlivších kolonistů Evropa zapomněla na Gronsko úplně, až konečně bylo znovu objeveno r. 1576 Frobisherem. Pevné prozkoumání celého pobřeží stalo se teprve v 19. a 20. století, kdy též staly se pokusy o vniknutí do vnitra zemí. Po prvé podařilo se to roku 1888 Nansenovi. Výpravu do severo-západní části A., která vedla k opětnému objevení Gronska, řídil roku 1587 Davis a snažil se vniknouti do úžiny, která později byla po něm nazvána Davisovou. Baffin se dostal r. 1615 až k vstupu do Smithova zálivu. Tím se končí bezvýsledné pokusy až do začátku 19. st., kdy se přiblížili starému úsilí Ross, Parry, Franklin a jiní, až konečně R. Amundsen 1903—1906 prošel úspěšně sev.-záp. směrem. Od tohoto okamžiku byl ostrov důkladněji prozkoumán, aniž se však může mluviti o zevrubné znalosti této země. Špicberky byly objeveny r. 1596 Holanďany Barentsem, Rijpem a Heemskerkem a byly již v 17. st. cílem četných velrybářských výprav. Od doby polárních výprav na sev. točnu staly se Špicberky důležitým činitelem v dějinách arktického území, zvláště při balonové výpravě Švéda Andrée r. 1896. R. 1894—1897 byla Angličanem Jacksonem objevena Země cís. Fr. Jos. I. Dlouhý čas minul. století převládalo ve světě, který se zajímal o arktická území, mínění, že jest moře kolem sev. točny otevřené a přeplněné zvířenou. Po nezdaru zmíněné již Franklinovy výpravy bylo hlavním cílem prozkoumání moře polárního a dosažení sev. točny. Jako první výpravu vyzbrojenou podle moderních vymožeností můžeme považovati expedici Kaneovu (1856), která měla vlastně za úkol najíti Franklina. Němec Koldewey dospěl sice r. 1868 asi jen 81° 5′ záp. Špicberků, přinesl však s sebou rozsáhlé výtěžky vědecké. 1871 pronikla „Polaris" Američana Halla až k 82° 20′, 1876 angl. expedice s kapitánem Naresem až 83° 20′ 26″, zůstala tedy ještě 740 km vzdálena od cíle. Nares, námahami výpravy úplně vyčerpaný, poslal telegram do Anglie, že severní pól je nedosažitelný. Fritjof Nan-

sen, jemuž se prvnímu podařilo proniknouti, podnikl 1893—1896 velkou polární výpravu s novými nadějemi. Vedl svou „Fram" ledovými krami od Novosibiřských ostrovů do Gronska. Nedošel však svého cíle, avšak dospěl na 86° 14′ k sev. pólu. Cíle sev. pólu konečně došel Američan Rob. Pearry r. 1909. Brzo vznikly pochybnosti o spolehlivosti Američanově, až konečně vyšetřující komise, která sestavena byla na kongresu USA., rozhodla, že skutečně Pearry dospěl k sev. pólu. Přesné prozkoumání sev. pólu a jeho okolí podařilo se teprve v poslední době pomocí letadla (ↄ Byrd) a vzducholodí (ↄ Amundsen, ↄ Nobile) a získány překvapující vědecké výsledky.

Arkwright (ork vrajt) Sir Richard (1732—1796), angl. vynálezce prostého původu z Lancashire. Zaměstnáním pův. holič, A. pracoval záhy v oboru mechan. vynálezů. Podařilo se mu kolem r. 1769 sestrojiti přecí rám, současně schopný přísti větší počet vláken stejného směru. Byl nazván vodním strojem (water-frame). A. užil tohoto pojmenování, poněvadž po prvé při něm využil vodní síly. Při konstruování mu pomáhal hodinář John Kay, z čehož povstaly dlouhotrvající spory o patentní právo, které dílem dopadly pro A. úspěšně, dílem nešťastně. Přesto dovedl A. ze svého stroje prakticky těžiti, ačkoliv s jeho vynálezem nebyli spokojeni ani továrníci ani dělníci, kteří v něm viděli svého škůdce. R. 1786 byl povýšen do stavu šlechtického. Principu jeho stroje užívá se ještě dnes v přádelnickém odvětví.

Arkýř, okny uzavřený výstupek na domovní façádě.

Arland Viktor ps. ↄ Julia Skarlandta.

Arlberg, rak. alpský průsmyk, zároveň zem. hranice mezi Vorarlberkem a Tyroly. Na záp. tekoucí Alfenz vlévá se do Illu a tím spadá do vodní oblasti rýnské, na východ tekoucí Rosanna do Innu (oblast dunajská). Výše průsmyku dosahuje 1802 m n. m. Na a. silnici stojí hospic sv. Kryštofa (dobrý terén pro lyžaře). A. dráha zbudovaná v letech 1880—1884 patří k nejkrásnějším alpským tratím. Dráha projíždí na záp. Klášterním údolím, protíná Alfenzu a jede a. tunelem v délce 10.25 km, jehož nejvyšší bod dosahuje 1311 m nad hlad. moř. Blízko vých. výběžku leží ve výši 1303 m město zimních sportů Sv. Antonín. Pod obdivuhodnou stavbou a. dráhy vypíná se jiná odvážná stavba trisannský viadukt, který překlenuje ve výši 86 m řeku Trisannu spějící z Paznaunského údolí. Na úseku Bludenz-Inšpruk, je poháněna dráha elektrickou energií. Na záp. straně (Bludenz-Langen) má 31‰ stoupání, na vých. straně (Landeck—Sv. Antonín) 26‰.

Arles (árl), severofranc. město na začátku ústí Rhôny, 3 m nad hl. moř. Hl. m. arrondissementu, v depart. Bouches du Rhône, má 31.000 ob. Význačný železn. uzel. K zálivu de Fos vede kanál pro lodi A.—Port de Bouc. A. má dobře zachovaný amfiteátr z řím. dob, větší než proslulý amfiteatr nîmský, pro 25.000 osob. Je zrestaurován a odbývají se v něm býčí zápasy. A. naleziště známé Venuše a., nyní v pařížském Louvru. A. (Arelas, Arelate), za doby řím. dospěla vysokého stupně kult. a hosp., takže byla vedle Marseille nejdůlež. obch. městem franc. sev.-vých. Za středověku bylo A. hlavním městem král. burgundského (Arelat), jež zabíralo celé rhônské údolí a záp. Alpy. Pod panstvím barcelonských hrabat z Provence zkvétalo zde ve 12. a 13. stol. rytířské básnictví troubadourské.

Arlet P. Celestin, * v Hlohově ve Slezsku, člen benedikt. klášt. v Břevnově, 1666 probošt v Rajhradě, kde † 1683. Tiskem vydal: Moc a ctnost kříže sv. arciotce Benedikta, 1680 v Olomouci u Kiliana. Lit.: Jireček.

Arlet Frant. (* 1796 v Praze, † 1863), poštovní rada a ředitel v Praze.

Arleth Louis, vlast. jm. Jindř. Koblic (* 13. VII. 1876 v Praze, † 23. XII. 1910 v Praze), čes. básník. Vydal: Poesie, Písně Mirianiny, prósy: Kniha Osamělého, Zpověď Samarita o Lazaře, Vyvolení hladu a štěstí.

Arlon (něm. Arel, flámsky Aarlen), hl. m. sev. belg. prov. lucemburské, s 12.200 ob., z nichž jest většina Němců. A. leží 416 m vys., nad řekou Lemois, kteráž je pravým přítokem řeky Maasy, v blízkosti lucemburských hranic. A. je důležitým železničním uzlem, do r. 1844 byl pevností. A. jest býv. řím. Arolaunum a bylo r. 1588 vévodou de Guise pobořeno. V provinciálním museu v A. jsou mnohé zajímavé kamenné skulptury z řím. starověku.

Arlt J., mědirytec v Praze. R. 1704 vydal s rytinkami Maria Lustgarten.

Armáda (ze špan.: ozbrojená moc), jest ještě dnes často užívané označení pro „nepřemožitelnou flotillu", jíž král Filip II., španělský, r. 1588 vypravil proti královně anglické Alžbětě, aby přepravila ve Flandřích jsoucí španěl. a. pod vév. z Parmy do Vel. Britanie. A. byla pod velením vévody z Mediny-Sidonie a čítala asi 132 lodí s 21.000 voj. a 8.000 námoř. Na místo svého určení pohybovala se

velmi těžkopádně. Angličané spolčeni s Holanďany pod Justinem Nassavským byli málo připraveni na odpor. Jejich četné lodi byly daleko menší než lodi španělské, avšak měli 17.000 zkušených námořníků a důmyslně vedeni admirálem Howardem, který měl jako podvůdce muže, jakými byli Hawkins, Drake a Frobisher. Těmito byli Španělé neustále zatlačováni, trpěli ještě bouřemi a nepřízní osudu, museli vzdor své udatnosti upustiti od svého cíle a snažili se s velkou částí armády vrátiti se přes Sev. moře do Španělska. Zde padla veliká část loďstva za oběť bouř. orkánům, takže konečně polovina loďstva poznenáhla vrátila se do vlasti. Na památku této světodějné události byly raženy v Anglii známé pamětní mince s nápisem „Aflavit Deus et dissipati sunt" (Zahřměl Bůh a oni rozprášeni jsou). Vyslání a-y mělo účel podobný jako křížová výprava: triumf katolicismu nad vzrůstajícím protestantismem, a současně upevniti znovu světovou nadvládu špan.-habsburskou. Nezdar této výpravy znamenal počátek námořního panství a světové nadvlády Anglie a zánik moci španělské. Tak také byla tato událost posuzována současníky.

Armáda, ⌕ vojsko.

Armáda Spásy, nepolit. nábož. sdružení, založené v Anglii r. 1865 Williamem Boothem. Sdružení bylo v r. 1878 vojensky organisováno; má svého generála, štáb, důstojníky a prosté vojáky bez rozdílu pohlaví. A. S. koná veřejná shromáždění na ulicích i ve svých místnostech, aby získala co nejvíce lidí křesťanskému životu; koná sociální práci, staví domovy pro propuštěné vězně, padlé dívky, bojuje proti alkoholismu, pracuje mezi mládeží a snaží se získati nové pracovníky. Po smrti W. Bootha se stal generálem jeho syn Bramwell. Severoamer. větev se r. 1896 osamostatnila jako Volunteers of America; totéž učinila i německá odbočka pod jménem Freiwilligenmission. Podle stat. z r. 1922 pracuje A. S. v 73 zemích; je rozdělena na 12.221 odboček a stanic; organis. důstojníků a kadetů má 25.217, neorganis. místních pomocníků 74.469; 83 časopisů. Vydržuje 1286 sociálních ústavů. V RČS. působí od r. 1919. Prvním velitelem byl tu Švéd K. Larson.

Armagh (armà), severoirské m. a hrabství. A. leží na sev.-vých. prov. Ulster. 1326 km² se 125.000 ob. Hl. m. A. na řece Callanu vyniká průmyslem lnářským. Má 7.500 ob.

Armaňakové (les Armagnacs), vojsko složené z obyvatel krajiny armaňacké (gaskoňské, nynější dep. Gers) a válčící pod svým vévodou Bernardem VII. od 1410 do 1435 proti vévodovi burgundskému. Potom na žádost něm. cís. Friedricha III. poslal franc. král Karel VII. tyto tlupy proti Švýcarům. V bitvě u sv. Jakuba blíže Basileje dne 26. VIII. 1444 byli po celodenním boji Armaňakové poraženi, ač jich bylo 20.000 proti 1.600 Švýcarů. Zbylí uprchlíci barbarsky plenili ve Švýcarech, Alsasku, Švábsku a Falci, kdež až podnes jejich jméno znamená „vyděrač" nebo „nesmiřitelný nepřítel".

Armanspera, hrabě Josef Ludvík z A. (1787—1853), liberální bavorský státník, který si získal veliké zásluhy prováděním svého finanč. systému. V letech 1832 až 1837 hrál vynik. úlohu v řecké vládě, když byl bavorský princ Otto zvolen řeckým králem.

Armatolové, obyvatelé Armatolie v sev. hornaté části Řecka. Osvobozovacích válek se zúčastnili 12.000 muži. Dodnes slavní jejich hrdinové jsou Jiří Karaishakis a Markos Botsaris.

Armatura, úhrnný název všech částí nějakého stroje (parního kotle), nebo technického zařízení (vodovodu a p.). Ve fysice armatura čili kotva magnetická znamená spojku z měkkého železa, spojující oba póly magnetu a tím působící, že se intensita magnetická neseslabuje. V elektrotechnice armatura značí induktor v magnet. poli položený.

Armavir, ruské m. o 65.000 ob. na Kavkaze, blíže ústí řeky Urup v Kubánsku. Železniční křižovatka. Petrolejové prameny.

Arménie, země v Přední Asii, sousedící na sev. s Kavkazem řekami Rion a Kura, na jihu se Syrií a Arabií, na záp. zabíhá do vnitra Malé Asie, na vých. do Iranu, takže mezi A., Malou Asií a Iranem není určitých přírodních hranic. Útvar půdy: A. tvoří přechod z Malé Asie do Iranu a jest vyplněna mohutnými horstvy. Horské řetězy, pronikající od jz. z Kappadocie splývají s horstvy iranskými na jihových. Nejzápad. z perských horstev Zagros pokračuje v A. pode jménem arménského Zagrosu č. Tauru a na sev. přechází v maloasijský Taurus. Dále na sev. jsou horské útvary složitější. Jsou to veliké a četné shluky horské (s jichž boků splývaly po věky ohromné masy lávy), mezi nimiž sedí kuželové sopky, celek pak tvoří širé vysoké planiny, charakteristický to útvar střední A. Sev. část A. vyplňuje horský řetěz, zvaný Antikavkaz, a přerývaný horský řetěz (přerůz. jmen) podél Černého moře na záp. Také tu je patrno splývání s horskými řetězy maloasijskými a iránskými. Střední část A., zmíněná již vysoká pla-

nina na lávovém podkladě, je rozdělena horstvem, z něhož vyniká vysoko Ararat (5.211 m), na s. a j. díl. A. sopky nejsou již činné; ale plyny, vyvěrající stále z jejich kráterů, horké prameny a občasná zemětřesení svědčí o mohutných a stálých proměnách kůry zemské. Z těchto býv. sopek nejvyšší jsou dvě: Ararat a Alagoes. Horské planiny jsou vysoké od 1.000 m do 2.000 m. Řeky a jezera: A. pro svou vysokou polohu je územím vod, odtékajících jinam. Nejméně vod má s.-vých.: jen menší řeky tekou do Černého moře. Na s. a na v. hlavní toky, Aras a Kura, odvádějí vody do Kaspického moře. Na západě Tigris a Eufrat tekou směrem záp., až teprve pod A. obracejí se k j., k zálivu Perskému. Údolí řek jsou hluboko vsáklá do půdy lávové nebo vápencové. Některé části A. jsou vůbec bez řek. Sopečným působením vznikla jezera, která sbírají do sebe vody s okolních hor: jezero Wan (ve výši 1718 m), Urmia (1222 m, devětkrát větší než jezero Bodamské), Gokča čili Sewanga (1934 m) a na s. Čaldyr (1988 m). Jezero Urmia, jakožto nejstarší, je silně slané, Gokča má sladkou vodu. Podnebí, vegetace: Středoarménské pohoří je hranicí mezi sev. a j. A. Na jih od něho jsou vysoké teploty orientální, ovšem v létě. Noci však i na jihu A. jsou citelně chladné pro vysokou polohu. Zimy jsou neobyčejně studené, bohaté na sníh, takže ještě v květnu jsou průsmyky neschůdné. Deště nejsou vydatné a horstvo nedá jim proniknouti do středu země. Jen u Kaspického moře jsou vydatné letní deště a bohatá subtropická lesní vegetace. V celé A. jest asi 40% úrodné půdy, pokryté na svazích hor rozsáhlými lesy, v údolích pak jsou i pole, udržovaná umělým zavodňováním. As 55% země jest stepí. Obyvatelstvo: A. má asi 3½ až 4½ mil. ob. Hustota obyv. je 10 na 1 km². Vedle A. a Kurdů (o nichž viz níže) jsou tam Turci, Tataři, Rusové, Gruzinci, Čerkesi, Peršané a j., mimo to rozptýleně žijí tam i nečetní Židé, Řekové a cikáni. A. svým jazykem tvoří zvl. větev indoevropského kmene, svým plemenem však jsou již smíšeni s Turky, Iránci, Kavkazany a syrskými Semity. Vnější znaky a. národa jsou: vysoká, krátká lebka, veliký, ohnutý nos, tmavé oči a vlasy. A. jsou inteligentní, mají zvl. vynikající jazykové nadání, pročež často slouží na Východě za tlumočníky. Jejich obchodní zběhlost, spojená se lstivou bezohledností, zjednala jim v celém území Středozemního moře pověst obratných, prohnaných obchodníků a nenávist postižených. Ve vlasti jsou pilnými rolníky; od 4. stol. jsou křesťany, žijí velmi prostě, bez potřeb, jako žili ve starověku. Ve svých vesnicích bydlí v hliněných chýších neb i v jeskyních. Vedle nich bydlí v zemi Kurdové, přišlí z Iranu, mohamedáni, kočovníci. Hospodářské a zvláště náboženské rozdíly učinily z nich, tak jako i z Turků, zavilé nepřátele A. Toto nepřátelství se vybilo v častých řežích ubohých Arménů, masakrovaných bez milosti. Proto také A. se silně stěhují do Sev. i Jižní Ameriky a do celé východní oblasti Středozemního moře. V jv. Anatolii jsou celé župy osídl. a. sedláky. Jejich schopnost a soudržnost, kterou k sobě lnou, způsobuje, že v cizině mají větší životní úspěchy než ve vlasti. Místo turbanu nosí A. vysokou kožešinovou čepici, jinak nosí kroj turecký. Ženy chodí venku zahaleny závojem. V úrodných krajích lesy prospívají užitkovým dřívím, žaludy atd., v údolích daří se víno, ovoce, bavlna, pšenice, moruše, len, tabák. Na stepích chovají se z dobytka zvl. ovce, z jichž kůže a vlny dělají se koberce. V horách těží se, ale jen menší měrou, nerosty: měď, olovo, železo, kamenec, sůl a j. Vedle rolnictví, dobytkářství a skrovného průmyslu prospívá i obch. styk, vinoucí se od Persie k Černému moři prastarými obch. cestami do Trapezuntu i jinam. Strategické dráhy, vystavěné od Rusů, změnily málo na těchto obch. cestách, naplněných ještě dnes karavanami mezků a velbloudů. Z měst jsou nejdůležitější: Erzerum (pevnost na záp.), Erivan a Kars (na s.), Diarbekir (na j.) a Taebris (na vých., středisko perského kobercového průmyslu), konečně Urmia a Wan u jezer téhož jména. Dějiny: Staří Babyloňané nazývali A. Guttium nebo Kuti. A. byla pod vlivem babylonské kultury, byla již sjednocena, měla své krále. Později bojovali na arm. půdě Asyřané s Hettity, jichž země sluly: Nairi, Kirchi, Chubuškia, Mussassir, Man, Urarthu. Zvláště země Urarthu, která ležela při jezeře Wan, byla předmětem častých bojů. Její hl. m. slulo Čuspa, dnešní Wan. Aby došel podpory proti vnikajícím indoevrop. kmenům, podrobil se kolem roku 650 př. Kr. poslední král z Urarthu Asyřanům. Přesto se však neubránil. Ze splynutí dosavadních obyvatel s nově vniklými Indoevropany vznikli A. Kolem r. 550 př. Kr. upadla A. do rukou Peršanů. Stupeň poddanství byl v různých dobách různý, někdy byla země úplně neodvislá. Výpravami Alexandra Vel. zůstala země nedotčena a zachovala si svou neodvislost i za vlády diadochů vůči Seleukovcům. R. 83 př. Kr. dobyl říše Seleukovců, seslabené Parthy, král arménský Tigranes. Ale velmocen-

ské snahy tyto skončily, když ještě týž Tigranes podlehl r. 69 řím. podkonsulovi Lukullovi a poddal se Pompéjovi. V dalších staletích byla A., rozdrobená vnějšími nepřáteli i vnitřními sváry, dějištěm bojů mezi Římany a Parthy. Potom se pokoušeli Iránci podrobiti A. aspoň svému kult. vlivu, rozšiřujíce náboženské učení Zarathustrovo. Hlavní zbraní proti tomuto vlivu bylo národní vědomí a mimo to i křesťanské učení, které se stalo státním náboženstvím kolem r. 300 p. Kr. Politická závislost na východořímské říši a na Iranu zůstala. Když pak hordy seldžuckých Turků A. táhly, zemi pustošily a Byzanc ohrožovaly, byl kulturní rozkvět A. zničen (v polovici 9. stol.). Některé a. dynastie udržely se ještě jako vasalské státy byzantské říše, jiné části byly spojeny v t. zv. maloas. království. To bylo na půdě Kilikie, která během seldžuckých nájezdů byla osazena vystěhovalci. Ale nová vlast měla tu společnou vlastnost se starou vlastí, že byla průchodní zemí všem možným dobyvatelům: Byzantinci, Křižáci, ikonští sultánové i Egypťané ohrožovali její existenci, až roku 1375 dobyli jí egyptští Mameluci. Turkmenskými vpády byly postiženy obě části A., až r. 1514 celé území připadlo tureckému sultánu Selimovi I. Staleté utrpení vtisklo svůj ráz národní povaze Arménů. Zůstala u nich vzpomínka na skvělé doby sjednocené vlasti, ale také duch záporu a politické kolísavosti, která v době dalších válek mezi Rusy, Turky a Peršany byla otevřena každému cizímu vlivu. Již Kateřina II. slibovala r. 1768 A. znovuzřízení jejich státu. Mírové smlouvy z r. 1828, 1829 a 1878 posunuly ruskou velmoc až za město Kars před brány Erzerumu. Vedle tohoto cizího ruského vlivu vlastenci arménští nesli těžce ubíjení svého lidu od Turků a Kurdů. Turecko pod Abdul Hamidem (1876—1909) snažilo se doslova vyhubiti A., jakožto živel nábožensky a národopisně úplně cizí. Tureckému vojsku při těchto masakrech bezbranných A. pomáhali zfanatisovaní Kurdové. Počet pobitých A. jen v září 1896 odhaduje se na 80.000 až 150.000. Vzdělaná Evropa, otřásajíc se hrůzou, zakročovala svými diplomaty, ale veškeré úsilí rozbíjelo se o žárlivou nesvornost jednotlivých evrop. států. Sultán plýtval vůči nim sliby, z nichž slova nikdy nesplnil. Ve světové válce podařilo se Rusům r. 1916 dobýti Erzerumu. Avšak zhroucení Ruska r. 1917 a zhroucení Turecka r. 1918 změnilo situaci. Mírem sèvreským byla A. prohlášena samostatnou. Ale Turecko neuznalo míru, vzalo si mocí velkou část A., a tak zůstalo vše, jak bylo, jenže Turci pošinuli své hranice přes Kars na východ a Rusové utvořili ze svého území „samostatnou" sovětskou republiku s hlav. m. Erivanem. A. sami ve světové válce hrozně utrpěli hromadnými řežemi v l. 1914—1915 a deportacemi do horní Mezopotamie. Jest otázkou budoucnosti, jak se zotaví tento těžce zkoušený národ z ran světové války, která pro něj znamená největší úbytek sil v jeho dějinách.

Arménská církev. Kolem r. 300 přestoupením a. krále Tridata na novou víru stalo se křesťanství nábož. státním. Sv. Řehoř (odtud název církve gregoriánské) byl jejich věrozvěstcem. Arménská církev odloučila se ve 4. a 5. st. od římské. Příčinou odluky bylo různé pojetí víry. Úsilí o nové sjednocení s Římem mělo první úspěch teprve v 15. stol., kdy malá část národa arménského po koncilu florentském (r. 1439) byla získána pro sjednocení. Hlavní zásluhu o připojení Arménů ke kultuře evropské má Mechitar da Pietro (1676—1749), založiv nový mniš. řád, který se stará o missie a vydávání klasických spisů v arménské řeči. Vedle těchto sjednocených Arménů a vedle státní arm. církve utvořily se na poč. 19. st. i první evang. církve působením anglické biblické společnosti. Missionáři angličtí, američtí, ruští, ba i němečtí působili tu, ale s nevelkým výsledkem. Vedením arm. státní církve je pověřen patriarcha čili katholikos v osadě Ečmiadzin u Erivanu.

Armentières, franc. město v dep. du Nord, arrond. Lille. Má 15.000 ob. Středisko tkalcovského průmyslu v sever. Francii. 9. až 18. dubna 1918 padlo do rukou Němců, kteří je zase však 2. října 1918 vyklidili.

Armeria vulgaris.

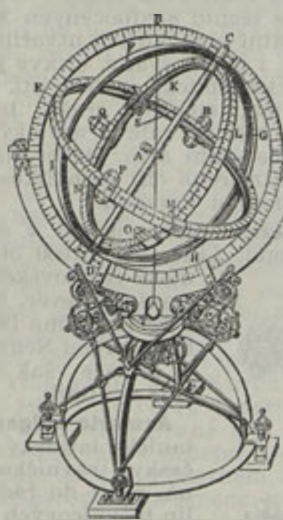
Armeria vulgaris (botanický latinský název), česky trávnička obecná, patří do řádu rostlin trávnicových (plumbagineae). Má listy čárkovité, květy bledě růžové. Lodyha jednoduchá, přímá, stvolovitá, nese na konci kulovitý shluk kvítků. Koruny kvítků mají po 5 plátcích, po 5 tyčinkách a po 5 čnělkách. Plod je nepukavý, jednosemenný. Roste na travnatých místech a na písčitých březích stř. i j.

Evropy a v s. Africe. Lemují se jí v zahradách záhony.

Armfelt (finská šlecht. rodina), 1. Karel Gustav sv. pán z A. (1666—1736), švédský vojevůdce, válčil ve Finsku, Rusku a Norsku. 2. Karel z A. (1724—1792), syn před., švéd. generál, odsouzen pro anjalavské spiknutí na smrt, zemřel ve vazbě. 3. Gustav Moric hr. z A. (1757—1814) odešel do Ruska, jsa protivníkem Bernadottovým, v roce 1811 a měl vliv na cara Alexandra I., jehož používal ve prospěch Finska. 4. Alexander hr. z A., syn před. (1794—1876), vlivný finský státník.

Armida, hrdinska eposu „Osvobozený Jerusalem" od T. Tassa. Svým půvabem okouzlila statečného křesťana Rinalda. Tato episoda lásky mezi lstivou, krásnou Maurkou a okouzleným rytířem byla zhudebněna 1777 Gluckem a později znovu Rossinim a naším Dvořákem v podobě opery. Jméno Armidy stalo se synonymem žen, svou krásou rychle okouzlujících.

Armillární sféry, též armilly nebo astrolabium zvané, je starý nástroj hvězdářský, představující astronom. vesmír

Armillární sféry.

několika pohyblivými kruhy. Hvězdáři ve starověku i ve středověku až po Tychona Brahe užívali tohoto nástroje, aby určili postavení nebeských těles. Dnes se ho již pro nepřesnost nepoužívá a slouží jen při školním vyučování k znázornění pojmů sférické trigonometrie a astronomie. Při pozorování a určování polohy hvězd užívá se od 17. st. místo něho theodolithu a sextantu.

Armin F. ps. ᗢ Fr. Herrmana.

Arminiáni, přívrženci protest. holandského teologa Jacoba Arminia, profesora v Leydenu (1560—1609). Tato holandská sekta zavrhuje Kalvínův názor o bezpodmínečném předurčení. Protivníkem jejich byl Gomer (Gomar) z Leydenu. Na synodě dordrechtské (1618—1619) byli arminiáni z protestantské církve vyobcováni a teprve později od r. 1636 trpěni jako samostatná církev. Jejich učení podnes má silný vliv na protest. církve.

Arminius (v Palečku) ps. ᗢ Ign. Herrmanna.

Arminius, kníže germán. kmene Cherusků (* r. 18 př. Kr., zabit r. 19 po Kr.). V r. 1—6 po Kr. byl se svým bratrem Flavem v Římě a konal tam voj. službu. Tam pojal plán, osvoboditi svou vlast, Germanii od panství zpupného Říma. Římané tehdy již pronikli od Rýna až po Labe a Sálu a císař Augustus uložil vojevůdci Varovi za úkol, zorganisovati zemi mezi Rýnem a Labem jako římskou provincii. Římské vojsko sídlilo na tomto území pouze v létě, ale v zimě se soustřeďovalo kol Rýna. Na území byli již vlastními pány římští kupci, soudci, vojáci. Varus viděl v Arminiovi spolehlivého přívržence a nepozoroval, jak tento zatím tajně sjednotil kmeny v dolní a střední Germanii. Když pak Varus v r. 9 po Kr. na začátku září chtěl se ze svého letního tábora na střední Veseře vrátiti k Rýnu, vylákal ho Arminius do Teutoburského lesa (dnešního Osning), tam v neschůdné krajině jej přepadl a v třídenní bitvě zvítězil. Tři legie i s pomocnými sbory a jízdou (asi 20.000 mužů) nalezly zde smrt a Varus probodl se vlastním mečem. Po této katastrofě Římané stáhli se na Rýn. Ale Germáni pro svoji nesvornost nedovedli využíti svého vítězství. Po smrti Augustově (r. 14 po Kr.) počal jeho příbuzný Germanicus znovu bojovati proti Germánům. Osvobodil Segesta, tchána Arminiova, obleženého svým zetěm, a zajal Thusneldu, choť Arminiovu. Tento přísahal pomstu Germanikovi. Na louce Idisia, sev.-vých. od nynějšího města Minden, byly svedeny dvě krvavé, ale nerozhodné bitvy. Přesto Germanicus se pokládal za vítěze. Obě tyto bitvy byly daleko krvavější, než bitva Varova: bojovalo v nich 80.000 Římanů. Germanicus stáhl se opět za Rýn a byl v zimě r. 16—17 po Kr. císařem Tiberiem odvolán do Říma. Od té doby Římané nepodnikli již žádné výpravy proti Arminiovi. Tento však se chystal do války proti Marobudovi, germán. knížeti, který, jako přítel Římanů, nečinně přihlížel k osvobozujícím válkám Arminio-

vým. Říše Marobudova sahala od Dánska až po Ilyrii, střediskem jejím byly dnešní Čechy. Od Marobuda odpadla veliká část poddaných: Semnoni, Gothoni a Langobardi, a přešla k Arminiovi. Zato však strýc a protivník Arminiův, Inguiomer, se svými přívrženci přešel k Marobudovi. Na lipské rovině došlo v r. 17 k velké bitvě, vojensky nerozhodné, ale politicky nepříznivé pro Marobuda, od kteréhož totiž mnoho poddaných odpadlo. Marobud byl dokonce od Gothonů vyhnán ze své říše a hledal útočiště u Římanů. Odešel do Ravenny, kde později zemřel. V říši Arminiově vládla však i nadále nesvornost. Návodem svých příbuzných byl r. 19 po Kr. Arminius zabit. Po smrti byl oslavován mnohými písněmi. I jeho nepřátelé, Římané, mluvili o něm s úctou. Tacitus nazývá jej osvoboditelem Germanie.

Armiński Frant. (1789—1848), znamenitý polský astronom. Studoval pod vedením Štěpána Araga a Delambréa v Paříži, kdež si dobyl velikého uznání pro svoji vědeckou práci a svoje schopnosti. Nějaký čas dlel také v Anglii. Od r. 1816 působil jako prof. university ve Varšavě a přednášel astronomii a matematiku. Za těžkých poměrů založil ve Varšavě astronomickou observatoř, která byla konečně r. 1825 zorganisována a postavena na vědeckou úroveň. Do své smrti byl jejím ředitelem. Svoje práce publikoval hl. v ročnících varšavského Towarzystva Przyjaciół nauk.

Armit, umělá ohnivzdorná hmota stavební, vyrobená ze sádrovce, obsahujícího kamenec, a roztoku klihu. Politurou a účelným procesem vyráběcím dá se docíliti u této umělé hmoty vysokého lesku.

Armolušić, Jakov, chorv. básn. v XVII. stol. Hl. dílo „Slava ženska". je psáno čakavštinou.

Arnau, ⚲ Hostinné.

Arnauld (Arnó) Antoine (1612—1694), syn franc. právníka, vynikající teolog a nepřítel Jesuitů, který obhajoval stanovisko jansenistů a jejich hlavního ústavu Port-Royal proti panujícímu katol. mínění a byl nucen r. 1679 utéci do Belgie. Jeho sestra Angélique (1591—1661) byla slavnou abatyší kláštera v Port-Royal.

Arnault (arnó) Antoine Vincent (1766 až 1834), franc. básník a spis. Napsal: Marius à Minturnes 1791, Blanche et Moncassin 1798, Germanicus 1816, Fables 1813, Souvenirs d'un sexagénaire 1833, Vie politique et militaire de Napoleon 1822. Sebr. spisy vyšly 1824—27. Syn jeho L u c i e n (1787—1863) pokusil se na poli tragedie. Dramata jeho vyšla 1865.

Arnauti v Turecku a v Řecku, obvyklý název pro Albánce.

Arndt Ernst Moritz (* 1769 na Rujaně v osadě Grosz-Schoritz, † 1860 v Bonnu). Studoval dějiny a teologii v Greifswaldu a v Jeně, potom byl učitelem a cestoval v l. 1798—99 po Rakousku, Italii, Francii, Belgii a Německu. Jmenován pak prof. dějin v Greifswaldu. Když Napoleon po bitvě u Jeny obsazoval Německo, uprchl Arndt do Švédska, ale vrátil se roku 1809 do Berlína, ač byl naň vydán franc. zatykač. V letech 1809—1812 svou ohnivou výmluvností budil odhodlání k osvobozujícímu boji proti Francii u Němců v Berlíně, Vratislavi a v Praze. Také v Petrohradě tehdy byl. Roku 1818 jmenován prof. dějin v Bonnu. Jeho druhou chotí stala se sestra Schleiermacherova Anna. Ale již r. 1819 byl přísně vyšetřován pro své svobodomyslné názory. Ač se mu nic nedokázalo, byl zbaven svého úřadu, což těžce nesl. Teprve roku 1840 za vlády Friedricha Viléma IV. byl reaktivován. V r. 1848 byl členem frankfurtského parlamentu. Jeho literární činnost byla velmi rozsáhlá. Jeho spisy možno rozděliti na čtyři skupiny: 1. ryze vědecké. Sem náleží Pokus o dějiny nevolnictví v Pomořansku a na Rujaně, kterýžto spis měl za následek zrušení nevolnictví v těchto územích, tehdy švédských. Cesty po Německu, Uhrách, Italii a Francii, 4 sv. 2. Spisy politicko-agitační: Duch doby, kde prorocky líčí budoucnost Německa a s bezohlednou otevřeností ukazuje na chyby Němců. Především bičuje společenské lži. Plamennými slovy povzbuzuje německý národ ke svornosti a lásce k vlasti. Nynější pokolení německé je prý bídné, provinilé, bezduché, slabošské, příliš chytrácké pro život vezdejší a zbabělé pro život posmrtný. Pro tento spis měl souboj s jedním důstojníkem, který jej postřelil. Další spisy: Katechismus německé zemské obrany, Rýn německou řekou, ale ne hranicí německou!, Pruské vojsko a pruský lid, O budoucích ústavách v Německu. 3. Autobiografické spisy: Pohádky a vzpomínky z mládí, Zpráva o mém životě, Vzpomínky z mého vnějšího života, Listy vzpomínek. Nejcennější jsou: Mé cesty se svob. pánem H. K. Fr. Steinem (líčí zde svoji cestu do Petrohradu a dobu osvobozenských válek; pro svou svobodomyslnost, zde projevenou, byl odsouzen i do žaláře). 4. Básnické spisy: Písně pro Němce (1813), Válečné písně (1815). Najdeme tu písně, i podnes v Německu známé. Zajímavo je, že Arndt, ač byl jakožto rodilý Pomořan švédským příslušníkem, působil svým nadšením

pro Bedřicha II. na celé Německo. Od r. 1909 je ve Friedersdorfu u Bonnu Arndtovo museum.

Arndt Johann (1555—1621), něm. nábož. spisovatel. Překl. do češtiny: Naučení z písma (1723), Rajská zahrádka (M. Bél 1720), Kázaní (Mich. Institoris 1776).

Arnebych ps. ☌ Lad. Matuše.

Arneth Josef Calasanza, rytíř (1781 až 1863), znamenitý vídeňský numismatik. Syn jeho Alfred A. (1819—1897), jeden z nejlepších rakouských historiků, zároveň činný v životě politickém; zasedal r. 1848—1849 na sněmu frankfurtském a r. 1879 stal se presidentem víd. Akademie věd. Slávu založilo mu především jeho monumentální dílo o Marii Terezii, (10 svazků 1863—1879). Mezi jiným napsal též monografii Evžena Savoyského (1858) a paměti Aus meinem Leben (1891—2).

Arnhem (Arnheim), hl. m. prov. Geldernské v Holandsku. Čítá 74.000 ob.

Arnica, č. prha, horská rostlina z čel. složnokvětých s velkými, žlutými úbory. Celkem vzác. rostlina. Důlež. v lidov. lékařství. A. montana — prha chlumní nebo arnika.

Arnica montana.

Arnim Jan Jiří (1581 až 1641), něm. cís. generál ve 30leté válce.

Arnim Ludvík Achim von (1781—1831), vynikající hlava mladší „romantické školy" německé, zvl. známý svojí třísvazkovou sbírkou něm. nár. písní Des Knaben Wunderhorn (vyd. 1806—1808), jež vydal se svým švakr. a přít. Klementem Brentanem v Heidelberku. Jeho vlastní díla obsahují 22 svazků, mezi nimi román Strážci koruny.

Arnim Anna Elisabeth von (1785 až 1859), choť předešlého, známá pode jménem Bettina von A., sestra básníka Brentana. Bettina patřila ke Goethovu kruhu ve Frankfurtě n. M. a svojí blouznivou, vnímavou a pro umění nadšenou osobností hrála vynikající úlohu v duševním životě tehdejšího Německa. Z jejích spisů (11 sv.) nejznámější: Goethes Briefwechsel mit einem Kinde (1835).

Arno (lat. Arnus), po Tibeře největší řeka ve stř. Italii. Pramení na úpatí Monte Falterona v etruských Apeninách. Jeho pramen (capo d'Arno) jest opěván již Dantem. Teče na jih do roviny Arezzo, kde se odděluje od Arna průplav Chiana, spojující Arno s Tiberou. Arno pak teče k severu. Vých. od Florencie u Pontassieve ústí do něho řeka Sieve. A. protéká Florencií a proráží horský řetěz Monte Albano u Monte Cupo, kde od j. vtéká do něho Pesa. Ústí Arno bylo velmi nezdravé (Pisa la morte), ale je nyní odvodněno. Jinak je rovina řeky Arna chráněná apuanskými Alpami a etruskými Apeninami, krásná jako Rivièra. Její střední část, horami chráněná, tvoří úrodnou rovinu florentskou (předhist. jezero). Horní údolí Arna, Casentino, opěval pro krásu již Dante a Milton a jsou tam podnes krásné zalesněné svahy. Ústí Arna je stále víc a více zanášeno pískem, takže Pisa, býv. námořní město, je dnes 11 km od břehu vzdálena a je mrtvým městem, jehož hospodářskou úlohu převzalo Livorno.

Arnold z Brescia (Brešie) (1100—1155), byl v době vzrůstu světské moci papežské jejím vášnivým odpůrcem, hlásaje ideál asketismu a chudoby. Byl žákem Abélardovým a ve sporech císaře s papežem stál na straně onoho. Nejsa však dosti chráněn Bedřichem Rudovousem, upadl do zajetí papeže Hadriana IV., r. 1155 upálen a jeho popel vržen do Tibery.

Arnold Sir Edwin (1832—1904), angl. básník, jazykozpytec a novinář. Skladatel úspěšné básně The Light of Asia (1879), poet. vylíčení života a nauky Buddhovy. Přel.: Světlo Asie (Prachař) 1906, 1910. Nový překlad J. Davida vyšel 1924.

Arnold Emanuel (* 1801, † 1869), čes. žurnalista a radik. politik.

Arnold Frant., nar. v Brně a zemř. tamtéž v mladém věku 29. X. 1790. Byl žákem J. Freye a stud. na ak. umění ve Vídni. Osvědčil se jako malíř a rytec. Mimo jiné vyryl podobiznu Chodowieckiho.

Arnold z Dobroslavína, Jan, knihtiskař v Litomyšli a v Praze. † 1687. Syn jeho Karel vedl tiskárnu dále. Knihy tam tištěné nepřesahují r. 1714.

Arnold Giuro, dr., vědec a bás. chorv. (* 24. IV. 1854); studoval v Záhřebě a po ukončení studií vyučoval na gymnasiu (1879—1889). R. 1894 stal se profesorem pedag. na záhřeb. univ.; v l. 1904 až 1909 byl předs. Matice Hrvatské. Doktorská disertace z oboru pedag. (1870), Etika i povijest; několik jeho prací z oboru psychol. a filos. kultury bylo uveřejněno v listech: Rad Jugosl. Akad. Nauk a Glas Matice Hrvatske. Je básnicky činným od začátku let 1870 až do naší doby. Matice Hrvatska vydala 1923 jeho sebrané básně: Izabrane pjesme.

Arnold Jan, * 1733 v Jaroměři. Učil se u Rentze a žil pak jako mědirytec v Praze v l. 1763—74. Ryl obrazy svatých.

Arnold Jan (* 1785, † 1872), čes. kněz a spoluzakl. Měšť. Besedy.

Arnold Tobiáš (1597—1645), jesuita a spisov. český. Napsal: Duchovní schránka (1657).

Arnold Vavřinec, malíř v Praze v let. 1617—28.

Arnolfo di Cambio (1232—1302), stavitel a sochař, který na konci 13. století vystavěl kostel Santa Croce a palác signorií ve Florencii.

Arnolt (-ld, -ldt) Jan, kniht. č., z Lehensteinu či Lehnice, proto Lehnický zv., vyrostl v Jaroměři, kde se naučil česky. R. 1619 byl faktorem v tiskárně Martina Kleinvechtera v Hradci Král., potom jejím majitelem. Zde se mu narodil syn Jan, zv. proto Hradecký, jenž se oženil r. 1653 s Dorotou, vdovou po litomyšlském tiskaři Mat. Václ. Březinovi, a rozvinul v Litomyšli značnou činnost, těše se podpoře kanovníka Pešiny, jehož přízní získal erb s přídomkem „z Dobroslavína“ (1668). Na jeho popud přesídlil r. 1669 do Prahy. kde si zařídil novou tiskárnu na Malé straně v Krokevní ul. pod Zámeckými schody v domě „U bílé lilie“ (odtud jeho kniht. značka), ponechávaje si do r. 1676 i tisk. litomyšlskou; t. r. prodal ji Dan. Kamenickému. V Praze měl i knihkupecký krám. Oženil se tu po druhé s dcerou tiskaře Jiříka Šípaře, kdysi „dvorského“ tiskaře a získal tak po smrti její matky, provdané za tiskaře Urb. Balt. Goliáše, r. 1679 novou tiskárnu na St. městě Pr. v Železné ul. v domě „U tří lvů“; tiskl v obou tiskárnách, nazývaje malostranskou „větší“ tiskárnou. Vdova jeho Kateřina prodala ji pak se svolením praž. magistrátu bratřím Sinapim do Brna, kde se stala základem první nové tiskárny brněnské v 2. pol. 17. stol. A. získal r. 1672 proti vůli tiskařky Ludm. Sedlčanské ml. výsadu na vydávání německých novin a r. 1673 na vydávání kalendářů, zároveň s povolením, že smí prodávati knihy po všech dědičných zemích a dáti je také skrze jiné roznášeti. Tiskl významná díla v řeči české, něm., lat., italské a měl i řecké písmo. Pro svou pánovitou a lakotnou povahu dostal se do sporů se svou čeládkou, s knihtiskaři (se Sedlčanskou a jejím synem Michálkem, s příbuz. Goliášem a s Kat. Černochovou) a s mědirytcem D. Vusínem. Po jeho smrti (1686) vedla tiskárnu jeho vdova Kateřina a po ní literárně vzdělaný mladičký druhý syn Karel Ferdinand, jenž se stal 1690 „katolické milosti dvorským knihtiskařem“ a dostal po úmrtí tisk. Michálka (1689) znovu výsadu na tisk něm. novin, které vydával později pod názv. „Prager Postzeitungen“. Později věnovala se tiskárna arnoltovská hlavně tisku úředních vyhlášek, patentů, zákonů, sněmů, kalendářů a j., a její majitel, primátor Menš. města Pražského, věnoval se stále více různým světským úřadům, takže vedle něho vyrůstala tiskárna Karla Frant. Rosenmüllera, otce i syna, jež převzala ponenáhlu skoro všecky větší zakázky dvorského knihtiskaře, mezi nimi i vydávání českých a německých novin a sněmů. Svým vlivn. vystoupením zmařil Arnolt vydávání Pražského Deníku, jenž měl od r. 1714 v Praze vycházeti. R. 1740 zaměstnával pouze 3 síly. Tiskárna jeho zanikla ještě před jeho smrtí († 1749).

Arnosti K., ps. ↷ Arnošta Krause.

Arnošt z Pardubic. Narozen někdy v l. 1305—10 v Kladsku, kde byl jeho otec purkrabím (podle nových výzkumů prof. J. V. Šimáka). Rod jeho ujal se pak držení statku pardubického, po němž se Arnošt zve. Studoval na italských universitách, kde poznal tehd. oprav. směry v církvi. Vrátiv se do vlasti, dosáhl vysokých hodností církevních a stal se po smrti biskupa pražského Jana z Dražic jeho nástupcem. Když bylo r. 1344 biskupství pražské vymaněno z područí arcibiskupství mohučského, do jehož církevní pravomoci Čechy patřily, stává se prvým pražským arcibiskupem. Byl důvěrným přítelem krále Karla I., kterého provázíval na jeho cestách po cizině a jehož poslem býval. Staral se o zlepšení církevní správy v obvodu své působnosti, založil zápisy o zakládání chrámů a potvrzování kněží na fary (libri erectionum, confirmationum a acta consistorii), jež jsou velmi důležity pro český místopis XIV. a XV. stol. Posvětil základy Karlem I. založeného chrámu sv. Víta, jehož dostavění jest svědkem teprve doba přítomná; na jeho radu založil panovník proslulý klášter „Na Slovanech“. Proslul bezúhonným životem a byl podpůrcem opravných snah Milíčových a Waldhauserových. Byl prvým kancléřem tehdy založené pražské university, o jejíž rozkvět se horlivě staral. O jeho proslulosti svědčí, že byla v církvi i snaha, voliti ho papežem. Zemřel r. 1364 na svém zámku roudnickém a pochován podle svého přání v rodném Kladsku.

Arnovljević Ivan, Ing. Dr. (* 1863 Velika Kikinda, Srbsko). Univ. prof. v Bělehradě. Po ukončení studií byl inž. konstruktérem ve vídeňských továrnách. R. 1910 promován na doktora a jest univ. prof. v Bělehradě.

Arnsberg, hlav. m. westfalského kraje, hustě zalidněného, ačkoliv má pouze 12.000 obyv. V tomto kraji jsou tři města s více než 100.000 ob. Dortmund, Bochum a Gelsenkirchen. Tento kraj má 30 okresů, asi 2¾ milionu obyvatelů. Továrny na různé vozy, broušené dříví, papír.

Arnsberg.

Arnstadt, m. durynské na řece Geře, čítá asi 20.000 obyv. Proslulé jsou jeho stav. památky: radnice ze XVI. století, barokový knížecí zámek a chrám P. Marie ze XIII. století, románsko-gotická stavba, po naumbur. dómu nejpamátnější chrám v cel. Durynsku. Solné lázně a různý průmysl.

Arnstadt.

Arnstein Ignát (* 1868 v Benešově) JUDr., advokát v Praze. Pracuje pro česko-židovské sblížení. Byl starostou Nár. jednoty českožidovské a spolupracov. Českožidovských Listů. Člen výboru advok. komory; věnuje pozornost boji proti nekalé soutěži.

Arnswalde, prus. město v kraji frankfurtském n. O. Má asi 11.000 obyv. Zachované městské hradby v gotickém slohu. Gotický chrám P. Marie ze XIV. století.

Arnulf: 1. A. sv. (582—641), biskup v Metách. Jeho syn Ansegisil vzal si za choť Beggu, dceru majordoma Pipina, a tak stal se Arnulf praotcem Karlovců (zvaných též Arnulfingů). — 2. Arnulf, vnuk císaře Ludvíka Němce, stal se r. 887 králem východních Franků a r. 896 korunován za císaře. Nebyl ale všude uznán. Bojoval také proti kníž. Svatoplukovi (892—3). ale bezvýsledně. Zemřel r. 899 a po něm následoval jeho nezletilý syn Ludvík Dítě. 3. Arnulf, vévoda bavorský, syn markraběte Luitpolda, obhájil proti císaři Konrádu I. i proti maďarským nájezdům (kolem r. 907) neodvislost Bavor, která pak potvrzena i císařem Jindřichem I. a Ottou Velikým. Zemřel r. 938. Potomci jeho, zv. Arnulfovci vymřeli r. 955.

Arogance (lat.), domýšlivost ve spojení s lehkovážností, pýcha a drzost. Arogantní, domýšlivý, drzý. Arogant, arogantní osoba.

Arolsen, hl. město německého svob. státu Waldeck. Čítá asi 3.000 obyv. Rodiště sochaře Raucha (1777—1857) a malíře Viléma Kaulbacha (1805—1874).

Aroma, kořenná vůně, kterou vylučují některé rostliny. Vůni tuto působí prchavý, éterický olej.

Aromatické sloučeniny, organické látky, odvozené od uhlovodíku benzolu (C_6H_6) (↷ Chemie).

Aromatik, likér bilinný, vyráb. v Neudietendorfu u Erfurtu v Německu.

Ärö, dánský ostrov na Baltic. moři, mezi ostrovy Fionia, Alsen i Langeland. Má plochu 90 km², s 12.000 ob. Marstal a Ärösköbing jsou nejdůležitější osady ostrova. Jest od r. 1864 dánským.

Aron (hebrejsky Aharon), podle žid. pověsti bratr Mojžíšův a později jeho „ústa". Podání mluví o něm jako o proroku (2. Mojžíš 7, 1), který jako první židovský velekněz stal se zakladatelem židovské kněžské kasty. Jeho hrob ukazuje se ještě dnes na hoře Horeb.

Aronova hůl, lidový název pro aron skvrnatý (Arum maculatum); rostlina z čel. aronovitých, Araceae, rostoucí ve vlhkých lesích.

Aronova hůl.

Aronovité (Araceae), asi 15 bylinovitých odrůd ve Středomoří rostoucích, s listy tvaru šípovitého, se základní lodyhou zduřelou. Palicovité květenství jest obaleno toulcem (spatha), v jehož vnitřku vyvíjí se v době rozkvětu teplo (u Arum italicum až 40° C). Na dně květenství jsou květy samičí, nad nimi samčí a ještě výše zakrnělé květy v podobě chloupků, mající za účel uvolniti cestu hmyzu ven, teprve po provedeném opylení. Horní masitý díl palice přečnívá z toulce. Plod jest bobule. Aron blamatý (Arum maculatum, Aronova brada), asi 40 cm vysoký, vyskytuje se ve velkých stinných lesích jižní a střední Evropy. Jest proniknut ostrou, jedovatou látkou, která však může býti učiněna neškodnou vařením a sušením. V lidovém lékařství se často používá: odvar proti kašli, k posilnění žaludku, na prášek rozemletá zduřelá lodyha. Podle lidové pověry má též kouzelnou moc (pod prahem uložena zahání zlé duchy, dívky a hoši nosí ji při sobě jako kouzlo pomáhající v lásce). A. italicum, vys. asi 1 m, roste divoce ve Středomoří a na ostrovech kanárských. A. Draneuneulus pěstuje se u nás v zahrádkách jako letní

květina pro své ½ m dlouhé listy se stopkami pruhovatými jako hadí kůže a pro svérázné květy. Srv. též smrdutky.

Arosa, lázeňské a sportovní místo ve švýcarském kantonu Grisons. Leží 1760 až 1856 m n. m. na již. svahu nejvyšší části údolí Plessurského. Četné hotely a lázeňské ústavy leží na březích obou aroských jezer na již. svahu Weisshornu. Od r. 1877 proslulé jako letovisko, od r. 1888 jako vynik. léčebné místo pro souchotináře. Má čistý, prachu prostý vzduch a mírné alpské podnebí. Elektr. dráha vede odtud do Chur, překonávajíc výškový rozdíl 1150 m.

Arosev Alexandr Jakovlevič, souč. polit. a spis., komunista (* 1890). 1907 vstoupil do strany soc. dem. (bolšev. frakce), mnohokrát zatčen, vězněn a vypovězen. V době říjn. převr. 1917 byl velit. Mosk. revol. výb. R. 1918 byl komisařem Glavvozduchflota, 1919 správcem Gosizdata (stát. naklad.) Ukrajiny. R. 1924 jmenov. správcem tisk. odd. polpredstva (pol. zastup.) SSSR v Paříži. Z lit. prací A. jsou nejv. známy Zápisky Terentija Zabytogo a Nedavnije dni.

Arpád, syn Almošův, byl zvolen kolem r. 900 za vrch. knížete všech maďarských kmenů, ženoucích se za výboji do stř. Evropy. Jest nejopěvovanějším hrdinou maďar. pověstí a podle něho nazývá se také první maďarská dynastie Arpádovců, vymřevší králem Ondřejem roku 1301.

Arpeggio (arpedžo, od ital. slova arpa, harfa) je hudební znaménko, značící akord, jehož jednotlivé tóny se hrají rychle po sobě a nikoliv současně.

Arpino (ve starověku Arpinum), město ve stř. Italii, v prov. Caserta, má 10.300 ob., a je známé jako rodiště Mariovo, Ciceronovo, Agrippovo aj.

Arpinus Jan z Dorndorfu, 1547—1606, spis. humanistický. Napsal: „Botrus. Ecloga scripta de nuptiis Davidis Criniti a Hlavaczova" (1570).

Arpinus Václav z České Kamenice, primas a ředitel škol v Žatci v XVI. stol., čelný č. humanista.

Arrah, hl. m. prov. Birah a Orissa v britské Indii. Má 46.000 ob. Leží na dr. Benares—Patna, j. od Gangu. Místo zn. z krvavých bojů mezi Angličany a Sepoyi (1857).

Arrak (lépe čes.: arak), v chemii spiritus oryzae, je destil. produkt ze šťávy kokosové, rýže a melasy ze třtinového cukru. Do Evropy se dováží hl. z Batavie (z Jávy). Je bezbarvý nebo nažloutlý. Pravý arak má zvláštní jemnou vůni a obsahuje po rektifikaci jen velmi málo amylalkoholu. Alkoholu má 56—60%. Jméno arak je původu orientálního, slovo: rak nebo raké, v Egyptě araké, u Jihoslovanů rakija značí každý likér.

Arrangement (franc. slovo, čti arãžmã nebo araⁿžmaⁿ), znamená: 1. uspořádání nepořádku nebo nesnází, věcí obtížných a p.; 2. dohodu po dobrém v nějakém sporu; 3. uspořádání nějaké slavnosti, výkladní skříně, uspoř. květin v umělecky vkusnou skupinu a p.; 4. v hudbě značí přepracování hudebního díla pro novou nebo jinou instrumentaci. 5. v peněžnictví: uspořádání bursovních obchodů v určitý den, per a. — zvl. kanceláří, v Praze prostřednictvím Pr. súčtovací banky.

Arras, město v sev. Francii, hl. m. départ. Pas-de-Calais, 65 m n. m., na pravém břehu splavné řeky Scarpy (la Scarpe). Má 26.000 ob., stará pevnost a důležitý železn. uzel. Živý obchod obilím, výroba cukru, oleje krajek, litiny, textilií. Město proslulo již ve starověku (pode jménem Nemetocenna) jako hl. m. galského kmene Atrebatů, bojujících proti Římanům a poražených Caesarem r. 57 př. Kr. Již ve 4. stol. po Kr. se tam vyráběla vlna. Ve středověku bylo hl. m. hrabství Artois a připadlo Burgundsku. Na konci 15. stol. náleželo Maxmilianovi I. habsburskému, pak španělské větvi Habsburků a r. 1640 franc. král Ludvík XIII. je odňal Španělům navždy. Rodiště Matyáše z A. a Robespierra. Ve světové válce bylo o Arras rozhořčeně bojováno: 1. bitva u Arrasu byla 1.—13. října 1914. Německá 6. armáda pod velením kor. prince Ruprechta Bavorského pokoušela se tu o průlom, aby znovu dosáhla města Amiens, ale marně. 2. bitva u Arrasu trvala 3 měsíce, od dubna do června 1915. Francouzi (Joffre) útočili a snažili se o průlom severně od Arrasu, směrem na Lille, ale také marně. 3. bitva od 25. IX. do 13. X. 1915; Francouzi znovu marně se pokoušeli o průlom. 4. bitva od 9. IV. do 20. V. 1917. Byl to mohutný anglický útok na německé posice, které zatlačeny na linii Lens—Méricourt—Gavrelle—Fontaine. 5. bitva: 7. IV. 1918 německý útok po obou březích Scarpy, ale ztroskotal. 6. bitva: 26. srpna 1918 počal veliký anglický protiútok tanky na linii Arras—Cambrai a pokračoval 2. září 1918. Němci byli daleko zatlačeni. Zde také 9. května 1915 srdnatě bojovala čsl. setnina „Nazdar".

Arrastra (šp.), mlýn užívaný zvláště v již. Americe k drcení. Ruda se drtí dvěma kamennými běhouny.

z Arrasu Matyáš, byl prvním stavitelem nejvelkolep. got. chrámu pražs. sv. Víta, k němuž byl položen základní kámen r. 1344. Do Čech povolal jej cís. Karel IV. od papež. dvora v Avignoně. Stavbu

vedl až do své smrti r. 1352. Zbudoval osm kaplí o presbyteriu. Sloh Matyášův vyznačuje se přesností a poměrnou jednoduchostí forem. Řídil též počátky stavby Karlova Týna. Pohřben v chrámu sv. Víta, kdež jeho náhrobek nalezen r. 1928.

Arreské jezero (Arre-Ső) je největší v Dánsku a nalézá se v sev. části ostrova Seelandu. Měří 42 km².

Arrhenal (arsynal, arsotynin) jest sodnou solí kyseliny monomethylarsinové. $(As.\ O\ (O\ Na)_2\ .\ CH_3 + 6\ H_2O$. Doporučuje se proti tuberkulose a malarii.

Arrhenius Svante August, slavný švéd. fysik a chemik. * 1859 ve Wyku u Upsaly; studoval v Upsale, po doktorátě pak pracoval několik let v ústavech slav. cizích chemiků: v Rize u Ostwalda, v Amsterodamě u van't Hoffa. Odmítl profesuru v Giessenu (v Německu) a stal se prof. fysiky na univ. štokholmské. R. 1903 dostal Nobelovu cenu za chemii, r. 1905 jmenován ředitelem fys.-chem. odděl. Nobelova institutu. Zakladatel moderní elektrochemie a autor teorie elektrolytické disociace (teorie volných iontů). † 2. X. 1927 ve Štokholmu. Do češtiny přeloženo jeho dílo: „Vznikání světů".

Arrianos, řec. spis. ve 2. stol. po Kr., v M. Asii rozený, dějepisec, autor díla Anabasis Alexandri, kde líčí skutky Alexandra Velikého.

Arrighi Jean Toussaint de Casanova, vévoda z Paduy, generál Napoleona I. * 1778 na Korsice. Příbuzný Bonapartův. Po pádu císařově vypovězen, ale r. 1820 amnestován. R. 1852 zvolen senátorem a stal se guvernérem Domu Invalidů. † 1853 v Paříži.

Arrondissement (arondisman), ve Francii znamená asi náš okres, pododdělení fr. départementu (kraje) ve fr. správním systému. Správa a. je svěřena podprefektovi, jmenovanému vládou a správnímu sboru, volenému občanstvem. Ve Fr. toto slovo znamená také oddělení vojenské správy v pevnostech a p., a to zas je rozděleno na obranné oddíly (secteurs de défense).

Arrowroot (arorūt), moučka z hlíz a oddenků různých tropických rostlin. Moučky této používá se jako škrobu, někdy jako potraviny. Podle druhu zrnek škrobových liší se: 1. a. pravý, západoindický, t. j. škrob vypraný z kořene záp.-ind. rostliny Maranta arundinacea. Tento a. je doporučován i k výživě neduživých dětí jako „sílicí moučka". Snadno zvlhne a načichne. 2. a. východoindický z kořenů rostliny kurkuma. Sluje též tikur č. škrob kurkumový. 3. U nás je známější a. brasilský, který se vyrábí z hlíz rostliny Manihot utilissima. Sem patří též jeden jeho druh, tapioka (sago), jiný druh je škrob batatový, z rostliny Batatas edulis. Moučka maniotová (č. manioková), tapioková a batatová jsou z nejdůležitějších potravin tropických. 4. a. queenslandský z rostliny Canna edulis. 5. a. guayanský z nezralých banánů, Musa zvaných. 6. a. z Nového Již. Walesu z rostliny Maranta nobilis. 7. a. tahitský z rostliny Takka, rostoucí v Tahiti a v Brasilii.

Arsakovci, 1. druhá dynastie Parthů, vládnoucí asi od r. 250 př. Kr. do r. 227 po Kr. Zakladatelem jejím byl Arsakes I. 2. Arménská dynastie, založená Walarshakem, který byl dosazen svým bratrem Mitridatem I. r. 147 př. Kr. na arménský trůn a která zanikla r. 430 p. Kr.

Arsen (As), prvek s atomovou hmotou 74·96, který ve stavu páry tvoří molekuly As_4. V přírodě se vyskytuje buď ryzí nebo ve sloučeninách (nejčast. jako kyz arsenový FeAsS, nebo v podobě sirníků), v rudách doprovázívá zpravidla sloučeniny zinku, železa a antimonu. Je těkavý, sublimuje snadno. Získává se pražením arsenového kyzu nebo jiných arsenových minerálů za nepřístupu vzduchu. Vyskytuje se v několika videch (modifikacích), z nichž nejdůležitější jsou arsén šedý (krystalický, stálý za obyčejných poměrů) a nestálý arsen žlutý. Na čistém povrchu jeví kovový vzhled, který však brzo ztrácí, nabývaje podoby koku. Jeho specifická hmota je 5·73. Je křehký a kovovým slitinám dodává tvrdosti. S kovy se slučuje na podvojné sloučeniny, arsenidy. Ve sloučeninách vystupuje nejčastěji jako prvek trojmocný a pětimocný.

Arsenál (ar.) továrna nebo skladiště zbraní a voj. potřeb všeho druhu. V obrazném smyslu: skladiště vůbec (na př. arsenál vědomostí).

Arsendisulfid (sirník arsenatý, As_2S_2), vyskytuje se v přírodě jako minerál realgar a doprovázívá zhusta rudy antimonové, zlaté, stříbrné a olověné. Připravuje se tavením kyzu arsenového nebo jiných (kyslíkatých) sloučenin arsenu s nadbytkem síry. Je látka beztvará, jedovatá, barvy červené, která, byvši rozmělněna, poskytuje žlutý prášek. Její tavenina je černohnědá. Na vzduchu se zvolna okysličuje v sirník As_2S_3 a kysličník As_2O_3. Ve vodě se nerozpouští. Používalo se ho dříve jako malířské barvy. dále v ohněstrůjství (spaluje se na vzduchu bílým plamenem) k přípravě bílých ohňů.

Arseničná kyselina (H_3AsO_4), odpovídá kysličníku As_2O_5, krystaluje v jemných jehlicích. Pozvolným zahříváním přechází v kyselinu pyroarseničnou $H_4As_2O_7$, metaarseničnou $H\ AsO_3$ a nakonec kys-

ličník As_2O_5. Upotřebuje se jí jako mírného okysličovadla (v průmyslu dehtových barviv). Její soli se zovou arseničnany.

Arsenitá kyselina (H_3AsO_3), se odvozuje od kysličníku As_2O_3. Je slabá kyselina, její soli, arsenitany, štěpí se ve vodných roztocích hydrolyticky (arsenitan sodný, draselný) a reagují proto alkalicky.

Arsenijević Lazar Batalaka (* 1793 bl. Kragujevce, Srbsko, † 1865), synovec Atanasija Antonijeviće. V letech 1848—1858 byl min. nár. osvěty a spravedlnosti. Jeho memoiry vydala Srb. král. Akad. ve dvou dílech r. 1898—1899: Istorija srpskog ustanka. Jsou ale psány dosti stranicky.

Arsen Karadjordjević, kněz (Arsen Karadžjordžjevič kníže) (* 1859), generál. Po studiích ve Francii a Rusku súčastnil se postupně několika válek a válečných výprav. Sloužil v srbské, ruské a francouzské armádě.

Arsenius z Radbuzy Kašpar, kanovník u sv. Víta. † 1629. Spisy: Kázání in reconciliatione sv. Víta (1621). — Knížka o P. Marii Boleslavské (1629).

Arsenové barvy. Obou ↗ sirníků (sulfidů) arsenu upotřebovalo se dříve k výrobě barev, auripigmentu jako barviva žlutého, realgaru jako červeného. Nejdůležitějším barvivem arsenovým je však sviňobrodská (schweinfurtská) zeleň, směs octanu a arsenitanu měďnatého. Byla vyráběna nejprve roku 1814 ve Schweinfurtu a potom i jinde a podle toho byla i jinak nazývána. Ježto je velmi jedovatá, nevyrábí se již průmyslově. Bývala připravována smíšením roztoků síranu měďnatého, kysličníku arsenitého a sody s octem v plochých nádobách, v nichž krystalisovala z uvedených roztoků. Nerozpouští se ve vodě, je ale lehce rozpustná v kyselinách i v amoniaku. Zahřívána zapáchá po kakodylu. Užívalo se jí jako olejové i jako vodní barvy, zhusta k barvení tapet. Ježto však uvolňuje při zahřívání lepu ↗ arsenovodík, velmi jedovatý plyn, je její upotřebování k tomuto účelu zakázáno. — Jiné zelené arsenové barvivo je zeleň Scheeleho neboli minerální, složením arsenitan měďnatý. Také se jí již nepoužívá.

Arsenovodík (AsH_3), bezbarvý, velmi jedovatý plyn, česnekového zápachu. Vzniká, působí-li vznikající vodík nebo sirovodík na (kyslíkaté) sloučeniny arsenu, nebo působí-li organické látky na jeho sloučeniny. Ve vodě se téměř nerozpouští. Zahřátím se rozkládá na vodík a arsen. Této jeho vlastnosti se hojně upotřebuje v analytické chemii k důkazu arsenu (Marshova zkouška).

Arsenpentasulfid (sirník arseničný, As_2S_5), světle žlutý prášek, vzniká srážením okysličených roztoků sloučenin arseničných (pětimocného arsenu) sirovodíkem za chladu.

Arsen pentoxyd (kysličník arseničný, As_2O_5), byl po prvé připraven r. 1775. Vyrábí se okysličováním trioxydu As_2O_3 chlorem, kyselinou dusičnou nebo elektrolyticky. Je sněhově bílý, krystalický prášek.

Arsentrichlorid (chlorid arsenitý, $AsCl_3$), byl připraven po prvé r. 1648 destilací kysličníku arsenitého s kuchyňskou solí a kys. sírovou. Dnes se připravuje působením chloru na arsen, nebo chlorovodíku na kysličník arsenitý anebo konečně působením chloridu rtuťnatého na sirník arsenitý. Je bezbarvá, olejová kapalina, značně specifické hmoty, která tuhne při —18° C v bílé, lesklé jehlice a vře při 130°. Na vzduchu dýmá. Rozpouští se v četných organických kapalinách. Vodou se štěpí. Je látka jedovatá.

Arsentrijodid (jodid arsenitý), červená tuhá látka.

Arsentrioxyd (kysličník arsenitý, As_2O_3), zvaný též arsenik, otrušík, jedová moučka a pod., byl znám již starým Římanům. Vyskytuje se v přírodě v krystalickém stavu. Získává se pražením arsenu a arsenových rud na vzduchu, obyčejně jako vedlejší produkt různých hutnických procesů. Znám je ve třech videch (oktaedrický; monoklinický; beztvarý, sklovitý). Je těkavý, zahříván jsa za obyč. tlaku na 218° C sublimuje. Hustota jeho páry odpovídá při 800° C vzorci As_4O_6, nad touto teplotou však dissociuje v As_2O_3. Uhlím a kysličníkem uhelnatým se redukuje snadno v arsen, kyselinou dusičnou se snadno okysličuje v As_2O_5. Užívá se jí vnitřně, v malých dávkách je lékem, ve větších je prudkým jedem. V některých krajinách (na př. Alp) ho lidé požívají ve větších dávkách, navyknuvše si na něj, aby snáze překonávali velké tělesné námahy. Nesmí ho však bez újmy na zdraví přestati jísti. Také dobytku (koňům) se dává v malém množství. Přidává se dále ke slitinám mědi a cínu, aby se dosáhlo většího lesku, vedle toho se ho užívá při výrobě broků, k napouštění mosazi a bronzu a p.

Arsentrisulfid (sirník arsenitý, As_2S_3), vyskytuje se v přírodě jako minerál auripigment (zvaný též operment a p.) zpravidla vedle realgaru. Připravuje se opatrným tavením arsenu nebo kysličníku As_2O_3 se sírou nebo srážením okyselených roztoků, obsahujících kation As sirovodíkem. Je barvy žluté a taví se

snadno. Používalo se ho dříve jako barviva hlavně v průmyslu laků. S páleným vápnem poskytuje prostředek k odstraňování chlupů.

Arseňjev Alexandr Vasiljevič, 1854 až 1896, rus. bibliograf. Napsal Slovar russkych pisatělej srednago perioda (1887) a mn. povídek a statí.

Arseňjev Konstantin Konstantinovič, 1837—1920, ruský právník a národohosp. Napsal Predanije sudu. Suděbnoje slědstvije. — Kritičeskije etjudy po rus. lit. — Zakonodatělstvo o pečati a mn. j.

Arsis, přízvučná nebo důrazná slabika.

Aršin, délková míra v Rusku, rovná se našim 71·12 cm, čtvereční a. = 0·508 m^2, kub. a. = 360 dm^3. Turecký a. = 75·77 cm, perský a. = 1·13 m.

Aršinov Pavle (* 10. XII. 1855, Veliki Běčkerek, Jugoslavie). Gymn. prof. a literát. Studoval v Praze a Budapešti. Pochází z rolnické rodiny a celá řada jeho knih a článků se týká problémů rolnickckých a zemědělské otázky v Jugoslavii: Srpske zemljoradničke zadruge, Razgovor Srba ratara o zemljoradničkim zadrugama, 1892; Razgovor Srba zatara o zemljoradničkim zadrugama, 1905 atd. Mimo to sepsal řadu prací přírodovědeckých a kulturně-poučných.

Aršyca (Arszyca), vrchol v pásmě Gorganů, v Karpatech, 1589 m.

Arta (ve starověku Ambrakia, Ambracie), město s 11.000 ob. v sz. Řecku. Leží na řece Artinos (starověkém Arachthos), vlévající se 15 km již. do zálivu Arta (ve starověku: ambrackého). Sídlo řeckého metropolity. V řeckém boji o osvobození zvítězil zde r. 1822 Rešid Paša nad Řeky.

Artá, špan. m. s 6000 ob. na největším baléarském ostrově Mallorka. Na blízku je krápníková jeskyně Cueva de Artá.

Artabazos, 1. vojevůdce perského krále Xerxa, zúčastnil se bitvy u Platají proti Řekům v 5. stol. př. Kr.; 2. vojevůdce perského krále Artaxerxa II. ve 4. stol. př. Kr., odpadl od Artaxerxa III., utekl do Makedonie, byl ale povolán zpět, později pak provázel krále Dareia na útěku a po jeho smrti byl od Alexandra Velikého jmenován satrapou baktrijským.

Artafernes, perský vojevůdce krále Daria. On a Datis veleli Peršanům v bitvě u Marathonu r. 490 př. Kr., ale byli Řeky poraženi.

Artagnan (Charles de Baatz, seigneur d'), gaskoňský šlechtic, nar. mezi 1610 až 1620 v Lupiacu, kapitán král. mušketýrů za Ludvíka XIV. Padl jako franc. maršál v bitvě u Maëstrichta r. 1673. Hrdina známých románů Al. Dumase Tři mušketýři.

Artaxata (arm. Artašat), býv. hl. m. Armenie, vystavěné na ostrově v řece Araxes, králem Artaxiem I. podle plánu Hanibalova, znovu zbudované Tiridatem kolem r. 300 po Kr. pod jménem Heronia.

Artaxerxes, jméno různých perských králů: 1. A. I. Dlouhoruký, syn Xerxův, vládl r. 464—425 př. Kr. Účastnil se války peloponnéské. 2. Jeho vnuk A. II. (Mnémon), vládl 405—359 př. Kr., porazil a zabil svého bratra Kyra ml. v bitvě u Kunax r. 401 př. Kr. Toto tažení vylíčil řecký vojevůdce Xenofon. Za vlády A. II. zvítězilo perské loďstvo nad Řeky u Knidu r. 394 př. Kr. a r. 387 získal A. II. smlouvou s Antalkidou maloasijskou pevninu. 3. A. III. (Ochus), syn před., dobyl Egypta, utvořil spolek s Makedonií a zemřel otráven r. 338 př. Kr. 4. Znovuzakladatel perské říše ve 3. stol. po Kr. slul též A., vedl válku s Římany (s cís. Alexandrem Severem) a zemřel r. 242 po Kr.

Artěl (tatar.), ruská výrobní společenstva, která podobně jako mir (rolnická společenstva) trvala od počátku středověku až do poslední revoluce bolševické. U nás název obch. spol. umělecko-prům.

Artemis, bohyně řec. bájesloví (u Římanů slula Diana), sestra boha Apollona. Byla bohyní panenství a manželství, lovu, měsíce, moře, řek a rostlinstva, také ochranitelkou stád. Byla uctív. i s Apollonem zvl. na ostrově Délos, kde se podle báje též narodila z Dia a Létoiny. Ale měla svatyni i v Delfech a jinde. Někdy splývala s Hekatou, bohyní noci, a Selénou, bohyní měsíce. Proto také nelze vždy jasně od sebe lišiti ve starověku evropský kult Artemidin a asijský kult Astartin. Spojení obou kultů je patrné v kultu Artemidy (Diany) efesské, slavené Řeky jonskými s největší nádherou. Tato bohyně, v Efesu uctívaná ve zvláštním skvostném chrá-

Artemis Versailleská.

mě, byla symbolem plodnosti a požehnání.

Artemisia (čes. pelyněk), z čel. složnokvětých, ponejvíce příjemně vonících rostlin s peřenodílnými listy a květnatými hlavičkami. Jest přes 200 druhů ponejvíce stepních. Kvetoucích špiček lodyh

Artemisia
a) vulgaris, b) absinthium.

používá se mnohde jako koření. A. v. roste v Evr., Asii a Sev. Americe. Též jako léč. domácí prostředek; při únavě obkládají se jí nohy. A. absinthium, užívá se jí při přípravě hoř. likérů a vína (Vermut).

Artemision, svatyně a severní výběžek poloostrova Euboje, kde Řekové nerozhodně bojovali s perským loďstvem krále Xerxa r. 480 př. Kr. Současně byla pozemní bitva u Thermopyl.

Artemovskyj - Hulak Petro Petrovyč (1790—1866), ukraj. básník. Hl. sp. pohádka „Pan za sobaka". Byl rektorem charkovské univ.

Artemisius, ps. ↗ Mikuláše Černobýla.

Arterie, č. tepny, jsou cévy, které rozvádějí krev ze srdce do ostatního těla, na rozdíl od žil (vény), které přivádějí zpět krev z těla do srdce. V tepnách má tedy krev pohyb centrifugální (odstředivý), v žilách centripetální (dostředivý). Tepny nemají na rozdíl od žil žádných klapek, které by sloužily za uzávěrku proti oběhu krevnímu. Mají silnější, svalovitější stěny, neboť musí vydržeti větší tlak vůči stahování a roztahování srdce, a mohou tudíž býti nervovým systémem zúženy nebo rozšířeny, takže nervy hrají též značnou úlohu při oběhu krevním. Onemocnění tepen jsou různá: lokální rozšíření (aneurysmy); prasknutí tepny (apoplexie); v lehčím případě krvácení, které se léčí obvazy. Při zranění tepen doporučuje se okamžité podvázání. Arteriosklerosa (zkornatění cév) je častá v pokročilejším věku. Při ní dochází k hypertrofii (překrvení) srdce, protože stěny cév pozbývají pružnosti a nemohou tak rychle krev ze srdce odváděti. Tato nemoc začíná zánětem kůže cév na vnitřní straně, čímž se tkanivo kůže změkčuje, ztuční, naduří a zvápenatí, takže je křehké a snadno se láme, puká. Další následky jsou: ↗ trombosa a ↗ embolie. Arteriotomie je puštění žilou, které při návalu krve lékař na urč. místě vykoná.

Arteriosklerosa, onemocnění ↗ tepen, jichž stěny arteromatosně se znetvoří, zesílí a zvápenatí. Tím ztrácejí cévy na pružnosti a schopnosti snášeti tlak krve. Může též dojíti k arteromatosním vředům. Tepny snadno praskají, dochází k výronu krve a k mrtvicím. Nebezpečí této nemoci přibývá stářím.

Artern, pruské město asi o 6.000 obyv., v prov. saské, správ. okres Mersebürský.

Artéské studně jsou takové, jichž voda z hloubky přirozeným tlakem k určité výši stoupá anebo i nad povrch tryská. V tomto smyslu patří i studně s minerálními vodami k artéským. Své jméno mají od hrabství Artois v sev. Francii, kde po prvé na počátku 12. stol. byly zakládány. Voda vzniklá atmosférickými srážkami, vniká do země a vsakováním dovnitř země tvoří buď volné vrstvy nebo výplně dutin v kůře zemské. Některé neprostupné vrstvy, jako jíl nebo slín, nepropouštějí vůbec vody. Vrstvy kůry zemské, původně vodorovně nad sebou ležící, krabatěním a vrásněním dostávají podobu vlnitou. Na př. ve vrstvě, ležící mezi dvěma neprostup. vrstvami. a na výše položených místech na povrch země se dostávající, může se v hloubi shromažďovati voda, může touto prostupnou vrstvou stoupati do výše položených částí téže vrstvy a vykonávati na spodnější masy vody hydraulický tlak, který roste o 1 m^3 za každých 10 m. Jestliže se provrtá na hlubším místě ona horní neprostupná vrstva, tu svým tlakem vyžene se voda do výše v podobě vodotrysku, dokud se onen tlak nevyrovná. Také tlak uzavřené (v hloubi země) kyseliny uhličité působí často jako poháněcí síla na vzbuzení takového vodotrysku. Voda musí právě tak vysoko vystoupit nad zem, jak hluboko klesla pod zemí u porovnání se svými vyššími vrstvami původními (zákon o spojitých nádobách). Zakládání artéských studní daří se nejlépe na dně hlubokých údolí nebo v rovině, kde tvoří podklad vrstvy prostupné, střídající se s vrstvami nepro-

stupnými. Zvláště příznivé podmínky jsou na př. v údolí pařížském (studna La Grenelle v. Paříži). Minerální prameny v Nauheimu (v Německu) tryskají na povrch zemský skoro jen tlakem kyseliny uhličité. Známé hluboké artéské studně jsou v Saint-Louis (ve Spoj. Státech) a na ostrově sv. Markéty u Budapešti. Vrtané otvory opatří se rourami, aby se stěny nebortily a voda neznečišťovala. Artéské studně slouží hlavně k opatřování pitné vody a jsou proto velmi důležité v pouštích. Slouží též k zavodňování zahrad a kultur. Jejich hnací síla se upotřebuje ve mlýnech a jiných strojích. Teplota jejich vody zabraňuje zamrznutí rybníků, kde je chov ryb. K odvádění přebytečných vod slouží t. zv. negativní studně, při nichž se navrtá neprostupná vrstva a voda se pouští do nižších vrstev zemských.

Artevelde, vůdce lidu flanderského, bojoval proti Francouzům. Jacob van A. (1287—1347) padl při povstání v Gentu, syn jeho Filip van A. (1340—1382) padl v bitvě u Roosenbecke.

Arthur Pan, ps. ⚲ K, Hašlera.

Articulus mortis, v církev. řeči zn. blízké nebezpečí smrti. Užívá se zejména při apoštolském požehnání, spojeném s plnomocnými odpustky, které může uděliti každý kněz jménem Apoštolské Stolice kajícímu křesťanu in a. m. V podob. případě smí i nekněz uděliti křest a pod.

Artificielismus, nový směr v malířství, representovaný českými umělci ⚲ Štyrským a Toyen, malířem a malířkou. Upouští zcela od napodobování skutečných předmětů a tvoří obraz jako samostatnou barevnou báseň, která nemá modelu a je si sama sobě sujetem. Od absolutního, bezpředmětného malířství (⚲ absolutní malířství) liší se artificielismus tím, že neuznává obrazu, jakožto pouhé hry forem, nýbrž vnáší do svých výtvorů prvek poetický a žádá ztotožnění malíře s básníkem. Ovšem není obraz snad nějakou ilustrací básně, nýbrž samostatnou barevnou, optickou poesií. Obrazy Štyrského & Toyen mají pojmenování, kterým na rozdíl od dřívějška nelze rozuměti jako názvům sujetu, ale jako jakési direktivě, kterou udává autor chodu našich emocí. Oba vynikli též jako divadelní výtvarníci (v Osvobozeném divadle), ilustrátoři knih a autoři knižních obálek.

Artikl, pochází z lat. slova articulus (úd, kus, člen). V mluvnici znamená „člen“ (určitý nebo neurčitý). V literatuře znamená „článek“ (článek víry, článek o válce a p.). V obchodě znamená zboží, látku, zkrátka jakýkoli předmět obchodu.

Artikule pražské, byly formulovány koncem září 1419 v Praze podle dohody husitských stran, které horlily proti zlořádům v církvi i světském životě a přály si přijímati podobojí. Po porážce Zikmundova vojska na hoře Vítkově 14. VII. 1420 jednaly obě strany o tyto artikule, které zněly následovně: 1. Slovo Boží budiž od schopných kněží kázáno svobodně a bez překážky; 2. všechny smrtelné hříchy, zvláště veřejné a jiné neřesti protivné zákonu božímu buďtež v každém stavu řádně zakazovány, stíhány, trestány a po možnosti vykořeňovány od těch, kterým to náleží; 3. svátost oltářní pod obojí způsobou, chleba i vína, všem křesťanům, jimž by nepřekážel hřích smrtelný, svobodně buď podávána a od nich přijímána; 4. duchovní zanechajíce panování světského nad zbožím i statky časnými, buďte živi podle učení Kristova. Vyjednávání ztroskotalo a artikule byly pak předloženy basilejskému koncilu 1433 a staly se podkladem basilejských (⚲) kompaktát.

Artikulování — článkování.

Artikulovati — článkovati, t. j. zřetelně vyslovovati jednotlivé hlásky slova.

Artilerie, ⚲ dělostřelectvo, souhrn všech váleč. strojů a bojových pomůcek, jež mají zničiti nepřítele a jeho zařízení střelami z větší vzdálenosti a připraviti pěchotě cestu k útoku. Rozeznáváme dělostřelectvo: 1. polní lehké a hrubé, 2. horské, 3. těžké, 4. zákopové, ozbrojené minomety, 5. doprovodné, jež spolu s pěchotou účastní se pohyblivého boje, 6. letadlové, 7. protiletadlové, 8. pevnostní, 9. námořní, jež se opět dělí na pobřežní a lodní. Baterie je nejmenší jednotka dělostřelectva, obyčejně má šest děl, někdy čtyři neb osm, u velké ráže dvě neb i jedno. Skládá se z vlastní baterie (děl) a z vozů se střelivem (obyčejně šesti). Jejím velitelem jest zpravidla kapitán. Tři baterie tvoří prapor, dva prapory pluk, 2—3 pluky brigádu, která jako vyšší dělostřelecká jednotka je podřízena divisi. Ve světové válce však zaniklo toto přesné rozdělení a podle taktické potřeby byly baterie nejrůznější ráže přidělovány různým vyšším jednotkám pěchoty. U polního d. jsou dva druhy děl, děla polní a lehké polní houfnice. Polní děla se zaměřují proti nekrytým a pohyblivým cílům, houfnice proti krytým cílům. Před světovou válkou lišilo se trojí dělostřelecké postavení: nekryté, polokryté a kryté. Zhoubný účinek zbraní však způsobil, že nyní jsou podle možnosti krytá postavení, aby unikla pozorování nepřátel. letců. Přesto však nesmí dělostřelectvo váhati tryskem zaujmouti postavení ne-

kryté, kyne-li z toho větší úspěch. Ráže polních děl (kanonů) kolísá mezi 7—8 cm, u lehkých houfnic 10 až 12 cm. Již před válkou byla také zvláštní horská děla i houfnice. Ke každému dělu patří vůz se střelivem a ke každé baterii zvláštní pozorovací vůz, obsahující měřicí přístroje a j. potřebný materiál. Náboje polního d. jsou: šrapnely, naplněné třaskavinou a mal. kulatými náboji; granáty opatřené nárazníkem nebo zapalovačem a při výbuchu roztrhávající se v četné střepiny. Pevnostní d. jest ozbrojeno těžkými, dalekonosnými děly. Jak už jméno ukazuje, záleží jeho hlavní úloha v hájení vlastních a v dobývání cizích pevností. Již před světovou válkou byla část tohoto d. určena k tomu, aby provázela bojující sbory jakožto hrubé d., vyzbrojené těžkými polními houfnicemi, které dobře účinkovaly proti silně krytým cílům. Světová válka i v tom způsobila veliké změny. Čím hloub se protivník do země zakopával, aby unikl účinkům střelby, tím větší musila býti ráže děl a granátů a tak se užívalo i 42 cm hmoždířů a j. Těžké houfnicové baterie mívají 4 děla, 4 vozy se střelivem a 1 pozorovací vůz. Při dopravě hmoždířů a jiných těžkých děl se tyto rozmontují a naloží 1 dělo na 3 vozy. K pevnostnímu d. možno řaditi též pobřežní d. (ač lze je řaditi též k námořnímu d.) se zvláště těžkými děly, jichž cílem ve válce jsou lodi všeho druhu. Horské baterie musí sjížděti i neschůdné horské svahy, ovšem děla jsou rozložena a součástky jejich se nakládají na soumary. Lodní d. je nejrůznější ráže a tvoří součást výzbroje válečných lodí, při čemž počet děl a velikost ráže se řídí účelem lodí. Ochranou dělostřelectva jsou sbory, často jízdní (kavalerie), určené k tomu, aby chránily dělostřelectvo stojící v palbě, kdy toto zvláště z boku může býti snadno kořistí útočícího nepřítele. Dělostřelecký obléhací park je souhrn všech děl a pomůcek, nutných pro dělostřelecké obléhání nějaké pevnosti. Dělostřel. park musí býti důkladně chráněn a opevněn proti možným útokům, má tudíž býti umístěn při hlavních silnicích a železničních uzlech. Podobně dělostřelecký obléhací train (čti trén) je souhrn všeho materiálu, nutného k obléhání pevností, tedy: děl, střeliva, koní, aut, traktorů, vozů, nástrojů řemeslnických a p. Další význačné termíny ještě jsou: dělostřelecká zbrojnice (skladiště, dépôt), střelnice, školy (učiliště), dílny a p.

Artista (č. umělec), zvláště nižšího druhu: akrobat, krotitel, clown, kouzelník, provazochodec a p.

Artmann Matěj (* 1796 v Praze), učitel hlavní vzorné školy v Praze 1838.

Artocarpus, chlebovník, strom z čeledi morušovitých (Moraceae), rostoucí divoce asi ve 40 druzích ve Vých. Indii, v Malajsku a na Sundech. Pěstuje se všude v tropech pro výživné plody (2 až 3 stromy stačí uživiti po celý rok člověka). Kromě toho poskyt. chlebovník výtečné dřevo a lýko.

Artocarpus intergrifolia.

Artochromie, přenášecí způsob (obtisk.) obrázků ev. tisků s papíru na jinou podložku (plátno a j.).

Artois, býv. prov. v sv. Francii, s hl. m. Arrassem, dnes většina její tvoří département Pas-de-Calais. Až do r. 1180 náležela tato provincie k Flandrům, později pak k Francii, až sňatkem Roberta bratra Ludvíka IV., připadla Burgundsku. 1482—93 navrácena Francii; poté do r. 1659 stala se majetkem rak. španěl. Habsburků, ale od té doby přivtělena na dobro k Francii. Král Karel X. se nazýval před nastoupením vlády hrabětem d'A. Ve světové válce byly tyto kraje po vítězství francouzském na řece Marně (1914) svědky tuhých bojů a nesčetných vzájemných útoků. (⚲ Arras.)

Artomiusz Petr (Krzesichleb, 1552 až 1609) z Velkopolska, luter. pastor a oblíbený kazatel (hl. v Toruni od r. 1586). Zanechal po sobě několik kázání a především známý z mnoha vydání zpěvník polský s notami, který zachoval mnoho starodávných melodií: Cantional, to jest písně křesťanské (1578).

Artopaeus Adam z Doxan, humanista č. v XVI. stol. Psal příležitostné básně. Sr. Truhlář, Rukověť, str. 65.

A. Ezechiel z Týna n. Vltavou, hum. český v XVI. stol. Psal příležitost. básně.

A. Jan z Bělé, spis. hum. v XVI. stol. Psal příležitostné verše a traktát: „Amicitia estne omnibus rebus humanis anteponenda?"

A. Jan z Polné, spis. č. v XVI. stol., učitel v Litoměřicích a v Praze. Sepsal: „Utrum studia bonarum artium ob contemptum et ingratitudinem vulgi sint relinquenda abiciendave an non".

A. Jiří ze Semil, spis. humanistický.

A. Kašpar Pardubský, děkan ve Slaném v XVI. stol. Napsal: Synopsis Psalmi XXII. a přílež. básně. Parallelismus, kratičké srovnání Eliáše a Jana z Husince (1612, 1620), Epithalamium M. Janu Galerinovi (Sacrum thalamo 1618, č. I). Viz: Lacina, Paměti Slaného 75.

A. Mikuláš ze Slavětína, uč. v Písku.

A. Pavel z Jindřichova Hradce, kněz v XVI. stol. a básník příležitostný.

A. Václav, měšťan v Lounech, spis. humanistický. Lit.: Seznam spisů jmenovaných. podává Truhlář: Ruk. k písemnictví humanistickému. Str. 65—67.

Artotypie, 1. jmenují v Americe světlotisk (artotype), 2. Změna autotypie.

Artuš (franc. Artus, něm. Arthur), keltický král v jižní Anglii, vítěz nad Pikty a Sasy kolem r. 500 po Kr. Po prvé se o něm zmiňuje ve své kronice britský opat Nennius a Marcus Scotigena kolem r. 800 po Kr. V ústním podání byla pověst ovšem vyzdobena dobrodružnými událostmi a udržela se hlavně ve Walesu a v Bretoňsku. Zapsána v latinské kronice Britanie Galfriedem, arcidiakonem v Monmouth ve Walesu v 1. pol. 12. st. Tato „kronika britských králů" vypravuje již o vítězstvích Artušových nad Sasy, Němci a Římany. Podle ní Artuš dobyl Irska, Islandu, Norska, Gallie. Pověst tato dostal se záhy do angl., franc. a něm. poesie středověké. Vyvíjela se podobně jako pověst o Tristanovi, která také z keltské fantasie vnikla do ostatní evropské poesie. Román o králi Artušovi zbásnil ve verších Chrétien de Troyes ze Champagne, jeden z největších francouz. básníků 12. stol. Král Artuš a sbor jeho hrdinů stali se nejen předmětem různých básní jmenovaného básníka, ale i vzorem rytířských skutků a rytířského života. Německy zpracovali tento námět: Hartmann von Aue, Eilhart von Oberge, Gottfried von Strassburg, Wolfram von Eschenbach a m. j. Pověsti tyto dostaly se i do lidových kronik. V 19. stol. Richard Wagner zhudebnil pověsti o rytířích z kruhu Artušova ve svých operách: Lohengrin, Parsifal, Tristan a Isolda. V Anglii slavný básník Alfred Tennyson zbásnil pověsti o Artušovi ve svých Idylách královských.

Lit. Galfreds, Historia regum Britanniae (vydal Alb. Schulz 1854), The vulgate version of the Arturian romances edited by H. O. Sommer (Washington 1908—11), Zimmer, Breton. Elemente in der Artursage (Zeitschr. f. franz. Sprache u. Lit. XII.), Gaston Paris, Hist. litt. de la France (1888), W. Foerster, Roman. Bibl. Bd. 21. 1914, R. Thurneysen, Die irische Helden- u. Königssage (1921), The Mabinogion edited by Rhys and Evans (1887), Les Mab. traduits du gallois par J. Loth (1913), R. Zenker, Zur Mabinogionfrage (1912) a Ivainstudien (1921).

V Čechách okruh A. spracován ve sp. Tandariáš a Floribella, Tristan a Isolda, ve stol. XIV. Obojí otiskl Hanka v Starobylých Skládáních IV.

Artwin (tur. Liwane), město asi o 7.000 ob., v býv. rusko-kavkazském kraji batumském, dnes (od roku 1921) náleží Turecku.

Artyčoky, jiř. zelenina, věd. názvem Cynara scolymus (složnokvěté, Compositae), pocházející patrně z Orientu, pěstována už za dob stařořím., dnes obzvlášť oblíbená ve Francii a Italii. Jemu příbuzný je špan. artyčok (Cynara cardunculus), z něhož se požívají v úpravě salátové žebra listová. Květy obou druhů jsou velmi úhledné, barevné, takže na j. jsou ozdobnou rostlinou zahradní.

Aru, skupina ostrovů na Arafurském moři, na záp. od Nové Guinee, náležející k holandské Indii a k residenci Amboina. Archip. tento sestává asi z 80 malých korálových ostr., které pro četné podmořské skály jsou velmi těžko přístupné a proto většinou neobydlené. Největší z těchto ostrovů má 80 km šířky a 125 km délky. Hlavní osada Dobo. Celková plocha ostrovů činí 8600 km², počet obyv. okolo 20.000.

Aruakové, indiánský kmen v sev. části již. Ameriky. Z jihoamer. Indiánů stojí v kult. ohledu nejvýše.

Arufurské moře, mezi Australií a Novou Guineou.

Aruncus, č. udatna, rostlina z čel. růžokvětých (Rosaceae), vytrvalá s drobnými, do laty sestavenými květy. A. silvester, n. lesní roste v lesích hornatějších krajin.

Arundel hr. Tomáš A. (1586—1646), pocházel z jedné z nejstarších angl. šlecht. rodin, jichž jméno se odvozuje od města v hrabství Sussex (slovo arundel pochází z franc. hirondelle, t. j. vlaštovka). Dnes hlava tohoto rodu má titul vévody z Norfolku. Hr. Tomáš Arundel byl prvním Angličanem, který přímo (na svých cestách) i nepřímo (svými agenty) sbíral řecké a římské uměl. památky a odvážel je do Anglie. Velký počet těchto památek nedozírné ceny připadl později darem univ. oxfordské, na př. slavná mramorová deska z Paru, která obsahuje řeckou kroniku v době 1582—354 př. Kr. Jiné části připadly Britskému museu v Londýně (sbírka Marborough). Na počest hr. T. A. založena r. 1849 v Londýně Arundelova Společnost (A. Society for promo-

ting the Knowledge of Art), která hlavně vydává reprodukce uměl. děl z celého světa. V jeho službách byl ⇨ Václav Hollar, č. rytec.

Arundinaria macrosperma, obrovská (až 12 m) travina (Gramineae), rostoucí v celých lesích na březích Mississippi v Sev. Americe. Tvrdá stébla docházejí upotřebení v průmyslu.

Aruša, Velká a Malá A., část býv. vých. Afriky jižně od Meru a od Kilimandžaro.

Aruwimi, pravý přítok řeky Konga v Africe. Jeho horní tok sluje též Ituri. Po toku, dlouhém 1200 km, vlévá se do stř. Konga. Částečně splavný.

Arva, maď. název řeky a (býv.) župy oravské. Slovensky: ⇨ Orava.

Arve (lat. pinus cembra), druh borovic, královna alpských lesů, cedr evropských hor, dosahuje výše až 18 m.

Arve, prudká horská řeka, 100 km dl., vzniká v Alpách waliských v hor. Savojsku ve Francii pod Cole de Balme, protéká údolím v Chamoix a vtéká pod Ženévou do Rhôny.

Arvernové, kdysi nejmocnější keltský kmen v již. Francii (Aquitanii, dnes Auvergne), sousedící s krajinou Gallia Ńarbonensis, která patřila již Římanům. Byli již Římany podrobeni, když vzchopili se znovu, v čelo postavil se jim mladý Vercingetorix, který porazil J. Caesara u Gergovie, ale později byl jím obklíčen u Alesie a donucen se vzdáti. Krutý Caesar dal jej žalářovat v Římě a po 6 letech popravit. Hlavní místo Auvergne je dnešní Clermont-Ferrand.

Arvers (arvér) Alexis-Felix (* 1806, † 1850), franc. dram. spisovatel. Vedle dramat napsal básně Mes heures perdues. (Ukázky přel. Vrchlický v Květech 1887.)

Arvicolidae, ⇨ hraboši.

d' Arvieux (darvié) Vavřinec (* 1635, † 1702), franc. cestovatel. Sp.: Voyage fait par ordre du roi Louis XIV. (Paris, 1717), Mémoires du chevalier d'A. (Paris 1735).

Arvín ps. Václava Vraného.

Ary Edmund (* 1842, † 1874), znalec maď. obchodního práva.

Aryballos, u Řeků zápasníky na zápěstí nošená okrouhle baňatá nádobka na olej.

Aryballos.

Arylová skupina, zbytky uhlovodíků řady aromatické jako fenyl C_6H_5, naftyl $C_{10}H_7$ a j.

Arys, m. ve Vých. Prusku, 2462 obyv., 1914—1915 obsazeno Rusy. Cvičiště I. arm. sboru.

Arz Artur von Strausenburg (* 1857), rak.-uh. generál. Po odstoupení Conrada z Hötzendorfu byl šéfem rak.-uh. gener. štábu.

Arzberg, bavorské město, má přes 4000 ob., na dráze Cheb—Redwitz. Průmysl: porculán, jehly, stroje, pily, pivovar.

As, slovo lat. původu (v latině znamenalo jednotku). 1. Značí ve franc. nebo něm. jazyku kostku nebo kartu, označenou jediným bodem. V kartách znamená naše „eso". 2. Ve starém Římě byla to jednotka míry, váhy a peněz. Staořímská mince „as" byla zprvu čtyřhranná, později kulatá a obrazy zdobená. Váha mince kolísala od 1 libry do $^5/_{24}$ uncí, cena od 1·60 Kč do 20 h (předválečných). 3. Hudební značka (franc. bémol, it. la bemolle). Je to o půltón snížená nota a.

As, chem. značka 1 atomu arsenu.

Asa, král židovský (940—900 př. Kr.).

Asa dulcis, libě páchnoucí pryskyřice ⇨ benzoë.

Asa foetida, česnekem páchnoucí hmota, získaná z pryskyřice kořenů rostlin Ferula asa foetida a Ferula narthex (čel. Umbelliferae, okoličnaté). Získává se navrtáváním kořenů; vytékající šťáva je nejdříve mlékovitě bílá, na vzduchu tuhne a stává se tmavohnědou. Užívá se v lékařství již od 13. stol., hlavně proti hysterii, při křečovitém onemocnění orgánů dýchacích a srdce.

Asaf, hudebník a skladatel žalmů za krále Davida.

Asagaj, oštěp Kafrů a Hotentotů. Primitivní zbraň afrických nevzdělaných národů. Sestávala z 1 až 2 m dlouhé čepele s dvojitým ostřím, která byla před vrhem silně napuštěna jedem a způsobila jistou smrt.

Asahigawa, m. v jap. prov. Ishikari na ř. Jezo, 61.319 ob., důl. dopravní uzel.

Asachi Jiří (1788—1869), rumunský spis., pedagog a buditel. Získal si po osvobození své vlasti ze jha tur. veliké zásluhy o povznesení výchovy lidu a literatury rum. národa. Založil roku 1829 první rum. tiskárnu a první časopis „Albina Românescă".

Asakiri (tur.), voj. oddíly, vojsko.

Asam, bav. umělecká rodina, z níž vynikli: Hans Georg (1649—1711), známý církevní malíř. Jeho synové, Kosmas Damian A. (1686—1739), malíř, a Egid Quirin A. (1692—1750), sochař, studovali oba v Římě a vyzdobili společně, onen obrazy, tento sochami, mnoho chrámů v Mnichově, Freisingu, Mannheimu, jakož i mnohé bavorské barokní kláštery.

A-Sandeh (Sandeh), národ → kmene Niam-Niam.

Asante (Ašanti, angl. Ashantee), kdysi negerská říše v Záp. Africe při kolonii Zlaté pobřeží, 63.700 km², 406.594 ob., nazvaných Ašanti, A-Sandeh, Niam-Niam. Povrch je úrodná, lesnatá rovina, mírného podnebí. Lesy se skládají z bavlníků, gumovníků, mahagonů, palem. Pěstuje se durha, oves, rýže, kakao, tabák, melouny. Kvete chov dobytka. Vyváží se zlato (větš. rýžované), guma, palmový olej, drahé dříví, dováží se střel. prach, kovy, zbraně, lihoviny, tkaniny. Železnice spojuje Sekondi a hl. m. Kumassi s pobřežím; další byla vystavěna 1924 z Accry do Kumassi. — Říši založil Osai Tutu, který 1719 porazil knížete z Denkjery. Vystavěl Kumassi. 1807 odňal Osai Kwamena kmenově příbuzným Fantům pobřeží. R. 1826 utkal se s ním angl. guvernér Campbell, ale teprve 1863 podařilo se Anglii zmocniti se pobřeží. R. 1873 vypukla nová válka, která skončila tím, že Anglie dobyla Kumassi a vládce Kalkalli zaplatil 50.000 uncí zlata a vyklidil břeh. Od 1895 byla A. pod protektorátem Anglie, od 1901 část kolonie → Zlatého pobřeží. Lit.: Freeman: Travels and life in A. (1898). Armitage-Montanaro: A. Campaign of 1900 (1901).

Asaphus, vymřelý veliký rak, z rodu trilobitů.

Asarbus, stoupenec Priscillianův, který byl obviněn z odpadlictví a hájil se ve zvl. apologii, která se nedochovala.

Asarhaddon, syn Sanheribův, byl roku 681—668 př. Kr. králem asyrským. Po něm vládl jeho syn Sardanapal.

Asarum, čes. kopytník, lesní rostlina z čel. podražcovitých (Aristolochiaceae) s podkovov. listy a skrytými nachovými květy. A. europaeum, kopytník evropský.

Asarum europeum.

Asasel u Židů zlý duch pouště, pro nějž podle pozdějšího zákona židovského zahnán býval ve veleden smíření do pouště kozel, na nějž velekněz vložil před tím všecky hříchy Israele (obrazně).

Asbach, obec v prus. okr. Koblenz, as 700 ob., na trati Hennef—A., má velké čedičové lomy.

Asbach, opatství benediktinské v pasovské diecesi, zal. ve 12. stol. bambergským biskupem Ottou, r. 1803 zrušeno. Chrám vystavěn koncem 18. stol.

Asben, afr. krajina jižně od Sahary.

Asbest či osinek, jemně vláknitá odrůda nerostů paprskovce (aktinolitu), tremolitu, augitu nebo hadce (chrysotilu). Jemná vlákénka těchto nerostů tvoří t. zv. „kůži skalní". Chemickým složením je křemičitan vápenatohořečnatý s větším či menším množstvím železa. Barvy bývá bělavé, nazelenalé či šedé, lesku hedvábného, spec. váhy 2·5—2·9. Odolává kyselinám i slabým zásadám, ohněm se neporušuje. (Řecké slovo asbestos: nespalitelný.) Užívá se ho proto v chemii při cezení (filtraci) silně kyselých roztoků nebo k výplni chem. sítěk, které pomalu a stejnoměrně rozvádějí teplo. Pro svoji nespalitelnost a snadnou spřádatelnost slouží k výrobě ohnivzdorných tkanin, papírů, lepenek (k vystýlání pecí), částí oděvů, provazů, divadelních opon a pod. Rozmělněná vlákna asbestová dávají se síranem hlinitým a roztokem agaru ohnivzdorný tmel. S cementem pomíšen skytá stavební a krycí hmoty značné pevnosti (→ eternit), s vodním sklem slouží k ohnivzdorným nátěrům a impregnacím. Nalézá se v hadcových ložiskách v západ. Čechách u Mar. Lázní, v již. Čechách u Tábora, Č. Krumlova, v záp. Moravě i na Slovensku. V cizině jsou známá naleziště v Tyrolsku (Italie), Solnohradech (Rakousko), Kanadě (S. Amerika).

Asbestocementová břidla → eternit.

Asbjörnsen Peter Christen (* 15. I. 1812, † 6. I. 1885 v Christianii), nor. sběratel pohádek a pověstí. Se svým přítelem z mládí Jörgen Moem vydal Norske Folke-eventyr (1842—43), a pak své Norske Huldre-eventyr og Folkesagen (1845). A. má také velké zásluhy jako přírodozpytec a průkopník turistiky.

Asbóth (Ažbot) Oskar (* 1852, † 10. 8. 1920), univ. prof. slov. filologie v Budapešti. Zabýval se hlavně slavistikou. Studoval v Rusku a byl žákem prof. Kulakovského, Lamanského a Budiloviče. Hlavní práce A. jsou psány maďarsky a týkají se slovanských elementů v maďarské křesťanské terminologii, slovanské akcentologie, otázky slovanských slov v maďarštině a pod. R. 1888 sepsal i krátkou gramatiku rus. jazyka pro Maďary.

Ascalaphus (Ascalaphidae), hmyz, druh z čel. síťokřídlých.

Ascanius, syn Aeneův, nazvaný též Julius, praotec římské rodiny Juliů.

Ascanius Peter (* 1723, † 1803 v Kodani), dán. přírodozpytec; pracoval hlavně v oboru přírodovědy (zoolog).

Ascendenti, předkové, pokrevní příbuzní ve vzestupné linii. Linie vzestupná (linea recta ascendens) a sestupná (descendens, inferior) nazýváme podle toho, zda pozorujeme tuto příbuzenskou řadu vzhůru k společnému kmeni nebo naopak. S hlediska zplozených jsou ploditelé ascendenty (předky), vzhledem k ploditelům jsou zplození descendenty (potomky). Synové a vnuci jsou descendenty svých předků a opačně. Mají-li sourozenci bezprostřední společné předky, t. j. rodiče, jsou plnorodí (germani), mají-li společného otce, jsou pokrevní (consanguinei), při společ. matce zovou se uterini (podle staročes. práva jednobřišní). Římské právo zakazovalo sňatky ascendentů a descendentů, v círk. právu je pokrevenství veřejnoprávní a vylučuje překážku in infinitum.

Ascension, franc. a angl. slovo lat. původu, znamená Nanebevstoupení Páně. 1. Tímto jménem nazývají se obrazy, znázorňující tento výjev: Péruginův obraz v Lyoně, Tintorettův v Benátkách (v chrámu Vykupitelově, di Redemptore) a Pavla Veroneského v Eremitagi (t. j. ve státním museu v Leningradu). 2. Malý skalnatý ostrůvek v Atlantickém oceánu u Sv. Heleny. Nazývá se A. proto, že jej objevil portugalský plavec r. 1501 Juan de Nova na den Nanebevstoupení Páně. Ob. 250.

Ascensius, vlastně Badius Ascensius Jodok, nakladatel a humanistický tiskař v Brabantsku, vzdělával se v Gentu a na univ. ve Ferraře, 1495 založil v Paříži jednu z prvních a nevětších knihtiskáren ve Francii. Sám byl také spisovatelem a překladatelem.

Ascese, ↷ asketika.

Asciano, ves v it. prov. Siena, 7886 ob., jižně od A., leží na lesnaté hoře Acona slavné opatství Monte Oliveto, sídlo ↷ Olivetánů. Chrám má slavné fresky Sodomy a Signorelliho. (Život sv. Benedikta.)

Ascoli Graziadio (nar. 16. června 1829, † 21. ledna 1907 v Miláně), ital. jazykozpytec, od r. 1860 prof. na ak., věnoval se srovnávací vědě jazykozpytné a studiu sanskrtu. Hl. díla: Studi orientali e linguistici (1854), Fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino (1870), Studi critici (1861—77), Lettere glottologiche (1886). Od r. 1873 vydával Archivio glottologico italiano. Lit.: Miscellanea di linguistica in onore di G. A. (1902).

Ascoli Tomasz de, dominikán v 17. st. v Lublíně. Přel. Historja krátko opisana o przenajświętszem i zbawiennem drzewie Krzyża Pańskiego (Kraków 1618).

Ascoli Piceno, hl. m. prov. téhož jména ve stř. Italii. Město má 31.000 ob. prov. 260.000 ob.

Ascoli Satriano, městečko v it. prov. Foggia, starověké Asculum, kde král Pyrrhus zvítězil r. 279 př. Kr. nad Římany.

Ascolius, metropolita thesalonský, ze 4. stol., pokřtil císaře Theodosia. Jeho památka se slaví 30. prosince.

Asconius Pedianus Quintus, řím. gramatik, asi z Padovy, r. 3—88 po Kr. Napsal cenné vysvětlivky k Ciceronovým řečem. Vydal je Kiessling a Schöll. (1875.)

Ascotán, m. v chilské prov. Antofagasta, u boliv. hranic, 3960 m n. m., na solném jezeře A. a želez. dráze Antofagasta-Oruro. Známý jest a-ský borax.

Ascot Heath (eskat hí), velká nížina v Bershire (Anglie), 7 km od Windsoru, na které se konají slavné závody.

Asdod (řec. Azotos, nyní Esdud), první z pěti knížecích měst filištínských, sídlo bohoslužby Dagonovy, které bylo přiděleno kmeni Juda, ale ještě v čase Nehemiášově bylo filišt. A. bylo zničeno Makabejskými, znovuvybudováno od vojevůdce Gabinia (55 př. Kr.). Později sídlo biskupa.

Asdrubal, ↷ Hasdrubal.

Aseitas, znamená modus, status božské bytosti. Je odvozeno ze slova ens a se, t. j. bytost sama sebou existující. Negativně označuje fundamentální rozdíl bytosti božské od světa a veškerých jeho bytostí. S positivní stránky je ens a se výrazem božské podstaty. Proto ustálená sententia communior (aseitas est essentia metaphysica) rozlišuje Boha a svět nejen podle druhového, ale i podle rodového rozdílu. Z tohoto pojmu odvozujeme vešk. vlastn. božské, označ. způsob existence bytosti božské a rozlišující Stvořitele a tvorstvo. Proti Kantově filosofii o principu kausality a jeho významu pro důkazy existence božské naskytá se znovu otázka, možno-li nazvati Boha příčinou sama sebe. Odpověď zní, že Bůh nemůže býti účinnou příčinou sama sebe, ale pouze příčinou formální. Sr.: J. Pohle: Lehrbuch d. Dogm. I.

Asejev Nikolaj Nikolajevič, ruský bás. * 1889. V I. knize bás. libuje si A. v metafoře. Revoluci zasvětil knihu Bomba (Puma), kde projev bouř. živel. síly jest symbolisován v osoby Stěňky Razina. Pestrost tématu v tvorbě A. svědčí o mnohostranném jeho nadání.

Aseki, titul dávaný matkám princů, synů sultánových.

Asekurace, pojištění; asekurátor: ten, kdo pojištění přejímá; asekurant: pojišťovatel; asekurát: pojištěnec; asekurační prémie: poplatek za pojištění; asekurační teorie: starší daňové učení o ochraně a zajištění majetkových předmětů censita.

Asella, světice římská z poč. V. století. Chválí ji sv. Jeroným.

Asemitismus, ochranná akce křesťanů před semitským vlivem. Liší se od antisemitismu tím, že vylučuje židy ze všech veřejných záležitostí, kdežto antisemitismus je občasné, nezákonné hnutí, bouřící proti židovské nadvládě, ačkoli ji na druhé straně připouští. Národnostní a náboženské pohnutky jsou v něm odsouzení hodné, přípustná je pouze s hospodář. hlediska. A. je všestrannější, neboť hledí s každého stanoviska zabrániti snaze o asimilaci židů, t. zv. filosemitismu. Tento směr, propagující vlastenecké židy, hlásící se k národu, v němž žijí, hlásá, že bohatství těchto židů je národohospodářským ziskem. Proti tomu bojují mocní Sionisté i zkušenosti, učiněné s filosemitismem, který má úspěchy jen tam, kde židé žijí rozptýleně. Jinak židé vynikají plemennou solidaritou a z tradice pohrdají křesťany. Židé se nikdy společnosti nepřizpůsobují, spíše se společnost přizpůsobí jim. Při asimilaci odříkají se obvykle jen svého náboženství, ale jejich rasové rysy zůstávají nezměněny, neboť jsou členy určitého plemene, majícího své dějiny, a asimilace nemůže těchto rozdílů vyhladiti. Energičtí a smělí israelité měli vždycky vědomí privilegovanosti, neboť oni byli vyvoleným národem Hospodinovým a jen proto odmítali Krista, že by se byli musili spojiti s ostatními národy v jedinou církev. Jejich pohrdání křesťany — goimy — sesílil ještě Talmud, psaný v I. stol. v době jejich největšího ponížení a pokoření. Jestliže zavrhujeme výstřelky antisemitismu a židovskou asimilaci, asemitismus znamená ochrannou svépomoc, neboť ačkoli se mluví o pronásledování židů křesťany, zapomíná se, že sami židé také křesťany pronásledovali, takže rasový odpor byl na obou stranách. Židé mezi sebou jsou dobře organisováni, jak se dočítáme v Brafmannově knize: Židé a kahaly (1870). Podle ní jsou kahaly jakési malé republiky, uspořádané podle předpisů z talmudu. Kromě sociální péče stará se hlavně o živnostenské záležitosti. Všichni členové jí musí býti poslušni, jinak jsou stanoveny těžké tresty, od peněžitých pokut a dočasných klateb až do těžké klatby, jíž je vinník zavržen všemi židy. Kromě toho je podle pravidel talmudu sestaven tribunál, zvaný Bet din, t. j. Dům soudu, který rozsuzuje spory mezi jednotlivými židy nebo mezi nimi a kahalem. Jen s jeho svolením lze se odvolati k veřejnému soudu. Kahalové organisace sdělují si navzájem důležité hospodářské, politické a pod. zprávy, jimiž se řídí obchod a bursa. Udílí informace a půjčuje peníze. A. má býti jakousi ochranou proti těmto kahalům a proti světovému svazu Alliance Israélite Universelle.

Aseneth, manželka Josefova, matka dvou jeho synů. Její jméno lze odvoditi z egyptského slova ashe Neith, t. j. patřící bohyni Neith. Neith byla bohyní moudrosti, umění, někdy též matkou slunce nebo bohyní války. Legendy a příběhy z A. života zpracoval nejprve neznámý autor ve 4. n. 5. stol., není tu však historického podkladu, takže zbývají jen stručné zmínky v bibli. Tento rukopis byl koncem 14. st. přeložen do češtiny, tiskem vydán r. 1580, pak v Č. Č. M. A. J. Vrťátkem. Sr. Jireček, Ruk. I.

Asen Joan I. (1186—1195), bulh. král, A. II. (1218—1291), král. bulh.

Asepsie (řecky asepsis), metoda léčení ran zamezením nákazy. Záleží v tom, že se rána chrání před vnikáním škodlivých bakterií. Zabraňuje infekci sterilisováním obvazů, nástrojů a p. Naproti tomu antisepsie je metoda léčebná, která ničí bakterie, do rány už vniklé.

Aser, osmý syn Jakubův, nar. v Mezopotamii, jeho matkou byla Zelfa, služka Lie, první ženy Jakubovy. Kmen israelský, nesoucí A. jméno a žijící v úrodné části Palestiny, podle Knihy Šalamounovy náležel k devátému kraji jeho říše a spravoval jej Baan, syn Husiův. Z tohoto kmene pocházela prorokyně Anna. A., město v Palestině, možná dnešní Tajásir mezi Sichémem a Bethsan.

Asertorická (lat., potvrzující) přísaha (konečná), která se skládá k potvrzení a zesílení učiněné výpovědi. Nyní se všeobecně užívá této formy přísežné, na rozdíl od přísahy konané před každou svědeckou výpovědí, která byla všeobecně odstraněna. V logice se nazývá asertoriem zjištění nepopíratelné, jasné skutečnosti nebo okamžitého stavu, ve formě rozsudku.

Asfalt (zemní smůla, z. pryskyřice), hnědá neb černohnědá hmota, beztvará, křehká, podobného původu jako nafta. Čistý nalézá se na ostrově Trinidadu (Záp. Indie) a v Syrii (Mrtvé moře v Palestině), nebo v méně čistém stavu přimíšen k vápenci neb dolomitu ve Francii, Švýcarsku, Hannoveru, Dalmacii, u nás u Strečna v sz. Slovensku. A. má zvláštní

živičný zápach, snadno se zapaluje, hoří čadivým plamenem; je ve vodě nerozpustný, snadno rozpustný v benzinu a terpent. oleji. V přírodě vznikl okysličením a zpryskyřičnatěním nafty. Vedle uhlíku, vodíku a kyslíku obsahuje též síru a dusík. Čistý asfalt trinidadský snadno se roztápí a slouží k výrobě laků, fermeží, tmelů, nátěrů nepropouštějících vodu, ke krytí střech, k impregnaci zdiva, lepenky atd. V chem. průmyslu bývá používán jako hmota isolační, nepropouštějící vodu, chránící zdivo a železo proti škodlivým účinkům plynů. Hlavní význam jeho je v použití při stavbě silnic a dláždění. Smíchán s pískem, dusán a za horka válcován skytá tvrdou, pružnou, čistou a poměrně trvanlivou dlažbu. Asfaltováním silnic bojuje se úspěšně proti prachu. Čistý asfalt stává se účinkem světla nerozpustným a užívá se k zhotovení obrázků ve fotozinkografii. Umělý asfalt vyrábí se destilací dehtu kamenouhelného i hnědouhelného. Vlastností je podobných jako a. přirozený, rovněž bývá tak používán. V praksi rozeznává se a. měkký a tvrdý. Svými vlastnostmi se podobá přirozenému ozokeritu (zemnímu vosku) i umělému goudronu. Spotřeba asfaltu je dnes ve státech s pokroč. automobilismem obrovská, v čele stojí Spoj. státy severoamerické. Historicky je zajímavé, že přirozený asfalt a jeho použití znali staří národové orientální i středoameričtí Aztekové.

Asfaltový tisk, fotolitografie získaná přímým kopírováním negativu na kámen, opatř. citlivou vrstvou asfaltu.

Asfar, domnělé Moře mrtvé, ale spíše je tím míněn Bir el Zafarán v pohoří Qanán el Zufarán. Podle bible cisterna v poušti Thekue, kam se uchýlili Jonathas a jeho bratr Šimon, aby se skryli před Bachidem, který po smrti Judy Makabejského usiloval o jejich životy.

Asfeld Jakub Vincenc Bidal d', nar. 1664, vyloučen pro jansenism ze Sorbonny, s Duguetem vydával komentáře k Písmu sv.

Asgard, ↘ Asové.

Ashburton, m. v již. Novém Zeelandě, 6000 ob. Továrny na hospodářské stroje, mlýny, pivovar.

Ashburton (ešbertn), řeka v Západní Australii, ústící u Onslow do Indického oceánu.

Asheville (ešvil), m. v North Carolina (USA.), 25.000 ob., mezi nejvyššími řetězy Apalačských hor. Má živý obchod tabákem a značný cizinecký ruch.

Ashford (ešferd), m. v Anglii, hrabství Kent, 1451 ob., gotický chrám, veliké železniční dílny.

Ashio, m. v Japonsku, ostrov Hondo u Nikkó, 33.000 ob. Doly na měď.

Ashley (ešlé) William (* 1860 v Londýně), prof. na Harvardské univ. v Cambridge ve Spoj. státech (ve státě Massachusetts). Národohospodář.

Ashmole, Sp. Institutions, Laws and Ceremonies of the Order of the Garter (London 1672). Jsou to dějiny podvazkového řádu s rytinami V. Hollara. Své sbírky soustředil v Ashmolean Museum, které věnoval universitě v Oxfordu.

Ashoka (ašoka), 259—226 př. Kr., král Magadhy v sev. Indiii. 249 stal se budhistou. Za něho konal se třetí budhistický koncil v Pataliputra. Z jeho vlády zachovaly se četné nápisy ve skalách a na sloupech, které vydal Senart 1881—86. Lit.: Hardy: König A. 1901. Smith: A., buddhist emperor of India (1904).

Ashtabula (eštebjule), město v Ohio (USA.), 25.000 obyv., na Erijském jezeře. Četné strojírny.

Ashton (eštn) Algernon (* 9. prosince 1859 v Durhamu), angl. hud. skladatel, učitel klavíru v Londýně, komponoval komorní a klavírní hudbu a písně.

Asthon under Lyne (eštn andr lain), jedno z nejst. m. Anglie, 45.000 ob., 8 km od Manchestru. Hl. průmysl je přádelnictví. A. u. L. náleží dnes lordu Stamfordovi.

Ashton-in-Makerfield, angl. město v hr. Lancashire, asi 25.000 ob., uhelný prům.

Ashton James Williamson (* 1824), angl. tov. linolea a člen parlamentu (1886—1895).

Ashvagosha (ašvagoša), budh. spisovatel, kol r. 100 po Kr., složil „Budhacarita", básnické vylíčení Budhova života. (Vyd. Cowell 1893.) Něm. překlad vyd. Schmidt 1923.

Asch ↘ Aš.

Asch Adolf, svob. pán z (* 30. října 1839, † 18. února 1906 v Mnichově), účastnil se s bavor. voj. oddíly války r. 1870 až 1871; r. 1885 šéfem osob. odd. v min. války, od r. 1893 do 1905 min. války.

Aschabad (as-chabad, nejnověji Poltorack), hlav. m. turkestan. Zakaspicka, as 30.000 ob., v oblasti oasy Achal-Teke na trati Zakasp. dráhy; má čilý obchod vlnou, kožemi a olejem. V krajině kolem A. byly prudké boje v srpnu a září 1918 mezi rudou armádou sovětů a protirevolucionáři.

Aschaffenburg, bav. město nad Mohanem, zesíleným přítokem řeky Aschaffen. Má 35.000 ob. Splavněním Mohanu a založením velkého přístavu je umožněno velkým lodím plouti z A. do Rýna. Tamní průmysl: papír, látky, dříví, obilí. Je tam votivní chrám sv. Petra v rom. slohu a

zámek v renesančním slohu vystavěn v letech 1605—1614, s uměleckými poklady. Konkordát ⚲ aschaffenburský čili vídeňský roku 1448 zmařil reformy, zamýšlené koncilem basilejským.

Aschaffenburg.

Aschaffenburg Gust. MUDr. (* 23. V. 1866 ve Zweibrücken, Falc), r. 1900 prof. v Heidelberku, 1904 spr. stát. blázince v Kolíně n. R., 1919 řed. psych. kliniky tamže. Napsal: Das Verbrechen u. seine Bekämpfung (1906), Die Sicherung der Gesellschaft gegen gemeingefährliche Verbrecher (1912), a vydává Bibliothek für Kriminalistik (od 1923).

Aschaffenburgský konkordát, či též vídeňský, opakoval znění k. kostnického, jen dával papeži více práv, než se čekalo po basilejských dekretech. Byl vypracován na základě úmluv s knížaty v Aschaffenburgu. Ve Vídni byl pak sepsán. R. 1447 sjela se německá knížata v Aschaffenburgu a prohlásila, že se podrobují papeži Mikuláši V. Papeže zastupoval jeho legát Mikuláš z Cusy, řím. krále Bedřicha III. Aeneáš Silvius. Sjezd uznal Mikuláše V., když potvrdí konkordáty sepsané v dubnu 1446.

Ascham (eskem) Roges (1515—1568), angl. pedagog, prof. řečtiny v Cambridge, od r. 1553 tajemník královny Marie a Alžběty. Napsal: Toxophilus (1545), The Schoolmaster (1570). Podal theorii volné výchovy a názorného vyučování latiny. Lit.: Weidemann: R. A. (1900).

Aschbach Josef (1801—1882), studoval v Heidelberku, byl prof. dějep. v Bonnu a ve Vídni, vydal množství histor. spisů.

Ascheberg, m. ve Vestfálsku, 3619 ob. Doly na stroncium. M. tvoří většinou samoty.

Ascheberg (berj) Rutger, hrabě (* 12. června 1621 Kurland, † 27. dubna 1693 Gotenburg), švéd. polní maršálek, vyznamenal se 1655—60 v nordické válce, 1675 až 1619 v dánské válce, 1680 gen. guvernér jihoz. prov. Švédska. Život jeho popsal Lagerbring (1751).

Aschehoug (askehaug) Torkel Halvorsen (* 27. června 1822 Id, Smaalenene, † 20. ledna 1909 v Kristianii), norv. právník a politik, od 1862 prof., 1865—67 člen, 1868—82 předseda komitétu pro sjednocení skandináv. myšlení. Napsal: Norges offentlige ret (1891—93), Om Unionskomiteens udkast til en ny foreningsakt (1870). Den nordiske Statsret (1885). Das Staatsrecht der verein. Kgr. Schweden und Norwegen (1887). Sozialökonomik (1902—8).

Aschenbrenner František (* 1874), em. vrchní řed. Morav. agrár. a prům. banky, předs. mnoha správních rad akc. společ.

Aschenbroich Jindřich (* 1839), malíř v Düsseldorfu, maloval náb. obrazy, pak se oddal genrovému malířství.

Aschersleben, m. v pruské provincii Sachsen, 28.269 ob., na sev.-vých. úpatí Harzu, 113 m n. m., železniční uzel, má 5 chrámů (4 ev. a 1 katol.), synagogu, krásnou radnici (1518) a vyspělé školství. Město má čilý průmysl (papírny, strojírny, cukrovar) a obchod obilím a dřívím. Nedaleko Wilhelmsbad s radioaktivními prameny. — A. dříve Ascegereslebe, je zn. již v 9. st., 1266 městys, 1315 připadlo rodu Anhaltskému, jehož rodný hrad Askanien byl v sousedství, 1648 Brandeburgu, 1807—13 král. westfálskému. Lit.: Strassburger: Gesch. d. Stadt A. (1906).

Ascherson Paul (1834—1913), něm. botanik. Prof. botaniky na univ. v Berlíně. Mnoho prací z rostlinné geografie, morfologie a květeny.

Aschinger, hostinský podnik v Berlíně, má asi 50 filiálek. Něco podobného, jako v Paříži jsou jídelny Duval.

Asia, ve starořeckém bájesloví dcera Okeánova a Thesidina, matka Prometheova a Atlantova. Podle ní nazván zemědíl Asie.

Asiago, it. město v sev. it. provincii Vicenza. Leží 999 m n. m. na dráze Arsiero—Vicenza a je jednou ze sedmi obcí (sette comuni), navštěvovaných letními hosty z Benátek. Město má starý zámek a museum předhist. památek. Ve světové válce bylo dobyto v listopadu 1917 Rakušany a bylo dějištěm četných bitev zvl. v roce 1918, kdy tam bojovala I. a VI. italská armáda, při níž byla 2., 3., 5. a 6. rota našich čs. výzvědčíků. Zejména dva činy našich výzvědčíků jsou památné: 1. Ve dnech 22. září 1918 vyslání dvou do rak. uniformy přestrojených výzvědčíků (desátníka V. Vopálenského a střelce R. Petra) do Tridentu, 50 km daleko za rak. frontu. Podnik tento se plně zdařil. — 2. Noční přepad na Cima Tre Pezzi, vrchu na náhorní rovině asiažské, vykonaný v noci ze dne 23. na 24. září 1918 dvěma proudy, pod velením por. Alex. Prejdy, por. R. Vyčítala, podporučíků: Cibulky, Kropáčka a Kubišty. V akci padl ppor. K. Kubišta a m. j. Viz knihu: Vojtěch Hanzal: Výzvědčíci v Italii a na Slovensku. Nákl. vl. za podpory p. pluku č. 39 („Výzvědného“) v Praze 1928. Tiskem Praž. akc. tisk.

Seznam příloh I. svazku.